

MONUMENTA
HUNGARIÆ ARCHÆOLOGICA.

VOLUMEN II.

PARS II.

MONUMENTA HUNGARIÆ ARCHÆOLOGICA.

MAGYARORSZÁGI
RÉGÉSZETI EMLÉKEK.

KIADJA

A MAGYAR TUDOM. AKADEMIÁNAK
ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGA.

II. KÖTET.

II. RÉSZ.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA KÖNYVKIADÓ HIVATALA.

(AZ AKADEMIA ÉPÜLETÉBEN.)

1875/6.

A BÉCSI 1873. ÉVI VILÁG-TÁRLATNAK
MAGYARORSZÁGI KEDVELŐINEK
RÉGÉSZETI OSZTÁLYA.

10 TÁBLÁVAL ÉS 277 FAMETSZETTEL.

IRTA

HENSZLMANN IMRE.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ HIVATALA.

(AZ AKADÉMIA ÉPÜLETÉBEN.)

1875/6.

NYOMATOTT A FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJÁBAN.

A FORDÍTÁS JOGÁNAK FENNTARTÁSÁVAL.

ELŐSZÓ.

A régi emlékek magyarázata nem sikerülhet kellőleg, ha csak azokat idő szerinti rendszerben nem tekintjük; s itt ismét megjegyzendő, hogy az azokról szóló írott adatok igen gyakran hiányozván, ily elrendezést, miből a fejlődés legvilágosabban kitetszik, egyedül az emlékek jelleme és stylje után lehet határozni. Tehát az autopsia, magának az eredetinek kellő vizsgálata első helyen áll. Hol ez lehetetlen, legalább oly másolatokkal kell élnünk, melyek a valódi jellemet minél hívebben visszatükrözik.

Igyekeztem munkámban minél több és minél hívebb másolatot adni. — E részben nagyon segített a bécsi „Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale“, mely intézet gazdag fa- és rézmetszet-tárának

hazánkra vonatkozó készletét nem eléggé elismerhető előzékenységgel szabad használatomra átengedte; a szakférfiu ezekre könnyen fog ráismerni.

Az illusztrációk többi, legnagyobb részét jeles rézmetszőnk, Doby Jenő, vagy rézbe metszette, vagy fára rajzolta, az utóbbiakat metszette Weinem Ármin Budapesten.

Több egyiptomi művet Greguss János rajza után fába metszette Morelli tanár.

A kitűnő hellen oinochoet rajzolta Rauscher tanár, metszette Knaut Stuttgartban, végre

Cromolithographiai táblánk Rohn műve.

A „Monumenták“ I. és II. kötetének tárgy- és névlajstromát készítette Eperjessy Kálmán tanár.

A magyar irodalom művészeti munkában szegény levén, nem elégedhettem meg pusztá „Catalogue raisonnével“, hanem törekedtem, mennyire ezt

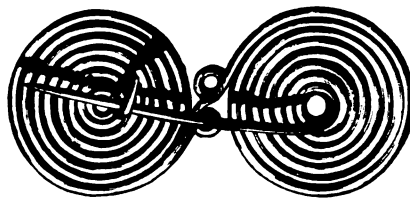
szűk köröm megengedte, elméletileg is szólni a műtörténelemnek főbb korszakairól, mi másrészt a száraz lajstromot élénkebbé teszi és egyes tárgyainak magyarázatát könnyítette. Ide s tova, világosabb érthetőség végett, ki kellett mennem osztályunk határaiból; tettem, mint hiszem, a munka előnyére a lehető mérséklettel.

Monographiákat a több ezerre menő egyes tárgyakról nem írhattam, de hol bővebb magyarázataik léteznek, azokat idéztem. Mindazáltal nem tartózkodtam a magyar zománczokra vonatkozó két ujolag tudomásomra jutott adatot itt felemlíteni: A kassai székesegyház nagy gazdag monstranciája, feliratához képest, Lőcsén készült; és a Marjássiak levéltárában őrzött Marjássy Istvánnak 1515-ben kelt végrendeletében van szó erdélyi míveletű serlegről, „cuppa magna ad modum laboris erdelj“. Az utóbbi adatot b. Nyáry Albert barátomnak köszönöm.

Tudom egyébiránt, hogy Lőcsén és Segesváron kívül (a 221. lapon hibásan Segesvár helyett Szászváros áll) voltak hazánknak számos aranyművesei,

alkalmasint minden nevezetesebb városban: azonban a zománczozás különösen Lőcsén és Segesvárott virágzott; az előbbi mellett több még ki nem adott chronika-kézirat tanuskodik, az utóbbi mellett Müller Frigyesnek e tárgyról szóló értekezése. Egyébiránt a magyar zománcznak és filigrain-nek történelme még nincsen kellőleg felvilágosítva; s így az is, mit e munkában adtam, inkább csak vázlatként tekintendő, melyet egy későbbi monographia írásánál majd fel lehet használni.

Az itt utólag adott
fibula a szövegből elmaradt,
kérem tehát a t. olvasót, szi-

veskedjék ezt maga helyén,
fametszeteink 36-ik száma
alatt figyelembe venni.

Budapest, 1876-ik február 1-én.

A szerző.

A világtárlatoknak, — vagyis azon kiállításoknak, melyeken földünk nemzeteinek és népeinek csaknem mindnyája mindennemű készítményeivel veszen részt, — roppant jelentősége azon körülményben rejlik, mely szerint itt legtágabb mezeje nyílik az összehasonlításnak, — és az összehasonlítás ismét, valamint a természeti tanokban, így az emberi művelődés és haladás ismeretének is legerősebb alapját szolgáltatja.

E világtárlatok kezdetben szoritkoztak az emberi élet és munkálkodás mai álláspontjának visszatükrözésére, még pedig leginkább haladására: az iparban és az ezt segítő tudományokban, hozzá járult még a jelenkor művészete is.

Az első világtárlat, mely körét nevezetesen tágította az által, hogy a régi világ készítményeit is felkarolta, az 1867-dik párisi volt, melyen e nemű osztály is a »Histoire du travail« czim alatt megnyílt. Ez vissza ment az emberi tevékenység első kezdetéig, az első kőfegyverig, melyet vad kezek kőből, egyszerűen lepattogtatás által késsé, nyílhegygyé, vagy hasonló véd és támadó eszközzé alkottak; s innen felment a múlt század végéig; hol a fejlődés történetének fonalát felfogta a modern ipar, művészet és tudomány; mert hiszen, ha századunk első fele kizárva volt is, nem tagadhatni, hogy második fele amazon alapulván, teremtményei üde emlékezetünkben élnek, s így mondhatni, hogy az emberi tevékenységnek egész köre, valamint az időre, úgy csaknem teljesen a helyre, vagy a nemzetiségre nézve megjelent szemünk előtt Párisban 1867-ben.

A párisi elnevezés: »Histoire du travail«, vagyis az emberi munka (munkásság) történelme, mindent magába foglal, mit az ember keze munkájával létesíthet. Régészeti kiállításokat 1867-dik év előtt külön rendeztek, a legnevezetesebb volt a párisi ugynevezett »visszatekintő, retrospective«; a képzőművészetet már elébb kötötték össze a modern iparral a világtárlatokon.

Ámbár a mai nagyvilág legkevesebbet tart, a tárlatok egyéb osztályai közt, a régészetre, sőt ezt inkább csak kíváncsiságát ébresztő különlegesség-tárlatnak tekinteni szokta: roppant hasznát még sem fogjuk tagadhatni, ha meggondoljuk, hogy a tudományok közt leginkább az annyira fontos történelmet nevezetesen elősegíti, midőn történelmet ott is teremt, hol annak írott vagy művészeti adatai egészen hiányoznak, hogy e történelembe a figyelő nagyközönséget is bevezeti, midőn annak megmutatja őseinek fokankinti haladását, mit pusztá leírással vagy könyvben tenni, mint eddig szokás volt, vajmi száraz és elégtelen eljárás; ha meggondoljuk továbbá, hogy ily régészeti kiállítások nevezetes befolyással vannak a művészetre is; mert hiszen tudjuk, hogy a művészet nem mai találmány, és hogy virágai diszesebben, illatosabban nyíltak meg a múlt kor több szakaiban, mint ma; végre ha meggondoljuk, hogy ily kiállítások üdvös befolyással lehetnek még az iparra is, mit már azon egyetlen ténnyel is bizonyíthatni, mely szerint a bécsi tárlaton kiállított több magyarországi házi iparcikket már is külföldi gyárakban utánzásra méltó munkául tekintik és a régiből készítenek egészen újat.

A francziák eszméje tehát dicső volt és követésre minden tekintetben méltó; de fölötté dicséretes volt ezen eszmének gyakorlati kivitele is. A párizsi lajstromban találtuk, mint kiállítót, a nagy palotában a következő nemzeteket: francziát, osztrákot, magyart, svájczit, dánt, norvégit, svédet, orosz, olaszt, római, rumänt, amerikai és angolt. Ide számítandók az angol és francia gyarmatok; továbbá tunisiak, mexikóiak, chinaiak, egyiptomiak, törökök s mások, kik külön épületeket emeltek és külön lajstromokat adtak. A nagy Németországot kivéve*) tehát alig hiányzott földünk valamely nevezetes tartománya, sőt egy külön pavillonban még több vad népnek fegyverei és házi szereai is voltak kiállítva. Volt tehát szemünk előtt oly tárlat, mely az emberi munkát és munkásságot képviselte, a szó szoros értelmében, első kezdetétől a mult század végéig.

A francia házi urak természetesen ezen versenynek élén állottak 6163 tárgyaikkal, melylyel tiz teremben, az egésznek szánt helyiségnek közel felét elfoglalták. Kiállításuk kiterjedése másként is oly nagy-szerűleg volt tervezve, hogy a tárgyak kirakodása, elrendezése, lajstromzása többet mint a kiállítás egész, hétholnapi idényét vette igénybe; mert hiszen a rendezgetés még a kiállítás megnyitása előtt kezdődött. A francziák régóta megállapított program nyomán haladtak, tudták minő tárgyakra tarthatnak számot, e tárgyak magok, kevés kivétellel, ismeretesek voltak, sőt nagy részben kiadva is, a francia osztály rendezésével számos szaktudós foglalkozott, s ezek rendelkezésére nevezetes pénzösszeg állott: és mégis hónapok multak el, míg a termék egymásután megnyíltak, sőt a hivatalos lajstromnak második kötete csak pár nappal a kiállítás bezárása előtt jelent meg s akkor is egyelőre csak a biztosok közt osztatott el.

A francia osztálynak felosztása a következő volt: I. Történet előtti vagy ős idő, Gallia az érczek alkalmazása előtt; első korszak: barlanglakók; második korszak: újabb kőkor, odorok, sírok, kőrakások, (dolmenek, menhirek stb.) a legegyszerűbb szereknél és eszközöknél az érczek használata mutatkozik; átmeneti korszaknak tekinthető a tavak és folyók czölöp-építményeinek korszaka. A II. és III. korszak a független és a rómaiak alatti Galliáé. IV. Franciaország Nagy Károly idejéig. V. Karolingi korszak. VI. A tizenkettedik századtól egészen XI-dik Lajosig, azaz a tulajdonképi későbbi középkor 1100-tól 1483-ig. VII. A renaissance, vagyis ujjaszületés, mely Olaszthonban már elébb, Franciaországban pedig csak a tizennegyedik század vége felé kezdődik. VIII. Tizenharmadik és tizennegyedik Lajosnak kora. IX. Tizenötödik Lajosnak kora, végre X. Tizenhatodik Lajosnak kora. A tiz terem előtt elvonuló szabad csarnok falain 447 igen csinos rajzokban fel voltak aggatva Franciaország legnevezetesebb építészeti emlékeinek másai és külön épületekben a: guadelupi, guyanai, kelet-indiai, uj-caledoniai, és tahiti gyarmatok külön tárgyai.

Nem lehet itt elhallgatnom egy körülményt, mely példájával a világtárlatok tudományos haszna és eredménye mellett tanuskodik. Valamint nálunk nagy súlyt fektetnek az »árpádkori« névre vagy megnevezésre, úgy Franciaországban is csaknem minden a régibb középkorba helyezett, nem byzanti, tárgyat »merovinginak« neveztek, mi mindkét esetben némi elfogultságra, elkapásra mutat. Voltak a francia osztálynak több tárgyai, szakasztott másai azoknak, melyeket nálunk a bakodi pusztán találtak; e két külön helyekről származó, hanem másként ugyanazonos tárgyak egymásmellé helyezéséből kitűnt, hogy valamint a »merovingi« úgy az »árpádkori« elnevezésnek nincsen alapja, hanem, hogy ezen tárgyakat egészen más népnek kell tulajdonítani, mely azokat vagy változó lakhelyein készítette, vagy magával körül hurczolta; sokkal jellemzőbb tehát e tárgyakra nézve a »népvándorlási« név és ezt azóta már több francia író is elfogadta.

Az 1873-dik bécsi világtárlat, elmellőzvé a francia »Histoire du travail« megnevezést, ugyanazon osztály számára az »Amateurfélet« fogadta el; mi általán véve kedvelőt, szorosabb értelemben pedig oly kedvelőt jelent, ki a tárgyakat nem csak kedveli, hanem azokhoz többé-kevésbé ért is, a nélkül, hogy valóságos szaktudós lenne. Régibb időben »amateur« vagy kedvelő alatt ritkaságoknak gyűjtőjét értették,

*) A hivatalos lajstromban csakis Würtemberg 65 tárgygyal, a bajor királyság egy csillárral, és Poroszország épen nem fordul elő.

kezdve a feltűnő alkotású természetes tárgyon, egészen fel a bevégezett remekműig; ma azonban, már nem nyugszunk meg a pusztán különözködő ritkaságok gyűjtésében, hanem kívánjuk, hogy a kedvelő bizonyos határozott cél után öntudattal törekedjék és tárgyainak ismeretével birjon, és tudja megkülönböztetni az eredetit a hamisítottól. Természetes, hogy e célt annyival könnyebben elérheti, minél szűkebb, specialisabb körre szorítkozik.

Eltelkintve a régiségeket kedvelő laikus-gyűjtőktől, az egyházak már a középkorban is örültek, ha antik, metszett kövekkel díszíthették egyházi edényeiket és könyvborítékaikat, ha szentség- és ereklyetartóikat azokkal gazdagíthatták, az ugynevezett chasse-okat, melyek egyik legfényesebb példáját látjuk a három király szentségtartójában Kölnben; itt számos antik, metszett kövek vannak alkalmazva, és az európai muzeumok nem kevés classicai drágaköve épen ily szentségtartókról származik.

Későbbi korban, nevezetesen a xv. században a gyűjtők figyelmüket, kivált antik-érmekre fordították, de ezeket inkább a classicai nyelvészet szempontjából tekintették, sőt e nézet még ma is ott tulnyomó, hol az érmészetet a philologia egyik ágának veszik.

Lassan-lassan a gyűjtés más antik-tárgyakra is kiterjeszkedett, plastikai művekre, tudós rómaiak és görögök mellképeikre, és itt Pliniust követték, ki kiemeli, hogy korában az írók mellképeikkel kedvelték díszíteni a könyvtárakat, eltekintve attól, vajjon az arczképek valóságos másai voltak-e a megnevezetteknek, vagy csak a képzelőtehetség teremtményei, mely az ismert szellemi jellemeket külalakban is megtestesíteni törekedett. Még későbbben a gyűjtés tárgyai közé számítanak egész szobrokat és szoborcsoportokat, főleg Olaszországban, az efféle tárgyak leggazdagabb aranybányájában. Így keletkezett a xvi. század beálltakor egy neme a keresztyén eretnekségnek, ellensúlyául a reformationnak és a reformatio elleni katholikus reactionnak.

Ezen magánszemélyekre szorítkozó kedvelőség mellett találjuk az egész középkoron át a régi könyvek általános kedvelését, melynek a régi classicusok fenmaradását, a mennyiben fenmaradtak, köszönjük. A zárdákban e könyveket szorgalmatosan másolták, és e kézmásolás annyira divattá lett, hogy Mátyás királyunk, még a könyvnyomtatás feltalálása után is, könyveit többnyire kéziratban másoltatta és fényes miniaturekkel díszítette.

Miután a sokszorosító művészeteket: a fa- és rézmetszést és az edzést (Radierung) feltalálták, ezen lapoknak, melyek akkor még nem voltak, mint ma, csupa másolatok, hanem önálló művek, — gyűjtése mind nagyobb körökben terjedt el, mihez legkivált olcsó áruk segített. Másrészt királyok és gazdag emberek képeket gyűjteni kezdtek, és így eredtek idővel a mai képgyűjtemények, a galériák.

Idáig csak a classikus népeknek, kik a középtenger partjait lakták, művei jöttek tekintetbe; de miután az európai hajókázás továbbra is kiterjedt, a chinaiak, japániaiak, indiaiak, sőt még a vad népek is a vizsgálat körébe léptek, mikhez még újabb időben az egyiptomiakat, assyriakat, perzsákat, mexikóiakat és peruiakat is csatolták.

De a kedvelők még itt sem állapodtak meg, és miután mennyiségileg az egész föld kerekességét átkarolták, a svájci tavak czölöpépitményeinek fölfedezése a figyelmet oly korszakra is irányozta, mely addig a vizsgálat körén egészen kívül állott; most már a történet előtti idők annál inkább jöttek tekintetbe, minél több nyomait földözték fel oly emberfajnak, mely őseredetileg mintegy vad állapotban, barlangokban és a folyók partjain élt már-már kihalt vadállatok társaságában, és mely hajdani életének tanuit oly földrétegekben és alatt hagyta ránk, melyek régibbek az ugynevezett özönvíznél. Az ember tehát a vizözönnek szemlélője »homo diluvii testis«. E szerint kénytelenek vagyunk, hol az előtt századokról szözlöttünk, sok ezredévről beszélni és az emberismeretet összekötni a geológiával. Elöztünk van a *kőkor*, melyben az ember csak pattogatással hegyesített vagy élesített legegyszerűbb kőszerekkel élt, melyeket későbbben csiszolni tanult, élt továbbá a legegyszerűbb nem-égetett agyagedényekkel, melyeket szabad kézzel, kőrong nélkül készített. Következik erre a *bronze-kor*, mely, mint régi, már Homernél szerepel, ebben a kőeszközöket lassan-lassan bronze-eszközök, a durva agyagedényeket kőrongon készitettek helyettesítik; s itt már

az aesthetikai érzet is működik, midőn valamint fegyvert, úgy edényt is mindenféle egyszerű geometriai vonalokkal, későbbben szabadon rajzolt alakkal is diszesít. A bronze-nak mint anyagnak ritkasága azonban nem mindenkinek engedte, hogy azzal élhessen; s ezért a finomabb kő-eszközök átmennek és nagyban használtatnak még a bronze-korban is. Végre érkezünk a *vaskorba*, mely a költőknél is későn áll be az aranykor után, az arany és ezüst használata a bronze korba tartozik; a vasnak késő megjelenése pedig, főképen ezen ércz nehéz olvadásának tulajdonítandó. Ámbár a vas mivelését évezredek előtt már az egyiptomiak ismerték és domborműveiken kék színnel festették és tulajdon szóval nevezték, mely iránt azonban az egyptológok még nincsenek egészen tisztában, ámbár, mondom, a vasnak ismerete igen régi: mégis annak használata, kivált az Alpeseiken innen, csak lassan terjedt el, úgy, hogy az ugynevezett vaskort egész a római uralom idejéig, tehát oly korba viszik le, melyről már irott történeti adataink vannak.

A mondottakból kitetszik, mily roppant tér nyílik a kedvelő előtt és mily tömérdek anyagot és adatot szolgáltathat a régészeti tudományoknak és mily nagy szolgálatot tehet annak, midőn ezen anyagot és adatokat már előre is rendezi, a rokontárgyakat kiszemeli és egymás mellé helyezi.

Midőn emlékekről szólunk, első sorban a régiség reánk hagyta építészeti emlékeit értjük, melyek élén állottak és állanak az egyiptomi gúlák; azonban az emlékek fogalma lassan-lassan végtelenig kiterjedt; mert hiszen a történet előtti legdurvább kőszekereze is teszen tanúságot az akkori emberi tevékenységről és képességről, és ha a különböző idők és tájak kőszekerezeit összegyűjtve látjuk, a haladás itt is mutatkozáván különböző, többé-kevésbé czélirányos idomaikban, itt is világosan tűnik ki az ember találékony-sága, képessége a haladásra. De a kőszekerezt nem egyedül és magukban, hanem találjuk más ősz eredeti eszközökkel, edényekkel, táplálék-maradékokkal, az u. n. konyhahulladékokkal (*Küchenabfälle*, *Kikenmedings*), s ha mindezeket, miként különféle vidéken különféleképen előfordulnak, egymással összehasonlítjuk, és hasonlítjuk analog-tárgyakkal, mint ezek ma is láthatók a vad embereknél: lassan-lassan bele fogunk tekinthetni az ősz ember szokásaiba és életébe, és habár erre nézve minden irott adatok hibáznak is, magokból e maradékokból fogjuk szerkeszthetni a történet előtti, azaz irott történetünk előtti történelmet. Megállapodtunk tehát oly állásponton, hol nincs többé szükségünk képzelőtehetségi ábrándokra vagy elmékedési elmefuttatásokra; hanem kezünkben levő tanúságokból vonhatunk biztos következtetést, s így kitűnik azon gyűjtemények haszna, melyek mellett a gondatlan elmegy, midőn azokat csupa ritkaságitáraknak tekinti.

De, ha ezen alig született régészeti tan felvirágzása főképen összehasonlításon alapszik: világos, hogy ilyent legezlszerűbben megtehetni a világtárlatokon, hol a nemzetek és népek nagy tömege összegyűlvén, illető hazája kincseit és fölfedezéseit kitarja. E tekintetben is példaszerű volt az 1867-dik évi párisi kiállítás francia osztálya; ámbár azon a francia dícsvágy oly tárgyakat is állított ki mint ősz-eredetieket, melyeken a modern félrevezető ügyességet az u. n. »chiquet« alig lehetett félreismerni, és melyek szerint a mai Franciaországnak már az emberiség őskorában is valódi művészei lettek volna. A bécsi világtárlat ezen ágban sokkal szegényebb volt, a kiállított tárgyak sok helyen való elszórtsága pedig a tanulmányt és összehasonlítást tetemesen nehezítette.

Feladatam nem oly tärjedelmös, hogy magába foglalná a párisi és bécsi »histoire du travail«- és »amateur«-osztályának összehasonlítását közelebbről, de nem hagyhatom érintetlenül azon körülményeket, melyek okozták, hogy a bécsi tárlatok »amateur«-osztálya messze hátra maradt a párisi »histoire du travail«-osztálya mögött, daczára, hogy ez első kísérlet volt, míg amaz előtt egy, tökéletesen befejezett tény és rendszerezett példa állott, melynek nyomát követni, és az eredményt nevezetesen fokozni képes lett volna.

Bécsben jó kora küldöttek ki nagyobb bizottságot, (élén állott gr. Zichy Jenő), melynek föladata lett volna az amateur-osztálynak ügyét kezébe venni; azonban e bizottság nem fogott munkához, hanem tárgyalta hatalma kiterjedésének kérdését a kiállítás igazgatójával b. Schwarz-Senbornnal. Későbbben hire szárnyalt annak, hogy e bizottság, hatalmát minden tekintetben ki akarta terjeszteni valamennyi nemzet amateur-i osztályára; mit az igazgató nem engedett és nem engedhetett, mivel az igazgatási teendő, mint az általános felosztás, helyhatározás stb. közvetlenül őt illették, a tudományos kérdések pedig minden

egyres nemzetet, mely az elfogadásra és elrendezésre, a maga körében, teljes hatalmu volt. A vita azzal végződött, hogy a nagy bizottság 1872. végén testületileg lemondott, és azon hir terjedt el, mely szerint Bécsben elállának a szándékba vett amateur-féle kiállitástól. E hirnek következtében távol maradtak az angolok, francziák, németek, olaszok, kiktől műrégészeti tekintetben legtöbbet lehetett volna várnunk, és e nemzetek csak későbbben küldtek néhány, az amateur-osztályba való tárgyakat. Elestünk tehát azon tudományos eredménytől, melyet egy teljesen felszerelt nemzetközi tárlat tárgyaitnak összehasonlításától lehetett volna várni, sőt a tárgyakkal együtt elmaradtak a tudós szakbiztosok is, és így Bécsben nem állhatott össze egy nemzetközi régészeti congressus sem.

A kiállitás igazgatója, miután a nagy bizottság lemondott, felkérte b. Sackent, a cs. k. régiségtár igazgatóját, Comesina kormánytanácsost és Dr. Lindet, a központi emlék-felügyelőség titkárát s hárman, még utolsó órában mégis igen nevezetes tárlatot bírtak összeszerezni. E hármas-bizottsághoz hozzá állott Dr. Dudik, morva történész, más tudósok Cseh- és Lengyelországból, s így létesült a lajthántúli kedvelők kiállitása, melyben főképen az egyház, b. Rothschild, gróf Salm és mások szerepeltek.

Ámbár részemről, mint magyarországi szakbiztos, a bécsi vitába sehogy sem avatkoztam, ez mégis kártékonyan hatott saját osztályunkra is, mennyiben a hir, hogy a kiállitás ezen osztálya egészen dugába dőlt, nálunk is több kedvelőt és egyházi igazgatót: nevezetesen az erdélyi szászokat, a szepesi püspökséget stb. visszariasztott a kiállitástól, és hasztalan volt utazásom Szepesbe, Kassára, Zágrábra. A gonosz hir elterjedése még másként is ártott, mennyiben a beküldött tárgyak is annyira elkéstek, hogy az osztályt csak június hó végefelé lehetett megnyitni.

Részben ez volt oka, hogy a chronologiai rendszertől, melyet czélba vettem, egészen el kellett állnom; de ellenezte ezt másrészt más körülmény is, mely szerint a kedvelők kívánták, hogy egész gyűjteményök együtt maradjon, továbbá a szekrények szintén elkésett felállitása, és hogy ezen szekrények nem a szükség szerint készültek, hanem már készen, az igazgató által kezemre bocsáttattak.

Ily felette bokros körülmények közt a lajstromot, — hogy a tárgyakat könnyen lehessen felkeresni, nem tudományosan, hanem csak a meglevő szekrény-elosztás értelmében — készíthettem; sőt a beküldés elkésése miatt a lajstromzás is még hosszabb ideig tart, hacsak a munkában hathatósan nem segítenek a következő urak, kiknek e helyütt meleg köszönetemet kifejezem; ide tartoznak az osztály három inspectorai: Doby Jenő rézmetsző, Majláth Béla jeles régész és Telepy Károly, a magyarországi képzőművész-egyletnek titkára; továbbá Knatusz Gyula, esztergomi kanonok; az ő közbenjárásának leginkább köszönhető az esztergomi metropolis kincstára fényes részének kiállitása; Finaly Henrik kolozsvári egyetemi tanár és a kolozsvári muzeum őre, ki az erdélyi érmekeket felállitotta és lajstromozta; Pulszky Károly, műipari muzeumunk titkára; Pozsonyi Sándor, ki a kézrajzok, réz- és fa-metszetek rendezését vállalta el; végre a bécsi és pesti Egger urak, kik az Árpádkori érem-gyűjtemény lajstromát készítették.

Lajstromom chronologiai hiányát törekedtem pótolni a »Pester Lloyd«-ban megjelent xv. cikkben, melyben nemcsak saját osztályunkat, hanem a többi nemzetekét is, a tárgyakat keletkezésük ideje szerint rendezvén, röviden leírtam.

Jelen munkám saját »amateur«-osztályunk főtárgyait, tekintettel a hivatalos lajstromra, röviden fogja magyarázni azon illustratiók nyomán, melyek elkészítésére Nm. Tréfort Ágoston magy. kir. vallás- és közoktatási miniszter ur rendelkezésemre bocsátott. Czélom volt eszközölni, hogy a különféle nemzetek biztosai közt létrehozandó csere útján, a régészeti osztályokat összeségökben tárgyaló munka készíttessék, mely nemcsak a bécsi világtárlat maradandó emlékeül szolgáljon, hanem egyszersmind módot is nyújtson amaz összehasonlításoknak, melyek a régészeti tudományt már eddig is haladásukban annyira segítették. Felkértem tehát több szakbiztost, válogassa ki tárlatának legérdekesebb tárgyait, metszesse fába vagy rézbe és cserélje ki a clichéeket vagy galvanoplasticus táblákat másokkal, melyek ugyane czélból készültek más osztályokban, magam részéről készek nyilatkoztam osztályunk tárgyai közül annyit kiválasztani, mennyinek fába vagy rézbe metszése mintegy 1000 frtba kerülne és másait clichéekben átszolgáztatni mindazoknak, kik ezen csere eszméjét elfogadják. Nyertem is mindenféle ígéretet, de hiányzott egy középpont,

melyet csakis nemzetközi régészeti congressus képezhetett volna. Így utóljára némi csereviszony csak is magunk és az osztrák osztály közt jöhetett létre; ebből nyertünk több rendbeli clichéeket és viszonylag irtam a »Mittheilungen«-nek számára értekezést a magyar régészeti osztályról, de itt is csak némely tárgyakról, elég röviden; mert a folyóirat 1874-ben megszűnt, s így csak utolsó füzetében igen csekély hely maradt fenn számunkra.

Ezek után, minthogy a tüzetesb jelentéstől magyar nyelven, mostoha pénz-viszonyaink miatt elestem: nem maradt más, mint azon csekély hely, melyet az olvasó kezében levő munka nyújtott, s melyet felhasználván, midőn a magyar »amateur«-osztály legérdekesebb tárgyait leirom, hihetőleg ezen osztálynak legalább emlékét feleleveníteni és némikép megtartani sikerülend.

I.

PREHISTORICA.

AZ IROTT

TÖRTÉNET ELŐTTI TÁRGYAK.

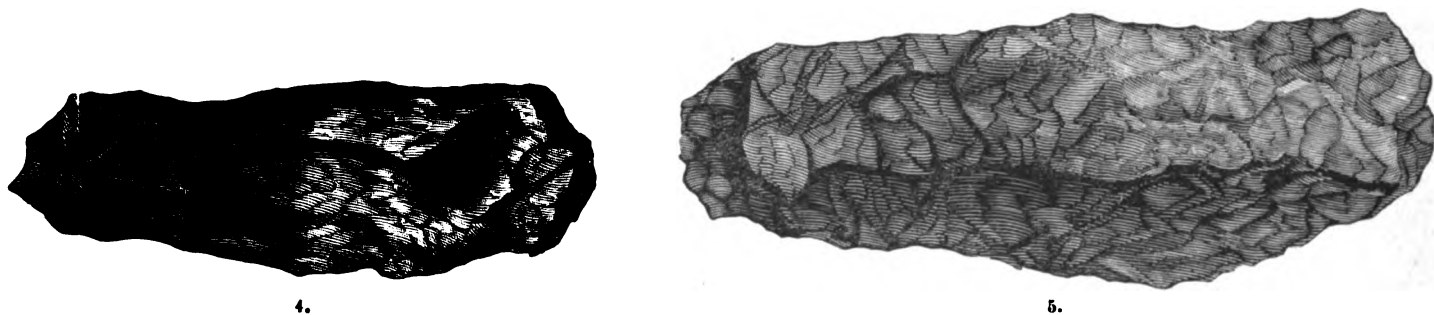
Mindenek előtt megemlítendő *Majláth Bélának* fölfedezése, a Rózsahegy melletti, barát-hegyi-barlangban, mely egész összegében volt kiállítva *). Legnevezetesebb ezek közt az itt lerajzolt, épen fenmaradt

homlokcsont. (1. annak szelvénye a közepén, a homlokvarrány mentében, 2. és szelvénye egyenközüleg a szemgödör közepén keresztül fűrészelve 3. sz.). E homlokcsont, a jelenlegi barlangfőleptől 8 lábnyi mély-

*) A hivatalos lajstromban I. falszekrényben I. osztály kezdve 87. számtól 94. számig.
A BÉCSI VILÁGTÁRLATNAK MAGYAR „AMATEUR”-OSZTÁLYA.

ségben találtatott a barlang legalsóbb, negyedik rétegében, még pedig együtt több más embercsont-töredékkel és több rendbeli mamut-csonttal, és a legprimitívabb, még alig hegyesített kőeszközökkel (4. és 5. sz.)*).

A felfedező az egész leletet tüzetesen leírta az »Archeologiai Közlemények« IX. kötetének 2-dik füzetében (1874. évf.), honnan csak a homlokcsont leírását vesszük át. »Ezen koponyaacsontnak feltűnően vastag az állaga, a varrányoknál 0,010 vastagságú. A szemöldívesont roppant mérvű kifejlődése a neander-völgyi koponyára emlékeztet, s annak szélességében a befelé hajtott homlokcsatornának vad kinézetét ad, a kifejlés igen alacsony fokát tünteti föl. Ha tekintetbe vesszük a szemgödörnek irányát — a jelen töredékdarabnál csak ez adhatja a fő- és kellő-irányt — majdnem kétségbe esik az ember, azt egykoru társának tulajdonítani; mert összehasonlítva azt a jelenlegi koponyák szemgödörének irányával, a koponyán szükségképen oly állást kellett vennie, hogy a szemgolyók vízirányosan foghatták fel a világosság behatását, s akkor az majdnem vízszintesen feküdt, s a homlok végképen elveszett. De ha feltéve, hogy ez némileg mégis felfelé részút helyezkedett a koponyába, oly rögtön hátracsapott, és annyira prognath arcza volt tulajdonosának, hogy a koponya állatias hosszú kifejlődése rendkívüli fajalakzatot képezett, mit meghatározni magamat feljogosítottanak nem érzem! — »Csekély nézetem szerint, a mikrocephalok troglodit fájához sorozom, a fejlődés ama primitív fokából, mely a neander-völgyinek messze mögötte áll.«

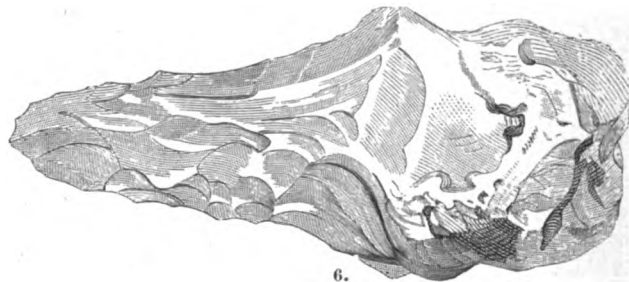
Összehasonlítván szelvényeinket a (Congres-internat. d'Anthropologie etc. à Bruxelles 90. Tabl.) neanderthali, eguisheimi és gibraltari (Forbes Quarry) koponyaacsontok profiljével, kitűnik, hogy a baráthegyi homlokcsont leginkább hasonlít az eguisheimi koponyához, melynél a glabella alatt és fent levő részek alig látszanak duzzadtabbaknak, úgy annyira, hogy a két példány rajza egymásra tétetvén, egymást csaknem fedi.

A glabella feletti részeknek ily fedése még feltűnőbb a gibraltari koponyával való összehasonlításnál, más részről azonban ez utóbbinál az alsó részek emelkedettebbek, mint a baráthegyi koponyánál.

A homlokcsont legnagyobb szélessége 0,120 m. Feltűnő különösen a csontnak vastagsága a korona-varrány közepén, mely 0,010, sőt még a halánték táján is 0,006 m. vastagságot mutat. A homlok-dombok igen emelkedettek, a homlokvarránynak legkisebb nyoma sem látszik, a szemöldökök oly módon vannak kifejlődve, hogy az élőknek fölötte vad kinézetűnek kellett lenni. A homlokcsont belső felülete csekély mélyedést mutat, részint ez, részint a koponyatűrnek alapja, mely kezdetétől azonnal, a homlok-csonthoz emelkedik — az agy melső karéjának, valamint az edények felvételére szolgáló barázdák is alig vannak megjelölve s csekély mélységgel bírnak. A homlokéből baloldali része 0,020 m. mély, míg jobb-oldali része majdnem egészen csontbéllel van kitöltve.

A homlokcsont súlya $147 \frac{69}{100}$ gramm, mely feltűnő súly a csontfal rendkívüli vastagságának tulajdonítandó. Vegytanilag a csont eddig nem vizsgáltatott. Valamennyi, a baráthegyben talált embercsont

*) Valamivel jobban művelt, legalább jobban hegyesített kőeszközt mutat a 6. számú ábránk, de még ez is igen tökéletlen, úgy, hogy alig vesszük észre azon emberi cselekvőséget, hogy ez is a primitív-kőeszközök közé tartozik.

a m. földtani társulat 1874-dik április 8-án tartott ülésének be volt mutatva, mely alkalommal a társulat elhatározta, hogy a barlangban megkezdett kutatásokat rendszeresen folytatni fogja. Azóta találtak egy szepességi barlangban is ősrégi tárgyakat. Belgiumban a barlangásatásokat a kormány költségén rendszeresen úzik; nálunk csak elszórtan fordulnak elő, esetlegesen inkább, és csak magánosak nem elegendő költségén.

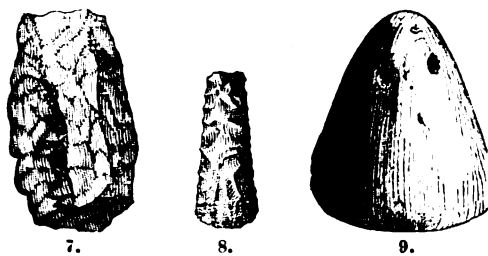
Ily ásatásokról azután mit mondanak a költészeti lelkek? kik a poéták arany korában hisznek, melyben az első ember munka nélkül élvezte a természet legdúsabb adományait Ovid szerint.

Mulcebant Zephyri natos sine semine flores.

Vajjon e tapasztalások az embernek egész, legalább testi tökélyben történt teremtménye, — Minerva Jupiter fejéből egyszerre teljesen felfegyverkezve kiugrott, — vagy pedig inkább Darwin fokenkénti fejlődési elmélete mellett szólnak-e? A második kérdés ez: mi lehet megnyugtatóbb vagy dicséretesebb az emberiségre nézve, hogy testileg tökéletesen, sőt, mint Süßmilch prépost akarja, még kész beszéddel is szájában teremtett, vagy pedig hogy, mint Darwin tanítja, eleinte nemcsak négy-kéz-láb, hanem egyenesen négy kézen járt, fogalma sem volt a beszédnek és, hogy egyenesen állati állapotból birt felvergődni oda, hol jelenleg áll? Darwin elmélete sokkal tágabb tért enged a tökéletesbülésnek, mint akármely vallásnak revelációja, azonban egy főellenvetésre eddig még sem tudott feleletet adni. Ha az ember a majomból fejlődött, a majom utódja; miért van az, hogy a majom hajdan sokkal nagyobb fejlődési képességgel birt mint jelenleg; miért van az, hogy akkor tudott emberré fejlődni, minden előpélda, minden minta nélkül, holott jelenleg, midőn az embernek élő példánya előtte van, midőn az ember maga a majom-fejlődést mindenkép elősegíti, mondjuk, hogy ily körülmények közt majmaink ma a majmolástól még az utánzásnak legcsekélyebb fokára sem bírnak felvergődni?

A nem-csiszolt kőeszközök sorába tartozott egy 54 darabból álló, az előbbi mellett elhelyezett gyűjtemény: 5 ár, 6 késszálla, 7 nyílhegy és 42 másféle hegyesített töredék. Mindezt *Lehoczy Tivadar* gyűjtötte Bereghmegyében. Nevezetes ezen szereknek apró mérete és anyaga. A primitív-készerek, kivált Dániában, vagy nagyobbak, hogy nemcsak hegyökkel, hanem súlyukkal is hassanak, vagy, ha kisebbek, szarvas agancsból, halszállkából s hasonló anyagból készültek; a nagyobb eszközök anyaga ellenben többnyire a kovakő, minőből készültek a baráthegyi balták is; míg a bereghiek valamennyie a tokaji hegyben előforduló *obsidianból* készült*), mely nagyobb darabokban is találtatik. Obsidian-magokat, nucleus, láthatunk nemzeti muzeumunk gyűjteményében.

A nem-csiszolt kőszerekre, kedvelőink, csak legújabb időben kezdik fordítani figyelmüket, míg a csiszolt szereket régibb, de még régibb idő óta gyűjtik a *bronze-szereket*.

Csiszolt kőbalták, úgy nevezett »celtek« csak kevés számmal fordultak elő osztályunkban; a legcsinosabbat Gózon Imre állította ki (h. l. 81—83); ezek a kiállítás után a nemzeti muzeum birtokába mentek át.

E négy rajz mutatja az átmenetet a még nem csiszolt, hanem mégis már ügyesebben pattogatott celtől a valóságos csiszolt celtbe, mely ily alakban a bronze-eszközök közt is megtartja helyét.

Magyarországnak őskori különlegessége, speciálitása, a *bronze eszköz és szer*; ezt gyűjtik régóta kedvelőink, ez fordul elő aránylag nagyszámmal hazánkban, s így lehetett, hogy nemzeti muzeumunk e tekintetben igen nevezetes helyet kiérdemel, így lehetett, hogy *Ráth György* is oly gyűjteményt birt kiállítani, mely sok közgyűjteménnyel győztesen versenyezhetett. A gyűjtemény egy nagy, szabadon álló szek-

*) Ross »Wanderungen in Griechenland 1851.« II. kötet 158. lap említi, hogy Obsidian-szállkák egész Görögországban és szigetein fordulnak elő; R. ezeket prehistoricusoknak tartja. Találtak ilyeneket elég nagy számmal azon marathoni mező-halomban is, melyben az itt elesett athenai harezosok vannak eltemetve; s azért e szállkákat perzsa nyílhegyekről származóknak hiszik; mi ellen azonban, Ross véleménye szerint, nagy elterjedésük szólna.

rényben (a h. l. V-dikében) volt elhelyezve, több ezer tárgygyal. A kiállító kívánsága szerint, hogy tulajdona együtt maradjon, itt ugyan nem csak őskori, hanem sok római, byzanti és középkori bronceok, sok ezüst és arany tárgyak is fordultak elő, de másrészt ugyanazon hasznú és hasonló idomú tárgyak egy-egy számban lévén összefoglalva, magok az őskori bronceok igen nevezetes mennyiségre rugtak; ezeket a kiállítás után a nemzeti muzeum megvette, s így már most ebbeli gyűjteménye az elsőrangúak közé sorozható.

Valamint a kőkort, úgy a broncekort is a prehistoricusok két szakaszra osztani szokták; a régire és ujabbra. Vannak, kik a broncekor tárgyainak fejlődését a kőkort tárgyainak fejlődéséből úgy magyarázzák, mintha ez kiválólólag a helyszinhez és a népekhez kötve lett volna s így mindannyi nemzeti jellemmel birna, ahány népnél gyakorlatban volt; mások ismét egy közös áriai gyökből származtatják, e gyakorlatot a vándorló népek Ázsiából hozták volna magokkal. E két vélemény ellen erős okoskodással lép fel Lindenschmidt, a mainezi római-germán központi muzeumnak igazgatója, több munkáiban, különösen a »Die Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit« cziműnek III. köt. I. füzetében (ez megjelent 1871-ben). Szerinte a Rajnavidéken nagy számmal fölfedezett sírok tanúsítják, hogy a bronceöntési gyakorlatot egyenesen az antik nemzetektől kell származtatnunk, sőt, hogy a talált bronce- és más ércztárgyak legnagyobb része nem keletkezett lelhelyén, hanem kereskedelem által jutott oda Európa déli részéből, főleg Etruriából*); mert az ásatások számtalan tagadhatlan etruszi munkákat hoztak napfényre, mert olyanok, melyeket eddig tiszta barbároknak tartottak, Olaszországban is találtattak a föld alatt; mert nem érthetni, hogyan jutottak volna a barbár népek a bronce alkatrészét képező érczhez, mely csak Spanyol- és Angolhonban fordul elő Európában; mert barbár népnél nem tehető fel oly nagy ügyesség, minő a bronceöntéséhez, vegyítéséhez és miveléséhez kívántatik; végre, mert nem áll azon ellenvetés, mely szerint Európa éjszaki és déli részei közt, az Alpeseiken keresztül, ama régi időben a közlekedés nem lett volna elegendő arra, hogy abból a sírokban talált bronceok nagy mennyiségét nem magyarázhatnók.

Lindenschmidtnek tapasztalásain és összehasonlításain alapuló nézete nagy súlylyal bír, másrészt nem is merev vagy kizáró, mivel a mindennapi használatban levő tárgyakra nézve megengedi, hogy azok lelhelyükön öntettek, miután a barbár népek az eljárást a déliektől megtanulták; de mégis úgy tetszik, mintha Lindenschmidt nem venné elegendőleg tekintetbe a bronceok lelhelye után, sem azok különféle specifikus alakját, sem specifikus díszítési módját. Ő az etruszi gyakorlatot kétfélének mondja, az egyiket a phoeniki és hellen művek utánzásából származtatván művészetinek, a második inkább kézművesi vagy gyári, melynek semmi köze a művészettel és melyből a kereskedelembe átment inkább barbár műveket kell származtatnunk, minőket az európai éjszaki lelhelyeken szoktak találni.

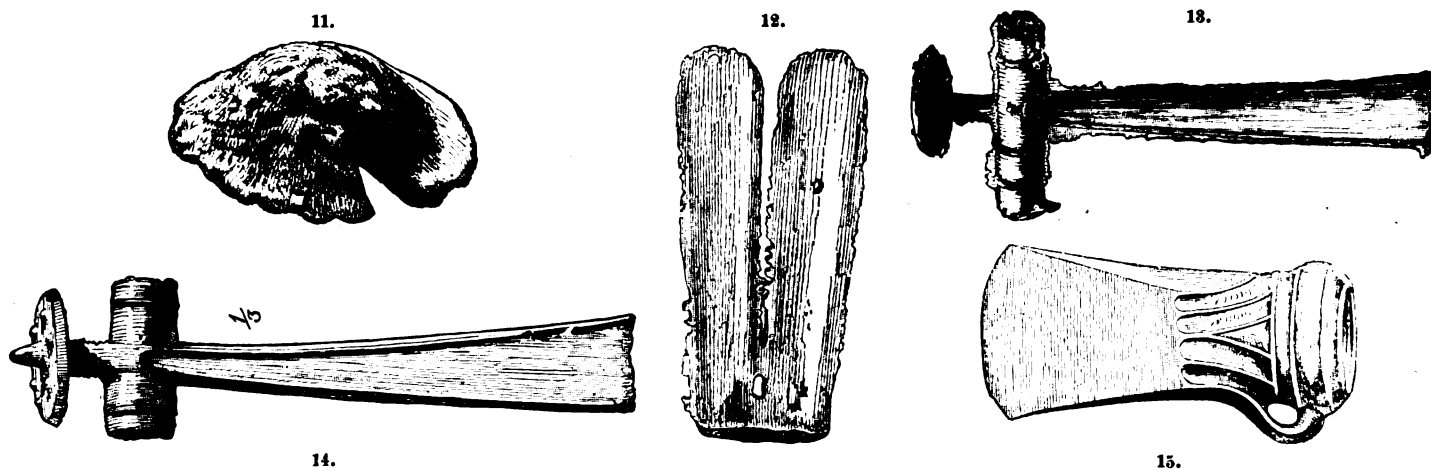
Lindenschmidt vizsgálataiból tehát leginkább az derül ki, hogy a közönségesen a régibb sírokban talált bronceok csak annyiban tekinthetők prehistoricusoknak, mennyiben keletkezésük korában ama népeknek, melyek hajdani lakhelyén előfordulnak, még nem volt írott történelmök, de voltak már is rólok történeti adatok a régi polgárosodott nemzeteknél; kiderül továbbá, hogy a bronceöntést nem Európa barbár népei találták fel, és nem hozták régi lakhelyeikről, hanem megtanulták európai lakhelyükön a déli polgárosodott nemzetektől, kik azt ismét átvették a legrégebbi civilizált nemzettől, az egyiptomitől; kiderül végre, hogy a régi nemzetek közt a phoeniciak és az etrusziak leginkább voltak a közvetítők, későbbben a rómaiak és byzantiak.

De alig fogadhatjuk el Lindenschmidt véleményét egész kiterjedésében, alig lehet a bronceok *barbár tekintetét* és különféle barbár alaki és díszitményi jellemét egyenesen és tömegesen a déli nemzetektől, mint ő teszi, az etrusziaktól származtatni; mi ellen az is szól, hogy a barbárság sok helyén valóságos öntési helyek találtattak, és hogy a barbár bronceok alkotó elemei, valamint mennyiségben, úgy egymásközi

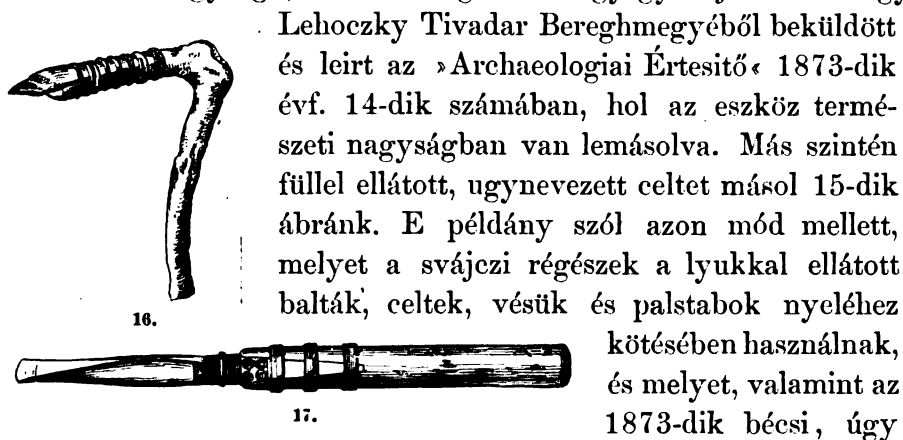
*) Tagadhatlan etruszi tárgyakat találtak nemcsak a Rajna mentében, hanem Németország éjszaki részeiben is; kiválólólag pedig nagy számmal Hallstatt mellett, melyeket leirt Dr. Sacken »Das Grabfeld von Hallstatt in Oberösterreich« czimű 1868-ban Bécsben megjelent jeles munkájában. A döntő példányokhoz számítandó egy, Rodenbachban (Rajnai Bajorországban) legujabban talált agyagedény is, vörös alakkal fekete alapon, melyet Lindenschmidt III. köt. V. füzet, I. tábláján (1875. évfolyam) másolva ad, és melynek leírásában megjegyzi, hogy hasonló edények, törékenységek s ebből származó szállítási nehézségek daczára, még éjszak-németországi sírokban is találtaknak.

arányban is különböznek az antik bronceok vegyülésétől*), végre Lindenschmidt nézetének teljes elfogadása ellen szól a góthok műgyakorlata is, melyről alább tüzetesebben fogok értekezni.

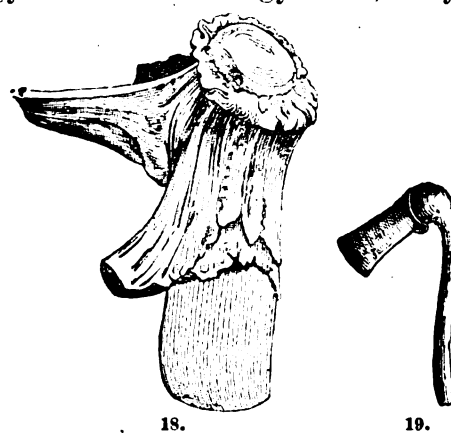
Az épen említett egyik öntési telepről itt lemásolt nyers bronce-darab megvan nemzeti muzeumunkban; itt van a Duna-Pentelén talált két késpenge is, mely még nincsen elválasztva egymástól, hanem megmaradt úgy, mint az öntés-mintájából kikerült; ugyanide tartozik egy Mármarosban talált nyers csákány, melynek érdessége szintén még nincsen lecsiszolva. Összehasonlítául lásd 14. sz. a. egy igen hasonló, hanem egészen és készen csiszoltat. Hasonló, közvetlen a kemenczéből kikerült állapotban levő tárgyakat látunk Ráth György gyűjteményében (1—17. számig), melynek mindnyája oda mutat, hogy az öntés a lelhelyen történt, s hogy e tárgyak nem kerültek kereskedelem útján hazánkba.

Ámbár nem volt kiállítva, mert csak a kiállítás alatt találtatott, megemlítendőnek tartom itt nem csak óriási nagyságú, hanem mozgó füle vagy gyűrűje miatt is egy, ugynevezett celtet vagy vésűt, melyet

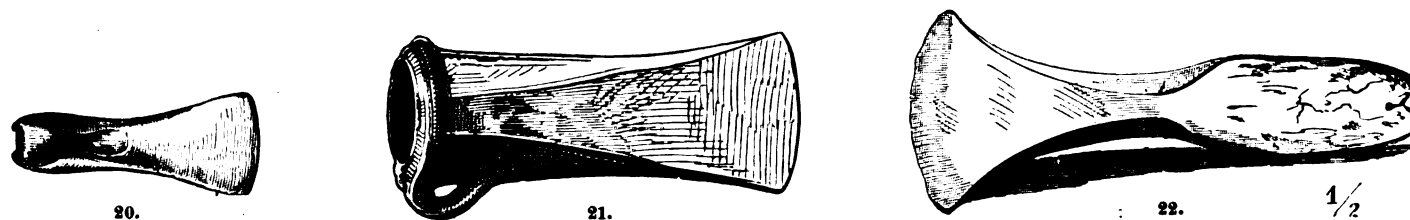

Lehoczky Tivadar Bereghmegyéből beküldött és leirt az »Archaeologiai Értesítő« 1873-dik évf. 14-dik számában, hol az eszköz természeti nagyságban van lemásolva. Más szintén füllel ellátott, ugynevezett celtet másol 15-dik ábránk. E példány szól azon mód mellett, melyet a svájci régészek a lyukkal ellátott balták, celtek, vésűk és palstabok nyeléhez kötésében használnak, és melyet, valamint az 1873-dik bécsi, úgy

már az 1867-dik évi párisi világtárlaton is alkalmazva láttunk. Példányunkban a görbe fa-nyél a vésű lyukába dugatott és erős síkhéjból, ívhúrból vagy más ilyféle anyagból készített zsineggel a baltát vagy vésűt gyűrűjén keresztül erősen kötötték nyeléhez. Mielőtt a gyűrűt és a kilyukasztást feltalálták, a tömör szerszám egyik végét hasított fanyélbe szorították és e nyélnek két részét erősen kötötték egymáshoz. Ime néhány módja ezen erősítésnek.

A palstabokat a ki nem lyukasztott celt javításának tekinthetni; mert itt a lyuk helyét potolja az

*) Az antik- és barbár-bronceok alkatrészeinek vegyületi vizsgálatára nézve l. Kruse »Neerolivonica« című 1842-ben Dorpatban megjelent munkájának: Beilage F. Resultate der chemischen Untersuchung antiker metallischer Gegenstände, besonders die in den Ostseegouvernements vorkommenden stb.

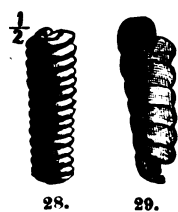
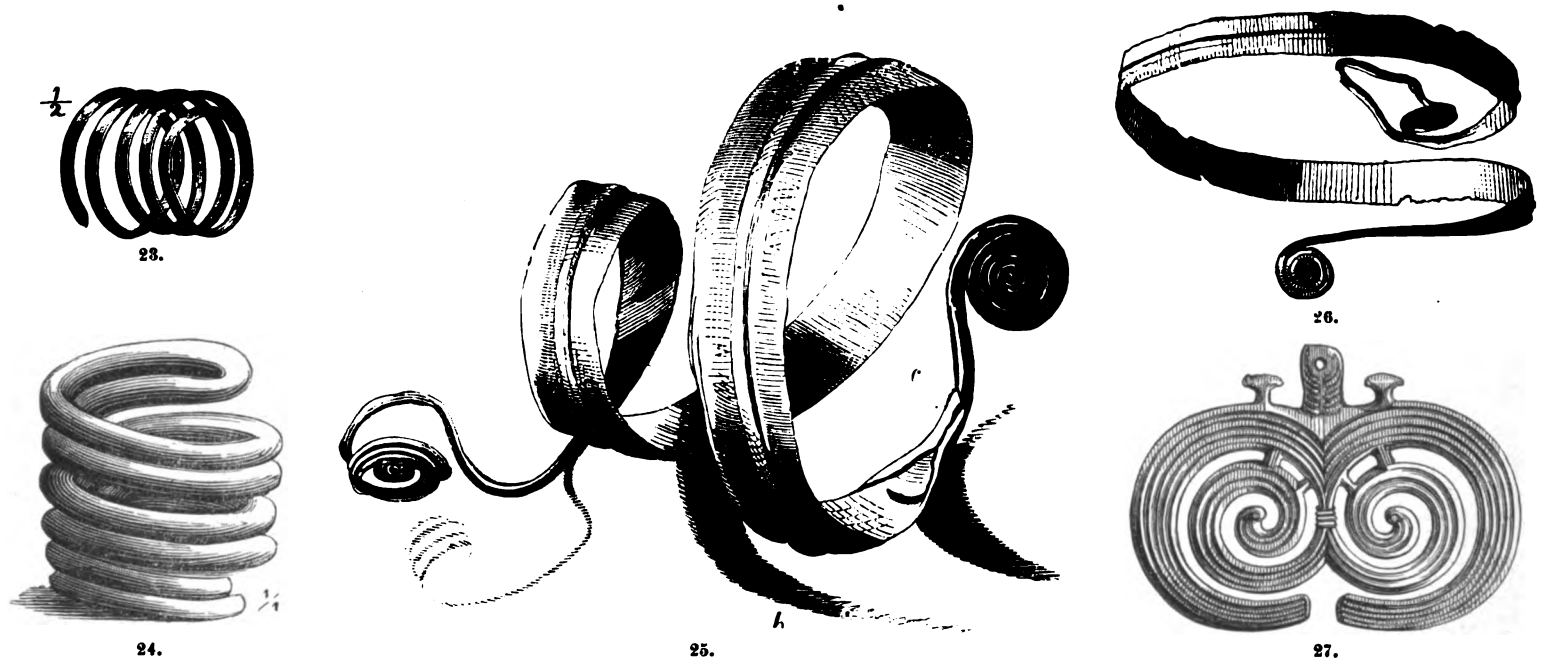
oldalszélek hajlása vagy görbitése, melyek közé igen jól erősíthető a fanyél. A párisi tárlat alkalmával ily módon nyéllel ellátott kővéstível kísérletet tettünk s tapasztaltuk, hogy ezt csaknem oly eredménynyel kezelhetni, mint mai baltánkat.

Celtek és palstabok, ezen első szükségleti szerek, nagy számmal és változatossággal voltak képviselve Ráth gyűjteményében. A bronce-kor további haladásából származik egy roppant mérvű kalapács (h. l. 103. sz.), több rendbeli szekercze, buzogány, nyílhegy és egyenes kard. Nevezetes ezen és más hasonló kardok rövid markolata: vajjon másképen tartották-e a kardot, hosszabbá tétetett-e a markolat körülsvövése által, vagy talán kisebb volt-e az azzal élő fajnak keze? Ugy látszik, az utóbbi föltevés legközelebb áll a valóhoz. A kiállításon sok japáni volt, nem csak a bizottsághoz tartozó miveltebb, hanem még több napszámos is; mindnyája igen kis kezű úgy, hogy kézszorítás alkalmával mintha gyermekkéz lett volna markunkban. De volt az osztrák osztályban két, alkalmasint fogadalmi broncekéz, mely kis Gleinban, Steierországban találtatott, s ez is az akkori helybeli fajnak kiskezűsége mellett szól. Mindkettő férfi-jobbot mutat, mit rövid ujja és széles marka bizonyít; és mégis e kéz, magamét rátéve, oly kicsinynek mutatkozott, hogy abba akármely bronce-kori kardmarkolat könnyen elférhetett. Másrészt a japáni osztályban is igen rövid markulatu régi kardokat láttunk; a mai japáni markolat ellenben oly hosszú, hogy ezt két kezünkben is tarthatjuk.

Házi szerek közt találkoztak Ráth György gyűjteményében számos varró- és hajtűk, násfák (e régi eredeti magyar szó egyértelmű a német Halsband-al), késpengék, halhorog, orsó stb.

Különös figyelműnkre méltó a *csigatekeres* és a *fibula*.

Csgatekeres, spirale, sehol sem találunk oly nagy számmal, mint épen Magyarországon, még pedig a legkülömbözőbb alakban:

kezdvé kárpitos-butoraink rugonyaihoz hasonló tekercses sodronyon, egészen a szalagszerű, tekercseinek egymástól távolabb álló széles lemezig; vannak a csigatekeresek közt felül és alul lemezekkel elzártak is, és vannak egészen laposak, ellentétül a felfeléfutóknak; a két utóbbinak rendeltetése iránt a régészek nincsenek tisztában; a két végén elzártak záró lemezeit, mint oly czélra valókat lehetne tekinteni, hogy azok segélyével az egész tekercs laposra nyomattathassék és megkötve kisebb helyet elfoglalván, könnyebben elvitethessék; mert e csigatekeresek még jelenleg is többnyire igen ruganyosak és az összeszorítást könnyen elbirják. A nyitott csigatekeresnek különféle rendeltetése volt; a kicsinyeket gyűrűk-, a nagyobbakat kar- és czomb-pereczként használták, mit a nevezett tagok csontjait körülvevő elhelyezések a sírokban tanúsítanak; nem valószínű, hogy a kisebb csigatekereseket a gyermekek karjára alkalmazták s ezt onnan felnőtt korban már nem lehetett reszelés nélkül leszedni. Reszelőt a régi bronce-ok közt

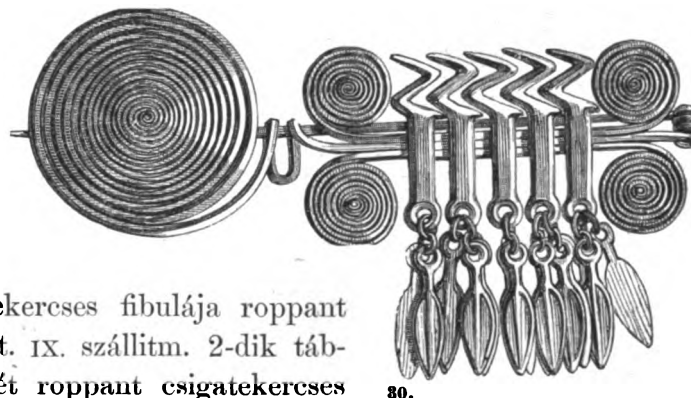
találtak (l. Sacken »Das Grabfeld v. Hallstatt, Wien, 1868. S. 141). Némely csigatekeresek közepén fa-rostot vagy botot találtak, sőt a kisebb tekercseket fonalra huzva és csiga vonal módra kisebbedő sorokba elhelyezve, azokból sisakalaku sapkákat készítettek. Ilyféle sapkát látunk Kruse id. munkában 19-dik tábláján; hasonlót, vagy talán ugyanazt találjuk másolva Bährnek: »Die Gräber der Liven« cz. munk. 5. tábláján. Ezen csigatekeres sapka, vagy sisak alig fordul elő másutt mint Livoniában, ezt tehát joggal azon unicumok közé számíthatni, melyek lelhelyökön, nemzeti izléssel vagy ha akarjuk izetlenséggel, de mindenesetre sajátosan és eredetileg készültek és nem jutottak oda kereskedelmi uton.

Általán talán mondhatni, hogy a csigatekeres és annak különféle használata, mihez a pénz-helyetti használat is tartozik, inkább a barbár, semmint a classikai népek izlésének felel meg, s így, ha ilyeneket classikai földön találunk, talán épen éjszokról ide kerülteknek tekinthetjük, habár csak curiosumokként, vagy újra átöntendő és feldolgozandó anyagként.

A ruhatű, boglár-csat, fibula, Gewandnadel, broche, dísz és kapocs egyuttal; kapocs, melylyel a ruhát összetűzik, dísz-alakjának roppant változatosságánál és mintegy divatszerűségénél fogva. Nélkülözhetlen részei, — mert ezek nélkül egyszerű tű volna, — két szilárd vége, melynek egyikéből a tű vagy tövis (Dorn, Stachel) ered, másikába pedig be van illesztve, többnyire külön hüvelybe. A fibula iránya változik, Lindenschmidt a nehezebb végét hiszi alsónak, de megengedi a megfordított, sőt ezen kívül a víz-irányos elhelyezést is. A fibula leggyakrabban változtatta alakját. Lindenschmidt munkájában száznál több egymástól eltérő idomát látjuk; a fibula maga tehát a műipar történetének igen nevezetes és tanulságos részét képezi *). Sajnálattal kell megemlítenünk, hogy a bécsi tárlat kedvelői osztályában nem nyílt kellő alkalom ezen, u. n. broncekori tárgynak elégséges tanulmányozásra; nem marad tehát egyéb, mint, hogy azon elég bő, hanem mégis csak egy országra szorított forrásból meritsek, melyet nemzeti muzeumunk és Ráth gyűjteménye nyújt. Törekszem itt megkülönböztetni azon fibulákat, melyek alkotására későbbi etrusiai és római műipar volt befolyással, amazoktól, melyeknek alkotása inkább barbár izlést árul el. Vezetőül itt csak a művészetet használhatom, azonban úgy, hogy az említett tekintettel leszek Lindenschmidt vizsgálataira is.

Természetes, hogy mivel nálunk a csigatekeres leggyakrabban használatban volt, a Magyarországon talált ruhatű is a csigatekeresnek elemét használja, azt alkalmazza alakjában; egyuttal megjegyzendő, hogy ezen fibulák, ha bár nagy mérvűek is, többnyire mégis elég laposak, s így kevésbé alkalmatlanok.

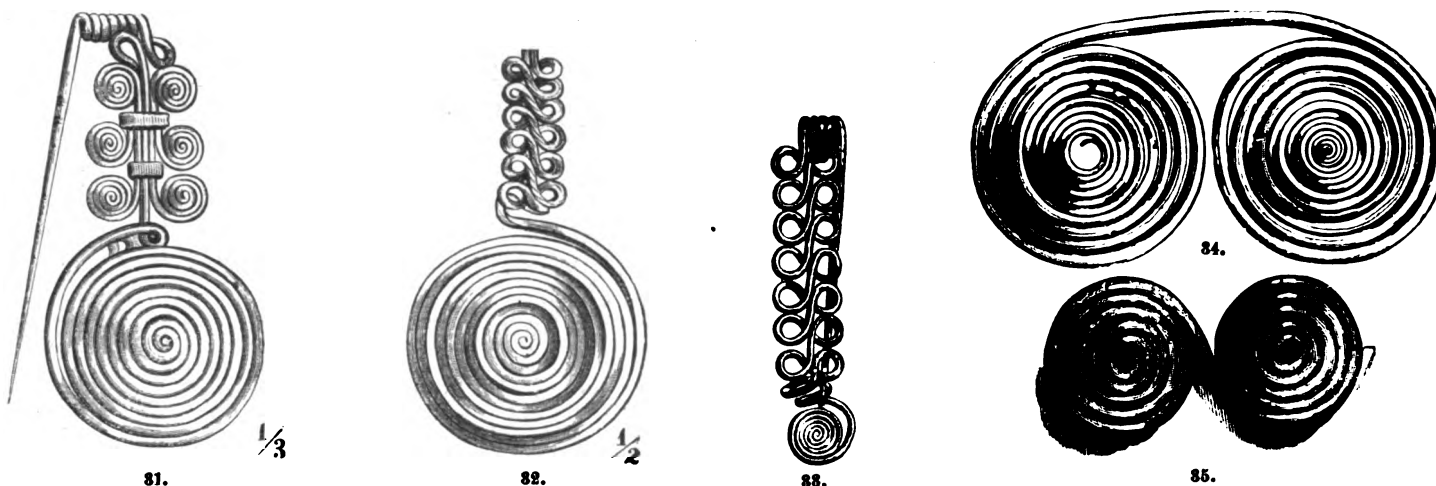
Nemzeti muzeumunk legnevezetesebb csigatekereses fibulája roppant mérvű, alig kisebb annál, melyet Lindenschmidt I. köt. IX. szállitm. 2-dik tábláján, mint a legnagyobb ismertet közöl, és mely két roppant csigatekeres taresát hord végén, de közepén egyszerű, nem oly díszes mint a miénk. Az óriási mérv a párisi világtárlaton kétséget támasztott a magyar fibula eredetisége ellen, de e kétséget anyagának vegyészeti vizsgálata eloszlatta, midőn kimutatta, hogy alkotó elemei tökéletesen megegyeznek az u. n. bronce-kori tárgyak elemeivel. Ezen unicumot legelőször megismertette Römer a »Műrégészeti Kalauz« I. rész. 44-dik lapján (84-dik ábra) s újra közölte a »Magyar Nemzeti Muzeum Képes Kalauz«-ában **). Hampel József muzeumi segédőr, a fibula felső részén előforduló öt zigzag-alakot, hattyúfejek és nyakok esetlen utánzásának tartja, ezek alatt pedig megjelenik öt csörgetyű (Klapperblech) némileg hasonló mai sallangunkhoz, mintegy hegyes makk alakban. Megvolna tehát itt hármas barbár elem: csigatekeres, hattyú-fő és csörgetyű.

*) E tekintetben hasznos kísérletet tettek Hildebrant »Das heidnische Zeitalter in Schweden«, németre fordította Mesdorf s kiadta 1873-ban; továbbá Cohausen »Römischer Schmelzschmuck«, Wiesbaden 1873.; legtöbb fibula-nemet összegyűjtött és kiadott Lindenschmidt. Ezek utmutatásán magam is tárgyaltam a fibula több neveit egy, az »Archaeologiai Értesítő« 1874-dik évfolyamában megjelent cikkemben.

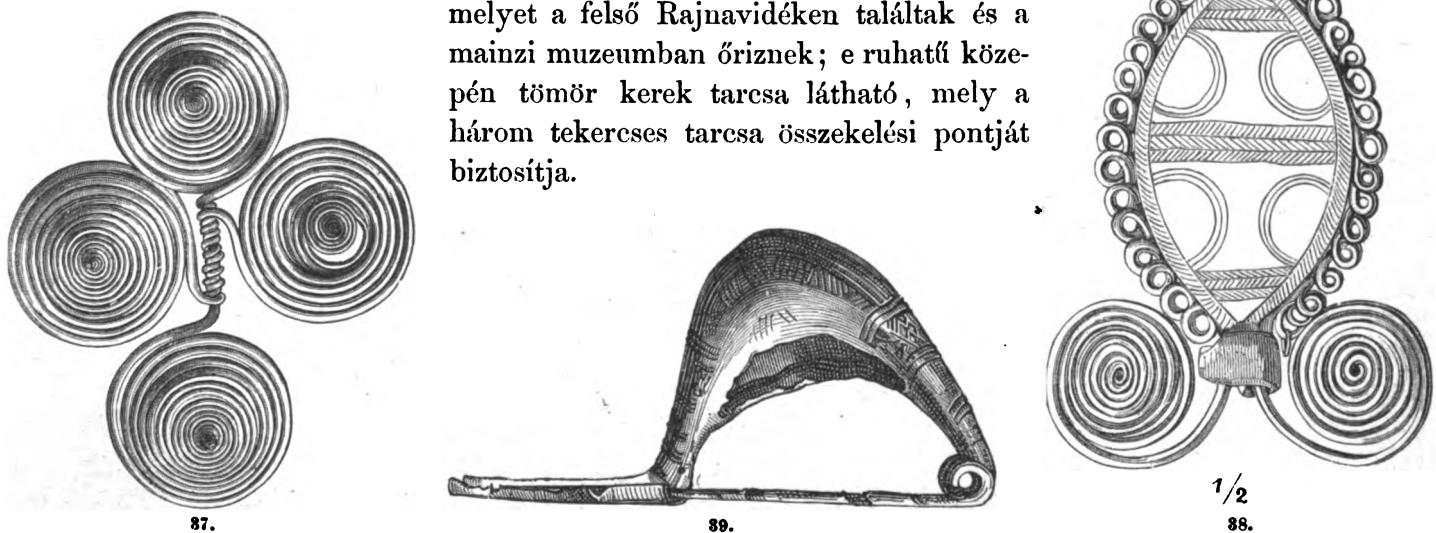
**) E két kis munkában a m. n. muzeum legnevezetesebb u. n.: prehistoricus tárgyai jelentek meg; oda kell utasítanom olvasóimat, valamint, és ezt még inkább, magához muzeumunk ebbeli jeles gyűjteményéhez.

Három más, csigatekerceses fibula, közösen bírja a nagy lapos csigatekerceses tarcsát, melynek tőjéhez, vagy kisebb tekercsek vagy horgok csatlakoznak, a csörgetyűk itt hiányoznak. A 33. számúhoz igen hasonló ruhatűt találunk Lindenschmidt II. köt. XI. szállitm. 2-dik tábláján, csak hogy itt a fibula mindkét végén nagy csigatarcsa van alkalmazva. E példányt Hassiában találták *).

Midőn két csigatekerceses tarcsa középső sodronnyal összeköttek, származik a *szemüveg alakú fibula*; ilyen nem csak bronzból, hanem aranyból is bir nemzeti muzeumunk, csak hogy az aranyosnak mérve sokkal kisebb. Változó alakkal fordul elő ilyféle fibula igen gyakran, és Lindenschmidt is adja több nemeit. Ilyennek tekinthetjük például ezt is, melyhez egészen hasonlókat találunk Lindenschmidt-nél (I. köt. III. szál. 6-dik tábl. 4. és 5. sz. alatt).

A tekercses tarcsát szaporíthatni és különféleképen alkalmazhatni, például kereszt alakban. Ilyent találunk nem csak nálunk, hanem Lindenschmidt-nél is (II. köt. XI. szál. 1. tábláján 2. sz. alatt), mely fibula etruri sírból származik, és jelenleg a karlsruhi muzeumban látható; de van Lindenschmidt-nél más, csak három tekercses tarcsából szerkesztett fibula is (I. IX. 2.), melyet a felső Rajnavidéken találtak és a mainzi muzeumban őriznek; e ruhatű közepén tömör kerek tarcsa látható, mely a három tekercses tarcsa összekelési pontját biztosítja.

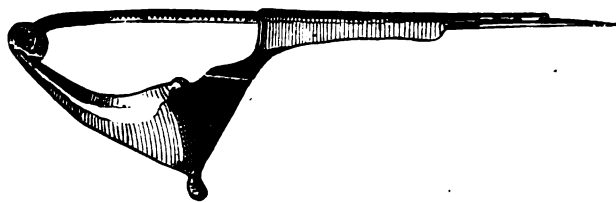

Muzeumunk e fibuláján a tekercses tarcsa kettesével elfoglalja két végét. A négy tarcsa hegyesített elypsist foglal maga közt. Hasonló fibulát, melyben a félkördisz is ugyanazonos, látunk Lindenschmidt-nél (I. IX. 3.), csak hogy végén csak egy-egy, nem pedig ikertarcsa áll. E fibulát a bajor Pfalzban, egy heidelsheim melletti sírban találták, jelenleg a mainzi muzeumban látható.

*) »Fibula, Bronze, aus dreikantigem Bronzedraht gebildet. Die 12 querliegenden Windungen, in welche derselbe nach gradlaufender Richtung zusammengebogen ist, endigen auf beiden Seiten in zwei Ringen, von welchen ab der Draht flach ausgehämmt und in Spirale aufgebogen ist. In einem der zwei Ringbogen ist die Heftnadel eingehängt, und in dem anderen wird sie zur Befestigung eingeschoben«. — Ein Fragment derselben Form besitzt auch das Museum zu Mainz.

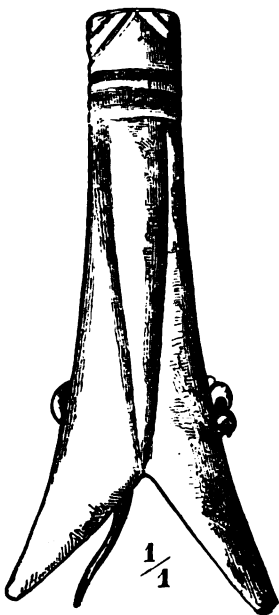
Barbár tekintetű ezen, leginkább az amerikai vad népeknél szokásos függő-ágyakhoz (Hängematte) hasonló fibula is. Ez nálunk elég ritka; muzeumunkba először Ráth gyűjteményéből került. Viselete is, nagy mérvé miatt, elég alkalmatlan lehetett, mert rajzunk az eredetinek csak $\frac{1}{3}$ nagyságát mutatja. Lindenschmidt nál e ruhatű több példányát találjuk (I. VII. 3. 9-dik ábra és I. IX. 2. 1. 2. és 4. ábra). Ezeket L. régi itáliaiaknak mondja, ámbár az egyiket Holsteinban, a másikat a Rajna felső vidékén, a harmadikat Oppenheim mellett találták; de igazolja megnevezését munk. III. köt. 12. lapján: »A régi itáliai fibula néhány nemei rendkívül nagy területen találhatók. Magas kengyelök vagy tömör, vagy csésze alakú. Hosszu tövissel ellátva, aranyból készítve, Etruriában gyakran bekarczott madárképekkel találják, de bronceból, a többi, Olaszországban sem ritka. Svájcban egy waadtlandi sírban, madáralak-karczolással tűnt elő, nagyobb mennyiségben mutatkozott a hallstadti sírokban. Előfordul a Rajna mellett és Holsteinban; Franciaországban hasonlót egy Amiens melletti sírból nyertek, egy aranyost és egy bronceból készítettet és öt madárképpel ellátottat találtak Irhonban is, hol ezen nemet a dublini lajstromban »Dolphin pattern«, azaz delfin-alakunak nevezik«.

Közel áll az előbbi nemhez ez, melyet vagy amannak, vagy falevélnék utánzásából származtathatni. Hogy pedig a falevelek is szolgáltak mintául, kitetszik a fűzfalevélnékhez hasonló fibulákból, melyek hátlapja nem kengyel-alaku, hanem egészen lapos és melyen még a falevélnék idegei is jelezvők. Az előbbihez igen hasonló fibulát találunk Lindenschmidt nál (I. VII. 3. 10. sz. alatt). Ezt is régi itáliainak nevezi, lelhelyét nem közli, jelenleg a mainzi muzeumban látható.

40.

A régibb fibulák harmadik neme az, melynek fő tárgyát állati alakok teszik; természetesen igen primitív kezeléssel; mert az állati alakok, jobb alakzással, későbbben is fordulnak elő a fibulákon. Mintegy közép láncszemet a csigatekerces és állatfibulák közt képez a kígyó, mely állat testével képes csigatekercesbe gyűrűzni. Lindenschmidt (II. VII. 4-dik tábláján) huszonegy legrégibb és későbbi állatfibulát másol. A régibbekhez számítjuk a hátával összenőtt négy lábú (12. ábra), melyet etruinak mond, továbbá az 1. lovas, 2. két szárnyas-oroszlán és 3-dik ábrát, hadi-kocsin járó, mindhároma assyri mintára emlékeztet; a 8-dik ábra római, a 17-dik byzanti mintára emlékeztet, amaz lovas, ez sas. A nagyon kedvelt lovon kívül, előfordul a szintén igen gyakori légy, vagy méh, későbbben keresztyén jelképként a hal, Európa kivált éjszaki részén a sárkány, sőt még a teknyősbéka is (I. Kruse Necrolivonica 14. tábla 10. ábra). Ugyancsak Kruse 14. t. 9. ábrájában látunk fibulát-képező medvefejet is. A madarak közt leggyakrabban fordul elő a galamb és a hattyú, melylyel ismételve muzeumunk legnagyobb fibuláján is találkoztunk. Lindenschmidt legesetlenebb alakú állatfibuláját látjuk I. VIII. 8., 10., 11., 12. és 13. ábra, valamennyi hasonló alakú madár, hanem különböző csőrrel, lába nincsen jelentve, szárnya mintha oda volna enyvezve. Esetlen L. kakasa is (III. I. 4.) ámbár az ezen előforduló zománcz máris későbbi korra mutat, és így bizonyítja, mily nehéz itt a kort meghatározni. Muzeumunkban több rendbeli állatfibulával találkozunk; egyike őzet ábrázol, számosabb a méh vagy légy, az utóbbi nagy mérvű, hossza 0,08, ez Csömörön találtatott. Az ozorai leletből kiállított légy aranyból készült és drágakövekkel volt berakva. Az emberi alak

41.

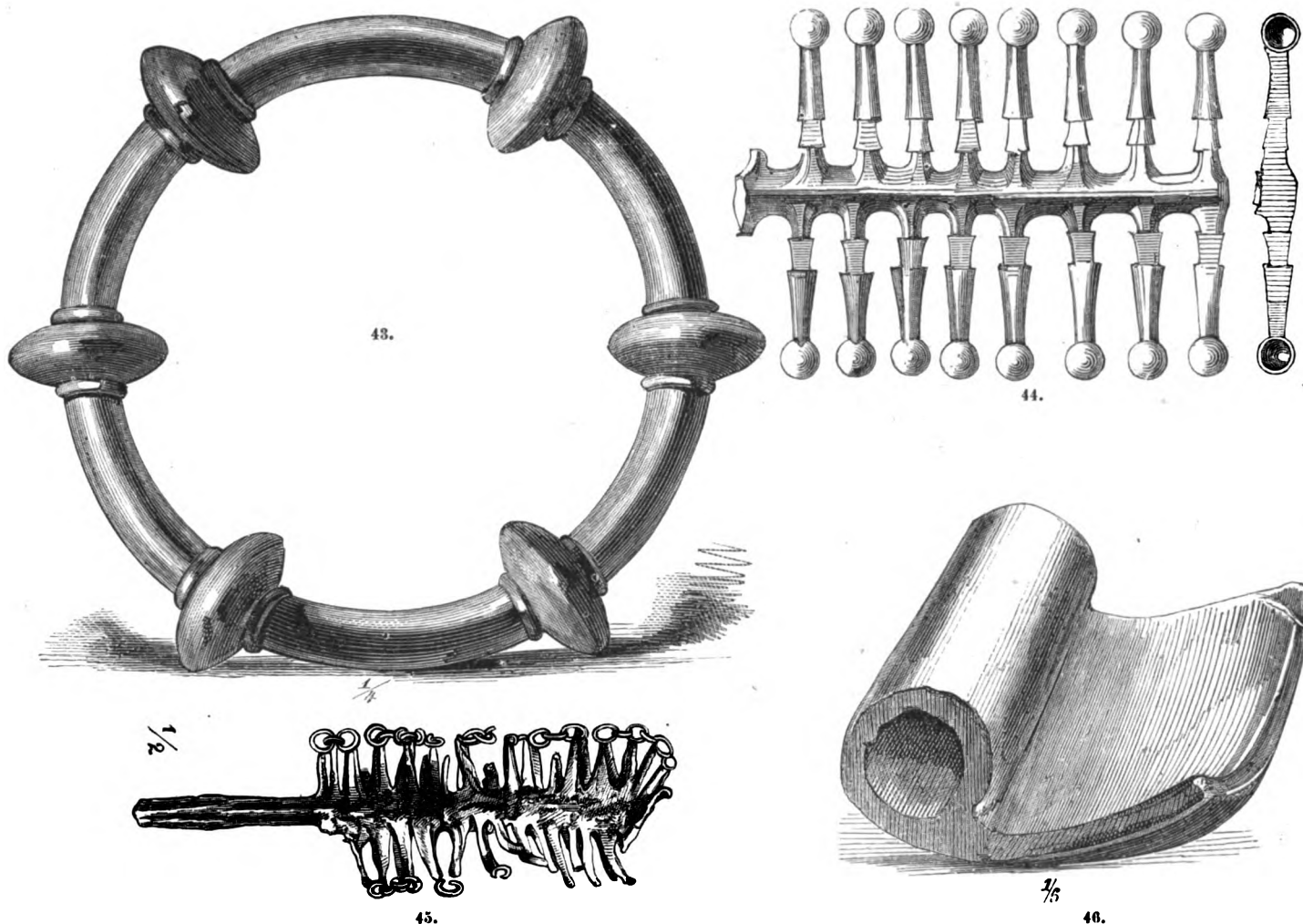

42.

a fibulákon nálunk igen ritka.

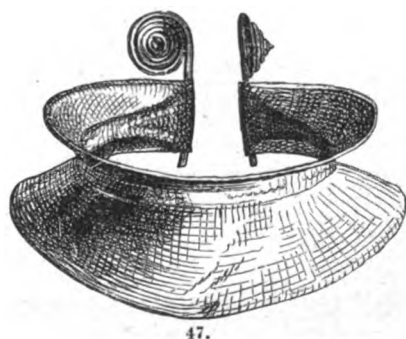
Előfordult a kiállítás bronce-gyűjteményében sok oly tárgy, melynek hasznát egyáltalán nem tudjuk meghatározni vagy magyarázni; négyét itt adom másolatban. A 43. számúhoz igen hasonló két ékszert ad Arneth: »Die antiken Goldmonumente« G. IX. S tábláján 113. és 116-dik sz. alatt; mindkettő mult században, Osztropatakán (Sáros m.) találtatott, mindkettő tömör arany. Az egyiket a 113. sz. nyak- a másodikat a karperecznek »torquesarmilla« nevezi; bronce-unk és ezen arany-ékszerek közti különb-

ség az, hogy ezeket nyitni és zárni lehet, míg a bronze-szer mindenütt zárva van. Második magyarázhatlan szerünk középső vízirányos rudat mutat, melynek mindkét oldalán épszög alatt nyolcz-nyolcz rud szökik ki, végén kis kanálkát hordván. A harmadik, rossz állapotának daczára, rokona az előbbinek, a mennyiben itt is középső fekirányos rúdból mások emelkednek ki épszög alatt. Vajjon a kanálkákban

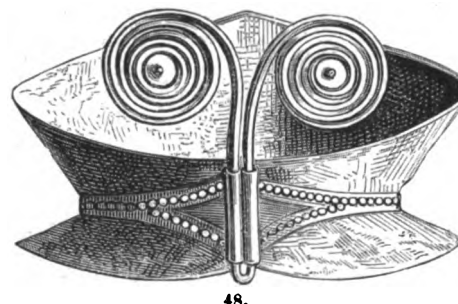

kis csemegéket készítettek-e tűz fölött? Negyedik szerünk úgy tetszik, mintha itt bronze-lemezt izzó állapotban feltekertek volna, hogy annak lyukába későbben nyelet illeszthessenek. Ellenkező vége éles és vakarásra szolgálhatott. A síma fénylőszirony, mely valamennyi tárgyat bevon, nem hagy kétséget keletkezési koruk régisége iránt.

Bronze-gyűjteményeink kincsét, unicumát képezi az itt másolt tárgy, mely leginkább hasonlít a középkori nyakvérthez (Halsberg), és ilyennek tarthatnók is valóban, ha nem volna bronze-anyaga, annak

sokkal régibb tükör-síma szironya és csigatekerceses zárása; azonban az alak ugyanazonossága ugyanazon használatra is utal, valamint a bronze-ugy a középkorban is, ámbár vannak, kik inkább korónának tekintik daczára, hogy a koponyához nem igen alkalmazkodik. Eddig csak három példányát ismerjük és mindhároma Magyarországon találtatott, a nemzeti

muzeumban kettőt őriznek s e kettőnek mását adom; a harmadik példány zárva van, úgy, hogy nyakvértnek nem használható s ez adott alkalmat a korona megnevezésre.

Ismeretes, hogy a bronze-korban arany és ezüst tárgyakat is készítettek.

Az itt lerajzolt csigatekerceses-tárcsa keskeny arany lemezből készült; csak általán mondhatjuk ékszernek, a nélkül, hogy külön alkalmazását ismernők. Efféle tárgyak nálunk fordulnak elő, különösen

Mármaros megyében, honnan más arany tárgyak is kerültek muzeumunkba. Az utóbbiak közt voltak szemüveg alakú, hanem kis mérvű fibulák, és talán ide számíthatunk egy csigatekerceses arany gyűrűt is, melyhez közeljáró alakúak még ma is vannak használatban. Mindezeket és ezekhez hasonlókat tüzetesen írt le Rómer »A két hazában talált régi arany művek« című cikkében, az »Archaeol. közlem.« 1865-dik évfolyam első füzetében.

Párhuzamosan jár itt is, mint a kőkorbán, a bronce-szerek fejlődésével az agyag-edényeké is. Lassan-lassan jobban kiiszapol anyagból, már nem szabad kézzel, hanem kőrongon készülnek, mindenféle díszkarczolatokat vesznek fel, sőt fénymázt is, s ugyanakkor nevezetesen változik alakjuk is. Többnyire csak egyes töredékekben találtnak bronce-tárgyakkal együtt az őskori sírokban és

Magyarországon kevés hely lesz, hol egyszer-másszor ily töredékre nem akadtak; Majláth a baráthegyi barlang külön rétegeiben különneü darabokat talált. Rómer a töredékeket szorgalmasan gyűjti; mert összevetve az együtt talált kő- és bronce-eszközökkel egymást felvilágosítják. Nevezetes, hogy Pulszky Ferencz észrevétele szerint, a nálunk talált és a Schliemann által a régi Trója területén kiásott agyag-edények közt feltűnő rokonság vehető észre. Tanuságosak az ily edényeken előforduló díszkarczolatok is; mivel a zigzagok, háromszögek, görbe vonalak stb. állása, futása, alakja hazájuk és korukra nézve idővel felvilágosítást adhat.

Az ugynevezett prehistoricus régészet még igen fiatal; azért a tájékozás abban még sok nehézséggel jár, sőt mondhatni alig tudjuk határozottan: minő kérdéseket kell itt fölvetni, mit mindent kell gyűjteni? Vannak, kik még a kő-, bronce- és vas-kori általános osztályozást is megtámadják; mivel e korok egymásba átmenvén, magok közt éles határvonalat huzni nem engednek. Ez azonban más osztályozásoknál is úgy van; mert a fejlődésnek épen ez a jellege, hogy nem egyszerre jelenik meg, hanem csak fokenkénti haladással, melyben mindig megmarad az előbbi, a régibb a durvábbnak nyoma, sőt ilyen néha még a teljes fejlődésben is elég naiv módon kikandikál. Lindenschmidtnek fentebb idézett kételyei nem illetik magát az osztályozást; hanem inkább a kő-, bronce- és vaseszközök keletkezési helyeiket. Ha a bronce-szerek első megjelenését nem kereshetjük éjszaki Európában, sőt egyáltalán nem is Európában, a születési helyet máshova áttevén, mégis alig lesz kétes, hogy a bronce-kor ugyancsak a kő-korra, a bronce-korra pedig a vas-kor következik.

Ha az irott-történet előtti koroknak nyomai, mint másutt, nálunk is elegendő számmal és nemben jelennek meg, ezeknek egyik nemét eddig mégis nélkülözzük: a *czölöp-építményét*, minő nem csak a svájcz, hanem más vidékek tavai és folyói partjain is fűdöztetett fel; s e hiány még inkább feltűnő, mióta a Fertő tökéletesen kiszáradt a nélkül, hogy medrében ily építménynek csak legkisebb nyomára is akadtak volna. Balatonunknál e hiány könnyebben magyarázható; mert a czölöpök többnyire a tavak öbleiben és ágaiban szoktak előfordulni; tehát lehet, hogy a Balaton többszöri lecsapolása után napvilágra jött ilyféle építmények idővel egészen eltűntek.

A mostani kassai püspök, Perger Jánostól vettem tudomást, hogy 1863-ban, azon nagy szárazsága után rémletesen ismert esztendőben, mikor ő még egri kanonok volt, egyik hivatalos utja alkalmával Ároktő mellett, régi czölöpsorokat látott a Tiszában. Azonban úgy tetszik, mintha ezen czölöpsorok összeköttetésben volnának az ugynevezett Csörsz-árokkal, s így azokat talán hídféle maradványnak kellene tekintenünk. Mindenesetre fölötte kíváncsok a további vizsgálat, akár egy uj, nálunk eddig nem ismert czölöp-építményi adatra, akár oly felvilágosításra fogunk akadni, mely a Csörsz-árknak Tiszántúli kiterjedése és irányára vonatkozik.

Volt híre a Fertő medrében legujabban talált czölöp-épitménynek is, azonban itt csak praehistoricus házi szerekre, de nem egyszersmind rendszeres czölöp-sorokra, minők a svájci tavakéi, akadtak.

Eddig e kérdésre: nem lakta-e Magyarországot a czölöp-épitészetben jártas emberi faj? Inkább nemmel, mint igennel kell felelnünk.

A vas-korszak régisége iránt méltán kétkedünk, nem tudjuk, kell-e ezt is prehistoricusnak tekinteni. Talán nem régibb a római civilizationak elterjedésénél éjszaki Európában. Különben alig volt osztályunkban nevezetesebb e korszakba helyezhető tárgy; miért is átmehetünk a tulajdonképi művészeti időszakra.

II.

EGYPTOMI MŰVÉSZET.

EGYPTOMI MŰVÉSZET.

Ámbár az egyiptomi művészet, valamint az egész egyiptomi polgárosodás is, hasonlíthatatlanul a legrégebb földünk kerektségén: mégis annak bővebb megismerése, sok tekintetben, csak a legújabb idők vívmánya; midőn a legrégebb egyiptomi kor bámulatos művei csak 1867-ben mutattattak be Európának a párisi világkiállításon. E tárlatra elhozták a legközelebb talált, a bulaki muzeumban őrzött műveket, melyek, daczára, hogy legújabbán földözttettek fel, mégis az eddig ismertek legrégebbjei, midőn a IV., V. és VI. dynastiából, szóval az ó-birodalomból származnak és mégis hasonlíthatatlanul tökéletesebbek az új-birodalom műveinél és így képesek volnának az eddig a művészet átmenetéről Egyiptomból és fejlődéséről a többi régi nemzeteknél dívott nézeteket egészen felforgatni, hacsak nem állana másrészt az, hogy a művészet ezen tökéletességéről, idővel még magában Egyiptomban is elfelejtkeztek, mit e nép azon későbbi gyakorlata tanusít, mely még későbbben a többi régi nemzetek művészetének alapjává vált.

Ámbár történelmi alapon Egyiptomban felszállhatunk a Kr. el. V. ezred csaknem közepéig, oly korba, melyből más népeknél életjelként csak legtökéletlenebb kőszerek és a fajok közös nyelvének nyomai maradtak fenn: daczára ezen hosszú időszaknak Egyiptomban sem kezdetleges társas-állapottal, sem kezdetleges művészettel nem találkozunk; ellenben mindkettő már ezen őskorban is virágzó, sőt fénypontján jelenik meg előttünk, melyhez képest a későbbi kor sok tekintetben lassu ugyan, hanem mégis szembevető hanyatlást mutat. E hanyatlás lassúságának okát ismét Egyiptom elszigetelésének (bár még sem oly mérvben, mint általánosan hiszik), más részt pedig az egész egyiptomi élet szigorú szabályozásának kell tulajdonítanunk; az utóbbi csak az új birodalomban állott be; s e szerint van két nagy korszakunk az egyiptomi művészetben: az óbirodalomé egész a XVIII. dynastia hatalomra jutásáig, mintegy a Kr. előtti XVIII. századig, — az egyiptomi civilizáció kezdetét még hozzávetőleg sem határozhatni, p. o. Menes trónralépésével 4455-ben Kr. e.; — a második korszakot levihetni csaknem egész Theodosig, ki az egyiptomi vallás gyakorlatát teljesen és legszigorúbban megtiltotta. Az építkezés és általán a nagyobb művészet már sokkal elébb szűnt meg ugyan, de hihető, hogy a Nil völgyében, legalább apróbb nemzeti, egyiptomi műveket folyvást ezen időszakon innen is készítettek.

A bécsi kiállítás az ó-birodalom művészetének egyetlen egy példányát mutatta fel, egy, a XII. dynastiából származó beni-hassani szikla-sír utánzását, az egyiptomi alkirály palotájának udvarán. Ezen beni-hassani sírok voltak, Lepsius egyiptomi tanulmányozásáig, azon emlékek, melyekben a pyramisokon kívül legrégebb egyiptomi művészet példányait látni hitték; de az egyiptomi alkirály Mariettet bizta meg a további

kutatással és ez szerencsés volt, oly legrégibb egyiptomi műveket fölfedezni, melyek az alkirály költségén épített minta-templomban, Párisban, kiállítatván, az egész világ bámulatát előidéztek. Legyen szabad ezeknek csak hármát idézni.

Egyebek közt egy Sakkara vidékén talált szobor vonta magára főleg a nézők figyelmét; erről Mariette, külön lajtsromában, (40. l.) ekként nyilatkozik:

»1,10 méternyi magas álló szobor, kezében parancsnoki pálcza. Hajazata rövid, altestét meglehetősen hosszú, elül kidomborodó szoknya-féle ruha fűdi; többiben meztelen. Nem lehet meglepőbbet képzelni ezen, mintegy élő, és mégis hat ezer év előtt meghalt személynél; főleg fejének valósága elragadó; de a többi test is a természetesnek tökéletes megismerésével van kezelve. Nem birunk hiemesebb, mint egy felszólaló arczképpel *). Eredetileg a szobor vörösre és fehérre festett stuccoval volt bevonva. — Szemei be vannak rakva; bronceból készült a szemöldök, ez körülveszi a tulajdonképi homályos fehér-quarcból álló szemet, melynek közepén kristálydarab képezi a látát, az ennek közepén csillámló gömbke adja meg a szemnek, az élőknek kifejezését. Hogy e szobrot felállithassák, új lábakat kellett készíteni, melyekre azonban, a fának meghagyott színe után, könnyen ráismerhetni (**).

Itt összehasonlíthatlanul többet látni a nemnek, nemzetnek és életkornak felfogásánál, itt valóságos, tökéletesen előadott egyén előtt állunk, mely szilárd test-részeinek hű másolatában, sőt személyes jellemében is oly művészetileg és elevenen van adva, hogy ennél tökéletesebb antik-arczképet nem ismerünk; hozzá járul, hogy az egyiptomiak ily előrehaladt kort nem tűztek ki rendesen, és kivált nem az új-birodalomban művészeti czélul. Sőt vannak, kik e szoborban még a jóakarás kifejezését is látni akarják; a jó, gondtalan élet mindenesetre itt jelezve van, mint azt sok jómódu s jól élő papjainkon észrevehetni. A szemnek különféle anyagból történt összerakását említi ugyan Mariette; de nem említi, hogy a kristály-gömb nem domborodik ki, mint az élő szemben, hanem ellenkezőleg homorúan van alkotva, mi által a kidüledés kellemetlen hatása elmellőztetik, és nem említi azon körülményt sem, mely szerint sem a szemöldök, sem a pilla nincsen, mint rendesen, fekete festékkel kiemelve, sem a festék a pilla külszögétől nincsen egyenes vonalban a halánték felé szalagként hosszabbítva. Ezen előadásmód

*) Az arczkép egyiptomi nyelven »sa«-nak vagy »sai-nak« hangzik, mely a venni, fogni, »saisir« gyöktől származik, copt nyelven pedig idomot, a hasonlatosságot jelenti. A feliratokban a harczos pharaok az egyiptomi Ares arczképének nevezetnek »sa-n-mentu« (l. »Voyage d'un égyptien à Syrie, en Phénicie, en Palestine au XIV-me siècle avant notre ère par F. Chabas. Paris 1866.« p. 90. s.).

**) Lenormant Ferencz következőleg nyilatkozik e szoborról: »Miracle aussi de conservation aussi bien que chef-d'oeuvre d'art, cette statue... comme étude de la nature, comme portrait frappant et vivant, est une merveille incomparable qu'aucune oeuvre des Grecs n'a surpassée... Nous savons par les légendes du tombeau où elle fut découverte, qu'elle représente un certain Ra-em-Ké, personnage de quelque importance sous plusieurs règnes de la cinquième dynastie... Le sculpteur l'a figuré debout, se promenant gravement, le bâton à la main, dans quelque ville de son gouvernement... Cette figure a beaucoup souffert dans quelques parties... elle a perdu le mince induit de stuc coloré qui l'a couvert originairement... et dans lequel le sculpteur avait dû mettre ses dernières finesses. Que ne devait-elle pas être intacte et vierge de tout outrage du temps! Bien qu'absolument dépouillée de son épiderme, c'est encore par la vérité et la finesse qu'elle brille. Tout en elle est fidèlement copié sur la nature vivante... c'est un portrait saisissant de réalité... Le modèle du torse est une merveille... mais c'est surtout la tête qu'on ne saurait se lasser d'admirer; c'est un prodige de vie... La bouche, animée par un léger sourire, semble au moment de parler. Les yeux ont un regard si vrai qu'ils inquiètent. Une enveloppe de bronze enchasse comme des paupières l'oeil formé d'un morceau de quartz blanc opaque... au centre duquel un morceau arrondi de cristal de roche représente la prunelle. Sous le cristal est fixé un clou brillant, qui détermine le point usuel et produit ce regard si étonnant, qui semble celui de la vie.« — »Plus de cinquante-huit siècles ont passé sur ces fragiles morceaux de bois de cèdre et de mimosa sans y effacer la marque du ciseau de l'artiste!« Et pourtant il s'en faut bien qu'elle soit la plus ancienne oeuvre de l'art égyptien déjà complet et parfait. A cette même exposition universelle figurait aussi la statue colossale, en diorite (matière plus dure encore que le basalte), d'un pharaon de la quatrième dynastie, le célèbre Schafra (le Chéphrén d'Hérodote), celui qui fit construire pour sa sépulture la seconde des grandes pyramides. Schafra vivait plus d'un siècle avant Ra-em-Ké. Nous avons au Louvre deux statues en calcaire, l'une d'un grand-prêtre du Taureau blanc, nommé Sépa, l'autre de sa femme Nésa, appartenant à cette époque lointaine qui vit élever les premières grandes pyramides, sous la troisième ou peut-être de la deuxième dynastie. Enfin, le musée égyptienne de Montbijou, à Berlin, qui renferme quelques bas-reliefs d'Amtén, sculptés sous le règne de Snefrou Ier, de la troisième dynastie, possède aussi la porte d'entrée de la pyramide de Sakkara, dont la construction remonte probablement jusqu'à l'époque plus lointaine encore où les tables de Manéthon (dont l'exactitude est aujourd'hui si complètement démontrée) placent la première des vingt-six dynasties qu'il donne à l'Égypte. Les ornements de cette porte, n'auraient pas moins de sept à huit mille ans. »De tels chiffres épouvantent l'imagination... c'est une antiquité prodigieuse pour une oeuvre de main de l'homme, et surtout pour l'oeuvre d'un art véritable. Ni la Chine, ni l'Inde, ni l'Assyrie n'ont rien conservé qui remonte si haut vers les origines de l'humanité. Mais c'est qui est vraiment écrasant pour l'esprit, c'est de trouver alors, non point de peuplades sauvages, mais une société puissamment constituée, dont la formation avait dû déjà réclamer de longs siècles, une civilisation très-avancée dans les sciences et dans les arts, possédant des procédés matériels d'une rare perfection, capable d'élever des monuments immenses et d'une indestructible solidité.« (l. Les merveilles de la sculpture par Louis Viardot. Paris, 1869. p. 9 et s.)

az egyiptomiak különös szokásából eredt; ők, mint több mai keleti nép is, pillaszőreiket »kohl«-nak nevezett antimoniummal festeni szokták; a »kohl«-t ecsettel felfogják s a pillék közé viszik, akkor behunyják a szemet és az ecsetet keresztül huzzák a keskeny résen úgy, hogy a festék kénytelen kitolulni és a szőrt befesteni. Az ó-birodalomban a műtét itt végződött, de néha már itt is, későbbben pedig rendszeren még egyet rántottak az ecseten s így előállott a homlokon azon szalagszerű fekete vonal, melyet szemszalagnak nevezhetünk. Sem ennek, sem a jelképes szakálducznak nyomát sem találjuk szobrunk arcán. Nem typicus továbbá jól alakított, némileg pisze orra és füle; eltérőleg még az ó-birodalom modoros szokásától is, se nem nagy, se nem magasan álló, hanem ellenkezőleg minden tekintetben kielégítő, ajkairól sem mondható, hogy azok a tulzó szokás szerint gambások volnának, ámbár szája jókora nagy; kettős áll. Jeles a többi testnek alakzása is, melyen az idomzat épen annyira van kiemelve, mennyire ezt mintegy eltemetése a test zsirjában megengedte. A két kar külön készült és peczekkel van illesztve a mellhez, bal karja hiányzik; a jobbnak keze egyedül az, miben a művész nem tudott korának hibás felfogásán túl emelkedni; nem bírta az ujjakat kellőleg tagozni és a szokásos túlnagy hüvelyket épen úgy alkalmazta mint művész-társai. E pontot kivéve a többi arczkép mintájának mondhatni.

Az ó-birodalom jeles művészetének második példája Ti sírjában látható, melynek egyik domborművét gipszöntvényben állították ki Párisban. Rouge szerint (*Recherches sur les premières VI. dyn. 92. s. k. 1.*) Ti élt az 5-dik dynastiában, Kaka király és utódai alatt; alkalmasint maga kezdte építeni sírját, mely holta után Ra-n-usur király alatt fejeztetett be. Rouge ezt kora legjobbjának és a Sakkara csodájának nevezi, s ebből legegényibb módra felfogott arczképek kerültek a bulaki muzeumba. »Ti nem eredt ugyan királyi családból, hanem neje Nefer-hoteps királyi származású volt; s ezért valamint ez, úgy gyermekei is a »suten-rech« czímmel élnek. De bár Ti maga nem is volt királyi vértű, mégis sírjának feliratai szerint legközelebb állott két Pharaohoz, a legfontosabb hivatalokat viselte; mert volt a királynak első megbízottja és kedvence, »Samer«, volt fő-ajtómestere és cancellárja, vagy titkára minden székhelyen, volt minden építkezésének fő-igazgatója, négy különféle tájnak vagy városnak kormányzója, a prophétáknak főnöke, mely hivatal igen ritkán fordul elő, volt a horoscopnak őre vagy készítője, hivatalos astronom és astrolog. Találjuk tehát valamint polgári úgy egyházi állásban is, csak katonai cím nem fordul elő. E magas állású férfi sírja kiállított reliefjén nevezetes az igen csekély kidomborodás, itt tehát a rajznak kellett segíteni mélyen bevéselt vonalaival. Eredetileg a dombormű be volt festve. A rajz oly jeles, hogy táblánkat, nemcsak említett csekély kidomborodása daczára, sőt talán épen e miatt, mert így az alakítás annál nehezebb volt, az egyiptomi reliefek legelejére állíthatjuk, sőt kimondhatjuk, hogy az, még a legjelesebb hasonnemű hellen művek mellett is helyét megállja.

A kiállított tábla hat sorból áll, melyek legfelsőbbje keresztül vonul egész szélességén, míg a többi öt, egy közbeneső építészeti faldisz által, ketté van osztva.

A felső soron több ember ökröt, ludat és darut vagy ápol vagy vezet, egyikök bámulatosan kifejezett menetközben visszafordul őt követő társához, s valamint ezen visszafordultában, úgy alsó teste előrehaladásában tökéletes összhangzatot mutat.

A második sorban két ökröt látunk vezetőjével, az ökrök egyikének szarva lefele görbül, míg a másiknak szarva a magyar ökréhez hasonló. E sor bal végén egy ember gazellát viszen hátán, más kis gazellát inkább édesget, semmint vezet, jobb karját keresztül téven az állat nyakán, baljával valami édesgetőt tart szája elébe; a férfinak ezen mozdulata mesterileg van előadva.

A harmadik sor jobbán négy ökrös búzát nyomtat, a buzahalmaz mögött három borju lépdél, egy negyediket férfi viszen vállán, s e borju épen oly természetes mozdulattal fordítja vissza fejét a háromhoz mint teszi az első sornak embere. E sor bal oldalán három ember kaparja a földet a számtalanszor előforduló egyszerű szerrel, melyet hieroglyphekben a »mer« szótag kifejezésére használnak, két más ember két ökrrel szánt.

A negyedik sor jobbán két szolga tömlőféle nagy edényt igyekszik egy számarra emelni, inkább balra, más szolga, már hasonló edénnyel megrakott nőtény-szamarat hajt, mely előtt kis fia lépdél. A nőtény számarnak valamint feje úgy teste, de kivált lába mesterileg van rajzolva, de még csodálatosabb fiának jellemzése, midőn kurta testén, nagy otromba fején s vastag ügyetlen mozgású lábán mindazon jeleket vesszük észre, melyek a fiatal négylábuak komikus bárdolatlanságát kitűntetik. E sor baloldalán tíz hím és nőtény számar búzát nyomtat, a tíz állat rendes katona-sorban ugyan, de azért

mégis elég fesztelenül van egymás elébe és egymásmellé elhelyezve, míg egy tizenegyedik természetesen lehajol a búzához, emlékeztetve az írás szavaira: »ne kösd be a nyomtató ökör száját«. A kép egyik oldalán álló felügyelő nem is bántja az állatot, hanem hosszú botjával inkább a többit serkenti a munka szakadatlan folytatására.

Az ötödik sor jobbán tehenet fejnek, előtte négy, egyik előlábával fához kötött borju, a borjuk három szabad lábaikkal esetlenül ficzkándoznak, egyikét a szolgál vagy jobban lekötni, vagy feloldani akarja; van még egy ötödik borju is, mely nem juthatván az épen fejésközben levő anyja tejforrásához, elég nevetséges módon az állat mellét szopogatni igyekszik. E sor bal oldalán tizennégy darut látunk, melyet két szolgál hosszú ruddal rendben tart. E madarak minden testrészének rajza jeles és mozdulatukban nagy a változás.

A hatodik sor jobbán és balján hat-hat nő, kik fejükön kast és kezükben antilopot, ludat, edényt vagy más adományt hordanak, alkalmasint a jelen nem levő lapon ábrázolt Tinek, kinek csak neve, hanem annyszer fordul elő a hány nő van jelen. Feltűnő, hogy e nők teste már el van csavarva; mit a felső sorokban még nem láthatni; elnézve e hibától, a nők rajza sikertült.

Ha a két előre bocsátott példákban az ó-birodalom plastikájának jelessége egész szoborban és reliefben nyilvánult, egy harmadik példában hasonló remeklést látunk a műiparban; szólunk Aah-hotep királyné ékszereiről, melyeket magán a mumián vagy a mellett találtak Drah-abu'l neggál-ban, Theba mellett. Aah-hotep, neje volt a XVII. dynastia utolsó királyának, Kames-nek és anyja a XVIII. dynastia első királyának, Amosisnak vagy Aahmas-nak, s így épen az ó- és ujbirodalom határán állott. Ha, mit fel kell tennünk, ékszerei még életében készütek, e körülmény tanúságul szolgál annak, hogy az egyiptomiak a hyksosok uralkodása alatt sem mondtak le a művészetnek, még pedig igen kitűnő gyakorlatáról; de tanúságul szolgál annak is, hogy az uj-birodalom művészetének hanyatlását nem annyira külső okoknak, hanem a most beálló szabályozásnak kell tulajdonítanunk. Mellékesen észrevehetjük azt is, hogy a hyksosok uralma nem volt ily teljesen leverő, minden műgyakorlatot megsemmisítő, mind azt Manetho irataiból következtetni akarják. A nemzeti egyiptomi királyok még jóformán gazdagok lehettek és ez idő szerint is csak nem bántatlanul uralkodhattak felső Egyiptomban.

Aah-hotep ékszereiből 29 darab volt kiállítva Párisban; minőségre nézve: karperecz, tőr, balta (az istenség jelvénye), nyakláncz vagy násfa, diadém, pálcza, legyező, tükör, stb. Legnevezetesebb, részint technikájok részint ábrázolt tárgyaik tekintetében volt az 1 sz. bracelet, a 6 sz. tőr, a 14. sz. mellédísz és a 29 sz. bárka. Se gyűrű, se broche nem volt kiállítva.

A 14 sz. a. mellédísznek általános alakja a kis naos, vagy imoláé. Közepén Amosis bárkában áll, Ammun és Phre a tisztulási vizet öntik fejére, míg két karvaly, az illető nap jelvényeiként, fenn repdes. A mívelés minden tekintetben kiváló; az alap áttörött, az alakok arany sodronnyal rajzolva úgy, hogy a sejtekbe lapis lazulit, carniolt, turquoiset és a zöld feldspathot utánzó üvegpasta-darabok vannak beeresztve. Ezen mosaik-féle elrendezés, melyben minden szín, szomszédjától, ragyogó csíkkal van elválasztva, az egészet meglepő gazdaggá és összhangzatossá tünteti fel. A naos hátsó része, síma aranylapra vésűzött rajza miatt, szintoly nevezetes, mint előlapja.

29. sz. a. Négy-kerekű kocsin álló, egészen felszerelt bárka. A bárka tömör arany, az alatta levő szánfa, a kocsinak négy-négy küllővel ellátott kereke, bronze. Kellemes, könnyűded alakjával bárkánk a híres Nilbárkákra emlékeztet, melyek Plinius szerint, papyrusból, nádból és kákából készültek. Mindkét végét visszahajló papyrus-csokor díszíti. A tizenkét evedző szolgál ezüstből van mintázva. A hajó közepén kis alak ül, kezében baltát és lituust tartva; előtte kis kabinben más emberke áll. A kormányzó hátul evedz széles lapu kormányával. Más kis kabin, vagy inkább tágas szék van háta mögött; ennek külső falára lépdelő oroszlán Kames névkeretét hordja. Az imént felhozott három alak tömör aranyból készült. Az énekesnek és kormányzónak szerepe ismeretes és a főszemély baltáját parancsnoksági jelvénynek tekinthetni; de miért hiányzik a meghalt királynénak ábrája, vagy mumiája, melynek átkelését a folyón itt kellene látnunk? Az egésznek mérve oly kicsiny, hogy az alakok csaknem mykroskopikusok; és mégis bámulatos szabatossággal vannak kidolgozva.

Aah-hotep ékszerei igen nevezeteseek különböző anyaguk és technikájuk tekintetében; az utób-bira nézve kimondhatni, hogy az ó-világ aranyművesei soha e változó technikán túl nem mentek, igen

ritkán érték el; sőt a legügyesebb párisi aranyművesek kinyilatkoztatták, hogy alig volnának képesek hasonlót ma előteremteni.

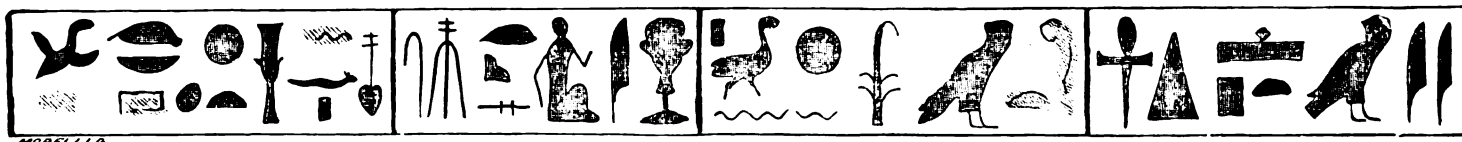
De az ó-birodalom művészetének dicsősége el-el halványult az új birodalomban. Nem léphetünk az új-birodalomba a nélkül, hogy előttünk egy nagy történelmi és politikai igazság ne tűnjék fel; s ez így szól: ki az idegen járomtól megszabadít, teszi nem a közönség, nem a nép, hanem saját előnyére, érdekében, javára. Ezt tették Egyiptomban a Totmesek egyetemben a papsággal; kiűzték a hódító hyksosokat ugyan, de nem, hogy az egyiptomiakat felszabadítsák, hanem, hogy maguk leigázhassák; s erről világos bizonytságot tesz az új-birodalom művészete, mert ezentúl nem lép fel többé szabadon, hanem alá van vetve a legszigorubb, öldöklő szabályoknak, melyek hátráltatják ugyan több századon át hanyatlását, de más részt lehetlenné teszik további fejlődését, sőt vissza viszik oly korba, mely messze túl és alatt van az ó-birodalom ismert legrégibb emlékeinek; s ezt bizonyítja az itt következő, a bécsi tárlaton kiállítva volt szoborka is.

Ezen igen jellemzetes egyiptomi bronzszoborkát Pulszky F. a m. n. muzeum igazgatója állította ki. (H. I. X. szék. 10. sz.) Magassága, mely szerint már a közép-magasságu bronzok közé tartozik 0,180; de nevezetes a szobor azért is, hogy régi állapota egészen épen van megtartva: itt még minden eredeti, eredeti a szék, melyen ül, a hieroglyphekkel megtöltött zsámoly, melyre lábát teszi, de eredeti még a bronz-talap is, melyre az egész fel van téve. Szemének fehére és násfája, minőt hajdan Egyiptomban szerzett érdekért osztottak, de mely díszként az isteneket is illeti, bera-kott arany lemezből készült. Csak a ruha közepén végig futó csíkon és az írástekercesen volt hieroglyphék, egészen elkopott állapotuk miatt, többé nem olvashatók. Az alak az új birodalom korlátolt szigorú típusát mutatja és szabad-felfogásban nem vetélkedhetik az ó-birodalom, kivált jobb műveivel; azonban, a mint van, igen jól jellemzi az újabb típust. Koponyája felül feltűnőleg meglapul, mintegy négyeges alakot veszen fel; szemén, orrán és duzzadt ajkán, de kivált nagy, magasan helyezett fülén igen világosan jelenik meg a nemzeti, egyiptomi arcz physiognomiája. Válla, mint rendesen, széles; erős karja is, melynek végén az, iszonyatosan nagy, formátlan kezek jelennek meg, óriási hüvelyekkel és csaknem egyenlően hosszú, tagozatlan ujjakkal. Csipőiben és gluteusaiban az egyiptomi keskeny volt, s általán a testnek allja, ideértve a czombokat is nem felelt meg sem a felső részek kiterjedésének sem erő kifejezésének, ámbár itt nem szólhatunk izmosságról; mert a silhouettedéle csakis általános felfogás, nem engedte az izmok kitüntetését. Furcsa ellentétben állanak az inkább gyöngye czombokkal a colossalis lábak, melyeknek esetlen idomát és nagyságát Birch az egyiptomiaknak keveréséből az aethiopokkal, vagy épen négerféle néppel származtatja; innen származtathatni talán a kezek idomtalanságát is. A lábaknál feltűnő a legyezőféle elterjedés, a lábujjak csekély különbsége egymástól; és még tagozatlanságuk is. Szobrunk csak két ruhabelit visel: a koponyához tapadó Ptha-féle sapkát és a testhez tapadó, a térd alá érő, de a karokat nem fedő gyolcs- vagy len-köntöst, az ugynevezett kalasirist, mely a mellen szalaggal van összekötve. Sandal, vagy az egyiptomi-nádtalp nem fordul elő. A szék, melyen ül, s a zsámoly elég durva; bár keletkezési korában igen elegáns székek is számtalanszor láthatók a sírok falképein; elegánsnak egyedül a melle felsején látható arany násfát mondhatni.

51.

Hajdan a miénkhez hasonló, s az egyiptomi régiségek közt elég gyakran előforduló szobrokat egyszerű papoknak tartották, kik a térdükön levő tekercsnek hieroglypheit olvassák; de később az ide s tova a szobrokhoz mellékelt feliratok elolvasatván, világosan kimutatták, hogy itt egy harmadrendű istennel: *Imuttel* vagy *Imhotep*pel, a későbbi görög Asklepiossal és római Aesculapiussal van dolgunk.

A példányunk zsámolyának mind négy oldalán levő hieroglypheket közetkezőleg olvassa Dr. Ebers, az egyiptomi régiségek tanára a lipcei egyetemen:

»Tiszta adomány Imhotepnek (Aesculapnak) Chunsu, Nehera fiának, és az osiri (az az boldogult) Mes-nefer-secht, a házi ur gyermekének részéről« *).

Imut vagy Imhotep azon istenség, melyet az egyiptomiak mint legalsóbb, az az egyszer nagy Hermest vagy Tothot, Tautot tisztelték. Volt nekik t. i. három Hermesük, vagy Thothuk: az első a Hermes trismegistos, a háromszor-nagy, vagyis egyiptomi comparatio szerint a legnagyobb; a kétszer-nagy a dismegas, vagyis nagyobb, és az egyszer-nagy, megas, a nagy.

A háromszor-nagy, vagy is legnagyobb Ra vagy Re, Helios: a napnak istene; a kétszer-nagy pedig Joh-Tot, vagy Toth: a holdnak istene (Joh-pe-Taateról kell származtatnunk a görög Japetost). Dakkehben, Nubiában, Champollion (Panth. ég. pl. 15) templomfeliratot talált, melyben a kányafejű Horhat (az az napisten) háromszor-nagynak van nevezve. »Hor trismegistos, dominus templi in habitatione urbis Selk (a görökök Pselkise, a mai Dakkeh) és ugyan e templomon van e görög nyelvű felírás: Θεός μέγιστος ἘQUALΟΣ ΠΛΟΥΤΟΥΡΓΗΣ; az az »a legnagyobb Hermesnek, a jótevőnek« **).

Vonatkozólag a két kisebb Tothra mondja Röth (168. jegyzet a jegyzetek 135. l.): Dass Tat, der einmal grosse Hermes, der Zeitgenosse des Osiris und der Isis, als ein Sohn des Joh-Taate, des zweimal grossen, betrachtet worden sei, beweist eine Stelle des Manetho bei Syncellus p. 40, wo der zweite Hermes, der Thot dismegas, πατήρ τοῦ Τάτ (Toth apjának) genannt wird. — Tat wird auf den Hieroglyphenbildern gewöhnlich unter der Gestalt eines Kynokephalos abgebildet; denn diese Affenart war dem Tat, Hermes, geweiht (Horapollo I. 14.): daher das Märchen, das Horapollo aufisst, der Kynokephalos könne lesen und schreiben. — Die ägyptische Lehre kannte demnach zwei Thot: Joh-Thot, den Mondgott, den zweimal grossen Thot, den Hermes dismegas und den That, den θεός θνητός (a halandót), den einmal grossen Hermes, (a harmadik a legnagyobbat nem hitták, mint elébb láttuk, Tothnak, hanem Hornak, vagy Horhatnak) és

170-dik jegyzet (a jegyzetek 138. l.) Die hermetischen Bücher in des Stobaeus Eclog. phys. (Fabricius. bibl. gr. I. p. 51. és 521.) erwähnen eines Asklepios mit dem ägyptischen Namen Ιουίδης, den sie einen Sohn des Hephaestos, des Phtah, nennen. — Diese Angabe wird durch die Denkmäler bestätigt. In Philae wurde ein Heiligthum angefundenes, das nach der griechischen Schrift dem Asklepios, nach der ägyptischen dem Imuteph, Filius Hephaesti, geweiht war. — den Denkschriften ist also Imuteph, der Asklepios der Griechen, der Sohn des Phtah. Der Name Imuteph bedeutet: der Weisheit-Gebende, Erkenntniss-Schenkende von »ecine, eimi« (kopt nyelven) scire, intelligere, cognoscere, »eime ime,« sciencia u. cognitio, und von »otep«, ferre, portare, donare. Nach Ammian. Marcell wurde der Aesculap besonders in Memphis verehrt. Dieser Asklepios muss der also sein, welcher in den hermetischen Büchern als Zeitgenosse des Thot, des Gesetzgebers der Aegypter, vorkommt und den nach Manetho Tot, als er die heiligen

*) Eine reine Gabe dem Imhotep (Aesculap) ? von Seiten des Chunsu, Sohnes Neheras und des osirischen Mes-nefer-secht, dem Kinde des Hausherrn. De megjegyzi egyszersmind: »Ist die Copie (melyet, mint az itt látszik, neki megküldtem) ganz correct, so zweifle ich an der Echtheit des Denkmals«. Az emlék régiségén egyáltalán kétkednünk nem lehet, oly tisztán viseli magán nemzetiségének, korának és régiségének jellegét; de a szobrot magát Ebers nem látta.

**) L. Röth. »Die ägyptische und die zoroastrische Glaubenslehre« als I. Band der Geschichte unsrer abendländischen Philosophie 146-dik jegyzet a jegyzetek 102. lapján.

Bücher der Aegypter aus den von Hermes trismegistos verfassten Stelen zusammentrug zum Helfer und zum Rathgeber hatte.

Dr. Richard Pietschmann legujabban ily című értekezést írt »Hermes trismegistos nach ägypt., griech. u. orientalischen Ueberlieferungen Leipzig 1875« hol keleti kutfők után harmadik Hermestükről ezeket mondja: Der *dritte Hermes* war angeblich in Memphis geboren u. lebte nach der Sündfluth. Er war ein vorrargender Arzt, der, pathologischen Studien zu genügen, grosse Reisen unternahm. — És tovább — Der *Asklepios* der morgenländischen Sagen ist mehr aus dem griechischen Gotte der Heilkunde als dem Asklepios der hermetischen Schriften entstanden. Es gibt sogar ergötzliche Schilderungen seiner persönlichen Erscheinung, denen entschieden die bildliche Darstellung des Gottes mit dem Schlangenstabe zu Grunde gelegen hat. Doch wird auch berichtet, er habe in Syrien gewohnt und sei ein Schüler des dritten Hermes gewesen, andere geben ihm Agathodämon zum Lehrer.

A legnagyobb és nagyobb Hermes, mint a napnak és holdnak istene a világosság istene, de nemcsak az anyagi, hanem a szellemi világosságnak is; így fentebb láttuk, hogy a nagyobb Hermes, a legnagyobbnak stelakra jegyzet eszméit vagy törvényeit hieroglyphicus írásba foglalja; de ide vonatkozik e két istenségnek azon tette is, melylyel egyetemesen a királyokat felszentelik. Der König steht in der Mitte (mondja Röth a jegyz. 103. l.), Horhat (Horsiesi, az öreg, a régibb Hor, Horus, Neith, nem Isis fia) auf der einen, Joh-Thot auf der anderen Seite, u. beide giessen aus den Vasen die heilige Weihe über ihn aus, die in Bogenform aus den Hieroglyphenzeichen der Reinheit u. des Lebens bestehend, sich über ihm wölbt; ein Beweis dass man die Lichtgottheiten nicht bloss als physische, sondern auch als geistig wirkende Gottheiten ansah; die beiden Gottheiten haben die Ueberschriften »Taate-het Thot septemtrionalis regionis, und »Har-het«, Horus septemtrionalis regionis; also Sonne u. Mond als Weihe-ertheilende Gottheiten bei einander.

A két nagyobb Hermes a hallhatatlan istenségek első sorában, a nyolcz nagy istenek, a kabiok közé tartozik, míg a harmadik Hermes, kit nemcsak Phtah hanem a második Hermes fiának, sőt még az utóbbi megtestesülésének is mondják, emberi lény, tehát halandó. A phöniciak az egyptomiaktól átvették a három Hermest, sőt megmaradt a Thot vagy Thaut neve is; s ezt mondták a görögök az írás feltalálójának; mert betűjüket a phöniciaktól vették. Az írást faltalálta Thot, de nem a phönici, hanem az egyptomi Hermes trismegistos; vagyis az írást: a hieroglyphicust, az idiographicust, a syllabicust és a betűírást egyaránt föltalálták az egyptomiak.

Osztályunk zárt ajtaja előtt állott egy, ugynevezett canopus, vagyis oly edény, melyben az egyptomiak, mumiáik mellett az ezekből kivett beleket elhelyezték, anyaga keleti alabastrom, feje a sakálé (H. l. 17. szám), tulajdonosa Pozsonyi Sándor.

Ilyen edény négy volt a mumia mellett, az egyiknek födele emberfejű, neve »Amset«, tartalma a nagy bél; a második kynokephalos-majom fejű, neve »Hapi«, tartalma a kis bél; a harmadik sakálfejű, neve »Soumaoutf« vagy »Siomutef«, tartalma a szív és a tüdő; a negyedik a karvaly-fejű (Sperberköpfig), neve »Kebschnif«, tartalma a máj és húgy-hólyag*).

Röth (id. munk. 169. l.) az alvilág ezen négy geniusát így nevezi meg: Amseth, Taat, Anubis, és Arueris és 247. jegyzetében (a jegyz. 212. l.) ezeket mondja róluk: Der erste dieser Götter, mit Menschenkopf hat den Titel Omset, infligator poenae Deus magnus justificans (Ombte-Seth eredetileg hadur volt, és csak is a Neoplatonikusok tették a gonosz elem istenének? mondja Röth). — Der zweite Gott mit Kynokephaloskopf hat den Titel, Apis (judex) infligator poenae Deus magnus justificans. Es ist also Taat-Kynokephalos, der der Sündenwägung vorsteht u. desshalb (auch) über den Balken der Wage thront. — Der dritte Gott mit dem Schakalkopfe ist, schon nach dieser Thierform zu urtheilen, Anubis — seine Inschrift lautet: Canis (i. e. custos) matris suae, infligator poenae, Deus magnus justificans. Der Stern »siou«, als Lautzeichen C, ist hier der Anfangsbuchstabe des Wortes »Sebi«, canis. — Die vierte

*) Ces quatre vases sont ceux qu'on nomme vulgairement *canopes*. Ils étaient faites de toute matière, depuis l'argile cuites jusqu'à l'albâtre oriental rubané, et au granit. Ils sont de forme conique renversée, et les quatre couvercles sont surmontés de quatre têtes différentes, savoir: d'homme, de chacal, d'épervier et de cynocéphale qui sont celles des quatre génies de l'Amenthi, ou enfer égyptien, nommés, Amset, Hapi, Soumaoutf et Kephshiv. (»Champollion-Figeac a« L'univers, histoire et description de tous les peuples« Egyptomot tárgyaló osztályának 261. l.)

Gottheit ist sperberköpfig, also einer der Hori; die zu ihm gehörige Inschrift lautet: protector cōsanguineorum suorum (seiner Geschwister), Deus infligator poenae, Deus magnus justificans. — Diese vier Genien der Unterwelt standen zugleich den vier Weltgegenden vor. — Röth is emlegeti, hogy az edények a mellettök levő mumiának beleit foglalták magokba.

Volt Pulszky igazgató bronce-gyűjteményében két egyiptomi macska is, kisebb és nagyobb; (h. l. x. szekr. 9. sz. magassága 0,155 m. és 11. sz. magassága 0,180). A kisebbnek homlokán scarabaeus látható, szemefehére arany lemezzel berakva; a nagyobbikon e jel hiányzik; mindkettő hátsó lábán ül, előtestével emelkedve, az egyiptomi macskák szokásos állásában. E két jelesen felfogott állat-példány is tanúsítja, hogy az egyiptomi művész, az új birodalom korszakában is, több szabadsággal bírt az állatok, semmint az emberi testek alakításában. A felfogás, kivált a nagyobb macskáé, colossalis, a silhouette kifogástalan; de az emberi alaknál megszokott felfogás még itt is annyira befolyt, hogy a részletezés a csontváznak, izmoknak és a bőr szőrének kitüntetése itt is hiányzik. A két macska teste üres, üresen van öntve; és az egyik tömve van apró egércsontokkal.

A macska Egyptom legszentebb és általánosan tisztelt állataihoz tartozott. Ki macskát megölt, habár véletlenül is, halálra volt. (l. Herod. II. 66.) Diodor szemtanuként beszéli, hogy egy római polgárt, ki macskát megölt, az egyiptomi nép viszont meggyilkolta, daczára, hogy a hatóság, mely a rómaiak bosszujától rettegett, mindent elkövetett a szerencsétlennek megmentésére. (l. Diod. I. 81.) A nagy tisztelet, melyben a macska állott, oka annak, hogy minden állatok mumiái közt a macskákéi legszámosabbak és, hogy macska-szobrocskákat mindenféle anyagokból találunk. A macskafő, emberfej helyett, főképen Pascht vagy Pacht, a határtalan térnek istennője hordja emberi testen.

Oinochoe (áldozati-kancsó).

Az egyiptomi művészet remekművei közzé sorozandó a m. n. muzeum azon edénye, mely a hivatalos lajstrom (59. l.) 14-dik száma alatt fordul elő. Mostani alakban korsó, vagy ibrik, mint Jankovich nevezi; a régiek ily idomú edényeket oinochoe-(borkancsó) olpe, praefericulum-nak neveztek s hasonló edények, kivált az Isis tiszteletére bemutatott áldozatoknál, voltak szokásban.

Edényünk 1831-ki október hóban találtatott Sopronmegyében, Egyeden, gr. Festetich Vincze jószágán; még pedig legelőször nem az egész edény, hanem csak tojásdad közepe. A gróf új ásatást rendelt el, s ekkor találták az edény száját, és lábát, mely midőn, nemcsak különböző ércből, hanem különböző stýlben is készült, Rosellini azon nézetét idézte elő, melyszerint eredetileg a középső tojásdad-alaku edény (talán skaphe volt) nélkülözte a nyakat és a lábat és, hogy megállhasson, külön e célra készült állványra kellett elhelyezni, minőt, fából készítve, gyakran mutatnak az egyiptomi emlékek és képek, bronce-ból pedig a classikai emlékek; a leginkább gyertyatartóinkhoz hasonló állványnak neve »holmos«, az arra tett lábatlan edényé »skaphe« (kád, csónak, teknő). Rosellini véleménye elfogadható, hahogy a középső testen nem találkozunk egy más, eredetileg ide alkalmazott fogantyú végének nyoma; miért is a híres aegyptolog, e körülményt megtudván, előbbi véleményétől elállott és az edényt szintén ibriknek ismerte el. Az emlék mindhárom része össze volt görbülve, de Vandrák, rézöntő mesterséges miveletének sikerült azokat kiegyengetve, az egészet eredeti állapotába visszahelyezni.

Edényünk kiválósága magára vonta a tudós világnak figyelmét. Legelőször megismertette a m. tudom. akadémiában Jankovich Miklós, kinek cikke megjelent »A m. t. társaság évkönyveinek« I. kötetében 354—366. l. a három mellékelt rézmetsz. tábla, melyen ez edényt másolva látjuk, sikerültnek mondható.

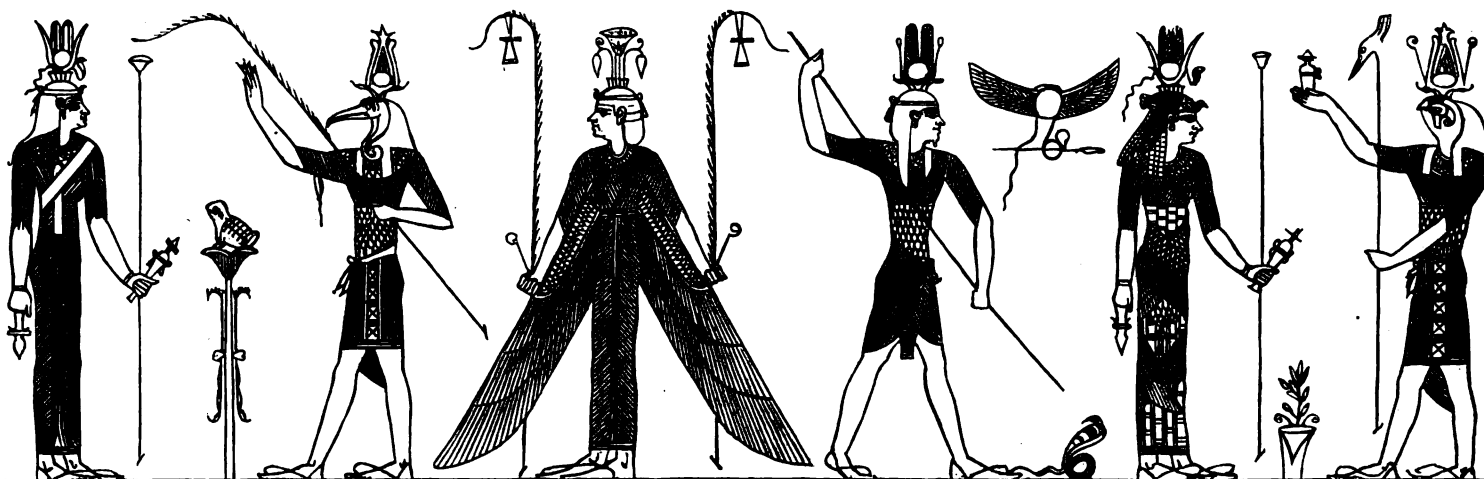
Az 1833-dik »Annali dell' istituto di corrispondenza archeologica»-ban megjelent Rosellini Ippolito magyarázata (179—184. l.) négy ábrával az atlas LVI. tábláján, melyeken azonban az edénynek csak középső része van másolva.

Végre igen röviden megbeszélte Arneth József az 1862-ben megjelent, »Sitzungsberichte d. phil. hist. Classe. d. k. k. Akademie der Wissenschaften» című munkában, hol Jankovichnak cikkét is adja német fordításban, az edény középső részének másával. E czikben legnevezetesebb a híres egyptolog, Brugschnak véleménye.

Ibrikünk középső, eredeti részének alakja a felső részén lenyomott tojásé, magassága nem igen különbözik legnagyobb szélességétől, midőn amaz 5'' 9''' ez pedig 5'' 8'''-et mér; a nyaknak magassága 2'' 8''', a lábnak 1'' 1'''. Anyaga vörösréz, mely be van vonva fekete színnel, min a rajz bevert arany vagy ezüst szálal van eszközölve. Többen gyanították, hogy a fekete réteg alatt a vörösréz vékony ezüst lemezzel van ruházva; azonban valóbbszínűnek tetszik Hampel József, muzeumi segédőr, véleménye, miszerint a fekete takarót ezüstről, kénköből és fa-szénből kevert *niellonak* kell tartanunk, melytől, miután az edény nagyobb tűznek volt kitéve, a kénkö és fa-szén elválván, csakis a megolvadt ezüst maradt vissza, elterjedvén foltonként a tűznek leginkább kitéve volt helyeken.

A berakott rajzmunka lehetőleg finom s e tekintetben vetélkedik Aahotep királyné ékszereivel, melyeket az 1867-dik párisi világtárlatra hoztak a bulaki muzeumból. Ibrikünk rajzainak finomsága s azon körülmény, hogy a tökéletesen egyptom-nemzetbeli alakok mellett igen csinos görög díszek is fordulnak elő, Brugschot arra indítá, hogy keletkezését a Ptolomaeusok korába helyezze, minek Arneth minden indokolás nélkül ellentmond e szavaival: »Dem so berühmten Aegyptologen zeigte ich den Stich des Gefäßes, woran dieser Gelehrte das grösste Wohlgefallen hatte, er hielt es für Arbeit aus der Zeit der Ptolomaeer, worüber ich nicht ganz seiner Meinung bin, es eher aus der Zeit Hadrian's glaubend«. Akkor Brugsch egyedül másolat után ítelt, de a bécsi világtárlaton az eredetinek vizsgálata után joggal megmaradt kimon-dott véleményén.

Kannánk főrészt nyolcz egyptomi istenség foglalja el; azok fölött van egy habmaeander-szalag s azon túl tizenhat egyptomi fejdísz; az alakok alatt babér-guirlande s azon túl felfelé futó lotus-szálak jelennek meg.

A nyolcz isten két külön csoportot képez, mindkettőnek középpontja Isis istennő. Fejdíszét képezi *telehold* tarcsája (Braun szerint csolnak) két tehénszarv közt, ugyan e szarv körülvesz, a holdtarcsa fölött, két egyenes tollat, vagy talán inkább pálmaágat; mindezekhez csatlakozik az ágaskodó uraeus, vagy basiliscus, felfútt mellével, az uralom jelképe Egyptomban. Az istennő fején a koponyához tapadó főköttő, melyen ismét uraeus-szalag jelenik meg; mellén a tisztelet-násfa látszik, széles félkörű tömör arany nyakláncz, melyhez hasonlót az egyptomi királyok kitüntetésül és érdemjelül osztogattak. A ruha igen szűk, hanem dús mustrás, bokáig érő, az al-kart meztelen hagyó köntös, lábán az istennő nem czipőt, hanem sandalokat visel; bal kezében tartja az istennőket illető lotossceptrumot, mindkét kezében pedig egy-egy öntöző kancsót. Rosellini talán nem egészen helyesen hydrianak, az az vizedénynek nevezi, hanem helye-

sen összeköttetésbe hozza a Nil áradásaival, midőn több tekintetben Isis hozatik szoros kapcsolatba a Nillel. Jobbra és balra Isis istennőtől ül papyros-száron és virágon egy-egy béka, mint ugyanis a hosszú időnek, életnek vagy a tartósságnak jelvénye*); következik szintén kétszer ismételve Toth isten, fejdísze a kosszarv fölött a hold tarcsája két strucztooll közt, mely ismét maga közt veszen egy liliomba végződő gúlát. Toth itt az ibismadár-fejjel adatik elő, mely egyszersmind nevét »Tet« jelenti vagy írja. Toth hosszú pálmaágot tart kezében. Ha a pálmaág egyetlen csirával, egy német kis »s« alakjában jelenik meg, akkor egy esztendőt jelent, mint melyben a pálmaágból ily csira évenként száll ki; de mihelyest a csirák, mint képünkön, szaporodnak, a jelentés is sok évre terjedt ki és töméntelen évet jelent. Toth azon isten, ki holdphasisaival az időnek mérőjeként tekintetett. Rosellini állítja, hogy Toth határozta meg, az egyiptomiak nézete szerint, királyok uralkodási tartamát; végre az egyiptomiak Toth nevű hónappal kezdték meg évöket. Tothra következik két istennő, fején visel nyílt lotusvirágot két csirával, fejhez-tapadó főkötőjén látjuk az uraeus-szalagot, nyakán, mint Isisnél és Tothnál, az arany dísz-násfát, köntöse oly szoros mint Isisé, de bővíti a testtől messze elálló szárnypár; mindegyik kezében egy-egy lituust, az igazgatást jelentő görbe pásztorbotot, tart és ezen kívül egy-egy számtalan csírákkal ellátott pálmaágot, melyről, hogy a hosszú életnek értelme még világosabban tűnjék fel az életjel, az ugynevezett »anch«, crux ansata, a gyűrűs kereszt függ le. Rosellini ezen női alakot Toth nejének tartja, kinek tulajdonnevét azonban hieroglyphphel írva még nem találta. Ezen öt-személyű csoportnak három-ötödét adja — 53. sz. ábránk, két-ötödét, az az Tothnak és a szárnyas női istennőnek ismétlését látjuk részletes ábránkon.

Következik a három személyből álló csoport. Ennek közepén, a nézőnek jobbjára felé fordulva, áll ismét Isis istennő. Fejdísze ugyanaz, melyet előbb megbeszélt ismétlése hordoz, azon különbséggel, hogy itt a szoros főkötő helyett az anyaságnak, »maternitas« jelvénye, a kányabőr fordul elő; a kányát pedig az egyiptomiak azért tartották az anyaság képviselőjének, mert hitük szerint, e madárnemben hímek nem fordulnak elő, hanem a nőtények magokból szülik tojásukat. A kánya-jelvénnyel abban ismétlődik Isis alakján, hogy a madár szárnyai testét körülfogják, redőzve körülveszik. Ezeket kivéve Isis alakja ugyanazonos az előbbivel. Lába előtt áll egy virág-csupor, melyből egy nem eléggé jellemzett virág nő ki. Rosellini e virágot a Nil áradásaira vonatkoztatja és megjegyzi, hogy a Philae szigetén levő templomban egy képet rajzoltatott, melyen ugyanezen termékenyítő istennő kancsóból vizet önt csirázó növényekre és virágokra, s ezek fölött Egyptom van írva hieroglyphhekkal. Valószínű, hogy Isisünk lába mellett álló virág-csupor hasonló jelentéssel bír. Valamint az előbbi csoportban, közvetlen Isis oldalán, kétszer áll Toth, a holdnak istene, így ezen hármas csoportban e helyet a nap istene, azonban kétféle alakban, foglalja el. Balján Ra vagy Phre áll, ki még az első soru tizenkét nagy istenek körébe tartozik s a háromszor nagynak »Hermes trismegistos« nevét viseli, míg Toth a kétszer-nagynak, »dismegas« neveztetik. Ra-nak fejdísze a kosszarv fölötti naptarcsa, a magok közzé a gulaalakot foglaló strucztooll, melynek oldalán még az igazgató görbe pásztorbot, lituus, is megjelenik; feje nem ember-, hanem karvalyfő, midőn a napba tekintő karvalyt annak jelvényéül választották, jobbjával a vízkancsót mintegy áldozó mozdulattal emeli Isis felé, baljában a nagy isteneket illető kukupha-sceptrumot tartja, melynek tetejét giraffő képezi; a giraffe-fejű bot a tisztaságnak jelképe. Rosellini csodálkozik azon, hogy a sceptrum teteje elűt közönséges rajzolási módjától, azonban ez csak a kezéhez szolgáltatott másolatban volt hibás, az eredeti a mi ábránkon látható rendes, hanem részben hiányos rajzát mutatja. Isis balján nagy lépéssel hozzá fordul Horus fia, a különösen On-ban (Edfu) tisztelt nap-isten. Fejdísze a kosszarvak közti naptarcsa; a kosszarvak valamint itt, úgy a többi isteneknél is a világosság sugarainak erejét jelentik, a tarcsa fölött emelkedik az egyenes toll-vagy pálmaág-pár, oldalán egy-egy lituus. Az isten halálos döfést mér lándzsájával a lábainál ágaskodó Apophis kigyóra, Set vagy Typhon jelvényére, azon istenre, ki apját Osirist meggyilkolta. Ifjabb Champollion leveleiből tudjuk, hogy a későbbi, az új-birodalom sírjaiban, számtalanszor fordul elő azon csatának ábrázolása, melyet Horus napistenként, mindennap ví a bárkáját fenyegető Apophis ellensége ellen. A déli órákban az isten társai készülnek a vízi-kigyót megfogni és rejtekéből kihúzni, mi nekik csak Ammun, a fő isten segedelmével sikerül, kinek hatalmas keze,

*) Hihetőleg már az egyiptomiak is találtak kőbe zárt békát, mely a lég hatása által rövid életre feléledt, s innen vették a békát a hosszú élet jelvényének.

mint a régi keresztyének atya-istené, kinyul a felhőkből és kihuzza a pórázon fogott hatalmas kígyót, hogy ezt Horus és társai megfojthassák. Ezen mindennapi győzedelmet, mely itt azonban lándzsának s nem kötélnek köszönhető, jelenti az isten előtt repülő gömb, melyből a lefüggő uraeus a győzelem jelvényét a strucztollat tartja. Ily győzelem-jelvényt, azaz az odanyujtott strucz-tollat számtalanszor látunk ismételve a pharaok csataképeiben, csak hogy ezekben nem ritkán a repülő gömböt kánymadár pótolja. Nem tudjuk, miért jelenik meg az ellenséges Aphophis az uraeus alakjában, mely különben a királyi hatalmat jelenti, és itt is fennt, midőn a győzelem jelét tartja, inkább az isten barátjaként magyarázandó. Meg kell jegyeznünk, hogy a lándzsa végén hiányzik rajzunkban a nyíl, melyet, mivel az ércz itt kiesett, rajzolónk nem vett észre.

Rosellini magyarázata a következő:

»Thoth és neje a Nil maradandó áradásaihoz hasonló sok évet engedélyez; e célra Isis termékenyít, a Níl vizével élven Har-hat (Horus vagy Ra) által ráruházott hatalomból és Toth távol tartja a halált. — E jóslat vagy kívánság azon személyre vonatkozik, kinek ajándékozzák az edényt. E magyarázatra vezetnek a mythicus személyek jelleme és járulékaik nem kevésbé, mint kannánk azon hasonlatossága más e rendbeli emlékekkel, melyek értelme feliratok által van kitüntetve. Ha ez, mi igen ritka eset, nem nélkülözné a hieroglypheket, az egész jelenetet biztosan magyarázhatnók, míg jelenleg, a felirat hiányában csak föltevésekkel kell élnünk.«

Brugsch, szintén az időre vonatkozó magyarázata Arnethnél ez:

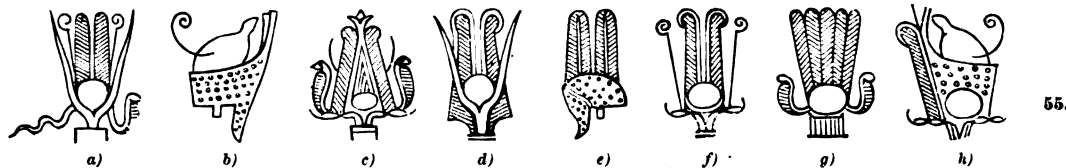
»1. Isis. 2. a papyruson ülő béka számtalan évek jele. 3. Tauud (Toth) isten az évnek pálmaágával. 4. Triphis vagy Terpa istennő ugyanazon jellel. 5. Horus, ki a kígyó alaku Typhont agyon szúrja. 6. Isis (mint 1. sz. a.). 7. Horus Isisnek a szív (?) jelvényét oda nyújtja, azaz füles vasát. Az egész mit elég biztosan meghatározhatók, Isis, az esztendő jelképének, megtiszteltetése az egyiptomi év-istenek részéről, mint azt Horapollo (Hieroglyphica I, 3) ekkép írja:

»Az Egyptomiak az esztendőt jelezni akarván, Isist, az az nőt festenek, mely jel alatt az isteni nőt is értik. Isis nálok csillag, melyet *Sothisnak*, a Görögök *Astrokyonnak* neveznek; e csillag a többiek közt az első helyet foglalja el: mert midőn felkel majd kisebb, majd nagyobb, majd fényesebb, majd homályosabb. E fölött midőn e csillagon jeleket látunk, melyek az egész esztendő teendőit előjelezik, az esztendőt nem helytelenül Isisnek nevezik. Másképen az esztendőnek jelzésére pálmafát festenek, mivel egyedül e fa a többiek közt minden új holdkor, egy-egy ágat hajt úgy, hogy midőn tizenkettőt hajtott, az esztendő be van végezve.«

A Sirius-csillag, Hundstern, az Egyptomiak Sothisa, alkalmasint más, mint az itt felhozott ok miatt nyerte az elsőbbséget többi társai közt; t. i. azért, mert e csillag határozta nemcsak az egyházi évnek tartamát, hanem az 1460 nap-évből álló periodus-sothiakát is. Nem tudom, vajjon igaz-e mit Horapollo a pálmafa hajtásáról mond; de az emlékek bizonyítják, hogy az Egyptomiak így vélekedvén, a pálmafát e szerint az év jelképének vehették és vették is.

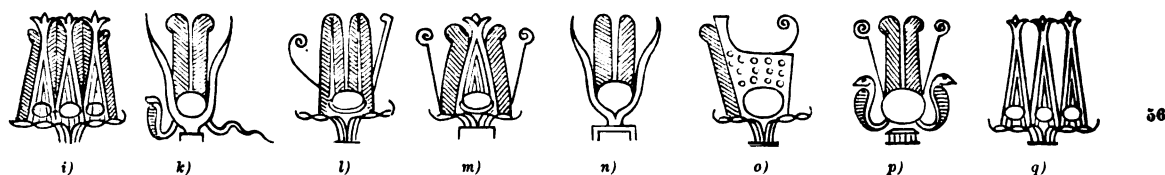
A nyolcz istent kereteli felül kettős habmaeander (Wellenmaeander, laufender Hund), oly dísz, mely a XII. dynastia korából származó beni-hassani sírokból már fordul elő és mely a görög építészetben és tektonikában mindennapivá válik. Az alsó és felső csigahabok ellenkező irányban futnak.

E dísz fölött szélesebb szalagon jelenik meg tizenhat egyiptomi fejtakaró vagy fejdísz:

Az egyiptomiak jelképes fölfogása leginkább azon járulékokban nyilatkozik, melyek alakjaik fejét illetik, vagy melyeket kezeikbe adnak. Minő változékony volt a fejdísz, kannánk ezen szalagja mutatja, ámbár távol van attól, hogy e dísz különböző alakjait kimerítse. a) ábránk öt jelképből áll: a hatalmat vagy uralkodást jelentő uraeusból; a szaporaságot (?) jelentő tehénnek szarvából, Hathor, Isis és más istennők járulékáiból; a tarcsából, mely itt a holdé (a nap tarcsája inkább az isteneket illeti); a kormányzást, az igazgatást jelentő lituusból; és az egyenes kettős tollból vagy pálmaágból, Ammun a

láthatatlan a rejtelmes főisten különös járulékából, melyet azonban későbbben más istenekre is átvittek. *b)* Ábránk az ugynevezett pschent vagy senti: az egyiptomi pharaok koronája, mely két részből áll: a főhöz tapadó sapka-alaku alsó, az az északi vagy alsó Egyiptomot és a lopó tök alaku felső, felső, vagyis déli Egyiptomot jelenti; a felső koronából szökik ki a lituus; *c)* ábránk alját képezi a nap vagy a világosság sugarai hatalmát jelentő kosszarv; ezen nyugszik a napnak, más esetben a teli holdnak tarcsája, e fölött a liliomba végződő pyramis nyugszik, mindegyik oldalán emelkedik egy-egy strucztoll, melyet, mivel a strucztollat változatlanak tekintették, az igazság jelképétől választották, sőt ehez némileg a rőf alakját is alkalmazták. A strucztoll volt az igazság istennőjének jelvénye is; néha a fej helyett megjelenik testén; a halotti bírálatnál a mérleg egyik serpenyőjében a bírálat alá esőnek szíve, másikában a strucztoll jelenik meg. A strucztoll oldalán látunk egy-egy lituust, és egy uraeust; *d)* ábránk az *a)* betűséhez hasonlít, csak hogy itt az egyenes toll vagy pálmaág helyét strucztoll foglalja el és a lituus s uraeus hiányzik. *e)* alatt van királyi sisak is, mely a koponyához szorosan járó sapkából s e fölött két egyenes tollból áll; királyinak tekinthetjük a főisten járulékáinak jelenléte miatt. Az egyiptomi sisak nélkülözi az assyri tetőzetet és a görög lobogó tollazatát »lophos«; az utóbbinak harcziás tekintetét kivált e tollazat szerzi meg; *f)* ábránk hasonlít az *a)* betűséhez, csak hogy itt a tehén-szarv helyett kosszarvat látunk alkalmazva; *g)* ábránk az uraeus körülötti tarcsa fölött több egyenes tollat vagy pálmaágot mutat, melyek itt forgót képeznek. *h)* ábránk mutatja a kettős egyiptomi királykoronát, hanem itt *b)* betűs ábránkhöz hozzájárul a kosszarv, a naptarcsa és egyes strucztoll.

i) ábra, kos-szarv és hármas tarcsa fölötti három liliomos pyramis, az utóbbi közt egyenes toll, oldalán strucztoll; *k)* betűs ábránk némileg hasonló az *f)* betűséhez, csak hogy ennek kos-szarva helyett tehén-szarv van alkalmazva; a kos-szarv helyét uraeus foglalja el és a lituus hiányzik. — Még inkább hasonlít tehát az *l)* ábra az *f)* betűséhez, midőn itt csak a tollak közt van különbség. Ha *c)* ábránk két uraeusát elveszszük, meglesz *m)* betűs ábránk; ugyanez történik, ha *f)* ábránk strucztollait egyenesekké átváltoztatjuk, meglesz *n)* ábránk. — Következik az *o)* ábra, mely csakis Egyiptom alsó koronájából áll, tehát oly királyé, ki nem uralkodott az egész ország fölött, *p)* betűs ábránkon látunk tarcsája oldalán egy-egy uraeust, fölötte kettős strucztollat és két lituust. Végre *q)* ábránk az *i)* betűst ismétli, ha ennek tollait elveszszük.

A nyolcz isten két babérlevél és magból szerkesztett koszoru fölötti vonalon áll. E dísz az antik világban számtalanszor fordul elő.

De specifice egyptominak mondhatjuk az edény alsó végét, hol az alsó és felső Egyiptomnak más jelvénye: a papyros- és lotus-szál és virág mintegy kiemelkedik a vízből. Ez az egyptomiak kedvenc dísz, melyet jelképes értelemben alkalmaztak épületeik talapzatán és főképen az oszloptövek alján, mintha ezek az országnak életet adó Nil áradásából kiemelkednének.

Ezekből állott edényünk akkor, mikor elveszett nyaka- és lába-helyét ujjal, de jól értve, még mindig az antik világban pótolták. A későbbi, nem egyptomi kort elárulják valamint az anyag, úgy a díszek alakja is. Az anyag t. i. többé nem vörös réz, hanem bronze, mit már első pillantásra is zöldes szíronja (nemes rozsdá) tanusít. De még inkább szólnak az újabb keletkezés mellett a specifice classikai növény-díszek.

A nyakon, közvetlen a tizenhat fejdísz fölött, látjuk az ugynevezett antik hármas (szív) levelet; ketteje közt virágszál emelkedik.

Magasabb helyen kettős venyige jelenik meg, mely leveleit, szőlőgerezdeit és cyrrhusait fölfelé és lefelé fordítja; ez egy a másik oldalról jövő hasonló venyigéhez szalaggal van kötve a hajdani fogantyú alatt; a levelek ezüsttel vannak berakva (eingelegt, incrusté) a szőlőmagok aranynyal. Fent az edény száján látjuk nyomát azon helynek, melyen, míg megvolt, a fogantyú egyik végével volt erő-

sítve. A száj körül tekerődzik egy kigyótojással és nyelvvel diszített szalag, melyet rajzolónk, mivel elég keskeny, nem vett észre.

Az edény lábán csak egy növénydíszt fordul elő, melyet a görögök inkább az assyriaiktól, semmint az egyptomiaktól vettek. E dísznek alapja, vagyis előmintája a gyötény (Gaisblatt) középpontból eredő virág, mely kellemes hajlásban egymástól távozó és végével ismét egymást megközelítő öt vagy hét szurmából áll. A gyötény-virágok kis csúcsivekbe vannak zárva és azon alakban, melyben itt jelennek meg, specifice classikaiaknak mondhatók. Ekképen az edény újabb kiegészítését sem tekinthetjük ifjabbnak Hadrian császár koránál.

Patera (áldozati-tál).

Ugyanazon helyen, melyen az épen leírt ibriket, az az Egyeden, találták, az itt lemásolt áldozati(?) tálat, patera, is. E tálat Veszprémmegye ajándékozta a n. muzeumnak, miután azt egy pápai ezüstművestől megvette, ki

Hármas koszoru veszi

valamint azt, úgy a kezébe került ibriket is felolvasztani készült, azon hiedelemben, hogy mindkettőnél ezüst anyaggal van dolga. A két tárgy nem csak lelhelyére, hanem anyagára, styljére és restaurációjára nézve megegyezik. Tálunk is vörös rézből készült, melybe a rajz be van vésve s aztán arannyal és ezüsttel betöltve, annak lemeze is niello-féle alappal volt bevonva, csak hogy ez épségében sehol sem marad meg, egyedül a kiolvasztott ezüstnek foltjait látjuk itt-ott; végre itt is a fogantyú, bár antik, mégis későbbi eredetű mint maga a patera; anyaga bronce.

A tálnak legnagyobb átmérője 8' 9'', mélysége 2'' 2'', a fogantyú hossza 3'' 9''. Legszélső karimáján az egyiptomi műveken oly gyakran előforduló négyvonalu, mintegy triglypeket képző rovatkozást veszünk észre.

pes célzás, hanem könnyűded realistikus felfogást nyilatkoztat a legbiztosabb technikának határozott finom vonása; e tekintetben tehát a tál igenis megegyezik az ibrikkel, hol szintén a mesterkéz ügyessége teljes elismerésünkre méltó. De ezen kívül még mást is veszünk észre pateránk középső ábráján, a mesternek korlátlan szabadságát tárgyának feltalálásában és elrendezésében, minőt az ibriknek jelképes jelentése nem engedett. Van itt valami, mi a rendes görög műveken is tul megy: a természet iránt mutakozó vonzódás, a tájkép vonzalmának felismerése, melynek csirájával más egyiptomi műveken is találkozzunk, nevezetesen a wadihalfai templomka falképein. A hellen domborműveken a táj többnyire csak jelezve jelenik meg, leggyakrabban csak jelképezve személyesített vidék, folyó vagy a dőlő-isten alak-

Hármas koszoru veszi körül a tulajdonképeni ábrát. A külső koszoru épen oly babérlevelekből és magokból áll, minőt az ibrikén látunk, csakhogy itt a levél nem kettős, hanem hármas, e két benső is négy osztályra van osztva. A középső koszoru legszelebb, volutai felette tetsző hajlásokban mozognak s különféle virágokkal elevenítvék. A benső koszorut cserfalevél és makk képezi. Eddig az egészben semmi egyiptomi, hanem

ilyen a benső ábra, melynek közepén viziló »hippopotamus« egy utolért ágaskodó krokodil kemény hátába harap; a viziló fölött három vízimadár, minő egyiptomi képeken gyakran fordul elő, lotuson és más mocsár-növényen hintázik, egy negyedik lotusvirágon emelkedik a krokodil előtt, mintha éppen felszálni készülne.

Az egészben úgy tetszik, nincsen semmi jelké-
atkozott a legbiztosabb technikának határozott
k az ibrikkel, hol szintén a mesterkéz ügyes-
st is veszünk észre pateránk középső ábráján, a
n és elrendezésében, minőt az ibriknek jelképes
g műveken is tul megy: a természet iránt mu-
rnek csirájával más egyiptomi műveken is talál-
a hellen domborműveken a táj többnyire csak
élyesített vidék, folyó vagy a dőlő-isten alak-

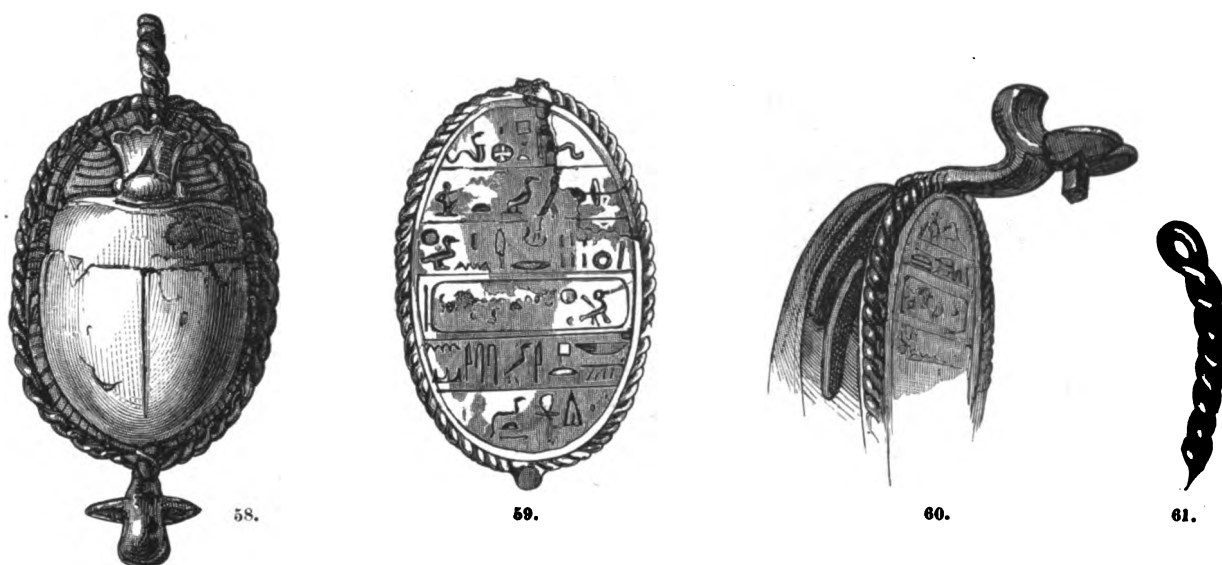
jában. Ezt a hellen szobrászok mérsékletének tulajdoníthatnók ugyan, ha a pompeii falképeken nem mutatkoznék szintén némi tartózkodás a tájképet, mint ilyent, előadni. Ellenben nálunk középső képén ily tartózkodás távol van; a rajzoló egész kedvvel dolgozik és célját azért el is éri; mert a távlat itt semmi igénynyel nem lép elébe, csaknem minden tárgy előtérben mozog.

A fogantyún meglátszik a bronce patina; egyedüli díse a hal- vagy articsóka-pikkely, csak kezdetén és végén vannak keskeny gyűrűk.

Ibrikünket és pateránkat a közös lehely, anyag, styl és technika egykorunak és talán egyszeműnek is mutatják.

Scarabaeus.

Mayláth Béla igen nagy mérvű egyiptomi scarabaeust (bogarat) állított ki. (A hivatalos lajstromban I. falszekrény I-ső osztály 63-dik sz.), melyet itt az eredetinek nagyságában másolva adok.

Látjuk második ábránk hátsó részén bevéssett hieroglyphicus felírást, harmadikon és negyedikén foglalatának végét. A tömör aranytekercs a scarabaeusnak fibulává, broche-á átalakítását jelzi. Ezen scarabaeus más kisebbel és több bronce-kori tárggyal (mindez együtt volt kiállítva) Kelemenfalván, Liptóme gyében, találtatott eltéve nagyobb szelenczében, melyet a víz a kis patak partján kimosott. Mayláth az egész leletet megvette és azt tűzetesen leírta az »Archaeologiai Közlemények« X. füzetében; miért is itt csak néhány szó álljon tájékozásul és a rajzok általános magyarázatául.

Mint ezt kivált a hieroglyphék kissé durva metszése, — a madarak két lába összefoly, — bizonyítja, a mű nem származik az egyiptomi művészet fénykorából, de még az új-birodalom jobb idejéből sem. Tömör arany foglalata anyagpazarlásra mutat, mi a római kort nem jellemzi, de még az e tekintetben szintén takarékos byzantiaknál is alig fordul elő; azonban másrészt a foglalás végén mutatkozó phallus barbár eredet ellen szól, ha csak ezen alakot nem akarjuk elhibázott hattyúnak tekinteni, mely annyiszor előfordul a barbár műveken, részint mint dísz, részint mint jelkép. A foglalás korát tehát nehezebben határozhatni, semmint magának a scarabaeusnak keletkezési idejét; csak annyit elég bizton-sággal mondhatni, hogy amaz nem egyiptomi, nem egykorú amazzal.

Mayláth a hieroglyphéket következőleg olvassa:

az első sorban: Theba városnak egyiptomi neve »Tape« ;

a másodikban: az istenek királyának neve »Ammun-Ra« ;

a harmadikban: a pharaónak hatodik kormány-éve;

a negyedikben: magának a pharaónak neve (olvashatatlan);

az ötödikben, mely legjobban van fenntartva, melyen tehát a hieroglyphék jól olvashatók: előfordul valamely egyiptomi tájnak vagy városnak neve »Parassan« ; végre

a hatodikban: a közönséges phrasis, mely hosszú életet kíván, e szerint az egészet Mayláth ekkép fordítja:

»Thebának istene Ammun-Ra, mind a két életnek ura, a nap fia hatodik évi uralkodóját P....t Parassan földén örök életben részesítsed«.

Az olvasás részletes indokolását a szerző fent idézett értekezésében adja.

Az egyiptomi tárgyak száma a kiállításon csekély volt; sőt művészeti tekintetben is a jelesek érdeme inkább a görög, semmint az egyiptomi művészetnek tulajdonítandó; az egyiptomi műveket a british, a louvrei, a berlini és turini muzeumokban kell tanulmányozni; legjelesbjeit és legrégebbjeit pedig a bulakiban találjuk.

. III.

CLASSICAI MŰVÉSZET.

HELLEN, RÓMAI ÉS ETRURI MŰVÉSZET.

Osztályunk teljesen nélkülözte a chaldai, assyri, babyloni, perzsa és kisázsiai műveket, melyek másutt sem voltak képviselve a bécsi világkiállításon. Hiányzott tehát a hellen és etruri művészet egyik gyöke egészen, s a második is, mint láttuk, csak igen kevés példányban volt képviselve.

Emlékszem, midőn 1852-ben a british-muzeumban először megpillantottam a nimrudi és kujundjiki palotákból ide áthozott műveket, egy csapásra megértettem, honnan jöhetnek az úgynevezett archai, hellen és a régibb etruri művek; jöttek leginkább a Tigris partjáról és Perzsiából; jöttek pedig elébb Kizsázsiába, elébb a phoenikiaikhoz, utóbb és részben azoktól Phrigiába, Lykiába és innen a Kisázsia partjain lakó hellen-gyarmatokhoz, és csakis utolsó helyen a hellenek anyaországába és nyugati gyarmataiba, Siciliába és az Olaszhonban keletkezett Magna Graeciába, valamint éjszak-felé Etruriába is. A hellen művészet egyik gyöke *középázsiai*.

Más gyöke *Egyiptomban* keresendő, mely alkalmasint már az innen kiűzött Hyksosok által mindenhova elterjedt, hova honkeresésük őket vezette.

E második gyök gyöngébb az elsőnél, sőt több tekintetben csakis az utóbbinak közvetítésével hozatott a hellenek lakföldre; mindazáltal mégis megismerszik, hogy a doriai és korinthusi építészeti elemei inkább Egyiptomban, a ioniaié inkább a Tigris és Euphrates partjain keresendők.

Az építészeti elemek fejlődésével párhuzamosan jár a szobrászatiaké is; valamint a szigorúbb, szabályozottabb doriai-rendszer onnan vette nevét, hogy honosabb a doriai törzsnél, a könnyebb és szabadabb ioniai pedig honosabb az ioniai törzsnél: úgyszintén a kevés, legrégebb fennmaradt hellen műveken látjuk, hogy azokon, melyek a doriaiak lakhelyén találtattak, túlnyomó az egyiptomi merev szigorúság és szabályosság: míg a ioniaiak inkább hajolnak az ázsiai népek minden tekintetben szabadabb és a természethez közelebb álló művészete felé.

A hellen, úgynevezett *archai művek* kétfelé ágaznak: egyik sorozatában észrevehető a *testi erőnek kifejezése* utáni törekvés, mit a francia jellemzetesen a »mal« szóval jelez, másokban a vágy a női nemnek tulajdon *ékességet* és *tetszőséget* nemcsak a testalakban, hanem annak mozgásában sőt még ruházatában is kifejezni. Az egyiptomi plastica főfeladatának tartotta: alakjainak colossalis tekintet adni; az új birodalom valamennyi ismert szobrai háboríthatlan nyugalomba helyezvük; mert a lépdelők is csak jelképesen lépdelnek, midőn mindkét lábuknak talpa erősen a

földön áll. *) A mozgás, sőt az erős és erőszakos mozgás csak az egyiptomi domborművön jelenik meg. A szobrok mozdulatlansága még inkább segíti elő colossalis tekinteteket, mely főleg az által eredt, hogy tökéletes egészbeni külalakzásnak s a silhouettnak tökéletessége mellett, a benső részlet, az izmok és a csontváznak kellő kitüntetése hiányzik.

Mintha csak egészen ellenzéki álláspontból indult volna; az assyri művészet, mintegy ellenzékeskedésből, épen a részletet míveli, túlságosan emeli ki az izom-rendszert, sőt feltalál izmokat ott is, hol a természetben nem léteznek, s így igyekezik alakjaiban hatalmas testi erőt színelni.

A hellen, *erő-typusában*, a két idegen művészet gyakorlatát összefoglalja, néha-néha az egyiptomi, derendesen inkább az ázsiaihoz közeledik; az egyiptomihoz a testnek egészbeni alakításában, a silhouettnak; az ázsiaihoz az izom-rendszer részletezésében; azonban lehetetlen, vagy nem létező izmot, minőt az assyriaknál találunk, még művészete első csirájában sem szokott alkalmazni.

A hellen *női- vagy ékességi típus* forrását inkább az egyiptomi, semmint az assyri művészetben kell keresnünk, mi már abból is kitetszik, hogy az assyri plastikában a nők csak kivételképen, csak ritkán jelennek meg s akkor is úgy tetszik, mintha mintájokat nem nőktől, hanem a heréltektől vették volna, legalább a különbség a nők és heréltek közt igen csekély az assyri plastikában. Ellenben az egyiptominál a nő, szabadabb társadalmi állása miatt, a művésznek is elébb szolgálhatott mintául és valóban látjuk, hogy az egyiptomi szobrász sokkal jobban értette meg, semmint az assyri, a nő testalkotásának gyöngédségét, könnyűdedségét, sőt mondhatni, mozdulatának ékességét, egész a kecsig. Ennek bizonyosságául szolgálhat több egyiptomi befestett dombormű, mely társaságot mulattató tánczosnékat és zenésznőket ábrázol, más csak egyszerű nőszolgálot ábrázol, ki étellel, itallal és lotos-virágokkal látja el a társaságot és mozdulatában nemcsak az assyriak ismeretlen könnyűdedséget, hanem még ékességet (Zierlichkeit) is tanúsít. Ily jeleneteket kivált Prisse d'Avennek jelesen rajzolt egyiptomi művészetet tárgyaló több rendbeli munkáiban láthatunk.

A hellen archaicus művek ékességét (Zierlichkeit) tehát inkább Egyiptomból, semmint Assyriából kell származtatnunk. Azonban ez is csak az emberi testre, nem pedig ruházatára is vonatkozik; mert az egyiptomiaknál a csekély ruha, hol megvan, inkább jelképesnek tekinthető, azaz olyannak, mely vagy jelenlétét az alatta egészen átlátszó testen csakis jelzi, vagy merevnek, minő p. o. a redőzetlen gula-alakban előre álló kötényen. Az assyriaknál a ruha az alatta való testet egészen elfedi, eltakarja, elrejtí és ámbár tudjuk, hogy lágy kelméből készült, mégis úgy tetszik, mintha anyaga vagy redőzetlen bőr, vagy épen hajthatlan érc volna. Ellenben a helleneknél a test és mozgásának ékessége párhuzamosan jár ruházatuk ékességével, apró kis ránczba szedett redőzettel és a ruha végének mindig kisebbedő zig-zag alkotással, mely legvégén vagy háromszögbe csúcsosodik, vagy nehezék gyanánt alkalmazott gombbal végződik. Ily ruházatot találunk a régi, a hellenekét korban megelőző perzsa művekben s így ennek kútforrását is ismerjük. A mondottak ellenkeznek a régibb nézetekkel, melyek szerint a hellenek a művészet csaknem első teremtként állítottak elénkbe; de az újabb felfedezések, kutatások és eszmélkedések bizonyítják, hogy a hellen művészetnek elemei sokkal régibben, mint a helleneknél, megvoltak az egyiptomiaknál és az ázsiai nemzeteknél, és hogy az egyiptomiak a legtávolabb időkben nem zárkóztak el annyira magukban, mint azt régi ugyan, hanem, az egyiptomi chronológiához mérve elég új, classikai írók után, a modernnek híresztelték. Ugyanis alig vonható már kétségbe, hogy a legrégebb ázsiai polgarosodás, a chaldaiaké a még régibb egyiptomin alapszik; hogyha az egyiptomiak magok sem terjesztették el a culturát a Középtenger partjain, tették már az időszámításunkat megelőző harmadik évezredben az Egyiptomból elűzött hyksosok, kik, Mariette legújabb felfedezései szerint, korántsem voltak oly míveletlenek és durvák, mint ezt eddig elhítni akarták velünk. Természetes, hogy ők is, mint mindenütt hódítókkal történt, a legyőzött nemzet hasonlíthatlanul fényesebb míveltségéhez simúltak, sőt nagy részben vallását is magokévé tették.

*) Igen is megjegyzendő, hogy a plastikában Egyiptom ó-birodalmának jeles művei nem voltak befolyással a hellenekre; mert hiszen ezekről az új-birodalom emberei magában Egyiptomban is egészen megfelejtkeztek; mintha a fonal a szabályozás által egészen megszakadt volna. Ez az eset a plastikáé, míg az építészetben a proto-doriai oszlop az ó-birodalom korszakából lehetőleg átment Kisázsia s innen a hellenekhez.

A történetnek és természettannak az emberiségre nézve igen megnyugtató törvénye szerint sem erkölcsi vívmány, sem anyag nem vesz el, hanem csak változtatja alakját, még pedig úgy, hogy legalább az előbbi mindinkább tökéletesbül. Hasztalanság tehát feltenni a hellenekről, hogy az őket megelőző nemzetek vívmányait nem használták fel további fejlesztésül. Hisz épen e pontban nyilatkozik legfényesebb dicsőségek és felsőbbbségük, hogy a meglevő, előtalált, többé-kevésbé fejletlen, sőt durva elemeket oly dicsően tudták kimívelni és főképen arányosítani és ez által valóságos művészetet teremteni, minő előttük csak többé-kevésbé fejlett csirában létezett. Midőn tehát az idegen elemekre ráismertünk, az érdemet senki sem fogja eltagadni ezen, főképen a tetsző, a bájos, az arányos, a kecses érzelmével annyira áldott nemzettől. Ezekhez járul azután még egy fő-fő tulajdon, melyet sokkal csekélyebb mérvben vehetni észre a helleneket megelőző művészeti nemzeteknél, s ez az *önkéntes mérséklet*, ellentétben az egyiptomi művészet kívülről jött szabályozásához. E mérséklet főképen abban nyilatkozik, hogy a hellen művészek mindenkor a fokozatos haladást követvén; csak akkor nyultak a nehezebb feladatok feloldásához, mikor az azokat szükségképen megelőzők által arra képesekké váltak. Ők az elébkapás, a túlcsapongás, a túlzás büntetésére külön istenséget találtak fel: a túlcsapongást, »hybrist«, Dike; a gögőt, döllyföt Nemesis bünteti. E két bünt valamint az életben, úgy a művészetben is a helleneket a valódi bölcsesség tanította kerülni.

Ezen *mérséklet* okozta azután, hogy valamint eleinte a haladás lassú ugyan, hanem szilárd léptekkel történt, későbbben a hanyatlás sem állott be rohammal; mert hiszen a hellen művészetnek hosszú élete volt, sőt nem halt ki a nemzet meghódításával sem, hanem menekült Nagy-Sándor utódjaihoz és Rómába, az úgynevezett „diadohok“ műhelyébe.

E mérsékletnek tulajdoníthatjuk, hogy a *realismus* a helleneknél igen lassan és fokozatosan fejlődött. Nem mintha ezzel a realismus teljes jogosultságát tagadni akarnók; sőt épen helyeseljük a realismust, még sokkal nagyobb mérvben, mint minő a típusé, vagy az úgynevezett eszményességé; hanem tagadhatlan másrészt, hogy a realismusnak helyes létesítése a művészetben hasonlíthatlanul több tapasztalást, azaz elméleti és technikai képzettséget kíván, mint a két rendbeli típus, s így csak lassan és fokozatosan fejlődhetik.

Valamint mindenkor és mindenütt, a *művészet* a helleneknél is a *vallás alapján* született és fejlődött, első voltak a cult-szobrok, a templomok isteni alakjai, vagy az azokat jelképező tárgyak u. m. legelőször a légből hullott esetlen meteor-kövek, utóbb egyiptomi módra készített merev alakok, néha, mint a lőfejű Demeter, még állatfejekkel is ellátva. A nagy nemzeti játékok is vallásos alapon fejlődtek ki, azonban nagyobb szabadsággal, s így itt kezdődik az emberi testnek első alapos tanulmányozása, midőn ennek ábrázolását tartják a művészeti feladat netovábbjának s így lassan-lassan a játékosokat kivetkeztetik s végre lehullatják rólok még a keskeny kötényt is. Ime itt nyílt a plastikának tág mezeje, melyen ezelőtt, mint az egyiptomiaknál, csak az állatoknál mozoghatott a művész némi szabadsággal. *) De a hellenek még itt sem mondtak le a mérsékletről, sőt inkább a *kifejlődés alólól felfelé hatott* és csak miután képesek lettek a többi testet művészetileg alakítani, törölték el az arcznak álarczszerűségét, de még akkor sem tették az archaicus ostoba mosoly helyébe valóságos, a többi test cselekményének megfelelő kifejezést, hanem igen lassan haladtak a közönbösségtől az indulatnak mintegy csak jelzéséig.

Ezzel párhuzamosan jár a helleneknél a *valóságos arczképnek visszatetszése*, melynek felléptével csak N.-Sándor után találkozunk, midőn itt is eleinte a valóságos arczképezés gyakorlata, nem szabadon, hanem a természetes arczról vett gypszöntvények után kezdődött; csak így lettek figyelmesekké, valamint mai időben is a photographia oka lett az arczképezés nevezetes haladásának. Sőt még most is, miután az arczképezést felfogták, a hellenek csakis az arczképet, nem pedig a többi testet is igyekeztek arczképezni, egyénisíteni; s épen úgy vannak az idegen népekkel, melyeknek nemzeti jellemét alakjukban és arcaikban kifejezni nem akarták, nem törekedtek. Erre kellett, hogy a rómaiak tanítsák az általuk alkalmazott hellen művészeket, mint ezt tanúsítják Traján császár diadalivének és diadaloszlopának

*) Figyelmeztetni kell, hogy itt mindenütt az egyiptomi művészet csakis új birodalmi állapotáról szólok; mivel, ugytetszik, ekkor az ó-birodalom hasonlíthatlanul jobb gyakorlata egészen feledékenységbe ment, mintha soha sem létezett volna.

domborművei. Az etrusziak korábban jutottak az arczképezéshez, midőn halottjaikról viaszöntvényeket készítettek, melyeket ősök csarnokában felállítottak, s e szokás elég korán átment a rómaiakhoz is.

Midőn a művész nem használ minntául élő egyént, hanem sok élő egyént tekint előpéldányúl, melyeket képzelő tehetségében úgy szólván összeforraszt, egészsze alakít: létre jön az elvonás, abstractio; ennek a csak egyént ismerő és létrehozó természetben mi sem felel meg, hanem megfelel az elméletben a fogalom, melyet, ha műben jelenik meg, *typus-nak* nevezünk. Ily típusféle gyakorlatban mozogtak az új-birodalomban az egyiptomiak, ilyenben az assyriaiak és perzsák. A típus sokféle lehet: a nemek, a korok, a népek, sőt még egyes osztályok alakjai szerint is.

Az *egyptomiaknál* a *typicus* felfogás (eltekinve az ó-birodalomtól, melynek művei későben egészen feledékenységbe mentek) nyilatkozik a férfi- és nő-nem megkülönböztetésében, megkülönböztetnek némely idegen nemzetet is tipikailag egymástól és magoktól, de nem különböztetik meg kellőleg a kort, midőn csak mérvileg kisebb embereket, nem pedig valódi gyermekeket, és nem ábrázolnak öregeket, végre nem különböztetnek meg osztályokat, midőn isteneik, hol teljes emberi alakban jelennek meg, sem egymástól, sem az emberektől nem válnak el, legfeljebb ha, valamint a királyok és előkelők, vagy főszemélyek magasabbak az őket körülvevő közönséges halandóknál.

Az *assyriaknál* *typicus* felfogás mutatkozik a férfi- és nőnemek megkülönböztetésében, hanem úgy, hogy, mint már mondva volt, az utóbbiak mintájául inkább a heréltek szolgálnak; itt is hiányzik, mint az egyptomiaknál, a gyermek- és vén kornak tipikai megkülönböztetése; hátrálást (az egyptomira való tekintettel) veszünk észre az idegen nemzetek ábrázolásában, melyek csak ruházatukkal különböznek az assyriaktól, végre az osztályok megkülönböztetésében egyedül a heréltek elválnak egész testalkotásukban a férfiakétól.

Állatokra nézve, valamint Egyiptomban, úgy Assyriában is nagyobb a szabadság, ámbár itt is a szent vagy jelképes tulajdonnal bíró állatok is rendesen tipikailag vannak felfogva, de ekkor művészetileg colossalis jellemmel.

A *helleneknél* csaknem minden tekintetben roppant a haladás. Ha az egyptomi új-birodalom művei előtt, mint a művészeti típus bölcsője előtt állunk, ha az assyriaiak a típus jellemzésében túl mentek a valón, sőt még a lehetőn is, a helleneknél a *merev típus* csakis legrégebb műveikben található, melyekben még többé-kevésbé szolgailag ragaszkodtak, vagy egyptomi, vagy ázsiai mintákhoz. Az ugynevezett archaicus-korban a típus, mint mondva volt, kétfelé ágazik, legyen vagy *testierő-typussá* a férfi-nemnél, vagy *ékességi typussá* a nő-nemnél; néha-néha azonban a szerepeket fölcserélik, vagy pedig nőnemet is erő-typusban fogják fel, és megfordítva. Idővel beáll a hellenek nagy tulajdona, a mérséklet, eltűnik a testi erőnek túlzott kifejezése, és az ezelőtt nem ritkán affectált ékesség, és mindkettő a természetes és naiv felfogásból és előadásból átmegy a *tetszőbe*, a *bájosba*, mit azután *szépnek* neveznek, »to kalos« és a *kecsesbe* a gráciába, mely már, nem mint az egyptomi szobrok, tántoríthatlan nyugalomban jelenik meg, hanem művészetileg kimért mozgáson alapszik. A helleneknél legelőször áll be a két nem típusának kellő és természetszerű különböztetése egymástól; beáll továbbá a korok művészeti megkülönböztetése; ámbár meg kell jegyezni, hogy ha az ifju, a gyermektestet ábrázolni kedvelték ugyan, de nem úgy az öregét, a vénét is, mely egész compositióban elég ritkán fordul elő. Nem igen különböztették meg testalkotásban, hanem inkább csak ruházattal az idegen népeket magoktól és egymástól; ellenben feltalálták az előttük nem igen gyakorolt osztály-typust, midőn legelőször megkülönböztették emberi alak alatt képzelt istenöket magok közt. Így joggal és jellemzőleg mondják, hogy, valamint Homer a költészetben általán feltalálta a hellen isteneket, Phidias a szobrászatban feltalálta és megállapította Jupiter és Pallas típusát, Praxiteles Venusét, Lysipos Herculesét stb. Típusról itt beszélnek joggal, mondom; mert mindezen istenségek, bár elválnak egymástól, gyakran annyira, hogy első pillanatra ráismerünk, melyik istent akarta a művész ábrázolni: másrészt még sem jellemezvék annyira, hogy egyénekké váljanak, mint a keresztyén kor művészeinek, kivált festészeinek, Krisztusai, atyáistenei stb.

A hellen típusnak a lehető legmagasabb polczra vitt fokozását jellemezni törekedvén, *eszményi típusnak* nevezik. Mindkettő: az eszményi és a merev típus, ugyanazon forrásból ered, elméleti elvonásból a valótól, a természet nem egy, hanem több egyéneitől, csak hogy a merev típusban az elvonás alsó

fokon megállapodik, míg az eszményiben művészeti fokra felszáll. A typus körébe tartozik az arányok, mérvek és számok szerinti szabályozása, melyet *canon*nak neveznek. Természetes, hogy a *canon* annál egyszerűbb, minél több szabály uralkodik benne, minél messzebb áll a typus a természet egyéniségeitől, minél kevesebb typuspéldánnyal és szabálylyal megelégesznek; — tehát sokkal egyszerűbb és csekélyebb számú a »*canon*« az egyiptomiaknál és assyriaknál, mint a görögöknél; és ámbár az utóbbiaknál csak Polyklet »*canon*«-ját említik; mégis hihető, hogy minden tipikainak elismert szobornemnek volt saját külön »*canon*«-ja.

Ha az u. n. eszményt más oldalról tekintjük, mint mondják eltörlésének, elhagyásának, mind-annak, mi nem lényeges, mi esetleges, vagy tekintjük a természet fokozásának, nemesítésének: akkor is egyrészt megmarad az elvonás, a fogalom-félének előállása, mi lényeges a typusban, másrészt méltán kérdezhetjük, képes-e a művészet létrehozni valamit, mi feltűlné a természet *kiváló* egyéni alkotását, képes-e a természetet nemesíteni? A realista nem hiszi; mert hiszi és tudja, hogy a művész válogathat a természet kiváló példányai közt, hiszi, hogy mintául vehet oly példányt is, mely közvetlen nem áll előtte, hanem élénken él, mint látott és tapasztalt, képzelőtehetségében; de nem hiszi, nem hiheti, hogy a művész képes volna a természet egyéneinél bájosabbat, igézőbbet, kecsesebbet, szokott szóval élve, szebbet ábrázolni, ezt pedig már egyetlen egy okból sem hiheti, mely szerint a művész életet és annak érzelmi nyilvánulását a szüntelen mozgásban, még a nyugalomban is, az úgynevezett »*turgor vitalist*« csakis színleg, nem pedig valóban is előteremteni képes. Egyébiránt a realismus is elhagyhatja és el is hagyja az egyént nem épen jellemző esetlegességet; s nem fogja, hacsak nem akar materialistává lenni, ábrázolni a szemölcsöt, az egyes haját és azon porust, melyen ez kinő; de hol az jellemzetes, nem fog visszariadni a nemtetsző, a mint mondják, nem-szép vonásoktól sem; hisz, midőn a hellenek lassan-lassan megközelítették a realismust, az arczképezést, magok is ábrázolták Demosthenes lebegő alsó ajkát, sőt még Aesopus púpos hátát is. Tették pedig, mióta belátták, hogy a képzőművészetnek nem egyedüli és kizáró czélja a tetsző, a bájos, az igező, a szép, és hogy ennek ellenkezőjét: a visszatetszőt, a rútat nemcsak egyedül, mint amannak ellentétét, mint azt jobban kiemelőként kell tekinteni, hanem mint szintén jogosultat, jogosultat jellemzetes oldalánál fogva, jogosultat, mint jogosúlva van a természetben is, a művészet ezen kútforrásában, anyjában. De végre a nem-szépnek azért is van helye a művészetben, mert az soha sem lehet oly visszatetsítő, mint minőnek a természetben közvetlen borzalommal mutatkozik. Ha a művész nem érheti el az élet teljes visszatükrözését, művében a borzasztó és visszatetsző is mindig több fokkal simítva fog megjelenni.

Mindezekkel a realista semmiképen nem mondja ki, hogy a természetet másolni vagy épen majmolni kell; mert ezt a művésznek tenni nem csak nem szabad, de nem is lehet; mivel annak ellentmondanak a természetétől egészen különböző eszközei és különféle anyagai, és mivel minden egyes ember a természetet saját egyéni szemével látja, saját módjára felfogja, magyarázza.

A művész tehát, akár idealista, akár realista, mielőtt előadhatná művét, kénytelen azt saját felfogása, czélja, anyaga és eszközei szerint átteremteni, s így kiválólágg a művészetben áll, hogy midőn ketten egyet csinálnak, vagy ugyanazt, ne legyen ugyanaz: »*duo cum faciunt idem, non est idem*«. Nem lehet tehát eltagadni a realistától sem a teremtő képességet, a művészeti teremtetést, mely az idealistában igen könnyen válhatik ürességgé, fagyossággá, még pedig annál könnyebben, minél magasabban törekszik a természet fölött emelkedni; és itt ismét a hellenek typicus gyakorlatának felsőbbbségét kell elismernünk; a mennyiben itt is megtartotta bölcs mérsékletét.

Mind ez különösen áll a plastikára, s itt ismét különösen a szorosabb értelemben vett szobrászatra nézve, melylyel itt dolgunk van; mivel a kiállításnak alig volt antik-classikai domborműve, festészeti műve pedig épen nem; nem volt sem festett, vagyis inkább rajzolt antik agyag-edénye, nem volt antik falképe; hanem volt annyi, és oly különféle szoborkája, hogy azon a szobrászat fejlődését csaknem teljesen lehetett látni, és hogy nem tetszett szükségesnek, a magánosok szoborkáit a nemzeti muzeum példányaival szaporítani, kiegészíteni. Mellékesen legyen említve, hogy muzeumunk igen szegény jó antik szoborkákban; abban többnyire csak a késő és legkésőbb római kor van képviselve oly példányokban, melyek Pannoniánk későbbi idejében készültek, és hazánk leginkább Dunántúli részében találhattak. Ezen osztályba vásárlás útján alig jutott valami a külföldről.

A tárlatban főképen tündököltek Pulszky, n. muzeumunk igazgatójának, igen jeles hellen, és római bronze-szoborkái, melyek együttesen a X-dik (szabadon álló) szekrényben voltak elrendezve. Keletkezésük ideje szerint a következők:

Alakos (Gaukler, a hivatalos lajstromban 19. sz. a magassága 0,100 m.) egészen meztelen bronze-alak, nagy lépéssel haladva, kezét emelve; homlokát körülvevő apró fürtös hajazata assyri hajelrendezésre emlékeztet, csak hogy a fürtöket fölöttök elvonuló szalag tartja helyzetökben; arcza kifejezéstelen, az állandó álarczos mosoly nélküli; testének alsó része a legrégebbi módra van felfogva, igen erős czombokkal és ikrával; keze nagy és talán baleset által görbítve, lába szintén nagy és egyiptomi módra, legyező alakú ujjakkal van ellátva.

Papnő (h. l. 6. sz. mag. 0,255 m.), annak jelzi legalább testállása, midőn t. i. felemelt jobbával az imádságot jelenti, valamint így látjuk az assyri királyokat a szent fa előtt; baljában pedig áldozati tömjén-magot tart; más görög szoborkánál a tömjén-szekrénykét látjuk. Simára fésült haját négyszer körültekert szalag tartja, az utolsó után kiszökik a hajcsokor, »crobilos«. Arcza a rendes görög profilben közömbösséget, impassibilitást mutat; de hiányzik már a régebbi álarczos-mosoly és szemében a szemfény, berákás nélkül van jelezve; füle feltűnőleg kicsiny, mivel előnyösen különbözik a nagy-fülű egyiptomi szobroktól. Nyakát nem mondhatjuk jól alkotottnak, inkább hengerféle, hiányzik az itt nevezetesen kitűnő felületesen fekvő izmok jelzése; a mell és váll széles, a kezek még nagyok, a hüvelyk hosszú, de nem egyzersmind vastag is mint az egyiptomiaknál; a lábujja jobban van ugyan alkotva, mint az előbbi szoborkában, sőt a tagozás és köröm is látszik rajta, mind a mellett egészben mégis nehézkes, kivált mivel a kis ujjon még nem látszik kifejlődve azon csinos mozgás, melylyel szomszédja alá hajlik. Különösen nevezetes e szoborka ruházata miatt, melyből a régi görög női divatot tanuljuk és melylyel közel áll a Parthenon szüzeihez. Hosszu, bokáig érő köntös, himation; ez az egész testet elfödi, kivéve a két kart és az itt meztelen, sandal-nélküli lábat. A régészek nagy száma hiszi, hogy az egész ruha, mint azt szobrunkon látjuk, egyetlen hosszú kelmedarabból állott, melyet midőn a vállig ért, visszahajtottak előre és hátra s így keletkezett a mellen és háton csaknem négyeges alakú, szabadon lefüggő toldalék, hasonló némiképp a szüreinken látható gallérhoz, azonban a kelmedarab alól egészen mutatkozik, felül pedig fel van vágva úgy, hogy a két kar e vágásból kiszökhetik, sőt a karon bár igen rövid, hanem mégis észrevehető ujj mutatkozik, melyet a kelmedarab egységével, folytonosságával alig összeegyeztethetni, végre a felső ruha a vállon egy-egy gombbal van oda bigyesztve az alsó ruhához, s így tanácsosabb a felső ruhát az alsótól elkülönítve, mintegy kurtkának (Jacke) venni, ez talán a sokszor említett palla. Nevezetes ennek sajátos esése, midőn négy, a többinél hosszabb végén, vagy határszélén azon zigzag-féle

elrendezést mutatja, melyet perzsa domborműveken látunk és mely annyiszor előfordul régi görög műveken is. Az alsó ruha még (kivált hátul) merev párhuzamos redőkben esik le, a mell alatt szalaggal felkötötték, mi itten nem látszik. A még kissé mereven álló szoborka tele van öntve (Vollguss); talapzata az eredeti.

Mnemosyne, a muzsák anyja (h. l. 22. sz. mag. 0,175 m.) igen vékony testtel bíró, belül türes bronce, mely nevezetesen szenvedett nagy tűzben; miért is nincsen szíronya, patinája. Hajzatának elrendezése az előbbiéhez hasonló, csak hogy hátsó csokra nagyobb. A fő itt is jelentéstelen, sőt arcát még oktondinak is mondhatni. Állása, kivált a testnek alsó részéé, kissé feszes. Mnemosinének jelzi bal keze mutató-ujjának rátevése az ajkára; jobb keze a csípőre támaszkodik. Ruhája nagyon hasonlít az előbbi alakéhoz, csak hogy egyszerűbb; mert itt az elől és hátul lefüggő toldalék egyenesen van levágva; e ruhát könnyebben vehetni egyetlen egy kelmedarabból állónak, feltéve hogy felső részébe a két kar számára két lyuk, vagy, hogy a kelme felső részén egészen ki van vágva vagy hasítva.

Érkezzünk a hellen művészet egyik igen kiváló teremtményéhez: *bronze-borkancsóhoz* »oinochoe«, minőnél jelesebbet, de talán, hozzá műtekintetben hasonlót sem találhatni semmiféle európai gyűjteményben.

A grimani oinohoe.

Jeles fametszetünket Rauscher tanár rajzolta Pesten és Knaut metszette fára Stuttgartban. Grimani velencei admirális hozta ez edényt Görögországból és Fejérváry Gábor vette meg Velenczében. Készítési ideje az aeginai és a parthenoni plastikai művek közé esik, ítélve azon szabatos, metszőleg éles kidolgozás után, mely a szigoru, az archaikusra következő, stylnek egyik fő jellege. Kitűnő egész alkotásának ele-

gancziája, és silhouette-ben kivált tojásdadszerű teste, mely felső vastagabb részén mintegy benyomott. E testből emelkedik a kecses karcsu nyak és az ugynevezett ovulumok és nyilakkal körülvett száj, s ehhez csatlakozik lenn a láb, mely nem felel meg egészen a fölötte lévő részek művészeti érdemének

és amugy is a testhez talán később lett forrasztva. Negyedik és művészeti értéke után legcsodálatosabb része azon edénynek fent az edény szájához alant testéhez kötött fogantyú, melynek eredeti nagyságban rajzolt részleteit következő két fametszetünk mutatja.

A szájnak hátsó részét egy satyr foglalja el, ki mind-egyik kezében ivószarvattartván, ezzel és ehhez hozzávéve az egész kanesót, háromszorosan ivásra felszólít. Satyrnak jellemzi a hegyes fül, a pisze orr és nagy száj, míg haj-, bajusz- és szakál-elrendezése is a Bachus barbatus, vagy indicus hajelrendezéséhez hasonlítván, hozzá illenek, mint Bachus követőjéhez. Az ivószarv, rhyton, mindeinnapi a görög agyag-edények közt; midőn nincsen lába vagy megállapodása, annak tartalmát egyszerre kellett kitéríteni. Satyrunk mintázásánál igen nevezetes az, hogy közepett tart a szobornak egész kerekdedsége és a relief csekélyebb kidomborodása közt, vagyis azon testrészei, melyek domborodásukkal nagyon is

kiszöknének, lapítva vannak, mint a Parthenon cella-friesen; ezt kívánta az edénynek egész silhouetteje, az emberialak hozzá való csatlakozása és ebből ismerjük meg a mesternek egész compositiójában tanúsított jeles ízlését, melylyel ezen alakot az egész hatásának tudta alárendelni. A lapítást különösen a felczomb és a hát mutatja, amaz illő csatlakozása miatt az edény nyakához, ez pedig azért, mert a satyr háta már is kezdete a fogantyúnak; miért is ezen hát, daczára a többi tagok éles kidolgozásának sokkal kevésbbé van részletezve, még pedig annál kevésbbé, minél közelebb áll a kivált

hátsó részén inkább csak szernek tekinthető fogantyúhoz. — Fölötte kecses a fogantyúnak felszállása és lehajlása onnan a test felé. Gyöngyféle gömböcskével van bekeretelve két metsző oldalán, míg közepén egy nagyobb gyöngyökből álló gerincz fent kigyófebe végződik, mely ismét viráglevelekre van rátéve.

A fogantyú alsó végét egy sirena*) foglalja el, kiterjesztett szárnyakkal és állva a gyötényből (Gaisblatt) keletkezett, ugynevezett anthemiumon. Tudjuk, hogy ezen virág már az assyriak kedvencz díszítő virága volt, mely edényeiken, fegyvereiken és házi-szereiken, sőt az assyri építészetben is számtalanszor fordul elő. A hellenek tehát nem keresték ki, nem vitték át első a művészetbe; de ők stylizáltak a kigondolható legkecsesebb alakra. Itt az anthemion össze van kötve a kettős csigával, ezek pedig úgy vannak elhelyezve, mint elhelyezték a perzsák oszlopfejeiken, az az függőlegesen, és nem mint a ioniai oszlopfőn, vízirányosan. A minden oldalnak felső csigája és szárnya közt az anthemion még egyszer fordul elő, hanem egy-egy oldalon csakis fele-részával, és úgy módosítva, mint ezt éppen kívánta a helynek kellő kitöltése. A sirena teste éppen oly szervileg csatlakozik a fogantyú alsó végéhez, mint csatlakozik felsejéhez, vagy is inkább, mint növeszti ki hátából a satyr.

Midőn a fogantyú alakjait jelképileg akarjuk magyarázni: előttünk mindenek fölött a sirenák csábítási ereje; de ehez közvetlenül kötve van az engedőnek büntetése is; tehát nemcsak felszólítás az ivásra, hanem egyszersmind a mértékletlenség büntetésének háttérével. Másként áll az ügy a Satyrra nézve; ez, mint Bachus követője, alig ismer mértékletlenséget, azért hívja fel a nézőt háromszorosan az ivásra. A két alak közti kigyót pedig inkább csak díszként tekintjük; mert csábító jelleme a kigyónak csakis a keresztyén mythosban vagyon.

Kitűnő kancsónknak síma, fénylő szironya (patina) is, melynek csaknem fekete színe kissé a kékbe játszik.

Athleta (h. l. 27. sz. m. o. 380). Nevezetes mérvű bronce, csínos sima-zöld szironnyal bevonva. Állása olyan, hogy a jobbjaiban hajdan tartott lándzsát ehez hozzávéve, némelyek „doriphorosnak“ azaz lándzsát-hordónak tartották, minőt régi írók szerint Polyklet készített, a fiatal férfi testarányainak mintájaul, »canonképen«. Az alak mindenesetre, éppen arányaival is tetsző, hanem a későbbi kecsét mégsem elérő tekintetével egy a Phidiaséhoz közel álló korra mutat. Itt már minden testrész a hellen erő-typus mérsékletének értelmében kifejlődött. Athletának mondhatjuk, mivel tulajdonképen semmiféle isteni typus alá nem esik, mivel tudjuk, hogy az isteni szobrokon kívül legelőször a nagy játékok győzteseinek szoktak szobrokat készíteni és felállítani, végre, mivel éppen ezen győzteseket, mint szobrunkat is, egészen meztelenül ábrázolták, miután egyikök az olympiai játékokban az utolsó takarót, a kis kötényt, futás közben levetette.

Kis Niobe-fő (h. l. 18. sz. m. 0,060). A fő nagyon megviselt, mindazáltal a nem egyénisített rendes, hanem maga nemében már igen kimivelt görög szelvényű arcban, mintegy a fájdalom megható kifejezése észrevehető; s ezzel bizonyítja, hogy a második attikai iskolának szüleménye, melyben éppen Skopast dicsérik, mint az arczkifejezésnek legrégibb mesterét. A hajazat másféle mint az előbbeni nőké, itt a sima fejtető hajai szalaggal úgy vannak előre nyomva, hogy az arcot vastagabb dagálylyal koronaként körülveszik, míg a nyakszirten nagyobb csokorban összefoglaltatnak.

Kis Mars, vagy hős, »Heros« (h. l. 1. sz. m. 0,070). Ezen kis ezüstszoborka alig nagyobb a Niobe-főnél; mindamellet a kiállított szoborkák gyöngyének tekinthető, sőt egyáltalán az ismert antikok közt fölötte nevezetes helyet foglal el és mindenesetre páratlan az ezüst szoborkák közt; hajdan Revil gyűjteményének koronáját képezte s innen szerezte Fehérváry Gábor, a magyarországi kedvelők egyik legértelmesebbje és legbuzgóbbika. A tárgy kiváló művészeti becse indította, hogy I. táblánkon két oldalról adjam, az előlről vett másolat teljesen sikerült, míg a hátulról vettnek inkább egész silhouettje jó, azonban az ezüst fénye a metszőt kissé félre vezette, hogy a test némileg csíkozva jelenik meg. Mit a régi írók Praxitelesről mondanak, hogy t. i. ő volt a finom, könnyűded és kecsbájjal bíró alakok mestere: ezt valósultnak látjuk e szoborkán, mely nevezetes karcsu és gyöngéd alkotása dacára, mégis erőteljes energicus testet mutat és kecseli mozgásával elbájol. Figyelemre méltó, miképen a test egész meztelenségé

*) A sirena jelentésére nézve v. ö. ugyanezen munkának 5 egész 18. l.
A BÉCSI VILÁGTÁRLATNAK MAGYAR „AMATEUR“-OSZTÁLYA.

mégsem ellenkezik az ércsisakkal, mely szintén a görög sisak legcsinosabb alakját mutatja. Ha ezen szoborkát a tipikai felfogás netovábbjának tekintjük, ki kell mondanunk egyszersmind, hogy abban semmiféle isten-typusra különösen nem ismerünk rá, hacsak a sisak miatt Marsnak nem akarjuk tartani; athletának venni egész teste gyöngédsége tilt; de vehetjük fiatalabb herosnak is, leginkább Achillesnek. Valamivel későbbinek, hanem mégis még a második athenai korból kerülnék tarthatjuk.

Egy futó gyermek (h. l. 4. sz. m. 0,160 m.). A gyermekded természetet jelesen adja a kövéres testalkotás, melyben az izmok még nincsenek kifejlődve; a futás nagy lépésben jól van kifejezve, valamint a lábak is igen jól ellensúlyozvák a kiterjesztett jobbal, melylyel valamit átnyújtott, és a leeresztett ballal. Hasonló módon ábrázolják a Venus anyja felé futó Erosokat; arcán gyermekded vonásokat ugyan, hanem nem egyszersmind azon öröm és játszóság kifejezését vesszük észre, melyet sebes mozgásából következtetni szeretnénk, szemfénye ezüstsál berakásával van jelezve. Figyelemre méltó hajazata, mint a hellen gyermekek divata; a fejtetőn végig fut a homlok felé keskenyen font csík, mely a homlok fölött kissé fölágaskodik; a hajazat még nem fejlődött ki, még nem dús. Az egészen meztelen testet gyönyörű síma-zöld szirony vonja be.

Herakles (h. l. 21. sz. mag. 0,175). A szoborkának magassága eredetileg nagyobb volt, de mostani állapotában csak térdig ér, az alsó czomb le van törve, a két kar pedig egészen hiányzik. A hős ülve van előadva, még pedig oly jelesen, hogy akármely síkon szilárdul megtartja helyzetét. Elhez hasonló bronce-ot őriznek a drezdai gyűjteményben, sőt vannak replicai márványban is, mi arra mutat, hogy első mintája híres volt az antik-világban; szeretnők ezt Lysippos művének venni, kiről tudjuk, hogy az istenek körébe felvett Heraklesnek typusát ő volt az első aki megalapította. Különben is szoborkánkban mesterileg van kifejezve a nyugalom, melybe magát az erős hős számtalan tettei után helyezi, s e tekintetben egészen különbözik a farnesi Herculestől, kinek duzzadt izmai a megelőző harcztot árulják el és sejtetik velünk, hogy ezen óriási test nem végső diadala után pihen. Különösen az apotheosist bizonyítja hajának taeniája, azon szalag is, melyet eleinte csak isteneknek adott a művész; a szalag rövid fürtöket veszen körül, melyek ismét az arcot szegélyezik. Az arcban itt nincsen különös kifejezés, de vonásai sokkal finomabbak, mint a még földön fáradozó Herakleséi. Nyaka bár finomul van kidolgozva, felső része mégis erős, mint a bikacé, melyhez hasonlítja Winkelmann, válla és melle széles, kiválólag van alkotva czombja. A csonka szoborkát, más analog értelmében kiegészíthetjük, ha egyik kezét fütykösére támasztjuk, a másikába a csészét adjuk, melybe Hebe az istenek italát önti. A hősileg istenített s ezért egészen meztelen és a rendes oroszlanbőrt is nélkülöző bronce-alakot gyönyörű síma-zöld szirony vonja be.

Érkezünk az ugynevezett *diadohok*, azaz a N. Sándor utáni mesterek korába, kiket igen sokáig csak amugy félvállról tekintettek, míglen a jeget nem törte meg a realismus jogosultságának felismerése; sőt vannak a hellenisták közt mégma is, kik a hellen-plastikát a Phidiás és Lysippos közti korra szorítani szeretik, e két mestert tekintvén alphanak és omegának. A kiállított művek közzé sorozandó első helyen

Egy Parist vagy Dioscurt ábrázoló bronce-szobor (h. l. 8. sz. 0.200 m). E szoborka sikerült másolatát adja az I. táblánk alsó sorának jobbán álló alakja. Dioscur-e avagy Paris? Dioscurnak mutatná be fejének féltőzés-alaku sapkája, minőt a Dioscurok rendszeren hordanak és minőt Ulysses fején is rendszeren ül; e sapka a hajósok sapkája és a Dioscuroknak jelvénye, mennyiben az ikertestvér a hajókázást pártolja; Paris ellenben a hajdani velencei dogékéhez hasonló u. n. plurygiai sapkát hord, tehát a fejdísz inkább a Dioscur elnevezést javasolja; de másrészt a szoborkának egész állása olyan, minőt rendszeren Parisnak adnak, ki baljában a vállához támasztott görbe pásztorbotot, lituust tartja, jobbával pedig az arany almát, mint a legszebbnek, odanyújtja Aphrodite-Venusnak. Hajazata némileg a Jupiter-féle módra van elrendezve, azaz a homlok közepéről kétfelé fölágaskodik és így kétfelé lefoly a koponyához tapadó sapka alatt, melynek alján eredetileg ezüst szalag volt. A szemfényt berakott ezüst szalag képezi, egyébiránt az arczon különös kifejezés nem mutatkozik s ennyiben még a régebb iskolához van kötve, mellének jobboldala meztelen, úgy jelesen alkotott alczombja is; a kéz, kivált a bal, kissé nagy, mi azonban onnan van, hogy a kéz és a láb nincsen ciselirozva, azaz a szoborka nincsen bevégezve, mi antik műnélritka eset. A testet térdig a legegyszerűbb görög ing, himation, fűdi, mely a mell alatt övezve van így, hogy a kelme feleslege az övedző szalag fölött leesik. De ezen egyszerű »himation« díszítve

volt négy függőleges zománcszalaggal, kettőnek nyomait észrevehetni elől, az egyiken rajzunkon is, hátul a bevájások még jobban láthatók; azokban pedig ide s tova üveges anyagnak maradékai vehetők észre; a zománcz tehát champ levé volt. A ruhának redőzete mesteri könnyűséggel és szabadsággal van előadva; a szírony vöröskés színével Egyiptomra utal, honnan a Ptolómeusok korából hasonló színű bronze-ok kerülnek elő.

A belvederihez hasonló *Apollo* (bronze) (h. l. 23. sz. m. 0,390 m.). Overbeck külön monographiában kimutatta, hogy a belvederi *Apollo* egy szoborcsoporthoz részét képezi, melyben *Apollo*, *Artemis* és *Pallas* a Delphit fenyegető barbár gallokat visszariasztják, nevezetesen pedig a nagy lépéssel előretörő *Apollo* a kővéváltzó Meduzafő elébetartásával. E nézet szerint a három istenség gipsz-szobra van összeállítva n. muzeumunkban is. Nézete megerősítésül, Overbeck, Pulszky *Apollo*ját is másoltatta monographiájában azért, mert ámbár magát a Meduzafőt nem látjuk kinyújtott jobbában (letört), látjuk mégis azon zsák maradékát, melyben a meg nem nézhető főt őrizték, látjuk az ugynevezett »kybisist«, melybe dugta, miután levágta a főt, *Perseus*. Szobrunk, úgy tetszik, ugyanazon eredeti bronze-szobor után készült, melynek a belvederi *Apollo* is köszöni eredetét; az elhelyezés és mozgás mindkettőben igen hasonló, hanem, mint az antik-világban szokás volt, szabadon másolni, úgy itt is a részletben nevezetes eltérések láthatók. Az eredetit tehát pontosan alig határozhatjuk meg e két másolata után.

Minerva mint előharczos a csatában »*Pallas promachos*« (bronze) (h. l. 2. sz. m. 0,145). Az istennő erős és gyors lépéssel előretör, épszőg alatt emelt balján a jelenleg hiányzó pajzsát hordta, jobbával lándzsáját emelte; élénk mozgása ruhájába megy át;ilyentől vette Bernini legjobb szobrainak repülő redőzetét. A szobor fejét felhuzott görög sisak födi, hegyén oroszlántestű sphinx fekszik, egy hátán levő lyuk a tarajt, »*lophos*«, fogadta magába; a sisak alatt a haj símán lefoly szobrunk hátára. Arcza finom vonásu ugyan, hanem kifejezéstelen s így nincsen összhangzatban testének élénk mozgásával, finomak meztelen karjai és jobb czombja is, melyet a testtől elrepülő alsó ruha nem fődhet; mellén hordja az *Amalthea*-, a *Jupitert* ápoló kecskének bőréből készített, páncélt, mely *Jupiter* járuléka is, melyről »*aigiochos*« nevét kapta. E bőrpáncél közepére van tűzve a rettentő Meduza feje és körös-körül, keretként, kígyók láthatók.

Egy *Minervához* hasonló görög *sisak*, (h. l. 17. sz. m. 0,090), tetején fekvő sphinxszel; itt a lószőrből készített taraj is meg van bronze-unkban.

Csínos bronze *edény-fogantyú* (h. l. 35. sz. m. 0,280). Alsó végén álló gólya, melynek szárnyai és farka növénylevélben végződnek. Ily véget a középkor díszítményeiben, de főképen a heraldikában alkalmaztak.

A római korból való bronze-ok közt első helyen áll:

Kybele, az istenek- és a földnek anyja, a nagy ázsiai kosmikus istennő (h. l. 26. sz. m. 0,125); azonban itt nem jelenik meg a különben megszokott és jelentésének megfelelő erős, testes matronaként, hanem mint magas karcsú asszony, és nem is mint a földnek anyja, hanem mint a városok pártolója; mit magas és széles falkoronája tanúsít, (l. i. táblánk alsó osztályának bal oldalán). Haja a korona alatt arcát körülvéve kitolul s füle mögött két hosszú fürt leereszkedik mellére. Arcán a görög typicus profil finomul kimívelve látszik, jellemzi kivált nagy álla, a szemfény plasticailag bemélyedt. Dús redőzetű ruházata mesteri. A földig érő himation melle alatt fel van kötve, könyökig érő ujja fel van hasítva, hanem négy ezüstös gombbal ismét összefűzve. Ezen alsó ruha fölött van a palla vagy köpeny, mely vállán átvetve, dús redőzettel körülveszi testének egész alsó részét. Síma-zöld szírony vonja be a szoborkát.

Álló Jupiter, bronze, (h. l. 20. sz. m. 0,180) felfogva a szokásos módon, baljával támaszkodott, hosszú kormánybotjára, skeptron, jobbában tartotta az áldozat felvételére a csészét, paterát. Feje a régi világban kedvelt azon alakban van alkotva, melyet a Verospi-féle fejen nagy mérvben látunk.

Venus Aphrodite, bronze, (h. l. 14 sz. m. 0,245), felső testét a lecsúszott ruha meztelentül hagyja; nevezetesen, hogy a szemfény, iris, nem mint rendesen bemélyedt, hanem plastikailag, tarcsaként van képezve. *Venusunkat* *Mars* felett győzedelmeskedőnek, *victrix*nek, tarthatjuk, minővel számtalanszor találkozunk; egy mást itt is látunk t. i.

Venus victrix-et (h. l. 15. sz. m. 0,130 m.), mely az előbbihez igen hasonló, csak hogy művészeti becse csekélyebb.

Aesculapius, Asklepios (bronce) (h. l. 13. sz. m. 0,096) a napistennek fia, egyiptomi és hellen nézet szerint; az orvosi sőt más tudománynak terjesztője általánosan. Közönséges alakja, mely alatt itt is megjelenik: éltebb koru férfi, ki két kezével botjára támaszkodva mintegy gondolatokba elmerülve áll; rendesen balkarja, sőt többnyire keze is az ugynevezett philosophok köpenyével van eltakarva.

Hypnos, az álmak istene, bronce (h. l. 36. sz. m. 0,250); ilyennek nyilatkoztatja a mákvirágból összefűzött koszoru, mely nyakát körülveszi; a fiatal testű, kissé köpczös alak egészen meztelen.

Abundantia, a bőség istennője (h. l. 24. sz. m. 0,140 m.) ruhás bronce-alak, baljában a bőség szarva, cornu copiae, jobbájában áldozati patera. Más szoborka római császárnét mutat abundantia képe alatt (h. l. 34. sz. m. 0,220 m.).

A késő római korból származik egy nagyobb *Juno*-szobor, különös koronával, bronce (h. l. 37. sz. m. 0,360 m.).

Archaisáló-stylben felfogva volt egy nagyobb ruházott női bronce-szobor, melynek feje le volt törve s hiányzott (h. l. 33. sz. m. 0,220 m.).

Voltak e gyűjteményben még egyes bronce-fejek *) is u. m. egy *Silené* (h. l. 12. sz. m. 0,116) *Dianae* (h. l. 16. sz. m. 0,120 m.) az utóbbin feltűnő a koponya elő részén felmagasodó hajcsokor, minőt Apollo és Artemis, e testvérpár, szokott hordani.

Nevezetes még egy nagy lámpa (h. l. 25. sz., átmérője 0,210 m.) közepén bacchikusfő szőlőlevéllel, körös-körül hét komikai álarcz, melynek a mécsbélnek fogadására szánt hét félhengeres kiszökés megfelel.

A terem ajtajához közel, jobbra a falhoz támaszkodva külön talapzaton állott egy, az ugynevezett *farnesi bikát* bronce-öntvényben másoló nagyobb szobor-csoport (h. l. 3. sz. legnagyobb magassága 0,645 m., legnagyobb szélessége 0,450, Lelovich földesur tulajdona). Az eredeti életnagyságu márvány-csoportnak gipsz-öntvényét látjuk n. muzeumunkban; de ettől sokban eltért a kiállított bronce-csoport; mi azért nevezetes, mert az eredetit több ízben restaurálták, bronce-unk pedig, úgy tetszik régibb a mai restauratióinál.

A mythos röviden ezt beszéli: Dirke tűzbe veszi Antiopét, két fiát gyermekkorukban elrabolja; Antiopéval folyvást zsarnoki módon bánik, és végre vad bikával halálra hurezoltatni akarja; ezért felszólítja két fiát Zethost és Amphiont, hogy a bika szarvához kössék; de ezek utolsó perczben ráismernek anyjukra, és e helyett a kegyetlen Dirket az Antiopénak szánt halállal büntetik. Az antik-csoport a végső jelenetet ábrázolja: Zethost és Amphiont, kik Dirket a bika felé hurezolják, míg a megmenekült Antiope félre áll és ellenének sorsát szemléli.

Gerhard folyóiratában (»Archaeol. Zeitung XI. Jahrgang 1853. §. 66. H.«) Jahn a fennmaradt töredékek és hagyományok után reconstruálja Euripides azon tragoediáját, melynek tárgya volt a Dirke, Zethos, Amphion és Antiopéről szóló mythos. Felteszi továbbá Jahn, hogy az ismert márvány-szoborcsoportot, ezen tragoedia értelmében készítette Rhodos szigeten a trallesi testvérpár: Apollonios és Tauriskos. Plinius értesít, miszerint a csoportot Asinius Pollio hozta Rómába. Ezek után így folytatja kutatását Jahn:

»Ujabb értesítések elegendőképen kimutatták, hogy a meglevő alakok mindnyája már eredetileg is a csoporthoz tartozott, másrészt a restaurált részek is meglehetősen pontossággal kijelölve, de technikai belátással vezetett éles vizsgálat arra nézve, mennyiben a restauráció helyes, vagy másféle restauráció valóbszínű, vagy épen szükséges volna? ily vizsgálat, sajnálkozva mondom, eddig nem történt. — Hogy a hátul magábanálló nőalak Antiopeé, nem kétes, de kétes magatartásának jelentősége, vajjon ösztönzi e fiait a bosszúállásra, vagy pedig Dirke iránti könyörületből, mint ezt R. Rochette felteszi, és magam is természetesen hiszem, fiait vissza akarja-e tartani? E tekintetben arcának kifejezése semmi felvilágosítást nem szolgáltat.«

Antiope nézve Welker (»Die Giebelgruppen und andere griech. Gruppen u. Statuen. Göttingen 1849. Band I. §. 352. und 370.«) következőleg nyilatkozik: »Antiope ruhája legalsóbb részével

*) Egy jeles római arczképről alább szölandunk.

magával a nagy antik fölöppel összefügg és ezen talapra ráillik csaknem egészen ránk maradt teste, ámbar K. O. Müller, Heynehez hasonlólag, mondja: »midőn a farnesi bikához fordulunk, Antiopét egyenesen elmellőzzük; mert alakjának nincs köze Dirke büntetéséhez, és eredetileg e csoporthoz talán nem is tartozott.« — Finati, Antiopét szolgáloknak tartja.

Friedrichs mondja: (Bausteine zur Geschichte der grich.-römischen Plastik. Düsseldorf 1868. Art. Farn. Stier §. 317):

»Ezen márvány-csoportot 1546-ban vagy 47-ben, III. Pál pápa alatt, a Caracalla nevű fürdőkben találták és felállították a Farnesiek római palotájában, de 1786-ben elvitték Nápolyba. — A legjelentékenyebb kiegészítések: Dirke felső teste a köldök fölött a karokkal együtt; Amphion feje, két karja, kivéve két kezét, két czombja, kivéve lábát, ruhájának végrésze és lantjának felső része; Antiope-nak feje és két karja a lándzsával, a lábikra táján a szobor el volt törve; a bikának elő- s hátsó lába, kivéve az utóbbiak körmét; Zethos feje, két karja, balczombja, kivéve lábát, és jobb czombja; a kis hegyistennek bal karja és jobb alkarja; végre a kutya, kivéve kacsóit, egészen új. A restauratiót alkalmasint Guilielmo della Porta készítette, a XVI. században, s úgy tetszik, mintha Zethos feje számára Caracalla császárt vette mintául, mit már Winkelmann is észrevett. A bikát támasztó fatörzsöt, nagy lyuk fúrja keresztül; tudjuk, hogy a csoportot Michel Angelo tanácsára kútdíszként alkalmazták a farnesi udvarban

(320. lapon). Antiope, ki a négyszögű alapterv miatt alakilag szükséges volt, az egészre nézve is bír jelentőséggel; mert Dirke épen a rajta elkövetett méltatlanság miatt szenved büntetését. Sajnos, hogy eredeti kifejezését nem határozhatjuk meg többé, természet elleni volna nála könnyűületet feltenni, mint ezt egy pompeji falképen kifejezi, de másként részt sem vehet a többi alak szorosán összekötött cselekvényében, nem is hajol, mint a többi, a közép-pont felé, hanem egészen elszigetelve áll. — (321. lapon). Nápolyban kétségeskedtem, vajjon Antiope lábikrájától kezdve felfelé nem egészen új-e? de ezen kételyemet nem akarom fenntartani.«

Nem fektetve különös súlyt a márvány- és bronze-csoport közti apróbb különbségekre, megemlítem a művészeti tekintetben feltűnőket. A bronze-csoportban a kötél Dirke nyakát veszi körül, maga pedig esdve emeli fel karjait úgy, hogy nem mint a márvány-csoportban, jobb karja arcát elfedi; mert

jobb karja a bika jobb előlábán kívül szál fel, s így a homloknézetben szabadon hagyja képét. Zethos a kötelet mindkét kezében tartja, tehát nem foghatja meg Dirke haját, Amphion jobb kezével tartja a bika bal szarvát. Zethos és Amphion egészen meztelenek. Leginkább különbözik pedig Antiope. Tökéletesen más alakja a bronze-ban, mint a márvány-szoborban, mint ezt két fametszetünkön látjuk, melyek egyike a 69. számú a márvány-, másika a 68. számú a bronze-csoporté. Antiope a bronze-csoportban sokkal szigorúbb stylben van tartva, igen ránczos ruháján nem fordul elő öv, köpenye is igen bő és távolról emlékeztet Mausolus köpenyére, melyet szintén n. muzeumunkban láthatunk. Nevezetes végre, hogy Antiope arcának vonásai csaknem férfiasak s hogy azokban sem könnyűület sem boszúvágy nem nyilatkozik, hanem oly közömbösség, mintha az egész cselekvényhez semmi köze, mintha egyszerű nézője volna.

Az előrebocsátottakból most ilyféle kérdés támadt, közelebb áll-e az eredeti elrendezéshez, a compositiohoz bronze-csoportunk, vagy pedig inkább az eredeti maradék értelmében restauráltatott-e a jelenlegi márvány-csoport? A kérdést másként úgy is kifejezhetni: régibb-e a márvány-csoport mostani restauratiójánál ezen bronze-másolat? RéGINEK mutatja az utóbbit az egészen nem igen finom, hanem erélyes

technikai kezelés, a ciselírozás hiányzik, de eredete korát még-közelebb is határozhatjuk, mihelyest visszaadhatjuk tulajdonosának azon czímert, mely pecsét alakjában a talapon látható. Az elosztott mező alján hármashegy, az osztó-gerenda, vagy pólya fölött ágaskodó négylábu állat (a lenyomat annak meghatározására elégtelen); az állat fölött hatágu csillag. Sisak helyett püspöki süveg hat, zsinóron függő bojttal. Hihetőleg ez valamely olasz családnak czímere; minő püspökök és mikor kerültek e családból? E kérdésnek megfejtése a mű ujjalag elismert jelessége miatt, igen fontos és nagy horderejű!

Átmegyünk Ráth György, a semmitőszék ülnökének bronce- és más anyagból álló igen nevezetes és gazdag gyűjteményéhez, mely a hiv. lajstr. V. számú szabadon álló nagy üvegszekrényben volt kiállítva. Prehistoricus bronce-airól szólottunk; itt a nevezetesebb antik-bronce-okat számláljuk elő.

Juno mellképe (h. l. 924. sz. m. 0,086), római.

Csinos *Pallas*-szoborka (h. l. 925 sz. m. 0,084), jeles római mű.

Pallas mint az előbbi (h. l. 926 sz. m. 0,120), róm.

Archai harcos, görög sisakján nagy taraj, jobbában lándzsa, baljában paizs, utánozza, kissé ügyetlenül, az aeginai szobrokat (h. l. 927. sz. m. 0,135), róm.

Neptun állva, meztelen, Zeus meilhiostól különbözik nedves hajazatával, mert hármash villája (*tridens*) uj, valamint bronce-talapja is (h. l. 958 sz. m. 0,068), jó római mű.

Mars állva, meztelen, sisakos, jobbában kard, balján kerek pajzs (h. l. 928. sz. m. 0,112), késői, de még jó római mű.

Venus, taenia hajában, násfa nyakán, jobbában sandalt tart, Syriában találtatott (h. l. 929. sz. m. 0,200) alakja nem tetsző, hanem technikája erőteljes.

Venus, taeniával, jobbában alma, baljával felemeli csípőig lecsúszott ruháját (h. l. 930. sz. m. 0,158) rideg római mű.

Venus, fejtetején felakasztásra szolgáló gyűrűcske, násfa nyakán; nevezetes, hogy lábán czipőt visel (h. l. 931. magassága a gyűrű nélkül 0,165 m.), későbbi római mű.

Venus, koronával, stephane, melyen lotusvirág (?) emelkedik, jobbában sandal (h. l. 932. sz. m. 0,240), római mű.

Igen csinos kis *Amorette*, bár a koci hiányzik, egész tartása lóhajtásra mutat (h. l. 933. m. 0,045), jeles római mű.

Apollo olajfalevél-koronával, hátán puzdra, jobbában patera, baljában sűrű levéllel benőtt ág (h. l. 934. sz. m. 0,082), jó római mű.

Mercur, lépdelve, hajában két szárny, balkarjára vetett ruhadarabbal, jobbával kinyújtja erszényét. A szirony kifőzetett (h. l. 935. sz. m. 0,160), jó római szoborka.

Mercur, lépdelve, köpenykeje balkarjára vetve, lebecsátott jobbában erszénye, szárnyatlan (h. l. 936. sz. m. 0,148). jó, a római korból.

Mercur, szárnyas süveggel, köpenykeje balján, jobb kezében erszény-, baljában caduceus (h. l. 937. sz. m. 0,134), késő kori, de mégis jó római mű, talapzata az eredeti.

Mercur, haja csikba fonva, ruhája a mellen keresztezve, hátán puzdra, jobbában erszény, régi talapzaton állva (h. l. 938. sz. m. 0,108), archaisáló mű.

Mercur, meztelen szárnyas fővel, erszényt és caduceust tartva (h. l. 939. sz. m. 0,115), jó római mű.

Mercur, köpenye elől és hátul lefügg (h. l. 940. sz. m. 0,096), késő római koru.

Hercules, felemelt fütykössel, az oroszlánbőr bal alkarján (h. l. 941. sz. magassága 0,136), archaicus mű.

Hercules, jobbával fütykösét magasra emeli, oroszlánbőrbe ruházva, (h. l. 942. sz. m. 0,116), igen jó etruri mű.

Hercules, az előbbihez hasonló (h. l. 943. sz. m. 0,120), jó etruri mű.

Hercules, fiatal oroszlánbőrbe ruházott alak, lépdelve, jobbát csípőjére támasztva, kiterjesztett baljában talán a hesperi almákat tartotta (h. l. 944 sz. m. 0,240), görög mű.

Hercules, az ismeretes farnesinak állásában, találták nálunk Érden, de szironyát kifőzték (h. l. 945. sz. m. 0,180), erőteljes római mű.

Hercules, balkarján az oroszlánbőr, jobbjá a füttykössel leeresztve. Feje és hajazata jelesen van mintázva (h. l. 946 sz. m. 0,108).

Hercules, fiatal alak, szakáltalan, balján oroszlánbőr, jobbát csípőjére támasztja, a síma haj kidolgozása ritkítja párját. (h. l. 947. sz. m. 0,090).

Athleta (Doriphoros), eredeti talapzaton állva, jobbát czombján leeresztve (h. l. 948 sz. m. 0,140).

Bachansnő-mellkép (h. l. 949. sz. m. 0,075), kitűnő görög mű.

Bachans mellképe, repkényborostyán hajában, a nebris vállán (h. l. 950. sz. m. 0,125), jó római mű.

Harpokrates, (Her-pe-chruti, azaz kis Horus) szárnyas-sphinx fején, baljában bőségszarv (h. l. 951. sz. m. 0,081), jó római mű.

Hygieia, kis ezüst szoborka, fején modius, jobbában patera-töredék, baljában kis kigyó, eredeti talapzaton állva, (h. l. 952. sz. m. 0,045).

Abundantia, a stephane fölött sisak; jobbában patera-töredék, baljában bőségszarvnak maradvéka (h. l. 953. sz. m. 0,133) késő római, módoros munka.

Figura panthea, (több isten járulékanak összekapcsolása) stephaneval és sisakkal, a szerencsének kormányrudjával, Abundantiának bőségszarvával, puzdrával és letört szárnynyal, mellén Meduszafő (h. l. 954. sz. m. 0,103), késő római mű.

Bonus eventus, (jó szerencse, vagy siker); jobbában a bőségszarv, magasan felemelve levélkoszorus feje fölött, baljában patera, repülő ruhával, mintha tánczolna (h. l. 955. sz. m. 0,105), jó római szoborka.

Papnő, köpenye fátyolként fejére húzva (capite obvelato), jobbában patera volt, baljában tömjénszelence (h. l. 956. sz. m. 0,103), késő, hanem elég ékes római mű.

Kis fiu, gyümölcskassal, rövid köténnyel (h. l. 957. sz. m. 0,103) jeles római mű.

Antik gyermekfő, belül egészen üres, s e tekintetben ritka vert-mű, a két külön-dolgozott résznek forrasztása alig látható (h. l. 960. sz. m. 0,055).

Patzs-köldök, vagy közép, melyen egy, öt viszsztatató leánykát támadó Faun domborműben van ábrázolva (h. l. 959. sz. m. 0,130), görög mű.

Bronce-lámpa, lovon ülő imperator alakjában; a lovas szakáltalan, rövidre nyírt homlokára lefolyó hajjal, s némileg egyéni arczczal, kezé arányos, lába kicsiny, ruhája (sagum?) testéhez tapasztott ujjas, lábán csizmaféle, hátán puttonhoz hasonló edény, ez az olajnak beöntéséhez szolgáló tölcser; nincsen sem nyerge, sem kengyelvasa. A ló igen nehéz alkotású, nagyfejtű, rövid testű, lába feltűnőleg vastag és merev, nincsen csikó-zablája (Trense); melléből kiszökik az olaj- és mécstartó. A lámpa két bronze-lánczra akasztható, mely az edényt folyvást tökéletes egyensúlyban tartja, mi minden esetre nagy technikai ügyességet bizonyít. Hasonló, Nagy Károlyt ábrázoló lovast láttunk az 1867-dik párisi világtárlaton, mely a hajdani sz. denisi zárdából került Lenoir Sándor birtokába; leírtam jelen munka I. köt. 196-dik lapján. A két példánynak összehasonlításából kitűnik, hogy a merev byzanti felfogás jó sokáig ugyanazon fokon maradt, legalább mi a régiebb középkori igen ritka szobroknál alkalmazott gyakorlatot illeti; harmadik és negyedik példaként felhozhatni Theodosius bronze-szobrát Barlettában (leírva e

munka 304. s. k. l.) és sz. Péter ülő-szobrát a Vaticanban (leírva u. o. 303. l.). A ruházat és a ló felszerelése szobrunkat N. Konstantin korába helyezi (h. l. 974. sz., magassága 0,160, egész hossza 0,185.).

Két összenőtt ló, fogantyút képezve; a két fő jeles mesterre mutat, a sörény görög módra le van vágva (h. l. 736. sz., hossza a letört előlábát betudva 0,080).

Dión rágódó egér, fényes síma-szironyu kis görög mű (h. l. 737. sz. hossza 0,038, mag. 0,017).

Disznó, állva, levágott sörénynyel, mely egész hátán keresztül fut. Kitűnő, síma-szironyu görög mű (h. l. 738 sz. hossz. 0,045, mag. 0,029).

Repülő-galamb, lába letört (h. l. 739. sz., hossz. 0,045)

Tigris, jobb előlábával paizsot tart, melyen domborműví fő, Signum militare, látható; erélyes római felfogás (h. l. 740. sz., hossz. 0,060, mag. 0,050, a paizs alja letört).

Jeles futó *vad-kecskebak*, egyik hátsó lába hiányzik, a másik meggörbült (h. l. 741. sz.).

*Guggoló kacs*a, jó munka (h. l. 742. sz., hossz. 0,055, mag. 0,035).

Jó kosfej, ólomból (h. l. 743 sz., mag. 0,040).

Sebzett vadkan, hátsó lábára ereszkedve, eredeti bronce-tarcsáján; a florenczi mintának jó utánzása, (h. l. 744. sz., m. 0,039).

Vadkanfő, fogantyu végén, sörénye keretdíszként felhasználva (h. l. 745. sz., hossz. 0,050).

Vadkanfő, egy szög fejét képezve (h. l. 746. sz.).

Repdeső sas, gömb fölötti villámon ülve, jó római mű (h. l. 748. sz., egész. mag. 0,073).

Hátsó lábán ülő *nőstény tigris*, az eredeti tarcsa alatt erős gyűrű; erőteljes előadás h. l. 749. sz., egész mag. 0,101).

Hosszúra nyújtott *hal* széles farkkal, kitűnő szirony (h. l. 750. sz., hossz. 0,062).

Majom, jobbával szájához nyul, baljával leirhatatlan cselekvényt végez. Magyarországon találtatott; erőteljes előadás, egyik alsó keze hiányzik (h. l. 751. sz., antik-talapzat nélkül 0,045 magas).

Nagy *bronce-korsó*, testét leányfő képezi, melynek hullámozó haja hátul csokorba van összekötve. A fő oldalán főkötőféle dísz-takaró átmenetet képez az edény nyakához és szájához, maga a leány nyaka teszi az edény lábát; fogantyúja ékes hajlásban csatlakozik az edény testéhez. Találtatott 1866-ban Teglinében, Florencz mellett (h. l. 961. sz., mag. 0,380).

Bronce-korsó, igen ékes fogantyúval, az utóbbinak közepén oroszlánfő előlábával, melyek majomfőbe végződnek, átkarolja az edény nyílását, lenn a fogantyú palmette-alakban csatlakozik a korsó testéhez; símafényes-szirony, görög mű (h. l. 962. sz., m. 0,250).

Magasra nyújtott *keskeny testű edény*, pompás homályos-zöld, fényes szirónynyal (h. l. 963. sz., m. 0,200).

Kádalakú *mély tál*, kettős mozgó-fogantyúval, mely egyfelül női főből, más felül komikai álarczból származik (h. l. 964. sz., m. 0,170).

Korsó, magasra emelkedő szájjal, fogantyúja félig körülveszi nyílását, hol kutya-főbe végződik, alól palmettel csatlakozik az edény testéhez; szironyát kifőzték (h. l. 965. sz. egész mag. 0,260).

Bronce-korsó, hasonló az előbbihez, csak kisebb, ép, világos zöld szirónynyal (h. l. 966. sz., egész mag. 0,215).

Bronce-korsó nagy nyílással és igen díszes fogantyúval, testét is ciselurek díszítik (h. l. 967. sz., mag. 0,208).

Kis női-fő alaku bronce-edény, két felül füle van, melynél fogva a fürdőbe hordták, késő római (h. l. 968. sz., m. 0,095).

Kis bronce-edény, hasonló az előbbihez, hanem jobb míveletű, egyik fülében a láncznak kis része megmaradt (h. l. 969. sz., m. 0,095).

Görög *bronce-edénynek fogantyúja*. Fenn női fő, alsó végén jeles szakálos faun-fő, pompás szirónynyal (h. l. 970. sz., m. 0,123).

Csinos, hosszúra nyújtott *fogantyú*, fenn levéllel, lenn női fővel végződik (h. l. 971. szám, m. 0,142).

Csinos *fogantyú*, fenn madárfejek, alatt, paizson meztelen férfi-alak (h. l. 972. sz., m. 0,117).

Fogantyú-töredék, fenn jól alakított kutya-fő, alsó része hiányzik (h. l. 973. sz.).

Római kocsirúd, mely két hattyúba végződik, ezek közt gömbön ülő alak (h. l. 975. sz. Hossza 0,190, szélessége 0,140).

Hadihajó-minta. Teste kas-alaku, minőt a régi világban kivált az assyriak használtak, kiknek dom-borművein ily hajók igen gyakran fordulnak elő; készültek, mint a kasok: fűzfa-veszszőköl, melyeket kívül-belül asphalt rákenésével vízmentesekké tettek. Ily hajókat ma is használnak a Tigrisen és Euphratesen s Layard, munkáiban sokszor említi. Hajónknak van ugyan horgonya, de nincsen sem kormányja, sem evedzője, miből következtethetni, hogy csak más mozgó hajóhoz volt kötve, attól vontatott. Még nevezetesebb az e hajóban meglehetősen pontossággal előadott *ballistának*, vagy is nyilazó-gépnek mintája. Az alexandriai Heron »Βελοποιικα« című, a löszerek alkotását tárgyaló munkájában részletesen leírja a ballistát, sőt annak erejét matematikai formulákban adja elő. Szerinte ballistánk vízirányos volna; mert nyilait csak ezen irányban lőheti. Látunk rúd-alaku állványt, mely fenn díszítő farkasfőbe végződik, ez alatt kerék tarcsának rése vízirányban tartja a nyilat. Lenn, ugy tetszik csavar van, mely által az állványt fel lehetett emelni vagy leeresztetni, megfelelőleg a támadandó ellenséges hajó magasságának; összekötve a rúddal alján látunk rugonyos, tarcsába végződő vas (?) rudat, melyet kútkerekeinkhez hasonló kerékmozgással lánczon lehetett vissza s lefelé húzni s így feszíteni. Kellő pillanatban a lánczot kiverték a vasrúdnak hátul kiszökő gyűrűjéből és e rúd ruganyossága egész erejével a nyilat elverte helyéből és röpítette célja felé. Mintánk a ballistát épen a lövést megelőző perczben mutatja. A hajóban látjuk a cabin-nyílást is, külsején pedig gazdag kígyódísz, (h. l. 976. sz., a hajó hossza 0,150, testének mag. 0,800, állványának m. 0,145). III. Napoleon, ki sokat foglalatostkodott tüzérséggel a régi ballisták, catapultak, scorpionok s több e nemű gépek mintáit nagy mérvben készíttette és ezekkel kísérleteket tettetett. A minták jelenleg a sz. germaini palotában földszint vannak felállítva, első emeleten a nagy prehistoricus muzeum látható.

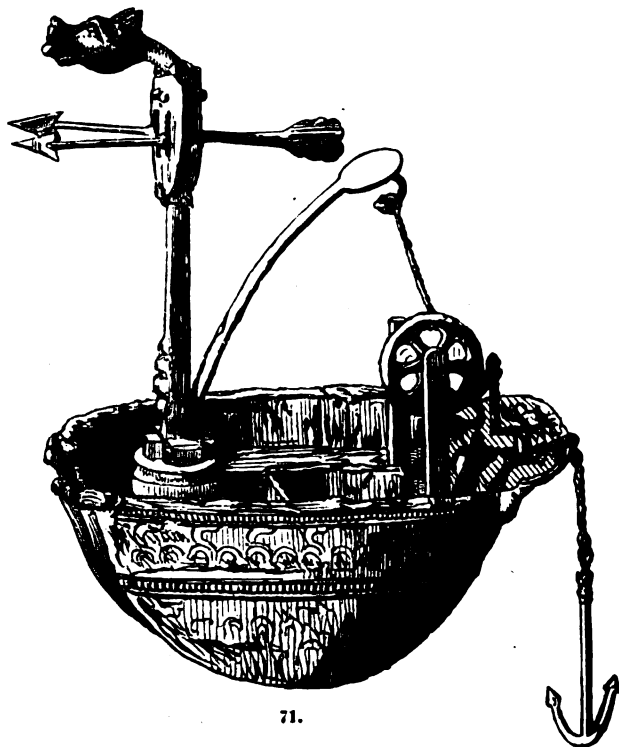
Kétkerekű, versenyfutásra alkalmas *kocsinak* mintája; a kerék tizenkét küllővel bir, mely a körözetten félkörrel egymással össze van kötve (h. l. 977. sz., hossza 0,140, mag. 0,075).

Kis római *lámpatartó* bronceból (candelabrum) három kecskelábon (h. l. 980. sz., m. 0,415).

Magas, etruri *lámpatartó*, három oroszlánláb, tetején meztelen alak (h. l. 981. sz., magassága 1,100 m.).

Mint ezt a hivatalos lajstrom kimutatja, volt ezen gazdag bronce-gyűjteményben kiállítva mindenféle római házi-szer és különféle eszköz: nevezetesen több *stampiglia*, csodálatos, hogy a régiek ezek által nem jutottak a fa- és rézmetszet-nyomáshoz. A xv. legionak egy ólom golyója felirattal (h. l. 696. sz.), több stylus, melynek egyik végével viasz-táblákra írtak, másikkal az írottat kitörölték; számos szeg, fejk mindenféle állatfővel díszítve, egyiken emberfő, bevert orral és a csapás által okozott fájdalomkifejezéssel; egy etruri bronce-tükör, hátára bevészt alakokkal (h. l. 720. sz.); paterák vagy áldozótálak; sok közönséges alaku bronce-lámpa; bulla, minőt Rómában a gyermekek nyakára akasztottak; boglárok; encolpiumok, ugy a mellen hordott mindenféle díszek; súlyok és csengetyűk; fogadalmi testrészek u. m. kéz és láb, minőket már a rómaiak is, ha e részek valami bajból kigyógyultak, a templomokban, jelesen Aesculapiuséban felakasztottak; kocsirúd-végek, valamennyi díszített gombbal, vagy tarcsával. Szóval, e gyűjtemény valóságos muzeumot képezett, melyben a prehistoricus kortól fogva, egész a középkornak csaknem végéig, a bronce-ok készítését tanulmányozni lehetett.

Az antik bronce-ok ily bősége mellett nem láttuk szükségét nemzeti muzeumunkból meríteni s így csak kevés efféle állítottatott ki ezen intézet által u. m.

Egy *hátromszögű gúlának két oldala* (a harmadik oldal hiányzik), ezüstözött bronce-lapra kiveret mű, késő római korból; az itt ábrázolt tárgyak több régi istent illetnek, pantheisticusok. Egyik oldalán, a talapzaton :

IOVI DVLCHENO.P.AEL.
LVCILIVS.I.COHO.I.A.PEQ.

E talapzaton bika áll, hátán pedig a fölfegyverkezett Jupiter dolichenius, jobbában kettős szekereivel (bipennis), a Jupiter labrandaeus jelvénye, baljában villám; kisebb mérvű Victoria az istennek diadalkoszorút nyújt, lenn a néző balján Hercules mellképe füttykössel, jobbán Pallas lándzsával, fölötté kis oltár, Jupiter feje fölött, a gúla szögében Ceres és Diana mellképe. A gúla második darabján alól felirati-tábla, betű nélkül. E fölött, középen Jupiter állva, kezében villám, jobbra, balra egy-egy római lobogó, signum, egy-egy római harcos, bikáktól vont bigán. A második emelet közepén oltár, balra ismét dolichenius bikán, jobbra fátyolos nő kecskén állva, a két alak közt kosfej lebeg. A harmadik osztályban Ceres és Lunának mellképe s ezek fölött a negyedikben sas, legfentebb pedig növénydís (h. l. szabadon álló III. sz. üveg-szekrény, felső osztály 63. sz.). Ezen emlék tüzetes van leírva a »Magyar n. muz. római feliratos emlékei« című 1873-ban Budapesten megjelent munkában 11. s. k. l. és másolva u. o. az V. és VI. t. A fentidézett felirat olvasása (12. l.) ez: Jovi dulcheno (vagy dolichenio) Publius Aelius Lucilius, centurio cohortis I. Alpinorum peditatae. (Magyarországban találtatott.)

1864-ben egy ó-budai sírban a következő római tárgyakat fedeztek föl (III. szekrény, alsó osztály 1—4. sz.), melyekről Rómer bővebben értekezett az »Archaeologiai Közlemények« 1864-dik évfolyamának II. füzetében, hol azok ábrái is láthatók.

Négyeges ezüst lemezke, közepén feldudorodva és halpikkelylyel díszítve, niello és aranyos ékesítés. Oldalhossza 0,045.

Kerek ezüst lemezke, közepén domborműben Mercurfő a caduceus végével; köröskörül hat, majd tragikai, majd komikai álarcz. Kitűnő mű. Átmérője 0,049 (régibb a többi három számnál).

Négyeges ezüst lemezke nielloval és aranyozással. Négy szögében a maltaihoz hasonló kereszt, közepén kettős kereszt (ó-kereszttyén), oldalának hossza 0,068.

Ezüst övcsat nielloval és aranyozással díszítve; hossza 0,085, szélessége 0,066.

A kolozsvári muzeumból is csak néhány, hanem igen érdekes római emlék került a kiállításba, mely az I. számú falszekrény 1-ső osztályában volt látható.

Bacchansnő szőlővel hajában; jobbában thyrsus volt. Jó korból származó bronce-szoborka (h. l. 21. sz., m. 0,140), alja le van törve; találták Alsó-Ilosván.

Mercur, elől s hátul lefüggő köpenynyel, erszénynyel és szárnyas kalappal és lábbal. Jó római bronce-mű (h. l. 22. sz. m. 0,120). Tal. a Mezőségen.

Mars-töredék, bronce, phrygiai sisakkal, alsó része letörve (h. l. 23. sz., m. 0,150). Találtatott Alsó-Ilosván.

Lépdelő bika, bronce (h. l. 24. sz.).

Ezüst csésze, köröskörül vízi madarakkal, halakkal és halászatra való eszközökkel díszítve. Kitűnő dombormű, öntve és ciselirozva, részben arany lemezkével díszítve (h. l. 32. sz., átmérője 0,123, magas. 0,060, súlya 24½ lat). Tal. Maros-Portón, a római régiségek e kincsbányájában. Benndorf tanár tüzetes leírására vállalkozott.

Bronce-töredék; talán római páncélnak töredéke, mit azért nehéz meghatározni, mert csak egyes darabjai találtattak Szamos-Ujvárott. Az alakok Mithrasra, a perzsa napistenre bírnak vonatkozással. Leírta Friedländer Gerhard: »Denkmäler u. Forschungen« című 1857-ben megjelent munkájában, (h. l. 33. sz., összes hossza 0,70, magassága 0,635). Jeles római vert mű.

Érembélyeg Cajus Marcius Capito családéremnek hátlapja számára. Bélyegszám CXVIII. (h. l. 34. sz.). Tal. Ludesden.

Női mellképnek fazekas-mintája (h. l. 25. sz., m. 0,140). Tal. Maros-Portón.

Római terra-cotta-fő, belül üres, kívül fénymázzal bevonva (h. l. 28. sz. m. 0,080). Találtatott Maros-Portón.

Két agyag-lámpa, az egyik három, a másik csak egy mécsessel; kívül, belül fénymázzal bevonva. Mindkettőn STROBILI sigla (h. l. 26. és 27). Tal. Maros-Portón.

A kolozsvári muzeumnak legnevezetesebb tárgyai voltak az ugynevezett *tabulae ceratae*, azaz viasszal bevont fatáblácskák, melyekre mindenféle okmányokat irtak. Ily táblák nagy bőségében van n. muzeumunk, azokat kiadták Maassmann, Érdy, legujabban pedig Mommsen tanár »Corpus inscript« stb. című könyvében; végre megjelentek a fent idézett magy. n. muzeum római feliratos emlékeiben is. E táblák legnagyobb része a vöröspataki aranybányának elhagyott tárnáiban találtatott. Vöröspatakon a rómaiak a hegy tetején roppant tölcseralakú gödröt vájtak ki, s innen tárnákat vittek a hegybe, a mint az arany ezekből kipusztult, odahagyták a tárnákat, melyeket néha elfalaztak; e tárnákban fordulnak elő azután az ott felejtett vagy elejtett viasztáblák; ezekből valók a következők is:

A hajdan három részből állott *viasztáblának* (trptychon) *két lapja*. Kr. utáni 162-ik évből. Kötlevél 140 denárról, kiállítva Julius Alexandri által Anduenna Batonisnak Actum Densare VII. Cal. (?) Julio Rustico II. Aquilino Cos. (h. l. 29. és 30. sz., szél. 0,148, m. 0,098). Találtatott Vöröspatakon a Kornyk-hegyben. Kiadta Finaly Henrik egyet. tanár az »Erdélyi Muz. évkönyv« I. kötetében.

Tabula cerata. Munkásszerződés, írva Flavius Secundinus közjegyző által, Memmius Asclepi írástudó tanúsága értelmében, ki az aranybányában nyár folytán teendő munkára magát leköteli Aurelius adjutornak. Tanukúl vannak aláírva: Titus Beusantis, kit Bradnának is hírnak és Socratio Socratonis. Kiállítatott Immenosus Major Pontianus és Rufinus consulok alatt, azaz Kr. u. 164-dik évben. (h. l. 31. sz., hossza 0,145, m. 0,110). Találtatott ugyanott, hol az előbbi, közölve volt Finaly által a fent idézett munkában. A kiállításban a táblák egész szövege, Finaly olvasása szerint, az eredetiek mellett nyomtatott lapokon volt felfüggesztve.

Gróf Keglevich István gyűjteményében is volt néhány érdekes antik tárgy (a II. sz. falszekrény 2-dik osztályában).

Régi *aranyozott ércztükör*, négy belevéselt alakkal (h. l. 18. sz.).

Ólom súly női-fő-alakban, rubinkő berakott szemfénynyel (h. l. 19. sz.).

Tömör parittyá-alakú aranygyűrű (sphendone h. l. 32. sz.).

Kis *edény* színes üvegből úgy készítve, hogy a külön színű üvegszalagok egymás mellett beolvastattak; az alap kék, a zigzagok sárgaszínűek (h. l. 36.).

Horgosi Kárász Géza földbirtokos igen becses gyűjteményéből pedig, mely ugyanezen falszekrény harmadik osztályát egészen elfoglalta, nevezetesen mint antik-tárgyak:

Egy igen erélyesen előadott kis *terra-cotta-fő*, üres szemgödörrel, melyek kitöltendő, vagy kitöltve voltak, a művészet itt tetemesen nemesítette a közönséges anyagot, (h. l. 3. sz.) és

egy *Mytras-emlék*, fehér márványban, igen teljes csoportozattal; a késő kor daczára még művészetileg előadva (h. l. 4. sz.).

Ehez hasonló kis Mithras-reliefet állított ki a kolozsvári muzeum is, azonban az előbb említett művészeti tekintetben sokkal felülmúlta az utóbbit.

Igen nevezetes még Pozsonyi Sándor antiquarius, hosszúnyakú, korsóalakú bronce-edénye, melynek teste hátul és elől csaknem laposra van összenyomva úgy, hogy e testen helyet nyerhessen Apollo négy lovas kocsiján. Ezen korsót Lukaniában találták (h. l. III-dik sz. üvegszekrény, középső osztály 53. sz.).

Különös figyelemreméltók voltak a kiállítás *metszett-kövei*, nevezetesen Pulszky Ferencz igazgató *comeoi* és *intaglioi*; amazok kiállítva P. bronceai közt, emezek, hogy látszassanak, felaggatva az ablak előtt. Ezen metszett köveknél ismét nagy szerepet játszott az antik arczkép; legyen tehát szabad erről általánosan szólni, még pedig pár oly művekről is, melyek hajdan a Fehérváry Gábor, jelenleg Pulszky gyűjteményéhez tartoztak.

E munka, jelen kötetének 144. lapján az arczképezésnek három kifejlődési fokát említém: az első, az inkább esetleges, hanem inkább szembetűnő, a második, a lényeges szilárd vonásokat híven

másolja, a harmadikon pedig az arczkép eredetijének szellemét is törekszik visszatükrözni, előadni a különös személyes jellemet, legyen ez azután méltóságos és nagyságos, vagy csak közönséges, sőt pórias. *)

Mondám továbbá, hogy a görögöknél az arczképezés N. Sándorig egészben az első fokon állapodott meg, N. Sándor korában a második fokra lépett, melyen megmaradt az antik művészetben, a harmadikat pedig csak a keresztyén művészetben érte el.

Ime szolgálok pár felvilágosító példával:

72.

Ezen bronze-lemezben kivert női fő, hajdan, a Fehérváry-gyűjtemény díszei közé tartozott; nem lehetetlen, hogy e fő a szokásos Medusafő helyett mellvértre volt alkalmazva, s ily alkalmazást, valamint vékony lemeze, úgy fürtjei végének ily alakzása is tanúsítja, mely szerint itt erősítő vagy kapcsoló szegecskéket lehet gyanítanunk. E főt ide helyezem, hogy abban fölötte kecses és tetsző idomai daczára, mégis kitűnjék tipikai és minden egyéni előmintától távol álló volta, tehát itt áll ellentétként és összehasonlítása végett a következőkkel; alkalmasint a N. Sándor koráét megelőző második attikai iskolának műve; érdekes végre hajviselete is, mely eltér az egykorú istenfejekétől.

73.

Az itt másolt onyx-kőnek négy rétege levén, a kőmetsző azt eszélyesen használta fel két fej ábrázolására, s így e kődobormű »Cameo«, mint az érmek, mindkét oldalán mutat egy-egy főt; mert az, mi rajzunkban két főként jelenik meg, az eredetiben csak ugyanazon darabnak két oldalát képezi. Az egyik Hercules-fő, melynek szakála és bajszának néhány szála a legfelsőbb barna rétegben van kivésve, valamint a szőlőlevél is, mely koszorúvá fűzve körülveszi koponyája hátsó részét, végre a nyaka körül látható oroszlánbőr, melyre a nyak körül látható körmokről ráismerünk. E barna réteg alatt van kékfehéres, ebbe mintázta a művész a fő és nyak húsos részét, ezen kívül a koszorú szalagát, végre azon igen finom körvonalat, mely az egész képet körülveszi. Mélyebben még ezen rétegnél is látunk ismét sötétebbet, ez csaknem fekete; szolgál mindkét főnek alapjául, melyen a kő hátoldalán kiemelkedik az előlap világos rétegénél valamivel sötétebb kékes réteg, s ebbe van vésve a másik fő és az azt körülvevő körvonal.

74.

Művésztünk azon szerencsés helyzetben volt, hogy köve rétegei mindenütt egyenlő vastagsággal bírván, mindenütt természetszerűleg volt képes mintázni; azaz ama részeket, melyek a természetben inkább kiállanak, kidomborodnak, szintén jobban kiállóknak képezni. De sokszor a réteg nem vonúl keresztül ily szabályosan, hanem mintegy habmódra, majd kidomborodik, majd bemélyed, s ekkor a feladat sokkal nehezebb; itt tetszik ki aztán a mester, ki anyagát mégis művészileg bírja felhasználni.

Néha a réteg szabályos ugyan, hanem az egyes tárgyak szín általi megkülönböztetése mégis kívánja, hogy a vésés ereszkedjék le az alsó rétegbe oly tárgy előadásánál, melynek tulajdonképi helye a felső volna. Ily példát később fogok felhozni.

Kövünk felső részének nagy darabja hiányzik; a hiányos részt arany-lemezzel pótolták, a Hercules-főnél a szemtől felfelé, a másik főnél a koponya hátsó részén.

Hogy a művész Hercules-főt akart ábrázolni, a nyakát körülvevő oroszlánbőrből tűnik ki, de kitűnik azon módból is, melylyel a koponya hátsó része a nyakhoz csatlakozik úgy, hogy e csatlakozás csaknem egyenes, folytonos vonallal történik, s a fő nem félgömb alakban domborodik ki, mint rendesen. Ezen erős, vastag nyak, az alacsony homlok, s a rövid göndör haj az, mit Winkelmann nézete szerint,

*) »Das Portrait ist der Probirstein, in wie weit die Malerei über ihre darstellenden Mittel frei gebietet. In ihren Anfängen ist sie nicht fähig, auch nur eine Spur von individuellen Zügen wiederzugeben; ein und derselbe conventionelle Typus ist allen Köpfen gemein. Etwas später gelangt sie zur Angabe des Allgemeinsten der Gesichtszüge eines Individuums. Erst auf der vollen Höhe ihrer Ausbildung ist sie im Stande ein Bildniss zu malen, welches allen Anforderungen genügt. Während dieses in den Niederlanden schon in der ersten Hälfte des XV. Jahrhts. durch die Bilder van Eyck geschehen war, ist in Italien ohne Zweifel Leonardo da Vinci der Erste, welcher ein ganz vollkommenes Portrait gemalt hat. (Kleine Schriften von G. Fr. Waagen, Stuttgart 1875. S. 155.) — Von allen Malern diesseits der Alpen ist es aber der emsige Hans Holbein, welcher in der Wahrheit und Freiheit der Auffassung und in der hohen Ausbildung aller Theile es dem Leonardo in seinen Porträten gleich gethan hat. (S. 155. u. 126.)

a görög művészek Herculesre átvittek a bikától, mely állatot szintúgy, mint Herculest, az erő jelképének tekintettek. Az eredeti homlok kövünkön hiányzik; itt ez az arany-lemezben csak vázlatilag van adva; s azért a göndör haj sem látható, sőt a homlok is inkább Silenusé mint Herculesé; de a rövid göndör haj a koponya megmaradt hátsó részén elég világosan és jellemzőleg van kifejezve, úgy hogy már ezen jelből is rá lehet Herculesre ismernünk. A fő koszorúja venyigéből áll, itt tehát bacchosi Heraklessel van dolgunk, azaz Bacchus társával, ki az utóbbit diadalmeneteiben kíséri. E kíséret és társaság azonban nem annyit jelent, mintha a bor az erőt növelné: hanem inkább azt, hogy e két isten mint »Napisten« egyítvé való.

Kövünk másik feje Nagy Sándort akarja ábrázolni. Nem onnan tudjuk ezt, mintha más, Nagy Sándort bizonyosan ábrázoló régi arczkép az előttünk fekvőhöz nagyon hasonló volna, hanem; mert a fejen N. Sándor járuléka fordúlnak elő, vagyis, mert itt N. Sándor egyuttal mint Hercules, és egyszersmind mint Jupiter Olympius, vagy mint Jupiter Ammon fia van ábrázolva. N. Sándort a görögök többször Heraklessé istenítve ábrázolták pénzeiken, vagy pedig Herakles társaságában úgy, hogy az érem egyik oldalán az erő istene, a másikon N. Sándor, a hatalmas világ ura fordul elő. Így van ez kövünkön is, s a N. Sándor fejét körülvevő oroszlánbőrrel tudhatjuk, hogy a művész őt Herakles képében akarta feltüntetni. Az oroszlán szája itt a homlok fölött nyílik, s a nyílás folytatva van egész a fül aljáig; az állat két lábbőre a fej alatt van összekötve. Winkelmann megjegyezte, hogy a görög művészek közt Phidias volt első, ki Jupiternek, az emberek és istenek atyjának, alakzatát, physiognomiáját meghatározta híres szobrában, Jupiter Olympiusában, melyet t. i. Olympia város számára készített. Az istenek nagy hatalmát az állatok királyától, az oroszlántól vett némely sajátossággal akarta jellemezni, még pedig leginkább a homlokon és a hajazatban; az előbbin utánozta az oroszlán alsó homlok-részének nevezetes kidomborodását, az utóbbin sörényét; valamint az oroszlán sörénye a fő közepén, a homlok fölött ketté osztva felágaskodik és gazdag fürtökben jobbra s balra lefoly az arcz két oldalára: úgy Phidias Jupiterének is fent kétfelé osztott hajazata, lefelé kanyarodó gazdag fürtökkel veszi körül nagy hatalmat kifejező arczát. Igaz ugyan, hogy ujjabb időben nem ezen Jupitert, melynek leírását az úgynevezett Jupiter Verospi mellképről vette Winkelmann, tekintik Phidias olympiai Jupiterének, hanem azt, mely az Elisiek érmén fordul elő, hol a hajazat inkább síma:*) azonban, hogy ama Verospi-féle mellképnek eredetije, vagy mintája roppant hírral bírt, sőt az elisi érmeken előfordulót felülmúlóval is, mutatja épen ama körülmény, mely szerint amazt másolták mindenütt és mindenkor az antik világban, még pedig annyira, hogy az elisi éremre a régészek csak legujabb időben lettek figyelmesekké.

Tudjuk, hogy N. Sándor fényes győzelmei után, Jupiter fiának akarta magát tekintetni; miért az ammoni oasisba utazott, hogy ott Jupiter Ammon papjaival ünnepélyesen ismertesse el magát ez istenség fiának. Jupiter Ammon közelebb állott a naphoz, mint az olympi Jupiter, azért inkább napisten volt, ez inkább az égnek és a földnek kormányzója, ura. Ezért jellemezte Ammont a fejére képezett koszarv, valamint a napsugár mint hatalmának, úgy általán a teremő erőnek jelvénye; míg az olympiai Jupiteré, vagy az annak a régieknél is tartotté, a királyi oroszlán hatalmas erőt kifejező sörénye**). Mint

*) L. ezen érem mását Overbecknél »Geschichte d. griech. Plastik« I. Band 230. l., úgy szintén Overbecknél »Atlas der griech. Kunstmythologie«.

**) »Nach der Wahl und der harmonischen Vereinigung und Einverleibung vorzüglicher einzelner schöner Theile der Bildung verschiedener Menschen, ging die Betrachtung der Künstler zur Hervorbringung idealischer Schönheiten hinüber, zu der Natur edler Thiere, so dass sie nicht allein die Formen der menschlichen Gesichtsbildung mit der Gestalt des Haupts einiger Thiere in Vergleichung stellten, sondern sie unternahmen sogar ihre Bildung auch durch Thiere zu veredeln u. zu erhöhen. Diese Bemerkung, welche dem ersten Ansehen nach als ungereimt angesehen werden könnte, wird gründlichen Beobachtern unstreitig in die Augen fallen, vornehmlich in den Köpfen des Jupiters u. des Hercules. Denn betrachtet man die Bildung des Vaters u. des Königs der Götter, so erscheint in dessen Köpfen die ganze Gestalt des Löwen, des Königs der Thiere, nicht allein in den grossen und runden Augen, in der Völligkeit der anwachsenden u. gleichsam geschwollenen Stirne u. in der Nase, sondern auch in den Haaren, die gleich den Mähnen der Löwen von dessen Haupte herabfallen, von der Stirne aber sich erheben und getheilt in einem Bogen sich wiederum herunter senken, welches kein Haarschlag am Menschen, sondern gedachtem Thiere eigen ist. Am Herkul aber zeigt sich die Form eines gewaltigen Stieres in dem Verhältnisse des Kopfes zum Halse. in dem jener kleiner u. dieser stärker als gewöhnlich in der menschlichen Proportion ist u. so wie sich der Kopf zum Halse des Stieres verhält, um in diesem Helden eine Stärke u. Macht zu bilden, welche die menschlichen Kräfte überstiege; ja man könnte sagen, dass auch die kurzen Haare auf der Stirne des Hercules als ein allegorisches Bild, von den kurzen Haaren auf der Stirne jenes Thieres genommen seien«. (L. Winkelmann's Gesch. d. Kunst d. Alterthums 1176. bécsi kiadás I. köt. 171. l.) Továbbá 290. l. »Nicht weniger als durch die Heiterkeit des

Ammon fia, N. Sándor gyakran kos-szarvval jelenik meg görög érmeiken, mint az olympiai, a fent leírt oroszlánsörényhez hasonló hajazattal.

Kövünkön a homlok fölötti haj kettéosztása azért nem különösen feltűnő, mert nem szemben, hanem oldalról van előadva, hasonlólag az érmekéhez; azonban, ha az üstököt figyelmesen tekintjük,

75.

látni fogjuk, hogy ez nem egyes és nem tömör, hanem két, csaknem fél-kör alakú fürtre oszlik, melyek egyikét a homlok jobb oldalára látjuk leesni, míg a másik, inkább távlati kurtításban ábrázolva, a homlok bal oldalán kanyarodik le. E főt tehát az oroszlánbőr: *Herakles-Alexandrosul*, a haj különös elrendezése: *Zeus-Alexandrosul* jellemzi, oly kettős typus, vagy jelvényi mód, mely igen gyakran fordul elő N. Sándor ismert érmein, hol a fej mellett álló név nem hagy kétséget az iránt, hogy N. Sándort akarták ábrázolni.

De ha másrészt az arcz alakját kövünkön és az említett pénzeken figyelmesen vizsgáljuk, látni fogjuk, hogy itt nem fordul elő oly egyéni alakzás vagy vonás, mely azt minden más arczképtől megkülönböztetné és egyedül N. Sándorévá tenné: ugyanis itt nem látunk egyebet a N. Sándor kora előtt is általánosan alkalmazott úgynevezett görög profile-nél, — a görög orrt, mely csaknem a homloknak meg nem szakasztott folytatása, felső részén kissé kidomborodó, alján pedig vastagabb, mintegy eszmóba végződött; látunk továbbá vastag ajkú, igen szabályosan, félig nyitott, s ezért sem egyéni száját; látunk végre csaknem természetfölötti és szerfölött kidomborodó állat, a mi-

nőről Winkelmann helyesen jegyzi meg, hogy ez főképen jellemzi a görög művészet fejeit; hozzá teszi, mikép az áll az, mi legszembetűnőbben megkülönbözteti az ember arczát az állatétól; mert az áll az utóbbiaknál nem fordul elő, — az áll nagyságában, kidomborodásában keresték tehát a hellen művészek nagyrészt az emberi jelleget. Mellékesen megjegyezzük, hogy első Napoleon arczát szintén nagy állatette oly hatalmas tekintetűvé, s hogy nagy állról jelzett volt Byron és Göthe is.

Blicks ist Jupiter durch seine Stirn, durch den Bart u. durch die Haare kenntlich. Auf der Stirne erheben sich die Haare aufwärts und deren verschiedene Abtheilungen fallen in einem Bogen gekrümmt seitwärts wieder hinunter. Dieser Wurf der Haare ist als ein wesentliches Kennzeichen des Jupiters geachtet worden, dass dadurch in den Söhnen desselben die Aehnlichkeit mit ihrem Vater angezeigt worden, wie man deutlich sieht an den Köpfen des Castors u. des Pollux. In ähnlicher, jedoch in etwas verschiedener Gestalt pflegen die Haare auf der Stirne des Aesculapius sich zu erheben, so dass in diesem einzelnen Theile kein besonderer Unterschied ist zwischen dem Vater der Götter u. dessen Enkel. Diese grosse Aehnlichkeit des Enkels mit dem Grossvater könnte auch die Bemerkung zum Grunde haben, dass vielmals der Sohn weniger dem Vater als dem Grossvater ähnlich ist, welchen Sprung

Volt továbbá Fehérváry Gábor gyűjteményében egy, gróf Colalto gyűjteményéből származó másfél láb magas bronce-szobor, melyben szintén több jelek után N. Sándorra lehetett ráismerni, s ezt egyszersmind Lysippos egyik különösen dicsért, hanem elveszett műve antik utánzásának tekinthetni.

Több régi író emlegeti, hogy N. Sándor annyira becsülte Lysipposzt, miszerint plastikai képeit csakis ezen művész által akarta készíttetni, valamint magát csak Apellel engedte lefestetni és Pyrgoteles által drágakőbe vésetni. Ide vonatkozólag mondja Plutarch (Du Alex. M. sevic. et. seu. fort. II. 2.) hogy a szobrász N. Sándort, szokása szerint, felfelé tekintve mintázta, s valaki e mű alá ezeket írta: »E bronceból készített N. Sándor felfelé tekint az istenek és emberek apjára, kinek mintha mondaná: te Jupiter uralkodjál az Olympushban, míg a föld nekem engedelmeskedjék«. Továbbá hogy N. Sándor azért kedvelte Lysipposzt annyira; mivel ez legjobban tudta bronceban kifejezni jellemét és kitüntetni alakjában vitézségét; míg más művész, midőn nyakának egyoldalú hajlását és szemeinek olvasztó erejét s lágyságát törekedett visszaadni, nem bírta N. Sándornak férfiaságát és oroszlánszerű tekintetét megőrizni.

Más helyen mondja Plutarch, (Alex. M. 4.): Lysippos szobrai legjobban mutatják N. Sándor testének alkotását; ezért az utóbbi csak e szobrásztól akart mintáztatni, mivel Lysippos követői és barátai bármennyire utánozták is műveit, mégis e szobrász legjobban fejezte ki a nyaknak csekély hajlását balfelé, valamint a szemnek lágyságát is. Meglehet, hogy az anthologiának egyik epigrammáját is (II. 50. 14 Jakobi-féle kiad.) inkább betűszerint, semmint szólasmódként kell vennünk, midőn mondja: »hogy a (legyőzött) Perzsákat nem lehet kárhoztatni, mivel megengedhető, hogy az ökör az oroszlán elől szaladjon«. Mondják, talán itt is N. Sándor oroszlánféle inkább anyagi felfogásra akart vonatkozni Planudes. Himeros is (Orat. XIV. 14. p. 634. ed. Wernod.) idézi ezen epigrammot. Más helyen Himeros (Eul. XXXI. 2. p. 286 ed. Wernsd.) ismét mondja, hogy N. Sándor alkalmat nyújtott a régi művészeknek egymás közt versenyezni. Ezek közt Lysippos és Apelles osztazkodtak, az előbbi mint szobrász, az utóbbi mint festész képezvén e királyt. Végre a görögök közt Tzetzes (Chil. XI. 100 sk.) is emlékezik Lysipposról és N. Sándort ábrázoló művéről, az utóbbiról mondja, hogy egyik szeme sötétebb volt a másikinál, hogy görbített nyaka miatt mintegy égfelé szokott tekinteni; így ábrázolta őt Lysippos bronceban s ezen kiképezésnek N. Sándor jobban örült, mint Stasikrates hamis felfogásának; hogy pedig N. Sándornak alakja ilyen volt, bizonyítja a fentebb felhozott szobra alá írt epigramma, melyet Tzetzes e helyen ismétel.

E régi tanúságokból tanuljuk, hogy N. Sándor *arczában hasonlatosságot véltek feltalálni az oroszlánnal, hogy szeme két színnű volt s nyaka bal válla felé hajlott*, minek következtében jobb szemével inkább felfelé tekintett. Másutt Plutarch mondja, hogy *teste középszerű magas volt, s hogy szemében erélyes tüze daczára, mégis jóakarát, jó szándék nyilatkozott*.

Plutarch kétszer használja, Nagy Sándor szemeiről szólván a »hygros« szót, e szó első helyen vizezt, nedvest jelent, másodikon, átvitt értelemben: lágyat, puhát; lehet tehát könybe lábadt szemet is érteni; sirásnál az alsó szemöldök kissé felhúzódik, s ily felhúzott alsó szemöldök vesztünk észre az antik Venus-fejek legtöbbjein; miért is a régi írók »hygros« szót leginkább Venus szemeiről használják; Winkelmann szerint (Gesch. d. bild. Kunst bécsi kiad. I. 359 l.) a kissé felhúzott alsó szemöldök volna a hygrosnak legjobb magyarázata és Plutarch szerint ilyent kellene keresnünk N. Sándornál is, ez adná meg annak a lágyság, a jó szándék kifejezését, mely mellett a tűz, az erély, sőt a parancsoló tekintet még mindig jól nyilathozhatnék (?) a szemfényben, a szemnek gyors forgásában; (abban igen is, de ezt nem fejezheti ki a szobrász).

der Natur in Bildung ihrer Geschöpfe, die Erfahrung auch in den Thieren, vornehmlich den Pferden, bewiesen hat. — Zu eben dieser Bemerkung gehören die Centauren, in Absicht ihrer Haare auf der Stirne, als welche beinahe ebenso wie die Haare des Jupiters geworfen wird, um vermuthlich ihre Verwandtschaft mit dem Jupiter anzudeuten, da sie nach der Fabel, vom Ixion u. einer Wolke, die die Gestalt der Juno hatte, gezeugt worden“. — Végre 349. l. „An den Köpfen Alexanders des Grossen sind die Haare auf der Stirne ein beständiges und untrügliches Kennzeichen desselben; diese Haare aber sind in der Aehnlichkeit der Haare des Jupiters, für dessen Sohn er angesehen sein wollte, von der Stirne hinaufgestrichen, u. fallen seitwärts bogenweis in verschiedenen Abtheilungen wiederum herunter. Diese Art hinaufgestrichener Haare nennet Plutarchus *αναστολη της κομης*, da wo er in dem Leben des Pompejus saget, dass dieser die Haare wie Alexander getragen habe.

Az idézett régi írók szerint Lysippos és Apelles lettek volna azon művészek, kik N. Sándor tulajdonait legjobban birták kifejezni, jellemét és szellemét leghűbben visszaadni; tehát e mesterek ábráiban kellett volna előtűnnie a hasonlatosságnak az oroszlánnal, s a többi egyéni vonásoknak.

Apelles N. Sándor képeinek egyike sem maradt ránk, sőt eddig a régészek még egyetlen egy antik-képet sem jelöltek ki, mint Apelles eredetijének netaláni utánzását.

Van Pompejiban egy mozaik-kép, s erről Müller Ottfried következőleg szól: »Ez azon híres mozaik, melyet 1831-dik octb. 27-kén Pompejiban, az ugynevezett Faunt-házban (mások Götthe-háznak hívják), felásatott, hol egy kisebb »exedra« teremnek padlatát képezte. Itt bizonyosan N. Sándornak a Perzsák ellen vívott egyik csatája van előadva, legvalóbbbszinű az Issos melletti, melyben N. Sándor maga lovasságával előnyomul, hol Darius magas harczszekerén embereit buzditja, s hol ámbár a perzsa lovasok Oxathres, Darius testvére által vezetve, a királyt saját testökkel fődözni törekedtek, Darius mégis kénytelen volt szekerét elhagyni, lóra szállni és távozása által jelt adni az általános megfutamodásra. E hagyományt követi elbeszélésében Curtius (Plutarch is) s ez egyez össze az egész compositioval is. N. Sándor, kire arcának profiljából és *haja elrendezéséről* ráismerünk, és kit, a pánczéjában látható Meduza és villám uralkodónak jellemez, gyorsan előre nyomul, dárdájával keresztül szúrván valamely előkelő perzsát (Atizyest, Rheomitrest vagy Tasiakest), kik életüket királyuk megmentésére áldozták fel; a lovas méne már előbb lándzsától átszúrva lerogyott. Sajnálattal kell észrevennünk, miként a többi makedoniai alak többnyire el van rontva a képen, de mégis néhány visszafordított fejökből, melyek világosan a harczból sebesülten elvitettekéi, következtethetjük, hogy a csata még a győztesektől is drágán vétetett meg. Darius király, jellemezve magas fejdíszével, a tiarával, többi öltözete pompájával és íjával, melyet a persepoli emlékeken is csaknem mindig a király kezében látunk, félelmesen lehajolszekere kartámjára, megilletődve a N. Sándor által keresztül szúrt híve sorsától. Mögötte álló kocsisa hiába törekszik az előfogyott bokros négy lovat csillapítani, hogy a szekeret a zavarból kivihesse. A futás könnyebbitésére a királynak egyik drabantja tüzes lovat vezet elő, mely midőn a kép közepére van helyezve, az eseménynek igen lényeges alakjaként világosan van kitüntetve. A lovak alatt több sebesült perzsa fekszik, egyikök fiatal alak, melynek arcza tükrözve ismételtetik védelmére felemelt paizsában. A kép jobb oldalán látható perzsa lovas mindnyáját királyuk veszedelme foglalkoztatja; hű arczaikban: valamint az őt segíteni félelmes vágy, úgy az előre nyomuló makedoniak elleni harag (?) van ábrázolva; általán a kedélyes odaadás a királyi személy iránt — a perzsa nemzet ezen legmélyebb jellemvonása — az egész compositiót átitéli és nemesíti.*)

Benntünket itt főleg a képnek N. Sándora érdekel. Testének alsó része el lévén rontva, az alak aránylagos magasságáról nem ítélnünk; arcza profileben jelenvén meg, szeme kétszínűségét sem láthatjuk, nem mondhatjuk továbbá azt sem, hogy nyaka bal vállára hajolnék, marad tehát egyedül az *oroszlánhozi hasonlatosság feje felső részén, melyről leginkább Müller is N. Sándorra ráismer*; ezenkívül nevezetes, hogy itt ellenkezőleg többi képeivel, N. Sándor gyöngé barkót visel.

Egy Herculanumban talált gazdag pánczélos bronce-lovasra, ki felemelt karddal harczol, szintén csak haja után lehet N. Sándorra ráismerni;**) mert ennek feje sem hajol balra, teste inkább magas, ha kis fejét vesszük arányzóul. Lovát, nem tudom, mi oknál fogva tartják Bukephalosnak, holott feje semmikép nem hasonlít az ököréhez, hanem inkább kicsiny és keskeny, minő a görög plastikában oly gyakran előforduló lovaké. E lovas Lysippos egyik szobra utánzásának tarthatjuk; mindenesetre Lysippos a királyt lóháton is ábrázolta, ha igaz, miről Plinius N. H. XXIV. 63. emlékszik, hogy N. Sándort sok műveiben gyermekségétől fogva ábrázolta »fecit Alexandrum magn. multis operibus a pueritia ejus orsus«.

Plutarch (d. Is. et Osiride, 24.) emlékezik Lysippos N. Sándoráról, ki lándzsát tart kezében. E szobornak egyik utánzására reá akarnak ismerni egy Gabiiban talált márvány-alakban***). Itt is a test

*) L. Denkmäler der alten Kunst von C. O. Müller u. Carl Osterley I. Band LV. tábla és az ahoz való magyarázatát. A mozaik-kép számtalan más másolatban is jelent meg, legújabbban chromolithographiában »Overbeck Pompeji« harmadik kiadásának második kötetében.

**) E szobrot I. Müller fentidézett munkájának XL. tábláján.

***) L. Müller XL. t. 173. ábra.

alkotása inkább magas, a fej nem hajol le és balfelé, sőt itt a hajelrendezésről sem hozhatni biztos ítéletet; mert ez nagy részben a sisak által van elfedve.

Lysippos harmadik N. Sándor képének egyik utánzását, még pedig több joggal láthatni az itt adott bronce-szoborban, de mielőtt annak taglalásába bocsátkoznánk, N. Sándornak tartott még más fennmaradt képeiről pár szót kell elmondanom.

Hiteles műemlékek e tekintetben ama számtalan érmek, melyeket N. Sándor utódjai verettek nemcsak Európában, hanem Ázsiában is, melyek fejét az a mellett megjelenő »Alexandros« név e király képének hivatalosan állítja, azaz kimondja, hogy e fejet N. Sándorénak kell tartanunk. Ily érmek kivált gyakran verettek Makedóniában, le egész a későbbi római császárok koráig. De ezen érmek nem hasonlítanak egymáshoz, mint hasonlítanak egymáshoz ugyanazon egyénnek, vagy az élő személyről vagy egymásról másolt fejei, hanem hasonlítanak, mint bizonyos egynemű, hanem nem egyéni fejek, mint p. o. Jupiter vagy Herakles fejei, vagyis elfogultság nélkül tekintve, a fejek inkább *tipikaiaknak*, semmint egyénieknek nevezhetők; sőt vannak ezen érmeken fejek, melyek Herakleséi, nem pedig N. Sándoréi s melyeket köriratuk daczára, több régész Herakles-fejeknek czímzett. E fejeken Herakles oroslánbőre is látható s csakis a hajnak elrendezése különbözik a megszokott Heraklesétől; s egyedül e körülményt s a köriratot tekintve, a régészek ellenkező sora e főket N. Sándorénak mondja, tehát itt is látjuk, *miként az ismertető jel nem lényeges, hanem csakis esetleges*. A haj ezen különös elrendezéséhez járul még több érmen a kos- vagy Ammonszarv is, mi még inkább N. Sándorra, mint Jupiter Ammon fiára vonatkozik; valamint N. Sándor több utódja Neptun fiának akarván tartatni, bikaszarvat tétett fejére. Igaz ugyan, hogy a Jupiter-féle hajelrendezést N. Sándornak utódjai a hatalomban is elfogadták, ide s tova, p. o. Antigonus király: azonban ezen arcokat már inkább egyéni vonásai különböztetik meg N. Sándorétól, vagy p. o. Antigonus szakálosan jelenik meg, míg a N. Sándor arcza mindig egészen síma, kivéve egyedül a pompeji mozaik barkóját.

Említenem kell még az ugynevezett *Azara-mellképet* is. Ez hajdan Azara birtokában volt, jelenleg a Louvrebán, Párisban látható, parosi márványból készült, csaknem életnagyságu és a tagadhatlan régi aláírásból: »N. Sándor, Fülöp fia a makedoni«*) még ennyi olvasható »Alexandros Philippou Make . . .« Ezen mellképet számtalanszor s évek mulva ismét s ismét vizsgáltam, mindig törekedvén abban egyéni vonásokat felfedezni, mint a szemnek felhuzott alsó szemöldét, a »hygrost«, a fejnek hajlását balfelé, de sem ezeket, sem más kirívó személyi alakzást nem voltam képes észrevenni sem régebben, sem utolsó párisi időzésem alkalmával; de nem is találhat ilyesmit senki biztosan, már csak azért sem; mert a mellszobor már találtatása alkalmával igen romlott állapotban jelent meg, úgy, hogy rajta csaknem több a restauratio a valódi régínél; csak hogy itt is épen maradt a tárgyalt jellemző haj-elrendezés. Hasonló hajazat fordulván elő még egy a *Rondanini-féle* gyűjteményből származó márványszobornál, mely jelenleg a müncheni glyptothekában van, továbbá egy mellszobron, a római *Capitolium* gyűjteményében, végre a *florenzi* muzeum egyik mellszobrán**), e három művet is N. Sándor arczképének nevezték el, minden tekintet nélkül egyéni vonások jelen nem léte, s ezért történt, hogy a Capitolium mellszobrán ismét mások nem akartak N. Sándorra ismerni, hanem azt napistennek, »Sol«-nak nevezték, világos tanuságául annak, hogy N. Sándor határozott arczképével nem birunk, különben ily eltérések nem lehetők gyakorlott szem előtt, mely az összehasonlításból biztos következtetést vonni képes.

Visszatérve most bronce-szobrunkhoz, ebben Lysipposnak a régi írók által idézett harmadik nevezetes N. Sándort előadó művére, vagyis a ránk maradt Lysipposi mű utánzására kell ráismernünk.

Ugyanis Plinius mondja, (N. H. xxxiv. 64.) hogy Lysippos N. Sándort a vadászaton adta elő, mely csoportot Delphiben láthatni. Hasonlóképen Plutarch beszéli (Alex. 40.) hogy N. Sándor hadjárataiban és vadászatain önmagát is kitette a veszedelemnek, úgy hogy Spartának egyik jelen volt követe, midőn a király egy nagy oroszlánt megölt, felkiáltott: Rajta Sándor! az oroszlánnal az uralomért harczolsz. E vadászatot aztán Krateros Delphibe szentelte: készíttetvén bronceból képét az oroszlánnak, a kutyák-

*) L. Müllernél XXXIX. t. 158. ábra.

**) L. valamennyinek másolatát Müller XL. t. 169. és XXXIX. t. 156. és 166. ábra.

nak, az oroszlánnal küzdőnek, hozzátéve saját képét is segítségre felléptében; e csoport egy részét Lysippos, más részét Leochares mintázta. Természetesnek tetszik, hogy éppen a király képe volt Lysippos műve, ha megemlékezünk a fentebb mondottakról, miszerint N. Sándor éppen csak Lysippos által akart ábrázoltatni. Bronzeunkon fiatal férfit látunk, erélyes támadó elhelyezésben, nagy lépéssel előrehaladót, a fegyvert magasra emelt jobbában, balkarja körül pajzsként körültekert kurta köpenynyel, Herakles az oroszlánbőrt, Pallas promachus az aegist használja ily módon pajzsul. A cselekvény minőségére nézve nem lehet a legcsekélyebb kétség sem. A megtámadott ellenfél nem lehet lábán álló ember; mert akkor nem hajolhatna le a támadó, itt a dárdacsapást joggal ágaskodó állatra irányzottnak tehetjük fel. A legujabban felfedezett assyri domborműveken több hasonló állásban oroszlánnal megütköző királyt látunk, — a perzsa domborműveken a királyi oroszlán-vadászat inkább phlegmatica adatik elő, a király egyenesen áll, előtte szintén az oroszlán hátsó lábán ágaskodva, a király egyik kezével megfogja az állat üstökét, míg másikával kardját döfi szívébe. De ily merev előadás nem felelhetett meg többé a már oly dicsően kifejtett hellen művészetnek, ez a cselekvényhez mért erélyes mozdulatot kívánt és birt kifejezni, épen olyant, minőt bronzeunk mutat.

Ki e tekintetben velem egyet ért, nem fogja kétségbe vonni azt sem, hogy itt N. Sándor előtt állunk; mert ilyennek árulja el a sokszor érintett hajelrendezés, melylyel, hogy olvasóim jobban ismerkedhessenek meg, adom a szobor fejét eredeti mérvében másolva. Ime itt két egymástól elfordított főhaj-

fürt ágaskodik a homlok közepén, hasonló, kezdetétől felfelé futásában hajló s hegyes végével szabadon álló kisebb hajfürt van az arc jobb oldalán négy, balján öt. Ezen összesen tizenegy hajfürt nagy ívet vagy félkört képez, mely egyik fültől a másikig fut, az arc felső részét így keretelvén be. Csaknem megfordított irányban veszi körül hasonló, hanem már inkább a fejhez simuló hat hajfürt a koponya hátsó részét, míg az e fürtkoszoru fölött levő hajzat simább s inkább a koponyához tapadó, ez a koszoruval nyolcz párhuzamos osztályból áll. N. Sándornak ezen hajzata főképen abban különbözik a hasonló Jupiter, Asklepios, Centaurok és Dioskurokétól, hogy kevésbé buja növést, némileg Herakles kurtább hajnövéstét közelíti meg, ama Heraklesét, kitől N. Sándor, mint Plutarch mondja: Philippos, atyja részéről származott (Alex. M. 2.) ama Heraklesét, ki őt, mint rokonát biztatta Tyrus város ostrománál, s kivel mindezekért oly sok érmen viszonyba van helyezve.

A lényeges egyéni vonások hiányát tehát nem abban, mintha a fennmaradt művekben nem N. Sándort akarták volna ábrázolni, hanem másban kell keresnünk, s itt Plinius jön segítségünkre, ki is arról értesít, hogy Lysippos testvére, Lysistratos volt első a hellenek közt, ki az eredetihez hasonló arczképet törekedett lemintázás után készíteni; míg Lysippos a hasonlatosság után még nem törekedett, hanem inkább lehetőleg szépen akarta képezni arczaít *quam pulcherrimas facere* *), mire Aristoteles is czéloz, midőn *pankallosról* a mindenképen szépről vagy szépítésről szól. Azonban Plinius még inkább erősíti véleményünket (N. H. IV. 65.) mondván, hogy Lysippos leginkább emelte a szobrászatot a hajzat kifejlesztésével, a fejeket kisebbre csinálván mint a régibbek, a testeket karcsúbbakká és soványabbakká, mi által az alak magasabbnak jelenik meg. Az összhangzatot legjobban őrizte meg; és midőn új s előtte nem használt móddal feleserélte a régibb alkotások négyeges idomát, mondani szokta, *hogy elődei embereiket úgy képezték mint vannak, ő pedig minőknek lenni látszatnak*. Bizonyos ügyes eljárásával a legcsekélyebb részletet is ki szokta dolgozni. **)

*) *Hominis autem imaginem gypso e facie primus omnium expressit, ceraque in eam formam gypsi infusa emendare instituit Lysistratus Sicyonius, frater Lysippi. Hic similitudinem reddere instituit: ante eum quam pulcherrimas facere studebant (facies). (Plin. H. n. XXXV. t. 44.)*

**) *Statuariae arti (Lysippus) plurimum traditur contulisse capillum exprimendo, capita minora faciendo quam antiqui, corpora graciliora, siccioraque, per quae proceritas signorum major videretur. Latinum nomen non habet symmetria quam diligen-*

Vizsgáljuk most Plinius ezen észrevételei nyomán szobrunkat: haja a fentebbi szavakhoz képest mesterségesen van kidolgozva, feje aránylag kicsiny, miért is az alak magasnak tűnik fel, mihez még inkább járul a testnek karcsúsága és izmos soványsága, hozzáadhatjuk, hogy mint a belvederi Apollóban, a czomb kissé túlhosszú, azonban a fősúlyt Lysippos azon idézett tulajdonára fektetem, mely szerint ő embereit nem a régiek módjára akarta mintázni t. i. minők a valóságban, »*quales essent homines*«, hanem elvonva a valóságtól »*quales viderentur esse*«, vagyis nem egyes szem előtt álló minta után, hanem átalakítva képzelőtehetségében, nem egyéni arczkép —, hanem inkább fogalomként, mit általában eszményinek neveznek, de mit czélszerűbben tipikainak kellene nevezni. Innen következne azután, hogy N. Sándor képeiben is az egyéni vonásokat rendre mellőzte. Valerius Maximus (VIII. II. est. 2.) mondja, hogy N. Sándor, ha más szobrász, mint Lysippos őt ábrázolni merésznél, ezt felségsértésnek tekintette s a vakmerőt büntette volna (si quis usquam reperiretur alius sanctissimae imaginis regis manus admolitus, adversus eum quam in sacrilegum vindicaturus). Mindezekből világos, hogy N. Sándornak fennmaradt szobrászati képei hihetőleg mindnyája Lysippos előmintái utánzásának tekinthetők, innen van, hogy arczai hasonlítanak egymáshoz, mint egyenemű, hanem még sem mint egyéni arczok.

De következik ebből más is, hogy t. i. N. Sándor valódi arczképével nem birunk, sőt nem birhatunk, már annál fogva sem, mert N. Sándor roppant hatalma segítette roppant hiuságát, és mindkettő megtiltotta testi hibáinak megörökítését; de nem birhatunk N. Sándor valódi arczképével azért sem, mert a görögöknél csakis Lysistratos kezdett az egyéni hasonlatosság után törekedni; N. Sándor előtt a hellenek alig készítettek valódi arczképet; ők a tipikai fölfogást egyetemben az idombájjal, igaz, legmagasabb fokra emelték; de éppen ezért nem gondoltak, s nem gondolhattak az egyéni felfogással, melyben a kevésbé bájos alakzások is elválhatlanul össze vannak olvasztva az igézőkkel; de midőn elmellőzték vagy kitörülték az előbbieket, szükségképen el kellett mellőzniök, kitörülniök az egyéniséget is.

Következik végre az is, hogy midőn N. Sándort akarták ugyan, hanem nem birták tetteleg arczképezni, igen óvatosan kell eljárunk, ha a régi írók N. Sándor előtti hellen, valódi arczképek iránti hitre felhívunk; mert hiszen csak Lysistratos lemintázása óta keltezi Plinius a valódi arczképezés gyakorlatát a görögöknél; más helyen pedig ugyanezen Plinius írja, hogy Rómában, korában, új szokássá vált a régi hírnevű írók arczképeit könyvtárak számára úgy készíteni, mint azokat fennmaradt biographiai adatok és megmaradt műveik értelmében képzelhetette a hosszú évek során, holtuk után működő arczképező*). Ilyen állítólagos arczképek zömét találták Hadrián és más romaiak villa-romjaiban, de ezen mellképek N. Sándor előtti eredete nem bizonyítható és szigoruan vizsgálván Visconti »Iconographie grecque« című egész arczkép-gyűjteményét, nem fogunk kimutathatni abban sem oly valódi arczképet, melyet minden kétségen kívül N. Sándor kora előtt készültnek kimondhatnánk. Ujabb időben súlyt fektettek egy Pherekydes neve aláírásával ellátott bustre, melyet Azara, Tivoliban talált és mely jelenleg a madridi muzeumban látható, gipszöntvényét nemz. muzeumunk is bírja; Overbeck is közli (»Gesch. d. griech. Plastik« I. Bd. S. 165), de bár valódi archai eredetén nem kételkedik, a Pherekydes nevet mégis elveti; és az egyéni felfogásra sem nyilatkozik oly határozottan, mint lehetne és kellene szemközt valamely tökéletes arczképpel. A hajazat előadása eltér minden ehez hasonló archai műtől, úgy szintén a száj sem a megszokott tipikai, hanem a többi arcz mégis a tipikus felfogáson alapul úgy, hogy itt legfelebb arczképezési kísérletet lehet feltennünk, ha minden kétségen kívülnek tekintjük a műnek archaicus és nem archaizáló voltát; az utóbbi nézetet kivált a szakálnak kezelése igazolhatná. Az ellenvetések közé tartozik még ama márvány-paizs is a british muzeumban, melyen, mint állitják, Phidias kopasz öreg alakjában és mellette Perikles van arczképezve (l. Overb. Gesch. d. gr. Plastik. I. Bd. S. 226.); e paizs azonban nem görög, hanem római mű, tehát az egyik arczkép is a Plinius által említett

tissime custodivit nova intentaue ratione quadratas veterum statuas permutando vulgoque dicebat ab illis factos *quales essent homines*, a se *quales viderentur esse*, proxime hujus videntur argutiae corporum custoditae in minimis quoque rebus.

*) Non est praetereundum et *novitium inventum*. Siquidem non solum ex auro argentove, aut certe ex aere in bibliothecis dicantur illis quorum immortales animae in locis iisdem loquuntur: *quinimo etiam quae non sunt, finguntur, pariuntque desideria non traditos cultus sicut in Homero id evenit*. — Quo majus ut equidem arbitrator nullum est felicitatis specimen, quam omnis scire cupere qualis fuerat aliquis. *Asinii Pollionis hoc Romae inventum*, qui primus bibliothecam dicando ingenia hominum rem publicam fecit. An priores coeperint Alexandriae et Pergami reges, qui bibliothecas certamine instituere, non facile dixerim. Plin. H. N. XXXV. 9. 10.

vágyból eredhetett, mely szerint óhajtjuk tudni, minő volt valaki *omnis scire cupere, qualis fuerat aliquis*; mondom az arczkép; mert egyik a Phidias előtt térdelő pánczélos férfi itt sem arczképes, alacsony, s nem azon magas sisak födi, melyet mint mondják, Perikles hordott, hogy csúcsos koponyáját alatta elrejtse, de ha ezen alakot Periklesének nem tartják, a többi harcosoknál sem látható valódi arczkép, sem magas sisak, végre az állítólagos Phidias sokkal öregebbre van ábrázolva, semmint a paizs készítése idejében lehetett.

Általán a N. Sándor előtti hellen arczképezés ismert műpéldái oly gyérek és oly kétesek, hogy alig nyomnak sokat azon nézet ellenében, mely szerint a hellenek csak N. Sándor korában érkeztek az

77.

arczképezés második fokára, arra, hol az emberi test lényeges szilárd részeit egyéni minta után líven törekedtek visszaadni, ábrázolni. Hiszen még a számos sírstelakon sem találunk N. Sándor előtt arczképet, dacára annak, hogy az itt olvasható egyéni nevek joggal ilyent tételeznek fel velünk. Szemünk tagadhatlan tanuságot tesz a régi írók állításai ellen, kik aligha nyilvánítják azt, mit valóban láttak, inkább beszélnek arról, mit látni akartak, vagy látni véltek. Ilyen önámítás mindennapi volt a művészet minden korában, minden fejlődési fokán, így egekig magasztalták a hanyatlás legrosszabb műveit is. A művészet gyakran csak divat, kivált ha a nagy közönséget lelkiismeretes ítészet nem vezeti; a régi íróknál pedig az ítészet még nem igen volt kifejlesztve. Ezen írók a művészekről és műveikről gyakran olyant mondanak, mi nemcsak nem valószínű, hanem egyenesen lehetetlen és ha N. Sándor képeit, és nem arczképeit tekintjük, az igen valószínűtlének cathgoriájába helyezhetjük épen azt, mit a régi irodalom a N. Sándor előtti görög arczképekről hagyot reánk.

Midőn azonban az arczképek utáni vágy épen N. Sándorban és N. Sándor korában felébredt, és Lysistratos anyagi úton mutatta, hogyan lehet e vágnak eleget tenni: az arczkifejezésnek csakhamar kellett elterjedni, épen úgy, mint napjainkban a photographia nemcsak újra vette iskolába az arczképfestőket, hanem az arczképeket is a társaság minden rétegeiben, csodálatos számmal elterjesztette. Birunk tehát N. Sándornak nemcsak az uralomban következett utódainak arczképeivel, de birunk más, korának nevesebb embereinek hiteles másaival is. Oly másokkal, melyeket az arczképezési gyakorlat második fokára kell helyeznünk; volt Fejérváry gyűjteményében egy ide vonatkozó s itt is lemásolt márvány mellszoborka is, melyet e gyakorlatnak mintegy kezdetébe tehetünk. Itt több részletben a régibb tipikai mód

küzd az újabb egyénivel. A fő igen fiatal leányé, a gyermek-alakzatok nem fejlődtek ki még szüzévé. A koponyának csatlakozása az arczhoz nem a szokott görög típusé, nem találkozunk itt azon idombájjal sem, azon úgynevezett szépséggel, mely a többnyire nagyon szabatos, a koponya előrészt s az arczot körvonalozó görög vonalban rejlik; ellenben az előkoponya félgömb alakú s e félgömb lefelé szembetűnőleg szűkül. Mindez igen jól megfelel az előadott kor sajátos idomításának, de nem felel meg másrészt a szokott görög típusnak, mely szerint a rajzunkénál még fiatalabb leányoknál is, a fejlettebb nők számára megállapított oval-idomot és körvonalat kedvelték alkalmazni. Itt tehát eltérés van a régibb typustól, ugyanily eltérést veszünk észre a szintén inkább gyermekded orron, mely szintén nem a megszokott, úgynevezett görög, hanem ennél vastagabb; vastagabbak a szokottnál az ajkak is

és zártan ábrázolvák, holott a régibb hellen plastika rendesen nyílt ajkat képezett, az ekkép létrehozott erősebb árnyéknak hatása végett. Az áll még elég nagy, vagyis jobban mondva elég magas, de kiszögellésében a szokott domborúnál hegyesebb; a fül nagyobb a rendesnél, sőt ebben sajátságos, egyénibb alakzás mutatkozik. Az eddig leírt részek mindnyája egyénibb felfogású; de a szem mindkét gyakorlat, a régibb és újabb, mintegy összeolvasztásának szüleménye, egészben véve inkább régibbnek, tipikainak kell tekintenünk, hanem eltérőleg ettől a balszem magasabban fekszik a jobbnál és a szemöldök nincsen oly metszőleg képezve, mint azt a régibbek, az árnyék hatása végett, szokták véteni; nem is oly mélyen fekszik a szem mint ezt, ugyancsak az árnyék hatása végett régenten helyezni szokták. Inkább egyéninek mondhatjuk a nyakat és a mell kezdetét is. Szóval bustunkat az inkább tipikai és a kezdő egyéni felfogás határpontjára kell helyeznünk.

Nagy Sándor kora óta a hellen arczképek legbővebb forrását találjuk azon érmeken, melyeken a mindenkori uralkodók, vagy más kitűnő emberek fejei a nevek hozzáadásával fordulnak elő. Ezeket másoltatta nagy számmal Visconti »Iconographie grecque« című folio és quarto munkájában*) és ezek szolgáltak leginkább alapul a más anyagban és idomban fennmaradt hellen és római művekben látható arczképek meghatározásában.

Előbbkelő emberek arczképei más kútforrását találjuk a ránk maradt metszett kövekben, melyekre Visconti szintén nagy figyelmet fordít.

A harmadik kútforrást képezik a márvány és bronce-szobrok és mellképek, melyeken nem ritkán az ábrázoltak neve van fölírva; ezek tehát és az érmek egymást erősítik, kiegészítik, hacsak, mi szintén nem ritkán történt, a felírás nem újabbkorú a szobornál vagy mellképnél, mely körülmény nagy óvatosságot tanácsol az elhatározásnál.

Kevésbé fontosak a régi kéziratokban előforduló arczképrajzok vagy festmények; mert a legrégibbek, mikkel birunk, már is a művészeti hanyatlás szüleményei, melyek készítésében, habár az arczképek sokkal régibbek másolatai is, a rajzoló már nem bírt elégséges ügyességgel és felfogással eredetijének jellemes visszaadására. A régi, p. pompeji arczképek, ezeknél sokkal fontosabbak, csak hogy azokon az arczképek igen igen gyéren fordulnak elő és az előfordulók is római embereké.

Különös figyelemre méltó azon különbség, mely az arczképekre nézve létezik a használt anyag különbsége tekintetében. Általán észrevehető, hogy N. Sándor után, sőt még az első római császárok korában is készültek oly arczképek, melyek az első és második fejlődés közepett állanak, sőt inkább az előbbihez ragaszkodnak, vagyis mint Lysippos mondja, »embereiket nem úgy ábrázolják, mint vannak, hanem minőknek lenniök kellene«. Behatóbb vizsgálat arról tanuskodik, hogy az, mit mai nap eszményi arczképnek nevezünk, sokkal gyakrabban látható metszett köveken, s az, mit inkább realisticusnak tartanak, inkább az érmeken fordul elő. E tagadhatlan ténynek két fő oka van: az, hogy az úgynevezett szépítésnek vágya párhuzamosan jár a drágább, ritkább anyag és annak inkább házi vagy magános használatával, és hogy a kőnek metszése nagyobb nehézséggel jár, semhogy abban a mindenesetre bokrosabb egyénesítés oly könnyen eshetnék mint az érem-bélyegen; mihez hozzájárulhatott az uralkodók kívánsága, sajátságos vonásaikat minél nagyobb körben s minél szabatosabban megismertetni.

Szólunk a tárlatban kiállított görög és római arczképekről, nevezetesen azon kőbe metszettek-ről, melyeket Pulszky a n. muzeum igazgatója beküldött. Ezen *gemmák*, *cameo* vagyis domborművek osztálya a x-dik, szabadon álló szekrényben P. bronce-aival együtt volt kiállítva, míg az *intagliok*, vagyis a homoruan vésett drágakövek tábláját mindennap az ablakra felaggattuk, hogy azokat átlátszóságuknál fogva, itt kellőleg lehessen megtekinteni.

N. Sándor feje, intaglio (h. l. 72.) tiszta fehér chalcedon, középszerű mű, N. Sándorra csakis a hajnak elrendezése mutat.

Berenike, hármass rétegű kitűnő onyx-cameo (h. l. 41). E kőnek mását adja táblánk a metszett kövek, felülről számítva, harmadik helyén. A kőnek legfelsőbb rétege sötét, ebbe vannak metszve a hajak, középső rétege világos fehéres, ez képezi az arcot és a hajakat összetartó szalagot, a diademát;

*) A 4-to kiadásnak címe ez »Iconographie grecque par Ennius Quirinus Visconti« I-ső kötete megjelent Milanóban, 1824-ben, második kötete ugyanott 1825-ban, a harmadik és utolsó kötete Milanóban 1826-ban.

mely eszerint mélyebben van bevésve, mint a haj; a harmadik réteg ismét sötét, s ez képezi az alapot. Berenike Magas, kyrenai királynak leánya és Ptolomeus Evergetes egyiptomi királynak neje volt; igen erélyes jellemű, midőn házasságát anyja ellenzése daczára, kierőszakolta az őt Ptolomeusnak eljegyzett apja halála után. Az arczkép az úgynevezett eszményiek sorába tartozik, szerintünk a fejlődés első fokú arczképei közé; mert magában az arcban egyéni vonás nem vehető észre, annál kevésbé oly erélynek nyoma, minőt e királynéről a történelem dicsér; csak az ajkak zárva, holott az egészen tipikus arcokban, az árnyékhátas végett, kissé nyitva szoktak lenni. Másrészt a haj elrendezése vékony, párhuzamosan lefüggő fürtökben Berenike fején majd mindig ábráncéhoz hasonló módon látható. Vannak azonban Berenike-fejek egészen elvágott hajjal is. Midőn férje Syriában háborúskodott, Berenike haját fogadalmilag feláldozta Arsinoe királyné a lybiai Zephirinum-fokon álló templomába. A haj innen elveszett, de Conon, alexandriai csillagász feltalálta új, általa fölfödözött csillagesoportban, melyet ma is Berenike hajának neveznek.

Octavianus Augustus császár, két rétegű pompás onyxcameo (h. l. 43). E fő a legjelesebb antik metszettkövek fejének egyike, remekmű: felfogásában és technikájában. Nemzeti jelleme a római, nagyszerű, nyugalmas és méltóságos, minőben a római arczképek rendesen felfogvák; de az, mi az arcot különösen egyéninek tenné, alig felismerhető ezen, hihetőleg igen is nemesített főben. (L. táblánk legfelsőbb fejét.)

Marcus Agrippa, két rétegű igen jeles onyx-cameo (h. l. 40). Marcus Agrippa, Augustusnak minisztere s hadvezére és különös barátja volt; minden tekintetben kitűnő és jeles jellemű egyén, bőkezű is, mert ahol csak hosszabb ideig mulatott, a várost és vidéket hasznos és pompás épületekkel ellátta; tette leginkább Rómában, hol fürdőiből napjainkig megmaradt az úgynevezett Pantheon, Raphael Santi-nak sírtemploma. Marcus Agrippa született 64-ben időszámításunk előtt, s így vagy esztendővel idősebb volt Augustusnál, kit híven szolgált, 51 éves korában megeseált haláláig. Agrippa arczán is nyilatkozik a római komoly méltóság, de van abban kifejezve másrészt az is, mit Plinius nála »torvitas«-nak mogorvá-nak nevez, arczának ezen, kivált a szemöldön nyilatkozó vonása különösen segítette a vésnököt, kinek nem volt szükséges a szemet mélyebbre fektetni; mert az árnyéknak hatása már úgy is megvolt. Egyébaránt Plinius mondja, hogy ezen mogorva tekintet daczára Agrippa igen nyájas és emberszerető volt. Az egyéniség az érintett vonáson kívül mutatkozik az arcznak többi részén is s egyszersmind érezteti velünk, hogy idősebb férfival van dolgunk, kit közel halála idejéhez arczképeztek. Ez a kiállított régi arczképek, ily értelemben vett, legjelesebbje volt. (L. tábl. második fejét felülről)*).

Livia, két rétegű nagy chalcedon-cameo. Livia, Augustusnak neje, itt mint Juno van előadva babérkoszorúval s már ezen körülménynél fogva is a művész nem nagyon törekedett egyéni arczkép után (h. l. 47).

Idősebb Agrippina, Germanicus neje és mint Juliának leánya, Augustusnak unokája; három rétegű onyx-cameo (h. l. 58). Haja és ruhája a kő felső sötétebb, a testrészt középső világos rétegébe van vésve, míg az alsó sötét réteg az alapot képezi; az elyptikai kő hasonló alaku újabb keretbe van foglalva (l. táblánk legalsóbb fejét). Itt ismét egyéni arczképpel, a második sorozat értelmében van dolgunk; egyéni római matrona van előttünk, nem tipikai fő, a munka jeles.

Ifjabb Agrippina, az előbbinek leánya, carneol intaglio (h. l. 78).

Ifjabb Agrippa; két rétegű onyx-cameo (h. l. 42) kevésbé egyéni arczkép.

Marcus Aurelius császár feje; világos saphir-intaglio (h. l. 68). Az egyéniség nem annyiban a lényeges arczvonásban, semmint a bő, fürtös hajazat elrendezésében mutatkozik.

Domitius és Domitia, nagy töredék, melyen azonban mind két fej egészen megvan; Domitius Vespasian császár másodszületésű fia Titusra következett 81-ben. Tizenöt évi uralkodása után őt megölette Domitia Longina szabadon eresztett szolgája, Stephanus. Domitius neje: Domitia Longina, Corbulo leánya volt. Ötrétegű onyx-cameo; a felső réteg a császár fejének, az utolsóelőtti a császárnénak vésé-

*) Kövünkéhez igen hasonló Marcus Agrippa azon arczképei is, melyeket Visconti másoltatott: »Iconographie romaine« című 1818-ban Milanóban megjelent munkájának VIII tábláján. A híres szerző hellen iconographiája teljesen megjelent, de kora halála nem engedte, hogy a rómaiból az első kötetnél többet adjon.

sére van felhasználva; Domitiust a sugárkorona jellemzi; arczán némileg az uralkodó megvetés mutatkozik, míg nevének arczát még inkább egyéninek mondhatjuk (h. l. 57).

A metszettkövek arczképeihez járul még egy bronce-fő (ugyan azon x. szekrényben 7. sz. a., magassága 0,180). E fő arczképi értékére nézve egy sorban áll Marcus Agrippa fennit idézett fejével; összehasonlítása az érmeiken és más ismert plastikai műveken előforduló és megnevezett fejekkel a miénket kimondja *Lucius Verus* császárénak. Winkelmann megjegyzi, hogy az antik művészek inkább a kurta homlokot kedvelték; de itt a homlok, még ehez képest is, feltűnőleg alacsony, és még alacsonyabbnak tetszik az által, hogy a kurtára vágott haj, minőt Traján császár is viselt, a homlokra le van fésülve. Szemgödre üres, feltevőleg ezüst golyója kiesett vagy kiszedték, mi az egésznek hatását nevezetesen gyöngíti. Lényeges arczképi alakzást látunk orrán, melynek nem háta, mi a rendes a római orrnál, hanem alsó része csomója meggörbül; egyéni alaku különösen alsó ajka. Hadrian, hogy az arczán kapott sebet elrejtse, divatba hozta a szakált; *Lucius Verus* is viseli, még pedig nem typicus, hanem szintén egyéni módon, valamint a művész iparkodott még a nyak-idegeket is egyénileg alakítani. A személynek sajátos vonásai, melyek a tulajdonképeni arczképet létrehozzák, világosan fognak kitűnni, ha *Lucius Verus* fejét az itt adott N. Sándoréval összehasonlítjuk; ki fog tűnni jelesen azon különbség, mely az első és második foku antik arczképek közt létezik.

Visszatérve Pulszky igazgató által kiállított metszettkövekhez, voltak *cameok*, a felhozott arczképeken kívül (a hivatalos lajstrom szerint):

38. *Baccus-mellkép*, malachit, régisége némileg kétes.
39. *Neptun-fő*; három rétegű onyx, jó antik mű; Neptunra itt is főképen haja elrendezése után ismerünk.
44. Három összekötött *Baccus-féle fő*, háromrétegű onyx.
45. Fiatal *Herakles-fő*; háromrétegű carneol-onyx.
46. *Hypnos*, az álmak istene; mint ilyen jelezve a fején levő szárnyak által és különböztetve a későbbi Mercur-fejektől szakálával. Kétrétegű onyx.
48. *Paris-fő*, jellemezve a phrygiai sapkával. Kétrétegű onyx.
49. Kitűnő antik pasta *Apollo-fő*, háromréteg.
50. Erélyesen vésett *disznó*, több pattanással, hanem semmi kitöréssel. Kétrétegű onyx.
51. *Satyr-fő*; kétrétegű onyx. Töredékes ugyan, hanem meglevő részében erőteljes realisticus felfogást és megfelelő technikát mutatva.
52. *Victoria* bigan, azaz két lovas kocsiban, pálma-ágat tartva. Töredék ugyan, hanem meglevő részében finom felfogást és kivitelt mutatva. Háromrétegű onyx.
53. *Amor lóháton* vágatva; kétrétegű onyx. Kitűnő, kivált a lónak sebes futásában és azon módon, melylyel lovát a kis Eros megüli.
54. *Apollo*, archaisticus. Háromrétegű onyx.
55. Fiatal *Herakles*; háromrétegű onyx.
56. *Jupiter Ammon-fő* a kos-szarvról ismeretes; kétrétegű onyx.
59. *Ichtyis*, azaz hal, minőt az első keresztyének nyakukra akasztottak, mint Krisztusnak jelképét; mert az *Ichtyis* szó betűibe megvan a *Jesus Xristos Theon Hyos Soter* minden betűje, és különben is a hal egészen szobrászatilag karnoel-kőbe van kimetszve és a felaggatására szolgáló lyukak abba befúrva.
60. *Sasfő*; kétrétegű onyx, töredék, hanem a főben a madárkirálynak egész erélye nyilatkozik.
61. *Bacchans*, egész, tánczó vagy vigadó alak; kétrétegű onyx; hasonlólag, mint az 51. sz. satyrfő, erélyes realisticus módon felfogva és előadva.

62. *Mytilene, Smyrna és Ephesus városának szövetkezése*; Ephesus városa a híres ephesusi Diana szobra képében; a szövetkezést vagy barátságos összeköttetést a görög szó: OMONOIA, *egyetértés*, jelzi, mely a kis alakok feje fölött olvasható. Kétrétegű onyx. A mű elég késő római korból való, hol az egyetértés a római uralom alatt csekély jelentékenységgel bírt.

63. *Lépdelő nőstény-oroszlán*; kétrétegű onyx; az állatnak nehézkes, a földbe nyomuló járása kitünően van jelezve.

A Pulszky által kiállított *intagliok*, a fentebb érintett arczképeken kívül, a hivatalos lajstrom szerint a következők:

65. *Herakles Musagetes*, azaz a muzsákat vezető Hercules, mire a kezében tartott lyra mutat, tehát jelképe a testi erővel párosított szende érzésnek, vagy művészeti hajlamnak. A mű azon szigorú stylben van tartva, mely az aeginai és parthenoni szobrászati művek közt közepett áll, és a szigorral még némi keménységet párosít, s így előfutójának tekinthető a régibb szabályok alól felszabadított művészeti korszaknak. A kő úgynevezett plasma di smeraldo. Átlátszó, mint valamennyi következő.

66. *Eros mint iskolamester*, kezében ostor, előtte gyermek-tanuló, a jelenet komikailag kedves, az alakok jellemzések, az anyag világos sard.

67. *Poseidon*, Neptunus; indiai sard.

69. *Heraklest legyőzi a kék*, melyet a görögök Hedone név alatt személyesítettek, a szárnyas nő előtt meggörbül az óriás erejtűnek nyaka és háta. Indiai carneol; a műnek régisége kissé kétes.

70. *Julus feje*, töredék. Virgil Aeneiséből tudjuk, hogy Julus feje fölött láng megjelent, minőt itt üstökére leszállva látunk; különben hasonló jellel jelezték a *Dioskurokat* is, és itt nem gyermeket, hanem teljes idombájjal ellátott ifjat látunk előttünk. Sajnos, hogy e kő alján el van törve, de mi megmaradt, a görög művek legigézőbbek közé helyezi. Carneol.

71. *Eros Heraklest legyőzi és kezét hátára köti*. Hasonló jelentésű, mint a 69-ik számú jelenet; azonban az antik eredetiségnek több jeleivel bír. Carneol.

73. *Jupiter trónon ülve*; az olympiai Jupiter, egyik kezében uralkodó kormánybotja, másikkal a koszorút neki nyújtó Nike, vagy győzelem istenője. Lábánál sas-madara. Így képezte Phidiás roppant híré olympiai Jupiterét. A kő csekély mérve miatt a munka nem eléggé finom, nem eléggé szabatos, ámbár az egésznek felfogása jellemző. Carneol.

74. *Libertas*, hasonló ahoz, mely e név alatt a consulok érmein szokott előfordulni. Sard.

75. *Thalassa*, a tenger személyesítése, mire a tengeri rák, melyet fején hord, mutat. Sötét sard, az olaszok bellissima materiának nevezik; és a kitünő anyagra méltó a nagyszerű fő is.

76. *Theseus*, kire a fejére húzott bikabőr által ráismerünk. Jó, erőteljes mű. Sard.

77. *Euphrates* vagy más ázsiai folyó feje; a folyóra következtetünk a nádlevél után, ázsiai nemzetiségére a sémi vonások után, minőkkel az ismert hellen és római főktől különbözik. Átlátszó chalcedon s e tekintetből az intagliok közé való; de domborúan van kidolgozva, s így a cameok közé is sorolható.

79. *Lyra*. A gondolat, melyből ezen intaglio eredt, eredeti és kecses. Lenn közepén álarczot látunk, ehez csatlakozik két delphin, mely a lyra két oldalbordáját képezi, míg kis pillangó a lyra fölött lebeg, a lélek jelképeként. Sard.

Pulszky igazgatón kívül kiállítottak antik gemmákat: Pozsonyi Sándor, nevezetesen: egy *egyptomi scarabeust*, melynek hátlapján a hét thebai hősök egyike volt bevésve; továbbá elefántokkal vont *diadalkocsit*, és egy öt személyből álló *színházi jelenetet*. Az első kő a régibb etrusiai vagy hellen, az utolsó késő római korban készült; és gróf Andrassy Manó, nevezetesen: *Pallas-fő lapis lazuli*; a *trónon ülő Róma* valamely imperatornak odanyújtja a világ gömbét, sardonix-cameo; *oroszlán*, fején kakas, sard-intaglio; *oroszlán Erossal*, amethyst-intaglio; végre *Helios* a sugárkoronával.

IV.

Ó- ÉS UJABB KÖZÉPKOR.

AZ ANTIK-MŰVÉSZET HANYATLÁSA.

Láttuk a hanyatlásnak több példányait a bécsi világtárlatban, némelyeit érintettük is; tekintsük most közelebbről e hanyatlásnak főbb okait, tekintettel arra, miképen szülemlett abból a byzanti művészet. De itt meg kell jegyeznünk, hogy e hanyatlásnak más terét és mezejét nem vehetjük különös tekintetbe; mert ó-keresztyén műveket alig láttunk kiállításunkban.

Nem vész el semmi, sem az erkölcsi, sem az anyagi világban; a régibb pedig változásában rendesen tökéletesbülés után törekszik; vannak mégis korszakok, melyek kivételt képeznek, midőn nem a tökéletesbülés, hanem inkább a hátrálás, a visszaesés, a hanyatlás irányában mozognak, s ily hanyatlási korszakok előfordulnak a művészetben is. A felfogás fokenként leszáll elérett magas polczáról, a szellem mindinkább gyengül és halványodik, de még e korszakokban is megmarad a technikai gyakorlat, sőt néha új technikai nemek találhatunk fel, de minden esetre világos itt a törekvés: legyőzni a technikai nehézségeket és úgynevezett virtuositással tündökölni. A világ fordulata és a haladási irány eszközli, hogy a hanyatló nemzetről átmegy a gyakorlat ifjabb, üde nemzetre és így, ha amaz még a technikára nézve is egészen elsüllyedt, támad új erő, mely a régit, a sírba szállót felváltja és nem csak helyettesíti, hanem a haladást maga kebelében tovább viszi, fejleszti a művészetet.

Nincsen szükség, hogy ily hanyatlás külső erőszaknak, például a művészetet gyakorló nemzet más, harciasabb nép által történt leigazásának eredménye legyen; származhatik a hanyatlás belső okból is; sőt Egyiptomban a hanyatlás éppen akkor kezdődik, miután a nemzet a hyksosok uralkodása alól felszabadult, és az új birodalom helyreállt. — Nem léphetünk az új birodalomba a nélkül, hogy előttünk nagy történelmi és politikai igazság világosan ne tűnjék fel: *ki az idegen járomtól megszabadít, teszi nem a közönség, nem a nép, hanem saját előnyére s javára.* Egyiptomban a Totmesek egyetemben a papsággal és az állandó katonasággal, ezt tették; ezt tették az athenaiak a perzsa járomtól megszabadított szövetségeseivel, ezt tették legújabb időben a szent szövetség tagjai a népekkel. A Totmesek kiűzték a hódító hyksosokat ugyan, de nem, hogy az egyiptomiakat felszabadítsák, hanem, hogy magok meghódítsák, leigázhassák; s erről bizonyosságot tesz az új-birodalom művészete is, daczára minden ellenvéleménynek és hamis történelmi elbeszélésnek, daczára az új-birodalom pharaói dicsőítésének, daczára annak, hogy éppen az új művészet teremtményeit a legvirágzóbb korból valóknak hirdették; mert hiszen ott vannak a *minden írott okmányok és adatoknál hangosabban, tisztábban, érthetőbben, élénkebben és főképen igazságosabban és valóbban* szóló műemlékek, melyeket a bulaki muzeumból a világ csodálatára kiállítottak az 1867-dik párisi világ-

tárlaton. Míg az ó-birodalom művészete népies volt, vallásos, mennyiben az eldőők tisztelete a vallás fő mozzanatát képezte, míg az istenek ábrázolásától magát távol tartotta s nem ferdítette el oly gyakran az emberi alakot jelképes istenek teremtésére, hanem bírt felfogni és előadni egész és teljes egyéneket, végre belenyugodt egyszerű és a szertartás csekély szükségének megfelelő templomokban: addig az új-birodalom átvitte a piramisok colossalis jellemét a már most mindenütt és százanként emelkedő templomokra, megtöltötte ezeket és a sírokat, nem tudjuk förtelmesebb vagy inkább nevetségesebbeknek mondható képekkel, bonyolította a vallást a legszikornyásabb dogmatikává, elszokott az emberi alak eleven szemlélődésétől, fokozta az ó-birodalomnak minden hibáit és helytelen, hol ilyen volt, felfogását s így tette a régi valódi patriarchális művészetet hivatalos, egyházi, papos s részben udvari művészetté is, mely nem volt többé a naiv érzelm kifejezése, hanem pompázó megjelenésében kacérkodva hívta fel csodálkozásra az akkori barbár világot. Találhatott-e az egyiptomi ember, mint gondolta találni a francia I. Napoleon alatt, kárpótlást nem csak elvesztett szabadságaért, hanem még birtokjogáért; mert hiszen ez időtáján vesztették el az alsóbb castok fekvő birtokukat, — találhatott-e megnyugvást az egyiptomi lakos a központosított birodalomban, a centralisált kormány alatt, a hatalommá vált állandó papi és katonai seregben, találhatott-e, mondom, megnyugvást a békés polgár, ki ez előtt szabadabban mozgott patriarchális egyszerűségben és eldődei gyermekded tiszteletben?

Elismerte ezeket több tekintetben már Bunsen is, midőn »Aegyptens Stelle in der Weltgeschichte« IV. köt. 115. l. ezt mondja: »Nem titkolhatjuk magunk előtt, hogy a haladás eleme Egyiptomban igen csekély és hogy a nép, igazán szólva, már túlélte magát, végre, hogy az új-birodalom, ha feladata volt a valódi egyiptomi életet helyreállítani, téves kísérletnek tekintendő. Mint igazi világhatalom Egyiptom most csak szakadozva, nem folytonosan lép fel és gyakran a legfényesebb hódításokat legmélyebb lealázás követi. Érezzük, hogy minden az uralkodó személyességétől függ; a nép élete csakis szenvedőleges, vagy istenítő vagy tagadó.« — Ezek nagy részben igazak, ha az új-birodalmat az óhoz hasonlítjuk, de nem állnak Egyiptomnak viszonyában a többi népekhez; mert ezeknek ama korban még semmi történetük nem lévén, még a hanyatló birodalom példáján is tanulhatták és valóban tanulták is ismerni és becsülni a polgárosodás áldásait. Így történt, hogy az egyiptomi hanyatló művészet új hazát talált Assyriában, Perzsiában, Cyprusban és Kis-Azsián átkelve a görögöknél. Ámbár midőn az átmenet megkezdődött, az egyiptomiak már sehogy sem tanulmányozták az örökké eleven természetet, ámbár holt schémákon és szabályokon tünődtek, művet készítvén mű, nem pedig az élet után; mégis műveik oly hatással voltak az őket követő ifjonez nemzetekre, hogy azok nem ragaszkodtak sokáig, mint mesterök, a szabályhoz és schémához, hanem ismét fordultak a természethez és szem előtt tartván saját hazájukat, szokásait és nemzetiségét a művészetet az egyiptomiak után, nem egy, hanem mind számosabb fokkal felmagasztalták, tökélesítették. Egyben azonban híven követték mesteröket, csodálatos technikájukban, melyet, mint kevésbbé szellemi, egyszerűen átvettek és gyakorlatukban folyvást alkalmaztak, sőt a technikában alig tettek túl az egyiptomiakon; mert hiszen ezeknél a különböző technika gyakorlatát már oly fokon találjuk, hogy az utókor alig bírta azt még inkább fokozni.

Az egyiptomiakéhoz igen hasonló viszonyokat látunk az ó-keresztyénekknél: a byzantiaknál. Ezeket is megelőzte a hellenek és rómaiak fényes művészeti kora; nem jött közbe semmi meghódítás, leigázás, semmi külföldről vagy külről eredt erőszak és a fényes antik művészet mégis fokról-fokra leszállott, alkonyodott, elsápadt. Nevezetes, hogy itt is a despotismus fejlődése az antik és középkor közt: küszöbön áll. A művészeti hanyatlás itt belső okokból származik: a gyakorló *nemzetnek elkorcsosodásából, vallásos előítéletek megrögzéséből*, mihez egy harmadik ok járult, melyet szintén Egyiptom példájában felismertünk: *a természet tanulmányozásának elhanyagolása és e helyett felkapása a mindenkor legközelebb eső megelőző műveknek*; melyeknek utánzása valamint a gyakorlatot, úgy az ízlést és műértést fokról-fokra alább viszi, hasonlítva a középkori symbolika ama szerencsekerekeihez, melyek körüzetén kis emberkék fel- és leszállva vannak ábrázolva, tekintettel az emelkedésre és bukásra az életben. A felszállók azután vagy új, üde, ifjonez erővel bíró népek jelképei, vagy a régibbek új felébredését jelentik, de az utóbbi a ritka esetek közé tartozik, a rendes az, hogy ezeket a leszálló, sőt a szerencsekerekekről lebukó emberkének tekinthetjük.

A római világnak és művészetnek hanyatlását jelesen írja le Schnaase (Gesch. d. bild. Künste III. 2. s. k. l. új kiadás); említi elébb különféle, a végveszély ellen megkísértett gyógyszereket: a hadsereg

fenyítékének szigorúbb kezelését, a barbárok felvételét a hadseregbe, nagy törvénykezési mozgalmakat, a tartományok kormányzóinak felvételét a caesarok közé, hogy így nagyravágyásuknak eleje vétessék, a hivatalok hierarchiájának átalakítását, végre a kormányzóknek áttételét Byzanzba és utolsó helyein a birodalomnak ketté osztását. Sőt ide tartozik még az is, hogy Constantius a keresztyénséget pártfogolta és hogy Julian új kísérletet tett a régi pogány vallással.

»De mind hiába, a régi épület roppant tömege erőt vett a gyöngye támaszokon, rései mindinkább tágulnak, tömege lassan, méltósággal meghajlik, míg végre, legalább egyik része robajjal összedül és óriási omladékaival elfüdi maga körül a világot.«

»Épen ezen, az ország fentartására hasztalan alkalmazott gyógyszerek indítanak meg annyira bukásának látására. Rómát nem barbarák hódíták meg, Caesar legiói azokat könnyen visszatarthatták volna. Az országot nem vérszomjazó zsarnokainak vétkei, nem trónján ülő esztelen ifjai ásták alá; mit ember elrontott azt ismét helyreállíthatta volna ember. Itt a legjobb szándéknak is meg kellett hiúsulni; mert a vész természetes erőként közeledett, ez ellen semmi, sem szellem sem belátás vagy működés nem volt elegendő. *Róma megbukott; mert sorsát betöltötte, mert a lélek, a szellem, mely hajdan eleveníté, meghalt.* Minden emberi csak is lelkesedésben, csak is erős hit és bizalomban állhat fen. Midőn ez ingadozik, eltűnik a biztos elhatározás ereje, a tett nélküli a szükséges buzgóságot, a szokás lanyhává és eszmélet-nélkülivé válik. Az élet lassan kimúlik a nép kizárólag anyagi létéből, tagjai elhullnak és az önérdek, rontó betegségként, akadály nélkül terjeszkedik. A római világ hanyatlásának okát vallássága sorsában kell keresnünk.«

A meglegedetlenség a régi vallás tanaival tárt kaput nyitván az egész meghódított világ babonásági és vallásos szokásainak, Rómában valóságos zagyvalék támadt, mire nézve Schnaase ismét így nyilatkozik (id. h. 6. l.).

»A művészeti érzék ezen vallásos tévedések közt közvetlen csorbát szenvedett. A mysteriumokban mindenféle rút, visszatartó alakot tiszteltek, minőket a keleti szabálytalan, vad képzelő telhetség szült s melyeket a nyugatnak határozott felfogása apró képekben és vésett köveken terjesztett. Midőn a régi isteneknek derült, életkedvelő idomaitól távoztak, a homályost és borzasztót jelentékenynek, a torzítottat erélyesnek kezdték tekinteni, a szem hozzá szokott a természet-ellenihez; mert ezt a természet-fölöttivel felelőtlenséggel felelőtlenséggel.«

Ehez járult a *divatnak szeszélyes uralkodása* (»die Mode begann ihre launenhafte Herrschaft«) mondja Schnaase; és tudjuk mennyire képes a divat még a legoktalanabbat, a legvisszatetszőbbet is megkedveltetni az új és a változás után vágyó közönséggel; és mennyire inkább zsarnokoskodhatott a divat a régieknél, kik még nem tettek, mint mi, különbséget a divat és a magasabb művészet közt, kiknél e két tényezőnek nem volt, mint van ma, két külön tere, mezeje. Nem csodálkozhatunk tehát, ha a hanyatló korszaknak közönsége meglegedett saját lealacsonyodott művészetével, kivált ha ez, mint a byzantiaknál kezdődött, szemkáprázó fényes drága aranyval büszkélkedett; nem csodálkozhatunk, ha meggondoljuk, hogy a szigorú ítészet a classikai kor még legfényesebb idejében sem volt kellőleg kifejlődve.

Ily körülmények közt terjedt el a római birodalomban a keresztyénség. Törekedjünk viszonyát a művészethez a keresztyénségen kívüli álláspontokról felfogni és megbírálani.

A keresztyén vallás kettős, egymással szervileg összekötött részszer bir: *erkölcsivel és hittanival*. Tagadhatlan tény, hogy az erkölcs tanát már Krisztus előtt fejlesztették az ó-világ számos bölcsei, sőt tény az is, hogy az erkölcsi kötelesség nálok még tisztább, kevésbé önérdekű alakban is jelenik meg; mert annak teljesítését nem követi biztosan ígért jutalom; ilyenekkel a bölcsek nem kecségetnek. De más részt ama pogány erkölcs tan inkább csak elméleti, elvont és nincsen összekötve semmi hittannal, minőt a tudományosan nem mívelt ember követel, és minőt a keresztyén vallás nyújt dogmatikájában és szertartásában. A vallásos hit, épen a sok vallás miatt, annyira elhalt volt az antik világban, hogy itt semmi támasz, semmi kielégítés nem maradt fen s kivált a túlvilág iránti nézetekben ijesztő ingadozás és sötétség uralkodott: ennek ellenében a keresztyén vallás teljes pozitivitással lépett fel, a hívőnek biztosított holtá után az örök boldogságot s ezzel eleget tett minden egyes önérdekének. Bizonyos, hogy az első keresztyének eszmélkedése leginkább e pont körül forgott, még pedig annyira, hogy e fölött megfelejt-

keztek még hazájok iránti kötelességökről is, melyeknek érzete és teljesítése oly fényes szerepet játszik az antik világban. Hozzá járult a rabszolgaság eltörlése, legalább a keresztyén közösségben, a teljes egyenlőség az egyházban, a keresztyénség első korában a kölcsönös szeretet és azon jótekonysági szellem, mely a szegényeket és nyomorúttakat bevonta e közösségbe, hol sorsuk könnyebbítésére biztosan számolhattak.

A rómaiak, kik türelmök után a vallás dolgában híresek, kik a meghódított népeknek nem kevés isteneit magokénak elfogadták, a keresztyéneket is csak akkor és azért kezdték üldözni, mikor és midőn az utóbbiak türelmetlensége mindinkább fejlődött, midőn ellenszegültek a fenálló törvényeknek és polgári kötelességöknek teljesítését megtagadták. Így állott be elég korán a martyrság kora, melyben a keresztyének földi szenvedésök jutalmául az eget hitték elnyerhetni. A nézet egy haragos istenről, ki mintegy kedveli az emberek öngyöttrését, a zsidó vallásból származott át a keresztyénbe; de gyökét még a zsidóknál sem szabad keresnünk, hanem keresnünk kell az egyiptomiaknál, kiknek hite szerint a földi élet nem egyéb büntetésnél, mely által az elkárhozott, bukott szellemeknek tisztulniok kell, hogy eredeti állásukat ismét visszanyerhessék. Csakhogy az egyiptomiak nézete még is sokkal emberibb; mert még az utolsó a legvétkesebb szellem, ha bár minő sokáig is tart bűnhődése, valahára még is végképen kitisztul, míg ellenben a keresztyén nézet szerint az elkárhoztatás örökké való.

Az ó-keresztyének és byzantiak e változó nézetet kinyilatkoztatják művészetökben is. Műveik eleinte még csatlakoznak a pogányok derült felfogásához és csak lassan-lassan emeli fel fejét az askesis, a szenvedés, a martyrság ábrázolása. Azonban ezen, az ember önállóságát, méltóságát kifejező antik nézettel homlok-egyenest ellenkező jellem még későbbben sem változott a keresztyén művészetben, kivált nem az egyházban; mert az egyház állítja, hogy az ember, az eredeti bűn miatt, gonosznak születik s ezért bűnhődni kell, mint bűnhődött az egyiptomiaknál emberi testben a bukott isten. A gonosz test tévútra viheti a lelket, a szellemet; miért is a szellemnek kell uralkodni a testen; nem élvezni, hanem nélkülözni és szenvedni az embernek sorsa, rendeltetése. Ily tan fölötté szükséges volt az elkorcsosodott, az anyagi élvezetbe teljesen elmerült római társaság számára, de szükséges volt a vad barbárok zabolázására is; miért is el kell ismernünk a keresztyén vallásnak roppant jótekonny befolyását az emberiség további fejlődésére.

E térre már most a művészetnek is kellett lépni, abban mindinkább fejlődni kellett a szellemiségnek az antik alakosság ellenében, felül kerekedett a vágy kifejezni az ember benső életét, miként az külsőleg nyilatkozik a szenvedély, az indulat vonásaiban és jeleiben; de midőn e kifejezés a természetben mindig egyéniséghez van kötve, a művész is kénytelen lett az egyéniséghez, az arczképezéshez fordulni. De midőn a felfogás, a művészeti érzet mindinkább csökkent a kereszténység első korában, az egyéniség kifejezése utáni törekvés is azon túlzásba esett, mely közel jár a torzképhez. Krisztus képét, vagyis úgynevezett arczképét kettős szempontból fogták fel; az egyik párt nem átalította az üdvözítőt szolgálai, csunya alakban tisztelni, mint Tertullian (Adv. Judaeos cap. XIV.) mondja: »Krisztus Jézus tekintete szegényes és emberi alakja nem volt méltó, hogy megtekintessék; de daczára közönséges, nemtelen és megbecstelenített voltára ő mégis Krisztusom, kit imádok«. Ellenben a másik párt őt tetsző fiatalnak képzelte és képezte, ábrázolta tehát Orpheus és a jó pásztor képében; ezen párt az ó-keresztyén párt, melynek művei Róma földalatti temetőiben és az ó-keresztyén sarkophagokon láthatók. Az ellenkező, Tertullian nézetét, inkább a későbbben fejlődött byzanti művészet fogadta el, de midőn ezen pártban is még élt némi antik hagyomány, ez sem ábrázolta Krisztust rútnek, mint teszi, ha Tertulliant, szó szerint követi, hanem ábrázolta öregebbnek, szakálosnak és épen így fogta fel az apostolokat is, kik közt a későbbi művészetben mindig fiatalnak feltüntetett János evangalista is, komor öregként, ránczos homlokkal és mogorva tekintettel jelenik meg.

A keresztyén művészet tehát:

a szellemileg jelentékeny felé irányult, semmi tekintettel a tetsző kecses alakra;

míg a classikusnak célja inkább:

az alakilag tetszőnek és bájával igézőnek előadása volt,

és e kettős lényeges jellemnek megfelel a képző művészetnek két ága is: a már anyagai és eszközei miatt inkább alaki szobrászat az antik világ jobb kedveltje, ellenben az anyagaiban és eszközeiben szabadabban, könnyebben mozgó szellemibb festészet a keresztyén világ jobb pártoltja.

Természetes, hogy magasabb feladatok teljesítésére korán sem volt képes a hanyatló művészet, a hanyatlást ezen agg világban még az új vallásos lelkesedés sem birta feltartóztatni; de birt mégis megalapítani új irányt, és ez az, mi az ó-keresztyén és byzanti műveket, ki nem fejlődött jellemök daczára is érdekessé teszi a műtörténelemben.* De gyakorlott e művészet, kivált örökölt és fentartott technikájával, roppant befolyást a serdülő barbár népekre is, kik hosszú vajudás után ráléptek azon ösvényre, mely őket nem csak polgárosodott nemzetekké, hanem képessé is tette a művészetben kifejezhetni a szellemileg jelentékenyt, sőt később, az antik maradványok útmutatásán, az alakilag tetszőt, a bájjával ígézőt is elérni. S így kimondhatni, hogy a keresztyén művészet, kivéve a plastikát, nagy haladást mutat az antik művészet fölött.

A hanyatlásnak harmadik fő oka a *természet tanulmányozásának elhanyagolása és a meglevő művek merev utánzása*, mely több tekintetben hasonlít az írást sokszorozó gépeknek eredményéhez, lenyomatai mindinkább elhalaványodnak, míg végre az írás egészen eltűnik. Más példa erre a viszhang, mely annál halkabb, minél későbbre esik az azt okozó hang szülemelésétől. Így vagyunk a csak míviek után készített munkákkal is; ha az első másolat vagy utánzás még bir is némi jellemmel, az utánzásnak utánzása annál inkább megmerevedik, minél több utánzás szorul a legutolsó és az első minta közé; ez nem felszálló typus, hanem lehanyatló modor.

Hadrian császár a már-már korában kezdő hanyatlásnak induló képző-művészetet az elmult stylek mindnyájának újra felébresztésével feleleveníthetőnek hívén, a művészeket nagy részben elvonta a természetnek közvetlen szemlélésétől. Később ezen téves irány mindinkább elterjedt úgy, hogy fokonyként, valamint a művész, úgy a közönség is egészen elszokott a természettől és a természetestől, a valóságtól még az arczképezésben is, hol a természet közvetlen szemlése a »conditio sine qua non«. Annaira elharapódzott a tunya modor, hogy az arczkép eredetére a kép mellett felirt névről ismerhetni rá csupán. Egyébiránt Hadrian korában, sőt utódjai alatt is találkoztak valódi művészek, kik a természetet művészetileg tudták felhasználni; itt tehát csak lendületről a hanyatlás felé, annak első csirájáról van szó, mely később, nagy Constantin alatt, oly terebélyes fává felnőtt.

Mint már említém, osztályunkban voltak nagy hézagok. A classikai művészet hanyatlásának csak kevés példányát tudtuk felmutatni, a legjelentékenyebb volt egy lámpa, mely fegyveres lovas képében alkotva, alkalmasint nagy Constantin császár korának tulajdonítandó. Ennek készitési ideje és kiállításunk legrégibb byzanti művének szüleménye közt több század mult el, melynek itt semmi képviselőjét nem láttuk; nem is említvén azt, hogy a tulajdonképi ó-keresztyén kor művészetét semmi jellemző példányon nem lehetett tanulmányozni osztályunkban, semmi példányán azon kornak, melynek emberei még sokkal közelebb állottak a rómaiakhoz, mint a byzantiakhoz, kik a keresztyén vallást még kevésbbé fogták fel asceticus oldaláról, a martyrságot, bár azon keresztül mentek, még nem ábrázolták, hanem képeikben a bizalmat, a tántoríthatlan hitet, a megrendíthetlen reményt jelképes módon fejezték ki, sőt a gyakorlatban még ragaszkodtak antik derült alakokhoz és tárgyakhoz, mint ezt földalatti temetőik ábrái, sőt még később is egyházaiknak némely mosaik-ábrái is világosan bizonyítják.

* Eine künstlerische Begeisterung, welche die Form bis in's Einzelne durchdringen und beleben konnte, ein entschiedenes Gefühl für vollendete, ausgebildete Individualität fehlt freilich diesen christlichen Bildwerken ganz, und die Weihe höherer Kunst ruht daher auf ihnen nicht. Sie theilen diesen Mangel mit den heidnischen Werken der spätrömischen Zeit. — Es ist sehr lehrreich, dass eine, für höhere Kunst eigentlich abgestorbene Zeit, schon die Elemente erzeugt, die in späteren Jahrhunderten der Bildung und Blüthe christlicher Völker sich erst entwickeln sollten. Nicht ein bewusstes Streben, nicht das absichtsvolle Suchen nach neuen anregenden Gebilden, nicht die Begeisterung eines hochbegabten Künstlers erzeugt die neue Form; sie entsteht von selbst, ein höheres Gesetz leitet die Hand des anspruchlosen, unbeholfenen Arbeiters. Noch ist indessen dieses neue Gesetz nicht durchgedrungen, nicht verarbeitet; die Kunst geht noch in dem verbrauchten römischen Kleide. Nur eine leise Bewegung, ein vorüberfliegender Zug der Mienen gibt uns die innere Veränderung kund. Es ist ein milder freundlicher Zug, der, weil wir ihn auf dem Antlitz der sterbenden Kunst des Alterthums wahrnehmen, etwas Wehmüthiges enthält, der aber uns wie ein liebevoller Scheideblick auf künftiges Wiederschen vorbereitet. Wir erkennen hier auf dem Boden der Kunst ein grosses Gesetz der weltgeschichtlichen Entwicklung, das auch in der Geschichte des geistigen Lebens und namentlich der christlichen Religion sich oft geltend macht. Ueberall wo eine Richtung des menschlichen Geistes ihr Ziel erreicht hat, zeigen sich in der Zeit ihres Absterbens Andeutungen des neuen Prinzips. Allein diese treten keineswegs sofort in's Leben, vielmehr entstehen neue Hindernisse und entgegengesetzte oder entstellende Bestrebungen, welche diesen erwachenden Geist mit sich in Zwiespalt bringen und von dem rechten Wege abführen; so beginnt dann ein langer Zeitraum der Gährung und unklarer Gestalt, bis endlich jenes zuerst angedeutete Prinzip erkräftigt und selbstbewusst wieder hervortritt und nun mit unwiderstehlicher Macht siegt. (Schnaase III. 103. 104.)

BYZANTI MŰVÉSZET.

Ellenkezésben az első, még inkább római érzelmű keresztyének derültebb és jelképes felfogásával, a byzanti művészeknél az askesisnek fontosságát és feltűntetését látjuk lábra kapni; mit amazok valóban tapasztaltak, ezt emezek szerették képbe öltetni, a szenvedést, a martyrságot, melyen magok már túl voltak, azaz túl voltak nagyjában, de érezték kicsinyben folytonosan egész életükön át; mert aligha folytonos szellemi martyrságnak nem nevezhetjük a byzanti polgári és társas életet; midőn itt a despotismus, a keleti kényuralom példájára, mindinkább fejlődvén, nem csak az alázatosságot, hanem a lealacsonyítást is parancsólólag követelte, mi igen rokon a keresztyén önmegtagadással és lemondással nem csak az egyházi, hanem a politikai téren is, melyen az uralkodók hangoztathatták Pál mondását magától, az úr istentől jövő felsőbbbségökről. És itt ismét találkozunk az egyiptomiak új-birodalmának és a byzanti uralomnak szembevetendő analogiájával. Mindkettőben ugyanazon polgári és egyházi szigorú formalismus, ugyanazon kényuraság, mely ceremóniás feszességgel uralkodik magán az uralkodón is, de százszor inkább nyomja az alattvalót, kinek nem csak nem maradt fenn előjáróinak szabad választása, hanem elvesznek tőle minden szabad önelhatározást is.

És mégis ugyanazon vallás, mely egyrészt a szóval alávétést, kizárva minden ellentállást, követelte; mégis ezen új vallás új mezőt nyitott a művészetnek, új álláspontra helyezte a gyakorlót, új tárgyakat terjesztett elébe, új szellemnek érzékítésére kényszerítette és ez a byzantiak első és fő érdeme, *előkészítették a későbbi középkorban fejlődött egyházi művészetet*, sőt többet mondhatni, nemcsak előkészítették, hanem egyenesen megvetették alapját, sőt megalapították szellemét is, mennyiben a szenvedés oldala csak igen lassan tudott átmenni ama kedélyességnek kifejezésébe, melyet az antik világ nem ismert, és melytől természetesen igen távol volt a byzanti is fanyar, redős, élettelen, sőt életunt alakjaival. Ennyit mondhatunk *a felfogásra* nézve.

Sokkal többet és dicséretesebbet mondhatunk a byzanti *előadásról*, azaz a *technikára* nézve; mert itt első helyen szembetűnik e művészet mint az antik és újabb világ közti *közvetítő, átszállító*, még pedig annyira, hogy ha a byzantiak ezen közvetítése hiányzik, kénytelenek lettünk volna újra feltalálni, mi a régieknek annyi fáradságba került, mit csak sok évezredes tapasztalás után bírtak elnyerni; ama sokféle gyakorlatot, melyet nélkülözni nem lehet, ha a művészetben, mi éppen itt oly igen szükséges, szabadon mozogni akarunk, ha méltó felfogással méltó előadást törekszünk összekötni. Azonban a byzantiak nemcsak a classikai világ technikájának átszállítói a keresztyén világba, ők összekötetésöknél fogva a keleti népekkel oly technikát is gyakoroltak, melyet a rómaiak, bár ismerték, a császárok korában többé-kevésbé elhanyagoltak, ilyen technika a *zománcz technika*, mely inkább a keletről, mint Rómáról szállott a byzantiakra. A mozaik technikáját is nagyobb mérvben gyakorolták a byzantiak, semmint a rómaiak, falképeik is nagyobb területeket foglaltak el; és mit mondjunk a byzantiak miniature-képeiről, melyekkel kéziratokat díszítették? Vannak ugyan adataink, melyek nyomán a római kéziratok csekély mérvbeni illusztrációiról szólhatunk, de ilyenek nem maradtak fenn számunkra, ha csak nem byzanti vagy ó-keresztyén másolatokban, míg eredeti egyiptomi illusztrált papyrusokkal bírnak. A könyvek illusztrációját miniaturekkel tehát nem mondhatjuk byzanti találmánynak; de byzantinak mondhatjuk annak nagyban gyakorlatát, és éppen ezen gyakorlat, a könyvek könnyebb elterjedése az, mi nagy befolyással volt a középkori festészetre, sőt Viollet-le-Duc helyes megjegyzése szerint, a byzanti miniaturek nemcsak a középkori festészetre, hanem plastikai műveikre is hatottak, kivált Franciaország több szobrászati iskoláira. A classikai világban kevésbé használták az elefántesont-anyagot önálló művek készítésére, nagyobb munkákban összekötötték zománczos és termés-érezekkel, s így létesítették híres polychrom-szobraikat. Ellenben a byzantiak, sőt már az ó-keresztyének is kisebb mérvű, hanem önálló elefántesont-műveket nagy számmal készítettek, s azokat mindenféleképpen, leginkább könyvborítékként, erekllyetartó ládácskák tábláiként és diptychonokként felhasználták és mondhatni, hogy itt, eltekintve ily munkáknak inkább festészeti, mint plastikai jellemzéstől, nem kevés valóságos műremekkel bírnak, melyek

Viollet-le-Duc szerint szintén nagy hatást gyakoroltak a középkori festészet fejlődésére. — Vannak még más technikák, melyeket a byzantiak szintén mesterileg gyakoroltak u. m. a niello és a berakás, a damascirozás, a vert művek (getriebene Arbeiten), a filigraine stb. technikája. Apróbb művekben ellenben elhanyagolták a drágakövek metszetét, (die Steinschneidekunst,) valamint érmészetök semmiképen sem tartott lépést a rokon művészet-ágak teremtményeivel, hanem a hanyatlás szakadatlan folytonosságát egész a barbárságig mutatja. Figyelmet érdemelnek még a byzanti szövetek és kelmék. Ezekben is, valamint a zománczokban, a kelet megelőzte a byzantiakat; hogy az egyiptomi alakos kelmékről ne is szóljunk, számtalanszor találunk az assyri domborműveken oly kelmét, melyben az alakok beszőve vagy hímezve vannak. Byzanti szövetmintát osztályunk is mutat és a kelmeszövés és hímzés épen azon műipar-ág, mely nagy terjedésnek örvendett és a byzanti gyárosokat gazdagította a középkorban.

A byzantiak eddig felhozott művészeti érdemeinél még sokkal nagyobb az, melyet az építészetben szereztek. Itt egészen új stílt találtak fel a *kúp- vagy a középponti byzanti stílt*. Igaz, a rómaiak is ismerték és alkalmazták a kúpot, hanem leginkább csak kerek épületeken, henger-alapra tették fel, igen kevés római példát ismerünk, melyekben a félgömbű kúp négyeges falépítésre van felrakva, közvetítőül felhasználva a pálhát (Zwickel, pendentif), még kevésbé kifejlett minőségében. A byzanti építészet ellenben a kúp és a pálha technikáját nemcsak kimívelte, hanem megalapította. A római kúp merev tömeg volt, mely nem szerkezetéről, hanem kitűnő összetartó falragaszáról nevezetes, ilyen volt a kevés ránk jutott pálha is, mindkettő roppant súlyával nehezkedett a falakra és azoknak szerfölötti vastagságát és erősségét követelte. A byzantiak, midőn a kúpot és pálhát apró elemekből készítették és azoknak minden sor-részt a kúp középpontjára irányozták, valósággal feltalálták a kúpszerkezetét, és midőn ily körülmények közt és még mindenféle más módon is a kúpok súlyát képesek voltak kevésbé nehezkedőnek tenni, roppant lépést tettek a boltépítészetben. Egyetemben ezen nevezetes ujitással fejlesztették a pillért is, midőn eltérve ennek a rómaiaknál szokásos rideg épszögütségétől, a pillért épen úgy alakították, mint azt épületek alakviszonya a kúphoz vagy a kúpokhoz megkívánta. Módosította a byzanti építészet az antik oszlopot is, és ha nem mondhatjuk is, hogy ez, aesthetikai tekintetben, az oszlop előnyére történt, szerkezeti tekintetben ezen módosítás minden esetre szükséges és elkerülhetlen volt. Módosítás történt a díszekben is, de itt is, bár világos a változatosság és az eredetiség utáni törekvés, mégis tagadhatlan másrészt, hogy a szerviséget és a kecsét e törekvésnek feláldozták, bár szerkezeti tekintetben itt nem volt szükség a hátrálásra.

Ha már most ezen módosításokat, szültek bár ezek visszalépést vagy eredt azokból építészeti haladás, összességökben tekintjük: tagadhatlan, hogy okot adtak az építészeti tagoknak és épületrészeknek egészen új csoportosítására, mely ismét egy egészen új szerkezetet, egészen új építészeti képet szült, az úgynevezett *középponti rendszert, a magasba való csúcsosodás alakját*; mihez constructio tekintetben a *bolt-építkezésnek* fölötté bokros kifejlődése járult; de épen erre volt múlhatlan szüksége az éjszak-nyugoti tartományoknak; ezt mívelték ki méginkább a byzanti előljáró épületek nyomán, ezeken tanultak élni éghajlatuk kevésbé alkalmas anyagaival, midőn már a byzantiaknál is látták, hogy nem okvetlen szükséges, vagy roppant kőduccokkal mint a hellenek, vagy igen pontosan égetett téglákkal, mint a rómaiak építeni.

Mondhatjuk tehát, hogy a byzanti építészet a technika tekintetében nevezetes haladást képez az antik-építészet fölött, bár a művészetre és izlésre nézve itt is hanyatlás mutatkozik. *)

Magyarországon az építészet a nyugati styleket követte; a mi itt byzanti, az, ama ó-hittű szerbektől származik, kik a XV. században, szorítva a török által, a magyar korona területén menedéket kerestek és hazánk délkeleti részén letelepedtek.

*) »A byzantiak viszonya a művészethez világos; mert ők nemcsak fentartották a régi római alakzásokat, hanem azokat keleti elemekkel összeolvasztván, keresztyén czélokra feldolgozták. Náluk nem fejlődött ugyan szabad és örvendetes munkálkodás; ellenben találkozunk itt a bágyadság és elhaltak jellemével: de dacára mégis mintegy önkénytelenül fejlődött az ó-római, keresztyén és keleti elemek egymásra való felolvadásából oly alakzás, melyet sajátosságosnak kell neveznünk, és mely nem csak a germán nyugatra, hanem távol keletre is volt oly befolyással, minőt mindenütt tapasztalunk, hol az önálló fejlődés a hagyományból indul ki. (Schnaase III. 122. l.)

Első, ki nemcsak a szerb, hanem a magyarországi byzanti épületeket is tanulmányozta: Kanitz Ferencz hazánkfia; több ezen tárggyal foglalkozó munkái és akadémiai értesítései közt főképen nevezetes Bécsben, a kormány költségén 1864-ben megjelent diszmunkája, »Serbiens byzantiniseke Monumente«. Akadémiai előadásában Kanitz a magyarországi byzanti stílusú épületekről ezeket mondja:

»A szerb építészeti tevékenység második korszakának azt tekinthetni, mely a Duna balpartján, jelesen a »Frusca-Gora« pompás táján fejlődött *Szerém megyének* erdős (mons Almus) hegységében a Duna, Dráva és Száva közt. Itt mintegy 12 mértföldnyi területen, bájos völgyekben 12 kolostort alapítottak a Branković család tagjai.«

»Meglátogattam magam a Pétervár melletti *kameniczai* parochialis templomon kívül a *krušedoli*, *jaszaki*, *rakovaczi*, *bešenovi*, *oppovi*, *vrduki*, *šišatovaczi*, *koveždini* és *beoćini* templomokat.«

»Ezen épületek csak öt elseje méltán csatolható a régi szerb emlékekhez, míg a többi, különféle átépítés által elferdítve, a byzanti stílusnak csak kevés jellegét mutatja és inkább hasonlít a rococo idejéből való nyugoti templomokhoz.«

»Tekintsük közelebbről a *kameniczai*, *krušedoli*, *jaszaki*, *rakovaczi* és *bešenovi* épületeket. Mindnyája a szerb épületekkel együtt, mai napig elkerülte a tudományos vizsgálatot. Szembe szökő, hogy négy elseje építésének a *pavliczai*, *ravaniczai* és *manassiai* templom, a *bešenovi*ének pedig a *kruševaczi* templom szolgált mintául. Azonban az arányok azon egyenmértékét és a szép távlati hatást, mely a régi szerb templomokon a dongaboltok felemeléséből eredt, csak Jaszakban és Rakovácson találjuk.«

»Krušedolban (a templom 1486-ban épült) a kúphengernek koronapárkányzata túlközel van alkalmazva az ívekhez, s így ezeket igen is nyomja. Ugy szintén igen laposak az oldalapsisek (a kereszt-hajó két végén), e minőségben nem jelzik eléggé a görög keresztet. A *kameniczai* egyházban is ugyan e hibát találjuk, s e fölött még beűsejének arányai is elég szerencsétlenek.«

»Ellentétben az ó-szerb építményekkel, *Frusca-Gorában* megelégedtek egyetlen egy, a négyzet (Vierung) fölött emelt kúppal. Igen eredeti hatással bírnak ama támféle részek, melyek az *oppovi* kúpot külsején körülveszik.« *)

»Ámbár a Szerémség templomai későbbben alapítottak, mint a *kruševaczi*; mégis mindnyája nélkülözi az egykorú tornyot, mai tornyuk későbbi toldás.« **)

»E templomnak régi fresco-képei emlékeztetnek ugyan *Panselinos* athoshegyi iskolájára; azonban itt gyakran hiányzik a körvonalak tipikai szigorúsága és a felfogás komolysága, s e képek elgyengülnek a nyugatnak szembeszökő befolyása alatt, melynek egyénesítési tehetségéhez, másrészt nem bírnak felemelkedni.«

„Elnézve emlékszerű jellemöktől, és gyakran jeles építészeti technikájoktól (anyagok a téglaréteggel felváltott faragott kő), a szerémségi építmények, a szerb építészetnek ezen utolsó példányai, valóban nemzeti teremtés minőségekben helyt érdemelnek a művészet történelmében. Utánok csaknem az építkezés teljes megszűnte következik, és hol ezt ide s tova új cselekvőség váltja fel, ott sajátos nemzeti erő és ismeret hiányában, az idegen külföldi mód lép előtérbe, mely sem a szertartás követeléseinek, sem a byzanti stílus hagyományainak nem képes megfelelni.«

A Szerémség idézett egyházain kívül van, hihetőleg még több más byzanti izlésű templom hazánk déli részén: egyet 1862-ben *Storno* Ferencz felfödözött, felmért és lerajzolt, ez az *orahoviczai*, *Verőcze-megye* 3-dik járásában, *Siklósnak* 6 vagy 7 mértföldnyi délnyugati távolságában. *Storno* rajzai osztályunkban voltak kiállítva a forgó állvány 44. 45. 46. 47. és 48. száma alatt.

Elrendezésével az *orahoviczai* zárda-templom hasonlít a *ravaniczai*, *kruševaczi*, *szemendriai* és *pavliczai* szerbországi templomokhoz, t. i. mindenütt hengeren emelkedő középponti kúp körül három oldalon félkúpot látunk, a negyedik, a nyugati oldal pedig egyenes zárású, s ehez csatlakozik a többé-kevésbé a templomtól elválasztott előcsarnok, a narthex. Az említett négy szerbországi templom a

*) A legrégebb kúp, melynek külseje támmal van körülveve sz. Zsófiaé; későbbben támmal lett ellátva a *daphni*, a *patراسي* kúp. L. a két utóbbinak rajzát *Lenoir* *Albert Architect. monastique* I. köt. 294. l.

**) Természetesen; mert a byzantiak haranggal nem éltek, hanem az isteni tiszteletre a híveket fa-táblák veregetésével hívták össze, minőkkel lovasaink élnek jeladásra a falukon. Ily fatáblát *synandronnak* neveztek, mintegy férfi-összesítőnek.

xiv. század második felében épült, tehát a miénk nem lehet előbbi régibb előképeinél. Hozzájárul, hogy Szerém-megye több régi templomainak építési kora a xv. század második felébe esvén, következtethetjük, miként az orachoviczai is ugyanezen korban és ugyancsak menekülő szerbek által lett építve; mely véleményt még inkább erősítenek ama késő csúcsíves alakzatok, melyek nevezetesen a kúp külsején tűnnek szembe. Román stýle utalnak a párkányzatok különféle szelvényei, a kúp alatti félkörbe zárt fülkék és a templom főpárkányzatától sajátágosan eltávolított, igen durván faragott fűrészfries; ez ugyan nem román, hanem már ó-keresztény találmány, a xiii. század második fele óta alig volt alkalmazva, de azelőtt igen gyakran használta a román építész. E fries alatt két ablakot látunk a templom déli oldalán, melynek alacsonyabb íve román módra, félkörű, míg magasabb helyen a hármás félkört, megint egyes csúcsú veszen körül. A kúp ablakainak béléte (Gewände) és félkör-zárása ismét román izlésű, de az egész ablak megint csúcsíves kanyarodású mélyedésben áll, valamint hasonló kanyarodású nagy ívek foglalják el a kúp legfelsőbb párkányzat alatti azon helyét is, melyen a román építészetben kisebb félköríves fries szokott előfordulni.

Az orahoviczai templom tehát több stylek vegyüléke, egész elrendezése a másod, a x. század végére eső byzanti építészet fejlődésének szüleménye, egyes részletei pedig részint a román, részint a csúcsíves stýlnek hanyatlási korából vevék.

Belül a templom ki van festve és képeiben ismét három korszaknak egymással vegyített elemeire ráismertünk. Ugyanis az emberi alak a keleti egyház szellemében van felfogva és byzanti ruhába öltöztetve, mit főképen sz. Miklós egész nagy álló képén látunk, míg az alakot körülvevő növényeken a dúsgazdag késő román és csúcsíves stýl jelentkezik; mert itt nemcsak a négy osztályú, tökéletesen román levelet vagy rózsát látunk, melynek legbensőbb része csiga módon görbül, hanem e levelek közt a késő csúcsíves halhólyag-alak is fordul elő, minőt ugyanis a csúcsíves szobrászok és falfestészek oly gyakran használtak e kornak végső szakaszaiban.

BYZANTI ZOMÁNCZ.

A zománczot, *émail*, *Schmelz*, *electrum*, *smaltum**) ismerték és készítették az egyiptomiak; Egyiptomból a gyakorlat átment a görögökhöz, rómaiakhoz és a kelet népeihez; az utóbbiak éltek a zománczakkal akkor is, midőn a rómaiak azt többé-kevésbé elhanyagolták s hihetőleg keletről jött a lendület Byzanczba, hol a legrégebb ismert byzanti zománcz I. Justinián császár korában (518—527) tűnik fel. E császár Hormisdas pápának (514—523) zománczos lámpát »gabatum electrinam« küldött ajándékba és alkalmasint zománczos volt sz. Zsófia byzanti templomának oltártáblája is.

Mondogatják, Philostratos, egy a 3-dik század beálltakor élt görög sophista egyik rövid megjegyzése után, hogy a zománcz-művészetet az Oczean partján lakó barbárok ha nem feltalálták, legalább nagyban gyakorolták; azonban ezen hit valótlanságát kimutatták Lindenschmit és mások**). E szerint a zománcz-gyakorlatot az ó-középkorban egyenesen és kizárólag Byzanczból kell származtatnunk.

Mielőtt Philostratos jegyzésére különös súlyt fektettek, minden ó-középkori zománczot byzantinak mondtak, később, midőn a limoges-i iskolának elég kora keletkezéssel megismerkedtek, a közép-

*) A smaltum szót Guignet, a sanskrit *haschmal* szóból származtatja; a haschmal szót találjuk Ezekeiel prophétánál, s innen jön a latin smaltum közvetítése útján a német *Schmelz* és a francia *émail* is; mi minden oda mutat, hogy a rómaiak által elhanyagolt zománcznak újbóli felélesztése a byzantiak révén keletről jött, hol ezt folytonosan gyakorolták az indok, perzsák, chinaiak, japániak stb.

**) Zu dem Wagniss, die Entwicklung dieser Technik auf die Barbaren am Ocean zurückzuführen, konnte nur die Verblendung nationeller Eitelkeit hinreissen, und der Versuch von Labarte, die Herstellung aller in Frankreich gefundenen emailirten Bronzen den alten Galliern oder doch den Gallo-Romanen beizulegen, bleibt ebenso verfehlt, als jener von aus'm Weerth, welcher unseren Landsleuten, den germanischen Ubiern, einen hervorragenden Antheil an der Ausführung gleichartiger rheinischer Fundstücke zu sichern bestrebt ist. Lindenschmit »Die Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit, Mainz 1871.« III. köt. 35. l. Egyébiránt meg kell jegyezni, hogy Labarte újabb nézete eltér az 1856-ban kimondott nézetétől, midőn most már ő is a franciaországi gyakorlatot nem barbároktól, hanem német úton a byzantiaktól származtatja.

kori zománczokat kizárólag annak akarták tulajdonítani; míg Labarte fel nem lépett és előbb több kis munkáiban, utóbb az azokban szétszórt eszméket egybegyűjtve »Histoire des arts industriels au moyen-âge Paris 1865.« (III. köt. 377. s. k. l.) című művében be nem bizonyította, hogy a byzanti gyakorlatot nem közvetlen déli Franciaországba, hanem előbb az alsó Rajna vidékére ültették át, honnan először 1140 körül sz. Denisbe (Paris mellett) került s csak innen folytatva útját délfelé, telepedett meg Limogesbe, hol azután pár századon át megtartott nagy hírnevét nyerte.

Zománcznak nevezzük a festészet azon nemét, melyben többnyire ércz-alapon, tűzben olvasztott üveges festékek képezik az ábrát. Lehet az utóbbi valóságos kép, vagy többé kevésbé művészi, sőt csakis különféle színű mezőkből álló ornamentatio.

A zománczok főnemei ezek:

1. *Sejtes*, émail cloisonné, (Zellenschmelz); ennél a különféle festékes mezők, az alapra forrasztott igen keskeny érczfonalakkal vagy lemezekkel elválasztvák egymástól. A zománcznak ezen neme különösen Byzanczban volt gyakorlatban, az alap leggyakrabban arany-lemez, aranyosak az elválasztó fonalak is.

2. *Vájott terü*, (champ-levé, Felderschmelz); ennél a festékek mintegy ágya ki van mélyedve, kivésűzve a többnyire vörösréz alapba és az elválasztó rekeszfalak meghagyva a lapon. E zománcz-nem különösen a rajnai és limogesi műhelyeké.

3. *Átlátszó*, (translucide, durchscheinend); a zománcz ezen neme, melyben az előbbi nemek át nem látszó festékei ellenében a festékek átlátszóak, kivált Olaszországban a XIV-dik század óta volt honos.

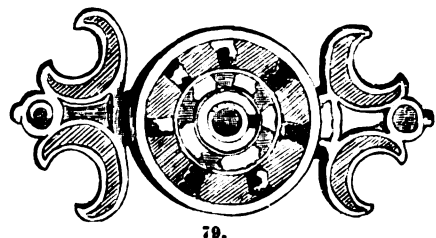
4. *Festett zománcz*, (émail peint); gyakorolták először Limogesben; ez a közönséges festészet gyakorlatától azzal különbözik, hogy itt a festék a tűzben olvasztatik; itt többé rekesz nincsen. Ez a zománcznak legujabb neme és van egyedül szürke (grisaille), vagy több festékekkel készült ily zománcz, sőt olyan is, mely a színezésben akármi festménnyel vetélkedik.

A zománcz két első nemét *incrusted*-nek is nevezik, mi *kéregesnek* mondhatjuk.

A zománcz technikája igen közel áll a mozaikéhoz és még közelebb az üvegtábla festéséhez.

Apróbb zománczos munkákból osztályunkban volt Ráth György tárgyai közt három fibula.

E fibula csaknem ugyanazonos ama két fibulával, melynek egyikét, mint a sz. Omeri muze-

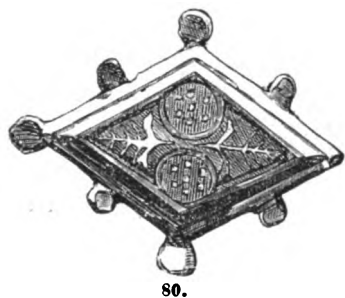
umból valót másol de Linas »Les Oeuvres de St. Eloi« című 1864-ben megjelent értekezésének IV-dik tábláján. Látunk három concentricus körből álló, közepén áttört tarsát. A külső körnek van felváltva a biborszínbe játszó hét vörös és hét fekete sugár-alaku csíkja; a középsőnek öt narancs és öt zöld; a bensőnek fekete és zöld csíkja. A tarsa két oldalán van két két félhold alaku függelék a tű és annak hüvelye számára. A félholdak közepe bibor-színbe játszó vörös zománczczal van kitöltve; hol a félholdak a tarsához csatlakoznak,

zöld zománcz volt; a félholdak közti gombok zománcza narancsszínű. A függelékben minden egyes szín rekesz közt lévén, itt valóságos sejtes zománczot látunk, míg a tarsa festékei nincsenek elrekesztve egymástól, ez tehát neme a festett zománcznak, vagyis inkább a rekesz nélküli kéregesnek *).

*) De Linas az alább leírt technikától különbözöt teszen fel a sz. omeri fibulák készítésénél, szavai a következők: »J'ai consciemment examiné et dessiné au Musée de St. Omer deux fibules, dont la provenance n'est pas mentionnée au catalogue, mais qui, suivant quelque probabilité, ont été trouvées dans la Morinie. Toutes deux sont de forme circulaire, en bronze orné de mosaïques (?) et ne diffèrent entre elles que par de minimes details; ce que je disai de la technique de l'une s'appliquera donc à l'autre. Le Nr. 1. a 0,026 m. de diamètre; sa surface présente trois circonférences concentriques en métal, dont les intervalles portent une série de trapèzes (olyan csik mint az, minőt a mi fibulánkon látunk) en verre opaque, taillés et ajoustés ensemble dans un ordre symétrique. Ils sont fixés à la plaque de fond au moyen d'un mastic qui, en se combinant avec l'oxyde de cuivre, est devenu assez dur pour que des fragments de verre y soient restés adhérents en quelque points où l'ornementation est dégradée. Les quatre trapèzes blancs du cercle extérieur ont été creusés à la roue pour y incruster de petites rosaces bleues et rouges à coeur jaune. A chaque extrémité de la fibule, dans le sens horizontal, deux croissant rouge-brun, tangents à un ovoïde minium posé en amortissement. Le trapézoid, déterminé par la circonférence, les croissants et l'ovoïde (ez a mi fibulánk gombhelyét foglalja el), est rempli de pâte vitreuse vert délitée. Le centre du bijou est percé à jour.

Le Nr. 2 a 0,019 m. de diamètre; il est muni de deux appendices, une tête d'animal et un croissant. Le cercle extérieur est divisé en compartiments alternativement rouges et bleus; les rouges incrustent chacun un dé blanc à points rouges, les bleus, une rosace rouge. Le disque central est également rouge, le cercle intermédiaire et le croissant sont en pâte verte délitée.

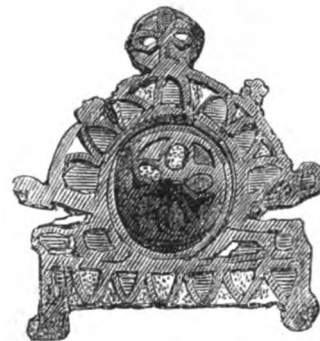
Ezen fibula csürlő alakú, mélyedésének festéke piszkos fehér, a hosszában elterjedő levél zöld színű, közepén van két zöld vonallal bekeretelt sötét kéksínű tarcsa, melyben zöld pontokból álló rosettek jelennek meg. Itt is a színeket elválasztó rekeszek hiányzanak.

80.

Harmadik fibulánkban, melynél a tűt fent, hüvelyesen volt alkalmazva, csak két szín fordul elő, világos sárga és sötétkék, ezek egymástól el vannak rekesztve, hanem úgy, hogy a rekesz az alappal ugyanazon anyagu, tehát itt vájott terimű zománczczal van dolgunk.

Ha külön-külön technikája miatt e három fibula talán nem is byzanti, mégis egészben a byzanti gyakorlatnak kifolyása és érdekes épen azért, mert ugyanazon darabon többféle technika fordul elő és mert enged bepillantani a zománcz

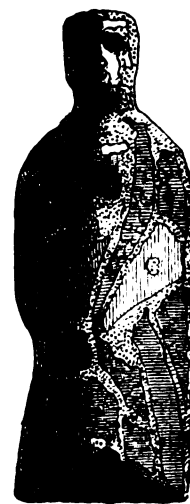

81.

készítésének módjába, kivált a csürlő alakú fibulánál. Hol a zománcz felső rétege kiesett, ott piszkos zöldes alap látható, mely az érclemez és a fedő zománcz közti helyet elfoglalta; mint finom por rakatott s tűzben olvasztott, végre az egészet csiszolták. De a technika nem ily egyszerű, hol t. i. a különféle színű zománcz nincsen érczrekeszszel elválasztva egymástól, hanem egyszerűen egymás mellé helyezve, egymás mellett fololvasztva. A francziák eddig hitték, hogy ezen egymás mellé helyezés két ízben történt, hogy először az egyik színt olvasztották fel, későbbben melléje hintették a második apró porrá tört festéket s ezután az utóbbit másodízben olvasztották; ha pedig két színnél több is fordul elő, minden elrekesztés nélkül, akkor az olvasztást mindannyiszor kellett ismételtetni a hány színt használtak. E nézet ellenében Cohausen*) kísérletei bizonyítják, hogy kétszínű fibulát is könnyen lehetett egyszerre zománczozni, midőn az egyik színt előbb választott alakjában, hideg üvegtáblából kivágták s így a másik szín vízzel iszapra készített téstájába bele nyomták, vagy pedig amazt ennek porával körülhintették s ezután az egészet egyszerre felolvasztották, sőt ily módon még egy harmadik színt is lehetett, csöpp alakban, az elsőben vagy másodikban alkalmazni. Ezen eljárást illusztrálva látjuk csürlő alakú fibulánkban. A tarcsa és a levél külön kivágvá belenyomatott a piszkos fehér téstába s ekkor az egészet egyszerre összeolvasztották, sőt ugyanis ezuttal olvasztották a zöld színű, a kék tarcsába előbb becsipegettetett rosetteket is. Hogy pedig ez így történt, mutatja a levélnek és tarcsának kidomborodása a fehér alap felszínén, sőt azon körülmény is, mely szerint a téstá a belenyomott alak által kiszorítottván, vagy a csürlő bronze-szélein, felemelkedett, vagy hol ez nagyobb mérvben történt, onnan késsel vagy vésővel eltávolították, mielőtt az egészet tűzbe rakták. A csiszolás nem történt meg elég szabatosan s így nem törölte el ezen eljárás elég világos nyomait.

Igen hasonló a fibulákon tapasztalt kezelés még a gyűjtemény négy bronze-gombján; itt is a festéket a kimélyedt mezőbe rakták, a rekeszeket pedig meghagyták; csak az első fibulánál aranyozták e rekeszeket; a festék: vörös, kétféle zöld és fényes, hanem nem elég tiszta fehér.

A technika és színek összehasonlítása végett érdekes volt a gyűjteménynek itt másolt alakja. Ilyféle alakok számtalanok a limogesi zománczok közt. Leginkább

82.

En regardant ces fibules à la loupe, je me suis convaincu qu'elles réunissaient deux genre de travail, savoir: la mosaïque, dite romaine où la matière incrustée a pour excipient direct le mastic: la mosaïque dite de Florence, véritable marqueterie de pierres à point, invisibles. Cet indice, à mon avis, suffit pour attribuer à la période barbare (?) des objets dont l'aspect est galloromain (?). En effet, l'ouvrier qui les fabrique a évidemment voulu imiter les bijoux surémaillés de la Gaule, et son ignorance des procédés antiques lui a fait dépenser en main-d'oeuvre un temps que la pratique raisonnée de l'émaillerie eût épargné. Or, le Musée de Mayence possède diverses fibules romaines émaillées et surémaillées (azaz zománcz zománcz fölött) ayant la forme ou comportant la figure d'une croix. Si ces fibules sont antérieures à l'invasion, et la présomption en est grand, elles prouvent que la perte de l'art de l'émaillerie coïncide avec l'arrivée des Barbares et que toutes les imitations d'émail exhumées des cimetières mérovingiens, sont postérieures au IV. siècle (sőt a VI. derekánál is ifjabbak). De Linas »Oeuvr. de St. Eloi« p. 99. s. Valamint saját fibuláinkat, úgy a de Linas által leírottakat is sokkal ifjabbaknak tartjuk, alkalmasint a VII-dik század készítményei, vagy talán még későbbiek.

*) L. Cohausen »Römischer Schmelzschmuck« című Wiesbadenben 1873-ban megjelent rövid értekezését.

ereklyetartók díszéül alkalmaztattak; ez egyszersmind az efféléknek legrégibb alakzása; domborműben előadott fejjel, míg a többi test lapos maradt és lenn egyenesen elvágatott. Az arcznak és a ruha némely részének aranyozásán kívül itt két festék van alkalmazva: vörös, mely sokat hasonlít a fentebb érintett fibulák vöröséhez és egy szürkés-kék festék. Nálunk, ezen másutt oly gyakran előforduló alakok elég ritkák.

Volt Ráth György gyűjteményében a zománczoknak más későbbi sorozata is: nagy csatok és mentekötők, zománczszínök többnyire kék és sárga.

Inkább a byzantiakhoz csatlakoztak más zománczok, melyekből a festék többnyire kiesett: *Krisztus térdképe*; felismerhető kereszt-nimbusa után, jobbjaival áldozva, baljában könyv, köröskörül

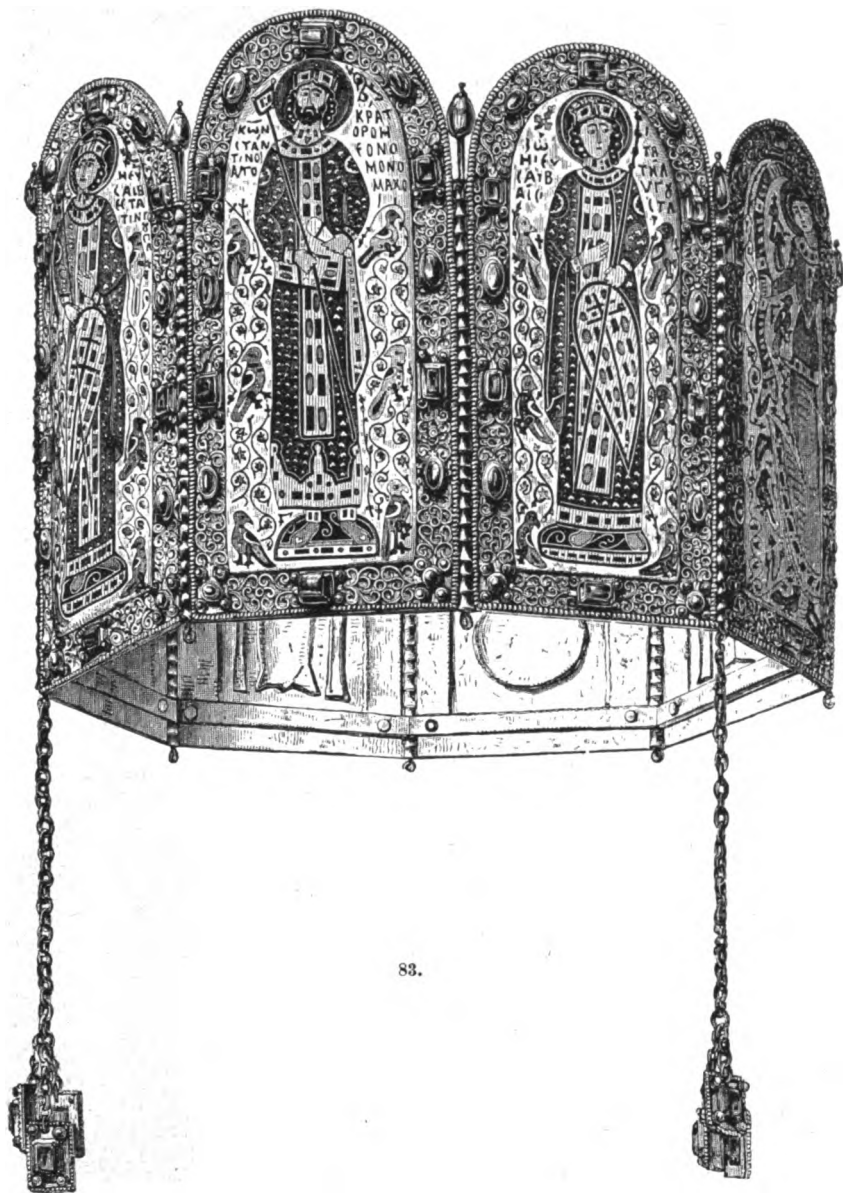
csürlő-dísz; *Márk evangelistának jelvénye*, a szárnyas oroszlán, mezejében színtén csürlő-dísz; itt még nyomai voltak az eredeti aranyozásnak és kék festéknek. E két lemez hajdan szöggel erősítve volt, Krisztus képe talán ereklyetartóhoz, a jelvény könyvboríték-sarkdarabként. Harmadik lemezke vájott terű zománcz, *sas, szaladó nyúl fölött*, itt bizonyos román-féle jellem mutatkozott.

Említenünk kell, hogy ezen többet ezernel számító gyűjteményben még sok, a byzanti keresztyén jeleket mutató, darab volt, u. m. az úgynevezett *constantini jel*, összetéve a görög Ro és Hi betűből, az úgynevezett *crux monogrammatica*, t. i. a Ro betű, mely alján keresztet mutat, az úgynevezett *tetragamma*, mely négy görög gamma betűből van összerakva, különös vonatkozással a szentháromságra. Ezen jelek néhányai körben állottak, úgy, hogy az egész ki volt vágva. Lehetetlen a dúsgazdag gyűjteménynek sok darabját külön tárgyalni, de úgy hiszem a legérdekesebbet legalább érintetem.

A nyitra-ivánkai korona.

A magyar nemzeti muzeum egy, Byzanczban a XI. század közepe táján készítettett koronának valamennyi eddig

feltalált részeit megvásárolta. Ezeket 1860-ban és részben későbbben Nyitra-Ivánkán a földből kiásták. Első ízben a muzeum nyolcz darabot szerzett meg, melynek ketteje 1867-ben Párisban kiállítva nagy sensatiót okozott; később ama nyolczhoz még egy kilenczedik darab jutott, de a korona még ezzel sem teljes. Érdy János a leletet leírta az »Arch. Közlemények» 1861-dik évfolyamában. Az ezen évfolyam bő atlaszában két kőmetszet-táblán e koronának nyolcz, akkor megszerzett darabja van lemásolva, azok közt pedig kettő chromo-litographiában, a szükséges aranyos nyomattal. Adja a hét meglevő egész alakot Bock is a »Kleinodien des h. röm. Reichs« xxxviii. tábláján. — Érdy a feliratokat helyesen olvasva, meghatározta keletkezési korát és rendeltetését, de nem rakta össze koronává az egyes darabokat, ezt tette, mint 83-dik ábránk mutatja, Bock Ferencz »Die Kleinodien d. h. römisch. Reiches«

czímű 1864-ben megjelent díszműkiadásában. A hét, fennt kikerekített darabot rovatkák alakjában összeszerakta, de hiányzott és hiányzik még a nyolczadik hasonalakú darab, melylyel a korona-abroncsot zárni lehetne. Ha e koronához a magyar királyi koronának azon részét hasonlítjuk, mely az előbbivel egykorulag, szintén Byzanczban készült és tapasztaljuk, hogy szent koronánkon a byzanti császár családtagjai a középső Krisztus-kép körül csoportosulnak; valószínűvé válik, hogy a fel nem talált nyolczadik rovatka szintén Krisztus képét mutatta, melynek azután a nyitra-ivánci korona hét darabjának legnagyobb darabja, Constantinus monomachus alakja megfelelt; Constantin balján és jobbján elhelyezve voltak Zoe és Theodora császárnék, következtek a kisebb rovatkák, az alázat (tapinosis) és az igazság (Wahrheit, aethea) jelképes alakja, végre a megváltó két oldalán állott a két angyal, kit ugyan tánczosnőnek tekintenek, de kit amazzá tesz a nimbus, ámbar nem szárnyasak, mi különben byzanti műveken gyakran fordul elő. Ugy hiszem, hogy a felszámított nyolcz darab, melynek azonban egyike hiányzik, egy felső abroncsot képezett, és hogy sz. András és sz. Péter kisebb körbe foglalt mellképe részét tette egy alsó keskenyebb abroncsnak, vagy, hogy az egyetlen abroncs egyik részétől az ellenkezőhöz oly kengyel (Bügel) vonult el, minőt királyi koronánkon látunk. Mivel Constantinus monomachus a trónt 1042-től 1056-ig elfoglalta: koronánk szükségkép az e tizennégy éves időszakban készült.

A nyitra-ivánci koronát legtűzetesebben leírta de Linas a »Revue de l'art chrétien« című folyóiratban és utóbb »Histoire du travail«-jában, melyben a párisi világtárlat régészeti osztályának legérdekesebb tárgyaitól értekezett. Leírása ez:

»Az első lemezkén (0,116 m. 0,050 m.-hez) látjuk a császárt »tunica talarisban«, fölötté a császári »saccos«, melynek sötét-kék alapján sárga, szívalakú dísz látható; e fölött van sárga vörössel bekeretelt és saphirokkal díszített »loros«; e »loros« körülveszi nyakát és testét az alaknak, mely fején polygon-koronát, »stemma, modiolos« visel, erről csüngnek a »taeniae, propendulia, kataseista, basilika«; lábát skarlatszínű és aranyozott szíjakkal kötözött »tzangai« fődik. Jobbja tartja a hosszú skarlatszínű rúdhoz alkalmazott »labarumot«, balja tekercset, vagyis inkább a »mappa consularis«. Feje fölött olvassuk:

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟ(Ρ) ΠΟΜΕΟΝ ΜΟΝΟΜΑΧΟΣ.

A második és harmadik lemezke (0,109 a 0,047-hez) egy-egy császárnét mutat hosszú, kék, sárga szívekkel és falbalossal díszített ruhában, a fölött viselnek köpenyt »maphorion«; mindegyik kezében kormánybot, fején korona »modiolos« függelékkal, »kataseista augustika«, lábán »sandal«. A két arczkép csaknem ugyanazonos, megkülönböztetésre azonban a két hibás felírás szolgál:

ΖΟΗ ΟΙ ΕΥΣΑΙΒΙΑΣΤΑΘΑΥΓΟΥΣΤΑ

és

ΘΕΟΔΩΡΑ Η ΕΥΣΑΙΒΕΣΤΑΘΑΥΓΟΥΣΤΑ.

»A 4-dik és 5-dik szám tánczosnékat mutat (0,101 a 0,047-hez) egyik lábukat emelik és fejök körül többszínű kendőt félkörben lobogtatnak. E fiatal lányok hosszú kék uszályruhát viselnek, ezek fölött kurta, hanem bő »tunikát«, »caracos«, az utóbbiak fehérek és drágakövekkel díszítvék; lábukon vörös »impilia« áttört czipők, »calcei fenestrati« alattok.

»A 6. és 7. sz. alatt (0,089 a 0,042 m.-hez) látunk, feltűnő ellenkezésben az alacsony jellemű Constantinussal két nála teljesen hiányzó erkölcsöt: az alázatot *Η ΤΑΙΙΝΟ-ΣΙΣ* és a valóságot *Η ΑΙΙΘΕΑ*. Az előbbi karját keresztetzi mellén, ruhája testhez tapadó sárga »saccos« lambrequins-el és kurta kék, a testhez övezett tunica; az utóbbi jobbában keresztet tart, baljával arcát törölgeti kendővel »sudarium«, ruhája az előbbiéhez hasonló, kivéve a színt, mely a saccosnál kék, a tunicánál vörös«.

»A nyolczadik lemezke köralakú (0,0185 m. átmérővel); ezen szakálás és nimbussal ellátott szentnek mellképe látható *ΟΑ (ΥΙΟΣ) ΑΝΔΡΕΑΣ*«.

84.

»A két (Párisban kiállítva volt) lemezkének tanulmányozása oly tényre figyelmeztetett, melyről, legalább Franciaországban még senki sem szólt; hogy t. i. kettős eljárással készültek. A személyek silhouettje (azaz az egész körözetben belőli rész), épen úgy a nagyobb melléktárgyaké és az azokat környező díszeké, de még a feliratoké is fa- vagy ércdúczzal (Punze) be van ütve. Ezen meglehetősen mélyre terjedő gödrök felvették a páratlan finomságú és fényű sejtes zománczot. A folytonos dísz (les enroulements) a vájt teremű zománcz módjára készült. A fa- vagy ércdúc használata nevezetes takarékossgot eredményezett; mivel, ha vésűvel dolgozunk, mindig sok drága anyag (arany) vész el. Meg vagyok erősen győződve, hogy a velencei paladoronak, a bécsi és magyar koronának szétszedése bizonyítaná, hogy minden ilyféle zománczos munka ugyanazon uton készült, melyet a nyitra-ivánkai korona kezelésénél észreveszünk. S így a bizantiaiak már a XI-dik században ismerték azon kézfogásokat, melyeket, ma a takarékoság okából alkalmaznak. Nincs ujság a nap alatt.«

»Hiszem, hogy Konstantinápolyban a koronák készítésére különös műhely létezett, melyeket aztán a mindenkori uralkodók arczképeivel díszítettek s elosztottak a birodalommal szövetkezett barbar főnököknek. Tzathius, Zamoixius fia, ilyféle investitiót kért I. Justin császártól. Sz. István koronája Dukas Mihálynak (1071—1078), fiának Constantinus és Geowitz hercegnek a Török (azaz Magyarországon) híven uralkodónak mellképét mutatja, tehát e korona megküldetett I. Geyzának 1074-ben történt trónralépte alkalmával.*) Constantinus Monomachus 1042-től 1052-ig uralkodott; de idősebb Zoe császárné, kit a trón megnyerése miatt elvett, már 1050-ben halt el. Két hónapon át, számítva 1042-dik april 21-től, Theodora Zoe testvérével uralkodott Byzanczban, miután V. Mihályt elmozdították; ez magyarázza a második Augustának megjelenését a nyitra-ivánkai koronán. Midőn tehát koronánknak készítése szükségképen az 1042 és 1050 közti korszakra esik, másnak nem küldhették, mint az 1046-tól 1061-ig uralkodó I. Andrásnak. Daczára, hogy András az uralmat csakis a keresztyén vallás pártolása megtagadásának ígérete után nyerte el; ő a keresztyén vallást mégis pártolta, — nem kételkedhetünk tehát azon, hogy Monomachos a koronát neki akkor küldte, mikor a magyar király a pogányságot eltagadta. Orseolo Péternek (a németnek) újbóli beigtatása 1044-ben nem tette szükségessé új investitúrát a Konstantinápolyban székelő souzerain részéről, de másrészt is Péter, mint a német birodalom vasallja, nem állhatott barátságos lábon a keleti császárral. Sz. András medaillonja, mely hihetőleg a korona zárkapcsa (?) volt, az itt felmerülő kérdést, úgy tetszik, elégségesen eldönti. I. Geyza mellképe a neki Ducas Mihály által megküldött koronán előfordul; hasonlólag döntő I. András pártfogójának képe az egykoru koronán. (?) A két investitúra közt lefolyt 28 év elegendő a nevezetes haladás megmagyarázására. Egyébiránt a szentnek és barbár királynak képe (az utóbbi a királyi koronán érve), azon alárendelt (kisebb mérvben) viszonyban jelennek meg, mely e vasallust souzerainje irányában illeti.»

»Nem tudjuk mi okozta koronánk elásátását Nyitra-Ivánkán; itt csak bizonyos pontig világosabban láthatunk. Andrásnak testvér Béla, midőn magát az uralkodástól elzárva látta, segítséget keresett II. Boleslav, lengyel királynál. András a Tisza mellett legyőzték és elfogták. Hihető, hogy híu szolgái a koronát nem akarták a győztes kezébe juttatni, miután tehát szétszedték, darabjait elásták. Nyitra folyó, a Duna tributáriusa párhuzamosan fut a Tiszával (tudjuk minők a francziák földtani ismeretei). Úzöbe vétetve nyugatfelé tartó futamodásukban, a legyőzöttek a Nyitra partján rövid időre megállapodhattak, s itt ásták el a kincset, melyet másként megmenteniök nem lehetett. Bizonytalan azonban

*) Labarte »Historie des arts industriels au moyen-âge« (Paris 1865.) II. köt. 92. s. k. I. a magyar királyi korona mindkét részét Konstantinápolyból származtatja és sz. István utáninak mondja. »Ces données positives (t. i. Ducas császárnak és Geyzának a koronán előforduló neve) ne permettaient plus de rattacher la couronne à saint Étienne, qui était 33 ans avant l'avènement de Michel Ducas. Les archéologues allemand ont alors prétendu que les arceaux qui ferment la couronne proviennent d'une autre couronne que le pape Sylvestre II. (999—1003) aurait envoyée à St. Étienne, au dire de l'évêque Hartuitius, qui, au commencement du XII. siècle, a écrit la vie de St. Étienne, et que ces arceaux auraient été détachés de l'ancienne couronne et adaptés on ne sait à quelle époque, à celle donnée par Michel Ducas au roi Geyza I. Cette explication n'est pas admissible, car à l'époque de Sylvestre II. on ne faisait pas d'émaux en Italie. — Les inscriptions latines qui se trouve sur le fond d'or des plaques émaillées des arceaux ne peuvent prouver l'origine latine de cette partie supérieure de la couronne, car elles ont pu être gravées sur le fond d'or postérieurement à la confection des émaux. Les émaux, au surplus, ont entièrement le caractère grec. Ce bijou est donc entièrement byzantin.« Így nyilatkozhatik Labarte, ki a magyar koronát alkalmasint nem látta, s így nem vehette figyelembe azon különbséget, mely finom miveletű abroncsa és durvább bevégzésű két kengyele vagy hevedere közt létezik. Igazuk lesz tehát alkalmasint nem csak a német régészeknek, hanem még a magyaroknak is, kik a németek előtt constataták a magyar királyi koronának kettős eredetét; igazok lesz a latin felirások miatt is, melyeknek későbbi bevégzését Labarte elegendőleg nem indokolja.

vajjon a szétszedés már akkor, vagy csak a korona feltalálása idejében 1860-ban történt? Bock a koronát restaurálva adta ki »Kleinodien» című munkájában.

De Linas érdeme, a korona technikájának magyarázata ügyében kitűnő; azonban nagyon hibás nézete a byzanti császár és I. András közti viszonyról, melyet souzerain és vasal-félének (!) tart.

Ha Ducas Mihály I. Geyza királyt a magyar királyi korona feliratában »Despotának» nevezi, ezt egyedül a byzantiak határozatlan gőgjének tulajdonítják; midőn nem a magyar király a byzanti, császárnak volt lekötelve, hanem megfordítva Ducas tartozott köszönettel, a görög hadifoglyok váltáság nélküli kiadása miatt. I. András és X. Constantin közt nem létezett az előbbihez hasonló viszony, sőt semmiféle viszonyt nem találunk említve a történelemben; de Linas állítása tehát e részről is alaptalan.

Mi sz. András apostolnak képét illeti, ez sehogysem magyarázható I. András jelképének; hanem itt a szent egyszerűen mint a 12 apostolnak egyike jelenik meg, hihetőleg az apostolok vagy mindnyája vagy többje ábrázolva volt, mint a m. k. koronán, vagy egy alsó abrancson, vagy mint a magyar királyi koronán a hevederen, kengyelen. Ezen nézet mellett erősen harczol az is, hogy mióta de Linas cikke megjelent, Nyitra-Ivánkán egy sz. Andráséhoz hasonló medaillont kiástak is, Péter apostol mellképével, melyet a m. n. muzeum megvett és Bécsben a régebben talált darabokkal együttesen kiállított. Ezen medaillon mását e munka folyamában adni fogom.

Ugyancsak Nyitra-Ivánkán találták még a következő, kiállítva volt darabokat is, melyek de Linas véleménye mellett szólanak, mely szerint a királyi udvar szökevényei rövid tartózkodásukban e helyen elástak mindent, mi a királyi kincstárból a csata után még megmenthető volt:

Arany gyűrű, koronás fővel, byzanti sejtes zománcz (h. l. III. szekr. 60 sz.). A styl, a koronán előfordulóénak rokona.

Kis aranysekrényke, talán ereklyetartó, kristálytáblával, melyen át a sekrény belsejét láthatni (h. l. III. szekr. 61 sz.).

Az esztergami lipsanotheca.

Styljére nézve az esztergami lipsanotheca vagy *ereklyetartó* (h. l. I. falszekrény 2-dik osztály 12. sz.) tökéletesen megegyezik a nyitra-ivánkai koronáéval. Tüzetesen leírta Bock a »Jahrb. d. k. k. Centralcommission» III. köt. 1859-dik évf. 140. s. k. l., hol annak sikerült mását is látjuk, melyet a bécsi központi bizottság előzékeny szivességéből mi is adunk. Alakja tábláé, melynek rendeltetése: befogadni a közepén bemélyedt kettős byzanti kereszt közep négyeges mélyedésében (locellum) a keresztfának kis részecskéjét; ez azonban nincsen meg többé, valamint az egész kettős keresztnek csak helye, de nem egyszersmind díse is megmaradt. A kereszt jobbán áll Constantinus császár, 'O 'ΑΓΙΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ', X, 'Ε 'ΑΓΙΑ ΕΛΕΝΕ, balján anyja Helena, igen díszes és drága császári ruhában, fején korona, és e körül a szentek nimbusa, mindkettő két kezével a köztök álló kettős keresztre mutat, Helena előtt paizson ismét kettős kereszt, vonatkozólag az általa feltalált szent keresztfára. E két alak feje fölött egy-egy angyal (a tábla felső osztályában) kiterjesztett szárnynyal, a középső osztályban a kettős kereszt oldalán Krisztus monogrammája Χ (I-X helyett) négyszeresen ismételve. Az alsó osztályban, jobbán Krisztus a keresztfához vezetve 'ΕΛΚΟΜΕΝΟΣ 'ΕΠΙ ΣΤΑΥΡΟΥ felirással, három alakból álló csoport; balján a levétel a keresztfáról 'Ε ΑΠΟΚΑΘΕΛΟΣΙΣ felirással, öt személyből álló csoport, melynek egyike (kisebb mérvű) a kereszt alatt térdelvén, harangalakú tárgyat tart; de ezen alak csak a készítő ügyetlensége miatt ilyen és Bocknak igaza van, midőn itt fogót lát, melylyel a térdelő a scabellumra szögezett üdvözítő lábából a szeget kihúzza.

A technika iránt Bock következőleg nyilatkozik (142. l.): »Valamennyi személy és dísz az ismert byzanti technikával sajátos módon van kivive. Az aranyozott ezüstlap a zománczos alakok számára bemélyedve van kivésűzve. E bemélyedésbe azután függőlegesen forrasztották a finom, ama sejteket körülvevő arany sodronyt, melybe kis részletekben a zománczot (opera smalti) bele hintették (nem helyesen mondja Bock öntötték: eingegossen wurde). Ezen aranyszálak, melyek a zománcznak kere-

téül szolgálnak, képezik a rajz vázlatát, mely a tábla csiszoltatása után, a meztelen testrészeket és a ruhának redőzetét világosan körül fogja és kitünteti. A zománcz átlátszóként(?) jelenik meg, minőt még ma is kifogás nélkül byzanti aranyműves díszműveken látunk. Felhozhatjuk az ugyanazon technikával készültet: sz. István koronáját, az essen alapítványi templomban létező Teophanu császárné és III. Otto anyja korából származó zománczozott díszkereszteket, a hannoverai királyi palota kincstárában levő zománczos kereszteket és ereklyetartókat, melyek oroszán Henrik idejéből valók, valamint más zománczos edényeket, melyek Soltikoff herczeg dúsgazdag párisi gyűjteményében előfordulnak. (Mióta Bock ezt írta, Soltikoff gyűjteményét elérverezték.)

Bock itt két szembetűnő hibát követett el, midőn a zománczot átlátszónak, »translucide» mondja és midőn állítja, hogy az aranyozott ezüstlap bemélyedve van kivésűzve, a zománczos alakok felvételére. A zománcz sem itt, sem az idézett sz. István koronáján nem átlátszó, mert hiszen az átlátszó zománcz csak a XIV-dik század beálltakor keletkezett; de az alaplemez sincsen kimélyedve, kivésűzve; mert hiszen akkor vájott teremű zománcz volna előttiünk, holott sejtesse van dolgunk; mit Bock maga magával ellenkezésbe esve, erősít, midőn arany sodrocskákról szól, melyek a sejteket képezik.

De igaz itt az is, mit de Linas a nyitra-ivánkai korona technikájáról mond, hogy t. i. az alakok egész mélysége vagy benseje legelőször is dúcczal van kiverve, vagy bemélyedve, mit a nyitra-ivánkai koronán világosan látni, ha lemezkéjének hátsó részét tekintjük és miről világosan tanúskodik itt is amaz igen finom repedésféle rés, melyet az alakok határvonalán, hol ez az alaphoz csatlakozik, észrevehetni. Valamint a technikában, úgy a felfogásban is a lipsanoteca tökéletesen megegyezik a nyitra-ivánkai koronával; ugyanazon byzanti merevség mutatkozik az alakzásban, mozgásban, némely személyek hosszúra húzott testének soványságában, a redős, agg, mintegy életűt arczokban, a ruházat módoros, sok helyütt lehetetlen redőzetében. S itt főképen figyelmeztetnünk kell a ránczok természetellenes voltára. A császár és császárné ruháján nincsen semmi ráncz; mert ilyent nem engedett meg a drágakő, melylyel minden pont tele van rakva; ellenben más személyek ruharánczaiban egyrészt uralkodik a párhuzamosság, másrészt kettőnek térde táján találjuk azon specifice byzanti csiga-alakot, mely talán az assyri bikák épen e helyén alkalmazott csigatekeresztől származik. A ránczokat képezi mindenütt a festéket körülvevő sodronyka, melyet nagyszorgalommal és finomsággal ily tekeresekre fodorztak. A meztelen test mindenütt egyszínű, némileg a violaszínbe átmenő. •

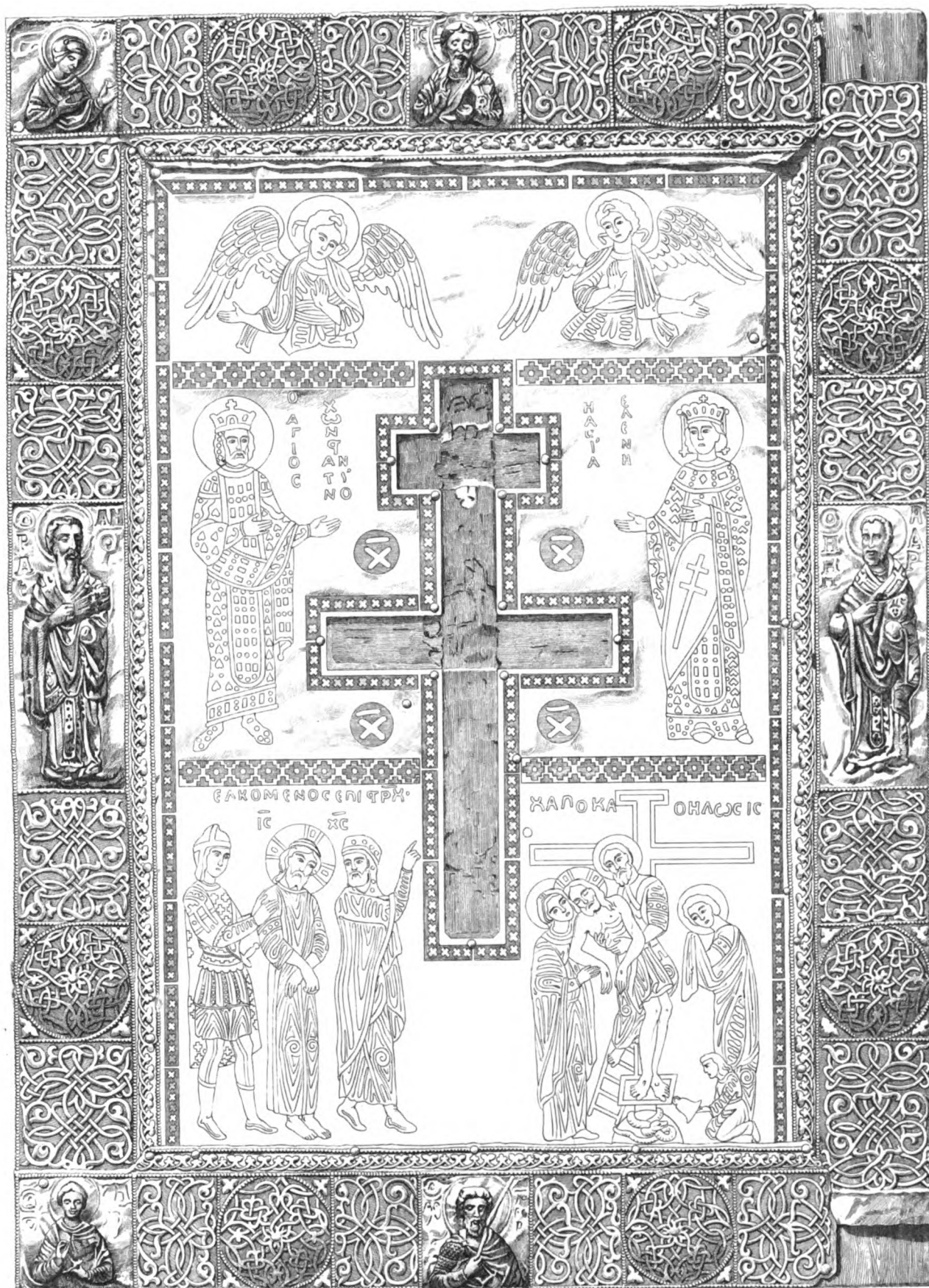
A középső táblát széles keret veszi körül, itt kiveretmívű szíjfonadékos (Riemengerinsel) díszek közt nyolcz alakos lemezke volt, melynek csak hata maradt fenn: a keret közepén Krisztus a kereszt nimbussal; jobbán a szűz némileg szabadabb mozdulattal; balján a lemez hiányzik. A jobb magas keretének közepén valamely keleti püspök egész alakja; a bal magas keretének közepén sz. Miklós. Az alsó kereten három lemezen mellkép, jobb sarkán sz. Demeter, közepén más szent, a balsark mellképe hiányzik.

Szól az esztergami lipsanothecáról Labarte is id. munkája II. köt. 96. s. k. 1., ugyanis: »Művészeti tekintetben az esztergami ereklyetartó csekélyebb a limburginál*); az alakok, bár szabályosan rajzolva, mégis hajlanak a természetlen hosszabbításra (ez nem áll általán; mert az alsó osztály személyeit még kurtáknak is nevezhetnők, míg a hosszabbítás a császár és császárné alakját illeti); a keret tekeres-díszének stylje is újabb korra utal. Ugy hisszük, hogy az esztergami ereklyetartónak keletkezése a XI. századba helyezendő.»

A Pannonhalmi casula.

Oly tárgyhoz érkeztünk, mely keletkezési idejére nézve a bécsi tárlaton megfordult régészek közt különböző véleményre adott alkalmat; e tárgy a *pannonhalmi casula*; latin feliratai mutatják, hogy nem készült Byzanczban, de rajzolási stylje egészen byzanti; miért is a latin feliratok daczára ide sorolandó.

*) Ezt alig állíthatni, ha az Ernst aus'm Weerth »Siegeskreuz«-nek Bonnban 1866. kiadott másolata után szabad ítéletet hozni; azonban meglehet, hogy az eredeti sokkal jobb másolatánál, s ekkor Labartenak igaza lehet.

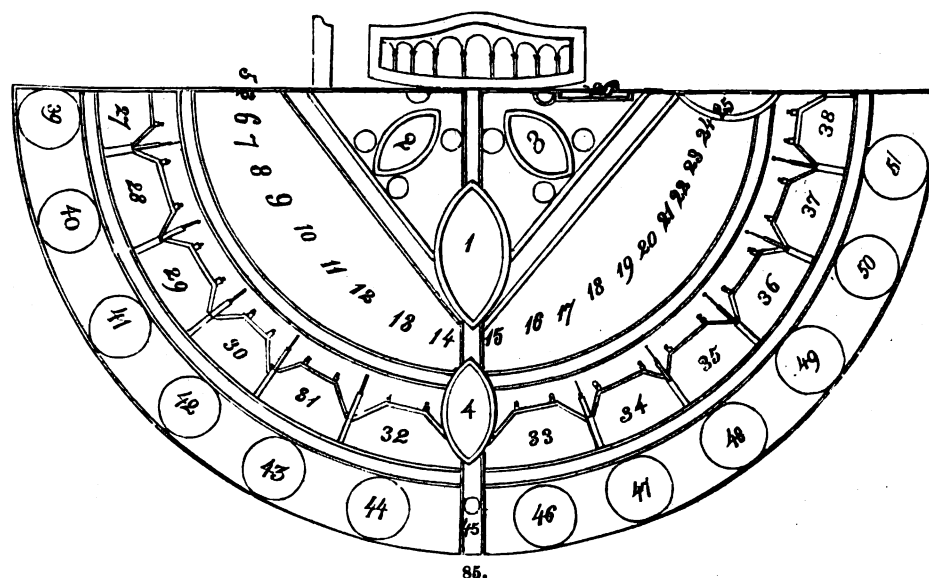
J. Schonbrunner del.

Aus der k. k. Hof- u. Staatsdruckerei.

A pannonthalmi főapát, Kruesz Chrysostomus igen díszes, Storno Ferencz által tervezett, külön szekrényben (a hivatalos lajstromnak IV-dikében) állította ki a magyar királyi koronázási köpenynek ismétlését (replica) vagy mását, vagy előmintáját. Ezen ismétlésen kevés kivétellel, látjuk a királyi köpenynek egész rajzát és még a violaszínű alapszövetet is, melyen négyszírmű virágok vannak elhintve. Csakhogy a koronázási köpenyen a szövet selyemszövet és a rajz erre aranszállal van hímezve, a pannonthalmi ruha ellenben csak igen vékony, átlátszó »gaze«-féle kelmét mutat, melyre az alakok csak sárga festéssel festve és barna vonalokkal vannak rajzolva.

A királyi palástot többször leírták, legközelebb adta ki Bock Ferencz »Die Kleinodien des h. römischen Reiches« című, Bécsben, 1864-ben megjelent munkájában; a pannonthalmi casulának egy tüzetes leírása megjelent 1754-ben Bécsben e cím alatt: »Casulae S. Stephani vera imago et expositio, quas publica luce donavit Francisc. Balassa.« Azonban az értekezésnek szerzője nem a címen megnevezett Balassa, hanem Frölich Erasmus jezsuita, ki e casulát a bécsi királyi lakban felfödözte és rejtekéből napvilágra hozta.

Mindkét ruha eredetileg egyetlen nyílással, a fej számára, bíró félkörű casula volt, ma azonban módosított alakban jelenik meg; mert elől fel van vágva; van mindkettőnek gallérja is, és a pannonthalmin egy vállszalag is, a második vállszalag hiányzik. *)

A casula, használva a heraldikai szót, középső gerendával két egyenlő részre van hasítva, melynek közepétől felfelé két ferdegerenda fut, mi által a legrégibb Y alakú kereszt jó létre. **) A szétágazás helyén áll egy halhólyag vagy mandorla, (1.) melyben Krisztus ül trónon, lábát oroszlányra és basiliskusra téve: »supra leonem et basiliscum ambulabis«. Jobbjában keresztsceptrum, baljában világ-gömb. A mandorla körüli felírás:

HOSTIBUS EN CHRISTUS PROSTRATIS EMICAT ALTUS.***)

*) A miénkkel, alakban tökéletesen megegyező régi casulák voltak kiállítva az osztrák osztályban: nevezetesen azok, melyek a sz. Blasius-féle zárdából sz. Pál nevű zárdába, Kaerthben, kerültek, és melyeket igen jól leírt Heider Gusztáv a bécsi központi bizottságnak évkönyveiben (I. Jahrbuch d. k. k. C. C. zur Erforschung u. Erhaltung der Baudenkmale IV. köt. 1860. évf. 111. s. k. l.) E casulák a XII. és XIII. századból származnak.

**) Az Y alakú felosztás, még pedig kétszeresen felfelé és lefelé, előfordul sz. Becket Tamás, canterbury érsek casuláján is, (I. V. l. Ducnek »Dictionn. rais. du mobilier« 1869. III. köt., rajzát a 146-dik lapon.

***) A feliratok a pannonthalmi casulán ide s tova már nem olvashatók, kiegészítem tehát a királyi palást feliratait után. Úgy szintén az alakokra nézve utalnom kell Bocknak kiadására, hol ezek, bár kis mérvben, a királyi palást színes ábrájába be vannak rajzolva. Körrajzban jelennek meg az alakok Frölich munkájában is, bár itt kevesebb tekintet van a stilszerűségre, mint Bocknak díszmunkájában.

Ezen mandorla fölött van jobbra kisebb, két angyal által tartott mandorla (2.), melyben Mária a római catacombákból, vagyis földalatti temetkező helyekből ismeretes állásban imádkozva van ábrázolva magasra emelt karral; körirat:

EMICAT IN COELO SANCTE GENITRICIS IMAGO.

A második, kisebb mandorlában, a nagynak balján (3.), szintén két angyal által tartott kisebb mandorlában Krisztus állva és áldva, jelezve keresztnimbus által; körirat:

DAT SUMMO REGI FAMULATUM CONCIO COELI.

A nagy mandorla fölött, a középső gerendán sas lebeg, körmeiben könyvet tartva.

A három mandorla körül nyolcz medailon látható, melyben részint az evangelisták jelvényei, részint angyalok rajzolják. Az Y körüli szabad helyen nagyobb angyalok és a casulát ajándékozó királyné (?) látható.

Az Y ferde gerendájában medailonokban angyalok vannak ábrázolva; e medailonok vázlatunkon nincsenek jelezve.

Az 1. számú mandorla alatt ül, ismét mandorlában (4), az áldó és világömböt tartó Krisztus; körirat:

SESSIO REGNANTEM NOTAT ET CHRISTUM DOMINANTEM.

Az említett négy mandorlának alapján sugárokat látunk, minők a byzantiak színváltoztatási ábráin szoktak előfordúlni.

Az Y alakú kereszt körül hármaz felirattal és alakos szalaggal elkülönített félkör vonul.

A felső félkörben áll a következő propheta, kinek nevéhez jelzésül még a Pr. (Propheta) betű is van csatolva: annak, a ki az 5-ik szám mellett áll, nincsen neve; mert ez, midőn a casulát felvágták, alkalmasint elszeletett; (6.) HABACUC, (7.) NATAN, (8.) EZECHIEL, egyik oldalán »PRINCIPIUM« (9.); másikon »ET FINIS«, (10.); (11.) DANIEL, (12.) AGGEUS, (13.) ZACHARIAS, (14.) MALACHIAS.

Túl a hasító egyenes gerendán:

(15.) MICHAELUS, (16.) JONAS, (17.) ABDIAS, (18.) HIEREMIAS, (19.) ismét KRISZTUS, egyik oldalán A, másikon (20.) Ω, (21.) ESAIAS, (22.) IOEL, (23.) AMOS, (24.) névtelen.

Ezekhez Fröhlich következő jegyzetet tesz: In prophetarum ordine et nominibus illud mirum: eos inter Prophetas, quos aliquid scripsisse constat, et quorum scripta tenemus, etiam Prophetam Natan constitui, cujus librum nullum tenemus, cum tamen neque Eliam, neque Elisaeum isthic locum obtinuisse conspiciamus. Fortasse Nahum loco Natan scribendum erat. Porro in hoc Prophetarum ordine primo loco (itt 24. sz. alatt), quod desideratur, Prophetae nomen Zachariae fuisse arbitror.

A néző jobbán, a felső félkör legmagasabb helyén, mandorla volt, mely csak részben maradt meg. Bock hiszi, hogy itt a királyné volt ábrázolva, térdelve casuláját nyújtván a szűznek; mire a töredékes feliratot

RR . . . OBUMBRA

is magyarázza, midőn az RR. betűt az »Offerret« szóból megmaradottnak hiszi.

E mandorla mellett még az Y ágán belül levő fekirányos csíkon

SPES C. RT.

olvasható, mit »Spes certa salutis«-nak olvasnak.

A felső félkört a középsőtől ezen nevezetes felirati szalag választja el:

EGINA HAEC CASULA OPERATA EST ET DATA ECCLESIAE SANCTE MARIAE SITE IN CIVTATE ALBA ANNO INCARNACIONIS CRI MXXXI INDICIONE XIII A STEPHANO ET GISELA R.

Az utolsó R. betűt a Regina szó kiegészítésére át kell tenni az »egina« hiányos szóhoz, minél igen feltűnő, hogy e szónak betűi az 5-dik számú mandorla által vannak szétszakítva és hogy most a mondat a regina szóval kezdődik, holott ennek a rend szerint a mondat végén kellene állania.

A középső félkörben látjuk a tizenkét apostolt, ülve, tornyocskát hordozó oszlopok közt; az oszlopok ismét összekötvék kétszer tört kisebb tornyocskát hordozó orommal, minővel gyakran találkozzunk byzanti műveken. Többnyire az orom közepén emberke ül, keresztezett lábbal; két oldalán fegyveres. Az utóbbiakat Bock az apostolokat üldöző poroszlókként tekinti, a középső ülő alakot bírónak nézi.

Az apostolok irással vannak elfoglalva, nevök mellett a jelző Ap. áll, soruk a következő:

Jobbra (heraldikailag) (27.) PETRUS, (28.) PAULUS, (29.) JOHANNES, (30.) THOMAS, (31.) JACOBUS, (32.) PHILIPPUS.

Balra (33.) BARTHOLOMEUS, (34.) MATHAEUS, (35.) JUDAS, (36.) SIMON, (37.) TADDAEUS, (38.) ANDREAS

Fröhlich megjegyzése (30. l.): In constituendo Apostolorum ordine aliquid, ut in gente recens Christianis sacris imbuta pictor Casulae peccavit, qui *Judam* seorsim, ac seorsim, Thadaeum scribens, binos ex uno Apostolos fecit; neque enim Judae Iscariotae hic locus ullus esse potest. Itaque desiderantur isthic Apostoli: *Mathias*, *Barnabas* et *Jacobus minor*, nam unicus qui Casulae insertus est, *Jacobus calamus* non gerit, uti alii Apostoli, quorum scripta tenemus: is igitur *Jacobus major* est, minoris enim Epistolam habemus, uti et Judae, cui calamus itidem in Casulae pictura attribuitur.

A középső és alsó félkör közt más, alakos szalag vonúl, melyen szaladó állatok vannak ábrázolva.

Az alsó félkörben pávák és növénydíszek közt medailonok láthatók, ezekben pedig térdképek.

Jobbra, (heraldikailag) (39.) névtelen; Bock sejti, hogy az DAMIANUS; mivel erre közvetlen (40.) COSMAS következik (41.) PANTALEON, (42.) GEORGIUS, (43.) VINCENCIUS, (44.) GISELA REGINA. Ez templom-mintával kezében, alkalmasint az általa felépített veszprémiével. Ebben különbözik a királynénak térdképe a többitől, melyek kezökben lándzsát és gömböket hordanak.

Balra (46.) STEPHANUS Rex. — A király és királyné térdképe közt és fölött a függőleges főgerendán látható kisebb medailon (45.) s abban fegyvertelen fiatalnak mellképe; ezt mindkettő fiának, SZ. IMREÉNEK tekinthetjük. — (47.) STEPHANUS. Vajjon a névnek ezen ismétlése alatt nem kellene-e sz. István apját keresnünk? Fröhlich erre nézve idézi Ademar Egoismensis III. p. 67. editio in folio 1725. ubi ita de Patre Stephani Geisa Duce, atque de ipso Rege: »Sanctus autem Brunus convertit ad fidem Ungriam Provinciam, et aliam quae vocatur Russia; Regem Ungriae baptisavit, qui vocatur *Geitz* et mutato nomine in baptismo *Stephanum* vocavit, quem Otto Imperator in natali Proto-Martyris Stephani a baptismo excepit« — — »Rex quoque supra dictus filium suum baptisare jussit et sanctus Bruno imposuit ipsi nomen sicut sibi, *Stephanum*. Postea vero ipsi filio ejus Stephano Otto Imperator sororem Henrici postea Imperatoris in conjugio dedit (Gislam)« Ex verbis istis Ademari Monachi Egoismensis (cujus auctoritas propter antiquitatem magna) facile colligitur Geyzam Patrem S. Stephani Catholium fuisse. — (48.) CLEMENS, (49.) SIXTUS, (50.) CORNELIUS, (51.) LAURENTIUS. Az utóbbinak mellén medailonban mellkép látható. Bock sz. Lőrincznek fiáról szól, azonban a kettős szakáll inkább Krisztus-fejre mutat.

Bock az előadás összegét az egyházra vonatkoztatja az »ecclesia militans et triumphans«-ra — »ibi et ubi«; miért is az alsó mellképeket nem mint Fröhlich teszi, martyrokéinak kell tekinteni, hanem megdicsőített harczosokéinak a hitben.

Casulánk szegélye új, a királyi palástét nem adja.

A gallért Bock azon időből kelteti, melyben a casulát királyi palásttá átalakították. Itt hét körívű arkádban phantastikai állatok vannak ábrázolva, a nagyobbakban kettős, a kisebbekben egyes számmal; hol kettősek köztük növénydísz áll. A gallérnak szegélye a szokásos szívdísz mutatja.

A meglevő jobb vállszalag négy medailonban nimbusos mellképet mutat.

Áttértünk a királyi palást és a pannonhalmi casula közti különbségekre:

A középső és alsó félkör közti alakos szalag egészen különböző. A casulán szaladó nyulat, szarvast és kutyát látunk; míg a paláston oroszlánok és madarak ábrázolva.

86.

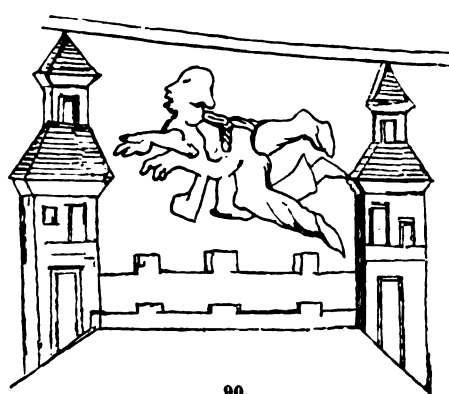
A névtelen propheta (5-ik szám) a paláston igen különös szék mellett áll (87. ábránk); míg a casulán bekeretelt mellképet tart (88. ábránk), hasonlót ahhoz, melyet sz. Lőrincz mellén látunk és mely a casulán egyszerű elyptikai keretbe van foglalva, a paláston pedig ezenkívül még négyszögűbe is.

87.

89.

90.

88.

Vége a paláston Bertalan apostol fölött megjelenik a Bock szerint, törvényszékén ülő biró (89. ábránk); míg a casulán fekvő vagy lebegő alakot látunk e helyen. (90. ábra.)

A munkát illetőleg a casulán a legfinomabb a galléré, magának a ruhának alakjai a sárga alapra vastag ecsettel árnyék nélkül vannak rajzolva.

Legdurvább és más festékekkel írva van egy olvashatlan név a néző jobb oldalán levő egyik propheta képébe; szintén oly durván van restaurálva Jakab apostolnak feje, valamint oda rajzolva a palásttól különböző alakos szalag is. A nevet Erichnek vagy Frölichnek igyekeztek olvasni, de mindkettőnek ellentmond a végső elég világos zh betű.

91.

Minő már most a pannonhalmi és a királyi palást közti viszony, melyik szolgált a másinak mintájául vagy melyikről van a másik átrajzolva (abgepaust)?

Bock nem támadja meg azon traditiót, mely szerint a királyi palást egy a sz. István korában készített casulából eredt; mert ámbár a palástnak használatáról a koronázás alkalmánál nincsenek okmányos adataink, melyek túlmennének a XIV. századon*); a rajz, felfogás, styl és kelme (nevezetesen a phantastikai állatok is) tökéletesen meg-egyeznek más ezen korból ránkmaradt hasonló ruhákéval.

*) Anno 1385 de Caroli Parvi Coronatione, Joh. de Thurócz p. 117. ita narrat: ubi Carolus sacra circumdatur veste medius Procerum stabat &c. Anno 1438 dum Albertus Austriacus in Reg. Hung. coronaretur — tunc Rex vel in sacristia, vel sub papilone (sic) ad hoc parato, induitur regalibus vestimentis stb. Anno 1444. de Coronatione Uladislai I. Cum in habitu Regiae Majestatis, et coronatus in Pallio Divi Stephani esset, mirabile spectaculum se exhibuit. Mint sz. István palástja tulajdonképen csak ezen utolsó idézetben van jelezve (l. Fröl. 33. és 34. l.).

A pannonthalmi casulát csak későbbben említik, nevezetesen Frölich fedezte volna fel Bécsben a császári kincstárban 1754 körül*). Bock a bécsi »Mittheill. d. k. k. C.-Cm.« 1866-ik évf. XIII. lapján közli a pannonthalmi kincstár egyik régibb lajstromát, mely a casulát nem említi, de nem is említheti; mivel e ruhát csak I. Ferencz király ajándékozta a pannonthalmi főapátságnak akkor, mikor ezt újra helyreállította.

A királyi palást felvágatása csak Mária Theresia alatt történt, mit Bock Frölich könyvének idézéséből (Fröl. 54. l.) bizonyít.

»Ő felségének pedig a nyitott ruhákat hátul vagy hátán igazította a főkamrás asszony**) — a főoltár előtt a királynéra adták sz. István köpenyét, melyet nagyobb kényelem végett, *elől a varrásban felnyitottak*, úgy, hogy az a két vállszalaghoz tűzve, tehát elől egészen nyitva volt.«

Ebből Bock továbbá következteti, hogy amaz alkalommal a palástnak régibb, nevezetesen a 25. számú mandorlájának részét kivágták.

De hadd szöjjön maga Bock »Geschichte der liturgischen Gewänder« című, Bonnban 1859. megjelent munkájának 159. s. k. l. hol Frölichről mondja: »hogy a ki 1754-ben munkát írt a királyi palástról, leírásában nem ezt tekintette, hanem szeme előtt volt ennek a bécsi császári kincstárban levő *előképe* (Prototyp) azaz a legfinomabb vászon-byssusra gyöngéd növényfestékekkel festett *mintája* (Muster-entwurf),***) melyet az úgynevezett »pallium sti Stephani« *hímzési mintának* tekinthetünk, ez után *tökéletesen hasonlólag* készítette arany hímzését művészetiileg ügyes kézzel a királyné.†) Ugy tetszik (sőt bizonyos), hogy ezen alapítójától származó műerekljét Bécsből az ismét visszaállított pannonthalmi főapátságnak ajándékozták. A finom bíbor-cendalra művészetiileg aranynyal hímzett királyi palást, alakjaira nézve tökéletesen megegyező (azaz csekély kivétellel) félkör alakú (következik az utóbbinak leírása és ezután folytatja szövegét). Minden az ó- és új testamentumból vett rajz és felirat, minőt a paláston látunk, meg van a fölötte gyöngéd byssus-kelmén is, selyem-gaze-féle szöveten vagy crêpe de Chine-n, még pedig, mint nekünk tetszik rajzolva egy byzanti udvari festész ügyes kezével s úgy előadva könyvnyi festékekkel, hogy az alakok a hátapon is világosan láthatók. Ezen, nagy régiségének dacára még meglehetősen ép ruhát fontos tanuságnak††) tekintjük azon történeti kifejlődésnek felvilágosítására, melyet a festészet és hímzés az egyház szolgálatában, már is a XI-dik században elért. Feltalálása felvilágosít arról, mint űzték akkor az udvaroknál a hímzést és egyszersmind arról is, mennyire kellett már ismeretöknek is fejlődve lennie, hogy ily nagyobb szerű hímzéseknek segítségül lehessenek. Eltekintve a kelmének befestéséről, a szövésről és az aranyszál készítéséről, ily hímzés, minőt a magyar királyi paláston, és az ugyancsak e korból származó bambergi császár-köpenyeken találunk, felteszen a festészetben is igen fejlődött képességet. Nem tehetjük fel, hogy a hímző nő ilyféle nagyobb szerű compositiot és

*) Epocha translatae Vindobonae sacrae Casulae statuenda videtur anno 1543 (Frölich t. i. hiszi, hogy ide mentették még a török előtt). Delituit hic haec veneranda Vestis, donec aliquot abhinc annis (azaz száz évvel 1754 előtt), cum jussu Mariae Theresiae Reginae Thesaurus Austriacus novum in ordinem redigeret Vir Perill. Jos. de France, inventum hoc Vestimentum, inter alia, quo non pertinebat, peregrina olim collocatum, inter veneranda sacri Thesauri Cimelia est repertum. (Frölich 58. l.) és: Imago isthaec (a casulának mása a munkában) ut sacro vestitui simillima prodiret, sedule curavit R. T. Erasmus Frölich S. J. in Theresiano Collegio Historiae Professor (u. o. 1. l.).

**) Und Ihre Majest. wurden die eröffneten Kleidungen von der Frau Obrist-Hoffmeisterin u. beyden Cammer-Freylen wider zuruck gemacht, die Sandalia S. Stephani aber legten Ihre Majestät nicht an, weilten Allerhöchst Dieselben, darinne nicht zu gehen vermöget hätten... gegen den hohen Altar über stehenden Thron; woselbst allerhöchst Deroselben der Mantel des Heil. Stephani umgeben, welcher zu mehrerer Bequemlichkeit *voran in der Nad eröffnet*, und Ihre Mayst. also umgeben worden, dass Selbe zu beiden Seiten an denen Achsel-Baendern angeheftet, mithin voran völlig offen standen.

***) Bock téved; mert Frölich egyenesen a casulát leírja, és nem a királyi palástot.

†) Ehez idézés Frölichből 55. l. Pallium St. Stephani figuris auro contextis fulgere perhibent (ut ait Bonfinius et Revaijus) quando in casula nostra nihil auri neque est, neque fuit unquam; etsi color flavus isque olim nitidior, praeuere auri speciem intuentibus poterat.

††) Die k. k. Central-Commission zur Erhaltung der Monumente, die seit der kurzen Zeit ihres Bestandes (seit 1855), wie dies allgemein anerkannt wird, schon so Treffliches geleistet hat, würde der archaologischen Wissenschaft einen grossen Dienst erweisen, wenn sie veranlasste, dass die völlige Identität der bemalten Byssuscasel in Martinsberg mit dem ungarischen Krönungsmantel kritisch streng nachgewiesen würde. Da sich eine solche grosse Originalpause des ungar. Krönungsmantels in unseren Händen bereits befindet, so erübrigte noch, dass durch Vorsorge der k. k. Centralc. eine solche Pause auf dem Originale in Martinsberg von geübter Hand aufgenommen werde. Bocknak ezen pium desideriumát ma már a pannonthalmi főapáthoz kell intéznünk, őt felkérnünk, rajzoltassa át becses erekljét az e tekintetben feltűnőleg ügyes és különben is a zárda restauratiója okából gyakran ott megforduló Storno Ferencz által, hogy adott alkalommal ezen átrajzolást a királyi palásttal összehasonlíthassuk.

tervezetet maga készített volna; a magyar koronázási palást, de még inkább a bambergi császár-köpenyek rajzainak feltalálása nem csak dús képzelőtehetséget, alakzási tehetséget, hanem legtöbb esetben magasabb theologiai és tudományos műveltséget is teszen fel, minőt ama kor hímező asszonyaiban nem kereshetünk, birtak volna bár ezek Hroswitha képességével is. — Függő viszonyban voltak tehát a középkor hímező asszonyai a teremő rajzolóhoz, a festészhez; mert ez nagyobb, többszínű munkáknál nemcsak nagyobb színes mintát volt kénytelen készíteni, hanem sokszor, bokrosabb esetekben a körrajzot és árnyékolást oda vetette a kifeszített kelmére, melyhez a hímezők aztán magukat tarthatták. Magunk is találunk régi, megkárosult hímezéseken nemcsak az alapul szolgáló rajzot, hanem odafestve a színezés és árnyékolást is, minőket aztán a hímező fényes selyemszállal kiegészített.

A fölhozottakból kitetszik, hogy Bock minden nagyobb szerű középkori hímezésnél színes előmintát teszen fel, felteszi, hogy azt nemcsak ügyes, hanem egyházi symbolikában is jártas festész maga rajzolta sőt még festette is; végre, hogy ilyen mintának, mely után a királyi udvarnál a mai királyi palástot, hajdan casulát — hímezték, épen a panonhalmi casulát tartja.

Másként vélekedett több, a bécsi tárlatot meglátogató német régész, kik a pannonhalmi casulát a királyi palásttól átrajzoltnak (durchgepaust), némelyike pedig csak újabb időben, talán csak Frölich idejében átrajzoltnak tartotta és véleménye erősítése végett az olvashatlan nevet (91. ábránk) egyenesen Frölichnek olvasta, nem gondolván meg, hogy ha Frölich átrajzoltatta is, nehezen juthatott eszébe nevét oly alatta készült kelmére tétetni, melyet ő maga több századdal régiebbnek állított, nem gondolván meg, hogy a kelme időszerinti kopottsága, de ennél is inkább a rajznak kezelése is sokkal régiebb időre mutatnak, mint a minőt a mult századnak tulajdoníthatni, ha csak fel nem teszik, hogy itt valamely korának minden gyakorlatát félretevő rajzoló működött.

Révay Péter, ki 1608-ban koronaőr volt, értesítéséből vesszük, hogy II. Mátyás király v. Pál pápa kívánatára és számára a királyi palástot ezen évben Bécsben lemásoltatta, a palástnak átvitele a rendek beleegyezésével történt, és Révay visszahozta Pozsonyba, melynek várában akkor az ország elenodumait őrizték. Kik a pannonhalmi casulát e palást másának tekintik, ezen értesítéshez ragaszkodnak és az átrajzolást akkor hiszik történtnek; még pedig úgy, hogy a pápa számára készült kivül más példány is levétetett igen nagy sietősséggel, melynek tulajdoníthatni, hogy az alakos szalagot csak későbbben és az eredetinek jelen nem létében kitöltötték, a feliratokat is, részben emlékezetből oda írták; miért is ezeken ide s tova az oldalak fel vannak cserélve »Petrus« helyett »Betrus« van téve stb. — Mi az alakos szalagot illeti, ez mindenesetre csak későbbben lett festve, sőt csak századunkban mielőtt a casulát Pannonhalmára küldték, ugyanezen időben restaurálták Jakab apostol fejét és írták az olvashatlan nevet is; mindez ugyanazon sokkal sötétebb festéssel és sokkal durvább módra történt oly ember részéről, ki a régi mű iránt semmi kegyelettel nem viseltetett: de a többi felirat egykorú az alakok rajzával, a festék és a rajzolási mód ugyanaz; ugyanaz a többi eltérésekben a palásttól u. m. a szék helyett odatett mellképben és a Bertalan feje fölötti változtatásban is.

Ha már most a casula rajzát tekintjük, ennek styljében nem lehet nem a byzanti iskolára ráismerni; nem hihető, hogy a XVII. század elején, melyben kivált a gyakorlati emberek tökéletes megvetéssel tekintettek ily régi műveket, nem hihető, hogy a XVII. század elején annyira birtak volna utánozni a régi rajzmodort, mi még manap is minden tanulmányozás mellett csak nagy nehezen sikerülne. Hozzá járul, hogy így átrajzolni, mint itt, ha csakugyan volna szó átrajzolásról, fölötte nehéz feladat, hol az átrajzolendő tárgy nem bir síma felülettel, hanem mint a hímezés minden helyén változó dombo-

*) Absoluta Regali convivio, corona in conservatorium cum reliquis ornamentis, excepto Divi Stephani pallio reducta, praesentibus iisdem, qui dum eximeretur presto fuerunt. Instante enim comitiorum solutione, Imperator (Mathias II.) paludamentum a Petro Revai conservatore postulavit, ut Pontifici illud videre desideranti depictum transmitteret, qui ubi ad formulam juramenti sui recurrisset, ex eaque illud sibi minus esse integrum significasset, nimirum vel minima ex elenodiis Regni extradare, Imperator ad primum responsum forte indignatione concepta, repetita mox formula juramenti, et diligentius examinato eo, quales deceat se praestare eos, qui conscientiae vinculo detinerentur, fidem, et diligentiam conservatoris laudavit, postulationem suam, tandem coram Palatino et Statibus ac Ordinibus adhaec praesentibus exposuit, quorum annuentia effectum, ut Petrus Revay paludamentum Imperatori traderet, eundemque Viennam comitaretur, unde non prius discessit, quam manibus suis resignaretur quod postmodum reliquis Regni Clenodiis in conservatorio adjunxit. — De Monarchia et sacra corona regni Hungariae centuriae septem auctore Petro de Rewa Francofurti Anno MDCLIX. Kis folio 140. l. — Ugyanis Révay Péter röviden leírja a királyi palástot. De Sacrae Coronae Regni Hungariae ortu. Tyrnaviae Anno 1732. kiadványának 80. s. k. l.

rodást mutat; hogyan követhetné itt a lágy ecset szabatosan az eredetinek hullámszó vonalait? Pedig a casulán minden ecsetvonás szilárd kézzel van húzva, sehol nincsen reszketésnek vagy habozásnak jele, sehol sem mutatkozik igazítás, minő a hímzett tárgy átrajzolásánál elkerülhetlen volna. Mindezek eltiltanak azon feltevéstől, mintha a casula a hímzett palástnak átrajzolása (Pause) volna, eltiltanak tehát azon feltevéstől is, hogy ily átrajzolás 1608-ban történt.

Tekintsük most az ellenkező esetet, melyszerint nem a casula volna átrajzolva a palástról, hanem a palást a casuláról s ekkor mindezen nehézség könnyebben eltávolítható, a két szövetnek egymásból eredete világosabban magyarázható.

A pannonhalmi casula elkészült, hogy a palástnak, mely eredetileg szintén casula volt, előképül, mintául szolgáljon, az utóbbinak kelméjére tehát átrajzolták (durchgezeichnet) az előbbinek rajzát, melyet azután hímeztek. Eredetileg mindkettő elől-hátul zárt ruha volt, tehát tetején levágott és keresztül lyukasztott csűröknek alakját mutatta; minőt például sz. Becket Tamás casulája is mutat. *) Minő okból történt, nem tudhatjuk, hanem e ruhát még készítése alkalmával elől felvágták; felvágták és darabját elmetsették a mintán is, hogy a hímző nő e tekintetben is egészen követhesse előképét s akkor vészett el a 25-dik számú mandorlának része. Ezen felvágás nem történhetett Mária Theresia alatt; mert ott nincsen felvágásról, hanem van szó felnyitásról a varrásban »voran in der Nad eröffnet«; de ezen összevarrásnak is van természetes oka; mert sem Bock rajzában, sem a pannonhalmi casulán sehol sincsen nyoma semmi boglárnak, fibulának, azon a középkorban szokásos, ugynevezett »morsus casulae«-nak, mely a ruha két részét a nyak alatt összetartotta volna; itt tehát a casulát más-ként (összevarrással) kellett összetartani.

Érkezünk a két ruhán látható különbséghez: az alakos szalagot a rajzoló üresen hagyhatta; mert annak díszítésére nézve még nem volt tisztában önmagával, későbbben ezt talán külön kelmece síkra rajzolta s ekkor már nem volt szükséges, hogy a nagy mintára is átvigye; de az üres helyet betölteni akarták és a királyi palást jelen nem lévén és valamely ki nem elégítő másolatán csak nagyban és homályosan rajzolt szaladó állatokat látván, ilyeneket festettek oda, ez pedig annál valóbbszínű, ha a kiegészítést csak századunkban történetnek tesszük fel; mert ekkor a palástnak már több, hanem rossz publicatiója létezett.

Nehezebben magyarázható a casula mellképének helyettesítése a székkal a paláston és a casula, Bertalan apostol feje fölött lebegő alaknak helyettesítése ülő alakkal a paláston; ennek különös okát megmondani nem tudom, de ilyen okot azok sem fognak találni, kik a casulát átrajzolásnak tekintik; mert hiszen ezen két tárgynak festéke és rajzolási módja tökéletesen megegyezik a többivel s így nem tehető fel, hogy ezt a rajzoló későbbben emlékező tehetségéből odavetette, valamint nem láthatni át, miért hagyott volna a második alakra nézve hézagot épen a casula kellő közepén?

A gallérnak sokkal ügyesebb kezelése ezt a későbbi korba helyezni kénytelenít; sőt oda mutat az is, hogy e gallér a ruhához van varrva és, hogy szövete is különbözik a ruhakelmétől.

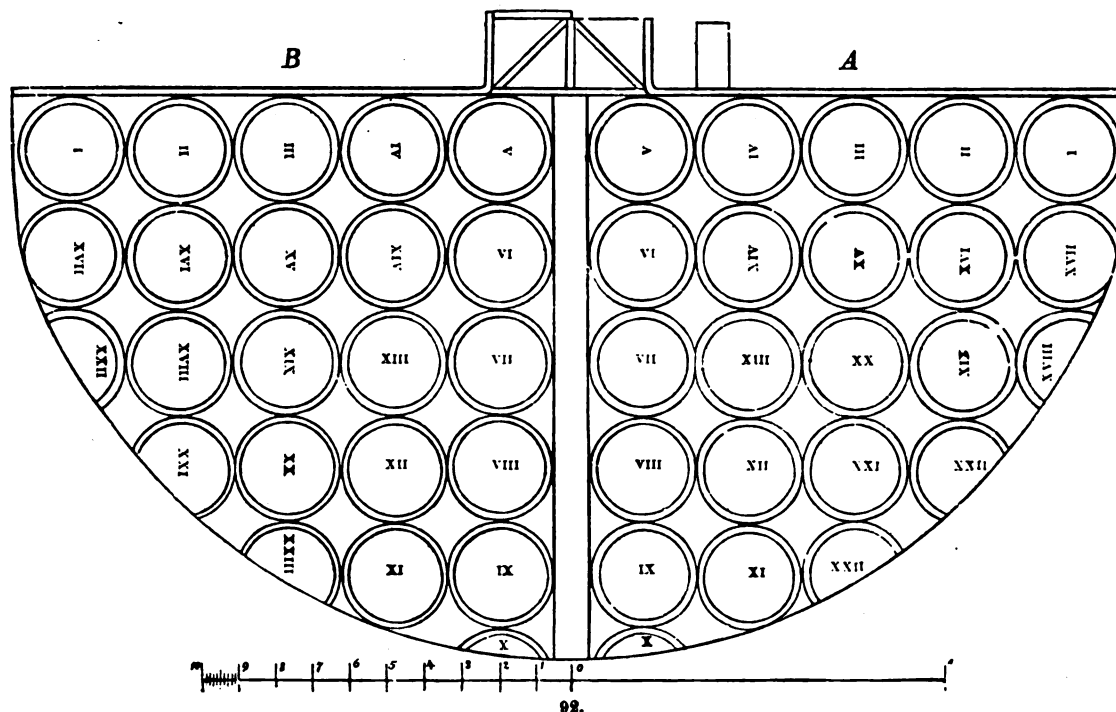
Egyébiránt ki kell mondanom, miként itt teljes világosságot és biztosságot csak a három ruhának tüzetes vizsgálatából nyerhetünk, ha t. i. a pápának küldött másolat Rómában feltalálható.

Meglehet, hogy a királyi palástnak vékony és a százados idő által megviselt hátlapján átlát-szik az előlap rajza s ha, ily esetben, ez és a pannonhalmi casuláé egymást fődik, nem leend többé kétség, melyik az eredeti, melyik az átrajzolt. Egyébiránt ilyen pontos összehasonlításig is, mely meg-lehetős nehézséggel jár, a pannonhalmi casulát oly műemléknek vehetjük, melyen világosan megjelenik a byzanti befolyás a nyugati műgyakorlatra, vagy pedig a byzanti iskolának széles elterjedése a XI-dik században. **)

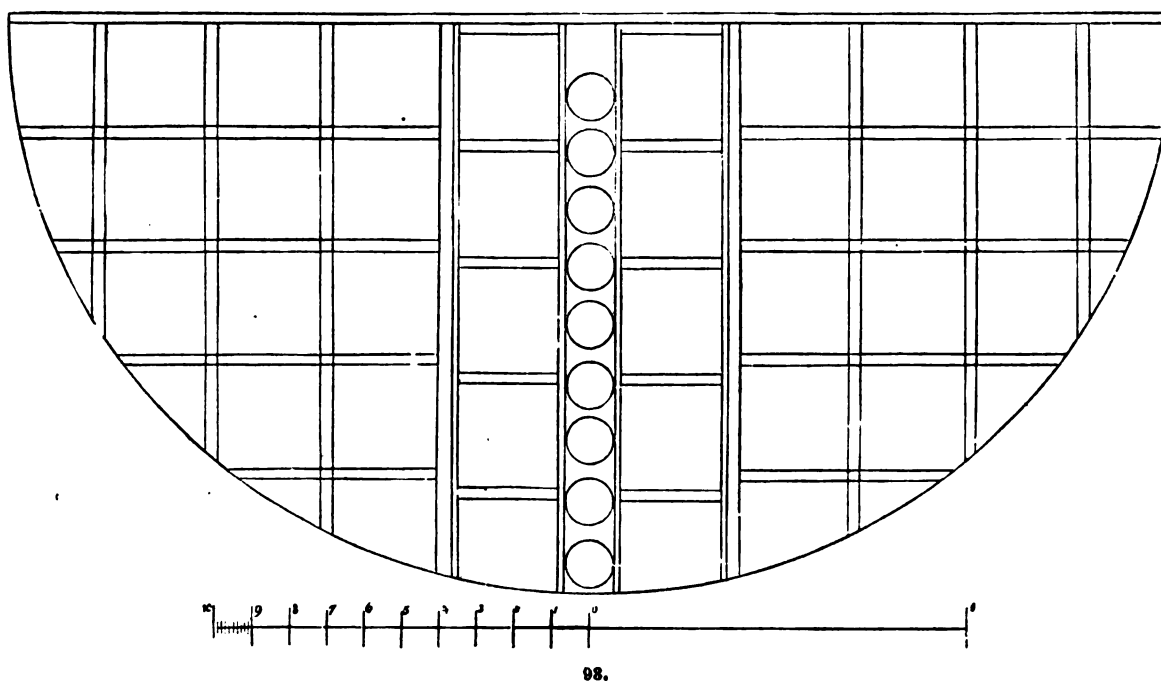
*) L. V. I. Ducnek mását »Diction. du mobilier« III. köt. 146-dik lapján.

**) A királyi palást Agincourt figyelmét is magára vonta, ki Peint. CLXVIII. T. 11. ábrájában annak egy részét másolatban adja: mihez Quast a következő szöveget írja: »Theil eines Messgewandes, oder Chorrock, welcher vom König Stephan von Ungarn u. seiner Gemalin, der Königin Gisela, der Kirche Albaregalis geschenkt sein soll; dieses aus Wolle u. Seide gewebte (azaz auf Seide gestickte) Gewand enthält in der Mitte die Figur Christi, umgeben von heiligen Personen des alten u. neuen Testaments; am unteren Theile befinden sich die Brustbilder der frommen Geber, welche 1031. regierten«. A részlet csak sz. Istvánt és Gisela királynét, köztök pedig sz. Imrét adja három medailonban.

Az elrendezés összehasonlításául mutatom fel az osztrák osztályban kiállítva volt két casulának schemáját; mindkettő származik a XIII-dik századból, a Schwarzwaldban fekvő sz. Blasien nevű

zárda számára készült s onnan a karinthiai sz. Pál kolostorába került. Tüzetesen leírta Heider a »Jahrbuch der k. k. Centr. Commiss.« IV. kötetében (1860. évf.). E casulák is félkört (nem mint gyakran

egészet) képeznek, és a testre felvetve csűrök alakot öltenek. Minden itt ábrázolt jelenet külön keretbe van foglalva. A pannonthalmi casulán*) csak a legalsó mellképsor jelenik meg körkeretben, a középsor apostolai arkadokban ülnek, egészen byzanti módra, az arkadok építészete is tökéletesen megfelel a byzanti-féléknek. A felső sor prophétái egészen nélkülözik a keretet. Krisztus és Mária külön mandorlába

*) Kugler »Handbuch d. Gesch. d. Malerei« 2-te Auflage I. 169. l. a casuláról csak ezt mondja: »Auch kommen Andeutungen vor, nach welchen die Figuren bloss mit Farben auf das Tuch gemalt, ja mit Modeln aufgedruckt werden, wie dies z. B. mit dem im Jahre 1031 gefertigten blauseidenen Messgewande des h. Stephan von Ungarn (jetzt in der geistlichen Schatzkammer zu Wien) der Fall sein soll. Itt kettős hiba van: először összetéveszti a casulát a királyi paláttal, másodszor szól olyan helyiségről, mely nem létezik: a »geistliche« Schatzkammer helyett »Kaiserlich« kellett volna tenni, de a casula onnan átment a pannonthalmi zárdába. E tévedésben már Fiorillo volt Kunstg. I. 239, kiből Kugler vette tudósítását. Labarte nem említi sem a palástot, sem a casulát.

foglalvák. Jelen munka I. köt. 207-dik lapján látható az említett két casulától vett emberi alak, összehasonlíthatni ezeket a pannonhalmi casula alakjaival, hogy kiderüljön a byzanti és román styl közti különbség.

Ó - K Ö Z É P K O R.

Góth művészet és mű-ipar.

A régibb középkor, melyet szokás N. Constantinus császártól kezdve felvinni a német Ottó császárok koráig,*) műgyakorlatában többfelé ágazik; az u. n. *ó-keresztényre*, *byzantira*, melyet egész a fennevezett császárok koráig kiterjesztenek és a *barbárra*, mely a népvándorlások megszűntével az Európára rohant népek vagy eltörlésével, visszavonulásával vagy állandó letelepedésével, tehát már előbb éri végét; mert ekkor a byzanti műgyakorlat a betelepedett népeknél a keresztény vallással együtt teljesen meghonosul, megállapodik, holott előbb a byzanti vagyis római befolyás a barbároknál csak közben-közben és kevésbé világosan mutatkozott a durva alakzások mellett is azokkal párhuzamosan. Nehéz feladat itt éles vonalat húzni a talán ős eredetieknek (autochton) tekinthető bronce-kori és a legrégebben bevándorolt, azokat elnyomó népek munkái közt, sőt néha még a népvándorlás korában eredtek és a szorosban byzantiak közt is, midőn t. i. a barbár győztesek foglyokul ejtett byzanti művészekkel saját nézetők és szellemők szerint dolgoztattak. A művészet történetének ezen szakasza még koránt sincsen kielégítőleg feldolgozva, és örvideni fogok, ha a következőben némi felvilágosítást szolgáltathatok az úgynevezett barbárok legalább egyikének művészeti gyakorlatára nézve. — E nép a *góthok népe*. Ugy hiszem, hogy e nép kortársai körében legjobban volt képviselve a bécsi világtárlaton. Keletkező, de csak hamar elhalt művészetének példányai voltak a romániai osztályban, (a petreosai kincs), a spanyolban (a Cerro de los santos-on kiásott kőszobrok gypszöntvényei) és saját osztályunkban a bakodi leletnek egyes tárgyai. Ezekhez hozzájárulnak a clunyi muzeumban (Párisban) őrzött, Spanyolországból odakerült góth királyok több koronái (a VII. és VIII. századból) és a Svédországban, leginkább a gotlandi szigeten talált ide való tárgyak. Az utóbbi két tárgysor azonban nem jutott Bécsbe. Ha már most ezen munkákat egymásközt hasonlítjuk, bármennyire is ágazzanak el egyenként egymástól, mégis, valamint felfogásuk és előadásuk módjában, úgy külsőségükben is közös jellemeket fogunk találni, melyek jogosítanak közös nemzetiségükre ráismerni, s így azokat ugyanazon, azaz a *góth népnek* tulajdoníthatni, melyről tudjuk, hogy egyik ága déli Oroszországból Románián és Magyarországon keresztül vonult és Francia és Spanyolországban telepedett le, míg más ága Svédországnak déli részét, s főképen a gotlandi szigetet lepte el, hol külön műhelyei voltak, melyekből mindenféle ékszerek kerültek ki, nemcsak Svéd-, hanem Angol-, Francia- és Németország számára is. Innen magyarázza Hildebrand**) ama sok byzanto-római érmet, melyet kivált a gotlandi szigeten találnak, mint munkadíjat az innen kivitt ékszerekért. A visigóthok vagy nyugati góthok, ekkor már mint keresztények, csakhamar simultak a gallo-római miveltséghez; sőt őket a catalauni mezőn 451-ben a rómaiak hadi társaikként találjuk Attila ellen. De, hogy déli Franciaországban is a művészetet gyakorolták, ennek bizonyosságául szolgál a clermonti püspök: Sidonius Apollinaris († 484) egyik megjegyzése, miszerint Toulouseba küldötte verseit, hogy azokat Raguahilde, Ewarik visigoth király felesége ajándéknak szánt nagy edényre ott bemessék.***)

*) Egyébiránt a byzanti kor ezen tartamának kijelölése csakis Nyugat-Europára vonatkozik; mert a byzanti műgyakorlat keleten sokkal tovább tart, sőt itt és Oroszországban még ma is a túlnyomó; másrészt a byzanti befolyás a mosaik és festészeti gyakorlatban, kivált a miniaturekben, sőt még az apróbb plastikai munkákban is nyugaton az Otto császárok korán innen is nyilatkozik. Szoros határvonalat tehát itt nem húzhatni; de kimondhatni határozottan, hogy ezen korban, azaz a XI-dik században a nyugati művészetben, főképen pedig az építészetben új szellem, új styl kezd felülkerekedni, s e stylt, mely az építészetről átmegy a szobrászatra: *román stylnek* nevezzük. Franciaországban az Ottókat a Merovingekkel helyettesítik; míg Olaszországban a művészet a XII-dik századig legalsóbb fokára szállott le.

**) »Das heidnische Zeitalter in Schweden«; eine archaeologisch-historische Studie von Dr. Hans Hildebrand, nach der 2-ten schwedischen Originalausgabe übersetzt v. J. Mestorf. Hamburg 1873.

***) L. Labarte Hist. des arts industriels Paris 1864. I. p. 417. — De Schnaasenél »Gesch. d. bild. Künste III. Bd. 521. l. (1869. kiad.)« még többet olvasunk: Es scheint sogar, dass auch Gothen das römische Handwerk erlernt hatten. Venantius Fortu-

Spanyolhonban a mórok betörése a VIII. században megszüntette a góth művészetet és nevét, keleten híre már sokkal előbb elenyészett, ámbár a Krim vidékét még sokáig elszórva lakták; tovább tartott éjszakra, hol a normannoknak engedett helyet. Külön építészetük a góthoknak nem volt, ámbár Quast, midőn Theodorich, góth király síremlékét Ravennában leírja, ornamentatíójában némi sajátosságot lát, s ezt Schnaase is erősíti »Gesch. d. bild. Künste« III. köt. 513. s. k. I. még pedig Rahn a »Jahrb. für Kunstwissenschaft« I. k. megjelent »Ein Besuch in Ravenna« című cikke után, hol egy külön fogóhoz hasonló építészeti dísz, mint Theodorich, góth király síremlékének sajátosságos alakja van bemutatva. Nevezetes volt a góthok tektonikája vagyis műipara, melylyel korán külön jellemű ék- és más házi szereket készítettek; ide kell számítanunk a legujabb fölfedezések értelmében a *valóságos szobrászatot* is, melynek nagymérvű példányait úgy déli Oroszországban, mint Spanyolhonban találjuk, és e szobrokat, úgy tetszik, nemesak magok, hanem a velők lakó más népek számára is készítették, valamint sok jel arra mutat, hogy ékszereikkel kiviteli kereskedést űztek és Európa nagy részének akkor barbár népeit tág területen azokkal ellátták.

Az utóbbiak közös jelleme a drága anyag tömörsége, mondhatni pazarlás az aranyban és ezüstben, a byzantiak ebbeli takarékosága ellenében; ez áll kivált az első századokra nézve, későbbben a IV-dik és V-dik században, hol barbár vitézségük mindinkább leszáll, ezen pazarlás is lassan-lassan mulik. Más jel, a fényes, csillámló anyag felváltása, az alapul szolgáló arany és ezüstével; mindenek fölött kedvelték a vörös színt, ha nem volt rubin vagy gránát, pótolták vörös üvegfoliadékkal, de alkalmazták ezeken kívül díszként a saphirt, gyöngyöt és hasonló ritkább és drágább anyagot is. Mint barbár nép, még nem voltak képesek magokból művészetet teremteni, hanem utánozták a byzanti és római műveket úgy, hogy mintájok elferdítése, eltorzítása mellett mégis nemzeti sajátosságuk is kitűnt; ez phantastikus alakokban nyilatkozik, leginkább sárkányféle fejekben, melyekkel elég gyakran találkozunk, eredetibbek még a sárkány és kigyó-testek sokféle hajlásai, egymásba fűzése, melyek alkalmasint a későbbi kéziratok festményeinek is alapul szolgáltak, ama tekervényes szíjdíszeknek, melyeket Waagen festőileg »Riemengerinschnek« nevez; ilyenek számosan fordulnak elő Svédhonnak kő- és fatábláin is. Ide tartoznak esetlen madáralakok, melyekről nem mondhatni minő madárnemet utánoznak. Másféle díszek, rosettek, minőkkel már régi assyri műveken is találkozunk, továbbá a hármasszög, lóhere, szív- és vesealak, különféle egyenes és görbe vonalú ornamentatio, amott főképen a zig-zag, itt a horog, melyet a habmaeander elkorosodásának tekinthetünk. Hol feliratok vannak, ezek vagy góthok, runbetűvel írvák, vagy latin betűk és értelműek; mi e műveket már magában is eltávolítja a byzanti művektől.

Mi a technikát illeti, ez ékszereknél az öntés, a ciselírozás és a kiverés fordul elő; a zománcozást, midőn még keleten laktak, a byzantiaktól még nem tanulhatták; mert ez magoknál a byzantiaknál csak későbbben jött szokásba; de gyakoroltak mintegy hideg zománcozást, azaz színes üveg zománczot előbb készítettek s azután az alapot képező ércanyagba úgy foglalták, hogy ennek meghajtott szélével körülfogták és helyén erősítették az üvegfoliadékot.

Herodot említi (IV. 8—10), hogy Herakles a Boristhenes táján lakó Echidnával három fiut nemzett, kiknek ifjabbikától, Skythestől származnak a szittyák; mert búcsút vevén Echidnáától Herakles annak szánta az uralmat, ki képes leendő hátrahagyott ívét kifeszíteni és övét, melyen *arany csészét hordott*, kellőképen felkötni, s e feltételt testvérei közt csakis Skythes volt képes teljesíteni. Ennek emlékeül a szittyák még Herodot idejében is csészét hordottak övükön. Prósai magyarázat szerint a csésze nem emlék, hanem mindenkor szükséges edény; mert ebbe fejték a szittyák kanczalovaikat, melyek tején éltek leginkább.

E szokás, mint igen gyakorlati és épen nem vallásos, átment más, a szittyákkal együtt vagy azok után e tájat lakó s éppen úgy lótejjel élő népekre, sőt e népekkel átköltözött, megváltozott lak-helyeikre is.

natus (I. 2. c. 9.): quod nullus veniens Romana gente fabrivit, hoc vir barbarica prole peregit opus. — Es scheinen die gothischen Gegenden den Vorrang in Frankreich gehabt zu haben, denn nach ihnen benannte man im nördlichen Frankreich die dahin berufenen südfranzösischen Arbeiter. Der Verfasser der Vita S. Audoëni (Act. sanct. 24. Aug. p. 818.), ein Schriftsteller des X. Jahrh. sagt von der Peterskirche zu Rouen, dass sie »quadris lapidibus, manu gothica a primo Lothario constructa« gewesen sei.

Nem távol a fekete tenger északi partjaitól, déli Oroszország több vidékén voltak és vannak számos »*kurganok*«-nak nevezett sírhalmok, melyek tetején ily csésze-hordó »*kamene babe*«-knek azaz kő-anyóknak nevezett kőszobrok állottak, mintegy arczképei az e halmokban eltemetetteknek. Ezekről legelőször szólnak orosz XIII-beli krónikák, elbeszélve, hogy 1225-ben Hamabég tatárfőnök a palócok *kurganai* mögé vonulván, a palócok által ott megöletett. A krónikákhoz, korra nézve, legközelebb áll Rubriquis minorita, ki 1253-ban e tájon átutazván, beszél számos sírszobrokról, melyek, mint magát kifejezi, *edényt tartanak köldökükön*.*) Ujabb időben többen, kivált oroszok, írtak ezen sírhalmokról és szobrokról; különösen pedig Dubois**), ki munkájához mellékel atlasza XXXI. tábláján az említett szobrok tizenégy ábráját közli és mellékel két chinai fejet, hogy így a fajnak rokonságát a chinaiakkal bebizonyítsa. Igaz! vannak a szobrok közt arcvonásaikkal a chinaiakéhoz közel állók, azonban a nagy többség határozottan ind-európai.

Jerney János 1844-ben utazván déli Oroszországban, az odessai muzeumban látta legelőször azon csészetartó szobrokat, melyekben első pillanatra, mint magyarokra vélt ráismerni. E fölfedezés által lelkesítve, meglátogatta mindazon vidékeket, melyeken, mint mondja, e szobrok ezrenként találhatók, már nem eredeti helyükön ugyan, a sírhalmokon, hanem elszórva a szomszéd falukban: befalazva a házakba, az épebbek alkalmazva kerti díszként, a kevésbé épek használva ajtó-küszöb, lépcsőfok-, sőt még vályogként is. Jerney állítja, hogy a kereken kidolgozott szobor és a dombormű közepett állanak, (Dubois szobrainak hátsó része is, csak kevésbé szorgalmasan van kidolgozva); hogy mindkét nembeliek ülve adatnak elő (Duboisnál, sőt maga Jerney tábláján is lábon állók is fordulnak elő), hogy többsége colossalis nagyságu, másol egy kilencz lábnyi magasat stb. A ruházatot a mai magyar ruházathoz (?) hasonlónak állítja, így aljajuszt is, sőt talált czopffal ellátottakat is***), és ilyent Dubois is ábrázol.

Jerney azon véleményére, mely szerint itt magyar szobrászati művekkel volna dolgunk, már akkor is kételkedőleg nyilatkozott egy a m. tud. akademia által kiküldött bizottság, de nem mondta meg, minő népnek kellene tulajdonítani e szobrok készítését.

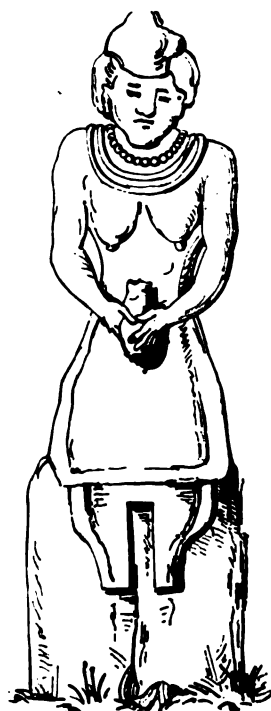
Dubois legjellemzetesebb szobra a három következő:

94.

95.

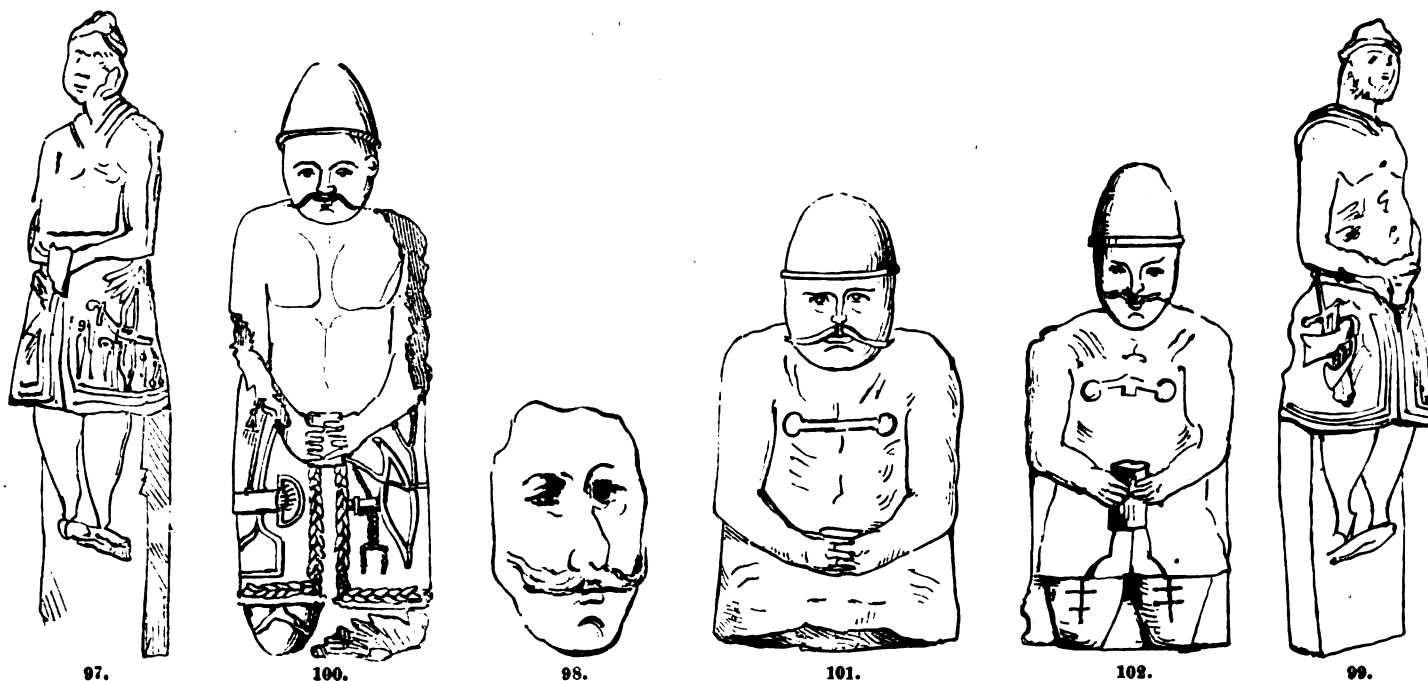
96.

*) Comani faciunt magnum tumulum, et erigunt ei statuas versa facie ad orientem, tenentem ciphum ad umbilicum (Recueil de voyages et de mémoires Paris 1839. T. IV. p. 237.).

**) »Voyage du Caucase« Neuchatel 1840.

***). V. ö. »Jerney János keleti utazását«. Két negyedréte kötet. Megjelent Pesten 1851-ben, ábrákkal.

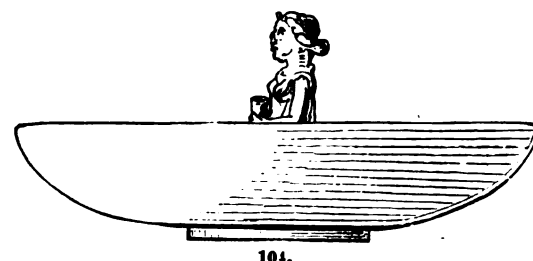
Jerneyé az öt következő:

A 97. és 99. sz. a. áll ugyanazon két oldalról másolt szobor, melyet Jerney 9' colossalis nagyságban látott az odessai muzeumban, a 98. ábra feje és a többi három szoborban tagadhatatlan a magyar physiognomia és ha talán Jerney rajzolója túl is tett nemzeti érzelmében, Duboisnál is találunk magyar arcúszobrokat, minő például a 95. sz. is, melyet Dubois chinainak tekint; 'alig kételkedhetünk tehát azon, hogy itt ezen szobrok közt olyanok is fordulnak elő, melyek mintáit magyarokéinak kell vennünk*); de ezzel még semmiképen sincsen megmondva, hogy magát a szobrok munkáját is magyarnak kell tekinteni; mert nem csak magyar, hanem más nemzeti arczvonások is fordulnak elő, még pedig aligha nem nagy többségben, és Magyarországon ilyféle szobornak eddig legkisebb nyoma sem találtott, de nemcsak nem ily szobroknak, hanem átalán semmi nyoma, hogy a magyar régi időben szobrászatot gyakorlott volna; s ezért csakis Jerney szavaz *magyar* eredetők mellett; míg Pallas és Klaproth a *hunnoknak* tulajdonítja, Eichwald a *kúnoknak*, Bulgariu a *szittyáknak*, Radoziczky a *mongoloknak*, és Güttenstedt a *slavoknak*. Egyedül a *góthoknak* eddig nem tulajdonította senki, bár ezek is több századon át lakták e vidéket és bár a góthok, mi kívülök semmi más népről nem ismeretes, e vidéket elhagyván, új lakhelyeiken tüstént fellépnek plastikai gyakorlattal, és mi még nevezetesebb, a régi hazájokban megszokott csészehordó alakkal is.

Ugyanis ezzel találkozunk a petreosi kincs nagy aranytálában, melynek közepén az itt másolt női alak ül**), mely a kérdéses csészét vagy poharat, épen úgy mint a déli Oroszország sírszobrai, mindkét kezével kebléhez szorítja.

Tudjuk, hogy a góthok Dácián, Magyar- és Németországon keresztül Francia- és Spanyolországba vonultak, más ága pedig e népnek Európa éjszaki vidékein telepedett le, nevezetesen Svécziában és annak szigetein, melynek egyikét még ma is Gótländnek nevezik.

*) Erről bővebben a m. tud. akadém. 1874. jan. 12-dikén tartott ülésében értekeztem, ily cím alatt: »Tanulmányok a góthok művészetéről«.

**) E tálról még alább leszen szó, itt csak középső alakja miatt idézem.

A bécsi világtárlat spanyol melléképületében (annexe) 15 gipszöntvényű emberi alak volt kiállítva, melynek mindegyike csészét szorított testéhez, majd egy, de többnyire mindkét kezével. Egy az öntvények mellett elhelyezett könyv megismertette az eredeti szobrok lelhelyét és leírta az alakokat. Címe ez: Memoria sobre las notables escavaciones hechas en el Cerro de los santos publicada por los PP. Escolapios de Yecla. Madrid 1871.

E könyv szerint a halom, melybe e szobrok századok óta el valának temetve, régóta »szentek halma« név alatt volt ismeretes, midőn a nép az itten, szintén régóta kiásott szobrokat szentekéinek tekinti. Az ásatásokat 1871 óta rendszeresen folytatják. Itt állott volna hajdan Altea, Baetikának fővárosa, melyet a karthágóiak feldúltak. A csészehordó szobrokat tehát papi szobroknak, a csészét áldozó kehelynek, a helyet imahelynek (adoratorio) kellene tekintenünk.

Ez az asklepi atyák véleménye, mely ellen azonban felhozható: hogy a szobrok stylje minden durvasága mellett, mégis antik képek utánzására mutat, és pedig archaisalokéra, nem valóban archaikusokéra, miből következik, hogy azokat késő római korba kell helyezni; felhozható továbbá, hogy a szobrok nagy többsége nem férfiakat, hanem nőket ábrázol; végre, hogy másutt talált hasonló csészehordók nem papokat ábrázolnak, hanem síremlékek gyanánt ismeretesek. A kérdéses könyv nem mondja ugyan világosan, hogy e szobrok közelében embercsontok találtattak, hanem csak általánosan szól ily leletekről is.

Az említett tizenöt szobor közül kiválasztok ötöt; mert a hatodiknak csak feje maradt meg, melyet főköttőjének különös colossális alakja miatt másoltattam.

Ugyhiszem, hogy a déli Oroszországból, Romániából és Spanyolországból vett, ugyanazon jelvényt kezében tartó szobrok összehasonlításából a népnek, mely azokat készítette, ugyanazonossága kétségenkívül van helyezve, és hogy abban a góthokra kell ráismernünk, mert a góthok lakták egymásután ezen országokat, pedig oly korban, melynek a styl megfelel, ha azt, minő valóban, előbb Oroszországban byzanti, utóbb Spanyolországban, antik archaizáló művek utánzásának tekintjük; mihez végre hozzájárul, hogy nyugati Európa semmi más népénél a csészetartással nem találkozunk, és hogy e jelvényre a góthoknak sem volt szüksége többé Spanyolországban; mert, ha, min nagyon kételkedem, e jelvény

vallásos volt, a már keresztyén góthok attól eltekinthettek, és hacsak anyagi célja volt, akkor is nélkülözheték, mivel Spanyolországban többé nem élőködtek kancza-ló tején. Megtartották tehát egyedül régi szokásból és épen ebben árulták el nemzetiségüket és honnan jöttöket.

Mondám, hogy Oroszországban a góthok, a hozzájuk legközelebb álló byzanti műveket utánozták, mit főképen szobraik ruházatán, a hímszett, úgynevezett »ruhumon« vagyis kurta ujjas felöltönyükön észrevehetni. A fejekben van némi, még pedig különféle népeknek sajátos arcvonása, honnan következtethetjük, hogy a góthok nem csak magok, hanem más, velük közösen vagy hozzájuk közel lakó népek számára dolgoztak.

Ellenben tagadhatlan, hogy Spanyolországban inkább csak magok számára dolgoztak. Itt csak egyféle physiognomia és csak kétféle ruha fordul elő: az antikizáló és alkalmasint a góthoknak sajátos ruhája; amazt főképen a köpeny mintegy fokozatokra vasalt széle jelzi, minőt legelőször a legrégebb perzsa domborműveken találunk, és mely innen átment a görög archaikus stylbe és innen ismét az archaizálóba is; úgyszintén találjuk itt az etrusiai tutulust is, a 107. számú szobor fején; míg sajátos góth ruhadarabnak tekinthetjük a több ábránk roppant főköteit, a többször előforduló kötényt, a különös alakú czipőt és a szintén különös nyaklánczokat vagyis násfákat. A spanyol könyv beszélván az ékszerekről, mondja: »a szobrok egyikénél nehézkes medailon látható, a medailon hasonlít ama gombostűkhöz, melyeket »imperdibles« elveszthetlenségnek, nevezünk; bronce-darabokat, melyek hasonló tűk részei voltak, szintén találtak az ásatásnál.« Ezen úgynevezett tűk alkalmasint fibulák. Említ végre a spanyol könyv gyűrűket és karpereczeket is. — Egészben véve a spanyol szobrokban van világos haladás a déli oroszországiak fölött, melyet részint a jobb mintáknak, részint az előhaladt ízlésnek kell tulajdonítanunk; sőt a spanyol művekben is van fokozat a haladásban, de általán itt is kevés nyoma az eredetiségnek, a magatartás mindannyiban feszes és merev, távol minden szabad mozgástól. E művészet nem képes ujjászületést eszközölni; mert kezdetében máris megcsontosodott és nem alapúl idejének néze-tein és meggyőződésein, hanem lealkonyodott művészet utánzásán.

Nem lehet itt nem idéznem azon három durva kőszobrot, melyet másolva találunk Lindenschmitnél (III. II. 5-ik tábla); ketteje nagyobb 5 lábnaál, a harmadik csak 3 lábnyi; a két előbbi szakállas öreget mutat, a harmadiknak arcza egészen el van rontva; mindhárom mumiaszerűleg be van burkolva, lába nem látszik, de látszik két karja, mintegy mezítelenül, igen laposan kiszökve a ruhából és tökéletesen úgy elhelyezve, mint az eddig tárgyalt szobrokban, az az, mintha a két egymásfelett elhelyezett kéz az ismert csészét tartaná; azonban ily csészének itt semmi nyoma. A három szobor Bajorországban, Bamberg mellett ásatott ki; bálványképeknek nevezik.

A romániai kincs, csészét tartó alakjával kapesot képez az orosz- és spanyolországi góth művészet közt; ez is ki volt állítva a bécsi világkiállítás romániai osztályában, sőt már előbb is 1867-ben a párisi kiállításon. E kincsről többen írtak, legelőször röviden megemlítette Arneth József a bécsi tudom. akadémia értesítőjében (Sitzungsbericht) 1848. évfolyam (auguszt. 1—2-ik füzet s k. l.); utóbb tüzetesebben írta le de Linas a »Histoire du Travail á l'exposition universelle« című munkájának 183. s k. lapjain, sőt már előbb is emlékezett arról az 1864-ben megjelent »Orfèvrerie mérovingienne«-ben. Következik Bock Ferencz értekezése a bécsi »Mittheilungen d. k. k. Central-Commission« 1868-dik évfolyamában 105—124. lap. Végre szól annak nagy aranycsészéjéről Matz a »Berliner archaeol. Zeitung« 1872-dik évf. 135. s k. lapjain.

Bocknak a helyszínén vett tudósításai szerint »1837-ben négy munkás a közel Buzeo városhoz fekvő Satul Petreosa falu Istricza nevű hegyén hídépítéshez való követ fejtén, csekély mélységben több rendbeli érczedényekre akadt, melyek századok óta itt heverték, mint ezt felületük feketés bevonása mutatta. Az egyszerű munkások nem gyanították, hogy valamennyi tárgy, mely együtt többet nyomott $\frac{3}{4}$ mázsánál, finom aranyból volt készítve, hanem az anyagot vörös réznek tartván, a leletet

alkalmasint magok közt felosztották. Több mint két esztendő múlva a dolog köztudomásra jutott, midőn a munkások egyike egy rézedényt csavargó czigány által kiigazíttatni szándékozván, oda nyújtotta a talált edényeknek darabját, mely a lelet ideje óta padlásán hevert. Egy esetleg ott járó görög megpillantja e darabot, ráismer anyagára és hihetőleg poton áron megveszi a szegény embernek az osztzkodásban reá esett részét. A kincset értékesíteni kívánván, a görög kiszedte a drágaköveket s az edényeket egyenként eladta, sőt, ha nagyobbak voltak, darabokra törte s így árusította el.*

»Ugyanez idő táján valamely tisztviselő Petreosán átutazván s a falu gyermekeit különös alakú granátokkal játszani látván, kérdezősködéseire sikerült megtudnia, hogy e granátdarabok ugyanazon leletből származnak, melyről, a becsét nem ismerve, azokat erőszakkal letörték. Az innen eredt feljelentés következtében Ghika Mihály herceg, akkori belügyminiszter, és az uralkodónak testvére, maga elment a helyszínére, összeszedte a még meglevő tárgyakat, ezeket államtulajdonnak jelentvén ki, és az elveszetteknek szigorú nyomozását elrendelte; mert lelhelyök a buzeoi püspökség földjén fekszik. Daczára a legszigorúbb nyomozásnak, az eladott, beolvasztott vagy másként elfecsérelt tárgyak többé nem kerültek elő.«

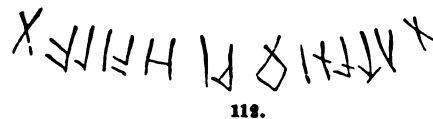
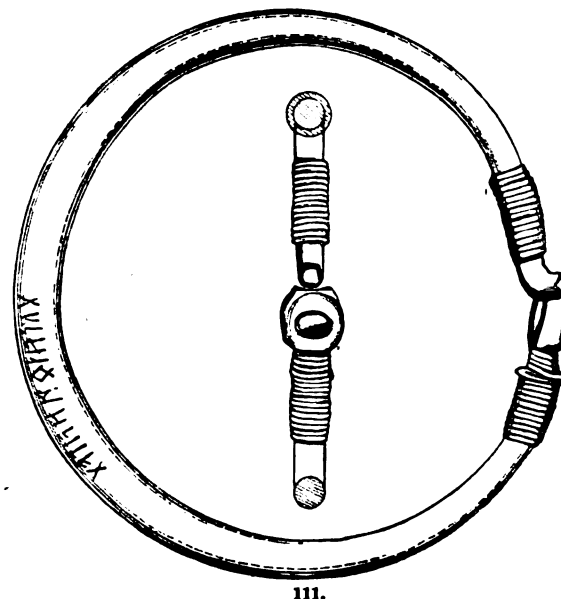
»Ámbár, mint a helyszínén megtudtuk, az eredeti leletnek több mint kétharmada oda van, a meglevő tizenöt tárgy mégis többet nyom 30 fontnál tiszta aranyban.«

A petreosi kincs góth eredete mellett a 103. és 104. szám alatt adott csészetartó nőn kívül szól az itt másolt karperecz is, melyet 5", 11"-nyi nagy átmérője miatt Bock inkább a czombon hordottnak hiszi. Ezen gyűrűn 112. szám alatti feliratát rún betűkből állónak állítják: Neumeister, Grimm Vilmos, Massmann és Dietrich és csak Parmet tanár tartja régi görög betűknek. *) Az utolsó szót (balfelől) a germanisták csaknem mindnyája »hajlag« azaz »heilig«-nek tartja, Neumeister az egészet így olvassa: »dem Wodan heilig«, azaz Vodannak szentelve.

Bock a kincset határozottan góthnak mondja. Először kizár minden más nemzetiséget, mely a régi középkorban a lelet színhelyén volt letelepedve, másrészt igenleges okait a népvándorlás körülményeiből meríti. — Miután Atanarichet fegyvereseinek nagy része odahagyta, kevesed-magával Petreosa táján visszamaradt, hol azonban elleneitől körülveve nem állapodhatott meg soká; azért a rómaiakhoz fordul, kik megengedik átszállását a Duna jobb partjára, sőt Theodosius császár megajándékozza és meghívja Konstantinápolyba. Athanarich ennek folytán odahagyja hegyi lakát, s ez volt hihetőleg azon időpont, melyben kincseit elásta vagy már előbb tette, midőn a hunok megtámadását minden perczben várnia kellett, vagy talán csak akkor, midőn rögtöni futásával a Duna jobb partjára menekült. Bizhatott visszatérésében is, miután Fridigern halála után ismét minden nyugati góth törzsnek főnökévé lett; azonban csakhamar Konstantinápolyba megérkezte után meghalván (381-dik január 25-kén), vele együtt kincsei helyének ismerete sírba szállt, s ezt csakis a véletlen fedezte fel korunkban ismét.

Bock tovább fejtegeti a táj helyszínelését: »a Kárpátok ezen egyik tősarjadéka igen alkalmas a körüle fekvő terjedelmes síknak uralkodására, központja lehet egyszersmind egy ideszorult csapat működésének«, körül veszik e helyet több rendbeli erődítési építkezéseknek maradványai is, melyeket Bock szintén a góthoknak tulajdonít.

A petreosi kincs fő tárgya egészen antikszerű; nagy aranytál vagy medence ez, melynek közepén, fogantyú gyanánt a fentebb 103. és 104. számok alatt adott csészetartó-nő ül.

*) L. Bock id. cikkét 116. sz. s. k. l.

A medence átmérője Bock szerint 9" 11'" (Arneth 12" mond), kettős aranylemezről áll, mely egymásra van téve és összeforrasztva, az erősebb lemez képezi az alapot, míg a vékonyabb felsőben vannak kiverve az alakok és díszitmények. De Linas az itt előforduló alakokat az északi mythológiából törekszik magyarázni; ellenben Matz helyes magyarázata szerint itt egészen antik tárgyat kell látnunk. A kisebb körben, míg a pásztor alszik, oroszlán és párducz megtámadják nyáját. A nagyobbban lantja és griffje után *Apollóra* ismerünk, szemközt vele a *Nilre*, krokodilusa után, melyet azonban inkább hipopotamusnak kell tartanunk; a kettő közt van az egyik oldalon öt, a másikon kilencz alak.

Az ötös csoport közepén álló férfi a legegyszerűbb szántó eszközt tartja (fából, tehát nem szántóvasat; fából volt az egyiptomiak szere is), *Triptolemosnak* tartja kísérőjével. A kilenczes csoportban egy ülő alak *Demeter* volna, mellette *Persephone*, egy harmadik női alakban, a mellén csomósított ruhával *Isis* papnőjére ismerünk, míg a közte és *Persephone* közt álló férfiú egy, a *mysteriumokba* való beavatását váró volna. A hátralevő öt alakot közelebb nem magyarázza Matz. Végre ezt mondja: »a két csoport közti összefüggést a mezőgazdaság két nagy istensége adja, s ez annál szorosabbá válik, ha az ötös csoport főalakjában *Ceres* pártfogoltjára, *Triptolemosra* helyesen ráismertünk. Eszerint a művész feladata lehe-

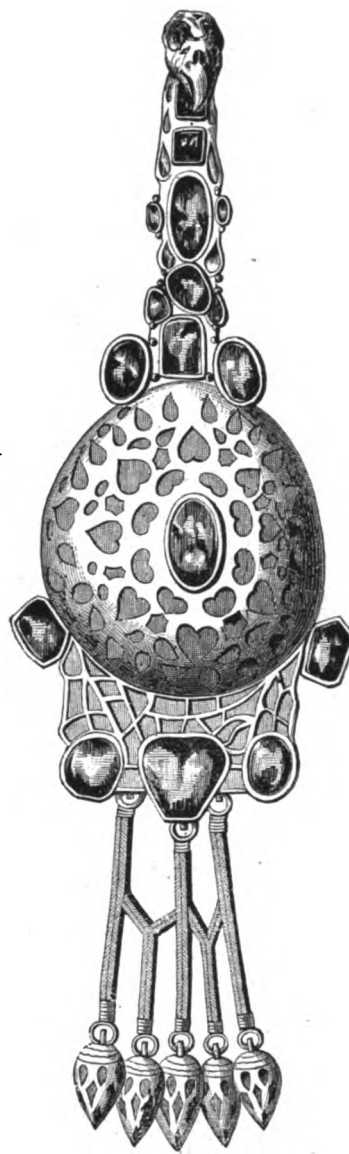
tett: előadása az áldásnak, melylyel az eleusi s az azokkal rokon istenek az emberiséget elárasztják; még pedig nem csak anyagilag, hanem szellemileg is, mit a mysteriumokba való ávatás, ha azt helyesen határoztuk meg, tanúsít. Igaz, hogy mindemellett több részlet magyarázás nélkül marad, ezen újabb publicatio azonban hihetőleg alkalmat adand e műemlékek behatóbb tanulmányozására, melyek azután a nehézségeket legyőzni vagy a teljes magyarázat lehetlenségét kimutatni fogják.»

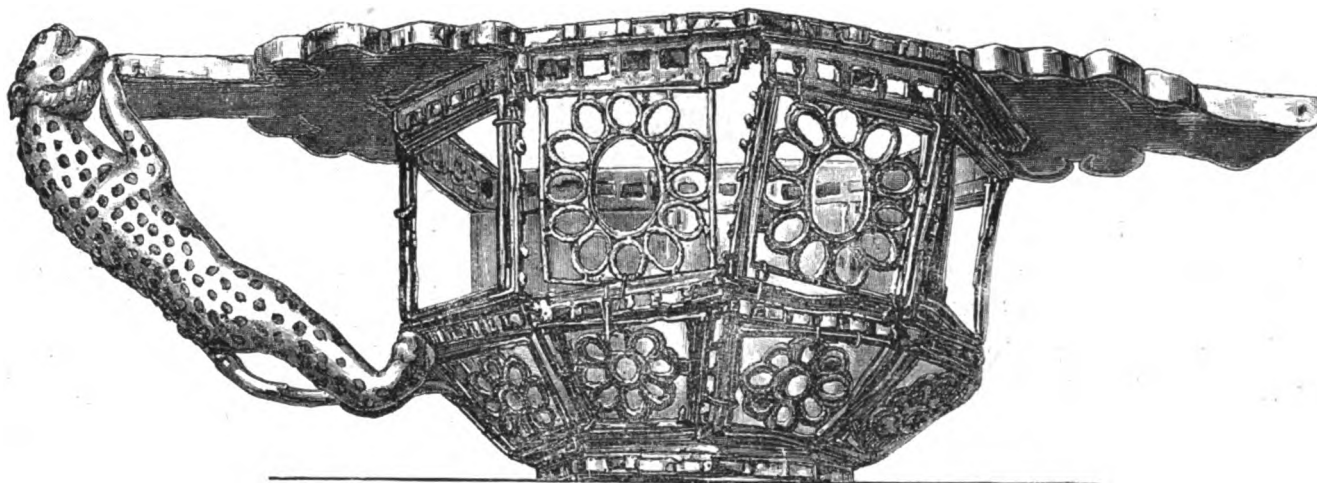
114.

116.

117.

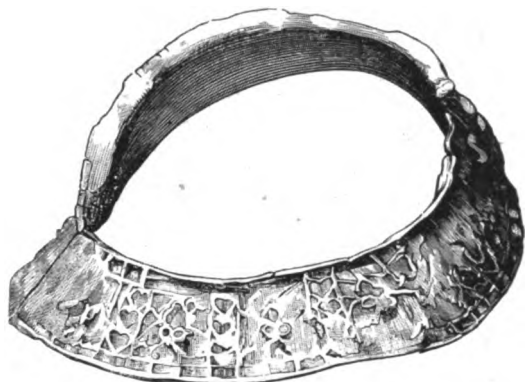
115.

A petreosi kincsnek más két tárgya szintén antik mintákra utal; az egyik magasra nyújtott kanna, az oinohoe vagy prefericulum alakjára, a második kas-alaku. A kanna megtekintése bizonyítja,

hogyan készítőjének különös idomérzete nem volt és hogy mintáját kellőleg utánozni nem bírta; sajátos a fogantyún ülő holló vagy másféle madár; a góth művészek madarakkal vagy sárkányfejekkel szokták betetőzni vagy kezdeni szereiket. A kanna magassága 1 1" 6"', súlya 3 font 2 1/2 lat. Több idomérzet mutatkozik a kasban, sőt még részleteiben elég esetlen párdúcában is, melynek foltjait gránátok és gyöngyház darabok képezik. Itt a góth-művészek más kedvencz ékesítő alakjával, a rozettel találkozunk. A kas súlya 4 font 12 lat, és van még egy ehhez igen hasonló, hanem kisebb, csak 2 fontot és 24 latot mérlegelő.

A 116. sz. edénynek rendeltetését nem tudják meghatározni, némelyek, nem helyesen, fibulának tartják. Itt is felső végén roszul sikerült sasfejet látunk, míg a testen tollait utánozni kívánván a művész, ide mindenféle különböző nagyságú és alakú, s talán színű köveket és üvegfoliadékot alkalmazott, minden kő vagy üveg külön szekrénykébe (cabochon) van foglalva, melynek széleit, határán keresztül-futó aranydrótok képezik, éppen úgy, mint a sejtes zománcban (émail cloisonné, Zellenschmelz); csak-hogy az anyagot itt nem olvasztották be szekrénykéjébe, hanem inkább az utóbbit a csiszolt kő, vagy üveg alakjára hajlították, mi a hideg zománcozás neméhez tartozik. Magassága 10" 5"' súlya 1 font 14 lat.

Inkább fibulaszerű a 117. számú tárgy, melynek két példányát mentették meg. Itt is, mint az előbbin, a felső rész idomtalan sasfejbe végződik, és talán az alsó rész is sas vagy más madártestet akar

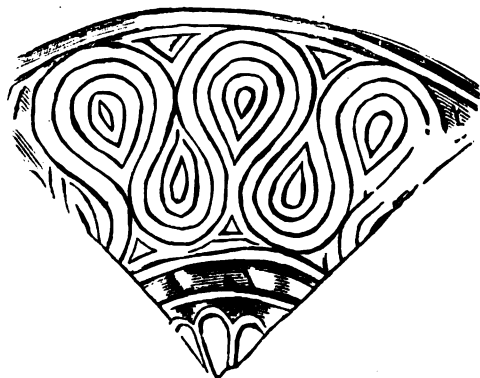

118.

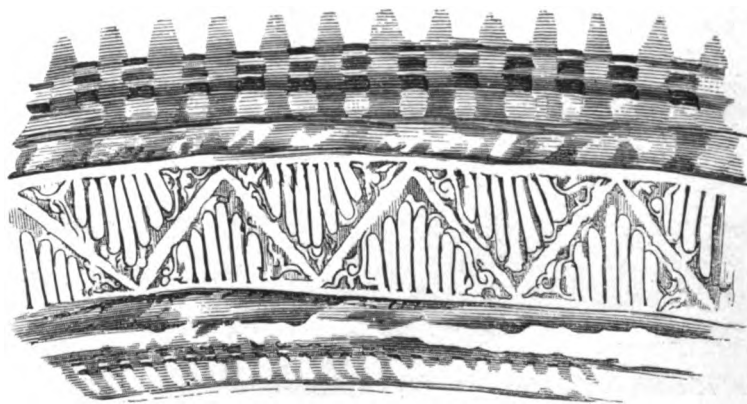
ábrázolni. Az ornamentatio itt ismét új alakot ölt, t. i. az elyptikus testen látunk lóhere vagy szív- és veseféle alakot; ugy szintén új, a testtől lefüggő sallangot, mely hegyes magokba végződik; ez utóbbi is kedvencz díszsége válik és gyakran fordul elő a későbbi góth művekben. A tárgynak súlya 2 font 1 7/11 lat.

Különös alakú ezen tárgy, melyet Bock nyakvértnek tart és mely némiképen, hanem csak messziről hasonlít a 47-dik ábránkban adott bronze-kori nyakvértnek. Aligha harcban hordozták, valószínűleg inkább csak ünnepélyes alkalommal s ekkor a többi fegyverkezés is aranyos lehetett. Felső átmérője 5" 9", súlya 12 8/11 lat. A szív- és vesealakok itt is fordulnak elő.

Végre nevezetes még egy nagy lapos tál, melynek átmérője 1' 9" 9"', súlya pedig 8 font 11 7/11 lat; ez nem alakos, hanem csak egyszerű ornamentatioval ellátott, melyben több antik motiv elköreso-

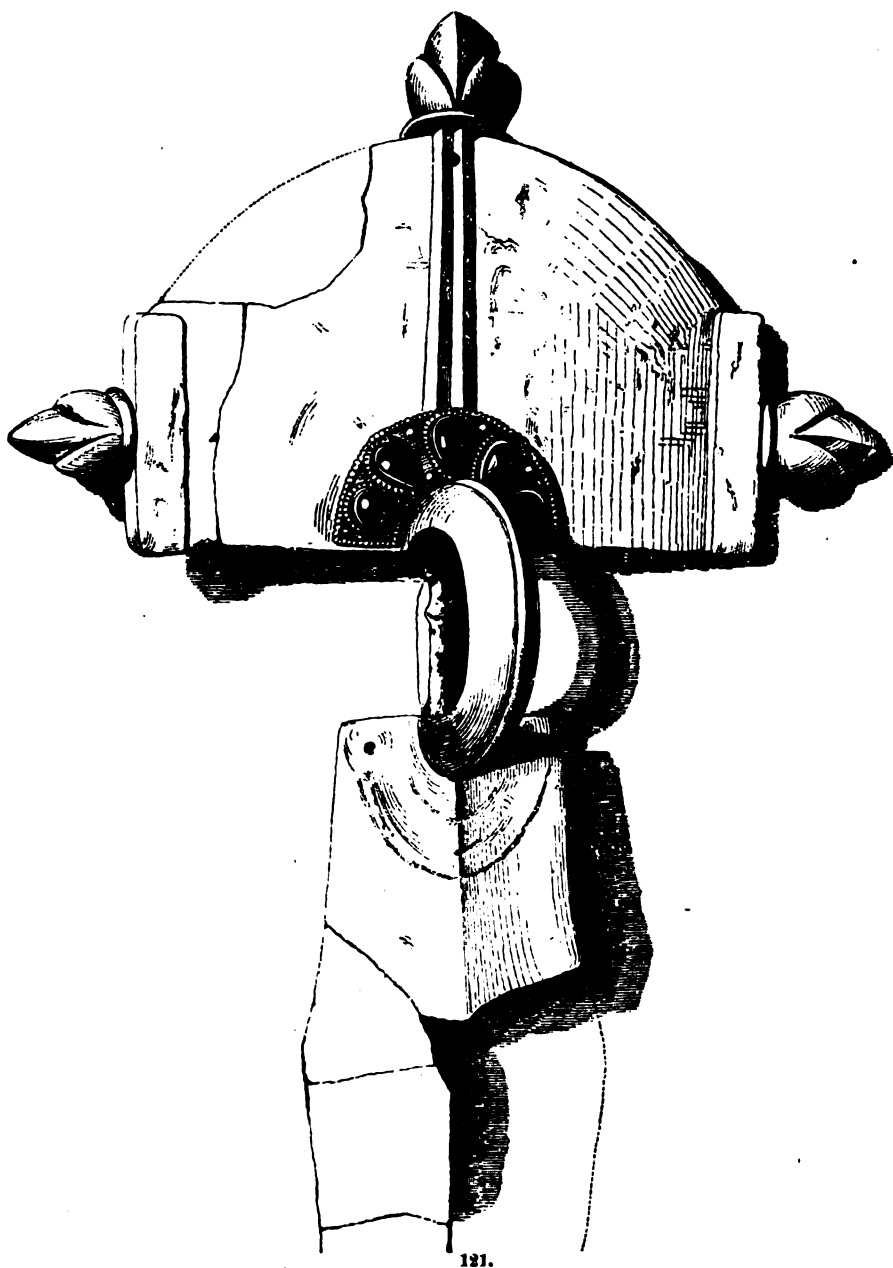
119.

120.

sodott állapotban mutatkozik, u. m. a habmaeander, az akroteriokon előfordulni szokott virág és a gyöngy-pálcza, míg a zig-zag inkább barbár gyakorlatra emlékeztet, különösen a 119. sz. horga.

Voltak a leletnek még más darabjai, ezek azonban vagy észrevételre nem méltók, vagy oly töredékek, melyekből eredeti alakokra következtetést nem vonhatni.

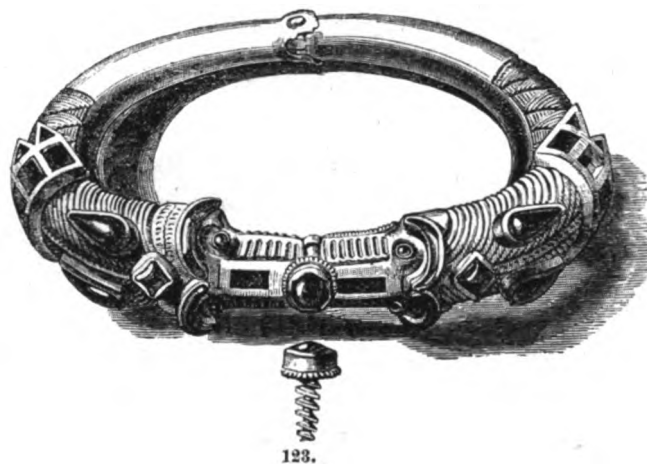
minővel a petreosi leletben ismételve találkoztunk. E fibulának colossalis nagysága és az innen következő kényelmetlenség világosan elárulja a barbár szellemet, melyben készült; mihez hozzá járul az aránytalanság a felső félkörű nagy tárcsa és a kicsiny kengyel közt; amannak három gombja is nem jól értett antik motiven alapul. Megmaradt hossza 9" 2"', súlya $16\frac{30}{32}$ lat, anyaga ezüst, csak a kengyel fölötti díszes félkör arany-lemez, melynek alkalmasint hasonló felelt meg a kengyel alatt.

Más, szintén idegen mű utánzásán alapuló tárgy a két sárkányfőbe végződő arany karperecz. Igen hasonló karpereczet még ma is készítenek Kelet-Indiában és ilyent kiállítva látunk az angol osztály kelet-indiai részében; lehet tehát, hogy ez nem készült Európában. Magyar- és Erdélyországban nevezetes mennyiségben találtattak keleti aranyművek, jelesen perzsák és kelet-indiaiak; újabb korig valamennyi Bécsbe a cs. érem- és régiség-tárba vándorolt, s onnan írja le Arneth József ily című munkában: »Die antiken Gold- u. Silbermonumente d. k. k. Münz- u. Antikencabinets Wien«. Folio 1850. Karpereczünk közösen bírja az előbb idézett arany tárgyakkal a kissé ügyetlen

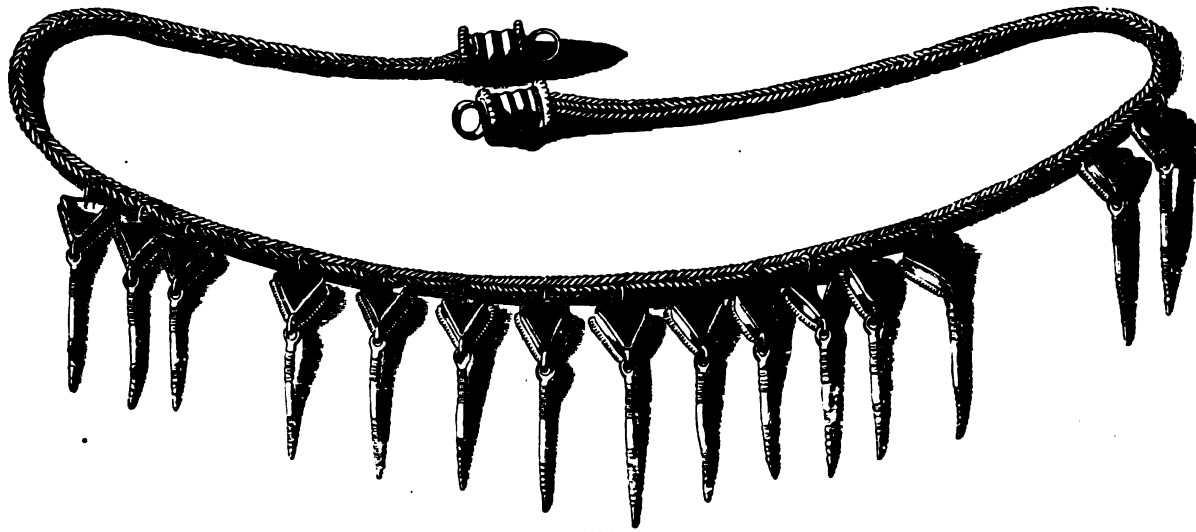
Midőn Kunszt József, akkori kalocsai érsek, bakodi pusztáján iskola-épületet emeltetett, az alapzat ásása alkalmával, 1859-dik september hó 22-kén, négy lábnyi mélységben két, alkalmasint női csontvázra akadtak, egyike nagyobb, mindkettő fejjel nyugatnak fektetve volt, mellettük több arany ékszert és egy fekete agyagból készített edényt találtak. Az érsek a leletet Bécsbe vitette, hol Arneth József, akkor a cs. érem és régiségigazgatója, azt megvizsgálta s vizsgálata eredményét a »Mitth. d. k. k. Central-Commission« 1860-dik évf. 102—112 közzé tette. Későbbben a kalocsai érsek az egész kincset a m. n. muzeumnak ajándékozta; néhány darabja a bécsi világtárlaton ki volt állítva. Feladatunk a bakodi lelet tárgyait kapcsolatba hozni a petreosiakkal és így kimutatni, hogy ezek is, mint amazok, góth eredetűek.

Mindenek fölött tekintetbe jön két fibula, mely kétségen kívül az antik mell-ív fibulának utánzásából vette eredetét, s itt, a nagy fibulában figyelemre méltó a berakott három kőnek szívalakja,

egyenes vonalú ékesítést; a hidegen berakott köveket vagy üveget. Végein igen értelmesen alkalmazott arany csavar látható, melynek segítségével a karperecz helyén maradását biztosíthatni; a csavarlemez a középső hengerhez van forrasztva.

124.

Ezen nyaklánczot sem tarthatjuk egyenesen góth műnek, mert szabatos technikája csakis hosszú tapasztalásnak és gyakorlatnak eredménye lehet. A láncz maga oly hajlékony, mint a mai úgy-

125.

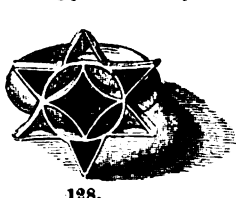
nevezett velencei lánczok szoktak lenni, az e lánczra aggatott tizenöt függelék is emlékeztet a byzantiai »seiai«-ra, melyek koronáikról lecsüngenek; de találkoznak itt is a góthok kedvelt vörös üvegfordékával, mely minden függelék kezdetén a háromszög alapoldalával csatlakozik a fölötte elfutó lánczhoz.

Egyébiránt az enemi függelék a góthoknál oly kedvenczé vált, hogy azt műveikben igen gyakran látjuk alkalmazva, s mintegy sajátságának tekinthetjük.

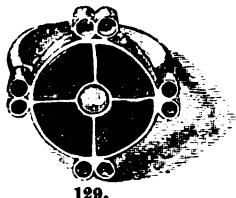
Sajátságos és nemzeti góthnak nevezhetjük a 125. számú nyaklánczot, mely tizennégy viola-színű gránátból, tizenhárom függelékből, három nagyobb elyptikai szekrénykéből és az e tagokat magok közt összekötő aranylánczból áll. A függeléknek hata, itt a már a petreosi tárgyaknál látott szív- vagy repkényborostyán-levélalakot mutat, hete pedig a félholdat; ezt nem a török alkalmazta legelőször, hanem átvette a keleti népektől, melyek azzal régen, a török kor előtt éltek, midőn a holdistenségek jelvényének tekintették. Arneth mondja, hogy a gömbök és függelék granát köveit szabatosan megvizsgáltatván, a szakférniak ily köveknek ismerték el.

Felette nevezetes a 126. számú csatt, mivel annak ikertestvérét találták a Childericének elismert sírjában, Tournai-ban 1653-ban; ez utóbbi a miénkkel együtt ki volt állítva Párisban 1867-ben és a bakodi hozzátétetvén a francziához, joggal megingatta azon hitet, mintha ilyféle művek franco-merovingiek volnának és azokat *merovingieknek* kellene nevezni. A csatt, úgy tetszik övcsatt volt, mely a kardszíjat összefűzte, anyaga tömör arany, hat szekrénykéje eredetileg vörös üvegfoliadékkal volt kitöltve.

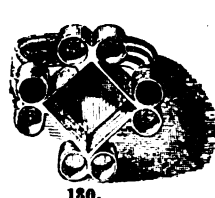
A 127. számú ábra két vékony arany lemezkét mutat, melyek hihetőleg a ruhára felvarrtak; Childeric sírjában szintén találtak hasonló lemezkét, mely vörös üvegfoliadékkal is volt díszítve; de az utóbbiak alakja a méhé vagy légyé volt, mely oly gyakran jelenik meg a barbár fibulákon; találtak vagy 300 ilyen lemezkét.

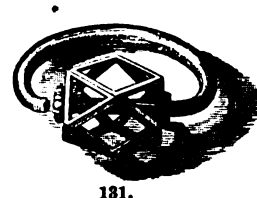
128.

129.

130.

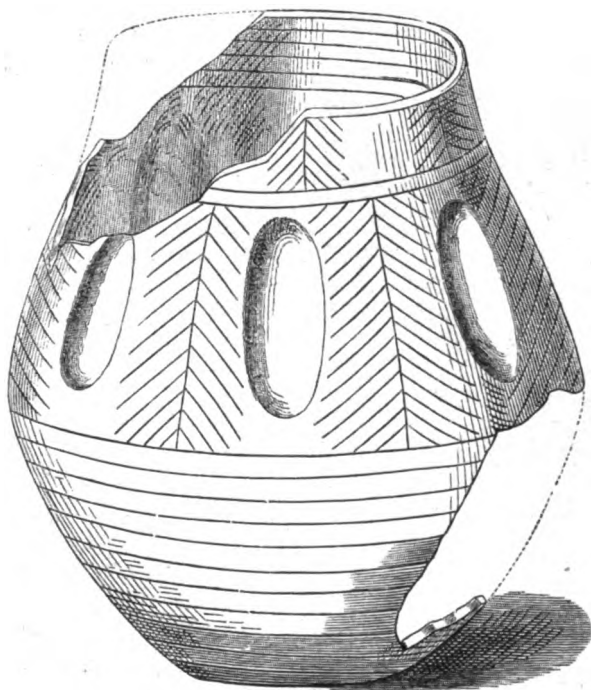
131.

E három bakodi gyűrűről megjegyzi Arneth, hogy hasonló ízletes alakú gyűrűt még a leggazdagabb gyűjteményekben sem talált, nincsenek ily gyűrűk az 1653-dik tournais-i leletben sem; hanem gyűrűink alap-idomát látjuk alkalmazva ama lelet egyik mellédíszén. Kettőnél nevezetes a négyes kisebb ikergyűrű, melylyel másutt is találkozunk és melyet a góthok sajátságos díszalakjának tekinthetünk.

Ezen fülbevaló kövei kiestek. Talán inkább római, vagy byzanti, semmint góth műnek tartathatjuk; mihez alakján kívül még az is járul, hogy 1836-ban két hasonlót Ó-Budán, és 1857-ben Erdélyben Kis-Zsejken (Klein-Schelken) találtak.

Nevezetes a bakodi lelet itt adott edénye is, anyaga fekete agyag. Arneth főképen azért tartja nevezetesnek, mert nagyon hasonlít (nemcsak egész alakjával, hanem különös elyptikai mélyedésével is egy 1812-ben Amstatten mellett, Felső-Ausztriában talált edényhez, mely kilencz érmet foglalt magában; a legrégebbi érme N. Constantiné, (306—337), a legújabb N. Theodosé (379—395) volt. A két edénynek összehasonlítása egymással és az amstätteni érmeinek kora alkalmat adott Arnethnek a bakodi lelet korának meghatározására.

»Ugy hiszem, a bakodi tárgyak Valentinián († 375) és Valens († 378) korában készültek.« Hozzáteszi Arneth, hogy a sírok föld fölötti részei alkalmasint Attila korában elpusztultak. A tárgyak készítése kora tehát összeesnék a góthok tartózkodási korával ezen vidékeken.

131.

132.

1653-ban Belgiumnak Tournai városa S. Brice nevű templomának szomszédságában nevezetes sírt s abban byzanti érmeket, barbár fegyvereket és ékszereket találtak, az utóbbiak közt volt egy gyűrű, melyen lándzsát tartó hajas embernek mellképe mellett ezen felírás »CHILDERICI REGIS« volt olvasható. Innen joggal következtették, hogy e sír Childeric, frank király sírja volt, Meroving fiának, ki a frankok uralmát a gallok fölött megalapította; miért is e korszakot merovinginek nevezték. Childeric 456-ban a trónon követte apját és 481-ben halt meg. Nem sokára e sírfeltalálása után Chiflet leírta annak tárgyait »Anastasis Childerici« című munkájában; korunkban Cochet apát írt egy munkát »Le tombeau de Childeric Paris 1859« cím alatt; írt továbbá erről Peigné Delacourt is »Recherches sur la bataille d'Attila«. A kiásott tárgyak nagy része a párisi nagy könyvtárba jutott, honnan azokat 1831-ben október 6-án rablók elvitték ugyan, azonban mégis sikerült több ékszert visszaszerezni.

Ezen tárgyak közt figyelmünket első helyen felhívja a kardhüvelynek ékesítése, melyet Labarte, albumának I. XXIX. tábláján hű másolatban ad, s a szövegben I. p. 447. mondja, hogy ez és a lelet többi dísz tárgyai a legrégibb ékszereket képezik, melyek a merovingi korszakból ránk jutottak. Midőn ezen rajzot a petreosi kincsnek és a bakodi leletnek tárgyaival összehasonlítjuk, az ornamentatiónak ugyanazon szellemét, ugyanazon technikáját mindhármában fogjuk találni: arany foglalat közt kimetszett és csiszolt vörösszínű üvegtáblát vagy gránátkövet, mely, nem mint a zománcban, helyére van olvasztva, hanem hidegen oda téve és aranylemezek széleinek fölötté való hajtásával helyén megtartva; a befoglaló aranylemezek vékonyabbak, gyöngédebbek már ugyan a hasonló petrosiak és bakodiaknál, az ezekben képezett alakok egészben könnyebbek és művészebbek, az ércpazarlás csekélyebb: de mindez nem változtat lényegileg a művön, hanem csak a nagyobb gyakorlatnak, a római művek látásán jobban kifejlődött technika következményének tekinthető. XXX-dik tábláján Labarte több gombot ad, egy nagyot, a ruha szövetére varrt méhet, vagy legyet, minőnek vagy 300 darabját találták, végre a kardmarkolat felső végének felét adja.*) Mindezen darabokon ugyancsak a karddísznak technikája van ismételve, mindentűt aranylemezbe foglalt, kisebb, úgyszólván szekrénykébe beeresztett vörös üvegfolyadék, a nagyobb csatt rokona bakodi csattunknak, de legnevezetesebb mégis a kardmarkolat vége, mely igenis hasonlít a góthoknak elismert fibulák azon végéhez, melyen az állatok képzésében még ügyetlen aranyművész sárkányfejet gondolt ábrázolni. Ily fejtű fibulák kettejét látjuk lemásolva Labarte XXXI. tábláján; mindkettőt franczia területen találták; az egyiket Hildebrandnál is találjuk, burgundinak nevezve, a másodikhoz hasonlót alább adom, 134. sz. a.

Van Labarte ezen tábláján még sok más ábra, mely az idézettekkel ugyanazonos technikát és alakítási módot mutat; de ezek közt mégis kiemelendő két markolat-részlet, melyet Childeric markolata szakasztott másának mondhatni; csak hogy itt kevésbé mesterséges munkával van dolgunk. A sírt, melyben nemcsak e két, hanem más ékszer is találtatott, 1842-ben az Arcis-sur-l'Aube melletti Pouan községben ásták fel; itt római alakú gyűrűt is találtak, melybe »Heva« szó volt bevésve, mit több nyelvész góth névnek tart. Sőt maga Labarte is mondja, hogy a sírnak fegyverei visigóth vagy frank fegy-

*) Találunk Rahn fentebb idézett cikkében is (19. ábra 295. l.) egy rajzot, mely az úgynevezett Odoaker pánczéldarabjának másolata, és melyen a technika feltűnőleg hasonlít az idézett tárgyakéhoz. Rahn az itt előforduló fogóhoz hasonló dísz összeegyezteti a Theodorich síremlékén látható építészeti dísz-alakkal. Wichtigeren Aufschluss gibt die enge Verwandtschaft dieser Ornamente (der zangenförmigen architectonischen Verzierungen) mit dem Goldschmucke der sogenannten Rüstung Odoakers. Arbeiter gruben vor etwa 11 Jahren (a cikk 1868-ban jelent meg) in Ravenna eine Rüstung aus, die über u. über mit Gold u. kostbaren Steinen verziert war. Leider ist dieser wichtige Fund sofort zerstückelt u. eingeschmolzen worden u. bloss ein Paar wohlerhaltene Fragmente sind glücklich gerettet u. bis dahin auf der Biblioteca Classense aufbewahrt worden. Diese beiden goldenen Bügel zeigen eine lineare Ornamentik von zarten Goldleistchen, die mit rothen Steinen (Rubinen? Granaten?) u. an einigen Stellen mit einer weissen, glasflussähnlichen Masse ausgesetzt sind. In diesem Schmucke nun erkennt man die bekannten Combinationen wieder: das zangenförmige Ornament u. ein Zickzackmuster, womit (auch) die Consolen über dem Thürsturze des Obergeschosses verziert sind; denn auch hier kommt noch einmal ein neues u. originelles Ornament vor. Das Thürgestell zeigt nämlich zwischen den glatten byzantinischen Profilen einen schmalen Streifen, auf welchen, von sogenannten Diamanten eingefasst, ein herzförmiges Muster ausgehauen ist. Niemand wird es leugnen, dass die meisten dieser Sculpturen ausser allem Zusammenhange mit der Antike stehen, dagegen stimmt ihr Character sehr wohl mit dem seltsam geschmückten Kapitale am Palaste Theodorichs überein, u. die nämlichen Zierathen der sogenannten Rüstung Odoakers finden sich hinwiederum in verschiedenartigen Wiederholungen auf zahlreichen altgermanischen Funden, u. s. w. Különben megjegyzi Rahn is, hogy Theodorich síremléke egészben az utolsó császárok korában divó római stílt követi, és hogy sajátosságai éppen csak a nevezett diszekben tűnnek fel, melyek az Oroszországon kívül lakó góthok műveiben is találhatók.

verek. *) Daczára e nyilatkozatának és annak, hogy maga is elismeri a szembetűnő hasonlatosságot, mely a Childeric és Heva sírja tárgyai közt előfordul: mégis Childeric fegyvereit byzanti készítménynek tekinti, sehogy sem engedvén meg, hogy Franciaországban készültek, sőt a góthoktól, mint az aranyművességben jártasokról nem teszen említést; és mégis minden ez utóbbiak mellett szól, úgy a tárgyak egész tekintete, ha stýlnek szabad nevezni, mint a latin felirat, mely, ha Byzanczban készült vala, minden valószínűséggel görög lett volna. **)

Érkezünk a Spanyolhonban talált, má a Cluny muzeumban, Párisban őrzött koronákhoz, melyeket maga Labarte is góth műveknek tart, midőn munkája I. 511. lapján ezt mondja: »Emlékezzünk meg, hogy Recesvinthus király korában, több két századnál folyt le, mióta a visigóthok Spanyolhonra törtek s hogy a VII. század közepén törvényhozó és a művészetet kedvelő királyok alatt ott béke uralkodott. A barbár, a civilisatióval történt érintkezése által megszelidült. A művészet iránti szeretete az általa pártolt mestereket a római és byzanti, akkor nagy tiszteletben tartott művek utánzására utalta. Nem kell tehát csodálkoznunk azon, hogy egészen eredeti alakzás mellett, (minő az áttört palmettesor), Recesvinthus aranyműve visszaemlékeztet koronája keretében egy, a byzanti aranyműveseknél szokásos »ornamentatiora« és 513. l. »Recesvinthus aranyművesei, épen úgy mint Dagobertéi, motivjeiket épen úgy keresték a rómaiak után rájuk maradt emlékeken, mint a gazdag és ékes byzanti teremtményeken. Talentomuk és képzelőtehetségük néha őket mintájoktól el és egy bizonyos eredetiséghez vezette.« ***)

Az 1858-dik utolsó havai egyikében egy Spanyolhonban lakó francia tiszt Toledo vidékén, La-Fuente de Guarrazar nevű helységben szerzett birtokán ásatván: rácsozat-művű kis aranykoronákat (de petites couronnes en treilles d'or. Sub. I. p. 506) talált. Uj vizsgálat nevezetes kincset hozott napfényre, mely saphirokkal és gyöngyökkel ékesített, tömör aranyból készített, nyolcz koronából állott; 1859-ben e kincset a Hôtel Cluny számára megvették, valamint egy 1860-ban talált kilenczedik koronát is. Ezen koronák legnagyobbján (I. ábráját Labarte albuma XXXII. T.) olvassuk Recesvinthus nevét, ki a visigóthok fölött 649-től 672-ig uralkodott; másik koronán előfordul a Sonnica, harmadikon a Suinthila név. E koronákról külön értekezést írt Lasteyrie »Description du trésor de Guarrazar Paris 1860.« Szóritkozik a legérdekesebb, a Recesvinthus-féle korona rövid tárgyalására.

Elrendezése a byzanti koronáé, t. i. a fej körülvevő abroncs, melyben a koponyát fedő bársony-sapka volt alkalmazva a byzanti kettős »seia« vagy »kataseista« azaz, az arc két oldalán lefüggő gyöngysallang helyett itt huszonnégyszögű függelék látunk, mely csaknem az egész arcot elfedte volna, de mindegyiken egy-egy latin betű levén, azok felirata RECESVINTHVS REX OFFERET tanúsítja,

*) Ce qui est constant, c'est que les armes de Pouan ont tout à fait le caractère des armes des guerriers de l'époque mérovingienne francs ou visigoths sortis de la Germanie, mais elles peuvent aussi bien appartenir au sixième siècle qu'au cinquième. (I. p. 485.).

**) Franciaországban szokássá vált ezen és hasonló tárgyakat *merovingiaknak* nevezni, és e névre épen a Childeric, mint merovingi királynak sírjában találtak adtak alkalmat. Ezen helytelen elnevezés ellen Hildebrand erőlesen nyilatkozik: Es ist in der archäologischen Literatur des Auslandes häufig von merowingischen Alterthümern die Rede. Dieselben verrathen weder classischen, noch mittelalterlichen (értvén az újabb középkort) Charakter, noch gehören sie der Carolingischen Kunstperiode an; sie sind älter als diese. Der Name wurde ihnen in Frankreich beigelegt, wo sie zuerst Beachtung fanden, aber derselbe ist unglücklich gewählt, weil eine Cultur, wo es angeht, richtiger nach den Volke, als nach der Regentendynastie benannt wird; findet man ihn gar auf nicht französische Alterthümer angewendet, so wird er geradezu unpassend. Diese sogenannten merowingischen, richtiger fränkischen (?), Alterthümer bilden eine Gruppe, die sich in Einzelfunden bis nach Belgien hinauf verfolgen lässt, u. welcher sich andere z. B. eine burgundische, eine alemannische, eine englische u. eine sächsische (in England) anschliessen. Weiter nach Osten finden wir ähnliche Alterthumsgegenstände bis nach Ungarn und Siebenbürgen, selbst in der Krim; gegen Norden bis nach Dänemark, Schweden und Norwegen. Freilich machen sich auf diesem Gebiete mannigfache Nuancen bemerkbar, aber sie gehören doch sichtlich einer einzigen weit verzweigten Cultur an. (Hildebr. S. 23. u. 24.).

***) Il faut faire attention qu' à l'époque où regnait Recesvinthe, plus de deux siècles s'étaient écoulés depuis que les Visigothes avaient envahi l'Espagne, qui jouissait au milieu du septième siècle des douceurs de la paix sous des rois législateurs et amis des arts. Les barbares s'étaient depuis longtemps adoucis au contact de la civilisation. Leur goût pour les art avait dû porter les artistes qu' ils encourageaient vers l'imitation du style de l'antiquité romaine, et des productions byzantines, qui étaient alors fort en honneur. Comment s'étonner dès lors qu' à côté d'une production tout à fait originale, comme ces palmettes à jour, l'orfèvre de Recesvinthe ait rappelé dans la bordure une ornementation qui était familière aux orfèvres byzantins? — Les orfèvres de Recesvinthe, comme ceux de Dagobert, cherchaient des inspirations tout à la fois dans les monuments que les Romains leur avaient légués et dans les productions riches et élégantes de l'art byzantin. Le talent et l'imagination de l'artiste le conduisaient à s'écarter des ses modèles et à donner à ses oeuvres une certaine originalité.

hogyan e koronát valamely templomnak ajándékozta a király, mit más, ugyane helyen talált korona is erősített, hol ezt olvassuk: † IN DI (Domini) NOMINE OFFERET SONNICA SCE MARIE IN SORBA-CES. Ajándéknak mutatja továbbá az is, hogy a koronák felaggatás végett négy-négy lánczocskával birnak és hogy lejjebb, a betűhordó sallangoknál függenek az abroncsról kereszttek; Reccesvinthus koronájának keresztje valaha ruha-csatt, fibula, volt, tűhelye még most is világosan látszik.

Reccesvinthus koronája, a fentebb idézett góth ékszerekkel közösen bírja a vörös üvegfoliadék szekrénykében való elrendezését és a táblácskák fölötti aranyfoglalatnak meghajtását; bár e szekrényké csak is a betűkön, inkább barbár zig-zag-ban vannak elosztva, míg az abroncsos szárnyas levélként (gefiedert) vannak elhelyezve és a kereten egymást átvágó egész és félkörökben töltenek el, oly ornamentatio, mely már előhaladt ízlésre mutat és minőt a középkori műveken, kivált a csúcsíveseken, gyakran találunk. Előfordúlnak továbbá a másutt is látott nagy saphirok és gyöngyök, az utóbbiak András-féle keresztként elosztva, köztük a tért kitöltve az említett szárnyas levelek. A sallangok végén négyszög-keretben zöld üvegfoliadékaról lefügg egy-egy nagyobb gyöngy, minővel a góth művekben szintén gyakran találkozunk. A felakasztó négy láncz antikszerű palmettekből veszi eredetét. Végre nevezetes még a koronához csatolt, lánczocskán függő latin kereszt is, melyet hat saphir képez, s ennek ága végén, szintúgy, mint a bakodi lelet egyik gyűrűjén, iker-gyöngy van alkalmazva, a kereszt ágairól, kivéve a felsőt, mint az abroncs sallangjairól négyszögbe foglalt zöld üvegfoliadék és attól nagyobb gyöngy függ lefelé, világos tanúságául, hogy a korona és a kereszt egykorú. Labarte helyes véleménye szerint Reccesvinthus e koronát, koronázása után, valamely egyháznak adta ajándéknak, miután leszedette arról az oldalseiákat és biztos emlékül oda illesztette a betűs sallangot, valamint odacsatoltatta a keresztet is. *) A kisebb koronákat alkalmasint soha sem hordották, hanem azok egyenesen ajándék gyanánt készílték; tudjuk, hogy a régibb középkorban is már szokásos volt ily koronákkal ajándékozni meg az egyházakat. **)

Végre nem lehet nem figyelmeztetnem olvasóimat több arany csészére, melyet Arneth »Die antiken Gold- und Silbermonumente d. k. k. Münz- und Antikencabinets« G. IV. G. V. és G. XIV. tábláján közöl, valamennyi a Bánságban találtatott és az akkori szokás szerint nem a magyar nemzeti, hanem a bécsi császári muzeumba vándorolt, melynek aranytárgyai leginkább Magyarországból származnak. E csészék tekintetében nevezetes, hogy csattal vannak ellátva, melylyel azokat az övhez lehetett alkalmazni; ezen alkalmazhatást tehát közösen bírják a már Herodot által idézett pontusi csészékkel. Arneth mondja, hogy ily csészéket, vízmerítés végett, ma is hordanak a perzsák, rendesen nyergökhöz kötve. A bécsi arany-csészék két nemzetbeliek, vagy byzanti vagy perzsa műhelyből kerültek ki, a byzantiaknál eredetükért a görög felírás és kereszt, a perzsáknál stylók és előadott tárgyaik kezeskednek; de, hogy mindkettő a góthok birtokában volt, tanúsítja nemcsak lehelük a Bánságban, hanem az egyiknek bekarczott rún betűje is, mely ugyanazonos 112. ábránk betűivel. Rún betűk mellett szól egy éjszaki tudós levele is, melyet Arneth, szövege 36. s következő folióján közöl és mely szerint a betűk különböznek ugyan némileg az Európa éjszaki táján használt rún betűktől, hanem nem annyira, hogy mindkettőt nem ugyanazon törzsből, ugyanazon néptől kellene származtatnunk.

Eddig leginkább oly művekről szólottam, melyek a góthok különféle lakhelyein, vagy legalább ilyenek szomszédságában találtattak; de találtatnak e műveknek nemcsak technikájával, hanem felfogásával is nagyon megegyezők Európa oly részeiben is, hova a góthok soha sem jutottak; s itt

*) Ez ellen Bock a koronákról nem hiszi, hogy azokat valaha fejre tették volna, hanem egyenesen votiv-ajándékoknak tekinti.

**) A guarazzari koronát tüzetesen leírta Lasteyrie Ferdinand »Description du trésor de Guarazzar Paris 1860«; leírja Bock Ferencz is diszmunkájában: »Die Kleinodien des heil. röm. Reiches deutscher Nation«. E munka XXXVI-dik tábláján adja Reccesvinthus koronáját és két más kisebbet és XXXVII. tábláján Suinthila királynak, jelenleg a madridi muzeumban őrzött koronáját (mind a négyet chromolithographiai másolatban), ezen utóbbinak felaggatott betűi így olvashatók: SVINTHILANVS REX OFFERET. Találunk továbbá Bocknál 173. és 174. folióján) még három guarazzari koronát fametszetben, mindnyája kivert mű (getrieben), az egyiket tökéletes román ornamentatiót látunk, míg másnak abroncsa áttört román arkádokból van szerkesztve. Nevezetes Bocknál (178. fol.) egy metszett smaragdkő, mely a koronákkal együtt találtatott, s melybe az angyali üdvözlés durván van kivésve. A szűznek fejtakarója ugyanazonos (csak kisebb mérvű) azzal, melyet 109. ábránk mutat; a szűz nem tart ugyan csészét ölében, hanem kehely-alakú edény áll lába mellett, s abba mintegy vér vagy tej foly sugárban melléből; vajjon itt nem emlékeztünk a fent idézett spanyol csésze-hordókra? — Suinthilát, ki különben kitűnő király volt, a papok és országnagyok 631-ben leszorították trónjáról. A spanyol gót-koronákat másolatban adja, hanem azokról csak mellékesen szól Peigné-Delacourt is »Recherches sur le lieu de la bataille d'Attila en 451. Paris 1860«

kiemelendők különféle ékszerek és ezek közt kivált a fibulák s ezek közt megint kiválólág a mellív-alakúak, melyek nem annyira az efféle eredetileg rómaiakkal, semmint azoknak góth módosításaival megegyeznek.

Ilyféle góth fibulának kell tartanunk az ide rajzoltat, melyet a magyar nemzeti muzeum kiállított és melyet Hildebrand 25. lapján is találunk lemásolva. »Eredetije megvan a pesti muzeumban, találtatott Magyarországon, Erdélyben (elhelye ismeretlen), hol más hasonló fibulák és különféle egyéb analog díszekkel ellátott ékszerek találtaknak«. Hildebrand e fibula alá egyenesen »Ungarn«-t írt. Világos itt a római közönséges fibulának elkorcsosodott mintája, nevezetesen az üvegfoliadék-csöppek, de mindenekfelett sajátos góth a fibula egyik végén levő medve- vagy sárkányfő. Ha már most ezen fibulához hasonlítjuk azt, melyet Hildebrand 28-ik lapján ad és mely alá Oeland van írva, kitűnik, hogy mindkettő ugyanazon typust és technikát mutatja, tehát legnagyobb valószínűséggel góth munka.

Érintve volt, hogy a gótlánd-szigeti műhelyek nagy, mintegy gyári központot képeztek, melynek teremtményei főképen Európa északi részeibe kereskedelem által elterjedtek; azonban az idézett műipari tárgyak oly nagy számmal jelennek meg a góthok lakhelyein kívül, hogy készítéseket más középkori népeknek is tulajdoníthatjuk. Egyébiránt, midőn azok góth mintáira utalnak s így inkább csak utánzásoknak tekinthetjük; a műipart, melynek eredetöket köszönik, joggal *góthnak* nevezhetjük.

Igaz, hogy ezen műipar maga ismét utánzáson alapúl s hogy ezen utánzás sehol nem emelkedik valódi művészetté; igaz, hogy mint már Hildebrand is helyesen megjegyzi, épen ezen utánzás és a valódi nagyszabású nemzeti és eredeti felfogás hiánya, nem engedte a góth munkásságnak művészeti kifejlődését és csakhamar sietteté enyészett*): de másrészt nem tagadhatni el még ezen munkásságtól sem némi önállóságot. A mennyiben ezt e nép nem igen magasán álló culturája megengedte, kifejtette műveiben sajátos nemzeti nézetének megfelelő alakzást is, sőt, mint a fentebbi jegyzetből kitetszik, a guarrazari koronák némelyikén előfordúlnak *oly díszítményű alakítások is, melyeket eddig specificce román stílusoknak tekintettünk; így tehát a góth művészetet némiképen a román stílus előfutójának is kell tekintenünk.*

A francziák, mint mondván volt, az idézett munkákat, nemzeti büszkeséggel *merovingiaknak* nevezték, Hildebrand *frankoknak* (fränkisch) nevezi, Bock a guarrazari koronákat, Theodolinda királynénak ajándékait, a bakodi és a petreosi lelet tárgyait összefoglalja és ugyanazon nép teremtményeinek tekinti, sőt a két utóbbit a guarrazari koronák alakrokonú előfutóinak tartja, kimondván, hogy hihetőleg azon góth törzstől származnak, mely a húnoktól üldözve az Aldunára és a Kárpátokba menekült; de mindezen világos felismerése daczára az idézett műveket nem nevezi góthoknak, hanem *franko-germánoknak*. **) E következetlenségnek oka a spanyol szöbrok nem ismerése és azok össze nem hasonlítása a

*) Hinter diesen (den Germanen), wohnten die gothischen Völker: Gothen, die sich in Ost- u. Westgothen theilten, Vandalen u. andere, welche früh ein Ganzes für sich ausmachten u. wie es scheint dort im Osten früh eine Grossmacht repräsentirten, u. vor allen anderen zuerst eine Grossmacht innerhalb der Grenzen des römischen Reiches bildeten. In dem Bemühen dem germanischen Wesen classische Cultur aufzuzwingen, gingen sie unter u. ihre Reiche fielen in Italien, Gallien, Spanien und Afrika. »Das heidnische Zeitalter« u. s. w. S. 83.

**) Bock Kleinodien folio 178. »Die Schenkung der formverwandten Votivkrone der Theodolinde (T. XXXIV.) u. der theca aurea derselben Königin (T. XXX.) ist nur um wenige Jahre früher als die Votivgabe Suinthila's erfolgt. Daraus erklärt sich auch die grosse Verwandtschaft der Form, u. noch mehr der Technik, die zwischen der Krone des Suinthila u. den Geschenken der Theodolinde stattfindet. Besonders bietet das technische Machwerk offenkundige Belege, dass die Kleinodien zu Monza und die zu Guarrazar aufgefundenen Votivkronen als die eigenthümliche, ererbte Technik einer grossen Völkerfamilie zu betrachten seien, die anstatt des vielfarbigen, incrustirten Schmelzes oder kleinerer Edelsteine sich eines billigeren Ersatzes sowohl in der profanen wie in der religiösen Goldschmiedekunst bediente, um den Effect der Edelsteine u. des Schmelzes zu erzielen. Wie wir schon früher angedeutet haben, möchten wir diese Technik, die sich an den Kronen Guarrazars, an den Kleinodien von Monza, desgleichen an dem Schwerte des Chilperic übereinstimmend vorfindet, als eine *germanisch-fränkische* bezeichnen. Derselben Zeit gehören auch die goldenen Kleinodien an, welche vor wenigen Jahren auf einer Puszta von Kalocsa in Ungarn aufgefunden worden, u. die in Formbildung u. Technik ziemlich mit den Kroninsignien von Quarrazar übereinstimmen. Hierhin ist ferner zu rechnen jener merkwürdige

déli Oroszország csészehordóival, mit Bocknak természetesen elérni és tenni nem lehetett; mivel a spanyol szobrok csak későbbben, miután Bocknak »Kleinodien«-jei megjelentek, találtattak, a góth eredet mellett tehát csakis a romániai és oroszországi csészehordók összehasonlítása szólhatott volna s itt alkalmasint az egyes romániai alak, mint elszigetelt, nem tűnt fel Bock előtt elegendőképen.

De mióta a spanyol szobrokat ismerjük, pillanatig sem habozhatunk azok összeköttetésében az oroszországi csészehordókkal, és mióta a guarrazari koronák, mint hiemesen és hitelesen góth művek kerültek ki a földből, pillanatig sem habozhatunk azokat ismét kapcsolatba hozni a csészehordókkal, e két lánczrész összekötő szemét kivált a petreosi kincsben és főképen annak csészehordó alakjában látván. S úgyhiszem feltaláltuk a régibb középkor sok országában elterjedt műveinek magyarázatát és meghatározását és nyertünk oly kulcsot, melynek segítségével elválaszthatjuk e kornak valódi barbár munkáit a góthok csak félbarbáréitól. Ha a góth népnek még neve is elhalt, feléled ez műveiben és új okunk lesz a középkornak több századdal későbbben keletkezett csúcsíves styljét megmenteni azon ferde-góthféle megnevezéstől, melyet nemzeti elfogultságában rákentek az olaszok, és melytől mint megrögzött előítélettől, oly nehéz megszabadulni.

Végül a kiállításnak még két apróbb művét is ezen osztályba fogjuk sorolhatni, mindkettő horgosi Kárász Géza jeles gyűjteményének tulajdona.

Gyűrű ökörfejjel, melyhez igen hasonló gyakran előfordul a középkori tárgyak közt; nevezetesen csaknem ugyanazonos van a bukaresti muzeumban is. A szarvat, fület és arcot arany-

186.

185.

187.

keretbe foglalt vörös üvegfoliadék képezi s itt is látható Pulszky véleményének igazsága, mely szerint az üvegtábla símára és laposra van csiszolva, ellenben, hol granat van alkalmazva, ennek felülete kissé kidomborodik; a felületnek mivolta teszi tehát a szembeötlő különbséget a gránát és üvegfoliadék közt. (L. a hiv. I. II. falszokr. 3. osztályának 2-dik számát.)

Tömör arany-karperecz bevéssett horogszerű, egyszerű díszszel. Valamint a tömör arany-anyag, úgy a más góth tárgyakon is előforduló görbe vonalú dísz e tárgyat is a góth művészet teremtményének tekinteni engedi. (L. a h. I. II. falszokrénny 3. osztályának első számát.)

POGÁNYKOR.

E megnevezés talán legjobban illik azon korra, melynek teremtményeit jelenleg vizsgálat alá vesszük, s ezért választotta az »Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit« címet Lindenschmit is, ámbár ide számíttja helytelenül a már keresztényen góthok munkásságának eredményeit is. A »népvándorlási kor«, az egyes népek szerinti elnevezés, gallo-római, franco-allemani, árpádkori stb. térben nem terjed ki annyira mint a pogány elnevezés; ámbár ez is különféle területei szerint, különféle időszakot jelez, sokkal rövidebbet Galliában, mint Germániában, vagy éppen a szláv és magyar faj tartományaiban. Ajánlkozik a pogány elnevezés végre azért is, mert így a góthokat külön lehet választani a többi népektől; midőn

Fund, der in den dreissiger Jahren zu Petreosa in der grossen Walachei gemacht worden ist. Diese, heute kaum in der archäologischen Kunstwelt bekannt gewordenen Kleinodien u. goldenen Gebrauchsgegenstände, die heute in dem Museum zu Bukarest aufbewahrt werden, u. nicht nur durch ihre grosse Zahl, die Abwechslung u. den Reichtum der Formen, sondern auch durch die auffallende Schwere des Goldgewichtes sich bemerklich machen, sind durchaus als die formverwandten Vorläufer der Kronen von Quarazar zu betrachten, u. rühren offenbar von jenem *Volksstamme der Gothen* her, der vielleicht unter Athanarich vor den anstürmenden Hunnen an der unteren Donau in die Karpathen flüchtete.

Europát keresztül vándorolták, már is keresztyének voltak és ekkor, mint láttuk, már valóságos kezdetleges művészettel bírtak is. Nagy része azon u. n. barbár tárgyaknak, melyek muzeumainkban láthatók, e pogány kornak a római szokás szerint, szorosan az utak mellett elhelyezett sírjaiból származnak.

A katona-sorban egymás melletti uti-síroknak korbeli meghatározását az azokban többnyire talált érmek után szokták megtenni úgy, hogy ezen érmek a legrégibbeknek nem igen, hanem döntő a legújabbaknak korára; mert lehet a sírba korának sokkal régibb érmet tenni, de nem e kornál újabbat. Az érmeket régi római szokás szerint mellékelték, még akkor is, midőn Charon obolusába többé nem hittek. A keresztyén korrall beállott a templom körüli ezintéri temetkezés; most már a halottakat nem égették el, míg ez előtt a római szokás szerint: felváltva az elégetés és az egész test eltemetése dívott.

Lindenschmit az érmek újabb kora szerint kimondja, hogy az eddig felásott sírok legnagyobb része az v. századtól felér a VIII. század kezdetéig, szorosabban VI. és VII. századbelieknek mondhatók. *)

Nálunk nem régi szokás a muzeumnak ajándékozott tárgyakkal beküldeni azok fölfödözésének idejét, helyét és egyéb körülményeit; mindazáltal némelyekét mégis ismerjük. Az ismerteket feljegyezte Pulszky igazgató egy a m. tudom. akademiában 1874-dik január 12-kén tartott értekezésében, mely »A magyarországi avar leletekről« alig helyesen választott cím alatt megjelent.

Ezen értekezés 6. lapján ekkép találjuk lajstromozva a leleteket:

1. Az osztropataikai, Herennia Etruscilla aranyával 249-ből,
2. A kunágotai I. Justinian aranyával (527—563).
3. A szentendrei, melylyel két arany érem találtatott, az egyik I. Justinusé (518—527), a másik Phocasé (602—610).
4. Az ozorai, Constantinus Pogonatus aranyával (668).
5. A verebi, Berengarius, olasz király, ezüst denaraival, a X. század végéről, a brentai csata idejéből.
6. A galgóczi, egy keleti kalif ezüst pénzével, szintén a X-dik századból.

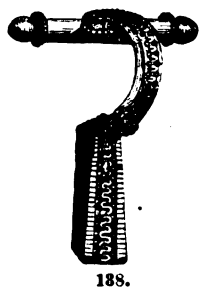
Sírjaink tehát nagyobb időterületet foglalnak el, mint minőt Lindenschmit határoz; mert az osztropataikai, nem csak érme, hanem más okoknál fogva is alkalmasint a III-dik századba teendő, valamint a IV-be teendők az itt fel nem hozott pusztabakodi sírok is; más részt a verebi és a galgóczi sírok felérnek a X-dik századba. Egyébiránt nem szabad elfelejtkeznünk arról, hogy a keresztyén vallás nálunk később honosult meg, mint nyugati Európában.

Osztropatakán (Sárosm.) kétízben akadtak régi sírokra. 1790-ben és 1865-ben. Az első lelemény a bécsi császári régiségtárba került, leírta annak akkori igazgatója Arneth »Die antiken Gold. u. Silbermonumente d. k. k. Münz- u. Antikenkabinetes« című 1850-ben megjelent könyvében; a másodikat leírtam az »Archaeol. Közl.« 1865-dik évf. 1. füzetében és a bécsi »Mittheilungen d. k. k. Central-Comm.« 1866-dik évfoly. E második lelet az 1867-diki párisi világtárlatban volt kiállítva, később pedig nemzeti muzeumunk megszerezte. Mindkét lelet tárgyai lelhelyükön nem készültek, hanem csere útján, igen valószínűleg az e vidéken honos nemes opálért érkeztek Osztropatakára; mert azok némelyei nemcsak római, hanem még hellen műhelyből is származnak, az utóbbiak közül fényes helyet foglal el az Arneth atlasa S. III. és S. III. atábl. másolt ezüst csésze. Mint ritkaság említendő egy aranyozott, vert ezüst lemezkéből készített cipő maradéka, melyen sphinxek, pantheisticus jelek és Apollo mellképe fordulnak elő; nevezetes továbbá, különös épsége miatt egy vörös-fenyű (Rothbaum) veder, mely ezüst szögekkel ellátott ezüst abronccsal van körülvéve**). Ily vedrek az akkori sírokban elég gyakoriak; a miénk mit tartalmazott, nem tudjuk.

*) Im Ganzen ergibt sich aus den Münzen, dass die Zeit der Grabfelder vom Ende des V-ten Jahrhunderts, bis zum Anfang des VIII-ten reicht. Genauer u. nach dem Zeugnis der Mehrzahl beschränkt sich dieselbe auf das VI. u. VII. Jahrhundert. (»Die Alterth. uns. heidnischen Vorzeit« II. köt. II. szál. VI. tábl. való II-dik melléklet).

**) Hasonló alakú vedret találunk másolva Peigné-Delacourt »Recherches sur le lieu de la bataille d'Attila« Párisban 1860-ban megjelent könyvében, csak hogy itt az ezüst-lemezek külön vannak díszítve, míg a miénken azok csak simák. A francia vedret Beauvais mellett ásták ki. Lindenschmit is másol két vedret (III. II. 6.), melynek egyike díszei miatt, inkább a francziához, másika, egyszerűségében, inkább a miénkhez hasonlít. Az első Wiesbaden mellett találták, a másodikat Monsheimban (Rheinessen) A szövegben L. több hasonló régi vederről teszen említést.

De bennünket itt leginkább a második leletnek aranyfibulája érdekel, mely meglehetősen biztonság-
gal a III-dik századnak közepéről keletelhető. E fibula a mellív alakúak egyik kitűnő példája és jeles techni-
kája római műhelyét minden kétségen kívül helyezi, de a mellív-fibulát (die armbrustförmige) mint a ruhatfi
legtöbb neme alapídomának, szülőjének is tekinthetjük. Lényeges része a kereszttrúd, melyből, rendesen
ruganyos sodorból ered a tű vagy tövis (Dorn, Stachel) e rúd átmegy félkörű vagy laposabb kengyelbe
(Bügel), ez lemezbe végződik, mely hátsó részén a tű végét befogadó hüvelykké alakul; a kengyel hajlása

138.

lényeges; mert felveszi a ruhának azon redőzet-részt, melyen a tű keresztül szúrattott. Ha, mint kell, a mellíves fibulát a későbbi fibulák alapídomának tekintjük, fölötté
érdekes következtetni annak keletkezési idejét legrégibb ismert leleteiből. E tekintetben
Lindenschmit sok tapasztaláson alapított véleménye szerint a legrégibb ismert római
mellíves fibulák a III-dik század közepén jelennek meg a rajnavidéki és belgiumi
castellumokban. Nem található még a két és fél száz fibulák közt, melyek a hihetőleg
az Alexander Severus alatt dimesi telepítvényben, Mainz mellett, találtattak; ellenben
többször fordul elő a Neuwried melletti victoriensis és a lauenburgi dalheimi castellum
tárgyai közt. Az előbbi a III-dik század közepe, az utóbbit Constantin alatt és

későbbben az V-dik század közepe táján alapostól szétrombolták. Azonban e helyeken talált fibulák vala-
mennyie igen egyszerű és kevésbé díszített. — Ezen észleletek szerint némi biztonsággal feltehető, hogy
a fibula ezen neme nagyobb mennyiségben igen késő időben mutatkozik, hogy itt az egyszerűbb alakzás,
a régibb, és hogy még ezt sem tekinthetjük régibbnek a III-dik század közepénél.*) Ezen chronologikai
meghatározást erősíti osztropataki fibulánk is, arany ugyan, hanem már nem tartozik az egyszerűbbek
közé; másrészt talátnak nálunk igen díszes bronze-fibulák is, kivált a budai római sírokban; ilyent
közül Rómer az »Arch. Közl.« 1864-dik évf. II. füzetében. Kereszttrúdján van három gömb, kengyelét
zig-zag, növényvoluta és más dísz ékesíti és alsó része is kiesinosított. Talátnak egy a budai városmajor
melletti téglavető-pajtán, római sírban. Muzeumunk számos ilyféle fibulával bir.**)

139.

140.

A mellíves fibulának talán legközelebbi módosítása az, melyben fekirá-
nyos rúdja félkörű tárcsává válik. Ime ennek csinos példánya a m. n. muzeumból;
az ékesítési négyes levelű virágok és rosettek még nem mutatnak semmiféle barbár
alakzást, a kengyel két szögbe van törve és canelirozva, alsó vége a fibulának
hegyén leszelt háromszöget képez.

Valamivel tömöttebb ennél ezen, szintén a m. n. muzeumnak példá-
nyából lemasolt fibula, melynek anyaga vas.

Hasonló módosítást veszünk észre a m. n. muzeum azon fibuláján,
melyet felebb (134. ábra) alatt adtunk. A félkörű tarcsa körözetén három bog vagy gomb emelkedik, a
rövidebb kengyel csürlő alakú, végén idomtalan állatfej (talán medvéé) áll, ez barbár elem, míg a hab-
maeander-dísz antikszerű. Fibulánk anyaga rossz ezüst (potin) granat- vagy üvegfoliadék-berakással.
Ilyféle fibulák (egyik szakasztott párja az itt lerajzoltnak) nemzeti gyűjteményünkben többes számmal

*) In den römischen Gräberfeldern u. Castellen am Rhein u. in Belgien ist dieselbe mit Gewissheit erst mit der Mitte
des 3-ten Jahrhunderts n. Chr. nachzuweisen. Unter den dritthalbhundert Fibeln der Niederlassung am Dimeser Ort bei Mainz, die
aller Wahrscheinlichkeit nach unter Alexander Severus zerstört wurde, ist sie noch nicht zu finden. Dagegen erscheint sie mehrmals
unter den Geräthen des Victoriensischen Castelles bei Neuwied u. in jenem von Dalheim im Lauenburgischen. Ersteres ist um die
Mitte des 3-ten Jahrhunderts, das letztere unter Constantin u. später von Grund aus um die Mitte des 5-ten zerstört. Alle die an
diesen Orten gefundenen Fibulae sind jedoch sehr einfach u. weniger reich verziert, als die auf der vorliegenden Tafel (III. II. 4)
abgebildeten, namentlich auch nicht von so complicirter Einrichtung, als die von uns unter Nr. 5 gegebene Art. Von der ersteren
sind, mit Ausnahme der unserigen, nur Exemplare aus Gold bekannt, wie jene aus dem Grabe Childerichs I., jene aus dem Funde
bei Lengerich mit Goldmünzen bis zu Constantinus u. Magnentius, jene der k. k. Antikenkabinets zu Wien, gefunden zu Degoy in
Croatien, u. die gleichartigen Spangen, welche mit Goldmünzen von Valentinian bis Arcadius im Poitou entdeckt u. von A. de Long-
perrier in der Revue archéologique, Augustheft 1868, besprochen wird. — Nach diesen Beobachtungen ist mit einiger Sicherheit
anzunehmen, dass hier die einfachere Bildung wirklich die ältere ist, u. dass, für diese letztere ein höheres Alter als die Mitte des
3-ten Jahrhunderts n. Chr. bis jetzt wenigstens nicht nachzuweisen ist.

**) Oly specific római fibula, minőnek több nemét Lindenschmit II. XII. 3. tábláján közöl, nálunk még nem tatátnak.
Áll ez felső kereszttrúdból, ebből kengyel szökik ki, mely kerék vagy négyszög tarczához van illesztve, a vége lefelé táguló négy-
szög; a tarcsa felér a kereszttrúdhöz, izletesen van díszítve; a kengyel és a fibula alsó vége canelirozott, csak a kereszttrúd alig mutat
pár díszvonalat.

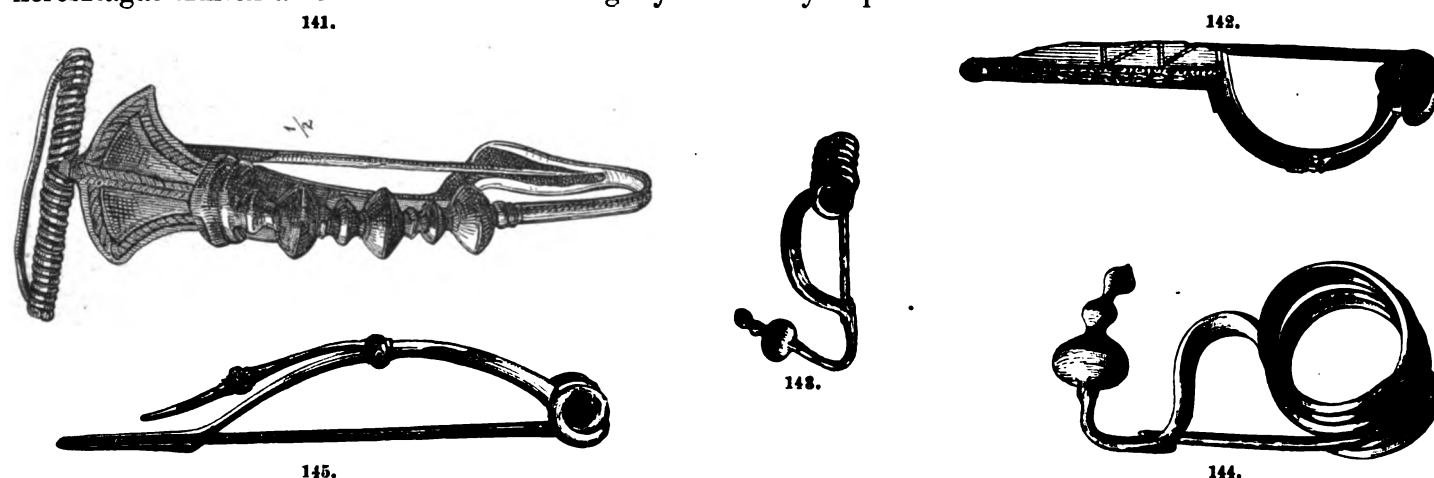
fordulnak elő s kisebb nagyobb mérvvel Hildebrand egyenesen magyarországiaknak nevezi (Ungarn). Igen hasomló könyvében a következő 6-ik számú e megnevezéssel »Südwestliches Deutschland«, csakhogy három bog helyett tarcsája körözetén hét látszik és díszmódja is különvállik a miénktől, egészben egyszerűbb, szegényebb. Hasonló mindkettőhöz a dániai (8. ábra) és hollandi (9. ábra Hildebrandnál).

A mellíves fibulának második módosítása szintén leginkább felső végén tűnik fel, hol a kereszt-rúd és félkörtaresca helyett erős négyszög lemez áll be és a kengyel alatti rész különféle alakot ölt, azonban itt is gyakran medvefejben végződik. Ilyenek Hildebrandnál a burgundi (7. sz.), a nörlandi (10. és 11. sz.) és az angol fibula (12. sz.). A gotlandi (13. sz.) megtartja ugyan a négyszögű felső lemezt, de kengyel helyett tarcsát veszen fel és azon alól is távozik a római mintától úgy, hogy az utóbbira alig ismerni többé. E fibulanemnek alakja általán sokkal tömörebb, nehezkesebb és valamint e tekintetben, úgy változó díszítésében is elárulja messze eltávolását eredeti mintájától.

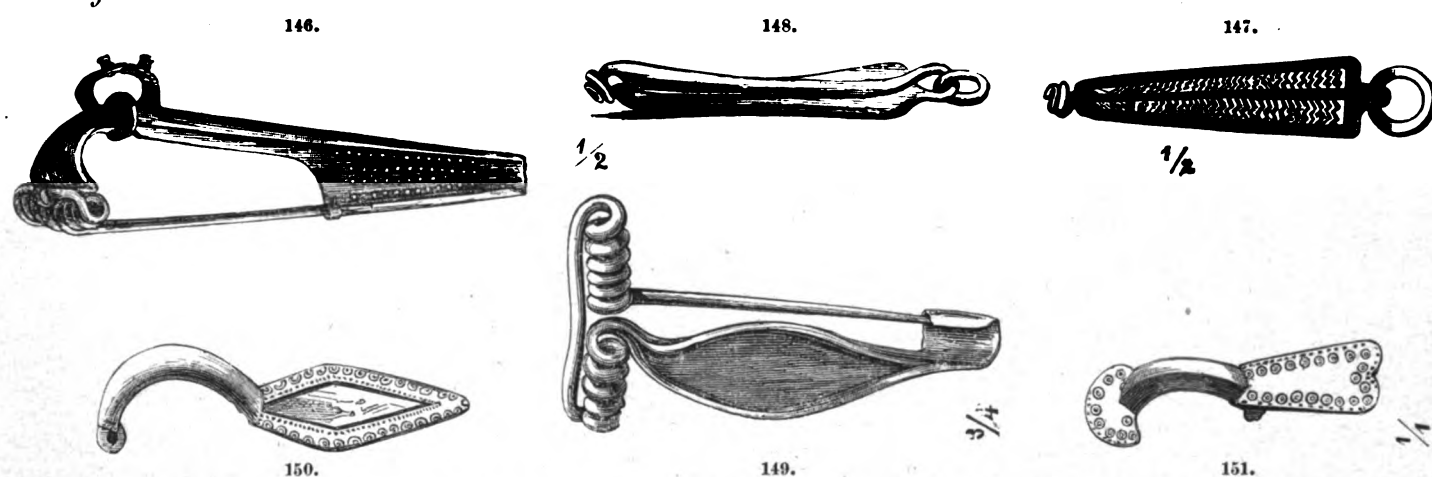
Ezek ellenében vannak fibulák, melyek úgy szólnak a mellívest egyszerűsítik, midőn igen vékony kengyel és kengyel alatti lemezeket mutatnak. Ilyent másol Hildebrand 4. sz. a., melyet rómainak mond. Itt a kereszt-rúd helyét ruganyos sodrony foglalja el, melytől a valóban ívhez hasonló félkörű keskeny lemez ered, e fölött hajlik a nevezetesen görbülő kengyel. Mindezen fibulákat Hildebrand kengyeleseknek (Bügelfibeln) nevezi.

Vannak muzeumunkban továbbá olyanok, melyeknél a kereszt-rúd, mint a Hildebrandénál szintén ruganyos sodronynyá alakult, de az innen leszálló kengyel csaknem csupa nagyobb és kisebb gombokkal van kirakva; a kengyel felső vége lapát-alakú, ezeket *gombos fibuláknak* nevezhetnők.

Muzeumunk ezen fibulája is (142.) az egyszerű kengyelesek közé tartozik, alsó része puzdraalakú, keresztágát szintén az előbbiéhez hasonló ruganyos sodrony képezi.

Muzeumunknak e két fibulája (143. 144.) is a kengyelesek közé tartozik, sőt a nagyobbik, melynek anyaga vas, középett áll a későbbi és régiebb csiga-tekerceses fibulák közt, keskeny lemezek miatt *sodronyosoknak* is nevezhetnők.

Muzeumunknak ezen *sodrony-kengyeles* fibuláját, melyet a Margitszigeten találtak, (145.) Lindenschmit is közli (III. II. I. T.); ennek anyaga is vas, de mindezen kifog vékonysága és egyszerűsége tekintetében

muzeumunknak egy fogóhoz hasonló fibulája, melyet nem régen ide ajándékozott Egger antiquarius és mely már legközelebb áll azon tíkhez, melyekkel a modern plaideket szokták összetűzni.

A fibulák más neme az, melyben a kengyel kiegyenesedik, mintegy egyenes vonalat képez; az előbbi nemtől átmenetesnek tekinthetni ezt, melynek alsó vége szántóvas-alakot ölt (146. Pflugscharfibel), *szántószerűnek* nevezhetjük. Igen szabatos technikája, kivált az áttörésekben (van még mesterségesebb áttöréssel ellátott is a m. n. muzeumban) római műhelyre utal ugyan, hanem roppant mérve ismét barbár izlésre mutat úgy, hogy talán római mester által a barbárok számára készítettnek tekinthetjük.

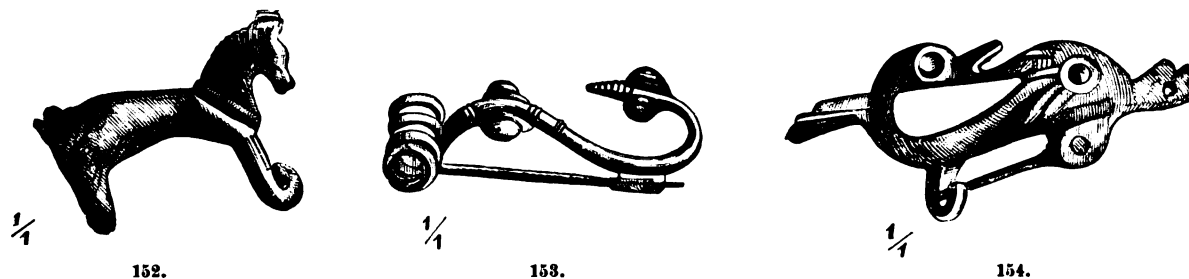
E nemnek legjellemzetesebb képviselője nemzeti muzeumunk falevelet utánzó fibulája (147.). A falevél utánzása itt határozottan jelenik meg.

A fibula hátsó oldalát 148. ábránk adja.

Ezen fibula (150.) hajtott kengyelével a kengyelek közé tartozik, míg másrészt hátlapjának különös hajlása őt ismét közel hozza az előbbi számnak falevélehez.

A kengyeles fibulákhoz tartozik még e kettő is (149. 151.).

Adom még muzeumunknak három állatalaku fibuláját:

152 ábránk lófélét mutat, csak hogy készítője nem bírta a ló lábát képezni. Itt alig gondolhatunk etrusziai műhelyre; hasonlólag vagyunk a 153. ábrával, hol némileg kigyóra lehet ráismerni; azonban mégis jó a motív, mely szerint a kigyó teste úgy tekeredik, hogy a fibula ruganyát képezi. Végre a harmadik két, mintegy összenőtt állathból áll; az egyiket csőre után madárnak vehetjük, talán ludnak, a másikat delphinnek, mely antik befolyásra utal, ez díszes fibula; mert aranyozva volt és az állatok szemei rubinokkal vannak berakva.

Muzeumunknak ezen fibulája azért érdekes, mert a kerék vonalú tarsák nálunk elég ritkák. Tulajdonképen nem e helyre való; mert mint hajdan zománczott, byzanti eredetű; de egyfelől hazánk ritkaságai közé tartozván, az állatalakú fibulák közt fölhozom. A hosszú fül és különös mozgás nyílat sejtet velünk, még pedig felnőttet kölykével.

Valamint a kerék tarsa fibulák nálunk ritkák, úgyszintén nem fordulnak elő nálunk a szelenczealakúak sem. (Hildebrand 15- és 16-dik szám gotlandi), a csészealakú (Hild. 17. és 15. sz.), melyet teknyősbéka alakúnak is nevezhetni, de az egyenesen csészealakú sem (Hildebr. 1. sz. kenti típus és 3. sz. szász típus.)

De vannak muzeumunknak gyűrű-fibulái, vannak csillagalakúak is hat vagy kevesebb boggal, mely majd körözetén szökik ki, s így teremti a csillag szögletéből sugárzik.

A fibulák divata átmegy a keresztyén korba is, hol felveszi a kereszt, a tetragamma, a constantini jel és más a keresztyénséget eláruló alakot; némelykor megjelenik keresztyén jelképként a hal is, melyet mint fibulát használnak, holott a keresztyénség első terjedtekor inkább amuletteként viselték a nyakon.

A szabadon álló III. számú szekrényben a felhozott fibulák többjei voltak kiállítva, itt nevezetesen az első egész a nyolczvanadik számig láttuk nemzeti muzeumunk több arany és ezüst tárgyait, kezdve a római császári koron, egész a XI. századig.

Öt első tárgya találtatott egy budai római sírban (mellíves fibulájáról már volt szó, melyet Römer leírt az »Archaeol. Közlemények« IV. évf. II. füzetében; itt tehát csak röviden említem.

1. Négyeges ezüstlemezke, közepén gömbalakban felszállva, halpikkelyes díszszel, aranyozva és niellirozva. Oldalhossza 0,045.

2. Kerektaresa, ezüst. Közepén Mercurfej a caducaeussal; körös-körül hat tragikai és komikai álarcz. Kitűnő mű, tehát régibb korból való mint a többi tárgy. Átmérője 0,049.

3. Négyeges ezüst lemezke, niellirozva és aranyozva. Négy sarkán a maltesihoz hasonló kereszt-közepén nyolczlevelű rózsza. Oldalának hossza 0.068.

4. Ezüst övecsatt, niellirozva és aranyozva, hossza 0,085, szélessége 0,066.

5. A már említett ezüst fibula.

A szent-endrei leletből volt kiállítva (a III. számú szekrényben):

20. (Hiv. lajstr. sz.) Huszonegy pastagyöngy.

21. Arany, csöppalakú fülbevaló.

22. Könnyebb, arany sodronyból készített fülbevaló.

23. Pár kisebb csöppalakú fülbevaló.

24. Arany gyűrű, csürlő, kis gömbbel minden sarkán; közepének drágaköve kiesett.

25. Pár nagy arany fülbevaló, türes vagy gula-alakban, kisebb gömböcskével kirakva, valamennyi drágakő kiesett.

26. Arany érem Focas (sic) névvel.

27. Justinian arany érme.

28. Tömör aranyláncz; 18 lapos, szalagszerűleg hajlított szeme párhuzamosan, rovásmódra bevágott vonallal.

29. Méh- vagy légyalakú fibula. Az alapúl szolgáló bronce arany-lemezzel fedve, az utóbbiban volt kilencz gránát, egyike kiesett.

30. Más az előbbihez hasonló fibula tíz gránátkövel.

A pasta- és üvegből készített gyöngyök nálunk elég nagy számmal fordulnak elő, változva színben, sőt ugyanazon példány is több különbséget vesz fel. Az efféle legrégibb gyöngyöket az egyiptomiak készítették, kikről a technika átment az üveges-munkáikról híres phoeniciákra s ezek terjesztették el e tárgyakat, kereskedelem útján egész Európában; még pedig elég korán; mert hiszen találhatunk ily gyöngyök már a régibb czölöpépitményeken is.

E fülbevaló byzanti mű, technikája, de kivált filigraine szélei és a nagy takarékoság a drága anyag felhasználásában — miért is az egész üres — nem enged barbár keletkezést annak tulajdonítani; de különben is az efféle fülbevalók divatosak voltak a byzantiaknál. Byzanti műipar eredményei a csöppalakú fülbevalók is, melyek hasonló, a barbároknak alig tulajdonítható technikával készültek; ilyenek, természetesen az érmek és a nagy technikai ügyességet eláruló láncz is.

De ha e tárgyakat byzantiaknak tartjuk, a két légy- vagy méhalakú fibulát, a fentebb elmondottak szerint, góth eredetűnek kell kinyilatkoztatnunk. Hasonló légyalakú díszeket találtak nagy számmal (300-at) Childeric sírjában (l. Labarte atl. I. rész, XXX. tábla 9. ábráját). Azt hiszik, hogy e díszek a király ruhájára voltak varrva. (Labarte byzanti műnek tartja.) Az aranyokhoz hasonló, hanem nagymérvű bronce-legyet mutat 41. ábránk.

Nevezetesebb volt még az ozorai vagy pusztai lelet (1871-ben), melyből ki voltak állítva:

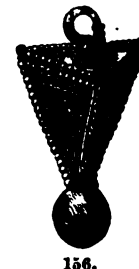
34. (Hiv. lajstr.) Tizenkét kettős lemezféle (Beschlüge,) ruhadísz; az ornamentáció sajtolt, az alak többnyire hosszúkás négyszög, egyik rövid oldalán kikerekítve; anyaga arany; némelyike elvesztette alsó lemezkéjét.

35. Hasonló műveletű két lemezke, alakja a bajúszé, az egyiknek csak fele maradt fenn; arany.

36. Vastagon aranyozott vasrudacska.

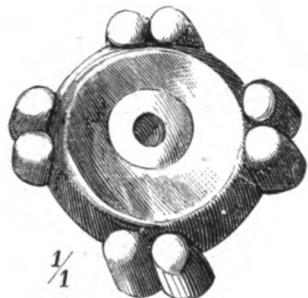
37. Kis ezüst csatt.

38. Négy függelék, talán fülbevaló, felső helyen kis arany-szekrényke, közepén átfűrt amethyst, alól arany-csengetyűcske.

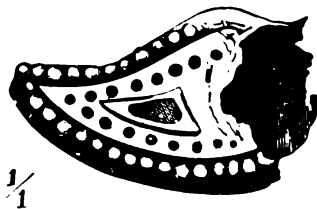

156.

39. Két függelék (pendeloque) karneolkő-gombocskával.
 40. Két tömör kerek tarcsa, csínos sejt munkával, melyből azonban a díszkő vagy üvegfoliadék kiesett; arany.
 41. Összehajtott arany-sodronyból készített násfa; erről henger alakú függelék csüng; arany.
 42. Épen ily sodronyból készített egyszerű gyűrű.
 43. Constantinus Pogonatus (668) arany érme.
 44. Sejtes aranygyűrű, közepén egy granátkő megmaradt.
 45. Aranygyűrű sok gombbal; díszkövei kiestek.
 46. Aranykereszt; lemezkéje igen vékony, valamennyi sejtnek tölteléke kiesett; alsó ága valamivel hosszabb a többinél; magassága 0,07; szélessége 0,06.
 47. Öt kis arany-gomb, közepén emelkedő félgömb; sajtolta munka.
 48., 49. és 50. Huszonhárom arany ruha-dísz és gomb.

157.

158.

159.

Egyenesen barbár munkának tekinthetjük a 158. és 159. sz., melynek alakja nem antikszerű; a 157. sz. még leginkább hasonlít góth művekhez, jelesen iker-gombocskáival; a két másikat legjobban hasonlíthatni a bajúshoz; bár nem állítom, hogy ennek mása volna. E tárgyak technikája a sajtolás, mit a barbár munkás legkönnyebben végezhetett s ezért a lemezkék is igen vékonyak.

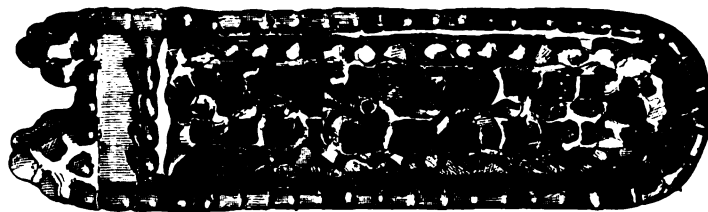

160.

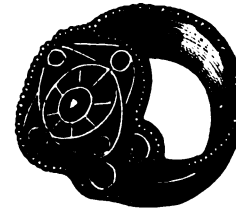

161.

Valamivel izletesebbnek mondhatni e két lemezkét, mely jobb mintákat teszen fel; bár közös ennek is az előbbi három tárgy gömbökkel való keretelése és a sajtolás. A keretelő gömböcskék sem elég kicsinyek, sem elég szabályosan készültek, hogy azokat filigraineknek lehetne nevezni. E lemezkék ruha- és lószerszám-díszeknek tekinthetők; mert valamint Szent-Endrén, úgy még inkább Kunágotán a két lemezke közt bőrszíjmaradék találtatott, mely vagy lószerszám vagy övhöz tartozott.

162.

163.

Van muzeumunkban több, ezen lemezhez a felfogásban hasonló bronce-lemez is; de a kivitel durva, és antik mintára épen nem mutat. Miből aligha nem világos, hogy mindkét nemű munka barbár kézből származik.

A négy következő tárggyal ismét visszatérünk a góthok gyakorlatához, aranysejtes és filigraine munkáikhoz. Itt állanak, mert csak akkor lettem figyelmes azokra, mikor már a góthi művekről szóló ezikk ki volt nyomva.

Gyűrűnk (163. ábra) még ízletesnek is mondhatjuk.

Az itt adott kereszt igen díszes, kerek tarcsa közepéből négy egyenlő ág szökik ki, tehát byzanti keresztnek kell neveznünk; hajdan drágakő vagy legalább üvegfoliadék díszítette sejtjeit; minőt alkalmazni főképen a góthok szoktak; de ezért nem multhatlanul szükséges, hogy az azzal eltemetett egyént keresztyénnek tartsuk; mert meglehet, hogy a kereszt régebbi zsákmányból jutott a még élőnek kezébe.

Kerek tarcsa, arany fibula; közepén kör, melyből csillag szökik ki, a nagyobb körzeten nyolcz kör, Y alakú sejtekkel; a keret kis gömbökből van szerkesztve, melyek közt elválasztó filigraine köröcskék egyenes vonalba elhelyezvők. Valamennyi kő kiesett a sejtekből. A munka byzanti.

Idézem még, hogy állati alaknak is adjam példányát, muzeumunk gyűjteményének e sárkány vagy gríff előrészét, mely felfogásban és technikában egészen megegyezik az előbbi három tárggyal; sőt ennek több sejtjében még a kő- vagy üvegtöltelék is épen marad. Jankovich gyűjteményéből származik, lelhelye nem ismeretes.

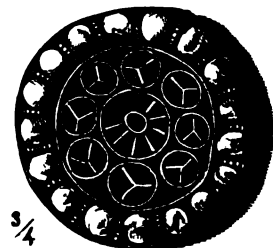
»A szent-endrei lelet legnagyobb nevezetessége, mond Pulszky idézett értekezésében (9. l.), a két kengyelvas, mely az arany fülbevalókkal találtatott, s mely e szerint a VI. vagy VII. századig viendő vissza. A görögök és rómaiak nem ismerték a kengyelvasat, a stapes egy keresztfa volt a lándzsa végén, melyre a lovas rálépett, hogy magát könnyebben a lóra vethesse. De kengyelvas nélkül lehetetlen levén a zárt lovas oszlopok rohama, a classicus időkben a lovasság harcokat soha nem döntött. A kengyelvas és a patkó megváltoztatták a régi tacticát, s hadviselést, a puska felállításáig a lovasság döntötte el leggyakrabban a csaták sorsát s még nincs tudva, mely időben történt e nevezetes találmány. A római emlékekben s íróknál nyoma nincs, még a sassanid domborműveken a régi Ktesiphonban, melyeket Ker-Porter munkájából ismerünk, kengyelvasat nem látunk, a szent-endrei eddig a legrégibb. Mellékesen megjegyzem itt, hogy a verebi leletnél, mely árpádkori magyar, a vezérek korából, Berengarius érmeivel szintén találtatott kengyelvas, mely a szent-endreinek felfedezése előtt a legrégibb volt, melyet ismertünk.«

1852-ben Londonban a kengyelvas kérdésével foglalatostkodtam Urquhard figyelmeztetésére, kit szintén e kérdés igénybe vett. U. a hyksosok győzelmét az egyiptomiak fölött főképen annak tulajdonította, hogy lovasságuk volt, holott a hyksosok berontásaig az egyiptomiak a lovat nem ismerték, legalább emlékeiken sehol sem fordul elő, hanem a ló helyét a szamar pótolja; sőt U. annyira ment, hogy a hyksosoknál még a kengyelvasat is kereste, mely lehetségessé teszi a lovas megfordulását, ki így megfutamodva is nyilazhatja ellenségét. Azonban az egyiptomi emlékeken fölötté ritkán előforduló lovasoknál, kengyelvasat nem, sőt nyeret sem találunk; az egyiptomiak s az assyriak egész a perzsákig a lovat inkább hadikocsikba fogták, mint megnyergelték. Mint Pulszky állítja, a kengyelvasat még a régi középkornak perzsáinál sem találjuk és mielőtt nálunk a verebi és szent-endrei kengyelvasat felfedezték a legrégibb kengyelvas rajza az u. n. bayeuxi kárpitokon volt látható, melyeket 1066 körül normann nők hímeztek (l. Agincourt Peinture CLXVII. tábláját). Honnan vette a normann, talán finn atyáinkfaiatól? Legalább a verebi és szent-endrei lelet arra tetszik mutatni, mintha a kengyelvas éjszakkéletről jönne és hogy annak eredetét a turani fajnál, talán a chinaiaknál kell keresnünk.

Viollet le Duc »Dictionnaire raisonné du mobilier francais« (Paris 1874) című munkája V. kötet, 413. l. szól ugyan római kengyelvasról. Szerinte a Pompejiban talált vas-szer, melyet jelenleg a nápolyi muzeumban őriznek, igen egyszerű kengyelvas, mely a római császári korból származik. Hozzáteszi, hogy

164.

165.

166.

e korban csak gyéren használták a kengyelvasat, többnyire a nélkül harczoltak. Róma, lovasságát, különféle nemzetiségekből szerkesztette és ha a germánok nem is éltek nyereggel s így kengyelvassal sem, nem lehet ugyanazt mondani a numidákról és iberekről is. »A karolingi korszak óta a lovasok mindig kengyelvassal vannak ábrázolva (???) és a XI. század óta a lovas harczos felteszi ezen szerszámot.« *) A bayeuxi kárpit, tehát a XI. század második fele előtti ábrákon V. l. D. kengyelvasat nem tud kimutatni, a karolingi korszakban szintén nem, fölötte kétes végre a pompeji kengyelvas is; mert Hampel József tudósítása szerint, ki ezen tárgyat különösen megvizsgálta Nápolyban, ez oly romladozott állapotban van, hogy annak egész alakjáról, rendeltetéséről és használatáról semmi biztost nem mondhatunk, alkalmasint ez nem is kengyelvas és V. l. Duc rajza, mint képzeleti kiegészítés, sehogy sem felel meg az eredeti mintának.

Pulszky (id. érték. 9. l.) a felhozott tárgyak technikájáról következőleg szól:

»Az ozorai kincs, Constantin Pogonatus érmével, szorosan összefügg a kunágotáival, egyrésztől nemtelenebb keverékű ezüst edények, másrésztől azon számos arany szíjvégek által, melyek egészen a kunágotaiakhoz hasonlítanak, mindamellet, hogy egy egész századdal későbbiek. Ezek mellett e gazdag lelet több ékszert tartalmaz, mely egy külön technikával ismertet meg bennünket; ezek arany boglárók, gyűrűk, hajtűk, csattok, melyeken arany rekeszekbe (sejtekbe) be vannak csiszolva, hol gránátok, hol sötétvörös üvegdarabok. Az üvegdarabok igen sokszor kiestek az arany rekeszből, néha benmaradtak. Ezen ékszereken a gránátot az által lehet megkülönböztetni az üvegtől, hogy a kő mindig egy kis domborúsággal, az üveg egyenesen van csiszolva. *Byzanczban nem ismerjük e technikát*, mely azonban nem különlegessége hazánknak, hanem egész Nyugat-Európában is elterjedt, s a népvándorlás korának második felét (de elsejét is) jelezi. A francziák merovingi stylnek nevezik; mert Childeric királyuk sírjában találtak ilyenműi ékszereket, különösen méheket, minélfogva a méh a fränk királyi jelképnek tartatott. Hasonló, de nem azonos stílt találunk Németországban különösen ezüst fibulákon, nálunk mind az arany boglárókat, sőt alsó-móri leletnél ugyanoly méheket is, mint Childeric sírjában, mind az pedig nagy ezüst dísz-fibulákat. A legnagyobb lelet azonban, valósággal királyi kincs, a Petreossában talált, mely díszedényeket mutat aranyból, üveggel és gránáttal; ilyen végre Theodolinde, longobard királyné kincse Monzában, mely szintén a VI. században készült. — Ezen technikát e szerint semmi nemzetiséggel nem lehet kizárólagosan összekötni; az atlanti tengertől elterjed az a feketéig s nem tudjuk, hol eredett, de mindenesetre csak a frank, longobard s avar korban, mely összeesik. Nagy Károly alatt már új formák s új styl merül fel.«

»Byzanczban«, úgymond Pulszky, »e technikát nem ismertük«, de ismerjük, eddigi tapasztalásunk szerint, mint legelőször a góthoknál felmerült; t. i. talán már a IV. század előtt a petreosi kincs bizonyosága után. Továbbá e technikával mindenütt találkozunk, hol a góthok vándorlásaikban megállapodtak, vagy hova állandó gótlánd-szigeti lak- és műhelyökből kereskedelmöikkel hatoltak. Az akkori éjszaki többi nép igen csekély műipari ügyességgel bírván, munkáira épen ezen ügyetlenség után ráismerhetni; ellenben a góth még a Pontus vidékén is bírt technikai ügyességgel, mint ezt egyaránt itt, mint Spanyolországban készített csészehordó szobrai tanúsítják. A következtetés könnyű, a szétválasztás nehezebb, de ez is alaposabb és behatóbb tanulmányozásnak sikerülend.

Mintegy függetlenül idézendőnek tartok több csattot, melyet a boldogult nádor: József főherczeg, muzeumunknak ajándékozott. Ezen arany csattokat tömörségök és vörös üvegfoliadékkal töltésök után közel rokonoknak kell tekinteni a 126. sz. alatt másolt bakodi csattnak, de másrészt feltűnőleg hasonlítanak ama csattokhoz is, melyeket Labarte atlasa II. részének XXX. tábláján közölt. E szerint e három rendbeli csatt ugyanazon nemzetnek, azaz a góthnak tulajdonítandó; mi nagyon jól megfelel a góthok tartózkodásának nálunk és Franciaországban.

A galgóczi és verebi lelet tárgyai nem jutottak kiállítási osztályunkba.

*) Étrier, s. m. (estrief, estref, estrier, estreu). L'étrier était en usage dès l'antiquité romaine, bien que la plupart des cavaliers faisant partie des armées de l'empire ne paraissent pas s'en être servis. Le musée de Naples conserve cependant des étriers de fer d'une forme très-simple et qui appartiennent à l'époque impériale. On n'ignore pas que les armées romaines comprenaient des corps de cavalerie de contrées très-diverses: Gaulois, Germains, Numides, Ibères. Ces cavaliers ne montaient point de la même manière à cheval et combattaient différemment. Les cavaliers se servant d'arcs devaient posséder des étriers, pour pouvoir viser sûrement. Si les cavaliers germains dédaignaient les selles, et par conséquent les étriers, il n'est pas dit que les Numides et les Ibères ne s'en servissent pas. À dater de l'époque carlovingienne, les cavaliers sont toujours représentés avec des étriers, et dès le XI. siècle la manière de combattre à cheval exigeait l'emploi de cette partie du harnais.

ÚJABB KÖZÉPKOR.

Pecsétek, könyvek, kéziratok, érmek, gyűrűk.

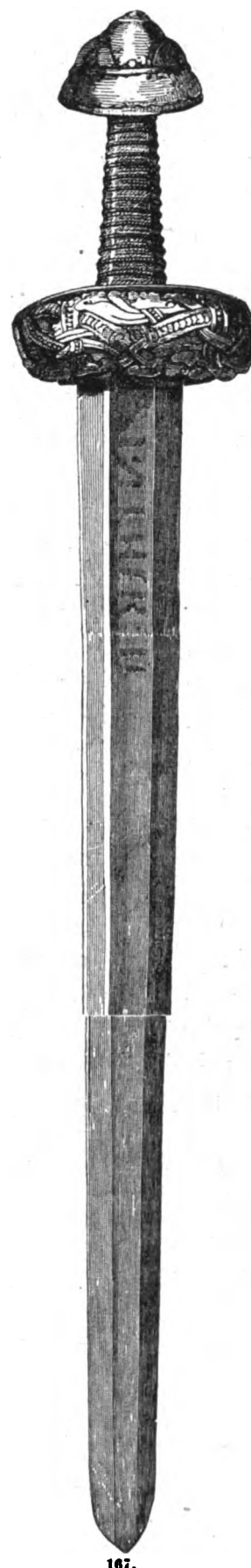
Legyen szabad, bár nem volt kiállítva, itt első helyen emlékezni azon kardról, mely sz. Istvánénak mondatik a prágai székesegyház kincstárában és melyről következőleg szól Bock a »Mittheil. d. k. k. C. C.« xv. köt. 1870 évf. 14. lapján.

»A kard egészben ép, csak hüvelye hiányzik. A hosszú, négyélű penge, a markolat közelében nagy latin betűknek maradványait mutatja, melyeket azonban idő és rozsa olvashatlanokká tettek. A kézvéd (Parierstange) inkább nagy, fenn sima gombhoz hasonlít. A vasmarkolat tetején kis elefántcsontgomb látható, itt még kora román lombozatra ráismerhetni. Mikor jutott ezen a XI. század kezdetéből való kard sz. Vitus kincstárába, csak hozzávetőleg határozhatni. A kincstár 1354-dik lajstromában még nincsen feljegyezve, de ott van már az 1387-dikben, hol ez áll: Item gladius s. Stephani regis Ungariae cum manubrio eburneo. E szerint igen valószínű, hogy a kardot iv. Károly idejében Prága főtemplomának ajándékozták.«

Az újabb középkorban nagy szerepet játszik a Typologia és Heraldika. Typologiai példányok hazánkban elég ritkák; főhelyen állanak a pécsi székesegyháznak ama domborművei, melyeket tüzetesebben leírtam és magyaráztam e munkának I. köt. II. részében. A heraldikának főtárgya országos címereink, melyről itt bővebben szólni azért is szükséges, mert több erre vonatkozó tárgy osztályunkban volt kiállítva: nevezetesen rajzban a bácsi címér és eredetiben az esztergami könyvtárnak »bulla aurea«-ja.

A heraldikának egyik legfontosabb okmányát találjuk Fehér Codex. dipl. T. II. 304. 1. k. 1. Ez így szól:

In nomine sanctae Trinitatis et individuae unitatis. Henricus Dei Gratia, Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Serviaeque Rex in perpetuum. Quum testante scripturae pagina, labilis est memoria, et rerum turbae non sufficit; insuper id, quod memorialiter tenetur, citius dilabitur, nisi scripturae testimonio roboretur; necesse est, ut ea, quae humanis apta sunt usibus, indiciis fulciantur litteralibus. Proinde ad universorum volumus pervenire notitiam, quod cum illustris pater noster, Rex Bela in *ducatu Sclauoniae*, quemdam nobilem de Teutonia, nomine *Albertum de Michouo*, habuerit commetaneum, cuius terra a latere ducatus Sclauoniae, iuxta *Podgoriam* et *Goritiam* esset sita; idem Albertus confinia ipsius patris nostri potenter inuadendo, quam plures homines neci tradere, captos abducere, bona quoque recipere eorum, et possessiones regias omnino igne uastare consueverat. Dum eiusmodi gravissima et contumeliosissima acta, populiue miserrima afflictio ipsis patris nostri auribus insonuissent; nos videlicet filium suum, una cum duodecim regni sui potentioribus magnatibus, in manu potenti ad deustandum dominium, proteruiamque eiusdem Alberti comprimendam delegauerat. Interimque nondum nobis ad prosequendum ipsum paternum mandatum iter dirigentibus, quidam patris nostri fidelis, nobilis, magnanimus, nomine Stephanus, Nicolai filius, quem ortum de genealogia Ursinorum comitum, ac Senatorum Urbis Romanae, de vico Lateranensi a partibus transmarinis, reuera agnovimus, fere, et propter quamdam seditionem et tumultum inter ipsos Comites et Senatores urbis romanae suscitatum, exiuisse, et ad magnificum virum dominum Hermannum de Goritia, in partibus Karinthiae existentem, uenisse, ac filiam suam,

ritu legitimo matrimoniali in uxorem sibi duxisse. Hic Comes Stephanus attendens, et considerans tribulationes et contumelias, atque oppressiones gentium antedicti Ducatus Sclauoniae graues, sperans quoque se posse ipsis opem consolationis ferre atque eis in huiusmodi iugo et oppressione miserabili patrocinari ualere; ipsi quoque patri nostro, et nobis, totique regno notabile, atque supreme acceptabile obsequium seruitutis impendere; missis itaque fidelibus ambasciatis suis ab eodem patre nostro circa huiusmodi oneris assumptionem, seruitutis exsecutionem, licentiae et admissionis facultatem impetrare. Qua sibi ex inde adhibita, idem Comes Stephanus non post multorum decursum dierum, una cum non modica suorum pharaliga fidorum armatorum familiarium, terram annotati Alberti potenter animoseque inuadens, et ipso similiter cum suis sibi occurrente, inter partes utrasque duro diutius certaminis conflictu seruato, ubi quatuor ipsius Stephani nobiles, viri sibi in linea consanguineitatis proximi, et septem strenui milites sui, per lineam similiter proximitatis attinentes, occubuerunt, ipseque in suo corpore non pauca suscepit uulnera grauia, ad ultimum uero ipsi Alberto fortuna nouercante, ut cunctis iam bonis tam suis, quam incolarum destitutus ac antefato Michoua, nec non dominio et possessionibus penitus in fauillam redactis, per ipsum, Comitem Stephanum in certamine campestri praepotentis Dei uirtute, omnibus fere elisis, et deuictis ad id, et in tantum, ut quosdam ex eisdem dira nece consumptos, alios autem captiuitati traditos, reliquos uero aufugatos fore, experimento ueritatis perhibente nouimus. His equidem ac feliciter ad ipsius Domini et Patris nostri decus, regnisque suis fructuosum profectum, et tranquillum status quietem in effectum deductis, eundem nihilominus Albertum, alias indomabili corde tumescentem, iamque permollitum, et praecipitem ad pedes ipsius Domini et patris nostri collapsurum, et ab eodem misericordiam, et ueniam de commissis imploraturum, atque ad praestandum corporale iuramentum, ne amplius regnum, patris nostri hostiliter insultaret, damna et oppressiones inferri facere deberet, quin immo eidem et nobis fidelia semper seruitia cum subiectione et obedientia debita, impendere teneretur; per suam probitatis industriam et uirtuosae militiae laudanda opera licet inuitum compellere fecit. Plura namque, et multifaria gesta praeclara, sincerarum fidelitatis accensus zelo, seruitiorum acceptabilia obsequia, quae praesentibus toediosum fuit propagare; tamen memorabiliter in nobis recondita vehuntur, per eundem saepe dicto Domino et patri nostro, atque nobis exhibuisse meminimus. Respectu quorum idem piae memoriae pater noster insigni specialis dilectionis, quam in cordis sui arcano gestans, in ipsum Stephanum Comitem fixerat, animaduertensque, ipsum de originali, et generosa Urbis romanae Senatorum genealogia surrexisse, et tam uirtutis innumeris gestis, claraque fidelitate, et industria ac laudabili strenuitate insignitum fore, de Praelatorum et Baronum communicati consilii prouida deliberatione; ipsi comiti Stephano *arma, seu insignia sua regalia* uigore sui iuramenti, praesentibus nobis, de eisdem Praelatis, et Baronibus, et quandam terram *Vodiza* vocatam, in partibus inferioribus Sclauoniae, in contiguitate districtus *Zane* (fors *Savae*) et *Bubiza* existentem, libero et iusto ordine ad nos, et neminem alterum pertinentem, nec non et *arma* seu *insignia* sua regalia dare, et conficere pollicitus exstitisset, medio denique nondum huiusmodi donariorum, per eundem Dominum, et patrem nostrum ad conclusionem perfectionis mancipationum, supremo Iudice imperante, idem dominus, ac pater noster ad mortem aegrotans, agnoscensque finem suorum concludere debere dierum; aduertens, ne propter ipsius suae sponsonis imperfectionem, animae subiret detrimentum, nobis sub poena anatematis in suo firmo dedit praecepto, ut huius voti sui operam adhiberemus finalem. Cuius igitur mandato ex debito notitiae cupiens obsequere praedicto Comiti Stephano, suisque haeredibus, dictam terram *Vodiza*, mediantibus aliis litteris nostris, aurea bulla impendenti autentico consignatis; arma etiam seu insignia ipsius Domini, et patris nostri scutum et desuper*) galeam, de summitate ipsius galeae Leonis anteriorem medietatem cum pedibus anterioribus, ungula aurea rapaci ac coronam auream in capite gestantem. Banderium etiam quemadmodum per singula ipsa arma; et Banderium superius tenore praesentium appropriatiue pictura denotat lucide ex deliberatione sana eorundem Praelatorum et Baronum de maturo consilio, auctoritate, et plena potestate regia dedimus; et conferimus damusque et donamus. Ita, ut ipsa arma, et insignia nostra, nec non Banderium ipse Comes Stephanus, et tota eius posteritas, semper et ubique in omni exercitio militari gestare, et deferri liberaliter, ac eisdem uti et gaudere valeant, atque possint in perpetuum prae-

*) A »desuper« szó itt azon kívül-t jelent, semmint a paizs fölöttet, tehát »adunk azon kívül sisakot« stb.

sentis eidem Comiti Stephano concessimus, in appensione duplicis nostri roboratas. Datum per manus venerabilis Domini Petri Albensis Praepositi, Aulae nostrae Cancellarii.

Anno ab incarnatione Domini MCIIC. regni nostri primo.

Ezen okmányból kitetszik, hogy amaz időben, melybe a legujabb heraldicusok tanok kifejlődését teszik, a heraldika Magyarországon tökéletesen kimívelt gyakorlatban volt, még pedig:*)

1. A *toromba*- vagy sisakdísz (Helmzierde, Kleinod), még pedig nemcsak a sisakra festve, mint ez a híres le Mansi zománczon előfordul (h. ö. másolatát Viollet-le-Duc Dict. du mobilier T. II. 218. l.) hanem már plasticailag is kidolgozva, sőt, mi a címertanban legnagyobb fontosságú, e toromba örökség által átmegy apáról fiúra is, mit Mayer csakis a XV. században történetnek hisz. Ehez járul a címmer-állatnak, az oroszlánnak, heraldikailag pontos leírása, arany koronájával, körmeivel. Ugy tetszik, hogy színe vörös volt.**)

2. Az okmány említ *lobogót* (Panier, Banner, banderium), melyet a harcban maga előtt hordatni joga van az adományozottnak.

3. Nem elég, hogy a király, maga hatalmából adományozza saját címmerét, hanem ezt tevén, el nagyjainak tanácsaival is, miután az adományozandó polgári állásáról és családjáról bővebb ismeretséget szerzett. Legyen bár, hogy amaz időben Imre udvarán nem létezett tulajdonképeni heraldikai hivatal: voltak ott mindenesetre olyanok, kik annak későbbben rendszeresített teendőiben máris jártasok voltak, kiváltképen a székesfehérvári prépost, az okmánynak szerkesztője és a címmernek festésze, kinek művéről mondatik »pictura denotat lucide«.

De ha az okmány a toromba és lobogó tekintetében teljes és kimerítő: nem lehet ugyanezt mondani a paizsra nézve is. Azonban e hiányt pótolják Imre és II. András királyok több rendbeli pecsét-nyomatai, melyeken az okmányban, mint a sisakon ágaskodó oroszlán van említve, lépdelő állapotban fordul elő a paizson. Pray »Syntagmájában« több ily pecsétnyomtatott és a lépdelő oroszlán a tárlaton is látható volt, a már említett esztergami arany bullán, melynek itt van másolata (l. a hiv. lajstrom XIII. szék. 7. számát.).

Az okmányban, melynek pecsétje ezen arany bulla, II. András 1233-ban lekötelezi magát a pápának követe előtt, az országos privilégiumok épentartására. Kettős arany pecsét; Avers; trónon ülő

*) A következőt némely változtatással és egészbeni rövidítéssel lefordítom az 1873-ban megjelent: »Die Grabungen des Erzbischofs von Kalocsa« stb. című munkából.

**) A vörös szín mellett szólnak Imre király pecsétje pályáin lépdelő oroszlánok; midőn t. i. e pályák felváltva vörösek és ezüsteseek, és az utóbbiak a díszesebbek, az oroszlánokat ezekre téve kell gondolnunk, s így aranyosak nem lehettek, az aranyos oroszlánokon kívül pedig a rendszeren előfordulók a vörösek.

király, baljában az ország almája, jobbában lilomos jogar, a mezőben, a király feje, jobb oldalán nap, bal oldalán csillag félhold fölött. Körirat:

† ANDREAS DĪ. GR̄A. VNGĪE. DALM. CHŌAE. RAME. SVIE. GALC. LODOMERIE. REX.

Revers; kissé formátlan hegyes végű paizs, osztva nyolcz nem egészen rendes pólyára, melynek négyén lépdelő oroslán, a három felsőben kettő-kettő szemközt, közöttök paizs, a legalsóbban egyes oroslán felemelt kanyarított farkkal. Körirat:

† SIGILLVM. SECVNDI. ANDREE. TERCII. BELE. REGIS. FILII.

A felhozottakból világos, hogy az Árpádházi királyok legrégibb címér-paizsának díszképe (*Ehren-Herold-Stück*) tulajdonképen az oroslán volt, még pedig egyaránt a lépdelő (*passant, der schreitende*), a növekedő (*naissant, der wachsende*) és az ágaskodó, támadó (*rampant, der angreifende, aufspringende*), mely már is felfegyverkezve (*armé*), azaz arany körmökkel ellátva jelenik meg. Az oroslánnak e változó előadása pedig épen a még egészen nem megállapodott heraldika kifejlődési stádiumát jelzi.

Hogyan van, hogy az oroslán csakis három király alatt jelenik meg: III. Béla (1174—1196) s két fia, Imre (1196—1205) és II. András (1205—1235) alatt, és későbbben egészen eltűnik? E kérdésre feleletet adni nem tudunk, de tudjuk, hogy későbbben a pólya, a rajta lépdelő oroslánt egészen elvesztette. Vajjon e pólyát III. Béla második neje, Margit, Fülöp Ágost, francia királynak testvére hozta-e Franciaországból, oly kérdés, melyet a francia heraldika eldönthet; bizonyos, hogy ama korban a pólya Franciaországban nagyon divott, valamint a szomszédországokban is, midőn p. o. a brüggei timárok is a magyarországiakhoz igen hasonló pólyákkal éltek (l. »Le Moyen-âge et la Renaissance Sigillographie« Pl. v fig. 17.).

Azonban Magyarországnak heraldikai díszképe nem a pólya, hanem a kettős u. n. apostoli kereszt. Ezelőtt hitték, hogy a későbbi kor ezen címérképét vissza kell vinni a II. Sylvester pápa által sz. Istvánnak küldött kettős keresztre; de az újabb tan a címerek ily kora keletkezését nem engedvén: a III. Béla előtti magyar érmeiken világosan megjelenő kettős keresztet sem vehetjük tulajdonképi heraldikai díszképnek, még pedig annál kevésbé; mivel érmészetünk Bajorországból származik, a bajor érmeiken látható kettős keresztnek pedig semmi köze sz. István apostoli keresztjével. Valóságos heraldikai paizson állva a kettős kereszt legelőször megjelenik III. Béla egyik érmén, még pedig a hármass hegy és korona nélkül, miket csak későbbben helyeztek alája. Megjegyzendő egyszersmind, hogy ezen hármass hegy sem vonatkozik mint hitték, Tátrára, Fátrára és Mátrára; mivel a hármass hegy a heraldikában számtalanszor a rajta álló tárgynak alapjául van használva. Eredetileg a kettős kereszt mintegy zsámolyon vagy oltáron áll, mi *crux procesionalisra* mutat, azaz olyanra, melyet az egyházi díszmenetek előtt vittek; ezen minőségében rendes helyéről elvehetik és visszatehetik, sőt a legrégibb kettős kereszt, alól hegygyel is van ellátva, melylyel póznába volt illeszthető. Hogy tehát a kettős kereszt tulajdonképen az ország címere, kivüláglik azon körülményből, mely szerint az Árpádházi királyoknak másféle címere volt: eleinte a magános oroslán, utóbb a pólyán lépdelő oroslán, végre a tiszta pólya; de kivüláglik abból is, hogy az ország rendi kormányköz alatt, rendesen egyedül a kettős keresztel éltek pecséteiken. Így történt N. Lajos halála után, midőn a két királynét Horvátországban fogva tartották, és későbbben, midőn III. Frigyes a méhben hagyott Lászlót a rendeknek nem akarta kiadni. Az első kormányközi pecsétet közli Pray (*Synt. XII. táblán 4.*). Damasczinus körben áll hármass hegyen a kettős kereszt, de a pólya nem fordul elő. Körirata: *S. Prelator. Baronum et Nobilium Regni Hungarie*. Az aczélba metszett pecsétnyomó ki volt állítva a m. n. muzeum részéről. A második kormányközben Hunyady János kormányzó idejében denarokat vertek, melyek előlapján a kettős kereszt maga, hátlapján pedig lilomos korona látható. Végre van még két közvetlen tanúságunk is; az egyik az, midőn Mátyás király panaszkodván a pápa túlkapásain, ehhez 1479-ben

*) Bélának oroslános emlékét nem ismerjük, de hogy azzal díszképként élt címérén, a fentebb idézett okmányból kitetszik.

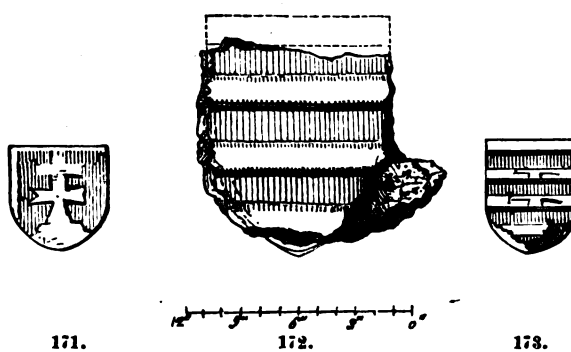
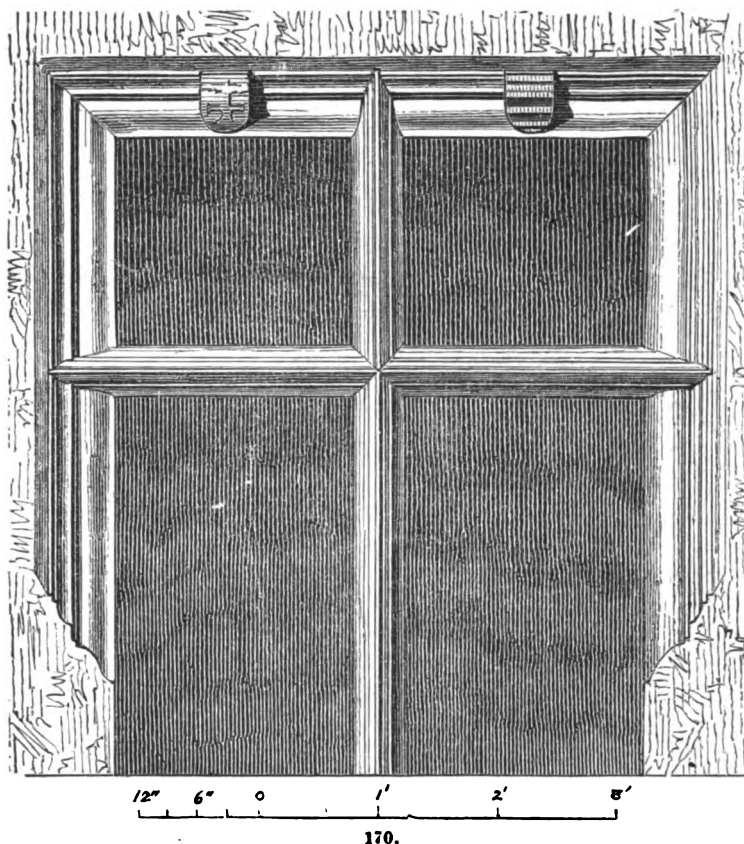
ezt írja: *Duplicatam illam crucem, quae Regni nostri insigne est, gentem hungaricam potius triplicare velle, quam id consentire, ut beneficia et praelaturae ad jus coronae spectantes per sedem apostolicam conferantur* (l. Teleky »A Hunyadiak kora« v. 126. l.).

De valamennyi felhozott okoknál fontosabb az, hogy a *kettős kereszt* törvényesen is elismeretik az *ország czímerének*. Ugyanis az 1445. art. 15. §. 1. így szól:

»Item: quod disponatur unum sigillum, in quo sit *signetum crucis, sicuti signetum Regni Hungariae*.

§. 2. Et illud sigillum servetur in civitate Budensi.

L. Sylloge Decretorum Comitium Inelyti Regni Hungariae. . . Josephus Nic. Kovachich Pesthini 1818. Tom. I. p. 103. *)

A *pólya* legrégebben Imre király egyik 1202-ben kelt okmányának pecsétjén fordul elő, itt pedig még a rajta ballagó oroszlánnal (Pray Syntagma T. VI. 6.); a pólyák keletkezete tehát későbbi a kettős kereszténél; mert III. Béla emlékein amazok még nem láthatók; s ezért igen feltűnő, midőn külföldi heraldikusok a pólyát régi magyarországinak »Altungarn«, a kettős keresztet pedig új magyarországinak »Neuungarn« nevezik. Talán nem minden jelentés nélküli az sem, hogy a Crouy-család, mely magát az Árpádoktól származtatja, nagyobb súlyt fektet a pólyára, e családi czímerképre, mint pedig a kettős

*) Ezen adatra b. Nyáry Albert barátom figyelmeztetett.
A BÉCSI VILÁGTÁRLATNAK MAGYAR „AMATEUR”-OSZTÁLYA.

keresztre. A francia törvényszék a Crouyak által támasztott igényperben ismételve szól: »*armoiries d'argent et du gueules formant huit pièces*«-ról, míg a kettős keresztről egészen hallgat (l. Germain-Sarrut »*Les fils Árpád*« Páris 1861-ben 28. s. k. l.) és Siebmachernél is fordul elő (VI. köt. 8. tábla) egy ezüsttel és vörössel osztott paizs, melyen más kisebb fekszik; az előbbi kétszer van hasítva, jobbra a pólyával és kettős kereszttel, balra a lotharingiai családczímerrel. A pólyák heraldikai értelme már a XV. században elveszett; így olvassuk Verbőczynél, hogy az ezüst pólya a Duna, Tisza, Dráva és Száva jelvényének tekintendő; sőt már ekkor is a pólya vörös mezőre van ide s tova rakva; mindkettő heraldikailag helytelen; mert régibb példák pontosan nyolcz pólya fordul elő, a hétszer osztott paizson úgy, hogy fent ezüst pólya kezdi a sort; de másként sem magyarázható, hogyan lehetne ballagó oroszánt vízbe helyezni; egészen eltekintve attól, hogy valamint a kettős kereszt, úgy a pólya is minden európai tartományban és minden időben számtalanszor címerképnek van használva.

Külön jelentésénél fogva kettős heraldikai képünk sok ideig egymástól elkülönítve fordul elő, összekötve a rendek ugyanazon pecsétjén legelőször 1385-ben látjuk. Két paizsra elkülönítve látjuk a bácsi erőd donjonjának egyik ablakán, és épen úgy találtam csakis a pólyát hordozó paizsot a visegrádi fellegrvárban, hol a paizs a nyugati előudvarba vezető kapunak törmeléke alatt volt eltemetve. *)

Mint ez, az egyenesen az ország clenodiumainak őrzésére épített várhoz illett, a visegrádi fellegrvárban talált pólyás paizs sokkal nagyobb mérvű volt a Bácsban láthatónál; de a kettőnek összehasonlítása világosan mutatja, hogy ugyanegy kornak teremtménye, és már ezen okból sem hiszem, hogy csalatkoztam, midőn a bácsi várnak keletkezését 1338 és 1342 közé helyeztem, és a visegrádi fellegrvár építését nem távolítottam el többel 10 egész 25 évvel ezen kortól, úgy, hogy mintegy 1318 körül megkezdettnek hihetjük. Mindhárom paizs alapjával együtt ugyanazon kőduczból van faragva, s így emennél későbbi nem lehet; miért is Magyarország czimere legrégibb *plastikai* példányának kell tartanunk.

Sz. Erzsébetet, II. András királynak leányát, négy éves korában 1211-ben átadták jövendő ipának, a thuringiai uralkodónak, hogy jegyesével, kihez később ment, együttesen felneveltesse. Erzsébet 1231-ben meghalt és már 1235-ben a szentek közé soroltatott. Több német heraldikus úgy vélekedik, hogy Conrad grófnak itt adott oroszlánán előforduló vörös és fehér csíkot a magyar családi címerből vették át, melyet sz. Erzsébet magával hozott volna, mi ellen azonban O. T. Hefner megjegyzi (Altbaier. Herald. 237. l.) hogy itt biztosabb ítélet végett tudnunk kellene, mily színű volt a thuringiai oroszlán Erzsébet odaérkezte előtt? De hát ha maga a thuringiai oroszlán is Magyarországból származnék? Hiszen tökéletesen megegyezik Imre király okmányának oroszlánával: »*arma, seu insignia regalia ipsius Domini, et patris nostri, et nostra scutum et desuper galeam, de summitate ipsius galeae Leonis anteriorem medietatem, cum pedibus anterioribus, ungula aurea rapaei ac coronam auream in capite gestantem.*» A támadó elhelyezés mindkettőben ugyanaz, csak hogy a thuringinél a test alsó része is megjelenik, melyet sisakon természetesen el kellett hagyni; a fegyver, azaz a köröm ugyanaz »*ungula aurea*« valamint a korona is fején. A különbség csak az, hogy, míg a magyarországi oroszlán a paizson ballagva mutatkozik a pólyán, itt a pólya csík-alakban testére van fektetve. Sz. Erzsébet címerének elfogadtatása thuringi országos címerként azon nagy tiszteletből volna magyarázható, melylyel neki mindjárt halála után hódoltak, mintegy kárpótlásul élete folytán kitett üldöztetésének. És itt főképen az 1241-ben meghalt országos gróf Conrad, ki felvételét a szentek közzé oly erélyesen sürgette, ugyanazon gróf, ki a marburgi templomot, ezen első tökéletesen német stílusú egyházat 1235-ben Erzsébet tiszteletére kezdte emelni, és épen ezen gróf sírja fölött találjuk a magyar színekkel csíkozott thuringi és magyar oroszánt.

*) A kettős keresztes paizsot itt nem találtam, de alkalmasint az is megvolt, mint a bácsi várban; mert hihető, hogy Róbert Károly, valamint a bácsi várat, úgy a visegrádi fellegrvárat is nem magán, hanem az ország költségén építtette.

Az ország címeréről szóló elmélet kiegészítésül, kikerekítésül b. Nyári Albert barátom engedelmeivel felhozom abbéli fényes eszméjét, illetőleg fölfedezését, mely szerint a pólya későbbben a *magyar birodalom jelvénye* lett. Ugyanis I. Ulászlóig a kettős kereszt mindig főhelyen áll, míg ő főhelyre a pólyát kezdi tenni (I. Pray Syntagma historicum de Sigillis XII. T. 3. ábra 1441-ből származó okmányon). I. Mátyás királynál ezen elvet rendszeresítve találjuk. Hasított és osztott paizson (auf quadrirtem Schilde) látjuk főhelyen a pólyát, alárendeltebben a kettős keresztet, a három oroszlánfőt és a hollót (Synt. XII. 7. ábra 1473-ből származó okmányon). De ezen elv még világosabban tűnik ki a nagyobb pecséteken, hol középső paizs körül a társországok paizsai láthatók. 1470-dik évi okmányon a hasított fő-paizs jobbán pólya, balján cseh oroszlán, köröskörül, s itt legfeljebb jobbra, kettős kereszt, korona, holló, bika, sas és ismét sas. (Synt. XIII. T. 2. ábra.) Ugyan így vannak elosztva a paizsok Mátyás nagy pecsétjén (Synt. XV. T. egy 1475-ből keltet okmányon), közepén a pólya nagy, három angyal által tartott paizson, jobbra fent kisebb paizson kettős kereszt, s ezt követve három oroszlánfő, cseh oroszlán, holló, nyuszt, korona. Végre II. Ulászló nagy pecsétjén, mely egy 1490-ből keltet okmányon látható. (Synt. XVI. T.) hasított és osztott, három angyaltól tartott nagyobb paizson, kétszer a pólya, kétszer a cseh oroszlán, nyolcz köröskörül alkalmazott paizson: kettős kereszt, három oroszlánfő, két korona, nyuszt, bival, sas, cseh oroszlán és ismét sas. Itt tagadhatatlan elv, rendszer van, hogy pedig Nyári nézete az igazi, kitetszik azon kövezetességből, melylyel a pólyának, mint birodalmi jelvénynek, nemcsak a mindenkori család-, hanem a magyarországi címerkép, a kettős kereszt is szigorúan van alárendelve.

Legjobban illik e helyre azon typariumok, bélyegek, pecsétek és okiratok rövid lajstroma, melyeket részint a m. n. muzeum, részint az esztergami érseki könyvtár kiállított.

A XII. szekrényben a n. muzeum tárlata:

1. *Kő typarium*, kétoldalú. Avers királyi alak, jobbában az ország almája, baljában kereszt. Körirat: »Geisa (II.) Dei gra. Hungarie Dalmacie adq. Crovacie rex.« Rev. A király jobbában az országalmát, baljában liliomos jogart tart. Körirat: »Stefanus (II.) Dei gra. Geise regis filius Ungarie Dalmacie at'q. Crovace (sic) rex.« Átmérő 0,116.

2. *Ólom typarium*. A trónon ülő király, jobbában országalma, baljában liliomjogar. Körirat: »Geisa Dei gra. Hungarie Dalmatie adq. Crovatie Rex.« Átmérő 0,115.

3. *Béla*. (IV.) szövetséget köt a nemesekkel de Almizio 1258-ban. *Kétoldalú arany bulla*. Avers: a trónon ülő király, jobbában liliomjogar, baljában országalma. Körirat: »Bela Deigra. Hungr. Dalmac. Crohac. Ram. Galic. Svie. Lodom. Cum. Rex.« Rev... »quarti Bele. Secundi. Andree. Regis Filii«; közepén csúcsíves paizson a kettős kereszt. Átm. 0,068.

4. *Arany bulla*. A trónon ülő császár, jobbában liliomjogar, baljában országalma; jobbra a császári sas, balra a cseh oroszlán. Körirat: »Karolus. quartus. divina. favente. clementia. Romanor. Imperator. Semp. August. et Boemie Rex.« Átmérő 0,065.

5. *Arany bulla*. Közepén ikertornyos templom. A kapuzaton: »Aurea Roma«. Körirat: »Roma. caput mundi. regit. orbis. frena. rotundi.« Átmérő 0,063.

6. *Ólom typarium*. Közepén kettős kereszt. Körirat: »S. Marie filie Laxcaris imperatoris Graecorum«. Átmérő 0,082.

7. *Ezüst typarium*. Bal oldalán tanító ül tanszékén, előtte és alatta kilencz tanuló, felfele vonuló távlati rajzban. Mindkettő közt fent az osztrák szalagpaizs (Bindenschild). Körirat: »S. Facultatis arcium. liberalium. studii. Wiennen«. (Ez a bécsi egyetemnek xv. századbéli pecsétnyomója.) Átm. 0,058.

8. A veszprémi káptalan szerződésben tanúskodik (1265). A mandorla-alakú pecsét, közepén angyal. Körirat: »Sigill. Capituli Vesprimien.«.

9. Hasonló okmány a nyitrai káptalan részéről (1271). Mandorlás pecséten templom. Körirat: »Sigillum. Capituli. Nitr.«.

10. Sixtus, esztergami lector Ják nemesnek jószágot odaitél (1272). Mandorlás pecséten író apostol. Körirat: »S. magri. Sixti. Scolastici Strigon.«.

11. Okmány-transsumtio, melyet az esztergomi prépost és káptalan eszközöl (1280). A kör-alakú pecséten püspök paedummal és könyvvel. Körirat: »S. minus. Capituli. Strigoniensis«. A püspök oldalán »Adalbtus« (Sanctus Adalbertus).

12. Róbert király adományozási levele (1324). A kör-alakú pecséten Av. Pompás trónon ülve a király liliomjoggal és országalmával. Körirat: »Carolus Dei gratia Hungarie. Dalmacie. Croacie. Galicie. Lodomerie Rex.« Rev., közepén csúcsíves paizson kettős kereszt, és ez a paizs fölött ismételve. Jobbra-balra csúcsíves paizsokon: a hasított jobbikon az anjoui liliomok, és a magyar pólyák stb. A köriraton a királyi címernek folytatása. Átmérő 0,115.

13. A sz. György rendnek statutuma (1326). Csúcsíves paizson sz. György a sárkánynyal. Körirat: »S. militum S. Georg.«

14. Az egri káptalannak adományozásról szóló transcriptuma (1327). A kör-alakú pecséten János ev. sasa. Átmérő 0,059.

15. Adományozásnak megerősítése Tamás erd. vojvoda részéről (1339). A köralakú pecsét alján egy pólyás paizs, e fölött farkas turmadíszként. Körirat: »S. Thome voyvode. . ans. . (Trausilvaniae) . . ic. . (Siculorum.) comiti (s).« Átmérő 0,077.

16. Konth Miklós nádor jószágot oda ítél (1356). Kör-alakú pecséten három pólyás paizs, turmadíszként koronás szárnyas fő. Kör.: »S. Nicolai Kunt regalis Ungarie palatini et iudici (s) Cumanorum.« Átmérő 0,071.

17. Lajos király Sebenigo azon szabadalmait erősíti (1358), melyekkel a várost iv. István k. 1167-ben, (talán 1162-ben) felruházta. Av. kör-alakú pecséten, trónon a király ülve jogarral és országalmával. Rev. Damascinos mezőn csúcsíves paizson kettős kereszt hármassal hegyen. A körirat felső része balra hiányzik, különben a királynak címe megegyezik a 12-dik számúéval. Átmérő 0,114.

18. Bubek István jószágot oda ítél (1367). Kör-alakú pecséten sisak szarvas-agancscsal és sisaktakaróval. Körirat: »S. Comitum Stephani Bubek iudicis curie dni Lodovici regis.« Átm. 0,071.

19. A szepesi gróf által hozott ítélet (1377). Kör-alakú pecséten nyolcz-szirmú rózsában csúcsíves paizs, abban buzogányt tartó kéz, egy-egy oldalán csillag. Körirat: »S. Comitum Jakobi de Scepus iudicis curie regis.« Átm. 0,056.

20. Zilina elfogadja Korpona statumát (1379). Kör-alakú pecséten csúcsíves paizs, abban kettős kereszt, oldalán egy-egy csillag. Körirat: »Sigillum civium de Zilina« (Zsolna?). Átm. 0,060.

21. Leustachius nádor szerződésben tanúskodik (1394). A nyolcz-szirmú rózsában hársfalevél, jobbra-balra t (?) betű. Köriratban: »S. Leustachi de Ilsva regni Hungarie palatini ac comitis . . bensis.« Átmérő 0,067.

22. Az esztergami káptalan tanúságot ad kinevezésről (1416). A kör-alakú pecséten sz. István koronáztatása. Körirat: »S. maius capituli strigoniensis ecclie.« Átm. 0,068.

24. Zsigmond király Farkascs Józsa nemesíti (1431), ehhez a festett címer: koronás fekete sas, nyaka arany nyállal keresztüllőve. Az okmánynak kör-alakú pecséten finomul stílisált egyfejű sas: a benső kör fölött kettős kereszt, ez alatt a cseh oroszlán, jobb oldalon a magyar pólya (hanem csak hét). A góth minusculás írat fut négy félkörrel végző paizs közt. Átm. 0,045.

25. Zsigmond király Parch Mihályt nemesíti (1437). Vörös pecsét természetes színű viasz közepén, mint az előbbi is. Itt a finomul stílisált sas már is kétfejű; a négy kisebb paizs, mint a 24-ben kereszt alakban elhelyezve. Körirat: »Sigismundus dei gra romaor impator semp august ac hungarie boemie dalmaz croace rex.« Átm. 0,053. Az okmányban látható adományozott címer arany oroszlán, kék mezőn, két előlábával vas tornasisakot tart; valamint a paizson, úgy sisakdíszként is.

26. Mátyás király Korpona városának megtiltja vétke polgárait bebörtönözni (1467). Vörös pecsét, sárga viasz közepett. Közepén a magyar pólya, lenn félkörű paizson, fölötte kengyeles korona; azután hasonló hat paizson kezdve jobbról: kettős kereszt, a dalmát három oroszlánfő, a cseh oroszlán, a holló, a slaviai nyüst és a rámai korona. Körirat: »Sigillum mathie dei gracia regis hungarie dalmacie, croacie, rame et cetera.« Átm. 0,067.

27. Mátyás király a lethavai erődöt Kinizsi Pálnak ajándékozta (1476). Avers. A király gazdag trónon ül jogarral és országalmával, oldalán paizsokon a koronához tartozó különféle országok címerei. Rev. hasonló a 26-dik száméhoz. Itt három angyal jelenik meg, a középső pólya-címer tartójaként; ezen angyalok inkább Wohlgemuth, mint Schongauer angyalaira emlékeztetnek. A körirat a király címét előterjeszti. Átm. 0,113.

28. Miklós, a pálosok generálisa, Zéni Jóbot fraterre nevezi (1500). Fínom mandorlás pecsét: baldachin alatt ül a szűz a gyermekkel, jobbra alatta püspök, vagy apát, balra barát, mindkettő a szentek nimbusával, legalól más barát térdén imádkozva.

A XIII. szekrényben láttuk a primatialis könyvtár kiállítását:

1. Imre királynak okmánya 1198-ról; melylyel esztergami királyi lakát az akkori primásnak ajándékozta. Pecsét nélkül.

2. János esztergomi érsek néhány jobbágyot a pincernariusok közé vesz fel (1209). A pecséten áldozó püspök; a körirat hiányos. Az okmány dupplicatum, az első sor keresztül van vágva és a két példány közt egyaránt elosztva.

3. A Karpona városnak patronusáról szóló okmányt kiadta II. András 1212-ben. Nagy köralakú viaszpecsét: trónon ülő király. Körirata: »Andreas Dei Gr. Hung. etc. Rex.«

4. Pecsét forma »medii panis«. Király ülve, oldalain nap, félhold és csillag »Andreas Dei Gr. Hung. etc. Rex.«

5. Az eszterg. káptalan vevési szerződés mellett tanusít 1218. Pecsét ikertornyos templom, kör. Sigillum Strigoniensis Capituli.

6. II. András Maglocha jóságát adományoz (1222). A 3. és 4. számú pecsétekhez hasonló pecsét, a pozsonyi káptalan tulajdona.

7. Lásd fentebb 168 és 169-dik fametszetünket.

8. Az úgynevezett aranybullának legrégibb transsumtuma, mintegy 1318-ról, három függő pecséttel (a kalocsai érseké, a nyitrai püspöké, a harmadik ismeretlen praelatusé).

9. Csereszterződés az eszterg. metropolis és a veszprémi Benedictus püspök közt. Mandorla pecsét. Áldozó püspök. Kör. »S. Benedicti dei gracia epi vesprimiensis«.

10. Az eszt. metropolita egyház, Mátyás király által erősített transsumtuma (1485). Tömör kettős arany pecsét. Av. Trónon ülő király, lábánál körpecséten kettős kereszt. »Dominus deus, adjutor meus«. Rev. hasonló paizson a pólyák. Kör. »Mathie de g. regis hungariae etc.«.

11. Psalterium miniatures kézirat. Quart. 1279-dik évszám a 26. lapján.

12. Psalterium cum marginalibus. XIV. század.

13. Evangelium, alakos kezdő betűkkel. XIV. száz.

14. Pontificale, miniatures kézirat. Quart. Címlapján címerpaizson három arany fenyőtoboz vörös mezőn. A XV. század végétől. Florenczi iskola.

15. Psalterium kézirat, miniaturekkel, francia mű, a XVI-dik század kezdetéből. Duodec.

16. Imádságos könyv, kézirat. miniat. XVI. sz. kezdete, francia mű. Kis octav.

17. Szalkai László (elesett a mohácsi csatában) primásnak iskolakönyve. Quart. Kézirat 1490-ből.

18. Missale secundum chorum eccl. Strigon. nyomtatva Velenczében 1513-ban. Quart.

19. A széplaki apátságnak *typariuma*. Mandorla alak. A gyermeket tartó szűz előtt térdelő apát.

A magyar n. muzeum csak két, hanem Ausztriára nézve igen fontos kéziratot küldött a tárlatba (l. a h. l. VII. szekr. 3. és 4. számát).

3. »Die durchlauchtigsten Fürsten Herzog Albrecht u. Herzog Leopold ... sind einer brüderlichen Taylung überainkommen stb. 1379. Quart. Hártya-kézirat.

4. Der Stadt Handwest zu Wien. Bécs városának municipális jogai 1277—1453. Quart. 120 lap papírra írva. A címlapon koronázott kakas és az 1444-dik évszám. Bőrkötés egykoru csattokkal.

Régi nyomtatott könyvekből küldte a m. n. muzeum a következőket: azonban megjegyzendő, hogy 1873-ban a könyvnyomtatás Magyarországra behozatalának negyedik százados évét ünnepehvén Buda-Pesten, e városokban rendezték a nálunk meglevő Incunabulumok kiállítását s ezért nemből kevés jött a bécsi tárlatba.

A VIII-dik szekrényben:

1. Missale secundum chorum alme ecclesiae Strigoniensis, impressum Venetiis impensis Johannis (Paep) Pap librarii Budensis MCCCCLXXXX. Hártya. Quarto.
 2. Constitutiones incliti regni Ungariae. A nyomtatást Budán Hess András eszközölte volna 1473-ban, mely esztendőnek országgyűlésén hozott törvényeket e könyv tartalmazza. Ha ez, mi igen valószínű, helyes, akkor Buda még Bécs előtt birt könyvnyomdával.
 3. »Capitula concordiae« Frigyes császár és Mátyás király közt. Végén: »Mit Urkund des briefs geben zu Stuhlweissenburg Millesimo Quadringentesimo Sexagesimo Quarto.« A nyomtatás éve nincsen jelezve. Quarto papíron.
 4. Missale secundum chorum alme ecclesie Strigoniensis. Finit missale anno MCCCCLXXXIII. in civ. Nurenberga per Antonium Koburger. Quarto. Papír. Egykoru bőrkötésben sárgaréz-csattal és középdarabbal.
 5. Pomoerium de sanctis fratris Pelbarti. Quarto, a nyomtatás helye és éve nincs megnevezve. Elöl Pelbart ismeretes arczképe.
 6. Sylvester János; Ujtestamentum Ujszigethen, Abadi Benedek nyomtatta vala 1541. esztendőben. Kis quarto. A bőrkötés 1581-ből.
 7. Ordinarius Strigonien(sis). Velenczében nyomtatta Giunta Antal, Pap János, budai könyvárus költségén 1499-ben. Octav, a láncznak, melylyel le volt kötve, kis része megmaradt.
 8. Magyar törvénykönyv. Tripartitum opus iuris consuetudinarii incliti regni Hungariae per magistrum Stephanum de Verbewz Impr. Viennae per Joannem Singrenium MDXVII. Quart. a kötés 1656-ból.
 9. Magyar Decretum, Kyt Weres Balas a deakból Magyarra fordítot: Debreczen MDLV.
 10. Kalendarium es ez mostani M.D.LXXIX. esztendőben törtenendő neminemű dolgokról. Nyomtatott nagy Szombatba 1579. Octav. Fametszet-vignettekkal a hónapok számára.
 11. Orthographia ungarica. Azaz, igaz iraz modiarol. Igen kicsiny quart. 1549.
 12. Gonoz azzony embereknek erkelchekről vallo aenek. Viennae Austriae excudebat Egidius Aquila. Octav, csak egy iv.
 13. Illustrissimor. hungariae regii chronica. Inclita terre Moravie civitate Brunesi lucubratissime impressa fuit Anno salutis MCCCCLXXXVIII die XX Martii. Quarto, egykoru illuminált fametszetekkel.
 14. Finit Missale secundum chorum alme eccl. Quinque ecclien. Impressus venetys impensis Joh. Paep (Pap) librarii Buden. MCCCCLXIX. 26. may. Quart. miniaturekkel és festett kezdőbetűkkel.
- A kolozsvári muzeum részéről következő könyvek voltak kiállítva az első szekrényben:
112. »A Jéhus Siráh könyve« és hozzá kötve »A böles Salomon király könyvei«. Kolozsvárt 1551.
 113. »Heltai Agenda« Kolozsv. 1559.
 114. »A bibliának második része« Kolozsv. 1565.
 115. »Concionale von Helta« Kolozsv. 1574.
 116. Imádságos könyv. A zöld bársonykötésen aranyozott díszek, ezek közt Tököly Imre címere.
 117. »Sententiae D. August«. Brassó 1539.
 118. »Augustini Haereseon Catalogos« Brassó 1539.
 119. »Sententiae ex libris Pandectarum« Brassó 1539.
 120. »Dévai Mátyás« A tiz parancsolatnak stb. Nincs abban a nyomtatásnak sem helye, sem éve, de fontos, mint egyetlen teljes példány.
 121. »Heltai Catechismus minor« Kolozsvár 1550.
- A pozsonyi káptalan részéről a VI. szekrényben volt látható:
2. A pozsonyi káptalani templomnak *Folio Ritual*-je festett kezdőbetűkkel és kerettel. XV. század végétől, mint ezt az ott olvasható írás tanúsítja: »Gloriose Michael archangele Christi atque proposito paradisi ego Lucas rector scole tum deinde decretorum doctor prepositus omnium sanctorum de castro archidiaconus cathedralis et canonicus ecclesie Vesprimiensis nunc vero prepositus et canonicus ecclesie

Agriensis hunc librum scribere et juxta posse meum decorare feci illumque tuo sancto nomini et ecclesie tue vesprimiensi predice dono dedi et obtuli suplicans humiliter et devote quatenus eundem librum de manibus meis licet indignis suscipere et dum tempus divinitus perfinium mee vocacionis advenerit animam meam tibi commendatam atque a peccatorum maculis tuo pio interventu commendatam ante tribunal Christi praesentare et tandem ad vitam sibi a deo preparatam perducere digneris sine fine mansuram. Amen. 1489.« Eredeti kötésben sárgaréz sarkdarabbal. A csattokon »S. Maria ora pro nobis« Magassága: 0,490; széless. 0,340; vastag. 0,170.

3. A pozsonyi káptalan antiphonáléja a xv. sz. végéből, mint ezt a következő jegyzés tanúsítja: »Hoc opus fecit fieri magister Joh. Hauck (?). . . atque de yspar quondam Canonicus et plebanus ecclesie b. Martini in posonio anno Dom. 1488. qui tandem vita functus est anno 1500 feria sexta post festum Sancti Joh. ante portam lateranam, cuius anima domino vivat«. A szövegben sok képekkel díszített kezdőbetű és keret-ornamentatio. A finomul sajtolt bőrkötés egykoru jól stylisalt sárgaréz sarkkal. Magass. 0,540; széles. 0,360; Vastag 0,160.

4. A Régi magyar biblia »Biblia az az istennec ó és wytestamentumanac prophetac és apostoloc által megiratott könyvei. Visolban Maritskoit Balint által 1590.« Fordította Károli. Gr. Keglevich István tulajdona.

Ugyanezen, egyenesen a leirandó könyv számára készített, vi. szekrényben volt kiállítva:

A győri antiphonale.

A győri antiphonale művészeti tekintetben fölötte érdekes, roppant mérvű könyv; midőn magassága 0,850; szélessége 0,570 és vastagsága 0,200 m. mér, súlya pedig közel áll a mázsához. E könyvet Zalka János, győri püspök állította ki. Rómer az antiphonale külön részeit fölfedezte, összeállította és a győri püspök költségén bekötötte; a kötés tehát új, azonban a rajta levő sarkak és a meglevő középdarab még a régi, valamint a keretnek megmaradt régi része után is készült a kiegészítés. Várjuk Rómernek tűzetes leírását, itt csak pár részletet hozok fel.

175.

176.

Egyik födelén látjuk az evangelisták négy jelvényét bronceban öntve és ciselirozva. Mutatványul közlöm a sast. E jelvények a födel négy sarkát foglalják el. Styljök nem az akkor közönséges használt heraldikai, hanem inkább a realisticus, de e tekintetben mintegy a xv-dik század derekának ebbeli

legjobb művei közé sorozandók természetszerű felfogásuk és igen szabatos kidolgozásukra nézve. Sasunk gipszöntvényből fára átvitt photographia után készült s így az eredetit lehetőleg pontosan másolja.

A könyv hátsó fődélén látjuk épen úgy, mint az előfödelen négyszirmú csúcsíves rózsába foglalva: keresztelő szent Jánost, János evangelistát, szent Jeromost és szent László királyt lóháton; ezen utóbbinak mutatványa tanúsítani fogja ama remeklést, melylyel az aranyműves-mester működött. A király egészen fölfegyverkezve, fején koronával jelenik meg, jobbában emelve a különösen őt jelző baltát (bipennis); az ágaskodó ló igen jól van beillesztve a négyszirmú rózsába, de ennek mezeje még nincsen oly teljesen betöltve, mint ez a román és csúcsíves styl korábbi idejében szokás volt. Mutatványunk szabad kézrajz után van fába metszve.

177.

előforduló igen jeles növény-voluták, melyek valamint színezésre, úgy könnyűded, kecses rajzra nézve is a legjobb ismertek közé tartoznak. Szóval a győri antiphonale valóságos művészeti kincset képez és tanúsítja, mily magas fokon állott a xv-dik században a művészet. A könyv erős vaspántok segítségével nyitva volt kiállítva, hogy nemcsak két fődélét, hanem belsejének egyik legjobb képét és keretdíszét lehetett látni.

A két középső darabnak csak egyike maradt fenn; Rómer helyesen azt tartja, hogy a másik Krisztust ábrázolta, hogy ez volt az előlapon, hanem elveszett. A szűz a gyermekkel tehát régentén a hátlapon lett volna; de jelenleg, mivel ama darab elveszett, az előlapra tették. Látjuk Máriát a gyermekkel, szokás szerint, félholdon állva, bő redőzetű ruhában, fején korona. Jobbra, balra egy-egy angyalnak mellképét; az egyiknek guitarre, a másiknak kis orgona van kezében. A szárnyak tekercset képeznek, mint azokat az akkori művészet előadta és később is p. o. Schongauer Márton; de a ruharedő még nincsen oly apróra és szegletesre törve, minőt a német művészet később kedvelt. Fametszetünk, mint a sasé, szintén fára átvitt photographia után készült. E darabon látjuk a keretet is, mely a kötés lapját körülveszi.

A szöveg hártýára van írva s ábrákkal díszítve. Az ábrák ugyanis a xv-dik század válogatottjai közé sorozhatók, guache színekkel festvék, ide s tova aranyozvák; de még ezen ábráknál is sikerültebbek az ide s tova a kereten

Corvina.

Corvina alatt értjük nemcsak I. Mátyás királynak híres budavári könyvtárát, hanem egyes könyveit is. Ezeket a nagy király, daczára, hogy korában már a könyvnyomtatás gyakorlatban volt, és 1473 óta Budán is kiadta könyveit Hess András, mégis a régibb szokás szerint kézzel leíratta és illusztrációkkal, vagy legalább díszes kerettel és a levágott lapok élén (Buchschnitt) aranyozással, ékesítéssel vagy felirattal díszítette. E munkák nagyrészt Olaszországban készültek, sokan Atavantes ab Atavantibus műhelyében; mások Flandriában; rendesen kis folio vagy nagyobb quart kötetek, violaszínű vagy bíbor bársony fődéllel és díszes, néha alakos csattal zárhatók. Mátyás utódja a tunya Dobzse László e fölötté becses könyvtár nagyrésztét elajándékozta, pénzbeli ajándék helyett s így a kötetek elszéledtek egész Európában. A zömét a török, Buda várának bevétele után földalatti nyirkos helyiségbe dobta, hol a kötetek nagyon szenvedtek; de a győztes nem akarta azokat eladni, holott az akkori primás nagy ösz-

szeget ígért azokért; hanem elvitte később Konstantinápolyba, hol kincstárának helyiségeibe eltette. Sokáig mit se tudtunk a konstantinápolyi Corvináról; mert a könyvek oly szobában heverték, melynek csak egy bejárása volt, és hogy ehez juthassanak, oly szobán kellett keresztül menni, melyben a propheta fogait és szakállát őrizték, mikhez csak bizonyos, egyedül Mahomedben hívő által teljesíthető mosakodások után lehetett közeledni. A helyiséget »kubé alti«-nak nevezik, azaz kup alattinak. A könyvek híre, ily körülmények közt, csak újabb időben terjedt el és Mordmann az első egyike volt, ki a tudós világot e tekintetben értesítette.

1862-ben Kubinyi Ferencz, Ipolyi Arnold és én Konstantinápolyba utaztunk azon reménynyel, hogy a Corvináról bővebb tudomást szerezzünk. Az akkori osztr. nagykövet gr. Prokesch Osten igen előzékenyen fogadott; számunkra fermant eszközölt, és első tolmácsát küldte el velünk a szultán kincstár- és könyvtár-őréhez. A beszélgetés, vagyis inkább alkudozás igen sokáig tartott, mivel török atyáinkiai hasonlók hozzánk az időnek elpazarlásában; a felelet folyvást az volt, hogy ő ily könyvet, minőt mi keresünk, nem ismer, sőt nem is akarta tudni, hogy a török valaha Magyarországon uralkodott; végre igen egyszerű és olcsó kulcs nyitotta meg szíve bensejét, t. i. jó osztrák rappé nevű burnót, mely a kéjencznek nagyon megtetszett; elküldte tehát első hivatalnokát (körülbelül osztálytanácsosi rangut), de ki egyzsersmind csibukcsija, azaz pipaszolgája volt, s mint ilyen bennünket is ellátott török pipával; elküldte tehát első hivatalnokát a »kubé alti«-ba, honnan ez egy rakás könyvet hozott, melyek közt már messziről is a kötés után Corvinákra ismertünk. Ez alkalommal hetet constatáltunk; de az első siker csak nagyította vágyunkat. Hosszú várakozás után megjött a második fermán is, és valami három hét múlva megújítottuk látogatásunkat a könyvtárnoknál. Ekkor elébb a kincstárt kellett megtekintenünk, s ezután vezettek a serailnak török könyvtárába, hol nagy asztalon mindenféle európai könyvek, kéziratok és nyomtatások, felhalmozva voltak s itt ismét több új Corvinára akadtunk; de a csibukcsi oly türelmetlen volt, hogy inkább az egész rakást oda engedte, minthogy jegyzeteinknek elkészítését türelmesen bevárta volna. Tehát most is csak hiányos lajstromot készíthettünk; és természetesen ez alkalommal sem juthattunk a »kubé alti«-ba, hol hihetőleg a kincsnek nagyobb része el van temetve. Azóta az egyszer kihozott könyvek új helyükön maradván, Dethier tudor, előbb az osztrák iskolának, jelenleg a konstantinápolyi muzeumnak igazgatója, a künn levő Corvinának tűzetes lajstromát készítette és a m. t. akademiának beküldte. Midőn f. Királyunk a suezi csatorna megnyitása alkalmával Konstantinápolyt is meglátogatta, a szultán őt a Corvinának négy kötetével megajándékozta, melyek így a m. n. muzeumba kerültek; ezeknek keteteje volt kiállítva:

S. Augustinus »De Civitate Dei« A folió utolsó (431-dik) lapján: »Explicet S. Augustini de Civitate Dei. Scriptum et completum per manus Petri de Middelburch.« Csínos, festett kezdőbetűkkel és kerettel. Folió, hártya. A lapok élre vágása aranyozott és festett, ezen »Aurelius Augustinus de Civitate Dei«. Vörös-bársony kötés, ennek két kapcsa még ép. Az egyiken két delphin közt a holló, kék zománczos mezőn; másikon hasított és osztott mezőn ismételve nyolcz pólya és a cseh oroszlán; szívpaizson holló.

»Clarissimi Oratoris Georgii Trapezontii Cretensis in rhetoricos libros exordium.« Hártya, 120 foliólap. A festett vágáson »Rhetorica Trapezontii«. Az első lap kezdőbetűjében, C-ben, olvasva ül maga Mátyás király, fején babérkoszorú. A violaszínű bársonyboríték csak némely helyütt látható a fafödelen.

Volt az osztálynak III. szekrényében (64. sz.) még egy nevezetes nyomtatott könyv, *Petrarca költőnek sonettjeivel és diadalmeneteivel*, kiadta Jeronimo Centone Paduano, nyomtatta Piero Veronese 1492. Több fametszettel, melyek a diadalokat ábrázolják. A kötés egyik borítékán: »Trionfo del Amore«; másikon a halálnak győzelme, mindkettő csontba faragva, keretelve dús renaissance ornamentációval. A diadalok, melyek mindegyikéhez egy-egy fametszet csatlakozik, ily rendben következnek egymásra: Tr. Amoris, Castitatis, Mórdis, Fame, Temporis et Divinitatis. Ama két pompás elefántcsont-domborművel díszes szekrény, melyet az osztrák osztályban Grác városára kiállított, ugyanezen diadalokat, ugyanily rendben mutatták: de művészeti tekintetben sokkal túlhaladták azon könyvéit, melyet gr. Keglevich István, mint tulajdonát, nálunk kiállított.

Gróf Andrassy Manó gyűri.

A IX. szekrényben gr. Andrassy Manó több rendbeli középkorú gyűriit láttuk :

Saphir (h. l. 3.) egy byzanti császárné mellképével, aranyba foglalva. Felirat S. ALEXANDRI VARADIN EPOI.

Kék pasta, (h. l. 8.) tömör aranyba foglalva.

Ezüst gyűri (h. l. 9.) közepén »Agnus dei«. Körirat SIG. ILL. PAVLI. XII. vagy XIII. század.

Ezüst gyűri, fejképpel (h. l. 10.). Felirat PARTAS. XIII. század.

Aranygyűri (h. l. 11. sz.) oroszánál. Felirat: ABSOLON. XIII. század.

Pecsétgyűri (h. l. 12. sz.) Felirattal és antik pastával, mely négerfejet ábrázol. XIII. század.

Arany pecsétgyűri (h. l. 13. sz.), antik kő, mely arató nőt ábrázol. XIV. század.

Pecsétgyűri (h. l. 14. sz.), antik sardkövön lépdelő disznó XIV. század.

Pecsétgyűri (h. l. 15. sz.). Felirat: ANVLVS JOSEPH COIIS. Közepén heliotrop, s ezen oroszánt fojtó ember. XIV. század.

Ezüst pecsétgyűri (h. l. 16. sz.), liliummal és fölirattal XIV. század.

Pecsétgyűri (h. l. 17. sz.), képezve két hegyén összeálló keresztből. Felirat: S. NICOLAI.

Aranygyűri (h. l. 18. sz.), liliummal és felirattal: PETRVS FORGACH DE GIMES. XIV. század.

Aranygyűri (h. l. 19. sz.), közepén csúcsíves paizs, scorióval, körös-körül: SIGILLVM JOHANNIS FILII CHELE. XIV. század.

Aranygyűri (h. l. 20. sz.), közepén paizs félholddal. Felirat: S. COMITIS ODORICI DE EPPON. XIV. század.

Arany püspöki gyűri (h. l. 21. sz.), nagy saphirral. Felirat: LODOMER EPS.

Tömör arany gyűri, fekete zománczsal (h. l. 22. sz.), közepén paizs törökfejjel és T. A. betűvel. XV. század.

Tömör aranygyűri (h. l. 23.), közepén emberfej és I. M. betű. XV. század.

Aranygyűri (h. l. 24. sz.), egyik lapján Minerva lapis lazuliba vésve, (antik); másikon paizs, azon kardot tartó kéz. L. betű hold és csillagok közt. XV. század.

Aranygyűri (h. l. 25. sz.), közepén fütőkösbe maró oroszán S. K. betűvel, a gyűri abroncsán, igen finomúl vésve, ifju és leány. XV. század.

É r m e k.

Nem lehetett czélunk a bécsi császári híres éremgyűjteménnyel versenyre lépni; de még sem tartottuk feleslegesnek összeállítani legalább a dénároknak oly gyűjteményét, melyben az Árpád- és a vegyes házakból eredt királyok történelmi sorát lehetett felmutatni.

III. Béla (1178—1196) koráig pénzeinkön felette egyszerű jegyeket veszünk észre: napot, csillagot, egyszerű vagy kettős keresztet, félholdat s ezekhez hasonlókat. Ezen jegyeket Rómer barátom éleselméjű megjegyzése szerint nem is vették, hanem külön szerekkel (mit Punzen) pontonként beverték a bélyegbe igen primitív módra, s ez úgy történt nem csak nálunk, hanem Bajorországban is, honnan érmeink első mintái származnak. III. Béla megnyitja emlékszerű építészetünk sorát, valamint általa alatta a civilizáció lendületet vesz Magyarországon, mit nagyrészen Byzanczban nyert nevelésének tulajdoníthatunk; de érmei még most is csak keveset különböznek a régibbeiktől. Valóságos haladás csak az Anjou-k alatt áll be a XIV. század elejétől fogva. Róbert Károly nagyrabecsülte a művészetet, mire tanúságul szolgál, hogy pecsétnyomójának vésnökét jótéteményeivel elhalmozta; de korában a pecsétnyomók, az érmek, a niellók és más hasonló tárgyak készítése az aranyművesek dolga volt; ha tehát művészetök egyik ágában haladtak, ez hatását kiterjesztette a másik ágra is; így Róbert alatt az érmészetnek is nevezete-

sen kellett haladnia, mit pénzeinek liliomai tanúsítanak, de még inkább haladott az érmészet, fia, Nagy-Lajos alatt, ki érmei típusának szent László alakját jellemző bárdjával felvette; itt tehát már emberi alak, még pedig rendesen jó rajzzal fordul elő. Mindezek bizonyítják, hogy Magyarországon az arany-mívesség a XIV. században már nevezetesen haladott volt. Azonban érmeiben osztályunk ezt nem tün-tette ki különösen; mert mint említve volt, dénáraink gyűjteményében inkább a történelmi sorozat volt mérvadó. A pénzek kisebb-nagyobb ritkasága, a feljegyzett uralkodási esztendőök mellett a történelmi mozzanatok még inkább emelte ki.

Dénáraink gyűjteményének össze- és kiállítását Egger testvéreknek, pesti és bécsi antiquariu-soknak köszönjük, kik ehhez tudományos rövid lajstromot is készítettek, mely a hivatalos lajstromban egész kiterjedésében közölve volt. A dénárak a VIII. C. szekrényt foglalták el.

Más, szintén történelmi és folytonos éremsorozatot állított ki a kolozsvári muzeum a XI. számú szekrényben. Itt láttuk az erdélyi uralkodók érmeit, kezdve János királyon egész II. Rákóczy érméig; ezekhez járult több medaillon és emlékpénz, az utolsó volt a marosvásárhelyi, mely az 1864-ben e város-ban tartott »orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlésének« emlékére lett verve. E gyűjteménynek rendezését, felállítását és lajstromozását Finaly Henriknek, a kolozsvári egyetem tanárának és a kolozs-vári muzeum őrének köszönjük. Lajstroma a hivatalosban egész terjedelmében közöltetett.

Volt még két szekrény, VIII. A. és VIII. B. osztályunkban, melyben Montenuovo herczeg felette gazdag gyűjteményéből érmekeket állított ki. Valamint az osztály több alosztályában hazai kedvelőink a rendezés folyama alatt mindig nagyobb s nagyobb kedvet kaptak, a magyar kiállítást mind díszesebbé tevésére; úgy a herczeg is nagy arany-érmeit és medaillonait kiállította a VIII. B. szekrényben, később-ben pedig más VIII. A. szekrényben erdélyi érmeit és medaillonait. A kétféle lajstromot szintén Egger antiquarius készítette s ez is, egész terjedelmében, felvétel a hivatalos lajstromba.

Későbbben értesültem, hogy a herczeg a dénárak suitjét, mint teljes sorozatot, Egger testvérek-től megvette és amugy is igen gazdag éremgyűjteményébe bekebelezte.

A XII. ÉS XIII. SZÁZADNAK EGYÉB TÁRGYAI.

Vissszatérvén a tárlatnak nagyobb mérvű és vagy még a XII-dik századból vagy a XIII-diknak első évtizedeiből származó tárgyaihoz, első helyen kell megemlítenünk:

Gr. Migazzinak limoges-i zománcztábláját (h. l. III. szekr. középső osztály 56. sz.) Középén Krisztus trónon ül, mely halhólyaggal vagy mandorlával van keretelve, négy sarkán az evangelisták jelvényei. Sokszor előforduló mód szerint csak is a fejek végeztettek be plastikailag, a többi lap csak festve van. A ruhák aranyozvák és részleteik egyszerűen bevésűzvék. E kor más példányain az alakok vagy egészen kidomborodnak, vagy egészen lapon vannak festve. Az efféle zománcztáblák legrégibbjein az alakok a mumiák módjára burkolvák ruháikba; ilyent mutat 82-ik ábránk. E táblákat szögezték az ereklyetartókra, kivált a házalakuakba, minőket nagy számmal lehetett látni a szomszéd osztrák osztályban és milyene-ket végtelenig készítettek Limogesben. Hogy ilyen rendeltetése volt zománczos tábláknak is, bizonyítják tíz átfúrott lyukai az erősítő szögek számára. A tábla alapja zománcz-festékes, sötétkék színű; e festé-ken kívül előfordulnak még: világos kék, zöld, szürke, fehér és vörös. Mindezen színek különböznek a hasonló byzantiaktól. Sajátságos a festékek egymás melletti elhelyezése vagy fel és lehangolása (die Abtönung); az átmenet a zöldből a kékbe, szürkébe, fehérbe vagy az aranyba némileg szivárványos han-gulatot képez. A limoges-i iskola az alsó-rajnaiból származik, melyből Suger a sz. denis-i apát munkáso-kat hozatott a Páris melletti sz. denisi templom díszítésére; miért is az innen Limogesbe a XII. század derekán átszármazott zománcz-gyakorlat közelebb áll az alsó-rajnai, semmint a byzanti gyakorlathoz. Egyik főkülömbőség abban áll, hogy a két előbbi iskola nem a sejtés, hanem a vájott terimű zománczot vette gyakorlatba, még pedig, a költség kimélése végett, nem arany, hanem vörösréz-táblát alkalmazott,

melynek lapját azután úgy vágta vagy véslyzte ki bizonyos mélységre, hogy a rajz határai kissé kiszökve megmaradtak; ez azután a *vájott terimü zománcz, champ-levé, Felderschmelz*. — Táblánk magassága 0,210 m. szélessége 0,100 m. Keletkezési korát biztosan nem határozhatjuk: némely régészek szerint ez a XIII. század eleje, míg mások még a XII-dik századba tesznek efféle limoges-i táblákat; a XII-dik század derekánál sehoggy sem régiebbek; mert, mint fentebb érintve volt, csak ekkor veszi kezdetét a limoges-i gyakorlat.

Gyertyatartók.

Hasonlóképen nagyobb időközi határokat kell terjesztenünk az osztályban kiállított volt két román gyertyatartó számára is; mert effélék is belenyulnak a XII. századból a XIII-dik századba.

A középkor gyertyatartói egyenesen az antikok lámpatartóitól származnak, melyek némely példái a Ráthféle gyűjteményben voltak kiállítva. Mindkettőnél közös a majdnem mindig háromlábú alap, melyből a tő emelkedik, a harmadik rész vagy a tányér, vagy pedig több rendbeli ág, melyre az antik világ olajlámpáit felakasztotta, vagy a keresztyének viaszgyertyáit alkalmazták. Az antik világból megmaradt, kivált a triposnak alakzása*); itt csaknem mindig három oroszlánlábót látunk használva, melyet a keresztyén kor is megtart, ámbár itt az erős körmök s ujjak nem oroszlán-, hanem inkább sárkányéi s nem állanak magokban, hanem mint a plastikailag előadott egész sárkány részei; sőt a nagyobb-szerű középkori egyházi gyertyatartóknál nem elégsznek meg a háromláb egyes sárkányával, hanem összekötik ezt oroszlán-, ember-, gyík-, kigyó stb. alakokkal phantastikus módon, mihez még növényféle tekercsek és fonódások is járulnak úgy, hogy a gyertyatartó alja tömör és nem könnyen elemeire feloldható csoportozatot képez. Ilyféle gyertyatartókat többnyire a colossalis mérvű húsvéti gyertya számára készítettek, melynek egyik teljes példányát (itt nem márvány, hanem csak bronze-példányokról szólunk) látjuk a Didron »Annales«-eiben leírt mailandi gyertyatartóban**); míg Prágában a fölötté érdekes román gyertyatartónak csak alja maradt meg***). Hasonlóképen egy hajdan sz. Rémy templomában őrzött colossalis gyertyatartónak lábrészletét bírja a rheimsi muzeum, melyen a román plastika legmagasabb fokán látható. Másféle példányok vannak Németországban az esseni, braunschweigi és paderborni templomokban. Általán véve ilyféle gyertyatartóknak még részletei is meglehetősen ritkák; de ritkák még a kisebb mérvű egyszerűbb középkori bronze gyertyatartók is; minőket csak egyes gyertyát hordva, az oltár asztalára tettek; mert ezeket többnyire későbbben, a változó ízlés szellemében beolvasztották és átalakították, mint oly egyházi szereket, melyek iránt nem viseltettek különös kegyelettel, melyek nem, mint p. o. a kehely, tették részét a magasabb szertartásnak†). Nemzeti muzeumunkban több rendbeli egyszerű gyertyatartó.

*) Legközelebb áll az antik lámpatartókhoz az úgynevezett Tassilo-féle gyertyatartó (VIII. század) Kremsmünsterben, (leírta Bock, a bécsi Mitth. IV. kötetében 44. s. k. 1.). Lennt a három sárkányláb le van reszelve, és csak az e fölötti tömör láb-rész (pedale, tripes) megtartva; következik a tő (stilus, canna), melynek alján, közepén és felső részén az itt adott gomb (nodus, Knauf) van ismételve. A legfelsőbb gomb fölött látszik a tálacska (receptaculum, scutillum), melynek közepén emelkedik a gyertya rátűzésére való vastövis.

**) L. »Didron l'ainé Annales archaeologiques« XVI. köt. 1857. évf. 237. lapját, hol a mailandi hétágú óriási gyertyatartó egészben van előadva; de ezen kívül Didron annak részleteit is nagyobb mérvben közölte elszórva több köteteiben, megkezdve XIII. köt. 1853-dik évf. 5-dik lapján. Ezen gyertyatartó a XIII-dik század legelőbbkelő remekművei közé tartozik. — Találjuk Didron idézett munkájában a hétágú esseni (XI. köt.) és az egyszerűbb hildesheimi gyertyatartót (XXI. köt.), valamint más a XII-dik században készülteteket, egyszerűbbeket is.

***) L. Mittelalt. Kunstdenkmale d. österr. Kaiserstaates. I. kötet XXXV. T. és a szöveg 196—200. l.

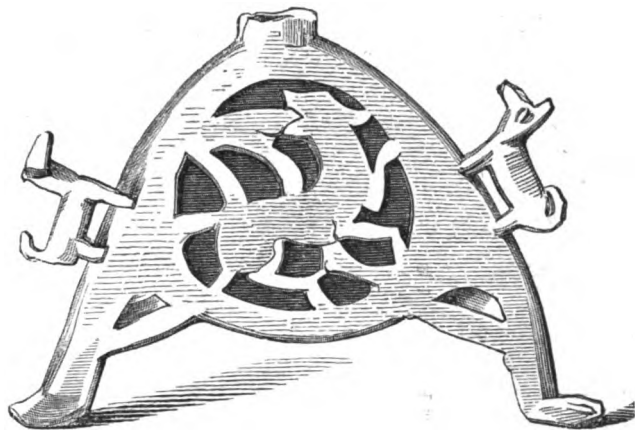
†) Arthur Martin (Mélanges d'Archéologie I. és III. kötetében a román gyertyatartók előadásait az északi mythológiából törekszik magyarázni. Szerinte a sárkány nem más, mint az óriási farkas Fenris, kinek rögtön születése utáni gyors növése az asok megijedvén, a szörnnyeteget lánczra fűzni törekedtek, de a farkas a legerősebb lánczokat szétszaggatta. Ekkor hét különféle anyagból készítettek szalagot, és a farkast rábeszéltek, hogy erejének feltüntetése végett, magát azzal köttesse meg; a gyanakodó farkas azon feltétel alatt reáállott, hogy az asok egyike, torkába tegye kezét.

Megkötötték, és miután Fenris a köteléket nem bírta szétszakítani, sőt ez minden újabb erőtetése után jobban s jobban szorította, leharapta Tyrnek torkában levő kezét; s ez volna azon jelenet, melyben ember-kezet oly gyakran látunk a sárkányok és más szörnnyetegek szájában. — Azonban e magyarázat kevésbé egyezik meg a középkor szokásos keresztyén symbolikájával, mely itt inkább a jó és rossz elemek közti vitára utal, és mindinkább azon nézetre, mely szerint a rossz elem is kénytelen a jónak szolgálni, itt neve-

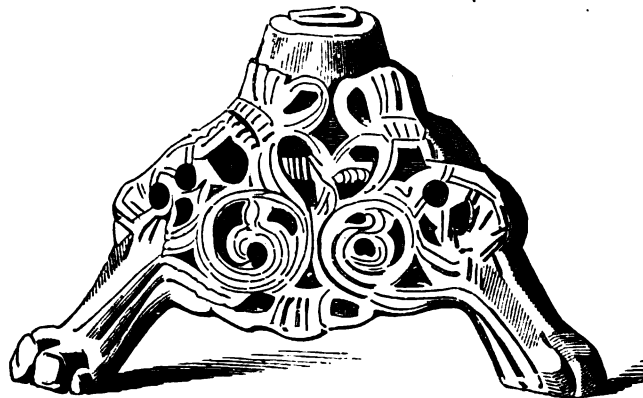

178.

lábak fordulnak elő, de minden egyszerűségök dacára nem hiányzik itt sem az oroslán, vagy sárkányláb és köröm; az egyiken három ismeretlen állatot látunk s itt még az oroslánláb is inkább jelezve, semmint bevégezve van; világosabb e láb a másikon, de itt is a növénytekercs csak mintegy primitív állapotban jelenik meg, de mind ez inkább az ügyetlen készítőnek, semmint a kornak hibája.

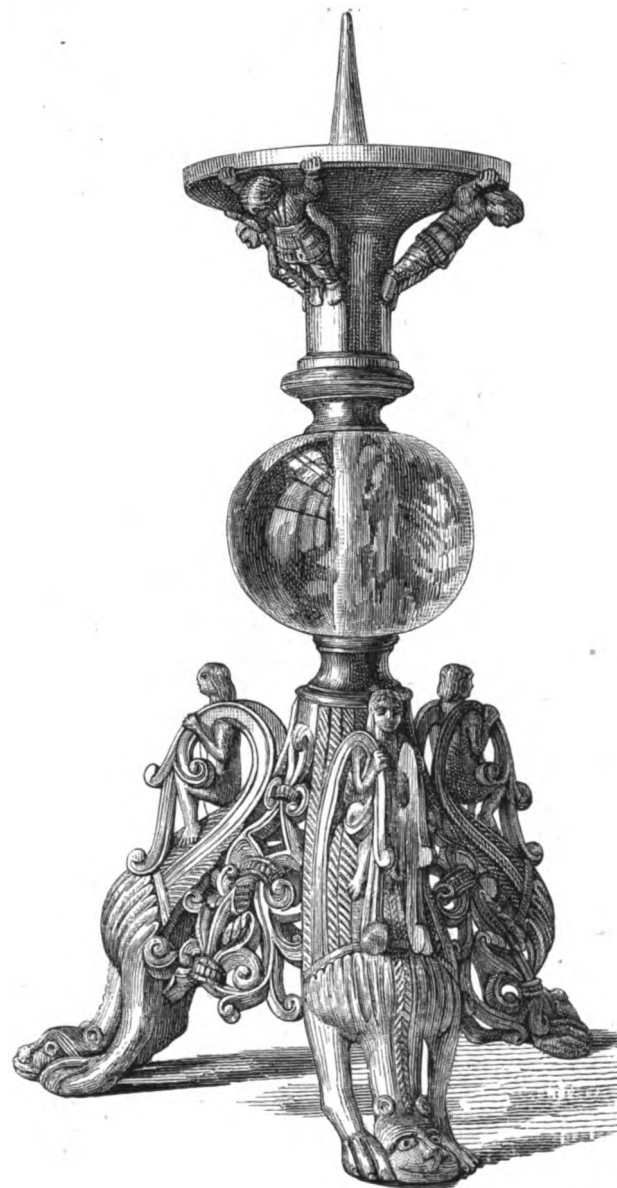
179.

180.

Kevésbé egyszerű a kolozsvári múzeumnak kiállítva volt kisebb gyertyatartója (h. l. I. szekrény 1. osztály 37. sz.). Itt megvan nemcsak az oroslán- vagy sárkányláb, hanem maga a sárkány is egészen szobrászatilag kidolgozva; azonban az állat nem oly szörnyeteg, mint a minőnek jobban kimivelt példányokon látszik, sőt inkább lúdszerű. A gyertyatartó két lábát az állatnak két lába képezi, a harmadik helyett szolgált a testnek hátsó része alatt alkalmazott rövid tám. Az állat hátából emelkedik egy elég durva, hengeralku tű, fennt gombja fölött a mai paraszgyertyatartóinkhoz némileg hasonló tölcser, melybe a közepén felszökő tűre alkalmazott gyertya viaszcsöppjei leestek.

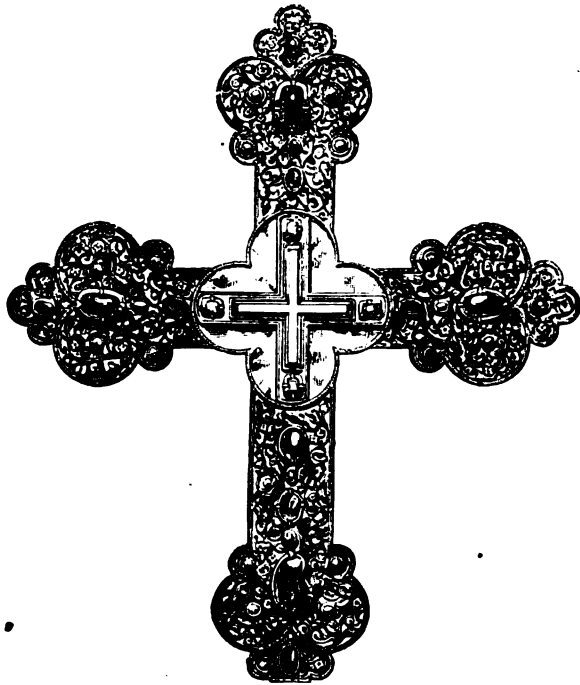
Legnevezetesebb volt gyertyatartóink közt horgosi Kárász Geyzáé (h. l. II. szekr. 3. osztály 5. sz.); ez díszes voltára nézve középet tart a colossálisok ornamentatioja és a kisebb egyszerűek közt. Három lábát sárkány képezi, két előlábával és azok közé tett fejével, mindkét nemű testrészt erőlyesen és jellemzőleg van előadva. A szörnyek hátán, vagyis inkább szárnyán egy-egy meztelen fiatal ül fogózkodva a növényféle volutába, melybe a sárkány szárnya végződik. Ezen növénytekercshez csatlakozik más hasonló, mely a három sárkány közti tért csinosan kitölti.

181.

zetesen a sötétség szörnyei a világosság hordóiként. Bock (Mitth. d. k. k. C. Comm. p. 44.), erre nézve ezt mondja: Auf der Oberfläche des Fusses (des Tassiloleuchters in Kremsmünster) befinden sich analog mit den häufig (?) noch vorfindlichen Cerostraten des Mittelalters als Hautrelief jene Bestiarien dargestellt die gleichsam die Träger des negativen Principis, die lichtscheuen Mächte der Finsterniss versinnbildlichen. Dieselben sind in einer Weise zur Darstellung gelangt, dass sie dem Lichte als untergeordnete Träger gegen ihren Willen dienstbar sein müssen. Jedoch sind sie in feindlicher Opposition mit aufgesperrten Raehen gegen das Licht gewandt, wie diese Darstellungsweise immer zurückkehrt an den vielen Tripeden aus dem XI. u. XII. Jahrhundert.

Gyertyatartónk egyszerű hengeralku tövén több gombot, (nodus) veszünk észre, az egyik nagyobb jól csiszolt kristálygömb. A felső gömb vagy csomó fölött három fegyveres szökik ki a tő hengeréből s e három fegyveres hordja a tányért vagy tarcsát, melybe a viasz a gyertyáról lefolyt. E tányér közepéből emelkedik a vas tövis, melyre a viaszgyertyát tűzték. Az egész ritka mű a román-styl erőyes szabatos művei közé tartozik; e stylból különösen felvette a phantastikus elemet.

182.

Az esztergami metropolis kincstárban igen nevezetes és egyszersmind igen régi keresztet őriznek. Királyaink e keresztet tartották kezükben, midőn a koronázás alkalmával alkotmányos esküjüket letették. Bock (Jahrbuch d. k. k. C.-C. III. köt. 1859. évf. 123. s köv. I.) e keresztet a királyi cimeliumok buzogányával vagy jogarral hasonlítja össze; mindkettő technikája ugyanaz, t. i. a legfinomabb arany filigraine, mindkettőn drágakövek tündökölnék. Az ezek körüli dísztekeresek, voluták, cirrusok, csövek vagy tobozok jó ízlésről tanúskodnak. E kereszt egyszersmind ereklyetartó; az ereklyék az egyszerű középkeresztbe vannak zárva, mely körül a régi díszet későbbben sima lapú négy-

szirmú rózsával elfedték. — Ha levennék, a kereszt érdeke sokkal növekednék; valamint az esetben talapja helyébe is új stíluszerűt készíttetni nem ártana.)

183.

184.

Rajzaink egyike mutatja az előlapot drágaköveivel és sokkal tömörebb díszével, másika a kevésbé tömört volutákkal ékesített hátlapot.

Ily keresztet általánosan régi korúak; itt a drága anyaguk még nagyobb súlylyal bír, a művészeti előadásnál; idővel azonban itt is a technika finomsága a szabatosabb munka beáll. Bock e keresztnek korára nézve ezeket mondja: »Ha e keresztet más hasonló filigrainféle egyházi szerekkel összehasonlítjuk: úgytetszik, mintha oly korból származnék, melyben az aranyművesség technikájának tetőpontját elérte, mi a román korszak vége felé esik, az utolsó Hohenstaufok uralkodása alatt.*) Ismerünk

*) Itt a román kornak aranyművességét kell érteni; mert későbbben látandjuk, hogy Bock a csúcsíves aranyművesség tetőpontjáról is szól.

hasznló kettős keresztet az Aachen melletti burdscheidi szent János nevű parochialis templomban, mely a Maastricht közelében volt kereszties urak zárdájából ide került; e keresztnek keletkezési kora után ítélve a magyar »pacifical« az utolsó (?) Árpádok idejébe esnek, vagy a XII. század végére, vagy a XIII. század elejére, mikor ezt felette ügyes aranyműves készítette. *) Az igen nevezetes pacifical érdekében tanácsolni kell, hogy legközelebbi restaurációja alkalmával minden későbbi, a czopfos időből származó hozzáadás, beleértve lábát is, eltávolíttassék és analog pedalek mintájára filigrainban ügyes kéz által stylszerűleg újíttassék.

A kiállított legrégibb elefántesont művei közé való volt egy táblácska, melyen Dániel propheta az oroszlánveremben van ábrázolva. Beszéli a biblia, hogy Dánielt az oroszlánok a veremben nem bántották, és hogy az angyal üstökénél fogta Habakukot és elvitte a verembe, hogy a prophetának azon eledellel szolgáljon, melyet munkásainak etetésére ki akart vinni szántóföldre. Áll továbbá a bibliában az is (Dániel VI. 17—23-dik vers: »És hozának egy követ és veték a verem szájára, és megpecsételé a Király (Dárius) az ő gyűrűjével, és az ő Főrendinek gyűrűjökkel, hogy meg ne változtatnék az akarat Dániel felől. Akkor méne a király az ő palotájába és vatsora nélkül méne nyugodni, és vígasságtevő szerszámok eleibe nem vitetének; és az álom tőle elméne. Akkor a király nagy reggel felkele, mikor megvilágosodnék és gyorsasággal az oroszlánok vermekhez méne. És mikor közelgetett volna a veremhez, Dánielt szomorú szóval kiáltá, és szólván a Király, monda Dánielnek: Dániel, az élő Istennek szolgálja, a te Istened, a kinek te szolgálsz szüntelen, megtartott-e téged az oroszlánoktól. Akkor Dániel a Királylyal szóla, mondván: Király, örökké élj! Az én Istenem elbocsátá az ő' Angyalát, és bezárta az oroszlánoknak szájokat és nem árhattak nekem: mert ő előtte igazság találtatott én bennem, és te előtted is, Király semmi gonoszságot nem tselekedtem. Akkor a király igen megörűle ő rajta, és Dánielt kihozatá a veremből, és kivevék Dánielt a veremből, és semmi sérelem nem találtaték ő rajta: mert hit az ő Istenében.« A szöveg továbbá Dáriust mint megtérítettet állítja elénkbe, miről a pogány történelem mit sem tud.

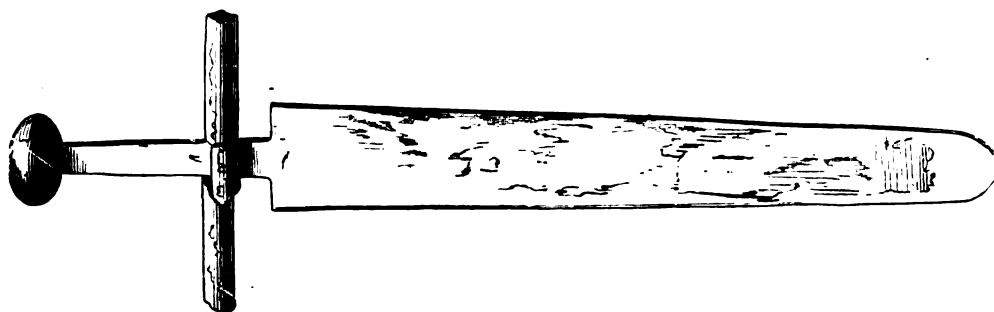

185.

Ábránk két jelenetet kapcsol össze: az angyalt, ki szószerint üstökénél fogva viszi Habakukot a verembe és a csodálkozó királyt, ki bámulatát felemelt kezeivel tanúsítja. Dániel szintén kézemeléssel fejezi ki csodálkozását, a középkorúak szokásos módjára csodálkozik az angyalon és Habakukon, kik felé arca van fordítva. A királynak ruházata, rövid köntös és a vállán fibulával összetűzött, elől lelóggó köpenye, liliomos kormánybotja, stb. olyanok, minőket a XII. század művein találunk. Mögötte áll kardhordozója, oly karddal, minőt nemzeti muzeumunk is bír, ezen nincsen köpeny. Bő újjas köntöst viselnek Dániel, Habakuk, sőt az angyal is. Mindezen ruházaton semmi nyoma már a byzanti modoros ránczatnak, sőt mondhatnók, hogy a ránczok meglehetősen szabadsággal vannak elrendezve. Különös középkori szokás a szentelt tárgyakat nem pusztá kézzel, hanem ruhával fogni; ezt itt is látjuk, talán a művész az utolsó vacsora nyújtására gondolt. Az oroszlánok alakban és mérvben is, inkább kis kutyák,

*) Az utolsó Árpádok a XIII-dik század végeig uralkodtak.

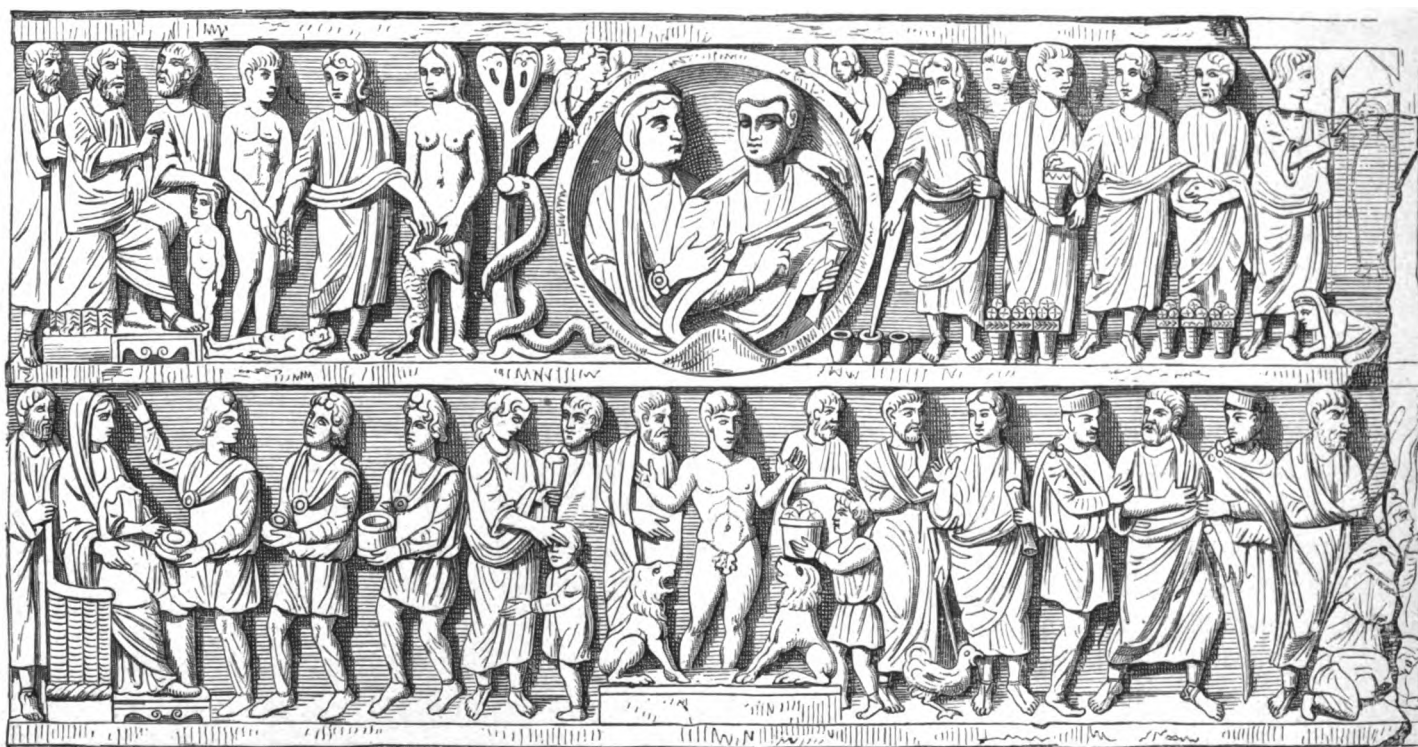
mintsem oroszlánok, egyedül a sörény teszi oroszlánokká, arcuk némileg az emberéhez hasonlít. Különös, mikép fejezte ki a művész a vermet: elég sekély gödör, melyben alig van helye Dánielnek és az állatoknak; de ezt úgy kell képzelni, mintha ahhoz tartoznék a felette levő barlangféle építkezés, melyet hogy földalattinak kell képzelnünk, ki van fejezve a boltja feletti kövezet által. A keretet hasonló mó-

don találjuk más egykorú műveken is úgy, hogy egész táblánkat még a XII. századba helyezhetjük; mit a munkának nem igen finom műve is istápol; de e mellett nem szabad elfelejtkeznünk bizonyos erélyről a bevégezésben, mely a jobb román művek tulajdona és mivel hasonlítanak a szigorú felfogású, úgynevezett archaikus művekhez.

Fölötte érdekes összehasonlítani a középkori felfogást az ó-keresztyénnel, hogyan jelképezték Dánielt az oroszlánveremben a XII., hogyan a IV. században?

Az utóbbira nézve használjuk az u. n. laterani ó-keresztyén márvány sarkophagot;

186.

E koporsót néhány év előtt a sz. Péter-féle basilika alapzatában találták; jelenleg a Lateran keresztyén muzeumában van felállítva, s innen — mint kitűnő példány — kapta nevét. Schnaase keletkezését az V. századba teszi ugyan, de Rossi sokkal nagyobb valószínűséggel Damasus pápa (366—384) korában készültnek hiszi. Fölötte nevezetes e koporsó azért is; mert abban az ó-keresztyének typologiai nézetöknek már igen kifejlett példányával találkozunk.

A felső sorban bal felül a szent háromság, előadva három egymáshoz hasonló öregnek alakjában, teremti Évét. A relief folyamatában ábrázoltatik a bűnbeesés; az arczképes medaillonon túl pedig a kánaáni csoda, a kenyerek szaporítása és Lázárnak feltámasztása.

Rossi ezeket következőleg magyarázza: »Ugy tetszik, mintha itt a teremtéssel szemközt lenne állítva a megváltás; az első teremtés tökéletlenségében, a bűnesés szigorú következtével, ellentállva a megújításnak, a tökélynek, bőségnek, feltámadásnak és örök életnek. Az eszméknek ezen összlete kivüláglik a tárgyak közelítéséből egymáshoz és ellentevéséből; föltehetjük, hogy ez mindegyikében van összefoglalva, úgy mint ez másutt elválasztva jelenik meg. Ekkor a nőnek teremtése célzással volna az egyháznak alapítására. A munkára való kárhoztatást kifejezi az Ádámnak adott kalász és az Évának nyújtott juh, melynek gyapját neki kell feldolgoznia; s ezen adományban mintegy rejlik a jövőben remélhető kiengesztelés. Az eucharistiára vonatkozható kánaáni csoda és a kenyérszaporítás a két alakbani úrvacsorában a bort és kenyeret jelképezik. Lázár feltámasztása pedig a halálon keresztüli átmene- tet az örökkévaló életre jelenti.«

»Az alsó sor közepén Dánielben jelképezték a halál és általán minden gonosz hatalom fölötti győzelemnek eszméjét. Jobbján a három keleti bölcsnek megjelenése, világos célzással csillagukra és a vakon születettnek gyógyítása, mindkettőnek alapeszméje a felvilágosítás, a manifestatio; míg Dániel balján sz. Pétert illető három jelenet adatik elő.«

»Észreveendjük, hogy a nő teremtésének előadásában a szobrász alkalmasint jelezni akarta a Genesis »faciamus« kifejezését, midőn a sz. háromságot hasonló férfi alakjában képezte; e szerint itt a keresztyénségnek már is ó korában keletkezett ilyféle felfogású példányával birunk.«

»A bűnbeesést jelzi a kígyó, mely a végzettéljes almát még tartja szájában.«

»Többféle sarkophagon a kenyerek sokszorozása a középhelyet foglalja el, s a kenyeret és a halat nyújtó két apostol könyvet is tart; a Dániel-féle jelenetben a kis alakú Habakuk hozza a kenyereket; más művekben nem csak Habakuk hozza azokat, hanem más személy is, ki szintén halat is visz. Lehetetlen, hogy ezen átvitelben célzást ne lássunk ugyanazon mysteriumra is, hogy átmenvén a jelzőről a jelzettre, ne kérdezzük, vajjon a kenyér sorozásánál jelenlevő két apostolban, vagy a Dániel körül levő hasonló két személyben nem céloztak-e a keresztyén papságra, melyet itt két főnöke: sz. Péter és sz. Pál képviselne?«

»A balfelüli alsó rész mutatja a nagy ígéretnek teljeseését; az ige testté lett a szűz méhében a szentlélek működése által; legelől, a bűnnek és halálnak árnyékában levők közt, megjelennek a csillag által vezetett és felvilágosított mágusok, felismerik és imádják a megváltót; úgy szintén Krisztus felnyitja a vakon született szemét.«

»A felső sornak második oldala elénkbe teszi a csodát, melylyel a víz borrá vált, s a kenyerek és halak lettek szaporítva, mindkettő az eucharistia biztos jelvénye; mely az igaz hívők boldog feltámadásának zálogaként, össze van kötve Lázár feltámasztásának csodájával.«

»Az utolsó alsó kép három csoportból áll, melynek főszemélye mindig veszszőt hord. E csoportok főszemélye sz. Péter, kinek Krisztus előre jósolja hármass eltagadását és az arra következő állandósá- gát a hitben; ez ki van téve a kísértetnek, hanem hiába azon időtől fogva, midőn a héberek az apostolt a tömlöczbe viszik. Itt van Mózes, kinek feje fölött két ó-keresztyén aranyos csésze alján írva van PETRVS, s így jogosan viszi az apostol a veszszőt új Mózes minőségében. A tántoríthatlan szikla Krisztus és e fölött van alapítva az egyház; a víz a hit és különösen a keresztesnek kegye; az új Mózes, ki nevét ezen sziklától veszi, felnyitja a sziklának mind örökkön folyó forrását.«

»Mint a felső sor két lapját a két házastárs mellképe elválasztja egymástól, úgy az alsó sorban is fordul elő oly csoport, melyet elméletileg elszigeteltnek, a megelőző és következő csoportokkal nem közvetlenül összekötöttek tartok. Ez a felhozott fő-mysteriumok mintegy epilógja. *Dániel az oroszánveremben* elvitázhatlan jelvénye a feltámadásnak és a martyrok hitbeni állhatatosságának, kit csodásan élelmez a neki hozott kenyér, melyet, más emlékszerű előadások értelmében, az eucharistia jelképének biztosan tart- hatunk. Dániel többi közt Krisztusnak és a synagoga helyébe álló új egyháznak különös profétája, két szakállas és köpenybe burkolt személy közt áll, de e két személyről nincs említés téve Dániel történetében s így világos, hogy itt új mysterium van előttünk, nem tisztán történeti jelenet, hanem a történetet gazdagító symbolikai kép.«

»A Dániel balján álló személy jobbát teszi Habakuk fejére, ki a profétának a kenyeres-kosarat nyújtja. Az előbbi emlékeztet, nem ugyan a csekélyebb iconographiai jelekben, hanem összletében, jobb-

jának cselekvényével, a felső sorban kezét Éva fejére tevő alakra. A sz. írás mondja, hogy az úr angyala Habakukot üstökénél fogva vitte; de az angyalok, a régi emlékekben mindig fiataloknak, szakálltalanoknak vannak ábrázolva, s így a kérdéses, több mint férfi-korú alak, ide nem titok nélkül helyezettett. Saint-Laurent a tudósok figyelmét ezen mysteriumra felhívta. Nem tartom nehéznek ennek leleplezését. Egy bresicai koporsón a csillagos égből lenyúló kéz tartja üstökénél Habakukot; szokás pedig, hogy a régi emlékek ekkép az istennek közvetlen, nem angyal általi közbenvetését jelentik. Így hozván összekötésbe a bresicai koporsót a lateránival és látván az utóbbin előadva a sz. háromságunk hármasságát három szakállas és köpenyes férfiban: természetes, hogy előadásunkban a hármasság hypostasisnak egyikét keressük. De a theologusok tudják, miként a régiek az isteni ígét, azaz Krisztust, nemcsak az ó-testamentomi rendbeli megjelenésekben, hanem az úr angyalának több ünnepélyes cselekvényeiben is látták; ámbár nem emlékszem, hogy valamely egyházatya a jelenlevőt is úgy magyarázta volna, mégis nehány úgy vette az ó-testamentom valamennyi angyali megjelenését; de különben is a művészet mindig többet mert a theologia tanárainál, mit bizonyítva látunk a bresicai koporsón, mely a Habakukon történt csodát egyenesen isteni cselekvőségének tulajdonítja. A második szakállas és köpenyes Dániel jobbán álló alakot, mely Dániel történetében szintén nem fordul elő, Marchi ugyanazonosnak veszi az úr istennek és a szűznek széke mögött állóval. Bizonyos, hogy ha az idézett személyekben a minden részletben ismételt anyagi ugyanazonosságot keressük, találni nem fogjuk, s így Marchi nézete helytelen volna. De látjuk, mily csekély súlyt fektet művésziünk az arczok ilyféle csekély jellegére (vagyis képtelen erre különös súlyt fektetni, nem elegendő ereje miatt), sőt ennek bizonyosságául éppen Dániel-féle csoportjának összehasonlítása a felső sorban levővel szolgál, holott tagadhatlan, hogy itt az utóbbinak ismétlésével van dolgunk, s így világos, hogy itt abszolút ugyanazonosság nincsen, hanem van elméleti és szándékos, mely a koporsó csoportjainak egész összletéből következik inkább, semmint az egyes arczok és hajszálak összehasonlításából. Ezért nem élek én sem az ugyanazonosság szóval, hanem használok e helyett a csoportok elrendezése és tekintete hasonlatosságára nézve az analogia szót.

Ezek szerint a Dániel-féle csoportot, ezt a felső sor balfelüli csoporthoz hasonlítva, szintén a sz. háromság csoportjának kell tartanunk; csak hogy ekkor a kezét Habakuk fejére tevő nem Krisztust, hanem a sz. lelket jelentené; mert Krisztusnak megfelel ennek ó-testamentomi előfutója, maga Dániel, kinek időzése az oroszlánveremben és megszabadulása onnan, Krisztusnak időzését a sírban és feltámadását jelenti; sőt, a mint itt van ábrázolva kiterjesztett kézzel, még külsőleg is jelenti a keresztre feszített üdvözítőt euphemisticus módon. A sz. háromság a későbbi középkorban is megfordul úgy mint itt, azaz három

187.

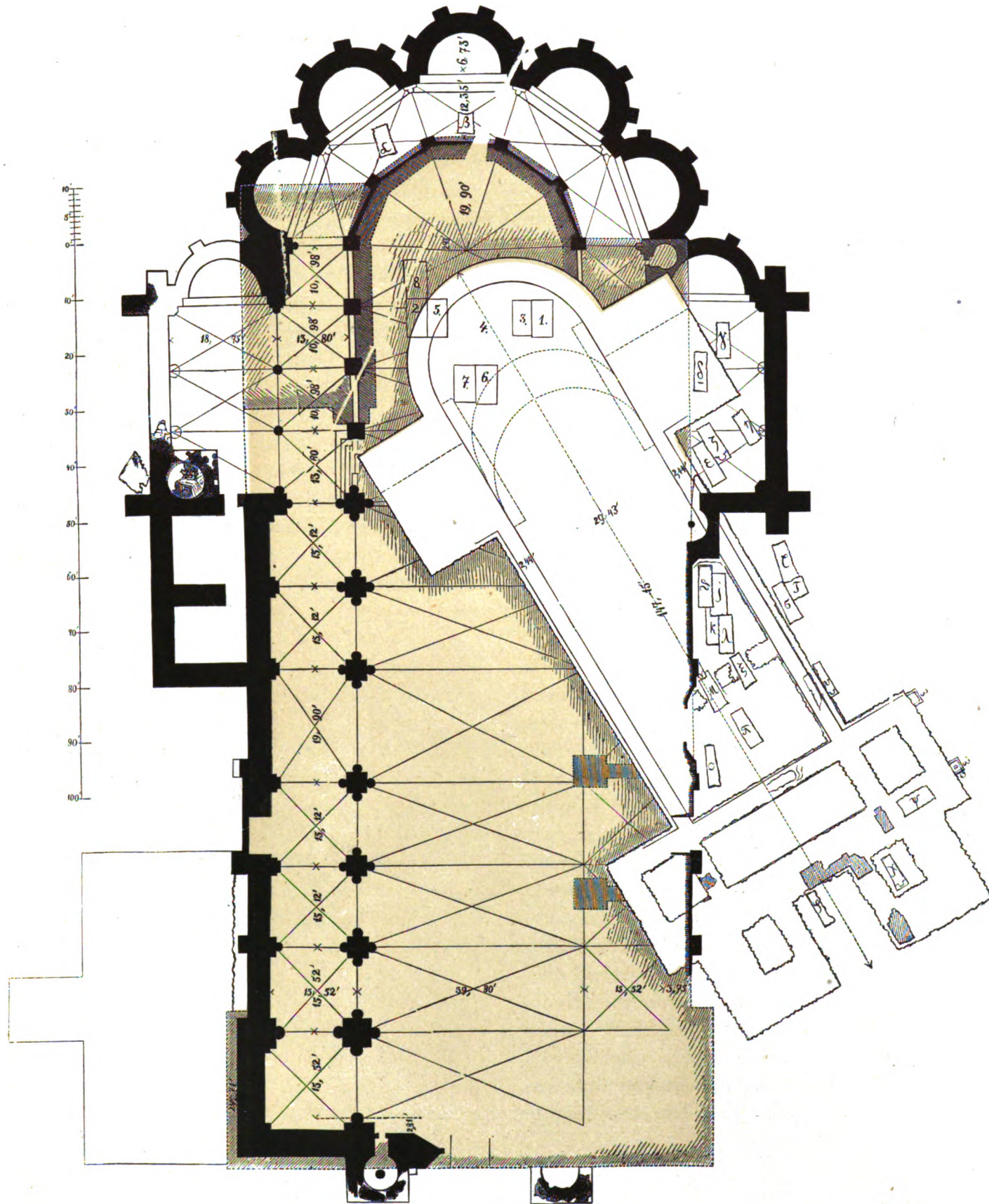
ugyanazon korú férfiúnak képe alatt ábrázolva; újabb a mód az atyaiszent öregként, a sz. lelket mint galambot ábrázolni. Dániel a kevés, már a régi korban is meztelenül képzett alakokhoz tartozik, ilyenek még Ádám és Éva, Jób, Jónás, és ide s tova a gyógyításukat Krisztustól váró betegek. Elefántcsont táblánkon Dániel elvesztette ama nagyobb jelentést, mely az ó-keresztény korban rendesen bírt, mint Krisztusnak előképe.

Valamivel későbbi korból származhatik az itt eredeti mérvében adott csont-dombormű, melyen nőstény-oroszlán szamarat megtámad; két felső sarkán román módra stylizált levelet látunk, míg az előadott jelenet régi keleti, nevezetesen assyri és perzsa művekre emlékeztet. Egy-egy állat testén lyuk vagyon furva, annak jelentésével, hogy e csont-lemez eredetileg tábla-alaku szeren,

lehetőleg szekrénykén volt erősítve. A két állat, bár nem bír tökéletes műértékkel, mégis dicsérendő erélylyel van felfogva és a román styl nevezetes kifejlődési korát jelzi, valamint az egész compositio is igen értelmesen az adott térbe van foglalva. Az állatok szőre bevéssett rövid zigzag vonalokkal jelöltetett.

A KALOCSAI METROPOLITA TEMPLOM.

A kalocsai érsek Dr. Haynald Lajos, 1869-ben jelen metropolis-temploma körül teendő ásatások vezetésével megbízott; az ásatások eredményét külön munkában »Die Grabungen des Erzbischofs etc.

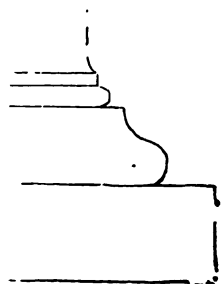
Pest 1873:*) közöltem s egyuttal a feltalált és általam rajzolt tárgyak fametszeti másolatait kiállítottam az 1873-diki bécsi világtárlaton. Az idézett munka leírása magában foglalta aBácsban és Báthmonostorban az érsek megbízásából 1870, 71 és 72 és 73-ban folytatott ásatások eredményét is, melyekhez alább visszatérendek.

Az 1869-dik öt hét alatt eszközölt ásatások szoritkoztak a mai templomot körülvevő területre, magában a templomban földalatti vizsgálatokat nem tehettem, azonban az ásatások is elegendők voltak a mainál régibb kettős földalatti templom fölfedezésére; legrégibbje sz. István korából, középsője a XIII-dik századból származik; az utóbbira épült azután a mult században a jelenlegi egyház, melynek területe ábrákon sötétebb festékekkel van kitöltve.

A sz. István korabeli templomot, mivel nagy része a jelenlegi egyház alatt terül el, nem áshattam fel egészen; azonban az utcán levő része is elegendő volt kimutatni, hogy az négy tornyos, erődtített templom volt, mely tekintettel az akkori szűkebb körülményekre, csak szükségleti vagy enyészeti (Bedürfniss- oder Untergangsbau) építkezésnek mondható. Nyugati homlokzatán a két torony és annak két kiszökő lépcsőháza közt még a szokásos előudvar is volt fölfedezhető, mely itt az úgynevezett egérfogót képezte; az ebbe betódult ellenséget, miután a hulló rácsot mögötte leeresztették, a körülvevő magasabb toronyféle építményekből könnyen megsemmisíthették; ezen osztályt tehát, mivel az ellenséget mindenütt körülfogta, egérfogónak nevezték. Ezen előcsarnokra következett egy osztatlan, elég szűk és rövid hossz-hajó, mely keletfelé, minden valószínűséggel félkörű apsisba végződött; az apsis két oldalán emelkedett a két keleti torony. A mostani kalocsai érsek a bécsi »votiv«-templom egyik nagy ablakának költségeit magára vállalván, ide a sz. István korából származó, csak alapjában meglevő alapzatának tervrajzát kívánja festetni. Ez alkalomból az alapzat maradványait új tanulmányozásom tárgyává tettem, s ez után valószínű lett, hogy az apsis ívét egészen a két négyeges toronynak nyugati határáig le kell hozni, s így az egész egyház hosszát, betudva még keleti és nyugati minden falainak vastagságát is, alig tehetjük 120 bécsi lábra. Ily megállapodást javasol azon körülmény, mely szerint, mint újabban megtudtam, nem találtak semmi falazatra, midőn a mai templomban az itt eltemetett érsekek nyughelyeiket, nevezetesen 1851-ben Nádasdyét készítették; tervünkön ez a 6. számmal van jelölve. Az apsis tehát alig terjedt tovább keletfelé, mint rajzunknak leginkább nyugatfelé eső íve.

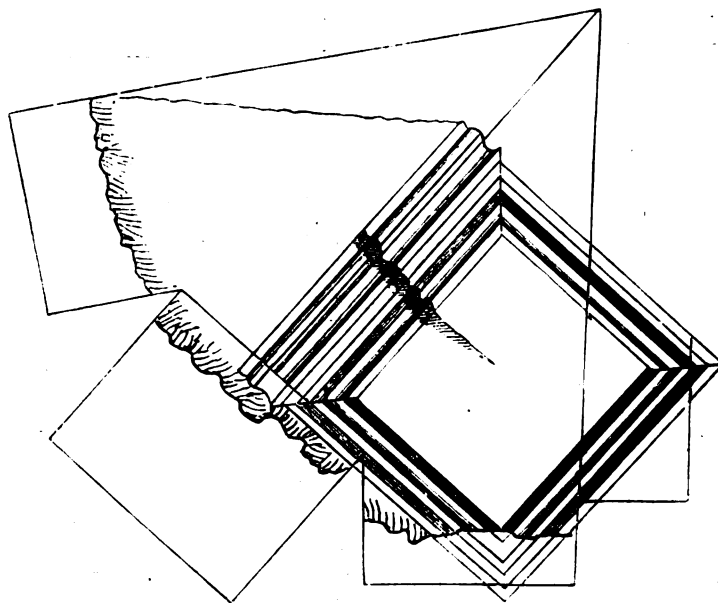
Az akkori szegényes építkezést tanúsítják templomunknak valamilyen kisszerű mérvei, úgy építészeti anyaga is, mely legnagyobb részt téglá.

Csak a talap, 189. sz. készült kőből. Másrészt úgy tetszik, mintha mégis az oltárra nagyobb szorgalmat és jobb anyagot fordítottak; mert fennmaradt két fehér márvány-részlet, melyet, styljét tekintve, nem helyezhetjük el a későbbi templomba. Az egyiket későbbben, a XIII-dik századbeli templomban újra felhasználták, mint ezt

189.

190. ábránk mutatja; igen apró és sekély tagozása tökéletesen megfelel hasonló talapzati tagozásoknak, minőt a Konstantinápolyban levő Sz. Zsófia című templomában, jelenleg Aja Zsófia mecsetben látunk; ezeket Salzenberg »Altchristliche Baudenkmale von Constan-

190.

tinopel» című, Berlinben 1855-ben megjelent pompás munkájának xv. és xvi. tábláján másolva adja.

*) Rövidebb, az itt adott tervrajzzal felvilágosított értekezést írtam a »Schematismus Cleri Archi-dioec. Colocensis« 1870-dik évfolyamában — »De ecclesia metropolitana Colocensi« cím alatt. XII—XXII. lap.

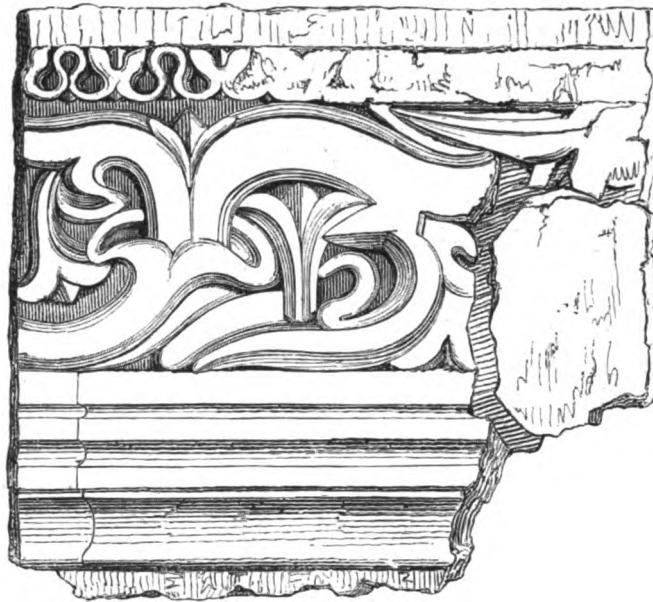
Az összehasonlítás értelmében e tagozat még a byzanti styl korába tartozik s így azt a kalocsai templomnak csak legrégibb korába helyezhetjük.

Hasonlóképen vagyunk e fries-el is, mely egészen elűt a román stylüektől, és szintén sok apró részlettel és igen sekély tagozattal bír.

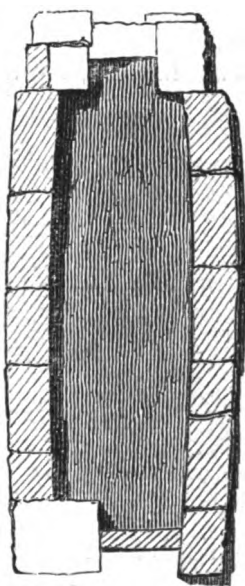
A kérdést, hogyan van az, hogy anyaga a templomnak többi szegényes anyagától anynyira elűt, megoldja Hartwig püspöknek ama megjegyzése, mely szerint az építkezés dolga az akkori püspöké volt, míg a templomok felszerelését elvállalta maga sz. István, neje Gizella és fia Imre.

A legrégibb templomban, többek közt három alakja miatt nevezetes sírt találtam.*)

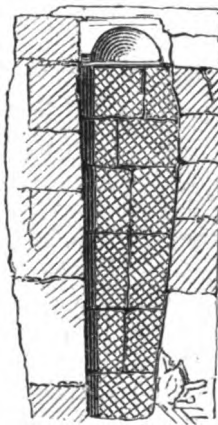
Az első, 192. ábra, a terven x) betűvel jelelt helyen ásatott fel, alkalmasint a XII-dik század elejéből való: a második 193. ábra l. z) betűben, a harmadikat v) betűben; ez fiatal, ki nem nőtt embernek kis sírja és a háromnak legújabbja. A székesfehérvári ásatásoknál tett tapasztalat szerint legrégibben tulajdonképeni sírok nem léteztek; hanem a test egyszerűen lábvégén kissé keskenyedő egészben szűk fakoporsóban tétetett a földbe; ilyen, habár nem fa-, hanem kő-koporsókban találtattak eltemetve a merovingi király-család tagjai Franciaországban is. Csak későbbben szerkesztettek őseink vagy téglából vagy egyes kődarabokból sírokat; e szerint az említett három sírt alig tarthatjuk régibbnek a XII-dik századnál.

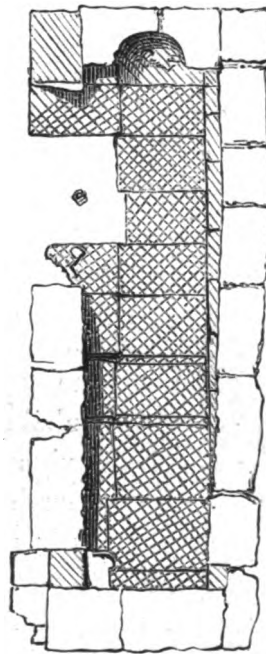
191.

192.

194.

193.

Mikor épült fel a XIII-dik század fényes temploma, arról nincsenek írott történelmi adataink; legfeljebb idézhetünk egy okmányt, mely szerint a kalocsai érsek az 1230-dik május havában a zágrábi püspök és a rasecchai templariusok közt felmerült vitát sz. Pál kalocsai nagyobb templomában kiegyenlítette.**)

*) Megjegyzendő, hogy azon meghatározásban, melyik sír melyik templomhoz tartozik, mérvadó a sírnak iránya; tartozik tehát azon templomhoz, melynek tengelyével párhuzamosan fut saját tengelye.

**) Datum est hoc Colociae, in ecclesia majori B. Pauli Colocensis, et a partibus utrimque coram nobis approbatum. Anno d. inc. MCCXXX. mense Majo (l. Katona az Érsekség történetének I. 278. l.).

De ha nem volna még ezen adatunk sem, maga az épületnek stylje és azon körülmény, mely szerint a magyarországi székes-egyházak csaknem mindnyája III. Béla korától fogva a tatár-járatig fényesen újra épült, mondom, azon körülmény, mely szerint a király által adott lendület a régebbi kisszerű és szegényes székes-egyházakat és valamivel később az apátsági templomokat is pompás épületekké változtatta át: fölötte valószínűvé tennék, hogy a második kalocsai templom is a XIII-dik század első évtizedeiben emeltetett. Legyen azután a régebbi egyház csekélyisége, elégtelensége és szegénysége okából, vagy talán azért, mert ez a történelemben nem érintett módon elenyészett, vagy haszonvehetetlenné lett.

Ez idő táján a kalocsai érsekek közt csak kettő volt, kinek hosszabb, kormányzásánál fogva az építkezést tulajdoníthatjuk: a merani Berthold, II. András királynak sógora (1205—1218) és *Ugrinus* vagy *Ugolinus* (1219—1241). Az előbbi a történelem alig festi olyannak, minőnek kellett lennie, hogy neki ily nagy munka conceptióját és folytatását tulajdoníthatnók; míg ellenben *Ugrinus*-ban minden hasonló tevékenységre szükséges erélyt sőt financialis képességet is találunk. Feltesszük tehát, miképen a nagy munkát 11 év alatt addig vitte, hogy 1230-ban az egyház már felszentelve lehetett; habár egészen kész még nem volt is.

A mostani szentély egyik sarkán régi feliratos kő van befalazva.

MAR TIN V S
 RÆ V Θ G V
 LÆ P I C I D A
 LÆ C E T H I C

195.

E követ az itt megnevezett kőfaragó sírjától vették és a múlt században, ily ügyekben ritka kegyelettel, ide elhelyezték. Ezen Mártonnak születési helyét Ravegeben vagy Ravesben kell keresnünk, a mint a második sor ötödik betűjét vagy szokás szerint G-nek, vagy kivételesen S-nek olvassuk. A kivételek közé tartozik a nyitra-ivánkai koronának ezen medailonja, hol Péter (Petrus) apostol nevében az S betű ugyanoly alakban van adva, minő a Rave? helynévben. Hozzá járul, hogy Franciaország mai helynevei sehogys adhattak volna Ravegus formatiót: mert a két legközelebb álló Ravignanból (Landes) és Ravignyből (Mayenne) kellett volna lennie Ravignanusnak és Ravignusnak. Ellenben van a Vogesekben még ma is Raves nevű helység és a Nièvreben Ravisy; az előbbi kézzelfoghatólag Ravesu-s-t adott az alsó S kiesésével; sőt egy Ravèze-család még ma is él Franciaországban, kinek egyik tagja 1817—1828-ban a francia kamra elnöke volt.

1/1

196.

Legyen tehát szabad a nevet kivételképen Ravesus, azaz Raves születésűnek olvasni. Hogy egyszerűen »lapicidanak« azaz kőfaragónak nevezik, nem gátol benne a templom építőjére, tervezőjére ráismerni; mert hiszen a középkorban cifra nevekkal nem pompáztak és van elég példa rá, hogy az egyházak tervezőit egyszerűen kőfaragóknak, vagy kőműveseknek nevezték. Hozzá járul, hogy ama korban fehér-márvány sírtáblát nem készítettek egyszerű kőfaragónak és, hogy sírja is alkalmasint kitűnő lehetett, kiviláglik azon ritka kegyeletből, mely szerint, az e tekintetben felette gondatlan múlt században, mégis érdemesnek tartották a síriratot az utókorra juttatni. *)

*) E munka első kötetében szólottam Bertalan pécsi püspöknek több, Francia- és Spanyolországba tett utairól és úgy hiszem, kimutattam, hogy a pécsi székes-egyház altemplomába vezető lejárásának domborművei a francia, nevezetesen a cluny-i isko-

De megfelel a templom alapterve is tökéletesen a francia iskola terveinek; midőn szentélye kettős: belső és külső; a kettő közt vonul el a kőrút, a specifice francia »charolle«, a belső szentély határát (jelenleg az egész szentély határát) oszlopok képezték. szintén specifice francia szokás szerint, végre a kőrúton túl levő öt sugár-kápolna (chapelles rayonnantes) szintén oly francia sajátosság, mint az előbb felhozott két más részlet. Ezekhez hozzá járul, hogy itt elég tekintélyes kereszthajóval is bírunk, melyet Franciaországban mindenütt találunk, Németországban is többnyire, de legközelebbi szomszédjainknál már valamivel ritkábban alkalmazva. A francia építész csak egyben alkalmazhatott a belföldi szokásra, mely szerint a torony alatti csarnok a mellékhajónak mintegy szakadatlan folytatását képezi; — ha t. i. a nyugati iker-toronyra vonatkozó restauratióm helyes és nem kell itt a közlekedésre szabad osztályok helyett belső toronyfalakat feltennünk; mit bizonyosan nem tudhatok; mert a templom belsejében nem ásathattam.

Valamint a templom eredetét a francia iskolából hangosan kiáltja egész elrendezésében, úgy e mellett szól azon bátorság is, mely az osztályok hosszú voltában még inkább kitűnik, ha ezek daczára csekély tömör töveit tekintjük; hogy az építész ilyent merjen, hosszú tapasztalásra és az ebből folyó biztonságra volt szüksége; ilyen tapasztalást pedig nem nyerhetett nálunk, hol az emlékszerű építés alig volt félszázados, mikor a kalocsai egyházat építeni kezdték; de hasonló merész szellemben még közelebbi német szomszédaink sem építettek. Mindezeknél fogva francia építést, még pedig Ravesból származó Mártonunkat oly biztonsággal nevezhetjük, mintha ez valamely hiteles és megírott okmánynyal volna biztosítva.

Restauratiómat okadatolom az ásatás eredményével, mely a szentélyre nézve semmi kétséget nem hagy és többnyire a magasabban, mint csak alapzatukban meglevő hajó támpjainak egymástól távolságával megismertetett, tehát a hosszs-hajó osztályainak hosszát biztosan meghatározza, mint ezt alaptervünk számai mutatják; saját magam meghatározása csakis a közbeeső osztály dolgában volt szükséges, hiszem, hogy ennek összhangzatos voltát is elismerendik a szakértők, tekintettel lévén azon általam újra fölfedezett középkori rendszerre, melyet a »Székesfehérvári ásatások eredménye« című Pesten 1864-ben megjelent II. fejezetében (»A középkor arányai«) megfejtettem és mely szerint a biztos és a rendszer szellemében restaurált arányok a következők:*)

Az *egységet* (Einheit, Unität), melyből minden, az épületben előforduló mérv származik, és mely nem egyéb a középhajónak egyik töve középpontjától az ellenkező tö középpontjáig mért szélességénél; ezen egységet kiszámítottam, biztos adatok után $39, \frac{86}{100}$ század bécsi lábra és ezen 39,86'-nyi egységből fejlesztettem a következő mértékeket.

lának művei. Bertalan, kinek közel rokona épen akkor cluny-i apát volt, szobrászát alkalmasint maga hozta magával Clunyból; miért nem hozhatta tehát szomszédja és hivataltársa, a kalocsai érsek számára is az építést Franciaországból és talán szintén Clunyból, miután a kalocsai templom a régi Cluny-félre is emlékeztet? Cluny-i mestert pedig sejtethünk itt annál inkább; mert Franciaországban ekkor már mindenütt nagyban divott a csücsíves styl, míg a cluny-ak még híven megmaradtak amaz átmeneti stylnél, melyet a kalocsai templom feltalált részletei és a sugárzó kápolnák félköríves zárásai mutatnak.

*) V. ö. a. 147. lapon adott alaptervet. A »Grabungen d. Erzbischofs« című munkámban minden részletnek mérve van okadatolva; itt csak annyit jegyzek meg, hogy a β) és α) mérvek, hely szűke miatt nincsenek felírva alaptervünkön.

Az egész egyháznak hosszmérvei az épület ürében (im Lichten).

	részben mérve		rendszeresen
α) a sugárkapolna fentője	6,73	α') a sugárkapolna fentője	$\frac{1}{2}A = 6,736'$
β) a kapolna hossz-szentélye (igen csekély)	1,33	β') a kapolna hossz-szentélye	$\frac{1}{2}B = 1,331$
γ) körút a δ) mérv nélkül	12,35		
δ) a régi belső szentély oszlopa, fél talapjának mérve	1,33	$\gamma' + \delta'$) a körút (charolle) szélessége	$4f = 13,820$
ϵ) a boltgerinczek középpontjáig $\frac{1}{2}H'$ (fél egység)	19,93	ϵ') az első oszt.-ig $\frac{1}{2}H' - \frac{1}{2}C = 19,930' - 2,989' =$	$16,941$
ζ) a 2. osztály középpontjáig (mintegy $10,90' - 2,93'$)	7,97	ζ') az első osztálynak hossza	$B = 10,996$
η) A hossz-szentély 2-dik osztályának kezdetéig	49,64	η') A hossz-szent. 2-dik osztályának kezdetéig	49,824'
		θ') a hossz-szent. 2-dik osztályának hossza	$B = 10,996$
		ι') » » 3-dik » »	$B = 10,996$
$\theta) + \iota) + \kappa) + \lambda) + \mu$	66,00	κ') » » 4-dik » »	$4f = 13,820$
		λ') a hosszshajó 1-ső osztály. hossza	$\frac{1}{2}B' II. = 15,146$
		μ') a » » 2-dik » »	$\frac{1}{2}B' II. = 15,146$
ν) a hosszshajó harmadik osztályának hossza $\frac{1}{2}H'$	19,93	ν') a » » 3-dik » »	$\frac{1}{2}H' = 19,930$
\omicron) » » negyedik » »	15,12	\omicron') a » » 4-dik » »	$\frac{1}{2}B' II. = 15,146$
π) » » ötödik » »	15,12	π') a » » 5-dik » »	$\frac{1}{2}B' II. = 15,146$
		ρ') a » » 6-dik » »	$2b = 15,544$
		σ') a » » 7-dik » »	$2b = 15,544$
$\rho) + \sigma) + \tau$ együttvéve	33,35	τ') a nagy féloszlop középpontjától egész a nyugati homlokkal belső felületéig	$2H = 2,358$
ν) az egész templomnak hossza ürben	199,16'	ν') az egész templomnak hossza ürben	199,596'

A templomnak hosszát elvileg egységek után mérték úgy, hogy az egységnek vagy egész többes számát, vagy ehez csatolva, nagyobb törtszámot vettek. Itt a templomnak ürhossza öt egész egységre van határozva; mert $39,86 \times 5 = 199,30'$, mitől a rendszeres szám $199,596'$ a bécsi lábnak csak $\frac{296}{1000}$ különbözik. Azonban ily különbség elkerülhetetlen; mivel nem az egységek mérve volt közvetlenül a mérvadó, hanem minden egyes részletmérv lett magában meghatározva, s így az egész ezen részletek összeadásából eredt.

Hogy az osztályok nem bírnak egyenlő hosszzal, azon senki sem fog megütközni, ki középkori templomokat mért. Az egyenlérvőség előfordul ugyan itt is, hanem csak pár osztályra szorítkozik és hol sok osztály van, ott mindenütt különbségek fordulnak elő mérveikben.

A mellékshajók szélességei meghatározásában mérvadó volt az osztályok leggyakrabban előforduló hossza; mert ha e kettő egyenlőre vétetett, bekövetkezett a beboltozásra legalkalmasabb és legcélszerűbb négyeg alak; s ezen módot ismét leginkább a francziák követték. Templomunkban a leggyakrabban előforduló hosszmérv a $\frac{1}{2}B' II. = 15,146$ és a $2b = 15,544'$, s ezért mint e kettőnek nagyobbját a $2b$ -ét vették a mellékshajó szélességének; az egész hosszshajónak szélessége tehát $2b + H' + 2b = 70,948'$.

Az át- vagy keresztshajó írét mintegy $105'$ -ra mérhettem; feltéve, hogy öt hajós volt; a részletezés a következő:

Az északi külső osztálynak szélessége	$\frac{1}{2}B' = 18,787'$
» » belső » »	$4f = 13,820$
A középhajónak szélessége	$H' = 39,860$
A déli belső osztálynak szélessége .	$4f = 13,820$
» » külső » »	$\frac{1}{2}B' = 18,787$
A keresztshajónak egész szélessége ürben . .	$105,074'$

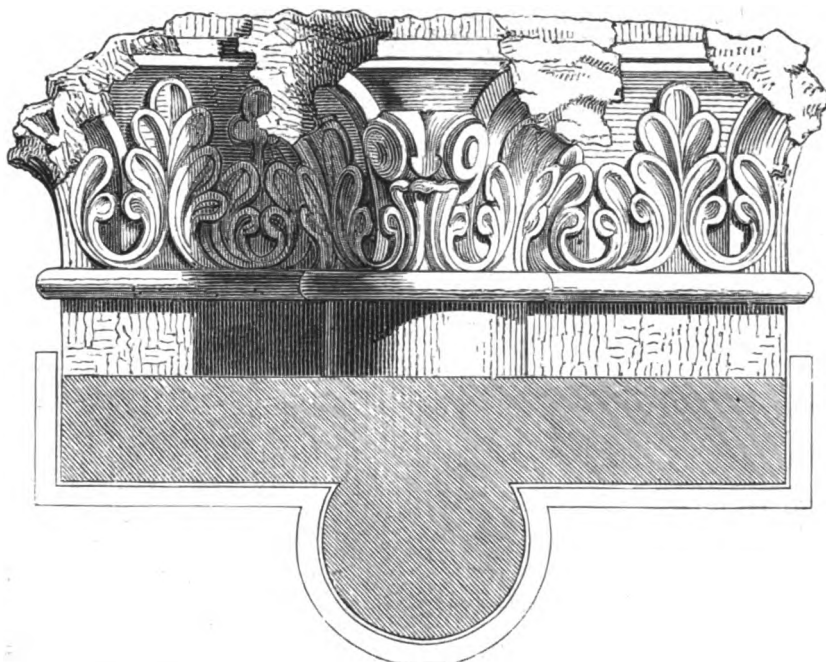
Megjegyzendő még, hogy a kalocsai egyház, hol az építményt nem látták, elég hanyagúl van építve; rémítő hanyagságot, sőt egyenes csalást az építkezésben találtam a székes-fehérvári basilika alap-

zatában is. A hanyagsághoz Kalocsán számíthatni azt is, hogy sem a magánkápolnáknál, sem a templom hossz-falainál nem alkalmaztattak hosszabb támak, mikre a középhajó magasabb boltjai nyomását ellensúlyozó ívtámakat lehetett volna rátenni; sőt az ikertorony egészen nélküli a támat és egyenesen vastagabb falaira van utalva és építve. Ellenben nem hiányzott semmi, mi a külső fényre, pompára szükségesnek tetszett: az oszlop-tők, sőt más dísztagok is fehér márványból készültek, töveik, kivált a kapuzatoknál vörösből, mi itt polychromiát hozott létre, sőt, mivel a hosszfalak zöldes trahyt-kőből készültek, e helyütt még a nemzeti színek is voltak láthatók.

Az egyes feltalált részletekben uralkodik az újabb díszes román, vagyis már átmeneti styl, még pedig a franczia iskoláé.

E fél-tő (197. sz.) a kápolnának végén állott, úgy, hogy innen kezdődik az egyes kápolnának félkörű apsisa; a lombozat és a csiga élénken emlékeztetnek a korinthis kapitael hasonszerű részletére; ámbár az akanthusnak itt csak elosztása, de nem kecses alakzása is van szem előtt tartva.

A szentélyzárásnak és hossz-szentélynek oszlopait inkább gyöngéeknek mondhatni, midőn átmérőjük nem többet tesz 4r-nél = 1,480'; azonban meg kell gondolni, hogy az oszloptő fehér márványból volt szerkesztve, és hogy az oszlopok rendkívül közel állottak egymáshoz. Ezen oszlop-nemnek valameny-

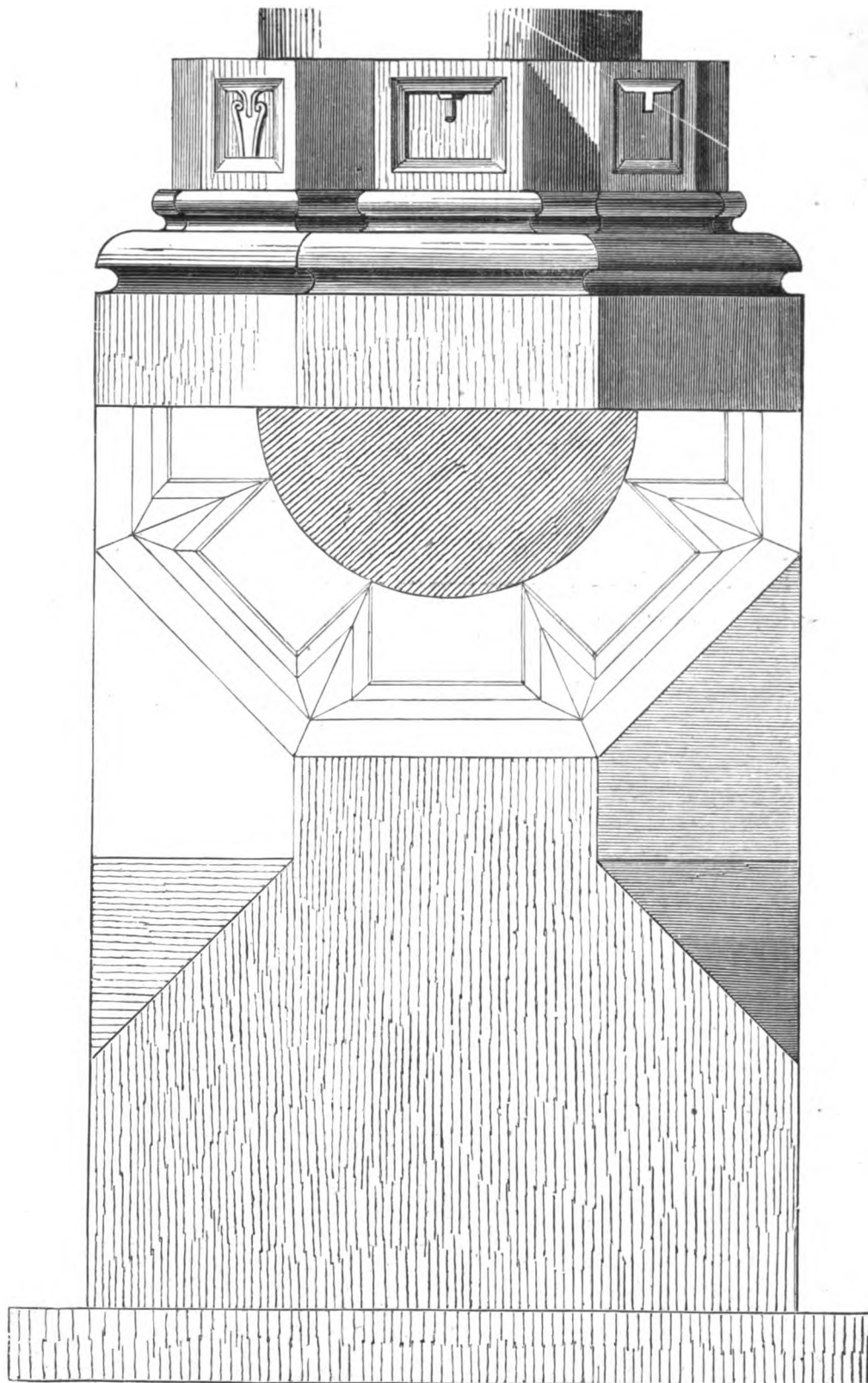

197.

nyi kapitaelje elveszett; de megmaradt lába és talapja több példányban, és ezen részlet sajátága után igen érdekes. A sajátág áll azon nyolcz koczkában, (l. 189. ábra) mely egyenmértvűleg körülveszi az oszlop tövét és eszközli az átmenetet a nagyobb, alattok levő nyolczszögtől a karcsú oszloptőhöz. Ilyféle szerkezetet másutt nem ismerem; de nevezetes a koczkák díszesítése is, midőn minden koczkán más meg más alakot látunk, sőt más fenmaradt példányokon az itt adottaknál sokkal díszesebbeket is. A franczia iskolát világosan árulja el végre az attizáló oszlopláb alakzása; messze kiszökő alsó pálcza-tagjával és a két pálcza-tag közti annyira mély horonyával, hogy alig tudhatni, hogyan volt képes a kőfaragó azt oly szabatosan kimélyíteni.

Mindenképen nevezetes és sajátágos a hosszhajó töveinek alakzása is, melynek a kapitael fölötti részét és boltgerincei szétágazását jelen ábránk magyarázza; szerkezetét háromféle fenmaradt gerinczből lehetett kitudni; a gerinczek alakja még az átmenet koráé; csak a leggyöngébbek közelednek karcsú körte-idomaikkal a csúcsíves styl régibb gerinceihez. Mióta a 188. sz. a. adott alapterv készült, újabban tanulmányoztam a fenmaradt részletek értelmében a kalocsai tőt (Schaf) és e tanulmányozásból következett, hogy hatalmas négy féloszlopa nem négyegből szökött ki, hanem András-féle kereszt szögeiben állott,

mi ismét új sajátosság.*) Ezen igazítás keletkezett az ide rajzolt kapitael fölötti lapból, mely az előbbi ábrán rajzolt gerincz-elosztással tökéletesen megegyezik. A fehér-márvány kapitaelek itt is igen sajátosságosak; sajátosságos a román tömör bimbóinak elosztása, de még sajátosságosabb azon hídféle áttörés, mely egyik

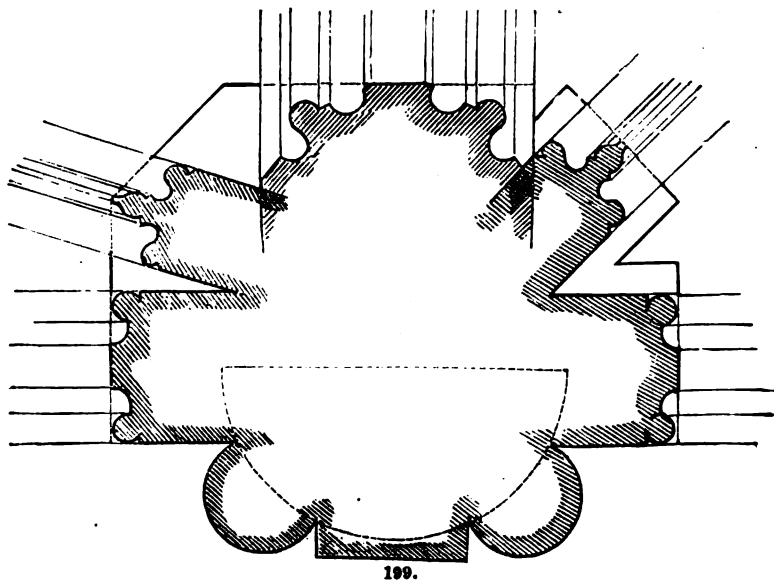

198.

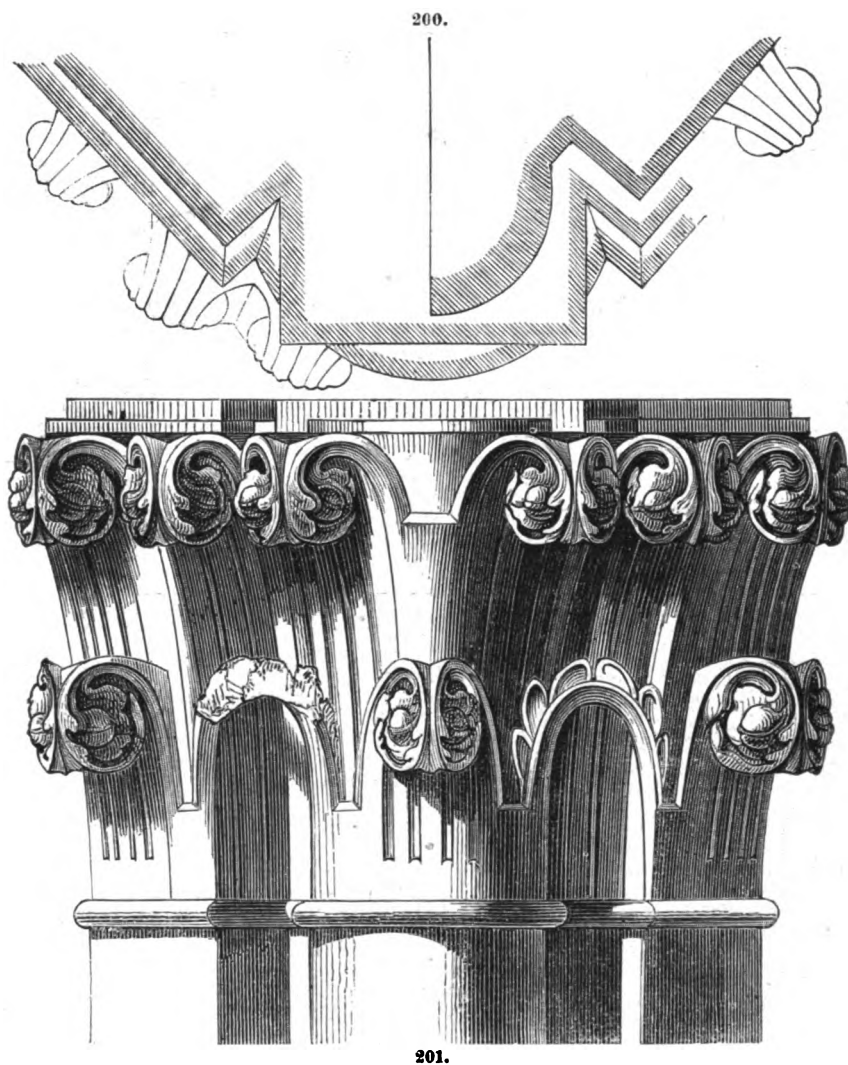
kapitaelből a másikra átszökik, így a kettőt összekötvén. Nem lehet egyuttal nem figyelmeztetnem arra is, hogy Franciaország burgundi iskolájában sokáig megtartották, az e vidéken fennmaradt római példányok

*) Lásd ennek magyarázatát többször idézett német nyelvű munkám 117. lapján.

után indulva, az oszloptővek, pillérek és pilasterek canelirozását. Canelirozva van itt is, nem ugyan a tő, hanem a kapitael, még pedig épen úgy a féloszlopé, mint a pilasteré. Mi az egész tőnek (Schaft) átmérőjét

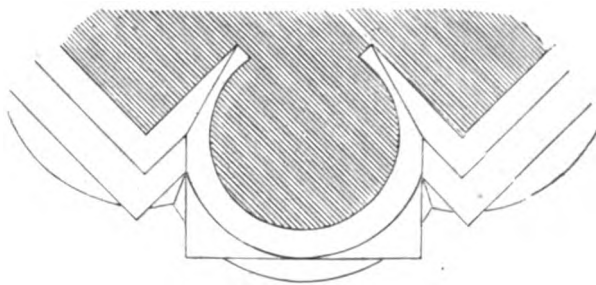

illeti, ha ezt oly körnek tekintjük, melyre semmi tagozás bele nem vág, tehát mely kötőmeggel egészen töltve van, mint ezt 199. ábránknak félköre mutatja; ezen átmérőt **b** betűnek 2,303'-ára találom, mi magában

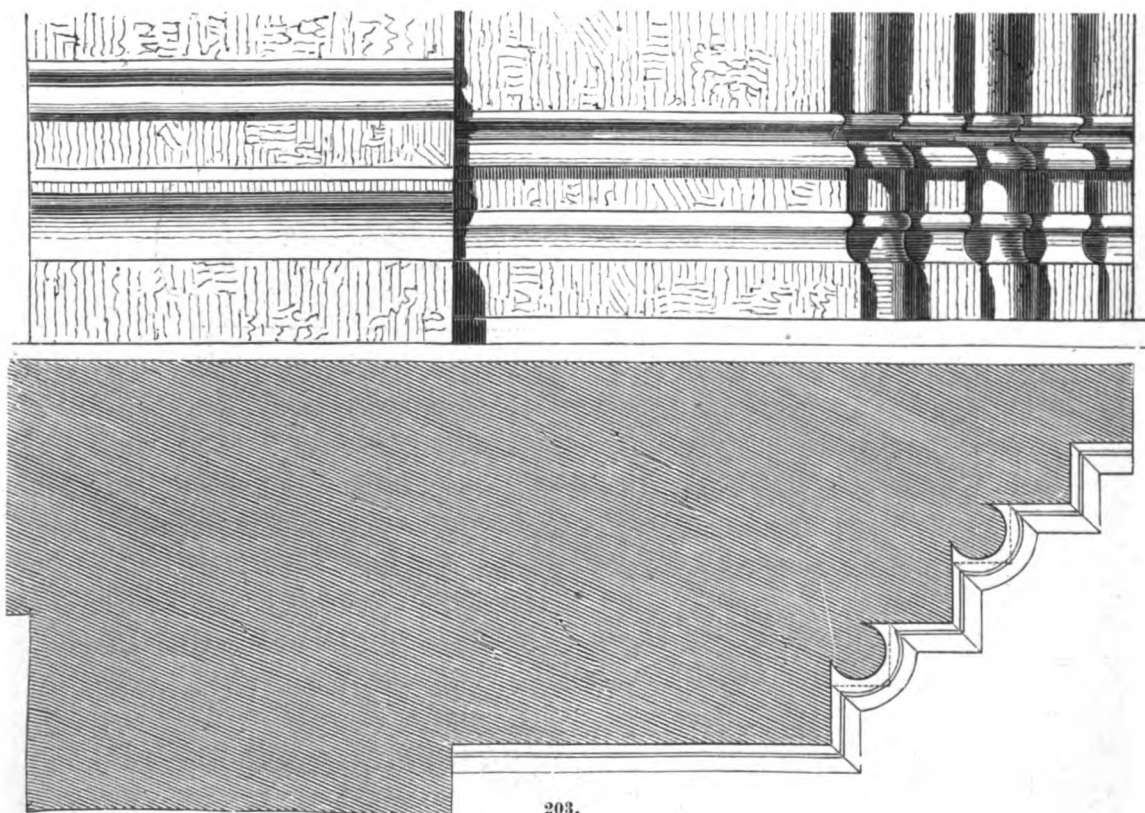
véve, igaz, nem sok, hanem megegyezik nem csak a márványnak nagy horderejével, de nő azáltal is, hogy ezen körből négy hatalmas féloszlop szökik ki, mely a középső körnek erejét igen nevezetesen növeli.

Azon gödörben, melyet a hajdani ikertorony, vagyis inkább lépcsőháza előtt ásattam; találtam az ide rajzolt kapitaelt, mely másonnan nem származhatik, mint a nyugati főkapuzat

202.

béltétől. Valamint a középhajó töveinek kapitaeljén, itt is látjuk a még tömörebb lombozat-bimbót, hasonlóképen elosztva; a híd helyét itt maga a nagy bimbó átkelése pótolja. A kapitael karja itt

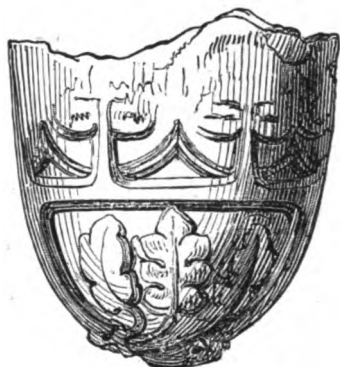
203.

nincsen, mint amott canelirozva, hanem e helyett van lombozata, mely a féloszlop kapitaeljén elég kecses, de a pilasterekén inkább merev. A régi kapuzatnak alja részben a mostaniba van befalazva

és bevakolva, de az utóbbinak nagy károsítása nélkül itt nem lehetett a réginek alakzását kellőképpen feltakarítani.

Ellenben sikerült a déli hosszhomlokzat kapuzatának feltakarítása, mely a mostani templomnak vakolata alatt, még a régi talapon túlemelkedik. Itt is van némi eltérés a szokottól, t. i. az, hogy az oszlopok közötti szögök oldalai nem egyenlők, hanem, hogy szélességük nagyobb mélységöknél. A keskeny talap alatti tábla vörös márványlap, az e fölötti talap fehér márvány, az oszloptövek ismét vörösmárvány és a kapitalek hihetőleg fehér-márványból voltak szerkesztve; a polychromiát kiegészíti a falban általánosan alkalmazott zöldes trahyt-kő.

Eddig nem volt alkalmam szólni tulajdonképi szobrászati munkáról, de fennmaradt ilyen is a következő két gyámkövön:

204.

205.

A két ülő, ruhás alak érdekes ruhája után; hisz oly ritka ama kornak ruházata nálunk, hogy még csak egy példát tudok felhozni, melyben annyira-mennyire nemzetire ráismerhetünk. E példa egy kis-bényi kapitaelen fordul elő, melyet az »Arch. Közlemények« 1862-dik köt. III. tábláján láthatni, leírását a szöveg 16. l. olvashatni. A kis-bényi és a kalocsai zeke közti különbség az, hogy az utóbbi az előbbinél hosszabb, hogy övvel van a test derekára kötve, hogy álló gallérja nincsen, és hogy szövete, úgy tetszik, puhább, hajlékonyabb; mert sokkal több ránczot mutat. Nevezetes még a kalocsai alakok köténye is; mihez hasonló Kis-Bényben nem fordul elő. Az egyik alaknál világos a teli szakál, holott Kis-Bényben csak a maihoz hasonló bajusz látszik, barkó pedig és szakáll egészen hiányzik.

A második gyámkő két alakja aránytalanul rövid, vaskos, mint a minők a teljesen hanyatló római művészet alakjai. Ugy tetszik, mintha másként is itt római alakokat vettek volna mintául; mivel még megmaradt a két ember esetlen nagy keze, melylyel a gerinceket hordó táblát támasztja. Itt szakálnak, de még bajusznak sincsen nyoma, azonban lehet, hogy az utóbbi le van dörzsölve. Feltűnő a két alak közti fának és lombozatának idoma; az a román mód értelmében van stylizálva, és ismét emlékeztet hasonló franciaországi példányokra.

Bár minden körülményt összevetve, tagadhatlan, hogy ezen szobrászati munka is, valamint a pécsi, a francia iskolának tulajdonítandó: mégis meglehetősen különbség van a kettő közt, de hasonló különbséget találunk még magok a különféle pécsi szobrászati munkák közt is.

Kalocsán, a mostani templom körül, az utcán felásott sok sír, mennyire a XIII. századbeli egyházhoz tartozik, kevésbé érdekes a régibb templom sírjainál. Leírtam röviden többször idézett munkám 123, 124, és 125-dik lapján.

BÁTHMONOSTORI ZÁRDA

E zárdá alapzatát szintén a kalocsai érsek: Dr. Haynald Lajos költségén felásattam. A munkálkodásra vonatkozó rövid jelentést közzétettem az »Archeol. Értesítő« 1872-dik évfolyamának 1-ső számában, a »Pester Lloyd«-ban, bővebben a »Schemat. cleri Archi-dioec. Colocensis«, 1872-dik évfolyamában e cím alatt: »Rudera Abbatiae Benedictinorum de Báth-Monostor effossa mense octobri anni 1871«; végre legbővebben szólottam erről a »Grabungen d. Erzbischofs« című könyvemnek 126—166. l. Ezen ásatás eredményeinek rajzai is voltak láthatók a bécsi tárlatban. Itt következik a zárdának alapterve.

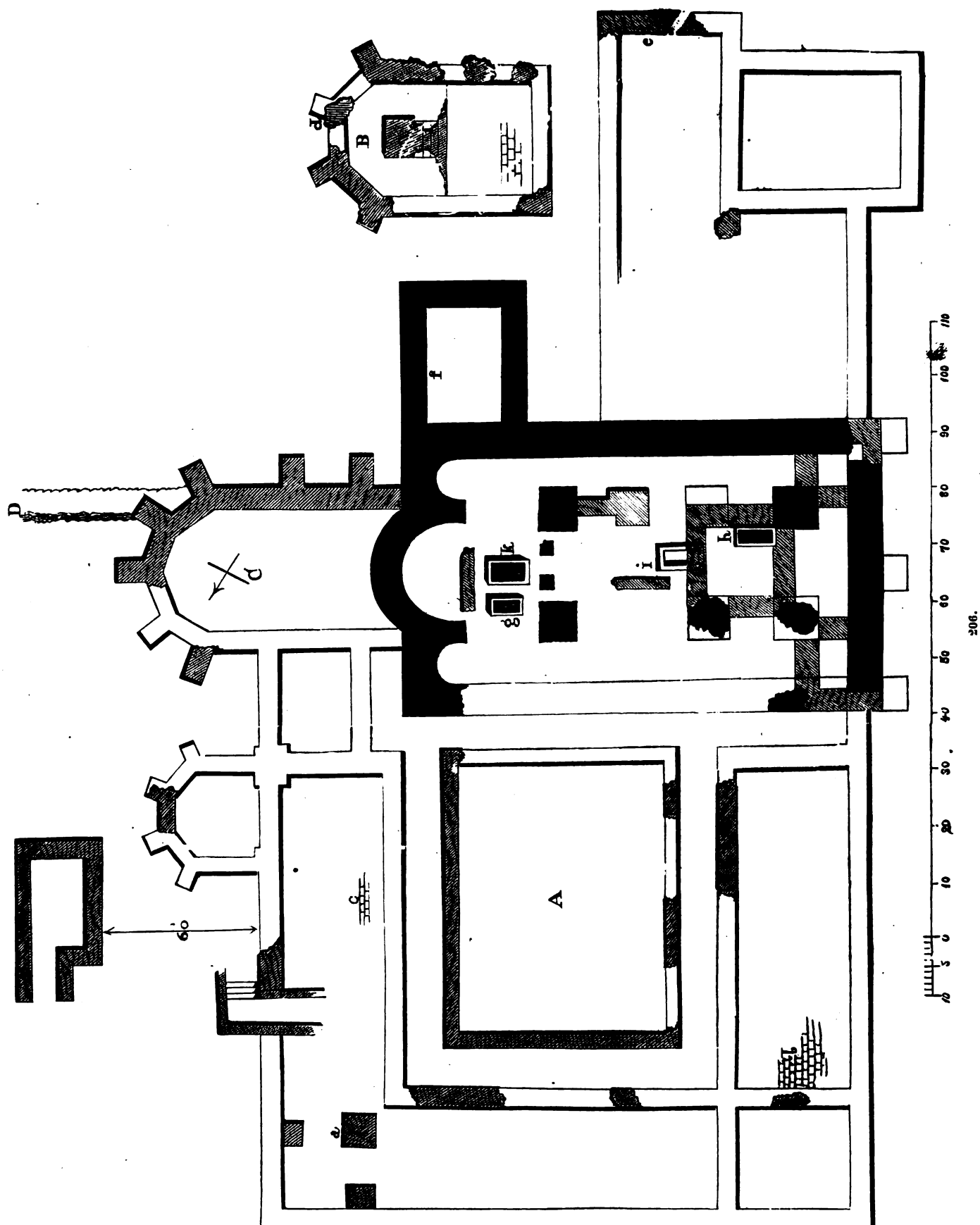
Az ezen zárdára vonatkozó történeti adatok igen gyérek; az ismerteket összeállítottam a »Grabungen« című munkámban és azokból e következtetést vontam:

A ma Ó-Báth monostornak nevezett területen állott, alkalmasint a XIII. században még a tatárok betűtése előtt a báthai benecések által épített *grangia*. Ezt valószínűleg a tatárok elpusztították 1241-ik évben. Később a kalocsai érsek elfoglalta; de visszanyerték 1337-ben a báthai benecések, és ide apátsági zárdát építettek a XIV. század mintegy derekán, mely fennállott a török hódításig; de ekkor lassan-lassan elpusztult; azonban mégsem annyira, hogy lakásul fel nem használhatták volna, a törökök elvonulása után, szerb kalugyerek, kik legalább a szentélyt betetőzték és isteni tiszteletre alkalmazták. Ezek is elhagyták 1723 körül, midőn a Duna áradásai miatt a helység innen áttételezt a közel dombra és most, megkülönböztetőleg az ó-báthmonostori névtől, az új-báthmonostorit kapta. Ekkor a romba dőlt régi zárdá tégláit az új helység templomának építésére használván, sőt más szomszéd a Dunától eltávolított helységek templomainak építésére is, a romok el-el tűntek, sőt az igen jó téglákat még az alapzatban is fölkeresvén, ezek is nagyrészt elpusztultak, mint ezt rajzunk mutatja, hol az alapzat téglá nélküli gödreit egyszerű két vonás jelezi, melyben ide s tova a sraffirozott helyek a még meglevő téglá-alapzatot jelentik. A téglá-épületek a XIV. századbeli építkezéshez tartoznak; szerencsésebb voltam a sokkal érdekesebb, régibb *grangia*-templom fölfedezésében; mert ez nem téglából, hanem leginkább roppant vastag s erős vakolatba mintegy temetett kő- és tégladarabokból állott. Ezen úgynevezett öntött, betonféle falazat oly erős, hogy még a csákánynak is csak nagy nehezen enged, s innen van, hogy ezt koránsem zsákmányolták ki annyira, mint a XIV. századb. épület tégláit. Az utóbbiakhoz tartoznak a C betűs, a régi templomhoz csatolt szentély, a B betűs mellékkápolna és az A betűs clausura; keresztfolyosó, refectorium, kis kápolna, konyha, melynek a-betűs roppant pillérén és a megfelelő pilastereken az óriási csűrök-alakú kémény emelkedett.

Bennünket, mondom, főképen a régibb *grangia*-templom érdekel, melyet sötétebb festék jelez. Ez háromhajós egyház, kelet felé zárva egy középső apsisal és két apsidiollal; nyugati oldalán négy igen erős pilléren középső torony emelkedett, melynek oldalán alacsonyabb torony-alakban egy-egy lépcsőház volt alkalmazva, magok közt vivén a középső torony előtti terrace-ot.

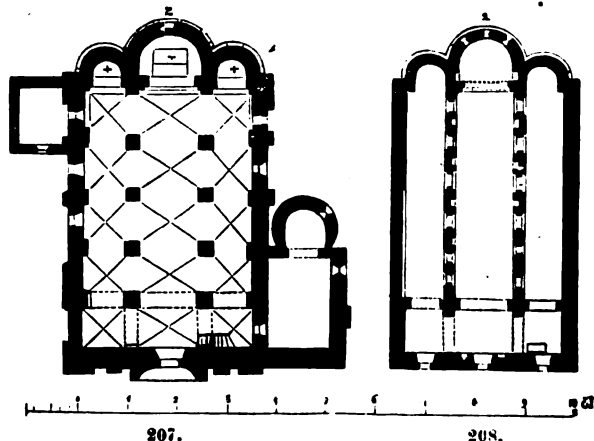
A *grangia*, csűr, néven a középkorban a barátok legkisebb mezőgazdasági telepeiket nevezték, melyeken többnyire csak egy tartósabb anyagból emelt épület volt, míg az istállók, csűrök, raktárak és a szolgák lakásai csak fából készültek. Ilyen grangiának más magyarországi példáját leírta Ipolyi »A deákmonostori XIII. századi román basilika« című 1860-ban megjelent munkájában. Az utóbbi sokkal kisebb a

báth-monostorinál, mit az ide mellékelt, ezével ugyanazon mérv szerint rajzolt földszinti és első emeleti alapterve bizonyít. (h. ö. 206-dik ábránkkal a 207. és 208. sz.).

Mi a deákmonostori grangia-templomban fölötte nevezetes, az, hogy mint Ipolyi elég világosan bebizonyította, az épület egy időben templom és a mezei munkákra felügyelő barátok lakhelye is volt.

Földszint t. i. az egész templom; de felső emeletén csak is a középhajó szolgált isteni tiszteletnek, míg a két mellékhajóban a barátok háló-helyei voltak elrendezve. A báthmonostori templomfalak rendkívüli vastagságából gyanítom, hogy itt is volt egy hasonlóan elrendezett felső emelet, ehhez hozzá járul, hogy itt sem találtam más, a XIII. századba visszahelyezhető épületek nyomait, mert hiszen ezek is hihetőleg csak fából voltak.

Nevezetes a báthmonostori grangia-templomnak főoltára, mely a régibb, kivált francia és olasz szokás szerint, annyira szabadon állott, hogy keletfelé a félkörű apsisban a barátok ülését alkalmazhatták. E főoltár alatt találtam két kőkoporsót, g) és h) betűben; az egyik római sarkophag volt, de minden felírás nélküli. A templom többi koporsói téglából voltak falazva.

E helyet különösen szentnek tartották a szerbek, mert a roppant mennyiségű a B betűs kápolnában, mellette és körüle talált sír megegyezik a legöregebb báthmonostoriak tudósításaival, kik szerint a szerbek távolabb helységekből is, temetkezés végett ide hozták halottjaikat.

Igen nevezetes egy már régebben a romokban talált, későbbben az új báthmonostori templomba befalazott és Rómer tanácsára innen kivett és a templom előtt felállított alakos és feliratos kő.

Alakos része mutatja közepén Krisztust, ülve és áldva, lábaihoz borulva két férfit. Kérdésként kimondtam, vajjon ezen előadást nem kellene a szokásos színváltozás (Transfiguratio) jelenete módosításának tekinteni. Igaz, hogy még Raphael is híres transfigurációja felső részében a hagyományos felfogáshoz híven ragaszkodott; azonban itt a kőnek alacsonyysága a három alakot lebegve előadni nem engedte; egyszerű leborulásnak vagy imádásnak sem tekinthetjük, mert a középkor ily általánosságot nem kedvelt; donatorféle tisztelgésre sem gondolhatunk, mert itt semmiféle, a középkorban szokásos jelző járulék nem látható. Ellenben a ruházat olyan, minőt a középkorban a prophetáknak és patriarcháknak adtak, s így illenék Mózes és Eliásra, végre ha a követ jól megtekintjük, annak alján látni fogunk oly alakot, minőben a középkorban a felhőket festették és faragták; tehát itt a felhőkben történt jelenetet jelezni akarták. A kő hátlapján római feliratot látunk, melyet Torma barátom éles szemével ekkép olvasott:*)

C. TIT. ANTONIVS
PECVLIARIS. DEC
COL. AQNC, P. DEC. MIIG.
IIVIR. FLAM. SACERDOS
ARAE. AVG. N. PP. INFER. NYMP
PEC. SVA. FECIT. ET:
AQVAM. INDVXIT.

*) L. az »Arch. Értesítő» 1874. évf. 141. l.

C(aius) Tit(us) Antonius Peculiaris Dec(urio) Col(onie) Aquinc(i), P(atronus) Dec(uriae) m(. . .) Ilvir, Flamen, Sacerdos Arae Aug(usti) N(ostri) P(rovinciae) P(annoniae) Infer(ioris), Nymph(heum) Pec(unia) sua fecit et aquam induxit. A harmadik sor utolsó szava annyira van megrongálva, hogy ezt Torma csak sejtőleg »Mercatorum«-nak olvashatja. E követ tehát Ó-Budáról hozták és ajtó-tympanumra felhasználták; miért is, mert a kő nem volt oly vastag mint a fal, hátlapjához téglafalazást kellett alkalmazni; és annak jobb odaragadása végett a feliratba sok rést bevágni s így csaknem olvashatlan lett a felirat. Ugy hiszem, hogy a kőre akkor vésték a három alakot, mikor a XIV-dik századi keresztfolyosóról bejárást nyitottak a templom éjszaki hajójába. A kő egész hossza csak 7' 1½" s ezért nagyobb ajtónak tympanuma nem lehetett. Daczára, hogy itt finom művel nincsen dolgunk, még sem tagadhatunk el Krisztus alakjától némi nagyszerűség jellemét.

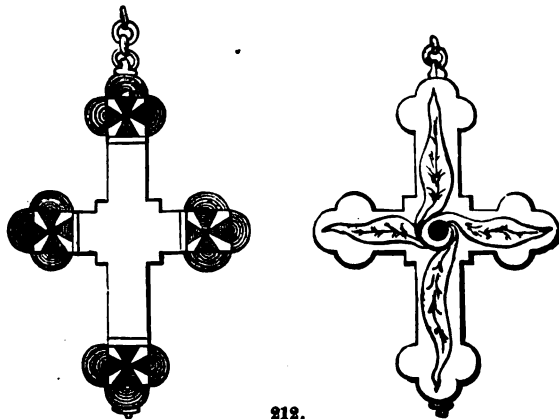

210.

Az ásatások alkalmával talált apróbb tárgyak közt említendő egy sas, egy oroszlán és egy későbbi korból való kereszt. A heraldikailag felfogott sas még a XIII-dik század szellemében van tartva; anyaga sárgaréz, melyben az alak ki van verve.

A tarcsa feltűzése végett két helyen átlukasztott. Különös a fején levő három toll. Az oroszlán vörösréz-lemezkében kivert, a sas koránál későbbi munka, szintén heraldikai felfogású, hihetőleg övnek csattját képezte.

212.

Ezen, hihetőleg apáti keresztet találtuk az alapterven e) betűvel jelzett helyen, hol sok sír közt talán birtokosának sírja is volt. De úgy tetszik, mintha későbbi sír ezt háborította; mert a csontvázat, melyhez a kereszt tartozhatott, nem találtuk. A kereszt ereklyetartó volt, mely charnierrel ellátva, megnyílt és bensejében vászonba tekert csomagocskákat mutatott, de ezek a levegőn szétporlottak; voltak itt hártya-csíkok is, melyek alkalmasint az ereklyére vonatkozó feliratot hajdan tartalmazták; de mikor találtuk, a betűknek már legkisebb nyoma sem volt észrevehető. A kereszt hátlapján látható levél minden esetre késő korra mutat.

A XIII-dik századnak tűzetesebben megvizsgált magyarországi építményei közé tartozik a vise-grádi alsó várnak öreg-tornya (Donjon, Burgfried) is; Schulek Frigyes, építész, újítása ügyében részletes terveket készített, melyek a tárlat juryja által a művészeti éremmel lettek kitüntetve. Azóta az építkezést e tervek szellemében Schulek megkezdette és daczára finansialis zűláltságunknak, van mégis remény, hogy legalább ezen torony, habár évek múlva is, középkori váraink egyik részlete példájaként átmenend az utókorra. Nincs szükség megemlítenünk, hogy Schulek terve, épen szoros stílszerűsége miatt lett kitüntetve.

XIV. SZÁZAD.

Kérdés támadhat, miért voltak képviselve osztályunkban oly gyéren a XIII-dik és XIV-dik századból származó apróbb, főképen aranyműves-munkák? A XIII-dik századra nézve felelhetünk: csak e században, vagy kevéssel ezelőtt nyert lendületet az emlékszerű építészet, mely társ-művészeti közt az első szokott lenni és maga részéről lendületet adni a szobrászatnak és utóbb a festészetnek megkedvelésére és gyakorlataira. Aranyművesi munkák vajmi ritkán készülhettek Magyarországon a XIII-dik század elején; kimondhatjuk tehát, hogy az innen vagy még előbbi időből származó efféle tárgyak hasonlíthatlanul nagyobb részét a külföldről hozták hazánkba, és még ezek is nagyrészt elveszhettek a tatárjárás alatt. A tatárjárás után német gyarmatosok népesítették újra a városokat, vagyis legtöbb esetben alapították; az elébb nyílt helyeket, többé kevésbé erősítették, városokká tették. A gyarmatosok hihetőleg mindenféle mesterembereket, sőt művészeket is hoztak magukkal; építéseik mellett tanúskodnak az e század második felében emelt városi parochialis templomok, de mivel, még a városok erősítése, körfalakkal, és ellátása tornyokkal csak lassan haladott előre és maradandó egyéb polgári építkezésnek alig találjuk nyomát: fel kell tennünk, hogy az apróbb iparművészet (die Kleinkunst) a XIII-dik század második felében sem jutott virágzásra. — Másként áll az ügy a XIV-dik században, melyben Robert Károly, mint látandjuk nagyra becsülte a műipart.

Bock Ferencz (Jahrb. d. k. k. C. C. III. k. 1859. évf. 107. és k.l.), az irányunkra nézve német részről annyiszor tanúsított igaztalansággal, az aranyművesség meghonosítását nálunk későbbi korra teszi t. i. Zsigmond királyéra (1387—1437), midőn ezeket mondja: »az esztergami kincstár és a pesti muzeum tárgyainak gyöngéd technikája és nagyszerű felfogása után, melyek a német csúcsives styl alakjait világosan mutatják, következtethetjük, hogy a magyarországi »magistri argentarii«, fényes udvartartás közepében, már is *Zsigmond uralkodása alatt* nevezetesen remekeltek iparuk legkülönbözőbb, legbonyolódottabb technikájában. Az aranyművesség, magyarországi mestereknél nem kevés megrendeléseket tevén az ország számos s gazdag középkori nemessége, szintén hozzájárulhatott a technikai bevégzés magas fokú fejlődéséhez az Aldunán. — A m. n. muzeum drága aranyműves, házi használatra való szerein (filigraine, zománczos, kivert, vésűzött fibulákon, mentekötéseken, öveken stb.) kitűnők az alakok, a részletek kidolgozása és a *technika sajátosságai*, minőket Németország művészeti gyűjteményeiben és egyházi kincstáraiban számos példákban találtunk, és minőkről a német aranyművesek nagy befolyását a szép Magyarországra tanuljuk ama korban, melyben a német művészet fénypolcát érte el.«

»A m. n. muzeumban hosszabb tanulmányok nyomán meggyőződtem, hogy a világi használatra készített remek díszművéknél a *zománcz* mellett a *filigraine* is több századon át volt használatban. De az egyházi tárgyakon is ezen *kedvencz technikát* követték, nagyobb lapok élénkítése végett, mint ezt az esztergami kincstárnak több, igen sikerült edénye bizonyítja. Ez alatt Németországban az aranyművesek dúsabb díszvésszűzéseket vagy áttört ékesítéseket (mérművet, Maasswerk) alkalmaztak, melyek a czirkalom használata által inkább constructiv természetűek. Így csodáltam az esztergami kincstár egyik érdekes mise-kelyhének eredeti és maga nemében egyedüli filigraine tekercseit és fonadékát, mely lábát, gombját és kuppáját díszíti, míg a parochialis templom széles, hatosztályú lábán a zománcznak és filigrainnek oly remek művét vettük észre, minővel *másutt csak ritkán* találkoztunk.«

»Nem sikerült Zsigmond korából való oly okmányt találni, mely a német aranyművességnek megalapítására és kifejlődésére vonatkoznék, de reményem, hogy magyar történészek e tekintetben szerencsésebbek és képesek lesznek világi és egyházi remekművek tűzetes tanulmányozásán alapuló véleményemet történelmi biztonságra (zur geschichtlichen Evidenz) emelni.«

Bocknak e kíváнатát nem teljesíthetjük, mert az aranyművességet Magyarországon régiebbnek tudjuk Zsigmond király koránál és ezt okmányilag is bebizonyíthatjuk. Ugyanis Wagner Robert Károlynak (1308—1342) egy adománylevelét közli, melyben e király Péter mesternek, *aranyművesnek*, alispán-

nak és szepes-várallyai várnagynak Jemnik helységet adományozza 1331-ben*) még pedig részint azért, mert a reá bízott várat sikeresen védte, részint azért, mert az okmány hitelesítésére szolgáló *pecsétnyomót* véste; pedig tudjuk, hogy ilyféle vésés az aranyművesek mesterségéhez tartozott. De menjünk tovább; maga Bock nagy súlyt fektet a magyarországi zománczos és filigraines *kedvencz technikára*, ezt *sajátságosnak* nevezi, sőt mondja, hogy hasonló művekkel ritkán találkozott másutt, és hogy Németországban inkább a constructiv mérművi díszesítést kedvelték, miből világos, hogy az aranyműves gyakorlatot régebbről kell kelteznünk, és hogy a nálunk működő mesterek függetlenül dolgoztak a híres augsburgi, nürnbergi és más németországi műhelyektől; igenis, volt nekünk sajátos aranyműves-iskolánk és, e mellett Bock maga is tanúskodik, akárhogy erőlteti styljét hazája kizárólagos dicsőítésére.

Épen így vagyunk Bockkal más kérdésben is, t. i. abban, vajjon a lendület Olasz- vagy Németországból jött-e?

»Hogy pedig, hanem alárendeltebb mérvben, a magyarországi aranyművességre olasz befolyás is volt hatással, erről tanúskodik az esztergami kincstárnak két darabja: t. i. az úgynevezett magyar apostoli kereszt (l. alább) és az úgynevezett calvaria«.

Ez nem elegendő engedmény; Robert Károlynak Péter mestere is sienai születésű volt, a bécsi képes chronikát is N. Lajos uralkodásának első évtizedeiben Flórenczben készítették; későbbben (már is Zsigmond alatt) az olasz születésű Pipo Scolari, kit, mivel mint Zsigmond kedvence, temesi főispán volt, Spagno-nak is neveztek, meghívta Olaszországból Masolino festészt, ki 1427 előtt nálunk tartózkodott. Mátyás királynak udvara telve volt olasz tudósokkal és hihetőleg művészekkel is, valamint Mátyás a Corvinákat is leginkább Florenczben íratta és díszíttette. A művészeti közlekedés Olaszországgal tehát folytonos volt Robert Károly, azaz a XIV-dik század kezdete óta. E közlekedésnek általánosan a művészet első sorába tartozó egyik remekműve pedig épen a Bock által is idézett u. n. esztergami calvaria, melyet minden törekvésem daczára sem bírtam megnyerni a bécsi világkiállítás számára. Bock csak alját, lábát tartja olasz műnek; felső részét, melyet nem egészen helyesen keresztnek nevez (l. az esztergami kincstár leírásának XIII-dik számát a Jahrb. III. kötetében), német aranyművesnek tulajdonítja; daczára, hogy az itt alkalmazott zománcz olasz és nem német technika, valamint az alakok magok is inkább olasz, semmint német szülőföldre utalnak. Egyébiránt e tündöklő, párját ritkító remekmű külön közlést érdemelvén, e helyütt elég annak művészeti érdemére figyelemztetni az olvasót. Azon különleges okokra, melyek szerint osztályunkban csak gyéren mutatkoztak apróbb, a XIV-dik században készült művek, daczára annak, hogy az aranyművesség e században nálunk is már nevezetesen volt kifejlődve, ezen különleges okokra még visszatérünk; jelenleg pedig az e korbéli legújabbban tűzetesebben felismert azon épületekre megyünk át, melyeknek rajzai osztályunkban voltak kiállítva.

*) XVIII. Carolus Rex Magistro Petro Aurifabro, Vice Comiti et Castellano Scepusiensí, confert possessionem Jemnik. Datum in Visegrad. Anno Domini 1331. (Ex autographo.)

»Nos Carolus, Dei gratia Rex Ungariae ect. memoriae commendantes tenore praesentium, quibus expedit, significamus universis: Quod cum Magister Petrus, Filius Simonis, de Senis dictus, et fidelis aurifaber noster, Viceque Comes, et Castellanus Scepusiensis, ad nostrae Serenitatis accessit praesentiam, suae fidelitatis proponendo servitia, et declerando, quandam Possessionem, Jemnik vocatam, in Comitatu Scepusiensi existentem, asserendo eam quondam fuisse Cormus hominis, sine haerede decedentis, ex eo nostrae collationi pertinere; a nobis sibi, et suis posteritatibus dari, et conferri perpetuo postulasset. — Nos vero, qui ex officio suscepti regiminis unicuique digna, et meritoria servitia pensare, pensata dignis retributionibus confovere debemus, et tenemur considerantes, et in nostrae Majestatis memoriam revocantes meritoria servitia ipsius Magistri Petri, quae idem nobis in multismodis, et diversis nostris, et Regni nostri negotiis prosperis et adversis nostris, et specialiter in conservationem dicti castri Scepusiensis, et in *sculptione, fabricatione, seu paratione presentis sigilli nostri authentici exhibuit*, et impendit. Volentes suis petitionibus satisfacere, et votis regio occurrere cum favore in hac parte licet plura a nobis mereretur; tamen, in aliquam recompensationem suorum sevitorum, praedictam possessionem Jemnik, cum suis utilitatibus et pertinentiis universis sub his metis, et terminis, quibus per praedictum Bartholomaeum hominem nostrum sibi statuta exstitisse dignoscitur, ipso Magistro Petro, et per eum suis haeredibus, haeredumque suorum successoribus, dedimus, donavimus, et contulimus, jure perpetuo, et irreprabili possidendam, tenendam et habendam. Praesentes autem cum nobis fuerint repraesentatae, in formam nostri privilegii redigi faciemus. Datum in Visegrad feria quinta proxima post Dominicam Ramis palmarum. Anno Domini MCCCXXXI.

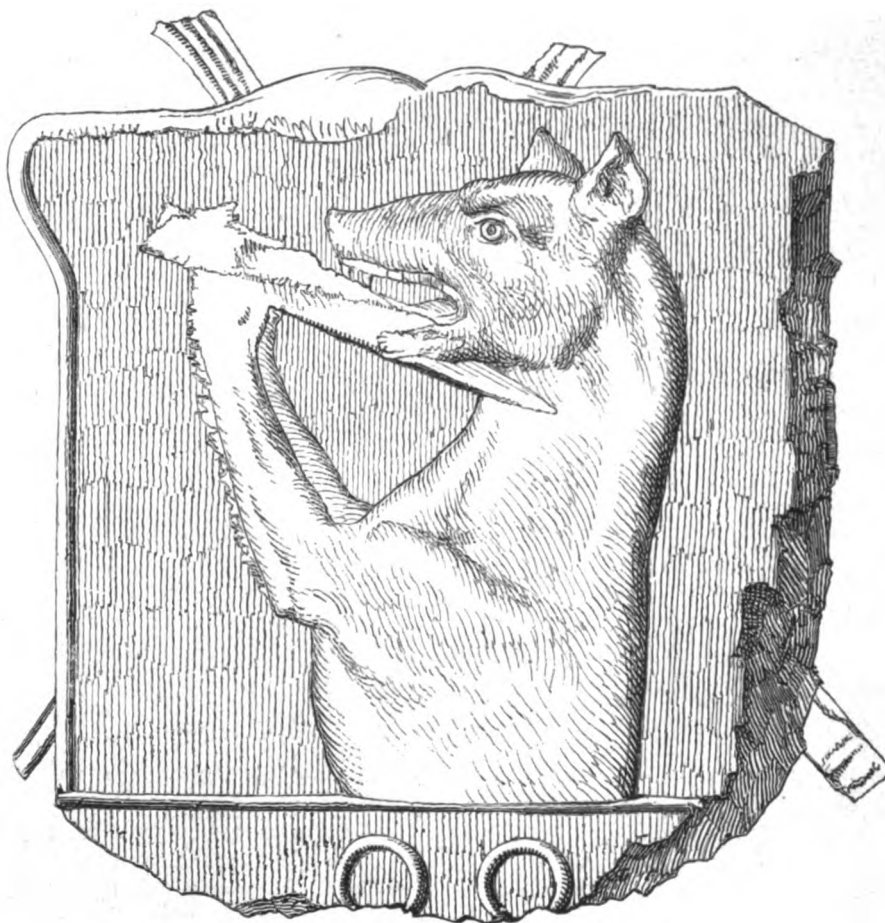
(Analecta Scepusii Sacri et Profani 1776. Tom. I. p. 131, 132.).

Ehez Wagner megjegyzi: »Res mira videri potest! Aurifaber simul, simul vice-Comes et Castellanus; sed id temporis minime rara, cum artes, quaecunque, si literis praesertim consumtae erant, et honores, et proemia emerabantur; fecit id summa cum artificum, tum litteratorum infrequentia. Wladislai II. aevo etiam, qui Bonfini historiam primus descripsit, inter nobiles relatus est. Habeo prae manibus apographum litterarum.«

A BÁCSI ERŐD ÉS ERŐSÍTETT TÁBOR.

Ennek rajzai is ki voltak állítva a forgó állványon. Az ásatás és tanulmányozás itt két ízben történt, az 1870-dik év augusztus és szeptember havában és az 1872-dik év május havában. Az első ásatás eredményét közöltem öt cikkben az 1870 és 1871-dik »Archeol. Értesítő«-ben; a kalocsai érsekség 1871-dik schematismusában ily cím alatt »Fructus laborum ad detegenda Metropolitanae Ecclesiae Bácsiensis Fundamenta anno 1870 susceptorum«; az 1873-dik schematismusban olvasható az 1872-dik évi kutatások eredménye; végre tűzetesebben értekeztem e tárgyról a »Die Grabungen des Erzbischofs von Kalocsa« című munkám 169—222. l.*)

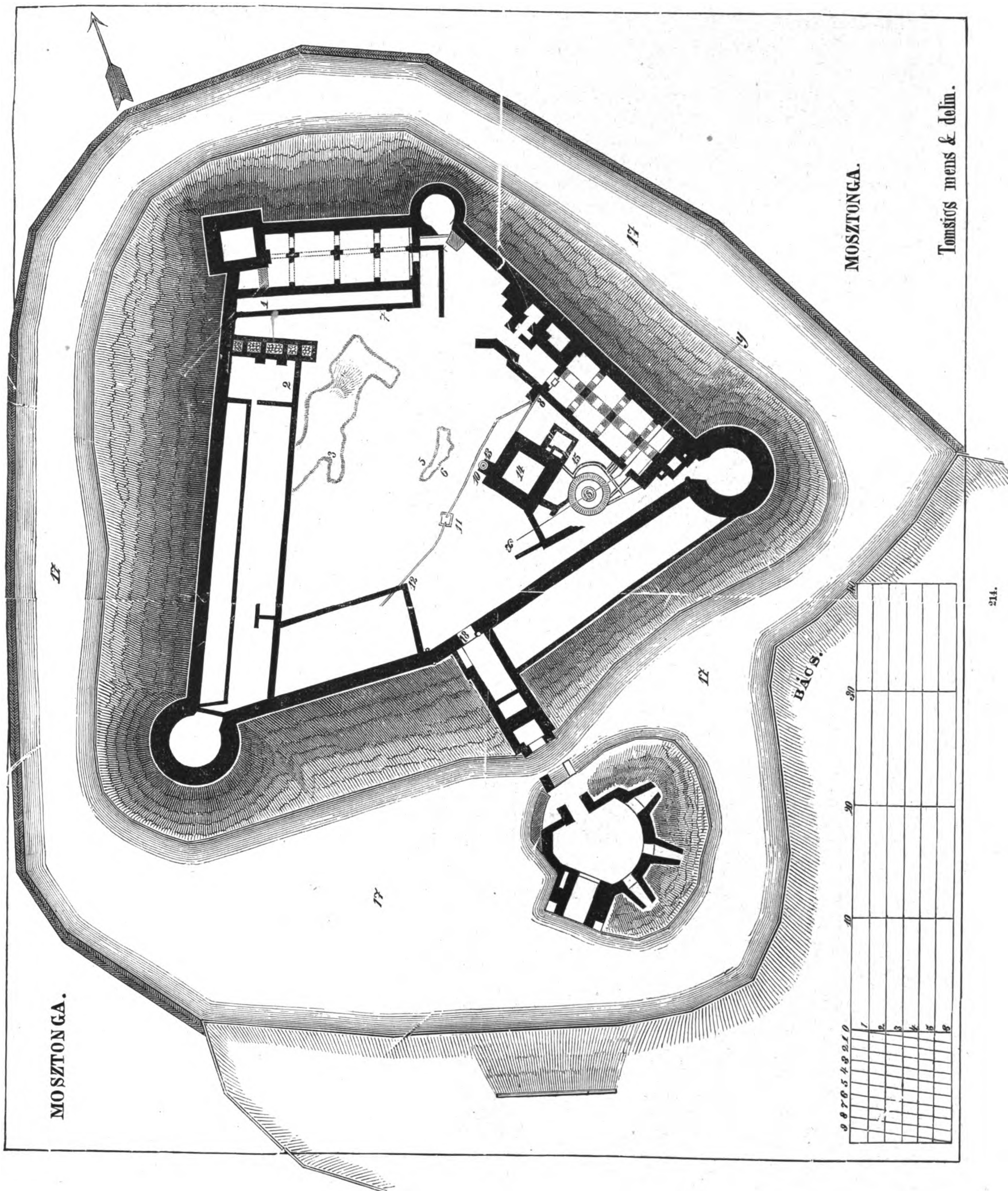
A történeti rész igen röviden ezekben összefoglalható. Ámbár a bácsi terület érseki jószág volt, mégis egy pápai bullából megtudjuk, hogy ezt Robert Károly király elfoglalta és 1338-tól mintegy négy

218.

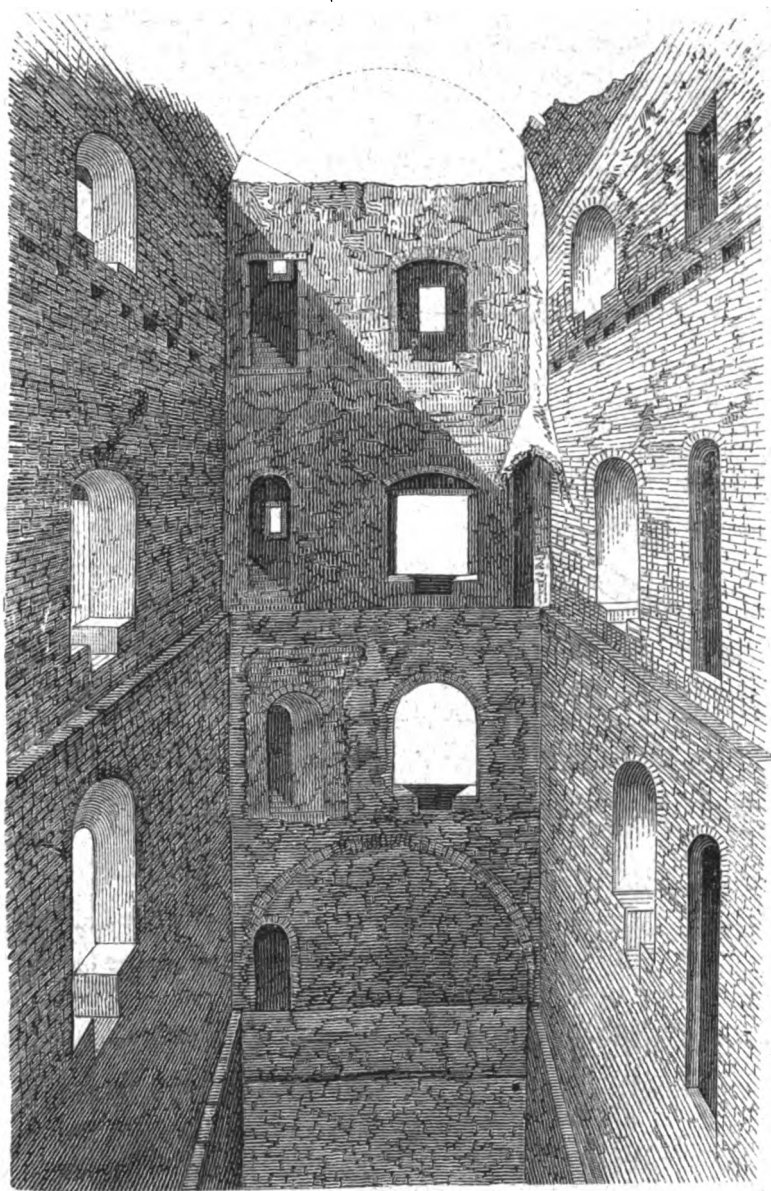
esztendeig elfoglalva tartotta, mely idő alatt emelte a bácsi várat s azt nagy körben sánczokkal és őrtornyokkal körülvette. A király az elfoglalást (és alkalmasint az építkezést is a külföldi ellenség elleni védelemmel indokolja: »id ad tuendum limitem regni Hungariae, ne Rasciae rex schismaticus iisdem oppidis invadendis inhiaret, gestum«. Robert Károly, mielőtt Visegrádra költözött, több évig Temesvárott lakván, a bácsi stratégicus positiót világosan felismerhette annál inkább, mert erre már a rómaiak is fordították figyelmüket, midőn ide a Mostonga nevű csatornát a Dunából vezették s így a vidéket erősítették. Úgy tetszik, Róbert a pápa unszolására Bácsot 1342 körül ismét visszaadta a kalocsai érseknek, hanem hihetőleg oly föltétellel, mely szerint várában és környékén vagy a király őrserege megmarad, vagy

*) E munkámban összeállítottam a bácsi vár chronológiájára vonatkozó ismert okmányokat; sajnálom, hogy ezeket is elég gyéreknek kell mondanom és hogy kénytelen valék következtést vonni inkább az építkezési stylból, semmint történelmi adatokból.

Tomsios mens & delm.

pedig az érsek volt köteles itt őrséget tartani. Ezek szerint, daczára az erre vonatkozó írott okmányok hiányának, mondhatjuk, hogy a bácsi vár és sánczai a XIV-dik század mive. Az 1338-tól mintegy 1342-ig épített vár a XVI. század beálltával leégett; bizonyították ezt a vár északnyugati és délnyugati részeiben talált égetési rétegek és az ezekben heverő renaissance-féle részletdarabok. A restauratio csak lassan haladhatott előre 1490-től 1526-ig; mert midőn 1497-ben Várday Péter érsek, egyik levelében írja, hogy a Mostonga nevű csatornát a vár körül kitisztíttatta, (hihetőleg kiszélesítette a várnak újabbi megerősítése végett), úgy tetszik, a restauratiót Tomory, a mohácsi csatában elesett kalocsai érsek csak 1526 körül fejezte be. Fentebb adtuk (170. ábra) a bácsi öreg-torony (Donjon) egyik ablaka fölött előforduló magyarországi czímert, melyet bizonyítványának tekinthetünk annak, hogy a várat a király építette, most

adjuk Tomory czímerét annak tanuságául, hogy ő fejezte be a restauratiót. Ezen vörös márvány domborművet csak pár héttel az ásások megkezdése előtt találták a vár közelében, a török fürdők csatornájának fedő köveként; az igen lapos relief nagy erélylyel van felfogva és kidolgozva; ki volt állítva osztályunkban, ma pedig a többi érdekes részlettel, mint Dr. Haynald érsek nagylelkű ajándoka a m. n. muzeumban látható. (213. sz.)

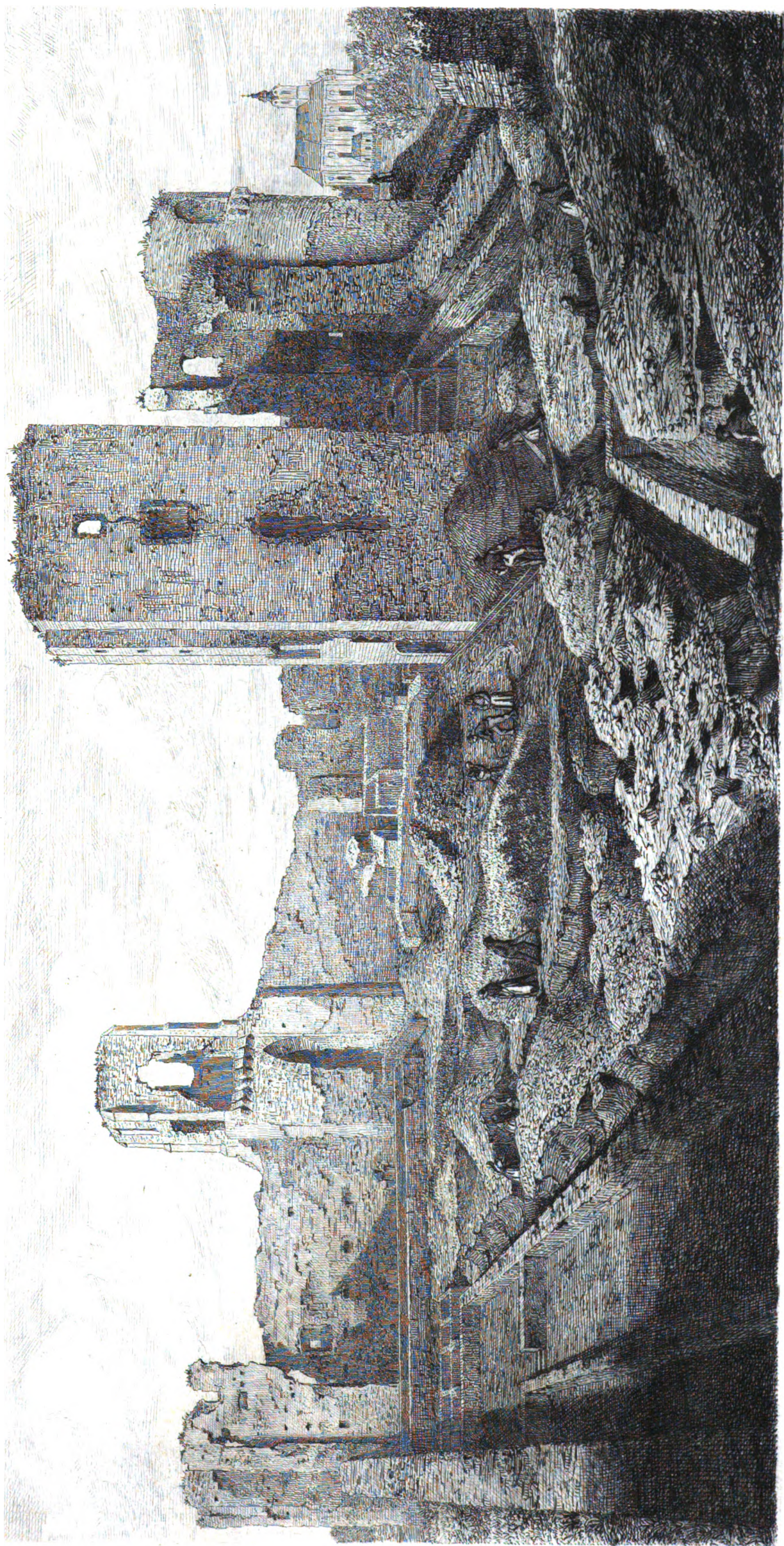
A várnak helyszínelési rajzát, nagy pontossággal Tomsich Mátyás, érseki mérnök készítette. (214. sz.)

Itt világos fogalmat szerezhethetünk a XIV. század erősítési módjáról. Az egész várnak magasabban fekvő felső területe a szintén magasabban fekvő felső várostól a Mostonga víz-árkával van elkülönítve; a széles vízárkok rajzunkon túlfekszik, a víz a 17. sz. van jelezve.

A felső várostól hajdan az árkon keresztül híd vezetett, melynek fejét csaknem egészen kiszedve találtuk; vezetett pedig ezen híd, nem közvetlen a várba, hanem előtoronyba (Vorwerk, barbacane), melynek belső udvarában öt nyílás látható; egy a partról jövő, más a várba vezető híd számára, három kirohanásra vagy menekülésre szolgált. Az előtoronynak várbeli hídjáról hosszú keskeny sikátoron keresztül jutunk a vár udvarára, szemközt velünk állnak a lovagterem (7) és sikátorának (1) maradványai, balra (2) volt a konyha és közelebb hozzánk az őrség lakta-

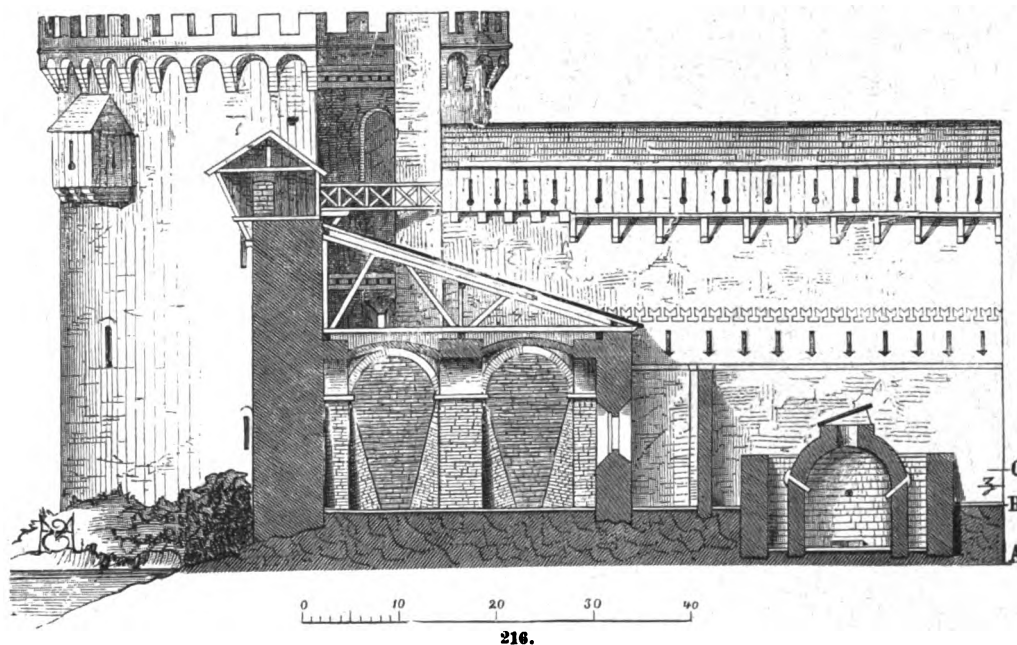
nyája; végre 12 mellett az istálló. Jobbra, közel a belépőhez, emelkedik (14) az öregtorony, nyugati oldalán (10) kút, keletién (16) vízesatorna. Az öregtorony mögött 8-tól keletfelé vonul el az éléskamra. Az éléskamrának 8. pontjától 9, 10, 11 és 12 számon keresztül vonul el a pőczecsatorna, mely az istálló alatt a Mostongába vezet. 3, 5, és 6 szám helyén több gödör ásott a várudvar megvizsgálása végett, melyen a legrégibb bácsi székes-egyháznak alapját hiába kerestem.

Van a bácsi várnak nyolcz tornya: az elő-torony vagy barbacane, szemközt ezzel a bejárati torony 18. számú várkapujával: balra a délnyugati sarkon kerék torony, innen a várnak képét rajzoltam. A vár északnyugati sarkán áll egy négszögű torony, keletfelé emelkedik kerék torony, melynek felső emeletében az érseki kápolna van elhelyezve, tovább keletfelé áll a jelenleg csaknem egészen elpusz-

tított torony, melyben lépcsők vezettek a körfalra és mely az éléskamra bejárását védte; a vár keleti sarkán van egy kerek erős, a legépebb torony, végre az udvaron emelkedik a négyszögű öregtorony, donjon (14. 215. ábra).

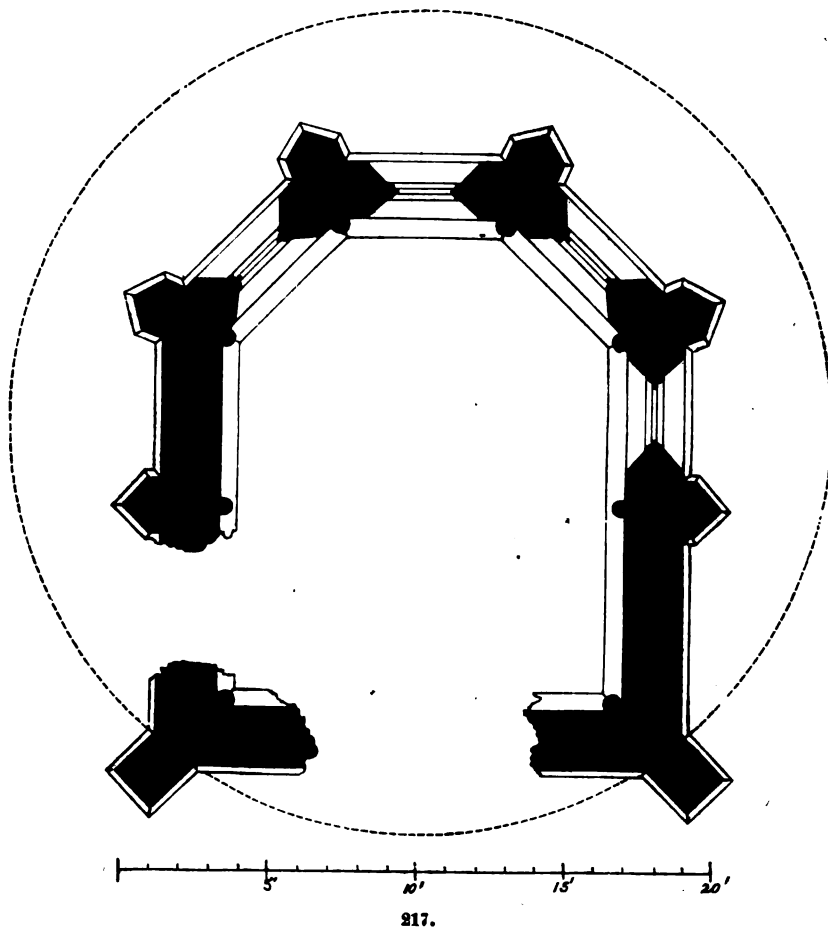
Legnevezetesebb az épületek közt az utolsó menedéktől szolgáló öt-, vagy ha a terrace-ot is ide vesszük, hat emeletes öregtorony. Bár nem oly bonyolodott mint némely francia donjon; mégis elég találékony észre mutat építőjében. Földszint sehol sem volt bejárása; az egyedüli bejárás a 30 lábnyi körfaltól egy erős fahídon keresztül vezetett a torony negyedik emeletébe s innen aztán lehetett a külfelé sehol sem nyitott lépcsőház fokain leszálni az alsó és felszálni a felső emeletekre. A lépcsőház a kút fölött, mintegy a légben függött és annak falát lefelé folytatva a kút is úgy lehetett elfalazni, hogy az csak a donjon belsejéből volt megközelíthető. De a szükséges víznek bőségéről még a donjon más (déli) oldalán is volt gondoskodva, hol külön tartalékot (reservoir) építettek; melyet az ellenkező oldalon biztosított kútból lehetett megtölteni; és ezen tartalékot is többféle fallal (15) vették körül. Ha már most az ellenség a várat bevette, az őrség az öregtoronyba vonulhatott vissza, és a fahíd felvonásával e tornyot tökéletesen elszigetelhette, vize volt és élelmezése, ez utóbbi a legelső boltozott osztályban. De ha az ellenség a donjon alját is keresztültörvén, abba betolult, az őrség egyik emeletről a másik, magasabbra menekülhetett, az előbbi gerendáit ledobván az utána nyomuló ellenségre, míg végre a fahídnak lebocsátásával ismét a körfalra szökhetett, vagy a legfelső terrace-on a közelgő felszabadító sereg jöttét várhatta. Sőt azon esetre, melyben a vár ura nem bízott saját őrségében, ő egymaga is elszigetelhette magát a negyedik emeleten a vonóhíd felhúzásával és a lépcsőház ezen emeleti ajtajának elzárásával. A várurnak pedig itt volt lakása, ha őt a vár egyéb részéből kiűzték; mert egyedül ezen emeleten van kandalló, mely nemcsak fűtésül, hanem edelfőzésre is szolgált az ide szorított várúr és őrsége számára. Az alsó emeleten nincsen ablak, nehogy ezen keresztül az ellenség benyomulhasson, de a felső emeleten nagy ablakok nyílnak, hogy ezekből a torony őrsége kényelmesen nyilazhassa a torony körül sereglő ellenséget.*)

Azon sarok, melyben a donjon áll, a várnak legerősebb része, itt kellett védeni az éléskamrát, itt a víztartalékot. Rajzunk (213. ábr.) e sarkot az alapterv x—y szerinti vonalon, részint szelvényben mutatja, mint ezt más régi példányok és az erdői várnak analog és épőbb tornya értelmében restaurálni lehetett. Az előtérben egész szélességében nyitva látjuk az éléskamrát féltetejével, mely a körfalon emelkedő fasikátor alá fut. — Az arányokból kitetszik, hogy a kamra és, analogia után ítélve, a lovagterem is, csak földszinti lehetett. Jobbra az éléskamrától látjuk a víztartalék szelvényét, külső nyí-

*) A donjon-fő ablakának rajza t. 170. ábránkon. Párkányzatának részletét a bácsi vár francia eredetének bebizonyítására szigorúan összehasonlítottam több analog francia párkányzattal (l. Die Grabungen 190. s. k. l.).

lásain a víz tisztázása végett szítás lappal ellátott csövével. E víztartó fölött van alacsonyabb védő fasikátor, mely egy oldalán a tartalékot védi, másikon a nagytoronyhozi közeledést nehezíti. Maga a kerek torony, alján nélküli az ablakot; itt csak lőrészekkel van ellátva, magasabban nagy ablakok nyílnak, de ezek előtt fabódék alkalmaztattak az ostromlás alatt. A torony félköríveken kiszökő rovatkákkel végződik; honnan az ellenséget sikerrel lehetett nyilazni. Ezen elrendezést a még épebb állapotban fennmaradt a Bácshez közel fekvő, erdődi várnak tornyáról vettem, valamint a fabódé alkalmazását a nagy ablakok előtt a meglevő hármás gyámkő tanúsítja. A fasikátorok alját, padozatdeszkáit kilehetett szedni és az így támadt nyílásokon a netalán alattok levő ellenség fejére követ, forró vizet vagy szurkot dobni és önteni; miért is e nyílásokat a németek Pechnasen-nek nevezték; a fasikátort pedig öldöklő czélja miatt Mordgang-nak (haláljárdának?). A-ban van a Mostonga tűkre, B-ben az udvarnak eredeti felülete, C-ben a későbbi feltöltés, mely a vár ezen sarkán nem jött létre; z betű pedig jelzi a kút párkányzata magasságának vonalát, melyet, mint egyetlen határozott pontot, a nivellatióál összehasonlítósi pontul használtunk.

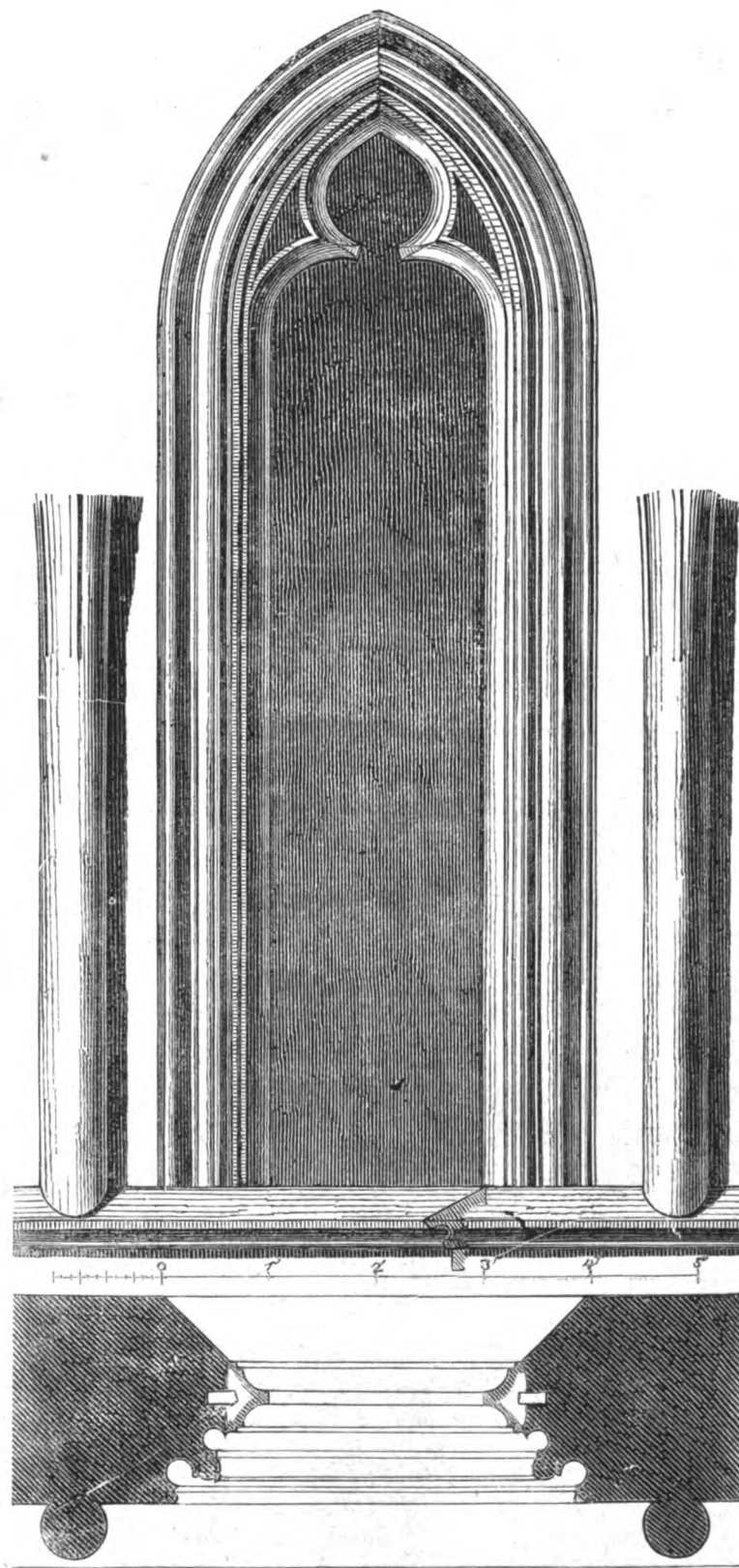

Jelen ábránk mutatja, hogyan emelkedett a kerek tornyon az érseki kápolna; két fő táma a tornyon kívül egyiknek újabbkori aláépítése, illetőleg leszállása a földre még megvan, meglehet, hogy a másik csak gyámkővön emelkedett. E két tám közt több gyámkőnek helye vagy kezdete látszik; ezeken messzire kiszökő járda volt, melyen az áldozó pap lenn az udvaron összesereglett községnek a szentséget megmutathatta, vagy innen szónokolhatott. A kápolna a kerek tornynak felső emeletét képezi, a körfalnak magassága fölött emelkedvén. A kápolna azért van az udvar felé tolva, hogy kifelé, közte és a toronyfal közt még hely maradjon a védők számára.

Ablakrészletet 218. ábránkon látunk. Maga az ablak csúcsa a legegyszerűbb lóher-ívet mutatja, béléte már dúsabban van tagozva, míg az oldalán álló, a bolt gerinczeit hordó féloszlop ismét a legegyszerűbb alkotást mutatja úgy, hogy láb és kapitael nélküli henger minősége miatt féloszlopnak sem nevezhetni a szó szoros értelmében. Ezen ablakokban a francia csúcsíves iskola legrégibb alakjára ráismerhetni; de

franciának tarthatjuk azért is, mert alja nélküli a német iskolában használt kajácsot (die Schräge); ellenben ez Franciaországban, mint itt, még a rheimsi ablaknál is hiányzik.

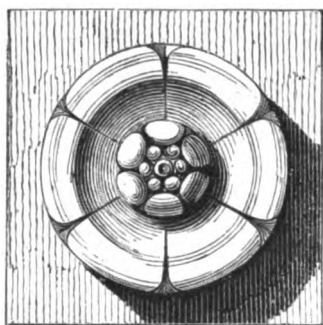
Egy mult századi, a bácsi ferencziek zárdájában őrzött chronica, mely, úgy tetszik, középkori chronicának másolatát foglalja magába, a várnak két kápolnáját, »templomát«, említi. A másikat a bejá-

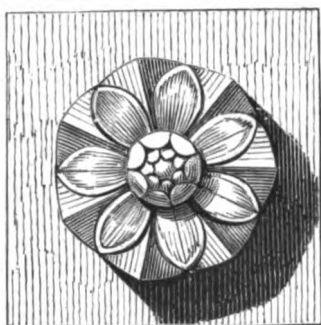
218.

rási toronynak felső emeletén keresem; ez szolgálhatott rendszeren az őrségnek, mert az előbb említetténél nagyobb is volt. Díszesnek kellett lennie, mert itt a következő három, a hajdani mennyezetet ékesítő rózsát találtuk. E rózsák égetett agyagból vannak készítve, renaissance stylben, még pedig igen finom

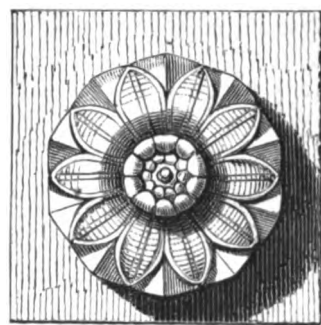
bevégezéssel; ezek tehát a XVI-dik század beálltakori restauratiohoz tartoznak; de felástunk a várban csúcsíves stíli terracotta-részleteket is, melyek szintén igen szabatosan készültek, dacára hogy még a csúcsíves alkotást mutatják.

219.

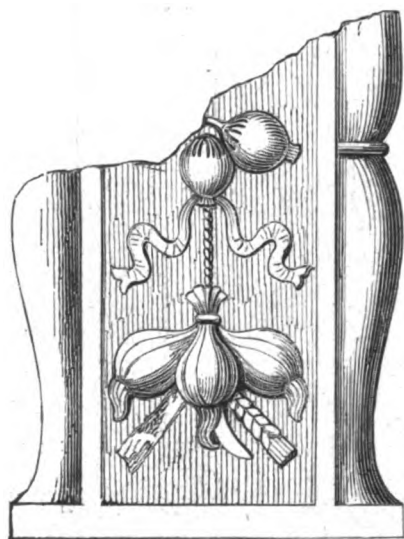

220.

221.

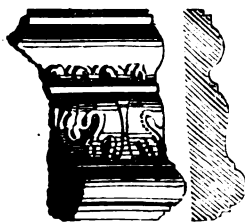
E két renaissancekori részlet (222. és 223. sz.) is az ásatás alkalmával találtatott. Meglehet, hogy az egyik az érseki kápolna előtti erkély kartámaához tartozott; a második pedig, vagy a lovagterem vagy a donjon várúri lak falának ruházataul (zur Verkleidung) szolgált; mert csekély testvékonysága miatt csak így célra volt használható.

222.

223.

224.

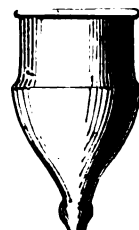
225.

226.

227.

228.

229.

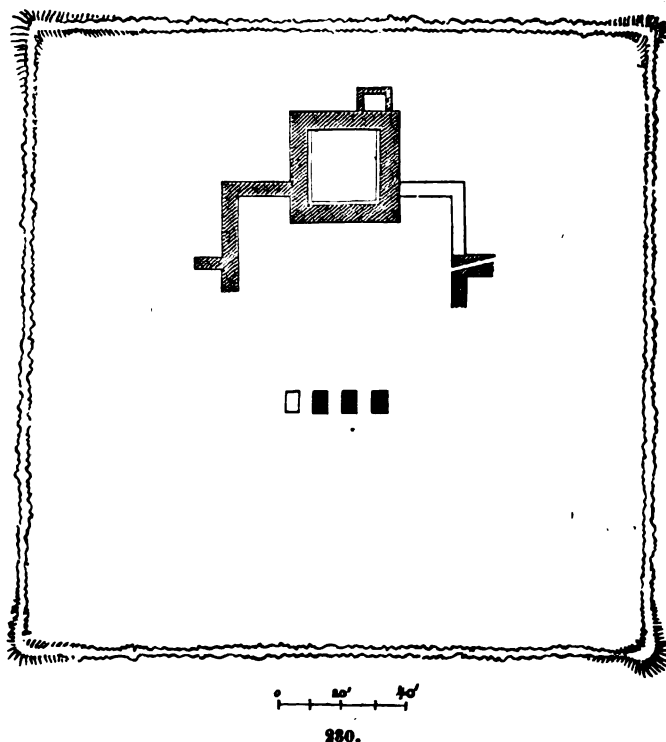
Nem érdektelen két kályhafióknak és két gyertyatartónak darabja sem, az utóbbihoz igen hasonlót találtunk a visegrádi fellegrvárban, úgyszintén hasonló volt az ide rajzolt két cserépedényhez a visegrádi fellegrvárban felásott több rendbeli cserépedény is.

A donjon éjszakkéleti oldalán, mintegy 9 lábnyi törmeléki mélységben kiástak egy római feliratos követ, melyet már Gruter közölt, sőt már Bonfinius is ismert, de mely ismét elveszett a bácsi vár törmelékében. Az olvasás a következő volt a kőnek még épebb állapotában:

L. ANNIO. FABIANO
III. VIRO. CAPITAL. TRIB
LEG. II. AVG. QVAEST. VRBAN
TRIB. PL. PRAETORI
CVRATORI. VIAE. LATINAE.
LEG. LEG. X. FRETENSIS
LEG. AVG. PR. PR. FROVINC DAC
COL. VLP. TRAIAN SARM.

Már Bonfinius is mondja, hogy e követ Erdélyben találták, »in Transylvania nuper inventa (inscriptio)«; hozzájárul a Colonia Ulpia Trajana, Sarmisegetusa megnevezése és az erdélyi hivatalnok idézése; mindannyi jel, hogy a követ Erdélyből hozták Bácsba, mely helyet Lazius Váczczal felcserél »Vaciae Hungariae« és »Vaciae Hungariae prope Budam«. Mindezen körülményeket földerítette Torma Károly barátom »Adalék Sarmisegetusa és Aquincum felirataihoz« című czikkében, mely az »Archaeol. Értesítő« 1874. évf. 135—144. l. megjelent.

A bácsi várat és várost mintegy félórányi távolságban, nagy körvonalba, árok és sáncz vette körül, melynek nyomait még több helyen, kivált az erdő közelében, láthatni. Délfelé másfélóra távolságban, a Bukinba vezető út mellett két más középkori épülettel találkozunk: az egyik a sz.-antali kápolna, a második az az előtt emelkedő őrtorony. A kápolna semmi különöst nem mutat, egyszerű építmény a csúcsíves styl legutolsó idejéből. Ennél nevezetesebb az őrtorony.

Több lábnyi mélységből, melyet a közel folyó Mostongából vízzel lehetett betölteni, emelkedik a négyeges torony, nyolcz lábnyi vastag falakkal; az igen közel kocsí-út felé áll egyik sarkán a lépcsőház, ellenkező oldalán tágas terrace volt, melyről híd vezetett ki a kiásott területen keresztül; alkalmasint ezen

híd pilléreinek kell tekinteni ama hármassalazást, melyet felástunk, a rajznak negyedik pillére szükségte-
len. Ezen őrtorony, mint előrs használtatott az ellenség közeledésének jelentésére; magát a tornyot
pedig csak addig kellett védeni, míg a várból elősiető őrség az ellenséggel a torony körül találkozhatott.

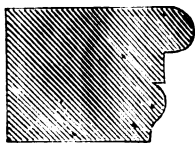
A bácsi ásatás főczélja volt a legrégibb székesegyház nyomait feltalálni. Mi annyiban sikerült is,
hogy a mai temetőhelyen felásott erős falazatban ezen alapzatra hiszek ráismerhetni; de itt az ásatást nem
folytathattam; mert éppen e helyütt legujabb időben temetkeznek.

Midőn az egész bácsi határon és ezen túl sincsen kő, a középkori épületek valamennyie csak tégl-
lából készült; egyedül az építészeti tagozatoknál: ajtó és ablak béléteknél kő van használva, sőt találtam
csúcsíves gerinczeket is, melyek terra-cottából készültek. Egyébiránt a tégl jól van kiégetve és ide s tova
pótolva valóságos római bipedalis téglával. Római telep hajdani létéről más római kövek is tanúskodnak,
jelesen több gyönyörűen fehér márványba faragott párkányzat-darab is, mely akárminő római díszépüle-
tének becsületére válnék.

A visegrádi fellegrvár.

A visegrádi fellegrvárat, ministeri rendelet folytán két munkálati időnyben 1871-dik és 1872-dik
évi tavaszi és nyári havaiban felásattam, illetőleg kitisztítottam, eltávolítván a roppant törmeléket, egészen
a szikla felületéig. Az »Archeol. Közlemények« IX. köt. 1. füz. (1873-ban) megjelent és a bécsi tárlatban
kiállított helyszínelési rajzát Zsigmond Gusztáv készítette.

Erős meggyőződéseim szerint a visegrádi fellegrvárat Robert Károly király egyedül az ország
címeliama, nevezetesen a korona biztos elhelyezése czéljából építtette 1320 körül. E kör s e király mellett

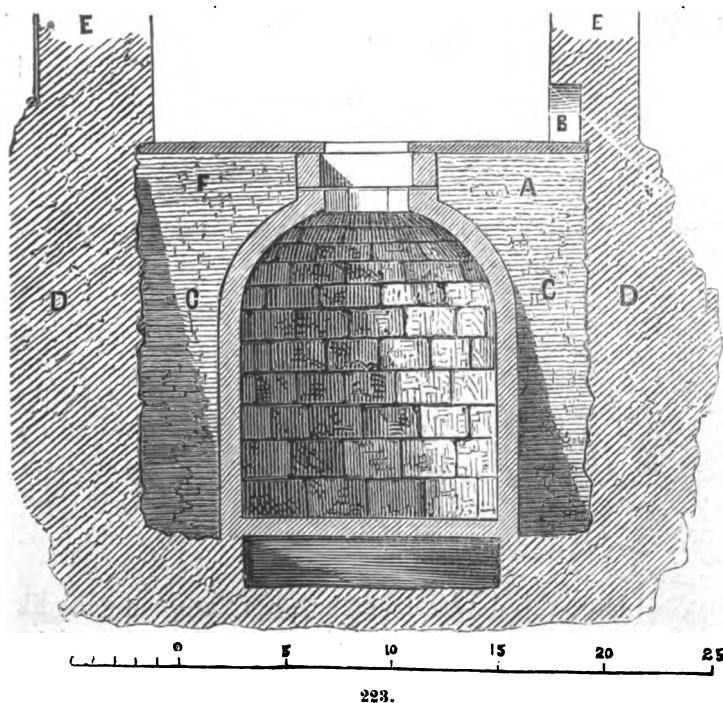
231. bácsi.

232. visegrádi.

szól a visegrádi fellegrvárnak nagy hasonlatossága a bácsihoz, a pólyás czímernek ugyanazonossága mindkét
várban (l. 172. és 173. ábránkat), az építészeti részletek, mennyiben ilyenek találtattak, ugyanazon style,

nevezetesen a két vár vízfogója párkányzatának rokonsága, csak hogy a visegrádi vízfogó, na-
gyobb arányaihoz képest sokkal nagyobb mérvű és hogy itt a karnies, a bácsihoz véve, meg van
fordítva. (231. és 232. sz.)

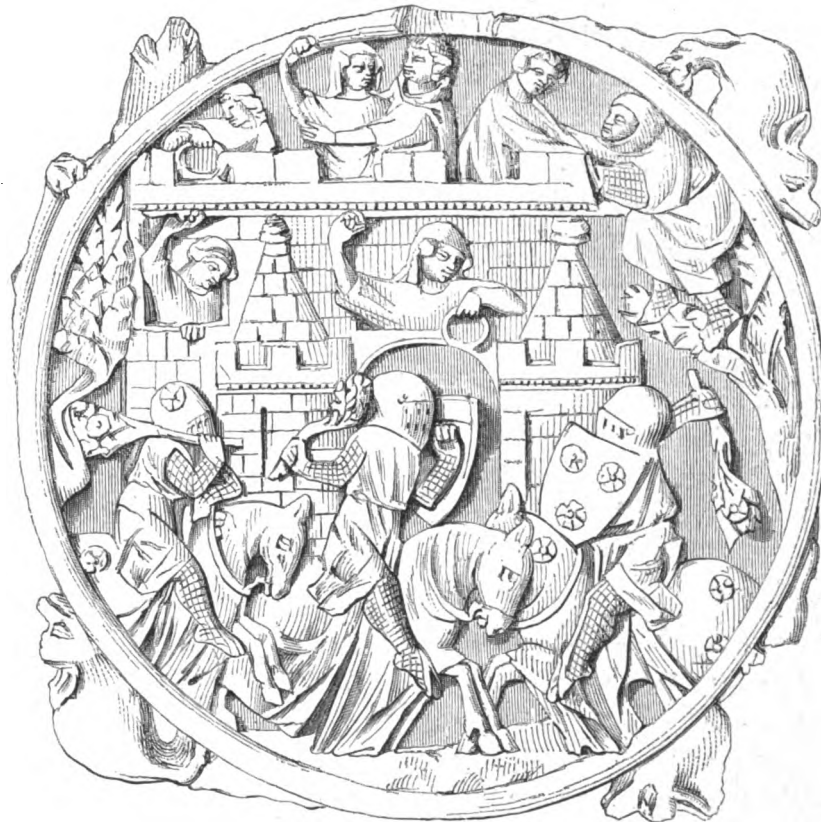
233.

Robert Károly különös czélja röviden a követ-
kezőkből kitetszik. Az építkezést a koronabolt
hengerének kivájásával a DD sziklába kezdték
meg, mert ha ezt utóbb vájják ki, kisebbre csinál-
ják, ne hogy kénytelenek legyenek az épület falai
feltehetése végett a B betűs ívet húzni, melyre aztán
az E fal egyik része került; (az ellenkező oldalon
a falnak megrongálása miatt ily szükséges ív már
nem látható). Tehát a kamra padozata alatti bolt
volt a fő tárgy; hogy ezt szárazon tarthassák,
annak kettős padozatot adtak és a belső henger
falát körülvették CC oldalán a legfinomabb dunai
homokkal; belső felületét alkalmasint faköpenynyel
ruházták. Tudjuk továbbá, hogy az országok erek-

lyeit rendszeren a várak kápolnáiba vagy azokhoz közel elhelyezték. Fellegrárunkban a kápolna a kamrának tőszomszédja. Legújabb ideig e kamra falában emléktábla volt*), melyen a XV. század végefelé élt két koronaőrnek neve és címere volt följegyezve. Ezek a szerkezeten és az elrendezésen alapuló okaim; mikhez hozzá járul Kottannernének az említett cikkemben fordított elbeszélése, melyben előadja, mily módon rabolta el a koronát, minő szobákon keresztül jutott ahhoz, míg a kápolnán keresztül vitette saját kamrájába.

A visegrádi fellegrárat eddig tízetesebben nem írtam le. Öreg-torony, donjon, abban nem volt; mert ilyenek használták az alsó várban levő roppant tornyot, melyet jelenleg újítanak, és mely csaknem egész századdal régiebb a fellegrárnál.

Visszatérvén osztályunknak a XIV-dik századból származó apróbb tárgyainak csekély számára, még pedig daczára annak, hogy nálunk az aranyműesség ekkor már nevezetesen volt kifejlődve: ennek különleges okát kettőben kell keresnünk: részint történelmi körülményekben, részint abban, hogy a küldemények azon helyekről, hol ily tárgyak tudvalevőleg megvannak, egészen elmaradtak.

234.

Szokásunk minden nem dicsérendő történelmi eseményért a törököt és a török uralmat okolni; e szerint egyházi kincstáraink kipusztítását szintén a török vitte volna véghez. Eltekintve attól, hogy az efféle tárgyak megmentése igen könnyű szerrel történik; felhozhatni több okmányokkal erősített esetet, melyben az egyháziak a kincstárakat tetteleg megmentették: az esztergami kincstár még ma is megvan; mert ezt a török elől Nagyszombatba szállították; a báthmonostori zárda kincstárát is megmentették,**) A pécsi székes-egyház kincstárának megmentéséről bőven szól Koller »Historia Episcopatus Quinqueecclesiensis« című könyvében. Ezen példákat másokkal lehetne szaporítani, de legyenek ezek is elegendők annak bizonyítására, hogy a hol akarták, — és hol nem akarták volna? — az egyházi kincstárakat elvitték a török elől. De ugyancsak az idézett okmányok értesítenek, hogy a tárgyak részint laikusok erősszakos kezére kerültek, részint maguk a most csak in partibus infidelium levő egyházi főnökök által elvesztegettetek, s így történt, hogy a török uralom alatt volt területen a középkori kincstárak többé nem léteznek, daczára, hogy igen valószínű, miszerint a török elől megmentettek.

*) A tábla helye még ma is látható, épebb állapotának rajzát és felírását több munkákban találjuk.

**) L. az erről szóló okmányt a »Grabungen d. Erzb. v. Kalocsa« 134. s. k. l.

Mi már a XIV-dik századbéli tárgyakat illeti, az itt adott okhoz hozzájárult nemzeti hibánk, mondhatjuk véteknék, a fényűzés és újság utáni vágy külsőségeiben. Ez indította XV-dik századbéli egyházi férfiainkat a régibb tárgyakat maguk korának ízlése szerinti beöntésére és átdolgozására. Németajkú hazánkiai e tekintetben inkább conservatívek, szívósabbak valának és ha ezek küldeményökkel hozzájárulnak, osztályunk bizonyosan a XIV-dik századbéli művekben sem marad szegény; mert vannak ilyenek meglehetősen számmal a Szepességen, Kassán és az erdélyi szászok templomaiban; de Kassának képviselő testülete egyenesen megtagadta a küldést, daczára, hogy 1862-ben a bécsi történelmi társaság kiállításában öt kassai kehely szerepelt. Szepességre hiába tettem téli útát, ígéreteket nyertem ugyan, de tárgyakat nem; egyedül Lőcséről érkezett néhány tárgy; végre az erdélyi szászok alkalmazkodva azon téves hírre, mely szerint az amateur-kiállítás eszméjével felhagytak, szintén otthon tartották, mit eleinte küldeni készségesen ígértek.

Ime ezek az okok, miért volt képviselve oly gyér példányokban a XIV-dik század; de lássuk, melyek voltak mégis ilyenek a már idézett pecséteken, kéziratokon, érmeken stbeff. kívül:

A szerelemvár alatt vagy a szerelemvárért vítt rózsaharcz. A középkornak a nők lovagias tiszteletére vonatkozó igen kedves előadási tárgya. Három lovag harczol lóháton a vár előtt, de nem lándzsával vagy karddal, hanem rózsággal, egy negyedik fára mászott, honnan a vár tetején levő nő segítségével a várba jut, az ötödik a vár, vagy torony terrace-ján kedvesét már átkarolja; más három nő nagy gyűrűt tárt egyik kezében, másikával pedig a vár alatt lovaglókat rózsákkal hajigálja. A köralakú elefántcsont-tárcsa négy sarkán igen sokszor előforduló, még a román korból átvett szörnyek a körtáblát ismét négyeggé teszik úgy, hogy azt négyeges szekrénykének fedezetéül használhatták.

Néha ugyanezen előadás kerek tükörnek hátlapját képezi. Kedvelték leginkább Franciaországban; mivünk szintén franciaországi. Az előbbi tanúsítja a nem ritkán még meglevő tükrök után Viollet le Duc is: szólván a tükrök hátlapjainak előadásairól.* A miénkhez a tárgyra nézve ugyanazonos, de sokkal durvább ábrát (hol 22 alak van) látunk a bécsi »Mitth. d. k. C. C.« XII. k. 1867. évf. IV. lapján. Itt részint valóságos fegyverzet, részint virágokkal vítt harc van előadva. A széles és két lépcsőházzal ellátott kaputoronyból nyitott kapuján kinyargaló két lovag más két ostromló lovagot fegyverrel támad meg, míg a kapu más oldalán más lovagcsoport kötél lábtón felszáll az egyik lépcsőház tetejére, segítve a fenn álló egyik kisasszony által. Legfelől a torony-csúcs közepén áll a szerelem szárnyas istene, egyik kezében dárdát, másikán sólyommadarat tartva. A kisasszonyok rózsát hintenek a toronyból a viaskodókra és viszont az utóbbiak egyike parittyagéppel rózsát dob a toronyba. A két párt lovagjának paizsa egyaránt rózsákkal van díszítve. Itt is stylizált élőfán felmászó lovag jelenik meg. A jelmezek a XIV-dik századra mutatnak; nevezetesen a gyűrűs pánczélok és csupor-sisakukon kívül, minők már a XIII-dikban is előfordulnak, a csak a XIV-dikben divatba jött torna-sisak. (234. ábra, eredetiét kiállította Pulszky. H. I. III. szekr. alsó osztály 121. sz.)

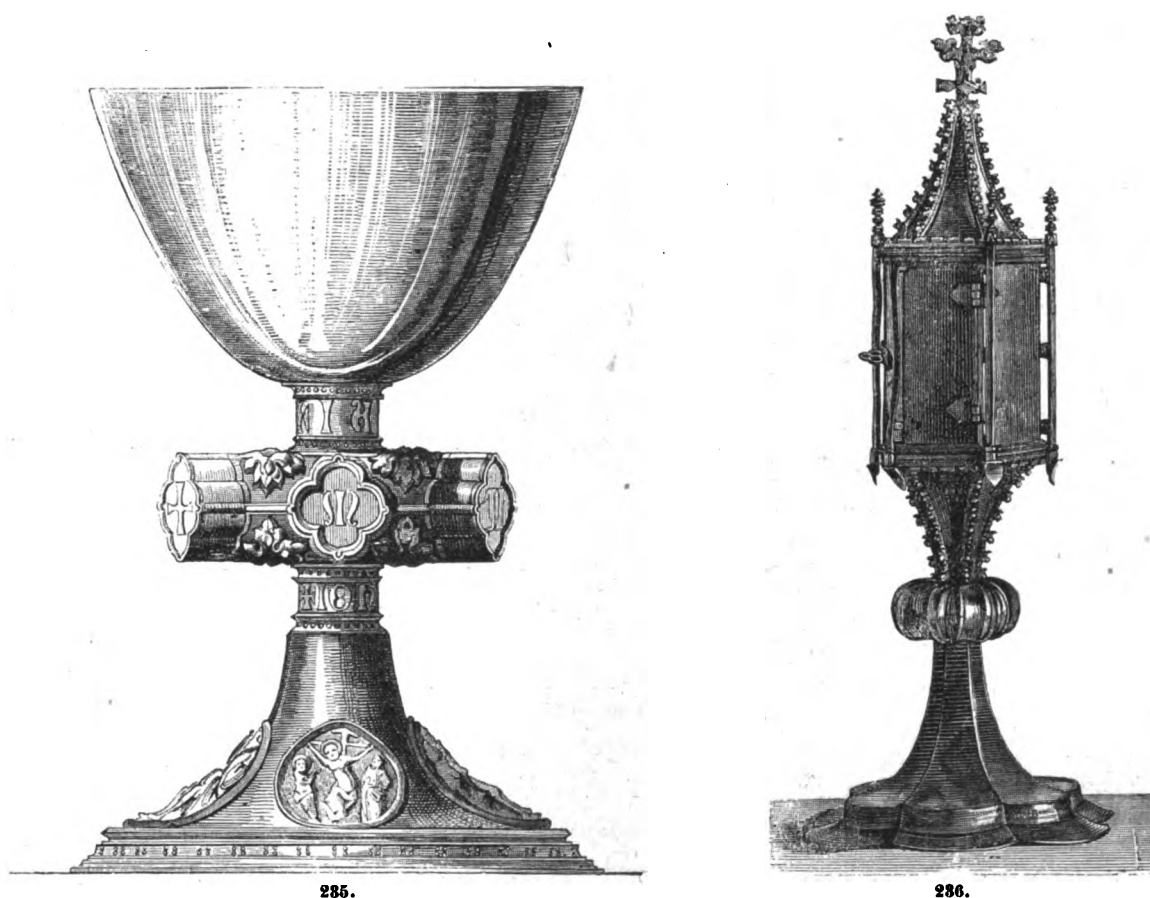
Nyolcz osztályos elefántcsont-táblácska, minőt a középkorban kis házi oltárkáknak, imádságos könyvek fődélapjának vagy hasonló czélokra használtak. Kiállította Paur Iván (H. I. III. szekrény alsó osztály 119. sz.). A nyolcz képen a következő bibliai jelenetek domborműiben, melyen a hajdani befestés nyomai is láthatók, vannak faragva: angyali üdvözlét, látogatás, Krisztus születése, a három mágus tisztelgése, bemutatás a templomban, ostromozás, keresztvitel, keresztrefeszítés és feltámadás. E nyolcz jelenet inkább a középkorban annyszor ismételt passióból, semmint a szűznek hét örömeiből és hét szenvedéséből van véve, ámbár ez utóbbi sorozat is szolgáltatott tárgyat. A műnek stylje a XIV-dik századé.

A budai ferencziek mise-kelyhéről tanuljuk ismerni a XIV-dik századbéli kelyhek alakját. E század előtt használatban voltak nagy, inkább tálalakú kelyhek, melyekből, mikor még a bor is közöltetett a laikusokkal, ezek a folyadékot külön csőn szítták magukba; ily kelyhet etetésinek (Speisekelch) nevezték, néha, kényelmesebb kezelés végett, két füllel vagy fogantyúval volt ellátva; a kiszökő kereszt, melyet az itt rajzolt tövén veszünk észre, hiányzott, különben a régibb kelyhek is három fő részből

*) »Ce sont des jeunes gens de deux sexes qui se couronnent de fleurs, des chevauchées pendant lesquelles le cavalier et la dame témoignent leur amour par quelque geste carressant, ou bien l'attaque d'un château défendu par des demoiselles; les assiégeants leur envoient des fleurs avec pierrières. Puis vient l'assaut, et chaque chevalier enlève sa belle qui sourit au ravisseur. — (Diction. rais. du mobilier IV. p. 134.) E szerint a nagy gyűrű, melyet a nők egyik kezükben tartanak, parittyá és nem gyűrű.

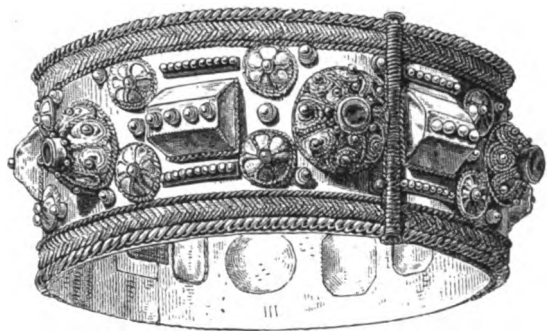
állottak: a kupából (cupa), tőből (stylus) és lábból (pes). A XIV-dik században a kelyhek egyedül a mise-mondó papnak számára készülvén, kisebb, hanem azért nem kezelhetőbb mérvben is készültek; mert a most szokásba jött kiszökő négy keresztág a styluson, ennek markolását nevezetesen akadályozta. A kupa most leginkább megközelíti a csűrök alakját, és nevezetesen tágul nyílásában. A cső vagy tő (stylus) magában még egyszerű; a későbbi gomb (nodus) helyett leginkább a fent idézett nem kényelmes, hanem másrészt mégis díszes kiszökő keresztet veszi fel. A láb is még egyszerűbb a XV-dik század kelyheiénél; díszítésére itt még csak ide forrasztott négy medailont látunk, míg a többi láb síma marad. A kereszt ágain a »Maria« név négy betűje látható; magába a tőbe, a kereszt felett és alatt Jézus és János (Johannes) neve van vésve.

Más, még a XIV. századból való kiállított egyházi szert látunk a lőcsei sárga rézből készített ciboriumban (h. I. III. szekr. középső osztály 69. sz.) vagyis szentelt ostyatartóban. Alakja egészben az igen egyszerű monstranciaé, markolható csővel, középső nagyobb testtel és élén levélsomagokkal (Krabben) ellátott sisakkal. A miénkhez igen hasonló edények voltak kiállítva többes számmal az osztrák osztályban,

ott *chrysmariumoknak*, azaz szentelt olaj-tartóknak nevezték; azonban edényünk folyadék-tartónak semmiképen nem tekinthető; mert testén nincsen fölfelé nyíló fődél (sisakját sem lehet fölemelni), hanem van egyik oldalán ajtócska, melynek belső lapján középkori írással, de csakis tentával ez van felírva: »ad ecclesiam leprosorum pertinet«; a »leprosorum« és »pertinet« közt fel nem fejtett jelecske látható. A pokolvarasak kápolnája a lőcsei parochialis templom északi oldalán áll, jelenleg ez az egyháznak sekrestyéje; bizonyosan a XIV. században épült; mert tovább nyugatra erre következik sz. György kápolnája, melynek keleti falát a mai sekrestye nyugati fala képezi, tehát sz. György kápolnáját későbbén építették az »ecclesia leprosorumhoz«, továbbá ama kápolnában van egy, az 1392-dik évvel jegyzett sírkő; ha tehát az »ecclesia leprosorum« sz. György kápolnájánál korábban épült, ez alig későbbén történhetett a XIV. század közepénél. De föltethetjük azt is, hogy az új kápolnát nem építették szomszédja elébe, ha ez még a pokolvarasoknak szolgált. Mindezekből következik, hogy ciboriumunk alig újabb a XIV. század derekánál, és hogy felírása éppen azért íratott későbbén e szerre, mert a kápolna valamivel későbbén megszűnt régibb rendeltetésének megfelelni.

A n. museum részéről ki volt állítva egy *arany karperecz* (h. l. III. szekr. alsó osztály 63. sz.), mely Jankovichnak, kinek gyűjteményéből a muzeumba került, értesítése szerint I. Mária magyar királynée (1382—1387) volt, és melyet a hajdani nagyvárad székely-egyház alapzatának felásásánál találtak.

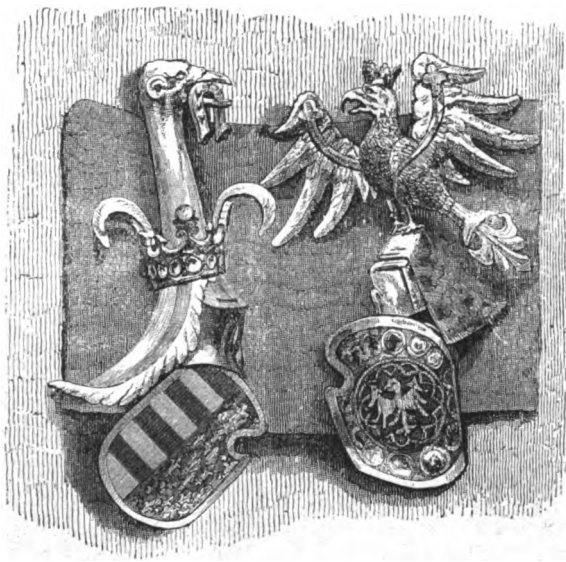
287.

(Tudtunkra e templom helyét ma sem ismerjük); Bock*) hozzá teszi, hogy alkalmasint a várnak bevétele alkalmával a két karperecz (mert még más hasonló is van muzeumunkban) más ékszerekkel együtt kútba dobott (itt már nem csak a székes-egyházról, hanem a várról és valamely közel levő kútról is van szó). De mind ezen összefüggés nélküli és semmi történelmi adaton nem alapuló megjegyzések elméllőzésével részemről a karpereczet Mária királynénak nem tarthatom; sőt nem tarthatom korabelinek sem. Igaz, hogy új tekintetét korunkban történt kifőzésének kell tulajdonítani; igaz, hogy Bock 1793-ig a németországi klenodiumok

közt őrzött hasonló karpereczet idéz: mind ezek daczára karpereczek stíljé nem olyan, minő a XIV. század második felében dívott. A részletes díszek technikája inkább új utánzása azon technikának, melyet a 182. ábránkban másolt esztergami kereszten szemlélünk, melyre a magyar királyok koronázások alkalmával esküdni szoktak; de még a részletek alakja sem egyezik meg a szokásos XIV. századbeli díszrészletekkel, midőn ezek a csúcsíves styl szabályai szerint készültek, melyeknek legkisebb nyomát sem látjuk e karpereczen.

Olaszországi szobrászati mű volt egy vörös rézből vert »Mária a gyermekkel« (h. l. III. szekrény felső osztály 2. sz.). Itt az antik-klassikai műveknek semmi befolyása nem volt észrevehető, tehát a renaissance korába sem tehetjük ezen kissé nehézkes művet, melyet nem helyezhetünk túl a XIV. század első felénél. Kiállító: Pulszky Ferencz.

A XIV. század a csúcsíves styl fénykora Németországban; Franciaországban e fénykor vissza megy a XIII. századba, nálunk még a XV. században is tart. Sajnálva kell említenünk, hogy e fénykornak, az Anjouk emlékei, hazánkban csaknem egészen kivesztek, a bácsi és visegrádi vár-rom, az utóbbinak fényes palotái egyedül eddig még meg nem vizsgált alapzatokban léteznek. Legyen tehát szabad e munka keretéből kimenni és N. Lajos másutt még fennlevő emlékeit röviden átpillantani.

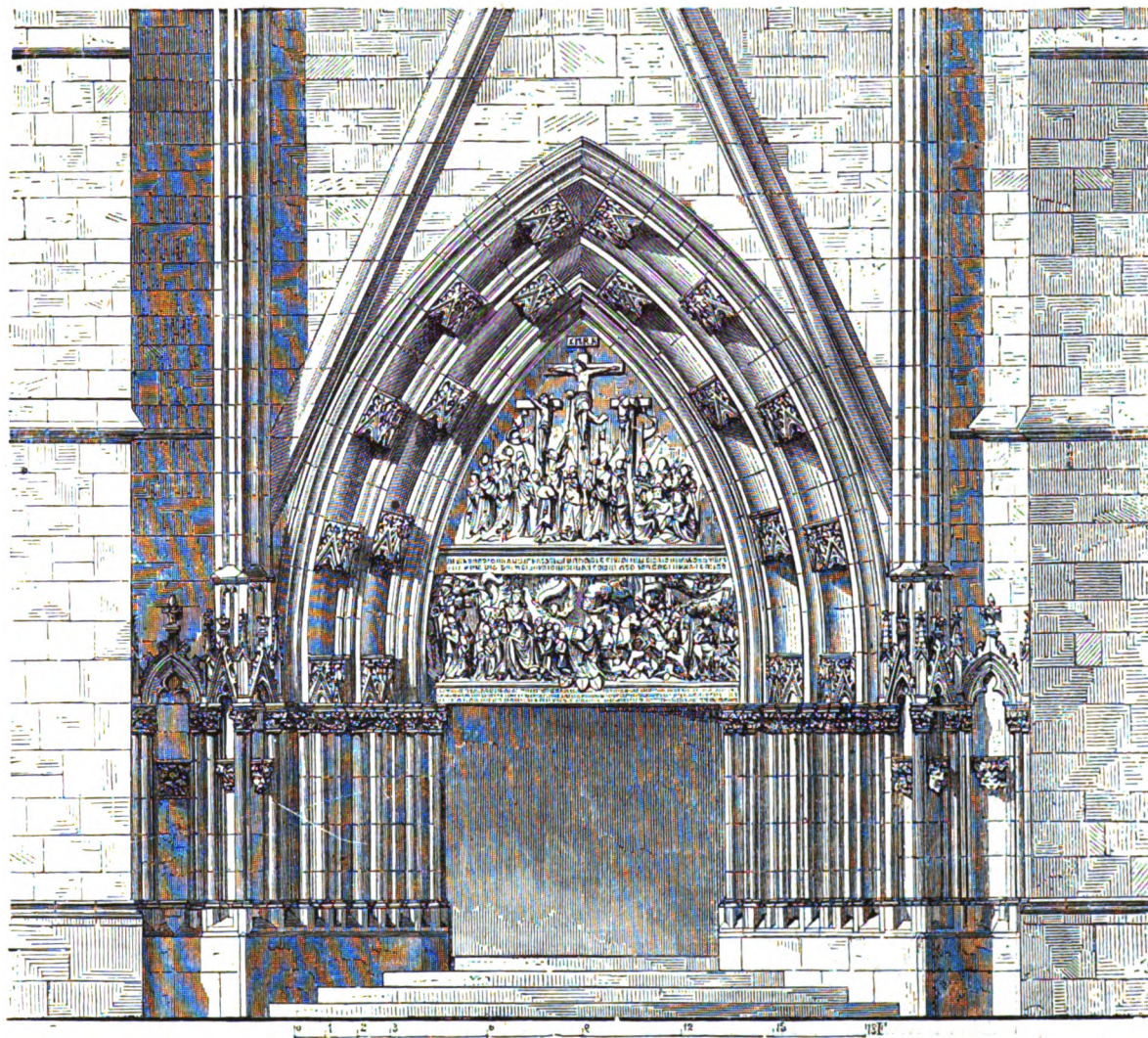
288.

N. Lajos, ajtatos király létre, még az országon kívül levő híres búcsu-templomokat is drága és ékes ajándékokkal ellátta; nevezetesen az aacheni és a mariaczelli egyházakat. Az előbbinek N. Lajostól származó ajándékait jelesen írta le Ipolyi az »Archaeol. Közlemények« III. kötet III. füzet 67.—125. l., ily című értekezésében »Magyar ereklyék«. Itt ezeknek csak egyikét adom másolatban, azért; mert ezen két oly torna-paizs vagy tárcsa (Tartsche) fordul elő, melyet a német heraldicusok későbbi korba helyezni szoktak. Az egyik címér áll az anjou patkót csőrében tartó struczmadárból, torna-sisak fölött és alól kereken végződő tarcsából; a második sisaknak díszképe a lengyel sas, és alatta szintén kereken végződő paizs. Ha már most, mint alig kételkedhetik valaki, a tárcsa az alól kereken végző paizsnak szülöttje, ezt amannál régiebbnek kell tartanunk, s így az alól félkerekű paizs használata Magyarországon

régiebb, mint Németországban, hazánkba alkalmasint az Anjoukkal jött Olaszországból, s így jelenhetett meg már a XIV. század harmadik évtizede körül a bácsi címéren (l. 171. és 172. ábránkat).

*) Mitth. XII. k. 1867. évf. 100. l.

Még sokkal bőkezűbbnek mutatkozott N. Lajos Mariaczellben. Ezen egyházat újra kezdte építeni, és az itt adott főkapuzat az ő bőkezűségének eredménye. Nem német, hanem francia iskolának míve, még pedig oly szellemű, minőt a francia XIII. századbeli nagy egyházakon látunk; azaz a kapuzat bélletein a horony nem mély, mint Németország XIV. századbeli bélletein, hanem sekély; itt alig foglalhat helyet szobor; másodsor az arkádok, mint Franciaországban nincsenek szorítva magára a bélletre, hanem kiterjeszkednek annak oldalaira is, hol azután gyámkövekön szobrokat vehetnek fel. Nevezetes az ajtó fölötti dombormű, heraldikai formalis tekintetben is; mert itt a közepén látható három paizs, alól kikerekített paizs, mely a torna-paizs kivágásával még nem bír, tehát tárcsának nem mondható. Rajzunkon ugyan csekély mérve miatt, a kikerekítés nem elég világos, de ezt világosan látjuk egy nagyobb kőmetszetben, melyet a templomnak leírója, Petschnig János (l. Mitth. d. k. k. C. C. XIV. k. 1869. évf.

289.

88. lapjához) közöl. E képen előfordul még egy negyedik, szintén alól kikerekített paizs egyedül az országos címernek kettős keresztjével (pólya nélkül) a hadakozó magyarok zászlóján. Ha Petschnig az ajtó-mezőt ezen tekintetből is, azaz: mivel itt az alól kikerekített paizs előfordul, N. Lajos kora után bera-kottnak mondja, e pontbani okadatolásával nem tudunk egyetérteni; mert a magyarországi kerek-paizsok N. Lajos koránál régibb példányait is tudtuk felmutatni.

»N. Lajos kisebb mérvű mariaczei ajándékai közt főhelyen említendő egy *kegyeleti Máriakép* (Gnadenbild), magassága 0,490 m., szélessége 0,410 m.; ez hajdan középdarabja lehetett kis házi-oltárnak, melyet Lajos király hadjárataiban magával vitt, és mely mint mondják, a törökökkel 1363-ban vítt csata éjjelén mellén feküdt; hol bátorságát élesztette. E kép az aranyozók által használt alapon temperában van festve, és kezelésével Giottonak ó-olasz iskolájára emlékeztet: Mária és Krisztus feje egyszerűen és laposan

van ugyan előadva, hanem mégis sok érzéssel, a kezek hosszúak s újjai hegyesek, minők mindennapiak az ó-olasz iskolában; a szemeknek összefutása hegyes szögbe és a szemöldök finom vonása is jelzi ezen kort és iskolát. A ruha mustrás; Mária köpenye kék alapon finom arany díszszel, a sárga alruhán gyöngéd szövet-rajz látszik. Krisztus alruhájának sajátos mustrája mintegy pánczélingre emlékeztet. E képet mint tetszik, későbbben érczel és zománczsal ruházták; a krónikások elbeszélése szerint Miksa Ernő, osztrák főherceg, kezdte ékesíteni. Mária nimbusán magasra kiálló drágakövek és gyöngyök láthatók, Krisztusén sajátos módon címerpaizsok, de ezek részben letörtek. Az ábra régi alapját aranylilium-díszes kék zománczlap képezi, darabokból áll, melyek szögecskével vannak egymáshoz illesztve, azonban hanyagul; mert a liliumok sem bírnak ugyanazon nagysággal. Nem tehetjük fel, hogy az alap egyenesen e kép számára készült, inkább más célra rendelve, itt csak a szükség szerint illesztették

240.

össze. Igen csinos műdarab az ezüstből és zománczból álló keret. Belül gyöngypálcza határozza a sekély horonyt, melyre a lapos keret következik. Ezen zománczos címerpaizsok láthatók, felváltva plastikai gyöngéd lombozattal; az egyes darabok szögecskével odabigyesztvék és a gyöngypálczával körülvevék. A heraldikai ábrák, melyek a XIV. század igen jellemzetes díszét képezik, mutatják: a magyar kettős keresztet, a négy folyót*) az anjoui liliumokkal, a csőrében patkót hordó struczmadarat, zöld mezőn, — ez az anjoui sisaknak díszdarabja, — a lengyel sást vörös mezőn, mert Lajos lengyel király is volt. Ezen címerpaizsok felváltják egymást, és kettő-kettő közt ugyanazonos lombdíz van alkalmazva, mely

*) Fentebb érintettük, hogy a négy ezüst csík vagy inkább pólya, nem jelenti Magyarország négy folyóját, hanem hogy az a heraldikában szokásos pólya, mely mindenütt számtalanszor előfordul.

szépen van stylizálva ugyan, hanem ugyanazon mintából kikerült. A keret és a zománczlap lehetnek Lajos korából.»

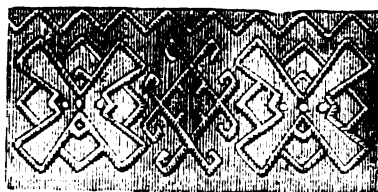
Ehez, az egész elrendezésben és technikában igen hasonló képet ajándékozott N. Lajos az aacheni münsternek is (l. Ipolyi idéz. cikkének 120. lapját): a liliodíszes táblán látjuk Mária koronázását, bekeretelve a máriacellihez igen hasonló kerettel, melyen szinte a magyar kettős kereszt, négy pólya, az anjoui strucz és a lengyel sas felváltva, és lombdíszszel elválasztva látható; de itt nincsen az, mi a máriacellin feltűnő: a *kétfejű sas* és nincs az, mi a máriacelli keretet a heraldikában teszi érdekessé: az alól félkörben végződő paizs, mely a néző jobbját tekintő sarkon alól kétszer fordul elő; az egyik a kettős kereszt, a másikon a pólya áll.

E kép másként is nevezetes; midőn az akkori olasz művészet befolyását Magyarországra tanúsítja, épen úgy mint N. Lajos a híres bécsi képes krónikát Olaszországban készítette,*) valamint a fentebb adott máriacelli főkapu a francia és nem a német iskolának műve; nem hallgathatjuk el azt sem, hogy a francia iskolának kell tulajdonítanunk a bácsi várnak felépítését is.

Petschnig értekezésében adja több, N. Lajos ruhájának mondott díszének rajzát.

241.

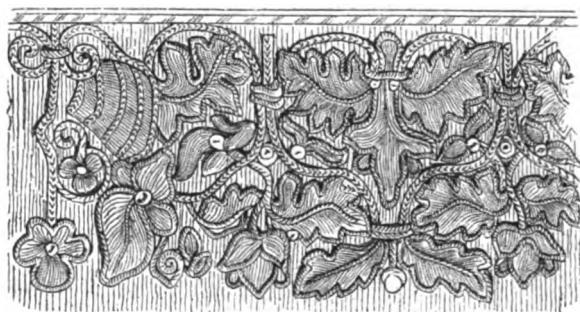
242.

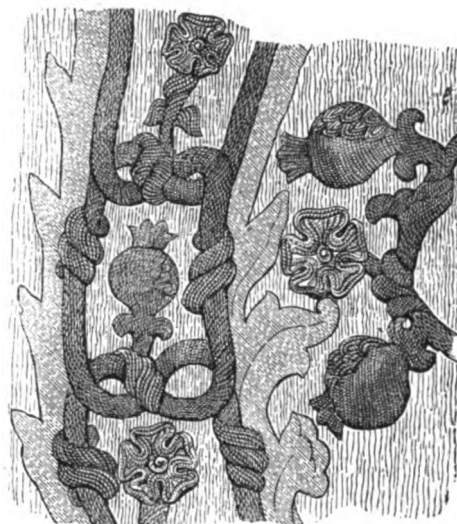
243.

Nevezetesen megvan egy vászoning, melyről mondják, hogy azt N. Lajos menyegzője alkalmával viselte; 241. ábránk ennek a nyakkörűli szegélyét mutatja, 242. ábránk a vállán láthatót és 243. ábránk a kéz körülit; e mustrák a vászonra vannak hímezve és Petschnig helyesen jegyzi meg, hogy itt a byzanti iskolának befolyását észrevehetni, mely még ma is hat szerbeinkre és románainkra, mint ezt láttuk házi-iparunk osztályában a bécsi világtárlaton.

244. ábránk mutatja a királynénak, Lajos nejének, tulajdonított ing-dísz, melyet szintén menyegzője alkalmával hordott volna; ez sokkal dúsabb a királynénál. Petschnig helyesen német hímzésnek tartja. Áll stylizált lombból, bimbókból és összekötött szárból; a körvonalakat arany csíkok képezik, a középső tér laposan (Plattstich) rakott arany szálakkal van kitöltve, ide s tova színes selyemfonal és arany lemezek is fordulnak elő.

244.

245.

*) Ezen igen sok színes illusztrációval ellátott miniatur kéziratnak címén ez áll: »Anno dñi MCCC. quinquagesimo octavo, in tertia iſra octavo acriſionis cinſe domini. Incipit iſta Cronica. de geſtis hungarorum, antiquis et nouissimis, ortu et progressu victoria ſecundum et audacia collu ex diuſis Cronica veteribus. eorundem veritates acribendo. et falſitate omnia refutando.«

Ezen munkát a m. tudom. akad. archaeologiai bizottsága másoltatja Bécsben, Bicsérdy József, fővárosi rajztanító által a m. n. muzeum számára. Miniaturejeiben számos a tarcsa. A N. Lajos korában divó ruházatra nézve is fontos e könyv, bár a jelmezeket nem mondhatni magyar, hanem olasz nemzetieknek.

»Igen érdekes és egészen sajátos technikája a királynak ruhája. Nehéz sárga selyemkelme, melyre a díszek viola-színben vannak szövve; ezek részben igen finom arany sodronnyal vannak átvarrva. Maga a dísz a mákvirágtól vétetett, de vannak öt szirmú rózsák is. — A királyné ruhája aranybrokat zöld lombozattal és koronaszerti díszszel; a kelme a XIV. század stylistikáját mutatja.«

Említi Petschnig még a máriaczei kincstárnak két casuláját is, melyet Mátyás királyunknak tulajdonítanak. Az egyik igen nevezetes technikája után. Arany kelme, melyre sajátos, sokfélekép kanyarított szürkés violaszínű bőrből kivágott díszek ezüst fonalakkal vannak varrva. Különösen kecses a szegély. A munka fölötté fáradságos és kivált azért érdekes, mert itt bőr használtatott az aranyos alap díszítésére. (l. 245. ábra).

A második miseruhát Petschnig szintén Mátyás korába helyezi. Ennek vörös atlaszán kitűnő arany-hímzés látható.

Említenünk kell itt egy, a bécsi kiállítás svaiczi amateur-osztályában látható photographiát is, mely III. András király neje, Agnes sírkövének födelét mutatja. Ezen magyar királyné anyjával együtt Svaiczbán, a königsfeldeni zárdát alapította (Aargauban), melyben közel 50 esztendeig tartózkodott, s hol 1364-ben, életének 84-dik évében meghalt. A kő elveszett és ismét előtűnt, jelenleg Rieter ezredes (a kiállítás svaiczi főbiztosa) birtokán, Töszben van felállítva; nyereg alakja két oldalán három-osztályú csúcsíves levél és az evangelisták négy jelvénye közt látható egyik címperpaizon a kettős kereszt, másikon a négy pólya. Körös-körül csinos lombos keret. *)

XV. SZÁZAD.

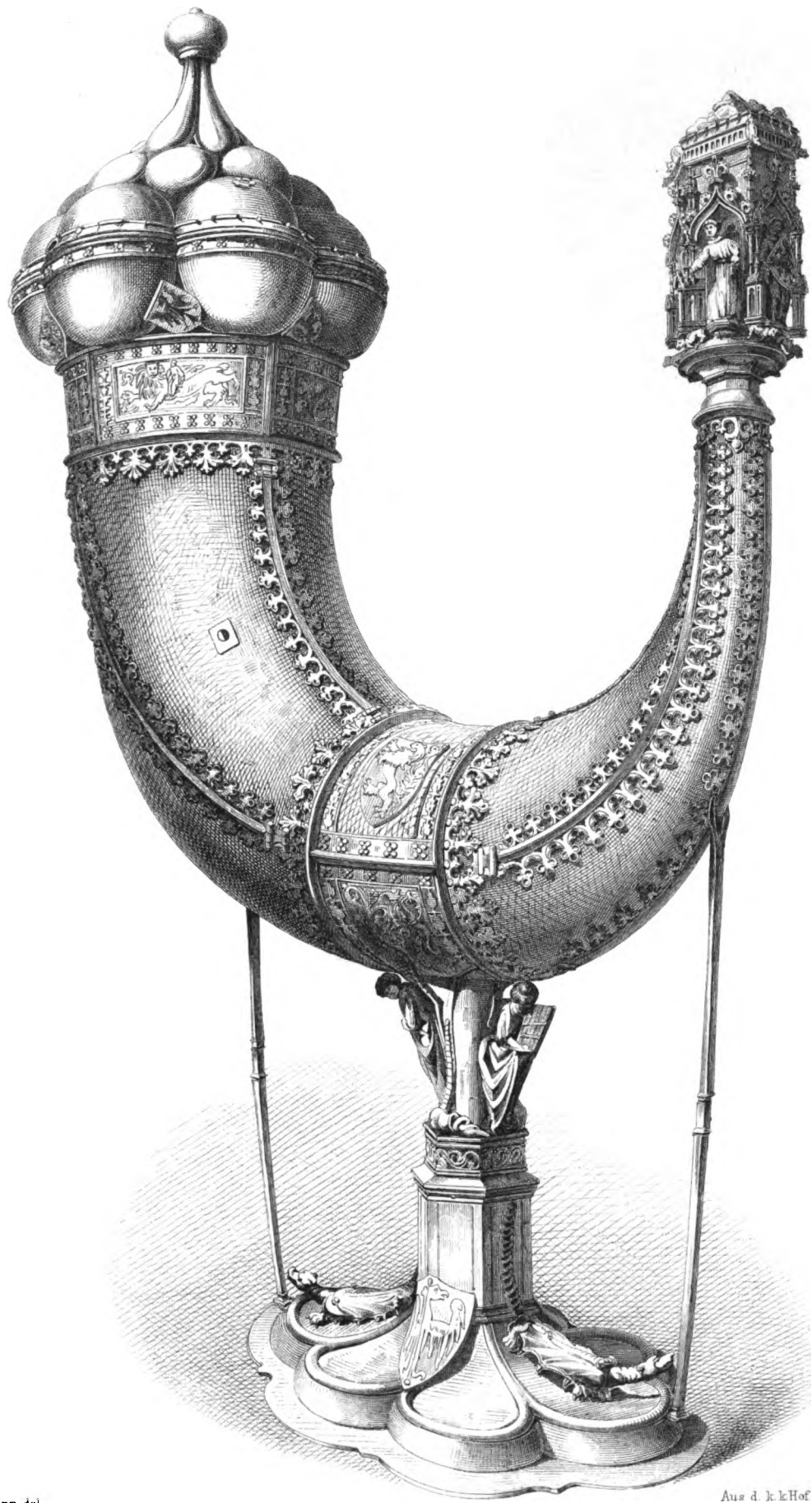
Ha osztályunk szegény volt a XIV. században készült kivált egyházi művekben; annál gazdagabbnak mondhatni XV. századbeliéiben, s itt ismét főként egyháziakban, melyeknek bemutatását első sorban a primás és az esztergami káptalan liberalitásának köszönhetjük.

Föl kell említenem itt, hogy, midőn a XV. században, nálunk már Mátyás király óta, a renaissance párhuzamosan jár a csúcsíves stílyel, s ez ismét egész a XVI. század derekáig, sőt ide s tova ezen is túl gyakorlatban maradt Magyarországon: itt idő- vagy évekbeli határt vonni nem lehet, hanem stíljök szerint kell elosztani a műveket, s így, ha csúcsíves stílyűek, a XVI. századbeliéket is e sorba fölvenni, míg az antik mintákon alapulók, ha a XV. században készültek is, a renaissance-osztályba teendők.

A XV. és XVI. század művei nálunk nem csak azért számosabbak; mert akkor Magyarországon a vagyonság inkább elterjedt; hanem azért is; mert későbbben közbe jöven a török uralom, a belső forrongások és az innen következő általános elszegényedés és művészeti közömbösség, nem volt többé kedvező alkalom e műveket újítani, átdolgozni, átönteni, és a későbbi hanyatló ízlés kíváncsiához alkalmazni.

Mint állásához illik: az esztergami fő-egyház kincse leggazdagabb a későbbi csúcsíves stílyű művekben. E kincstárt leírta Bock Ferencz a bécsi »Jahrb. d. k. k. C. Commission zur Erforschung u.

*) A fénykép mellett ki volt állítva az 1668-ban Norinbergában Endternnél megjelent »Ehrenspegel des hochlöblichen k. k. Erzhauses Oesterreich«, melyben következő, kövünkre vonatkozó adat olvasható: »Frau Agnes König Alberti älteste Tochter soll mit ihrem Gemahl, König Andreas III. in Hungarn, mit dem sie anno 1296 Beilager gehalten, ein Fräulein ihres Namens erzeugt haben, welches aber jung gestorben, — nach ihrem (deren) Tode kam sie zu ihrem Vater in's Aargau. Nach dessen Ermordung baueten u. stiftete sie mit ihrer Mutter Frau Elisabeth aus Kärnthen das Kloster Königsfelden, in welchem sie über 50 Jahre geistlich u. einsam gelebt, und endlich anno 1364 ihres Alters im 81. Jahre daselbst gestorben und begraben worden.« De mivel a követ nem Königsfeldben találták, hanem Töszben az »Ehrenspegel« erről mondja: »Es ist vielmehr ein Monumentum pietatis et grati animi gegen die längstverstorbene (mégis XIV-dik századbeli emlék) Gutthäterin, benamentlich gegen die Königin Agnes, welche durch ihre reiche Dotationen u. Vergabungen, die sie erst nach dem Tode der eingekleideten Elisabeth an dieses Kloster verschenkt, den Grund gelegt zu dem wichtigen u. beträchtlichen Aufwand an Gebäuden und andern Kostbarkeiten, der davon hat bestritten werden können.«

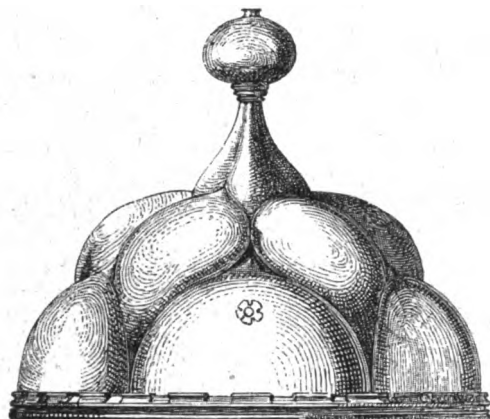

W. Zimmermann del.

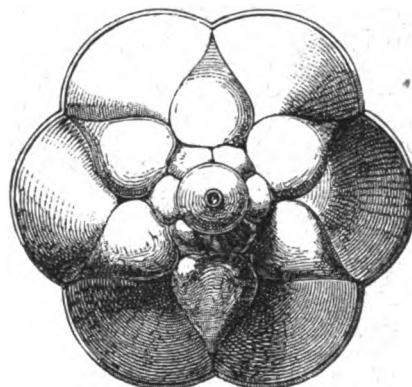
Aus d. k. k. Hof u. Staatsdruckerei

Erhaltung d. Baudenkmale« III. kötetében (1859-dik évfolyam) 107—146. l. A bécsi bizottság nagy liberalitásának köszönhetjük, hogy itt valamennyi, Bock cikkében közlött, illusztrációval ismét találkozunk; sok más, e munkámban előforduló, illusztrációt is e bizottság szívességének köszönvén, e liberalitásáért itt legmelegebb hálámat kifejezem. A következőkben az esztergami kincstárnak levén legnagyobb része, egyenként csak azon műveknek honnan jöttét fogom megnevezni, melyek nem e kincstár részéről állíttattak ki.

Bock szerint az esztergami metropolisban jelenleg is három régi *szarvat* őriznek, melyekben szentelt olajat tartanak, még pedig az egyikben: a chrysmát, a másikon az »oleum infirmorumot«, a harmadikban az »oleum catechumenorumot«. Az utolsó kenetre szolgáló olajat szokás gyüm. oltó csütörtökön ünnepélyesen fölszentelni. Osztályunkban a két első szarv volt kiállítva.

246.

247.

Nagy *bivalszarv*, aranyozott ezüstbe foglalva (l. táblánkat). Száját körülfeszi hat féltójas-alakú domborodás, a domborodás második fele képezi a födének alját, melynek felső részén két sorban ismét hat-hat domborodás látszik, legfelsőbb helyen gomb. A száj domborodásai közt vannak címerpaizsok, melyeken fekete zománczos egyfejű sas, felváltva cseh oroszlánnal arany alapon jelenik meg. A középső domborodáson C betű vésűzve. A száj alatt friesszerű lemezen volt négy ábra, egyike eltűnt; Bock ezeket így írja le: »Szépen s erélyesen stylizált sárkány-szörnyen, körülvéve lombozattal, nő lovagol. A második mezőn angyal-alakú amorette oroszlánon az előbbi nő elé vágat. A harmadik ábra hiányzik. A negyediken úgy tetszik, valamely genius vad lovon az előbbieket után iramlík. Valamint ezek a szerelem országából (aus dem Reich der Minne) vett alakok, úgy a szarv alján zenélő angyalok is, továbbá a német sassal és cseh oroszlánnal ellátott rajzok, végre a lombozat stylisatiója is bennünket Zsigmond császár idejére utalnak, még pedig Zsigmondnak visegrádi kincstárára. Zsigmond a xv. század elején, mint Magyar- és Csehországnak királya, Visegrádon székel, hol őt Magyarország rendei fogva tartották, hogy alkalma legyen az uralkodók magas hivatásáról elmélkedni.*) A szarv négy hosszában futó abroncsát kétségtelenül a xv. század valamely ügyes mestere mintázta; de legdúsabban van ékesítve a szarvnak középső része (mintegy öve), melyhez állványa, két oldalán ülő és zenélő angyalával csatlakozik. E középső darab egyik oldalán látjuk két griff-től tartott címerpaizson a cseh oroszlánt, másik oldalán más címerpaizsot, melynek alakját megmagyarázni eddig nem sikerült. Lóher-rovátkás korona fölött szakálos férfi mellképe jelenik meg, baljában zárt könyvet tartva.**) Ugyanezen alakot

248.

*) Zsigmond székel ugyan Visegrádon, hanem szabadon; fogva nem itt tartották, hanem a siklósi várban.

**) Ehez igen hasonló alakot láttunk egy kelyhen, melyet a m. n. muzeum kiállított; itt is lóher-rovátkás korona fölött van szakálos férfunak mellképe és baljában zárt könyv, ez alkalmazint apostol, kinek közelebbi jelzésére csak a nimbus hiányzik.

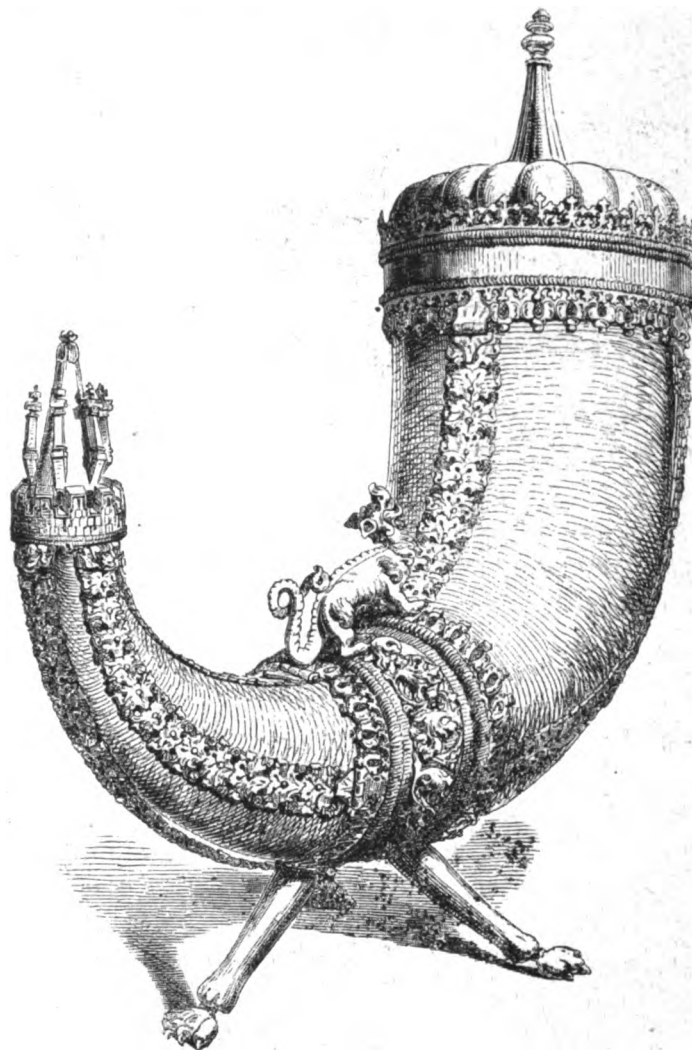

249.

látjuk a szarv hatosztályú aljának egyik címerpaizsán is, míg az ellenkező címerpaizson a német kétfejű sas jelenik meg, mindkét paizs az eredeti láb kiegészítésének tekinthető. Az utóbbi címer után következethet, hogy akkor keletkezett, mikor Wenczel mostoha testvére letevése után, Zsigmondot német császárrá választotta a hét választó; mert a német császárok (talán királyok) koronáztatások előtt az egyfejű sassal címer-alakként éltek, de a koronázás után, Wenczel napjai óta a kétfejű sast vették fel heraldikus jelül. — A hegyesre keskenyedő szarvnak tetejéről szolgál baldachinszerű elrendezés, melynek fülkéiben egyes alakok állnak (paizstartó angyalok ezek. *) A hagyomány ezen szarvat I. Mátyás király ajándokának tartja; mihez azonban a díszitmények kiállítása semmi támpontot nem szolgáltat. Lehető azonban, hogy ezen és a többi szarv, mint ivó-szarv, a magyar királyok kincstárában volt, s hogy így később a híres Corvin Mátyás birtokába jutott, ki azokat az esztergami főegyháznak ajándékozhatta. Legnagyobb átmérő 0,359 m., legnagyobb magasság 0,380; a száznak nyílása 0,100.

250.

251.

E szarvnak régészeti jelentőségének kitüntetésére megjegyzendő, hogy érte 25,000 o. ért. forintot ajánlottak. (H. I. I. sz. 2. 3. 4. osztály 17. sz.)

Az utolsó kenetre szolgáló olajnak őrzésére használt szarv. Efféle szarvakat *griffkörömnek* (Greifenklau) is neveznek, mert többnyire, mint itt is, három griffkörömű lábon emelkednek. Az egész szarvnak elrendezése igen hasonló az elébb leírtéhoz: nagy, nyitott szája fölött ananaspikely-szerű domborodással ellátott fődél, melynek legvégső teteje azonban új, teste hosszában futó négy abroncs, melyen keresztül széles összekötő öv vonul, végre a hegyesebb végen más tető. A különbség az, hogy az előbbinél egész-

*) A fődél tetején hajdan sz. György a sárkánnyal állott, de ezen csoportnak emlékeül csak a sárkánynak töredéke maradt meg. Nevezetes, hogy az egész fődélnek, kivált díszfalaiban máris a renaissance mintegy hajnala észrevehető; miért is e darabot későbbi kiegészítésnek tarthatni.

ben kevesbbé gazdag díszben, nevezetesen emberi és vésűzött alakban; az utóbbiak helyett az abroncsoknak és az ővnek lombozata domborműben van kidolgozva, a későbbi csúcsíves tekervényesebb értelmében és fenyűtobozok hozzáadásával.

Igen nevezetes erélyesen, heraldikai stylben kidolgozott sárkánya, mely az őv fölött alkalmazva, fogantyúul használt; ez az egyetlen, a szarvon előforduló állati alak, mely egyrészt keleti mintára és képzelő tehetségre emlékeztet, különösen hajfűrtjeinek sajátságos alakzásában és elhelyezésében, úgy szintén hátgerince pikkelyeiben, melyek végig futnak farkán is. Egészen eredeti e sárkánynak feje s azon a még eredetibb száj nyílása.

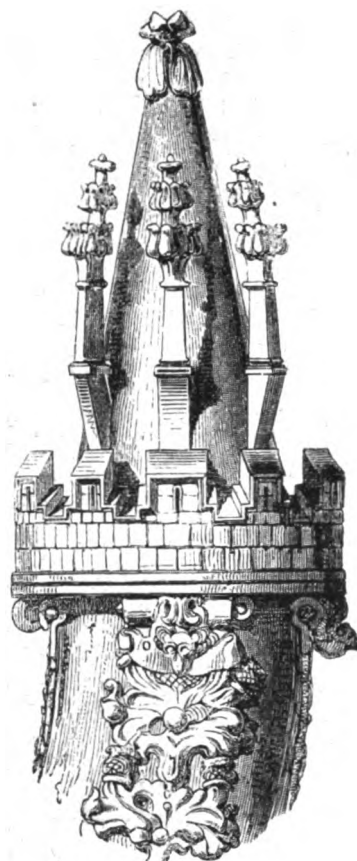

252.

Eredeti a szarv hegyesebb végének teteje is; lenn erődnék rovátkás fala, melyből kissé durva sisak emelkedik, körülvéve hat fialával, melyek a sisakból szöknek ki.

E szarvnak legnagyobb átmérője 0,420 m., legnagyobb magassága 0,440 m., szájnnyílása 0,150 m. (A hivatalos lajstromban előfordul az 1. szekrény 2., 3. és 4. osztályának 26. sz. a.)

A harmadik legegyszerűbb, az »oleum catechumenorum« tartására szolgáló esztergami szarv nem volt

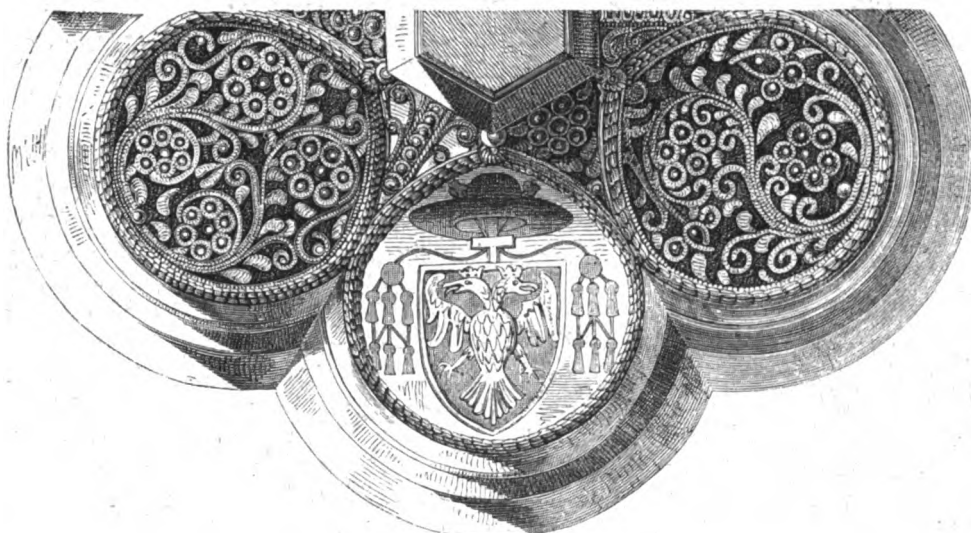
253.

kiállítva. Bock ezt is leírja és a három szarv leírását összefoglalván, következteti, hogy mind a három ugyanazon kéz műve, mihez még az is járul, hogy kettején a mesterjelnek volt ugyanazon kis ötszirmú rózsza látható. E szarvak keletkezési idejét a xv-dik század első felébe teszi, és hiszi, hogy mindnyája azon rendnek készületei közé tartozott, melyet Zsigmond király és császár alapított. Ezen rend jelvénye Horányi szerint, (*Res gestae Sigismundi*) a mesés sárkány volt, pártfogója sz. György, neve »Ordo Draconis«. Ezért látjuk e szarvak mindnyáján vagy a sárkányt magát, vagy sz. Györggyel együtt; sz. Györggyel még meglevő alakban a harmadik szarvon, maradványát az elsőn, a sárkányt magában a másodikon. Hihetőleg e szarvak a vitézrend ünnepélyeinél ivópohár gyanánt használtattak.

Volt osztályunkban hat, e korból származó kehely: három Esztergamból, kettő a pozsonyi egyházból és egy a m. n. muzeumból. E kehelyek keletkezési idejére nézve nagyobb korszakot kell igénybe vennünk, mely leszál a xvi-dik század első évtizedeibe. Mind a hatban megvan a csúcsíves stylnek tökéletesen kifejlődött kehely-alakja: fölfelé fordított harangidomú kupa, hatoldalú szár vagy cső, stylus, a szintén hatosztályú gombbal (*Knauf, nodus*) és hatlevelű láb. A kehelyek többjénél csúcsíves fülkékben álló szentek alakjai fordulnak elő; a munka pedig filigraines és zománczos. Hol alak nincsen, ott helyette dúsgazdag, merészen hajlított lombozatot látunk. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a csúcsíves stylnek kifejlett kehelyei kevésbé czélszerűek a régiebbeknél; a xiv-dik századbelieknél, mert a száruk kiszökései, érdekességei a kéznek rosszabb fogantyút nyújtanak, sőt erősen fogva, a markot még sértetik is. Nézetem szerint valamennyi itt fölhozott kehely magyar műhelyben készült; mire kivált a sajátságos filigraine és zománczmű tanúskodik. Különleges az utóbbinak színhangulata, melyet sajátságos magyarnak mondhatunk; a festékek ezek: világos kék, zöld, világos violaszín és fehér; midőn e színek lehangolt minőségben alkalmaztatnak, a hatás sokkal kevésbbé rikító, mint más külföldi zománczoké, hozzá járul, hogy a vörös szín igen ritka az efféle magyar zománczoknál, úgy szintén a sárga is, és hol e kettő előfordul is, rendesen csak csekély területet vesz igénybe. A kedvencz virág a nefelejt, sőt még a középkori ornamentális rózsza is megközelíti ennek alakját; későbbben kedvencz virággá válik

a tulipán, mely a magyar népnél még ma is az, s azért csaknem mindig ládáin és szűrein látható. A zománczok tulipánja rendesen vékony vörös csíkot mutat fehér alapon. A magyar zománczra még visszatérünk.

Misés kehely (1. táblánkat) díszítve filigraine-el és zománczczal; ily műveletű lombozatot látunk hatlevelű, legalól négyszirmú csúcsíves rózsával (Vierpass) áttörött lábán; egyik mezejét kétféjű sas fölött cardinalis-kalap díszíti: Felirat »Hunc Dionys. Card. de Széch. Prim. et Eppus Strigon. calicem renovari jussit successor Joannes Simor 1868.«*) A hatosztályu gomb fölött **marria** (az r betűt, mivel hat

mező van, megkettőztették), a gomb alatt **iohans** (itt is a felesleges s betű a hatodik mező miatt van alkalmazva és az e betű elhagyva; mert egyszerűen a német Johan-nal nem akartak élni). Különösen díszes a gomb négyszirmú rózsáival és filigraine ornamentációjával. A kupa fölfelé fordított harang-alakú, alján ismét igen finom filigraine-mű látható; e fölött pedig liliomszerű, plastikai, a kupát körülfutó szalag. A zománcz itt többnyire e kehely mezőinek alapját képezi. Kelyhünk nem a székes-egyház kincstárának, hanem az esztergami parochialis templomnak tulajdona. Magassága 0,230, a kupa nyílása 0,110. (H. I. I. szekr. 2. 3. 4. osztály 14. sz.)

Dúsan ékesített kehely, aranyozott ezüstből; a kupán lenn: »Calicem istum fecit fieri Benedictus de Zuh nobilis transilvanus p. (per) ipsum p. (Paulo) ecclesie budensis canonico datus«. Ez alatt hat medailonban: angyali üdvözet, a mágusok tisztelgése, Mária a gyermekkel, mely csengettyűt tart, keresztrefeszítés, a holt Krisztus és a szenvedő Krisztus (Schmerzensmann); ezek alatt arkádokban hat szent. A gombon (nodus Knauf) az atya isten a világögömbbel baljában, jobbával áldva, a koronázott Mária az ur istent imádva, Mária a gyermekkel; a többi fülkében zenélő angyalok. A kehely csövének alján hat-hat egymás fölötti arkádban szentek. A gomb fölötti és alatti hat-hat szent megfelel a 12 apostolnak. A hatlevelű lábón, címér gyanánt koronából felszökő félfarkas, a többi öt osztályban, valamint a kehely többi részén is filigraines és zománczos virágok. Egészen lenn ismét hat arkád hat szenttel, közből e felírás: »Ave vas clementie, scrinium dulcoris, sacramentum gracie, pabulum amoris, pignus vite, delicie coeli«. Ezen igen czikornyás feliratot élés szemmel elolvasta Knausz kanonok, Bock nem olvasta. Egy, az 1528-dik évből származó lasjtrom e kelyhet már említi. Bock a kelyhet, mint a kelyhek egyik legdúsabb példányát hozza fel. « Mi ezen dúsgazdag kehely régiségét illeti: nem merünk határozott évszámot kijelenteni; nézetünk szerint készítése a xv-dik század közepére esnék, kivált ha felteszszük, hogy erre a sváb aranymívesek, az augsburgi vagy nürnbergiek híres technikája hatott. Nem felelünk e kérdésre sem; vajjon ezen remekmű születési helye az alsó Duna, vagy pedig déli Németország? « stb. (H. I. I. szekr. 2. 3. 4. oszt. 20. sz.)

*) Széchy Dénes 1440-től 1465-ig ült a primási széken; tehát a kehely a XV-dik század közepéről származik.

W Zimmermann del.

Aus der k k Hof- u. Staatsdruckeret.

Közel rokona az előbbinek egy, a *pozsonyi káptalan részéről kiállított kehely*; szintén aranyozott ezüstműből és gazdagon díszítve filigraine-el és zománcczal. A hatlevelű lábon ott, hol ez a csőbe átmegy, a szenvedés Krisztusa jelenik meg domborműben, oldalán láthatók Mária, János, Katalin, Borbála és Péter. A gombon tizenkét arkádban: Mária, Erzsébet, apostol, apostol, apostol, Katalin, angyal, apostol, angyal, apostol, Borbála és apostol. A kuppa alján a tizenkét apostol, — egy hiányzik, — átlátszó zománccban. Egész magasság 0,250; a kuppának átmérője 0,110 n. (H. I. III. szekr. középosztály 74. sz.)

Misés kehely, aranyozott ezüst, igen finom filigraine-munkával. Hatlevelű lábát cső követi, melynek közepén szintén filigraine-el megrakott gömb; az utóbbi fölött »Literati«, alatta »Mathiae«. A kuppa alsó része filigraine-el díszítve. Magassága 0,226 m., a kuppa nyílása 0,100 m. (H. I. I. szekr. 2., 3., 4. oszt. 15. sz.) Bock keletkezését a XV-dik század végére, vagy épen a XVI-diknak elejére teszi; szerinte a technika, minden részleteiben nem olasz »magister argentarius«-ra, hanem sváb mesterre mutat, mint ezen »calix ferialis« készítőjére. Nem ugyan hazafiságból, melynek ily kérdésben

szava nem lehet; hanem a kiállított és még több magyarországi régi kelyhek rokonsága, az azokban észre vett folytonos fejlődés és a filigraines és zománcczos technika után ítélve, kimondhatjuk, hogy a nálunk megmaradt kelyhek hasonlíthatatlanul nagyobb mennyiségét magyarországi műveknek kell tekintenünk.

Más, a *pozsonyi káptalan birtokában levő kehely*, mely ismét az előbb leírt esztergamihoz hasonlít. Ez is csupa filigraine-munkából áll, zománcz nélkül és épen úgy nélkülözi a gombnak és más részeknek csúcsíves arkádait. A díszvirág itt is négyszirmú, de mely inkább a nefelejshez, mint a rózsához közeledik. Feltűnő, lábán, a gyíkok, lacerta, alkalmazása, melyek a filigraine határain mintegy csomókat képeznek; nem állanak magukban, mint állnak az esztergami legdíszesebb szarv sárkányai. Magassága 0,230. (H. l. III. szekr. középoszt. 55. sz.). Pozsonyban minden egyes kanonok saját kelyhével bír, sőt ezek fölött is van a székes-egyházban több régi kehely a mise-mondó egyháziak számára, miből következtethetjük, hogy itten rablás, vagy másféle eltulajdonítás, legalább a kelyhekre nézve, nem történt.

A kiállításnak *hatodik*, a xv-dik századból (vagyis inkább a xvi-dikkól) származó *kelyhét a m. n. muzeum küldte*, aranyozott ezüst, kivéve a kuppa felső testét a kehely minden része túl van rakva díszitménynyel, leginkább a kehely testére forrasztottal; a lombozat közt gyöngyök és rubinok vannak alkalmazva. A kuppa alján van három címerpaizs: egyiken korona fölött azon mellkép, melyet 249. ábránkon adtunk s ott apostolnak neveztünk; tovább a fal fölött egyes rovátka, konyhakanál-alakú lőrés-sel, jobbra; balra csillag; végre a korona fölött hattyú. Lenn a kehely lábán:

Regis opus donumque fui post saecula tandem
Me tria gens teneat clara Migatiadum

Leonardus Ciarius Trident. Cath. eccl. Vac(iensis) Can(onicus) sacer. ob. beneficia grati animi anno XPI. 1799. Daczára ezen feliratnak, a díszek feltűnő tulterheltsége miatt, mely a kehely kezelését nevezetesen akadályozza, keletkezési idejét csak a xvi-dik század nem épen első évtizedére tehetjük, ámbár tagadhatatlan, hogy a lombozat, egyenként véve, csodálatos technikával és jó ízléssel van kezelve. A kehelyhez tartozó patenára Krisztust koporsójában állva, látjuk vésve. E kelyhet Bock leírta a bécsi »Mitth. d. k. k. C. C.« 1867-dik évf. 111. és 112. lapjain. (H. l. III. szekr. középosztály 70. sz.)

237.

Ereklyetartó, közepén gyöngyházból faragott dombormű kerek tarcsa, foglalva aranyozott ezüstbe, melyben díszes lombozat s ennek közepén ismét drágakő jelenik meg. A dombormű Máriának halálát mutatja a tizenkét apostol jelenlétében, fejénél három, lábánál két angyal; a magasban Krisztus a boldognak lelkét tartva, felöltözött kis gyermek alakban. Összesen husz alak. A törékeny anyag nem engedte meg a készítő egész mesterségének kitértetését; mind a mellett az ügyességet tőle meg nem

tagadhatni; mely sokkal nagyobb mérvben világos a keretnek aranyműves-munkájában. A hátlap mélyedéséből az ereklye eltűnt. Ily ereklyetartót »monile« szokás volt csatt gyanánt a casulán hordani s Bock ismét ily célra ajánlja tarcsánkat. Egyet értünk vele, ha készítését a xv-dik század dereka körül helyezi; de nem érthetünk egyet vele, midőn kétségen kívül német munkának nevezi;*) mert a ruharedőzetet nem tekinthetjük oly apróra, szegletesre töröttnek, minőt Németországban már a xv-dik század közepe körül is rajzoltak, a számárhátú arkádokat pedig Olaszországban is használták; mi pedig az egésznek compositióját illeti, ez egyenesen elűt a prágai székesegyház részéről a cseh osztályban kiállított Mária-halálától, mely szintén gyöngyház-dombormű. A munka itt tagadhatlanul jobb az esztergamiénál, szabatosabb és határozottabb; de a mozgás általán mégis szegletesebb. Igaz, a ruha itt sincsen törve apró-redőre, s ezért, Bock ellen, ki a xv-dik század második feléből kelteti, régibbnek tartjuk az esztergaminál. Van valami abban, mi mintegy Schongauer Márton előfutójaként tűnik ki. Az esztergami ereklyetartónak legnagyobb átmérője 0,100 m. (a prágaié 0,115 m.) (H. l. i. szekr. 2., 3., 4. oszt. 18 sz., hol a keletkezési idő tévesen van jelezve.)

Ereklyetartó, előlapján az angyali üdvözlés, hátlapján a fájdalom, vagy szenvedés embere koporsójában felállván. (Christus in monumento, vir dolorum, Schmerzensmann, olaszul piétá, a második piétá-nak neve Krisztus holt teste, anyja ölében.)

258.

259.

260.

Az előlap jelenete ezüstből öntve és vésűzve kék zománczos alapon, a hátlapé gyöngyházba faragva; a dús lómbozatú keret egyenlő a két lapon. Bock a mű keletkezését a xv-dik század első felébe helyezi; nem mondja ugyan egyenesen olasz munkának, hanem mégis oda céloz midőn előadja, hogy

*) Sowohl die Composition des Ganzen als auch die Behandlung in der Drapirung der Gewänder, nicht weniger aber auch die Construction eines Baldachins mit zwei in Form des sogenannten Eselsrückens gehaltenen Spitzbögen zu dem Haupte der Sterbenden (wahrscheinlich die Darstellung eines kleinen Hausaltars, der bei dem Tode Marias auf altdeutschen Bildern selten fehlt) weisen mit Sicherheit dieses interessante Basrelief Deutschland zu. (Jahrb. d. k. k. C. C. III. Bd. S. 114.)

Gaddi és a Memmiek, a florenczi és sienai iskolák kedvelték az egész középkoron át ugyanezen tárgyat, t. i. az angyali üdvözlét összekapcsolva »pietával« előadni, a megváltás kezdete és vége értelmében; sőt egy lépéssel tovább menvén, ugyanegy mesternek tulajdonítja az esztergami azon díszkehely készítését is, melynek kuppáján szintén az angyali üdvözlét és a feltámadás igen hasonló módon előadva fordul elő. Az ereklyetartó legnagyobb átmérője 0,080. (H. l. I. 2., 3., 4. osztály 22. sz.)

Ereklyetartó vagy chrysmarium, melyben, Bock szerint, talán a királynak koronáztatása alkalomával, fölkenésére szolgáló szentelt olajat tartották; ma nem használják egyházi célra. Bock az aranyművesség fénykorából valónak mondja, melyben az egyház szolgálatából a királyi udvarokéba lépven az alakzást legnagyobb ügyességgel mintegy játszavagyakorolta. Szerünknek testekét facetirozott félgömbből áll, melyet egymásra csavarhatni; a félgömb hegyi kristályból készült; belsejében a lábnak ide tóduló gombján az I. H. S. betűt olvassuk, miből kitetszik, hogy volt mégis idő, melyben az edény egyházi célnak szolgált. Az ilyféle szereken alkalmazott eső helyett itt a kutya, birka, pásztorbot, rongyos ruha és valóságos kulacs után félre nem ismerhető elveszett fiú fordul elő; testének részei ezüstben vannak mintázva, ruhadarabja aranyozott, a gyepe zöld átlátszó zománcz. A két félgömbnek összekötését aranyozott rubinokkal díszített szalag elrejt; teteje stylizált lombozat, kék zománcz-gömböcskékkel. A XVI-dik század elejének kitűnő aranyműve. (H. l. I. szekr. 2., 3., 4. osztály 23. sz.)

Nyolczszögű »Agnus Dei tartó«. Az előlapon hegyi kristálytábla alatt a bárány viaszban mintázva; felirat: »Agnus dei qui-t(ollit) p(eccata) mundi, misere(re) et da nobis pacem.« A hátlapon 0,050 m. átmérőjű medailon, melyen sz. Katalin kivégeztetését ábrázoló gyöngyház-dombormű; az aranyozott ezüst kereten nyolcz, kiválólag stylizált levél; mindegyik közepén smaragd-virág és gyöngyök. (H. l. I. szekr. 2., 3., 4. oszt. 19. sz.)

Püspöki pásztorbot (peditum, pastorale, Krummstab, lituus). Egész magassága 1,880 m. A csigának átmérője 0,210. Az aranyozott ezüst botnak van négy gyűrűje és egy erősebb gombja (nodus), felülete pikkelyes; csúcsíves tabernaculum fölött görbül a csiga (volute), melynek közepén Mária a gyermekkel sugár koszorúban áll, feje fölött két angyal koronát tart. A botnak régibb részei a XVI. század beállta körül készültek, de későbbben több toldalék jutott a bothoz. Maga nemében egyetlen volt osztályunkban; általában a régi püspöki és apáti bot Magyarországon igen ritka; van még egy a szepes-váraljai székes-egyházban, de ez is különféle restauration esett át. (H. l. I. szekr. 2., 3., 4. oszt. 16. sz.)

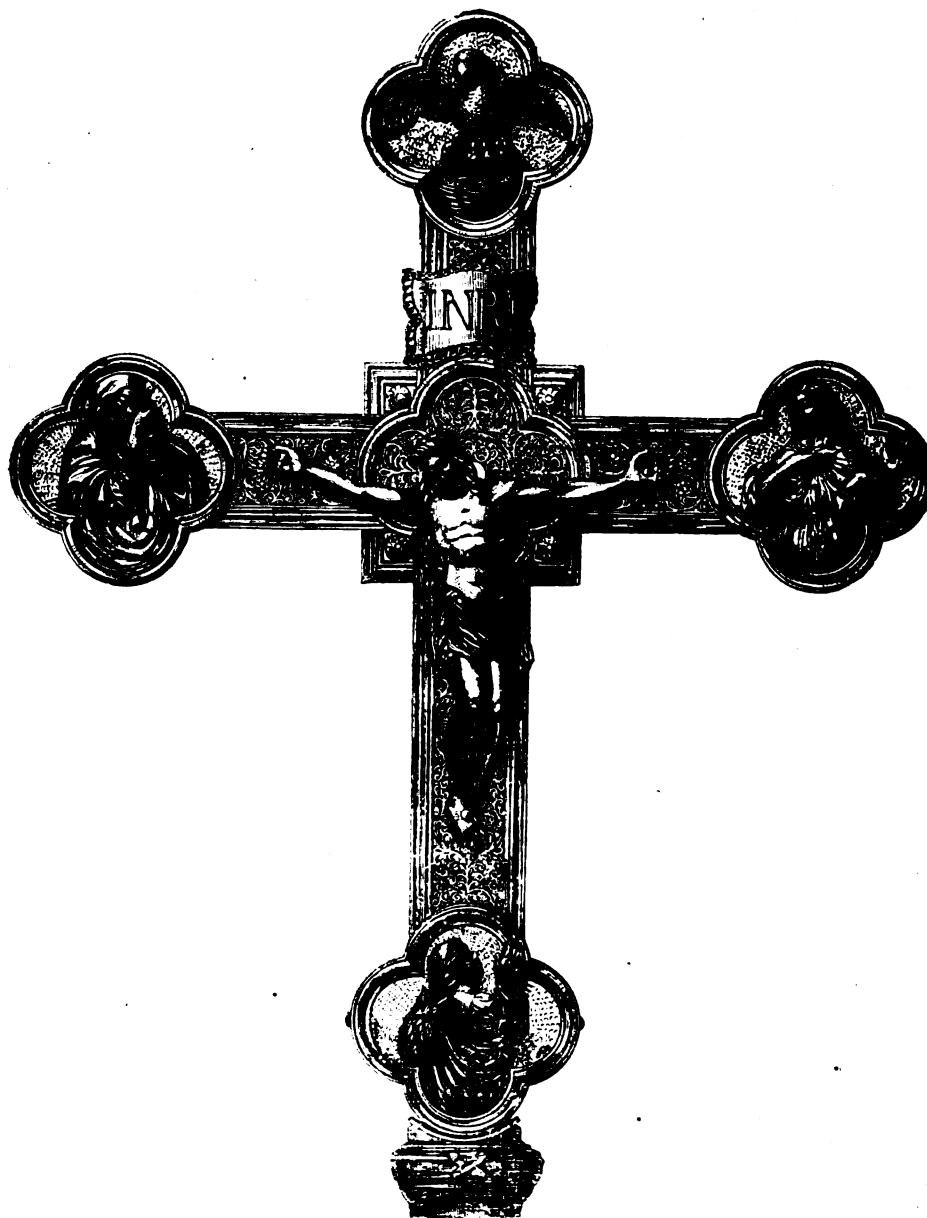
Nagy processionalis kereszt, ágai hegy-kristályból, foglalva aranyozott ezüstbe és dúsan díszítve rubin-féle üveggömbökkel. Közepén Krisztus, fölötte három fiúkében igen kis mérvű szent, ezüstből; közöttük ereklyetartó szekrényke; lába szintén aranyozott ezüst, díszítve késő csúcsíves lombozattal és rubinféle pastákkal. Lábát és Krisztusát Baráti István, kinek címere is rajta van, 1607-ben készítette és az egészet Telekdy nagyprépostnak ajándékozta. Magassága 0,930 m. (H. l. I. szekr. 2., 3., 4. oszt. 21. sz.)

Az esztergami metropolisban őrzik az úgynevezett *apostoli keresztet*, crux apostolica, is, melyet szokás ünnepélyes alkalommal, a koronázásnál a király előtt vinni. Rúdja (stylus, calamus) új, de maga a kereszt a XV-dik század közepén készült aranyozott ezüstből. Közepén a fölfeszített Krisztus négy-szirmú rózsában (Vierpass), fölötte szintoly rózsában a fiait vérrel tápláló pelikán; jobbra a kesergő Mária, balra János evangelista, lenn Magdolna. A keresztnek magassága, rúdja nélkül 0,320 m. Kereszt-ágainak legnagyobb kiterjedése 0,260 m., az ágak szélessége 0,030, mélysége 0,020. Ez utóbbiból domborodnak ki a rózsák alakjai, maguk az ágak lombdísze átlátszó kék zománczon keresztül látszik. A hátlap négy végső rózsáiban látjuk az evangelistákat, a középsőben a szűzet a gyermekkel, de nem domborműben, hanem nielloban; nigellum úgynevezve fekete festékéről, mely a rézmetszetű táblák módjára bevéssett résekbe van olvasztva és az egész aztán csiszolva. Bock itt maga figyelmeztet, még pedig egyenesen a kereszt olasz eredetére, még pedig a florenczi iskolából, sőt Ghirlandajót és Peruginót megnevezi, kiknek egyikét az alakok rajzolójának tarthatni. (Ghirlandajót előbb, ámbár ezt sem határozottan, Peruginót éppen nem.)

Azon *püspöki süveg*, *infula*, melyet a primás használ, midőn a királyt koronázza, egészen újítva ugyan, hanem a régi díszek és alak használatával úgy, hogy a süveg nem éri el a későbbi iszonyú magasságot; alapja be van hintve gyöngyökkel. A két szalag, taeniae, aranyozott ezüst esattokkal a mitrához kötvék,

ezeket madarak gazdagon stylizált lombozattal; a két végén egy-egy saphir; a taeniák két lapján: 10 saphir, 5 topaz, 9 amethyste, 3 granát, 5 chrysolite és 2 rubin. (H. I. I. szekrény 2., 3. és 4. osztály 24. szám.)

Hímzett diptychon. Jobbra (heraldikailag vége) Krisztusfő, balra Mária feje, a fájdalom embere és anyja véres verítékben könyezve. A fejek aranybrokat mélyedésből szálnak fel, színesen hímezvék, hanem nagy mérséklettel a hangulatban. A jellemzetesen tartott töviskorona és a hajazat színes selyemmel és aranyszállal körülfont igen vékony sodronyból készült. Krisztusnak három liliomból álló kereszt nimbusa, a töviskorona és Máriának fátyola gyöngyökkel van díszítve. A szekrényalaku tartalék

261.

kívül vörös selyemmel van bevonva. Az egyes tábláknak magassága 0,200, szélessége 0,180 m., mélysége 0,033. A xv-dik század jó idejéből származik. (H. I. I. szekr. 2., 3., 4. oszt. 25. sz.)

Krystály-szekrény. Facetirozva, foglalva aranyozott és niellirozott ezüst keretbe. Alján belül tíz átlátszó zománczos lombozatú díszes medailon. Hossza 0,440, szélessége 0,300, mélysége 0,260 m. (H. I. I. szekr. 2., 3., 4. oszt. 27. sz.)

Pápai gyűrű, az az olyan, minőt a pápák az egyházi főnököknek, ha azok Rómát látogatják, emléktől ajándékozni szoktak. Erre mutat nemtelenebb ércz-anyaga és azon körülmény, mely szerint a krystálykőnek vörös színe csak az alája tett foligliától származik; de erre mutat még inkább az egyűrűn látható pápai tiara és a felírás PA. SISTO, mely alkalmasint a xv-dik század egyik Sixtus pápájának

tulajdonítandó. A gyűrűn látható toboz már a renaissance kedves ékítménye, a gyűrű nyakán az evangelisták jelvénye látható.

202.

A primás és az esztergami káptalan részéről kiállított **mellkereszteket** egymásután hozom fel, ha egyik másik a csúcsíves korszakon innen is helyezendő.

Keresztalakú ereklyetartó, táblakő aranyba foglalva és csodálatos kék, zöld és fekete zománczsal díszítve, attól nagy gyöngy csüng le. Egy 1687-ben szerkesztett lajstromban Lósy primásnak (1637—1642) tulajdonítatik, de lehet Lósy koránál régiebb is. (H. I. III. szék. felső oszt. 18. sz.)

Keresztalakú ereklyetartó, táblakő; hátsó oldala mint az előbbi zománczozva. A régi lajstrom szerint hajdan Telegdy primás (1330—1349) tulajdona. Nem tarthatjuk oly régieknek. (H. I. III. szék. felső oszt. 19. sz.)

203.

Táblakővel, rubinnal, saphirral, topázzal és gyönggyel díszített *mellkereszt*, feketére zománczozva. Hátlapjain kék alapon fehér bárány zománczozva, feketén a passionak eszközei. 1636-ban Pázmány primás (1616—1637) a kincstárnak ajándékozta. (H. I. III. szék. felső oszt. 20. sz.)

Saphirral és gyémánttal ékesített ezüstbe foglalva: *mellkereszt*. Hajdan Pázmány Péteré volt, utóbb Perényi püspöké, ki azt a kincstárnak ajándékozta. (H. I. III. szék. felső oszt. 21. sz.)

Ezüst mellkereszt, hat nagyobb táblakő képezi a keresztet. (H. I. III. szék. f. oszt. 23. sz.)

Táblakő-kereszt, gazdagon zománczozva, fenn béka két fehér sárkány közt, két kereszt-ágán egy-egy oroszlán, lenn két fehér ló közt grotesk-fő. Az átlátszó zománczos hátlapon lombzat közt két páva. A XVI-dik század aranyműességének pompás munkája. A fentemlített, 1687-ben szerkesztett lajstromban fel van jegyezve, hogy Bőjte Miklós kanonok († 1640) tulajdona volt. (H. I. III. szék. felső oszt. 17. sz.)

Az esztergami sok régi casulából öt jutott a kiállításra:

Bakács Tamás, primás (1497—1521) casulája, címere fél egyszarvú kettős hármashegyen. Arany-brokat ezüst ornamentációval. A himzett kereszt alsó ágán Mária a gyermekkel, sz. István, László, Imre; a kereszt-ágon két püspök. (H. I. I. szék. 2., 3., 4. oszt. 6. sz.)

Kutassy János, primás (1597—1601) casulája, címerével: fél szarvas kereken, a (mostani Pálffyak címere). Vörös alap, ezüst brokattal és nagy sárga selyem-virágokkal. A himzett kereszt alsó ágán Péter, András és Fülöp (major) apostol, a kereszt-ágon az angyali üdvözlés. (H. I. I. szék. 2., 3., 4. oszt. 5. sz.) A casula régiebb Kutassy koránál.

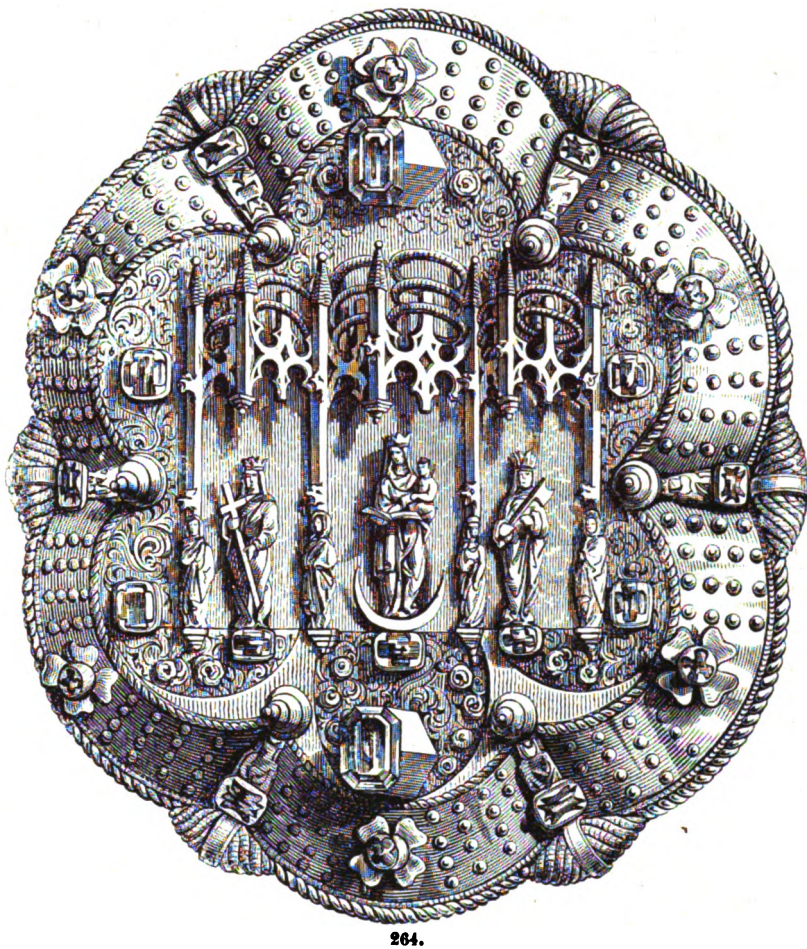
Casula, aranybrokat, igen ép, nagy pompás bársony virágokkal (stylizált tövissek), minők a XV-dik és XVI-dik században oly gyakran fordulnak elő. A tövön fenn az atyaisten, alatta galamb, lejjebb Krisztus nyers keresztfán, körülvéve Schongaueréhez hasonló angyalokkal; a kereszt alján Magdolna a keresztet átkarolva, alatta püspök, ez alatt sz. György béka-alakú sárkánnyal; legalól címer: tálat tartó kéz, körülvé csillag és félhold. A himzett kereszt sok helyütt restaurálva. (H. I. I. szék. 2., 3., 4. osztály 7. szám.)

Casula, aranybrokat, nagy vörös bársony-virágokkal. A himzett keresztben Mária a gyermekkel, jobbra, balra imádó lebegő angyal, Mária alatt alexandriai Katalin, legalól Rozália. (H. I. I. szék. 2., 3., 4. oszt. 8. sz.)

Casula, aranybrokat, violaszínű alappal, behímzett keresztben fennt Mária koronázása, alatta az égbe emelkedő szűz, jobbra, balra és alatta Schongauer styljében felfogott angyalok, kik a szűzet viszik. Ezek alatt a szűz sírjánál tizenegy apostol, (legalább annyi nimbuszt olvashatni) és egy pap, talán ez a tizenkettedik t. i. sz. István, az első püspök. Legalól Tamás apostol. (H. I. I. szék. 2., 3., 4. oszt. 9. szám.)

Eddig leginkább az esztergami egyházi kincstár XV-dik századbeli gazdag tárgyairól volt szó. Különös, hogy a sok casula egyikével sem maradtak meg azon roppant nagyságú csattok, broche-ok,

fibulák, morsus casulae, Pektoralkrampen stb., melyekkel a köpeny két szélső részét a mellen összetartották. Az itt másolt a m. n. muzeumnak egyik példánya, de néha ily óriási csatt a casula mindkét szárnyára nehezkedett. Példányunk a csúcsíves styl hanyatlásának idejéből való s azért Bock azt, ízetlensége miatt, sajátságos magyarnak mondja. Köszönjük az elismerést; de egyszersmind el kell ismerni Bocknak is, hogy csattunk keletkezési korában a csúcsíves stylnek saját hazájában is már vége volt és ott sem készültek többé ízletes művek e stylben.

264.

Az esztergami öt casulán kívül volt még a későbbi csúcsíves korból származó öt más casula; négy a bártfai parochia, egy Ipolyi besztercei püspök által küldve.

Casula, aranybrokat, vörös virággal. Tövéen atyaisten, Mária a gyermekkel, Péter és még egy apostol, keresztágán az angyali üdvözlés. Rosz állapotú. Bártfa. (H. l. I. szekr. 2., 3., 4. oszt. 28. sz.)

Casula, aranybrokat ezüst ornamentációval. Tövéen menekülés Egyiptomba, János evang. jelvénye, a körülmetélés, Márk oroszlána, a pásztorok tisztelgése, Lukács és Máté jelvénye; kereszt-ágán az angyali üdvözlés. Rosz állapotú. Bártfa. (H. l. I. szekr. 2., 3., 4. oszt. 29. sz.)

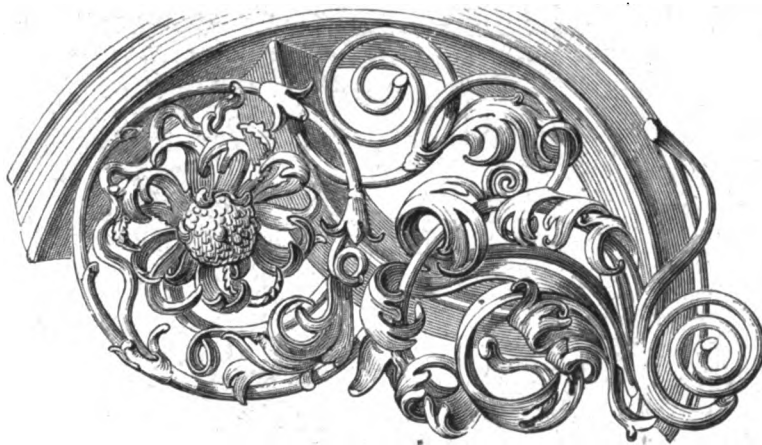
Casula, arany-brokat, vörös bársony-virággal. Fenn Mária a gyermekkel és két imádó angyal, ez alatt két női szent. Rosz állapotú. Bártfa. (H. l. I. szekr. 2., 3., 4. oszt. 30. sz.)

Régi casulának hímzett keresztje. Fenn a feltámadás, ez alatt Mária a gyermekkel, a kereszt ága végein az evangelisták jelvényei felirattal. (H. l. I. szekr. 2., 3., 4. oszt. 31. sz.)

Zöld-bársony casula. Hímzett keresztjén fenn püspök, jobbra Borbála, balra Lucia. Tövéen János ev., alatta még más apostol. A restaurált casula Ipolyi püspök tulajdona.

Volt osztályunkban két óriási monstrancia is: az egyik Járfalváról, Mosonmegyéből (Jahrendorf), a második a pozsonyi székes-egyházból. Mindkettőt Rómer tüzetesebben leírta, a pozsonyit a »Pozsony és környéke« című 1865-ben megjelent munkában (306. sk. l.); a járfalvit a »Győri történelmi és régészeti füzetekben« I. k. 97. sk. l. Rómer mindkét monstrancia rajzát is adja azoknak leírásához; miért is e két monstranciát itt csak röviden említem.

A járfalvai monstrancia aranyozott ezüstműből készült. Lábán: »O mater dei memento mei«. Az erre következő hat osztályban: sz. Ferencz a stigmákkal, a sienai Katalin menyegzője, István kövekkel, Miklós almákkal, a nagy Kristóf és alexandriai Katalin. A monstrancia teste vagy láza igen csínosan és ízletesen hajlított lombozat-tekeresen emelkedik; e lombozat legkitünőbb részét másolatban adja

265.

fametszetünk. A test közepén, a lunulának (félhold, melybe a szentelt ostyát teszik) szánt millye oldalán jobbra sz. Klára a feszülettel, mellette kisebb alakban Magdolna; balra sz. Orsolya a nyillal, mellette kisebb alakban keresztelő sz. János. A millye fölött hajlított fialakból álló rakvány; ennek alsó emeletén

Mária a gyermekkel, előtte kisebb alakban magyarországi sz. Erzsébet; felső emeletén a győzedelmes Krisztus, előtte kis angyal. Az egészen áttörött sisak alacsony. E monstranciát a maga nemének remekművei közé kell számítanunk. Az alakok nem tökéletesek ugyan, hanem a lombozat és virágok a legjobbak közé sorozandók, mit a csúcsíves aranyművesség valaha teremtett. Egész magassága 0,940 m., legnagyobb szélessége 0,260 m. (H. I. I. szekr. 2., 3., 4. osztály 4. szám.)

266.

Még nagyobb a járfalvinál a pozsonyi monstrancia; építészeti szerkezete tisztább ugyan, a fialák mindenütt még egyenesen szállnak fel; de ritkább abban a plastikailag kidolgozott emberi alak és a növénydísz s így csakis architectonikusnak mondhatni, és ércz-anyagának kevésbé megfelelőnek. Monstranciánk lába nyolcz osztályú, minden mezején egy Krisztus életéből vett esemény jelenik meg egyszerűen bevésve ú. m. Mária a gyermekkel, az utolsó vacsora, Krisztus elfogatása, három hárfázó angyal, Krisztus Pilatus előtt, meggyaláztatása, a keresztet hordva, levétel a keresztfáról, végre az üdvözítő feltámadása. A gomb fölött mintegy csúcsíves kápolnácska, e fölött, a fő emeleten a kerek kristály-millye s abban az ostya tartására való lunula; jobbra, balra áttörött fiala, dús szárnyakban az angyali üdvözlés egy-egy apostollal, igen kis mérvű alakokkal. A szintén egészen áttörött tetőben a szenvedő Krisztus. Egész magassága 1,080 m., legnagyobb szélessége 0,380 m. A lábnak helsejében az 1517-dik, mint készítési év van bevésve, de mesterének neve és születési helye ismeretlen.

(H. I. I. szekr. 2., 3., 4. oszt. 33. sz.) — Cislajthania igen gazdag levén régi

monstranciákban, osztályában is sok volt kiállítva, mik közt a morvaországi sedletzi első helyen áll; kisebb ugyan a pozsonyinál, hanem arányaiban és sokkal karcsúbb szerkezetében még ízletesebb; egész

*) A monstranciák az úr napja ünnepélyének behozatalával szoros viszonyban állanak. Amaz 1311-ben a vienni conciliumban alapított. Az első monstranciák üveg- vagy kristály-millyéből állottak, e fölött kereszt, az alatt alacsony láb volt; csakis a XIV-dik század második felében keletkeztek a pompás monstranciák, s most leginkább a magasba terjeszkedtek, míg a renaissance korában inkább szélesbedtek és az ostyát sugárzó nap vette körül az írás ezen szavai szerint: »in sole posuit tabernaculum suum« (I. Mitth. d. k. k. C. C. I. 1856. évf. 206. l., hol a pozsonyi monstrancia van leírva.)

századdal régiebbnek tartják a pozsonyínál. Leírta Heider a »Mittelalt. Kunstdenkmale d. öst. Kaiserstaates« című munka I. kötetében.

Említendő a *magában álló sz. benedeki szent sír*. A zárda és templom, melynek tulajdona volt, Magyarország legépebb, legteljesebb és legtisztább XIV-dik századbeli építménye; benczés-rendűek emelték, ma az esztergami káptalan birtoka. Ezen fába faragott sz. sír a házféle ereklyetartók (Reliquien-schrein) alakját vette fel, a csúcsíves stýlnak igen magas tetejével; eredetileg négy kereke volt, melyen kivált nagypénteken, processionaliter körülvitték. Talapja hosszoldalán alvó és ébredő örök domborműben vannak alkalmazva; az egyik rövid oldalon Krisztus a limbusban, a másikon a sz. asszonyok sírjánál. Maga a szekrény, vagy koporsó eredetileg áttörve volt, minden hossz-oldalán négy-négy, rövidjén két-két apostol állott az áttörések mellett, melyeken keresztül Krisztus holtteste volt látható. Az igen meredek lombozat díszes tető alján és ormán ékes kakastaréj. A szekrény előtt gyám szökött ki, melyen hihetőleg a még ma is a parochiában meglevő díszes monstrancia állott; e fölött áttörött külön tetősisak emelkedett, melynek csekély maradványai azonban más helyen találtattak fel. Ezen szent sírt legújabbban a primás restaurálva áttette esztergami metropolisába, mire új felírása vonatkozik: »Aediculam hanc olim Ecclesiae Conv. S. Benedicti de juxta Gron suam fecit et reficiendam jussit Joan. Simor A. Eppus Strigon. a. d. 1872.« Ma a szekrény egészen zárva van és hiányzik abban, vagy legalább nem látható Krisztus teste. A faragvány egészben durva, jobb és ízletesebb a díszekben, mint az emberi alakokban. Kiállításunkban ezen szent sír a III. szekrény előtt állott.

Ezen szent-sír emberi alakjainál hasonlíthatlanul több művészeti becsesl birt *sz. Gábor arkangyal*, melyet az eperjesi parochia küldött; Gábor angyalnak jellemzi, bár szárnyainak nyomát nem találtuk, feje ékesítése és ezen alaknak szokásos mozdulata, melylyel a szűzhez közeledik, fel kell tehát tennünk, hogy hajdan az angyali üdvözlét csoportjának egyik alakja volt. Eperjesen a parochialis templom tornya melletti fülkében állott, hol minden káros viszontagságnak volt kitéve; talán a kiállításon nyert becsülése folytán meg van mentve a végveszélytől. Mindenesetre biztosabb helyet érdemel ezen faszobor, melyen az arcznak és a mozgalomnak gyöngéd kifejezése mindenképen elismerésre méltó. Megvan, daczára, hogy a szobor oly sokáig az esőnek, szélnek és más káros befolyásnak volt kitéve, még befestése is: alsó ruhája zöld, köpenye vörös, a meztelen testrészek színe igen mérsékelt, az ajkak alig, az arcz épen nem vörös; a hajszalagon, mely az arkangyalt legjobban jellemzi, még az aranyozásnak is megvannak nyomai. A XVI-dik század kora idejében keletkezett. Egész magassága 1,460 m. Osztályunkban az I. szekrény előtt lajstromozott szabadon álló tárgyaknak 14. sz. alatt fordult elő.

Schongauer Márton (1445—1499). A németek és francziák szépnek, az olaszok jónak nevezik; (»Martin Schön, le beau Martin, Martino buono«) még egészen a középkorba tartozik, míg Dürer Albrecht (1471—1528) már megismerkedett az olasz renaissance-al és ide s tova annak befolyást is engedett munkálkodására. A m. n. muzeum egy, részben *aranyozott ezüst serleget* állított ki, melyen e két mesternek rézmetszetei vannak vésve (l. ide mellékelt táblánkat). Jobbra Krisztus keresztelése, balra sz. Antal sárkánnyal; e két jelenet Schongauernek, közepén sz. Jeromos, Dürernek rézmetszete után van vésve. Igen nevezetes a B. H. betűs mesternek ügyessége, ki a két festész szellemébe oly élénken tudott behatni, mintha csak maguk vették volna. Megvan itt is a két mester közti főkülönbség, Schongauernél a gyöngéd, vallásos ihletű érzés, Dürernél a jól értett és érélyesen keresztülvitt realismus. Amaz érzést nem csak a keresztelő vizet ájtatosan fogadó Krisztusban, hanem a mellette álló angyalban is találjuk kifejezve, ki, mint Schongauernek angyalai általában, se nem férfi, se nem leány, hanem, mintegy a nemek közt álló, nemet nélkülöző, túlvilági lény. Ellenben Dürernél, kivált apokalypsisában, az angyalok a legerőteljesebb férfiak, kik nehéz munkáikhoz mért testtel vannak ábrázolva. A B. H. monogramm többféle, ama korban élt mesterrel közös. Vajjon ezen H. B. nem Hanns Baldung nevét jelenti-e? született 1470 és 1480. közt, meghalt 1545-ben. Eleinte Schongauer mestert követte, későbbben 1507-től 1509-ig Dürer műhelyében dolgozott; mely mester stýljéhez ezentúl inkább ragaszkodott; ő festette a breisgaui, freiburgi főoltár képeit, Freiburgból ismét Strassburgba, rendes lakhelyére, ment vissza; nevéhez még a Grien azaz Grün nevét csatolta, mivel azt mondják, különösen szerette a zöld színt (l. élete rövid leírását és képei és metszetei lajstromát »Allg. Künstler-Lexikon von Dr. Julius Mayer«). A B. H. monogramm mellett a táblára írt 1512-dik évszám a mű keletkezését igen szabatosan határozza. Van e serlegen két fölirat is,

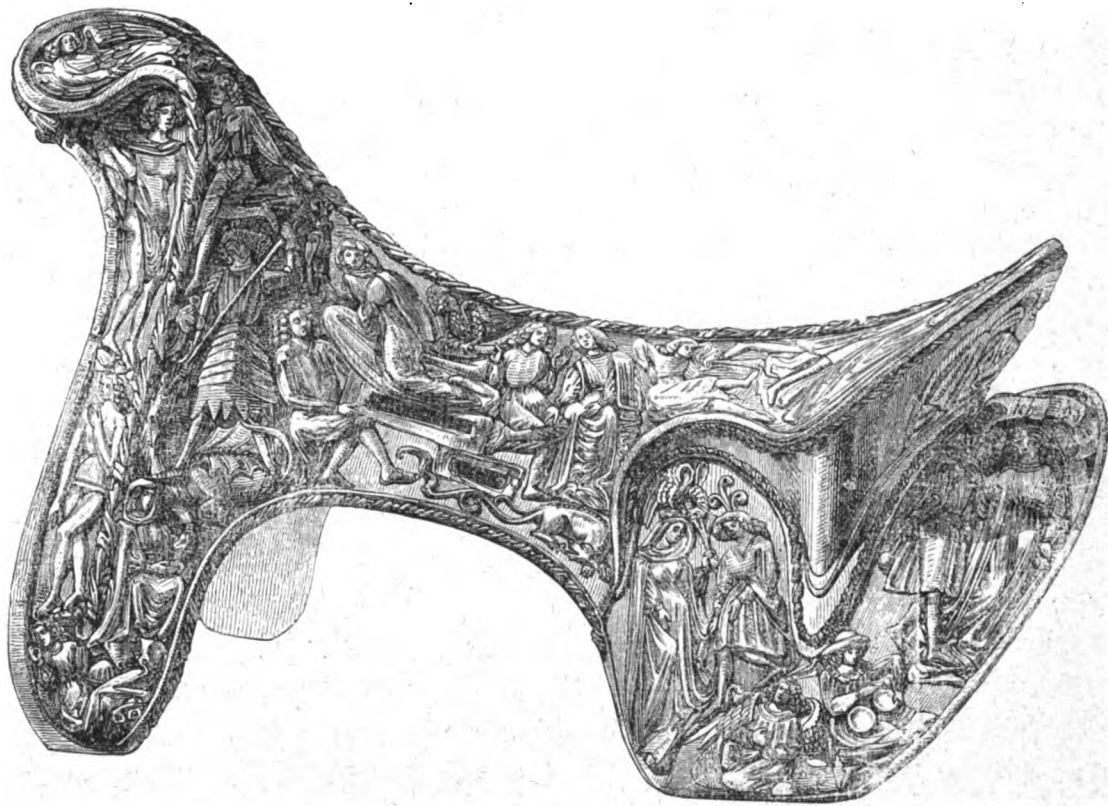
fennt: »der gesegn uns das trinken und das essen, der den himel hat besesen;« alól: »Gott allein die ehre«. Magassága 0,170; átmérője 0,120. (H. I. III. szekr. közép-osztály. 57. sz.)

267.

Van a m. n. muzeumnak még sok e korból való, majd egyszerűbb, majd domborművekkel ellátott ezüst serlege, melyek közt valamint tetsző alakja miatt, úgy azért is, mert ezen alak egészben hasonló az elébbiéhez, idézhetni az ide rajzoltat is. Alsó és középső díszszalaga a csúcsíves styl kedvencz levelét, bár némileg már újított idomban megtartja, míg felső szalagja a renaissance ornamentatiójához inkább közeledik.

A magyar n. museum három elefántcsont dísznyergének egyikét állította ki. Ezen dísznyergek a nagy ritkaságok közé tartoznak, kivált ha oly gazdagok, mint az itt rajzban adott. Muzeumunkba a Jankovich-féle gyűjteménnyel került, hova Bukurestből jutott; hazája Burgund, keletkezési ideje a XV. század, mit kivált a jelmezek tanúsítanak. Rómer a domborműveket leírta a »Mitth. der k. k. C. C.« X-dik 1865. évf. I. s. k. I. azonban a jeleneteket s honnan vevék, elegendőképen nem magyarázta, mi különben nem kis feladat, kivált a folytonosság hiánya miatt, melyet a nyereg alakja az értelem nagy nehezítésére, okoz. Rómer barátom joggal legnagyobb súlyt fektet a leggyakrabban előforduló harcra a sárkánnyal,*) a középkor e kedvencz

268.

*) »Was die Erklärung dieser Darstellungen anbelangt, glaubte ich beim ersten Anblick hier die Sage des h. Ritters Georgs; einen der liebsten Gegenstände der blühenden Ritterzeit vor mir zu sehen«, de mivel sok nem egyezik meg e legendával, R. máshova veti pillantását: »Eben so wenig befriedigend fiel die Forschung auf dem Felde der ritterlichen Poesie aus. Zwar finde ich den Kampf mit den Lindwurm in den Nibelungen, in Tristan u. Isolde; der Spielmann kommt im Herzog Ernst und König

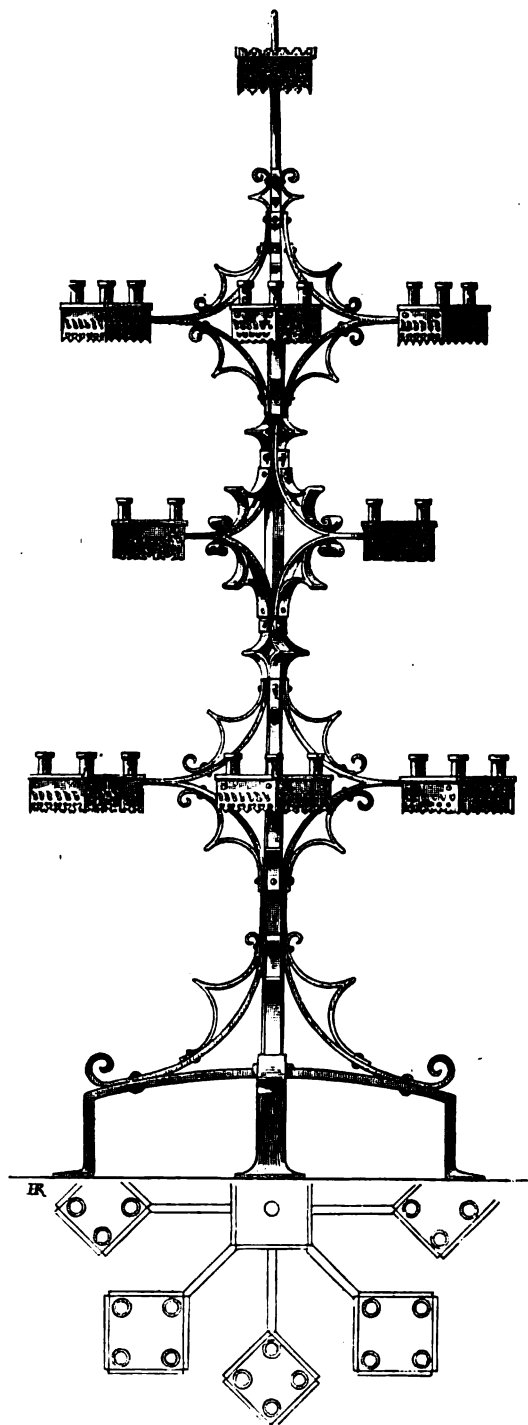
tárgyára. Nyergtink csak díszként volt mutatva, nem pedig használva; mert azon rések, melyeken keresztül a ló hátára erősítő szíjakat kellett húzni, nincsenek kivágva. A festéknek több helyütt előforduló maradványa, bizonyítja, hogy az egész, hajdan be volt festve; mint általában a középkor elefántcsont-reliefjeit befesteni szerette. Az osztrák osztályban szintén volt elefántcsont-nyereg, azonban korántsem oly gazdag alakokban mint a miénk. Nevezetes volt annak igen naiv felirása (l. »Die öst. kunsth. Abth. auf der Wiener Weltausstellung 1874. hol rajza a 67-dik lapon látható). (H. l. I. szekr. 2., 3., 4. oszt. 34. sz.)

A bártfai parochialis templom, mely hajdan a cisterciarendnek tulajdona volt, a középkori egyházi szerek valóságos muzeumának tekinthető; régi casuláit említettük, kitűnő szentségháza, számosak a fa-székek és szekrények, igen nevezeteseek oltárai; de a nálunk másutt csak igen gyéren előforduló ritkaságai közé tartoznak több rendbeli a XV-dik és XVI-dik századból származó kovácsolt-vas-művei is, nevezetesen gyertyatartói és csillára. E nemből hármat látunk a kiállításon.

Ezen egyszerű *vas-csillár*, úgynevezett *corona lucida*, nem egyéb, egymás mellett henger-alakban helyezett vaslemezkeknél; ilyenek még másutt is, ámbár ritkán, láthatók; egyet láttam Dézsen, hol azt, ama koronának mondják, melyet izzó állapotban Dózsa fejére tettek. Azonban ez is csak olyan »corona lucida«, mint a bártfai.

Meglehet, hogy a mondára alkalmat adott nemcsak a korona-féle alakja, hanem a »corona« neve is. (A zárt ajtó előtti tárgyak 15-dik száma alatt volt felakasztva.)

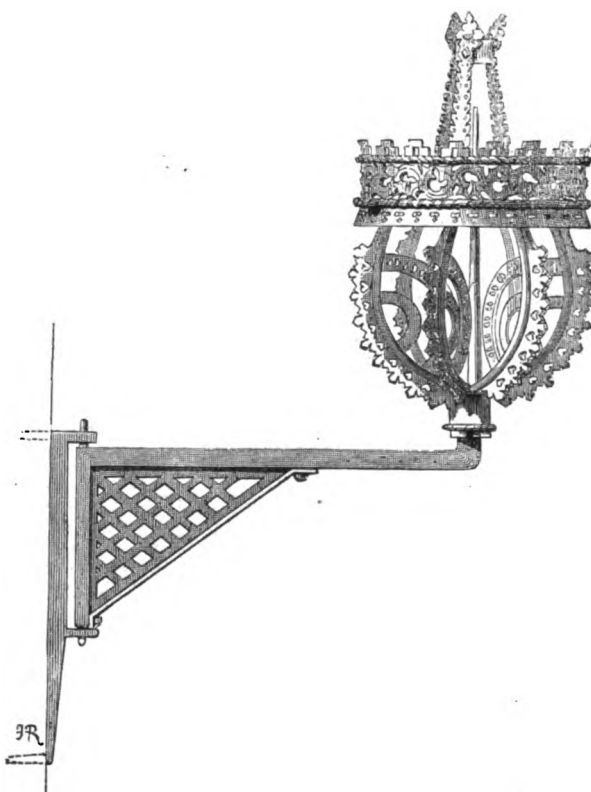
Álló-gyertyatartó kovácsolt vasból; három egymás fölötti emeleten van tizenkét karja és ezek végén tányérja, mely utóbbi négy-négy

270.

269.

271.

tövisén ugyanannyi gyertyát egészben, tehát 43-at hordhat, legfeljebb még egy erősebb tövis nagyobb gyertya hordására mutatkozik. Mint alaprajzunkból látjuk, az alsó és felső elágazás szöglet alatt áll felénk, a középső pedig egyenesen. A munka meglehetősen szabatos; ámbár itt inkább a célra, mint az ékességre voltak tekintettel. (H. l. a zárt ajtó előtt 11. sz.)

Rother so wie in Tristan vor, auch der Kampf des Löwen fehlt nicht; es scheint demnach, als wenn hier hauptsächlich Meister Gottfried's von Strassburg berühmtes Gedicht vergegenwärtigt worden sei, obwohl alle die Details nicht genau passen wollen, oder als symbolische Beigaben zu nehmen sind« stb.

A harmadik példány *fal-gyertyatartó* volt, minőt az oltárok oldalain is alkalmaztak és mint még ma is alkalmazva van Bártfán; ez már ékeesebb az előbbinél, az áttörött munka ízletes, kivált az abroncs lombozata. Egyébiránt a legnevezetesebb az, hogy valamint itt nem, úgy az álló gyertyatartónál sem volt semmi befolyással a kőépítészet, mint volt más érczmunkáknál, kivált a monstranciáknál (H. I. a zárt ajtó előtt 8., 9. sz., mert egy pár volt kiállítva.)

Megemlítendő még a bártfai templom *gyertyatartó-póznája* is, igen csinos lombozata miatt, mely a fapálca körül vonul; a pálca kékre van festve, a csúcsíves hármassal levél aranyozva. (H. I. a zárt ajtó előtt 7. szám.) E pózna tetején tányér és tövis volt, erre alkalmazták a gyertyát, melyet vagy processióban vittek, vagy talán a pózna a húsvéti gyertyának szolgált, melyet Olaszországban még ma is használnak.

A kassai sz. Erzsébet című, hajdan parochiális, jelenleg székes-egyházának főoltára minden esetre legpompásabb volt egész Magyarországon; de minthogy, mégpedig csak századunk elején, elvesztette szekrénye fölötti díszes és sok fialás rakványát (Aufsatz) és az ezen előforduló fa-szobrokat; a szerkezet teljességére nézve ezen oltárt fölülmulják a lőcsei, bártfai és besztércze-bányai oltárok. Mindazonáltal a felhozottak egyike sem dicsekedhetik oly jeles és nagyszámú képekkel, mint a kassai oltár; egyike sem mutathat fa-szekrényében oly sikerült fa-szobrokat, melyeket Riemenschneider, híres fadaragónak, tulajdoníthatunk. A lőcsei oltár rézmetszeti másolata ki volt állítva, úgy szintén a kassainak összege, mint ezt Frey Lajos, budapesti építész, színes képben restaurálta; de ezen összegen kívül láttuk a kassai oltár-szekrénynek faszobrait is fényképekben, a 12 főképnek körrajzát és ezek és a mellékképek számos, az eredetint átrajzolt fejeit; mindezt, kivéve Frey képét a forgó állványon.

1846-ban vizsgálván a kassai sz. Erzsébet-templomot, feltűnt előttem az oltárképek jeles volta, de akkor csak általánosan ítéltettem értékök fölött; mert a sok füstölés a képeket csaknem barna, a festést elhomályosító felülettel bevonta volt. Sikerült a várost a képek tisztítására rábírní s ennek alkalmával, 1847-dik május havában a főábrákat körvonalokban lerajzoltam, de egyszersmind megerősítve láttam, már 1846-ban felmerült sejtésemet, hogy ezen remekművek Wolgemuth Mihály műhelyében készültek. Van 48 kép, mely három külön csoportot képez: tizenkettő, a magyarországi sz. Erzsébet életét tárgyalja, s ezt Wohlgemuth, Dürer mestere, saját kezével festette, 24 előadja az ama korban oly gyakran festett passiót, végre 12 a szűznek életéből van véve. A két utóbbi csoport többé-kevésbé jó legény-munka, de, mely szintén Wolgemuth műhelyében készült. Fölfedezésemről a másolatok felmutatásával, jelentést tettem, a m. tudom. akadémia 1847-dik évi június 21-kén tartott ülésében s ezen jelentésemet közöltem a »Magyar Szépirodalmi Szemle« 2-dik félévének öt első számaiban.

A magyarországi sz. Erzsébet életéből vett képek ezek:

1. A szűznek születése 1207-ben. A gyermekágyban a gyermekkel együtt fekvő Gertrud királyné mellett megjelennek férje II. András és az oltárnak megrendelője, a donator, ki valamennyi számos lefestett férfi közt egyes-egyedül bir bajusszal. De e képen a donator Mátyás királynak is akart hódolni, Wolgemuth tehát az előadott eseménynél két századdal későbbi királyt is, de csak emlékezetéből lefestette; Mátyásra mégis mutat a magyar korona, fején, mely szintén csak hiányos minta után készült, hanem azért mégis felismerhető. (H. I. 17. sz.)

2. A négyéves szentet Pozsonyban átadják a thuringiai követeknek, hogy jövő férjével együtt neveltessék. (H. I. 18. sz.)

3. A már férjnél levő szent pokolvarast ápol, a beteget mossa és haját levágja, mialatt férje őt meglesi. (H. I. 19. sz.)

4. A legenda szerint férje rajta kapta, midőn tilalma ellen, a szegényeknek eledelt vitt kosarában; megkérdezte mit visz, »rózsát«, felelt és férje a leplet felemelvén, ugyancsak rózsát látott a kosárban. Máskor a szentet férjének feladták, hogy mennyegzői ágyában pokolvarast ápol; a gróf odasiétván, beteg helyett feszületet talált. Wohlgemuth a két csodát egybe kötötte, feszületet és rózsát festett az ágyba, melyről maga a mester levonja a takarót. (H. I. 20. sz.)

5. A szent asszony iszonyodott minden földi fénytől. Egykor férjét a német császár látogatta meg s ekkor a thuringiai grófné nem tudott díszruhában megjelenni a fejedelem előtt, míg angyalok nem hoztak pompás ruhákat. Az asztal vendégei közé Wolgemuth ismét maga magát lefestette. (H. I. 21. sz.)

6. 1227-ben férje a keresztes háborúba ment; de útközben Nápolyban meghalt. E képen búcsut vesznek egymástól a házasok és a gróf nejének megismertető gyűrűt ad. (H. l. 22. sz.)

7. A szentnek napa és sógora őt, férje halála után, gyermekeivel együtt a Wartburgból elűzik. (H. l. 23. sz.)

8. Eisenachban a szentet vén banya meggyalázza s az utcán a sárba dobja. E mellett a számrhátú keret alatt a felírást találtuk »Wie ein weip ein almoser̄ si stis auf d gasse in das kot«. (H. l. 24. sz.)

9. A szent kórházban pokolvarast kádban füröszt, körülötte fekszenek és ténferegnek a nyomorékok. (H. l. 25. sz.)

10. A kórházban misét olvasnak. Szentünk az oltár előtt térdel és buzgóan imádkozik, mire, a legenda szerint, Krisztus dicsőségében megjelenik fölötte; jobbján Mária, balján János evangelista, körülök angyalok a felhőkben. (H. l. 26. sz.)

11. Erzsébetnek halála hasonló compositioban, minőt Mária halálánál használnak, csak hogy amott az apostolok helyett a szentnek asszonyai jelennek meg; ágya fejénél a »misereret« éneklő fecskeszárnyú angyalok; a kép közepén, magasban Krisztus szentekkel és angyalokkal. (H. l. 27. sz.)

12. Miután Erzsébet már négy évvel halála után a szentek közé soroltatott; testét innepélyesen felemelték és drága koporsóba tették. A festész itt megjelenti a német császárt, két kardinalist és több püspököt; az egész az innepélyesség jellegét viseli magán. (H. l. 28. sz.)

A hivatalos lajstrom 15. és 16. sz. alatt ki volt állítva a Myskovszky Victor által készített kassai székes-egyháznak fő- és éjszak-nyugati homlokzata aquarelle távlati képben, valamint ugyancsak Myskovszky állította ki (14. sz. alatt) a szepes-várallyai székes-egyház távlati rajzát is.

Hivatalos lajstromunk 33. sz. alatt a székes-egyház szekrénye három fa-szobor fényképe mellett látható volt a sz. Mihály nevű kápolna falképének egyik feje. A falkép, hacsak nem a XIII-dik században, bizonyosan a XIV-diknek elején készült és az itt másolatban kiállított fő a (nálunk) kora csúcsíves styl remekművei közé sorozandó, valamint igen egyszerű színezése és előadása, úgy még inkább tiszta, szende és ájtatos kifejezése miatt. A fej egyik szenté, ketteje áll a mérlegelő sz. Mihály oldalán. A falkép a kápolna szentélyében az oltár mögött látható; a meszelést arról csak 1846-ban hámoltam le.

Ezekén kívül volt kiállítva a kolozsvári ferenczrendiek refectoriumának alapterve, hosszlevénye és részletei csinosan rajzolva b. Schulz Ferencz által. (H. l. forgó állvány 37. sz.)

A pannonhalmi templomnak egy nagy pillére; rajza Storno Ferencztől. (Hiv. lajst. forgó állv. 38. sz.)

A visegrádi donjon restaurationalis terve, melyért a tervező Schulek: Frigyes, a művészeti érdem-medailt elnyerte, nevezetesen: az egymás fölötti emeletek külön alapterve (39. sz.), a donjonnak két homlokzata (40. sz.); két szelvénye (41. sz.): az ablakok részlete (42. sz.). Az egészen restaurált öreg-toronynak távlata: igen csinos aquarelle (43. sz.). A tervet a magyarországi műemlékek ideiglenes bizottsága kivitelre elfogadta és a restauratio 1873 óta folytatattik.

Említenünk kell még a forgó-állvány fölött a külön keretben a falra akasztott több aquarelle-képet. u. m.

Feszl Frigyesnek a XIII. században épített zsámbéki templomról vett távlatát. A templom jelenlegi romját erőlyesen és styljét jól tüntette ki az építész. (50. sz.)

Frey Lajosnak képét, melyen a kassai főtemplom főoltárának restauratioja van ábrázolva. (49. sz.)

Volt itt Storno Ferencznek jeles és az eredetiek styljének igen jól megfelelő három aquarelleje, u. m.:

Másolata egy, a nagyszebeni főtemplom szentélyében látható régi képnek. *Krisztus a keresztfán* azon pillanatban, midőn oldalát keresztül szúrják, jobbra ájuló anyja, balra János ev., a keresztfát átkaroló Magdolna, a két lator két oldalán, számos népség, gyalog és lóháton a XV-dik század jelmezében. A kereten jobbra fenn az »Ecce homo«, aláírás »Humilitas« lenn püspök; balra az apokalypsis angyala, aláírás »Gloria«. A kép alatt jobbra, balra két donator, az akkori szász ruházatban, közepén vasrács mögött, kiterjesztett karokkal a sebeit mutató Krisztus. Aláírás: »Hoc opus fecit magister johannes de rozenau (az erdélyi) a. d. 1445.« A magyarországi műemlékek ideigl. bizottságának tulajdona. (H. l. 52. sz.)

Másolata egy, a *körülmetélést ábrázoló* erdélyi falképnek. Oszlopos széken, mely fölött mesterséges nap látható, ül a főpap, ölében tartva a gyermeket, ki előtt más egyházi férfiú késsel kezében térdel; köröskörül több pap könyvet majd tartva, majd abban olvasva; jobbra Mária állva asszonyokkal. A m. tudom. akademia archaeologiai bizottságának tulajdona. (H. l. 53. sz.)

Másolata egy, a brassói főtemplom déli ajtó-tympanuma falképének. Lóher-ív közepén ül *Mária, ölében gyermek,* egyik kezében körte, másikával a térdelő Borbálától rózsát vevén. A szűz jobboldalán térdel alexandriai sz. Katalin. Jobbra a sarokban Mátyás királynak, balra nejének Beatrixnek, címerpaizsa. A köröskörül kettős dús keret, a belső, már is a római módra, sűrűn összekötött babérlevelekből áll. A magyarországi műemlékek ideigl. bizottságának tulajdona. (H. l. 54. sz.)

Végre ide tartozik egy, a m. n. muzeum részéről a kiállítás tartama alatt nyert *gobelin,* mely a három király tisztelgését ábrázolja 1580 évszámmal ugyan, de némileg még a csúcsíves stylben felfogva. (H. l. 55. sz.)

V.

RENAISSANCE.

RENAISSANCE.

A »renaissance« szó az újjászületést jelentvén, ama kort jelzi, melyben a művészek odahagyva, akár a byzanti, akár a középkori conventionalis felfogást és előadást, vagy az antik művek utánzása által, vagy figyelembe vevén azoknak alaki tetszőségét (formalismusát), szintén az idombáj, az úgynevezett szép után törekedtek. A renaissance Olaszországból, mint az antik művek leggazdagabb hazájából indult ki.

Ha a renaissance szót ezen ~~telemben~~ vesszük, Hübsch*) szerint az *olasz építészetben* csak korlátozva szólhatunk újjá születésről; mert itt az antik styl soha sem halt ki egészen, sőt a későbbi kor az abban még tökélyre nem vitt bolt- és kúpszerkezetet mindtovább kifejlesztette, és e gyakorlatot rövidebb időre, mint másutt; félbe szakította a csúcsíves építészet, mely másrészt uralkodása alatt is sokkal inkább közeledett az antik építészethez, mint tette Európa északi tartományaiban, hol egészen új, eredeti és önálló művészetté fejlődött.

A *szobrászatban* biztosabb határ mutatkozik, midőn az antik plastika tanulmányozásának eredményét a XIII. század közepén Nicolo Pisano, és későbbben Giovanni, fia munkáiban világosan felmerülni látjuk. Németországban egyes példányokon: a freibergeri úgynevezett aranykapun és a wechselburgi szószéken az antik befolyás korábban, már is a XII. században nyilvánul; úgy Franciaországban is, hol a régieket elmellőzve, e befolyás világos a XIII. század elejére eső rheims-i székes-egyház szobrain. Egyébiránt e példák ritkák és elszigeteltek, míg Olaszországban a hatás folytonos és tökéletesítő erővel működik.

A *festészetben* a befolyás csekélyebb; mert hiszen a classica korból fennmaradt igen ritka falképeket csak későbbben fedezték fel, s úgy tetszik, hogy a meglevő egyszínű (monochrom) agyagedényeket nem vették különös figyelembe. Itt is tehát az antik plastica, és nem a festészet volt befolyással idombájával; hanem úgy, hogy a keresztyén eszmék csaknem kizárólagos uralma a felfogást és előadást irányozta még a XV. század első felében is, sőt sok festésznél még azon túl is; mások már elébb fordultak az antikhoz; miért is közönségesen a renaissance fogalma összeesik az úgynevezett cinquecento fogalmával a XV. századnak új műgyakorlatával, melyet az olaszok rövidség miatt, csak ötödik századnak neveznek, (cinquecento) tizenötödik helyett.

De midőn a festészet a keresztyének különösen kedvelt és főművészete, a szobrászatot és építészetet is bevonták amannak határaiba, osztályozásába a renaissance nevet ide is kiterjesztették, s így a

*) »Die alten Kirchen nach den Baudenkmalen u. älteren Beschreibungen von Dr. Hübsch, Grossherzoglich Badischem Baudirektor Carlsruhe 1862.« Text u. Atlas in folio.

renaissance és cinquecento szó alatt közönségesen értjük a művészetnek újjászületését a XV. században. Származtatjuk pedig főképen Olaszországból, hol bővebben mint másutt, voltak és vannak a tanulmányozásra szolgáló antik művek.

Francia- és Németországban az idombájós antik műveknek általános megkedvelése csakis a XVI. század beállta táján kapott lábra; Franciaországban valamivel előbb, mint a németeknél. Nálunk a renaissance-ot I. Mátyás királyunk honosította; hihetőleg itt befolyással volt olasz neje, Beatrix.

A különbséget a régibb byzanto-kereszttyén és a későbbi renaissanceféle művek közt osztályunk némely szobrászati művei igen világosan tüntették fel. Amaz iránynak csak egy, hanem igen jellemző képviselője volt:

egy *bronze madonna* a gyermekkel 0,248 magas, vörös-réz aranyozott vert mű (getrieben) a XIV. századból, Pulszky igazgató tulajdona (III. szekr. felső osztály 2. sz.). Ezért is itt szólok róla. Az egész oly tömörséget, a csoportnak oly tömegbe való összevonulását mutatja, minőt Cimabue festett madonnáiban látunk; semmi törekvés, eleven mozgás kifejezésére, és mégis tagadhatlan, hogy már ezen csaknem durva műben minden gyöngye rajza daczára, az arcz mégis a megadást, alárendelést, megnyugvást a parancs engedelmségében meglehetősen kifejezi. Másrészt kifogásunk van nem csak az egésznek tömörsége, hanem a meztelen testrészek gyöngye rajza ellen is, kivált a nagy, esetlen kezek ellen. Épen oly kevés értelemmel van előadva a ruha redőzete is. Az alsó ruha esetlenül veszi körül a testet, a mell alatt egyszerű szalagkötés látszik, mely alatt a ránczok merev párhuzamossággal futnak el. Szintoly kevésértve a köpeny redőzete, mely ellenben természetlen pamatokat képez. E köpeny a régibb mód szerint fátyol, vagy csuklyaként fel van húzva a főre, a nyakon pedig igen kicsiny broche-al összetartva. A gyermeket kettős ruha öltözi, alsó és köpeny, épen úgy, mint ezt a régi olasz festészek adták elő, anyjának, ki jobb kezével jobb lábát tartja, bal kezén ül, maga mindkét, valamivel jobban alakított kezét emeli, de egészben mégis inkább kis ember, semmint gyermekként van alakítva. Így a művészetet itt egyedül az arcban, kivált a madonnaén látjuk, míg a többi test a boncztani ismeretlenséget és a plastikai tekintet teljes hiányát árulja el. A csoport nem szobrászati, hanem festészeti mű utánzásával készült.

Egészen ellenkezőleg vagyunk egy kis 0,205 magas bronze-szoborral, mely *Dávidot* ábrázolja, Góliátnak, az óriásnak legyőzése után. A szoborka úgy maradt, mint az öntésből »á cire perdue« kijött, a vésztetésnek semmi nyoma rajta, tehát megvan még érdessége, nyersesége; mind ennek daczára a felfogást nagyszerűnek és antikyszerűnek mondhatni. Az ifju erélyesen és erősen ott áll kihívó kifejezéssel és győzelmének büszke érzetében balját hegykén csípőjére téve, leeresztett jobbja letört, abban alkalmasint parittyáját tartotta, lábánál fekszik Góliát óriási feje hosszú összekuszált hajával. E Dávid semmiben sem hasonlít Michel Angelo Buonaroti híres Dávidjához és minden valószínűséggel régibb is ennél. Pulszky igazgató tulajdona. (Hiv. lajstr. III. szekr. felső osztály 6. sz.).

Az előbbi szobor egy vörös rézből öntött és ciselirozott fa-duczba, foglalt, kis mérvű (0,070 hosszú, 0,062 magas, hanem hossza nem egész) dombormű alatt állott, mely *Krisztusnak ostromtatását és kigúnyoltatását* ábrázolja, és mely Verocchio, Leonardo da Vinci mesterének műveihez analog. Ámbár ezen mű sincsen finomúl kidolgozva; mégis látszik, hogy mestere tüzetesen foglalkozott a boncztannal, és hogy értette alakjainak a megfelelő erélyes mozgalmat megadni. Nevezetes, miképen itt is, mint ugyan-ezen jelenetet előadó egykorú és későbbi munkákban Krisztus egész testtel fordul a nézőhez, s így üldözői inkább a mögötte levő oszlopot, semmint hátát verhetik; mi azonban azért történt, hogy a szenvedőnek teljes arcát láthassuk, és láthassuk mint tudta a művész ezen a szenvedést kifejezni. A meztelen igen jó rajzú, a kínjában meggörcbült alak karcsú, ellenben a négy poroszló, kinek ketteje üt, ketteje a megkötött üdvözítő kötelét tartja, inkább vaskos, de nincsen oly visszariasztó vonásokkal előadva, mint őket az inkább kereszttyén hagyományt követő és inkább kereszttyén érzelmű művészek ábrázolni szokták. Pulszky igazg. tulajdona. (H. I. III. szekr. felső osztály 7. sz.).

Sokkal inkább lelkesítette kereszttyén felfogás és érzület mesterét azon *terra-cotta-csoportnak*, melyet réztáblánk előad. Ábrázolja a feltámadt Krisztust két, öt imádó angyal közt. Hajdan az egész minden-

zár-
ásra

is a
unk

unk
mző

a
Az

on-
ak-
st a

ör-
oly
latt
ssé
int

er-
ak,
de
az
tet

ja,
tt,
st

ő-
ut
m
y

i.

-

n

s

-

y

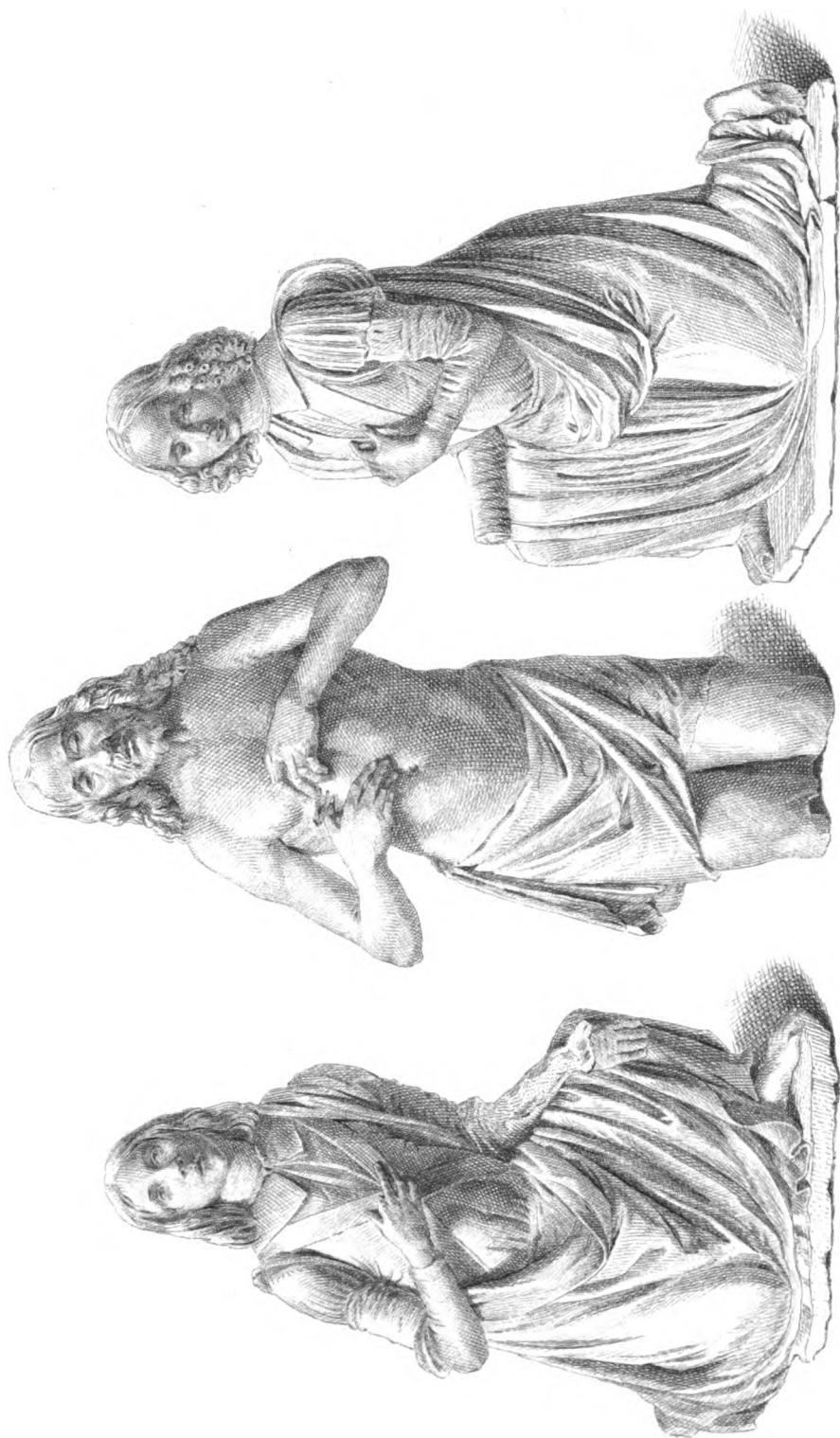
-

n

a

t

t

esetre összefüggő csoportot képezett, de jelenleg az alakok elkülönítvők egymástól; úgy tetszik, hogy Krisztusé eredetileg sem volt egész, hanem hogy lábának alsó részét, mivel azt a kőkoporsó, melyben állott, elfödte, fölöslegessé vált. Ily csoportot az olaszok »pietá«-nak neveznek, a pietának más neve az lévő, melyben Mária holt fiának testét ölében tartja és siratja. Krisztus, csoportunkban csak rövid köténynyel van ellátva, mindkét kezét mellsebe közelében tartja, ezt mutatja a hívőknek. Feje kissé jobb vállára hajol, arcza a tipikai hagyomány értelmében és a szenvedésnek kifejezésével van előadva. Teste nem oly sovány, mint ezt kivált az egykorú német művészetben képezve látjuk, de hiányzik abban a boncztan tökéletes ismerete is, bár egészben hibásnak még sem mondhatni; haja és szakálla nagy szabadságra a kezelésben mutat és kötényének redőzete is igen helyes. A két oldalán, egy térden térdelő angyal nem fordul ahoz, kit imád, hanem az egyik ég felé emeli szemét, a második lesüti, mindkettő tisztelete kifejezésül egyik kezét mellére teszi; symetria végett, a jobbik jobbját, a baloldali balját. A ruházat, mely galléros tunikából és köpenyből áll, művészetileg van előadva. A jobb angyalnak bal keze meg van rongálva. Mi ezen angyaloknál feltűnő, az, hogy egyik nemhez sem tartoznak határozottan; nem lehet sem ifjaknak, sem leányoknak mondani; mert egyes részei ez, mások ismét ama nemtől vevék.*) Ez azon felfogás, melyben a xv. század legjobb művészei jeleskedtek, Olaszországban Fra Angelico, Németországban Schongauer Márton, e két, úgy szólván, különleges keresztyén festész. E jelek szerint csoportunkat is az előbbinek korába helyezhetjük; egyébiránt inkább általános, semmint külön szellemére nézve; mert angyalainkban nem vesszük észre ama teljes benső boldogságnak kifejezését, mely Fra Angelico angyalait oly híresekké tette, de nem látjuk azoknál ama kissé túl-nagy fejeket sem, melyek nem csak Fra Angelico, hanem még Schongauer angyalait is jellemzik. Ellenben angyalaink karcsuak és arczkifejezésük a tiszteleté, melylyel az üdvözítő irányában viseltetnek. Hajdan a terra-cotta be volt festve, mint ezt a festéknek ide s tova a ruha redőinek mélyében látható maradéka tanúsítja. Csoportunk az I. és II. falszekerény közt volt felállítva, a következő domborműnek szomszédságában. Pulszky igazgatónak tulajdona.

A következő dombormű is Pulszky igazgató tulajdona, inkább realisticus felfogásával, ismét az oszlophoz kötött Krisztus styljéhez csatlakozik, ezértezt is Verocchio módjához közelebb állónak tekinthetjük. Réztáblánkon látjuk, hogy *Krisztusnak sírba tétele* e domborműnek tárgya; a holttest körül négy személy foglalatoskodik, az ötödik felső része letört, valamint Krisztus bal felső karja is. A compositió a pyramidalis alakzásnak elvét követi, midőn a négy középső személy meglehetősen szabályos gulaféle elrendezést követ. Közepén Krisztus testét a koporsóba emeli arimathiai József és egy félig letört hatodik személy, kinék a szokás szerint, János evangelistának kellene lenni, Mária, az anya, fiának csak jobb kezét tartja, baljával átöleli, mintha arczát megcsókolni akarná, a második félreálló Mária a halottat siratva, arczát baljával elfödi; a holttest lábaihoz borúlva és jobb lábát megcsókolva látunk egy alakot, melyet a szokásos művészeti előadások szerint t. i. a lábcsókolás és a hosszú lefolyó haj miatt, a harmadik Máriának, azaz Magdolnának kellene tartanunk, azonban arczvonásai inkább János evangelistaéinak felelnek meg, s így ezen határozatlanságot kénytelenek vagyunk a művész hibájának felróni; valamint más tökéletlenségnek tekintjük a ruha redőzetének rajzát is, mely sok helyütt igen is túl megy az aprózásban. Ezekről eltekintve dicsérnünk kell a természetszerű compositiót, mely a jelenetet szerencsésen és félreismerhetlenül adja elő és művészetileg fejezi ki a helyzetnek megfelelő indulatokat és azoknak fokozását a résztvevő személyekben. A művész bölcs mérsékléssel nem merev holttestet adott elő, hanem a meztelent, tökéletes természetességgel hajlékony állapotba helyezte, sőt az arcz, zárt szemei daczára, még életszikrát tüntet ki. A szűzben a fájdalom kifejezése elég gyöngéd, mit annak kell tulajdonítani, hogy itt alkalmasint arczképpel van dolgunk, valamint arczképnek, még pedig a donatorénak kell tartani arimathiai Józsefét is. Miből világos, hogy csoportunkat oly korba kell helyeznünk, hol a művészek már maguknak megengedték a szent képekben, nem csak mint régebben történt, kortársaikat, mint nézőket, tanúkat bevonni, hanem ezen kortársakat egyenesen, mint a cselekvényhez tartozó, azt véghezvivő személyeket ábrázolni. Ezen szabadsággal alig éltek a xv. század második fele előtt Olaszországban; az éjszaki iskolákban már elébb kapott lábra.

*) A hivatalos lajstromban ezen angyalok tévesen leányoknak nevezvők, azon megjegyzéssel, hogy Schongauer Márton angyalai nem bírnak nemmel. Igaz, hogy Schongauer a két nembeli jelleget még jobban tudta összeolvasztani; de azért terra-cottánk angyalai is mindkét nemnek jeleiben részesülnek.

Volt még osztályunkban egy jeles dombormű, az olasz renaissance jókorából O. MODERNI-nak, mint mesterének feliratával. Kelheimi kőben faragva *Apollo*, ki egyik kezével lyrájára támaszkodik, másikat fatörzsön nyugtatja, melyet kígyó körülfog. A motiv egészen antik, úgy szintén az idombájós alak is, és mégis van valami ezen alak arcának kifejezésében és teste mozgásában, mi nem antik, hanem mintegy keresztyén kedélyességet árul el. (H. I. III. szekrény középső osztály 51. sz.) Pozsonyi Sándor tulajdona.

Pozsonyi Sándor tulajdona volt négy *bronze-ló* is, mely hajdan diadalszekérhez tartozott.

Az apróbb olasz renaissance-művek közt volt:

Egy 0,085 magas *peselő Hercules*, ittás állapotban, kis *bronze-szoborka* igen jól felfogva, antik szellemben. Pulszky igazg. tulajdona. (H. I. III. szekr. felső osztály 3. sz.) és 0,150 magas *Minerva szoborka* amethystból, szintén Pulszky igazgató tulajdona. (Hivatalos lajstr. III. szekrény felső osztály, 1. sz.), továbbá a III. alsó szekrényben:

Bronze-érem, öntve, férfi-arczkép REGNAVL'T. DVNET Rev. kissé kopott MARGVERITE felirással (126. sz.)

Bronze-lemezke, öntve és ciselirozva; ezen *fürdővel gyönyörködők*, távolabb vitorlás hajó s e mögött emelkedő város. Pollajuolo Antal szellemében (128. sz.).

Bronze-pendeloque, öntve és ciselirozva, *Krisztus az oszlophoz kötve* (magában) (128. sz.).

Machiavelli Miklós arczképe, niello nyolcszögű ezüst lemezkén, finom munka, melytől hiába akarják eltagadni az eredetiséget (129. sz.).

Bronze-lemezke, öntve és ciselirozva, *Krisztus*, kit két angyal imád *koporsójában* állva. Aláírás O DOMINE JESV CRISTE ADORO TE IN SEPVLCO. (130. sz.)

Bronze-medaillon ciselirozva, antik kőből leöntve *Cerest* ábrázolja, renaissance keretben. Körirat EFVND. COPIA. CÖRNV. HOC. OPVS. E. FRVGES (sic). Lenn bibornoki süveg egy támadó oroszánt mutató paizs fölött (131. sz.).

Ólom-pacskolat, *férfi-arczkép*, ily körirattal FERDINAND. FRAN. DAVALOS. DE. AQVIN. MAR. P. (132. sz.)

Bronze-émlékérem, öntve és ciselirozva *Mátyás király mellképe* MATHIAS. REX. HVNG. etc. Rev. Csata, aláírás MARTI. FAVORI. (133. sz.).*)

Ólom-pacskolat; körirat FERDINAND. D. G. RO. HVNGA. BOH. REX. — I. Ferdinánd király mellképével (134. sz.).

Bronze-érem *Doria András* mellképével, melynek válla fölött kis tridens megjelenik. Körirat ANDREAS. DORIA. P. P. Rev. fiatal ember feje, köröskörül láncz, semmi körirat (135. sz.).

Bronze-érem, öntve és ciselirozva DIVA. ANTONIA. BAVTIA. DE. GONZ. MAR. Rev. A remény hajón, melyet két szárnyas ló húz, a lovakat a reptülő Amor hajtja; maga a Spes is szárnyas, egyik kezében horgonyt, másikában vitorlát tart. Irat: SVPEREST. M. (mihi) SPES. (136. sz.)

Együtt adtam ezen apró műveket; mert egymás mellett voltak kiállítva, és valamennyi Pulszky igazgató tulajdona. De volt ezeken kívül igen is figyelemre méltó más kisebb olasz renaissance-féle mű a kiállításban, kivált grf. Andrassy Manó szekrényében (a IX.-ben).

Onyx-cameo *Medusafő*, nagy mentekötő-csatton, oly borzasztó erélyes kifejezéssel, hogy a nézőnek önkénytelenül emlékezetébe jut azon leírás, melyet Vasari ad Leonardo da Vinci Medusa-paizsáról, fiatal korának műve volt ugyan, de már ezen is kitűnt merész genius. Más két kisebb fő a középsőnek oldalán (h. I. 68. sz.).

Más *Medusafő* rubinokkal, smaragdokkal és gyémántokkal díszített onyx-agraffe-on; nem oly erélyes mint az előbbi, hanem mégis jeles olasz munka (h. I. 67. sz.).

88. sz. alatt volt egy pendeloque, melyen *Venus Amorral* játszva, átlátszó zománcban volt ábrázolva. XVI. századbeli olasz mű.

Ide tartozik (74. sz.) egy hegyi kristályból vágott edényfogantyú, sphinx-alak, mely nagy kanyarodásban az edény szájától testéhez csatlakozik, és

*) Ezen emlékérem rézbe metszett mását adtam az »Archaeol. Közlemények» II. kötetéhez (1861) kép-atlaszában.

egy *tör tokjával* (75. sz.), az utóbbinak lapján igen díszes arany és ezüst lombozat-tekercs látható, a tör markolatán két finomúl ciselírozott sasfő látható.

Hasonló becsü *tört* állított ki grf. Waldstein János is (h. I. II. szekr. 2. oszt. 34. sz.). Pengéjén edzve a Salviatiak czímere, a markolat jaspis-ága két arany griffőbe végződik; maga az achatból készített markolat új.

Végre említendő még grf. Keglevich István chalcedon *Medusa-feje* is, jól aranyozott keretben, szintén erélyes olasz renaissance-mű (h. I. II. szekr. 2. oszt. 33. sz.).

Másolatban az olasz renaissance korából láttuk:

A medenczén játszó *Faunust* és egy *sphinxet*, mindkettő bronce-szobor és mindkettő grf. Waldstein János tulajdona.

BUONAROTI MICHAEL ANGELO

(1475—1563) A MAGYAR OSZTÁLYBAN.

Azon férfiak közt, kiket II. Gyula pápa, miután székét elfoglalta, rögtön udvarához meghívott, volt Giuliano San Gallo építész s ez a pápát Michel Angelora figyelmeztette, ezt is tehát Gyula meghívta, még pedig a nélkül, hogy tudta volna, mivel fogja foglalkoztatni. Utóbb tervezetet kívánt tőle saját (a pápa) síremlékére, mely a már 1450-ben megkezdett, hanem későbbben abban hagyott, új sz. Péter templom szentélyében lett volna elhelyezendő. E közben az abbanhagyott építkezés megvizsgálatván, Bramante és San Gallo építészek a régi Pétertemplom lebontását és colossalis, egészen új egyház emelését tanácsolták a pápának; mindkettő tervet készített, Bramanteé jobb volt s ezért San Gallo neheztelve távozott Rómából, mi egyebek közt oka lett, hogy a már most magában álló Michel Angelo, mint az elutazottnak pártfogoltja ellen, megkezdődött az áskálódás. Ezalatt Michel Angelo folyvást dolgozott emléke tervén, s ez őt hosszú életén át, folyvást foglalkoztatta; mert miután a pápa az első óriási terv kivitelétől elállott, ennek újabb s újabb módosításai kerültek elő, kiterjedését és mérvét mindig kisebbre szállíták, sőt a pápa halála után családja Michel Angeloval az emlék iránt folyvást pörölt, míg végre, már Buonaroti aggkorában létre jött a most San Pietro in Vincoli czímű templomban álló igen kicsinyre reducult emlék, melynek csak Mózesét faragta saját kezével a mester.

Flórenczben, az Uffizik galleriájában őrzik Michel Angelonak kézrajzát,*) mely egyik nagyobb tervet, de nem tudjuk vajjon az eredetit-e, mutatja rövid oldaláról. Grimm e rajz szerint kiszámítja az emlék egész kiterjedését: hosszát 36, mélységét 24 és magasságát 30 lábra. Több ötven szobornál, dúsgazdag bronce-munkák és az építészetnek legfinomabb ékesítései voltak tervezve ezen emlék számára, egész emberi élet alig volt elegendő a kivitelre; de ily akadályok nem rettentették vissza sem a művészt, sem a pápát, ki már aggkorában forogván, még is úgy lépett fel, mintha hosszú dicsteljes pálya feküdnék még előtte.

A tervbe vett szobrok közt Michel Angelo csak négyet bírt befejezni: híres Mózesét és három atlantot, egyike Flórenczben van, ketteje a párisi Louvreben. Nem tudom, mi okból lát Grimm a fiatal

*) E kézrajzot közzétette Agincourt Scult. T. XLVI. Quastnak e táblához írt szövege így szól: »A művész ezen emléket, első eszméje szerint, hosszúkás négyszögűnek és magában állónak tervezte, minden oldalának úgy kellett díszítve lenni, mint az itt zajzoltnak; de II. Gyulának halála megakadályozta a befejezést, és minthogy sok módosítást megkísértettek, melyekről Vasari és Condivi M. A. életírásában szólnak, az egész egyetlen homlokzatra lett leszállítva... Vannak a vázlaton 1. kötözött férfiak, foglyok állásában, Vasari és Condivi szerint fogságát jelentik a művészeknek és talentumoknak, melyek a pápa halála által tétlenségbe tettek helyezve, míg azokat éltében oly erélyesen pártolta. 2. Fülkék, azokban *Victoriák*, kik lábbal tapossák a legyőzött tartományokat, melyeket a pápa uralmának alávetett, vagy visszavezetett a szent szék iránti engedelmességre. 3. A felső rész négy sarkán egy-egy prophétából és egy-egy erkölcsből álló négy csoport. Mózes szobra egy ilyen csoportrészeknek volt szánva. 4. II. Gyulának kökoporsója, mely az emléknek felső pyramisba végződő részét elfoglalja, tetejére a világgömböt viselő angyal volt szánva, stb.

atlantokban »haldokló ifjakat«? Condivi és Vasari őket a művészetek képviselőinek mondják, kik a pápa iránti hálaköszöneteket ezen szolgálatban fejezik ki. Hogy a régi írók szerint a művészetek majd kihaltak Gyula pápa halálával; mi minden esetre aljas hízélgés és valótlanság; mert Raphael Sanzio, Buonaroti és mások a pápa elhunytja után is legfényesebben működtek. Sem a párisi, sem a flórenczi atlantok haldoklást sehogys sem mutatnak, sőt a flórenczi valóságos élénk mozgásban van előadva. Van a kensingtoni muzeumban még egy negyedik, ide tartozó atlantnak viasz-mintája; összesen a síremléken tizenhatnak kellett volna lenni. A meglevő mind, ruházatlan alakjukkal, Michel Angelo óriási felfogásáról tesznek tanúságot.

A pápának, kinek megsugták, hogy az ember, ha síremlékéről gondoskodik, maga sietteti halálát, már 1506-ban elvesztette kedvét a nagyszerű folytatáshoz és a Carrarából, hol e czélra márványt szerzett, visszatérő Buonarotit maga elébe sem eresztette; mire a mester rögtön, minden búcsu nélkül Flórenczbe visszatért; de későbbben mégis visszalépett a pápa szolgálatába. Azonban a nagyszerű síremlék, melyhez Michel Angelo annyi reményt kötött, létre nem jöhetvén, alakjainak csak ötét ismertük, melyet maga a mester mintázott.

Ezekhez jut ime egy hatodik alak, vagy is inkább csoport-terra-cottaban, melyet Pulszky igazgató kiállított és melyet Dobynak igen sikerült metszetében táblánkon látunk. Ez világosan valamely hatalmas, emberi alakú lény által lesujtott és most az előbbinek lába alatt fekvő vén szörnyeteget ábrázol. A lesujtónak jobb lába megvan, de többi teste hiányzik, míg a lesujtott egész teste épen maradt.

E terra-cotta csoportnak egykori birtokosa megismertette következő czím alatt: »Una figura in terra-cotta di Michel Angelo posseduta e illustrata dal Dott. Alessandro Foresi. Firenze 1869.«

Foresi így írja le a művet:

»Ez terra-cottából készült 70 centiméternyi hosszúságban. Egy, a földön fekvő alak lábaihoz van tiporva más alak által, mely jobb lábával a földön állott és másikat a letiportnak jobb arczára tette. Az utóbbi görcsösen összezsugorodva kifejezi fájdalmát; mert oda van szorítva egy duchezhoz, mely alkalmasint keresztfának maradványa, szája tátott és állkapczája az ide tett láb által kevésbé balra van szorítva: a homlok- és szemkörüli izom redőbe húzzák a szemöldöt; a gége, mely a fájdalom szavát mintegy hallatja, kidüled az nyaknak feszített izmai közt: bal keze görcsösen kapaszkodik abba, mit a földön talál: hosszú haja össze-vissza kuszált.«

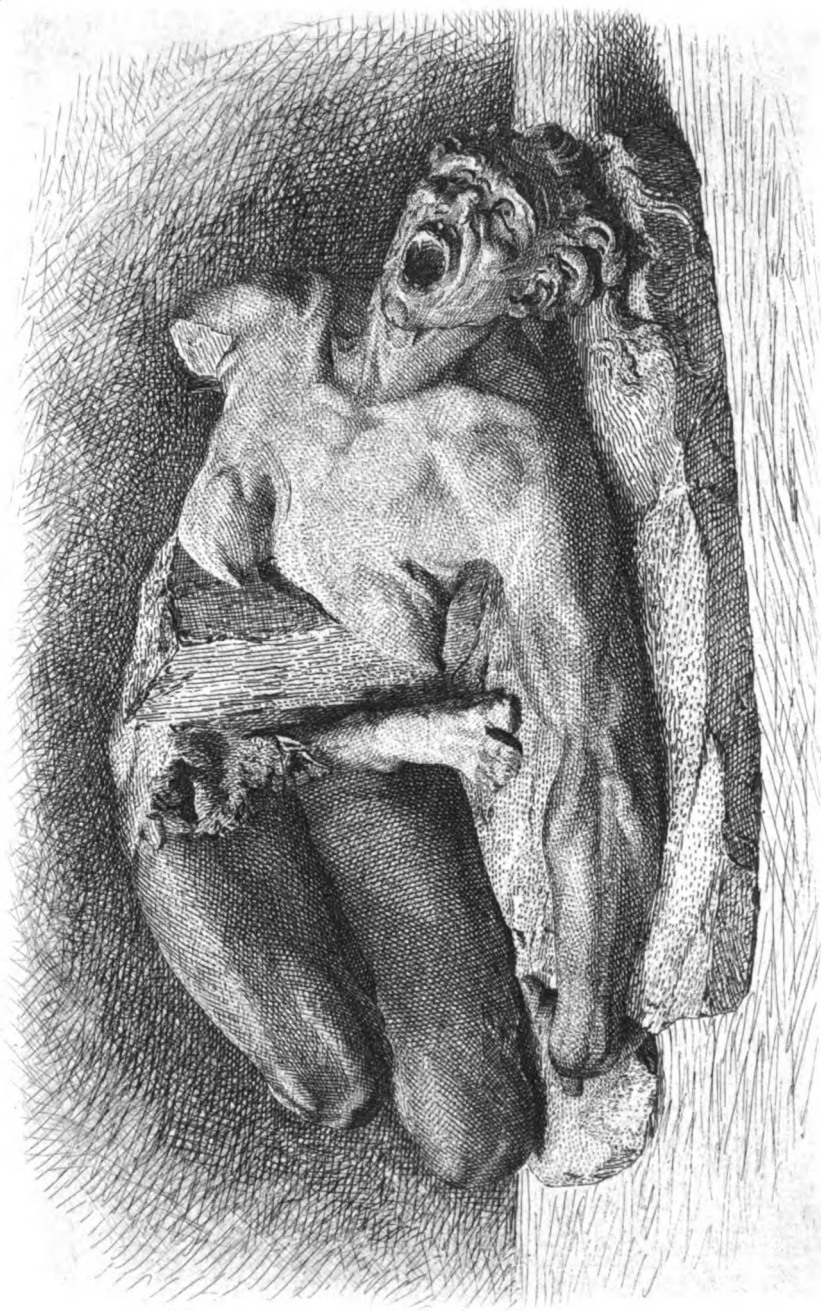
»Mit jelent ezen röviden leírt alak? Tricca úr, kittűnő rajzoló, hiszi, hogy az *Eretnekségnek legyőzését a Vallás Geniusa által* jelképezi. Tökéletesen hozzá járulok e nézethez és utóbb látandjuk, mennyire megközelíti a valót; ezuttal elegendő elmondani, hogy több, általam a csoport kiegészítése végett felkért művész az elveszett alakban keresztet átkaroló angyal sejtettek, ki a leterültet e keresztbe szorítja, midőn bal lábát jobb arczára teszi. Az így kiegészített csoport, nézetem szerint nem lehet más, mint azoknak egyike, melyet Michel Angelo II. Gyula pápa síremléke fülkéjének számára tervezett; és annak meggyőződésére elég egy pillanatot vetni ama, a mester által ránhagyott rajzára, mely hajdan Mariette birtokában volt, és mely Vasari livornoi kiadásában van másolva.«

E rajz ugyanaz, melyet fentebb Agincourt munkája után idéztünk. — Miután Foresi elmondta, hogy egy Flórenczhez közel fekvő Menabuoni vagy Massanera nevű villában számos régiség volt, melyet egyenként vagy csoportosan olcsó áron elárvereztek, a szóban levő alak végül maradt és csak utolsó helyen adatott el. Megkísérti azután a következőkben azon lánczszemeket összefűzni, melyek fölvezetnek Buonarotihoz, e mű teremtményéhez.

Michel Angelo tanítványai közt volt Antonio Mini is, kinek két leánytestvérét kellvén kiházásítani, ajándékot kért mesterétől s elnyert minden általa készített rajzot és viasz- és terra-cotta mintát, sőt még híres Ledáját is.«

»Mini fejébe vette, hogy a nyert tárgyakkal elmegy Franciaországba, hol Lédát I. Ferencznek eladta, hanem a többi művek eladása, mint Vasari mondja, rosszul sikerült; mert Mini rövid idő múlva meghalt.«*)

*) Vasari ezt mondja: gli altri oggetti andaron male, perchè egli (Mini) si morì là in poco tempo, e gliene fu rubati, dove si privò questo paese di tante e sì utili fatiche che fu danno inestimabile.

bi
me
17
vo
Me
ny
eg
kö

zás

Pa

ma
26
ge
ny
Ga
Ez
mu
leg
től

ba
na
mi
ho
ke

me
elő

An

a n
ősz

Ki
me
fej
azo
és
An
és
hát

son
mo
auro

»A múlt században, több mint kétszáz tizenhat esztendő múlva, hogy Mini Párisban meghalt, bizonyos Giovanni Gaspero di Giuseppe Menabuoni 23 éves fiórenczi, meggondolván, hogy a papi élet, melyre magát szánta, nem fér össze élénk és merész jellemével, másféle életmódot teremtett magának. 1746-ban elment Párisba, nem bírván egyébbel, mint talentumával és néhány ajánló levéllel, ezek közt volt egy Pompadour asszonyhoz, ki akkor kezében tartotta Franciaország sorsát. Ezen ajánló levél Menabuoni szerencsáját okozta és nem sokára elnyerte az orleansi hercegtől a Krisztus-rendet. — Lazio nyelve akkor nem volt mindennapi Párisban, de megtanulta a spanyolt is, melyre a francia korona egyik levéltárának rendezésére szüksége volt, s így megnyílt útja más hivatalokra is. De hivataloskodása közben Menabuoni régiségeket is gyűjtött; még pedig annyit, hogy azokkal előnyös kereskedést űzhetett.«

»Menabuoni 13 év alatt gyűjtött, muzeuma híressé lett s arról De Bure is szól« Festészeti utazásában Párisba.«

»1759-ben Menabuoni ismét hazatérendő, gondoskodott hivatalról, mely ekkor megüresedett a Palatina-könyvtárban.«

»Visszatérve Párisból azon állásba, melyben előtte voltak Magliabechi, Bresciani és Duval, magával hozta és elrendezte a villa di Massanerában becses muzeumát, és ott élt 1794-dik évi július 26-ig, foglalatostokodván különösen mezőgazdasággal. A birtok minden ingóival Giovanni fiára szállott, a georgofili mezőgazdasági akadémia tagjára. Ezen intézetnek fölötté ritkán található nyomtatott okmányából tanultam az épen előadottakat. Giovannitól minden Clementina nejeire szállott, ki Filippo Gallizioli orvosnak testvére volt s ez vette meg Massanerát, melyet az osztakozásban Carlo fia elnyert. Ez, 1861-ben meghalálózván, nejét s egy leányát hagyta hátra, amaz jogosan eladhatta Menabuoni muzeumát; és valóban négy esztendő előtt eladta a szóban levő terra-cottát Porciani cipésznek, ki jelenleg régiségekkel kereskedik és kitől négy fiórenczi antiquarius a művet 500 lira árán megvette, és ezek-től ismét megvette Foresi és végre tőle Pulszky, muzeumunk igazgatója.

Közbe szúrok itt egy ide való megjegyzést, melyet Mariette tesz »Michel Angelo életleírásában«, ez pedig így hangzik: több mintánknak kellene lennünk; mert e nagy embernek (Michel Angelonak) biographiájában meg van jegyezve, hogy Mini tanítványa sok, mestere által neki ajándékozott mintát és rajzot hozott Franciaországba. De ezen minták, fájdalom, zavaros időkben hozattak ide, mi hozzá véve törekenységeket, nem hagy kétséget arról, hogy elvesztek; mert egyikök sem ismeretes a kedvelők gyűjteményeiben.)*

»Úgy tetszik« folytatjuk Foresival »elegendő okmányokkal bizonyítottam a valószínű utat, melyen Michel Angelo műve Menabuoni által visszajött Florenczbe, honnan Mini 230 esztendővel előbb elvitte.«

»De ez még nem adja meg a valóságos tanúságot annak, hogy terra-cottam az isteni Michel Angelo műve.«

»Ennek legnagyobb bizonyossága magában a műben rejlik s nyilvánul minden ismerő előtt, ki a mester műveit fenekig tanulmányozta, úgy, hogy azokra, mint ilyenekre, első pillanatra s úgyszólván ösztönszerűleg rá mutathat.«

»Álljanak ide e »Haeresis« elébe a sophisták, a hitetlenek, az irigykedők, s elmondom nekik: Kicsoda más, mint Michel Angelo merte volna előadni e rettentőt, ijesztőt, il terribile e lo spaventevole, merte volna teremteni e kétesnemű alakot, melynek háta és tagjai óriásiak és kifejezni ezen mumia-féle fejben az anyagi és erkölcsi lesujtásából és földre terítettetéséből eredő rettentő fájdalmát? Kik volnának azon művészek, kik csodálatos és neki sajátos módon képesek lettek volna, félre téve az összhangzat és arányok minden szokásban levő szabályosságát, oly a fenségességgel egyenlő hatást előidézni? Michel Angelo követői, ha ilyesmit megkísértek, keserű kritikát vontak magukra; mi mindig megtörténik a ritka és legmagasabb genius utánzóinál; sajnáló mosolyt idéznek elő, bilincselik, megrontják vagy legalább hátráltatják a művészetet.«

*) Nous devrions y avoir plusieurs de ses Modèles, puisqu' il est marqué dans la vie de ce grand homme que le Mini son disciple apporta en France quantité de modèles et de dessins dont son Maître luy avait fait présent. Mais malheureusement ces modèles ont été apportés chez nous dans le temps de trouble, ce qui joint à leur fragilité ne laisse aucun lieu de douter, qu' ils auront périés, car on n'en connoist aucun dans les Cabinets de nos Curieux.

»Hogy sikerült volna másnak összeolvasztani ezen részleteket ugyanazon alakban, vagy. összeegyeztetni a mesternek más műveivel, vagy az utóbbiak részleteivel? Csakis *Michel Angelo volt képes e munkát teremteni*. És hogy művei nehányára hivatkozzam, felhozom, hogy a »Heresia« feje csaknem ugyanazonos ama elkárhozott vagy ördögös nőével, melyeket az Uffizik gyűjteményének rajzai közt látunk; a »Vallásnak« megmaradt jobb lába fölötté hasonló híres Davidja jobb lábához; a »Haeresis« bal lába, mely nem veszett el, hanem letörve van birtokomban, emlékeztet a S. Lorenzo síremlékének »Pajnálaéra«; keze mintha csak másolata volna annak, melyet Vasarinak idézett livornoi kiadásában látunk, szóval minden, mi előttünk van, rokonságban áll Michel Angelonak soha kétségbe nem vont műveivel.«

Eddig Foresi; és szemközt a terra-cottával neki igazat kell adnunk; mert nem lehet a conceptionban és kivitelben merészebbet és mégis sikerültebbet képzelni, mint a mi előttünk van. Az óriásinak, a gigantesknek kifejezése női alakban senkinek sem sikerült annyira mint Buonarottinak, ő úgy szólván új nemet teremtett, mely egészben női alakban nyilatkozván mégis a férfi-erélyt és erőt annyira tudja abba beleolvasztani, hogy Foresi kifejezését értjük, midőn kétesnemű alakról szól. Olyan Buonaroti két asszonya a florenczi sz. lőrinczi síremléken, olyanok többnyire sibyllái a sixtini kápolna falképein Rómában.

A KALOCSAI ÉRSEKSÉG HÁZI OLTÁRKÁJA.

Az oltárkának képe későbbi fekete fakeretbe van foglalva; melynek lapis lazulival és gyönggyel díszített kerete három üvegtáblácskával zárt szekrényben ereklyét fogad; művészeti tekintetben képe különös figyelmünket vonja magára, melyről báró Sacken, a bécsi császári régiségtár igazgatójának, a kalocsai érsek útján nyert közlésben következőleg értekezik.

Az angyali üvözlöt ábrázoló vörösréz táblára festett kép, valamennyi műértő véleménye szerint kiváló kép, kivált azon finom érzés és a legapróbb részletre is kiterjedő szeretetteli bevégzés miatt, mely abban nyilatkozik. A sajátos felfogású compositio nagyszerű, a szent szűz, ki itt nem térdel, mint rendesen szokott, magasan eszményi és kieszen szép, a bámulat és megijedés élénk és mégis nemesen és egészen enyhített. Kezei és lábai kitűnő rajzzal és bevégzéssel dicsekesznek, a színhangulat átlátszó és meleg. Csodálatos általán a melléklet szorgalmatos keresztülvitele: a széké, a kasé, a gyümölcsöké, a szekrényben fekvő gombolyítóé stb. Sajnáljuk, hogy e kép elvesztette lazurját, mely a régi firnász levétele alkalmával túlerős dörzsölés alatt eltűnt. Ez által a színek összhangzata szenvedett és elveszett a fejek finomsága is; úgy a szűznek alruhája sötét lazur által bizonyosan a bíbort erősebben jellemezte, az angyalnak ruhája is vörös festékkel volt lazírozva, s ez a kirívó sárgát enyhítette; az angyal mögötti háttérnek is mélyebbnek kellett lennie.

E kép Michel Angeloénak szabad másolata. Már is a compositionnak jelleme, az alakok elhelyezése, a ruházat kezelése egyenesen e mesterre utal és befolyását első pillanatra megismerjük. De van ezen kívül egyenes tanúságunk is. Ismerjük tudniillik a XVI. század közepe körül virágzó, Raphael és Michel Angelo műveivel sokat foglalkozó neves Beatrizet rézmetszőnek egy metszését, melyen képünket megfordítva látjuk (Bartsch 12, Dusmenil 5) és némely változtatást észreveszünk; úgy Máriának nincsen diademja, hanem fátyol fűdi fejét, melldísz hiányzik, úgy a fővény-óra is, a könyv nem fekszik az olvasó-támon, hanem vánkoson, a szekrény csaknem egészen zárt, úgy, hogy foglalátát nem látjuk, a háttérben levő ágy sokkal nagyobb, ékes oszlopok díszítik, melyek közt nagy kárpit terül el, hiányzik a szék, a kas és a galamb a metszeten, a szoba-ajtaja béllettel van készítve, mely nem fordul elő a képen, az ajtó jobban nyílik stb.

Beatrizet metszete után tehát nem készült képünk, mi ellen az is szól, hogy az utóbbi meg van fordítva, mi amott a jobb oldalon, az itt a balon jelenik meg; másrészt a kép sokkal jelesebb a modo-

ros metszetenél, kivált az arcok nemesebbek és a ruharedőzettel együtt finomabbak, tisztábbak és egyszerűbbek. A metszet zsámolyán ezt olvassuk: M. ANGELVS. INVENTOR. Nincsen kétség, hogy valamint képtünk, úgy a metszet is a nagy mesternek előpéldánya után készült. Dusmenil erre nézve ily megjegyzést tesz: »A mintául szolgáló kép, melyet Michel Angelo eredeti művének tartanak, még ma is létezik Rómában, a laterani sz. János templomának sekrestyéjében«. Leírja Platner is (Beschreib. d. Stadt Rom. Bd. III. S. 537), mint Manuello Venustinak Michel Angelo rajza után készült munkáját; és ez, úgy tetszik, a való; mert Nagler szerint (Künstler-Lexikon xx. S. 74) a mantuai Venusti, Perin del Vaga tanítványa, nemcsak sokat festett Michel Angelo után, úgy utolsó itéletének kisebb mását a nápolyi »Studiakban«: hanem egyenesen az angyali üdvözlést is, melyet Messer Tomaso de Cavalieri sz. János templomának számára megrendelt, festette pedig Michel Angelonak vörös irón-rajza után, mely, mint Vasari mondja, Cosimo florenczi herceg gyűjteményébe jutott és még ma is az Uffizikben látható.

Wellington herceg gyűjteményében kisebb, talán szinte Venusti által e rajz után készült képet őriznek (Nagler II. S. 222).

Úgy tetszik, mintha Beatrizetnek metszete ugyan e rajz szerint készült, mit abból is következtethetünk, hogy Michel Angelot nem mint festészt, hanem mint feltalálót idézi, mint ezt rendesen tették a rézmetszeteken..

Kiváló képtünk tehát kitűnő művész által festetett, vagy M. Angelo rajza, vagy Venusti laterani képe után; de a művész, mint láttuk, több eltérést engedett magának.

Nehéz kipuhatolni, ki volt ezen művész. A genreszerű felfogás, mely a csendéletféle hozzáadásokban és azok szorgalmatos bevégezésében, minő Mierisé, Gerard Dowé és Metsüé, németre vagy németalföldre utal, ki a compositioban a nagy mestert követve és művét másolva, mégsem tartózkodott nemzeti módjából hozzáadni, és honi kedélyességét bevezetni. Sok valószínűséggel itt a maga korában innepelt aacheni Jánost sejtjük. A művészeti jellemén kívül még más okok is e mellett szólnak. Van Aachen Kölnben született ugyan, de sokáig dolgozott Rómában, volt tehát alkalma vagy Venusti képét, vagy M. Angelo rajzát másolni. Mint korának (XVI. század végefelé) valamennyi művésze, ő is a nagy olasz mesterekre, Raphaelre és M. Angelora támaszkodott, miből magyarázhatnók a compositionak összeolvasztását, az eszményi finom Raphael-féle vonást a szűznek arczában. Van Aachen bevégezésében igen gyöngédnek és szorgalmatosnak mutatkozott, szeretett vörösréz táblára festeni (a cs. Belvederben három vörös-rézre festett képe őriztetik); mi korára nézve jellemző; II. Rudolf császár udvari festésze volt és sokáig élt ezen udvarnál, hol folyvást a császár számára dolgozott. Ebből magyarázhatnók, hogy képtünk a császári családnak tulajdona volt; végre kora mellett szól az oltárkának finom renaissance építésze(?) is, melyet még a XVI-dik századba, legfeljebb a XVII-diknek elejére tennünk kell. Van Aachen 1615-ben halt meg Prágában 62 éves korában,

Eddig megy báró Sacken közlése. Az »Augsb. All. Zeit.« 1782. évf. 1876. I. Markgraff Rezső a következőket mondja: »Ha H. v. Ach-ot mint Orlando di Lasso vejét említik, ki ennek legidősebb leányát bírta nőül, ama név alatt alig sejtethetjük az ismert mór-doros kölni történetfestészt Hans v. Aachent, kit Jan van Aachen-nek is neveznek, ámbár ugyanezen egyén más név alatt is fordul elő, mint Aacken, Ak, Dac, Dach, Janachen nevek alatt is. És mégis úgy van. Visszatérve Olaszországból, hova 22 éves korában ment 1574-ben, foglalatosságot talált elébb v. Albrecht, a művészetet kedvelő bajor herceg udvaránál, később pedig II. Rudolf császárnál; honnan vissztérve Münchenbe Orlando di Lasso veje lett. Az udvar-kamra számadásaiban megjelenik mint »Hans v. Aach Maler«, ki egyebek közt 1596-ban, alkalmasint v. Vilmos herceg számára készített munkáért 150 ftot kapott. Később nevével ismét Prágába tette át lakását, hol ezentúl a császárnak festésze volt, meghalt 1615-ben.

Tökéletesen egyetértünk Sackennel, a kalocsai képeknek előmintájára nézve, melyet Michel Angelo Buonarotti rajzában felismerhetünk; de alig tulajdoníthatjuk e képet aacheni Jánosnak, kit nem hiszünk képesnek, mint ismert manieristát, minőnek Markgraff is joggal mondja, ily, minden modortól távol álló egyszerű velős felfogásra és előadásra, minőt ezen remekműben, nagy dícséretére kell elismernünk. Festésze tehát, eddig ismeretlen.

Idézek most két *burgundi művet*, ezüstbe üresen öntöttet és ciselírozottat, mely Pulszky igazgató tulajdona és ki volt állítva a III. szekrény felső osztályának 4. és 5. alatt.

E két szoborka a magasabb körökből való *vőlegényt* és *menyasszonyt* ábrázol, kik egymásnak a jegygyűrűt nyújtják. Az előbbinek szoborkája 0,290, az utóbbinak 0,302 m. magas. Igen dicséretes a velős és mégis ciselírozásában igen finom bevégezés. Itt egyszerű arczképezés volt a művész feladata, még pedig oly egyéneké, kik semmi feltűnő, vagy külsőleg is tetsző tulajdonnal nem bírtak, sőt a vőlegénynek még sántának is kellett lenni, mit a művész hihetőleg enyhítve bár, hanem mégis kifejezett. A *vőlegény* tehát mindkettő, de egyik kurtább lábára nehézkedik, haja rövid és simára fésült, rövid bajsza és spanyol szakála is, jobbájában az említett gyűrűt, baljában kis virágcsokrot tart; kezei feltűnőleg finomak és a ciselírozás azokon mesteri, alsó ruhája fölött kurta szőrös ujj-nélküli köpenyt visel; az alsó ruha vállán nem igen kidomborodó puffok, kézfejen síma manchetek látszanak; gallérja nincsen. Nadrága a testhez simul a nélkül, hogy éppen szűknek mondhatni. Díszítve van mindenféle ciselírozott alakokkal; térdig érő harisnyáit egyszerű szalag ott megköti; szegényes egyszerű cipője is.

A menyasszonynak haja igen egyszerűen van elrendezve és szalaggal felkötve, de nem különbözi a virágot. Ennek nincsen gallérja, hanem meglehetősen mélyen kivágott, lefelé csucosodó mellényke, mely az uszályruhát a csipők körül erősen tartja; azt felveszi balkézével, melyben szintén kis virágcsokrot tart, míg jobbával a jegygyűrűt emeli; a mellényke ujjas, vannak vállán szintén kevésbé emelkedett puffok, de a manchetek fölött magasak. A hosszú ruhának alsó részén két szegélyt látunk, melynek felseje sokkal keskenyebb; mindkettő finom ciselírozással van ellátva. A szoknya alól csak a bal láb szökik ki. Bal oldalán díszes három bojtjal ellátott nagy táská függ le. — A kornak és nemzetiségnek meghatározhatása végett tűzetesebben írtam le a ruházatot.

Pozsonyi Sándor egy, a német iskolából, hanem olasz befolyás alatt származó *karós gyertyatartót* állított ki; ez jó természetű *fiatal ember alakú*, ki tárt karral mindegyik kezében képes valóságos gyertyát fogadni. Áll háromoldalú díszes alapon, 0,225 magas, az állvány magassága 0,130. Az olasz iskolának befolyása mutatkozik abban, hogy itt válogatott karesú és tetsző testmintával van dolgunk. A compositio igen helyes és céljának megfelelő, valamint a kitárt karra, úgy szilárd erős állására nézve is, midőn t. i. itt a test nem főképen egy lábra nehézkedik, hanem a szilárdabb megállapodás miatt mindkettő egyaránt viseli, még pedig úgy, hogy ebből semmi merevség nem származik. Az arc is inkább csatlakozik az antik typushoz, semmint a régiek realisticus felfogásához, haja és bajsza rövid, szintén rövid szakála ketté van osztva; végre inkább olasz felfogásra mutat az izmok lágyabb kidolgozása is. Ezen fiatal férfi-alak háromoldalú állványon egyenesen emelkedik, az utóbbi ismét, az antik szokás szerint, három oroszlánlábán áll, de ennek nincsen az antik oroszlánlábának sem jellemes sem kecses alakja, hanem elég esetlenül átmegy lombozatba és csigába. Nem érthető, hogy jut ily felfogás mellett az állvány minden oldalának közepén egy-egy seraph-fő, feje fölötti kagylójával. Jobban értjük a gyikot, mely az alak tengelyének megfelelő állvány sarkán mászik. Általán a két résznek munkája nem egy; az alaké sokkal jobb az állványénál. (H. I. III. szekr. felső osztály 30. sz.)

Fődeles kancsó, aranyozott ezüstből, a m. n. muz. tulajdona, magassága 0,200; átmérője 0,115. (H. I. III. szekr. középső oszt. 58. sz.) Lenn sok, tánczczal mulató gyermek keskeny szalagban. A kancsó testén négy osztályban, mely egymástól oszloppal és azon ülő szarvat fuvó gyermekkel van elkülönítve az *elreszett funak története*. Hans Sebald Beham, nürnbergi festész és aranyműves rézmetszete után kivert műben. Sebald a szintén igen híres Bartel nevű bátyja volt, született 1500-ban, meghalt 1550-ben, Frankfurtban (a Majnán), hol későbbben letelepedett; Dürer tanítványának tartják mindkét testvért, e mellett szól stíljök, de erre biztos történeti adatunk nincsen. Rosenberg*) az akkori művészeti lendületről Németországban eképen szól:

»Dürernek művészeti jelleme nagyon is megállapodva volt, semhogy arra az új irány határozott és döntő befolyással lehetett volna. Annál inkább ragadta ez magával az ifjabb nemzedéket, daczára, hogy ez Dürer vezetését követte. Meglehetősen ideig a mesterektől átszármazott velős jellemzés ellensúlyul szolgált ama conventionalis gyakorlatnak, mely a megállapodott classicismusnak elkerülhetlen követ-

*) Sebald u. Barthel Beham zwei Maler der deutschen Renaissance von Adolf Rosenberg. Leipzig 1875.

kezménye. Csakis a nagy Holbein volt képes művészeti egyéniségét tökéletesen egyesíteni a renaissance szellemével úgy, hogy a két elemnek egyike sem kapott túl a másikon, egyik sem semmisíthette meg a másikat, míg e korszak gyengébb elmének ily összhangzó összeolvastása csak részben, vagy csak rövid időre sikerült. A változás, az új elemnek túlkapása oly rögtön mutatkozott, hogy felületes és az időben távolabb álló szemlélők e tényt csak a művészeknek, ha bár rövid tartózkodása által Olaszországban képesek voltak magyarázni. De az újabb történelmi kutató ezen természetes lendületben csakis történelmi szükséglet lát. Holbein, Burckmair, Penz, Altdorfer, Aldegrevér, Bink, Scheuffelein' és a két Beham a német renaissance-nak festései. És ezen művészeti korszak és különféle változó törekvéseinek tulajdonképi képviselője, Sebald Beham, Dürer tanítványainak legjelesebbje, legtöbb oldalról műveltje, bár nem adatott meg neki, hogy tökéletes nagyobb művet az utókorra hagyjon.

Muzeumunk kancsója ide s tova eltér mintájától, midőn compositiojától egyes alakot elvesz, vagy hozzáad: leirom tehát az eredeti után, mint ezt Rosenberg 96. s. k. l. közli.

1. Az elveszett fiu elbúcsúzik apjától, ki szolgájával háza előtt áll. Fölirat:

PATER DA MIHI PORTIONEM SVBSTANCIAE QVAE AD ME REDIT. (Itt a fiu háta mögött levő két személy helyett a kancsón csak egy fegyveres jelenik meg (Rosenbergnél 33. sz., Bartschnál 31. 1540-ből.)

2. A pazarló fiatal két pajtásával és három asszonynyal (a kancsón csak két asszony látható) dúsan terített asztalnál ül kerített helyen a szabadban (a kancsón nincsen terített asztal). Fölirat: DISSIPAVIT SVBSTANCIAM SVAM VIVENDO LVXVRIOSE, Luce xv. (1540. R.-nél 34., Bartschnál 32. sz.)

3. Megjelenik kanász minőségben.

CVPIEBAT IMPLERE VENTREM SVVM DE SILIQVIS. Luce xv. (R.-nél 35, Bartschnál 33. sz.).

4. Az elveszett fiu hazatér. Apja mögött egy szolgáló ruhát hoz, egy másik disznót pörzsöl.

FILIVS MEVS MORTVVS ERAT ET RESVREXIT PERIERAT ET INVENTVS EST. LVCE. xv.

(R.-nél 36., Bartschnál 34. sz.)

E compositio fölött ismét van keskeny szalag, melyet lombozatok és madarak díszítenek. — A fődelen amorettek, állatok és növények szalagkénti elrendezésben vannak kiverve. A fődél tetőgombja (Knauf) újabb; itt egy buzogányt tartó fegyveres, karján sas ül kiterjesztett szárnyával. Díszíti a fogantyú is, mely három részből áll. Legfőlebb asszonyi mellkép, mely lenn lombozatban végződik, a tulajdonképi fogantyút, egész meztelen asszonyi alak képezi, melynek lába alatt a kancsó testéhez csatlakozó szakálos fő jelenik meg. A női alakok kereken kidolgozva, a szakálos fő csak dombormű.

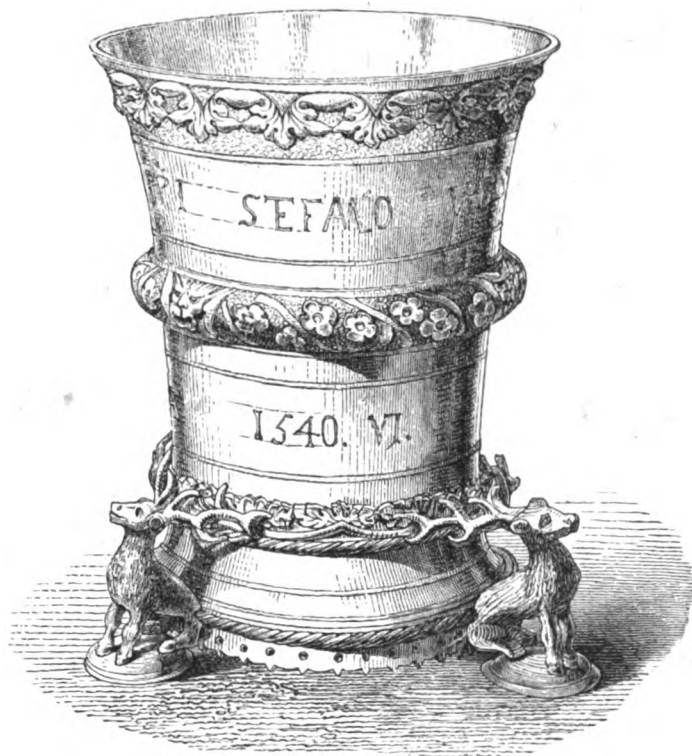
A munka nem tartozik a finomabbak sorába, hanem egészben meglehetősen erélyes és értelmes.

Fődeles kancsó, aranyozott ezüstmű, a m. n. muzeum tulajdona, magassága 0,200; átmérője 0,090. (H. l. III. szekr. középoszt. 59. sz.). A kancsó fenekén i. Lipótnak 1695-ben vert ezüst érme jelenik meg; azonban ez a későbbi javítás alkalmával jutott ide; a kancsó maga a XVI-dik század műve. Testén a hét planetát látjuk, kezdve a holdon, mely itt jobbjában a félhold tarcáját vivő egészen felruházott női alakban jelenik meg. Mercurius, MERCVRIVS mellékirattal; lábánál a zodiakus ikre. Venus Amorra, VENVS lábánál a zodiacus bikája. A nap, mellékirat nélkül, egészen meztelen női alak. Mars MARS, roppant hosszú szablyával, melyet maga után von a földön; lábánál kos. Jupiter IVPITER; ez is fel van fegyverkezve; lábánál a nyilas. Saturnus SATVRNVS meglepőleg egyik mankós lábbal, a lenyelendő gyermeket ölében viszi, lábánál vad bak. A testrészeknél megmaradt a természetes ezüst színével, a többi mind aranyozva van. A mű gyöngébb az előbbinél, a rajz sokkal nyersebb, durvább. A fődél tetején fegyveres áll, turbánnal fején, paizsán egy A. F. S. betűből szerkesztett monogram látható.

Ezüst pohár, a m. n. muzeum tulajdona; magassága 0,150; átmérője 0,105, (H. l. 60. sz.) A pohár három oroslánon, melyek lábazatát képezik, emelkedik. Ezek fölött hatoldalú állvány, melyen lombozat közt hat ciselírozott sas. Maga a pohár hengeralakú, de a henger fennt kikanyarodik; közepén

áttört dísz, fenn szája alatt még hasonló csúcsívesre emlékeztető keret. A díszek mindnyája, így az állatok is aranyozvák.

Ezen, egészen *aranyozott poharat* (h. l. 62.) Bock következőleg írja le a bécsi »Mittheil.« 1867-dik évi 114 és 115 lapján: »Hat ivó pohár az 1540-dik évszámmal. — Eltekintve ezen hat pohárnak

272.

váradai városi címeren. Ámbár a poharak elintézése és egész idoma még középkorfele, mégis az alsó és felső díszszalag antikizáló lombozatában és újítva módosított akanthuslevelében mutatja, hogy a renaissance-nak stylje már lábra kapott. Csakis a középső hengertag, négyszirmú rózsával és az alsó fogrovatos szalag emlékeztet még a renaissance által legyőzött góthikára.

Ide tartozik-Egger testvérek jeles emlékerem-gyűjteménye is, mely külön szekrényben volt kiállítva. Ezen medailonokon arcképezvők:

1. Wentzel Jamnitzer, nürnbergi aranyműves. 1554.
2. Conrad Reuter, kaisersheimi apát. 1527.
3. Otto, Truchsess von Waldburg, augsburgi püspök és bibornok († 1526); készítette Laurentius Parmensis, Rómában.
4. Andreas Terranovac, készítette Galeotto Péter Pál (Petrus, Paulus Romanus) római aranyműves és bélyegmetsző († 1580 körül).
5. Albert von Brandenburg, mainzi bibornok 1526.
6. II. Lajos, magyar király, halála évében 1526-ban.
7. Hieronymus Paumgartner, nürnbergi patricius és tanácsos, készült 1592-ben.
8. II. Lajos magyar király neje.
9. v. Károly császár, készítette 1537-ben Reitz Henrik.
10. IV. Pál pápa 1560.
11. Keresztpénz Sitzinger Lukácsnak 1556.
12. Niclas Freiherr zu Madrutsch, ezredes és császári tanácsos v. Károly alatt.
13. Martin Geyder, I. Ferdinánd asztalnoka 1528.
14. Leonhard Freiherr von Vells, udvarmester és országkapitány Etsch folyó mellett 1543.
15. IV. János Manderscheid-blankenburgi gróf, strassburgi érsek 1569.

*) A ténynek tüzetes leírását adta »Magyarország és Erdély«-ében. Kubinyi Ferencz (Pest, 1854, harmadik füzet).

16. Andreas Erstenberger. 1575.
17. Ludovicus Perez, II. Fülöp, spanyol király minisztere 1597.
18. Claudius Dodeus.
19. Otho, waldburgi, asztalnok, augsburgi püspök. 1544.
20. Mária (II. Lajos neje).
21. Christoph Khevenhiller, cs. kamratanácsos. 1543.
22. Widmann János, Somerügg és Paterniau birtokosa.
23. Osztrák főherczeg Károly. 1621.
24. Lazarus de Schwendi, főparancsnok Magyarországon. 1566.
25. Laevinus Tarentius (Liyin ven dar Becken), antwerpeni püspök. 1596.
26. Anton, Graf von Lodron, salzburgi kanonok. 1591.
27. Kreler Miklós. 1520.
28. Marcus Sitticus, salzburgi püspök 1617.
29. Sebaldus Pfintzing, nürnbergi tanácsos és matematikus 1519.
30. Otto Heinrich, rajnai pfalzgróf. 1531.
31. II. Gyula pápa. 1501.
32. Kreler Erzsébet. 1520.

Z O M Á N C Z.

Ámbár a felhozandó zománczok némelye bizonyosan még a XV. században készült; mégis csaknem mindnyáján (kivéve az iglói reliquariumot, mely egészen csúcsíves stílusú) a csúcsíves stílussal készített renaissance levén a nagyobb rész: a kiállítás nem kérges zománcz-műveit egybefoglalva e helyütt tárgyaljuk, sőt a folytonosság tekintetéből ide csatoljuk az újabkori magyar és erdélyi zománczokat is.

ÁTLÁTSZÓ ZOMÁNCZOK.

Az átlátszó zománcznak készítéséről Labarte (Hist. d. arts industriels IV. köt. 3. l.) ezt mondja: »A művész sokszor igen vékony arany vagy ezüst lapon, bevésés által határozza azon tért vagy mezőt, melynek a zománczot magába kellend foglalni; ezután igen finom szerrel ide vési alakját vagy másféle tárgyát. E szerint a meztelen test vagy ruhának legemelkedettebb részei igen csekély kidomborodást mutatnak; az arcok vonásain pedig néha csak bevésettek. Ezek után a lemezre különféle zománczfestéket rárakták; a meztelenek mindig csak színetlen vagy igen gyenge violaszínű zománczot kaptak. A festékeket tűzben olvasztották és végre csiszolták.«

5. l. »A zománcznak átlátszósága meghagyta a csekély domborodású művön azon árnyékot és világosságot (rehauts, Aufhöhungen), melyeket azoknak megszerzett a többé-kevésbé emelkedő vésés (ciselure); és ámbár a zománcz-lapon volt kiterítve, a művész a mintázás tökéletessége által, művének mégis finom miniature tekintetét adhatott.

»A zománczfestékek változatossága elég nagy. Találunk zöldet, rózsaszínűt, bíbor-violaszínűt, világos-kéket, szürkét, feketét és a barnának több nemét. A fehér zománcz és a lapislazuli-kék nem átlátszó s ezért nem használják; és mivel a hús festésében közbe jön a fehér, a meztelen részekben vagy megtartják az érczlap fenekét, vagy használnak színetlen, vagy igen világos viola-festéket.«

11. l. »A meglevő okmányok az átlátszó zománczot felviszik Nicola Pisano és főképen Giovanni fiáig. Az utóbbi, mint építész és szobrász, nagy befolyással volt korának művészetére, és új irányt adott a rajzoló művészeteknek. Könnyen érthető, hogy ily mester, midőn a zománczot emlékműveire alkalmazni

akarta, nem elégedhetett meg a byzantiak módjával. 1286-ban Giovannit Giulielmus Ubertini püspök meghívta Arezzoba, hol a püspöki residenciát Margaritone tervei szerint építették. Ott, mondja Vasari, Giovanni a főoltár tábláját (retable, rakvány) készítette, mely tele volt alakokkal, lombozattal és díszítményekkel, voltak igen finom mosaikjai és zománczok is, nagy gonddal a márványra alkalmazott ezüst lapokon. *) — Ez a domborműre alkalmazott zománcznak első említése.

A zománczos műveket Olaszországban kivált a XIV. század közepe felé kezdték kedvelni, midőn ama korban alig készült aranyműves mű, mely nem lett volna zománczozva.

A XV. században a leghíresebb zománczozók Antonio Pollajuolo (1433 + 1498). Tommaso Finiguerra és Francesco Rajbolini, kit Francia-nak neveztek és ki a híres rézmetszőnek Marc-Antonio Rajmondinak mestere volt.

A XVI. század főzománczmestere Benvenuto Cellini, ki tüzetesen írt a zománczok készítéséről.

Nyoma van, hogy Franciaország déli részeiben, nevezetesen Montpellierben a zománczozás ezen nemét már a XIV. század elején gyakorolták; de e gyakorlat csak lassan terjedt el, hihetőleg olasz mesterek által, kik a pápa avignoni udvaránál tartózkodtak. 1360 előtt sem az egyházak, sem a királyok kincstárai lajstromaikban mitsem találunk, mit átlátszó zománczos művekre lehetne vonatkoztatni. Az anjoui herczeg kincseinek 1360-tól 1368-ig szerkesztett lajstromában előfordúl a »d'esmaux plans« kifejezés, mely világosan megfelel az »esmaltum planumnak«, mivel Olaszországban az átlátszó zománczok jellemzésére már 1300-ban éltek.

A XVI. században az átlátszó zománczokat nagyon megkedvelték Franciaországban és Flandriában és Benvenuto Cellini dicséri is az akkor e két országban készített műveket, hanem egyszersmind hozzá teszi, hogy azok nem az olaszok módjára készülnek; mert ez sokkal bokrosabb a francia és flamandi mesterek módjánál.

Az ügyes német aranyművesek mohón kaptak az átlátszó zománcz-gyakorlaton; mindazáltal Labarte csak XVI. és XVII. századbeli augsburgi és nürnbergi zománczozókról szól. Megjegyzi, hogy a német zománczok különböznek az olaszokéitól és a francziákéitól: festékeik igen élénkek és fényesek; a bíbor-vörös és az ég-színű-kék itt az uralkodó festékek és találkozunk a zölddel és a viola-színűvel is.

A bécsi kiállításnak magyar »amateur« osztálya csak egy nagyobb átlátszó zománczművet bírt felmutatni: *horgosi Kárász Géza processionalis keresztjét* (h. I. II. szekr. 3. osztály 8. sz.). Lábazata későbbi korú. E keresztben van öt négyzirmű rózsza (Vierpässe) egyik az ágak keresztező helyén, négy az ágak végein. Négy rózsából kiestek az alakok, ötödikében (az alsóban) áll sz. Pál és fölötte, a kereszt tövében megmaradt négy szent, mind ez átlátszó florenczi zománczban készült. Az alsó részre paizs van alkalmazva, és ezen áll egy, a felismerhetlenségig elmosódott vagy megrongált alak. A kereszt mostani lábazata barok. A zománcz jó művelésű, de nem sorolható a remek közé.

Legyen szabad itt a kiállítás hiányát két remekművel pótolni, mely mindkettő kiváló, átlátszó zománczai után: az egyik ama páratlan ereklyetartó, melyet az esztergami primatialis egyház kincstárában őriznek, és mely ott a »Calvaria« neve alatt ismeretes; a másik egy kis oltárkereszt az iglói parochialis templomban, mely az aranyműves munkákkal elég gazdagon ellátott szepesi templomok keresztjei ereklyetartó, kelyhei s hasonló emlékei közt, első helyen áll.

Bock, ki az esztergami egyházi kincstárt tüzetesebben leírta, az úgynevezett Calvariáról következőleg szól:

*) Esmalti posti sopra piastre d'argento commesse nel marmo con molta diligenza G. Vasari Vite di Niccolo e Giov. Pisani. Firenze 1846. p. 272.

KERESZT

„szolgált az oltár díszítésére ünnepnapokon; valamint maga a kereszt sok alakjaival, úgy lábazata is a legfinomabb aranyból készült és díszített számos aranyra zománczozott előadással.“

»Ezen kitűnő mű, és már anyaga után is nagy értékű keresztben két styl legmagasabb kifejlődésben jelenik meg, mely, bár elvileg ellenkezésben áll egymással, itt mégis meglehetősen harmoniában van összekötve. Ezen pompás keresztet is, más hasonló művekkel együtt, Corvin Mátyás aranykorába helyezik, melyben Magyarország a középkor vége felé politikai virágzásának fénypompáját elérte. Azonban csak annyit engedhetünk meg, hogy a tömör aranyból a későbbi Mediciek styljében készült lábazat, lehetőleg Mátyás idejében, tehát a XV. század második felében keletkezett. E mellett szól nem csak egész elrendezése, hanem több, a florencei vagy velencei műhelyeknek tulajdonítandó zománczrészlet is, ezek közt kiemeljük kivált három, apostolok mellképét ábrázoló medalliont a középső kerek, sphinxek által hordott tarcán. E különös szépségű technikai bevégezésük után fölötté kecses díszekkel ellátott lábazon háromoldali, tömör aranyból mívelt építkezés emelkedik, melynek támpontjai kisebb, aranyba vert (vagyis öntött és ciselirozott) és a legfinomabb zománczcsal bevont szoborkák állanak.«

»Úgy tetszik, e szoborkák prophétákat ábrázolnak, kik az üdvözítő kínszenvedéseit előre jóslták, mire vonatkozhattak a mondat-szalagon följegyzett szavak is, de ezek többé nem olvashatók. A szögletesen állított támpontok körülvesznek egy befelé nyílt baldachint, mely alatt Krisztus az oszlophoz kötve jelenik meg, a négyszögű baldachin dűsgazdagon van díszítve, a szoborka kitűnő természeti valósággal előadva és szigorúan stylizálva. Valamint a többi szoborka, ezen fájdalom embere is a legfinomabb aranyba van ciselirozva és meztelen része testszínű zománczcsal oly gyöngéden befüttatva, hogy itt nem csak a boncz-tani alakzat legszigorúbban megtartott, hanem a kinnak vonásai az üdvözítő anyán is a megfelelő kifejezést nyerték. A baldachin, mely hexagon (főnebb négyszögűnek mondatott) alakban a flagellatiót betetőzi egy, fölötté emelkedő aranyra tett zománczos sziklának szolgál alapjául, s ezen ismét a megváltónak keresztrefeszítése van ábrázolva. Ezen naturalisticus módra színezett sziklát dísztoronyocskákban végződő támpontok veszik körül, és keresztvirágok fölött nagyobb gyöngy díszlik. A középkori művészet kedvelője megütközik azon, hogy a három támpont a középső dísztoronyka hiányzik és helyette a czopfos korból származó három zománczozott angyalt lát. A keresztet hordó sziklán, a régi hagyomány szerint, mely a keresztrefeszítést azon helyre teszi, hol a Bűn-Ádám csontjai nyugosznak, látjuk a halálfont és többi csontot, s ez oly jelkép, melyet a modern művészet tudva, vagy nem tudva, sokszor elmellőz, midőn a keresztrefeszítést ábrázolja. A kereszt két oldalán állanak, a különös, természeti valósággal zománczozott, kínszenvedés tanúi: szent János és a bold. szűz; és ezen kitűnő alakok szemlélésében nem tudjuk, vajjon a ciseur vagy a zománczozó művészetét kell-e inkább csodálnunk. Minden technika itt legmagasabb tökély fokán jelenik meg úgy, hogy ezen alakokat a középkor e bokros téren bevégezett legszebb és legjelesebb művei élére kell állítanunk. Maga a magas kereszt aranyból készült és mindkét oldalán díszített számos ékesítéssel és gyönggyel, valamint kisebb zománczozott vörös szőlőkkel is, melyek az üdvözítő öntött vérének jelzik. Krisztus a legtökéletesebben ciselirozott és zománczozott alakja, s kivált kötényének redőzete, és lábainak egymásfölötti elhelyezése, valamint egész boncz-tani tartása után következtetést vonhatunk nem csak a készítés honára, hanem korára is. Felállítjuk tehát hypothesisünket, mely szerint ezen remekműnek felső része a sváb aranyművesek műhelyéből, alkalmasint vagy az ulmiak, nürnbergiek vagy augsburgiakéból került ki, még pedig a XIV. század vége felé vagy a XV. századnak kezdetén; a lábazat vagy 150 évvel fiatalabb lehet.«

Én e minden dicséretén fölötti művet, melyet, sajnálom, hogy másolatban nem adhatok, három ízben tekintettem meg, mi igaz, annak kellő megbecsülésére nem elegendő, hanem elegendő arra, — hogy hazájára, korára, sőt mesteréire is biztos ítéletet mondhassak. Utolsó ízben megtekintettem 1875-ik október hó 15-kén és még ugyanazon nap, még üde benyomás alatt megírtam a következőket:

Az egyszerű oldalain befelé kanyarított talap fölött következik a láb, mely közepén tojásdad, pohár-alakú támaszból áll. A megtekintés alkalmával jelenlevő Knausz, esztergami kanonok és jeles okirat

kutatónk kimondta, hogy mikor a művet szétszedve látta; észrevette miként e középső támasz belül üres levén, a pohár alakját így is megtartja. E pohár körül van sarktámaszúl alkalmazva három hátsó lábán ülő sphinx, mely előlábával háromszor ismételt paizson tartja Mátyás királynak címerét, a keresztezett paizson kétszer előfordul a magyarországi pólya, kétszer a kettősfarkú cseh oroszlán, közepén pedig kis paizson Mátyás hollója. A sphinxek fejükkel és szárnyukkal tartják a fölöttük emelkedő részeket. A lábazat tehát háromszögű, de e fölött következik a nodusnak (Knauf) kerek alkotása. Legalsóbb abroncsán látjuk ama apostol igen kicsiny medailonokat, melyeket Bock helyesen olasz zománcz-műveknek tart; e tarcsán emelkedik a tulajdonképi gomb, melynélfogva az ereklyetartót emelték. A nodus alatt van, nem zománczozott, hanem felségesen ciselirozva három delphin, visszaemlékeztetvén a lábazat háromoldalú alkotására. A gomb fölötti kanyarodáson antik tárgyakat látunk, köröskörül zománczozva, melyekről Bock nem tesz említést. *Eddig minden a renaissance-stylnek felel meg.*

Következik az ereklyetartónak azon része, melyet a monstranziáknak, a fűlszentelt ostyát magába fogadó testéhez hasonlíthatunk, és mely épen úgy, mint a monstranzián minden oldaláról van áttörve, hogy az itt az oszlophoz kötött Krisztus minden oldaláról látszassék. Ereklyetartónk ezen teste visszatér a lábazat három szögéhez, midőn három sarka mindegyikén valóságos csúcsíves kettős tám emelkedik. Minden kettős csúcsíves tám közt egy-egy alak áll, melyet Bock helyesen prophetának elismer.

A kettős tám közvetíti az átmenetet a hexagon baldachinba, ezt képezi hat csúcsív, mely maga fölött fogadja a feszületet, a szűzet és sz. János evangelistát hordozó sziklát. A kereszt-alakú szikla-ürben látjuk a jelképes koponyát és csontokat, s ennek oldalán az ide újabban, bigyesztett műértékkel nem bíró angyalokat.

A kismérvű tíz alak (a három sphinxet ideértjük, a három delphint nem) mind a legfinomabb átlátszó zománczczal van befuttatva, a ruhák és a sphinxek szárnyai tündöklők, a meztelen testrészek igen mértékletes színűek.

Az egész ereklyetartó a túlságig tele van rakva gyöngyökkel, és drága kövekkel és talán ez, valamint a sziklarésznek nem eléggé tiszta és világos alkotását a remekmű két hibájának felróhatni.

Különben teljes meggyőződéssel igazat kell adnunk Bocknak mindazon dicséretben, melyet e valóságos mesterműnek művészeti becsére nézve elmond; sőt még tovább is mehetünk, jó lélekkel állítván, hogy e mű a maga nemében első és páratlan, hogy mestere remeklését drága anyagához is mérte; mert ez tömör arany, míg az ehez hasonló művek rendesen csak megaranyozott ezüstből készültek.

De ha Bockkal e tekintetben egyetértünk is, nem érthetünk egyet vele sem a műnek hazájára, sem korára nézve.

Bock kételkedik, hogy Mátyás idejében készült*), hogy az egész egyszerre készült és állítja, hogy a műhelyet, melyben készült, Németországban kell keresnünk.

Ha Mátyás király idejében nem készült, hogyan juthatott a sphinxek előlábaiba háromszor Mátyásnak címere? E címer bizonyosságot tesz arról, hogy a mű nemcsak Mátyás korában, hanem egyenesen a pompát annyira kedvelő királynak megrendelésére készült; és erre nézve valószínűséggel bír ama hagyomány is, mely szerint a királynak fia, Corvin János, ezen ereklyetartót sok ezer aranyért az ország primásának zálogba adta s többé ki nem váltotta.

Midőn a sphinxek szárnyainak zománczozását tekintjük, ezt épen oly finomnak, oly színhangelatúnak fogjuk találni, minő a többi alakoké; sőt Bock sem említ itt valamely különbséget. A mű épen azon korból való, melyen a renaissance küszködött a csúcsíves styllel, mi még nálunk is Mátyás király alatt történt. Ki ezen kételkedik, nézze meg azon aranyműves műveket, melyeket mint ezen kor példányait ad Labarte (*Histoire des arts industriels*) s ezek közt főképen a florenczi baptisterium ereklyetartóját atlasa LXV. tábláján; és csodálatos! itt is a mű felső része inkább még csúcsíves, alja pedig már egészen renaissance stylű, feltűnő, hogy itt is három sphinx fordul elő a lábazaton, a legfelsőbb helyen emelkedő keresztfa alatt igen hasonló szikla van s annak ürében hasonló koponya és csont.

*) »Auch dieses Prachtkreuz wird ebenfalls, wie so viele andere Kunstwerke, *irrtümlich* (?) dem goldenen Zeitalter des Mathias Corvinus zugeschrieben, in welchem Ungarn dem Culminationspunkt seiner damaligen politischen Blüthe gegen Ausgang des Mittelalters feierte.« (Jahrb. Bd. III. S. 136.).

Azonban, megengedem, ez mind külsőség; de mi már nem külsőség, az az üdvözítőnek felfogása és előadása, mely mindkét műben feltűnőleg analog: Krisztus t. i. mind itt, mind amott már holtan van előadva; a test súlya lehuzza karjait, feje a mellre lehajol, a test kissé jobbra meggömbül, úgyszintén lába is. E test mindkét műben nemes alkotású, és mintha csak ugyanazon idombájós fiatal férfitest-minta után készült volna. Hasonló analogiát találunk azon fájdalom kifejezésében, melylyel a mester a szűznek és sz. János evangelistának arcát oly mesterileg tudta eleveníteni, végre a ruhák redőzete is mindkét műben igen hasonló.

Mindezek után bátran kimondhatjuk, hogy a két mű ugyanazon, az az olasz, még közelebb florenczi, legközelebb pedig Pollajuolo Antalnak és Bettonak műhelyéből kikerült Mátyás királyunk megrendelésére 1450 után, még pedig egyöntetűleg s nem mint Bock állítja, két különböző, egymástól távol eső korban.

De nézzük most vázlatilag, mit tudunk az említett két mesterről.

Fő tekintetünk itt az említett florenczi keresztalakú ereklyetartóra van irányozva, melyről Labarte mondja, hogy ez Betto, Betti Ferencznek műve; de a lábazatot és a négy gyámokon emelkedő elragadó szoborkákat (talán Krisztusét is) a híres Pollajuolo Antal készítette. Továbbá, hogy ezen szép műiemlék 1459-ben lett befejezve.*)

»Az 1456-dik febr. 22-kén a kereskedők testülete határozza; készítessék sz. János templomának számára nagy ezüst kereszt és tétessék abba az ott őrzött valóságos szent keresztnek darabkája, mely nincsen kellőleg kidíszítve, mint ezt jelentősége kívánja és egyszersmind oly rosszul van elhelyezve, hogy sok ember nem is ismeri. — Más ülésében a testület a kereszt felének készítésével Miliano, Domenico Dei fiát és Antoniot, Pollajuolo Jakab fiát; másik felének készítésével Bettot, Betti Ferencz fiát, aranyműveseket megbízta; a keresztnek súlya leend 60 livres és sok igen becses drága kővel leend ékesítve. Végre 1457-ik april 30-kán a testület határozza, hogy Miliano Dei és Pollajuolo részére esendik az alsó, Betto a felső osztály elkészítése. Hogy a kereszt 1459-ben elkészült, tanuljuk a testületnek nagy könyvéből, hol ezt olvassuk: »Keresztelő sz. János templomának számára fehér ezüstből készült kereszt mérlegel 141 livret, került összesen f. 3036.6.18. 4 (3036 forintba, 6 livresbe, 18 soldiba, 4 denárba), miből vettek Antonio Pollajuolo, Jakab fia f. 2006. 3. 13. 7 és Betto, Betti Ferencz fia f. 1030. 3. 5.**)

— Ebből kitetszik, folytatja Labarte, hogy Miliano Dei a fizetésben nem részesült, vagy mivel a munkába bele nem folyt, vagy mivel elhalt; Bettot csak a keresztnek felső részével bízták meg és ő a fizetésnek harmadát kapta; miből következtethetjük, hogy ez csak is a feszületet (*de aligha Krisztus alakját*) és a tornyocskákkal körülvett sziklát készítette; a többi mind, ideértve a négy elragadó szobrocskát: Pollajuolo műve. A színes zománcz, fájdalom, letört; de a vésztetés az eredeti és nem csodálhatjuk eléggé a rajznak tisztaságát és a bevézés válogatott ékességét. Midőn e bámulatos keresztet megtekintjük, megértjük Pollajuolonak nagy hírét a zománcz-művészetben.***)

Vasarinál, Pollajuolo Antal életírásában a következőket, mik tárgyunkra vonatkoznak, találjuk:

»Saját műhelyében folyvást rajzolt és gazdag domborművekkel díszített gyertyatartókat és más képzeleteket készített, úgy, hogy művészetében elsőnek tartották.«

»Maso Finigueraival (a rézmetszet lenyomatásának feltalálójával) vetélkedett, Maso előtt nem hátrált szorgalomban, hanem felülmúlta rajzában.«

»Pollajuolo határtalanul szorgalmatos volt aranyműves munkáiban és zománczaiban, és San Giovanniban látható ereklyetartói oly pompásan vannak tűzben színezve (azaz zománczozva), hogy azokat alig lehetett volna ecsettel jobban festeni.«

»Antonio meztelen testeket újabb módon festett, és hogy ilyeneket jobban megismerhessen, sokat foglalkozott a bonczattal; első volt, ki az izmokat tüzetesebben tanulmányozta.«

*) Le crucifix est un ouvrage de Betto, fils de Francesco Betti; le pied, y compris les quatre ravissantes statuettes portées sur de piédouches, est de la main du célèbre Antonio de Pollajuolo. — Ce beau monument fut achevé en 1549. (A másolathoz csatolt magyarázatból.)

**) Croce d'ariento tutta bianca fatta per la chiesa di San Giovanni Batista, di peso di l. 141, costò in tutto f. 3036.6.18.4. de' quali f. 2006.3.13. 7 ebbe Antonio di Jacopo del Pollajuolo, e f. 1030.3.5. Betto di Francesco Betti orafo. Anno 1459; Libro grande dell' arte de' mercatanti 1459 segnato. E, p. 267; Spoglio Strozzi, t. II. p. 111.

***) L. Labarte H. d. a. industr. II. 493. 494. és 495. l.

Született 1426*)-ban, Florenczben, meghalt 1498-ban.

Vasari külön nem említi Bettót, kinek életírása a többiéi közt nem fordul elő nála; jele, hogy Bettonak híre alig lehetett nagy.

Rumohr**) és Crowe és Cavalcaselle***) a két Pollajuolo testvért, mert ketten voltak, Antal és Péter, kevésbbé becsülik, mint kortársai és Vasari. Azonban e két művész a két testvért inkább mint festészt bírálja meg és ez ágban mindenesetre jelesebb kortársaikkal találkozunk, ámbár nevezetes, hogy a Pollajuolok szorgalmasan foglalkoztak a bonczattal, a távlat tanulmányozásával, sőt az olajfestészetet is törekedtek meghonosítani Olaszországban. Rumohr Antonio főműveként VIII. Inceze és IV. Sixtus pápák Rómában még fenlevő bronceba öntött síremlékeit említi, melyekre maga Antonio büszkeséggel tekintett és ezekről Rumohr is megengedi, hogy az egykorú hasonló művek színén állanak.†)

Crowe és Cavalcasellenél ezeket találjuk.

Illetőleg rajzát Benvenuto Cellini mondja, ebben oly nagy volt, hogy sok szobrász és festész rajzait használta. — Kortársainak egyhangú véleménye szerint Pollajuolo Antal ama időnek aranyművesei közt a legmagasabb helyet foglalta el; és valóban nincsen e művészetnek neme, melyben nem jeleskedett.††) A »consulok« 1456. keresztelő sz. János baptisteriuma számára ezüst feszületet készíttettek stb. — Egy úgynevezett Pax (azaz a hiveknek megcsókolás végett oda nyújtott erekljetartó) készítésében vetélkedett nielloban Maso Finiguerra műveivel.

Más adatokból tudjuk, hogy Antalunk kitűnő érem-bélyegeket is vésset, jelesen egy a Pazziak forradalmát ábrázolót is, és vannak, ma igen ritka rézmetszetei is. A legszigorúbb ítészek is elismerik, hogy jelesen fejezte ki az erősebb mozgást, mint ezt Herculesének harcza Antaeussal (dombormű) tanúsítja, úgy szintén erős volt a fájdalom kifejezésében is.

Mindezek után, tekintvén, hogy korában egyhangúlag elsőnek tekintetett az aranyművességben, igen nagy valószínűséggel föltehetjük, hogy Mátyás királyunk nála rendelte meg az esztergami művet, melyet maga nemében szintén elsőnek mondhatunk. Mihez hozzájárul, hogy azzal, hármás Mátyás címére vonatkozva, a korra nézve és tekintve a felfogást és előadást Pollajuolo biztos műveinek styljével is tökéletesen megegyezik.

Az iglói (Igló, a XVI szepesi város feje) egyházi visitationalis könyvben parochiájának alapítása a XIII-dik századba tétetik. »Igló. Oppidum e XVI Scepus antiqua parochia saeculo XIII erecta.« Igaz, hogy ily többnyire csak hagyományon alapuló följegyzések kifogástalan hielmességgel nem bírnak; de temploma építésének legalább megkezdésére mutat valamint föelrendezése, úgy a déli mellékhajón belül olvasható felírás is:

REPARATA EST
HAEC ECCLESIA ANNIS SEQUENTIBUS
1487. 1570. 1747.
NOVISSIME VERO 1772.

*) Gay »Corteggió«-ja szerint Pollaiuolo Antal csak 1433-ban született.

**) Italienische Forschungen von C. F. Rumohr. Berlin u. Stuttgart. Drei Theile. II. Th. S. 299.

***) »A new history of painting in Italy from the second to the sixteenth century London«. Three Volumes. Vol. II. 382. Chapt. XVI. The Pollaiuoli.

†) Hingegen sind die Denkmale der Päpste Innocenz VIII. u. Sixtus IV., gegenwärtig im Seitengange der Peterskirche zu Rom übereinander aufgestellt, ganz ausgemachte Werke des Antonio, da seine Grabschrift solche als den Stolz seines Lebens erwähnt. Gewiss sind sie gelungene Erzüsse von nicht gemeinem Umfang, welche der Anlage nach, ähnlichen Denkmälern dieser Zeit, sowohl im Architectonischen, als in der Allegorie, wie endlich in der naiven Behandlung ihrer Bildnisse im Ganzen gleichstehen (Rumohr i. h. 302. l.).

††) The unanymous testimony of contemporaries assigns to Antonio Pollaiuolo the highest place amongst the goldsmiths of the time. There is not a branch of his art, indeed, in which he does not seem to have shown his proficiency (id. h. 387. l.) — Essendo stato dicto Antonio nostro cittadino, et huomo unico nella arte sua. Letters of the Florentine Signoria to their envoy Domenico Bonzy at Rome. Febr. 13. 1498. in Gaye Vol. I. p. 340.

Vannak e templomnak nevezetes művei: régi keresztelő medence, egy életnagyságú, realisticus felfogásában igen jeles feszület, nagy 45" magas monstranzia, 28" magas oltárkereszt, és az első helyen említendő

oltárkeresztalakú ereklyetartó.

Magassága 16, legnagyobb szélessége ágainál $7\frac{3}{4}$ bécsi hüvelyk. Hajdan két részből állott elő- és hátlapból, újabb időben e két részt, melynek köze alkalmasint ereklyék őrzésére volt használva, összeforrasztották.

Lábazata a nyolczszögből van szerkesztve úgy, hogy a legalsóbb négyszög minden oldala közepén félkör szökik ki, mely egyenes vonallal (hasonlítva a tollaslaptá ütőjéhez) a középső nyolczszög-hez csatlakozik. Ezen négy részben négy osztályú közepén angyalfőt viselő újabb levelet látunk; a négyszeg szabadon maradt mezején egyszerűen vésüzve, — talán a zománcz innen kiesett, — látjuk Krisztust az oszlophoz kötve; koporsójában állva az úgynevezett fájdalom emberét (den Schmerzensmann); Pilátus előtt; végre egy királyt apáczával imádkozva. Még a lábazathoz tartozva tekinthetjük a következő nyolcz fülkéből álló építkezést; mindegyik fülkében hajdan egy-egy szent személy állott, de jelenleg miután a zománcz kiesett, csakis helye látszik és a nem tisztán megmaradt körvonalakból a szenteket meghatározni nem lehet. Ezen alacsony építkezés fölött emelkedik a négyoldalú rövid cső, stylus vagy fogantyú, közepén keresztág alakjában szökik ki négyfelé a gomb, nodus, mint ez a XIV-dik és XV-dik század kelyhein előfordul. E noduson Jézus nevének öt betűje úgy van domborúan vésüzve, hogy az egyik ág tarcáján két betű olvasható: IE, S, V, S.

A stylus fölött emelkedik a latin alakú kereszt, melynek minden ága lóherével van zárva; az alakok itt niellirozott alapon átlátszó zománczczal befutvák. Közepén Krisztus fölfeszítve, jobbra, balra a szűz és sz. János evangelista, a felső ág lóherében (im Vierpass) királyi-alak koronázott fővel, s lenn ismét két ülő alak. Nevezetes, hogy a templom díszes déli kapuja mezején előforduló Mária koronáztatása az ereklyetartónak két személyből álló, háromszor ismételt csoportjának mintegy mintául szolgált; miből némi valószínűséggel következtethetni, hogy az ereklyetartó vagy a helyszínén, vagy közelében (talán Lőcsén) készült. Mire nézve nevezetes, hogy Róbert Károly király vagy magával hozta vagy hozatta Olaszországból pecsétnyomója vésnökét, kit annyira megkedvelt és becsült, hogy a szepesi vár kapitányává nevezte, nemesítette és neki a Szepességen fekvő birtokot is adományozott. De tudjuk, hogy az olasz aranyművesek nem csak magok mesterségéhez értettek, hanem a zománczozáshoz, niellirozáshoz, hogy voltak nem ritkán szobrászok, és néha építészek is. Nem valószínűtlen tehát, hogy Róbert Károly királynak vésnöke, kinek mint várkapitánynak a Szepességen kellett lakni, befolyással volt az aranyművesség kifejlődésére a Szepességen s hogy így az iglói ereklyetartó is hazánkban készült. Minden esetre a legrégebb átlátszó zománczos mű, melyet Magyarországon ismerünk.

FESTETT ZOMÁNCZ.

A legtökéletesebb festett zománcznak tekintete igen hasonló az elefántsontra festett miniatuerekéhez, csak hogy ennél még fényesebb és hogy nemcsak a miniatuerek kis mérvében, hanem ennél nagyobbban is fordulnak elő festett zománczok, melyek, mint a képek általán, most már ecsettel készülnek, nem pedig, mint a régiek vésűvel.

Labarte a festett zománcz feltalálását a limoges-i mestereknek tulajdonítja, e gyakorlat szerinte a XV-dik század vége felé kapott lábra, még pedig a festett üveg táblák megelőző gyakorlatán alapulván. Miután t. i. ezen üvegtáblákon a XIV-dik században inkább s inkább elhagyták a mozaik-féle összerakást, az ólomkeretelést és zománczos festékekkel befestették kivált az arcokat és a test egyéb részeit:

természetesnek tűnt ki, hogy mi az üvegtáblán történhetett, ezt a zománcznak szolgáló érczapon is lehetett megkísérteni és keresztül vinni; de itt is csak azon festékek voltak alkalmazhatók, melyek a tűzben el nem romlanak, tehát az érczek oxydjai, a szervi osztályok festékeinek el kellett maradniok. Amazokhoz hozzá adtak és hozzá adnak, még ma is könnyen olvasztó üvegfoliadékot, mely az olvasztást a tűzben elősegíti és a műnek másrészt megadja fényességét is.

A limoges-i mesterek különösen kedvelték az úgynevezett »grisaillet«, mely, midőn abban leginkább csak a fekete festékekkel eszközölt árnyékolás használtatik és a legvilágosabb helyekre a fehér szín alkalmaztatik, leginkább hasonlítanak az egykorú francia rézmetszetekhez. Ezen »grisaille«-ok más nemében a meztelen testrészek testszínnel vannak kifestve, néha pedig arányozás is alkalmaztatik, míg a többi kép csak egyszerűen van árnyékozva.

Ily limoges-i grisaille kettő volt magyar osztályunkban:

A III. szekrény felső része alsó osztályának 61. száma alatt láttunk egy érczapot, melyen szürke festésben (Grau in Grau) ábrázolva van *Krisztus levétele a keresztfáról*. Ezen limoges-i festett zománcztábla hajdan szekrénynek lapját tette; mert köröskörül el van látva lyukakkal, melyeken átjáró szögek fatáblához erősítették. A kép Marco-Antonio Raimondi egyik rézmetszetének másolata; a rézmetszet pedig Raphael compositiója után készült. Zománczunk rajza szabatos és egészben dicséretre méltó. Gróf Migazzi tulajdona.

A II. szekrény 3 osztályának (melyet egészen Horgosi Kárász Géza jeles régészeti tárgyai foglaltak el) 27. száma alatt volt kiállítva egy kehelyalakú csésze, szintén limoges-i festett zománcz-rajzokkal, csak hogy itt a színes árnyékoláshoz a meztelen részek hússzíne is járult. A csésze fenekén ábrázolvák Adám és Éva a paradicsomban. A csésze lábazatán van négy medailonba foglalt mellkép, épen oly festékekkel festve, mint a minőt a csészén és csövén látunk; az utóbbin a csésze külsején és a lábazát medailonjai körül igen csinos díszítmények terülnek el. Egészben véve a csésze a limoges-i e nemű remekművek sorába való.

MAGYAR ÉS ERDÉLYI ZOMÁNCZOK ÉS ARANYMÍVES TÁRGYAK.

Az 1867-diki párisi világtárlatra küldött magyar ékszerek feltűnést okozván, ezen ékszerek hazája, illetőleg készítési helye iránt kérdés támadott. Én, mint akkori biztos, felszólítottam e kérdés megfajtására, mit egy az azon évi »Gazette des Beaux-Arts« októberi füzetébe írt czikkemben megtettem. E czikknek főalapja volt a török és általán keleti művek- és zománczoknak összehasonlítása a magyar zománczokkal, főképen az igen hasonló színhangulatra nézve, miből a kettőnek nevezetes rokonsága tünt ki. A francziák készséggel elismerték zománczaink magyar nemzetiségét és eredetét.*)

*) Az internationalis jury hivatalos jelentése a magyarországi osztályról többek közt ezeket mondja: Ces beaux ouvrages d'art, d'origine hongroise, se composent principalement de pièces de bijouterie, de parures, de coliers et de bracelets. — Il est très curieux, comme le dit le savant M. Henszlmann dans une excellente notice publiée dans la Gazette des Beaux-Arts sur l'art hongrois à l'Exposition universelle, de rapprocher les objets de ces deux trouvailles (értsd a bakodi és az osztropataki leletet) de ceux qui ont été exhumés dans d'autres contrées et qui appartiennent aux mêmes époques. — La collection du Musée national de Pesth, comme celle du Trésor des collections impériales de Vienne, est remplie d'enseignements pour l'étude de l'art et pour celle de l'histoire, et l'on ne saurait trop rendre hommage à la pensée élevée qui a présidé à l'organisation d'une exposition aussi complète, quand on pense surtout que la plus grande partie des objets qui composent chacune de ces séries sont d'une valeur inappréciable, de nature à donner des craintes sérieuses sur les incertitudes d'un déplacement et sur les chances d'un aussi long voyage. (Rapport de M. E. Du Sommerard Commissaire délégué p. 77. et ss.). A magyar tárgyak megszerzése és elrendezése Rómer barátomnak érdeme.

Legyen szabad itt czikkemnek pár helyeit idézni:

»Mi a kiállított ékszerek nemzetiségét illeti, ez tagadhatatlan a magyar. Legnagyobb része csak keleti öltözethez való, magyarhoz vagy lengyelhez, melynek rokonsága a törökkel és oroszszal világos. De ha ezen rokonság némi kétséget ébreszt az eredet iránt, e kétség elesik, midőn hangoztatjuk ama családok neveit, melyek birtokában régóta voltak és vannak ezen ékszerek. Tudjuk továbbá, hogy az aranyműesség Lőcsén virágzott nem csak régebben, hanem még a XVI. és XVII. században is, sőt még a XVIII-dikban is, és hogy e városnak aranyművesei nem csak Magyar-, hanem Lengyelország számára is dolgoztak. Az egyes ékszereknek megnevezései is tisztán magyarok, úgy, hogy azokat, mint specifice magyar tárgyakét, más európai nyelvek is megtartották. Végre ha különös alakjaikat és styljüket tekintjük, itt ismét oly különbségekre találunk, melyekkel minden egyéb rokonság mellett is, ékszereink elválnak valamint a hasonló törököktől, úgy a hasonló nyugat-európaiaktól is.«

»A nagyobb ékszereken, főlemelt szekrénykében (bâte), virágot és levelet ábrázoló zománczot látunk, ezen szekrénykéket aranyos alapra forrasztott ezüst sodronyok képezik, (a zománczos mezőt körülveszik). A virág többnyire a nefelejes, a tulipán, mindkettő elég természetes rajzban, míg a levelek inkább conventionalis stylűek, valamint alakjukban úgy színezésükben, mely bizonyos helyeken a violaszín. A festékek különös mesterséggel vannak fokozva és összhangoztatva, még pedig egészen más módon, mint a szomszéd országokban követtetett, és olyanon, mely inkább emlékeztet török mázos terracottákra.«

Párisban, hol nem értem rá könyvkutatásra, egyedül a styldre, az egész habitusra és az ott kiállított volt török művek rokonságára alapítottam nézetemet.

Azóta inkább utána járván, találtam Bocknak az esztergami kincstárról írt értekezésében is némi engedékenységet, miután ő zománczainknak háromféle eredetét elismeri: német és olasz után, és a specificus erdélyi zománczokban még eredeti kifejlődést is talál.*)

Megtaláltam régi városi chronikáinkban és hielmes hagyományokban, hogy az aranyműves mesterség nem csak felső Magyarországon, hanem a szászok közt Erdélyben is nevezetesen virágzott. Úgy Lőcsén, Szászváros- és más erdélyi városokban a körfalak egyik tornyának őrizete és védelme egyedül az aranyműves czéhre volt bízva, mi mindenesetre a gyakorlók nagy számára mutat. Találtam a lőcsei chronika több helyén említve aranyműves munkákat, melyekkel a lőcseiek nagy befolyású férfiaknak kedveskedtek, sőt említettnek olyanok is, melyeket más felföldi városok ugyanezen czélra készítették Lőcsén.

De mindezeknél sokkal fontosabb Karamsin tanúsága, mely »Geschichte des russischen Reiches« című munkájának VI. köt. 136. sk. lapjain így szól:

»Magyarországon uralkodott Corvin Mátyás, a híres Hunyadynak fia, kitűnő volt éles esze és bátorsága; Casimir lengyel királynak ellenségeként kereste a moszkvai uralkodó III. Ivánnak (1462—1505) barátságát és ezért 1482-ben egy János nevű hivatalnokot küldött ehez, kit a nagyherczeg nyájasan fogadott és ezzel visszaküldte udvari titkárát, Fedor Kurizint a királyhoz, a két állam közt Moskvában kötött szerződés megerősítése és az okmányok kicserélése végett. A két hatalom adott alkalommal, háborút viselend Lengyelország ellen. — Magyarország, mely régibben gyakrabban érintkezett déli Oroszországgal, csak nem két századig nem fordult elő történetünkben. Iván megújította a régi összeköttetést, mely jó

*) Für die geschichtliche Entwicklung der Goldschmiedkunst auf ungarischem Boden, so wie überhaupt zur Feststellung des Einflusses, wie derselbe im Mittelalter von Deutschland ausgehend u. seit den Tagen der Mediceer von Italien herrührend an der unteren Donau abwechselnd geübt wurde, wäre es gewiss wünschenswerth, wenn auch die einschlagenden reichen Kunstwerke des Nationalmuseums, das Ungarn gleichsam als sein grünes Gewölbe zu betrachten alle Ursache hat, in einem beschreibenden Kataloge von kundiger Hand ausführlicher besprochen u. erklärt würden (részben később a bécsi »Mittheilung«-okban maga Bock megtette). Ein solcher würde sich über Form, Technik und Ursprung der hervorragenden, daselbst befindlichen Meisterwerke in Kürze zu verbreiten haben u. derselbe dazu beitragen, die Thatsache ins rechte Licht zu setzen, dass im Mittelalter u. zwar vornehmlich im 14. u. 15. Jahrhundert der deutsche Einfluss bei den Bildungen der Goldschmiede in Ungarn vorherrschend massgebend war, dass aber mit dem Aufkommen der Renaissance künstlerische Einwirkungen aus Welschland an der unteren Donau im ausgedehnten Umfange die Oberhand gewonnen und lange Zeit hindurch behauptet haben. Noch würde sich daselbst eine Gruppe von Gebrauchsgegenständen durch ihre eigenthümliche Technik und ihre originellen, meist etrus derbe Formen zu erkennen geben, nämlich jene profanen kleinen Kunstgeräthe, bei welchen mehr national ererbte Grundformen durchblicken, wie sie sich zu Siebenbürgen u. an der türkischen Grenze u. den angrenzenden Provinzen ferne von den Einflüssen der beiden, naheliegenden, eben gedachten Culturländer selbstständig erhalten und ohne Störung mit wenigen Modifikationen Jahrhunderte hindurch fort entwickelt haben. (Jahrb. der k. k. Central-Commission zur Erf. und Erhalt. d. Baudenkmale. Wien 1859. III. Band S. 112. u. 113. Anmerkung.)

hírét terjeszthette nyugati Európában és polgárosodásunk kifejlesztésére befolyást gyakorolni képes volt. A nagyherceg a királytól követelte, hogy ellássa: 1. az ágyúk öntéséhez és kezeléséhez értő művészekkel; 2. mérnökökkel; 3. *nagyobb kisebb edények készítéséhez értő aranyművesekkel*; 4. építészekkel, kik templomokat, palotákat és városokat emeljenek; 5. bányászokkal, arany és ezüst feltalálása végett és az *érczek elváltásához értőkkel*. A nagyherceg a királynak izente, hogy országában van arany és ezüst, de nem értenek az aknák kitisztításához. Légy szíves irányunkban, mondja neki, mi meg szívesen szolgálunk mindennel, mi országunkban találunk. — Visszatértében a török, Benderben, Kurizint, az államtitkárt feltartóztatta, de ez megszabadult a király és Mengli-Ghirei közbevetésére. Új követségek, udvarias levelek és viszonyos ajándékok erősítették a barátságot. Iván megajándékozta 1488-ban Mátyás királyt aranykormány fekete czobolylyal, mely nagy nowogorodi gyöngyökkel volt ékesítve. Tiszteletének jeléül leültette maga előtt a király követeit, társalgott velök és maga nyújtotta nekik a bor-serleget. Tudván, hogy az uralkodók barátsága a politikán alapul, Mátyásét szorgalmasan szemmel tartotta és meghagyta követeinek, puhatolják ki a király viszonyait a törökhöz, a római császárhoz, a cseliekhez és Casimirhoz.

Támadt most e kérdés, vajjon Mátyás valóban megfelelt-e a nagyherceg követeléseinek, küldte-e neki a kívánt művészeket? E kérdésre felel a legrégibb, az első orosz arany-érem, melyen az akkori magyar érmek bélyegét, kivéve a köriratot, tökéletesen ismételve látjuk. Ezen érem másolva van Chaudoinnak »Aperçu sur les monnaies russe Paris 1836. 1837.« munkájában; itt, mint Mátyás érmein mutatkozik: *Avers* sz. László nimbuszal, jobbában a jellemző bárdal, baljában az ország-almával. *Revers* hasított és osztott vértén, fent jobbra a magyarországi pólya, balra a kettős magyarországi kereszt; alól jobbra Mátyás hollója, balra a kettősfarkú cseh oroszlán. Az aversen ellenben ezen orosz köriratot olvassuk: »Knež velki Ivan Vaszilje«; a reversen: »Knežja velkog Ivana Ivanovi vszeja Rusz«. — Csak hogy alig küldte Mátyás legügyesebb művészeit, mert az orosz érem rajza sokkal gyöngébb Mátyás érmeinél.

Tovább megyünk. Az orosz »amateurek« osztályában volt egy üvegszekrény, melyben Volkoff, moszkvai lakos, egy a XIV-től (?) egészen a XVIII-dik századig menő zománczok és aranyműves munkákból álló gyűjteményt állított ki. Nagy többségben voltak itt zománczozott és filigraine-irozott nimbusok arany alapon, minőkkel az orosz egyház körül fogja sötét színű szentjei fejeit; e nimbusok többjei kettősek, egy nagyobb a szűz, a másik kisebb Krisztus gyermek számára; a nimbusok alatti fejek mindenütt hiányoztak. Chromolithographiai táblánk felső részén ily nimbus van ábrázolva, ugyan-e tábla alsó részén hasonló miveletű násfát (nyaklánczot) látunk; míg e kettő közt egy a m. n. muzeumból származó könyvboríték középső zománczát másoltattam. (H. I. III. szekr. alsó oszt. 74. sz.) Sajnos hogy csak a boríték maradt meg, a hajdan alatta levő könyvszöveg elveszett, s így nem vagyunk képesek a könyvnek és zománcz-borítékának korát biztosan meghatározni; mindazáltal táblánk mindhárom tárgya a XVI-dik századra utal és így vannak följegyezve az illető lajstromokban. Másrészt mindhárom tárgy csaknem ugyanazonos valamint filigraine úgy zománczos munkájában is; mindenütt ismételve van ugyanazon levélalak és némiképp annak elrendezése is, a színhangulat pedig tökéletesen egy: kétféle zöld, viola szín és világos kék. Az idézett két orosz darabhoz hasonlókat számosan találunk Volkoff gyűjteményében, valamint nemzeti muzeumunk darabja sem áll magában, sem ezen intézetben, sem más magányosok által kiállított tárgyak közt. E könyvboríték sarkain szintén zománczok láthatók, melyeknél még más, mint a fentebb idézett festék fordul elő, t. i. a fehér. A hivatalos lajstrom 75. száma alatt az előbbinek szomszédja valamint stylre úgy helyre nézve is más igen hasonló könyvboríték volt kiállítva, más hasonlókat nemzeti muzeumunkban láthatunk.

Erdélyi zománczok ezek, valamint azok is, melyeket egy 1508-dik évi modenai codexben följegyezve találunk mint Esztei Hipolit herceg, hajdan egri püspöki feljegyzett következő két tárgy is erdélyi zománczok voltak:

»Unam pelvim cum partibus deauratis modo raguseo laboratam cum armis domini Stephani Barberio de smalto factis.«

»Item cum cupa magna et alta cum floribus et smaltis deaurata modo transilvanico cum suo coopertorio.«

»Due Cupe de argento cum suis coopertoriis cum aliquibus figuris non relevatis in transilvania praeparatae.«

Ezen közlést Ipolyi barátomnak köszönöm, mely annyival érdekesebb és határozottabb; mivel a ragusai zománczot megkülönbözteti az erdélyitől, az utóbbit egyenesen megnevezi és még nagyobb bizonyosságul kimondja, hogy a két kupa, mely utolsó helyen említettik, Erdélyben készült.

A két idézett könyvboríték mellett feküdt egy, nemzeti muzeumunkól küldött *kardöv* (h. l. 73. sz.), ez a párisi világtárlatban is volt kiállítva, áll ez hat lánczocskával összekötött hét zománczos lemezkéből és két végén szívalakú kapocsból (Schliessen). Ámbár a könyvboríték színeihez itt még a sárga festék is hozzájárul, mégis, mivel az utóbbi csak igen csekély kiterjedésben van alkalmazva, a három tárgynak színhangulata igen hasonló. Az öv fehér festékén továbbá igen finom vörös csíkot is látunk; miért a színek szaporítása miatt ezen övön a zománczozás további fejlődésére ráismerünk.

Igen hasonló míveletet és ugyanazonos színhangulatot látunk *Kubinyi Ferencz díszruhájához* tartozó érclemezein, melyeket tehát szintén mint erdélyi zománczokat felhoztunk. (H. l. II. szekr. 4. oszt. 10. szám.)

Újabb kifejlődési szakaszba lép az erdélyi zománczozás *gróf Mikes János díszruhájához tartozó teljes ékszerelésében*. (H. l. III. szekr. alsó osztály 99. 100. 101. 102 és 103. sz.) A filigraine munka a már idézettekéhez hasonlít, de a zománcz, színhangulatában és díszében még gazdagabb. Az amott alkalmazott nefelejcsen kívül van fehér finom vörös inakkal ékesített tulipán. A teljes felszerelés áll forgóból, gazdag mentekötőből, nyolcz keskenyebb dolmány-, hét szélesebb mente-kapocsból; végre kardövből, s két ehez való függelékéből. Megjegyezzük itt, hogy valamint ezen, úgy más díszösszegekből is kitűnik a régibb magyar ruhának volta, melyen nem mint ma, a gombkötői munka, a zsinorozás, hanem az aranyműves munka, azaz az érczkapocs volt a fő ékszer. Ilyent látunk alkalmazva Burgmeier magyarjai ruháiban is azon diadalmeneten, melyet Miksa császár dicsőítésére rajzolt. Kubinyi Ferencz díszruháján e kapocs nem érczből és zománczozal, hanem paszomántos munkával készült, és itt már épen oly míveletű gombok is fordulnak elő. Úgy tetszik, mintha a zsinorozás csak későbbben jutott a magyar ruhára, alkalmasint lengyel és török befolyás alatt. Népünk díszruháján még ma is inkább szokásos a különféle színű posztó és bőrből kivágott és felvarrt nagymérvű virág, mondjuk inkább, semmint a zsinorozás Figyelemre méltó továbbá, hogy gróf Mikes ékszerén már rosettek is láthatók, még pedig mint nagy középső darabok: a forgón, mentekötőn és kardövön hatszirmúak, a keskenyebb kapcsokon hét, a szélesebbeken nyolczszirmúak; minden viráglevelet egy-egy a legfinomabb ezüst filigrainnel körülvett rubin képez. Itt tehát átmenetet látunk a rosettek és drága kövekkel való ékesítéshez.

Uralkodó mindkettő báró *Kemény István »parurejében«*, mely áll forgó, mentekötés, kardöv és négy gombból. Ez ékszerek gazdagok rubinokban és smaragdokban; zománczuk pedig a még régibb módhoz csatlakozik virágaival, melyek fehér alapja vörös csíkokkal van lánczozva. Érdekes kivált az övnek hosszúkás négyszögű lemezkéje az itt előforduló négy csűrőkalakú kagyló miatt; mert ezen alak a régi magyar ékszereken gyakran látható. E »parure« családí örökség. Kemény Jánostól származik, ki 1661-ben erdélyi fejedelem volt. A forgó allján igen finomul zománczozott sz. György díszlik. (H. l. 93—96. sz.)

Még valamivel újabbnak tarthatjuk *gróf Kornis Bélának forgóját és mente-kötőjét*. (H. l. 97. 98. sz.) Az előbbi külön alakú; alján látunk fehér zománczos koponyát, e fölött két egymásfelé fordított kezét; továbbá felfelé görbülő, mintegy lángot, melyből kereszt emelkedik, ennek keresztágán galambok ülnek; hol a zománcz hiányzik, ott drága kövek vannak alkalmazva. A mentekötést hat rosette és egy középső darab képezik, az utóbbiban fej van ábrázolva, melyen egyes gyémántok (Tafelschnitt) nem éppen művészi módon vannak elosztva. A zománcz kék és fehér színű, az utóbbi vörössel árnyékozva.

Kitűnő *Orczy báróné urhölgyi ékszere* (H. l. 81—86. sz.). Két fülbevaló, egy párta (Diadem), két féle násfa (nyakláncz), két fülbevaló és egy karperecz; az utolsónak kivételével a többi tárgy hihetőleg a XVII-dik században készült. A párta áll nagy közép és két fekete bársonyra varrt sarkdarabból (az előbbi és két utóbbi közt van két későbbi, gyöngyökkel díszített hajtű). Különösen sikertült a zománczos munka, dúsan ékesítve drága kővel, a fehér zománczban kis rubinok láthatók, melyek távolabbról tekintve, hasonlítanak az előbbi darabok vörös árnyékozásaihoz. Az egykorú násfa tizenegy zománczos rosette-ből van összerakva, és ezek többszöri gyöngysorokkal függnek össze. Az aranyműves munka kitűnő finomságú. Izletes szerkezetű, a másik csakis gyöngysorokból álló násfa. A karperecz, mely

egy, a n. muzeumból származóhoz (h. l. 78. sz.) hasonló, csak is aranymíves munka; áll aranylánczocskákkal összekötött arany lemezekből.

Ha az éppen említett ékszereket azokkal hasonlítjuk, mikkel a jómódú szász polgárok és parasztok még ma is élnek, és minőket Schuster Ferencz »Schmuck des Bürgers u. Landmannes sächsischer Nation in Siebenbürgen« cím alatt kiállított (h. l. 104—118. sz.): látni fogjuk, hogy a régi aranymíves és zománczos munkát még ma is gyakorolják Erdélyben, csak hogy ez természetesen hasonlíthatatlanul szegényebb és sokkal gyöngébb minőségű; mindazáltal módjával mégis tanúsítja, hogy a régi gyakorlatnak, bár hanyatló örököse, s így a hajdani jobb stílusnak eredeti erdélyi nemzetiségét világosan kimutatja, mint ezt Bock is elismeri. Ezen ékszerek főalakja a rosette, melynek közepén valódi drágakövek helyett tüvegéből készült utánzások fénylenek; de a zománcz még itt sem hiányzik; még pedig a régibb munkák színhangulatát mutatja. Ki, a szászok közt, nem bír ily zománczos övet megszerezni, legalább arany-paszomántost visel, az úgynevezett scofiumot, és ruháját díszíti áttört ezüst filigraine nagy gombokkal. Különösen feltűnő egy medailonszerű mell-ék (broche), melyet a szász leányok viselnek; ez nagyon hasonlít a régi, úgynevezett morsus casulaekhez, minőket többes számmal nemzeti muzeumunk felmutathat; az ily párnak egyik felét a muzeum a bécsi kiállításra is küldte (H. l. 66. sz.) Gr. Andrássy Manó szekrényében is volt ilyen párnak fele. Mind három darabban előfordul a csűrök-alakú kagyló, mely e szerint a nagyon kedvelt alakok közé sorozandó.

Tisztán aranymíves mentekötőt állított ki a magyar nemzeti muzeum; ez két egyenlő darabból áll (h. l. 64. sz.); Bécsbe csak felét küldték, második fele a muzeumban maradt; ehez igen hasonlót állított ki gr. Andrássy Manó is (l. szekrényének 86. számát); de itt a párnak mindkét felét láttuk összekötve lánczocskával. A mentekötő nagy körzetnek oly darabját teszi, minő a mell domborodásához jól alkalmazkodik; egészen áttörött munkában növénykanyarodásból és lombozatból áll; melynek levelei közt egyes emberi és állati alakok csaknem mikroszopikus mérvben a legfinomabb szabatosséggal még a mozgásnak színlelésével is láthatók. Szóval e mentekötést az aranyművesség remekének mondhatni. A muzeum példányán a kövek kiestek, Andrássy grófnén még megvannak a gránátok.

Ezen ékszerekhez hozzáadhatjuk a magas clerus mellkeresztjeit is:

Táblakő-gyémánt-kereszt, aranyba foglalva, dúsan zománczozva, fenn két fehér sárkány közt béka ül, a kereszt-ágon egy-egy arany-oroszlán, tövén hátsó lábán ülve két fehér ló s közte grotesk fő. Hátsó átlátszó zománcz-díszek közt két páva. Az aranyművesség pompás példánya, XVI. század. Egy 1687-ben szerkesztett lajstromban felhozatik mint Bőjte Miklos, esztergami kanonok († 1640) tulajdona, ki után az esztergami egyházi kincstárba jutott.

Ereklyetartó mellkereszt-alakban, kirakva drágakövekkel, aranyba foglalva, pompás zöld és fekete átlátszó zománczczal díszítve nagyobb lefüggő gyöngygyel. Az említett lajstrom szerint hajdan Losi, esztergami primás tulajdona.

Ereklyetartó mellkereszt-alakban, táblakövekkel, hátlapja zománczos, hajdan Telegdy püspök tulajdona XVI. század.

Kereszt, táblakővel, rubinnal, saphirral, topázzal és gyöngygyel ékesítve. Hátlapján az isten báránya kék alapon és a szenvedés eszközei feketére zománczozva. E keresztet az esztergami kincstárnak 1636-ban Pázmány bibornok ajándékozta.

Kereszt, saphirokkal és gyémánttal ezüstbe foglalva. Hajdan Pázmány bibornoké; később Perényi püspök tulajdona, ki azt az esztergami kincstárnak ajándékozta.

Ezüst kereszt, minden ezüst levél közepén van egy táblakő, hat nagyobb levél alkotja a keresztet.

Ide számítandó még *Pulszky Polyxena kisasszonynak két mellkeresztje*, feketére zománczozva, gyöngygyel és táblakővel díszítve, XVII. század; és egy ereklyetartó kereszt-alakban, arany, ciselírozva és dúsan zománczozva. Olasz munka a XVI. századból.

Ide számítunk néhány *pendeloque*-ot (Pazel) is; egyet brillianssal, hátlapja vörös, zöld és fehérre zománczozva. XVII. század.

Pendeloque, arany, zománczozva, pelikán, mely kölykeit vérével eteti. Gr. Mikó Imrée.

Pendeloque, Báthory Gábor érme, zománczozva és aranyba foglalva, rubinnal és gyönggyel díszítve. Gróf Kornis Béláé.

Pendeloque, sz. György a sárkánynyal zománczozva. A kolozsvári muzeum tulajdona. Kitűnő műértékű, igen nevezetes elrendezésénél fogva, melyben az érdekességek szerencsésen vannak elkerülve. A ló mind négy lábával a sárkányon áll.

Volt a kiállításban több rendbeli *püspöki gyűrű* is, a legnevezetesebbeket ismét az esztergami egyházi kincstár küldte; a pécsi székes-egyház olyanokat küldött, melyekbe antik gemmák voltak foglalva.

Utólag említés teendő még két *forgóról*; az egyik, mely egészen smaragd-darabokból van összerakva, a m. n. muzeum tulajdona; a második gr. Andrássy Manóé; ez utóbbi lenn magyar embernek mellképét mutatja, ruhája jaspis, arcza chalcedon; gyémánt és rubinokból alkotott ágazat emelkedik ki fejéből. Olasz munka.

Ide tartoznak még némely régibb alakú nagyobb fegyverek, melyekről alább leend szó.

Gróf Andrássy Manó *burgundi sisakja* (H. I. II. szekr. 1. oszt. 4. sz.), a XVI. század kezdetéből, aranyozva és vésűzve, díszítve rosettekkel, melyek közepén acélgombok vannak, hasonló fülvéddel.

Hasonló *burgundi sisakot* láttunk az első fegyvertábla közepén (34. sz. a.), díszítve aranyozással és gazdag edzéssel, a rosettekben granátokkal. Csinos olasz renaissance-munka, a XVI. század elejéről. Gróf Migazzi tulajdona.

Gróf Keglevich István úgynevezett *Saladja**) finom bevésűzött díszszel; azonban nem régi alakú. (H. I. II. szekr. 2. oszt. 16. sz.)

Ugyancsak gróf Keglevich István fegyverzete, mely áll torna-sisakból (Turnierhelm, Stechhelm) pánczélből és vállvédből, mindez finom vésűzéssel díszítve. Későbbben mellékelték a Keglevich-családnak czímerét. (H. I. II. szekr. 2. oszt. 17. sz.)

Végre nem hagyhatjuk említés nélkül Myskovszky Victor, kassai főrealtanodai rajztanárnak a forgó-állványon kiállított renaissance jellegű butor-tervrajzait sem.

Hivatalos lajstrom 5. sz. Tervrajz, egy olasz renaissance-stylű szekrény számára.

6. Más, az előbbihez hasonló.
7. Tervrajz, kályha számára.
8. Tervrajz, szekrény számára.
9. Fiók kályhának rajza, a XVI-dik század styljében.
10. Az előbbihez hasonló.
11. Tervrajz, a XVI-dik stylű szekrény számára.
12. Rajz, német renaissance-stylű buffet számára.
13. Óra-szekrény, olasz renaissance.

Mindezen rajzokról elmondhatni, hogy a megnevezett kornak és stylje szellemének jól megfelelnek és, hogy az aquarellek csinosan és jó ízléssel vannak kidolgozva.

*) »*Salade*. Habillement de tête qui ne commence à être adopté que vers les premières années du XIV. siècle; encore n'est il pas bien certain qu' alors on lui donnât ce nom. A' cette époque, on essaya de divers casques« stb. Viollet-le-Duc »*Diction raisonné du mobilier*« V. köt. 1874. 257. l.

Hajdan az archaeologia mezejét nem oly tágnak vették, mint napjainkban, sőt volt idő midőn csakis classikai régészetet ismertek, s azt is inkább a nyelvészeti, philológiának nevezték, szempontból művelték. Későbbben felvették e körbe az egyiptológiát, assyrológiát és végre a renaissance-ot. E szerint munkámnak itt kellene véget érni; mert hiszen az akadémiának archaeologiai bizottsága is kisebb térre szorítván működését, eddig kizárta a renaissance-ot.

Azonban a bécsi világtárlatnak igazgatósága az »amateurs« mezejét tovább terjesztette, tudni illik századunk kezdetéig, mely határig az 1867-diki párisi kiállítás még nem haladott.

Ha ezen tágítás tetemesen nehezítette az illető osztályok rendezését: más részt okot szolgáltatott tüzetesebben megismerkedni az emberi nem általános művészeti és műipari haladásával; reánk nézve pedig még különös érdeklődéssel is birt, midőn sajátos nemzeti zománczainkat a nagy világ elébe hozta*), s midőn megmutatta minő irányban halad nálunk a régészeti tanulmány; végre minő tárgyakat gyűjtenek leginkább kedvelőink; mert tagadhatlan, hogy a miénk valódi »amateur«-kiállítás volt, melyben az egyesek gyűjteményei túltettek a nagyobbára csak egyházi tárgyakkal bővelkedő szokásos régészeti tárlatokon.

Érdekes tehát rövid pillanatot vetni az újabb korra is.

*) A magyar zománczokról szólottam ugyan már a renaissance fejezetében, de a tárlaton kiállított magyar zománczok nagy része nem a renaissance, hanem az újabb kor művei, ezek tehát oda csak azért soroltattak, hogy a technikának fejlődését megszakadás nélkül átpillantassuk. Ha tehát a tárlat a régibb határok közé szorul, az újabb annyira sajátos és érdekes magyar zománczok szemlélésétől elesünk és nem mutathatjuk be a világnak, hogy volt műiparág, melyet a legmostohább körülmények közt hazánkban jó ízléssel műveltek.

V.

U J A B B K O R.

U J A B B K O R.

A renaissanceot csakhamar követte a művészetek hanyatlása; mondhatni, hogy ez már a xvi-dik századnak első felében emelte fejét és hogy az azt szülő okát nagyrészt ama nagy tiszteletben kell keresnünk, melyben a renaissance legnagyobb két mestere: Raphael és Michel Angelo állott; az előbbinek roszul értett művei okot adnak az academicus eszményinek, az utóbbinak az erélyesnek hitt modornak keletkezésére; emennek főjele a túlzás a jellemzésben, amannak ellenkezőleg az egyéniségnek, jellemnek, sőt a jellemzőnek elhalványodása, elmosása, a szabályosságból keletkező jellemtelenség, üresség.

Olaszországban Michel Angelonak utánzása tévútra vezette Berninit, Benvenuto Cellinit; a festészek közt Caravaggiot, a Caracciakat, sőt némileg Spagnolettot is; míg az academicus eszményi modor fokról-fokra leszállva mutatkozik, kezdve már Raphael főtanítványánál Giulio Romanonál, folytatva és növekedve Giudo Reni, Albano és követői műveikben.

Fentebb (210. l.) adtam Rosenberg jellemzését e korszakról*), melyet, mivel az akkori idő törekvéseit Németországban tárgyalja, itt ismétlek:

»Dürernek művészeti jelleme nagyon is megállapodott volt, semhogy arra az új irány határozott és döntő befolyással lehetett volna. Annál inkább ragadta ez magával az ifjabb nemzedéket, daczára, hogy ez Dürer vezetését követte. Meglehetősen ideig a mesteröktől átszármazott velős jellemzés ellensúlyúl szolgált ama conventionális gyakorlatnak, mely a megállapodott classicismusnak elkerülhetlen következménye. Csakis a nagy Holbein volt képes művészeti egyéniségét tökéletesen egyesíteni a renaissance szellemével úgy, hogy a két elemnek egyike sem kapott túl a másikon, egyik sem semmisíthette meg a másikat, míg e korszak gyengébb elméinek ily összhangzó összeolvasztás csak részben, vagy csak rövid időre sikerült. A változás, az új elemnek túlkapása oly rögtön mutatkozott, hogy felületes és az időben távolabb álló szemlélők e tényt csak a művészeknek, habár rövid tartózkodása által Olaszországban képesek voltak magyarázni. De az újabb történelmi kutató ezen természetes lendületben csakis történelmi szükségét lát. Holbein, Burckmair, Penz, Altdorfer, Aldegrevér, Bink, Scheuffelein és a két Beham a német renaissance festészei. És ezen művészeti korszak és különféle változó törekvéseinek tulajdonképi képviselője Sebald Beham, Dürer tanítványainak legjelesebbje, legtöbb oldalról míveltje, bár nem adatott meg neki, hogy tökéletes nagyobb művet az utókornak hagyjon.«

*) Sebald und Bartel Beham zwei Maler der deutschen Renaissance von Adolf Rosenberg. Leipzig, 1875.

Igaz, nem volt szükségük a német művészeknek, hogy a renaissance megkedvelésére Olaszországba utazzanak, ámbár már Dürer is ezen utat megtette és annak befolyását némely műveiben, p. o. Miksa császár diadalkocsijában elég világosan nyilatkoztatta, kivált azon női alakokban, melyek a lovakat vezetik és allegorikai föliratokkal ugyan, hanem nem egyszersmind megfelelő rajzokkal is vannak jellemezve. A renaissance-ot a művészek, úgyszólván a léggel szítták magukba; mert hiszen ez két legnagyobb mesterében, Raphaelben és Michael Angelóban tetőpontját érte el és két százados művészeti törekvésnek tündöklő virágaként tűnt föl. Antikizáló volt ekkor az egész világ, antikizáló maga a keresztyén egyház, főképen pedig két főnöke: II. Gyula és X. Leo pápa.

Olaszországban ezen törekvés sokkal kevésbé ártalmasan hatott a nemzeti művészet kifejlődésére, mint éjszaton; mert amott a természet még mindig a régi, az antik volt, s így a művészet új nemzeti feltámadásában is sokkal közelebb simúlhatott az antikhoz: ellenben az éjszaki vidékek természetes alakzata egészen másféle mint Olaszországban, különböznek a földirati viszonyok, különbözik az állatok és emberek physiognomiája, testalkotása, idomzata a délitől; miért is a művész, midőn saját hazáját elhagyta, vagy ismeretét elhanyagolta, nem tudott boldogulni az új hazában, nem tudta kiállani a versenyt az odavalókkal még akkor sem, midőn ezek a hanyatlás sikamlós pályáján mind lefelé mozogtak. S itt látszik leginkább a realismus előnye az idealismus fölött. Magának Dürernek azon művei, melyekben némi olasz befolyás megjelenik, sokkal gyöngébbek a mester nemzeti bélyeggel ellátottéinál és midőn Holbeinről mondják, hogy ő egyedül, a német mesterek közt, képes volt összeegyeztetni a renaissance-ot, vagyis az olasz stylt a nemzeti némettel, ezt a mai művészeti, a renaissance-ot istenítő kritika tévedésének kell tartanunk; mert habár megengedjük, hogy Holbeinnak általán finomabb érzéke volt az idombáj iránt, mint Dürernek, tagadhatatlan mégis, hogy tetszőbb és kecsesebb alakjai minduntalan német, nem pedig olasz nemzetiek s ez a fődolog; kevésbé fontos, hogy képeinek építkezményeiben és díszítményeiben a renaissance alakzatát használja, mely idejében divatossá lett Németországban, hol a középkori idomokat, mint kimerítetteteket és hanyatlókat, megunták. De kérdés támad ez iránt is, vajjon kell-e és lehet-e az újonnan felmerülő renaissance irányára nézve a német művészeket úgy egymás mellett, egy füst alatt nevezni, mint teszi Rosenberg. E korban, Dürer és Holbeinon kívül még csak egy, vagy két német mester volt, ki a régi vallásos felfogáshoz hí maradt, s e tekintetben nem hallgathatjuk el Krug Lajos nevét, ki kevés rézmetszeteiben még Schongauer egyszerű, a tántoríthatlan hitet nyilvánító stíljéhez simúl s teszi még inkább, semmint a realisticusabb Dürer és Holbein.

Az úgynevezett kis-mesterek (Kleinmeister), kiket azért neveznek így; mert leginkább ismeretesek kis mérvű réz- és fametszeteik után, ezen kis-mesterek meglehetősen különböznek egymástól; élükön, kétségen kívül, Beham Sebald és Bartel, a két testvér áll. Mindkettőnek műveit két szempontból tekinthetni: vannak vallásos tárgyúak és a közéletből vettek, amazok inkább renaissance-természetűek és, midőn az Antaeus itt szülőföldje fölött emelkedni akar, mindinkább elgyengül; míg a köz-, a hazai életet ábrázoló műveiben a testvérpár igen jelentékeny helyet foglal el nemzete művészetében. Scheuffelein talentuma csekélyebb, de ő inkább simúl még a régibb nemzeti felfogáshoz is, ezt mondhatjuk az ügyesebb s egészben sokkal erélyesebb Burckmairról is; Altdorfer és Aldegrever manieristák. Leginkább hajlik az olaszokhoz, sőt tartózkodott maga is Olaszországban Penz Gergely. Tulajdonképen ezzel kezdődik meg az, hogy úgy mondjuk, olaszozó németek serege, kik közt azután az elkorcsosodást tovább s tovább vitték Virgil Solis, Jost Amman, a Hopferek és az utánok következők. Szóval mondhatni, hogy a német művészetet: festészetet, fa- és rézmetszetet tönkre tette az olaszoknak utánzása; mi megvolt nem kellett, de a mi után vágyódtak, azt nem érhatték el.

Vannak, kik itt sokkal enyhébb ítélettel élnek és német renaissance-ról még a XVII-dik században beszélnek, oly korban, melyben vagy a barok, vagy az academicus üres modor csaknem legalantabb fokra leszállott. *) Ezek azután a német renaissance-ot, a mint mondják, művészibb, eszményibb olasztól és a francia pompástól úgy különböztetik meg, hogy a németet inkább a műiparban és erre

*) Dem Zuge der deutschen Renaissance zu Folge sind damals auch eine Reihe von Lehrbüchern, Musterbüchlein aller Art in der deutschen Literatur entstanden, wie sie eben der zahlreiche Stand der Kunstgewerbe im deutschen Reiche verlangt hat, vor Allem für die Bau- und Verzierungskünstler, für die Holzschneider und Sticker. Sie sind zumeist in der zweiten Hälfte des XVI. Jahrhunderts, und in der ersten Hälfte des XVII. Jahrhunderts entstanden, wenigstens die besten von ihnen. — Die zahlreichen Auflagen die sie erlebt haben, bezeugen nicht nur ihre Brauchbarkeit, sondern auch, dass sie vielfach benutzt wurden. Sie sind grösstentheils von den gewerb-

vonatkozóan tekintik s itt idézik ama számos előmintákat ábrázoló könyveket, melyek a XVI-dik század második és a XVII-diknek első felében keletkeztek, u. m. Blumét Zürichben 1569-ben, Dieterlin Vendelinét Strassburgban 1593-ban, Edelmanét 1609-ben, Guckeisenét Kölnben 1596-ban, Crammerét Kölnben 1599-ben stb. De hiszen épen az, hogy ily számos, a művészetet mintegy rendszerbe foglaló könyvek keletkeztek és elterjedhettek, legbiztosabb tanúsága annak, miszerint a gyakorlók képzelőtehetsége elgyengült és midőn alig voltak már képesek maguk a feltalálásra, tunyaságukban előminták után kellett látniok.

De igen is voltak még, kik képesek valának újat feltalálni, azok, kik ama minta-könyveket kiadták és melyek közt első helyen nevezendő Dieterlin, de ezen feltalálás nem volt többé önkényes, naiv, hanem erőtetett és az újat a kalandosban, a túlzottban, a lehetetlenben keresvén és ezt rendszerbe hozván, mint Shakespeare mondja: »ezen esztelenség rendszeres«. Midőn pedig az esztelenséget rendszeresnek mondják: ez alatt a természet elleni felfogásnak következetességét kell értetünk, mely végig megy az egészen és kiterjeszkedik a legcsekélyebb részletig.

Legújabb időben az universalitás utáni törekvés amaz elkorcsosodott idők munkáit ismét felkereste a lomtárból, hol századok alatt heverték. Igaz, van azokban is tanulság s ez abban áll, minő módon *nem* kell gyakorolni és megítélni a művészetet; mert itt sehogy sem találkozunk Raphael és Michel Angelo dicső renaissance-ával, de nem találkozunk amaz építészeti renaissance-al sem, mely ámbár a hellentől, a római koron keresztül most másod-gyöngítésében jelenik meg, mégis tudott, ha nem is valódi eredetit, legalább több tekintetben tetszőt előteremteni; de találkozunk azon móddal, melyet különféle néven barokknak, későbbben roccoconak, czopfosnak, parókásnak és még másféle néven neveztek. Mai nap e tekintetben igen finom különböztetéseket kezdenek tenni; azonban osztályunk nem volt annyira gazdag ilyféle művekben, hogy kénytelenek volnánk ezen finom megkülönböztetéseket követni, vagy a tárgyakat ezek szerint elrendezni.

Flandriát és Hollandiát is a XVI-dik században még a német birodalomhoz számították, sőt az olasz Vasari, a Van-Eyck testvér-párt, Leyden Lukácsot és más művész-honfitársaikat, nemzetiségükre nézve, nem különbözteti meg Dürertől, és hogy a művészek közti közlekedés akkor igen élénk volt, bizonyítja Dürer utazása a mai Belgiumban. Mindhárom tartománynak művészeti stylje rokon volt; mert itt első helyen uralkodott a realizmus és már Van-Eyck testvérek, sőt még azok megelőzői is a nemszervi természethez csaknem ugyanazon szeretettel fordultak, mint a szervihez, mindkettőt ugyanazon pontossággal és szabatosággal ábrázolták. Természetes tehát, hogy az olasz befolyás a flandriai és hollandi művészetre épen oly káros befolyással volt, mint a németre; sőt mondhatni, hogy itt az utánzás még üresebb, halványabb, gyöngébb képeket szült addig, míg a két nagy mester: Rubens és Rembrandt nem vezette vissza kor- és kartársait saját nemzetiségükhöz s ez volt aztán a német művészetnek új fénykora oly időben, melyben a művészet Olaszországban egészen pangott. Az új lendület elterjedt Spanyolországban, de sem Német-, sem Franciaországban nem birt nevezetesebb iskolát teremteni; mert itt is, amott is az academicus idealismus annyira uralkodott, hogy józanabb felfogás helyébe nem léphetett.

Franciaországban az új irány különbsége a régitől sokkal inkább az építészetben, mint a képzőművészetek más ágaiban mutatkozott. Itt született a csúcsíves styl, a középkor érzületének legdicsőbb nyilatkozata; és mégis a francia még a német előtt fordult a renaissancehoz; mert amannál a styl még inkább és hamarább korcsosodott el, mint emennél. Viollet-le-Duc helyesen veszi észre, hogy a francia építészek, midőn nemzeti styljüket a logikai következetesség véghatáráig vitték: eltávoztak a művészettől, lettek szárazokká és merevekké. Megkülönböztetik ugyan a francia renaissance-ot az olasztól, de e különbség még sem oly igen feltűnő és nem is lehet az; mert hiszen a francia renaissance-ot olasz mesterek honosították meg Franciaországban; ott működött, meghíva francia királyok által, Leonardo de Vinci, Benvenuto Cellini és sok más olasz mester, kiknek példáján azután növekedtek a francziák. Mivel pedig itt az új lendület az udvar részéről jött, szeretik a francia renaissance-ot dús-gazdagságáról, királyi voltáról jellemezni; mintha a római pápák és más olaszországi uralkodók nem épen oly pompásan építettek volna, mint a francia királyok. Valóságos, eredeti nemzeti művészete a francziá-

reichen Städten ausgegangen, wie Nürnberg, Augsburg, Strassburg, Frankfurt, Zürich, Köln. (Eitelberger „Die deutsche Renaissance und die Kunstbestrebungen der Gegenwart“ in „Lützow's Zeitschrift für bild. Kunst“ 1876. Heft 3. Seite 82.)

nak ezen korban nem volt; legfeljebb hasonlíthatjuk e kort a római császárokéval, melyben a művészetet Rómában leginkább hellen egyének gyakorolták, valamint Franciaországban a főszerepvivők olaszok voltak, de Rómában, a specifikus római nézet és az ebből keletkezett igények, úgy tetszik, mégis nagyobb befolyással voltak a külföldi művészekre, mint Franciaországban s így egyenlő lépéssel haladott itt is és Olaszországban is a hanyatlás, a renaissance-nak átmenete, vagyis elkorcsosodása a barokba, a manieritásba és csak később nyert kizárólagos uralkodást a különlegesen francia eredetű, parókás és czopfos modor.

Mit értenek barok alatt, legjobban lehetett látni osztályunkban Egger testvérek két, ugyanazon tárgyat ismételő díszedényén, melyek bronze-reliefje tengeri istenségek diadalmenetét ábrázolja; ezen istenek nehánya oly szárnyakat hordott, minők a szélmalmoké, nehánya oly tornyos hajzatot, minőt a divat mai nap tesz asszonyaink fejére. A tenger habjai párhuzamosan törött vonalúak s így még közelebb állnak a régibb conventionalis felfogáshoz, mihez hasonlóval az egyiptomiak is éltek, midőn vizöket párhuzamos zigzagok alakjában ábrázolták. A medence-alakú (hanem lábbal is ellátott) edény két fogantyúja egymásba tekert szőlőtőből áll, de ennek minőségére is csak találkozás után lehet ráismerni; mert az akkori művészet irtózott a természetestől, de másrészt nem birt stylizálni, mint tették a régibb mesterek. Egyet azonban mégis meg kell engedni még ezen edények készítőjének is, t. i. hogy az antik hasonnemű tárgyak egész alakzását, silhouettjét szeme előtt tartotta és legalább ebben előnyére különbözött más kortársaitól, kik a természet- és czéllenest még az alakzás összletében is kedvelték kitüntetni.

E két díszedény közt láttuk Lelovics, földbirtokosnak bronze-tábláját, melyen nemcsak az alakok, hanem maga a gondolatok is barokok voltak. Venust és Marsot diadalkocsin vonja két oroszlán; Amor állva hajtja. Az oroszlánok oldalán ballag, sugárokka körülvett fejjel Apollo vagy Sol, Diana vagy Luna a félholdat kezében hordva és Saturnus, ki lenyelésre szánt gyermekét vállán viszi, de kezében nem tartja az őt jellemző sarlót (harpe), hanem Vulkan kalapácsát, úgy, hogy nem tudjuk, nem jutott a furfangos készítőnek eszébe magát Vulkánt ábrázolni, ki nejének házasságtörő diadalát jelenlétével ünneplné. Ha az eltérést, az antik mythológiától tekintjük, e gondolatot is valóban barokknak mondhatnók.

Mi a czéllenés alakzást illeti, ide számíthatjuk gróf Andrassy Manónak két ezüst gyertyatartóját és tizenkét tányérját, (H. I. II. szekr. II. oszt. 25, 26. sz. és 44—45. sz.). A gyertyatartók csavart oszlopok alakjában jelennek meg s így a markolásra meglehetősen alkalmatlanok; a tányérok pedig hat-szögűek, mintha a czél az lett volna, hogy az azokat kezelő magát könnyebben megsértse.

Volt itt oly mosdótál és víz-kanna, melynek alakját szintén egészen eltévesztettnak mondhatjuk; sőt még törzítottnak mondhatjuk a tálat hordó geniust is, ki annak tartására gyöngének ismertetvén, karót kapott testén keresztül. Karóra húzott genius!

A barok-modor, elharapódzásában, nem kímélte meg az egyház szereit sem, minek tanuságául szolgált az esztergami székesegyháznak egy tálcája és két, a mise szertartásához szolgáló kannácska; valamint a pécsi székesegyháznak kelyhe. Az utóbbiaknál megmaradt ugyan a régi felosztás: kupára, nodusra, csőre és lábra; azonban a nodus már úgy összenő a csővel (stylus), hogy ezt, mintegy púposnak tünteti ki; a láb pedig elvesztvén a régibb hatszirmú alakot, túlterhelő, esetlen és helytelenül elrendezett díszével az egész silhouettet nemcsak nehézkesé, hanem valóban alaktalanná teszi. Ez aztán a fennidézett mintakönyvecskék szüleménye, melyekben hasonló példányok egész serege mutatkozik. Mintha most már az edény, a szer nem készült volna használatra, a díszrészlet nem mint dísz, alárendeltetve az egész alaknak, hanem, hogy a készítő kitüntethesse phantasticus mesterségét, vagyis jobban: mesterkedését. Itt két igen kedvelt dísztag jelenik meg számtalan ismétlésben: a kagyló és tekervényes fogantyú ott is, hol semmi vonatkozás a tengerre vagy vízre nem létezik, és hol a törékeny kagylónak szilárd kőépítészettel semmi összeköttetése nincsen; ott is, hol mit sem kell markolni és hol a fogantyú akadályul szolgál inkább, semmint valóban czélszerű. Németországban ezen természetellenes modort már Aldegraf és Altdorffer, Dürer tanítványai honosították meg, daczára annak, hogy az újabb műtörténészek s mesterek műveiről szólva, még csak a német renaissance-ot emlegetik; egyébiránt egyikök sem ment annyira az esztelenségben, mint Dieterlin és más kortársai. Hazánk aranyművesei ama korban egyrészt német befolyás alatt állottak és templomaink legtöbb fennmaradt kelyheit, de kivált monstranciáit e modorban készítették; de másrészt mégis megtartották eredetiségüket és jobb művészeti ízlésüket zomán-

czos műveikben, melyekről fentebb szólottunk és melyektől a nemzeti eredetiséget még Bock sem birja eltagadni.

Még csekélyebb számmal voltak osztályunkban oly tárgyak, melyeken az academicus elmosódottság, elhalványulás, jellemtelenség mutatkozott; oka ennek talán a magyar pompaszeretet, ama hiba, melyet nemzetünk közösen bír a keleti népekkel. Ide számíthatunk pár apróbb tárgyakat, főképen gyűrűket és egy, a keresztrefeszítést ábrázoló elefántcsont-domborművet, melyet a kolosvári muzeum állított ki. A munka csinos, nagy szabatosságú, igen sok alak van a képben, hanem hiányzik azon művészeti ihlettség, mely a nézőt magával ragadja. A szabályosság, a türelem elismerésre méltó, de tulajdonképi vonzódással nem bír.

Régibb fegyverekről, kivált sisakokról, fentebb szólottam, itt következnek az újabbak, melyeket két táblán ízletesen összeállított Lehmann, a nemzeti színház díszítője.

I. F e g y v e r t á b l a.

Legtöbb darabját kiállította Kubinyi Ferencz.

1. Igen nevezetes buzogány-balta, elefántcsont-munkával, kirakott nyéllal; a balta emberarcot torzítva mutat, sekély cisellirozásban, a balta hegyén buzogány, kiálló tövissel. XVII-dik század.
2. Szablya, elefántcsont-markolattal. »Rex Augustus«.
3. Török handzsár. Tokján felül s alul ezüst dísz.
4. Handzsár, elefánt-csontnyéllal. A dúsan díszített ezüst tokon, fenn, négy sor kláris.
5. Kubinyi László ezüst nyéllal ellátott szablyája, damascirozott pengével. 1647.
6. Más, hasonló családi szablya.
7. Handzsár, hasonló a 4-dik számhoz, dalmatin-kövel.
8. Keleti alabárd (bipennis) törölkéj hegygyel, a félhold ágaiban gazdag, cisellirozott növény-dísz.
10. Keleti fokos, niellirozva és arannyal berakva.
13. Bányász-balta, csontnyelén a bányászok különféle foglalatossága és e feliratok: »Hielff mir Her fun den tieffen Sechden (örizz meg uram a mély aknában)« Melchior Rustlodter in L(ie)b(e)nberg.
14. Rövid szablya, keskeny pengével, melyen a magyar czímer és a hajdani felirat »si Deus pro nobis quis contra nos« maradványa.
15. Cserkesz tör, csont-nyél, melyen aranyos, ezüstös és vörös pontok, a pengén hétágú vörös csillagok.
16. Damascirozott cserkesz szablya, feketecsont-markolattal.
17. Cserkesz tör feketecsont-markolattal és mély vér-csatornácskával.
18. és 19. Két régi (cserkesz?) pisztoly, domború és filigraine-díszszel és klárisal.
22. Damascirozott handzsár-penge, markolata rhinoceros-szarvból készült, melyen turquoisok és klárisok láthatók.
23. Vadászkés (Hirschfänger). Fenn a damascirozott pengén két kutyától fűzött nyúl, más oldalán: »Ein Jäger unverdrossen hat oft ein Wild geschossen«. A markolaton igen dús elefántcsont-dombormű.
24. Széles, török szimitár, damascirozott pengével, melyen török felirat van; markolata és hüvelye magyar. XVIII-dik század.
25. Török tör, mély vércsatornácskával.
26. Cserkesz tör, szarv-markolattal, és a pengén berakott név.
27. Orosz szablya: »In hoc signo vinces«.
28. Hosszú keskeny kard, pánczél-szűrő (Panzerstecher).

29. Széles, magyar szablya. Pengéjén egy fő fölött: »Vincere aut mori«, alatta: »Amore et timore«, más oldalán hasonló fő fölött: »Omnia si pertas (sic)«, alatta: »Famam servare memento«; a penge hátán »Nic. Johannes Matzschoffer in Passau. Anno 1739«.

30. Szablya. A penge egyik oldalán magyar fő: »Soli Deo gloria«; másikán: »Vincere aut mori«. A penge hátán: »Wi-Neustadt 1745«.

31. Szablya, pengéjén Eszterházy herceg címere, e fölött: »Pro Deo«, alatta: »Rege et patria«, ellenkező oldalán magyar fő, e fölött: »Spes mea«.

32. Szablya, kitűnő damascirozott pengével. Markolata fekete szarv.

33. Revolver-karabély hat lövéssel, agya dúsan berakva elefántcsont-díszszel, az igen finomul mívelt ékesítés a XVII. századra mutat. Az 1867-dik párisi világtárlaton az orosz osztályban revolver-puska volt kiállítva, melynek eredete a XVI. században kétségtelen; miből kitetszik, hogy a mai revolver nem új találmány.

36. Bányász-balta, hasonló a 13-dik számúhoz. Grf. Csáky Rezső tulajdona.

37. A legegyszerűbb régi vas-buzogány. Klimkovics Béla tulajdona.

38. Régi puska, berakott elefántcsont-díszszel. Schaschek J. tulajdona.

39. Régi puska vasmetszettel. Gr. Keglevich István tulajdona.

II. Fegyvertábla.

E táblának tizennégy darabja a m. n. muzeumból került, melynek fegyvergyűjteménye igen gazdag magyar fegyverneműekben.

1. Tűzlakatos puska a XV. századból, igen gazdag elefántcsontmű berakásban. Kerek-lakatán, hihetőleg a mesternév H. R. betűi, paizson. A lakat alatt úr és úrhölgy. Agyán alább baloldalán, az utolsó ítélet; más oldalon arczkép, medailonban; ez alatt meztelen női alak, lóval lábánál; mellette úr és úrhölgy egymást átkarolva; egészen lenn Hercules a nemei oroszlánnal. A cső- és lakat alatt Éva teremtése és mindenféle vadak vadászata, ellenkező oldalon Fortuna, arczmedailon és három lándzsás. Német munka.

2. Vonott-csővű karabély, kerek-lakattal. Agya elefántcsont és gyöngyből kivágott alakokkal díszítve. Német munka a XVI. századból.

3. Hosszú pisztoly, kerek lakattal. Agyán gyöngyházból kivágott alakok: »Geometrie, Perspective, Arquitraicture (sic), Aritmetique«. Mestere vagy tulajdonosa jele I. F. és lilium. Francia munka, a XVII. századból.

4. Pisztoly, kerek lakattal. Agyának fája elefántcsont- és gyöngyház-művel berakva, az alakok phantastikusak. XVI. század.

5. Tűzlakatos pisztoly, vas-metszettel, amorettek és meztelen alakok növény-volutákban. A csövön: »Lazarino Cominazzo«; a lakaton: »Ponsinio Borgognone«. A puskavesszőn majom, mely a lesulykolás végett virágot tart feje fölött.

6. Kerek, lakatos pisztoly, vas-metszettel, aranyozott mezőkkel. A lakat mögött Mars hadkocsin, mely előtt térdre esett harcos. A cső hátán két harcos, köztök Judith; máshol diadaljelek, agya berakott munkával díszített. Mailandi munka.

7—8. Szablya-penge és hüvely. Amazon, aranybetűs török felirat, emez ezüstös niellokkal díszes zöld bársonyból készült. Az újabb markolat fába faragott óriást ábrázol, ki gyermeket fojt.

9—10. Szablya-hüvely és penge. A pengén kettős, alkalmasint mesterjegy; mely a kitűnően niellirozott markolaton is ismétlődik. A hüvely fekete bőr, hanem szintén finoman niellirozott ezüst kapocscsal.

11—12. Szablya-hüvely és penge. A tok és a markolat magyar zománczczal és turquoissal díszítve; a penge keleti mű.

13. Spanyol kard. XVII. század. A tok edzett vasból van ruganynyal, mely a pengét kitolja, hanem nem engedi egészen kivonni. A rácsozatos kéz-véd aranyozott mythologiai alakokkal dúsan van ékesítve.

14. Erdélyi fejedelemnek dísz-buzogánya, ezüst nyelén aranyos mezők; maga a legyező-alakú buzogány dúsan aranyozva.

15. Apaffy Mihály buzogánya. Aranyozott ezüstből, ciselirozva, rubinokkal és smaragdokkal ékesítve. Nyelén Apaffy és Erdélynek címere. M. A. 1663. Egger testvérek tulajdona.

16. Vas buzogány, gömbalakú, nyelén hosszú sárgaréz-markolat, e fölött áttörött ezüst-henger. Kolozsvári muzeum.

17. Pánczélingnek része, hosszúkás pikkelyei sodrony-gyűrűkkel egymáshoz kötvék. Felső-magyarországi muzeum.

Gróf Andrássy Manó, gazdag gyűjteményéből, következő érdekes fegyvereket állított ki. (Hiv. lajstr. II. szekr. I. osztály.)

5—6. Szablyatok és penge, perzsa, markolata és kapcsa ciselirozva, turquoissal díszítve, pengéje damascirozott.

7—8. Szablyatok és penge; amaz ciselirozott ezüstlemez, pengéje damascirozott, ezen héber felirat van.

9—10. Szablya-tok és penge, a kapesokon rubinok, pengéjén örök naptár; markolata onyx-kőből.

11. Sárkány-vitézrendnek szablyája, markolata és kapcsai sárkányalakúak, turquoissal és rubinnal díszítve.

12. Az azon előforduló sas-czímer után ítélve, Rákóczy Zsigmond kardja. »Pro Deo et patria«. S. L. R. F. V. C. S. S. C. következik a sas-czímer: »Domine dirige vias meas«. Czímer: »A Deo victoria, Achilles graecus« Achilles a fölirat alatt. A penge másik oldalán: »Gloria virtutem sequitur«, ez alatt lovas: »Hector Trojanus« ez alatt álló-alak.

13. Kis buzogány, nyele aranyozott ezüstből, a buzogány maga vésűzött osztályokra hasítva.

14. Nagyobb buzogány, nyele aranyozott ezüstből, a buzogány maga sugáros osztályokra van hasítva.

15. Elefántesont szarv, azon vésűzve arczok, címer és az 1587-dik esztendő.

16—17. Két kerekklakatos régi pisztoly.

18. Kerekklakatos puska, agya elefántesonttal és gyöngyházzal kirakva. Fölirat: »Helena M. S. Figura adlocutionis impiae Octavianus Augustus et Alexander magnus mantet Clepidi apud Modinam Aris marmorius(sic) Ob perpetrei(sic) memoriam sic Romae incisus ab antiquo 1599. Martinus Schnizler fecit.«

19. Gömbalakú buzogány, aranyozott ezüstből, turquoissal dúsan díszítve, állítólag egy erdélyi fejedelemnek a sultán által adott ajándék.

20. Fejedelmi buzogány, nyelén aranyozott ezüstlemez; a buzogány feje áll áttöréssel díszített legyező-alakú osztályokból.

21. Buzogány, hasonló az előbbihez, fején táblaszerű osztályok.

Egyúttal megemlítjük, hogy a gróf gazdag gyűjteményéből számos, valamint saját ugy más előkelő magyar családnak asztal- s egyéb szerei voltak kiállítva, melyek történelmi és a múlt századokban nálunk gyakorolt műipar minőségére vonatkozó érdekléssel birnak. Ide tartozik (H. I. 41. sz.) nevezetesen egy különös asztal-ék (Tafelaufsatz), mely áll három, egymással áttöréssel összekötött kannácskából úgy, hogy a folyadék azokban közlekedik. Fölöttük áll a kraszna-horkai (Andrássy-család birtoka) várnak kis mintája; az egész zománcozott ezüstből készült. Felirat: »O! quam bonum et jucundum bibere fratres in unum. Csináltata Andrássy Ferencz 1748«.

27. sz. Ezüst serleg, ciselirozva, koszorúban Balog László neve, Aesculap-pálca és az 1647-dik évszám.

28. Nagy ezüst serleg, ciselirozva és aranyozva, ezen kezdő betűkkel Z. (Zápolya) J. (János) és 1529. Találatott a szepesi vár omladékaiban.

31. Nagy ezüst serleg, ciselirozva és pontozva. Felirat: »anno 1676. Apafy Miclos«.

32. Ezüst serleg. Felirat: Reg. (nans?) Rákóczi György csinaltata 1600.

33. Ezüst ostyatartó, aranyozva, közepén egy V. A. K. S. N. A. J. J. T. B. betűkből álló monogramm. Anno domini 1636. Födelén czimer: műhelyében dolgozó kovács, fölötte gyűrűt tartó angyal. Fölirat: »Valen. Kapusi. Virtute duce. Comite Fortuna«.

34. Cocos-serleg. Czímerén olajfaágat tartó galamb, emberkaron: »Sugo Peter. Anno 1681«.

36. Serleg, aranyozott ezüstdől. Fölirat: »Margaretha Barse de Nagi Tallia 1606«.

38. Aranyozott ezüst serleg, ciselirozva, tetején struczmadár czímertartóként, ezen fenn E. K. közepén két kés közt F. betű, lenn V. K. 1598.

39. Nautilus, aranyozott ezüst foglalással; fenn horgonyt tartó genius, a Pálffy grófi czímerével, az edénynek lábát Triton képezi.

44—55. Tizenkét hatoldalú tányér, ezüst vert-mű, aranyozva, alliance-czímerrel, jobbra három nyilat tartó kéz, balra nyíllal keresztül lőtt, virágon ülő galamb. Fölirat: »Seredi Benedek. Ujlaki Borbala A. D. 1639.«

60. Aranyozott és pontozott ezüst-serleg. Két galamb, előfán. »P. M. Erdődi Pal. 1688.«

61. Ezüst fazekacska, belül aranyozva, czímerén három nyilat tartó kéz: »Seredi Sofia csinaltatta. 1704«.

62. Aranyozott és pontozott ezüst serleg. Alliance, czímerén kigyó almával és méhköpő kalászsza. »Gregorius Betlen 1685. Torockai Maria 1685«.

63. Felváltva arany és ezüst pikkelyekkel díszített serleg. Közepén buzogányt tartó harcos: »Martinus Nagi Szigeti, Anno Domini 1638.«

A II-dik szekrény II. osztályában voltak kiállítva gr. Keglevich István következő fegyverneműi:

2. sz. a. Elefántcsont-szarv. Öt külön osztályában vadak harszai (oroszlán, medve, víziló), különféle vadászszerrek, medailonokban »Franciscus I., Carolus IX., Franciscus II., Henricus II., Henricus III.« Három liliomos czímer, a legalsó osztályban növénydísz és czímer.

8. Vas-buzogány tövissel és elefántcsont-nyéllel.

9. Aranyozott, legyező-alakú buzogány.

12. Hosszú kard, pánczélszűrő.

14. Tűzlakatos karabély, összekötve baltával.

15. Buzogány, rövid fanyéllel és e fölirattal: »Bochkai angiala Nagi Ambrus Labancznak meg Diabolus 1606«.

Itt említem a 30-dik számú czirkalmat, melyet hajdan Gustav Adolf svéd király használt, mint ezt a kezdő-betűk tanúsítják: G. A. R. S. C. T. D. E. 1614. Gróf Waldstein János tulajdona, a Piccolomini-várból; és

a III. osztályból 28. sz. a. Kárász Géza tűzlakatos csinos régi pisztolyát; a vas részek kirakvák és az agygyal együtt klárissal dúsan díszítvők.

Nevezetes egy kis ágyú-minta is. (H. I. III. szekr. felső osztály 37. sz.) A minta bronceból készült, csöve 0,300 m. hosszú, ezen vésűzve Mars, ki négy lovas harcokocsin elhullottak fölött elrobog. Felirat. »Joannes Steinpoch me fecit Anno 1582«. Gróf Migazzi tulajdona.

Érdekes volt Mayláth Bélának fayence-gyűjteménye, mely nagyszámú tárgyaival a két nagy falszekrény tetején volt felállítva. Nem szólunk a néhány, barbár, durva fekete agyagú, szabad kézből készületekről minőket pogány sírhalmokban találni szoktunk: de szólunk hazánk gyáraiban a XVI., XVII. és XVIII.-dik századokban készíttetekről, melyek az ebbeli, akkori mű-iparunk és közönségünk képességét és ízlését illusztrálják és csatlakoznak a külföld egykorú gyakorlatához.

Még a XVI.-dik századból származott tizenegy darab (H. l. 17—27. sz.) ezek közt a 17. sz. fénymázás kétfülű virágcsupor az 1501. évvel és (18. sz.) egy zöld fénymázás kályhafiók, melyen Éva teremtése volt ábrázolva, találtatott a strečno-i várban.

A XVII.-dik századból volt husz darab (28—48) ezek közt:

33. sz. 1677 évszámmal és C. H. R. V. R. F.

37. sz. P. és K. betűkkel.

38. és 39. sz. 1694.

40. sz. 1699.

47. sz. 1700. »Sidor Jaenos. poclivemu. czechu. seucouskemu. zlinskemu. tento. rad. daroval« (A zsolnai tímárczéh ezen kancsót Szidor Jánosnak ajándékozta).

A XVIII.-dik századból volt száz harminczhárom darab (48—180), ezek közt:

49. és 50. sz. 1700-ból.

51. sz. 1700-ból »Jacobus Cornides«.

53. sz. »Joannes Mihaloczy«.

74. sz. »Eugenius, Dux. Sabaudiae; Tot victoriis notus quot praeliis«.

75. sz. »Ich reise fort von diesem Ort«.

76. sz. »Bet' recht zu Gott er helfft aus Not . . .«

77. sz. Maria Theresia arczképe »Maria Theresia Hungar. Bohem. Reg. Archid. Aust. 17. Mai 59«.

78. sz. B. P.

80. sz. Krisztus a keresztfán »Schav Jesum an und denk daran.«

82. sz. A pásztorok tisztelgése. »Von Himmels Thron kommt Gottes Sohn«.

83. sz. Anunciatio. »Der Grus uns Zeugnis gibt wie Gott die Menschen liebt.«

86. sz. Égbemenet. »Herz Jesu zeuch hier uns alle nach dir.«

87. sz. H. P. C.

148. sz. D. J. 1746.

149. sz. J. A. H.

162. sz. »Kuny in Ofen.«

169. sz. 1732.

172. sz. Azon Zsuzsana a fürdőben volt ábrázolva.

173. sz. »Laur. Sz. Ivani.« 1772.

177. »Johannes Kinsel die 29. Xbris Anno 1770.«

181—183. Három újabb korsó.

A gyárat csak a XVIII.-dik században kezdik megnevezni; az itt előfordulók: a holic-i, besztercei, tatai és budai; miből magyarázható, hogy itt magyar föliratok nem fordulnak elő, de másrészt feltűnő, hogy a tót ajkú gyárhelyekről származó edényeken oly ritka a tót felirat. A gyárat tulajdonosai alkalmasint mind német ajkuak voltak.

Myskovszky Victor fayence-ai:

184. sz. Violaszínű, fénymázás füles korsó, elől kétféjű sas, fölötte »Vivat« és C. VI. 1733. A. Z.

185. sz. Sárgafénymázás korsó, virágcsokorral.

186. sz. Füles korsó, fehér, mázas alapon: virágok és építészeti részletek.

187. sz. Négyoldalú fül-nélküli korsó, szabóczéhnek tulajdona. Elöl férfi és nő hármalevelet tartva, jobbra a kanaáni szőlőgerezd, a harmadik oldalon Adam és Éva 1698. A negyedik oldalon huszár.

Klimkovics Béla fayence-ai:

188. sz. Nagy tányér, vagy tál »Andreas Glasinger 1669«.

189. sz. Az előbbihez hasonló. H. S. 1687.

190. sz. Asztali-ék (Tischaufsatz), fenn geníus, delfinen nyargalva. Az egész a francia barok ízlésben készült.

A felső-magyarországi (kassai) muzeumnak fayence-ai:

191. és 192. sz. Két füles borkancsó.

193. Sörkancsó.

194. Borkancsó, póstakürt-alakban.

195. Fa-borkancsó, melyen ivó társaság domborműben van kifaragva.

Könyöki József fayence-ai.

196. Tál: »Johannes Maholany. 1673«.

197. Tál: »Stefanus Rigo. 1707«.

198. Sörkancsó 1711.

Az európai (chinaiakról alább szólandunk) porcellaine-gyárakból voltak kiállítva:

Herendi Fischer Samu részéről hat régi, bécsi csésze (H. l. II. szekr. II. oszt. 37—42); egy service, mely állott két csészeből, két kis kannából, cukor-szelenczéből és nagy csészeből szintén a bécsi gyárban készült (H. l. 45. sz.) végre egy csinos bécsi tányérből (H. l. 46. sz.).

Gróf Keglevich István részéről tányér a sèvres-i gyárból, ezen eprek szőlőleveleken igen csinosan festve (H. l. 43. sz.).

Horgosi Kárász részéről Vieux Saxe Service, áll kávécsészeből, mély tálból, négy nagyobb és négy kisebb csészeből (H. l. II. szekr. III. oszt. 31. sz.). Régi bécsi porcellaine, aranyozott csésze (33. sz.); más csésze, azon szarvasok erdőben ábrázolva, a schlaggenwaldi gyárból 1823. (H. l. 33. sz.) Ismét csésze a francia restauratio korából, sèvres-i gyár három liliummal violaszínű alapon (H. l. 34. sz.).

Felemlítendő még Pulszky igazgatónak újabb metszett-kövei, melyek a X-dik szekrényben, az antikokkal együtt voltak kiállítva:

V. Károlynak és Maximilian császárnak feje.

80. Sirius csillag. Kiszökő kutyafej, topasban. Giuseppe Pichler.

81. Ballagó oroszán, mellette nap és hold. Smaragd. Cerbara.

82. Lovát itató heros. Indiai sard. Giovanni Pichler.

83. Női arczkép. Világos Sard. Natter.

84. Marcus Aurelius. Carneol. Gius. Pichler.

85. Jole, három Amor között alva. Sard.

86. Gróf Viczay, a híres amateurnek arczképe. Carneol. Cerbara.

87. III. Pál pápának arczképe. Saphir, Alessandro Cesari.

88. Peleus haját a víztől megtisztítva. Sard. Giov. Pichler.

89. Három áldozó bacchansnő. Sard.

90. Templarius. Angol mű. Sötét Sard.

91. Medusa. Világos Carneol. Luigi Pichler.

92. Fiatal Herakles. Sötét Sard, Antonio Pichler.

93. Ballagó oroszán, három csillag fölött. Carneol.

Az újabb magyar nemzeti ruházat csak gyéren volt képviselve osztályunkban, kivéve az arra alkalmazott ékszereket, melyekről fentebb, a magyar zománczot tárgyaló fejezetben szólottunk és mely a nemzet pompa szeretetét világosan tüntette ki.

Urhölgyi díszruha-neműt küldött Kornis Zsuzsanna grófné, nevezetesen alsó ruhát (szoknyát), kitűnőt gazdag arany- és színes hímzéssel fehér moirirt selyemszöveten; épen úgy fátyolt, mely ezüsttel hímzett dús levelekkel volt hímézve; továbbá nyakkendő gazdag arany hímzéssel. Igen gazdag arany csipkét küldött Valencsics úrhölgy, hossza 4,200, szélessége 0,180. (H. I. I. szekr. 36. sz.)

Férfi-díszruhát kiállított idősb Kubinyi Ferencz, ez állott uj fekete posztó-mentéből, de melyen régibb a paszomány-munka. A XVI-dik században a mentekapcsok még zománczos érczmunkát mutatnak; itt ellenben e kapocs és az ahoz való gomb paszomántos-munka, még pedig ugyanazon darabból. A mentekötő és láncz szintén régi. Kubinyi kiállított továbbá uj fekete posztóból készített palástot; de az ékszer itt is régibb zománczos mű; végre kiállított egy csalmát vagy kucsmát, fekete bársonyból, három finomul zománczosított kapocscsal.

Ezen úrias díszruha nem volt teljes, hiányzott a díszes női váll, és a férfi nadrága és csizmája, és e díszruhák valamennyiének régibb részlete csakis a XVIII. század beálltának korára mutatott.

Népviseletnek csak néhány példánya volt látható: Schuster Ferencz kiállította egy erdélyi szász menyasszonynak fehér hímzett kötényt és lepedőszegélyét és régi vállat négy ezüst zománczos kapocscsal; más zománczos szász ékszert fentebb érintettünk.

Ide tartozik még három díszes tajtékpipa.

(H. I. II. szekr. IV. oszt. 20. sz.) Drágakővel kirakott tajtpipa. Koronázást domborműben ábrázolva: »Coronatio sancti Stephani Rex (sic) Hungariae; anno 1000 R. E.« Lobogón: »Első Istva«. Herz H. tulajdona.

21. sz. Kis kövekkel kirakott tajtpipa. Domborműben Mátyás király bevonulása Budába. Matavovszky tulajdona.

22. sz. Kövekkel kirakott tajtpipa, csínos lombozat-diszítménynyel, domborműben. Felső-magyarországi muzeum.

23. sz. Vas-pipa, melyen a régi puskáéhoz hasonló tűzlakat látható, ezüsttel kirakva. Klimkovich Béla tulajdona. Az eszmétől az eredetiséget nem tagadhatni.

RUBENS

1577—1640;

és

REMBRANDT

1606—1668.

E könyvnek I. kötete III-dik fejezetében (274. s. k. I.) elmondtam nézetemet az idealismusról és realismusról, melyek a realismus teljes jogosultságát a művészetben, úgy hiszem, erős alapra fektetik és egyszersmind Rubensnek és Rembrandtnak, e két legrealisticusabb festésznek épen oly helyet engednek a művészetben, mint akár Phidiasnak, akár más N. Sándor előtti jeles hellen szobrásznak, sőt hozzá adhatjuk még magasabbat is, ha általán megengedjük, miről nem kételkedem, hogy a keresztyén-koru építészet és festészet haladást mutat az antik építészet és festészet fölött.

És gyakorlatilag alig vonják kétségbe e tételt; még azok sem, kik elméletileg csakis eszményiről szólnak és a művészet feladatát csakis az ugynevezett szépnek előadásában keresik; mert hiszen jól tudjuk, minő rendkívüli hírben állanak Rubens és Rembrandt művei és minő, valóban hihetlen, áron

adatnak el a mai művészeti árveréseken. S így e tény is bizonyítja a realismusnak gyakorlati elismerését és becslését korunkban, és mivel ez korunk előtt is úgy volt, becslését, mióta a két nagy mester támadt és működésével bámulatra ragadta a világot.

Nincs tehát szükségünk sem Rubens sem Rembrandtot, mint teszi az utóbbira nézve Vosmaer »Rembrandt Harmens van Rijn sa vie et ses oeuvres« című könyvében, védeni, mivel realista volt, mivel nem törekedett kiválólággal, vagy éppen kizárólag az után mit szépnek, mit eszményinek neveznek; hanem törekedett leginkább tárgyat legélénkebb, legjellemzőbb előtűnésében felfogni és előadni; mivel továbbá, használván az őt körülvevő természetet, nemzeti művészetet, a szó legszorosabb értelmében teremtett, és mivel ezen álláspontján, hazája természetét felhasználván, a kevésbé tetszőt, sőt az ugynevezett rútat is tartotta művészeti jogosultnak, sőt jogosultnak éppen oly mérvben, mint tartják az eszményinek elméleti védői a hellen műveket. Itt csak egyre van szükség; de a mi természetszerűleg igen nehéz, az elvonás attól, mit gyermekségünk óta úgyszólván belénk vertek, t. i. a zsinormértéket venni az antik művektől, nem pedig a természettől, itészetet gyakorolni szemközt azokkal, azokat tekintvén mintaképpül, nem pedig a természettől, nem ezt tekintvén a művészet első és kiapadhatlan kútforrásául.

Rubens és Rembrandt tehát kiválólággal nemzeti művész volt. mint a tetőtől talpig angol Shakespeare, mint a tetőtől talpig olasz Dante, vagy Michel-Angelo; s éppen ebben rejlik a roppant befolyás, melyet mindnyája nem csak gyakorolt korában, hanem gyakorol még ma is és gyakorland még művészet fog létezni. Rubens felélesztette, felébresztette a flammand művészetet, Rembrandt a hollandit és teremtett új iskolát akkor, mikor az előtők való gyakorlat már egészen elsüllyedt volt az olasz mesterek nem utánzásában, hanem szellemtelen majmolásában. Előttök a hanyatlás mindenütt uralkodott, ők új virágzást idézték elő, még pedig nem csak saját hazájukban, hanem Rubens hatása elterjedt Spanyolországra is, hol a festészet általa új lendületet nyert.

E két művész közös tulajdonához tartozik még az is, hogy mindkettő a legegényibb módon jelenik meg műveiben, oly annyira, hogy még a kevésbé gyakorlott is azokban képes legalább az iskolára ráismerni, habár fogalma sincsen azon finomságokról, melyekkel a mester különbözik még legjelesebb tanítványaitól is. Láttam asszonyokat, kik ritkán látogattak képtárakat, felkiáltani: ez Rubens, ez Rembrandt képe, mire már messziről is ráismerhetni. Éppen úgy ismertünk rá Shakespeare-re, vagy Michel Angelora; mint ismerünk rá jóbarátaink kézírására. Mindenki saját sa azért külön szemével nézi és látja a világot; de kinek szemlélési módja láng-eszű, ez annak hatalmával elragadja a körülötte levőt, vagy művét élvezőt is és így van az, hogy a legegényibb művész a legnemzetiebb és egyszersmind a leguniversalisabb is; mit Schiller közelítőleg ezekben fejezett ki: Örökké élend, ki korának jeleseit tudta kielégíteni.

Rubens és Rembrandt nemzeti működésével homlokegyenest ellenkezett korának nagyban dívó academicus nézeteivel; miért is igen nagy ellenpárttal álltak szemközt, mely a megalapított szabályosságot és az eszmét állította korlátlanáguk ellenébe és anathemat mondott fékezetlen gyakorlatukra; azonban ezen feljajdulásuk nem tántorították meg a nagy geniust, ellenben úgy Rubens mint Rembrandt képesek valának az akkori süllyedt művészetben új aerat előteremteni, az általános hanyatlás sivatagába dicső oazist varázsolni, melynek gyümölcseivel még ma is élünk, mióta felszabadultunk a művészeti akademiák megmerevedt hálósapkás szabályai alól.

Ha már mo-t attól, mi Rubensnek és Rembrandtnak közös volt, t. i. mindkettőnek realisticus nemzetiségi és egyéni jellemétől eltekintünk: e két mesterben roppant különbséget fogunk találni, valamint a felfogásra úgy az előadásra nézve is. És ennek oka volt a két mesternek különféle politikai, társadalmi és vallási állása, mely egészen csak nem homlokegyenest ellenkezett egymással.

Rubens monarchicus államokban, a nagy világban élt és az akkor csaknem ellenmondás nélkül uralkodó jezsuiták pártjához tartozott, kik közt sok barátja volt, egész fellépésében tehát inkább aristokratának tekintendő, ki, nagy részt a legelőkelőbb, a leghatalmasabbak megrendeléseit elnyerte, és valóban ezen uralkodás szellemében festette is collossalis, hanem egyszersmind nagyszerű képeit, kivált az egyháziakat, a jezsuita-templomok oltárképeit. Kitűnik műveiben, a genius biztonsága mellett azon biztonság is, mely a győzelemnek, a hatalomnak, a magas állásnak és gazdagságnak érzetéből eredt; mert hiszen Rubensnek kifelé terjedő működése hatalmas volt, volt gazdag is és becsülték magok a fejedelmek, midőn nagy horderejű követségeket rábíztak. Ezen biztonság Rubens minden művében megjelenik, mindent, még a legegény-

szerűbb tájképet is nagyszerűen birta előadni; a nagyszerűség bélyege az, mi keresztül vonul egész munkálkodásán, sőt kitűnik még legelső vázlataiban is az erő, az erély, mely igaz, néha átmegy még az erőltetésbe is, mi kivált az óriási mozgásban előtűnik. E tekintetben Rubenst méltán Michel-Angelo mellé helyezhetjük, a hasonérzésű óriás mellé, ki fölött azonban Rubensnek a festészetben, jól vigyázzunk, a festészetben, még a sokoldalúság előnye is volt, midőn itt nem csak a két nembeli embernek, hanem az állatnak alakját, és nem csak az élő, hanem a nem-szervi természet tárgyait is ugyanazon remekléssel birta ábrázolni. Ha Michel Angelo alakjaiban nem szabad keresnünk azon idombájt, azon kecsét, melylyel Raphael felruházta a magáét, ily alaki tetszőséget még kevésbé kereshetünk Rubensnél, kit attól nemzeti körülményei még inkább eltoltak. Hiszen már Winkelmann is helyesen veszi észre, hogy a déli természet sokkal előnyesebb az idom-bájnak előidézésére, mint az északi. Winkelmann mondja, hogy az emberek szebbek Olaszországban, semmint Europa északi tartományaiban. Tekintsük most a flamandi nemzetiséget, ebben inkább kifejlődve látjuk, mint azt Rubens is ábrázolta, az erőt és a testességet; nehézkés, egyének ezek, de töröttek a munkára, edzetek, nem élveznek dolce far niente, hanem elvitázzák szellemi és testi erővel élelmöket, mit mostohább éghajlatuk csak munka után nyujthat. Flandriában nagyon is válogatni kellett volna, mi Olaszországban önkényt ajánlkozik; de ha Rubens nagyon válogat, megszűnik flamand művész lenni, elveszti az erélyességnek bélyegét, és alkalmasint nem éri el az idombájt. Jelleme a nagyszerű az erőteljes, az erélyes s ez nem fér össze ama kecses, melyet csak az erőnek sok tekintetben ellentéte, a gyöngédség nyujthat. De a *gyöngéd* idombáj helyébe fellép Rubensnél még más kitűnő tulajdon is s ez kiváló képessége előadni a jellemet és az ebből a mindenkori körülmények közt fejlődő indulatot, melyeknek ábrázolása Rubenst a legdrammaticusabb festészsze teszik, ki a cselekvényt nem csak pillanatnyi voltában, hanem jelzőleg előzményét és következményét a néző előtt tudja lejátszatni. Ő a mozgásnak, a mozdulatnak legnagyobb mestere olyannyira, hogy azon elragadtatás, melyet ránc gyakorol, néha-néha erőt vesz saját magán s így még a nagy mesternél is erőszakoskodást szül s őt rajzhibákba ejti, azonban ezek sem nélkülözik a genius bélyegét, mint nem nélkülözik Shakespeare, vagy a szundikáló Homer hibái. »Nonnunquam bonus dormitat Homerus«.

Festészeti technikában e két mester közös pontja az árnyékok átlátszósága és a világított helyek néha domborműféle erős impasto-ja, mintegy kiszökése; de egyébként a technika alapostul kétféle és különböző. Rubens kedveli képeinek teljes világítását; nála a világosság vagy előlről vagy egyik oldalról jó, hanem úgy, hogy alakjai ritkán vannak félhomályba, sötét árnyékba elhelyezve; innen következik, hogy festékei is világosak, erősek, néha töretlenek, egész erejükben és vegyületlenül alkalmazvák. Ezen festészeti technika tökéletesen megfelel a compositiónak, melyben ugyanis nincsen semmi homályos, semmi mysticus, mely hatalmát és nagyszerűségét világosan kitarja előttünk, és nem hagy soha kétségben arról, mit akart a mester előadni. A festéknek ily laposabb, helyszínekénti (Localton) kiterjedése mellett nehezebben esett az alakok mintázása, kikerekítése; Rubens itt a tükrözéshez, a reflexhez fordult úgy, hogy a kikerekítendő alak határa színes világítást s azzal elválasztást kapott az ahoz legközelebb fekvő tárgytól. Természetes, hogy kiválólag világos színezete megkívánta a rajznak legnagyobb határozottságát, mintegy élességét s ez aztán oka annak, hogy a túlzás e tekintetben néha Rubenssel rajzhibákat követtet el, melyek azonban elenyésznek, ha a képeket azon távolsági álláspontból tekintjük, melyet maga Rubens a néző számára szükségesnek gondolt, de mely különböző az utóbbinak láttávolságára nézve. A bécsi Belvedernek két nagy oltárképe, mely Rubens legnagyobb szerű compositiói közé tartozik, kiterjedésökhöz képest csak túlközel láthatók, holott magas, oltár fölötti helyre voltak szánva; és azért van az, hogy Rubens ellenei azokat nyerseséggel vádolják valamint a rajzban, úgy a színezésben is, holott kellő távolsági pontról megtekintve ezen hiányok bizonyosan elenyésznek. Igaz, hogy Rubens színezését az olaszoktól, leginkább a velenceiektől sajátította el, s így az őt megelőzőt hazájabeli festészek ellenében megmutatta, mint kell az idegen iskolától tanulni, mesterfogásait mint lehet felhasználni, t. i. oly megállapodott állásponton, minőn ő már volt, midőn Olaszországot meglátogatta: ekkor már valódi nemzeti mester levén és e nemzetisége értelmében módosítván még a technicát is a már megállapodott szellemi felfogása értelmében. Hogy pedig ezen feltűnő módosításnak csak egyik-másik példáját felhozzuk, ismételhetjük azon már érintett tükrözést vagy reflexeket az alak határain. Titian és más velencei mester, ennek ellenében, a mesztelen test határvonalát sokszor keskeny vörös vonallal elkülönözte, tehát mintegy rajzolt esetével. Más különbség

Rubens és a velenceiek közt abban áll, hogy az előbbinek mezteleneiben sokkal több részletezést, az ugynevezett nuance-okat találjuk. Közösen birják a velenceiek és Rubens a légnek átlátszóságát, mely derült napokon úgy fordulhat elő Belgiumban, minő rendesen Velenczében és általán Olaszországban.

Waagen *) Rubens fölött, ki e nagy műismerő kedvencz mestere volt, ekkép nyilatkozik:

»Kivéve Leonardo da Vincit az egész műtörténelemben nem fordul elő művész, kit a természet mindenféle, még a művészetén kívüli körökben fekvő tehetséggel is oly pazarlólag ellátott volna, mint *Rubens*. Megáldotta minden tehetséggel, melyek a realistának szükségesek: a természetnek igazi és eleven felfogásával egészében és részleteiben, meleg és átlátszó színezettel, festői tartással, s így az ugyanazon irányú legnagyobb művészekről, — *Tiziantól, Velasqueztól és van Dyckről*, — különbözik azzal, hogy míg ezek többé-kevésbé korlátolt körben mozognak, az ő feltalálási tehetsége épen oly kiterjedt, mint a két eszményi irányú fesztésszé: *Raphaél és Düreré*. Ha mégis e kettő felülmúlja őt szellemük mélységével és érzetük melegével, s az előbbi, kivált szépségi érzetével, ő ismét felülmúlja őket oly tárgyak előadásában, melyekben a pillanatnyit, a hamar elmúlót és a legerőteljesebbet csakis tüzes képzelőtehetség rögtöni munkálkodással vethet a vászonra. Rubens a legmesteribb vázoló, ki valaha élt, a szónak legmagasztosabb értelmében s így képein megvan, mint semmi más festészeken, a phantasiának eredeti, üde és legélénkebb bélyege. Megjelenik azokban mind, mit csak ábrázolni lehet: biblia, legenda, allegória, ó- és új-történelem, arckép, csata, vadászat, jelenet a magasabb és alsó élet köréből, állat és tájkép, s e képek annál kielégítőbbek, minél inkább felelnek meg saját drámai előadásmódjának és realisticius irányának, melylyel élénk és szelleműs felfogásával a természet egyéniségei idomát és színezetét előadja. Elétfűnik azokban, mily kedvvel, könnyűséggel teremté üde életben, mely minden alakját átszellemíti, a színnek csodálatos melegségében és világításában előállítja, kivált a test meztelen részeiben úgy, hogy Guido Reni, midőn először egy képét látta, bámulattal felkiáltott: »e művész festékeibe vajjon vért kever-e?« A stilszerű elrendezés, a legnagyobb biztonsággal mérlegelt összetartás, végre a szelleműs játsszi előadás legjobb képeiben oly elragadó hatást gyakorol, hogy még a sokoldalúlag művelt műkedvelő is ezek fölött elnézi vagy legalább kevésbe veszi a mester bizonyos szélesebb, néha esetlen és közönséges arczvonásait, vágy testalkatásait, bizonyos ízetlenséget a vonalakban és egyes esetekben, az érzetnek némi keménységét és durvaságát. Rubens oly tárgyakban kevésbé elégíthet ki, melyek finomabb bevégzést, az alakok szépségét, az indokok kecsét, nyugalmas felfogást, mélyebb érzetet és a részletnek szeretetteli átdolgozását kívánják, ámbár legjobb művein még ezen kívánatok csaknem mindnyájának képes megfelelni. Nagyban és egészben a fentebb leírt szellemének megfelel bámulatos könnyűsége és gyorsasága a teremtésben, melynek folytán az általa festett képek száma csaknem hihetlen. Semmi más festész nem értett, mint ő az »alla prima« festéshez, azaz mindjárt a lapnak befestésénél a helyszínnnek oly tömeges felrakásához, hogy már itt is minden mintázva és kikerekítve jelent meg és későbbben csak az átlátszó úgynevezett »lazur« festékekkel való bevonásra volt szükség, hogy az egész bevégzett tartást nyerhessen«.

»Hogy Rubens nevezetes építészeti tehetséggel is birt, bizonyítja a tervei szerint felépített antwerpeni jezsuita-templom, melynek valamint belső és külső arányai összhangzatosak, és főhomlokzata különös szépséggel dicsekszik«.

»Mint kitűnő matematikus, alaposan ismerte a távlat és optika törvényeit. Épen úgy komolyan foglalatzkodott a bonczattannal és az arányok tanával és maga után hagyott ebbeli, rajzokkal illusztrált cikkeket. Nem birunk semmi más művésztől oly beható és finom ismerettel ejtett ítéletet a festészet és plastika stýltörvényei tárgyában. Ennek legfontosabb tanúsága egy cikke, melyben nézetét nyilvánítja, mennyiben ajánlható a festésznek az antik szobrászati művek tanulmányozása.« E cikkben különös súly van fektetve az anyagnak s itt, kivált az árnyéknak különbségére a plastikában és a festészetben. 1637-ben Hadrianus Juniushoz levelet írt, melyben többnyire latin nyelven nyilatkoztatja nagy tiszteletét az antik festészet iránt, itt a görög festészekről mondja: »quos ego veneratione summa prosequor, et vestigia euntium potius adoro, quam vel sola cogitatione assequi me posse ingenue profiteor«. — Ehez Waagen megjegyzi, mily nagynak kellett lenni Rubens tárgyiságának; mily messze volt minden irigykedéstől, midőn saját módja oly annyira elütött a régiektől.

*) Kleine Schriften von Gustav Fried. Waagen Stuttgart, 1875. Herausgegeben von Alfred Woltmann.

Rubens igen tudományosan művelt férfi volt, jártas az antik írókban; segítette tanulmányai-
ban bátyja Fülöp, ki kizárólag régi emlékekkel foglalatzkodott és 1608-ban megjelent »Electorum libri
duo« című könyvét öcsésének ajánlotta, ki, mint mondja, nem csak művészeti kezével (t. i. több rézbe
metszendő rajzot készítvén) hanem éles és biztos ítéletével is lényegesen elő segítette. A segítség telát
viszonyos volt.

Hogy Rubensünk ismerete az antik világban beható volt, arról másrészt tanúskodik szoros
viszonya korának kitűnő régészeihez: Peireschez, Gevaerthez, Dupuyhoz, Rigault-hoz, Thouhoz és más
tudósokhoz.

De ő az antik emlékeket nem csak távolról kedvelte, hanem gazdag vagyonának és bő keresé-
tének legnagyobb részét azok megszerzésére is fordította. 1618-ban Sir Dudley Carleton birtokában
levő antik szobrászati művekért tizenkét képét ajánlotta, és midőn az angol ezekből csak kilenczet választ-
ott, a hiányzó becset 2000 ftal pótolta. 1625-ben Buckingham herczeg un-szolására gyűjteményét ennek
100.000 ftért eladta; állítólag ebben volt 3 Leonardo da Vinci, 3 Raphael, 19 Tizian, 8 Palma Vecchio,
13 Paolo Veronese, 17 Tintoretto, 21 Bassano és 13 Rubens; de e gyűjteménynek antik szobrai, metszett
kövei és más antiktárgyai nincsenek megemlítve. Vannak, kik ezen eladásból mesterünket, mint pénz után
vágyót akarják élénkbe állítani; azonban ő inkább politikai okoktól vezetve engedte oda kincsét az
angol király mindenható kegyencének; és ezen eladás után újra kezdett gyűjteni úgy, hogy a halála
után 1641-ben nyomtatott lajstrom 319, minden iskolából választott képet, melyek közt csak magától
Rubens-től 92 volt, mutatott fel. Fővevők voltak a spanyol király, III. Ferdinánd császár, IV. Vladimir len-
gyel király, a bajor választó és Richelieu bibornok. A befolyt pénzösszeg 280,000 ftra rugott.

Nagy képessége volt a nyelvek elsajátításában, anyanyelvén kívül beszélt németül, angolul,
franciául, spanyolul és olaszul. Az olasz nyelvet nyolcz évi tartózkodása alatt Olaszországban tökéle-
tesen elsajátította úgy, hogy leginkább azzal szeretett élni levelezésében.

De ily kitűnő szellemnek megfelelt Rubens testalkotása is. (W. id. h. 241. l.) »Szép és sza-
bályos arcvonásai vonzó tulajdonát fokozta szemének szende tüze, virágzó színe, gesztenyè-színű haja-
zata, de főképen derült, szende és nemes kifejezése. Hozzájárult kellemes testalkotása, természetes kecsé-
s és méltósága és hangjának csengősege, mely igéző szóoklati tehetségét nevezetesen fokozta.«

»Minden más művésztől különbözött Rubens államférfiúi képességével, melylyel kitűnőleg bírt,
mit már korában is készséggel elismertek, miről a vele szoros viszonyban álló híres tábornok és állam-
férfi: Spinola tanúságot tett azon mondatával, hogy Rubensnek legcsekélyebb érdeme festészete.«

»Szükséges elejét venni amaz előítéleteknek, melyek valamint Rubens diplomatikai pályája iránt
lábra kaptak, úgy azon állása iránt is, melyet a harminczéves háború alatt igen mereven egymás ellen
működő vallási pártok irányában elfoglalt. Legujabb ideig vádolták, mintha a fanatikus catholicus párt-
nak követője és harciosa lett volna, és e célra gyártottak és közzétettek, mint tőle származó leveleket,
azonban ezek hamissága ki van mutatva. Rubens bizonyly jó catholicus volt, minden reggel hallgatta az
első misét, oly szoros barátságban állott az antwerpeni jezsuitákkal, hogy templomuk számára nem csak
terveket készített, hanem azt a rendet dicsőítő képekkel is feldíszíté, sőt IV. Fülöp spanyol király rende-
letére több nagy, a catholicus egyháznak diadalát ábrázoló képet is festett. Ezen tárgyat meg kellett ked-
velnie a szenvedélyes mozdulatok előadásának hajlamánál fogva; valamint itt nevezetes pompát is lehetett
kifejteni; azonban az érintett hajlam, szellemének más tulajdonaitól, szigoruan volt elválasztva. Mint Guhl
észreveszi, összes levelezésében sehol sem tűnik fel különös egyházi érdek, sőt Rubens az egyház reactió-
jának előharczosát, Wallensteint és Tillyt nyilván barbárságról vádolta, másrészt pedig barátságos viszony-
ban állott Pierre Dupuyval, de Thouval és Rigaulttal, kik ismeretesek mint a szabadabb elvű felfogásnak
előharczosai. Végre az élet szorongatottabb eseményei alatt Rubens sokkal inkább humanisticus, semmint
catholicus oldaláról mutatkozik.«

Midőn tiszta elméje és meleg szíve magas műveltséggel párosulva megóvta szenvedélyes pártos-
kodástól az egyház meghasonlásának korában, megszerezte neki az élet minden viszonyában tanúsított
valódi emberiséget. Ő a legszívesebb apa és férj volt, a leghűbb barát, mindenkor kész igen számos tanít-
ványait roppant ismereteivel, tanácsával és tetteleg is támogatni. Midőn egykor van Dyck panaszkodott,
hogy képeinek nincs vevője, Rubens minden kész művét megvette, midőn más tanítványa, Cornelius

Schut, ki mesterének nagy házát és gazdagságát irigyelve, műveit titokban gáncsolta, hasonló szorongatásban volt, ennek műveit is, miután azokat fölötte kidicsérte volt, megvette; és mennyire tudta, távol minden irigység nélkül, mások érdemét megbecsülni, tanúsítja ebbeli ítélete Caspar Craeyer egyik oltárképe fölött: »Craeyer, Craeyer! e remekművet senki sem fogja felülmúlni«.

»Rubens azon nagy geniusok csekély számához tartozik, kiket, mint Goethet és Raphaelt, az élet kedvező viszonyai hatalmasan elősegítettek tehetségöknek szerencsés kifejlődésében és kik egész életök pályáján soha nevezetesebb akadálylyal nem találkoztak.«

Ha Rubens tudományosan művelt férfiú volt, ki többnyire a politikai és egyházi magas körökben és társaságban forgott, melyek benne a nagyszerűség s egyszersmind vele született aristocraticus hajlamát kifejlesztették: Rembrandt csak kora közönséges nevelését nyervén, ellenben dicsérik, hogy ő külső kitüntetések, magas állás, hír és dicsőség után sohasem törekedett. A protestantismus ekkor még Hollandiában sem volt hódító, meglegedett, ha otthon nyugalomban hagyta a világ és csak ezen állását védte, inkább maga körében, inkább férfias állhatatossággal és magába zárkozva, s ezen körülmények fejlesztették Rembrandtban is a visszavonulást, a szorítkozást csekély számu barátai körére és egész lelkének odaadását az őt körülvevő természet beható tanulmányozásának. Hozzájárul, hogy őt az akademicusok még sokkal inkább üldözték, mint a magas állású Rubenst, hogy kigyót-békát kiáltottak szabálytalanságaira és újításaira a művészetben; mert hiszen ő ezekben oly kitűnő volt, mint semmi más festész és legtávolabb állott az antik világnak és az olasz iskolának műveitől; nem is tudjuk, hogy hazáját valaha elhagyta volna és azon egyedüli kapocs, mely őt némileg az antik világhoz és az olasz iskolához kötötte megvolt, kivált réz- és fametszet-gyűjteményében, melynek szaporítására sok pénzt költött*). Azonban a mű sohasem hatott reá annyira, mint saját hazájának élő természete, megbecsülte amant, valamint a valódi genius, irigység nélkül, megbecsül mindent, mi kitűnő és attól nem félti saját dicsőségét: de befolyással alig volt reá annak, mi közvetlen nem élt, nem mozgott körében. Úgy egyházi tárgyait sem fogta fel más, mint protestáns hollandi szempontjából; valódi hollandiak bibliai személyei: Mária sem egyéb jó hollandi háziasszony nál és Krisztusai sem bírnak a hollandi nemzetiségtől eltérő szellemmel; hozzájárul, hogy Rembrandt szent képeibe többnyire mindennapi epizódokat szőtt bele, azokkal mintegy föleleveníté s így közelebb hozta a mindenestre szárazabb, korlátoltabb protestantismus értelmességhez. De mégis tagadhatlan, hogy Rembrandt néha ezen körből is tudott kilépni és valóban nagyszerű compositiót előállítani, minőt például azon edzett lapja mutat, melyen Krisztus Lázárt feltámasztja, vagy az, melyen Krisztust eltemetik. Azonban ezeket inkább kivételnek kell tekintenünk; rendes köre a háziasságé, a mindennapi életé. Sőt Rembrandt szeret leszállani a társaság legalsóbb osztályaihoz, számtalan koldust, számtalanszor koldus-életet ábrázolt, rongyos ruhában, nyomorult állapotban; ezek az ő úgynevezett híres »gueux«-ei, kiket talán azért annyira kedvelt ábrázolni, mert itt a legfesztelenebb módon mozoghatott; a távol minden szabályosságtól és merevségtől levő rongyokat festőieknek találta és ilyeneknek találta azon pompa-ruházatokat is, melyekbe nemcsak keleti, hanem nem ritkán európai embereit, sőt még magamagát és nejét is felöltöztette. Van ebben, tagadhatlan, phantastikus elem, de egyszersmind festői is, és leginkább ez utóbbit tudta Rembrandt, mint semmi más festész, felhasználni, kizsákmányolni; ezt is szeretjük nála, daczára minden szigorú, a kor és vidék követeléseinek kielégítését kívánó ítészet-

*) Michel-Ange, Raphael, Giorgione, Palma, Marc-Antoine, étaient connus de Rembrandt, aussi bien que Durer et Beham, que van Eyck et Lucas van Leyden et les vieux maîtres hollandais. Et même les antiques trouvaient un admirateur fervent dans ce peintre qu'on se plaisait et se plaît encore à représenter comme un original bizarre qui ne se souciait de rien hors de son propre art. En vérité, la triste pièce (az 1656-ban bukása alkalmával felvett vagyonának leltára) qui nous dévoile la catastrophe du peintre, est en même temps la preuve incontestable de ses connaissances étendues et profondes concernant tous ce que l'art avait produit. Si donc Rembrandt a travaillé comme il l'a fait, c'est qu'il le voulut ainsi et non par ignorance. Nous connaissons plusieurs personnes qui fréquentaient sa maison, soit comme amis, soit comme amateurs. Le receveur Uytenbogaert, le savant rabbin Menasseh, les marchands d'œuvres d'art Abraham France et Clement de Jonghe. Au cercle plus intime appartenaient Coppenol, la famille Sylvius, son cousin Hendrik Ulenburgh. Eckhout et Roghman, Th. Koninck, qui avait épousé une Marguerite van Ryn, le poète Jeremias de Decker, qui était très lié avec le peintre, enfin plus tard le marchand Jan Pieterse Zomer, le premier collectionneur de l'œuvre gravé de celui qu'il nomma »son ami spécial«. — Les copistes de Houbraken appellent cela une conversation de gens de bas aloi. Si nous pénétrons dans la vie de famille, nous ne trouverons qu'une parfaite simplicité. Une vie sobre et régulière, remplie par le travail. Un ménage bourgeois et hereux stb. (L. Vosmaer »Rembrandt Harmens van Ryn.« La Haye 1868. pag. 178. 179.)

nek. Van ebben is, mint van általán Rembrandt műveiben, a fesztelenséget kedvelő demokratiának jellege, mely hol szűkebb körben bár, de itt azután lehető szabadsággal mozog.

Nézzük most Hollandia természetét. Ha Flandriában az emberi alak inkább a testességig fejlődött izmosságot tünteti elő: Hollandiában az éghajlat a phlegmát fejtve ki, az emberi alak többé-kevésbé nélkülözi a ruganyosságot, mondhatni inkább elpuhul; nem találjuk tehát Rembrandtnál Rubensnek erő- és erélykifejezését, nem a mozdulat hatalmát, de nem is a nagy és bámulatos képzelőtehetséget eláruló változékonyságban kiapadhatlan compositio-képességet; ámbár itt is vannak kivételek, p. hatalmasan rohanó oroszlánaiban: de találunk Rembrandtnál oly természetszemlélet és tanulmányozást, mely belemerül a legkisebb részletekbe a nélkül, hogy materialisticussá válják. És mindezen, a legnagyobb szerepével befejezett művek oldalán vannak ismét olyanok, melyekben az egésznek csakis silhouettje emelkedik ki a félhomályból, de akkor oly elevenen és jellemzőleg, hogy behatóbb befejezésnek kívánata sem szülemlik bennünk. Szóval: Rembrandt a jellemzőnek legnagyobb mestere.

Különösen feltűnő, miszerint a leghíresebb régi tájfestészek oly helyeken laktak, melyek tájának semmi kecsegtető, semmi ígésző hatása nem volt. Tizian Velenczében, Dürer az elég kopár Nürnbergben és kivált a hollandiak, kiknek tartományai laposan elterjednek, minden nagyobb hegy vagy csak halom-emelkedés nélkül; itt tehát rendesen hiányzik a változékonyság, »le sol accidenté«, mint nevezi a francia, legfeljebb ha a víz a tájnak némi élénkséget szerez. Talán épen ez oka, hogy a talentummal megáldott művész, ha újat, egészen szokatlant lát, attól elragadtatik annak művészeti előadására. Azonban Rembrandt nemcsak az Alpeseket nem, hanem talán magasabb hegyet sem látott életében; tájképeiben tehát nem a sceneria, hanem a mód, melylyel a legegyszerűbbet bírja föleleveníteni, bámulatra ragad; ő a tájkép hangulatának (Stimmung) kiváló mestere; ezenkívül pedig mint kiváló jellemző, az egyes, habár kicsinyes tárgyaknak, annyira megadja sajátosságát, hogy ez ismét a legkecsebb hatást bírja előidézni. Vosmaer midőn Rembrandtról, mint tájfestőről szól, ezt mondja (255): »Nála a valóságnak (réalité) kitűnő ismerete összekötve van hatalmas képzelőtehetséggel. Midőn rajzol, élő fűt tömegesen adja elő kevés odavetett elemi körrajzban, akár tollal, akár írónnal; a vonalak vagy touchirozás ritkán részletezik a lombotat. — Nincsen szándéka bizonyos vidéket, vagy annak különleges jellemét ábrázolni; ő az egész természetnek érzetét magyarázza. Ily eszközzel száll fel a költészet magas fokára. Tájképe ámbár igaz, még sem csap át a mindennapi valódiságba, hanem inkább képzeleti és eszményi. Ő a természetet költészeti érzésével hatja át. Nem működik történészként, hanem költőként. Megtekinti a természetnek meglevő részét és átfordítja költeményre, midőn azt átváltoztatja és föleleveníti az épen akkori lelkiülete szellemében.« Ily tájkép azután az, melyet kiválólag *hangulatinak* nevezünk.

Rubensnek roppant számu és nagymérvű történelmi képeihez hasonlítva, Rembrandt nem sok nagyobb történelmi képet festett; őt inkább a magába vett, körülkeretelt egyéniség érdekelte s így igen számosak arczképei, kivált anyjának, nejének és saját arczképei; az utóbbi tekintetben Vosmaer helyesen megjegyzi, hogy nem létezett festész, ki, mint Rembrandt, annyiszor önmagát levette volna, mit a legbővebb festészeti autobiographiájának nevezhetünk, midőn ezen arczképekben a mesternek mindenkor lélekállapota világosan nyilvánul, kezdve a szerelmi kacérkodáson, átmenve a legvígabb kedvre, mikor nejét: Saskát térdén hintázva, vele pezsgőzik, de másrészt mindinkább elmerülve, neje kora halála után komolyságba, sőt komorságba és végre még az aggságnak nyomoru állapotába is. Vannak ezen ön-arczképek közt olyanok is, melyeken a mester magát phantastikus lovagi ruhában nagyuriasan felöltöztetve ábrázolja, de van olyan is, melyen fintorgatva tekinti a nézőt »faisant la mue«. Szóval Rembrandt önmagán tanulmányozta a jellemzést, önmagán a különféle indulatok kifejezését, mi őt oly kitűnő jellemzővé tette.

Volt kiválólag négy festész, kik, midőn nem annyira sajátkezűleg metszették vagy edzették rézbe festett képeiket, mint inkább új compositiókat készítettek így; kitűnő sajátos szellemet nyilvánítottak és csaknem az egész világ használatára bocsátották. Az olaszoknak csak egy ily festészök van: Muntegna, míg az Alpeseken innen többek közt ismerjük: Schongauer Mártont, Dürer Albrechtet és Rembrandtot. Az utóbbival e helyen.

Ismerjük Rembrandtnak több, mint négyszáz edzett lapját; edzéssel kezdte és végezte pályáját s úgy tetszik, ez volt kedvencz foglalatossága, melylyel a több fáradtsággal, tüzetesebb tanulmányozás-

sal járó festészeti műveit közbeszakította, munkásságát úgyszólván földerítette és magát a súlyosabbra előkészítette, képessé tette.

A szellem, mely ezen edzésekben nyilatkozik, ugyanaz, mely olajképeiben uralkodik: lángeszű, képzőtehetség-teljes realismus, mely rendesen a félhomály (Helldunkel) elbájoló hatásában jelenik meg. Feltűnő e tekintetben, hogy mióta korunkban a photographia felfödöttetett, ennek képeihez legközelebb járulnak vagy állanak, az egésznek hatására nézve, Rembrandt edzett lapjai; mondom, az egésznek hatására nézve; mert a nap és annak gépileg működő sugarai nem bírnak művet létrehozni, minőt csak az öntudatos művész, testi és lelki minden erejének összhangzatos munkálkodása által hozhat létre. De hogy egészben, kivált mi a félhomályt illeti, igen hasonló a nap és Rembrandt edző tűje munkásságának hatása: világos tanúsága annak, mily behatólag tanulmányozta mesterünk a természetet, mennyire értette és bírta lelkében művét átteremteni; mi minden más mesternek ily kiterjedésben soha sem sikerült; az életnek előidézése azután azon előny, melylyel a photographia fölött bír, és mely egyedül a műnek tulajdona; és ezért bizvást állíthatjuk, hogy Rembrandtnak edzett arcképei hasonlóbbak eredetiökhöz, mintha azok fényképezve volnának előttünk. Rembrandt igen számos edzett lapjainak technikája nagyon is különböző; vannak, melyek csaknem karczolásokként tűnnek fel, de vannak ellenben a legesebélyebb, részletig nagy szeretettel kidolgozottak is, végre olyanok, melyek közepett állanak e kettő közt; de még a legegyszerűbben karczoltaktól sem lehet eltagadni a jellemet, a visszavezetést a természetre; s itt mindenesetre sokkal nagyobb a nehézség a kellő jellemet, az alakot kellőleg előtűntetni a félhomályban; mert itt a művészetnek semmi festéke nincsen, ha a fehéret és feketét tulajdonképi festéknek nem tekintjük; míg a festészetben az alakok rajzát még a félhomályban is lehet kitűntetni; miért is Rembrandt edzéseiben mindenféle mesterfogásokat kénytelen volt használni, minők az edző- és a száraz tűnek (Radir- und trockene Nadel) felváltása, mi két mennyiségileg és minőségileg különböző hangulatot ad, minő az érdességek meghagyása vagy lecsiszolása; az előbbi bársonyos színezést okozván, az utóbbi mai rézmetszeteink hangulatát idézván elő; végre Rembrandt, miután a réztábla felületén megmaradt festéket, mint teszik réz-nyomóink, letörölte, azon helyeket, melyeket legsötétebbekké akart tenni, ismét festékkel kente be, itt tehát a legnagyobb erőt hozott létre; mert tudjuk, hogy a mester réz-metszeteit maga nyomta le s maga bocsátotta árúba; azért az 1656-ikban készített ingói lajstromában a rézmetszeti sajtó is jelenik meg a maga helyén s azért is Rembrandt edzett lapjainak nyomatai sokkal becsesebbek akármely más rézmetsző lapjainál.

Lássuk már most kivonatilag, hogyan ítél Vosmaer Rembrandtról, mint művészről, könyve »d'artiste« című fejezetében. Vosmaer nem hagyja helyben az itészetnek szokásos különbségét az idealismus és realismus közt; szerinte a különféle kor és iskola művészei közti különbség nem a realis és idealis körüli elméleti rendszer; hanem azok egyéni jelleme és az őket körülvevő élet.*) Minden igazi művész, legyen bár akár ki és akárhol és vegye bár fel magába, mint kifejezéseszközt az őt körülvevő természetet; nem akarta csak ezen valóságot visszaadni, valamennyie akarta visszaadni ezt és saját érzetét is; a valóságot igen, hanem miután ezt felélesztette képzelő tehetségében. A körülvevő élet hat a külső különbségekre; hanem az alap mindig a művész lelkében érzett szépnek előteremtése.

Itt tulajdonképen csak egy tévedés van, az, hogy Vosmaer is el van fogulva azon nézetben, mintha a művésznak feladata egyedül a szépnek előteremtése volna, és innen van, hogy későbbben sophismához kell folyamodnia, midőn mondja, hogy Rembrandt egész a csunyának tanulmányozásáig leszállott, hogy ezt festőivé tehesse.**) Mind erre nincs szükségünk, ha a csunyát is, ha azt művészetiileg felfogjuk, jogosultnak tartjuk.

360. l. »Compositiojában, rajzában, világításában épen oly kevésbé realista mint akár Raphael, Michel-Angelo, akár Velasques vagy Rubens. Mindig ifju és üde képzelőtehetségében mindent átváltoztatott.

*) Ce qui constitue la différence de l'art des différentes écoles et époques, ce n'est pas le système soit du réel, soit de l'idéal; c'est avec le caractère personnel, le milieu environnant. — Tout véritable artiste, quel qu'il soit et quoiqu'il prenne son entourage comme moyen d'expression, n'a pas voulu que reproduire cette réalité environnante, ils ont tous voulu rendre la nature et leurs sentiments. La réalité, mais après l'avoir régénérée dans leur imagination. C'est l'entourage qui influe sur les différences des dehors; partout le fonds de l'art est création de ce qu'on sent vivre de beau en soi (id. m. 359 és 356. l.)

**) Il alla jusqu'à étudier le laid, afin de le traduire en pittoresque. (360. l.)

A mi tehát az ítésetet félre vezette az, hogy eszményisége nem a vonalban keresendő, hanem színezetében és félhomályában, teremtő tehetségében, mely mindent, mihez fordul, főlelevenít. Világító képessége annyira túlmegy a rendes napi világosságon, mint Raphael vagy Michel-Angelo rajza a mindennapi valóságon. *A rajz, a szín és a domborodás (le relief) a kifejezésnek három főeszköze.*

361. l. »Rembrandt rajza épen oly tagadhatlan (incontestable), mint Raphaelé. E rajz, főhelyen, igen szabatos, hanem ez nem áll a körvonalban. Rembrandt a körrajzra nem, de a domborodásra, fektetett sulyt, a festékre, a világításra, az életre, és azért eltűnik műveiben a határozott vonal. Műveinek hasonlatossága a valóhoz a természetnek szigorú szemlélésében, tárgyának alakjában és jellemzésében nyilvánul. Ritka művész, ki őt felülmulná a jelentő mozgás (le geste) egyszerű kifejezésében. — Sokszor rajza nem ad többet az összesnél, a tömegnek, hanem nem a részletnek bámulatos valóságával.

363. l. »Azonban Rembrandt ereje nem mutatkozik egyedül rajzában; ennek jellemző teljes remekléséhez járul a szín és a félhomály. Amaz alá van rendelve emennek. Másféle színező ő mint Rubens, Velasquez, Murillo. Nem használja a töretlen festéket, ezek mindig lehangoltak, enyhítvők, másokkal kevervők. Sandrart és Hoogstraten helyesen megjegyzik; az előbbi miként Rembrandt csodákat mívelt a festékek keverésével és nyerseségökből következtetésével, midőn a rokon színeket a tökéletesség legfensőbb fokáig tudta egymással vegyíteni. Festékei egymásra hatnak úgy, hogy a hol találkoznak, felváltják a hangulatot (elles entre-échant leurs nuances), midőn egymással és a környező tárgyakkal egyesülnek. Így szülemlik csodálatos összhangzata, melyet még a kevés festékek használatával is fokoz; egy uralkodó hangnak alárendelt színösszeget választ, mintha zenészetű compositiót készítené. Ekképen van zöld, sárga, vörös, szürke és fekete hangulata (gamme).

365. l. »Rembrandt elbájoló színezetét képezik a félhomály és a világosságnak összpontosítása. Itt a természetet elérni nem lehet, kell tehát mesterfogással élni. Hogy Rembrandt átlátszó árnyékokat nyerhessen, a festéket itt vékonyan kellett a lapra fektetni, gyakran jól, mintegy átgyúrni (travailler et fouiller). Ellenben világos helyei vastagon felrakvák; de hogy az ellentét itt túlságosan fel ne lépjen, közbülső festékek választják el egymástól, olyanok melyek a szélsők hangulatában részesülnek. Innen következik, egyuttal erős és szende szép összhangja. Ha legerőteljesebb képeit közelebb vizsgáljuk, észreveendjük, hogy árnyékai nem annyira sötétek, világított helyei nem annyira tiszták, mint első pillanatra tetszetek; az erő nem fekszik a fehérben és feketében, hanem e két színnek jól megfontolt elhelyezésében és ellentétében egymáshoz.

373. l. Vosmaer így fejezi be elmélkedését: »Az ígész Rembrandt műveiben: komolysága és őszintesége. Ő nem dolgozott túllátogatott zajos műhelyben; neki csendre, nyugalomra és magábatérésre volt szüksége, nem gondolt ő más kortársaival, hanem engedett természetes lelkületének és lelkesedésének, mely soha színi erőködésre vagy fitogtatásra (jamais il ne pose) el nem tántorította.

Magának Rubensnek, kinek műveiben, fájdalom, nemzeti képtárunk igen szegény, csak egyetlen egy kézrajza volt kiállítva, gyermekfő tollal, bisterrel és vörös krétával befejezve.

De volt négy elefántcsont-serleg, melynek eredetét többé-kevésbé Rubens iskolájából kelthetni. Tudjuk, hogy Rubens igen jártas volt a régiek mythológiájában és hogy annak jeleneteit kedvelte rajzolni és festeni. E tárgyak közé valók az antik isteneknek különféle diadalmenetei, minőket e négy serlegen is láttunk.

Elefántcsont-serleg, mely Mars és Venus diadalmenetét domborműben ábrázolja; tetején zászlóhordó, foglalása újabb. Magassága 0,140 m. Montenouvo herczeg tulajdona. (H. I. III. szekr. felső osztály 71. sz.)

Neptunnak és Amphitritének diadalmenetét ábrázoló elefántcsont-serleg, lábát delphin képezi, ez alatt négyszögű talap, melyen tengeri istenek jelennek meg; a felső, nevezetes nagyságú kupának hossza 0,420, a serleg magassága 0,240, a lábé 0,130. Montenouvo herczeg tulajdona. (H. I. III. szekr. f. oszt. 72. sz.)

Oroszlán-vadászatot domborműben ábrázoló elefántcsont-serleg. Födele, fogantyúja és lába vékonyan kivert ezüst-lemmez. XVIII. század. Gróf Csáky Rezső tulajdona. (H. I. III. szekr. f. oszt. 73. sz.)

Mindezeket felülmúlta műértékben és Rubens stylhezi csatlakozásában egy elefántcsont-henger, mely serleg-rendeltetéssel készült ugyan, hanem soha foglalását nem nyerte. (H. I. III. szekr. f. osztály 68. sz.) Magassága 0,115 m., legnagyobb átmérője 0,113 m. A domborműi előadás központja az Amphytritét átkaroló Neptun, kire szakála és tridense után ráismerünk, balján fiatal, szalmával befüzött palackot tartó gyerkőc nagy rákon nyargal, következik egy haltesttel végződő, nereidát átkaroló triton, az előbbi mögött még más nereida is megjelenik. Kagylóban ülő más triton kisebb kagylót vagy trombitául használja, vagy abból iszik. Ismét három tengeri nő, kiknek kiváló középsője egészen Rubens szellemében van előadva. Következik egy hyppocamp-lábú nereid, melynek hátán más nereid nyargal; ezen és az első csoport közt nagyfejű delphin orra-lyukain kifújja a tenger vizét. Az alakok alatt elvonuló tengerhabok kissé módorosak, de az ezekben uszó delphineek, rákok, kagylók, porontyok és más tengeri növények igen jellemzetesen vannak előadva. Az alakok mozgásai, állásai és testidomai igen közel állnak Rubens hasonmíveihez és a vésés különös szorgalommal és anyagismerettel van befejezve. E remekmű származik a néhai Marczibányi gyűjteményéből.

Minthogy elállottak a régi képek kiállításától, a magyar nemzeti képtár sem küldött ilyent, de küldött néhány ritkább réz- és fametszetet és válogatott kézrajzokat, melyekben meglehetősen gazdag; ezen képek rövid, de velős jegyzékét készítette Pozsonyi Sándor, az műismert ismerő és műárus. Jegyzéke a hivatalos lajstrom végén áll; itt csak Rembrandt műveire vonatkozó részét adjuk.

Rembrandt.

44. Krisztus a farisaeusokkal a templomban. Toll, bister és tusch.
45. Krisztus a samariai nővel a kút mellett. Toll és bister.
46. Az angyal Tóbiásnak megjelenik. Kréta, toll és bister.
47. Két (bibliai?) alak tájképben. Ecset.
48. Király (Ahasverus?) előtt térdelő. Toll, bister, ecsettel bevégezve.
49. Pastore. Dús compositio. Toll és bisterrel tuschirozva.
50. Felolvasó. Toll, bister és vörös kréta.
51. Férfiú karszékből asztal előtt (hihetőleg Coppenol arczképe).
52. Szobában olvasó nő (hihetőleg Rembrandtnak neje), másolva Smithnek »Facsimiles of etchings« című kiadásában.
53. Három beszélgető férfiú. Toll és bister. Reynold gyűjteményéből.
54. Két beszélgető férfiú. Toll és bister. Reynold gyűjteményéből.
55. Hátát fordító férfiú. Tuschirozva.
56. Akadémiai tanulmány. Meztelen férfiú. Bister. Befejezett mű. Reynold és Hudson gyűjteményéből. Ezen és a következő kézrajzok Pulszky igazgató tulajdona.
57. Koros férfiúnak életnagyságú arczképe. Pastell.
58. Akadémiai tanulmány. Meztelen nő. Kréta.
59. Genrekép. Kréta.
60. Konok gyermek. Toll.
61. Tanulmány. Koldús- és más alakok. Bister. Tollal.
62. Ballagó férfiú. Ecsettel bisterbe bevégezve.
63. Agg férfiú bundában ajtaja előtt. Ecsettel bisterbe. Reynold gyűjteményéből.
64. Köpenyes férfiú (állítólag Cromwell). Tollrajz.
65. Keleti ember nőekkel beszélgetve. Toll.
66. Két ballagó férfiú. Toll.
67. Két beszélgetve ballagó nő. Toll és bister.

- 68. Nyugvó oroszán. Bister.
- 69. Nyugvó oroszán. Bister. A két utolsó kitűnő a királyi állat erőteljes jellemzésében.
- 70. Oroszán egy a földre terített ember előtt. Bister.
- 71. Gazdasági udvar. Toll és bister.
- 72. Erdőtől körülvevő telepítvény. Toll és bister.

Miután így azon művészet történelmén, mely a mainak kifejlésére hatással volt, végig mentünk a legáltalánosabb vázlatban, mennyire ezt a magyar »amateurek« példányai megengedték és kívánták; hátra van, hogy ezen osztálynak oly tárgyairól is röviden megemlékezzünk, melyek a világ másféle fejlődési körében és tartományaiban készültek. Ezen tartományok Kelet-India, China és Japan, mihez még a spanyol osztályban kiállított volt mexikói reliefet is csatoljuk, hogy így kitűnjék azon különbség, mely saját culturalis életünk és fejlődésünk és ama tartományok művészeti hajlama és képessége közt létezik.

KELET-INDIA.

» A keletindiai Ganges melletti lakosnak nem kellett küzdeni hazáért, nem kellett küzdeni a természettel, mint más népnek, ugyanazon időben, midőn állami fejlődése érlelését elérte; de ő nélkülözi a törvényes szabadságot az államban, tehát inkább magába tér, midőn cselekvő akarat-erélye inkább s inkább szenvedő odaadássá válik, vágyódik nyugalom után és lelke csendjét megtölti ábrándozó képzeletének képeivel, miglen tárgynélküli elmertülésbe belevész és épen ezt veszi a legmagasztosbnak, a tárgyak általános lényének, az istenségbeni felolvadásnak. — Midőn az indiai élete csupa vágyódássá vált az örökkévalóság után, midőn felhagyásban minden önálló akarattal az istenhez való visszatérést és annak lényegét képező nyugalmához kereste, a világnak valóságát csakis külszínűnek tekintette s így nem jutott sem a természet törvényeinek, sem a történelemnek és az abban uralkodó világrendszernek alapos tanulmányozásához. — Az indiainak túlnyomó képzelőtehetsége, még tudományos vívmányait is költészetileg öltözteti fel; de valamint a helyett, hogy a valóságot keresné, képzelőtehetsége mythos alkotásához vezeti; nélkülözi a fékező józan értelmet és az éber önmérsékletet.« *)

Max Müller a sanskrit-irodalom történetében ezt mondja a keletindiaiáról: »Földi léten kételkednek, örökké való életök bizonyos. Midőn az isteni és valódi létben hisznek, nem hihetnek a mulandó világban. Már a Vedanak egyik éneke mondja, hogy eszmélkedés által a költők fölfedezték a köteléket a létező és nem létező közt. Vallásuk legmagasabb célja előállítani azon köteléket, mely önlétünket (unser eigenes Selbst) összefűzi az örökkévaló általános léttel, visszaszerezni amaz egységet, melyet a világ magicus külszíne elhomályosított. »Atman« a szó, melylyel nem csak az egyéni, hanem az általános *észt* is kifejezik. Ha az indiai magáról szól, szól öntudatlanul a világ lelkéről is; az önismeret nem csak tulajdon felismerése, hanem az önismeret az isteni létben. Így válik az indiai eszmélkedővé, de nem cselekvő férfivá. Múltja a teremtésnek problémája, jövője az örökké való életnek titka; a jelenvaló, a múlt és jövő problémájának ezen valódi feloldásával, úgy tetszik soha sem foglalatostkodtak sem eszmélkedve sem cselekvőleg. Eszméjük a társaság különböző osztályai és változó idők szerint vagy babonások vagy fölemelkedtek fellengő spiritualismus fokára.«

*) Die Anfänge der Cultur u. das orientalische Alterthum in Religion, Dichtung u. Kunst von Moriz Carriere. 2-dik kiadás 1871. Lipcse. 401. 402. l.

Ezekből a keletindiai művészetének két főjelleme is magyarázható: a realismustól igen messze álló képzeleti, ha úgy tetszik, eszményi felfogás, és phantastikai, jelképes elemek belevegyítése az elpuhult alakzásba.

Jól mondja Carriere, hogy oly néptől, melynek bölcsői az élet célját, úgy szólván, az önmegsemmisítésbe helyezik, nem várhatunk művészetet, mely erejét szenvedélyek vagy indulatok előadásában keresné, a legmagasabb mit elérhet mintegy az egyéni alak, az arczkép, hanem ez is csak testileg, nem pedig a lelki egyéniség. Egyébiránt Carriere a Buddhismus ugynevezett »Nirvana«-ját nem veszi tökéletes önmegsemmítésnek, hanem Mohllal együtt egyesítésnek az istenséggel, valamint az egyiptomiak is a visszatérést az istenségbe, Ozirisba, lelkök utolsó céljának tekintették.

Duncker ellenben a lélek megsemmisítését, mint ezt Buddha tanítja, tökéletesnek tartja; mert ugynevezett Nirvanája arról jellemzetes, hogy az ember, halála után, többé újra nem születik és nem is olvad fel a »Brahmanba« s így vége van minden újabb születésnek, és egyúttal minden szenvedésnek; azonban csak akkor, mikor a léleknek tökéletes megsemmisülése magába mélyedt eszmélkedés útján teljesen sikerül. Itt európai gondolkozásunkkal a mysteriumot nem érthetjük, csak annyi tetszik ki, hogy Buddha, ellenkezésben minden más, holtá után új s jobb élet után vágyó népnézettel, az abszolút megsemmisítést óhajtja.

Tisztában mutatkozik Buddha tanának gyakorlati része, mely az önzésnek és szenvedélynek tökéletes leküzdését, másrészt pedig a szeretetet nem csak az ember, hanem minden élő lény irányában, minden perczen tettel tanúsítva, követőinek szoros kötelességévé teszi.

278.

Ezek szerint képezik Buddhat **) (H. I. II. szekr. Kárász Gézának osztálya 9. sz.) impassibilis helyezésben, keresztezett lábain stylizált lotus-virágon ülve. Fejét fűdi az indiai korona vagy díszsapka, mely alakjával jelezni akarja, mit Buddha a világról tanított, t. i. hogy ez nem egyéb minduntalan

**) „Buddha“, azaz a „felvilágosodott“ a Sakijak királyi családjából származott; más neve tehát „Sakijamuni“ azaz „a Sakijak remetéje“, harmadik neve „Sarvartha siddha“ vagy „Siddhartha“, a „minden tekintetben tökéletes“. Született 623-ban, meghalt 543-ban Kr. el. Miután királyi családját elhagyta, vagy magában elmélkedő remete-életet élt, vagy mint kolduló vándorló tanait előadta s így új vallást alapított, mely a Buddhismus neve alatt elterjedt Ázsia keleti részében és mely elmélkedésből és erkölcsi tanból áll; kivált az utóbbi által hatott a népre. (L. „Buddha's Leben und Lehre. Max Dunker „Gesch. d. Alterthums“ 4-te Aufl. 8-te und 9-te Lieferung. 1875).

szétpattogó habnál; miért is az ugynevezett »Stupák« vagy »Dagopak« is hasonló alakot vesznek fel. E Stupák rendeltetése magába foglalni Buddha ereklyéjének részecskéjét; miért is azokban csak egy, s ez is igen csekély űr van, a többi test pedig tömör falazásból áll, mely több-kevesebb kupot és tetőzetet mutat egymás fölött; ilyen a buddhisták templom-épülete. Buddha homloka közepén rendesen nagy, gyöngyök vagy drága kövekből szerkesztett függelék (pendeloque, Patzel) visel;ilyent, turquoisokból alkotva látunk a h. l. 10. száma alatt; azonban ez nagyobb mérve miatt, a mienknél nagyobb szoborhoz tartozott. A 11. sz. a. más hasonló, drága kőből és gyöngyökből álló függelék volt látható. Buddha díszéhez tartozik a nagy fülbevaló is, mely súlyával fülét lefelé húzza; de tartozik főképen a dísz-zsinór, minőt a brahminok hordanak; különben karja, czombja és lába kar-, czomb- és lábperecczel tele van rakva; ezeket az indiaiak kiválólag kedvelik. Buddha impassibilis elhelyezésének teljesen megfelel arcának semleges kifejezése és szeme, melyet az alatta levő kéz tenyerére mereszt. Rendesen a tenyeren virágot rajzolva vagy vészfíve látunk. Az egész alaknak rajza meglehetősen szabatos; csakhogy az idomzat nem férfias, hanem inkább nőies, puha és hajlékony s e tekintetben is megfelel az inkább szenvedőleges állapotnak, minőt az indiai kizárólag kedvel az erő és erély előadásának ellenében. Általán feltűnő a tagok puha hajlékonysága még az indiai harcász képen is. A művészetnek itt csak női oldala van. *)

A h. l. 12. száma alatt ki volt állítva szoborkánknak aranyozott tokja, mindkettőnek díszes gazdagsága és finom bevégezése mutatja mily nagy tiszteletben tartják az indusok ezen istenített vallás-alapítójukat.

A h. l. 24. sz. a. volt Kárász Gézának más, Buddhára vonatkozó képe: három griff-alakú állat által körülvett kőedény, melynek födele Buddha-főben tetőzik.

Pulszky igazgató szekrényében is láttunk (x. szekr. 31. sz.) keresztezett lábán lotos-virágon ülő Buddhát, ki tenyerének megtekintésében isteni »Nirwanában« elmerül. Feje körül lángkeret látható és e fölött ernyő, 0,270 m. magas bronce-szoborka.

Ugyanis Pulszky tulajdona a 28. sz. a. kiállítva volt *Asparasa* **) ki keresztezett lábbal lotuson ülve a sajátságos alakú indiai dobót veri. 0,100 m. magas bronce-szoborka.

Igen nevezetes Pulszky igazgató más indiai 0,160 m. magas szoborkája, mely Bhavani isten-nőt ábrázolja, és valamint sok más bronce-szoborka Java szigetnek Borobodo-templom omladékaiból származik.

Jávába az indusok elég későn érkeztek, midőn Mandang Kamalan várost csakis 603-ban vagy 599-ben Kr. ut. alapították. ***) Egy chinai zarándok, Fahien, 414-ben meglátogatta Jávát, de ezen időben Buddha törvényeit és vallását ott még nem ismerték. A civilisatio, a Buddhismus és Brahmanismus Indiából vitetett át Jávába, daczára annak a borobodoi bronce-ok a legjobbak közzé tartoznak, miket az indiai plastika birt létrehozni, és ezek közt Bhavanink ismét kitűnő helyet foglal el.

Lassen †) Bhavani istenasszonyt, mint a termékenységet jelentőt tekinti; midőn férjének neve, Bhava a létet jelenti; erre nézve tehát Bhavani a hellen Demeterre emlékeztet, midőn mindkettőt szoros

*) Buddha képeiről ezeket mondja Carriere (id. m. 557. l.). Es var wiederum das Buddhistenthum welches auch die indische Plastik u. Malerei ins Leben rief, u. zwar dadurch dass die Sehnsucht erwachte das Bild des verehrten Meisters zu besitzen, dessen Persönlichkeit ja das Ideal des menschlichen Lebens war. So suchte man in ihm den Menschen in seiner leidenschaftslosen Ruhe, in seiner Milde u. Seligkeit darzustellen, u. die liebevolle Miene des siegreich Vollendeten möglichst schön zu halten. Die grossen geradstehenden Augen sind in Beschauung gewöhnlich halbgeschlossen. Die Stirn ist breit u. gewölbt, Kinn u. Wangen sind voll, die Nase hervortretend; die indogermanische Physiognomie wird in Indien kenntlich ausgeprägt, in China und Tibet freilich machen sich mongolische Züge geltend. Die Glieder des Leibes sind rund, fleischig, weich, damit in den weiblichen Typus hinüberspielend. Buddha sitzt mit kreuzweis unterschlagenen Beinen im Nachsinnen vertieft, oder er steht als Prediger u. Lehrer mit erhobener Rechten, mit belebtem Antlitz, oder er liegt in seligem Schlummer, der Welt vergessend.

**) „Die *Apsaras*, welche nach ihrem Namen im Wasser wandelnd, ursprünglich Wassernymphen gewesen sein müssen, scheinen in dem Veda noch nicht vorzukommen. Dagegen werden in diesem oft Flüsse als heilige gepriesen u. um Hilfe angerufen. Lassen „Indische Alterthumskunde“ I. Band 1847. S. 766.

***) L. Lassen id. munk. II. köt. 1040. l.

†) „Auf den Münzen der Turushka Könige finden wir die androgynische Darstellung der Çivaitischen Gottheit und zwar mit dem einheimischen Namen *Ardokro* oder *Ardocheo* genannt. Sowohl auf den älteren Denkmälern dieser Art als auf den spätern der fremden Herrscher und denen ihrer einheimischen Nachfolger sind ihr ein Füllhorn und eine Binde beigegeben, in welchen Symbolen eine späte Nachwirkung der griechischen Münzkunde nicht zu verkennen ist, indem die indische Göttin als Demeter und als Siegesgöttin dargestellt worden ist. Nur das erste lässt sich insofern von Seiten der indischen Ansichten von ihr rechtfertigen, als sie durch ihren Beinamen *Bhavani* nach dem Namen ihres Gatten *Bhava* welcher *Sein* bedeutet, eine Beziehung auf die Fruchtbarkeit erhält.“ Lassen i. m. II. k. 1090. l.

összeköttetésbe hozzák a termékenységgel; de van Bhavaninak még más oldala is, ő t. i. egyszermind a győzelem, a csaták istennője is, s ezért tartja egyik kezében a győzelem koronáját vagy szalagát, míg másikkban az első értelemben, a bőség szarvát szorítja. Az utóbbi értelemben mondják róla, hogy mint indiai Demeter vagy Ceres a teremteteknek csiráját magában hordja és ez az, mit szobrunk alteste tömör, feszes és szoros voltában igen jellemzőleg kifejez. Ide vonatkoznak továbbá a kezében látható granát-alma és a tök is; amaz a helleneknél is jelentette, sok magvaival, a termékenységet, emez az indoknál hasonló jelentéssel bír. Egy indiai mythos beszéli, hogy az ajodhjai király Sagaras magát száz éven át kínoztatta bűnbánással.

274.

sal a végett, hogy örököszt nyerjen; végre megjósoltatott neki, hogy egyik neje fiut, a másik, Garuda a madár-uralkodónak testvére, 6000 myriadot szülend. Az utóbbi nagy tököt szült s miután feltörték, magvak helyett itt 60,000 kis alak mozgott, melyeket kieresztett tiszta vajjal fölneveltek.*) Van végre azon teke-

*) Als König Sagaras in Ajodhya hundert Jahre lang Bussübungen sich hingeeben um Kinder zu bekommen, ward ihm geweissagt, dass die eine seiner Frauen einen Sohn, die andere aber, des Vogelfürsten Garuda's Schwester, sechs Myriaden zur Welt bringen werde. Die letztere gebar einen grossen Kürbis, und wie sie dessen Schale aufbrachen, regten sich statt der Kerne darin 60,000 kleine Gestalten, die nun in Krügen voll geläuterter Butter aufgenährt wurden. Carriere id. munk. I. köt. 505. l.

nős békának is symbolicus jelentősége, melyre Bhavani bal lábát teszi; mert az indiai mythos szerint a világ, vagy is földünk négy óriási elefánton nyugszik, mely ismét óriási teknős békán áll. E szoborban a jelképeség bő aratással kínálkozik. De nem csak symbolismusa nevezetes, hanem művészeti értéke sem megvetendő; midőn itt a jelentőség kívánta erély az alakzásban sokkal nagyobb mérvben megjelenik, mint ezt más indiai szobrokban látjuk, hol inkább a puhaság, a nőiség uralkodik. E Bhavanit tehát a régi indiai eredeti kor egyik legjobb teremtményének kell tekintenünk. Feltűnő, hogy midőn az indiai nők szemérmesség, valamint a török nő száját, úgy mellét szokta eltakarni; női szobrunkban ellenben az egész mell födületlen, mi szintén jelképesen a nagy tápláló istennőre, a »mater magna«-ra mutat. Egyébiránt a drága kövekkel megrakott arany lánczok, öv-, kar- és lábpereczek díszé itt sem hiányzik, dacára, hogy ezeken kívül a szoborka alig visel ruhát. Különösen ki van díszítve fejeke, mely, a stupák analogiájára, magasan emelkedik fején és szintén drága kövekkel van megrakva. Széke, valamint rendesen az indiai isteneké, a stílszált lotusvirág.

Bhavani-szobrunk emlékeztet egy keresztyén műre, mely a szülést sokkal anyagibb alakban adja elő. Ugyanis a bécsi régészeti »Közleményekben« *) van ábrázolva Kazimir-Jagello, lengyel királynak, siremléke Krakóban. Födelén fekszik a király. Díszköntöse két részét mellén egy csat kapcsolja össze, a csat domborúan metszett kővén meztelen női alak jelenik meg, roppant nagy, lefelé függő tojásalakú altesttel. Az indiai hasonló tárgynak felfogása és előadása tehát nevezetesen túltesz ezen a XV-dik századból származó keresztyén műven, mely a materialismusnak egyik legviszariasztóbb példánya.

Volt Pulszky indiai bronce-szoborkái közt kiállítva még egy más kisebb Bhavani is (magassága 0,096 m.); egészen az előbbihez hasonló, csak egyes kisebb módosítással eltérő; hanem korántsem oly művészeti értékű (H. I. X. szekr. 32. sz.)

Pulszkynek indiai jelképes bronce-szoborkái közé tartozott egy, 0,160 magas Ganeza.***) (H. I. X. szekr. 30. sz.) Ezen istenség csak későbbben jelenik meg az indiai mythológiában t. i. az epikai költemények azon szerkezete korában, melyben azokat ma ismerjük. Itt találkozunk a csaták istenével, továbbá Ganezával, és Kamával, a szerelem istenével, az indiai Erossal, ki épen úgy, mint a helleneké, nyilaival találja a szíveket, csak hogy Kama nyila nem valóságos nyíl, hanem virág, íjának hurját pedig méhek képezik, mi az indiai költészet fölötté gyöngéd felfogása egyik különös példájának tekinthető. Ganezát, Siva szolgálatában álló isten csoportja vezetőjének nevezik; azonban ő egyszersmind a művészetek és az ildomosság istene is, ki az akadályokat elhárítja. Az indiaiak figyelembe véve az elefántok értelmességét, ennek jelzésére Ganezát elefántfejvel ábrázolták. A jelképeség itt az indiaiakat művészetellenes túlzásra vitte. Ganezánk, neje társaságában lotusvirágon ül, mindkettőnek teste a szokásos drága karpereczcel, ívvel stb. ki van díszítve. Ganezának öt jobb keze látszik, melyekből csak egy van szobrászatilag kidolgozva, a többi négy domborműben jelenik meg a szoborka hátlapján. E szoborkát valódi szörnynek mondhatni. Körül van véve lángkoszorúval.

Végre kiemelendő még Pulszky Laxmi, vagy Laksmija, mint az indiai gyöngéd felfogásnak kitűnő példánya. Laxmi Vischnu, egyik fő istennek neje, egyszersmind indiai Venusnak is tartható s ezért a művészet ő reá mindent halmoz, mit a kecsesnek és tetszőnek mezején létrehozni képes. Szobrunk lotusvirágon állva, baljával lotusvirágot nyújt felénk, míg jobbjá könnyedén leeresztve mutatkozik. Igen feltűnő, hogy csipőit épen úgy kiforgatja, mint ezt a német középkori női alakok teszik; ezeknél ilyféle elhelyezés vallásos alázatosságot jelent, míg, úgy tetszik, az indiaiak azzal kecsességet akartak kifejezni, minden

*) „Auf dieser Oberplatte ruht der König in Stein gehauen, in schön drapirten, mit Federn und Edelsteinen reichbesetztem Krönungsornate. Diesen Ornat schnallt eine Klammer zu, die eine Camee mit einem gebärenden Weibe, dem Sinnbilde der Hoffnung der Wiedergeburt im Jenseits darstellt. (Job. XIX. 27.) Es bedeutet das Gebären: die Geheimnisse Gottes (Melit. Clavis,) die Busse (Gregor der Grosse) die Gnade Gottes (Rabanus) oft auch den menschlichen Geist“ (I. az ehez való fametszetett a „Mittheil. d. k. k. Central-Commission zur Erforsch. und Erhaltung d. Baudenkmale“. 1860. évf. 296. l.)

**) Um die Zeit der Abfassung der verschiedenen Theile der epischen Gedichte und ihrer Anordnung in der Weise, wie sie jetzt uns vorliegen, ist es noch wichtig hervorzuheben, dass die ältesten buddhistischen Sutra dreier Götter noch nicht erwähnen, die in der epischen Poesie zuerst erscheinen; diese sind Skanda oder Kartikéja, der Sohn Siva's und der Parvati, der Kriegsgott: Ganeza, der Herr der Scharen, dass heisst der Herr der Götterscharen im Dienste Siva's, dessen und der Parvati Sohn er ist; der Gott der Künste und der Klugheit, der Entferner der Hindernisse; endlich Kama, der Gott der Liebe. — Bei der Bildung ihrer Gestalten wurde allein die symbolische Bedeutung der Attribute berücksichtigt und die Rücksicht auf die Schönheit ganz in den Hintergrund gedrängt. (Lassen id. munk. I. k. 783. l.)

esetre van ezen állásban némi ékesség (Zierlichkeit), a valódi kecsnek előfutója. Szoborkánk szintén, mint az indiai művek általában, igen díszes ruhába van felöltözve, mely elég szorosan tapad testéhez, melle a szokás szerint be van fedve, hanem alsó ruhája csak is köldöke alatt kezdődik. Fején magas pápakorona-féle sapkát látunk. (Ezen szoborka, ámbár ki volt állítva, a hivatalos lajstromból tévedésből elmaradt.)

CHINA ÉS JAPAN.

A chinai és japáni közel rokonfaj, rokon tehát a művészetben is úgy, hogy a kettőt az idegen csak nagynehezen tudja megkülönböztetni egymástól; miért magam is segítségért folyamodtam és a hivatalos lajstromot Xantus barátom és Yamasaki utmutatása szerint készítettem. Az utóbbi a japáni bizottságnak egyik igen értelmes és művelt tagja volt, ki készséggel utbaigazított. Egészben véve a két nemzet közti különbség az, hogy a chinaiak culturalis állapotát némileg hanyatlásban mozdulónak tekinthetni, míg a japáni kétségtelen haladást mutat; csak hogy itt is amott is az európai befolyás lassan-lassan eltörli az eredetiséget a művészeti felfogásban és előadásban.

Carriere *) a chinaiak szobrászatáról és festészetéről elég röviden és inkább tagadólag nyilatkozik, midőn mondja, hogy az nem emelkedik túl a kézművességnél; agyagból vagy érczből készített faragványaik és domborműveik nem mutatnak önálló művészeti felfogást, hanem viselnek magukon a díszítésnek és játszásnak bélyegét, mint teszik saját szoba-apróságaink, melyekben elegans világunk a chinaikat utánozza. Festményeik kitűnők a bevégezés szabatosága és a festéknek fénye által, de nem úgy a compositió szellemével és a vonalnak érzésével. Nem találunk náluk emlékszerű festészetet, hanem a helyett képeket, melyekkel porcellán edényeiket, csészéiket díszítik, vagy melyeket rizspapírra festenek. Midőn családi életök ábrázolásai vonzóak, még itt is a ceremonialis feszes téren maradnak, és hol élénkebben mozgó tárgyakat ábrázolniok kellene, tüstént a torzítottba vagy az illetlenségbe esnek. Mivel alig min táznak, azzal védik magukat, hogy az árnyék csak esetleges és hogy a festékek fényét zavarja. A távlathoz nem értenek, de mivel nem tudják, hogy a festésznek a tárgyat saját szempontjából kell felfogni, a távoli kisebbedést az emberi látás hiányának tulajdonítják, mondván, hogy helyesebb a tárgyakat ábrázolni, mint valóban vannak, tehát a távolabbakat nem kisebbre rajzolni semmint a közelleveket. Azonban kiválszólag utánozzák a természetet szövetség virágaiban és más alakjaiban, épen úgy a himzésben, virágok, madarak és lepkék ábrázolásában; mint a gyermekek szeretik a tarkát.

E helyütt nem bocsátkozhatom ezen több tekintetben igaztalan ítélet czáfolatába; de mégis megjegyzem, hogy a chinaiak és japaniak birnak collossalis plastikai munkát is előteremteni, minő például egy óriási japáni istennek feje volt a japáni osztályban. Igaz, hogy a chinaiak ceremonialis élete igen közel áll a torzképhez, de nem tagadhatjuk el helyeslésünket oly művésztől, ki az élet épen ezen komikai oldalát jellemzetesen tudja felfogni, mint azt még a theaboltjaink kirakataiban is láthatjuk. Hiába, a chinaiak és japaniak törekvése nem az eszményesítés, hanem a jellemzés; tagadhatlan, hogy itt rendesen tulzók, azonban nem az egész természetre nézve, hanem inkább az emberi élet ábrázolásában. China nemcsak a középbirodalom, hanem a középszerűség hazája is, mit Carriere is helyesen vesz észre; s innen van, hogy az ember ott nem jelenik meg emberi méltóságban, hanem valóságos egyenruhában és az egyenruhának megfelelő fej- és arc- és tag-feszességében is; ott az ember, mint sehol másutt, ugyanazon egy kaptafára van ütve. De a képzelőtehetséget azért még a chinai és japáni sem tudta kizárni működéséből és, ha nem teremtett eszményt, létrehozott phantastikait, minőt szörnyeiben és szörnyetegekre stilizált állataiban, pél-

*) „Die Kunst im Zusammenhang d. Culturentwicklung“ II. kiadás 1871. Első kötet 172. l.

dául oroszlánaiban látunk. Atvitte továbbá a szörnyűt, minőnek ő gondolta, harczosai felszerelésére is, melylyel az ellenséget megfélemlíteni, megrettenteni hitte.

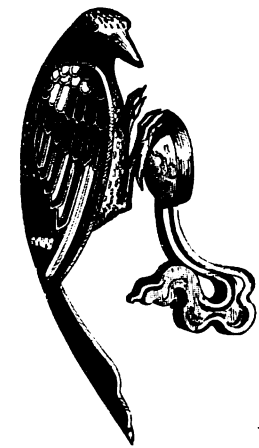
Pallavicini gróf két ilyen rettentő gyalog-harczosnak felszerelését állította ki, melynek színhangulata fekete és kiáltó-vörös volt; az arcot rémséges fekete álarcz fűdi, melyből két nagy agyar szökik ki, a vendéghaj összevissza van kuszáva s ehez hasonló a fegyverzet is. A japáni osztályban analog ló-szerszám volt kiállítva, Párisban pedig 1867-ben ily rémületes egész lovas volt látható. Yamasaki tudósítása szerint ily fegyverzettel, még a mai japáni hadsereg minden tisztének kell birnia, azonban ezen idő szerint hasonló felfegyverzés inkább örökösödésként száll le a tisztekre. Más szörnyők alkotására vezette őket a felhasznált anyag, ugymint bütykös gyökek, melyeknek csomóit igen ügyesen tudják a faragás alkalmával felhasználni; sőt ilyféle alakokat átvisznek bronz-e edényeikre is. Ezek a chinai és japáni plastikának kinövései, melyekben azonban még a bár túlradó képzelőtehetséget sem nélkülözzük, míg a technikai ügyesség valóban bámulatra méltó.

Más részt nem tagadhatjuk el e két nemzetnek művészeitől azon szeretetet, melylyel a természetnek valóban művészeti utánczása iránt viseltetnek.

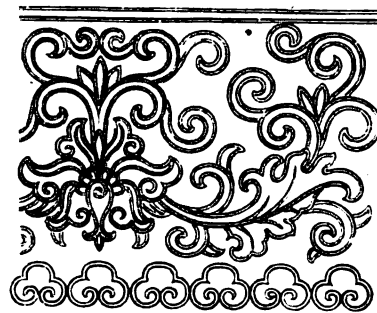
Legyen szabad itt osztályunknak csak két példányát idéznem; az egyik egy szarka 275. ábra, a másik a 276. szám alatti növénydís. Hivatalos lajstromunk 6. szám alatt (II-dik szekrény 3-dik, horgosi Kárász Géza osztályában), kiállítva volt régi chinai, igen jól zománczott tál, ennek fogantyuit két sejtes-zománczu szarka képezte; a zománcz csak fekete és fehér színű, hanem az aranyozott sejtek bámulatos szabatosággal készülvén, melynek a madár természetszerű alakja és czélszerű elhelyezése tökéletesen megfelel.

Folytatjuk Kárász chinai és japáni tárgyainak rövid leírását.

13. Japáni laque-os vörös-rézedény berakott ezüstös lepkékkel. Fogantyúgyanánt

275.

276.

két aranyos oroszlánfő szolgál, kívül fenekén felirat.

14. Chinai lapos palaczk, nyakán két füllel; lapos testén színes zománczos gazellák kék alapon. Ilyféle palaczkot zarándokfélének nevezik.

15. Más chinai négyoldalu lapos palaczk, azon építészeti és kerti tárgyak.

16. Lapis-lazuli dombormű. Egyik oldalon japáni öreg, kezében olvasó, minőt a keleten időtöltésnek használnak, kerti barlangban ülve; más oldalán élő fa-sziklák közt.

17. Japáni nagy edény (Vase) lapis-lazuliból, földéllel és egyenes füllel, az utóbbi szintén lapis lazuli.

18. Nagy japáni fa-szekrény ezüst pánttal. Födélén kakasviadalt néző tömeg, elő részén gazellák fa mellett, a többin aranyos domborművön gyönggyel ékesített növénydís.

19. Kis laque-os japáni szekrény, a pontokkal díszített aranyos alapon legyezők, melyeken különféle alakok ábrázolva.

20. 21. Két chinai porcelaine-tányér (de la famille verte).

22. 23. Két palaczkalaku nagy porcelaine edény, melyen a theagyártás van ábrázolva.

25. Chinai csésze; belül aranyozva; kívül kék festmény.

26. Nagy, kék chinai porcelaine-palaczk dombormű díszszel.

Ezekon kívül volt Kárász Gézának osztályunkban még egy nagy (átmérője 0,620; magassága 0,380) porcelaine-medenczéje festett és aranyozott domborműdíszszel, alapja fehér. Ebben pedig állott egy kisebb, újabb chinai edény, sötétkék alapon világoskék ornamentációval. Magassága 0,440; átmérője 0,300 méter.

MEXIKOI MŰ.

Ámbár nem a magyar, hanem a spanyol osztály anexében volt kiállítva, mégis ritkasága miatt, és hogy a mexikói művészet egyik példányával szolgáljak, az itt adott kő-domborművet lemásoltattam.

277.

A mexikóiak élete oly távol áll mindattól, mit e tekintetben az egyiptomiak óta ismerünk, és mi saját életünkre és művészetünkre befolyással volt; hogy domborművünket nem magyarázhatjuk régészeti, hanem csakis stylisticus oldaláról; és erre nézve mondhatjuk, miszerint ez az eddig közzétett mexikói művek közt különösen kitűnő helyet foglal el. Ugyanis nevezetes egész technikája, mely csekély mélyedési

alapról csak igen kis kiszökéssel emelkedik ki, tehát rokon a hasonnemű egyiptomi művekkel; másrészt azt is állíthatni, hogy kidolgozása szabatos és pontos. Maga az alak, bár nem ment rajzhibáktól, mégis más ismert mexikói alakokhoz képest, csaknem remeknek mondható; mert testarányai, kivéve jobb lábát és czombját, meglehetősen helyesek. Feltűnő az arcz, melyet aztekfélének neveznek, roppant, a homlokkal, és koponyával egészen összeforrt orral; a koponya kicsiny és hegyes, és még inkább annak tűnik fel az arra rakott hegyes díszek miatt; a jobb kéznek megjelenő ujjai rajzban nagyon eltávoznak e testrészekről, minőket vagy az egyiptomiak, vagy az assyriak, vagy az indiaiak képeztek. Valamint minden nem teljesen civilizált népnél, itt is az ékszer nagy szerepet játszik, a fülbevaló igen nagy, van továbbá nyakláncz (gyöngyökből?) kötény, kar- és lábperecz, mely ugynevezett manchetteinkhez hasonlít, és úgy tetszik, mintha alakunk, lábán csizmát viselne. Egészen szokatlan székének, melyen ül, alakja, és nem határozhatjuk meg a tárgyat, melyet balkeze felemel; alsó részét épen úgy virágnak, mint gyöknek vehetni.

Egyébiránt meg kell említeni több régésznek véleményét, mely szerint nem valószínűtlen, hogy régi időben némi közlekedések lehetett a mexikóiaknak és peruiaknak a régi világgal. Idézhetem erre nézve Brasseur de Bourbourg munkájának egy repülő golyóját, mely Palenkeben egy ajtó fölött találtatott, és mely csaknem hasonmása az egyiptomi repülő golyónak. *) De vannak nyelvészek is, kik az aztek nyelvben héber szókra akadtak. Itt bő mezeje nyílik a kutatásnak; mivel a mexikói és perui régészetnek még csak küszöbén állunk; ámbár másrészt a régi világnak befolyása nem lehetett tulnyomólag nagy; mert különben ezen amerikai művészet nem birna oly sajátágosan eredeti jellemmel.

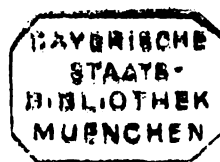
*) Au dessus de l'entrée et s'étendant tout le long de l'édifice, se trouvait un grand ornement en stuc, qui, au premier abord, nous impressionna vivement par la ressemblance frappante qu'il offrait avec le globe ailé qui se montre au-dessus des portes des temples de l'Égypte. Une portion de cet ornement était tombée. L. Recherches sur les Ruines de Palenqué et sur les origines de la civilisation du Mexique par M. l'abbé Brasseur de Bourbourg. Paris, page 15.

PERZSA SZEKRÉNY.

Midőn Pulszky barátomnak perzsa elefántesont-szekrényével (H. C. III. szekr. alsó oszt. 124. sz.) a magyar amateurek osztályának leírását befejezem, oly térre jutunk, mely, habár távolról is, némi tekintetet enged vetni az assyri művészetbe is; mert hiszen a perzsa művészet ennek szülöttje, utódja. A földél három osztályának középsőjén kerek medailonban áll lapos, domborműben vésett elefánt, de ez modern restaurációnak műve, azonban jellemző felfogással előadva. E medailont körülveszi négy renaissance-styltű genius, melyek teste növényvolutákba végződven, ezekkel kitölti a középső hosszukás négyszögöt. E körül fut szélesebb szalag, melynek minden oldala közepén két-két egymást tekintő, álló oroszlánt látunk; oroszlánt, minőt stylizálva, a perzsa művészet átvett az assyritól, hogy azt ismét átszolgáltassa a byzantinak, honnan ez átment a román stylbe, és még ennél is későbbben megjelent a címereken. Jellemző különösen fejének phantastikai alkotása. A szélesebb szalag körül keskenyebb vonul, melyen minden oroszlán-alak alatt egy-egy gazella van ábrázolva. Az épen említett alakok által szabadon hagyott tér igen dusan van kitöltve növényvolutákkal és virágokkal; amazokat szintén nem ritkán látjuk a byzanti ornamentatcióban, emezekhez hasonlókat még a mai perzsa shawlokon is. A három osztály keskeny, modern kerettel van elválasztva egymástól. A szekrény előlapjának középosztályában négy, a fentebbihez igen hasonló oroszlán úgy van elhelyezve, hogy kettő-kettő szemközt áll egymással, a középső osztályt körülvevő szalag minden oldalán két-két gazellát látunk. Szekrénykénk három többi oldalán az elrendezés az előlapéhoz hasonló, csak hogy itt oroszlán többé nem fordul elő, hanem annak helyét tömött voluta és virág foglalja el.

Mi e szekrényen eredeti, élénk képzelőtehetségre mutat, nagy szabatosságra a technikában, és oly szorgalomra, mely díszítésére az egész tért nem csak tömötten, hanem egyszersmind díszesen is megtölteni törekszik; és ezen tömöttség is átmegy a byzanti és román stylbe, néha párosulva perzsa példánnyunk ízlésével, hanem máskor kevésbé megfelelőleg ízletesebb perzsa előmintáinak.

V é g e.

A KÉT ELSŐ KÖTETNEK

NÉV- ÉS TÁRGYLAJSTROMA.

A.

Aah-hotep egyiptomi királyné ékszereinek technicája oly nagyszerű, melyet az ó-világ egy mestere sem haladott túl	26	II	II
Aah-hotep királyné ékszerei, melyet magán a mumión találtak, Drah-abul Neggah-ban, Theba mellett, az egyiptomi műipari remeklést tünteti elé	26	II	II
Aaron testvérének rühe. (Haec lepre tacta pena fit munda reacta.) Heinecke-féle szegények bibliája . .	122	I	II
Aaron veszszeje. (Hic contra morem producit virgula florem.) Heinecke-féle szegények bibliája	121	I	II
Aaron racionaléja és Sz-Péter tiarája (egy rézmetszen), melyben összefoglaltatik a régi és mai papság. (Didron La divine liturgie.)	265	I	II
Aaron virágzó botja. — Heider összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában. (Sub lege.)	118	I	II
Abacus, oszlopfő-tábla	11	I	I
Abdon és Sennen martyrok sirja	31	II	I
Abgarus (edessai) képét tartja az egyház Krisztus hielmes arczképének	108	I	II
Ablakok, az eredetiek, a pécsi székes-egyház felső templomában, a főhajó teteje alatt	18	I	I
Abner jön Dávidhoz. — Heider összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában. (Ante legem-korszak.)	118	I	II
Abner Dávidhoz jön. (Plebs notat haec gentes Christojungi cupientes.) Heinecke-féle szegények bibliája .	121	I	II
Ábrahám és Melchisedech. (Sacra notant christi que Melchisedech dedit isti.) Heinecke-féle szegények bibliája	123	I	II
Ábrahám, Melchisedech; mosaikkép a klosterneuburgi oltárakványon. (Negyedik csoport.)	114	I	II
Ábrahám körülmetélt 318 személyt. Ezen szám magyarázata	110	I	II
Ábrahám áldozata. (Signatum christum puerum pater immolat istum.) Heinecke-féle szegények bibliája .	123	I	II

Ábrahám a három ifjuval. — Heider összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában . . .	118	I	II
Ábrahám s a három angyal. (Tres contemplatur Abraham solus veneratur.) Heinecke-f. szegények bibliája	122	I	II
Ábrahám utazása. Helias menekülése Jezabel elől és Mozes visszatérte Egyiptomba: typologicus képek az egyiptomi menekülésre vonatkozólag	139	I	II
Ábrahámnak, a Krisztusét előképező áldozata a római és külföldi koporsókon gyakran előfordul.	98	II	I
Absolon összeesküvése. Heider összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában	119	I	II
Absolon lázadása. (Nilitur in fata patris proles sceelerata.) Heinecke-féle szegények bibliája	122	I	II
Abstraktionnak nevezzük a művészetben azt, mikor a művész nem használ mintául egyes élő egyént, hanem sok élő egyént tekint előpéldányul, azokat mintegy önmagában feldolgozván	44	II	II
Abundantia; szobormű, Ráth György Bécsben kiállított gyűjteményéből	55	II	II
Abundantia, a bőség istennője; egyike Pulszky Ferencz Bécsben kiállított szobrainak	52	II	II
Achab és Micha. (Mycheam cedunt Prophetæ qui male credunt.) Heinecke-féle szegények bibliája	123	I	II
Acheoloos folyót tekintették az alexandrinusok a syrének apjául, anyjául pedig a muzsák egyikét	7	II	I
Achilles martyrt, az ardeati ut mellett, Domitilla temette el	32	II	I
„Acta et vitæ sanctorum, antiqua monumenta sacra et profana, itemque adversaria variae eruditionis proillustrando opere de sacris coemeteriis“ ez a czime Bosio 4 kötetes művéből kettőnek	30	II	
Adalbert (szent) temploma Esztergomban	94	I	I
Adalbert (szent) nevű székesegyházra vonatkozó adatok tanuskodása szerint, nálunk az emlékszerű építészet csakis a XII. században tünt fel	3	I	I
Ádám és Éva. (Serpens vicit Ádám vititam sibi sumeret escam.) Heinecke-féle szegények bibliája	122	I	II

Ádám és Éva. — <i>Heider</i> összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában. (Sub lege.)	118	I	II	„Agnus pascalis“. (Christi mactandus in formam, clauditur agnus.) — Ábrázolás és felirat a <i>klosterneuburgi</i> oltárakványon	114	I	II
Ádámnak nyújtott kalász, (a lateráni sarcophagon) a munkára való kárhoztatást jelenti	106	II	I	Ágoston (szent) »De civitate Dei« című munkája azon <i>Corvinák</i> egyike, melyeket a szultán a magyar királynak ajándékozott	137	II	II
Adhelmus philosophus: a syrénekről	10	II	I	Ágoston (szent) szerint, a szent háromság viszonya az emberhez megváltozik, s lesz az atya-isten jellege a hatalom, a fiu istené a szeretet, a szentléleké az értelmiség	112	II	I
„Aditus ad confessionem“ nevű hely, a pécsi székesegyházban	15	I	I	Ágoston (szent) a vizözönről: Aliquando diluvium per totam terram, ut peccatores deleantur: et tamen illi, qui evaserunt in arca sacramentum futurae Ecclesiae demonstrabant, quae nunc in fluctibus saeculi natat, et per lignum crucis Christi a submersione liberabitur	125	II	I
Adományozások Bertalan pécsi püspök részére <i>András</i> király által	152	I	II	Ágoston (szent) nyilatkozata a <i>píra</i> husáról	107	I	II
Adon (szent) geronimiani martyrologiuma a IX. századból, igen nevezetes mű	26	II	I	Ágoston (szent) nyilatkozata <i>Izsák</i> fiainak jelképes jelentőségéről	264	I	II
„Adventus spiritus sancti“. Omnigenis linguis dedit his fari Deus ignis. — Ábrázolás és felirat a <i>klosterneuburgi</i> oltárakványon	116	I	II	Ágoston és Jeromos sz. atyák, az allegoria-magyarázók legkiválóbb képviselői az 5. századból	111	I	II
Aegina szigetén a trójai harez két jelenetét ábrázoló szobrot találtak, mely a <i>müncheni</i> glyptothecában van elhelyezve	360	I	II	Ágoston (szent) szerint hármasság értelme van a sz. írásnak: betűszerinti, typologicus (képleti) és mysticus (rejtélyes)	111	I	II
Aegina szigetének érmei <i>Hermes Kriophoros</i> t, mint jó pásztort, a keresztény alakításhoz hasonlóan adják elő	101	II	I	Ágoston (szent) szerint, a galambnak nincs epéje; felold és köt (columba ligat, columba solvit) és kedveli a szeplőtleniséget	159	II	I
Aesculapius, a nap istennek fia; egyike <i>Pulszky Ferencz</i> Bécsben kiállított szobrainak	52	II	II	Agrippa; vésmű, onyx-cameo. Bécsben <i>Pulszky Ferencz</i> állította ki.	70	II	II
Aesopról, Agathias, az „Analectá“-kban ír	283	I	II	Agrippina (ifjabb); vésmű, carneol-intaglio; Bécsben kiállította <i>Pulszky Ferencz</i>	70	II	II
Aesopus arczképéről: Visconti; „Ikonographie grecque“ I. XII. táb.	282	I	II	Agrippina (idősebb). Vésmű. <i>A. Germanicus</i> neje volt; a művet Bécsben <i>Pulszky F.</i> állította ki.	70	II	II
Afrikában gyakran találkozunk e sírfeliratokkal: in hoc signo vinces	149	II	I	Ahasverus és Esther. (Hester ut ingreditur et assaverum veneratur.) <i>Heinecke</i> -féle szegények bibliája	124	I	II
Afrikai névtelen sz. atya Krisztust nevezi: piscem magnum, qui satiavit ex se discipulos et toti se obtulit mundo IXΘΥΝ cuius ex interioribus remedii quotidie illuminamur et pascimur	98	II	I	Aigl Pál néhai pécsi kanonok hiteles adatai, a pécsi székesegyház stíl-ellenes restaurációjára vonatkozólag. (»Histor. brevis ven. capituli Quinque. eccl.«)	2	II	I
Agape, az első keresztények lakomája	33	II	I	»Αἰχμαλωτὶς« a. m. csunya (<i>Priaposra</i> vonatkozólag)	284	I	II
Agapitust, Sixtus pápa diaconusát, Sixtus-sal egyszerre fejezték le, s a praetextatusi temetőben helyezték el	75	II	I	Ajtó fölötti dombormű (<i>Pécssett</i>), melynek főérdeme rhytmikai compositiójában áll.	363	I	II
Agathias az „Analectá“-ban Aesopról. XXXV. ep.	283	I	II	Ajtó-mező (Tympanum)	88	I	I
Agincourt figyelmét is magára vonta a magyar királyi palást, s azt művében másolatban adja	97	II	II	Ajtó-szemöld (Oberschwelle)	88	I	I
Agincourt, Anicius Probus koporsójának egyik hosszoldalán levő domborművet adja	117	II	I	Akanthus-levelű kapitael, szent <i>Márk</i> velencei templomában.	61	I	I
Agincourt kiadta a <i>Junius Bassus</i> koporsójának másolatát; a koporsót a vaticáni coemeteriumban találták	113	II	I	Al- és fel-templomok egységmértéke és különfélesége a szent <i>Márk</i> templomban	53	I	I
Agincourt a s. Maria-maggiore ó-szövevényi mosaik jeleneteit párhuzamba vonta <i>Traján</i> oszlopának domborműveivel	322	I	II	Aláfestés (Untermalung) a régi fresco-festészetnél gyakran használtatott	88	II	I
Agnello püspök (553—556) a <i>ravennai</i> s. <i>Apollinare</i> nuovo egyház részére mosaikot készíttetett, melyen először ábrázoltatik a b. szüz: ölében gyermekkel	229	I	II	Alabárd, (keleti) tűralaku hegygyel, a félhold ágai-ban gazdag, ciselírozott növény-disz. <i>Kubinyi Ferencz</i> állította ki Bécsben	II	II	
Agnes- (szent) féle templom a coemeteriumok legnagyobb temploma	34	II	I	Alakok (különfélék), a pécsi székesegyház felső templomában, a mellékhajó felé fordított oszlopfőn	16	I	I
Agnes- (szent) féle templomban mellékhajót is találunk, mely egyszersmind hosszkarzat gyanánt is szolgál	84	II	I	Alakos szegélyezése a köpenynek. Byzant-ból került <i>Európa</i> éjszak-nyugati részébe	218	I	II
Agnes (szent) féle coemeterium első kamrájának keretdíszei igen hasonlítanak a pécsi sírkamra hátsó falának keretdíszéhez	78	II	I	Alanus ab Insulis szerint a syrenek nőből és halból szervezvék	11	II	I
Agnese Sta. temetője	32	II	I	Alapkövetétele a pécsi székesegyháznak, nagy valószínűség szerint a XII. század utolsó tizedében történt	4	I	I
„Agnus Dei“ tartó (nyolczszögű) leírása, mely a bécsi kiállításon kitétetett	188	II	II				
„Agnus pascalis“. (Vitam dat tanto triduo pater in monumento.) — Ábrázolás és felirat a <i>klosterneuburgi</i> oltárakványon	115	I	II				

	lap köt. rész		lap köt. rész
Alaptervezete és arányai a pécsi al-templomnak	10 I I	Alap-tervezete a gurki dóm felső-templomának	72 I I
Albering mondatának értelme. A hit mindenüvé kísért és eledelül élémbé tette a forrás halát, a nagy és tiszta halat, mely a szüzből volt véve és odaadta, hogy egyék, a barátoknak nyújtván a tiszta bornak kenyérrel való keverékét	96 II I	Albercius mondata, melyet a feledékenységtől Pitra bibornok mentett meg, M. Aurel idejére esik, s azt A. Syriából Rómába tett útja leírásához toldja . . .	96 II I
Albert von Brandenburg, mainzi püspök, (Medailonkép)	212 II II	Albertini: »De mirabilibus novae et veteris Urbis Romae« cz. könyve, 1510-ben adta ki	26 II I
Albertus Magnus munkái későbbi keletűek Herradéól	13 II I	Alboin (569)	31 I I
Aleuin, a latin atyák magyarázója	112 I II	Aleuinak tulajdonították a »Notitia ecclesiarum urbis Romae« eredeti kivonatát	26 II I
„Áldást adó Jakab“, valóságos typologiai jelentőségét felvilágosító körülmény	264 I II	Aldegraf, Dürer tanítványa volt, s Németországban a természetellenes modort honosította meg	232 II II
Aldegrever, német festész	229 II II	Áldozó-oltárhoz vezetett állatok is vittak-vel gyakran voltak díszítve	146 II I
„Alexa“ felirat azon cameo vésműven, mely a Fehér-vár gyűjteményében volt látható, s mely tengeri szörnyet ábrázolt	134 II I	Alexander Severus megengedte Calixtus és Urbanus pápák korában, hogy a keresztények a városon belül is tarthassák gyűléseiket	66 II I
Alexander Severus, larariumában Orpheus, Krisztus, Ábrahám és a tianaei Apollonius képét állította fel	103 II I	Alexandria városában legújabbán talált ó-keresztény díszkamrában a legrégibb képszinhangulata határozottan sárga-vörös	163 II I
Alexandriai keresztények megilletődése 829-ben sz. Márk testének szándékolt elhozatala miatt	52 I I	Alexandrinusok a syrének apjául Acheloos folyót, anyjául pedig a muzsák egyikét tekintették	7 II I
Alfarano adatait a coemeteriumokról Bosio felhasználta	30 II I	Alkmene ablaka előtt, Jupiter és Mercurius a nemzőségekkel felkötöttén jelennek meg, egy agyagedényen, melyet Müller és Oesterley ismertetnek	284 I II
Állat-disztől vették nevüket a byzantiaknál a kelmék és ruhák. L. Reiske: De ceremoniis aulae byzantinae	175 I II	Allegorikai magyarázat mérsékeltebb iskoláját: Sz. Bazil, naziansi Gergely, alexand. Cyrill és Chrysostomus képviselik	111 I II
Álló-Iupiter; egyike Pulszky Ferencz Bécsben kiállított szobrainak	51 II II	Álló-gyertyatartó kovácsolt vasból; ki volt a bécsi kiállításon állítva	195 II II
Almanaco cristiano, Róma város számára 336-tól, melyet 354-ben Liberius pápa alatt folytatott: Furius Dionisius Philocalus	25 II I	Almuceia, Infula, camelaucium volt hihetőleg kezdetben a kereszt. főpapok fejtakarója	186 I II
		Aloneyn (byzanti kelme), mely többnemű tengeri kagyló puha rostjából vagy szálból készült. Reiske: Pinna osztrei genus lanas dat	176 I II
		Alpeseken- innen a vas használata csak lassan terjedt el, bár az egyiptomiak már évezredekkel az előtt ismerték mivelését	4 II II
		Alsan családból származott Valentin pécsi püspök, mit sirkövének felirata is bizonyít	271 I II
		Alsó-Ausztriai St. Johannban fölfedezett falkép sz. háromsága	113 II I
		Altdorfer, Dürer tanítványa volt, ki Németországban a természetellenes modort honosította meg a művészetben	II II
		Altichiero és Avanzo Paduában (a falfestészetet illetőleg) üde alapon vázoltak, a finom bevezést pedig nem fresco-festéssel adták hozzá	90 II I
		Altissidori gróf leányát, Jolantát, András magyar kir. vette nőül; az arát Franciaországból Bertalan pécsi püspök hozta Magyarországra	146 I II
		Amateur szó alatt régebben a ritkaságok gyűjtőjét értették; jelenleg az amateurtól kívánják, hogy ahoz, mit gyűjt, értsen is	2 II II
		Amazonok; a rómaiak az amazonokat (Attya, Páris), phrygiai öltözetben ábrázolták	171 I II
		Ambrus, (szent) majlandi érsek, idejében (V. század) építették valószínűleg, a majlandi sz. Lőrincz templomot	31 I I
		Ambrus (szent) hymnusa János evangelistához	96 97 II I
		»Amictus« látható a keresztény emlékek alakjain; mert a kereszténység elterjedése alkalmával Romában az öltözet egyszerűsített volt	196 I II
		»Amictus«-nak nevezték azt, mikor a rómaiak a »himnatio«-t felöltötték (Umvurf) magukra	196 I II
		Amorette; szobormű Ráth György Bécsben kiállított gyűjteményéből	54 II II
		Amosis-nak, a XVIII. dynastia első királyának volt anyja Aah-hotep	26 II II
		Amphitrite és Neptun diadalmeneteit ábrázoló műveken tengeri szörnyvel találkozunk	33 II I
		Amset volt neve azon edények egyikének, melybe a mumia mellett a nagy bél volt elhelyezve	29 II II
		Anacletus pápa Péter (apostol) emlékéét és a püspökök (pápák) temetőjét építtette a »liber pontificalis« szerint	46 II I
		»Analecta«, melyben Agathias Aesopról ír	283 I I
		Analogia a velencei és dijoni altemplomok oszlopai közt	63 I I
		Analogia a gurki és velencei altemplomok oszlopai közt	67 I I
		Analogia és különbség a gurki és pécsi altemplomok közt	68 I I
		Analogia sz. Ambrus versei és Albercius mondata közt	97 II I
		Analogiai a velencei Márk- és a dijoni altemplomok oszlopainak magassága közt	63 I I
		Analogiák: a gurki, dijoni és velencei altemplomok közt	65 I I
		Anapanomenos-nak nevezték az antik-világban a pihe-nés-féle ábrázolást (jobb kart a fej alá helyezve)	135 II I
		Anastasiát ábrázolja a cividalei hat szobor egyike	306 I II
		Anastasiusz (szent) a spatatói torony dombor-művén	350 I
		Anatolia, Emiliánus consul (249) leánya, Calocerust és Parteniust megbizta, hogy vagyona jövedelmeit jámbor adakozásokra fordítsák	66 II I
		Anaxyrides-nek nevezték régi nevén azon ezomb-takarót, mely a Justinian ábrázoló ravennai képen látható	183 I II

András I. m. királynak küldötte <i>Constantin</i> azon koronát, melynek lemezeit <i>Nyitra-Icánkán</i> találták meg. (De <i>Linus</i> szerint)	334	I	II	„Annunciatio Samson“. Hostibus in molem generabis femina prolem. — Ábrázolás és felirat a <i>klosterneuburgi</i> oltárrakványon.	113	I	II
András király nőül vevén <i>Jolantát</i> , a <i>burgundi Altissidori</i> gróf leányát, <i>Bertalan</i> püspök az arával érkezett <i>Magyarországra</i>	146	I	II	„Annunciatio Domini“. Ex te nascetur quo lapsus homo redimetur. — Ábrázolás és felirat a <i>klosterneuburgi</i> oltárrakványon.	113	I	II
András (de <i>Linus</i> szerint) akkor kapta <i>X. Constantintól</i> a koronát, mikor az eretnokségről lemondott	334	I	II	„Annunciatio Ysaac“. Huic sobolis munus promittit trinus et unus. — Ábrázolás és felirat a <i>klosterneuburgi</i> oltárrakványon.	113	I	II
András (I.) király <i>Rádó</i> adományozását, a <i>pécsi</i> püspökség javára 1057-ben megerősítette	1	I	I	Anonymus , »De monstribus et bellis«. (Kiadta <i>Berger de Xirrey</i>).	11	II	I
András megerősíti, <i>Bertalan</i> püspök javára, <i>Sz.-István</i> I. <i>András Sz.-László</i> és <i>III. Béla</i> okleveleit, melyek a <i>pécsi</i> püspökség javadalimazására vonatkoznak	152	I	II	„Amorphus“ -alakatlan (<i>Priaposra</i> vonatkozólag)	484	I	II
András (III.) magyar király és <i>Agnes</i> neje sírkő-füdelének fényképmásolata	180	II	II	Antefixák díszé; a tetőkön a homlokesekép végprofylje kellemetlenül hatván, eléje ezt helyezték.	257	I	II
András m. király <i>Bertalan pécsi</i> püspökhöz 1535-ben dicsérő levelet ír	150	I	II	»Ante legem«. <i>Mózes</i> törvényhozása előtti korszak.	113	I	II
András m. király érdekében <i>Bertalan pécsi</i> püspök több utat (4) tett a maga költségén	150	I	II	Antefixumot szülő elv ugyanegy az asphodelost használó elvvel, esakhogy előbbi több levéllel bír.	257	I	II
Andrássy Ferencz készíttette 1748-ban az <i>Andrássy Manó</i> gr. asztalékéhez tartozó szép ezüst kannát	235	II	I	Anteros pápa , <i>Pontianus</i> utóda, a <i>romai</i> városi praefecturában a martyrok actáit kerestette, hihetőleg azért, hogy azokat egyházi levéltárába letéthesse.	66	II	I
András király a magyar harminczad jövedelmét kötötte le zálogul <i>aragoniai Jakabnak</i> , addig, míg a jegybérül igért 12 ezer márká ezüstöt lefizeti	151	I	II	Antik-émlékek közt kivált az agyag-edények s itt ismét a <i>bachus</i> osztályba tartozók azok, hol a <i>cittae</i> -k leggyakrabban fordulnak elő.	146	II	I
Andrássy Manó gróf <i>Bécsben</i> kiállított fegyverei		II	II	Antik-érmekre fordították a gyűjtők a XV. században figyelmüket; de ezeket inkább a <i>classica</i> nyelvészet szempontjából tekintették.	3	II	II
Andrássy Manó gróf gyűjteményének felsorolása	138	II	II	Antik-fresco gyakorlatot és képet az újabbal összehasonlítván, a legfőbb különbséget abban találadjuk, hogy régen az alapkészítésben bőkezűebbek voltak.	89	II	I
Angersi régész-gyűlés 1841-ben, melyen <i>Caumont Virsin</i> azon pözeete mellett harszott, hogy a syrien a keresztelés által tisztult keresztény jelképe	12	II	I	Antik-frescokban , <i>Donner</i> szerint, kötszert absolute nem használtak, kivéve a rózsaszínű festéknél	88	II	I
Angusti-elavia-tunica , (a két szalagos) jellemezte a <i>romai</i> lovagrendet	170	I	II	Antik-gyermekfő; szobormű, <i>Ráth György Bécsben</i> kiállított gyűjteményéből	55	II	II
Angyal szől Gedeonnak. (<i>Angelus</i> hortatur ne quid <i>Gedeon</i> vereatur.) <i>Heinecke</i> -féle szegények bibliája	124	I	II	Antik-mythos , mely mindenütt külső eseményeket képezett	301	I	
Angyal a sirnál. (<i>Quod vivas criste certum docet angelus iste.</i>) <i>Heinecke</i> -féle szegények bibliája	124	I	II	Antik-oszlopot is módosította a <i>byzanti</i> építészet, mi szerkezeti, de nem aesthetikai tekintetben előnyös is volt	81	II	II
Angyal ki Jánosnak szől (<i>Sponsus amat sponsam Christus nimis et speciosam.</i>) <i>Heinecke</i> -féle szegények bibliája	125	I	II	Antik-művészet hanyatlása	75	II	II
Angyali mellkép a m. korona abrónesán	331	I	II	Antik-művészet is ábrázolt szenvedést (<i>Niobe, Marsias, Laokoon</i>), de művészeti mérséklettel	291	I	II
Angyali üdvözet. (<i>Virgo salutatur innupta manens gravidatur.</i>) — <i>Heinecke</i> féle szegények bibliája	121	I	II	Antik-művészet törvénye: a méltóságos, nyugalmas, fenségesnek szabatos alakban megjelenő kifejezésére (<i>Terier</i> tételei)	279	I	II
Augustus clavus , bíbor színű, keskeny, kettős-szegély a lovagrend ruháin	175	I	II	Antik fresco-festész gyakrabban élt aláfestéssel, és festékeit vastagabb és sűrűbb rétegben rakta fel	89	II	I
Anicet pápa a calixtusi temetőbe takarított-e el, bizonytalan.	63	II	I	Antik fresco-festékeket több hírneves vegyész vizsgálta	87	II	I
Anicia családból származott <i>Junius Bassus</i> koporsója 11½ palm. hosszú, 6 széles és 5½ magas	114	II	I	Antik-domborművek arról voltak híresek, hogy alakjaik elrendezésével az elfoglalt térhez simulván, mégis feltűnő plasticai szabadsággal mozgottak	358	I	II
Anicius Probus koporsójának domborműveiben az elrendezés hasonló <i>Junius Bassus</i> koporsóján levőhöz.	117	II	I	Antik-művészet az embert, ellentétben az ó-keresztény művészettel önérzetében, emberi méltóságában lépteti fel: akár nyugalomban, akár cselekvőleg adja elő	290	I	II
Anicius Probus meghalt 395-ben; koporsójának hossza 10½, szélessége 3½, magassága 9 római palm.	117	II	I	Antik , még teljesen ki nem fejlett ügyesség tehetetlenségéből származó keménységnek, megfelel a középkornak a <i>byzanti</i> művészet után öröklött alkalmerevsége	371	I	II
Anicius Probus koporsóját azon mausoleumban találták, melyet <i>Probus</i> neje: <i>Proba</i> , hajdani sz. Péter basilikája apsisán kívül építtetett.	117	II	I				
Anjoui építészeti iskola <i>Viollet le Duc</i> szerint.	156	I	II				
Ankershofen állítása szerint, a gurki domban az apácza-karzatón levő oltár 1203-ban, és a kereszt-oltár 1216-ban állíttatott fel.	65	I	I				
Anno érsek 1066-ban, <i>Kölben</i> , a sz. gereoni egyházat építtette, melynek keleti része tökéletes tornyos-szentélynek nem nevezhető.	90	I	I				

Antiochia 1268-ig maradt a nyugatiak hatalmában. lap köt. rész	Apt, francia városban talált nevezetes sarcophagon lap köt. rész
Bevették 1098-ban 157 I II	is előfordul az »opus pavonaceum«. 252 I II
Antependium <i>Klosterneuburgban</i> 112 I II	Aquila festette a <i>turnicsai</i> templom sz. <i>László</i> legendáját a XIV. század vége felé. 96 I I
Antissiodori <i>Remigius</i> nyilatkozata <i>József</i> (bibliai) két fiának mysticai jelentőségéről 263 I II	Aquilino imolája, a <i>mailandi</i> sz. <i>Lőrincz</i> templomban 31 I I
Antonio Mini, <i>Michel Angelo</i> tanítványa volt 206 II II	Aquitani építészeti iskola <i>Mertens</i> szerint 156 I II
Antwerpeni jezsuita-templom tervezete <i>Rubens</i> műve . 212 II II	Arany bulla. (Közepén ikertornyos templom). 131 II II
Anyagi szépségnek még a ruházat is alá van rendelve, melynek inkább a test kitüntetése a föladata (<i>Terrier</i> tételei) 278 I II	Arany bulla. (Trónon ülő császárral). 131 II II
Antonius Pius korában a calixtusi temetőbe kevés keresztény temetkezett 63 II I	Arany borjút imádják. (<i>Per Moysen</i> sacrum teritur vituli simulacrum). <i>Heinecke</i> -féle szegények bibliája. 121 I II
Anziumba küldték <i>Calixtus</i> , <i>Carpoforus</i> hires rabszolgáját, hol 167-ig maradt 63 II I	Aranylap alkalmazását (a mosaiknál) a mult században barbárságnak, az anyagi iránti nyers kedvelésnek kiáltották ki, mely által a nemes idom érzete eltompul. (<i>Schnaase</i>). 321 I II
Apáczá-karzat on levő oltár a <i>gurki</i> domban, 1203-ban állíttatott <i>Ankershofen</i> szerint 65 I I	Arany-karperecz, melyet a magyar nemzeti muzeum <i>Bécsben</i> kiállított s a melyet <i>Mária</i> királynénak tulajdonítanak. 176 II II
Apaffy Mihály buzogánya 235 II II	Arany-pecséttel ellátott okmánya <i>III. Bélának</i> 1190-ből, a <i>pécsi</i> püspök és polgárság régi és újabb szabadmaira vonatkozólag. 2 I I
Apelles N. Sándor arczképeinek egyike sem maradt reánk; sőt a régészek még egyetlenegy antik-képet sem jelöltek ki, mint <i>Apelles</i> eredetijének utánzását 64 II II	Arany taresa, mely a <i>szent páli</i> biblia címeképen <i>Nagy Károly</i> kezében van, vörös betűket láttat, melyeket <i>Perz</i> így rak össze: »Hic Carolus rex magnus«. 198 I II
Aphrodite szobrán eszményi typus, kiesség és szépség nyilatkozik. (<i>Schnaase</i>). 294 I II	Aranyos sírról (»un sepolcro tutto messo adoro«) tétetik említés <i>Fedánál</i> , melyet a calixtusi temetőben ástak ki. 27 II I
Apocalypticus jelenet a <i>Savini</i> egyházban négy van . 142 I II	Arányosítása a <i>pécsi</i> árkádnak. 254 I II
Apollinaris nevű <i>rarennai</i> egyház mosaikjai egy időben készültek a <i>triesti</i> mosaik-képekkel. XII. száz. (<i>Haas</i>). 325 I II	Arányosítási rendszer. 85 I I
Apollo, olajfa-levél koronával; szobormű, <i>Ráth György</i> <i>Bécsben</i> kiállított gyűjteményéből 54 II II	Aranyozott pohár leírása, mely <i>Bécsben</i> ki volt állítva. 212 II II
Apollo; egyike <i>Pulsky Ferencz</i> <i>Bécsben</i> kiállított szobrainak 51 II II	Aranyozott és pontozott ezüst serleg, » <i>Gregorius Betlen</i> 1685. — <i>Torockai Mária</i> 1685«. felirattal. 236 II II
Apollonios és Tauriskos; tralleszi testvérpár, <i>Rhodos</i> szigetén készítették a <i>farnesi</i> bika szobor-csoportozatát <i>Euripides</i> tragoediája után 52 II II	Aránytalanság a <i>dijoni</i> egyház oszlopainál, mely azoknak pillérekévé való átváltoztatását követelte. . . . 32 I I
Apollonius (tyanai) a hellenek emberített isteni ábrázolása ellen tesz kifogást. (<i>Philostratos</i>) 292 I II	„ <i>Arca Noe</i> “. Quo fluit omne bonum lege pneumatis hac ave domum. — Ábrázolás és felirat a <i>klosterneuburgi</i> oltárakványon. 116 I II
Apophis kígyót, <i>Horus</i> napisten ellenségét, rejtékéből elővonni csak <i>Annum</i> a főisten segélyével lehetett 32 II II	Archai harezos; <i>Ráth György</i> <i>Bécsben</i> kiállított gyűjteményéből. 54 II II
Apostaták zendülése gátolta <i>Marcellus</i> pápa kormányát a római coemeteriumok rendezésében 69 II I	Archai művek kétfelé ágaznak: egyik sorozatában észrevehető a testi erőnek kifejezése utáni törekvés, másokban a vágy a női alakok tetszőségét még a ruházatban is kifejezni. 41 II II
Apostolicae constitutiones egyik helyére emlékeztet <i>Lázár, Jonás, babyloni ifjak és Dániel</i> egymás melletti ábrázolása 102 II I	Archai mű (antik-plasticai) melyben a <i>pécsi</i> domborművek analogonját kereshetjük 371 I II
Apostolok: (<i>Péter és Pál</i>) már az ó-keresztény előadásokban egymás mellett adatnak elő 141 II I	Archaismus vagy régi enyésztő iskola oldalán, a naturalismus felé hajló iskola keletkezett a XIII. században <i>Franciaországban</i> <i>Violet-le-Duc</i> állítása szerint 156 I II
Apostolok megkülönböztető járulékaik általánosan csak a XIV. században lettek alkalmazva 141 II I	Architrav. 59 I I
Apostolok: <i>Péter, Pál, András, két Jakab, Tamás és Fülöp</i> alakjai a zárai »capsá-n« (ereklyetartó). 335 I II	Arcosolium vagy köríves sírok, a római coemeteriumokban igen diszesek voltak 31 II I
Apostol-szobrok a <i>pécsi</i> sz.-egyh., 1854-ben állíttattak fel, melyeket <i>Bartalics Mihály</i> készített 1 II I	Arculfus 670-ben írt jelentése, melyben a szt. sír csucsának arany keresztjéről emlékezik. (<i>Messmer</i>) . . 317 I II
Appiai keresztény temető első elrendezője a legrégebb <i>Lucina</i> volt, ki a második században élt 62 II I	Arczképek a negyedik század kököporsóin mindennapiak, s a <i>pécsi</i> sírkamrában láthatók medailonokba vannak foglalva 155 II I
Appiai-ut mellett volt elrejtve <i>Péter és Pál</i> apostolok holtteste a <i>katákombákban</i> 32 II I	Arczképes, realistikus felfogás, mely a rómaiaknál el volt terjedve, átment az ó-keresztény művészetbe is 297 I II
Apróbb talált tárgyak, a római coemeteriumokban, sokat tesznek a chronologiai meghatározásra vonatkozólag 48 II I	
Apsidiolok ablakai, a <i>pécsi</i> székes-egyház felső-templomában. 18 I I	
Apsidiolok és a fő-apsis ablakainak bélétei a <i>pécsi</i> székes-egyházban, dúsan tagozottak. 12 I I	

Arezképezés első fokán a művész még nem volt képes felfogni az arcok lényegesen egyéni alakzását, hanem ragaszkodott a könnyen szembetűnő esetlegességekhez	144	II	I	<i>Sic David judicat istum.) Heinecke-féle szegények bibliája</i>	124	I	II
Arezképezés kifejlődése három fokon történt.	144	II	I	Ásatások Székes-Fehérvárott 1848 és 1862-ben	3	I	I
Arezképezés kifejlődésének második fokán a művész egyéni előképet használt; azt törekedett visszaadni majd anyagi vagy gépészeti módon	144	II	I	„Ascensio Domini.“ Terrea natura petit ethera non moritura. — Ábrázolás és felirat a <i>klosterneuburgi</i> oltárrakványon	115	I	II
Arezképezés kifejlődésének harmadik foka csak a keresztény művészetben áll be, és pedig leginkább a festett művekben	144	II	I	Asó püspök	1	I	I
Arezképezési igyekezetet látunk <i>pécsi</i> domborműveink fejein, a rajzolás minden tehetetlensége dacára	362	I	II	Asphodelos-virágtól vették a hétélevelű-disz mintáját, melylyel az assyriaiak és egyiptomiak edényeiket díszítették	257	I	II
Arezkép-medallon a <i>pécsi</i> sírkamra dongaboltján, melyben a festő hihetőleg arezképet akart ábrázolni	155	II	I	Assisiban kelt rendelete <i>Ince</i> pápának, melyben azon pécsi püspököt, ki <i>Bertalan</i> nak a 200 ezüst márkát le nem fizetné, interdictum alá veti	154	I	II
Area adjectá-nak mélységét <i>Rossi István</i> 180 római lábra határozza, mihez hozzáadván az area propria mélységének 50 lábát, a régi római formula szerint volna a <i>Lucina</i> temetője: in via pedes C.; in aggere pedes CCXXX.	54	II	I	Assyri művészet a részletet tulságosan miveli, s kiemeli az izom-rendszert, sőt izmot talál fel ott is, hol a természetben nem létezik	42	II	II
Area (telek), melyet joga volt minden rómainak a temetkezés céljára szentelni	41	II	I	Assyriaiaknál a férfi- és nőnem megkülönböztetésében typicus felfogás mutatkozik, úgy azonban, hogy mintául inkább a heréltek szolgáltak	44	II	II
Area propria , mely a <i>Rossi</i> térképén az appiai úttól kezdve elterjedt az azzal párhuzamos vonalig	54	II	I	Astrokyonnak nevezték a görögök az egyiptomiak <i>Isis</i> csillagát	33	II	II
Ares arezképének nevezetnek egyiptomi feliratokban a harcász pharaok	24	II	II	Astulf királyuk alatt a longobardok 756-ban nagy pusztítást követtek el a coemeteriumokban, miért is <i>I. Pál</i> pápa a legtiszteltebb martyrok ereklyéit <i>Róma</i> templomaiban helyeztette el	48	II	I
Áriai közös gyökből származtatják némelyek a broncekor tárgyainak fejlődését	12	II	II	Asztal-féle sir (mensa, monumento a mensa) a római sírok második neme, melyet oltárként használtak	38	II	I
Arichis longobard király polygon alakú koronát viselt. (<i>L. Hefner</i> : »Trachten d. christl. Mittelalt.« 19. ábr.)	183	I	II	Asztal-koporsó , melyet <i>Rossi</i> a pápák régi, római cryptájában talált	72	II	I
Aristionstela szobránál a mosolyt közömbös komolyság helyettesíti. — (<i>Overbeck</i> .)	361	I	II	Át-iv (<i>Transversalbogen</i>)	85	I	I
„Aristocratiai“ -nak nevezhetjük a római művészetet	287	I	II	Atavantes ab Atavantibus műhelyében számos könyv készült <i>Mátyás</i> corvinái közül	136	II	II
Aristodemos mintázta <i>Aesop</i> nak egymás (nem <i>Lysippos</i> által készített) arezképét	283	I	II	Athalia megöli a királyfiakat. — <i>Hedier</i> összeállítás az általa használt kézirati szegények bibliájában	118	I	II
Arles-i és vasoni muzeumokban (<i>Franciaországban</i>) találkozunk a legrégibb stylű feliratokon Krisztus-monogramokkal	151	II	I	Athaliával köttetik össze helyes typológiában a bethlehemi gyermekgyilkolás és <i>Saul</i> király papgyilkolásával	138	I	II
Arneth József a <i>bakodi</i> híres leletről részletes értekezést irt	109	II	II	Athens város katholikonnak nevezett temploma falába dombormű van helyezve, melyen a sasok, hasonlítanak a spulatoi medenceze sasaihoz	349	I	II
Arneth a <i>bakodi</i> hat gyűrűről megjegyzi, hogy azokhoz hasonlót a leghirnevesebb gyűjteményekben sem talált	111	II	II	Athene (lemnosi) szobrán eszményi typus, kiesség és szépség nyilatkozik. (<i>Schnaase</i>)	294	I	II
Arneth József irt legelőször a <i>petreosai</i> kincsekről	104	II	II	Athleta (<i>Doriphoros</i>), szobormű, <i>Ráth György</i> Bécsben kiállított gyűjteményéből	55	II	II
Arneth nyilatkozata a <i>Karintiában</i> talált sarcophagról, melyen a jó pásztor van ábrázolva	101	II	I	Athleta ; egyike <i>Pulszky Ferencz</i> Bécsben kiállított szobrainak	49	II	II
Arneth József is értekezett az <i>Egyeden</i> talált áldozatkansóról	31	II	II	Athos-hegyi festész-könyv azt igazolja, hogy a byzantiaiak a fresco-festészetben elállottak a régi gyakorlat pontosságától és kisegítő-szerekhez folyamodtak	89	II	I
Árpád-házi királyok legrégibb czimer-paizsának diszképe tulajdonképen az oroszán volt	128	II	II	Átkelés a vörös tengeren (<i>Hostes</i> merguntur per maris iter gradiuntur.) <i>Heinecke-féle szegények bibliája</i>	122	I	II
Arringhi a homok vagy puzzuolana vermetek »cryptae arenariae«, ugyanazonosoknak mondja a katakumbákkal	22	II	I	Átlátszó zománczok	213	I	III
Arringhi magyarázata egy falképről, melynek közepén a b. szűz gyermekét kezében tartja, a néző felé fordítva stb.	229	I	II	„Átman“ szó az indnyelvben nemesak az egyéni ént, hanem az általános ént is kifejezi	251	II	II
Arringhi kiadta a <i>Junius Bassus</i> híres koporsójának másolatát	113	II	I	Átmeneti alakulatok , <i>Magyarországon</i> főleg apátsági templomokban, a XIII. század elején	3	I	I
Ártatlanok halála. (<i>Isti pro Cristo</i> mundo tolluntur ab isto.) <i>Heinecke-féle szegények bibliája</i>	121	I	II	Atropos-dala , a jövőndőről	10	II	I
Asahel meggyilkolva a földön. (Ob domini cristum				Attikai idomná fejlődött pillér- és oszlop-lábak, a <i>pécsi székesegyház</i> felsőtemplomában	16	I	I
				Attikában a syréneket a siremlékekben alkalmazták	8	II	I

Attilának 441-iki betörése előtt épült a pécsi földalatti cubiculum	78	II	I
Attila	31	I	I
Attys-ok, Parisok (amazonok) a rómaiak által phrygiai öltözetben ábrázoltatnak, minthogy őket a rómaiak idegenekül tekintették	171	I	II
Átviteli módon a képzőművészet is előadhatja a mozgást	368	I	
Atyaistennek a XI. századig nem jutott a szt.-háromságban oly dicső szerep, (a művészetben) mint hihetnők	109	II	I
Atya-isten ábrázolása, chronologiailag, a teremtetés előadásában mindig előbb ábrázolandó a megtestesülésnél. Ez eszme a XV. században támadt és Michel Angelo és Raphael műveiben nyerte legfenségesebb kifejezését	110	II	I
Atya-isten főjellege az emlékezés, fia-istené az értelmiség, a szent léleké a szeretet. Ez a Sz.-Ágoston s a legtöbb egyházatya tana	112	II	I
Atya-isten, mondja Didron, vagy éppen nem fordul elő plasticai emlékeken, hogy ha előfordul is, egyedül testének kis részével	109	II	I
Atya-isten megjelenésének leírása hiányzott a képzőművészet érzékét nélkülöző zsidók szent iratában (ó-szövetség)	110	II	I
Atya-isten és Krisztus ugyanazonosságáról a szentírás több helye szól	110	II	I
Augsburgi-dom egyik szentély-ülésén syrén látható, mely a pécsihez igen hasonlít	17	II	I
Augusztus, császár, Suetonius állítása szerint, a kényelmetlen ruházat miatt lemondott az edző római szokásokról	168	I	II
„Aurea gemma“ című könyvből vette Herrad: kosmologiai, csillagászati, geographiai stb. jegyzeteit	13	II	I
Aurelianus Victor-nak »de Caesaribus« című könyvében olvassuk, hogy a keresztények Volusianus kedvét keresték, mivel a legszegényebb eltemettetéséről is intézkedve volt	67	II	I
„Aurora“ Riga Péteré, melynek a XII. és XIII. századból való három példányát a hohenfurti (cseh) zárdában őrizik	127	I	II
Autographiái a vajda-hunyadi várnak, a bécsi építészeti »Bauhütte«-ben	61	I	I
Autunban a székesegyház kapuzatán szobrászati mű van, mely byzanti diptychonokra nem emlékeztet, hanem igenis byzanti festvényekre. (Viollet le Duc. Sculpture cz. cikke)	159	I	II
Autuni felirat első szavai szólanak az isteni viznek halhatatlan forrásáról, melyben születnek az isteni ichtus fiai, — s aztán, — vegyék a szentek megváltójának édes eledeleit és egyék meg vágygál, az Ichtüs-t, melyet kezökre teendének	96	II	I
Autuni görög felirat, melyet Pitra bibornok fedezett föl, bármikor vésetett is köbe, oly régi zamatu, hogy azt Irenaeus görög-gallicai iskolája viszhangjának lehet tartani	96	II	I
Auvergneben, Nivernois-ban és Berry-nek egy részében byzanti hagyomány után élt a szobrászat, míg a díszítés a gallo-római jelleget megtartá	161	I	
Auvergni-i építészeti iskola Mertens szerint	156	I	
Auxerri szoptató syrént S. Bazil is idézi és azt ördögi syrének, »Syrénes doemonica« nevezi.	16	II	I

Auxerri szt.-Istrán templom kapuzatán gyermekékszoptató Syrén látható	16	II	I
Avanzo és Altichiero Paduában (a falfestészetre vonatkozólag) csak üde alapon vázoltak, a finom bevégzést pedig nem fresco-festékekkel adták hozzá.	90	II	I
Azara-mellkép, mely hajdan Azara birtokában volt ma, Párisban, a Louvrebán van elhelyezve; régi aláírásából N. Sándor, Fülöp fia a makedoni, még ma is látható	65	II	II

B.

Babylloniak és Dániel. (Gens hee crudelis facit in mortem Danielis). Heinecke-féle szegények bibliája.	123	I	II
Bacchans; cameo, melyet Pulszky F. a bécsi világkiállításon kiállított, kétrétegű onyx.	71	II	II
Bacchans-nő; szobormű, Ráth György Bécsben kiállított gyűjteményéből.	55	II	II
Bachus-mellkép, bronce, melyet Pulszky Ferencz Bécsben kiállított.	71	II	II
Bácsi-erőd ásatása és tanulmányozása Henszlmann felügyelete mellett 1870. és 1872-ben történt.	164	II	II
Bácsi-erőd és erődített táborrajzai a bécsi kiállításon kitették.	164	II	II
Bácsmezei várnak nyolcz tornya van.	166	II	II
Bácsmezei erőd donjonjának egyik ablakán a pólyát (a címer paizsát) két paizsra elkülönítve látjuk.	130	II	II
Bakaes Tamás esztergami érsek casulája, mely a bécsi kiállításon kitették.	190	II	II
Bakodi lelet 1859. sept. hó 22., négy lábnyi mélységben találtatott, Kunszt József kalocsai érsek birtokán	109	II	II
Balduin gróf és mások vezérlete alatt a keresztések beveszik Antiochiát 1098.	157	I	II
Balduin császárt is követte Joserand tengerentuli utjában.	148	I	II
Balduin, salzburgi érsek a gurki dómot 1042-ben szentelte föl.	65	I	I
Ballagó oroszlán, fölötté három csillag, metszett mű.	238	II	II
Ballagó oroszlán; metszett kö.	238	II	II
Ballista, nyilazó-gép, mely a régiek hajóin volt alkalmazva.	57	II	II
„Baptismus Christi“. Fit via dilutis Christi baptisma salutis. — Ábrázolás és felirat a klosterneuburgi oltárakványon.	114	I	II
Baptisterium domborművei a spalatoi székesegyházban (Eitelberger).	349	I	II
Barabás apostol levele a II. század elejéről.	110	I	II
Baráthegyen talált valamennyi embercesont a m. földtani társulat 1874. apr. 8-án tartott ülésén lett bemutatva.	11	II	II
Barbariano (szent) az ötödik század kezdetén a calixtusi cripták fölött remete-életet élt.	69	II	I
Barbarok első (410) és második betörése (457) Rómába roppant károkat és pusztítást okozott; de, hogy a coemeteriumok ez által szenvedtek-e bizonytalan.	47	II	I
Barbarossa Frigyes plasticai képe.	200	I	
Barberini bibornok, 1634-ben a máltai rend költségén adta ki Bosio nevezetes munkáját.	30	II	I
Bárka, melyben a régiek Noét ábrázolták az emlékeken, nem egyéb négyeges ládánál, kivéve Bosiónak egy rajzát, melyen oroszlánfővel körülvett hordót szemlélünk. (Garucci).	127	II	I

Barletta (Alsó-Olaszország) városában áll maig <i>Theodosius colossalis</i> bronce-szobra. Legjobban ismertették: <i>Schulz</i> és <i>Quast</i>	304	I	II	lap köt. rész	Beg Muhy Muchliry Dervis rokona írta a <i>pécsi székes-egyház nyugati kapuzatára a török mondatokat</i>	3	II	I	lap köt. rész
Baronius a katakomba szót: cate tumba-nak javasolja írni.	22	II	I		Begon conquesti apát (1099—1118,) ereklye-tartója a <i>conquesti</i> templom kincstárában. <i>Darcel Alfred</i> értekezett róla	234	I	I	
Bartalics Mihály pécsi szobrász készítette a <i>pécsi Apostol-szobrokat</i> , melyek 1854-ben állítottak fel.	1	II	I		Beham Sebald és Bartel testvérek, az ugynevezett »kis mesterek« (Kleinmeister) sorába tartoznak, nevet szerezvén maguknak kis mérvű réz- és fametszeteik folytán		II	II	
Bartoli Sancti! »Veteres arcus Augustorum« <i>Romae</i> 1690.	46	171	I	II	Beiktatási jelül a byzanti cs. uralommal szövetséges s annak alávetett barbár főnökök számára koronát küldött a byz. császár. (<i>De Linas</i>)	333	I	II	
Basilikák szélessége a román templomokénál nagyobb; mert ez utóbbiak eleinte nem voltak boltozva	54	I	I		Béka , papiruson ülve, <i>Brugsch</i> szerint, számtalan évnök jele	33	II	II	
Basilikos -nak oly kelme nevezetett a byzantiaknál, melybe a császár képe volt szöve.	175	I	II		Béketartásra kötelezi magát a papság és a nép a maconi 3 napig tartott synoduson 1153	147	I	II	
Basilius és Cyrrillus a bibliai állatok és a pogány mythos alakjai közti különbséget kiemelik.	11	II	I		Béla (III.) király, a pécsi püspöki megyét rendezi, s annak jövedelmeit szaporítja	3	I	I	
Basilius (szent) szerint, a syrénnek bizonyos éneklő nők	11	II	I		Béla (III.) király szabadalmi okmánya, <i>Pécs</i> városára vonatkozólag, melynek kiadását <i>Calanus</i> pécsi püspök eszközölte ki	2	I	I	
Basilius (szent) írja, hogy <i>Ázsiában Péter és Pál</i> apostolok festett és szobrászati képei léteztek, s hogy ez az apostolok idejéből származott	138	II	I		Béla (III.) király, a fehérvári templomot újra építette, melynél a négy-tornyos elrendezés megtartott	90	I	I	
Basilla hires mátyrnő	31	II	I		Béla (III.) fehérvári templomának rajzát adja azon bécsi krónika, mely 1358-ban készült	94	I	I	
Basilla (szent) temetője	33	II	I		Bélával (IV.) <i>Bertalan</i> pécsi püspök jelen volt a saji útközetben s vele <i>Dalmatiába</i> és <i>Olaszországba</i> menekült	155	I	II	
Basilla - (szent) temető temploma keletkezését a II. századba teszik, és szent <i>Hermesének</i> nevezik	35	II	I		Belgiumi és <i>rajnvidéki</i> castellumokban találták a legrégibb római mellives fibulákat	118	II	II	
Báth-monostori zárda leírása	158	II	II		»Βελοποινα« című műve alexandriai <i>Heronnak</i> , melyben a ballistát (nyilazó-gép) leírja	57	II	II	
Báthmonostori grangiát a tatárok 1241-ben elpusztították	26	II	II		Bemutató a törvény szerint. — <i>Heider</i> összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában. (<i>Ante legem-korszak</i> .)	118	I	II	
Báthmonostori grangiatemplom főoltára igen nevezetes	160	II	II		Benedek (XIV.) pápa a vaticani könyvtárban keresztény muzeumot alapított	28	II	I	
Báthory István nádor, 1225-ben, a <i>pécsi székesegyház</i> kincseivel menekülő kanonokoktól, a kincset elvette	6	I	I		»Benedictiones Jacob.« Nos redimens agnus ex Juda fit leo magnus. — Ábrázolás és felirat a kloster-neuburgi oltár-rakványon	115	I	II	
„Bauhütte“ , a <i>vajda-hunyadi vár</i> ábrázoló autographiákkal	51	I	I		Benigne (szent) sírjának leírása	141	I	II	
Bayeux-i kárpit okon volt látható a legrégibb kengyelvas rajza, mielőtt a verébi kengyelvasat fölfedezték volna	123	II	II		Benigne (szent) koporsóján valószínűleg az egyik oldalon <i>Krisztus</i> születése, a másikon pedig szenvedése volt előadva	141	I	II	
Bayeux-i kárpit a XI. századból, mely <i>Hódító Vilmos</i> történetét adja elő; ezen csűrök-alaku sisak látható	213	I	II		Benigne (szent) sírja, a dijoni al-templom szentélye előtt volt elhelyezve	28	I	I	
Bazil (szent) az allegorikai magyarázat mérsékeltebb iskolájának egyik tagja	111	I	II		Benigne (szent) temploma <i>Dijonban</i> , épült 1001—1015-ig	44	I	I	
Beatrix I. <i>Frigyess</i> csász. neje és <i>Otto friesingi</i> püspök 1158 haltak meg	203	I	II		Benigni (sancti) <i>abbatiam Gregorius</i> , lingonensis episcopus fundavit.	40	I	I	
Beaujeusei Humbert a <i>maconi</i> synoduson 1153	146	I	II		Beni-hassani szikla-sír, az egyiptomi ó-birodalom művészetének nagyszerű példánya, mely másolatban a bécsi kiállításon látható volt	23	II	II	
Becker, Iszákot (biblia) azon véres áldozat jelének tartja, melylyel <i>Krisztus</i> önmagát felajánlotta atyjának, s innen következteti, hogy <i>Iszák</i> áldozata kapcsolatba hozható az eucharistia nem-véres áldozatával	98	II	I		Benko építész készítette a pécsi sírkamarák rajzát	81	II	I	
Becket szent <i>Tamás</i> casulája a lyukasztott-csűrök alakját mutatja	97	II	II		Benndorf értekezése: »Passio sanctorum quatuor coronatorum.«	156	II	I	
Bécsi császári könyvtár -ban a »Genesis«-t tárgyzó görög könyv létezik.	342	I	II		Benozzo és mások falképei, melyekről a felső réteg festékeikkel lehuflott, az alsó rétegen a vörös rajzot mutatják	91	II	I	
Bécsi arany-csészék , melyeket hazánkban a Bánságban találtak, csattal vannak ellátva és vagy byzanti vagy perzsa műhelyből kerültek ki	114	II	II		Benvenuto Cellini szerint <i>Pollajuolo</i> (aranyműves) oly nagy volt művészetében, hogy sok szobrász és festész, rajzait mintául használta	218	II	II	
Bécsi képes krónika , mely 1358-ban készült, III. <i>Béla</i> fehérvári templomának távlati rajzát adja	94	I	I						
Beda (venerabilis) művei	13	II	I						
Beda (venerabilis) mondja, hogy <i>Noe Krisztus</i> -hoz mindenben hasonló	126	II	I						
Beégetett festészet (encaustica) a <i>stabii</i> , <i>herculanumi</i> és <i>pompéi</i> falfestményeken sehol sem fordul elő	86	II	I						
Befalazott al-templom bejáratát, szent <i>Márk</i> templomában 1580 körül fedezték fel	56	I	I						

- Berald gróf** kísérté negyedik spanyol utjában *Bertalan* pécsi püspököt, mely utóbbi ez alkalommal arragoniai *Jakab* a jegybér iránt is végezett. 151 I II
- Berenike**; hárm-as-rétegű onyx-cameo, melyet *Pulszky Ferencz* a bécsi világkiállításon kiállított 69 II II
- Bernárd** (szent) erélyesen kikelt a sárkányok, basiliskok stb. ábrázolása ellen a templomokban 18 II I
- Bernini** legjobb szobrainak redőzetét a *Pallas* promachos-tól vette (*Minerva*, mint előharczos a csatában) 51 II II
- Berry** egy részében, *Nivernois*-ban és *Auvergne*-ben byzanti hagyomány után élt a szobrászat; míg a disztés megtartá a galló-római jelleget 161 I II
- Bertalan** pécsi püspök *Béla* (IV.) királyljal jelen volt a saját ütközetben, s vele *Dalmatiába* és *Olaszországba* menekült. 155 I II
- Bertalan** pécsi püspöknek okiratilag bebizonyított (III. *Honorius* okmányai) tudományhiánya nagy befolyással volt az általa megrendelt domborművek jelentékenységre 150 I II
- Bertalan** pécsi püspök, *Calanus* utódja (1219—1252) a pécsi sz.-egyház szobrászati disztését eszközli 5 I I
- Bertalan** pécsi püspök negyedik spanyol utja alkalmával *Burgundiába* ment és a cluny-i zárdában magának sirt rendelt 151 I II
- Bertalan** pécsi püspök, *Barcellonában* összeadván *Jakab*ot és *Jolántát*, 1235 nov. hava előtt *Magyarországra* visszaérkezett 151 I II
- Bertalan** püspök rendelkezése sírhelye tárgyában 152 I II
- Bertalan** pécsi püspök 1252 lemond a püspökségről és a clunyi zárdába vonul 153 I II
- Bertalan** pécsi püspököt (1219—1252) II. *András* király, *Jolánta* leányának eljegyeztetése ügyében (az aragoniai királyljal), szerzett érdemeiért terjedelmes birtokkal ajándékozta meg 2 I I
- Bertalan** püspök járatlansága a typológiában 140 I II
- Bertalan** pécsi püspök nemzetisége (1219—1145). L. a pécsi domborművek nemzetisége 146 I II
- Bertalan** pécsi püspök 1234-ben kelt okiratában, melyben kijelenti, hogy a cluny-i zárdában kíván eltemettetni, felvilágosítást ad származásáról 146 I II
- Bertalan** pécsi püspök, ha *Lorain* állítása igaz, *Jolánta* magy. királynénak rokona volt 148 I II
- Berti Gáspár** mathematicus vette föl *Bosio* munkájához, a római temetők rajzait 30 II I
- Berzei István** az apáti széken közvetlenül követte *Brancioni Istvánt*, ki női részről nagybátyja volt 148 I II
- „**Bestiarium**“-oknak nevezettek azon könyvek, melyekbe a sz. írás helyeivel viszonyba hozott állatokat rajzoltak 126 I II
- Betakart** fejjel jelennek meg a matronák az ó-ker. világban. (*Falke* »Mitth.« 1861) 213 I II
- Bethel** város gyermekei *Helysaeussal*. (Percutit ira dei derisores helysei.) *Heinecke*-féle szegények bibliája 123 I II
- Bethlehem**i gyermekgyilkolás. — *Heider* összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában. (Tempus gratiae.) 118 I II
- Bethlehem**i gyermekgyilkolás, a pécsi domborműveken 233 I
- Bethlehem**i gyermekgyilkolás helyes typológiában *Athalid*-val köttetik össze, ki a királyfiakat megöleti, — és *Saul* király papgyilkolásával 138 I II
- Bethunban**, a XVI. sz. drámai előadásában, egy jelenetben, *Judds* árulását párhuzamba tették *Dalila* árulásával 136 I II
- Bhavani** indus istennő nemcsak a termékenység, hanem a győzelem istennőjének is tekintetik 255 II II
- Bhavani** indus istennő neve a hellen *Demeter* istenségre emlékeztet, midőn mindkettőt összeköttetésbe hozzák a termékenységgel 255 II II
- Bianchini** kiadta az 1751-ben a *priscillai* temetőben talált koporsó azon rajzát, mely a három keleti bölcset ábrázolja, s a mely a pécsi síralagban lévőhöz hasonlít 79 II I
- Bianchini és Muratori**, a *veronai* codex egy töredékét ily czim alatt adta ki: »Enarratio symboli pseudo-athanasiani.« 25 II II
- „**Biblia picturata**“ a typologicus könyvek negyedik neme, melyet *Heider* ismertet. Kettő a bécsi császári és kettő a nagy párisi könyvtárban van 126 I II
- Biblia** legrégibb alexandriai fordítója a héber kikajon szót »koloquin«-tel adja vissza, mely a vad-tök egy fajtát jelenti 135 II I
- Bibliai** feliratos képeket idéz *Grimouard*, melyekben *József* nemcsak *Péter*, hanem maga *Krisztus* előképeként van feltüntetve, sőt néha annak nevelő apjával is párhuzamba tétetik 142 II I
- „**Bibliotheca Cluniacensis**“ *Paris* 1614 a *brancioni* nemeseket, mint a cluny-i zárdá szomszédjait emlegeti 146 I II
- Bibor latus clavus** és **augustus clavus**, az állás tekintélyét jelölte a rómaiaknál 237 I II
- Bibor-Clavus**, a consulok széles szalagja 237 I II
- Biborszin** használata *Byzanczban* olykor halálbüntetés terhe alatt tiltatott 175 I II
- Bink német** festész 229 II II
- Bivaly-szarvak** művészileg kidolgozva, az esztergomi egyházi kincstárban, melyekben jelenleg szentelt olajakat őriznek 181 II II
- Bizonnyíték** arra, hogy a leszármaztatott mérvek meghatározásánál nem a *gurki*, hanem a *dijoni* egyház méretei szolgáltak a pécsihez alapul. 83 I I
- Blanchini József** szerint, a tudósok a XII. sz. előtt leonini verset nem csináltak. (Hist. Eccl. quadrip. Ind. Tab. I. Saec. 2 p. 455.) 260 I II
- Blasius-féle** kolostor 1805-ben feloszlattatván, több tagja, a *karinthiai* szent *Pál*-féle monostorban keresett menedéket 407 I II
- Blasius-féle** kolostor 3 casulája, melyek a sz. *Pál*-féle *karinthiai* kolostorba vitettek 207 I II
- Blouse (francia)** a rövid tunicából származott 220 I II
- Bő-nadrág** (gallia braccata) melyet a gallusok, a későbbi kor legionariusai is hordtak 171 I II
- Bő-ujju tunica** nem a XI. vagy XII. sz. találmánya 212 I II
- Bock a guarrazari** koronákat, *Theodolinda* királyné ajándékait, a *bakodi* és *petreosi* lelet tárgyait összefoglalja és ugyanazon nép (*goth*) teremtményének mondja 115 II II
- Bock Ferencz** is értekezett a *romániai petreosi* kincsekről 104 II II
- Bock** nem támadja meg azon traditiót, hogy a királyi palást egy, a Sz. *István* korában készített casulából eredt 94 II II
- Bock Ferencz** leírta az *esztergomi* egyházi kincstár egyes emlékeit 180 II II

Bock Ferencz , a magyarországi aranyműesség meghonosítását, helytelenül, csak <i>Zsigmond</i> király korába helyezi	162	II	II	Bordier et Charton » <i>Franciaország története</i> «-ben másolva van azon lovas-szobrocska, melynek alakja a laterani mosaikon levő <i>Nagy Károly</i> képéhez hasonlít	195	I	II
Bock Ferencz : » <i>Bischöfliche Inful des Stiftes Admont</i> « stb. czikkeiben a püspöki mitra alakjának változásáról szól	204	I	II	Borkanecó	238	II	II
Bock a bécsi » <i>Mittheilungen</i> «- IV. k. 1859-ik évfolyamában a magyar koronázási köpeny kelméjét magyarázza	176	I	II	Bosio Antal szül. 1576 körül <i>Máltában</i> , 1592-ben <i>Rómban</i> volt de <i>Winghe</i> társaságában	30	II	I
Bock : » <i>Die Kleinodien d. heiligen römischen Reiches</i> « című könyvében a magy. koronázási köpeny kelméjét magyarázza	176	I	II	Bosio felhasználta <i>Grimaldi</i> adatait, midőn a coemeteriumokról irt	30	II	I
Boeskor-czipő , melyet <i>Oberflachtban</i> (<i>Württemberg</i>) találtak. (<i>L. Hauptmann v. Dürich und Wolfgang M.</i> : » <i>Die Heidengräber am Lupfen bei Oberflacht</i> «	214	I	II	Bosio felhasználta <i>Alfarano</i> adatait is a római coemeteriumokról	30	II	I
Bodenbach közelében talált agyagedény, melyet <i>Lindenschmidt</i> ismertet munkájában	12	II	II	Bosio egész külön könyvet szentelt a vatikáni temetőnek és sz. <i>Péter</i> sirjának	31	II	I
Boettiger : » <i>Die Tektonik der Hellenen</i> « cz. művében a szövetek idomainak befolyásáról beszél, a hellen épít. ornamentikára	242	I	II	Bosio Antal , <i>Rossi</i> , a római földalatti temetők <i>Columbus</i> -ának nevezi	27	II	I
Bohemond és mások vezetése alatt a keresztesek 1098. beveszik <i>Antiochiát</i>	157	I	II	Bosio a halat az ártatlanság jelképének mondja, s titkos jelentését az egyház-atyák szerint fejtegeti	97	II	I
Boissière állítása, a római lábnak alkalmazásáról, a középkori építkezéseknél	32	I	I	Bosio , egyetlenegy a történetben ismeretes sir-csoportot 1619-ben talált	40	II	I
Bokáig érő talarist (<i>Χιτων ποδήρης</i>) viselnek a nők az ó-ker. Sarkophagokon	170	I	II	Bosio közé tette a calixtusi temető egyik arcossolium festvényét, melyen a bálványnak imádását megtagadó babyloni ifjak szemközt vannak állítva a megváltót anyja ölében imádó mágusokkal	129	II	I
Bölcsek -nek nevezendők a <i>Jézus</i> imádására jelentkezett keletiek és nem királyoknak	232	I	II	Bosio egy katakombai képen levő alakot profétának tart, ki jobbját, a gyermekét ölében tartó b. szüz felé emeli; a b. szüz két torony-félére támaszkodik	226	I	II
Boldetti 1720-ban adta ki: » <i>Osservazioni sopra icimisteri d' S. S. Martiri ed antichi Christiani di Roma</i> « cz. munkáját	28	I	II	Bosna asszony , sz. <i>Jakab</i> martyr tiszteletére ereklyetartót (capsa) készítettett, mely a zárai dóm kincstárában van elhelyezve (vertmű)	354	I	II
Boldetti főfeladatául tekintette, hogy az egyháznak a martyrok körüli nézeteit igazolja	28	II	I	Boszorkánylátat (<i>Drudenfuss</i>) képvisel a spalatoimedenczén, a közepesillag öt ágával (<i>Eitelberger</i>)	349	I	II
Boldetti , <i>Domitilla</i> temetőjében találta azon bronzlemezt, mely <i>Péter és Pál</i> egyesített arczképeit tünteti fel; egyike a legrégibb példányoknak s jelenleg a vaticanban őriztetik	137	II	I	„ Botrus in vecte .“ <i>Vecte crucis lignum botro Christi lege signum</i> . — Ábrázolás és felirat a <i>klosterneuburgi</i> oltárrakványon	115	I	II
Boldetti , XI. <i>Kelemen</i> pápának egy, a keresztény feliratokat magába foglaló külön muzeum felállítását ajánlotta	28	II	I	Bottari a pávát a bűnbánás jelképének akarja tekinteni	158	II	I
Boldetti kanonok a római Coemeteriumokról művet irt, de nem használta sem a helyszíni, sem az időszertint rendszert kellőleg	28	II	I	Bottari praelatusra bizta XII. <i>Kelemen</i> pápa a <i>Bosio</i> könyvéhez szükséges illustratiók kiadását	28	II	I
Boldetti 1720-ban talált egy, a történetben ismeretes sir-csoportot <i>Róma</i> körül	40	II	I	Bottari oly sirkamrákat talált, melyek minden sarkán volt egy-egy (martyrvért, vagy üledéket tartalmazó) edény	119	II	I
Boldetti a felirások utamatatása nyomán a martyrok vérért tartalmazó csészék egy részét ivó-edényeknek tartja	119	II	I	Bottari kiadta <i>Junius Bassus</i> koporsójának rajzát	113	II	I
Boltozata a pécsi székesegyház felső templomának, hihetőleg még <i>Zsigmond</i> püspök (1473—1505) idejéből	15	I	I	Bottlegourd (angol szó); magyarul lopótök; ez lehetett azon növény, mely <i>Jónás</i> próféta könyvében említetik	134	II	I
Boltozat viselésére, a pécsi székesegyház falai, nem voltak tervezve	24	I	I	„ Boukoleon “ -nak nevezett csász. palota csekély maradványán (<i>Constantinápoly</i>) két oroszlán fordul elő	353	I	II
Boltozott járdát építettek a mult században a pécsi sirkamrához, hihetőleg a felfedezés alkalmával	80	II	I	Boukranion (ökör koponya), melyet a templomok friesébe helyezve építészeti diszként használtak	294	I	II
Boltsüveg (kappe, lunette, triangle de route.)	85	I	I	Bourbon-liliom , melynek kehelynélküli viráglevele csak hármas, míg a természetes liliomnak hat levele van	243	I	II
Bonfinius ismerte azon feliratos római követ, melyet a bécsi vár romjaiból ástak ki, de ismét elveszett	171	II	II	Brahmanok és buddhisták <i>svastika</i> -nak nevezik a régi keresztények tetragrammáját	147	II	I
Bonipertus püspök	1	I	I	Brancioni nemeseiket, mint a <i>cluny-i</i> zárda szomszédjait a » <i>Bibliotheca Cluniacensis</i> « is emlegeti	146	I	II
Bonus eventus , szobormű. <i>Ráth György</i> Bécsben kiállított gyűjteményéből	55	II	II	Brancioni Josserand le <i>Gros</i> a <i>maconi</i> synoduson 1153.	147	I	II
				Brancióni István női részről <i>Berzei István</i> nak nagybátyja volt, kit előbbi, az apáti-székből (<i>cluny</i>) közvetlenül követett	148	I	II
				Brankovics-család tagjai, <i>Frusca-Gora</i> táján, <i>Szerém-megye</i> hegységében 12 kolostort alapítottak, s ez építkezés a szerb építészeti tevékenység második korszakának tekinthető	82	II	II

„Brasse“, mélyedési domborműben vésett érc-sírtábla angol neve, mely a XIII. sz. 2. felében került Angliába	267	I	II	lap köt. rész
Brasseur de Bomburg egy munkájában repülő-golyóról tesz említést, melyet Palenque-ben (Mexiko) egy ajtó fölött találtak	260	II	II	
Braunschweigi falképek előfokának tekinthetők a Salzburgiak (Heider)	329	I	II	
Braunweileri képek pálhamezőkre vannak osztva	339	I	II	
Bredwardine scott báró, Scott W. „Waverley“ regényében, jogai közé számítja: minden csata után lehúzhatsz a király „Caligái“-t	214	I	II	
Bresciai-codexben Krisztus-féle monogrammakkal találkoztunk	151	II	I	
Bresciai koporsó domborművén egy, a csillagos égből kinyúló kéz tartja üstökénél fogva Habakukot	108	II	I	
„British muzeum“ ritka felfogású assyriai oroszlánaira emlékeztet a klosterneuburgi oltárrakványon a Sámsonnal küzdő oroszlán	137	I	II	
Bronce-gyűjteményeink kincsét, unicumát képezi egy tárgy, mely a középkori nyakvérthez leginkább hasonlít	18	II	II	
Bronce-lámpa, lovon ülő imperator alakjában. Szobormű, Ráth Károly Bécsben kiállított gyűjteményéből	55	II	II	
Bronze-Madonna leírása, mely Bécsben ki volt állítva	202	II	II	
Bronze-öntési gyakorlatot, Lindenschmidt szerint, az antik nemzetektől kell származtatnunk; ezt tanúsítják a rajna vidékén felfedezett nagyszámu sírok	12	II	II	
Bronce-korszakban már az aesthetikai érzet is működik, midőn valamely fegyvert, vagy edényt mindenféle egyszerű geometriai vonalokkal, később pedig szabadon rajzolt alakokkal is díszítették	4	II	II	
Bronze-kor, mely már Homer idejében szerepel, s ebben a kőszeközöket lassan bronce-eszközök, a durva agyag-edényeket kőrongyon készítették helyesítik	3	II	II	
Bronze-szék őriztetik Párisban a Louvre-ben, mesterének sz. Eligius tartják; első tulajdonosa Dagobert király volt	250	I	II	
„Bronzi di Ercolano e contorni“ cz. Nápolyban 1771. megjelent mű a törpék és bohócok képével	283	I	II	
Brüggei timárok a magyarországiakhoz hasonló pályákkal éltek ezimperiaiszaikon	128	II	II	
Brugsch, az Egyeden talált áldozati kancsó keletkezési idejét a Ptolomaeusok korába helyezi	31	II	II	
Brugsch szerint, béka, papyruson ülve, számtalan évet jelentett az egyiptomiaknál	33	II	II	
Bruno, dijoni püspök	40	I	I	
Bruno Eveque de Langues	43	I	I	
Bruno, dijoni püspök	26	I	I	
Bruno S. Astensis	260	I	II	
Bucher: „De Doctrina Temporum“ Antwerpen 1634	25	II	I	
Buchingham herczegnek adta el Rubens hires gyűjteményét	243	II	II	
Budai ferenczrendiek misehelyéről tanuljuk ismerni a XIV. századbeli kelyhek alakját	174	II	II	
Buddha, ábrázolva, homloka közepén rendesen nagy gyöngyök vagy drágakövekből szerkesztett függőléket visel	253	II	II	
Buddha, azaz a felvilágosodott, a Sakijak királyi családjából származott. Született 623; meghalt 543-ban Kr. e.	252	II	II	lap köt. rész
Buddha, lotus virágon ülve	253	II	II	
Buddhismus ugynevezett Nirvana-ját Carrere nem veszi a tökéletes megsemmisülésnek, hanem, Mohl-lal együtt, egyesítésnek az istenséggel	252	II	II	
Buddhismus és Brahmaisumus Indiából Járda is elszármazott	253	II	II	
Büdingen-értekezése: Passio sanctorum quatuor coronatorum	156	II	II	
Bulgariu a szittyáknak tulajdonítja a kurganok sírhalmain látható szoborműveket	102	II	II	
„Bullettino di Archeologia“ Cristiana dal Cav. Gio. Batt. de Rossi. Rossi folyóirata	39	II	I	
Bunekmair a német renaissance-kor festésze	229	II	II	
Bunsen: „Aegyptens Stelle in der Weltgeschichte“	76	II	II	
Bunsen magyarázatot írt Guttensohn és Knapp azon rajzához, mely a laterani mosaik után N. Károlyt ábrázolja. (Denkmale der christl. Rel. od. Samml. der allt. Kirchen und Basiliken.)	195	I	II	
Buon, malamoccoi kalmár, ki szent Márk tetemét harmadmagával hozta Velenczébe Alexandriából	53	I	I	
Buonarotti Michel Angelo műve a bécsi kiállítás magyar osztályában	205	II	II	
Buonarotti szerint a római egyház különös törekvése volt a két apostolfőnök valóságos képének föntartásában; ezt igazolják a régi festvények és mozaikok	136	II	I	
Buonarotti segítségére volt Boldetti kanonoknak a római temetőkről írt munkájánál	28	II	I	
Buonfresco-nak keletkeztét és győzelmét, az addig dívott falfesték fölött, Olaszországban 1400 körül érték el. (Ilg szerint)	90	II	I	
Burgundi építészeti iskola Mertens szerint	156	I	II	
Burgundi építészeti iskola Viollet le Duc szerint	156	I	II	
Burgundi építészeti iskola, a XIII. században szakított a byzanti plastikai hagyománnyal, s az új irány Viollet le Duc állítása szerint ekkor keletkezett	156	I	II	
Burgundi és champagnei festészeti iskolákban a byzanti plastikai hagyománnyal a XIII. sz. szakítottak	156	I	II	
Burgundi szerzetesek keletiekké lettek az építészeti diszitményben, hanem gallok maradtak a szobrászatban	159	II	I	
Burgundi művek: ezüstbe öntve és ciselirozva, melyek völégényt és menyasszonyt ábrázolnak	210	II	II	
Burgundi sisak Andrássy Manó gróf tulajdona	225	II	II	
Burgundi sisak, Migazzi gróf tulajdona	225	II	II	
Burgundiában a szobrászat a XII. század kezdetén épp annyira haladott, mint a diszitmény	159	I	II	
Burscheidi parochiális templom kettős keresztje, mely a Maastricht közelében volt, a keresztes urak zárdájából került ide	143	II	II	
Bustum, magán hely volt a rómaiaknál a holttestek elégetésére	41	II	I	
Buzogány-balta, elefántesont-munkával kirakott nyéllel. Kiállította Bécsben Kubinyi Ferencz	233	II	II	
Byssus marinus nő az anconai vidék legnagyobb kagylóján, mely hat hüvelknyi hosszú	177	I	II	
Byzancban a köntösöknek czifra alakzatu ékítése dívathan volt. A „Menologium Basilicanum“-ból másolt táblán ugyanis, két, sz. Dorotheust gyöttrő poroszlót látunk czifra alakzattal ékített köntösben	190	I	II	

Calixtus pápa arcképe egy üveg csészén, melyről <i>Bianchini, Boldetti, Moretto és Perret</i> irtak.	122	II	I
Calixtus pápa első, nyugalmas éveiben készült a <i>calixtusi</i> temető azon két szobája, melyeknek rejtélyes festvényei a keresztelest és eucharistiát adják elő.	65	II	I
Calixtusi öt kamra falképein a feltámadás fő jelképének <i>Jónást</i> tekintették.	164	II	I
Calixtusi temetőnek arckép-féle szentjeit csak későbbben festették falra.	104	II	I
Calixtusi temetőben fedezték fel a lyrán játszó <i>Orpheust</i>	103	II	I
Calixtusi temető egy koporsóján <i>Lázár</i> oldalán látjuk a borrá változott víznek csodáját és <i>Habakukot</i> , ki a sértetlen Dánielnek kenyeret nyújt, mi az eucharistia kenyere- és borára emlékeztet.	102	II	I
Calixtusi temető falfestvényei arról tanuskodnak, hogy a harmadik század beállta táján a képek symbolismusa megalapodott a bibliának bizonyos számú történelmi és parabolikai jeleneteiben.	102	II	I
Calixtusi öt cubiculum előadásainak szemléléséből világos, hogy a kenyér és hal-féle vacsora itt mindig a csodás sorozás emlékéhez van kötve, mert a kenyérkas itt mindenütt előfordul.	98	II	I
Calixtusi temető A ² kamrájának triposán (a falfestvényen) három kereszttel jelzett kenyeret és nagy halat látunk.	95	II	I
Calixtusi öt cubiculum falain előforduló falfestvények, kivéve az antik modorú diszitményeket, csaknem kizárólag a keresztelest és az urvacsorájára vonatkoznak.	93	II	I
Calixtusi temető második areája hosszában 150, szélességében 125 régi római lábat tesz ki <i>Rossi István</i> szerint.	58	II	I
Calixtusi temető első areájának építkezési negyedik korszakát főleg az arcossolium jellemzi.	57	II	I
Calixtusi temető első areájának építkezési idejét <i>Rossi István</i> öt korszakra osztja.	55	II	I
Calixtusi temető öt cubiculumában <i>Rossi</i> felmutatja a keresztény festészet második korszakának legvilágosabb példányait.	51	II	I
Calixtusi temető másod. cubiculumában <i>Noe</i> négyoldalu ládában állva, kezét égfelé emelve van ábrázolva.	78	II	I
Calixtusi temető harmadik cubiculumának keretdiszei igen hasonlítanak a <i>pécsi</i> sírkamra hátsó falának keretdiszeihez.	78	II	I
Calixtusi temető egyik sírkamrájában azon festvény, mely a <i>Mózes</i> által megütött sziklát ábrázolja, — kezdete a mysteriumbeli láncolatnak.	93	II	I
Calixtusi coemeteriumot 821. után végképen elhanyagolták, s nevét összetévesztették a <i>Prætextatus</i> -félével.	70	II	I
Calixtusi temetőt 303-ban <i>Diocletian</i> alatt elkobozták, miért is a keresztények a temető első areáját földdel betöltötték.	68	II	I
Calixtusi temető harmadik és második areája, a harmadik század második felében épült ki, s ekkor nyerte oszlop- és márványdús emlékeit.	68	II	I
Calixtus , <i>Zefirinus</i> pápa 197-ben <i>Anziumból</i> meghívta, diaconussá tette és átadta neki a klerus és temető fölötti kormányt.	63	II	I
Calocerus (szent) a <i>calixtusi</i> temető harmadik areájában volt eltemetve.	60	II	I
Calocerust és <i>Parteniust</i> <i>Anatolia, Emilianus</i> consul (249) leánya megbízta, hogy vagyona jövedelmeit jámbor adakozásokra fordítsák	66	II	I
„ <i>Calvária</i> “, vagyis azon remek díszmű leírása, mely az <i>esztergami</i> kincstárban őriztetik	214	II	II
Camelaneium , infula, almuccia volt alkalmasint kezdetben a főpapok fejtakarója	186	I	II
Camesina Albert : »Der Altaraufsatz im regul. Chorrenstifte zu Klosterneuburg, ein Emailwerk des XII. Jahrhunderts, angefertigt von Nicolaus aus Verdun; aufgenommen und dargestellt von Albert Camesina, beschrieben, und erläutert von dr. Gusztav Heider«	113	I	II
Camisol-ok készítésére <i>Tarentben</i> bizonyos kagyló rojtját használták	177	I	II
Canelirozása a pillérek- és pilastereknek a <i>burgundi</i> építészeti iskolában	156	I	II
Canelirozott 12 oszlop a <i>san germanoi</i> templomban	91	I	I
Canon-nak nevezzük (a művészetben) a <i>typus</i> körébe tartozó arányoknak, mérvek és számok szerinti szabályozását	45	II	II
Canopus , melybe az <i>egyptomiak</i> a mumiák belét elhelyezték. Egy keleti alabastromból készült ki volt állítva a <i>bécsi</i> kiállításon is	29	II	II
„ <i>Capsa</i> “ (ereklye-tartó) a <i>zárai</i> dom kincstárából, melyet <i>szt. Jakab</i> martyr tiszteletére <i>Bosna</i> asszony készítettett	352	I	II
Capucium a XIV. század második felében használtatott	212	I	II
Carbone Lajos tiszteletére <i>Sperandio</i> érmet veretett 1482-ben, melyen két halfarkban végződő syrén látható	12	II	I
Carbone Lajos <i>ferrara</i> i tanár volt; meghalt 1482.	12	II	I
Carinus császár uralkodásának kezdetén dühöngő üldözést folytattak a keresztények ellen, mint ezt a <i>szt. Sebestyén</i> martyriumára vonatkozó adatok nagy bizonyossággal tanúsítják	68	II	I
Carli szent Márk templomának felszentelését 1094-re helyezi	52	I	I
Carniol kövön , melyet <i>Vallarsi</i> ismertet, az evangélicus halász, a halat horgonyon tartja, és az ichtus szó a zsinigre és haltestre van írva	97	II	I
Carolus Calvus restaurat <i>Abbatiam S. Benigni</i>	40	I	I
Carpophorus azon négy római szobrász egyike, kik <i>Asklepiostól</i> a tiszteletet megtagadván halálra ítéltettek	156	II	I
Carpophorus hires rabszolgáját <i>Callistus-nak</i> hívták, aki pápává lett	63	II	I
Carrierre Mór ily című művet irt: »Die Anfänge der Cultur u. das Orientalische Altherthum und Religion, Dichtung und Kunst.« <i>Lipscse</i> , 1871.	252	II	II
Carrierre , a <i>Budhismus</i> ugynevezett » <i>Nirvana</i> «-ját nem veszi tökéletes megsemmisítésnek.	252	II	II
Carriere nyilatkozata <i>Buddha</i> képeiről	253	II	II
Castellani , etrusiai zománcz műre hívta fel az archeologok figyelmét	328	I	II
Castellani-féle palota lépcsőjén szakállas <i>Bachus</i> t ábrázoló Herma látható, melynek homlokára <i>Krisztus</i> monogramját vésték	72	II	I
Castorius legendáját <i>Wattenbach</i> adta ki	156	II	I
„ <i>Casula</i> “ arab eredetű szó, befödést jelent	207	I	II
Casula leírása, mely a <i>bécsi</i> kiállításon kitétetett	190	II	II
Cattaracta-nak nevezik a régi coemeteriumok szelelő és világító nyílásait	34	II	I

	lap kőt. rész		lap kőt. rész
Catacombe temetője	32 II I	„Cestopis“, Kollar munkája, melyben a szalvári cas-	92 I I
„Catacombes de Rome“, Perret Lajos munkája, melyet a		tellum rajzával találkozunk	
francia kormány adott ki	29 II I	Chaldaiak polgárosodása a sokkal régebbi egyiptomin	
„Catalogus pontificum“ nevű tábla	25 II I	alapszik	42 II II
„Catalogus Archiepiscoporum Mediolanensium“-ban olvas-		Cham és Noe. (Nuda verenda videt patris dum cham	
suk, hogy a majlandi szt. Lőrincz templomban 449—		male videt.) — Heinecke-féle szegények bibliája . .	123 I II
512-ig négy püspököt szenteltek föl	31 I I	Champagnei építészeti iskola; a XIII. században sza-	
Cata tumba-nak javasolja írni Baronius a katakomba		kitott a byzanti plasticai hagyománnyal és Violet	
szót	22 II I	le Duc szerint az új irány ekkor keletkezett	156 I II
Cathedra vagy trónféle szék igen régi eredetű: szt.-Péter		Champagnei építészeti iskola Violet le Duc szerint . .	156 I II
cathedráját Rossi egykorunak tartja szt.-Péter apos-		Champollion, Dakkehban, Nubiában templomiratot ta-	
tollal	251 I II	lált, melyen a kányafejű Horhut háromszornagy-	
Cathedra (καθίσμα) kartámasz nélküli, de háttámasz-		nak van nevezve	28 II II
szal ellátott szék, minőt különösen a nőnem hasz-		Chapiteau historie-nek nevezték Franciaországban a	
nált. (Horat. Satyr. I. 10, 91.)	251 I II	XII. században, a kapitaclek szerves alakokkal	
Cathedralis-nak nevezik az egyházmegye főtemplomát		való diszítését	18 II I
hol egyszersmind a püspök székel	251 I II	Chaptal vegyész 1809-ben hét festéknek analysisát	
Cathedrának nevezték a római bölcsezszerk a rhetorikát-		tette közzé, melyeket Pompeiben kis csupokban,	
tanítók székét is. (Iuv. Satyr. VII.)	251 I II	egy boltban találtak	87 II I
Caumont Virsin az angersi régész-gyűlésen azon nézet		Charont is fölvezték a XIII. században a keresztény	
mellett harszolt, hogy a syren: a keresztelés által		előadásokba Piper szerint	103 II I
megtisztult keresztény jelképe	12 II I	Chartagóban a keresztény sírok nem voltak földalatti	
Cavedoni által közé tett modenai felirat, melyen csak		barlangokban, hanem szabad ég alatti areákon . .	46 II I
is két kenyér és két hal van ábrázolva, de a kenyé-		Chartagói sírfeliratokon gyakran találkozunk ezen	
rek a két hal szájában, igazolják, nemcsak a kenyér		mondattal: in hoc signo vinces	149 II I
és az IXΘΥΣ közti kapcsolatot, hanem az utóbbi és		Chartresben a szt. egyház előcsarnokában levő szob-	
Kriszt. közötti kapcsolatot is	98 II I	roknál oly rendszer mutatkozik, melyet nem a	
Cecilia (szent) földalatti sírjának falképeit Rossi III.		XIII. század talált fel, hanem csak organisálta . .	145 I II
Leo pápa által készíttetnek állítja	187 I II	Chartresi üveg-táblák és sarini falfestvények arról ta-	
Cecilia (szent) kamrájának spiraculumában tiz diszes		nuskodnak, hogy Franciaországban a pécsi dom-	
latin keresztet látunk két bárány közt	102 II I	bormű keletkezési korában a typologiai vonatkozás-	
Cecilia (szent) sírhelyét 817-ben már nem látták, sőt		nélküli rendszer nem volt példátlan	141 I II
hollétét sem tudták; 821-ben találták meg ismét a		Chartresi két üvegtábla festvény-tárgyainak magya-	
hires sirt	70 II I	rázata	143 I II
Cecilia (szent) képét, sírhelyén, a VII. század körül		Chartresi kapuzatokon a typologiai elemhez újabb	
tatarozták ki	69 II I	elem, a szentek és a naptáré járul	145 I II
Cecilia (szent) alakja, a calixtusi temető frescojában		Chartresi üvegtáblán Jézus gyermekkori jeleneteit egy	
egyszerű szalaggal van ábrázolva	213 I II	csucsíves ablakon látjuk, ez 24 külön körbe foglalt	
Ceciliánusok engedték át a keresztényeknek a calixtusi		jelenetből áll	143 I II
temető második areáját	66 II I	Chartresi képek felirata a képek keletkezését a XII.	
Cecilius Metellusok síremlékeit Cicero is az appiai út		századba helyezi; a pécsi domborműnél tehát régi-	
szélére helyezi	62 II I	ebbek, s a Klosterneuburgi antependiummal egy-	
„Cella vinaria“, római pincze	59 II I	koruak	144 I II
Celt vagy vésű, melyet Lehoczky Tiradar küldött be		Chasse-ok legnevezetesebb példánya Kölnben, a Há-	
Beregmegegyéből	13 II II	romkirály ereklyetartója	3 II II
Celta v. angol-szász-füzelék (Flechtwerk) igen mes-		Chateraui Diols melletti Bourg-Dieu (1130. származó)	
terkél. (Waagen: Kunstwerke und Künstler in		apátsági templomból másol Violet le Duc egy osz-	
England und Paris) 1837	255 I II	lopfőt	244 I II
„Cena Domini.“ Bina Christus sub specie manibus fert		Chevreuilnek 1848-ban, Párisban tett analysisei a fres-	
ecce suis se. — Ábrázolás és felirat a klosterneuburgi		co-festékekkel, azt látszottak igazolni, hogy azok-	
oltárrakványon	114 I II	ban kötöszer volt alkalmazva. (Donner megjegyzése.)	88 II I
Cencio kamarás jegyzeteit Bosio forrásként felhasználta		Chernel francia nyelvre fordította Rich Római régisé-	
Cennini Cennino, Giotto iskolájának egyik utolsó iva-		gek szótárát. Páris 1861.	169 I II
déka a XV. században írta a „Művészetről“ szóló		Chiampini: »De aedificiis Sacris« 1747 cz. munkájában	
könyvét	90 II I	közlí a Lateránban meglevő mosaikképet	193 I II
Centaurokban és syrenekben mindig a fenyegető csá-		Chiampini tette közzé a ravennai szt. Vital templomá-	
bitást látjuk Heider szerint	17 II I	nak mosaik-képét, mely Jusztinian diadalmenetét	
Cerberus alakjában is ábrázolták az ó-keresztények a		ábrázolja és valószínű byzanti mű	181 I II
Sátánt	115 II I	Chiesa, templom, volt a régi coemeteriumok legtága-	
Cestius gulájának képeiről vett festékekkel analysált		sabb helyisége	33 II I
Davis Humphrey	87 II I	Chiflet leírta a Tournai városban talált leleteket,	
		mely a Childerice király sírjában találtatott	112 II II

Childeric király sírjában méh alakjával ékített éksze-	lap köt. rész	Classical világából keresztény értelemmel átvett tár-	lap köt. rész
reket találtak, miért is a méhet, a <i>frank</i> királyok		gyak első helyén áll: <i>Orpheus</i> , kivel a legrégebb	
jelképének tartották	124 II II	temetői kamrákban találkozunk	102 II I
China és Japán	256 II II	Classical világából egyszerűen átvett alakok közé tar-	
Chinaiak és Japániaiak törekvése nem az eszményítés,		toznak az évek négyzetét jelképezők	102 II I
hanem a jellemzés	256 II II	Classical világban kevésbé használták az elefánt-	
Chinai porcelaine tányér.	257 II II	csont anyagot önálló művek készítésére; nagyobb	
Chinai porcelaine palaezk (kék)	257 II II	művekben összekötötték zománczok és érczekkel,	
Chinai szobrászat és festészet <i>Carriere</i> nyilatkozata		s így létesítették a híres polychrom, chryselephan-	
szerint nem emelkedik túl a kézművességen	256 II II	tin szobrokat	80 II II
Chinai esésze, belül aranyozva	257 II II	Classicus művészet célja, ellentétben a keresztény-	
Chinai lapos palaezk, nyakán két füllel	257 II II	nyel: az alakilag is tetszőnek és bájával igézőnek	
Chinaiak a vörös-zöld színhangulatot minden másnak		előadása volt	78 II II
eléje teszik	162 II I	Classicus, hanyatló művészet új irányt állapított meg,	
Chioniat ábrázolja a cividalei hat oszlop egyike	306 I II	mely az ó-keresztény és byzanti művekben szem-	
„Chiton“, alsó ruha a <i>romaiaknál</i>	168 I II	lélhető, s ez teszi őket érdekessé	79 II II
Chlamys <i>thessaliai</i> eredetű <i>rom.</i> öltönydarab	169 I II	Classicus művészet hanyatlásának harmadik fő oka:	
Chlamys (római köpeny) melyet minden egyéb ruha		a természet tanulmányozásának elhanyagolása és	
felett viseltek	183 I II	a meglevő művek merev utánzása	79 II II
Choux-nak (káposzta) nevezték <i>Franciaországban</i> azon		Claudius legendáját <i>Wittenbach</i> adta ki	156 II I
diszítést, mely a XV sz.-ban <i>Németország- és Angliá-</i>		„Clavis“ <i>Melito sardesi</i> püspök munkája; közzé tette	
ban a káposzta-levelek utánzásából eredt	245 I II	<i>Pitra</i>	111 I II
Chronológiája szent <i>Márk</i> velencei templomának,		Cluny-i egyházi gyűlésen, melyet IV. <i>Innocentius</i> pápa	
melyben az építés 1053—1071-ig tartottnak mon-		tartott, 18 püspök volt jelen, köztük a <i>pécsi</i> is	153
datik	53 I I	Cluny-i szerzetesrend a XI. században igen fejlődött, s	
Chronosticon a <i>pécsi</i> síralaghoz vezető járda kül-		érintkezésben volt többi közt kelettel éshazánkkal	
alagja fölött: Ne Labefjat DJgne et soLLJCJte		is, hol a rendnek intézetei voltak	157 I II
CaVtVM	80 II I	Cluny-ban és <i>Vezelayban</i> keresendők azon szobrászati	
Chrysogonost ábrázolja a cividalei hat szobor		iskolák, honnan a <i>pécsi</i> domborművek kikerültek	156 I II
egyike	306 I II	Cochet apát irt egy művet a <i>Tournaiben</i> talált leletről:	
Chrysosthomus az allegorikai magyarázat mérsékeltebb		„Le tombeau de „Childeric“ czim alatt	112 II II
iskolájának egyik tagja	111 I II	Cocos-serleg	236 II II
Chtonieus- (földtalaj) lényeknek hívták a syréneket,		Codinus szerint, a boukoleont (<i>Constantinápolyban</i>) ifj.	
vagyis a syrénekké alakított rekkenőséget	7 II I	<i>Theodosius</i> építette („De aedificiis. Constantinopo-	
Ciacconio domokos-szerzetesnek köszönjük az 1578-ban,		litanis“)	353 I II
<i>Romában</i> felfedezett, kifestett temetőhely másolatát	27 II I	Codrus, a <i>Kremsmünsteri</i> „Speculum hum. Salvatio-	
Cicero, a <i>Cecilius Metellusok</i> síremlékeit az appiai út		nis“-féle műben önfeláldozása miatt <i>Jézus</i>-hoz	
szélére helyezi	62 II I	hasonlították	5 I II
Cicero: <i>Phidias</i> <i>Attheneje</i>- és <i>Zeusá</i>-ról. (Orat. 2. 3.)	292 I II	Cohausen Römischer Schmelzschmuck, Wiesbaden 1873	85 II II
Cicero korában még sokan a régi öltözékhez ragasz-		Cola di Rienzi idejéből fenmaradt könyvben, mely a	
kodtak. (<i>Mommsen Cató</i>ról, <i>Römische Geschichte</i> (3.		<i>turini</i> könyvtárban őriztetik, a <i>római</i> templomok	
Band S. 155)	167 168 I II	közé sorolva találjuk az ecclesia sancti Salvatoris	
Ciliciának a VI. és VII. századból fenmaradt emlékei		de Porta-t	82 II I
a legszebb hellen korra emlékeztető diszitményekkel		Colb <i>Conrad</i>, volt <i>pécsi</i> kanonok	1 II I
vannak ellátva	158 I II	Collegiumok temetkezési jogát a keresztények a III.	
Cipollino márványból készült a <i>san Germanoi</i> egyház		században vették igénybe	44 II I
10 oszlópa	91 I I	Colobium, (<i>χιτων αμφομοσκαλος</i>) <i>rom.</i> öltöny neve, a	
„Circulus“-nak nevezik a mitra fekirányos szalagját	205 I II	felső kar részét eltakaró újjal ellátott tunica	169 I
„Circumcisio Sámson“ mosaik-kép a <i>Klosterneuburgi</i>		Columbariumok, pogány sir-helyek, melyek rokonépi-	
oltárrakványon. (Negyedik csoport)	114 I II	téssel bírnak a »cella«-val vagy »arcosolii«-val	23 II I
„Circumcisio Isaac“ mosaik-kép a <i>Klosterneuburgi</i>		Commissa-nak nevezték régen a T alaku keresztet	148 II I
oltárrakványon. (Harmadik csoport)	114 I II	Commodus ágyasa, a keresztények iránt vonzódással	
„Circumcisio Christi“ mosaik-kép a <i>Klosterneuburgi</i>		viseltetvén, kieszközölte, hogy a <i>siciliai</i> bányák	
oltárrakványon. (Harmadik csoport)	114 I II	művelésére elítelt keresztények szabadon bocsát-	
Ciriaca Sta. temetője	33 II I	tasának	63 II I
Cividalei Gertrud-codex igazolja, hogy miniatur rajzok-		Commodus koránál, a <i>calixtus</i>i temető legrégebbi ré-	
ban előbb találkozunk <i>Krisztus</i> szenvedésével nyu-		szei nem lehetnek újabbak	48 I I
gaton, mint <i>Byzanczban</i>	344 I II	Commodus császár, <i>M. Aurelius</i> fia, megszüntette a ke-	
Classical világ hagyománya a technicában folyvást élt;		resztények üldözését	63 II I
a kézművesség nem halt el a szellemmel, hanem		Comoediae attaelanae-ban a bohócok bőrből készített	
öriztetve, főleg a byzantiak által, átszállott az új		roppant nemzöréseket kötény alakban kötöt-	
ivadéokra	357 I II	tek fel	284 I II

Compositio mozgásának, vagy rythmusnak nevezzük az összhangzatos előadást, a következetességet ugyanazon mozdulatnak a mozgó és mozgott testrészekben. (<i>Overbeck</i>)	363	I	II	Cornelius pápa (252) temetkezési helye a <i>calistusi</i> temető régibb <i>Lucina-féle</i> areájában találtatott föl	72	II	I
Compositioja a <i>pécsi</i> domborműnek: világos; a francia középkori relief-compositio benne szemléltető	151	II	I	Cornelius pápa <i>Civitavecchiában</i> halt meg, számkivetésben. Testét a <i>Lucina</i> matronák egyike <i>Rómába</i> szállíttatta	67	II	I
„ Concordantia caritatis “ szintén typologiai munkák közé sorozandó. Három példányát <i>Heider</i> idézi	126	I	II	Cornelius pápa sírkamrájának távlati képét <i>Zádori</i> 1868-ban megjelent: »A római katakombák« című művének 19. ábrája hozza	55	II	I
„ Concordantia caritatis “ <i>Ulrik lilienfeldi</i> apát műve, melyben <i>Jézus</i> keresztelésének mását a sasban és szarvasban keresi	126	I	II	Cornelius pápa cryptáján levő felirat	50	II	I
„ Concordantia veteris et novi testamenti “ <i>Gedeon</i> jelképezése	140	I	II	Cornelius 251-ben (<i>Fabianus</i> után) pápává választották, s ő <i>Decius</i> haragját magára vonta	67	II	I
Conyues helység (<i>Areyron</i> megyében déli <i>Franciaországban</i>) temploma kincstárában több nevezetes tárgy létezik	234	I	II	Corona muralis látható <i>Kybele</i> istennő fején, melyhez hasonlít <i>Theodora</i> császárnő koronája a <i>ravennai</i> mozaikon, s ha polygon alakú, mit kivenni nem lehet, korona murálisnak nevezhető	183	I	II
Conrad pap a <i>N. Károly</i> höseinek dícséretére költeményt írt (1173—77), mely a <i>heidelbergi</i> könyvtárban őriztetik. (<i>Hefner</i> 45. tábl.)	208	I	II	„ Corpus Christi “ kápolna <i>Pécsen</i> , melyben, nagy, vörös márványból készült oltáron <i>Szatmári György</i> püspök címere látható	6	I	I
Conrad , (<i>thuringiai</i> gróf) családi czímerében a vörös és fehér esik a magyar királyi családi czímerből vétetett át	130	I	II	Corsini hegy villájában (<i>Rómában</i>) a sz. <i>Pongráczy</i> kapun kívül egy arabesken nagy pávát láthatunk	157	II	I
Constantin korában temetésre használt kamrák és folyosók hemzsegnek a <i>Krisztus</i> - és keresztes monogrammaktól	149	II	I	Corvina alatt nemcsak <i>I. Mátyás budai</i> könyvtárát értjük, hanem a könyvtár egyes könyveit is	136	II	II
Constantin diadalívén a legionariusok <i>Gallia braccata</i> -féle nadrágot viselnek. (<i>L. S. Bartoli</i> : „ <i>Veteres arcus Augustorum</i> “ <i>Romae</i> 1690. 46. I.	171	I	II	Courtepée egy későbbi restaurációról tesz említést a <i>dijoni</i> egyház kapuzatánál	44		
Constantin -féle monogramma látható a híres <i>bresciai</i> és <i>veronai</i> codexekben is <i>Rossi</i> állítása szerint	151	II	I	Courtepée : »Descript. gener. et part. du <i>Duché de Bourgogne</i> « 1847. <i>Dijon</i>	27	I	I
Constantin -féle monogrammakon, mely <i>Ro</i> és <i>Xi</i> betűkből van összetéve, megvan <i>Krisztus</i> neve és a keresztnék jelképe is	147	II	I	Courtepée , a <i>dijoni</i> templom utóbbi fölszentelését 1106-ra teszi	50	I	I
Constantin -féle monogrammának és a keresztné különféle alakjának és megjelenésének kora	147	II	I	Craeyer Gáspár egy oltár-kepe fölött <i>Rubens</i> nyilatkozott	244	II	II
Constantini -palotának nevezik byz. írók a boukoleont <i>Constantinápolyban</i>	353	I	II	Crouy francia család, mely magát az <i>Arpádoktól</i> származtatja, családi czímerében nagyobb súlyt fektet a pólyára, mint a kettős-keresztre	129	II	II
Constantinus és <i>Diocletian</i> idejére mutatnak azon temetkezési helyek feliratai, melyekről többi közt <i>Péter</i> és <i>Pál</i> apostolokat ábrázoló képek leestek	121	II	I	Crosnier a szőlőt-evő pávát az örökéletet ígérő eucharistia jelképének tekinti	157	II	I
Constantinus -féle monogramma	51	II	I	Crosnier , az <i>auxerre-i</i> sz. <i>Istrán</i> templom kapuzatán látható syrénről nagy részletezéssel értekezik	16	II	I
Constantinus az égen látta a <i>Krisztus</i> -monogrammát, midőn <i>Marentiussal</i> megütközött s őt a milviusi hídnál megverte	149	II	I	Crotoni Miloról szóló elbeszéléseiből vette valószínűleg a szobrász azon eszméjét, midőn a <i>pécsi</i> domborműben <i>Sámsonnal</i> gyökerestől kitépett fát vitet	369	I	II
Constantinus és utódjainak érmein a <i>Krisztus</i> -monogramma, kivált lobogón, szintén megjelenik, s lehetőleg előbb mint síriratokon	149	II	I	„ Crux ansata “, az <i>egyiptomiak</i> életjele, melyhez a keresztes monogramma közel állott	151	II	I
Consularis mappa van <i>Constantin</i> kezében, a <i>nyitrai</i> <i>iránkai</i> zománcz-lemezeken. (<i>De Linas</i>)	332	I	II	„ Crypta arenaria “ t vagy homokvermeket <i>Arringhi</i> a a katakumbákkal ugyanazonosaknak tartja	22	II	I
Consularis utak két szélére építették a rómaiak sírjaikat	23	II	I	Császárok járulékei : a korona, az egészen selyemkelmű chlamys (köpeny) és vörös drágakövel kirakott czipő, (<i>ταφασιλιτα ιστηματα</i>). — (<i>Reiske</i>)	181	I	II
Contarini herezeg az új sz. <i>Márk</i> templomát 1043-ban téglából építteté	53	I	I	Császári tunica , melyet <i>Reiske</i> , a <i>Justiniánt</i> ábrázoló mozaikon, diabetesisnek nevez, s nem tudja, vajon e szót az arab »dibetsch«-től származtassa-e. Ez öltönyt csak a császár, a caesar és a nobilissimus viselhetett	183	I	II
Contini Ferencz építész és <i>Berti</i> Gáspár vették fel <i>Bosio</i> munkájához a temetők rajzait	30	II	I	Csatladi-kapu (<i>Constantinápolyban</i>) melyhez a Boukoleonnak nevezett cs. palota csekély maradványa közel van, a két oroszlánnal	353	I	II
Cordero apát családi körülményeit <i>Glaber</i> <i>Rudolf</i> , <i>Vilmos dijoni</i> apát hátrahagyott jegyzeteiben ismerteti	26	I	I	Csatt képezte a chlamys-nak, (<i>római</i> köpeny) földiszét <i>Reiske</i> szerint	183	I	II
Cordero : »Architettura Italiana, Brescia« 1829	26	II	I	Cserkesztör , melyen aranyos, ezüstös és vöröspontok láthatók. Kiállította <i>Bécsben</i> <i>Kubinyi</i> <i>Ferencz</i>	233	II	II
Cornél (szent) sírja körüli temető alaptervét <i>Rossi</i> <i>Cugnoni</i> <i>Ignác</i> tanártól kapta	40	II	I	Csészék készítési kora, főleg pedig azoké, melyeken nem keresztény tárgyak voltak előadva, régiebbek, mint <i>Garucci</i> állítja	122	II	I

Csészék, a IV. száz. melyeket a katakombákban talál- tak, s azt igazolják, hogy az »orante« <i>Maria</i> régiebb, a gyermekét ölében tartónál	228	I	II
Csészéket találtak a régi coemeteriumok sirjaiban épen ugy, mint azonkívül a felírás mellett; s gyakran az üvegedény több sirra vonatkozott	119	II	I
Csigatekeres használata inkább barbár, semmint clas- sicai izlésnek felel meg; s ha ilyeneket classici földön találunk, azokat éjszokról idekerülteknek tekinthetjük	15	II	II
Csigatekeresek némelyikének közepén fa-rostot, vagy botot találtak, sőt a kisebb tekereset fonatra huzva és csiga-vonal modra, kisebb sorokba elhelyezve, azokból sisak alaku sipkát csináltak	15	II	II
Csigatekeresek sarkdisz, <i>Pécsett</i> , az oszloplábakon	247	I	II
Csigatekeres (spirale) sehol sem találunk oly nagy számmal, mint <i>Magyarországon</i>	14	II	II
Csiszolt köbalták, ugynevezett czeltek legszebb pél- dányát a <i>bécsi</i> világiállításon <i>Gozon Imre</i> állí- totta ki	11	II	II
Csodás <i>Maria</i> -képek. A <i>lyddai</i> templom egyik oszlopán <i>Maria</i> , arcát maradandólag mintegy letűkrözte	230	I	II
Csömörön nagy mérvű, legyet ábrázoló fibulát találtak, mely a <i>bécsi</i> kiállítás amateur-osztályában volt látható	17	II	II
Csont-dombormű, melyen nőstény-oroszlán szamarat támad meg	146	II	II
Csontváz a régiek lakomáinál az asztalon, intőjelül szolgált arra, hogy élvezenek míg lehet. (Herodot II. 78.)	284	I	II
Csucsives styl, melyet a <i>francia</i> nemzetnek köszön- hetünk	365	I	II
Csucsives ablak <i>Chartres</i> -ban, melyen <i>Jézus</i> gyermek- korából látunk jeleneteket ábrázolva, 24 különféle körbe foglalt jelenetben	143	I	II
Csuklyához (<i>Düte</i>) hasonlít a <i>pécsi</i> sirkamra falfestvé- nyén a virágkas, melynek szárai vörösszalaggal van- nak összekötve	160	II	I
Csűrűk-alaku sisak a XI. századból származó <i>bayezai</i> kárpiton látható, mely hódító <i>Vilmos</i> történetét adja elő	213	I	II
Csűrűk-kalapot viselnek a zsidók a lateráni sarkopha- gon és a <i>klosterneuburgi</i> antependiumon	172	I	II
Cubicoli-nak nevezi <i>Marchi</i> a római coemeteriumok kisebb kamráit	36	II	I
„Cubiculum Domitiani“ felirat a régi sz. <i>ágnesi</i> monostor egy kővén	36	II	I
„Cubiculum fal gaudenti argentari“ felirat a callixtusi temetőben	36	II	I
Cucufa, (<i>συνεμα</i>) így nevezi <i>Reiske</i> a sapkás-koronát, mely <i>Justinian</i> cs. fején látható sz. <i>Zsófia</i> templom egyik mosaikján	182	I	II
Cucullus (takaró köpeny a rómaiaknál) mely <i>Dalmatia</i> egy népétől vette nevét	212	I	II
„Cucullus“ használatát <i>Galliában touri Gergely</i> is igazolja	212	I	II
Cugnoni Ignác tanártól kapta <i>Rossi</i> a szt.- <i>Cornél</i> sirja körüli temető alaptervét	40	II	I
Curinus (szent) képe a calixtusi temető első areájában <i>byzanti</i> merevséget árul el	52	II	I
Curinus, kinek arc képe a calixtusi temetőben látható <i>Polycamus</i> és sz.- <i>Sebestyén</i> társaságában	155	II	I

„Curiosum urbis Romae“ a római külvárosi földalatti temetőket ismerteti	26	II	I
Curtius a <i>csis</i> szót, <i>sanskrit svar</i> -ból származtatja	7	II	I
Cyprea livida kagylóból eredt, a hellenek ugynevezett ökörszem vagy tojás-disze	242	I	II
Cyprián (szent) szerint, az önmagát feláldozó <i>Krisztus</i> typusai és jelképei alkalmazhatók a pap által az egy- házban bemutatott <i>verum</i> és <i>plenum</i> áldozatra	99	II	I
Cyprián (szent) vélekedése az ur és a pap által felaján- lott áldozat viszonyáról — <i>Cornelius</i> pápához inté- zett levelében	98	II	I
Cyprianus <i>Carthagoban</i> lefejeztetvén, a nép, a hivatal- nokok szemeláttára díszesen temette el <i>Macrobius</i> <i>Candidianus</i> areájában	68	II	I
Cyrenében is készítették, <i>Plinius</i> szerint, a paraetoni- umot (fehér festék), melyet iszappal süritett tengeri tajtékknak tartottak	88	II	I
Cyrianus püspököt 250-ben in area <i>Macrobi</i> <i>Candidi</i> temették el	46	II	I
Cyrrill (alexandriai), az <i>allegorici</i> magyarázat mérsékel- tebb iskolájának egyik tagja	111	I	II
Cyrrillus szerint a syrének éneklő madarak, melyek dallamaikkal a hallgatókat megigézik	11	II	I
Cyrrillus és <i>Basilius</i> a bibliai állatok és a pogány my- thos közti különbséget kiemelik	11	II	I
Cyrrillus (<i>alexandriai</i>) a <i>babyloniai</i> kemenczét az egyház- hoz hasonlítja: <i>Erat enim caminus Ecclesiae typus</i> <i>Sanctos habens tripudiantes non homines tantum</i> <i>sed et angelos</i>	129	II	I
Czethal (<i>Jonásé</i>) nem a sirt, hanem a feltámadást jel- képezi a régi ábrázolatokon	133	II	I
Czethalat, mely <i>Jonást</i> elnyelte, a legrégebb keresztény művészek görög, archaicus tengeri sárkány alak- jában ábrázolták	134	II	I
Czipő, vert ezüst lemezkéből, melyen <i>sphinx</i> -ek, <i>pantheis-</i> <i>ticus</i> jelek és <i>Apolló</i> mellképe fordulnak elő	117	II	II
Czölöp-építmények fölfedezése <i>Sveiczban</i> , a közfigyel- met oly korszakra is irányozta, mely addig a vizs- gálódás körén teljesen kívül állott	3	II	II
Czölöp-építmények nyomai hazánkban eddig nem vol- tak fölfedezhetők	19	II	II
Czomb-ruhát, bár a rómaiak <i>Honorius</i> alatt többször változtatták, egészben a <i>byzantiak</i> is elfogadták a régi szokást	178	I	II
Czombtakaró, (anaxyrides) látható a <i>Justinian</i> ábrá- zó <i>ravennai</i> mosaikon	183	I	II
Czombzsineg, a <i>szászok</i> harisnyakötője három néven említetik	214	I	II

D.

Dagobert-karszék a <i>párisi</i> Louvrebán (»Musée des souverains«) áll, mely a <i>St. denisi</i> kincstárból szár- mazott.	251	I	II
Dagon leesik az archa előtt. (Archa repentinae fit <i>dagon</i> causa ruine.) <i>Heinecke</i> -féle szegények bib- liája.	121	I	II
Dagon vagy Oanneshal-istenből eredtek állítólag az <i>etruriai</i> syrének.	10	II	I

Dagon (<i>phoeniciai</i> hal-isten) ledül. — <i>Heider</i> összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában. (Sub lege).	118	I	II	Dávid és Esdra. (Templum mundari jubet hic et festa vocari.) <i>Heinecke</i> -féle szegények bibliája.	122	I	II
Dagopak rendeltetése volt <i>Indiában</i> magába foglalni <i>Buddha</i> ereklyéjének részecskéjét.	II	II		Dávid bűnbánata. — <i>Heider</i> összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában.	118	I	II
Dalila árulásával tették párhuzamba <i>Judás</i> árulását <i>Bethunban</i> , a XVI. század drámai előadásainak egy jelenetében.	136	I	II	Dávid megfutamodik. — <i>Heider</i> összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában. (Sub lege).	118	I	II
Dalmatius li <i>Hungresért</i> a francia főnemesség kezességét vállal. <i>E. »Bibl. Cluniac.</i> 1234.	148	I	II	Dávid bevonulása <i>Jeruzsálembe</i> . — <i>Heider</i> összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában.	119	I	II
Damascenus és Justinus tanúságai nevezetesen, midőn <i>Noét Krisztushoz</i> hasonlítják.	126	II	I	Dávid leöli <i>Goliáthot</i> . — <i>Heider</i> összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában.	119	I	I
Damascirozás ; példányait a <i>velencei sz. Márk</i> s több más egyházakban találhatjuk.	174	I	II	Dávid visszatér. (Ad patriam David defuncto Saul remeavit.) <i>Heinecke</i> -féle szegények bibliája.	122	I	II
Damascirozott handzsár-penge	233	II	II	Dávid levágja <i>Goliáth</i> fejét. (Signans te Christe Golyam conterit iste.) <i>Heinecke</i> -féle szegények bibliája	124	I	II
Damaso S. temetője.	33	II	I	Dávid és Jakab megfutamodásának ábrázolása a »szegények bibliá«-jában, <i>Krisztus Egyiptomba</i> való menekülésével hozatik kapcsolatba	139	I	II
Damasus pápa szerint a pápák régi cryptájában oltár állott. (Hic numerus procerum servat qui altaria Christi).	72	II	I	Dávidot kiszolgáltatták. — <i>Heider</i> összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában.	119	I	II
Damasus pápa elállott azon óhajától, hogy az <i>arenaria Hippolyti</i> -féle homokgödörbe temessék, és anyjával és nővérével az <i>ardeai</i> -út mellett tétetett le.	75	II	I	Davis Humphrey azon festékeket analysálta, melyeket <i>Titus</i> fürdőiben csuprokban találtak; az eredményt 1815-ben tette közzé.	87	II	I
Damasus pápának <i>Eusebius</i> pápára írt dicséretét a <i>calixtus</i> i temetőben, <i>góthok</i> vagy <i>vandalok</i> dulták szét	69	II	I	D'Aysac Felicie nevű nő <i>Dirdon</i> : »Annales archeologique« című folyóiratába a keresztény jelképesre vonatkozó cikkeket írt.	112	I	II
Damasus pápa <i>Eusebius</i> pápára is írt dicsverseket, ezek az egyházi történet oly esetét ismertetik, mely más okmányokban sehol sem fordul elő.	76	II	I	„De Chrene cruda.“ Idézet <i>Pardessus</i> »Loi Salique« művéből.	219	I	II
Damasus pápa a <i>római</i> földalatti temetőket dúsan kidíszíttette.	23	II	I	„De christianis monumentis IXΘYN exhibentibus“ <i>Rossi</i> értekezése.	94	II	I
Damian (szent) képe a m. korona a bronzán.	331	I	II	Decius alatt hihetőleg nem vették el a keresztényektől a fő caemeterium használati jogát.	67	II	I
Dániában nagyobb primitív köszerek találhatók, melyeknek nemcsak hegyével, hanem súlyával is hatottak.	11	II	II	De Linas szerint, beiktatási jelül, a <i>byzanti</i> császári uralommal szövetséges, vagy annak alávetett barbar főnökök számára a császár koronát küldött	333	I	II
Dániel és Zsuzsánna . — <i>Heider</i> összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában.	120	I	II	De Linas erősen hiszi, hogy <i>Byzantban</i> műhely létezett, melyben az uralkodó képével ellátott koronákat készítették a császári uralommal szövetséges főnökök számára azok beiktatási jelül.	333	I	II
Dániel kijön az oroszlánbarlangból. (Rex jocundatur hunc ut virum speculatur.) <i>Heinecke</i> -féle szegények bibliája.	124	I	II	De Linas a »Revue d'art chretien«-ben a nyitra-ivánkai zománcz-lemezeket ismerteti.	331	I	II
Dániel, Mózes és Jónás ábrázolása a katakombákban, kiket <i>Jézus</i> előképeiként lehet tekintenünk.	112	I	II	De Linas is írt a romániai petreosi kincsről »Histoire du travail l'exposition universelle« című művében	104	II	II
Dániel ábrázolásában (a <i>lateráni</i> sarcophagon) jelképezve van a halál, s minden gonosz hatalom fölötti győzelem eszméje.	106	II	I	„Della madre di pieta“ nevű kápolna sz. <i>Péter</i> templomában; ebben van <i>Anicius Probus</i> koporsója jelenleg elhelyezve	117	II	I
Dante a syrének képében a világot ábrázolja.	11	II	I	Delphin ről azt mondják, hogy úgy szereti kölykeit, mint <i>Isten</i> a népeket	103	II	I
Darcel Alfréd könyvet írt a zománczolásról.	174	I	II	„De locis sanctis martyrum qui sunt foris civitatis Romae“ című kivonatós könyv <i>Bécsben</i> őriztetik	26	II	I
Darcell Alfréd értekezett <i>Begon, conquesti</i> apát (1099—1118) ereklyetartójáról.	234	I	II	Demeter leányainak játszótársaivá tették régen a syreneket	7	II	I
Dárius királynál a <i>perzsa</i> fátyol-féle fejtakaró tiarává magasodik fel.	221	I	II	Dénés szerzetes <i>Glycasmusnak</i> nevezi a proplassmussal kevert husszint, melyre aztán a tiszta husszin rakatik	89	II	I
Darwin elmélete sokkal tágabb tért enged a tökélesbülésnek, mint akármely vallás revelációja.	11	II	II	Dénés szerzetes részletesen leírja a görög-byzanti festészetben használt aláfestési rendszert, midőn a meztelen test festéséről szól	88	II	I
Darwin még ez ideig nem tudott megfelelni azon el- lenvetésre: miért van az, hogy a majom egykor emberré tudott fejlődni és most nem	11	II	II				
D'Aschery »Spicilegium«-ában (1615) egy névtelen szerzetes által, a <i>dijoni</i> templomra vonatkozó leírás- okmány foglaltatik.	25	I	I				
Dasunia Ciriaca sírjátán is olvasható a <i>pumba sine felle</i> -féle felirat.	160	II	I				
Dávid <i>Goliáth</i> fejével. (Hostem qui stravet laudetur carmine David.) <i>Heinecke</i> -féle szegények bibliája.	122	I	II				

Dénes gróf szintén jelen volt azon kir. kíséretben, mely Jolánt, András király leányát Bertalan püspök vezetése alatt Aragoniába kísérte eljegyeztetése alkalmából	151	I	II
Dénes pápa alatt (269—273) a római keresztény községek parochiákra voltak osztva	44	II	I
„Deposicio Regis Jericho.“ Secundum legem deponunt vespere regem. — Ábrázolási felirat a klosterneuburgi oltárrakványon	115	I	II
„Deposicio Christi.“ Hic corpus ducis tollunt ab arbore crucis. — Ábrázolás és felirat a klosterneuburgi oltárrakványon	115	I	II
„Depositiones episcoporum“ nevű tábla	25	II	I
„Depositiones martyrum“ nevű tábla	25	II	I
Desiderius, kalocsai püspök	2	I	I
„Despota tunicája“-ról (ruchum) l. Henszlmann »Fejérvári ásatásaim« című művét 220 l.	175	I	II
„Despota“ szó a magyar korona abróncsán; a byzanti császárok szívesen használták e szót, mert a külföldi fejedelmeket alattvalóiknak tekintették.	331	I	II
„Destructio inferni“ Jus domuit mortis tua Christe potentia fortis. — Ábrázolás és felirat a klosterneuburgi oltárrakványon	115	I	II
Dethier a corvinákról tüzetes lajstromot készített	137	II	II
Deutzi apát: a kéz keresztelésének jelképéről	262 263	I	II
Diadema (római hajszalag), mely az ó-keresztény férfiaknál is előfordul néha	170	I	II
Diadema, széles szalag, melylyel az ázsiai királyok tiará-jokat a fejhez illesztették	182	I	II
Diadohok műhelyébe, Nagy Sándor utódaihoz menekült a görög művészet, a nemzet meghódítása után	43	II	II
Diatreták, igen ritka üvegedények a rómaiaknál. Martialis XII. k. 70 epig. említést tesz róla.	311	I	II
Diatretum, felirattal ellátva; a szegszárdi kőkoporsóban találták.	311	I	II
Dibetesis; így nevezi Reiske a császári tunicát nem tudja, vajon e szót az arab dibetsch szótól származtassa-e	183	I	II
Dibetsch-nek nevezik Reiske szerint az arabok az arannyal gazdagon diszitett ruhát	183	I	II
Διπλαττιον αἰτών kifejezés magyarázata Reiske-nél: »De ceremoniis aulae byzantinae«	175	I	II
Didron: „Histoire de Dieu“ cz. munkájában tüzetesen szól a galambról, mint a szent-lélek jelképéről.	159	II	I
Didron, keresztény iconographiájának a nymbusról szóló fejezetében több példával igazolja, hogy a XIV. századig a művészek az atya-istent a fiu-istennek mintegy alárendelték.	109	II	I
Didron bizonyítása, hogy a chartresi egyh. inkább a clerus befolyásának volt kitéve. „Annales Archaeologiques“ IX. k. 42. k. l.	144	I	II
Didron az „Annales Archaeologiques“ cz. folyóiratban keresztény jelképes tárgyakkal foglalkozik	112	I	II
Didron ellenmond azon nézetnek, melylyel a többi régészek a halat Krisztus jelképének nyilatkoztatják	96	II	I
Didron hozta Görögországból az athoshegyi festéskönyvet és Durand utitársa adta ki 1845-ben, Párisban.	89	II	I
Didron szerint, a görögök, élénkebb képzelődő-tehetség következtében megengedték festvényeiken Krisztus szenvedéseinek emlékeit	266	I	II

„Dies palmarum.“ Turba Deo plaudit, qui vult salvat et audit. — Ábrázolás és felirat a klosterneuburgi oltárrakványon	114	I	II
Dieterlin Vendel könyve 1593. Strassburgban jelent meg	230	II	II
Dijoni-egyház leégett 1137-ben.	50	I	I
Dijoni al-templom, a velencei sz. Márk templomnak mintázata és nem megfordítva	54	I	I
Dijoni-egyház felosztása: keleti imola-épületre, rotundára és nagyobb templomra	27	I	I
Dijoni-egyház három tornya, az 1137-diki nagy tűzvész után, magasabbra emeltetett	27	I	I
Dijoni-egyház, a névtelen krónikás szerint, a XI. század táján teljesen ki volt építve	26	I	I
Dijoni-egyház felépítése 15 éven át tartott; 1001-ben fogtak hozzá	26	I	I
Dijoni, legrégibb templom fölszentelése 535-ben történt; ujabban 870-ben szentelték föl, az Izsák püspök által eszközölt restaurálás után	26	I	I
Dijoni-egyház középhajójának meghatározása	32	I	I
Dijoni öt-tornyos épületből származtatható, úgy a román-styl nagy torony-száma, mint a centralis román tornyos egyház is	38	I	I
Dijoni sz. Benigne-egyh. azért nevezetes, mert a monumentalitás építészeti átültetésére: Olaszhonból Franciaországba, eszközül szolgált, magába ölelvén az akkor használt két építészeti módot: az ó-keresztényt és a byzantit.	37	I	I
Dijoni-egyház egységének származtatása	83	I	I
Dijoni-egyház befolyása a Pécsire	83	I	I
Dijoni, velencei, gurki és pécsi székes-egyházak oszlopainak egymáshoz viszonya	70	I	I
Dijoni székes-templom leírására vonatkozó krónikát egy más szerzetes 1052-től folytatta	25	I	I
Dijoni, sz. benigni templom leírójának művéből vett idézet (I. r. 42. l.) alkalmat nyújt arra, hogy Bertalan püspök iránt (tudatlanságát illetőleg) engedékenyebbek legyünk	140	I	II
Dijoni vertmű a pécsinél két századdal előbb készült	141	I	II
Diocletian a mitroviczi öt szobrásznál Aesculap szobrát megrendelvén, ezek az elkészítést megtagadták, miért őket ólom-koporsóban a Dunába dobatta	156	II	I
Diocletian alatt (303—306) veszték el a régibb keresztény iratok s a községek levéltárai	25	II	I
Diocletian császár nem azért koboztatta el a coemeteriumokat, hogy a keresztények azokba ne temetkezhesenek, hanem leginkább azért, hogy ott vallásos szertartás végett össze ne gyülekezhesenek	46	II	I
Diocletian alatti vérengző üldözésről említést tesznek azon adatok, melyek szt. Sebestyén martyrumát tárgyazzák	68	II	I
Diocletian uralkodása idejében nyerte a calixtusi temető első és második areája nagyszerű oszlopait és díszítéseit	68	II	I
Diocletian korában történt elkobzása alkalmával a temetőknek, a meghalt pápákat nem Calixtus, hanem Priscilla síralagjába helyezték	65	II	I
Diocletian, mielőtt 303-ban vérengző rendeleteit kiadta, pártolta a keresztényeket	68	II	I
Diocletian alatti üldözés, de főleg a calixtusi temető elkobzása nem engedte meg, hogy Marcellinust és Marcellust a calixtusi temetőbe helyezték	77	II	I

Diodor szemtanuként beszéli, hogy egy római polgárt, ki macskát ölt meg, az egyiptomi nép viszont meggyilkolt	30	II	II	Dömötör pécsi püspök sírköve <i>Pécsen</i> (1384) a sz. Imre kápolnájában, melyen a halál éve 1301-nek van mondva	268	I	I
Dión rágódó egér; <i>Ráth György</i> Bécsben kiállított szobor-gyűjteményéből	56	II	II	Dömötör , kőfaragó mester, eszközölte a pécsi székes-egyházban a változtatásokat, ezt igazolja ezen felirat: <i>Labore magistri Demetri Lapidide</i>	5	I	I
Dionysius pápát (<i>II. Sirtus</i> utódját) <i>Gallienus</i> császár visszahelyezte a temetők jogainak használatába	68	II	I	Don Plancher tűzvészről tesz említést, mely által a <i>dijoni</i> sz. <i>Benigne</i> temploma annyira megrongáltatott, hogy a restauratio tíz évet vett igénybe	27	I	I
Dionysius pápát nagyvalószínűség szerint, az <i>appiai</i> út pápai cryptájába temették	68	II	I	Donner állításai a <i>herculanum-pompeji</i> és <i>stabii</i> falképekről	86	II	I
Dionysius nevű szerzetes a <i>fournai</i> zárdában (<i>Agrapha</i> mellett) másolta az <i>Athoshegyi</i> festéskönyvet, melyet <i>Didron</i> aztán forrásul használt	89	II	I	Donner -nek birtokában van egy vakolat-darab (palatini halomról), mely pontosan <i>Vitruv</i> adatai szerint készült	87	II	I
Dionysius pápa (259—269) tetemei a <i>calixtusi</i> pápai cryptában helyeztetek el	73	II	I	Donner szerint, ha régebben <i>Pompejiben</i> falképeket fedeztek föl, azokat terpentín és viasz-olvasztókkal szokták behuzni	88	II	I
Dioscorides is „ <i>Kiki</i> ” néven említi a ricinus olajat (<i>κακισαν ιλαριον</i>)	135	II	I	Donner a fresco-festékeket nem vizsgálta vegyszerileg, hanem csak gyakorlatilag, s főleg a fehérre fordította figyelmét	88	II	I
Dioscurok jelvénye: a hajósok sípkája, minő <i>Ulysses</i> fején is látható	50	II	II	Donner azon festékek között, melyek a <i>nápolyi</i> muzeumban kiállítvák, a bors nagyságu kagylók miatt, paraetoniumot vélt található	88	II	I
Diptycha consularia -nak nevezzük azon domborműves arcképeket, melyeket a kinevezett consulok, praetorok stb. barátaiknak küldtek	312	I	II	Doria András mellképével ellátott szobormű	204	II	II
Diptychonok , eleinte két fatáblából állottak, melyeknek viasszal bekent belső lapját írásra használták a régiek	312	I	II	Doriai echinus , melyet kecseljes hajlékonyvonal tesz tetszetőssé	246	I	
Diszített pillér-kapitael , a pécsi székes-egyház felső-templomában	16	I	I	Doriai templomoknál a hellenek a sárga-vörös színgangulatot vörös-kékkel váltották fel	62	II	I
Disznó , állva, levágott sörénnyel. Szobormű: <i>Ráth György</i> Bécsben kiállított gyűjteményéből	56	II	II	Drágakövek metszését, (<i>Die Steinschneidekunst</i>) valamint az ezzel rokon művészetet a <i>Byzantiak</i> elhanyagolták	81	II	II
Diszoltár , szent <i>Márk-é</i> , <i>Venczében</i>	59	I	I	Draskovich György (1557—1563) pécsi, később zágrábi püspök	6	I	I
Disz-szalag mustrás-ruhán, mely a <i>toulousi</i> oszlopfőtördékén szemlélhető	238	I	II	Drava et Vaska oppida	2	I	I
Disztornyocskák (Fialen)	113	II	I	Drusus leányának, <i>Julianak</i> halála után <i>Pomponia</i> Grecina negyven évet visszavonultságban töltött	62	II	I
Disz-tunica néha uszályos is volt, de a középkorban mindinkább rövidítve használtatott. (<i>N. Kár. római</i> mosaik-képe.)	220	I	II	Dubois is ábrázol oly esészetartó szobrokat, melyeket <i>Jerney</i> is látott déli Oroszországban	101	II	II
„ Divine liturgie ”-nek tekintendő, <i>Didron</i> szerint a <i>rheimsi</i> székes-egyh. festvénye	366	I	II	Dua D. Selvo , successeur <i>Contarini</i>	52	I	I
Dobzse László Mátyás corvinait pénzbeli ajándék helyett ajándékozta el, s így széledtek el a könyvek Európában	136	II	II	Ducas Mihály I. <i>Geyza</i> királyt a korona feliratán despotának nevezi, mit a <i>Byzantiak</i> gögijének tulajdonítanak	89	II	II
Döllinger magyarázata <i>Hippolitus</i> tanuságával: a keresztfán betöltött véres és az urvacsorájában előforduló vértelen áldozatról	99	II	I	Du Chesne : » <i>Historie Francorum scriptores</i> » című kis k. könyvében kiadta <i>Eginhardt</i> s a szent <i>Galli</i> névtelen szerzetes jegyzeteit <i>Nagy Károly</i> ruházatáról. 191	191	I	II
Domborműveiben az ó-kor művészet inkább alkalmazta a festészeti, mint az antik-szobrászati elvet az elrendezésben, a compositioban	300	I	II	Dudith András , pécsi püspök (1563—1567), mint császári követ 1567-ben <i>Lengyelországba</i> ment, ott protestánsná lett és megnősült s a pécsi székesegyház megkerült kincseit elpazarolta »in partibus infidelium«	6	I	I
Domborműveinken (a pécsi déli lépcsőházban) a compositió és elrendezés gyöngye, valamint a rajz is; de ez utóbbi nem <i>byzanti</i> , hanem oly merevségű, minő új, kezdő művészetet jellemez	862	I	I	Dudley Carleton antik-szobrászati műveiért <i>Rubens</i> tizenkét képet ajánlott	243	II	II
Domitilla-féle temetőben, <i>Orpheus</i> lyrán játszva, kétszer fordul elő	102	II	I	Duelli (excerpt. <i>Geneal. Hist. in Specim. mss. Sacc. 7. et 8.</i>) némely régi kéziratok h. betűjének (azonossága a miénkkel)	259	I	II
Domitilla és Calixtus <i>Coemeteriumaiban</i> képek vannak, melyeken egy feszület másolata emlékeztet	27	II	I	Ducas Mihály byz. csász. (1071—1078) ajándékozta a m. korona-abroncsot I. <i>Gézának</i> (1076)	330	I	II
Domitilla (szent) sírját, az <i>ardeati</i> út mellett <i>Bosio</i> fedezte föl	32	II	II	Duna-Pentelén talált kés-penge, mely még nincsen elválasztva egymástól, hanem megmaradt úgy, amint öntésmintájából kikerült	13	II	II
Domitilla-féle római temetőben bronce-lemezt találtak, mely <i>Péter és Pál</i> apostolokat tüntethette elő, de a melyen csak <i>Péter</i> arcképe látható	137	II	I	Dupuy régész baráti viszonyban állott <i>Rubens</i> -el	243	II	II
Domitius és Domitia ; nagy <i>cameo</i> , melyet <i>Bécsben Pulszky Ferencz</i> állított ki	70	II	II	Durand és más liturgisták állítása szerint, a fagyos éjszakához inkább illő a kemény és véres <i>mozesi</i> tör-			
Dömjén Péter bibornok	111	I	II				

vényhez való ragaszkodás; a meleg és jóillatu	lap köt. rész		
szelektől átlengtetett délt illeti az ember szívét			
űdítő kegyelem ideje. (Tempus gratiae)	145	I	II
Durand, Didron utitársa adta ki az <i>athoshegyi</i> festész-			
könyvet, melyet <i>Didron</i> hozott <i>Görögországból</i> .			
(<i>Páris</i> , 1845.)	89	II	I
Dürer is utánozta a haláltánc egy jeleneteit. (<i>Ritter</i> ,			
<i>Tod und Teufel</i>)	285	I	
Dürer művészeti jelleme <i>Rosenberg</i> szerint nagyon is			
megállapodott volt már, semhogy a renaissance reá			
nézve döntő befolyással lehetett volna	230	II	II
Dürer egy gyertyatartóján 1513-ból, mely az <i>ambrasi</i>			
gyűjteményben őriztetik, syrén látható	12	II	I
Dürer, Miksa császár diadalkocsiján eléggé kinyilat-			
koztatta, hogy <i>Olaszországban</i> is járt a művészet tanul-			
mányozása céljából	230	II	II
„ Duro pullum “ szóból lett a mainémet provincialismus	219	I	II
Duthoit, Melchior és <i>Vogué</i> írtak az <i>Aleppo</i> és <i>Antiochia</i>			
közi városok egyetértéséről (<i>Homonoia</i>)	158	I	II

E.

Ebers, lipcei tanár, a <i>Pulzky</i> által kiállított bronce-			
szobor alján levő hieroglifákat elolvasta	28	II	II
Elizeust kígyóolják. — <i>Heider</i> összeállítása az általa			
használt kézirati szegények bibliájában	119	I	II
Eckart tette közzé az ugynevezett <i>nürnbergi</i> topogra-			
phiát 1729-ben	26	II	I
Edelmann könyve 1609-ben jelent meg	230	II	II
Égbemenetel	237	II	II
Egger testvérek két, ugyanazon tárgyat ismétlő disz-			
edényt állítottak ki a <i>bécsi</i> világkiállításon, melyek			
bronz-reliefje tengeri istenségek diadalmenétét			
ábrázolja	232	II	II
Égi Jeruzsalem. (Sanctis summa quies opacis visio			
fies.) <i>Heider</i> összeállítása az általa használt kéz-			
irati szegények bibliájában	121	I	II
Égi-syrenekről tesz említést <i>Plato</i> . (De resp. 10 L.) . .	10	II	I
Eginhardt s egy sz. galli névtelen szerzetes leírták N.			
<i>Károly</i> ruházatát A jegyzeteket kiadta <i>Du Chesne</i>			
<i>Paris</i> 1636. »Historie Francorum scriptores«	191	I	II
Eginhardt: »Vita, Conversatio, gloriosissimi Impera-			
toris Caroli Regis Magni« czim. munkája	191	I	II
„ Eglises principales de l'Europe “ 1824-ben <i>Mailand-</i>			
ban megjelent könyv	52	I	I
Égő csipkebokor , (Lucet et ignescit, sed non rubus			
igne calescit.) <i>Heinecke</i> -féle szegények bibliája . .	121	I	II
Égő csipkebokor. <i>Heider</i> összeállítása az általa hasz-			
nált szegények bibliájában. (Ante legem korszak.)	118	I	II
Égő Sodoma. (Ob crimen vite traduntur sic sodomite.)			
<i>Heinecke</i> -féle szegények bibliája	125	I	II
Egresi Lőrincz <i>pécsi</i> kanonok vallomása, a <i>Báthori</i>			
<i>István</i> nádor által elvett egyházi kincsek ügyében .	6	I	I
Eguisheimi koponyacsont összehasonlítva a barát-			
hegyi homlokcsonttal	10	II	II
Egyezkedés 1147-ben a <i>clunyi</i> apát, <i>Henricus Grossus</i>			
és <i>Iocelandus</i> közt	147	I	II
Egyházak már a középkorban is örültek, ha egyházi			
edényeiket metszett kövekkel díszíthették	3	II	II

A BÉCSI VILÁGTÁRLATNAK MAGYAR „AMATEUR”-OSZTÁLYA.

Egyházi személyek az ó-ker. sarkophagokon külön öl-	lap köt. rész		
tőzetet nem viselnek; mert az egyházi viselet a			
VI. száz. előtt nem fejlődött ki	170	I	II
Egyházi írók is megengedik, hogy a sz. Szűzet, ölében			
gyermekével, csak az <i>ephesusi</i> zsinat után (431) ábrá-			
zolták	229	I	II
Egyházi írók a syréneket korán emlegetik	11	II	I
Egyiptom legrégibb korának bámulatos műveit csak			
1867-ben mutatták be a világnak a <i>párisi</i> világ-			
kiállításon	23	II	II
Egyiptom ó-birodalmának jeles művei a plastikában			
nem voltak nagy befolyással a hellenekre	42	II	II
Egyiptom történetében felszállhatunk a Kr. e. V. ezred			
csaknem közepéig, s mégis <i>Egyiptomban</i> sem kezdet-			
leges társas állapottal, sem kezdetleges művészet-			
tel nem találkozunk	23	II	II
Egyiptomba menekülés a <i>pécsi</i> domborműveken. A ke-			
resztény epos ezen jelenete a közép korban egy-			
formán van ábrázolva	234	I	II
Egyiptomban a <i>Totmesek</i> a papsággal egyesülve kiüz-			
ték a hódító hykjosokat, de nem azért, hogy az			
<i>egyiptomiakat</i> felszabadítsák, hanem hogy ők maguk			
leigázzák	27	II	II
Egyiptomi művészet és polgárodás, bár a legrégibb,			
mégis annak bővebb megismerése csak az újabb			
kor vívmánya	23	II	II
Egyiptomiak nézete az emberi szellem tisztulásáról			
sokkal emberibb, mint a keresztényekké	78	II	II
Egyiptomi vizedény , az <i>egyiptomiaknál</i> a lefolyt évet je-			
lentette, melyet a papok évenként ünnepélyesen			
bevittek a templomba	145	I	II
Egyiptomi epos , mely II. <i>Rameses</i> vitéz tetteit dicsőíti,			
a szülő művészet első nemét, az epikát képviseli .	364	I	II
Egyiptomi bronce-szobor , melyet <i>Pulzky Ferencz</i> álli-			
tott ki a <i>bécsi</i> kiállítás »amateur« osztályában . .	27	II	II
Egyiptomi ábrákon lerajzolt hangszerekből ítélve a			
zenének főmomentuma ott is a rhytmus volt, ám-			
bár a hárfákban a melodiának is volt képviselője .	364	I	II
Egyiptomi plastica főfeladatának tartotta: alakjainak			
colosalis jellegét adni	41	II	II
Egyiptomiak jelképes felfogása leginkább azon járulé-			
kokban nyilvánul, mely alakjaik fejét illeti . . .	33	II	II
Egyiptomiak , a lélek visszatérését az istenségbe,			
<i>Ozirisban</i> , lelkők utolsó céljának tekintették . .	252	II	II
Egyiptomiaktól vették a phoeníciaiak a három <i>Hermest</i> ,			
sőt megmaradt a <i>Thot</i> vagy <i>Thaut</i> neve is	27	II	II
Egyiptomi hanyatló művészet új hazát találván <i>Assy-</i>			
<i>riában</i> , <i>Perzsiában</i> , <i>Cyprusban</i> , — stb., midőn ez át-			
szállítás megkezdődött, az <i>egyiptomiak</i> már sehogy			
sem tanulmányozták az örökké eleven természetet,			
hanem holt schemákon tünődtek	76	II	II
Egyiptomi ó-birodalom művészete a meddig népies			
volt, addig az új-birodalom átvitte a pyramisok			
colosalis jellegét a most már mindenütt százan-			
kint emelkedő templomokra	76	II	II
Egyiptomiak jelképes művészetökben typicailag fogták			
fel az arczképet	286	I	II
Egység keresése a szent <i>Márk</i> templománál	82	I	I
Egyszarvu , <i>Heider</i> szerint, az emberré vált <i>Krisztust</i>			
jelenti	17	II	I
Eichwald a kúnok művének tekinti a <i>kurgan</i> sírhal-			
mokon látható szobrokat	102	II	II

	lap	köt.	rész		lap	köt.	rész
Einsiedli topographia; kiadta <i>Mabillon</i> 1686-ban . . .	26	II	I	Elizens ünnepélyes fogadtatása. — <i>Heider</i> összeállí-			
<i>Eitelberger</i> , a <i>zárai</i> capsán látható »Gorosna« felira-				tása az általa használt kézirati szegények bibliá-			
tót ego bosna-nak olvassa	355	I	II	jában	119	I	II
<i>Eitelberger</i> ismertetése egy püspöki pálczáról, a <i>bécsi</i>				<i>El-keroa</i> -val ugyanazonosította a népszerű magyará-			
»Mith.« 1859 év 41 lapján, melyet a <i>lemergi</i> feren-				zat a »gourd« szót	134	II	I
cziek kolostorában találtak	206	I	II	<i>Előpokol.</i> — <i>Heider</i> összeállítása az általa használt			
<i>Eitelberger</i> nézete a <i>cividalei</i> márvány-stuccoból készi-				kézirati szegények bibliájában	119	I	II
tett hat szoborról	306	I	II	<i>Előcsarnok</i> , a <i>salzburgi</i> női benzések kolostorának			
<i>Eitelberger</i> és <i>Heider</i> ily című művet adtak ki: »Mit-				első építészeti korszakából (XI—XII. száz.) fenma-			
telalterliche Kunstdenkmale des öst. Kaiserstates«	65	I	I	radt templom nyugati oldalán	337	I	II
<i>Eitelberger</i> : »Mittheilungen« IV. évf. Szent <i>Mark</i> -				<i>Előcsarnok</i> nagy szerepet játszik a basilikákban; a			
templomának építési történetéről értekezik	52	I	I	román templomnak ez már nem oly lényeges része	84	II	I
<i>Eitelberger</i> a <i>pécsi</i> sírkamrát ily című munkájában				<i>Elpius Romanus</i> iratait <i>Tischendorf</i> adta ki; előbbi IX.			
ismerteti: »Bericht über einen archeologischen				századbeli <i>byzanti</i> író volt, ki az <i>apocryph</i> írókat			
Ausflug nach Ungarn.«	153	II	I	kizsákmányolta	138	II	I
<i>Eitelberger</i> a <i>cividalei</i> szobrokat <i>longobard</i> műnek állítja				<i>Élőfák</i> utánzását a <i>byzantiak</i> , a hol csak lehetett, ke-			
bár az egyik alak »tegapietája« <i>byzanti</i> divatra mutat	367	II	I	rülték; a hol éltek vele, a <i>római</i> módot követték			
<i>Éjszaknyugati</i> (európai) tartományoknak az építészet-				folytanos hanyatlással	249	I	II
ben, épen a <i>byzanti</i> középponti rendszerre és a				<i>Első érdeme</i> a legrégibb kereszténységnek az, hogy			
magasba való csúcsosodás alakjára volt szükségök	81	II	II	a <i>római</i> technicát (főleg az építészetben) fentar-			
<i>Éjszaki</i> lépcsőház, a <i>pécsi</i> székesegyházban, csak				totta az utó-kor számára.	288	I	II
1863-ban jött napfényre: <i>Gerster</i> és <i>Henszlmann</i> át-				<i>Első csirái</i> a <i>francia</i> szobrászatnak <i>Violet-le Duc</i> sze-			
törtetvén az elrekesztő falat	128	I	II	rint a XI. sz. előtt nem mutatkoznak	157	I	II
„ <i>Electron</i> “ szó <i>Homer</i> - és <i>Hesiod</i> -nál is előfordul, és				<i>Elsők</i> a <i>clunyak</i> voltak, kik a természet szüleményeit			
zománczozott aranyat jelent	329	I	II	díszmintául használták iskolájukban. (<i>Violet le</i>			
<i>Electrum</i> , melyről <i>Plinius</i> tesz említést vagy gyantakő,				<i>Duc, Dict. de l'Archel.</i>) V. K. 485. l.	244	I	II
vagy $\frac{1}{2}$ arany és $\frac{1}{2}$ ezüsből álló vegyülék	329	I	II	<i>Első korszaka</i> a <i>byzanti</i> művészet-plastikájának, a <i>by-</i>			
<i>Elefántesont-serleg</i> , <i>Mars</i> és annak diadalmenetét				<i>zanti</i> típusok fejlődését tünteti elé a VII. század-			
ábrázolva	247	II	II	ban (<i>Schnaase</i>)	300	I	II
<i>Elefántesont-serleg</i> , mely <i>Neptun</i> és <i>Amphytrite</i> diadal-				„ <i>Első csoport</i> “, vonatkozólag a <i>klosterneuburgi</i> oltár			
menetét ábrázolja	247	II	II	rákvány mosaik-képeire. Ábrázolja: <i>Annuntiatio</i>			
<i>Elefántesont-serleg</i> , oroszánvadászatot ábrázolva . .	249	II	II	<i>Ysaak</i> , <i>Annuntiatio Samson</i> és <i>Annuntiatio Domini</i> -t	113	I	II
<i>Elefántesont-serlegek</i> a valószínűleg <i>Rubens</i> iskolájá-				<i>Első keresztények</i> eszmejárata mennyire jelképes,			
ból való művek	247	II	II	kitűnik az üdvözítő alakjának ábrázolásából is . .	124	II	I
<i>Elefántesont-szarv</i> , melynek külön osztályában vadak				<i>Elsőszülöttek</i> felmutatása. (<i>Hæc praesantatur partus</i>			
harczai, a medailonokban pedig öt fejedelem				prior ut redimatur.) <i>Heinecke</i> -féle szegények bib-			
arczképe látható	236	II	II	liája	121	I	II
<i>Elena</i> Sta. temetője	33	II	I	<i>Eltérések</i> , a <i>pécsi</i> és <i>fehértéri</i> székes-egyházaknál . .	4	I	I
<i>Eleutherius</i> pápát a vaticáni apostoli sír cellájába te-				<i>Eltitkolt kereszt</i> jele látható két sírkövön, melyet a			
mették	63	II	I	<i>calixtus</i> i temetőben fedeztek föl, s melyeket <i>Rossi</i>			
<i>Eliás</i> égbemenetele. (<i>Celitus effectus Helia per aera</i>				a III. századba helyez.	150	II	I
vectus.) <i>Heinecke</i> -féle szegények bibliája	124	I	II	<i>Elveszett flu.</i> (<i>Flens amplectatur natum pater ac re-</i>			
<i>Eliás</i> feltámasztja az özvegy gyermekét. (<i>Est vidue</i>				creatur.) <i>Heinecke</i> -féle szegények bibliája	124	I	II
natus per <i>Heliam</i> vivificatus.) <i>Heinecke</i> -féle szegé-				<i>Elveszett flu</i> felfogadtatik. <i>Heider</i> összeállítása az ál-			
nyek bibliája	122	I	II	tala használt kézirati szegények bibliájában. . . .	120	I	II
<i>Eliás</i> áldozatát az égről leszálló tűz meggyújtja. —				<i>Elyptikai</i> paizsszal birtak a <i>byzanti</i> császár testőrei,			
<i>Heider</i> összeállítása az általa használt kézirati				melyen az ismeretes constantini keresztény mono-			
szegények bibliájában	120	I	II	gramma drágakő-kirakással jelenik meg	189	I	II
<i>Eliás</i> a menybe száll. — <i>Heider</i> összeállítása az általa				„ <i>Email</i> “ szó <i>Guignet</i> szerint a sanskrit <i>haschmalból</i>			
használt kézirati szegények bibliájában	120	I	II	származott. (<i>Ezechiel</i>)	329	I	II
<i>Eliás</i> feltámasztja a gyermeket. — <i>Heider</i> összeállítása				<i>Emberi lelket</i> madár jelképe alatt képeztek már az			
az általa használt kézirati szegények bibliájában .	119	I	II	<i>egyptomiak</i> is, kiktől e képet átvették a zsidók . .	159	II	I
<i>Eliás</i> áldozata. (<i>Celica flamma venit</i> .) <i>Heinecke</i> -féle				<i>Emberi fő</i> , különféle növény-részekből összeállítva, a			
szegények bibliája	124	I	II	<i>bécsi</i> Belvedere-ben	360	I	II
<i>Elimas</i> esete a szentírásban. »Apostolok cselekedetei«				<i>Emberi lélekben</i> madár jelképe alatt nemcsak általá-			
XIII. fej.	370	I	II	nosan az ember, hanem különösen a szentek és mar-			
<i>Elis</i> város érmein <i>Jupiter</i> -fej látható, mely <i>Phidias</i> ,				tyrok lelkét látták jelképezve	159	II	I
<i>Zeus Olimpos</i> a másolata	289	I	II	<i>Emlékszerű építészet</i> III. <i>Béla</i> király alatt, melynek			
<i>Elisa</i> , ki a <i>Mambre</i> nevű fát a folyóba dobja	111	I	II	stylje: kora-román	3	I	I
<i>Elisaus</i> az özvegy fiával. — (Per tua dona deus vitam				<i>Emlékek</i> , melyeken a latin vagy <i>byzanti</i> kereszt for-			
dedit huic <i>Helizeus</i> .) <i>Heinecke</i> -féle szegények bibliája	122	I	II	dul elő, az V. századnál soha nem idősebbek . . .	148	II	I

Emlékekről szólva, először a régiség által reánk hagyott építészeti emlékeket kell értenünk, melyek élén az <i>egyptomi</i> gulák állottak	4	II	II
Emlékszerű feliratok fontossága a <i>római</i> coemeteriumokban	49	II	I
Emlékszerű építészeti csak a XII. század harmadik negyedében kezdődik	94	I	I
Emilianus 249-ben consul volt, kiről azt állítják, hogy kereszténynyé lett	66	II	I
Emilianus consul (249) elhunyt alkalmával <i>Anatolia</i> leányának gondnokaivá <i>Calocerust</i> és <i>Partheniust</i> rendelte	66	II	I
Emmerani kolostor nyomdájában adták ki a »Notitia ecclesiarum urbis <i>Romae</i> « eredeti kivonatát 1777-ben	26	II	I
Empusak alakja, az idombáj ellentétéből származott	284	I	II
„En vagyok az élő kenyér 1535«. Felirat a <i>siklósi</i> ferencziek templ. főoltárán	260	I	II
Encaustica (beégető festészet) korunkban már nem használtatik	86	II	I
Énekek-éneke szerint a galamb a legbensőbb szeretetnek jelképe, mely a galamb szárnyain felszáll az uristenhez és egység és egyesítés után epedez	159	II	I
Enoch a paradicsomban. — <i>Heider</i> összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában	120	I	II
Enoch égbemenetele. (<i>Enoch</i> translatus celestibus est sociatus.) <i>Heinecke</i> -féle szegények bibliája	124	I	II
Enthasis	58	I	I
Enyészeti stylben szentegyházak is épültek	3	I	I
Epiphanius írja, hogy <i>Noe</i> , midőn a bárkát építette, magának és övéinek mintegy új életet biztosított	127	II	I
Episcopatus Bosniensis, melyet <i>Koller</i> említ	1	I	I
Episcopatus Morisani, melyet <i>Koller</i> említ	1	I	I
Episcopatus Sirmiensi, melyet <i>Koller</i> említ	1	I	I
Építészetben szereztek a <i>byzantiak</i> legnagyobb érdemet, ők találták fel a kup- vagy a középponti <i>byzanti</i> stylt	81	II	II
Építészeti chronologia elvei <i>Franciaországban</i> még ma sincsenek kellőleg elismerve	142	I	II
Építészeti harmonia tekintetében a hellen művészet a középkor végtelen változatosságával szemben háttérben marad	364	I	II
Építészeti diszekben a <i>byzanti</i> művészet módosítást hozott be, bár tagadhatlan, hogy az eredetiség kedvéért a szerviséget és kecsét feláldozta	81	II	II
Építészeti főjellegek, a <i>pécsi székesegyháznál</i> , közösek III. <i>Béla</i> <i>fehértári</i> templomával	3	I	I
Építészeti iskolák <i>Franciaországban</i> . <i>Mertens</i> és <i>Viollet le Duc</i> 7-ről tesznek említést	156	I	II
Építészeti módosítás, a <i>pécsi székesegyháznál</i>	5	I	I
„Epitome libri de locis sanctorum Martyrum e codicibus salisburgensi puro, Wirceburgensi puro et Salispurgensi interpolato“ című régi irat, melyet <i>Rossi János</i> forrásul használt	43	II	I
Επιτομή a régi omophorion- és palliumnak csak árnyéka	184	I	II
Erbach gróf gyűjteményében van egy a XI. századbeli keresztény kard. (<i>Hafner</i> : »Trachten des Mittelalters« 65 tábla)	196	I	II
Ercolano Gyula adatait, a <i>római</i> coemeteriumokról, <i>Rossi</i> felhasználta	30	II	I
Érez lovas szoborka <i>Nagy Károlyt</i> ábrázolva, volt			

<i>Lenoir Albert</i> tulajdonában, mely a metzi székes-egyház kincstárából származik	194	I	II
Érez-kigyó. (Icti curantur serpentem dum speculantur.) <i>Heinecke</i> -féle szegények bibliája	123	I	II
Érdy a <i>champlevé</i> zománczot emeltterűnek nevezi, holott épen vájott-terűnek kellene nevezni.	329	I	II
Érdy »Nyitra ivánkai byzanti zománczok« cz. cikke »Arch. K.« 1861	329	I	II
Ereklye-tartó az <i>esztergami egyházi</i> kincstárából, mely a <i>bécsi</i> kiállításon kitétetett	186	II	II
Érem, sz. <i>Lőrincz</i> martyriumát tárgyzva	228	I	II
Eretrai fehér kréta, azon négy fehérfesték egyike, melyekről <i>Plinius</i> tesz említést	88	II	I
Εἰρημία τῆς Ζωγραφικῆς. Das Handbuch der Malerei vom Berge <i>Athos</i> aus dem handschriftlichen neugriechischen Urtext übersetzt mit Anmerkungen von <i>Didron</i> , u. eigenen von <i>G. Schaefer</i> . Trier 1855	89	II	I
Ernyő-abroncs (Bügel) a magyar koronán, melynek tetején kereszt látható	182	I	II
Erőd-tornyok jellege	90	I	I
Eros, mint iskola mester; intaglio vésmű, melyet <i>Pulzky Ferencz</i> <i>Bécsben</i> kiállított	72	II	II
Erősített egyház, a magyar négy tornyos egyház. (Befestigte vagy Befestigungskirche.)	92	I	I
Erzsébet magy. királynőt 1383-ban <i>Valentin pécsi</i> püspök kísérte <i>Jadrába</i>	271	I	II
Erzsébetet, II. <i>András</i> leányát, négy éves korában 1211-ban átadták ipának, a <i>thuringiai</i> uralkodónak, hogy jegyesével együtt neveltessek	130	II	II
Essenwein: a gyámkodás Vorkragung elvéről: »Das Prinzip der Vorkragung und die verschiedenen Anwendungen und Formen in der Mittelalterlichen Baukunst« »Mitth.« 1861-évf.	248	I	II
Ester és Ahasverus. — <i>Heider</i> összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában	120	I	II
Eszményi typusnak neveztetik a hellen typus legmagasabb fokozása a művészetben	44	II	II
Eszményinek egyedüli előadására a művészetet nem lehet szorítani.	281	I	II
Εσωφορία, <i>római</i> öltöny neve	175	I	II
Eszményi typus teremtése, <i>Phidias</i> művészeti jellemének közép- és sulypontja (<i>Schnaase</i>)	294	I	II
Eszménykép, a jellemzőnek összhangzó és szép előadása (<i>Schnaase</i>)	294	I	II
Eszményileg állati testet nem adhatni, mert állati eszme nem létezik, s így állati eszmény sem. (<i>Schnaase</i>)	293	I	II
Esztergami mitrán fenmaradt az attól lefüggő eredeti szalag (stolae, faonese)	206	I	II
Esztergami lipsanoteca (ereklye tartó) styljére nézve tökéletesen megegyezik a <i>nyitra-iránkai</i> koronáéval	89	II	II
Esztergom városának egy pecsétjén sz. <i>Adalbert</i> egyházának alakja látható. A pecsétet <i>Pray</i> közölte	95	I	I
Εἱρεμασχαλος volt a colobium neve, ha csakis egy ujjal birt	169	I	II
Étkes-kehely (Speisekelch)	349	I	II
Etruriából hozták a curulis széket <i>Rómába</i> , melyet kizárólag a kir. használt. <i>Rich.</i> »Diction des antiquités romaines.«	250	I	II
Etruri bronz-öntési gyakorlatot <i>Lindenschmidt</i> két-félének mondja; az egyiket a phoeniki és hellen			

művek utánzásából származtatván művészetinek, lap köt. rész	12	II	II	ket az apostolok által megtérített pogány művészek lap köt. rész	136	II	I
nevezi a második inkább gyári vagy kézművesi volt				készítettek			
Etruri régibb művek leginkább a Tigris balpartjáról				Eusebius pápa sirirati márványa igazolja, hogy a coe-			
Perzsiából származnak. Először Kisázsiaiba vándor-				meteriumok építésénél régibb épületek anyagát is			
oltak, majd ezektől Phrigiába, Lykiába és innen a				felhasználták	48	II	I
Kis-Ázsia partjain lakó gyarmatokhoz stb.	41	II	II	Eutychianus pápát, az appiai ut pápai cryptájába te-			
Etruriai tárgyakat találtak nem csak a Rajna menté-				mették el	68	II	I
ben, hanem Németország északi részeiben is	12	II	II	Éva teremtése. (Femina prima viri de costa cepit			
Etruriai művészet mindig használta az arczképezést.	287	I	II	oriri.) Heinecke-féle szegények bibliája.	123	I	II
Eucharistia titkába, a calirtusi temető A ³ cubiculumá-				Éva és a kígyó. (Vipera vim perdit sine vi pariente			
nak festvény-jelenete vezet be	97	II	I	puella.) — Heinecke-féle szegények bibliája	121	I	II
Eucherius: Quatuor paradisi flumina quatuor sunt				„Éva tulit de fructu.“ Innuit hoc factum Christum de			
Evangelia ad praedicationem cunctis, gentibus missa	118	II	I	stipite tractum. — Ábrázolás és felirat a klosterneu-			
Eudes, burgundi gróf közvetítése: a brancioni család				burgi oltárrakványon	115	I	II
és a cluny-i apátság közt megszüntette a villongá-				Évának teremtése. — Heider összeállítása, az általa			
sokat	148	I	II	használt kézírati szegények bibliájában. (Ante le-			
Eudoxia császárné egy, állítólag Lukács apostol által				gem korszak.)	119	I	II
festett Mária képet szerzett az V. század. Jeruzsá-				Évának nyújtott juh (a lateráni sarcophagon) a mun-			
lemből	230	I	II	kára való kárhoztatást jelenti	106	II	I
Eugen III. pápa, a dijoni egyházat 1247-ben fölszen-				Evangelium görög és latinul is elénekeltetik, ha a			
telte	50	I	I	pápa a misét maga olvassa	74	II	I
Eugenius, dux Sabaudiae. Tot vitoriis notus quot				Evans-Lombe asszony tulajdona jelenleg Lenoir Albert			
proeliis	237	II	II	lovas-szoborkája, melynek alakja a laterani mozai-			
Euchemerestius-féle magyarázat a syréneket kéjhöl-				kon levő N. Károly képéhez hasonlít	195	I	II
gyeknek tartotta	11	II	I	Evelpius, ki magát az ige tisztelőjének „cultor verbi“			
Euknemidesek-nek (szép czomb-sinűek) nevezi Homer				nevezi	44	II	I
az achajokat, a trójaiak ellen harczoló görög törz-				Evreuxi szt. János bibliájában a két főnök-apostol,			
seket	221	I	II	gyaloghintón, az evangeliumot viszi	143	II	I
Euripides a syrénekkel syrinxet vagy fuvolát hangoztat	7	II	I	Évszakok, geniusok stb. ábrázolása a keresztény fes-			
Euripides a syréneket a föld leányainak nevezi	7	II	I	tészetben nem birt vallásos jelentőséggel	51	II	I
Euripides azon tragoediáját, melynek tárgya: Dirke,				„Ex Egypto Israel em ducit Dominus.“ Unda rubens			
Zethos, Amphion és Anthiope, Jahn a fennmaradt ha-				munda baptisma misticat unda. Ábrázolás és fel-			
gyományok után, Gerhard folyóiratában recon-				írat a klosterneuburgi oltárrakványon	114	I	II
struálja	52	II	II	Ex ingeno Asteri felirat a Cherchel mellett talált kővön,			
Európa északi népeinél, és a görög-római és byzan-				mely kifejezés elébb nem fordult elő	152	II	I
tiaknál is látjuk a köntös használatát, s így ger-				„Excerpta topographia e vita Hadriani I“ című régi			
mán, frank vagy góth viseletről szó sem lehet.	221	I	II	írat, melyet Rossi János forrásul használt	43	II	I
Európai muzeumok nem kevés classici drágaköve, a				Exedra, félkörű fülkével körülvett épszőgű építmény			
kölmi három királyról nevezett szentséghez hasonló				a rómaiaknál	59	II	I
ereklyetartókról származik	3	II	II	Exomis-nak hívták a colobiumot, ha semmi újja nem			
Európai hajókázás elterjedésével nemcsak a közép-ten-				volt	169	I	II
ger partjait lakó classicus népek productumai lép-				Ezer háromszáz szobor látható a chartresi sz.-egyház			
tek a vizsgálódás körébe, hanem a chinaiak, japá-				előcsarnokában, melyek csodálatos renddel vannak			
niak, indiaiak, sőt még a vadnépekre is kiterjedt az	3	II	II	elosztva	165	I	II
Eusebiusra vonatkozó felirat-maradványt talált Rossi				Ezsaiásra támaszkodva hitte főleg a (afrikai) kereszt-			
a calirtusi temető harmadik areájában	60	II	I	tény-párt, hogy Jézus rút arczu volt	110	II	I
Eusebius pápa tetemeit Miltiades pápa hozatta el Sici-				Ezsau eladja elsőszülötti jogát. (Lentis ob ardorem			
liából, s egy márvány és mosaikkal rakott cryptába				proprium male perdit honorem.) Heinecke-féle sze-			
helyeztette	69	II	I	gények bibliája	122	I	II
Eusebius és Hypathius 359-ben voltak consulok	114	II	I	Ezsau és Jákob. — Heider összeállítása az általa hasz-			
Eusebius pápa Siciliában 310-ben halt meg; tetemeit				nált kézírati szegények bibliájában	118	I	II
Miltiades pápa hozatta Rómába, de a közbejött üldö-				Ezsau, az elvetettek előképekint állíttatik fel szent			
zés miatt nem a calirtusi cryptába helyeztette	76	II	I	Pálnak a róm. irt levelében	259	I	II
Eusebius pápa sirkamrájához közel egy dombormű-				Ezüst mellkereszt	190	II	II
vet találtak, melyen Ulysses a syrének közt ábrázol-				Ezüst ostyatartó	236	II	II
tatik	9	II	I	Ezüst pohár leírása, mely Bécsben ki volt állítva	211	II	II
Eusebius (caesarei) állítása szerint, (a két apostol fő-				Ezüst serleg, ciselirozva, „Balog László“ felíratl	236	II	II
nök typicus ábrázolására vonatkozólag) mondja,				Ezüst serleg, ciselirozva, Z. I. betűkkel	236	II	II
hogy a nemzetek szokása volt jóltevőiknek emléket				Ezüst serleg, Rákóczy György csináltatta 1600 fel-			
állítani	138	II	I	íratl	236	II	II
Eusebius elbeszéli, hogy egészen koráig fennmarad-				Ezüst tyarium	131	II	II
tak oly arczképei Péter és Pál apostoloknak, melye-							

F.

- Faber** is azon nézet mellett harczol, hogy a *kikajon* lap köt. rész (Jónás növénye) az el-kerra lehetett. 135 II I
- Fabianus** utódjának választását a római hatalom megtiltotta; s az ezen tilalom daczára is megválasztott pápát száműzték. 67 II I
- Fabianus** lett a pápa *Anteros* halála után, kit még eldöde: *Pontianus* elhunyt előtt temettek el a pápák cryptájába. 66 II I
- Fabianus pápa**, *Pontianus* (pápa) testének átvitelét *Sardinia* Rómába kieszközölte, s maga hozta el ünnepelesen, és 237-ben a pápák cryptájába eltemette. 66 II I
- Fabianus pápa**, a városrészek szerint elosztott temetőket hét diaconusra bízta. 66 II I
- Fabianus pápát**, *Decius* császár alatt, a pápák cryptájába helyezték, a mi igazolja azt, hogy ekkor a főcaemeterium használati jogát a keresztényektől nem vették el. 67 II I
- Fa-borkancsó**, dombormű faragványával 238 II II
- Fabretti Ráphael** állapította meg az epigraphia tudományát. 28 II I
- Fabretti Ráphael** elnökölt a XVII. század végén az ereklyék tanulmányozására összeállított bizottságban. 28 II I
- Fahien**, chinai zarándok, *Jáva* szigetét 414-ik évben látogatta meg. 253 II II
- Fa-kitépesi jelenet** (*Sámson* által) a *pécsi* domborműben egyetlen a maga nemében. 234 I II
- Falak elferdülése**, a *pécsi* székes-egyháznál, a boltozat oldalnyomása folytán. 24 I I
- Falazott cső** az oszlopok fölött, mely a lég tisztítására szolgált a *velencei* szent *Márk* templomában 59 I I
- Falfestés látható**, a *pécsi* székes-egyház észak-keleti tornyában, mely még 1500-ból való. 23 I I
- Faliero vitale** herceg, sz. *Márk* ereklyéjét, négy hóig köztiszteletre kitéttette. (1423—1451). 55 I I
- Fal-iv.** (Wandbogen, arc formeret). 85 I I
- Falke** szerint a matronák az ó-keresztény világban betakart fejjel ábrázoltatnak. 213 I II
- Falke** a »Sachsenspiegel«-ből szalmakalapot ábrázoló képet idéz, melyet a századok a XIII. században viseltek. 213 I II
- Falke Jakob**: »Zur Costümgeschichte des Mittelalters« című czikke a *bécsi* »Mitth.« 1864. évben 4. l. a frank női köntös ujjainak hosszabbításáról. . . . 212 I II
- Falkép** a *priscillai* temetőből. Egyik alakja: a trónján ülő szűz, gyermekével. 231 I II
- Falkép** sz. *Ágnes* temetőjében. Az imádkozó magában; ölében a felöltözött gyermek. 231 I II
- Falkép** *Marcellinus* temetőjéből. (Inter duas lauros ad s. *Helenam*. Via labicana). 231 I II
- Falképek** a *velencei* sz. *Márk* altemplomban. 60 I I
- Falfestészet** legbővebb tárházát a régi caemeterimokban, jelesen *calixtusinak* öt kamrájában találjuk. . . . 92 II I
- Falszalag** (*Lissenen*). 91 I I
- „Faltestuhl“ német szóból származik *Viollet-le-Duc* szerint a »fauteuil« szó. 251 I II
- Fa-oroslán** a *spalatói* székes-egyház szentélyének stul-lumain (karszék). 354 I II
- Farlatti közli** a *Twerdojjal* 1416. kötött szerződést, a *lap köt. rész* *spalatói* harangtorony építésére vonatkozólag. . . . 348 I II
- Farnesi bika** szoborcsoportozatáról *Jahn* a *Gerhard* folyóiratában »Archeologische Zeitung« tüzetesen ír 52 II II
- Farnesi bikát** bronze-öntvényben ábrázoló szoborcsoport, mely *Bécsben* kiállított. 52 II II
- Fasciae** (keresztbe kötött szalag). 183. *Auriphrygium* (harisnyakötő). 183 I II
- Fa-székek** a *constánczi* székes-egyházban, melyeket *Riggenbach*, a XV. század legjobb fafaragványainak tart. 235 I II
- Fát szedő özvegy**. *Heider* összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában. 119 I II
- Fátyol-féle takarót** hordanak a *perzsák* a *pompei* mosaik-festvényen 221 I II
- Faustina**, *Mark Aurel* nevének feje fenmaradt egy érmén ábrázolva: *Diva Faustina* felírással. 122 II I
- Fauteuil**, *Faldistorium*, összehajtható szék, (faudestola, faudesteuil, faudestuef, faudestuel). 251 I II
- »Fayyia**, (byzanti fegyvernem), melyről *Reiske* mondja: »Puto phengia fuisse baculos cum manubrio seu fulcro manuum utrinque recurvo«. 190 I II
- „Fehérvári ásatások eredménye“, *Henszmann Imrétől* 3 I I
- Fehérvári Gábor-féle** gyűjteményben, melyet 1868-ban *Párisban* elárvereztek, egy metszettkő volt található, melyen pompásul kivitt tengeriszörny van ábrázolva. 133 II I
- Fehérvári Gábor** vette meg az úgynevezett *Grimani* oinochoe-t, melyet *Grimani* admiral hozott *Görögországból*. 47 II II
- Fejkendő**, a *bysantiaknál* a XI. század óta vált szokássá. 181 I II
- Fejtakaró** használata a *görög* papságnál későbbben hozatott be, mint a nyugati egyházban, hol a X. században használták. 186 I II
- Fejtakarót** illetőleg, a *bysantiak*, a XIII. század végéig a *római* szokást követték. 179 I II
- Felhajtott orrú** cipők, melyeket *Fulko* gróf 1089-ben talált fel, hogy rozsz lábait takarhassa. 201 I II
- Felicissimus**, II. *Sirtus* pápa diaconusát, *Sirtussal* egyszerre fejezték le, s a *praetextatusi* temetőbe helyezték el. 75 II I
- Felirat** a *lateráni* mosaik-képen: »Beate Petre Dona vita Leoni PPe Victoria Carulo Regi Dona«. . . . 194 I II
- Felirata** *Valentin* *pécsi* püspök fehérmárvány sírkövének, *Koller* olvasása szerint. 272 I II
- Feliratok** másolata, melyek 1870-ben, a *pécsi* székes-egyház déli mellékhajójának réztáblákkal fődött lapos tetején, még olvashatók voltak. 1 II I
- Feliratos-kő**, melyről *Rossi* tesz említést, s a mely *Chercheltől* nyugatfelé 500 méternyi távolságra találtatott. 151 II I
- Felix pápa** tetemei a *calixtus* pápai cryptában helyeztettek el. 73 II I
- Felix pápát** az *appiai* út pápai cryptájába temették. . . . 68 II I
- Felsőbbsége** az ifjabb testvérnek az idősb fölött se nem zsidó, se nem keresztény eszme; ennek alapja régibb (*Harpocrates*). 264 I II
- Feltámadás**. — *Heider* összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában 119 I II

Feltűnő az ornamentistika jelessége a pécsi éjsz. lép-	lap köt. rész	Füdeles kanesó leírása, Hans Sebald aranyműves réz-	lap köt. rész
esőházban, ellentétben a tulajdonképeni szobrászat		metszete után, kivert alakokkal	210 II II
hiányaival.	254 I II	Füdeles kanesó leírása, melyen I. Lipótnak 1695-ben	
Feltűnő az üres hely iránti ellenszenv a középkorban		vert ezüst érme látható	211 II II
a szobrászatnál.	310 I II	Foith Henrik, volt pécsi kanonok	1 II I
Fennmaradt emlékek vizsgálata N.-Károly ruházatára		Fokos (keleti) ciselírozva és arannyal berakva. Ki-	
vonatkozólag, melyek egyike a római Lateránban		állította Bécsben Kubinyi Ferencz	233 II II
levő mosaik kép. Ciampini »Vetera Monumenta« . .	193 I II	Főkapu (pécsi, székes-egyházi) felrajza- és arányai .	21 I I
Fénykör (nimbus) csak a negyedik század után hasz-		Fokpólez-képeinknél (Staffeleibilder) az olajfestészet	
náltatott a szentek rajzainál az ó-kereszt. által . .	170 I II	van használatban	89 II I
Férfin karszékekben, asztal előtt (hihetőleg Poppenol		Fölirat, a pécsi székes-egyház boltozatának kör-ívén,	
arczképe). Rembrandt rajza	248 II II	mely a vízvezeték építésénél használt anyagra vo-	
Fergusson szerint a jeruzsalemi »arany kapu«-n levő		natkozólag, téves	11 I I
akanthus-párkányzat Constantin idejéből száрма-		Folyók személyesítését az ó-keresztény világ az	
zik. (Messmer.)	316 I II	antikból vette át, s főleg Jordán folyót szerette	
Fessler : »Institutiones Patrologicae«	109 I II	képezni	118 II I
Festészet ; az ó-ker. művészet ellentétben az antikkal		Fontana építész és Cugnoli Ignác tanártól kapta	
jobban pártolta a festészetet	300 I II	Rossi a sz. Cornél sirja körüli temető alaptervét . .	40 II I
Festészet ; a legmagasztosabb virágzását legelőször		Fontevraulti apátságban maradt fenn oroszlánszívű	
a rokon művészetek közt élé, s folytatja a XIV.		Richard képe, mely megegyezik Barbarossa Fri-	
század végétől kezdve a XVII-ig.	365 I II	gyesével a sz. zenoí zárdában	201 I II
Festészetben : a rajz, szín és domborodás a kifejezés		Főpapak fejtakarója kezdetben hihetőleg az infula,	
három főeszköze. (Vosmaer)	247 II II	almuccia és camelaucium volt	186 I II
Festészeti kézi könyvet hozott Didron görögországi		Foresi leírása Michel Angelo terra-cotta csoportozatá-	
utjából, mely az ó-hitű művészeknél maig haszná-		ról	206 II II
latban van	296 I II	„Forgó“ (Federbusch panache) a byzanti diszsisakokon	
Festészeti maradványokat a classici korból, a Vezuv		(Reiske : Const. Porphys. hoz írt comment. 591 l.) .	257 I II
által eltemetett városok falképei nyújtanak, me-		Forgók (kettő). Bécsben ki voltak állítva. Egyik An-	
lyek a tájfestészetnek több jogosultságot engednek	249 I II	drassy Manó gróf, másik a magyar nemzeti muzeum	
Festményeket illetőleg, a byzantiak igen nevezetes		tulajdona	225 II II
műveket készítettek	158 I II	Fornarina (Raphael kedvese) arcvonásait látja p. o.	
Φύλαξ (fibula, csat), mely a chlamys (római köpeny)		Rumohr R. legszebb madonnáiban	296 I II
egyik fődiszét képezte.	182 I II	Förster az orievoli Puccio Pétert tekinti elsőnek, ki	
„Fibula“ (broche) csat, melylyel a rom. öltönyeiket		űde alapon készítette festvényeit, s egy nap alatt	
összezsátolták	169 I II	végezte be fresco-módban	90 II I
Fibula, három tekereses tarsából, melyet a felső Rajna-		Förster IV. Vilmos porosz király rendeletére a	
vidéken találtak, s a mainzi muzeumban őriztetik .	16 II II	ravennai sz. Vitál templomának mosaik-képeit	
Fibulák (régiek) egyik neme az, melyeknek főbb		pontosan lemásolta	181 I II
tárgyát állati alakok teszik	17 II II	Fortunatus : »De eccl. officiis«	111 I II
Fibulákon, madarak közt, leggyakrabban fordul elő a		Fornm-Julii-ban Eitelberger számos miniatur-codexet	
galamb és a hattyu	17 II II	látott	344 I II
Fibulákon a nagyon kedvelt lovon kívül előfordul a		Fossores-eknek nevezettek a római coemeteriumok	
szintén igen gyakori légy vagy méh, keresztény		sírási, kik a papi rendhez tartoztak, s néha ügyes	
jelképként a hal, Európa éjszaki részein a sárkány		építők voltak	38 II I
és teknősbéka	17 II II	Fournai zárdá (Agrapha mellett) Dionysius nevű szer-	
Fibulaszerű tárgy a petreosi arany kincsek között . .	108 II II	zetese írta a zárdá számára az Athos-hegyi festész-	
Figura panthea ; szobormű Ráth György Bécsben kiállí-		könyv azon másolatát, melyet forrásul Didron	
tott gyűjteményéből	55 II II	használt	89 II I
Finály Henrik, a kolozsvári muzeum őre, rendezte a		Francia építészet, bútort, hangszerek, sőt ruhák is	
bécsi világkiállításon az erdélyi érmekeket és lajstro-		(kivéve a szentekét), mind byzantinizálva vannak,	
mozta	2 II II	de a fej, a görög festészek típusaira nem emlé-	
Fiók-kályhának rajza a XVI. század styljében. Mis-		keztet	160 I II
kowszky Victor rajza	225 II II	Francia épít. iskolák nyoma látszik a pécsi éjszaki	
Fiorentini, Luccában ily című művet adott ki :		lépesőház domborművein	253 I II
»Gerominiano martyrologia« 1668.	25 II I	Francia csucsives iskola legrégebb alakjára ismer-	
Flandriát és Hollandiát a XVI. században még a német		hetni a bácsi erőd ablakaiban, mert nélkülözi a	
birodalomhoz számították	231 II II	német iskolában használt kajácsot	169 II II
„Flore“ című czikke Violet le Duc-nek (Dict. de		Franciaországban 1100 körül öt szobrászati iskola	
l'Archit. V. k. 485.) az építészeti növény-diszről . .	243 I II	lehetett : a rajnai, toulousi, limogesi és a cluny-i és	
Floriani (szent) zárdá, (Ausztria) hol a nem-mozgó		ile-de France-i	161 I II
betűkkel írt kéziratok legrégebbje található s a		Franciaországban a galamb ábrázolásához talán még	
13. végén vagy 14. sz. elején készült	117 I II	jobban ragaszkodtak mint Rómában	160 II I

Francziaországban a XII. században szokásban volt a gyámköveket és kapitaeleket szerves alakokkal ellátni; az ily oszlopfőt chapiteau historiének nevezték	18	II	I
Francziaországban a nagyobb székesegyházakat 1160—1240 körül építették; így a párisit, rheimsit, amiensit, bourghesit és chartresit	161	I	II
Francziaországban is, bizonyos módosítással, Syria és Cilicia fennmaradt emlékeinek utánzata jött be a XII. században	158	I	II
Francziaországtól keletre fekvő országokban a Constantiniféle monogramma használata nem régebb 311-nél.	151	II	I
Frank férfiviselet a XII. század második felében a középrendnél; Herrad után	210	I	II
Frank női ruha példánya a XII. századból Herrad után	210	I	II
„Fratres“ elnevezés a római coemeteriumok feliratain	44	II	I
Frechulfus (+ 853) Herrad nem említi	13	II	I
Frey Lajos képe, melyen a kassai főtemplom főoltárának restaurációját ábrázolja	197	II	II
Fresco (két angyalfő), a pécsi székesegyház éjszaki tornyában	11	I	I
Fresco-festészek közönségesen nem hatolnak be az alattok levő alagba, s azzal egy testet nem képeznek	85	II	I
Fresco-festész több festéket is rakhat egymás fölé, de e réteg könnyebben foszlik le	86	II	I
Fresco-festész friss, nedves vakolatra fest	85	II	I
Fresco-festész mai napság csak vizes festéket használ	85	II	I
Fresco-festészet (rég).	85	II	I
Fresco-festészetnél az aláfestés (Untermahlung) gyakran használtatott	88	II	I
Fresco-festészetnél a festéket vastagabb rétegben is lehet rakni, úgy szólván impasztirozni	86	II	I
Fresco-festészetnél a festéket csupán vízzel dörzsölik, minden kötőszert alkalmazása nélkül	85	II	I
Frescoinknál általában véve nem használnak vastag festéket, a mész nyálkás természete miatt	86	II	I
Freskókban a festék lefoszlása (Abblättern) lehetséges; példa rá Udinei János virágcsokra a vaticáni loggiákban	86	II	I
Frescók (maiak) jellege	86	II	I
Frescók (maiak) tagadhatlan hibája, hogy a por könnyebben ellepi a kiszökö részeket	85	II	I
Fresco-seccnak nevezik az olaszok a fresco-festészet alnemét, s azt száraz falra ma is alkalmazzák	88	II	I
Fresco-seccot Pompeiiben is alkalmazták, hanem csak alárendelt helyen és tárgyon	88	II	I
Fresco-technika az uralkodó a stabii, herculanumi és pompeii falfestvényeken	86	II	I
Friaul-ban Eitelberger több miniatur-codexet látott	344	I	II
Friedrichs szerint a farnesi bika szoborcsoportozatát 47-ben Pál pápa alatt, a Caracalla nevű fürdőben találták és a Farnesiek palotájában állították fel	53	II	II
Friesingi dombormű keletkezési idejét a XII. század elejére helyezik	202	I	II
Friesingi székes egyh. kapuja fölötti dombormű I. Frigyes császárt, nejét és Otto friesingi püspököt ábrázolja (Hefner 25. tábla)	202	I	II

Friesz-disz, a pécsi székesegyház felső-templomában	20	I	I
Frigyes (Barbarossa) császár, 1170. februárban Salzburg közelében tartózkodván, a sz. zenoi zárdának jelentékeny adományt tett	200	I	II
Frigyest II. IV. Innocentius a lyoni conciliumom leteszi	152	I	II
Fröhlich Erasmus a pannonhalmi casulát a bécsi királyi lakban fedezte föl	91	II	II
Frontone és Martene szertartási könyvei (liber liturgicus) 714 és 740-ből	26	II	I
Frusca-Gorai templomnál, egyetlen, a négyzet fölött emelt kúppal találkozunk	82	II	II
Frusca-Gora táján, Szerémmegye hegységében fejlődött ki a szerb építészeti tevékenység második korszaka	82	II	II
Fuente (la) de Guarrzar nevű helységben (Spanyolországban) 1858-ban több aranykoronát találtak, melyek a franczia cluny-i muzeum részére megvásároltattak	113	II	II
Fügefá Adám és Éra között gyakran fordul elő ókeresztény műveken	115	II	I
Függő ágyakhoz hasonló fibula szintén barbár eredetű; muzeumunkba Ráth gyűjteményéből származott	17	II	II
Fülkék, a pápák calixtusi cryptájában, melyekből a zarándokok szentelt olajat vehettek ki	72	II	I
Fülkék, s ezekben szobrok állottak a pécsi székesegyház apsisában, mielőtt a jelenlegi főoltár elkészült volna	18	I	I
Fulko gróf (anjoui vagy angersi) találta fel a felhajtott orrú cipőket 1089-ben	201	I	II
Fülöp császárok az egyház irányában békülékeny hajlammal viseltettek	66	II	I
Fülöp, Rubens bátyja, „Electorum libri duo“ című könyvét öcsésének ajánlotta	243	II	II
Furiák alakja az idombáj ellentétéből származott	284	I	II
Furius Dionizius Philocalus metszette ki Damasus pápa verseit a calixtusi sírkamrák falaira	69	II	I
Furius Dionisius Philocalus folytatta 354-ben Liberius pápa alatt az almanaco cristiano-t	25	II	I
Furius Dionisius Philocalus vésnök találta fel azon betűket, melyeket a keresztény régészek »lettere damasiane« neveznek	77	II	I
Furius Dionisius Philocalus vésnök magát Damasus pápa tisztelőjének (cultor et amator) nevezi	77	II	I
Furlanetto latin szótárában a nevezetes salonmai felírást a »bathrum« szóhoz idézi	72	II	I
Futó gyermek; egyike Pulszky Ferencz Bécsben kiállított szobrainak. Hasonló módon ábrázolják a Venus-féle futó-Erosokat	50	II	II
Füzemény, byzanti építészeti ornamentika, melyből a magyar, török, orosz és lengyel ruhának zsinórzata származott	256	I	II

G.

„Gabatam electrinamat“ (bizonyos lámpa-nem) küldött Constantin cs. Hormisdas pápának (544)	329	I	II
Gábor archangyal alakjának leírása, melyet a bécsi kiállításra az eperjesi parochia küldött	193	II	II

Galamb , <i>Kreuser</i> szerint, a szentlélek és hét adományainak jelképe	159	II	I	lap köt. rész
Galamb a jó keresztény jelképe	160	II	I	
Galamb a halottak lelkét jelképezi; ezt legjobban igazolja calixtusi temető azon sírfelirata, melyen két olajágot csőrében tartó galamb van <i>Beneriá</i> -nak és <i>Sabbatiá</i> -nak nevezve	160	II	I	
Galamb vagy madár képe a calixtusi aréában többször mint ötvenszer fordul elő	160	II	I	
Galamb szereti az embert, és társaságban repül; és hol az isten és ember közti engesztelésről van szó, ott a galamb mindig szerepel	160	II	I	
Galamb -nak nincs epéje; felold és köt (columbaligat, columba solvit. S. Aug.) és kedveli a szeplőtleniséget	159	II	I	
Galambot eladni, szent <i>Gergely</i> szerint ugyanegy a simoniával	160	II	I	
Galla Placida ravennai sirtemploma áttört oltárkövén a kereszt két oldalán, két bárány áll	158	II	I	
Galla Placida siremléke ravennai mosaikján a kereszt a pásztor kezébe van adva	102	II	I	
„ Gallia braceata “, bő nadrág, melyet a gallusok, a későbbi kor legionarusai is hordtak	171	I	II	
Gallienus és Maxentius császárok a keresztény községeknek a temetőket visszaadták	44	II	I	
Gallienus (Valerianus császár fia) <i>Dionysius</i> t, <i>Sic</i> tus utódját, visszahelyezte a temetők használatának jogába	68	II	I	
Gamboni patriarcha intézkedései a velencei szent <i>Márk</i> templomának főoltára körül 1808. máj. 12.	55	I	I	
Ganeza ; jelképes <i>keletindia</i> bronce-szobor	255	II	II	
Garampi bibornok szakférfiakat kérdezett ki a felől, vajon a <i>pécsi</i> 13 sírbolt némelyikében talált ismeretlen anyag nem vér-e, az illetők tagadólag válaszoltak	80	II	I	
Garucci a <i>szegecszürdi</i> koporsót nem tartja <i>rómainak</i> , bár nem látta	312	I	II	
Garucci jezsuita a martyrokat tartalmazó edényekről ily czimű művet írt: <i>Vetri ornati di figure in oro trovati nei cemeteri di Roma, raccolti et spigati</i> de R. Garucci Roma. 1864.	120	II	I	
Garucci szerint a IV. században készültek azon edények, melyek a <i>martyrok</i> sírjaiban találtattak, kizárólag keresztény kézművesek által és házi használatra	120	II	I	
Garucci azt mondja, hogy bár sokan hitték, miszerint a coemeteriumokban talált csészék az eucharista kiszolgáltatására voltak rendelve, ő azt hiszi, hogy azok egyszersmind a polgári élet számára is készültek	120	II	I	
Garucci munkájában 300 nál több üvegcsészét ad arany patenákkal jobbra	121	II	I	
Garucci szerint, a régiek a három keleti bölcsét soha sem ábrázolták térdelve, hanem járva	130	II	I	
Garucci , a calixtusi A ³ cubiculum harmadik festvény-jelentőségéről szólván, kiemelte e jelenetet és az e mellett lefestett eucharistia közti szoros kapcsolatot	98	II	I	
Garucci és Rossi közt támadt vitának köszönjük azon magyarázatot, melyet ez utóbbi a <i>laterani</i> sarcophag domborműveinek jelentőségéről írt	108	II	I	
Garucci (jezsuita) a laicus <i>Rossi</i> ellenében a <i>laterani</i> sarcophag főszemélyének nem az atya- hanem a fiustent tekinti	110	II	I	lap köt. rész
Garucci mit ért jelképes arczkép alatt, közelebbről nem fejt ki, hanem csak inkább sejteti velünk midőn arról szól, hogy szent <i>Péter</i> be, ki soha meg nem hal, a pápát akarták ábrázolni	140	II	I	
Garucci a kakast illetőleg azon madarat, mely <i>Péter</i> apostol mellett a kököporsókon stb. látható, phoenix-nek tekintette	140 141	II	I	
Garuda , <i>Vishnu</i> nak madara	254	II	II	
Gasser b. a <i>pécsi</i> relief táblázatban az utolsó alakot <i>Gedeonnak</i> tartja a gyapjuval	140	I	II	
Gatterer : »Synochristische Universal-Historie P. J. p. 58.«	261	I	II	
Gaudon herceget <i>N. Károly</i> a mókrok meghódítására küldé ki. (<i>L. Hefner</i> alakjának magyarázatát)	208	I	II	
Gay »Corteggio«-ja szerint <i>Pollaiuolo</i> Antal 1433-ban született	218	II	II	
Gáza kap-jának elvitele után, »az oszlopterántási jelenet« alkalmazása a <i>pécsi</i> domborműben fölötte téves	138	I	II	
Gazdasági udvar . <i>Rembrandt</i> műve	249	II	II	
„ Gazette des Beaux-Arts “-ban a <i>Lenoir Sándor</i> lovas szobrocskája közölve van	196	I	II	
Gebhardt érsek, a <i>gurki</i> dom felszentelése után 49 évvel alapította a <i>gurki</i> püspökséget	65	I	I	
Gedeon a <i>pécsi</i> domborműben	236	I	II	
Gedeon jelentősége typológiában	140	I	II	
Gedeon az angyallal. — <i>Heider</i> összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában.	120	I	II	
Gedeon a gyapjuval. (Rore madet vellus, pluviam sitit arida tellus.) <i>Heinecke</i> -féle szegények bibliája	121	I	II	
Gedeon gyapja. — <i>Heider</i> összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában. (Sub lege)	118	I	II	
Geiger vegyész a megvizsgált fresco-festékekben kötőanyagot, és még más kötőszert talált	87	II	I	
Gellius nyilatkozata a rómaiak ruházatáról	167	I	II	
Geiger vegyész 1826-ban közzé tette analysisát a <i>Pompejiben</i> és <i>Titus</i> fürdőiben talált fresco-festékekről, s nézete: <i>Chaptal</i> és <i>Davy</i> véleményétől elüt	87	II	I	
Gemmák voltak foglalva azon gyűrűkbe, melyeket a <i>pécsi</i> székesegyház küldött a <i>bécsi</i> világkiállításra	225	II	II	
Genesist előadó képes görög könyv a <i>bécsi</i> cs. könyvtárban	342	I	II	
Geneticus viszony a <i>pécsi</i> és <i>velencei</i> székesegyházak között	82	I	I	
Gennadios , <i>konstantinápolyi</i> érsek imádságára gyógyult meg azon festő keze, ki <i>Krisztust</i> <i>Jupiter</i> képére rajzolván, keze rögtön elszáradt.	110	II	I	
Gennadius (marseilli)	13	II	I	
Genrekép . <i>Rembrandt</i> műve	248	II	II	
Gens togata , ellentétben a gens palliával, vagy göröggel	169	I	II	
Gentilis -a szent szék magyarországi követe előtt tárgyalatott <i>Miklós pécsi</i> kanonok és <i>Péter pécsi</i> püspök póre	269	I	II	
„ Geobitz “-nak nevezetik <i>I. Géza</i> magyar király a <i>Dukas</i> császár által ajándékozott korona-abroncon	380	I	II	
Gereoni (szent) templom <i>Kölnben</i> , melyet Anno érsek 1066-ban építtetett. Keleti része tökéletes tornyos-szentélynek nem nevezhető	90	I	I	

Gergely (naziansi), az allegorikai magyarázat mérsékeltebb iskolájának egyik tagja	111	I	II	Gianone pécsi építész, (1805—1827-ig) vitte végbe, a pécsi székesegyházban azon ferdtéseket, melyek a déli hajón, a kapu-csarnok kiépítésénél stb. észlelhetők	7	I	I
Gergely püspök és martyr művei	13	II	I	Gibraltári koponyacsont összehasonlítása a <i>barátheggi</i> homlokcsonttal	10	II	II
Gergely (touri) igazolja a cucullus használatát <i>Gallia-ban</i>	212	I	II	Gillesi Raymond és mások vezetése alatt a keresztesek 1098-ban beveszik Antiochiát	157	I	II
Gergely IX. legatusa, <i>János</i> sabinai püspök, 1229-ben oldotta fel <i>Jakab</i> aragoniai király és az <i>Eleonora</i> közti házasságot	150	151	I	Giordano Lukács festette a san germanoi templomban előforduló képeket	91	I	I
Gergely (touri) szerint a cucullus azon pásztoroknál fordul elő leginkább, kiknek a <i>Krisztus</i> születése megüzentetik	212	I	II	Girolamo (szent) mondja: <i>Ecclesiae typus fuit, dicente Petro apostolo: in arca Noe, pauci id est octo animae salvae fuere</i>	127	II	I
Gergely IX. (1235 aug. 9-én) megbizta <i>Bertalan</i> pécsi püspököt és a templariusok és hierozolimitanok nagy mesterét, hogy a lekötött magyar harminczad jövedelmét gyűjtsék aragoniai <i>Jakab</i> részére	151	I	II	Girolamo (S.) canterium de antiquissimo genere Corneliorum-nak nevezte a <i>Corneliusok</i> nemzetségének egyik tagját, melynek egy tagja kikelt ellene, mert a <i>Jonás</i> történetében előforduló cucurbita szót hederával helyettesíté	133	II	I
Gergely (szent) szerint galambot eladni ugyanazonos a simoniával	160	II	I	Girolamo (szent) idézi azon apocryph szerzőt, ki ellenkezőleg irt a sz.-Péter hajzatáról az elfogadott nézetekkel szemben	138	II	I
Gerhard a syrénekről	8	II	I	Gizella (sz.-István neje) és <i>Imre</i> herceg elvállalták a hazai templomok fölszerelését	149	II	II
Gerhard folyóiratában <i>Jahn</i> a fenmaradt töredékek és hagyományok után rekonstruálja Euripides azon tragoediáját, melynek tárgya: <i>Dirke, Zethos, Amphion</i> és <i>Antiope</i> -ről szóló mythos	52	II	II	Glaber Rudolf , <i>Vilmos</i> apát barátja, hátrahagyott jegyzeteiben <i>Cordero</i> apát családi körülményeit ismerteti	26	I	I
Gerinecz (Diagonalrippe, ogive)	85	I	I	Glaber Rudolf	43	I	I
Gerinecz a pécsi székesegyház felső templomában, az újabb boltozat alatt	18	I	I	Gleinban , <i>Stajersországban</i> bronce-kezet találtak, mely valószínűleg fogadalmi bronce-kéz, s ez is az akkori, helybeli fajnak kiskezűsége mellett bizonyít	14	II	II
„ Gerinsel “ német szót a füzemény jellemzésére <i>Waa-gen</i> használja	255	I	II	„ Glottaugen “ (kiálló szem) (<i>L. Lenoir</i> lovas szobroc-kájának leírását.)	196	I	II
Gerlicze az isten irgalmasságát is jelenti; az egyházi közösséget, a szivességet és a szerelembeni hűséget	160	II	I	Glycasmus-nak nevezi <i>Dénes</i> szerzetes a protoplasmussal kevert husszint, melyre aztán a tiszta husszin rakatik	89	II	I
Gernrodi , alapítványi templom, a <i>Harczhegy</i> tövében, a <i>dijoni</i> egyháznál régibb	25	I	I	Gnosticus sectának egyik al-osztálya az ophistaké volt	109	II	I
Germani (St.) palotában földszint vannak felállítva azon hadi-gépek mintái, melyeket <i>III. Napoleon</i> készíttetett; az első emeleten a prehistoricus muzeum látható	57	II	II	Gnostikusok az atya-istent gyűlölték.	109	II	I
„ Gerominiano martirologia “, kiadta <i>Fiorentini, Lucca-ban</i> 1668-ban	25	II	I	Godfried , gróf <i>Balduin, Bohemond, Tancred</i> és sz. <i>gillesi Raymond</i> és sok más főnök vezetése alatt álló keresztény sereg 1098-ban beveszi <i>Antiochiát</i>	157	I	II
Geronimiani martyrologium , a <i>Beda venerabilis</i> -é a VIII. századból és a sz.- <i>Adone</i> a IX. századból, nevezetese	26	II	I	Gombos fibulák	119	II	II
Gerster építész, a pécsi déli lépcsőház megfigyelése után, fölfedezi 1863-ban az éjszaki lépcsőházat is	12	I	I	Gömbszelvényes-fejű ó-román oszlop, a pécsi székesegyházban.	23	I	I
Gertrud-codex Cividaleban igazolja, hogy miniatűr rajzokban előbb találkoztunk nyugaton <i>Krisztus</i> szenvedésével, mint <i>Bizantban</i>	344	I	II	Görögnyelv állandó használata a római egyháznál azt bizonyítja, hogy a római egyház nyelvezete a harmadik században görög volt.	73	II	I
Gertrud , II. <i>András</i> neje és sz.- <i>Erzsébet</i> anyja volt. Codex Cividaleban miniatűr-rajzokkal	344	I	II	Görög mondat : Μη κατοικει μακραν οδον πορευσθαι προς τους διδασκειν τι χρησιμον επαγγελλομεναι, s az ebből lehozott négy következtetés.	85	I	I
Gertrudi hártya-codex , psalterium, 449 quartlapból áll.	344	I	II	Görög-római viselet.	166	I	II
Gertrud-codex , trieri mű, a betűk után ítélve; de benne van a trieri püspökök névsora is	344	I	II	Görög művészet, (újabb) inkább a syriai városokban talált menhelyet. (<i>Violet le Duc</i> . »Sculpture«).	158	I	II
Geyder Márton . (<i>I. Ferdinánd</i> asztalnoka.) Medailonkép	212	II	I	Görög iskola tanítványai lehettek a <i>savini</i> falfestvények készítői.	142	I	I
Geyza rex	3	I	I	Görög archaicus tengeri sárkány alakjában ábrázolták a legrégibb keresztény művészek azon czethal, mely <i>Jónást</i> elnyelte.	134	II	I
Géza (I) magyar király, <i>Dukas</i> által ajándékozott korona-abroncon <i>Geobitz-nak</i> neveztetik	367	I	II	Görög-byzanti festészetben az aláfestés rendszere fenmaradt, mint ezt <i>Dénes</i> szerzetes igazolja.	88	II	I
Ghika Mihály herceg utánjárása mentette meg a hires petreosi arany kincsek nagyrészét	105	II	II				
Gianone építész, a pécsi székesegyház déli homlokzatát 1807—1827-ig emelte	22	I	I				
Gianone építész műve: a pécsi székesegyházban látható színházi oszlop-decoratio	22	I	I				

Görögök , élénkebb képzelődő tehetség folytán megtartották festvényeiken <i>Krisztus</i> szenvedésének emlékét. (Didron: <i>La divine lit.</i>)	269	I	II
„Gorosna“ felirat a <i>zárai</i> capsá-n.	355	I	II
Góth szobrászat nagymérvű példányait déli <i>Oroszországban</i> és <i>Spanyolhonban</i> találjuk.	100	II	II
Góth ékszerek közös jellege: a drága anyag tömörsége, mondhatni pazarlás az aranyban és ezüstben, a <i>byzanti</i> takarékoság ellenében.	100	II	II
Góth nép művészete, többi kortársai közt, legjobban van képviselve a <i>bécsi</i> világtárlaton.	93	II	II
Góth művészet és műipar	99	II	II
Góth művészet sajátága leginkább sarkány-féle fejekben, kigyó-féle testek sokféle hajlása és egymásba fűzésében nyilvánul.	100	II	II
Góthlandi sziget et is ellepték a <i>góthok</i> , hol külön műhelyeik voltak a művészet számára, honnan mindenféle ékszerekkel árasztották el a világot.	99	II	II
Góthok mindenkéül föltt a vörös színt kedvelték ékszereik díszítéséül; ha nem volt, rubint vagy gránát, pótolták vörös üvegfoládékkal.	100	II	II
Góthok tektonikája vagyis műipara nevezetes volt, melylyel korán külön jellemű ék- és más házszereket készítettek.	100	II	II
Góthok vagy vandálok zúzták szét <i>Damasus</i> pápának <i>Eusebius</i> pápára írt dicséretét a <i>calixtus</i> temetőben.	69	II	I
Göttweich nevű <i>ausztriai</i> zárdában egy püspöki páleza őriztetik.	206	I	II
Gourd , héber nyelven: kikajon, csak <i>Jónás</i> prófétánál fordul elő.	134	II	I
Gozzoli és mások falképei, melyekről a felső réteg festékeikkel lehullott, az alsó rétegen a vörös rajzot mutatják.	91	II	I
Graecanica , <i>római</i> öltönydarab.	169	I	II
Graffito , olasz szó alatt, bizonyos hegyes eszközzel kő-, téglá- vagy vakolatba írt rajzot értünk.	49	II	I
Graffitok nagyobb vagy csekélyebb sűrűségéből <i>Rossi</i> mindig a történeti crypta kisebb vagy nagyobb távolságára vont következtetést.	49	II	I
Graiak alakja, az idombáj ellentétéből származik.	284	I	II
Grangia -nak nevezték régen a szerzetesek mezőgazdasági telepeit.	158	II	II
Gratiolus : »De praeclaris Mediolanis aedificiis«-ban azt állítja, hogy a <i>majlandi</i> sz. <i>Lőrincz</i> templomban 451-ben már püspököt szenteltek.	31	I	I
Grätzban , <i>Laminger</i> kereskedő raktára falában látható a második jó pásztor eredetije, mondja <i>Arneht</i>	101	II	I
Grégoire Eveique de Langres	43	I	I
Gregorius , <i>lingonensis</i> episcopus fundavit <i>Abbatiam S. Benigni</i>	40	I	I
Grimaldi adatait a caemeteriumokról <i>Rossi</i> felhasználta.	30	II	I
Grimani oinochoe . <i>Grimani velencei</i> admirális hozta <i>Görögországból</i> és <i>Fehérváry Gábor</i> megvette. Készítési ideje az <i>aegeai</i> és <i>parthenoni</i> plastikai művek közé esik.	47	II	II
Grimonard de St. Laurent folyóiratában 1864-ben megjelent hét cikkében a két apostol-főnök arczképeiről szól.	140	II	I
Grimonard de Saint-Laurent és <i>Didron</i> magyarázata a <i>lateráni</i> sarcophagról.	106	II	I

Guggoló kaesa ; szobormű, <i>Ráth György Bécsben</i> kiállított gyűjteményéből.	56	II	II
Guido Reni műveiben az akademicus eszményi felfogás látható.	227	II	II
Guignet a »Smaltum« szót a Sanskirt »haschmal« szóból származtatja, mely szó <i>Ezechiél</i> prófétánál is előfordul.	83	II	II
Guilelmo della Porta készítette valószínűleg a <i>farnesi</i> bika szobor-csoportozatának restaurációját a XVI. században.	53	II	II
Guilhermy Didron : »Annales Archeologiques« című művének VIII. kötet 253. lapján <i>Ciampini</i> rajza után közli a <i>lateráni</i> mosaik-képet.	193	I	II
Guillelmus szerzetes <i>Clunyból</i>	40	I	I
Güldenstedt a szlávok művének tulajdonítja a <i>kurganok</i> sírhalmán látható szobor-műveket.	102	II	II
Guntramus rex ditat <i>abbatiam S. Benigni</i>	40	I	I
Gurki dóm , mely a <i>pécsi</i> székes-egyház előmintája.	60	I	I
Gurki dóm altemplomának leírása.	65	I	I
Gurki dóm , 1174-ben hihetőleg már be volt fejezve.	66	I	I
Gurki, pécsi, velencei és dijoni székesegyházak oszlopainak egymáshoz viszonya.	70	I	I
Gurki dóm felső templomának leírása.	72	I	I
Gurki dóm , befolyása a <i>pécsire</i>	77	I	I
Gurki dóm előnye és hátrányai a <i>pécsi</i> szt. egyházzal szemben.	77	I	I
Gurki dómot <i>Baldwin salzburgi</i> érsek 1042-ben szentelte fel.	65	I	I
Guttenson és Knapp lerajzolták a <i>lateráni</i> mosaikról <i>N. Károly</i> képét, melyhez <i>Bunsen</i> írt magyarázatot. (<i>Weiss</i> magyarázata).	195	I	II
Gyámkodás elvéről (<i>Vorkragung</i>) tanulmányt írt <i>Essenwein</i> épít. »Mitth, 1861 évf.	248	I	II
Gyermekek nélkül, és anyai minőségben van a b. szűz <i>Mária</i> a katakombákban ábrázolva. (<i>Rossi</i> »Bulletin« 1867 évf. 84 l.)	227	I	II
Gyermekeit szoptató syrén, az <i>aurerei</i> sz. <i>Istrán</i> templom kapuzatán.	16	II	I
Gyermekek-fő . (Toll-rajz.) <i>Rubenstől</i>	247	II	II
Gyertyatartók	140	II	II
György (szent) képe a m. korona abrónesán.	331	I	II
György püspök alapította a <i>dijoni</i> templomot, melyet <i>Guntram</i> király javadalmazott, s <i>Kopasz Károly</i> és <i>Izsák</i> püspök később restauráltak.	26	I	I
Györi antiphonale , művészeti tekintetben igen érdekes és roppant mérvű könyv.	135	II	II
Gyötény (anthemium) már az assyriaiak kedvencz díszítő virága volt.	49	II	II
Gyula II. pápa, székeének elfoglalása alkalmával legelőször <i>Gullo Giullalmot</i> hívta meg.	205	II	II
Gyula pápa síremlékére <i>Michel Angelo</i> csak a <i>Mózes</i> -szobrot faragta.	205	II	II
Gyula pápa meghívta <i>Michel Angelót</i> , s tőle tervezetet kívánt saját síremlékére.	205	II	II
Gyula (II.) pápa a művészetben nagy mértékben antique hajlamot árult el.	230	II	II
Gyula (II.) pápa (Medailon-kép.)	213	II	II
Gyümölcsről csipkedő madár, mely az urvacsorával való élésre emlékeztet, gyakran látható az ó-keresztény kőkoporsókon ábrázolva.	159	II	I
Gyűrű-fülek	120	II	II

H.

h betűnk alakja régi kéziratokban (<i>Mabillon</i> : de re dipl. tab. 2. n. 5. tab. 3. n. 3. <i>Duellinél</i> : excerpt. Gen. Hist. in Specim. mss. Saec. 7. et 8.)	259	I	II
Haas, a gurki egyház építésénél olasz befolyást lát	73	I	I
Haas, a bécsi »Mittheilungen« 1859. évf. közlötte a friesingi domborműről vett fametszetet	204	I	II
Haas Károly : »Über Mosaik-Malerei mit Rücksicht auf die musivische Ausschmückung in der nördl. Seitenapsis des Domes von Triest.«	323	I	II
Haas Károly szerint a triesti <i>San Giusto dom</i> apostol-szobrai archeologiai tekintetben a VII-ik századba sorozandók	324	I	II
Haas Károly a triesti sz. <i>Giusto</i> templom <i>Jakab</i> szobráról: <i>Diese Figur ist interessant durch die sehr belebte gedachte schreitende Bewegung</i>	326	I	II
Haas Károly , a gurki székes-egyház építészeti történetéről	65	I	I
Haas Mihály , néhai szatmári püspök művében, melyben a pécsi szentegyházról röviden leírja, az egyházon látható török mondatokat <i>Skerletz</i> báró fordította le	2	II	I
Haas Mihály , néhai szatmári püspök könyve: » <i>Gedenkbuch der k. freien Stadt Fünfkirchen</i> . 1852.«	2	II	I
Habakuk a kenyérkosárral meg van a lateráni, de nincs meg <i>Junius Bassus</i> koporsóján	115	II	I
Habakukon (<i>Laterani</i> sarkophag) rövid chlamys-féle köpeny látható	172	I	II
Hab-maeander (<i>Wellenmeander</i> , laufender Hund) oly disz, mely a XII. (egyptomi) dynastia korából származó beni-hassani sírokban előfordul, s mely a görög tektonicában mindennapi volt.	33	II	II
Habvonalu maeander , a női köpeny szegélyét képezte <i>Rómában és Hellasban</i>	218	I	II
Hadihajó-minta , <i>Ráth György</i> Bécsben kiállított gyűjteményéből	57	II	II
Hadrián császár korában a hanyatló képzőművészetet a régi stílus utánzásával vélték feleleveníthetni	289	I	II
Hadrián császár korában a calixtusi temetőbe nem sokan temetkeztek	63	II	I
Hadrianus Jánoshoz <i>Rubens</i> 1637-ben levelet ír	242	II	II
Hajbőség a <i>Rajmán</i> túl a nembeli erő ismertető jele. (<i>Samson</i> tört. jelenetei)	234	I	II
Hajó egyedül , mint az egyháznak jelképe és nem mint <i>Jonás</i> , <i>Noé</i> vagy <i>Péter</i> hajója ritkán szokott előfordulni	128	II	I
Hal (ἰχθυος) az első keresztyének által <i>Krisztus</i> jelképének tekintetett	107	I	II
Hal , mint <i>Krisztus</i> jelképe, hihetőleg a II. században vette föl ezen értelmét és e jelkép használata <i>Constantin</i> császár után ritkábban fordul elő az emlékeken	94	II	I
„Hallgatók“ (audientes) volt a katechumenok második osztálya	34	II	I
Hallinard abbé successeur immédiat de l'abbé <i>Guillaume</i>	43	I	I
Hallstadt mellett számos etruszi tárgyat találtak, melyeket leírt <i>Dr. Sacken</i> : »Das Grabfeld von Hallstadt in Oberösterreich« cz. művében	12	II	II

Halotti mécs-tartók (négy) rajzai a XIII., XIV., XV. lap köt. rész század. <i>Sopronból</i> és a közelében levő <i>Mattersdorf</i> helységeiből	248	I	II
Halotti-táncz (<i>Todtentanz</i> , danse, macabre), melynek előadásától a legnagyobb művészek sem irtóztak	285	I	II
Halottjaikról az ó-keresztények azt mondták: nyugszik, alszik; letétele mintegy visszakövetelésig a zálog	21	II	I
Halottjaikról a rómaiak azt mondják: positus, compositus, végképeni ottmaradásul	21	II	I
Hamabég tatárfőnök, az orosz krónika elbeszélése szerint a palócok kurganai mögé vonulván, a palócok által megöletett	101	II	II
Hapi volt neve azon edénynek, melybe a mumiák mellett a kisbél helyeztetett	29	II	II
Haragos istenről szóló nézet, ki kedveli az emberek öngyűtrését, nem a zsidók, hanem az egyiptomiaktól származott	78	II	II
Haraszt utánzata használtatott <i>Franciaországban</i> építészeti diszként <i>Viollet le Duc</i> szerint	245	I	II
Harisnya-kötési módzatok	215	I	II
Harmadik korszaka a byz.-plastikai művészetnek, mely a teljes elhalás korszaka. (<i>Panselinus</i> szabályai.) (<i>Schnaase</i>)	300	I	II
Hármas fő a philosophia fejdísz, <i>Herrad</i> könyvének egyik rajzán	14	II	I
Három elefántcsont disztyereg leírása, egyikét a m. n. muzeum Bécsben kiállította	194	II	II
Három szent király. — <i>Heider</i> összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában. (<i>Tempus gratiae</i> .)	118	I	II
Három szent király. (<i>Christus</i> adoratur aurum thus mirra locatur.) <i>Heinecke</i> -féle szegények bibliája	121	I	II
Három beszélgető férfi. <i>Rembrandt</i> műve	248	II	II
Három áldozó <i>Bachansnö.</i> Metszett mű	238	II	II
Három gyermek a tüzes kemenczében. — <i>Heider</i> összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában. (Sub lege)	118	I	II
Három asszony a sírnál. — <i>Heider</i> összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában	120	I	II
Három casula , mely a <i>Blasius</i> -féle kolostoré volt, s a melyre két katona van himezve, kiknek öltönye a XII. századbéli katonaöltönyt ismerteti.	207	I	II
Három böles jelvénye: a phrygiai sipka, a legrégibb középkori főtakaró	212	I	II
Három gyermek a tüzes kemenczében. (Panditur en isti <i>Gentili gloria Christi</i>). <i>Heinecke</i> -féle szegények bibliája	122	I	II
Három böles <i>Herodes</i> előtt. (Pécsi dombormű)	232	I	II
Három királynak álmában való megintése, <i>Franciaország</i> egyik legjelentékenyebb egyházában is előfordul	144	I	II
Háromlevelű liliomot fogadott el a francia kir. ház, és ennek egy ága: az anjoui, <i>Magyarországba</i> is áttette használatát	243	I	II
Három momentum , melynek az ó-ker. mozaik-kép rejtélyes hatását köszöni: mystikus világítás, sötétkép háttér vagy az aranylap, és az ezek által ébresztett eszmélánczolat	328	I	II

Harpocrates (her-pe-kruti; azaz kis <i>Horus</i>) felsőbb-sége az idősebb és nagyobb <i>Horus</i> fölött, bizonyítja, hogy ez eszme nem a zsidók és keresztényektől származott 264 I II	Heider , a <i>kremsmünsteri</i> (osztr. zárda) »Speculum humanee Salvationis«-féle művet első helyre teszi 125 I II
Harpocrates (<i>Her-pe-chruti</i>); szobormű, <i>Ráth György</i> Bécsben kiállított gyűjteményéből 55 II II	Heider leír egy falapot (<i>bordure</i>), mely egy XIII. századbeli pluvialé-ról vétetett le 258 I II
Harpyák 284 I II	Heinecke : »Idée générale« könyvének 295-ik lapján található legrégebb képek összehasonlítása <i>Heider</i> : kézirati »biblia a pauperum«-féle előadásával 121. 122. 123. 124. 125 I II
Harpyák syrénék, <i>Graiak</i> , <i>Furiak</i> , <i>Empusak</i> , az antik edényeken önállólag felfogva vannak ábrázolva . . 284 I II	Heinecke írt: a XV. században nyomtatott latin és latinból az újabb <i>európai</i> nyelvekre fordított szegények bibliáinak külön kiadásáról 117 I II
Harpyák egy példánya látható <i>Athenben</i> , a <i>Theseus</i> templomában; felső teste nőt ábrázol, de karjai és czomhjai, kezei és lábai oroszlán lábakká vannak átváltoztatva 284 I II	Helenának , (<i>Constantin</i> anyja) és testvérének porphyrokoporsója a vaticáni museumban (<i>Arringhi</i>) . . . 308 I II
Hártya-kézirat a m. n. muzeumban, tárgyalva két ausztr. főherczeg egyezkedését: Die durchlauchtigsten Fürsten Herzog, <i>Albrecht u. II. Leopold</i> . . Sind einer brüderlichen Taylung überainkommen . 133 II II	„ <i>Heliás in curru igneo</i> “. <i>Digna Deo dignus hunc ad loca subvehit ignis</i> . — Ábrázolás és felirat a <i>klosterneuburgi</i> oltárrakványon 115 I II
Hártya-kézirat a m. n. muzeumban: <i>Der Stadt Hand-icest zu Wien</i> stb. 133 II II	Heliás fiai halálának jóslata. (<i>Uno sublato stirps est data regia furto</i> .) <i>Heinecke</i> -féle szegények bibliája 121 I II
Hartwick püspök szerint, szent <i>István</i> nem építette, hanem csak fölszerelte az egyházakat 3 I I	Halias a propheták gyermekeivel. (<i>Gloria nate Dei tibi convenit hec helysei</i> .) <i>Heinecke</i> -féle szegények bibliája 122 I II
Hátát fordító férfit . <i>Rembrandt</i> műve 248 II II	Helias menekülése <i>Jezabel</i> elől, <i>Ábrahám</i> utazása és <i>Mózes</i> visszatérte <i>Egyiptomba</i> : typologikus képek az <i>egyiptomi</i> menekülésre vonatkozólag 139 I II
Hatoldalu tányér (12). <i>Seredi Benedek</i> , <i>Ujlaki Borbála</i> felirattal 236 II II	Heliogabalus császár, a vaticani circust tágitván, sz. <i>Péter</i> teste a vaticánból a III. században a katakombába vitetett, melyet <i>Zefirinus</i> pápa elrendeztetett 64 II I
Haynald Lajos kalocsai érsek a régészeti tanulmányok pártfogója 147 II II	Helisaeus és a <i>samaritai</i> király. (<i>Premitur a populo non credens hic Helyseo</i>) <i>Heider</i> összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában . . . 120 I II
Haynald Lajos érsek, a <i>bécsi</i> fogadalmi templom egyik ablakára, melynek elkészítését elvállalta, a <i>kalocsai</i> székesegyháznak <i>István</i> király korából fennmaradt alaprajzát kívánja rajzoltatni 148 II II	Hellen szobrok mellé helyezhetők azon szobrászati művek, melyeket kivételesen a középkor hagyott reánk 265 I II
Hazánk önállását és függetlenségét mindig fentartotta, és még <i>III. Béla</i> , ki valóságos byz. »despota« volt, sem kért semmiféle beiktatást a byz. császártól. (<i>Érvek de Linas</i> ellen) 335 I II	Hellen művészet egyik gyöke <i>középázsiai</i> , másik gyöke <i>Egyiptomban</i> keresendő, mely alkalmassint az innen kiűzött <i>Hyksosok</i> által mindenhova elterjedt . . . 41 II II
Hazánkban csupán a <i>fejérvári</i> sz. <i>István</i> basilika dicsekedett a költséges mosaik-díszszel 327 I II	Hellen-korra emlékeztető díszítményekkel vannak ellátva <i>Cilicziának</i> a VI. és VII. századból fennmaradt emlékei 158 I II
Hazánkban a syrén ábrázolása csak kétszer fordul elő: <i>Pécsen</i> és <i>Lébényben</i> 17 II I	Hellen szobrászat, a test utánzásával kezdődött, s csak később ment át a fejekre 360 I II
Ház-füdel alaku tetején <i>Junius Bassus</i> koporsójának szintén voltak domborművek, de csekély részek maradt fenn 114 II I	Hellen művészet tárgya: az ember: (<i>Terrier</i> tételei) az ember legtökéletesebb kifejezése pedig teste erejében és szépségében van előadva 278 I II
Hefner : »Trachten d. christ. Mittelalters«, a polygon vagy kerek alaku koronára vonatkozólag 183 I II	Hellen szobrászatnak a zenében melodia, hangzatoság felel meg, mit a lyrának sokféle alkotása és elnevezése bizonyít 364 I II
Hefner-Altenack : »Trachten des christ. Mittelalters« cz. művében egy <i>N. Károly</i> -t látunk lerajzolva, mely a sz. <i>páli</i> bibl. czimképén levőhöz hasonlít . 197 I II	Hellenek emberi és állati vonásokból szerkesztett arczelőadása az arczképezés kifejlődésének három foka közül az elsőhez tartozik 144 II I
Heider : »Technische Ausführung des Altarwerkes in Klosterneuburg mit einer einleitenden Darstellung der Entwicklung des Emails im Mittelalter« . 113 I II	Hellenek a reményt nőalakban, félig kinyílt virággal kezében, ábrázolták 108 I II
Heider szerint a szarvasban, a keresztelés által büneitől megtisztult embert szemléltethetjük 17 II I	Helyszin (<i>Lokaltion</i>) a <i>pécsi</i> sirkamra falfestvényein inkább természetszerű 163 II I
Heider összeállítása, az általa használt kézirati szegények bibliájának előadásáról 118. 119. 120. 121. 122 I II	Henricus caesar 3 I I
Heider : »Jahrbuch der k. k. Central-Comission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale« IV. köt. tárgyalja a <i>Blasius</i> -kolostor 3 casuláját . . . 207 I II	Henricus Grossus és <i>Jocerandussal</i> 1147-ben a <i>clunyi</i> apát egyezkedett 147 I II
Heider értekezése: »Beiträge zur christlichen Typologie aus Bilderhandschriften der Mittelalters« . . 109 I II	Henrik (IV) császár, <i>Regensburgban</i> 1072. jan. 9-én kiadja a megerősítési okmányt a <i>gurki</i> püspökség alapítására vonatkozólag 65 I I
Heider : »Lyturgische Gewaender aus dem Stifte st. Blasien im Schwarzwalde, der malen aufbewahrt im Stifte st. Paul in Kärnthen« czim alatt egy XIII. századbeli pluvialéről ír a <i>bécsi</i> »Evk.« IV. k. . . . 258 I II	Henrik II. angol királyt kurta köpenyesnek neveztek mert az <i>angol-normann</i> divatot, a kurta köpenyt, ő hozta be 201 I II

Henrik III. császár evangéliumos könyve Brémában, lap köt. rész		
melyben a pécsi domborművekben is ábrázolt gyermek-halmaz látszik	360	I II
Henrik pécsi püspök (1420—1445) sírkövének másolata	272	I II
Heraclius volt azon szorgalmazók főnöke, kik az egyháztól béke idejében elpártoltak s aztán rögtön fölvételeiket követelték az egyháztól	76	II I
Heraclius, lyoni érsek és a cluny-i apát testvére megjelenik a maconi 1153. tartott synodusra	146	I II
Herakles legifjabb fia: Skythes volt képes testvérei közt az ijjat kifizetni. A szittyák ennek emlékére csészét hordtak öveiken	100	II II
Herakles (epitrapezius) ivásra buzdítva jelenik meg a helleneknél. (A csontváz-darab szereplése a régiek lakomáin. Herodot 478.)	284	I II
Herakles; egyike Pulszky Ferencz Bécsben kiállított szobrainak. Hihetőleg Lysippos művének utánzása	50	II II
Herakles (fiatal); metszett kö	238	II II
Herakles Musagetes, intaglio-vésmű, melyet Pulszky Ferencz Bécsben kiállított	72	II II
Heraldikának egyik legfontosabb okmányát Fehér Codex diplomaticusában olvashatjuk	125	II II
Herculanum falfestvényei legnagyobb részének nemcsak alapja, hanem diszei, egyes alakjai és egész képei frescoban vannak festve	86	II I
Herculanumi falfestvényeken beégetett festészettel nem találkozunk	86	II I
Hercules fejében sok művész a bika fejét látja utánzóva. (Overbeck)	297	I II
Hercules; több szobormű Ráth György Bécsben kiállított szoborgyűjteményéből	54	II II
Herendi Fischer Sámuel kiállított tárgyai	238	II II
Herma-alakban volt látható Athenben a hét görög bölc sorában Aesopus alakja. (Lysippos faragta)	283	I II
Herma (félalakú), mely Visconti szerint, valószínűleg Aesopust ábrázolja	282	I II
Hermába végződő sark-pillér az ugynevezett Tor Pignattara-féle sz. Ilona mausoleumban és Cecilia római cryptájában	72	II I
Hermes (szent) sirja, a régi salariai ut mellett, már a II. században főnállott	45	II I
Hermes-űk, vagy Thot-uk az egyiptomiaknak három volt: trismegitos, dismegas és megas	28	II II
Hermes (a harmadik) kit nemcsak Ptah, hanem a második Hermes fiának, sőt az utóbbi megtestesülésének mondják, s ezért halandó	29	II II
Hermes, a legnagyobb és nagyobb, mint a nap és holdistene, a világosság istene, (a szellemié is)	29	II II
Hermes Kriophorostól megkülönböztetendő a jó pásztor, ki eltévedt juhát vállán viszi haza stb.	100	II I
Hermes (szent) temetője	31	II I
Herodes arcképe, gyermektestekből összeállítva	360	I II
Herodot említi, hogy Herakles, a Boristhenes táján lakó Echnidával három fiut nemzett, s az ifjabb Skytes nevűtől származtak a Szittyák	100	II II
Heron (alexandriai) a »Belopoiika« című művében részletesen leírja a ballistát (nyilazó-gép)	59	II II
Herrad (landspergi) Hohenburgban v. sz. Odilienben női kolostor főnöknője volt	209	I
Herrad von Landsberg, Abtissin zu Hohenburg, oder St. Odilien, im Elsass im XII. Jahrh. und ihr Werk, »Hortus deliciarum« von Chr. Mor. Engelhardt 1818	13	II I

Herrad syrenái hosszú ruhás, szárnyakkal és ragadozó madár-körmökkel ellátott zenélő nők	15	II I
Hét-levelű levéldisz a pécsi árkádokon	254	I II
Hetes-level két csigával, a pécsi árkádok legnagyobb keretének egyik disze	255	I II
Hevederei a magyar koronának, melyet II. Sylvester ajándékozott sz. Istránnak	330	I II
Heveder-iv (Gurtbogen, arc doubleau)	85	I I
„Hic Carolus, rex magnus“, így rakta össze Percz azon aranytarcsa betűit, mely a sz. páli biblia czimképén N. Károly kezében áll	198	I II
Hieraticus jelleg felé hajolván a Byzanti szobrászat, a kivitelben keskenyebb conventionális határokra van szorítva; de ép anyira mutat hajlamot a byz. festészet a drámai irányra	159	I II
Hieroglyphikai arcképeire sz. Péternek ráismerünk a régi coemeteriumok falképeinek lakomát (agape) ábrázoló képein	140	II I
Hilarinus (szent) (poitiersi) az allegoria magyarázó mérsekeltebb tagja a IV. századból	111	I II
Hildebrand ama sok byzanti-római érmét, melyet Gotlandban találunk, onnan magyarázza, mert a gothoknak itt volt művészeti telepük	99	II II
Hildebrandt: »Das heidnische Zeitalter in Schweden« című műve a fibulákra vonatkozólag, melyet Messdorf németre fordított	15	II II
Hildegard (N. Károly neje) azon nő alak, mely a sz. páli biblia czimképén N. Károly mellett áll	199	I II
Him syrenék a St.-Ursanni templom kapuzatán, a berni Jurában	16	II I
„Himation“ szóból származtathatók a „Hemd“ és „ing“ szavak	168	I II
Himzett ligulával ékített Mitra	205	I II
Himzett kelmék (sas, griff, páva, oroszlán stb. alakokkal) is használtattak a byzantiaknál	775	I II
Himzett diptychon leírása a XV. századból, mely a pécsi kiállításon kitétetett	189	II II
Hippolytus szavai: (vonatkozással a Jónás hajójára) minket, kik az Isten fiában hiszünk, a hitetlenek üldöznek . . . a világ egy tenger, melyben az egyház, mint hajó az oceánban uszván, hanyatlik, hanem még sem száll alá	100	II I
Hippolytus martyr és társai a calirtusi temető közelében levő homokgödörbe tétettek le, mi azt igazolja, hogy Valerianus alatt a temetők használatát a keresztényeknek eltiltották	67	II I
Histoire du travail-osztály az 1867-iki párisi világkiállításon, mely a régi világ készítményeinek feltüntetését karolta fel	I	II II
„Histoire du travail“ a párisi 1867 világkiállításon, melyről De Linas irt	335	
Hitetlen Tamás — Heider összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában	120	I II
Hitetlen Tamás. (Te pateris criste palpari credat ut iste.) Heineke-féle szegények bibliája	124	I II
Hoffmann: »Mistischer Sinn der Bibel« és »Typen« cz. czikkei	109	I II
Hohenfurti csehországi zárdában őriztetik Riga Péter »Aurorájá«-nak XII. és XIII. századból való 3 péld.	127	I II
Holbein János állította elénk a haláltánc legjelesebb példányát	285	I II

Holbeinnak finomabb érzéke volt az idombáj iránt, lap köt. rész mint <i>Dürernek</i> 220 II II	
Holló a rozsz keresztény jelképe 160 II I	
Homer a költészetben találta fel a hellen isteneket . . 44 II II	
Homer az első író, ki a syrenekről emlékezik. (<i>Odys</i> XII. 39. XII. 158) 5 II I	
Homlokesont , melyet <i>Majláth Béla</i> a barát-hegyi bar- langban talált, Rózsahegy mellett 9 II II	
Honorius III. pápa, <i>Calanus pécsi</i> püspök hátrahagyott kincseit, a szentföld fölsegélésére rendeli fordíttatni 4 I I	
Honorius III. pápa az <i>esztergomi</i> érsektől elveszi a jo- got <i>Bertalan pécsi</i> püspök megerősítésére nézve és felfüggeszti beneficiumainak élvezetétől, mert <i>Bertalan</i> megerősítette és felszentelte 149 I II	
Honorius III. pápa 1220 aug. 25-én intézte <i>Bertalan pé-</i> <i>csi</i> püspökhöz szigorú parancsát 149 I II	
Honorius III. pápa meghagyása 1221. ápril 17. kelt levelében <i>Bertalan pécsi</i> püspöknek, hogy székét foglalja el 150 I II	
Honorius III. pápa vizsgálatot rendelt el <i>Bertalan pé-</i> <i>csi</i> püspök ellen, s rendeleteinek, esekvényeinek érvényét a törvényes kortól teszi függővé, és fel- függeszti egyházi hivataloskodásától, ha elég tudo- mánylyal nem rendelkezik 149 I II	
Horapolló szerint az egyiptomiak az évet jelezni akar- ván Isist, vagy nőt festettek 33 II II	
Horgony képe alatt is a reményre tett vonatkozást az ó-keresztény világ 108 I II	
Horony-disz Pécselt , melyre <i>Springer</i> nézete teljesen alkalmazható 243 I II	
Hordás napisten , naponkint csatázik a bárkáját fenye- gető Apophis kigyó ellen 32 II II	
Horus fia különösen <i>On-ban</i> (Ed fu) volt tisztelt nap- isten 32 II II	
Hosae sunt femoralia et tibialia strictoria in una massa, qualia Hungari gestant adhuc. (<i>Reiske.</i>) . . 178 I II	
Hübsch , 1862-ben megjelent: »Die altchristlichen Kir- chen« című munkájában azt vitatja, hogy <i>Vilmos</i> apát a <i>dijoni</i> egyházat, a <i>mailandi</i> szt. <i>Lőrincz</i> tem- plom mintájára építette. 30 I I	
Hübsch építész szerint, a <i>mailandi</i> szt. <i>Lőrincz</i> egyház central-épület 38 I I	
Hübsch a <i>san germanoi</i> templomról 91 I I	
Hugo de Aren atya 38 I I	
Hugo berzei , a <i>maconi</i> synoduson 1153. 147 I II	
Hugo , a <i>maconi</i> synoduson 1153. 147 I II	
Hugonak VI. (XXIII. <i>cluny-i</i> apát) <i>Iocerannus</i> 1236. nyugtát állit ki egy általa visszafizetett adóssági összegeiről 148 I II	
Hugues d'Arc , <i>tillei</i> apát, 1288-ban emelte a bevégzett <i>dijoni</i> egyházat 27 I I	
Hunaldus 43 I I	
Hybris , a tulcsapongás istennőjét találták fel a helle- nek a tulás büntetésére 43 II II	
Hygieia , ezüst szobormű <i>Ráth György</i> Bécsben kiállított gyűjteményéből 55 II II	
Hyksosok , <i>Mariette</i> fölfedezése szerint korántsem vol- tak oly miveletlenek és durvák, mint velünk elhi- tetni akarták 42 II II	
Hypaitros 34 I I	
Hypnos az álmak istene; egyike <i>Pulszky Ferencz</i> Bécs- ben kiállított szobrainak 52 II II	

Hypnos , az álmak istene. Vészmű; kétrétegű onyxbe lap köt. rész vésve. <i>Pulszky Ferencz</i> Bécsben kiállította 71 II II	
Hypogea . (Földalatti.) 53 II I	
„ Hypokamison “ <i>syriai</i> szó (camison) és nadrág alatt viselt ruhát jelent 174	
Hypolit ostiai püspök ülő márványszobra a IV. és XII. század korszakából maradt fenn. 308 I II	

I.

I. M. P. N. feliratu (azaz: imperator noster) római tég- lák, melyeket <i>Koller Eszéken</i> talált 84 II I	
Ichtyis , vészmű; melyet <i>Pulszky Ferencz</i> Bécsben kiál- lított 71 II II	
Iconoclasta-kor , mely a <i>byzanti</i> művészetet megdön- tötte <i>Leo (isauriai)</i> császár alatt 717 174 I II	
Iconographikai jellege van <i>Rossi</i> szerint, sz. <i>Péter</i> arc- képének a r. egyház hagyománya szerint 139 I I	
Iconológiája az apostolok- és angyaloknak csak ke- sőbbben határozottatik 324 II II	
Idösb Didron »Annal. archeologique« című folyóirata volt főtánterme azon francia archeologoknak, kik a középk. ker. műv. fejlődését magasabb polezon állónak vitatták a régi classicainál 274 I II	
Igérlet földjének szőlőgerezdje. — <i>Heider</i> összeállí- tása az általa használt kézirat szegények bibliá- jában. (Sub lege). 118 I II	
Iglói keresztalaku ereklyetartó 219 II II	
Iglói parochia alapítása, a visitationális könyv sze- rint a XIII. századra helyezhető 218 II II	
Iker-torony , a <i>dijoni</i> egyháznál 28 I I	
Ile-de France-i építészeti iskola <i>Viollet le Duc</i> szerint 156 I II	
Ile-de France építészeti iskolája a XII. században emelkedik 161 I II	
Ilg Albert 1871-ben, Bécsben számos jegyzettel kiadta <i>Cennini Cennino</i> könyvét a »Művészetéről« 90 II I	
Imádkozó asszony , a szűz anya-egyház személyesítése (<i>Rossi</i> »Bulletino« 1867—84). 228 I II	
Imádkozó nő ábrázolásának a catacombák festményei- ben, különféle jelentést tulajdonítottak 97 II I	
„ Imádkozók “ ezek néha a halottat magát, néha az egyházat jelentik 123 II I	
Imádkozót a hajóban, melyből <i>Jónást</i> kivetik, több <i>Sarcophag</i> is mutat 99 II I	
„ Imagines majorum “, mely az etruriak azon szokásá- ból eredt, hogy a halottat lemintázták 287 I II	
Immissa-nak nevezték a régiek a latin keresztet . . 148 II I	
Imre (szent) kápolnája, a <i>pécsi</i> székesegyházban . . 23 I I	
Imut azon istenség, melyet az <i>egyiptomiak</i> , mint egy- szernagy <i>Hermest</i> tiszteltek 28 II II	
Imut , bronce-szoborka, melyet <i>Pulszky</i> kiállított . . 27 II II	
In arenaria Hippolytiba tétettek le Rómában <i>Hippolytus</i> és társai 75 II I	
„ Incunabulum “ ok sorába tartoznak a »Speculum hu- manae Salvationis« s hasonnevű könyvek 125 I II	
Inceze pápa levele <i>Bertalan pécsi</i> püspökhöz, ennek lemondása alkalmából 1252 153 I II	
Inceze pápa levele <i>Bertalan pécsi</i> püspökhöz, ennek lemondása alkalmából, mely alkalommal részére évenként 200 ezüst márkát biztosít 153 I II	

„Index coemeteriorum e libro mirabilium urbis Romae“ című régi irat, melyet <i>Rossi János</i> forrásként használt	43	II	I	Izidor (szent) magyarázata, a fiait áldó <i>Jakob</i> kezének keresztbevetéséről.	263	I	II
Indiából származtatja <i>Rossi</i> a keresztények tetragammáját, mely ott a boldogság, jó szerenese jele	147	II	I	Isidorus (hispalensis) művei	14	II	I
Indiai mythos szerint a föld négy elefánton áll, mely ismét óriási teknősbékán veti meg lábait	255	II	II	Isidorus említi, hogy az X-ben <i>Krisztus</i> nevének első betűjében meg van a kereszt alakja.	147	II	I
„Indices oleorum quae collegit <i>Joannes Abbas</i> “ című régi irat, melyet <i>Rossi János</i> forrásul használt	43	II	I	Isidorus Hispalensis : Quatuor flumina quatuor virtutes: Prudentia, Fortitudo, Iustitia, Temperantia	118	II	I
„Indulgentiae et reliquiae urbis Romae“ című könyvek, különböző nyelven a Rómába zárandoklók számára irattak	27	II	I	Isokrates sírkövén <i>syrént</i> ábrázoltak, mint a halál és nagy képesség jelképét.	16	II	I
„Indumentum“-nak nevezték a rómaiak azt, ha a tunikát és chitont a magukra öltötték	169	I	II	Ismeretlen istenből az egyiptomiak négy nyilatkozatot származtatnak: az anyag-, szellem-, tér- és időt. (<i>Roeth</i> : Geschichte d. Philoph).	279	I	II
Indusok <i>Jára</i> szigetére későn érkeztek	253	II	II	Isokephalia , vagyis a fejnek egyaránt magas elhelyezése.	309	I	II
„Indutus“ látható a keresztény emlékek alakjain; mert a kereszténység elterjedése alkalmával Rómában az öltözet igen egyszerű volt	169	I	II	Isten a paradicsomban a kigyóhoz szól. <i>Heider</i> összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában. (Ante legem).	118	I	II
Infula , camelaucium, almuccia volt hihetőleg kezdetben a főpapok fejtakarója	186	I	II	Isten által olvasott mise, mint a <i>byzanti</i> kúpokon levő festvényt a „ <i>Manuel d'iconographie</i> “ nevezi.	265	I	II
Inggé vált tunica (a szegényebb néposztály ruházata) ábrázolása, mely <i>Strutt</i> szerint egy VIII. századbeli angol-szász kéziratból vétetett	216	I	II	Isten három külön, hanem végképen ugyanazonos tekintet alatt nyilvánul: a jó, az igaz és a szép tekintete alatt. (<i>Terrier</i> tételei a szobr.).	275	I	II
Inhoffer a <i>sümegei</i> okirat-másolatot először közölte	1	I	I	István (I.) pápa (252—257) a <i>calixtus</i> i pápai cryptában temettetett el.	73	II	I
Innocent (I) a <i>karthagói</i> conciliumhoz írván, <i>Péter</i> székhelyét nevezi: natalem fontem, unde aque cunctae procedunt et per diversas totius mundi regiones puritatem capitis incorrupti manant	94	II	I	István II. 1230. augusztus hoban <i>Silviniaci</i> perjelből választott <i>cluny-i</i> apáttá.	147	I	II
Innocentius IV. pápa II. <i>Frigyest</i> üldözöbe veszi; <i>Lyonban</i> concilliumot tart	152	II	II	István II. <i>cluny-i</i> apát és <i>Joceranus Brancion</i> a <i>burgundi</i> helység ura, <i>Bertalan</i> püspök testvérei voltak.	146	I	II
Innocentius IV. pápa. IX. <i>Lajossal</i> <i>Clunyban</i> találkozott, mert ez vonakodott a <i>lyoni</i> conciliumon megjelenni	152	II	II	István (szent) király, <i>Koller</i> szerint, tíz püspökséget alapított.	1	I	I
„Inscriptiones Christianae urbis Romae septimo saeculo antiquiores. Vol. primum. Romae ex officina libraria pontificia.“ <i>Rossi János</i> egyik nagyobb művének címe	39	II	I	István (szent) <i>székesfehérvári</i> basilikája.	90	I	I
„Interpretazione delle pitture alludenti principalmente al battesimo ed all eucaristia“ <i>Rossi</i> művének címe	93	II	I	István (szent) basilikája kettős gyökkel birt.	93	I	I
„Interramento“-nak nevezi <i>Marchi</i> a régi caemeteriumokban a föld-düléseket.	37	II	I	István prépost (<i>sirendorfi</i>) (1317—1335) a <i>klosterneuburgi</i> oltárakvánt több táblával megtoldatá és régi helyéről elmozdította.	113	I	II
„Interula“, <i>byzanti</i> öltöny neve.	174	I	II	Istria nevű hegyen, köfajtás munkája közt, találta négy munkás a <i>petroisi</i> kincseket.	104	II	II
„Intra muros“ kormányzás <i>Franciaország</i> némely déli városaiban a XI. században.	157	I	II	„Itinerarium ex unico codice <i>Salisburgensi</i> “ című régi irat, melyet <i>Rossi János</i> forrásul használt.	43	II	I
Ipolyi Arnold casulája, melyet a <i>bécsi</i> kiállításra küldött.	191	II	II	Ivo , <i>chartresi</i> püspök művei	13	II	I
Ipolyi Arnold ismertette a nyitra-iváncái zománcokat.	331	I	II	Izidor , (<i>pelusiumi</i>) az V. században, kárhoztatja az ó-szövetség eseményeinek eltorzítását a rajzoknál.	162	I	I
Ipolyi azon nézetten van, hogy a nyitra-iváncái zománcok, koronának részei.	333	II	II	Izidorus szerint a <i>syrének</i> félig szüzek, félig madarak voltak.	11	II	I
Ipolyi Arnold , <i>Henszlmann Imre</i> és <i>Kubinyi Ferencz</i> társaságában <i>Konstantinápolyba</i> utazott a <i>corvínák</i> ügyében (1862).	137	II	II	Izsák keresztbevetett, áldást osztó keze, mely jelképen alapul, kettős tekintetben.	262	I	I
Ipolyi Arnold írta le a <i>pozsonyi</i> székes-egyház sz. <i>Anna</i> kápolnáját.	113	II	I	Izsák áldása. (<i>Pécsi</i> domborművekben).	259	I	I
Ipolyi Arnold a <i>deák-monostori</i> grangiáról	160	II	II	Izsák alakja: a <i>pécsi</i> szobron, a <i>bécsi sz.</i> <i>István</i> templom zománc-műveinek egyikén. a sz. <i>bertrani</i> apátság kereszt-alapján, <i>Labarte</i> zománc-tábláján és a <i>bourghesi</i> egyházban.	262	I	I
Irthonban öt, madárképpel ellátott aranyos bronzefibulát találtak, melyeket a <i>dublini</i> lajstromban „Dolphin pattern“-nek neveznek.	17	II	II	Izsák feláldoztatásának ábrázolása <i>Junius Bassus</i> koporsóján, jelképes előadás, és <i>Jézus</i> önáldozatára vonatkozik.	114	II	I
Irott-történetelőtti tárgyak	9	II	II	Izsák áldozata, a Megváltó áldozatának előképeként tekintetett a régi keresztényeknél	51	II	I
				Izsák a fával. (<i>Ligna ferens Christe</i> te presignat super iste). <i>Heinecke</i> -féle szegények bibliája	123	I	II

Izsák feláldoztatása. — <i>Heider</i> összeállítása, az általa használt kézirati szegények bibliájában. (Ante legem korszak).	119	I	II
Izsák viszi a fát. — <i>Heider</i> összeállítása, az általa használt kézirati szegények bibliájában. (Ante legem korszak).	119	I	II
Izsák püspök és Kopasz Károly restaurálták a dijóni templomot.	26	I	I

J.

„Jacobus Cornides.”	237	II	II
Jadrába kísérté <i>Valentin pécsi</i> püspök <i>Erzsébet</i> kir. 1383-ban	271	I	II
Jakab visszatér. (Formidat fratrem Jacob ardet visere patrem.) <i>Heinecke-féle</i> szegények bibliája	122	I	II
Jakab lábtója. — (Angelus est visus, Jacob in hoc valde gavisus.) <i>Heider</i> összeállítása, az általa használt kézirati szegények bibliájában	121	I	II
Jakab küzd az angyallal. — <i>Heider</i> összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában	120	I	II
Jakab Lábához küldetik. (Liquit tecta patris Jacob formidine fratris.) <i>Heinecke-féle</i> szegények bibliája	121	I	II
Jakab hirnökeivel. — <i>Heider</i> összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában	119	I	II
Jakab visszatér. — <i>Heider</i> összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában	118	I	II
Jakab megfutamodik. <i>Heider</i> összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában	118	I	II
Jakab az angyallal. (Israel est dictus luctans Jacob benedictus.) <i>Heinecke-féle</i> szegények bibliája	124	I	II
Jakab de Marchia minoritát, kit a sz. szék a haeresis meggátolása céljából küldött <i>Pécsre</i> , <i>Henrik</i> püspök és a káptal. kiűzték	272	I	II
Jakab botjai	111	I	II
Jakab a választottak előképe sz.-Pálnak a róm. irt levele szerint	259	I	II
Jakab és Dávid megfutamodásának ábrázolása a szegények bibliájában, <i>Krisztus Egyiptomba</i> való menekülését ábrázolja	139	I	II
Jakab praenestei püspök , és pápai követ, <i>Bertalan pécsi</i> püspököt állásától felfüggesztette, mert meggyéjtől sokáig távol volt	151	I	II
Jakab praenestei püspök , mint pápai követ, 1533-ban <i>Magyarországba</i> jő	151	I	II
Jakab arragoniai király és Jolán, András leánya közti házasságot <i>Bertalan pécsi</i> püspök hozta létre	150	I	II
Jakab, arragoniai király részére a magyar harminczad jövedelmének gyűjtését <i>IX. Gergely</i> pápa 1235. aug. 9-én elrendelte	151	I	II
Jaldabaoth fél-isten eszméjét az <i>ophisták</i> egyiptomi és phoeniciai hagyományból merítették	110	I	II
Jaldabaoth , a gonosz fél-isten, az <i>ophisták</i> szerint, irigykedvén az emberre, ismereteinek terjedését gátolni akarta, de a kigyó, a magasabb bölcsesség terjesztője jött, hogy az embert tanítsa	110	II	I
Janiculus kryptáiban <i>Bosio</i> számos szentnek képét fedezte föl. Így <i>sz.-Pigmenio</i> , <i>Milex Pollione</i> , s más szentek képeit	31	II	I
Jankovich Miklós ismertette először, az <i>Egyeden</i> talált			

áldozati kancsót, mely a tudós világ figyelmét magára vonta	30	II	II
János apostol titkos jelenései szerint a martyrt koszu és korona illeti	116	II	I
János (damascusi) <i>Krisztushoz</i> hasonlítja <i>Noet</i>	125	II	I
János (III) pápa (560—573) a liber pontificalis szerint a római temetőket kiigazította	47	II	I
János (szent) <i>velencei</i> kórházban kellett <i>Incze</i> pápa rendelete folytán, <i>Bertalan</i> püspöknek a 200 márkányi nyugdíjat kifizetni	154	I	II
János (IV.) <i>Manderscheid-blankenburgi</i> gróf, <i>Strassburgi</i> érsek. (Medailon-kép.)	212	II	II
János evangelistának angyal mutatja a mátkát. (Sponsus amat sponsam <i>Cristus</i> nimis et speciosam.) — <i>Heider</i> összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában	121	I	II
János, sabina püspök. <i>IX. Gergely</i> pápa követe, 1229. oldotta fel <i>Jakab</i> , <i>arragoniai</i> király és neje <i>Eleonora</i> közti házasságot	150	I	II
János (szent damascusi) beszéli, hogy egy ker. festésnek keze, midőn <i>Krisztust Jupiter</i> képére rajzolta, rögtön elszáradt, s csak <i>Gennadios konstantinápolyi</i> érsek imádságára nyerte vissza egészségét	110	II	I
János apát , <i>Theodolinda</i> , longobard királynő számára, <i>Rómában</i> a martyrok sírjai mellett levő lámpákból olajat gyűjtött	26	II	I
János apát jegyzékét, a római temetőkről, <i>Monzában</i> őrzik	26	II	I
János (II.) <i>pécsi</i> püspöknek volt utódja <i>Henrik</i> , miután előbbi <i>zágrábi</i> püspök lett. <i>János</i> (<i>Koller</i> szerint) <i>Henrik</i> bátyja volt	273	I	II
Japáni laqueos , vörösréz edény, berakott ezüstös lepkékkel	257	II	II
Japáni nagyedény (Vase) lapis lazuliból	257	II	II
Japáni fa-szekrény, ezüst pánttal. Födélén kakasviadalt néző tömeg stb.	257	II	II
Japániaiak a vörös-zöld szinhangulatot minden másféleképpen eléje teszik	162	II	I
Jarenton , <i>dijoni</i> apát idejében, az új <i>dijoni</i> egyházat <i>II. Paschal</i> pápa 1106-ban szentelte föl	26	I	I
Járfalvai monstrantia leírása, mely a <i>bécsi</i> kiállításon kitétetett	192	II	II
Jaszak és Rakovác régi szerb templomain látjuk az arányok azon egyenmértékét, s a szép távlati hatást, mely a dongaboltok felemeléséből eredt	82	II	II
Jelkép , (symbolum) és allegória közti különbség magyarázata	106	I	II
Jelképes és typologiai művészeti előadás hosszú szünet után ismét a 12-ik század körül ébred	112	I	II
Jelképezés kora volt az első az ó-ker. művészetben	297	I	II
Jellege éjszak-keleti <i>Franciaország</i> iskoláinak és a különösen a clunynak	161 162	I	II
Jerney János az <i>odessai</i> muzeumban látta legelőször azon csészetartó szobrokat, melyekben magyarokra vélt ráismerhetni	101	II	II
Jeromos és szent Ágoston sz. atyák, az <i>allegoriai</i> magyarázók, legkiválóbb képviselői az V. századból	111	I	II
Jeromos művei	13	II	I
Jeromos (szent) mondja, hogy a <i>syriai</i> és héber kikappon nevű növényt pun nyelven El-kerónak nevezték, s <i>Palestinában</i> pár nap alatt magasra nő	135	II	I

Jeromos (szent) a <i>Jonás</i> profétánál előforduló »gourd« szót repkény-borostyánnak fordította, »ivy«, miért sz. <i>Agoston</i> annyira felháborodott, hogy ezt eretnekségnek tartotta 134 II I	Jonás esetének ábrázolása a <i>calixtusi</i> öt <i>cubiculum</i> ban több helyen fordul elő 99 II I
Jeromos (szent) a bárkába fölvevett állatokat az egyházba fölvevett vagy fölveendő népekhez hasonlítja 125 II I	Jonás, Mozes és Dániel alakjainak ábrázolása a <i>katakombákban</i> , kiket <i>Jézus</i> előképeiként lehet tekintünk 112 I II
Jeromos (szent) a fülbevalók, mint pogány luxus tárgyak ellen erélyesen kikelt 120 II I	Jonás megszabadul. (De tumulo criste surgens te denotat iste.) <i>Heinecke</i> -féle szegények bibliája . . . 124 I II
Jesabel és Helias. — <i>Heider</i> összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában 119 I II	Jonás b. a <i>pécsi</i> székesegyház egykori őre (custos canonicus) 1 II I
Jesse ága 111 I II	„ <i>Jonas in ventre ceti</i> “ <i>Quem capit unda freti concludunt viscera ceti.</i> — Ábrázolás és felirat a <i>Klosterneuburgi</i> oltárrakványon 115 I II
Jezabel és Elias. (Femina trux istum dampnat sic impia christum. — <i>Heinecke</i> -féle szegények bibliája . . . 123 I II	Jonás történetének előadási módja a <i>calixtusi</i> falfestvényeken három jelenetre van osztva 135 II I
Jézus neve , a martyr-vért tartalmazó edényeken mindig <i>Zezus</i> -nak íratik 120 II I	Jonás történetét elbeszéli maga a prophéta 131 II I
Jézus trónon ülve van előadva azon XIII. századbeli kézíraton, melyet jelenleg a <i>párisi</i> nagy könyvtárban őriznek 144 I II	Jonás történetének igen régi jelképes használatát <i>Rossi. Rufinus</i> tanúságával erősíti 133 II I
Jézushoz hasonlították a kremsmünsteri »Speculum humane salvationis«-féle műben <i>Codrux</i> , önfeláldozása miatt 125 I II	Jonás történetét ábrázolja a <i>pécsi</i> sirkamara keleti falának harmadik festvénye; a <i>vaticani</i> kőkoporsón ugyanígy látjuk ábrázolva 79 II I
Jézus előképeül van feltüntetve a struczmadár (mely üvegbe zárt fiait kigyóvérrel szabadítja meg) a kremsmünsteri »speculum humane salvationis«-féle műben 125 I II	Jonás története leggyakrabban ábrázoltatik a siralagok falképein 79 II I
Jézus valódi arczképének a római egyház az <i>edessai Abgarus</i> képét tartja 108 I II	Jonást elnyeli a czethal. (Jonas glutitur tamen illesus reperitur.) <i>Heinecke</i> -féle szegények bibliája . . . 123 I II
Jó pásztor , három grácia közt és <i>Amor</i> és <i>Psyche</i> oldalán látván <i>Rossi</i> megjeleni, ebből azt következteti, hogy e koporsók pogány kézről jutottak a keresztények birtokába 101 II I	Jonást lenyeli a czethal. — <i>Heider</i> összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában . . 113 I II
Jó pásztor , ki eltévedt juhát vállán viszi haza, jól megkülönböztetendő a kost vivő classiai <i>Mercuriustól</i> 100 II I	Jonást a czethal kiokádja. — <i>Heider</i> összeállítása az általa használt kézirati bibliájában 119 I I
Jób a sarkophagokon exomis-ban ábrázoltatik, valamint a pásztorok is 170 I II	Jóram istálló mestere. (Premitur a populo non credens Helyseo.) <i>Heinecke</i> -féle szegények bibliája . . . 123 I II
Joab megöli <i>Abnert</i> . <i>Heider</i> összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában 119 I II	Jordán folyó (a régi mosaikokon) emberi alakban, régi folyó-istenként, urnával van ábrázolva. (<i>Schnaase</i>) 320 II
Joannes Mihalozy 237 II II	Jordánok temetője, a <i>salariai</i> ut mellett, már II. században fön állott 45 II I
Jób fiainak lakomája. — <i>Heider</i> összeállítása, az általa használt kézirati szegények bibliájában 121 I II	„ <i>Joseph in lacu</i> .“ Hunc intrare lacum feritas facit emula fratrum. — Ábrázolás és felirat <i>klosterneuburgi</i> oltárrakványon 115 I II
Jób fiainak ünnepélye. (Job nati gaudent quia sic feliciter audent.) <i>Heinecke</i> -féle szegények bibliája . 125 I II	Josserand, Balduin császárt tengerentúli útjában is követte 148 I II
Joceran Brancion, a <i>burgundi</i> helység ura és II. <i>Istrán clunyi</i> apát, <i>Bertalan</i> püspök testvérei voltak . . . 146 I II	Jost Amman művész, ki az olasz befolyást érvényesítette művészetében 230 II II
Jocerrannus 1234-ben elismeri, hogy a <i>clunyi</i> apátságtól több jószágot bir hűbérben 148 I II	Jony „ <i>Mosaïques de Rome</i> “ czinü művében <i>Péter</i> apostol ábrázolásáról is szól 324 I I
Joh-tot , vagy <i>Toth</i> , a holdnak istene az egyiptomiaknál: a kétszer nagy <i>Toth</i> volt 28 II II	József megismerteti magát. (Quos vexit pridem blanditur fratribus idem.) <i>Heinecke</i> -féle szegények bibliája 124 I II
John berlini tanár határozottan állítja, hogy pompéji képtöredékben sem viaszt, sem enyvet, sem másféle kötőszert nem talált 88 II I	József főherczeg a m. n. muzeumnak több régi csattot ajándékozott 124 II II
Joinville, Josserand kis öcsese IX. <i>Lajos</i> első szentföldi hadjáratát elbeszélve fölemlíti, hogy <i>Josserand</i> 36 ütközetben volt 148 I II	József (bibliai) két fiának mysticai jelentőségéről <i>Antissiodori Remigius</i> nyilatkozik 263 II I
Jolánta magyar királyné, <i>Lorain</i> állítása szerint, <i>Bertalan pécsi</i> püspöknek rokona volt 148 I II	József és testvérei. (Turba malignatur fratrum puer nominatur.) <i>Heinecke</i> -féle szegények bibliája . . . 122 I II
Jolantával , a <i>burgundi Altissiodori</i> gróf leányával jött <i>Bertalan</i> püspök <i>Magyarországba</i> midőn ezt <i>András</i> király nőül vette 146 I II	József eladatik az ismaelitáknak. (Te signat Christe nummis venundatur iste.) <i>Heinecke</i> -féle szegények bibliája 122 I II
Jole , három <i>Amor</i> között alva; metszett kő 238 II II	József eladatik <i>Putifárnak</i> . (Convenit hoc Christo quidquid puero fit in isto.) <i>Heinecke</i> -féle szegények bibliája 122 I II
	József testvéreivel. — <i>Heider</i> összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában 120 I II

Józsefet verembe dobják. — Heider összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában.	119	I	II
Józsefet eladják testvérei. — Heider összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában. (Ante legem)	119	I	II
Józsefet a verembe dobják. (Hanc in cystem detruditur iste veternam.) Heinecke-féle szegények bibliája	123	I	II
Jubajanushoz (l. Cyprian Epist. LXXIII.) irt sorok megértetik, hogy a sziklát megütő nem Mózes, hanem azon első, egyetlen, kire az egyház van alapítva	93	II	I
„Judas osculatur.“ Dominum osculo te Christe tradit traditor iste. — Ábrázolás és felirat a klosternenburgi oltárrakványon	115	I	II
Judas megcsókolja az urat. (Per pacem Christe tradit his te proditor iste.) Heinecke-féle szegények bibliája	123	I	II
„Judas árulása“ — Bethunban, a XVI. század drámai előadásában, párhuzamba tették Dalila árulásával	136	I	II
Judas árulását előkészítve. — Heider összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában	119	I	II
Judas elárulja mesterét. — Heider összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában	119	I	II
Judas tisztíttatja a templomot. — Heider összeállítása, az általa használt kézirati szegények bibliájában	119	I	II
Judas megcsókolja Krisztust. — Heider összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában	119	I	II
Judas Maccabaeus. (Et tua sancta deus mundare student Machabeus.) Heinecke-féle szegények bibliája	122	I	II
Junius Bassus koporsójának érdekét két ok emeli: mert keletkezési idejét határozottan tudjuk, s mert rajta a typologiai képek egyik legrégibb példányával találkozunk	113	I	I
Júno mellképe; szobor Ráth György Bécsben kiállított gyűjteményéből	54	II	II
Júno szemeiben (Homer boopisa.) sokan az ökört szemét vélték fölfedezni	297	I	II
Jupiter nevével is kapcsolatba hozzák a mythosok a syréneket	7	II	I
Jupiter trónszékét, Pausanias leírása után Quatremère de Quincy restaurálta. (L. Steinbüchel rajza: Gross. antiqu. Atlas II. für IX. tábl.)	252	I	II
Jupiter és Mercurius, Alkmene ablaka előtt, felkötött nemzörésekkel jelennek meg egy agyagedényen, melyet Müller és Oesterley ismertetnek	284	I	II
Justinian császár (I.) korában tünt fel a zománcz használatával Byzánczban, s ő Hormisdas pápának zománczos lámpát küldött ajándékba	83	II	II
Justinian korában és az ő haláláig (527—566) nagyobb mérvű műveken még tűrhetőleg van a byzanti viselet feltüntetve	173	I	II
Justinian koronája, a ravennai sz. Vitál-templom tribunjának mosaikján, — fölfelé táguló, hengerféle, melyről Reiske ezt mondja: „μοδιολος χεῦρος“ genus coronae imperialis turritae in summo latoris, in imo, quo caput tegebat, angustioris, ad instar situlae	181	I	II
Justinian császártól Tzathius, Zamoixius fia investitót kért Justinianus byzanti császártól, mely a korona osztogatásban culminált	88	II	II
Justinian császár, sz. Zsófia templomának egyik aijtája fölötti mosaikon sapkás-koronát visel. (Salzenberg Althristliche Baudenkmale von Constantinopel)	182	I	II
Justiniani Lörincz, Velence első patriarchája	55	I	I
Justinus martyr párbeszédében (Tryphonnal) a typusok nagy kincsével találkozunk	110	I	II
Jutalom a másvilágon. (Tunc gaudet anime sibi quando datur bonum omne.) Heinecke-féle szegények bibliája	125	I	II

K.

Kαβαδίων (colobium) honnan »kabát« szavunk származhatott.	190	I	II
Kabirok közé tartozik a két nagyobb Hermes, vagyis a nyolcz nagy isten sorába	29	II	II
Kairoban, a bulaki muzemben őrzik, a Mariette által fölfedezett valóságos egyiptomi arcképeket	286	I	II
Kalocsai érsekség házioltárkája	208	II	II
Kalocsai metropolita templom leírása	147	II	II
Kamene babe-nak nevezik a déli Oroszországban látható kurganok-nak nevezett sírhalmokon levő csészehordó szobrokat	101	II	II
Kames-nek, 17-dik (egyiptom) dynastia királyának volt neje Aahhotep, és anyja a 18-dik dynastia első királyának: Amosisnak	26	II	II
Kámszás ruhával nyugaton előbb találkozunk, mint keleten, mert a szerzetesek szervezése előbb történt nyugaton mint keleten. (Reiske.)	188		
Καμπαναία videntur esse tubia campagia	178	I	II
Kanitz szerint, a szerb építészeti tevékenység második korszakának azt tekinthetni, mely a Duna balpartján, Frusca-Gora táján keletkezett	82	II	II
Kanitz Ferencz volt első, ki nemcsak a szerb, hanem a magyarországi byzanti épületeket is tanulmányozta	82	II	II
Καννακη (perzsa öltöny); Reiske e szóból származtatja köpönyeg szavunkat	188	I	II
Kánya (Geier), melyet az egyiptomiak a rovarral ellenkezőleg, csak nőneműnek hittek	107	I	II
Kapitael-gyűrű	11	I	I
„Kapuze“ föltakaró, melyet Rómában a köztársaság végefelé a bölcsezszer és cynicusok hordtak; e ruha alapja lett később a szerzetesek ruhájának. (Weiss.)	188	I	II
Karánsebesen, a parancsnok házában is látható egy jó pásztor, de a mely nem visz kost, csak botjára támaszkodik	102	II	I
Kársz Géza processionalis keresztje volt a legnagyobb átlátszó zománczos mű a bécsi kiállítás amateur osztályában	214	II	II
Kard leírása, mely a prágai székesegyház kincstárában őriztetik, s melyet Sz. Istvánéknak tulajdonítanak	125	II	II
Karintiában sarcophagot találtak, melyen a jó pásztor van ábrázolva, s erről Arneth részletesen nyilatkozik	101	II	I
Karlsruhei muzeumban látható egy fibula, mely etruri sírból származik	16	II	II
Károly császár (V.) (Medailon-kép.)	212	II	II
Károly (X.) és Maximilián csász. feje (metszett kőben)	238	II	II

	lap	köt.	rész		lap	köt.	rész
Kassai muzeum fayencei	238	II	II	Kereszt alakját a régiek többnyire annyira elrejtették, hogy többnyire magyarázatra van szükségünk	147	II	I
Katabaticum-nak nevezetik görög szóval a régi coemeteriumok »emelet«-e	37	II	I	Keresztalaku ereklyetartó leírása, mely a bécsi világkiállításon volt kiállítva	190	II	II
„Katakomba“ szó alkalmazása téves minden oly temetőhelyre, melyet csak földalatti uton közelíthetni meg	23	II	I	Keresztelés a calixtusi sirkamrák egyikében úgy van ábrázolva, hogy egy férfiú egy alig térdig vízben álló ifjunak fejére rá teszi jobbját, egy másikban a fej és az egész test a kéz föltétele által volt meglocsolva	95	II	I
Katakombák vérpalczkocskái vagy edénykéi alatt értünk üvegből, agyagból elefántcsont- vagy másféle anyagból készített edényeket, melyekben vagy vörös nedvet, vagy annak ülepedését találjuk	119	II	I	Keresztény festészet második korszaka a II. század végétől az ötödikig tart	52	II	I
„Katakombá“-nak nevezték a <i>romaiak</i> később <i>coemeteriumaik</i> at	22	II	I	Kereszt-folyosó <i>Zürichben</i> , hol a kifejlett román-styl korából füzemény (<i>Flechtwerk</i>) látható	255	I	II
Katechumenok négy osztálya <i>Marchi</i> szerint	34	II	I	Keresztény festészet, a harmadik korszakban a byzanti modort utánozza. E korszakban a szentek képei tulnyomóak	52	II	I
Katonai ruházat; a XII. században minő lehetett, mutatja sz. <i>Blasius</i> kolostor casuláján levő himzés	207	I	II	Keresztény falfestészet első korszaka rómainak nevezhető	50	II	I
Kebshuif volt azon négy edény egyikének neve, melybe a mumia mellé a máj és húgyhólyag helyeztetett.	29	II	I	Keresztény családi sírnak nevezhető az ostiai ut mellett létezett oratorium	82	II	I
Keglevich István gróf sévresi tányérai	238	II	II	Keresztény tárgyú csészék (<i>Bosio</i> szerint) kevésbé ritkák a későbbi, semmint a legrégibb sírokon	121	II	I
Keglevich grófi család czimere a <i>bécsi</i> kiállításon kitétetett	225	II	II	Keresztény koporsókra vallásos tárgyakat a IV. század közepe előtt aligha véstek	308	I	II
Keglevich István gróf <i>Bécsben</i> kiállított fegyverei	225	II	II	Keresztény plastika műveinek egész tömegét tekintve, arról oly dicsérőleg nem nyilatkozhatunk, mint az építészetről	364	I	II
Keglevich István gróf családja	225	II	II	Keresztbe tett keze <i>Izsáknak</i> némely műveken jelképen alapul, kettős tekintetben	262	I	II
Keglevich István gróf, a <i>bécsi</i> kiállítás amateur osztályában érdekes antik tárgyakat állított ki	59	II	II	Keresztbe tett kar <i>Krisztus</i> keresztjének jele, mit <i>Labarte</i> táblája tanúsít	262	I	II
Kegyeleti Mária-kép, a <i>Mária-Czelli</i> egyházban <i>N. Lajos</i> ajándéka	177	II	II	Keresztes-monogrammát <i>Krisztus</i> -félének <i>Rossi</i> szerint azért tették elébe, mert előbbi közelebb állott a valóságos kereszthez	150	II	I
Keisler: De pinna et eius vellere indeque parato panificio refert in Itinerario Italico				Keresztes monogrammának † <i>Rossi</i> a római coemeteriumokban nyomát sem találta	149	II	I
Kelemen (szent) <i>Péter</i> és <i>Pál</i> apostolokat a legszentebb oszlopoknak nevezi	142	II	I	Keresztesek keletről jó stylü diszitmény motivumait hozták vissza, sőt szobrászati művekkel tértek meg	159	I	II
Kelemen (szent) egyik levelében <i>Krisztust</i> kormányosnak, a püspököt kapitánynak, a papokat hajóslegényeknek nevezi	128	II	I	Két-farku syrében, a keresztény kettős életét hitték felismerni: az anyagit és szellemit	16	II	I
Kelemen (római) irataiban már négy évszokról találunk említést téve	116	II	I	Két hal ábrázolásának jelentőségére nézve idézi <i>Pitra</i> sz. <i>Agoston</i> szavait: Duo pisces qui saporem suavem pani dabant duas illas personas videntur significare, quibus populus ille regebatur regiam scilicet et sacerdotalem	97	II	I
Kelemen (VII.) pápa, 1345. oct 9-én kelt bucsu-levelet ajándékoz a <i>pécsi</i> székesegyháznak, kárpótlásul a megelőző években szenvedett viszontagságaiért	5	I	I	Két összenőtt ló, fogantyut képezve; <i>Ráth György</i> <i>Bécsben</i> kiállított gyűjteményéből	56	II	II
Kelemen-féle hamis könyvek képezik egyetlen alapját azon elterjedt nézetnek, mely <i>Péter</i> apostol hajatára vonatkozik	138	II	I	Két ballagó férfiú, <i>Rembrandt</i> műve	248	II	II
Kelet-India	251	II	II	Két bibliai alak tájképben. <i>Rembrandt</i> ecsetműve	248	II	II
Keleti ember nőekkel beszélgetve. <i>Rembrandt</i> műve	248	II	II	Két István (cluny-i) apátot említ <i>Lorain</i> , <i>Guicheron</i> után: brancionit és berzeit, az előbbit XXIII, az utóbbit XXIV-iknek téve	148	I	II
Kelyhek a <i>bécsi</i> kiáll. magy. osztályában a XV. századb.	183	II	II	Kétféle oroszlán a spalatoi templomban: kö- és fa-oroszlán	354	I	II
Kemény István gróf parurje, mely forgó, mentekötő, kardöv és négy gombból áll, a <i>bécsi</i> kiállításon kitétetett	223	II	II	Kétféle ruházatot észlelhetünk a középkor műveiben	166	I	II
Kengyelvas eredetét a <i>turáni</i> fajnál, vagy talán a <i>chinai</i> knál kell keresnünk	123	II	II	Kettős hajfonatot látunk <i>Sámson</i> ábrázolásánál <i>Begon</i> ereklye-tartója négyoldalu talapzatán és a régibb verduni antependium mosaik-képén	234	I	II
Kengyelvasat a görögök és rómaiak nem ismertek, a stapes, egy keresztfa volt a lándzsa végén, melyre a lovas rá lépett	123	II	II	Kettős, egymásfelé fordult madár a középkorban, úgy byzanti, mint arab kelméken számtalanszor fordul elő	242	I	II
Kérgesnek (incrusté) nevezik a sejtés és vájott terű zománczot	84	II	II	Kettős tunicát <i>Augusztus</i> császár is hordott; ezt látjuk II. <i>Frigyes</i> neje alakjánál is (friesingi dombornü).	220	I	II
Kereszt uralkodott az apsisekben az V. században	102	II	I				
Kereszt alakja a régi emlékeken különféle	147	II	I				
Kereszt ábrázolásában 355-ben az X betűt egészen elhagyták s a jelt így adták: †	149	II	I				
Kereszt az esztergami metropolis kinestárában, melyet a magyar királyok egykor, koronázás alkalmával kezükben tartottak	142	II	II				

Kettős sas (byzanti), mely a császárok czipőin disz-	lap köt. rész	242	I	II	Knausz Gyula, esztergami kanonok közbenjárására álli-	lap köt. rész	242	I	II
lett					tatott ki a bécsi világkiállításon az esztergami met-				
Kettős sas diszité a byzanti császár czipőjét, miből					ropolis kincseinek nagy része.		5	II	II
világos, hogy a kétféjű sas sokkal régebb eredetű					Kö-typarium. (Kétoldalú).		131	II	II
a német császárság kétféjű sasánál		179	I	II	Köb-kapitael. (Würfenkapitel).		10	I	I
Kettős kereszt törvényesen is elismertetik az ország					Kö-felirat volt sz. Márk templomában látható, mely a				
czimerének		129	II	II	templom fölszentelési idejét 1671-re tette.		52	I	I
Kettős fél-oszlop, a nyugati fal mellett, szent Márk					Kohol-nak nevezett antimoniummal festik az egypto-				
velencei atemplomában		58	I	I	miak p'illa-szőreiket.		25	II	II
Kettős kápolnák az ó-keresztény világban		82	II	I	Κοιμητήριον szóból származik a »caemeterium« latin szó		21	II	I
Kettős aranypesét azon okmányról, melyben II. András					Kö-koporsó a III. századból, melyet Rossi ismertet.				
lekötelezi magát a pápai követ előtt az országos					(»Bulletino di Archeol. Crist«. 1863. 35).		308	I	II
privilegiumok épentartására.		127	II	II	Kö-koporsók használata Constantin előtt az Antoniusok				
Kézföltétel, mely keresztelés közben történik, külön-					korában divott.		50	II	I
bőzik attól, melyet püspök visz véghez a vízből					Kö-koporsók és caemeteriumok képletei némileg kü-				
kijött és fehér togába öltözött keresztelten		95	II	I	lőnböznek egymástól.		124	II	I
Kézírtos-könyvek miniatűrjai képezik a byzanti mű-					Kö-koporsók Constantin korában ismét alkalmazásba				
vészet egyik forrását, Justinian halálától, a X.					kerültek, s ezen körülmény nagy fontossággal bír				
század kezdetéig. (Schnaase)		341	I	II	a chronologiai meghatározásra nézve		30	II	I
Kifestett temető-helyre 1578-ban akadtak Rómában, a					Kö-korban az ember csak pattogtatással hegyesített				
salarii ut jobb oldalán az irlandi collegium					legegyszerűbb köszerekkel élt, melyeket később				
mellett		27	II	I	esiszolni tanult, s a legegyszerűbb agyagedények-				
Khevenhiller Kristóf. (Medaillon-kép.)		213	II	II	kel, melyeket kőrong nélkül készített.		3	II	II
Kigyó jelzi a bünbeesést (a laterani sarcophagon),					Kollár a szalavári castrumot 1841-ben felmérte.		92	I	I
mely a végzettetjes almát még a szájában tartja		106	II	I	Koller József, pécsi kanonok ily című művet írt:				
Kigyó alakjában ábrázolta az ó-keresztény világ a					»Prolegomena in historiam« és »Historia episco-				
sátánt		115	II	I	patus Quinqueeclesiensis«.		1	I	I
Kikajon-nal ugyanazonosították a »gourd« szót, mely					Koller, a sümei okirat-másolatot másodszor tette				
Jónás prófétánál fordul elő		134	II	I	közzé		1	I	I
Kiki-olajnak nevezik a rabbinusok a ricinus-olajat		134	II	I	Kölnben, a városi könyvtárban, egy a XIV. vagy XV.				
Király (Ahasverus ?) előtt térdelő. Rembrandt toll stb.					század elején készített »Speculum humane salva-				
rajza		248	II	II	tionis« őriztetik, melyben Sámson a philisteusok ál-				
Király József néhai pécsi püspök		2	II	I	tal gúnyoltatva adatik elő.		136	I	II
Királyi palást felvágatása Mária Terézia alatt történt					Kolozsvári muzeum gyertyatartója.		141	II	II
Bock szerint		95	II	II	Költemény a VIII. századból, melyben Luitprand lon-				
Királyi építkezés Székes-Fehérvárott, mint az emlék-					gobard királyról tétetik említés.		31	I	I
szerű építészeti lendítője hazánkban.		3	I	I	König és Schwengberger méretei, a szent Márk tem-				
Kirke tanácsot ad Ulyssesnek. (Odyssea. XII. 39. XII.					plomra vonatkozólag, teljesen megegyeznek a				
158.) A Syrénákra vonatkozólag.		5	II	I	Kreutzéval.		53	I	I
Kis Niobe-fő: egyike Pulszky Ferencz Bécsben kiállí-					Königsfeldi zárdát (A siveici Aargani kantonban) Ág-				
tott szobrainak.		49	II	II	nes magyar királyné, anyjával együtt alapította.		180	II	II
Kis flú; szobormű Ráth György Bécsben kiállított					Konok gyermek. Rembrandt műve.		248	II	II
gyűjteményéből.		55	II	II	Konrad I. salzburgi érsek 1122-ben a szent zeno i zárdát				
Kis-mesterek (Kleinmeister) néven kismérvű réz- és					befejezte, s az Agoston »kanonokok«-nak adta át.		200	I	II
famestszeteik után nevezettek el Németországban					Konstantinápolyban a szobrászati iskolák, a képrom-				
némely mesterek.		230	II	II	bolók előtt, fa- elefántesont és aranyos bútorokat				
Kis tornyos épületet alkalmaztak a XII. században a					készítettek; ezt tették nyugaton a velenceiek és				
kas helyére, a francia templomokon.		247	I	II	genaiak.		158	I	II
Kisdéd alakjában van ábrázolva a szentlélek egy					Köntöst (tunica) Európa éjszaki népei viseltek; ezt				
XIV. századbeli képen, melyet Didron lémasolt.		112	II	I	igazolja a frankok »Lex Salica«-ja.		218	I	II
Kis-Zsejken (Erdély.) talált római fülbevalók.		111	II	II	Könyöki József fayancei.		238	II	II
„Kiűzettek“ (epulsi) volt a katechumenok első osz-					Köpad az első keresztények sírkamráiban és a pécsi				
tálya.		31	II	I	cubiculumban, melyen az első keresztény szertar-				
Klaproth a hunnok művének tekinti a kurganok sírhal-					tás alkalmával a szent edényeket tartották.		83	II	I
mán látható szobrokat		102	II	II	Kopasz Károly és Izsák püspök restaurálták a dijóni				
Klimkovics Béla fayancei.		237	II	II	templomot.		26	I	I
Klosterneuburgi »Antipendium« vagyis oltárrakvány		112	I	II	Köpeny-keretelés a magas rangú byzantiaknál drága				
Klosterneuburgi antipendium oroszán, előnyösen elüt					felvarrott kövekből állott.		218	I	II
a spalatoi, boukoleon-i oroszánoktól.		354	I	II	Köpenyviselés a byzanti nőknél mindennapias volt.		190	I	II
Knapp és Guttenson lerajzolták a lateráni mosaikról					„Köpnögyeg“; Reiske: καυωνη perzsa szóból származ-				
Nagy Károly alakját, melyhez Bunsen írt magya-					ratja ezen magyar szót.		188	I	II
rázatot.		195	I	II	Köpenyes férflú. Rembrandt műve.		248	II	II

Koporsó; legrégebb, valóban keresztény előadást mutató és határozott évszámmal ellátott koporsó <i>Bassusé és Próbuse</i> . 359. és 395-ből.	308	I	II
Kore, Dathan és Abiram. (Hi terre dantur quia cristo non famulantur). <i>Heinecke-féle szegények bibliája</i>	125	I	II
Kornis Zsuzsánna grófnő a bécsi világkiállításon ur-hölgyi díszruhát állított ki.	239	II	II
Kornis Béla gróf forgója és mente-kötője a bécsi kiállításon kitétetett.	223	II	II
Korona, az első négy században, nem jelenik meg az ó-keresztény sarkophagokon.	170	I	II
Koronát <i>Justinian</i> császár halála után a császári család más tagjai, az úgynevezett <i>caesarok</i> , sőt <i>despoták</i> is viseltek; de ez a császártól mindig különbözött.	181	I	II
Korona-pártázatként állította össze <i>Bock</i> a <i>nyitra-ivánkai</i> zománc-lemezeket, a német császári korona pártázatát használván mintául.	331	I	II
Körülmetelést ábrázoló falképek magyarázata, melyek <i>Bécsben</i> kiváltak állítva.	198	II	II
Kos-fej; szobor-mű, <i>Ráth György</i> <i>Bécsben</i> kiállított gyűjteményéből.	56	II	II
Kosmas (szent) képe a m. korona a bronzán.	331	I	II
„Kostümkunde“, melyben <i>Weiss</i> a <i>Förster</i> által lemasolt <i>ravennai</i> sz. vitál templom mosaik-rajzát adja.	181	I	II
Köszekerczék nem egyedül és magukban, hanem találjuk más-ös eredeti eszközök, edények és táplálék-maradékokkal.	4	II	II
Köszobor-paizs, melyet déli <i>Franciaország</i> <i>Montdragon</i> nevű helységében 1834-ben találtak.	198	I	II
Koura-nak nevezik <i>Palestinában</i> a lopótököt; <i>khurwanak</i> a <i>ricinus</i> -t.	134	II	I
Középkor typológiája a három <i>babyloni</i> ifjat nem hozta viszonyba a három keleti bölcselet, mert azok elébe <i>Abrahám</i> dézsmálását, és a <i>sabai</i> királynőt helyezte.	150	II	I
Középkor (régibb) műgyakorlatában: ó-keresztényre, <i>byzantira</i> és barbárra osztatik föl.	99	II	II
Középkori viselet két kutfőből eredetnek tekinthető: classikai antikból, és <i>ázsiai</i> világból.	221	I	II
Középkor papjai tudományának egyik fő-s nevezetese a typologia volt.	126	I	II
Középkor ruházatáról ír <i>Falke</i> a <i>bécsi</i> »Mitth.« 1860. évf. »Die männliche Kopftracht« cz. alatt.	222	I	II
Középkori szobrászat az általa követett tanok való-ságának köszöni, hogy ihlettségében külön utat választhatott. (<i>Tecier</i> tételei).	279	I	II
Középkorban a syrenát leginkább csábító, behízelgő oldaláról fogtak fel.	18	II	I
Középponti rendszer, a magasba való csúcsosodás alakja a <i>byzanti</i> építészet eredménye, melyhez a boltépítkezés erőteljes kifejlődése is járult.	81	II	II
Kreler Miklós. (Medailon-kép.).	213	II	II
Kreta szigetén készítették <i>Plinius</i> szerint a paraetoniomot (fehér festék), melyet iszappal sürített tengeri tajtnak tartottak.	88	II	I
Kremsmünsteri »Speculum hum. salvationis-féle könyv részletes magyarázata.	125	I	II
Kreuser a szőlőt evő pávát az eucharistia örökéletet ígérő jelképének tartja.	157	II	I
Kreuser szerint a galamb a szentlélek hét ajándékát jelenti az ó-keresztény ábrázolásokon.	159	II	I
Kreuser, az egyháznak <i>Nóéről</i> szóló jelképes typolo-			

giai tanát így foglalja össze: <i>Noe</i> , a patriarcha, proféta és az urnak előképe fiaiban is megmentett övével a bárkában, míg minden odaveszett, ami azonkívül volt. Az újabb bárka az egyház, ezenkívül nincs üdvösség.	127	II	I
Kreuser szerint a középkor a sz. írást négy oldalról fogta fel.	111	I	II
Kreuser nyilatkozata, mely szerint az evangeliumok magukban, vonatkozás nélkül, hiányosak, és teljes magyarázatukat csak az ó-szövetségben lelhetik.	109	I	II
Kreuser az antik syrenákról inkább elmésen, semmint régészeti ítélettel szól. (»Über die Syrenen«).	9	II	I
Krentz, a <i>velencei</i> sz. <i>Márk</i> templom mosaik-festvé-nyeit másoló diszmunkája.	52	I	I
Krisztus égbeszállása. (Sanctus sanctorum cristus petit astra polorum.) <i>Heinecke-féle szegények bibliája</i>	124	I	II
Krisztus megjelenik tanítványai előtt. Hic ihesus ap-paret surgentis gloria caret. <i>Heinecke-féle szegények bibliája</i>	124	I	II
Krisztus megjelenik <i>Magdolnának</i> . (Te monstrans piam solaris criste mariam.) <i>Heinecke-féle szegények bibliája</i>	124	I	II
Krisztus feltámadása. (Quem saxum texit frangens tumulus ihesus exit.) <i>Heinecke-féle szegények bibliája</i>	124	I	II
Krisztus az előpokolban. (Fit cristu morte baratri destructio porte.) <i>Heinecke-féle szegények bibliája</i>	124	I	II
Krisztus a keresztfán át szuratik. (De cristo munda cum sanguine profuit unda.) <i>Heinecke-féle szegények bibliája</i>	123	I	II
Krisztus viszi a keresztet. (Fert crucis hoc lignum cristus reputans sibi dignum.) <i>Heinecke-féle szegények bibliája</i>	123	I	II
Krisztus elfogatik. Sunt sic prostrati cristum captare parati.) <i>Heinecke-féle szegények bibliája</i>	123	I	II
Krisztus az olajfa-kertben. (Gethsemane transit Jhesus inde suis valedicit.) <i>Heinecke-féle szegények bibliája</i>	123	I	II
Krisztus bevonulása Jeruzsalembe. (Carmen hebreorum te laudet Christe bonorum.) <i>Heinecke-féle szegények bibliája</i>	122	I	II
Krisztus feltámasztja Lázárt. (Per te fit Christe redi-vus Lazarus iste.) <i>Heinecke-féle szegények bibliája</i>	122	I	II
Krisztus keresztezése. (Dum baptisatur Christus bap-tisma sacrat.) <i>Heinecke-féle szegények bibliája</i>	122	I	II
Krisztus visszatér Egyiptomból. (Ad loca sancta redit Jhesus egiptome recedit.) <i>Heinecke-féle szegények bibliája</i>	122	I	II
Krisztus Pilátus előtt. <i>Heider</i> összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában.	119	I	II
Krisztus oldal-sebe. <i>Heider</i> összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában.	119	I	II
Krisztus elfogatására küldött poroszlók előtte földre esnek. (Sunt sic prostrati Christum captare parati.) <i>Heider</i> összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában.	120	I	II
Krisztus a menybe száll. — <i>Heider</i> összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában.	120	I	II
Krisztus megjelenik tanítványainak. — <i>Heider</i> összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában.	120	I	II
Krisztus mint kertész. — <i>Heider</i> összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában.	120	I	II

Krisztus tanítványaitól elbueszik. — <i>Heider</i> összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában	120	I	II	Krisztust eltemetik. (Mirra conditur et ab hys christus sepelitur.) <i>Heinecke</i> -féle szegények bibliája	123	I	II
Krisztus Egyiptomban. (Ydola presente Christo cecidere repente.) <i>Heinecke</i> -féle szegények bibliája	121	I	II	Krisztust keresztrefeszítik. (Eruit a tristi baratro nos passio christi.) <i>Heinecke</i> -féle szegények bibliája	123	I	II
Krisztus Egyiptomba menekül. (Herodis diram Christus puer effugit iram.) <i>Heinecke</i> -féle szegények bibliája	121	I	II	Krisztust a sirba teszik. — <i>Heider</i> összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában	119	I	II
Krisztus a farizeusokkal. <i>Rembrandt</i> tollrajza	248	II	II	Krisztust hajdan, a kost hordó <i>Mercuriussal</i>, fűvesztették össze, a falfestményeken	51	II	I
Krisztus a <i>samaritai</i> nővel a kut mellett. <i>Rembrandt</i> toll és <i>bister</i> -rajza	248	II	II	Krisztus monogramja a <i>pécsi</i> siralag képein	79	II	I
Krisztus a keresztfán	237	II	II	Krisztus monogramma a <i>pécsi cubiculumban</i>, concentricus levélkoszorús körökben	125	II	I
Krisztus születése. (Absque dolore parit virgo Maria maris.) <i>Heinecke</i> -féle szegények bibliája	121	I	II	Krisztus és az apostolok fejét <i>Junius Bassus</i> koporsójának domborművein még nimbus nem veszi körül, és itt sarukkal és nem meztláb, vannak ábrázolva	118	II	I
Krisztus koronázza a jó lelket. (Tunc gaudent anime sibi quando bonum datur omne.) — <i>Heider</i> összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában	121	I	II	Krisztus <i>jeruzsalemi</i> bevonulásának ábrázolása <i>Junius Bassus</i> koporsóján	115	II	I
Krisztus a kalmárokat küzi a templomból. — <i>Heider</i> összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában	119	I	II	Krisztus eszményének kifejtését a byz. művészet nagy eredményének kell tekintenünk. (<i>Schnaase</i>)	318	I	II
Krisztus feltámasztja Lázárt. — <i>Heider</i> összeállítása az által használt kézirati szegények bibliájában	119	I	II	Krisztus születése két jelenetben a <i>spalatoi</i> torony domborművén	351	I	II
Krisztus bevonulása Jeruzsálembe. — <i>Heider</i> összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában	119	I	II	Krisztus kigunyoltatása prototypjének mondható a <i>pécsi</i> déli lépcsőház domborművében, a két oszlopot ledöntő <i>Sámson</i>	359	I	II
Krisztus a keresztfán. — <i>Heider</i> összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában	113	I	II	Krisztus <i>egyiptomi</i> menekülését ábrázolja <i>Dávid</i> és <i>Jakab</i> megfutamodásának ábrázolása a szegények bibliájában	139	I	II
Krisztus hordja keresztjét. — <i>Heider</i> összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában	119	I	II	Krisztus kigunyolása és ostoroztatása; dombormű, mely <i>Bécsben</i> ki volt állítva	202	II	II
Krisztus születése. — <i>Heider</i> összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában. (<i>Tempus gratiae</i>)	118	I	II	Krisztus előtýpusa	110	I	II
Krisztus átváltozása <i>Táborhegyén</i>. — <i>Heider</i> összeállítása az általa használt kézirat szegények bibliájában. (<i>Tempus gratiae</i>)	118	I	II	Krisztus-féle monogrammákat nemcsak <i>ratidni</i> bibliában, hanem más régebbi codexekben is találunk	151	II	I
Krisztus bemutatása a templomban. — <i>Heider</i> felosztása az általa használt kézirati szegények bibliájában. (<i>Tempus gratiae</i>)	118	I	II	Kritika, <i>Dömötör pécsi</i> püspök sírkövének feliratára vonatkozólag	270	I	II
Krisztus keresztelése a Jordánban. — <i>Heider</i> összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában. (<i>Tempus gratiae</i>)	118	I	II	Kritios <i>Aristogiton</i>-jánál a mosolyt közömbös komolyság helyettesíti. — (<i>Overbeck</i>).	361	I	II
Krisztus megkísértése a pusztában. — <i>Heider</i> összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában. (<i>Tempus gratiae</i>)	118	I	II	Kruesz <i>Chrysostom</i>, a magyar királyi koronázási köpenynek mását igen díszes szekrényben állíttatta ki a <i>bécsi</i> kiállításon	91	II	II
Krisztus <i>egyiptomi</i> útján széttörnek a bálványok. — <i>Heider</i> összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában. (<i>Tempus gratiae</i>)	118	I	II	Krug <i>Lajos</i>, ki rézmetszeteiben <i>Schongauer</i> styljéhez simul	230	II	II
Krisztus futása <i>Egyiptomba</i>. — <i>Heider</i> összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában. (<i>Tempus gratiae</i>)	118	I	II	Kruse: »<i>Necrolironica</i>« című munkája az antik és barbár-bronzok alkatrészeinek vegyületi vizsgálatára nézve jó felvilágosítást nyújt	13	II	II
Krisztus visszatér <i>Egyiptomból</i>. — <i>Heider</i> összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában. (<i>Tempus gratiae</i>)	118	I	II	Kruse: <i>Beilage F. Resultate der chemischen Untersuchung antiker metallischer Gegenstände</i>, besonders die in den Ostseegouvernements vorkommenden	13	II	II
Krisztus képét az ó-keresztények a művészetben ket-tős szempontból fogták fel	78	II	II	Krusedolban (<i>Szerbia</i>) a templom kúphengerének koronapárkányzata túlközel van alkalmazva a ívekhez; az oldal-apsisek laposak, s így nem eléggé jelzik a görög keresztet	82	II	II
Krisztus képet az ó-keresztények ugyanazonosnak tartották az atya-istenével	109	II	I	Kruseváci templomnál <i>Szerém megye</i> templomai későbbben építtettek, mégis az utóbbiak mind nélkülözik az egykorú tornyot	82	II	II
Krisztus szakállal, mint a szent háromság egyik személye, szakáll nélkül pedig, mint a víz átváltoztatója, a kenyér szaporítója stb tekintetik	111	II	I	Kruseváci szerb templom frescoi az <i>athoshegyi</i> iskolára emlékeztetnek, bár itt hiányzik a körvonalak szigorú tipikaisága	82	II	II
Krisztus oly képei a legrégibb emlékekben nem fordulnak elő, melyeket arcképeknek lehetne nevezni	104	II	I	Krystály-szekrény leírása, mely a <i>bécsi</i> kiállításon kitétetett	189	II	II
				Kubinyi <i>László</i>, ezüstnyéllel ellátott szablyája, melyet <i>Kubinyi Ferenc</i> <i>Bécsben</i> kiállított	233	II	II

Kubinyi Ferencz a bécsi kiállításon férfi díszruhát állított ki	239	II	II
Kubinyi Ágoston »szegszárdi régiségek« cím alatt ismertette az 1845-ben Szegszárdon talált nevezetes kőkoporsót	311	I	II
Kucsma, fekete bársonyból Kubinyi F. tulajdona	239	II	II
Kufárok a templomban. (Christus vendentes templo repellit ementes.) Heinecke-féle szegények bibliája.	122	I	II
Kugler nyilatkozata: a pannonhalmi casuláról	98	II	II
Kugler: »Geschichte der Baukunst« című művében, egy köfelirattal megegyezően 1061-re teszi szent Márk templomának felszentelési idejét	52	I	I
Kugler megjegyzése tornyainkról	93	I	I
Kugler »A művészet történetéről« szóló művében a sz. pdli biblia címlapjának alakját Kopasz Károlynak ismeri	197	I	II
Kulesok átadása (Krisztus által Péternek) XV. Gergely pápa koporsóján is ábrázolva van, valamint Franciaországban talált számos ó-ker. sarcophagon.	143	II	I
Kunagótán talált lószerszám-díszek	122	II	II
„Kuny kiállítási tárgya“	237	II	II
Kunszt József, egykori kalocsai érsek a híres bakodi leletet Bécsbe vitte megismerés végett	109	II	II
Kúpot, az építkezésnél a rómaiak is használtak, hanem leginkább csak kerek épületeken és henger-alapra rakták fel	81	II	II
Kurganok-nak nevezett sírhalmok vannak Oroszország több vidékén: melyek tetején csésze-hordó alakok láthatók	101	I	II
Kurta köpeny, angol-norman divat; II. Henrik (kurta köpenyes) hozta divatba	201	II	II
Kurtea d. Argyischi egyház Oldhországban tanúsítja, mennyire kalandorossá vált a »füzemény« a byzantiaknál. (Reissenberger Lajos)	255	I	II
Kuruczok idejében (1804) bombák sértették a pécsi székesegyház boltozatát	3	II	I
Kutassy János, esztergami érsek casulája, mely a bécsi kiállításon kitétetett	190	II	II
Kutatás a velencei szent Márk templomban 1811. jan. 27-én	56	I	I
Kybele, az istenek és földnek anyja; egyike Pulszky Bécsben kiállított szobrainak	51	II	II
Kybele istennő corona muralisához hasonlít Theodora császárnőnek a ravennai mosaikon látható koronája	183	I	II
„Kyzdyr“ nevű helységet, Róbert Károly, a pécsi káptalannak adományozta	5	I	I

L.

Labarte az esztergomi lipsanothecáról szólva megjegyzi, hogy az előbbi művészeti tekintetben a limburgindl csekélyebb értékű	90	II	II
Labarte állítása szerint a florenczi keresztalaku ereklyetartó Betti Ferencz műve, de a négy gyámon emelkedő pompás szoborkákat Pollajuolo Antal készítette	217	II	II
Labarte a festett zománcz feltalását limogesi mestereknek tulajdonítja	219	II	II
Labarte: Histoire des arts industriels au moyen-âge et a l'époque de la renaissance. IV. k.	174	I	II

Labarte bebizonyította, hogy a byzanti zománcz-gyakorlat nem közvetlen déli Franciaországba, hanem a Rajna vidékére lett áttűtetve s onnan 1140. körül sz. Denisbe került	84	II	II
„Labarum“, byzanti császári lobogó; Dukas Mihály, a magyar koronán ily labarum-ot tart kezében	330	I	II
Lábbeli Byzantban színes harisnyából és színes, disztett félcipőből állott	181	I	II
Ladislau rex	3	I	I
Laena (χλαίνα) római öltöny darab. (Innen halina)	169	I	II
Laevinus Tarentius. (Medailon-kép.)	213	II	II
Lajos, magyar király. (Medailon arczkép, halála évében)	212	II	II
Lajos IX. vonakodott a IV. Innocentius által Lyonban tartott conciliumon megjelenni; melyen II. Frigyes a pápa letette	152	II	II
Lajos (Nagy) király menyegzői vászoningének nyak-körüli másolata	178	II	II
Lajos király neje menyegzői diszingének, illetőleg himzésének másolata	178	II	II
Lajos (Nagy) a mariaczei egyházat újra kezdte építtetni, s a főkapuzat díszítése az ő bőkezűségének eredménye	177	II	II
Landsbergi Herradnak: »Hortus deliciarum« című művét Engelhardt E. M. 1818-ban adta ki	209	I	II
Landsbergi Herrad: »Hortus deliciarum« című művében a syrénekről	12	II	I
Landsbergi Herrad nevezetes könyve, a legutolsó strassburgi ostrom alkalmával a városi könyvtárral együtt elégett	13	II	I
Landsbergi Herrad 1167—1195-ig a hohenburgi zárdá fejedelem-asszonya volt	13	II	I
Landsbergi kettős-kápolna ajtó felküsöbén két pápát találunk, még pedig az ó-keresztényeknél szokásos állásban	158	II	I
Languedoc-i, rajnai és provence-i művészek, Byzantból érkezett szobrászati művek közelükben lévén, nem voltak kénytelenek (mint a cluny-iak) festményeik plasticaivá tételére, ezért műveik nem eredetiek 160	161	I	II
Languedoci-i építészeti iskola Mertens szerint	156	I	II
Lannviumban egy írást találtak, mely, Mommsen olvasása szerint senatusi consultum, és megerősíti azon föltevést, hogy a szegényeknek a rómaiaknál szabad volt temetkezési helyet vásárolni	44	II	I
Lapis lazuli, dombormű. Egyik oldalon japáni öreg	257	II	II
Lassen, Bhavani istenasszonyt, mint termékenységet jelentőt tekint, midőn férjének neve, Bhava a lételt jelenti	255	II	II
Lasteyrie a Spanyolországban talált aranykoronákról kimerítően értekezett: »Description du trésor de Guarrazar« című művében	113	II	II
László (szent) legendája a turnicsai templom falfestvényein	95	I	I
László, pécsi püspök (1315—1345), a pécsi székesegyháznál számos módosítást eszközöl	5	I	I
László (szent) király okirata 1093-ból	1	I	I
Laterani koporsó három utolsó jelenete Péter történetét sokkal bővebben adja elő, mint Iunius Bassusé	116	II	I
Laterani sarcophag alakjainak részletes ismertetése	172	I	II
Laterani sarcophag jelképes tekintetben teljesebb J. Bassusé; mert amaz az ember teremtetését, a vizborrá változtatását, Lázár feltámasztását, a magu-			

sok tisztelgést, a vaknak gyógyítását, <i>Péter</i> áru- lását, magában foglalja s ezzel a typologiai elő- adást is mintegy megkezdi	116	II	I	lap köt. rész	Lenoir Sándor rajza a <i>dijóni</i> templomról az: »Atlas des Monuments de la France« 1828.	25	I	I	lap köt. rész
Laterani sarcophag keletkezési korát <i>Rossi Damasus</i> pápa idejébe (366 – 384) helyezi, tehát kétszázaddal a cubiculumok falképei után	105	II	I		Lenormant , a <i>sínai</i> hegy szikla-feliratáról.	9	II	I	
Laterani sarcophagon nemcsak az atya-isten, hanem a szent lélek is Krisztus képében jelenik meg	110	II	I		Lenormant Ferencz nyilatkozata a <i>Mariette</i> által <i>Sak- kara</i> vidékén fölfedezett szoborról.	24	II	II	
Latin keresztet a régiek immissa-nak nevezték	148	II	I		Lenormant (Mélanges d' archeol. par les R. R. P. P. Martin et Cahier t. I. p. 157). <i>Dagobert</i> -karszékről értekezik.	251	I	II	
Latus clavus , biborszínű függélyes szegély a senatorok ruháin	175	I	II		Leo császár »Taktika« című műve mondja, hogy e könyv szerkesztése idejében a fő támadó-fegyver a <i>byzantiaknál</i> kard, balta, gerely és macedoniai dzsidából állott.	189	I	II	
Lauenburgi , <i>dalheimi</i> castellumot, melyben mellives <i>római</i> fibulákat találtak, az V. században rombol- ták szét	118	II	II		Leo (III.) pápa készítette szent <i>Cecilia</i> földalatti sír- jának falképeit, <i>Rossi</i> szerint.	187	I	II	
„ Laur-sz. Iváni. “	237	II	II		Leo (<i>isauriai</i>) császár alatt a <i>byzanti</i> művészetet nagy esapás érte. (717).	174	I	II	
Laurentius Parmensis készítette <i>Otto</i> , <i>augsburgi</i> püspök medailon arczképét	212	II	II		Leo (X.) pápa nagy mértékben antikizáló hajlamot árult el.	230	II	II	
Laxmi , vagy <i>Laksmi</i> ; szobormű, mely az indiai gyöngéd felfogásnak kitűnő példánya	255	II	II		Leo (III.) pápa, daczára a <i>longobárdok</i> által véghezvitt pusztításnak, újításokat rendelt el szent <i>Cornelius</i> és szent <i>Sirtus</i> cryptáiban.	70	II	I	
Laxmi , <i>Vishnu</i> , egyik indus főisten neje, ki egyszer- mind indus <i>Venusnak</i> is tartható	255	II	II		Leo (szent) pápa. a hajó urának a mindenható istent, kormányosának pedig Krisztust nevezi.	128	II	I	
Lázár feltámasztása (a lateráni sarcophagon) a halá- lon keresztüli átmenetet jelenti az örökkévaló életre	106	II	I		Leochares mintázta azon szobor-csoportozatot, mely <i>Nagy Sándort</i> akkor ábrázolja, mikor a <i>spartai</i> kö- vet jelenlétében egy oroszánt legyilkol.	66	II	II	
Lázár feltámasztásának ábrázolását egy, a IV. század elején festett frescoban találjuk, hol <i>Lázár</i> mumia- alakban jelenik meg	102	II	I		Leonhard (szent) hitvalló művéből is szedett <i>Herrad</i> theologiai jegyzeteket.	13	II	I	
Lázár a calixtusi sirkamrák falképein nem mumia- ként adatik elő, minőnek a harmadik, IV. s követ- kező századokban tették; itt sindonába burkolt gyermekded alakban jelenik meg	99	II	I		Leoni vagy <i>Leo pariai</i> benezés szerzetes és költő (1190) több itt idézett versekhez hasonlót talált fel.	260	I	II	
Le-Blaut a: »bibas, zesés, sine bile zesés, dignitas amicorum« feliratot a coemeteriumokban talált csészéken, a megvendéglőhöz intézett köszöntés- nek mondja	120	II	I		Leonini vers, a <i>klosterneuburgi</i> oltárrakványon, az ó- és új-szövetségi események összeállításáról.	113	I	II	
„ Lazarino Cominazzo “ felirat egy tüzlakatos pisztoly csövén	234	II	II		Lepsius <i>egyptomi</i> tanulmányozásáig a <i>beni-hassani</i> szobrokat tekintették (a pyramisokon kívül) az <i>egyptomi</i> művészet legrégebb példányainak.	23	II	II	
„ Le Noble Notice sur le hortus deliciarum “ a Bibliothèque de l'école des chartres-ban.	13	II	I		Lessing . »Wie die alten den Tod gebildet« 1769. itt azt vitatja, hogy a régiek a halál-okozatát nem csontváz, hanem fáklát-hordó genius alakjában személyesítették.	284	I	II	
Lébényben syrén látható a déli kapuzat kapiteljén, madár-alakban	17	II	I		Lessing : „ <i>Laokon és fiai</i> “ szobrot magyarázva, nem akarta elismerni, hogy itt mesterei erős indulatot akartak kifejtetni.	279	I	II	
Lébényi , apátsági egyház 1207-ből	3	I	I		Letrone állítása szerint a keresztes monogramma for- dul elő <i>Egyiptomban</i> és nem a <i>Constantin</i> -féle.	151	II	I	
Lebrun Desmarettes után <i>Texier</i> leírja <i>Limoges</i> vidékét	132	I	II		„ Lettere damasiane “ <i>-nak</i> nevezik a keresztény régé- szek azon betűket, melyeket <i>Furius Dionysus Filo- calus</i> talált fel.	77	II	I	
Lefüggő hevederek, <i>Frigyes</i> koronáján, a friesingi domborműven	202	I	II		Leukosia , <i>syrén</i> , — <i>Sophokles</i> nél.	7	II	I	
Legionariusok <i>Constantin</i> kora előtt fél-nadrágot (fe- morale vagy feminine) hordtak. (Kniehose)	171	I	II		Levéltár , a <i>pécsi</i> székes-egyház éjszakkéleti tornyában	23	I	I	
Lehmann állította össze azon két fegyver-táblát, mely <i>Bécsben</i> volt kitéve.	233	II	II		„ Lex Salica “ bizonyítása, hogy Európa éjszaki részei- ben köntöst viseltek.	218	I	I	
Lehoczky Tivadar <i>bereghmegyei</i> gyűjteménye, mely 54 darab nem-esiszolt kő-eszközből áll	11	II	II		„ Liber Pontificalis “ <i>-hoz</i> hasonló könyvet <i>Rossi</i> , a VI. század kezdetéig nem talált.	25	II	I	
Lelovics földbirtokosnak tárgyai a <i>bécsi</i> kiállításon	232	II	II		„ Liberianae “ <i>-nek</i> nevezik <i>Liberius</i> pápáról a pápák névsorát tartalmazó jegyzéket: <i>Péter</i> apostoltól <i>Liberiusig</i>	25	II	I	
Lenoir Albert lovas-szoborkájának leírója, melynek alakja a <i>laterani</i> mosaikon levő <i>Nagy Károly</i> alak- jához igen hasonlít.	195	I	II		Liberius pápa alatt 354-ben <i>Furius Dionysius Philocu- lus</i> írta az almanaco cristiano-t.	25	I	I	
Lenoir Albert : »Statistique monumentale de Paris« kiadta a francia közoktatási miniszterium.	223	I	II		„ Libri indulgentiae ecclesiarum Urbis Romae “ című könyv az <i>ostiai</i> kapu melletti oratoriumot: ec- clesia S. <i>Salvatoris</i> extra portam S. <i>Pauli</i> -nak nevezi.	82	II	I	
Lenoir Albert nyilatkozata a sz. <i>Cecile</i> sírjának falké- peivel egykorú mosaik-rajzról. »Architecture mo- nastique«. I. kötet 254. lap.	187	I	II						

	lap	köt.	rész		lap	köt.	rész
Ligea, syrén, — <i>Sophokles-nél</i>	7	II	I	Longobard domborműnek nevezi <i>Weiss</i> a cividalei	307	I	II
Lidon sírját, <i>Foscari Ferencz</i> herceg alatt nyitották fel. (1423—1451).	55	I	I	hat szobrot	69	II	I
Liliom, (iris) a francia Bourbon-családból származott királyok jelvénye.	243	I	II	Longobardok a VIII. században a római földalatti temetőket teljesen elpusztították	284	I	II
Limoges által <i>Auvergne, Nivernois</i> és <i>Berry</i> érintkezésben voltak a <i>velenceiekkel</i> s így keletről számos műtárgyat kaptak.	161	I	II	Longpérier egy antik bronz szobrocskáról ír, mely hasonlít a csontváziglesoványodott férfihoz. Neve: <i>Eudamidas</i> — <i>Perdikkas</i> fia	148	I	II
Limoges vidékéről. <i>Texier</i> elbeszélése <i>Lebrun Desmarrettes</i> után.	132	I	II	Lorain állítása szerint <i>Bertalan pécsi püspök Jolánta</i> magyar királynénak rokona volt	148	I	II
Lind Károly; »Mitth.« 1868 ki évben <i>Lorch</i> helység kápolnájának sírkövére érkeztek.	284	I	II	Lorain, Guicheron után egy <i>brancioni</i> és egy <i>berzéi István</i> apátot említ	148	I	II
Lind: »Mittheilungen« 1866-ik év folyamában közzétette a <i>velencei sz. Márk</i> al-templomának leírását.	55	I	I	Lorain: »Essai historique sur l'abbay de Cluny« Dijon 1859. E művében <i>Samarthianus Gallia Christiania</i> és a <i>Bibl. Cluniacensis</i> ből merített adatokat hoz fel	146	I	II
Lindenschmidt művében huszonegy legrégibb és későbbi állat-fibulát másol művében.	17	II	I	Lorch osztr. község kápolnájában, egy sírkövön, félig elrothadt hulla látszik mint a halál rut jelképezése, lapos domborműben, (Lind.)	284	285	I II
Lindenschmidt vizsgálódásaiból kitűnik, hogy a közönségesen, a régibb sírokban talált bronzok csak annyiban tekintendők prehistorikusoknak, a meny nyiben keletkezésük korában, az illető népeknek még nem volt írott történetük; kiderül továbbá, hogy Európa barbár népei nem találták fel a bronceöntést és nem hozták magukkal, hanem eltanulták a műveltebb nemzetektől.	12	II	II	„Lorica“-val és pluteussal vették körül a pogányok is gyakran a temetői emlékeket	72	II	I
Lippert építész.	66	I	I	Lörincz (szent) római temploma mellett kiásott sarcophagon <i>Noe</i> négyoldalú ládában állva s kezét égfelé emelve ábrázoltatik	78	II	I
Lippert építész adatai, a <i>gurki</i> egyház kereszt-karzatának oszlopaira vonatkozólag.	72	I	I	Lörincz (szent) templomában <i>Mailandban, Gratiolus</i> állítása szerint már 451-ben püspököt szenteltek	31	I	I
Liturgia és szentírás nyilvános felolvasása a harmadik században a római egyháznál valószínűleg görög nyelven történt, legalább a pápa által vezetett gyűléseken.	73	II	I	Lörincz (szent) temploma <i>Mailandban</i>	30	I	I
„Liturgie divine“ című cikke <i>Didronnak</i> az »Annal. archeol.« 1850.	265	I	II	Lörincz (szent) templomának kövezete alatt 1863-ban sírkövet találtak felirattal	150	II	I
Liturgisták állítása szerint, a fagyos éjszakához inkább illő a szigorú <i>mózesi</i> törvényhozáshoz való ragaszkodás az ábrázolásnál, mint a meleg, jó illatú szél-től átlengett délhez; itt a »tempus gratiae« sokkal inkább helyén volt.	145	I	II	Losi esztergami érsek ereklyetartója (mellkeresztalakban) a <i>bécsi</i> kiállításon kitétetett	234	II	II
Lituus, mely a <i>pharaók</i> koronáján a felső koronából szökik ki.	34	II	II	Lovas-szobor, sz.-Zsófia temploma előtt állott; <i>Dethier</i> restaurálta, s ahhoz tud. ért. írt, mely az akad. évk. jelent meg. 1869.	303	I	II
Livia, kétrétegű nagy chalcedon cameo. <i>Livia, Augustus</i> császár neje volt. Kiállította e vésművet <i>Bécsben Pulszky Ferencz</i>	70	II	II	Lovát itató heros; metszettkő	238	II	II
Livius paraszt szójárása: »Canterium in fossa«, melyet <i>Taurea</i> a <i>Claudius Asellus</i> nevére célzó szó-játéknak használ.	133	II	I	Lübke megjegyzése tornyainkról	93	I	I
Livoniában fordul elő, ugyyszólván egyedül, esigaterkeses sipka.	5	II	II	„Luca bove similis quia pontificalia tractas“, e mondat olvasható egy <i>Münchenben</i> őrizett könyvborítékon. (<i>Didron</i>) VIII. k. 54. l.)	279	I	II
Lőcsei, sárgarézből készített ciborium	175	II	II	Lucernajo-nak nevezik a régi caemeteriumok szelelőnyílásait	34	II	I
Lőcsei templom oltárának rézmetszeti másolatai <i>Bécsben</i> ki voltak állítva	196	II	II	Lucifer bakása. (Serpens antiquus cecidit de sede repulsus) <i>Heinecke-féle</i> szegények bibliája	123	I	II
„Loculi“ (fülkék), melyekbe a római coemeteriumokban a holttestet elhelyezték, s az elé feliratos márványtáblát helyeztek, vagy csak téglával elzárták	73	II	II	Lucina-féle temető <i>cubiculum</i> ban két hal van lefestve, melyek mindegyike, hátán kosarat hord, a kosárban vörös borral töltött üveg, s ezen zsemlye-féle kenyér fekszik	51	II	I
Locus, locellus volt az egyszerű sírhely neve a római caemeteriumokban	37	II	I	Lucina matrona, <i>Cornelius</i> pápa testét 252-ben helyeztette a <i>Lucina</i> -temetőbe	54	II	I
Lodron Antal gróf, <i>salzburgi</i> kanonok. (Medailon-kép)	123	II	II	Lucina római temetőjében két areát kell megkülönböztetnünk, a régibb (pogány?) area propriat és az area adiectat	54	II	I
Lombardi építész	26	I	I	Lucina (római) temetőjét az appiai-uton túl »in via fronte« nevezték	54	II	I
Londonban szép számmal szereztek össze azon üveg-edényekből, melyek a martýrok vérért tartalmazzák	120	II	I	Lucina temetője	54	II	I
				Lucina (szent) sírját, az <i>aureliai</i> ut mellett, <i>Bosio</i> fedezte föl	32	II	II
				Lucius Vernus, bronz-fő, melyet <i>Pulszky Ferencz Bécsben</i> kiállított	71	II	II
				Luciuson (szent) kezdődik a pápák temetkezési kora, és I. <i>Gyulág</i> megy	25	II	I
				Luciust, <i>Cornelius</i> pápa itódját a római hatalom száműzte, mert a kiadott tilalom ellenére is pápát választottak	67	II	I

Lakás apostolt az üdvözítő és <i>Mária</i> arczképezőjének tartják. (<i>Eudoria</i> „ <i>Máriája</i> “ az V. száz.-ból való)	230	I	II
Laitprand , <i>longobard</i> királyról, egy VIII. századból fenmaradt költeményben tétetik említés	31	I	I
Lupi jezsuita , nevezetes értekezést írt a baptisteriumokról	28	II	I
Lyddai templom egyik oszlopa, melyre <i>Mária</i> önmaga, arczképét letükörözte	230	I	II
Lykomedes lerajzoltatta sz.- <i>János</i> arczképét, s hálószobájába helyezve elébe oltárt és lámpát tett. — (<i>Péter</i> és <i>Pál</i> typicus arczképezésére vonatkozólag)	138	II	I
Lykophron jellemző szavai <i>Proserpinda</i> vonatkozólag	7	II	I
Lysippos emelte a szobrászatot a hajazat kifejlesztésével, a fejeket kisebbre csinálván, mint a régiek, a testeket karcsubbakká és soványabbakká, miáltal az alak magasabbnak jelenik meg	67	II	II
Lysippos faragta <i>Aesopus</i> alakját <i>Herma</i> -alakban, mely <i>Athenben</i> a hét görög bölcs sorában állott	283	I	II
Lysippos a szobrászatban megállapította <i>Hercules</i> typusát	44	II	II
Lysistratos volt első a hellenek közt, a ki az eredetihöz hasonló arczképet törekedett lemintázás után készíteni	66	II	II

M.

Mabillon adta ki, az ugynevezett einsiedli topographiát, 1686-ban	26	II	II
Mabillon : » <i>Annales Ordinis S Benedicti</i> « <i>Paris</i> , 1707	25	I	II
Mabillon rajza, a <i>dijoni</i> egyházzól, a legrégebb	50	I	I
Macario János (greveningi) a <i>római</i> coemeteriumokat ismertető tudomány uttörője	27	II	I
Macedoniai ak <i>Venust syrenának</i> nevezték, a szerelem csábjaként	16	II	I
„ Macci, phliaces “ bőrből készített roppant nemzöréseket, a <i>comoediae attelanae</i> ban kötény alakban kötötték fel	284	I	II
Machiavelli Miklós arczképe ezüst lemezen	204	II	II
Maconi , három napig tartott synodus 1153-ban, melyen a papság és a nép a béke megtartására szöveterkeztek	147	I	II
Macrobius Candidianus areájában temették el a <i>Carthagoban</i> lefejezett <i>Cyprianust</i>	68	II	I
Madár , <i>Rossi</i> szerint, a hívőnek testétől megszabadult, és isten felé repülő lelkét jelenti	159	II	I
Madár , galamb, gerlicze	158	II	I
Madár , a symbolikában, az <i>egyptomiak</i> óta a lelket jelenti; az <i>egyptomiak</i> a lélek rangját a madár különféle fejdíszítésével fejezték ki	118	II	I
„ Madonna delle cinque torri “nak nevezik a <i>Poto</i> által <i>San Germanoban</i> emelt templomot	91	I	I
Madonna ; a legrégebb a <i>priscillai</i> falképen látható antik stylü festészeti és nem szobrászati compositióval	227	I	II
Madonna különféle alakban ábrázolva, <i>Arringhi</i> <i>Roma</i> subterraneájában	230	I	II
Madrusch Niklas ezredes. (<i>Medailon</i> -kép.)	212	II	II
Maffeo jegyzeteit, a <i>római</i> coemeteriumokról, <i>Bosio</i> forrásként felhasználta	30	II	I
Magdolna mossa az ur lábát. (<i>Hanc a peccatis absolvit fons bonitatis.</i>) <i>Heinecke</i> -féle szegények bibliája	122	I	II

Magdolna <i>Simeon</i> házában. — <i>Heider</i> összeállítása az általa használt kézirat szegények bibliájában. (<i>Tempus gratiae</i>)	118	I	II
Magyar korona , byzanti művelő ábronsa két részletének másolata	330	I	II
Magyar korona ; többi közt zsinór-félék lógnak le róla, mit a byzantiák <i>seia</i> -nak neveztek	182	I	II
Magyar korona hevederein az áldozó üdvözítő és nyolcz apostol látható zománczos műben	331	I	II
Magyar- és Erdélyországi zománczok és aranyművestárgyak	220	II	II
Magyar négy torony	4	I	I
Magyar építészeti iskola	94	I	I
Magyarország czimerének legrégebbi plastikai példánya a <i>cisegrádi</i> fellegrvárban talált czimer-paizs	130	II	II
Magyarországnak heraldikai diszképe nem a pólya, hanem a kettős, ugynevezett apostoli kereszt	128	II	II
Majláth Béla <i>Bécsben</i> kiállított fayence gyűjteménye	237	II	II
Majláth Béla tárgyai a <i>bécsi</i> világkiállításon	5	II	II
Mal (<i>mallus</i> ou <i>mallum</i>), ebből származik a német » <i>Mahl</i> «	219	I	II
Mallio Péter jegyzeteit, a <i>római</i> coemeteriumokról, <i>Bosio</i> forrásként felhasználta	30	II	I
Malmesbury » <i>Gesta rerum Anglorum</i> « czimű könyve 1601-ben <i>Frankfurtban</i> jelent meg	26	II	I
Mambre nevű tölgyfa	3	II	I
Mandang <i>Komalan</i> várost az <i>indusok</i> csak 603-ban, vagy 599-ben Kr. u. alapították	253	II	II
„ Manna in urna aurea .“ <i>Man</i> notat obscura clausum te <i>Christe</i> figura. — Ábrázolás és felirat a <i>klosterneuburgi</i> oltárrakványon	144	I	II
Manna-eső . (<i>Se tenet in manibus se cibet ipse cibus</i>). <i>Heinecke</i> -féle szegények bibliája	123	I	II
Manna-eső . — <i>Heider</i> összeállítása az általa használt szegények bibliájában	119	I	II
„ Manuel d'Iconographie Chrétienne greque et latine“. Fordította új görögből <i>Durand</i> , jegyzetekkel ellátta <i>Didron</i>	266	I	II
Marangoni : » <i>Acta saneti Victorini</i> « czimű műve 1740-ben jelent meg	28	II	II
Marathoni mező-halomban obsidián-szálkákat találtak, s azokat <i>perzsa</i> nyilhegyekről származóknak hiszik	11	II	II
Marburgi templomot <i>Conrad thuringiai</i> gróf 1235-ben sz. <i>Erzsébet</i> neje tiszteletére kezdte építtetni	130	II	II
Márk (szent) <i>relenzei</i> temploma restaurációja céljából s a felügyelet végett 1810-ben egy felsőbb rendelet bizottmányt alakított, s ez megvizsgálta a főoltár alatti tért	56	I	I
Márk (szent) <i>relenzei</i> al- és feltemplomának egység-mértéke és különfélesége	53	I	I
Márk (szent) <i>relenzei</i> templomában a befalazott altemplom bejáratát 1580 körül fedezték fel	56	I	I
Marc-Aurel lovas bronz-szobrára emlékeztet <i>Lenoir</i> ércszobrocskája	196	I	I
Marcellino e <i>Pietro</i> ss. temetője	33	II	I
Marcellinus valószínűleg 308—310-ig ült a pápai széken	45	II	
Marcellus pápára is írt <i>Damasus</i> pápa dicsverseket	76	II	I
Marchi jezsuita 1841-ben <i>Settele</i> helyére lépett »conservatore de' sacri cemeteri« czímmel	32	II	I
Marchi észrevette, hogy a <i>laterani</i> muzeum sarkophagján a b. szüz széke mögött álló köpenyes férfi, itt			

nem Józsefet, hanem a sz. lélek mysticus személye- sítését ábrázolja	226	I	II	Marin (szent) nevű kápolna falfestvényei a savini templomban később keletkeztek, mint az egyház szentélyében levők	141	I	II
Marchi a tulajdonképeni katacombát 1844-ben fe- dezte föl	64	II	I	Marini olvasása egy római régi téglabélyegről	48	II	I
Marchi szerint <i>Péter</i> és <i>Pál</i> apostolok sír-cellája az első században készült és a harmadikban megújít- tatott	64	II	I	Mariotti -nak (<i>Rómában</i>) volt egy temetői üvege, melyen lámpa, feston és függöny látható. Jelenleg a <i>British</i> -muzeumban őriztetik	71	II	I
Marchi 1845-ben fedezett fel egy, a történetben ismer- tes római sír-csoportot	40	II	I	Márk (szent) fel-templomának főarányai	64	I	I
Marchi : »Monumenti delle arti cristiane primitive. <i>Roma</i> , 1844.«	21	II	I	Markgraff Rezső nyilatkozata <i>Hans v. Aachen</i> festőről	209	II	II
Marchi a katakumba szót a görög <i>κρυπτα</i> és a latin cumbo szóból állítja összetettnek	22	II	I	Mars állva; szobormű <i>Ráth György</i> Bécsben kiállított gyűjteményéből	54	II	II
Marcia , <i>Commodus</i> ágyasa, ki a kereszténységre ha- jolván, <i>Victor</i> pápa kérésére közbenjárt, hogy a <i>sardíniai</i> szigetbányák művelésére ítelt kereszté- nyek szabadon bocsáttassanak	63	II	I	Mars , vagy hős, <i>Heros</i> ; egyike <i>Pulszky Ferencz</i> Bécs- ben kiállított szobrainak, hajdan <i>Reril</i> gyűjtemé- nyének gyöngyét képezte	49	II	II
Marcianus törvénytudó szerint, <i>Rómában</i> a szegényebb sorsúaknak meg volt engedve minden hóban egy összejövetel, melyben a temetkezési hely megvá- sárlására pénzt gyűjthettek	44	II	I	Martialis -ból idézet. VI. 39. A törpék és bohócokra vonatkozólag	283	I	II
Marcion nevű gnosticus <i>Jehovah</i> gonosz fél-istennek nyilatkoztatta ki, ki <i>Judást</i> <i>Jézus</i> elárulására ser- kentette	109	II	I	Martin és <i>Cahier</i> : » <i>Vitraux de Bourges</i> « cz. művet irtak, melyről <i>Heider</i> a » <i>Berichte und Mittheil. des Alter- thums-Vereins</i> « IV. k. 26. lapján dicsérőleg emlé- kezik	112	I	II
Marco e <i>Marcelliano</i> ss. temetője	33	II	I	Márton (szent) nevű kolostorban állott sz. <i>Péter</i> ülő szobra, onnan vitték sz. <i>Péter</i> egyházába	303	I	II
Marcus-Aurelius ; carneol-kő	238	II	II	Martyánz , vasvármegyei falu, melynek temploma ki volt festve. Ezt is <i>Aquila</i> festette	96	I	I
Marcus Aurelius császár feje; vásmű, Bécsben <i>Pulszky</i> <i>Ferencz</i> állította ki	90	II	II	Martyr -testeket is kirabolták a longobardok a VIII. században <i>Róma</i> földalatti temetőiből	69	II	I
Marcus Agrippa , <i>Augustus</i> császárnak minisztere és hadvezére és különös barátja volt	70	II	II	Martyr -ereklyéket magába záró oltár, a pécsi székes- egyházban, melyet az »aditus ad confessionem« nevű helyről látni lehetett.	15	I	I
Marcus Agrippa , kétrétegű jeles onyx-cameo. E fő a legjelesebb antik-metszettkövek fejének egyike. <i>Pulszky Ferencz</i> állította ki Bécsben	70	II	II	Márvány-paisz a londoni british-muzeumban, melyen állítólag <i>Phidias</i> , kopasz öreg alakjában, és mellette <i>Perikles</i> van arcképezve	67	II	II
„ <i>Mare super boves XII.</i> “ Forma fuit sacri maris umbra boumque lavacri. — Ábrázolás és felirat a <i>kloster- neuburgi</i> oltárrakványon	114	I	II	Másolata egy alaknak, mely a pécsi püsp. udvar egy kamrájában van elhelyezve, s a mely typologiai jelentőségénél fogva a templomban lehetett fel- állítva	259	I	II
Mária dicsőítését ábrázoló kép a <i>savini</i> templomban 1200—1300 közt készült	142	I	II	Massimo temetője a <i>salarii</i> ut mellett, a II. században már fenállott	45	II	I
„ <i>Mária</i> üdvözlése“ a <i>wysehradi-code</i> -ben. (<i>Wocel</i> nézetei)	346	I	II	Materialistikus felfogásra a keresztény teológiában is találunk. (<i>Sacken</i> a metzi zárdában őrizett keresztől.)	278	I	II
Mária -képpel voltak ellátva <i>Heraklius</i> azon hajói, melyekkel 602-ben <i>Afrikából</i> <i>Konstantinápolyba</i> vi- torlázott	230	II	II	Máthés » <i>Veteris arcis Strigoniensis</i> monumentorum — descriptio« czimű 1827-ben megjelent műve, mely- ben a régi sz. <i>Adalbert</i> templom lerajzolva lát- ható	94	I	I
Mária -széke a pécsi domborműben	72	I	I	Mátka megtalálja völegényét. — <i>Heider</i> összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában	120	I	II
Mária ; a kigyófejét összetipró <i>Mária</i> , <i>Tomiris</i> -hez (<i>Cyprus</i> fejét vérbe mártva) hasonlítottat a krems- münsteri » <i>Speculum humane salvationis</i> « czimű könyvben	125	I	II	Mátka keresi völegényét. — <i>Heider</i> összeállítása az által használt kézirati szegények bibliájában	120	I	II
Mária koronáztatását ábrázoló kép a XVI. századból, melyet <i>Didron</i> magyaráz	112	II	I	Matronák (<i>Falke</i> szerint) az ó-keresztény világban betakart fejjel ábrázoltatnak	213	I	II
Mária némely emlékeken a két apostol-főnök közt van ábrázolva, kik a szüz kezeit föltartják	143	II	I	Mátyás király adományának tulajdonítják a <i>mária</i> - czelli kincstár két casuláját	180	II	II
Máriaczelli egyháznak <i>Nagy Lajos</i> királytól nyert aján- dékait. <i>Petschnig</i> írta le	176	II	II	Mátyás király a <i>Corvinákat</i> leginkább <i>Florenzben</i> iratta és díszítette	163	II	II
Mária-cultus legrégebb példánya a <i>priscillai</i> temető egyik falképén, mely a II. századnál nem korábbi	225	I	II	Matz érkezett a romániai (petreosi) kincs nagy aranytáláról	104	II	II
Máriát gyermekével sokkal előbb képezték, mint sem föltehető. (<i>L. Rossi</i> : <i>Le imagini scelte de la</i> <i>B. Vergine</i> .)	225	I	II	Maxentius <i>Miltiades</i> pápát elismeri az egyház törvé- nyes fejének	69	II	I
Mariette , a pyramisok közelében levő sirookban leg- régibb valóságos arcképeket fedezett fel	286	I	II	Maxentius alatt (306) a keresztények üldözése <i>Rómá</i> - ban véget ért; azonban az elkobzott birtokokat nem adták azonnal vissza	69	II	I
Mariette tudóst bizta meg az egyiptomi alkirály az egyiptomi emlékek tovább kutatásával	24	II	II				

Maxentius császár <i>Eusebiust és Heraclium</i> , mint ellenségeskedő főnököket számkivette	77	II	I	Merimée szerint a s. <i>sarini</i> templom sz. <i>Marin</i> kápolnájának falfestvényei későbbi keletűek, mint a szentélyé	141	I	II
Maxentius és Gallienus , a keresztény községek temetőit visszaadták	44	II	II	Merimée szerint a sz. <i>sarini</i> freskokban <i>byzanti</i> befolyás mutatkozik	143	I	II
Maximianus püspök ruházatának leírása, a mint az a ravennai mosaikképen van feltüntetve	184	I	II	Merimée nyilatkozata a <i>sarini</i> templom falképeinek keletkezési idejéről	141	I	II
Maximinus-féle üldözés alatt a keresztények szabadon járhattak a calixtusi temetőbe	66	II	I	Mertens Ferencz : »Die Baukunst des Mittelalters« 1850	25	I	I
Maximus, Valerianus és Tiburtius martyrok lelkét testökből kiszállani látta, mint a hálókamrájából kijövő szüzet	228	I	II	Mertens és Viollet le Duc , <i>Franciaországban</i> hét építészeti iskoláról tesznek említést	156	I	II
Maximus sirjára sz. <i>Cecilia phoenixet</i> ábrázoltatott azért, mert erősen hitt a feltámadásban	116	II	I	Messenében is volt <i>Hermes Kriophorosnak</i> temploma; melyet <i>Pausanias</i> leirt	101	II	I
Maximus (turini) homiliáiban azt mondja: ut <i>petra erat Christus</i> , ita <i>per Christum Petrus factus est petra</i> . . . sicut in deserto, dominico sitiendi populo aqua fluxit e petra ita, universo mundo, ariditate lassato de ore Petri fons salutiferae confessionis emersit	94	II	I	Messer Tomaso Venustinál képet rendel	209	II	II
Mayeul (szent) abbé de <i>Cluny</i>	43	I	I	Messmer nyilatkozata <i>Rossi</i> fölfedezéséről a <i>bécsi</i> Mitth. 1869. évfolyam LXIII. az ostiai út melletti oratoriumra vonatkozólag	82	II	I
Mayolus (szent) apát	40	I	I	Messmer szerint a <i>rómaiak</i> síremlékeiknél, négyeg talapon emelt körépitményeket régen alkalmaztak (<i>Augustus és Hadrián</i> síremlékei.)	317	I	II
Mayolus , cluny-i apát, <i>Vilmost</i> , olasz származásu apátot 990-ben hozta <i>Dijonba</i>	26	I	I	Messmer a <i>müncheni</i> elefántesont-tábláról (diptychon) »Mitth.« 1862	85	314	I II
Medusa -fej, chalcedon vésmű	205	II	II	Messmer szerint a <i>Constantin</i> császár által épített szent sír másolata a <i>müncheni</i> elefántesont-táblán látható	317	I	II
Medusa ; világos carneolra metszve	238	II	II	Metaphorikai értelme van az új-testamentomban azon oszlopnak, hol sz. <i>Péter, János és Jakab</i> oszlopoknak nevezetnek	141	II	I
Megfutamadása <i>Jakabnak és Dávidnak</i> , a szegények bibliájában, <i>Krisztus Egyiptomba</i> való menekülését ábrázolja	139	I	II	„ Metrum “ nem egyéb mértéknél; ez egy egész részeinek abszolút mértéke, akár beszédben, akár képen, eltekintve minden mozdulattól, <i>Overbeck</i>	363	I	II
Megerősítése <i>Bertalan pécsi</i> püspöknek III. <i>Honorius</i> pápa által 1222 jan. 29-én	149	I	II	Mexikói mű a <i>bécsi</i> kiállításon	259	II	II
Megkísértés a pusztában. (<i>Christum</i> tentavit <i>satanas</i> ut eum superaret.) <i>Heinecke</i> -féle szegények bibliája	122	I	II	Meztelen férfi. <i>Rembrandt</i> műve	248	II	II
Megvakított Sámson középkori typologicus előadásokban nem fordul elő vezető kíséretében	137	I	II	Meztelen nő. <i>Rembrandt</i> műve	247	II	II
Melchior , <i>Vogue és Duthoit</i> az: <i>Aleppo és Antiochia</i> közti városokról	158	I	II	Meztelen lábbal ábrázolták az ó-keresztények <i>Krisztust</i> , az apostolokat, próphétákat és angyalokat stb. kiváltságként	170	I	II
Melchisedech és Ábrahám. — <i>Heider</i> összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában	119	I	II	Michaeas és a samariai király. (<i>Michaeas</i> procedunt prophetae qui male credunt.) — <i>Heider</i> összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában	120	I	II
Melito , <i>sardesi</i> püspök, ki a II. században irt » <i>Clavis</i> «-ában a mystikai felfogást mívelte	111	I	I	Michel Angelo tanácsára, a <i>farnesi</i> bika szobor-csoportozatát a <i>farnesi</i> udvarban kut-díszként alkalmazták	53	II	II
Mellives-fibulák <i>Lindenschmit</i> szerint a III. században jelennek meg, a <i>rajinavidéki és belgiumi</i> castellumokban	118	II	II	Michel Angelo azon szobrai közül, melyeket <i>Gyula</i> pápa síremlékére faragott, csupán négy fejeztett be	203	II	II
Melosit (melinum) azon fehér festékek egyike, melyeket <i>Plinius</i> említ: a fresconál, szerinte nem volt alkalmazható	88	II	I	Michol Davidot megfutamítja. (<i>Per mycol David Saul</i> insidias sibi cavít.) <i>Heinecke</i> -féle szegények bibliája	121	I	II
Menabuoni Gáspár , <i>florenzi</i> festész	207	II	II	Migazzi gróf <i>limogesi</i> zománcz-táblájának leírása	139	II	II
Menabuoni szobrász életének vázlata	207	II	II	Mikes János gróf díszruhájához tartozó ékszerezés, az <i>erdélyi</i> zománczozás újabb kifejlődésére bizonyíték	223	II	II
Menabuoni szobrász által kerültek vissza <i>Florenzbé</i> <i>Michel Angelo</i> művei	207	II	II	Miklós ostiai bibornok, a sz. <i>szék magyarországi</i> követe követsége alkalmával, az egyházjavadalmak erőszakos letartóztatói ellen excommunicatiót hirdetett	269	I	II
Menologii Basiliani imagines	178	I	II	Miklós bibornok, 1302-ben, hazánkban tartózkodott, igazolja u. e. év jan. 24-én irt levele	269	I	II
„ Menologium Basilicanum “ból másolt táblán két, sz. <i>Dorotheust</i> gyötrő poroszlót látunk oly ruházatban, mely következtetni enged, hogy a köntösök cifra alakzattal való ékítése Byzantban divat volt	190	I	II	Miklós (szent) sirját <i>Foscari Ferencz</i> herceg alatt nyitották fel. (1423—1451.)	55	I	I
Mélyedésben metszett (relief en creux) domborművet már az <i>egyptomiak</i> is készítettek	267	I	II	Miklós, Verduni mester, <i>Wernher</i> prépost megbízásából 1181-ben elkészíti a <i>klosterneuburgi oltárrakványt</i>	113	I	I
Mélyedési dombormű, a szobrászati művek legértékesebbje	267	I	II	Miklós pécsi kanonok tüntetése <i>Péter pécsi</i> püspök ellen, kit csak » <i>tolnai</i> esperesnek« nevezett	269	I	II
Mér -műve (<i>Maaswerk</i>) egy vastag márványlapnak	59	I	I				
Mercur különféle alakban; szoborművek <i>Ráth György</i> Bécsben kiállított gyűjteményéből	54	II	II				

Miksa császár diadal-kocsija arról tanuskodik, hogy <i>Dürer Olaszthonban</i> járván, némileg a renaissance befolyása alól nem szabadulhatott	230	II	II	Monochromáknak nevezetnek azon egyszínű alapon előforduló egyszerű rajzok, melyek a coemeteriumokban talált edényeken láthatók	119	II	I
Milanói sz. Ambrus-féle basilikahíres koporsóján egy, a <i>st. gillesi</i> koporsón látható csaknem ugyanazonos előadást láthatunk	129	II	I	„Monographie de la Cathédrale de Chartres“, kiadta a francia közokt. miniszt., melyhez 1867-ben az Atlas több táblája elkészült	143	I	II
Milanoi császári rendelet visszaadatni rendelte a keresztények azon coemeteriumait, melyeket <i>Diocletian</i> alatt elvettek	44	II	I	Monogr. de la Cath. de Chartres	224	I	II
Milex (szent) képét <i>Bosio</i> a <i>Janiculus</i> cryptájában fedezte föl	31	II	I	„Mons Sinay“. Ignea lex digne Moysim suscendit igne. — Ábrázolás és felirat a <i>klosterneuburgi</i> oltárakványon	116	II	II
Miltiades pápát <i>Maxentius</i> császár elismerte a római egyh. törvényes képviselőjének	69	II	I	Montdragonban, (déli Franciaország) 1834-ben egy kőszobor paizsát találták	198	I	II
Miltiades pápa, <i>Constantin</i> császár alatt, huszopkét esztendeig, békében kormányozta az egyházat	74	II	I	Montenuovo herceg tulajdona azon elefántcsont-serleg, mely <i>Mars</i> és <i>Venus</i> diadalmenetét ábrázolja	247	II	II
Miltiades pápa koporsójának födelét a <i>calixtusi</i> temető második areájában találták meg; hasonlít a <i>Szegszárdon</i> talált koporsóhoz	59	II	I	Monumenti arcuati-nak nevezettek régen, a római coemeteriumok köríves sírjai	38	II	I
Minerva, mint előharczos a csatában; egyike <i>Pulszky Ferencz</i> Bécsben kiállított szobrainak	51	II	II	„Monumenti delle arti cristiane primitive nella metropoli del Cristianesimo disegnati ed illustrati per cura di G. M. D. C. D. G. Architettura“ ez a címe <i>Marchi</i> 1844-ben megjelent művének	32	II	I
Miniaturek, melyekkel a kéziratok könyveket nemcsak az ó-ker. hanem a középkorban is díszítették, a művészet történetében igen fontosak	340	I	II	Monzában őrzik <i>János</i> apát régi jegyzeteit a római temetőkről	26	II	I
Miniature-műág nem bír a más művészet biztonságával; mert midőn különféle czélra és elszigetelt mester által készül, több eshetőségnek van kitéve (<i>Schnaase</i>)	340	I	II	Moretto Calixtus pápa üvegcsészén levő arczképéről magyarázatot irt	122	II	I
Minucius Felix: »sic nos quod invidetis, fratres vocamus, ut unius Dei parentis homines, ut consortes fidei ut spei cohaerentes«	44	II	I	Mosaikkép, mely San Giusto nevű dombon (<i>Triest</i>) látható; a dom a XIV. száz. három különféle épületéből állítottatott össze. <i>Kandler</i> »Archeographo triestino« 1829	323	I	II
Misés-kehely leírása, mely a <i>bécsi</i> kiállításon volt kitéve, s melynek hat-levelű lábát cső követi	185	II	II	Mosaik-képek elrendezése: a diadaliven, vagy azon, mely az <i>apsist</i> megelőzi, az <i>apocalypsiból</i> vett előkészítő ábrák láthatók, az <i>apsis</i> félkupjában pedig a főalakok	319	I	II
Misés-kehely, mely a <i>bécsi</i> kiállítás magyar osztályában volt látható; egyik mezejét kétfejű sas és bibernoki-kalap díszíti	184	II	II	Mosaik-művészet egyik legfőbb alapját képezi a keresztény festészetnek, mert ebben fejlődtek ki a középkor vallásos típusai	318	I	II
Miskolczy András, <i>pécsi</i> kanonok	1	II	I	Mosaik mysticus jelleme és minősége eszközli annak hatását	326	I	II
Mitra, idomtalan, mai magassága XIV. XV. <i>Lajos</i> korából származik	205	I	II	Mosaikokon az egyéni nélkülözi a teljes eleven természetet, az eszményi, életvidor, élvező erőt, a régi istenek öntudatos szépségét (<i>Schnaase</i>)	322	I	II
„Mittheilungen der antiquarischen Gesellschaft in Zürich“ XVII. k. 6. füzetében a <i>graubündteni</i> kantonban fekvő <i>Zillis</i> temploma falképei iratnak le	16	II	I	Mosaik-rajz másolata, mely sz. <i>Cecilia</i> sirjának falképeivel egykoru, s melyen III. <i>Leo</i> pápa és sz. <i>Péter</i> képe előfordul	187	I	I
Mnemosyne, a muzsák anyja; egyike <i>Pulszky Ferencz</i> Bécsben kiállított szobrainak	47	II	II	Moschini	52	I	II
Modenai hegyekben talált emlék, hol a hal melletti felírásban az <i>IXΘΥΣ</i> szóbán a halnak utolsó C. betűje egyszersmind Jézus nevének első betűje	94	II	I	Mostonga nevű csatornát a rómaiak a Dunából vezették, s a bácsmegyei vidéket így erősítették	164	II	II
Modenai felirat: ez egy hosszukás négyszög-kő. Fölül görög, latin betűvel irt ezen szó olvasható. <i>Sintrophion</i> , alatta két egymásfelé néző hal, közte öt kenyér keresztfele bevágással. Hatodik és hetedik cipő, egy hal szájában	98	II	I	Mosulban <i>Haleb</i> ben a keresztények és zsidók az elcheróat nem tartják <i>Jónás</i> növényének, hanem volt a tőknek egy faja elkerra, mely nagy levelet s nagy gyümölcsöt is hozott	135	II	I
Modius földi a syrenek fejét akkor, midőn a siremléken a halotti panaszt jelképezik	7	II	I	Mothes: »Geschichte der Baukunst und Bildneri Venedigs« című művében a szt. Márk-templom fölszentelési idejét 1071-re helyezi	52	I	I
Mommsen, <i>Cato</i> tulzásait az öltözékben nevetségesen találta. »Römische Geschichte« II. köt. 155. lap	167	168	I	Mothes építész megjegyzi, hogy <i>Zoilus</i> szobrán (<i>Civildaleban</i>) az arcz alakrésze inkább germán mint görög típus	307	I	II
Mommsen Suetionusról: Veste non temere alia quam domestica usus est, ab uxore et sorore et filia nepotibusque confecta	168	I	II	„Moyssis it in Egyptum“. It, redimat gentem dux sub Pharaone gementem. — Ábrázolás és felirat a <i>klosterneuburgi</i> oltárakványon	114	I	II
Monachus Sangallensis memorabilia verba habet de calceamentis et corrigiis	178	I	II	Mózes a törvény-táblákkal. (Est lex divina Moysi data vertice Sina). <i>Heinecke</i> -féle szegények bibliája	122	I	II
Monasterium Lareium	40	I	I				

Mózes megüti a sziklát. (Est sacramentum Christi dans petra fluentem.) Heinecke-féle szegények bibliája	123	I	II
Mózes emeli az érczkigyt. — Heider összeállítás az általa használt kézirati szegények bibliájában	119	I	II
Mózes átveszi a törvénytáblát. — Heider összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában	120	I	II
Mózes megüti a sziklát. — Heider összeállítása az ál- tala használt kézirati szegények bibliájában	119	I	II
Mózes leánytestvérének gyógyítása. — Heider össze- állítása az általa használt kézirati szegények bib- liájában (Sub lege)	118	I	II
Mózes vesszője	111	I	I
Mózes alakja a calixtusi falképen, nem bir annak sa- jatos jellegével; ráillik ez Péter és Krisztus szemé- lyére is, vagy átalán a papság tanára és hivatalára	94	II	I
Mózes visszatérte Egyiptomba, a klosterneuburgi sz. egy- házban kétszer van ábrázolva; egyszer az antipen- diumon, másodszor egy ablak-festvényen; de Jézus ünnepélyes jeruzsalemi bevonulásával párhuzam- ban	139	I	II
Mózes két verebe	137	I	II
Mózes visszatérte Egyiptomba, Helias menekülése Jeza- bel elől és Ábrahám utazása: typologiai képek az egyptomi menekülésre vonatkozólag	139	I	II
Mózes, Jónás, Dániel alakjai a katakombákban, melyek Jézus előképeként tekinthetők	112	I	II
Műértéke a nyitra-iránkai korona-részeknek	336	I	II
Műértéke a pécsi domborműveknek	357	I	II
Müller Miksa »a Sanskrit irodalom történetében« ke- let- Indiáról is nyilatkozik	251	II	II
Müller Ottfried nyilatkozata a Pompejiben talált mo- saik-képről, melyen Sándornak Issos melletti csatája van előadva	64	II	II
Müncheni glyptothekában van ma a Rondanini-féle gyűjteményből származó azon szobor, melynek hajzata az Azara-mellképpel azonos	65	II	II
Mantegna, olasz festész azon festészek közé tartozik, kik új compositiókat készítettek rézmetszeteik szá- mára	244	I	II
Muratori és Bianchini, a veronai codex egy töredékét ily czim alatt adták ki: «Enarratio symboli pseudo- athanasiani»	25	II	II
Mustrás-ruhák disz-szalaga, a toulousi oszlopfő töredé- ken	238	I	II
Mut vagy Maut istennő, az egyiptomiak nagyanyja, melyből a latinok »magna materje« keletkezett	107	I	I
Múzeumunk csigatekereszes fibulája roppant mérvű, melyet Rómer Flóris a »Művészeti kalauz«-ban is- mertetett	15	II	II
Myskovszky Viktor Bécsben kiállított fayencei	237	II	II
„Mistagogia“ görög neve az »égi misének«. Didron: »La div. lit.«	266	I	I
Mystico-phantasticus előadások Herrad könyvében	14	II	I
Mysticus személyesítése a sz. léleknek a laterani mu- zeum sarkophagján, melyet Marchi vett észre	226	I	II
Mystikai sziklából és az egyetlenegy forrásból szökik ki ama víz, melyben az apostoli szózat horgán fo- gott hal, a keresztelés mosása által Krisztus hívévé válík	94	II	I

N.

Nabueodonozort a zsidók az ur galambjának, vagyis boszút álló angyalnak nevezik.	160	II	I
Nabuchodonozor megtalálja Dávidot. — Heider összeál- lítása, az általa használt kézirati szegények bib- liájában.	120	I	II
Nadrág; Ázsiából vitetett Rómába, s valószínűleg per- zsa öltöny volt.	220	I	II
Nagler szerint, a mantuai Venusti nem sokat festett Michel Angelo után.	209	II	II
Nagy Sándor feje; intaglio, tiszta fehér chalcedon. Vésmű, melyet Pulszky Ferencz Bécsben kiállított.	69	II	II
Nagy processionalis kereszt leírása, mely a bécsi kiál- lításon kitétetett.	188	II	II
Nagy Károly fényesen soha sem öltözködött, kivéven két ízben: Adrian és Leo pápa kérésére Rómában	191	I	II
Nagy Károly öltönyének leírása a szent galli névtelen szerzetes által.	192	I	II
Nagy Károly utáni viselet.	200	I	II
Nagy Károly ruházatának ismertetése egy lateráni mosaik után, melynek közepén szent Péter, jobbján III. Leo pápa, és balján N. Károly van ábrázolva. A moaikot először Ciampini ismertette »Vetera monumenta« czimű művében	193	I	II
Nagy János, volt pécsi kanonok.	1	II	I
Nagy-Szöllösön, a mellékhajó melletti évszám látható a templomnál.	94	I	I
Nagyvárad négyestornyos székes-egyház alaprajzát nem ismerjük, de, hogy négy-tornyos volt, számos körülmeny igazolja.	95	I	I
Nagyvárad templom egyik sekrestyéje, melyben erek- lyék, kincsek és okmányok őriztetek, Zsigmond király egy 1406-ban kiadott okmánya szerint le- égett	95	I	I
Nagyváthi István, pécsi kanonok vallomása, a Báthory által elvett kincsek ügyében.	6	I	I
Napoleon (III.) ki a tüzéséggel sokat foglalkozott, a régí ballisták, catapultok, scorpionok s több e nemű gépek mintáit nagy mérvben készítette.	57	II	II
Naptár, a kapuzatok díszítésére; a francia nevezete- sebb templomok legnagyobb része utilitarius okok- ból elfogadta.	145	I	II
Narthex (előcsarnok)	84	II	I
Narses építtette, némelyek szerint, szent Márk tem- plomát Velenczében.	52	I	I
Natales-nek nevezték az első keresztények a halál napját.	39	II	I
Náthán küldetése Dávidhoz. (Voce Natan tactus Rex pravos corrigit actus). Heinecke-féle szegények bib- liája.	122	I	II
„Naturae rerum“ alatt állatokat kell érteni Heider szerint, melyek szokásait, életmódját stb. a régiek csűrész-csavarással a szent írás helyeivel hozták kapcsolatba.	126	I	II
Naturalismus, realismus és materialismus a művészet- ben nemesak ugyanazon, hanem a kifejlődés kü-			

lönféle fokán mutakozó fogalom, ellentétben a ty-	lap köt. rész	a zsidók, a cucurbita <i>Elkerra</i> mellett nyilat-	lap köt. rész
pussal.	362 I II	koztak	134 II I
Naturalismus felé hajló iskola keletkezett a XIII. szá-		Nikephoros konstantinápolyi patriárcha fentartotta a	
zad. <i>Franciaországban</i> az archaicus, vagy régi		magnezi püspök munkáinak töredékét, melyekben	
enyésző iskola oldalán, <i>Viollet le Duc</i> állítása		<i>edessai Berenike</i> elbeszéli, hogy ő az üdvözítő szob-	
szerint.	156 I II	rát elkészítteté	138 II I
Naturalismusra vonatkozó jegyzet <i>Oeverbeck</i> mű-		Nil-bárákák, <i>Plinius</i> szerint papirusból, nádból, és ká-	
véből.	295 I II	kából készültek	26 II II
Nautilus, aranyozott ezüst-foglalással.	236 II II	„Niobe“, „Marsias“ és „Laokoon“ arról tanuskodnak,	
Neanderthali koponyacsont összehasonlítva a <i>barát-</i>		hogy a szenvedést az antik művészet is ábrázolta, de	
hegyen találttal.	10 II II	mindig mérséklettel	291 I II
Nefer-hoteps, <i>Ti</i> neje, királyi származásu volt, hanem		Nivernois-ban, Auvergneben és Berry egy részében by-	
<i>Ti</i> maga nem.	25 II II	zanti hagyomány után élt a szobrászat, míg a diszi-	
Négy torony, hazánk templomainál korán lelt alkal-		tés megtartá gallo-római jellegét	161 I II
mazást.	90 I I	Noe négyoldalu ládában állva, kezét égfelé emelve	
Négyeg talapon emelt körépitményeket a <i>romaiak</i> sir-		adatik elő: a <i>calixtus</i> i temető 2-ik cubiculumában,	
emlékeinél régóta alkalmaztak. (<i>Augus. Hadrian</i>		a <i>római szt.-Sebestyén</i> templom mellett kiásott sar-	
síremléke.) (<i>Messmer</i>)	317 I II	cophagon stb.	78 II I
Négyeges pallium (szürke vagy saphir színű) volt a		Noe ábrázolása a <i>pécsi</i> síralag nyugati falán, midőn a	
<i>frank</i> papság öltönye	207 I II	visszatérő galambot a bárákában fogadja. Hasonló	
Négy-tornyos rendszert hazánk templomainál erősítési		előadás látható egy vaticani kőkoporsón	78 II I
célből alkalmaztak	97 I I	Noe kigunyoltatása. — <i>Heider</i> összeállítása az általa	
Nemesis istenség a <i>hellene</i> knél, melyet a görög bünteté-		használt kézirati szegények bibliájában	119 I II
sére találtak fel	43 II II	Noe bárákja hajó-alakban van egy sírkő-töredéken	127 II I
Német császári koronázási köpenyen oly selyem kel-		Noe hollóját és galambját is keresztény szempontból	
mékkel találkozunk, melyek bár <i>siciliai</i> mörök ál-		tekintették: amaszt, mint tisztátalant, ezt, mint a	
tal készültek, mégis a <i>byzantiai</i> -éval igen rokon-		tisztaság kedvelőjét	127 II I
felfogásból eredtek, s így <i>byzantiai</i> knak tekinthetők	176 I II	Noe történetének és typologiai jelentőségének, mely	
Nem-mozgos betűkkel irt kéziratok	117 I II	nagy fontosságot tulajdonítottak a középkorban is,	
Nemzetisége a <i>pécsi</i> domborműveknek	146 I II	kitetszik a <i>sz.-Savini</i> templom falfestvényeiből	126 II I
Neptun és Amphitrite diadalmenetét ábrázoló képe-		Noe történetét előadja <i>Mózes</i> I könyve, 67, 8, 9, 10 stb.	125 II I
ken tengeri szörnyvel találkozunk	133 II I	Noe bárákájában ábrázolva van a <i>pécsi</i> cubiculum fal-	
Neptun állva; szobor <i>Ráth György</i> Bécsben kiállított		festvényének első képén éjszokról véve föl	124 II I
gyűjteményéből	54 II II	Női-arckép; metszett kő	238 II II
Neptun-fő, vésmű, háromrétegű onyx; <i>Pulzky Ferencz</i>		Női fejtakarókról	213 I II
<i>Bécsben</i> kiállította	71 II II	Nomina episcoporum, martyrum et confessorum, qui	
„Népvándorlási“ nevezet elfogadása és alkalmazása		depositi sunt in coemeterio <i>Calisti</i>	75 II I
több <i>francia</i> író által azon régészeti tárgyakra		Normandi építészeti iskola <i>Mertens</i> szerint	156 I II
vonatkozólag, melyeket <i>merovingiai</i> knak szerettek		Normandi építészeti iskola <i>Viollet le Duc</i> szerint	156 I II
nevezni	2 II II	Normandia, Poitou és Saintong épületein a XII. szá-	
Népviselet <i>Byzantban</i>	190 I II	zadban, jó stílusú oszlop-fők, diszes friesek és disz-	
Nereust, az ardeati ut mellett, <i>szent Domitilla</i> te-		tekercesek voltak láthatók	159 I II
mette el	32 II I	Normann nők himezték a bayeuxi kárpitot, melyen	
Nesselrode (<i>pécsi</i>) püspök (1703—1732) eszközölte a		a verebi lelet előtt, a legrégibb kengyelvas rajza	
lépcsőház elferdítését	223 I II	volt látható	123 II II
Neubergi (Steier) egykori <i>cistercita</i> zárda keresztfolyó-		„Notitia ecclesiarum urbis Romae“ a <i>bécsi</i> cs. könyv-	
sójában, egy szentély-szék hátlapján <i>syréne</i> van		tárban őrzött, és <i>Salzburgban</i> talált VII. század-	
ábrázolva	17 II I	beli irat, mely föltételezi, hogy a salzburgiak a	
Neubergi (Steier) zárda 1471-ben készült el; dombor-		katakombákat ismerték	340 I II
műveinek jelképes jelentését <i>Heider</i> elmésen ma-		„Notitia portarum, viarum, ecclesiarum circa urbem	
gyarazza	17 II I	<i>Romam Wilhelmo Malmesburiensi</i> “ című régi irat,	
Neuwied melletti victoriensis castellumot, melyben		melyet <i>Rossi János</i> forrásul használt	43 II I
több mellíves <i>római</i> fibulát találtak, a III. század		„Notitia ecclesiarum urbis Romae“ című könyv eredete-	
közepe táján rombolták szét	118 II II	tije I. <i>Honorius</i> pápa alatt készülhetett (625—638).	26 II I
Névtelen szerzetes szent <i>Márk</i> templomának felszente-		„Notitia regionum urbis Romae“, a külvárosi földalatti	
lését 1111-re helyezi	52 I I	temetőket ismerteti	26 II I
Nicostratus legendáját <i>Wattenbach</i> adta ki	156 II I	Novatianus, <i>Decius</i> korában, azért pártolt el az egy-	
Niebuhr <i>Basrában</i> el-kerva bokrot látott melynek törzse		háztól, mert a hiteltagadó (lapsos), de megtért ke-	
fáéhoz hasonlított	135 II I	resztényeket az egyház kebelébe ismét felvette,	
Niebuhr írja, hogy <i>Mosulban</i> , hol egy cucurbita pepo		míg a pápa nem, s így magát <i>Cornelius</i> ellen-pápá-	
(lopótök) mint a <i>ricinus communis</i> is előfordul, a		jává választatta	76 II I
<i>Jonás</i> próféta könyvében említett növényt illetőleg		Novarrában 1725-ben találtak egy diatretát	311 I II

Nürnbergi topographia; közzétette Eckart 1729. Jelenleg a nürnbergi dóm könyvtárában őriztetik	26	II	I
Nyagon herezeg építette a füzeményeiről híres kurtea d'Argyischi oláhországi templomot. 1511—1520.	256	I	II
Nyáj, Rossi szerint, a még földön élő hívőket jelképezi	159	II	I
Nyakkévt a petreosi kincsek között	108	II	II
Nyáry Albert b. fölfedezése szerint a pólya, a magyar birodalom jelvénye lett	132	II	II
Nyitott csigatekeresnek különféle rendeltetése volt: a kicsinyeket gyűrűknek, a nagyobbakat kar- és cizompereczként használták	14	II	II
Nyitra-Ivánkai korona részletes leírása	86	II	II
Nyitra-Ivánkai (zománcz-művek, korona-részek)	336	I	II
Nyitra-Ivánkán (1860) nyolcz drb. zománczozott aranylemezt találtak Huszár János szántóföldjén	331	I	II
Nyolcz-osztályos elefántesont-táblácska. Pauc Istrán tulajdona. Nyolcz képben bibliai jeleneteket ábrázol	174	II	II
Nyolczszögű „Agnus Dei“ tartó leírása, mely a bécsi kiállításon kitétetett	188	II	II
Nyugvó oroszlán. Rembrandt műve	249	II	II

O.

Ó- és újabb középkor	73	II	II
„Oblatio Ysaac“ Victimet ut caram pioem pater aptat ad aram. — Ábrázolás és felirat, klosterneuburgi oltárrakványon	115	I	II
Ó-Budán talált sarcophag	255	I	II
„Occisio Abner“. Alloquitur blande Jacob hunc perimitur nefande. — Ábrázolás és felirat a klosterneuburgi oltárrakványon	115	I	II
„Occisio Abel.“ Vipero more Cain Abel perimit ore. — Ábrázolás és felirat a klosterneuburgi oltárakványon	115	I	II
Ó-keresztény kettőskápolna a pécsi sírkamra, melynek építészeti része reánk maradt	84	II	I
Ó-keresztény styl, melyet a dijoni templomban a régibb basilica képvisel	37	I	I
Ó-keresztény alakos elefántesont-tábla másolata, mely a müncheni középkori muzeumban őriztetik	313	I	II
Ó-keresztény typologiai és jelképes előadások	92	II	I
Ó-keresztény építészet a pillért nélkülözte; mert nem alkalmazta az erősebb támaszokat igénylő kúpot	38	I	I
Ó-keresztény mósáiknak hatása nevezetes ugyan, de inkább egészbeni és általános. Schnaase	326	I	II
Ó-keresztény előadásokban példáját találjuk annak, hogy a két főnök-apostol együtt ábrázoltatik, oly formán, hogy köztük Krisztus vagy a kereszt monogramma látható	141	II	I
Ó-keresztény művek műértéke	274	I	II
Ó-keresztény művészet az embernek szenvedés általi elnyomatását, alárendeltségét kedveli, ellentétben az antikkal	290	I	II
Ó-keresztény művészet: midőn nem fordult az elevenítő természethez, a szellemet élő holt művek utánzásában fokról fokra süllyedt	290	I	II
Ó-keresztény viselet	166	I	II

Ó-keresztény kőkoporsókon gyakran látható gyümölcsöt csipkedő madár, mely az urvacsorával való élésre emlékeztet	159	II	I
Ó-keresztény világ két pártra oszlott; az egyik Krisztus személyét rutnak, másik szépnek állította	110	II	I
Ó-keresztények a kereszt valódi alakját kénytelenek levén eltítkolni, minden jelt felkaroltak, mely csak messziről is emlékeztet a keresztre	148	II	I
Ó-keresztények a keresztelést és urvacsorát ó vagy új testamentomi jelenetekben, parabolákban jelképesen fejezték ki	123	II	I
Ó-keresztények és byzantiak művészetében az emberi szellem tisztulására vonatkozó nézet a művészetben is elárulja magát, s aztán lassan-lassan emeli fel fejét az askesis	78	II	II
Ó-keresztények attól tartottak, hogy előadásaikban az atya-isten képet netalán Jupiterével téveszszék össze	109	II	I
Ó-középkor; Góth művészet és műipar	99	II	I
Ó-román templom főrészei s az egész elrendezés mintegy előre készítve (praeformálva) volt az ó-ker. építészetben	83	II	I
Ó-szövetségben csak két évszak: a tél és nyár említetik; a classicai világ már három, négy évszakit ismer, s innen átment az évszakok felosztása az ó-kereszténységre is	116	II	I
Ó-szövetségi 35 jelenet a savini templom falán, »az ante legem« korszakból	143	I	II
Ó-szövetségi prófétai jóslatok, melyek az új szövetség történeteire vonatkoznak: Esaias VII. 14. Mikeas XI. I. Esaias LXII. 11. Hoseas XI. I.	109	I	II
Oannes vagy Dagon hal-istentől származtak, állítólag az etrusiai syrének	10	II	I
Obsidián-magok (nucleus) a nemzeti muzeum gyűjteményében is láthatók	11	II	II
Obsidián-szálkákat Rossi szerint találtak egész Görögországban és annak szigetein	12	II	II
Octavianus Augustus császár, két rétegű pompás onyx-cameo. Pulszky Ferencz Bécsben kiállította	70	II	II
Oddo cardinalis és pápai követ elnökölt a macon-i 1153-ban tartott synoduson	146	I	II
Oddon szerzetes műve: »Expositio super psalterium 83.«	146	I	II
„Odysseus kalandját“ az antik művészet felhasználta, hol a syrének tövélegesen lépnek föl	8	II	I
Oinochoe (áldozati kancsó) az egyiptomi művészet remek művei közé sorozandó. Ily edényt Egyeden 1871-ben találtak	30	II	II
Oinochoe, Grimani-féle, remek Hellen mű, kiállította Pulszky.	47	II	II
Oker, a kétszínű, a legtartósabb festékek egyike	163	II	I
Okos és oktalan (bibliai) szüzekről szóló példázat: a jelkép és allegoria egybekötésének példája	108	I	II
Oktalan szüzek. (Virginibus fatuis aufertur spes data gnaris.) Heinecke-féle szegények bibliája	123	I	II
Olivieri által talált csésze, melyen Caracalla feje jól kivehető	122	II	I
Olom typarium	131	II	II
Olom typarium (közepén kettős kereszt)	131	II	II
Olomfehér (cerussa) azon fehér festékek egyike, melyet Plinius említ; szerinte a frescoban nem volt alkalmazható	88	II	I

Oltár, a pécsi székesegyházban, renaissance stylben készítve, fehér márványból	6	I	I
Oltár van jelenleg a pécsi, éjszakkéleti toronyban, az egykori cisterna helyén	11	I	I
„Oltárakvány“ (Altaraufsatz) Heider szerint: Antependium Klosterneuburgban	112	I	I
Oltár-táblák régen négyeges alakúak voltak	72	II	I
Omeri (szent) muzeumból való fibula, melyet de Linas ír le	84	II	II
Ωμοφοριον, így nevezték Reiske szerint a püspökök stb. ruhadarabját, mely a ravennai mosaik-képen Maximianus püspökön látható	184	I	II
Onuphrius szerint sz. Praxedis temploma legrégibb (?) Rómában	260	I	II
Ophisták, a gnosticus sectának egyik alosztálya, az ó-testamentomban előadottakat egészen megfordította	109	II	I
Ophisták imádták a kigyót, és kárhoztatták az istent	110	II	I
Ophisták Jaldabaoth-nak nevezték a gonosz fél-istent, kit a zsidók Jehorah név alatt imádtak	109	II	I
Opsis annyi, mint csepümész	90	II	I
Optatus és sz. Agoston a többi egyházi tanítókkal az eretnekekhez így szólanak: egy a galamb, az egyház	159	II	I
Optatus verscesteri püspök volt az utolsó a martýrok és szentek sorában, kit a híres calixtusi temetőben tettek le	69	II	I
Optatus, verscesteri püspök testét hihetőleg 430 körül hozták Rómába, melyet Eusebius cryptájába helyeztek el	69	II	I
„Opus pavonaceum“-féle (cserepraktás) dísz látszik a pécsi dombormű három székénél	252	I	I
Orahoviczai byzanti stylben épült templom, melyet Storno Ferencz 1862-ben fedezett fel	82	II	II
„Orante“, Madonna régibb a gyermekét ülőben tartónál. Arringi üveg-csészéje ezt igazolja, melyen álló imádkozó nő van, Mária névvel	228	I	II
„Orarium“, így nevezik a latinok azon pallium-féle szalagot, melyet a pápa a püspököknek küld	184	I	I
Óra-szekrény, olasz renaissance. Myskorszky Victor rajza	225	II	II
„Oratorium s. Benigni“-nek nevezi, a dijoni egyház imaházát, ugyanczen egyház névtelen krónikása	27	I	I
Oratorium ad solis ortum Dijonban	41	I	I
Orbán pápa 1329-ben Péter és Pál apostolok feje számára ereklye-tartót készíttetván Péterét balra, Pálét jobbra helyeztette	142	II	I
Orbán pápának neve a calixtusi pápai cryptában, kivételesen nem táblára, hanem egy kőkoporsó párkányzatának pálcza-tagjába van bevésve	73	II	I
Orbán pápa (Calixtus utódja) ezüsthől készíttette a sz. edényeket, s ezek közt 25 patenát is, melyek száma megfelel az akkori ker. községek számának Rómában	121	II	I
Orezy báróné ékszere: két fülbevaló és egy párta, két-féle násfa, két fülbevaló és egy arany karperecz, a pécsi kiállításon kitétetek	223	II	II
Orefice báró	57	I	I
Óriási csatt (φίλας) látható Justinian köpenyén (chlamys), a sz. Zsófia templomában levő egyik mosaikon. (φίλας, fibula, quae chlamidem caesaream in dextro humero constringebat. — Reiske)	182	I	II

A BÉCSI VILÁGTÁRLATNAK MAGYAR „AMATEUR“-OSZTÁLYA.

„Óriások lépcsője“ a velencei hercegi Palotában. (La scala dei giganti)	57	I	I
Orlandi di Lasso veje volt van Ach festő	209	II	II
Örök boldogság az ur kebelében. (O! paterin celis me tecum pascere velis.) Heinecke-féle szegények bibliája	125	I	II
Orantius (szent) fejének ereklye-tartója. Vert-ezüst mű a zárai sz. egyházban, melyet byz. művész készített Dalmatidban	356	I	II
Orosz szablya	233	II	II
Orosz. XIII. századbeli krónikák szólnak először a kurganok sirjairól	101	II	II
Oroszlán, néha Krisztust, néha a sátánt jelképezi. (Heider »Ueber Thier-Symbolik und das Symbol der Löwen i. d. christ. Kunst.)	234	II	II
Oroszlán egy földre terített ember előtt. Rembradt műve	249	II	II
Oroszlán száját szétnyitó Sámson egy német példánya. (Villuchi templom fa-székein 1464.)	235	I	II
Oroszlán sörényét véli fölfedezni Winckelmann Phidias olym. Jupiter hajzatában	297	I	II
Oroszlán csakis három magyar király czimerpaizsán jelenik meg: III. Béla, Imre és II. Andrásén	128	II	II
Oroszlán és Phoenix, Heider szerint, a feltámadás typologiai képe	17	II	I
Oroszlán-dísz, növénynyel vegyítve, a magy. koronázási köpeny-béltetén	239	I	II
Oroszlán-szobor a spalatoí tornyon szigorú román-stylben, minő a trauí oroszlánnál is látható	352	I	II
Oroszlán szívü Richard képével feltűnőleg megegyezik Frigyes császáré, mely előbbi a fontevraulti apátságban maradt fenn	201	I	II
Orpheus, Krisztust ábrázolva, phrygiai öltönyt visel, úgy a három keleti böles is stb.	171	I	II
Orpheus-Krisztus, vagy Krisztus mint jó pásztor.	51	II	I
Orpheus ábrázolásával a legrégibb ker. temetői kamrákban találkozunk. Ő az első classici világból átvett tárgy keresztény értelemmel	102	II	I
Orpheus-féle képek a III. század vége felé szaporodnak a nem-egyházi művészetben is	103	II	I
Orseolo Péter herceg, Cordero apáttal Velenczében barátságot kötött	26	I	I
Összehasonlítás a klosterneuburgi, szegények bibliája és a pécsi bibliai jelenetek közt	134	I	II
Összehasonlítása a szaladári castrumnak a fehértári templom rajzával	93	I	I
Összehasonlítása a Didron rézmetszetén és a pécsi és péczöli falképen levő Izsák-alakoknak	266	I	II
Összehasonlítása a sz. Ágnes-féle coemeterium templomának alaprajza a pécsi cubiculummal, s a kettőé az ó-román stylü egyházakkal	83	II	II
Összetűrik az aranyborjut. — Heider összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában	118	I	II
Összetűró oszlop inkább jelképes: a Sámson történetében előforduló jelenetet inkább jelzi, mint realitice előadni törekszik	247	I	II
Oszlop a művészetben nemes épület jelképének tekintetik	141	II	I
Oszlop-arcádok Probus kőkoporsóján, melyek az V. száz. beálltakor készültek	247	I	II
Oszlopfő a toulousi muzeumban, mely a byzanti lovak kettős szalagu divatának jellemzetes példánya	237	I	II
Oszlopfő-tábla, abacus	11	I	I

Oszlopok magasságának egymáshoz arányai: a gurki, lap köt. rész			
<i>dijoni, velencei és pécsi székes-egyházaknál</i>	71	I	I
Oszlopos ó-keresztény basilikának átmenete, a pilléres román stylbe	32	I	I
Oszlopos járda a tető alatt. (Kleinbogen gallerien)	39	I	I
Ostiai basilikában a sz. Leo pápa által festetett római pápák mindannyia püspöki tonsurát visel	155	II	I
Ostiai Leo a san germanoi öttornyos templomról	91	I	I
Ostlának tudós püspöke megjegyzése szerint Benjamin, a »jobbna fia« nagy jelentőséggel bír, hogy Pál apostolt az alakításoknál jobboldalon ábrázolják	142	II	I
Ostrianonak nevezték a Pudenti család temetőjét, hol sz. Péter szokott keresztelni	32	II	I
Ostropatakán (Sárosm.) kétizben akadtak régi sírokra: 1790-ben és 1865-ben, az előbbi Arneth részletesen leírta	117	II	II
Otto friesingi püspök és Beatrix (I. Frigyes császár neje) 1158-ban haltak meg	203	I	II
Otto Heinrich, rajnai püspök pfalzgróf. Medailon-kép	213	II	II
Otto, augsburgi waldburgi asztalnok. (Medailon-kép.)	213	II	II
Otto friesingi püspök ruházatának commentatioja Reiske által	207	I	II
Otto, Truchsess von Waldburg augsburgi püspök és bismarck	212	II	II
Otto friesingi püspök a friesingi egyh. kapuzata fölötti domborműben I. Frigyes és ennek neje társaságában látható	202	I	II
Otto mester készítette a spalato torony legrégibb domborművét. (Eitelberger)	350	I	II
Overbeck külön monographiában kimutatta, hogy a belvederi Apolló egy szoboresoportozatnak részét képezi	41	II	II
Overbeck nézetei, a trójai harc két jelenetét ábrázoló szoborról	360	I	II
Overbeck: a rythmusról. (A hellén szobrászat története) 184. l.	363	I	II
Overbeck: Phidias műveinek szelleméről	292	I	II
Ovidius metamorphosisának egyik helyén olvasható leírás szerint van a Junius Bassus koporsóján a három évszak ábrázolva. (II. 27—30.)	116	II	II
Özönviz. — Heider összeállítása az általa használt kézirat szegények bibliájában	120	I	II
Özönviz tengerét a vörös tengerre is magyarázzák	127	II	I
Ozori leletből kiállított fibulán lévő légy aranyból készült és drágakövekkel volt berakva	17	II	II
Ozori lelet technicájáról: Pulszky Ferencz nyilatkozata	124	II	II

P.

Pacht, a határtalan térnek istennője, emberfő helyett macska-fővel ábrázoltatik	30	II	II
„Paenula“ (Φαινολα); öltönydarab neve a rómaiaknál	169	I	II
Paizs-köldök; szobormű, Ráth György Bécsben kiállított szoborgyűjteményéből	55	II	II
Pál (szent) egyházában Rómában, őriztetett a sz.-páli biblia, mely a basilika leégése után a sz.-calixtusi egyházba vitetett	197	I	II
Pál apostol tetemeit Lucina, gazdag római özvegy ké-			

résére, az ostiai ut melletti birtokára, hol a mai sz. Pál-féle basilika áll, helyezték el	64	II	I
Pál, a törvénytudó említi, hogy: corpora animadversorum quibuslibet petentibus ad sepulturam danda sunt	46	II	I
Pál (I.) pápa (757—767) a legtiszteltebb martýrok sírjából az ereklyéket Róma város templomaiba helyeztette át	48	II	I
Pál apostol a kőszikla mysticus jelentőségéről I. kor. X. 4. „És mindnyájan egy lelki italt ittak, mert ittak a kősziklából, mely őket követi vala, a kőszikla pedig Krisztus vala stb.	93	II	I
Pál apostolt Lucina (római matróna) temettette el	46	II	I
Pál apostolt, mivel az apostolsághoz korán jutott, néha szakáltalanul is ábrázolták	138	II	I
Pál és Péter apostolok testének vándorlásáról Marchi részletesen ír	65	II	I
Pál pápa (III.) arcképe saphirban	238	II	II
Pál pápa (IV.) 1560. (Medailon-kép.)	212	II	II
Pál apostol a keresztelést jelképesen temetésnek mondhatja; mert az eltemetett most biztosan nyugszik az üdv bárkájában, az egyházban; Noé neve t. i. nyugalmat jelent	127	II	I
Pala d'oro	55	I	I
Paleographicus feliratok az olasz domitillai temető kövein	225	I	II
Pálha, (pendentif, Zurichel)	38	I	I
Páli (szent) biblia a IX. századból, mely Rómában sz. Pál egyházában őriztetett, s a basilika leégése után a sz. calixtusi egyházba jutott	197	I	II
Pallas tudós, a hunnok művének tulajdonítja a kurganok sírhalmán levő szobrokat	102	II	II
Pallas szoborka; Ráth György Bécsben kiállított gyűjteményéből	54	II	II
Pallavicini gróf a bécsi kiállításon két chinai harezos felszerelését állította ki	257	II	II
„Pallium“; a hellenektől átszármazott öltöny, melyet φαλλος-nak neveztek	169	I	II
Pallium bősége felsőbb rangu byzanti személyeknél, Constantin után is megmaradt	217	I	II
Pálmafát is használtak az egyiptomiak az év jelzésére	33	II	II
Pálma-ág már az antik-világban győzelmet jelentett. Horác: Palmaque nobilis, — terrarum Dominos evchit ad Deos	116	II	I
Palmer: »An introduction to early christian symbolism. Lond. 1859.« című művében a calixtusi A 3 cubiculum 3-dik festmény-jelenetét különösen kiemeli és leírja	98	II	I
Palstabokat, a ki nem lyukasztott celt javításának tekinthetni	13	II	II
Paludamentum-nak nevezték a római katonák öltönyét	169	I	II
Palumbus sine felle-t olvasunk a calixtusi temető azon sírjátán, melyen két olajágot esőrében tartó galamb Beneria-nak és Sabbatia-nak van nevezve	160	II	I
Pamphilus martyr, Antonius börtöntársa segélyével átnézte a vaticáni bibliát	151	II	
Pan alakjában is ábrázolták az ó-keresztények a sántát	115	II	I
Pannonhalmi casula elkészült, hogy a királyi palástnak, mely eredetileg szintén casula volt, mintául szolgáljon, az utóbbinak kelméjére tehát átrajzolták az előbbi rajzát	97	II	II
Pannonhalmi casulán a feliratok ide s tova már nem olvashatók	91	II	II

	lap	köt.	rész		lap	köt.	rész
Pannonia (rég) martyrjairól	155	II	I	Paróka ; <i>Egyiptomban</i> találták fel; a <i>Londoni</i> « <i>Britisch</i> Museum»-ban látható selyemből készített <i>egyptomi</i> paróka.	180	I	II
Panselinus kéziratát az athosi hegy egyik kolostorában találták. Közzétette <i>Didron</i> , kiadatta <i>Lajos</i> bajor király is <i>Schaefer</i> által	300	I	II	Parókát a <i>byzantiak</i> nem viseltek; különben keletről származott és <i>Augustus</i> császár óta <i>Rómában</i> használatban volt.	180	I	II
Panselinus festésznék tulajdonítják a görög hagyományok az <i>Athoshegyi</i> festészkönyv technikai részének szerkesztését. (Élt a XVI. században.)	89	II	I	Partecipazio Orso , a szent <i>Márk</i> templom építését tovább folytatja.	53	I	I
Pantocsek orvos-tanár hazánk fia, a római diatretumhoz hasonló diatretákat készített s a párisi 1867-ki kiállításon kitétette	311	I	II	Parteniust és Calocerust <i>Anatolia</i> , <i>Emilianus</i> consul (249) leánya megbízta, hogy vagyona jövedelmeit jámbor adakozásokra fordítsák.	66	II	I
Panvinus idejében (1568) <i>Rossi</i> szerint coemeteriamokat nem ismerték	27	II	I	Parthenon szobrászati műveiben az eszményi tartalom elválhatatlanul forr össze a legnagyobb szabadság által feltételezett idomban való naturalizmussal. (<i>Schnaase</i>).	295	I	II
Panvinus : »De ritu sepeliendi mortuos apud veteres christianos et de eorum coemeteriis« című munkája megjelent 1568-ban <i>Kölnben</i>	27	II	I	Parthenoni műveken az alakzás nemesül, hanem egyéni jellemet még sem ölt.	144	II	I
Paolino (szent) nolai püspök szent <i>Felix</i> sirjának tiszteletéről	38	II	I	Parthenius (szent) a <i>calixtusi</i> temető harmadik areájában volt eltemetve.	60	II	I
Pápák lajstroma valószínűleg <i>Róma</i> város praefectusának könyveibe is bejegyeztetett	65	II	I	Parthenope , <i>Leukosia</i> és <i>Ligea</i> syrénekről tesz említést <i>Sophokles</i> , kik félig szüzek, félig madarak voltak és magas szirten laktak, melyről a tengerbe zuhantak	7	II	I
Pápák cryptájának restaurációja a calixtusi temetőben	71	II	I	„ Passio Domini “. <i>Victima mactatur qua nostra ruina levatur</i> . — Ábrázolás és felirat a <i>klosterneuburgi</i> oltárrakványon.	115	I	II
Pápák sir- és dicseratai a IV., V. és VI. században latin nyelvűek	74	II	I	Pascal pápa 1106-ban szentelte föl a <i>dijoni</i> újabb templomot.	236	I	I
Pápák temetkezési kora szent <i>Luciuson</i> kezdődik, s I. <i>Gyulág</i> megy	25	II	I	Pastorale , <i>Rembrandt</i> rajza.	248	II	II
Pápák pecsétjei igazolják, hogy <i>Rómában</i> sz. <i>Péter</i> arczképének eredeti felfogás szerinti ábrázolásához korábban tértek vissza, mint másutt	140	II	I	Pásztor-esoport a <i>pécsi</i> domborműveken.	223	I	II
Papebrochius szerint a XII. század előtt a tudósok leonini verset nem csináltak. (Ad 19 Maji comment. in vit. S. Prudent. n. 7.)	260	I	II	Pásztorok a <i>sarkophagokon</i> „ <i>exomis</i> “-ban ábrázoltaknak, valamint <i>Jób</i> is.	170	I	II
Papnö ; szobormű, <i>Ráth György</i> <i>Bécsben</i> kiállított gyűjteményéből	55	II	II	Pásztorok tisztelgése.	237	II	II
Papnö . Egyike <i>Pulszky Ferencz</i> <i>Bécsben</i> kiállított szobrainak	46	II	II	Patera (áldozati tál). Találtak egyet <i>Egyeden</i> . Veszprém megye a múzeumnak ajándékozta.	35	II	II
Parabola , vagy képletes beszéd	108	I	II	Patriarchák levéltárában, <i>Eitelberger</i> , számos miniatúr-codexet látott.	344	I	II
Paractonium , azon négy fehér festék egyike, melyekről <i>Plinius</i> tesz említést, szerinte iszappal sűrített tengeri tajtékna tartották, s <i>Kreta</i> szigetén készítették	88	II	I	Patriciusi diszbot van <i>Géza</i> kezében a magyar korona abroncon, végén kettős kereszttel.	330	I	II
Paradiesomi négy folyó a mosaik-képeken (<i>Euphrates</i> , <i>Tigris</i> , <i>Nilus</i> , <i>Phison</i>). (Mosaik)	319	I	II	Paulinus (nolai) szavai <i>Delphinushoz</i> : meminimus te non solum patrem sed et <i>Petrum</i> nobis factum esse, quia tu misisti hamum ad me de profundo et amaris huius saeculi fluctibus extrahendum, ut captura salutis efficerer et cui vivebam naturae morerer, ut cui mortuus eram, viverem Domino.	94	II	I
Paragaudis (disz-szalag), mely a wysehradi codex egyik rajzán (<i>Mária</i> üdvözlése) a b. szüz öltönyén látható	347	I	II	Paulinus az X betű alatt a keresztet elismerendőnek mondja.	147	II	I
Paralyticus ábrázolása következik a keresztelési jelenet után a <i>calixtusi</i> sírkamrák egyikének festvényeiben, — midőn a paralytikus az ágyát hordja.	95	II	II	Paulus de Paolo írja, hogy <i>Erzsébet</i> és <i>Mária</i> királynék társaságában, midőn 1383-ban <i>Dalmátiába</i> utaztak, velük volt a <i>pécsi</i> bíbornok-püspök is.	270	I	II
Paralyticus . <i>Marchi atya</i> szerint, jelenti a bűnbánat és keresztelés után beálló bűnbocsánatot.	95	II	I	Paur Iván tulajdona azon nyolczosztályos elefántcsont táblácska, melyen nyolcz bibliai jelenet van ábrázolva.	174	II	II
Pardessus „ <i>Loi Salique</i> “ című ítészeti könyvének egyik <i>saliai</i> törvényezikke.	218	I	II	Pausanias szerint (IX. 34. 2) <i>Pythodorus Heraja</i> Koroneában <i>Syréneket</i> tartott tenyerén.	8	II	I
Párhuzam , az antik és középkori építészet közt, <i>Teriertől</i>	274	I	II	Pausanias leírja <i>Hermes Kriophoros</i> templomait és szobrai <i>Messeneben</i> és <i>Tanagrában</i>	191	II	I
Párhuzam a <i>pécsi</i> relief-táblák ó- és újszövetségi előadásai között.	135	I	II	Pausanias leírása után <i>Jupiter</i> trónszékét <i>Quatermère de Quincy</i> restaurálta.	252	I	II
„ Paripa “ (<i>παριπαια</i>) <i>byzanti</i> eredetű szó	190	I	II				
Páris-t , vagy <i>Dioscurt</i> ábrázoló bronce-szobor; a <i>bécsi</i> kiállításon.	50	II	II				
Páris-fő ; vésmű, jellemezve <i>phrygiai</i> sipkával, kiállította <i>Bécsben</i> <i>Pulszky Ferencz</i>	71	II	II				

Páva jelentőségéről a keresztény typológiában, szent lap köt. rész <i>Ágoston</i> és szent Antal nevezetes nyilatkozatokat tettek	157	II	I	<i>francia</i> közoktatási miniszterium tört. bizottsága lap köt. rész a szent Savini falképeket kiadta	141	I	II
Páva; az első keresztények a hallhatatlanság jelké- pének tekintették.	107	I	II	Peithonak, a rábeszélés-jelképének is tartották a ré- giek a syréneket, tekintettel <i>Herára</i> , a házasság- kötőre	8	II	I
Páva (négy) látható a <i>pécsi</i> sírkamra dongaboltján.	157	II	I	Peleus, haját a víztől megtisztítva. <i>Sardmü</i>	238	II	II
Páváról és phoenixről <i>Weingaertner</i> ír	157	II	I	Pelikán, <i>Heider</i> szerint, a Megváltó áldozat-halálát jelképezi	17	II	I
Pax-nak nevezetik az egy-táblás reliquarium.	312	I	II	Pendeloque, <i>Báthory Gábor</i> érme zománcozva. <i>Kornis</i> <i>Béla</i> gr. tulajdona	225	II	II
Peccatorok-nak nevezik magukat a caemeteriumok feliratain a papok és püspökök.	49	II	I	Pendeloque, sz. <i>György</i> a sárkánynyal; zománcozva	225	II	II
Pécsi éjszaki lépcsőház domborművei.	253	I	II	Pendeloque, arany. <i>Mikó Imre</i> gróf tulajdona	225	II	II
Pécsi székes-egyház alapkö-letétele valószínűleg a XII. század utolsó negyedében történt.	4	I	I	Pentimenti (mű szó, javítást jelent), melylyel a legje- lesebb mester-művekben is találkozunk	281	I	II
Pécsi déli dombormű alsó táblája alakcsoportjainak magyarázata.	368	I	II	Pentingeri tábla a VI. századból. <i>Bergier</i> 392-re he- lyezi keletkezési idejét, h betűnk alakja látható rajta	259	I	II
Pécsi első székes-egyház, <i>Koller</i> szerint, 1064-ben tűz- által hamvadt el.	31	I	I	Penz Gergely német művész, ki az olaszokhoz hajlott	230	II	II
Pécsi dombormű-alakok ruháinak alakja- és diszke- reteléséről.	236	I	I	Preaphaeliták, így nevezték <i>Angliában</i> a nazaraenuso- kat, kik a művészet fejlődésének megakasztására tettek kísérletet	274	I	II
Pécsi domborművek előmintáját csakis <i>Franciaor- szágból</i> lehet származtatnunk.	231	I	II	Perchtold, aquileai patriarcha révén jutott a Gertrud- codex Cividaleba	344	I	II
Pécsi oltár előadása hihetőleg a dogmának legfensé- gesebb köréből volt véve, s inkább a rakványt dí- szítette.	267	I	II	„Percussió Egypti.“ Sanguine plebs postes munit ne- cat angelus hostes. — Ábrázolás és felirat a <i>klos- terneuburgi</i> oltárrakványon	115	I	II
Pécsi sírkövekhez számítható még az oltár antipen- dium maradványa is.	372	I	II	Perényi püspök egykori keresztje, mely előbb <i>Páz- mány</i> bibornok tulajdona volt, mint a <i>esztergomi</i> kincstár tulajdona, <i>Bécsben</i> kiállított	224	II	II
Pécsi székesegyház keleti homlokzatának leírása, mely a <i>Koller</i> által jelzettől különbözik.	18	I	I	Perez Ludovicus (II. <i>Fülöp</i> spanyol király minisztere.) Medailon-kép	213	I	II
Pécsi al-templom leírása.	8	I	I	Perin de Vaga tanítványa a mantuai Venusti	209	II	II
Pécsi al-templom, a középkor legnagyobb al-templo- mai közé számítandó.	9	I	I	Perones (ikráig futó lábbeli)	178	I	II
Pécsi székesegyház, fenmaradt román épületeinek te- kintendő.	3	I	I	Perquand, a syréneket, a kimerítő és megölő szélesend- del azonosítja	7	II	I
Pécsi székesegyház kapu- és fő-kapujának alapterve- zete és fejlődése	20 I.	21	I	Perret Lajos volt azon <i>franciák</i> egyike, kik a <i>római</i> caemeteriumokkal foglalkoztak	29	II	I
Pécsi székesegyház nyugati homlokzatának leírása	20	I	I	Perret, <i>Calixtus</i> pápa érmen látható arczképéről ma- gyarázatot irt	122	II	I
Pécsi székesegyház éjszaki homlokzatának leírása	20	I	I	Persa és keletindiai mű, számos esetben találtatott ha- zánkban, de mind rendesen <i>Bécsbe</i> vándorolt	109	II	II
Pécsi felső-templom leírása	13	14	I	Persa szekrény a <i>bécsi</i> világkiállításon	260	II	II
Pécsi szabadalmak elsorolása	2	I	I	Persa sziklák domborművei igazolják, hogy a <i>perzsák</i> bő és szűk nadrágot is viseltek	220	I	II
Pécsi cubiculum falfestvényei	123	II	I	Persephone játszótársai voltak, a <i>mythos</i> szerint a syrén- nek	7	II	I
Pécsi domborművekben új aera kezdetét szemléljük, melyeken úgy az antik, mint a <i>byzanti</i> befolyás megszűnt	358	I	II	Pertz; „Monumenta Merovingorum historica“ című művében a császár ölében levő arany tarsa felira- tát így rakja össze: „Hic Carolus rex magnus“	198	I	II
Pécsi földalatti kamra	781	I	I	Petheő József, néhai <i>pécsi</i> kanonok	1	II	I
Pécsi székesegyház nagyobb restaurációja 1827-ben, <i>Szepessy</i> püspök alatt fejeztetett be	1	II	I	Péter apostol pünködsi szónoklatában főképp a régi jóslatok teljesedésére fekteti a súlyt	109	I	II
Pécsi székesegyház 1701-ben kezdték restaurálni, mi- hez a vármegye is segédkezet nyújtott	3	II	I	Péter és Pál apostolok egyéni vonásu képeivel elég korán találkozunk, valamint a b. szűz alak- jával is	108	I	II
Pécsi székesegyház felső templomában, a mellék- hajó felé fordított oszlopfőn különféle alakok lát- hatók	16	I	I	Péter albaíoi püspök okmánya a <i>cluny-i</i> szabadalom- ról, mely a katonákat a garázdálkodástól eltiltja	147	I	II
Pécsi egyházi birtok felosztása	3	II	I	Péter apost. ismert ülő szobra bronzba van öntve, me- lyet valószínűleg az V. század valamelyik császára ajándékozott sz. <i>Péter</i> templomának (<i>Schnaase</i>)	303	I	II
Pécsi altemplom származtatása és arányai	68	I	I	Péter (szent) vaticáni trónjának leírása. <i>Rossi</i> : „La catedra di s. Pietro nel Vaticano“ című czikkét a			
Péczölön négy év előtt, a nyugaton oly ritka égi mise látható volt. Szét hordták. <i>Rómer</i> lemásoltatta	266	I	II				
Peigné-Delacourt »Recherches sur le lieu de la bataille d'Attila« című művében vedret találunk másolva mely a nevezetes vörösfenyő osztropataki vederhez hasonlít	117	II	II				
„Peintures de l'église de St. Savin Dptm. de la Vienne. Texte par Merimée. Dessins par M. Gerard-Seguin lito- graphiés en couleur par M. Engelmann“ cím alatt a							

„Bulletino di archeologia“ című folyóiratban közlé	lap	köt.	rész	Phidias a szobrászatban föltalálta és megállapította	lap	köt.	rész
tette, s abban e trónról értekezik	250	I	II	<i>Jupiter és Pallas</i> typusait	44	II	II
Péter apostol ereklyéi, a <i>calixtusi</i> temetőből fél olasz				Philoe szigetén <i>Rosellini</i> egy templomban képet talált,			
mérföldnyi távolságra eső <i>katakombában</i> rejtettek el	64	II	I	melyen a termékenyítő <i>Isis</i> istennő vizet önt kan-			
Péter és Pál apostolok honfitársai a két apostol erek-				csóból növényekre	32	II	II
lyéit a <i>rómaiaktól</i> követelték	64	II	I	Philocalas kis krónikája, a pápák életírásának csirája	25	II	I
Péter király sirjának tartották a <i>pécsi</i> , déli lépcsőhá-				Philocalus <i>Furius Dionisius</i> Róma számára 336-tól „al-			
zat, de már Koller feltűnteti e nézet helytelen				manaco cristiano“-t irt, melybe a consulok, és			
voltát	12	I	I	császárok nevei fel voltak jegyezve.	25	II	I
Péter király temetőhelye	3	I	I	„Philologasok“, vagyis oly könyvek, melyekbe a sz.			
Péter apostolnak volt szentelve, Koller szerint, a <i>pécsi</i>				írás helyeivel kapcsolatba hozott állatokat rajzoltak	126	I	II
első sz. <i>Istrán</i> által emelt székesegyház	2	I	I	Philopatros című párbeszéd, melyet <i>Lucianus</i> mű-			
Péter apostol fogságának ábrázolása a <i>Junius Bassus</i>				vének tartanak, <i>Páll</i> <i>αμφαλατias</i> -nak, azaz kopasz-			
koporsóján	115	II	I	homlokának nevezi	139	II	I
Péter (szent) templomának »della madre di pieta«				„Philosophumeni“ című könyben <i>Calixtus</i> -ról nem a			
nevű kápolnájába van jelenleg <i>Anicius Probus</i> ko-				leghízelgőbb dolgokat olvassuk.	63	II	I
porsója elhelyezve	117	II	I	Philostratos, <i>tyanai Apollonius</i> életírásának egyik he-			
„Petrus“ szó, a sziklát megütő <i>Mózes</i> feje fölött a				lyén, a képzelő tehetség által teremtett ábrázolá-			
coemeteriumok festvényein nem egyszer fordul elő	93	II	I	soknak ad előnyt <i>Apolloniussal</i> szemben.	292	I	II
Péter (szent) basilikájának alapzatában találták a <i>late-</i>				Philostratos (III. száz. író) állítja, hogy az <i>occedn</i> mel-			
<i>ráni</i> sarcophagot; jelenleg a <i>Laterán</i> keresztény				lett lakó barbarok felmelegedett érzelmekre teri-			
muzeumában van felállítva	105	106	II	tették festékeiket, melyek kökeménységüvé váltak	329	I	I
Péter és Pál apostol teste az <i>appiai</i> országot szom-				Phoeniciaiak a kígyót jöltező lénynek tekintették . .	110	II	I
szédságában volt elrejtve	22	II	I	Phoeniciaiak az <i>egyptomiak</i> három <i>Hermes</i> istenét át-			
Péter apostolon kezdődik a pápák névsora	25	II	I	vették, sőt a neve is megmaradt	29	II	II
Péter (szent) sírját a <i>cornéliai</i> ut mellett <i>Bosio</i> fe-				Phoenix és oroszlán, <i>Heider</i> szerint, a feltámadás ty-			
dezte föl	32	II	I	pologiai képe	17	II	I
Péter apostol arcképe <i>Politori</i> szerint így ábrázolta-				Phorkas leányai, <i>Sophokles Odysseusa</i> szerint a syrenek			
tott: szakála és hajazata kurta, hanem sűrű és gön-				kik az alvilág dalaikat éneklék	7	II	I
dör, arca kissé kerekded és némileg durva	136	II	I	Phrygiai cipő, a fél lábfejig ért	171	I	II
Péter (szent) tiarája és <i>Aaron</i> nationaleja, melyben a				Phrygiai sapka, melyet a <i>relenczei</i> doge diszviseléssel			
régi és mai papság összefoglaltatik. (<i>Didron: La</i>				elfogadott, s ujabbban a demokratia jelvényeül szol-			
<i>divine liturgie</i>)	265	I	II	gál	171	I	II
Péter és Pál apostolok arckép- emlékei <i>Rómán</i> kívül,				Phrygiai öltözetben látjuk a három keleti bölcset			
a III. századtól alig léteznek	136	II	I	diszteni <i>Theodora</i> császárnő köpenyén	218	I	II
Péter és Pál apostolok egyesített arcképe látható				Phrygiai sipka használata régebb a IX. századnál;			
egy bronce lemezen, mely az eddig ismertek legre-				mert az sok katakomba falképein előfordul	179	I	I
gibb példánya	137	II	I	„Phtisis“ szó (aszkörség) <i>φθίσις</i> gör. szóból származik	7	II	I
Péter és Pál apostolok typusai a IV. században még				<i>Piano</i> (emelet); a régi coemeteriumokban	37	II	I
nem voltak oly határozottan megállapítva mint				<i>Picardi</i> építészeti iskola <i>Viollet le Duc</i> szerint	156	I	II
későbbben	139	II	I	<i>Pico Ottavio da Borgo S. Sepolero</i> ügyvéd <i>Bosio</i> köny-			
Péter és Pál apostolok	136	II	I	vénél összehasonlította a másolatokat az eredetivel	30	II	I
Péter és Pál apostolokat szakállalanul a XIII. száza-				<i>Pieschmann Richard</i> értekezése: » <i>Hermes</i> trismegistos			
dig adták elő	140	II	I	nach <i>egypt. griech. u. orientalischen Ueberlieferun-</i>			
Péter és Pál apostolok arcképeit tekintve el kell is-				gen«	29	II	II
mernünk, hogy azok között kevés van, mely az				<i>Pietro</i> (St.) in <i>Castello</i> nevű templomtól 1807-ben a			
arcképezés második fokára helyezhető, vagyis az				patriarchatust elvették és <i>Márk</i> templomára ru-			
elvonó, tipizáló arcképezés körébe	145	II	I	házták	55	I	I
Petreosa, (falu) <i>Oláhországban</i> , hol a híres góth arany				<i>Pigmenio</i> (szent) képét <i>Bosio</i> a <i>Janiculus</i> cryptáiban			
kincseket találták	104	II	II	fedezte föl	31	II	I
Petreosi kincs nagy arany tálában női alak ül, mely				<i>Pilasterek</i> canelirozása a <i>burgundi</i> építész iskola mű-			
ölében szintén csészét tart, mint déli <i>Oroszország</i>				veiben	156	I	II
sírszobrai	102	II	II	<i>Pilátus</i> kezét <i>mossa</i> . (Et fera plebs ausa dampnare			
Petreosi arany kincs részletes leírása <i>Bock</i> után . . .	105	II	II	<i>Ihesum sine causa</i>). <i>Heinecke</i> -féle szegények bibliája	123	I	II
Petschnig János leírta a <i>Mária-Czelli</i> templom törté-				<i>Piper</i> „ <i>Daemonen als Bild des Teufels</i> “ című mun-			
ténetét	177	II	II	kája.	115	II	
Petschnig egy értekezésében <i>Nagy Lajos</i> király állító-				<i>Piper: Eine persönliche Darstellung des Teufels</i> <i>war dem</i>			
lagos ruhájának rajzairól szól	179	II	II	<i>christlichen Alterthum fremd: er war nicht anders,</i>			
Phantastikai lényeket először nem a középkor, hanem				<i>als symbolisch durch die Schlange abgebildet</i> . . .	115	II	I
az antik művészet teremtett	277	I	II	<i>Piper</i> leírása: <i>Bassus</i> koporsója két rövid oldalának			
Pharokantharák (lámpák) láthatók a » <i>Successa vivas</i> «				az évszakokat előadó domborműveiről.	116	II	I
feliratu érmen	71	II	I				

Piper egy caemeteriumbeli falképet idéz, melyen az apostolok galambok alakjában vannak ábrázolva.	118	II	I	Plató a syréneket, a spherák harmoniájával hozza összeköttetésbe.	7	II	I
Piper: Eine der aettesten Personificationen der Paradiesflüsse findet sich in einer Handschrift der Benedictio fontis, in der Bibliothek der <i>Minerva</i> zu Rom.	118	II	I	Platner, Bunsen, Gerhard és Rüstell »Beschreib. der St. Rom« című művében <i>Péter</i> ülő szobrának verses feliratát közli.	303	I	II
Piper a syrénéről.	10	II	I	Platonie, így nevezi az olasz a márvány-táblákkal kifaragott régi sirkamrákat.	36	II	I
Piper: »Mythol. der christl. Kunst«. című művében mondja: Einer der aettesten und beliebtesten Gegenstände der christl. Kunst war der gute Hirte.	100	II	I	Plinius dieséri az <i>etruriak</i> azon szokását, hogy a halottat lemintázták.	287	I	II
Piper: »Vor Allen ist <i>Orpheus</i> als ein <i>Typpus Christi</i> aufgenommen worden«.	102	II	I	Plinius kifejezőmódja, melylyel <i>Varro</i> életírásaihoz csatolt arcképeiről szól, — a legnagyobb ritkaságok közé tartozik. (<i>Schnaase</i>).	341	I	II
Pipo Scolari, <i>Zsigmond</i> király kedvence, <i>temesi</i> főispán volt, és <i>Olaszhonból</i> meghívta <i>Masolino</i> festészt, ki 1427. előtt nálunk tartózkodott.	163	II	II	Plinius a zománcz-művészetről nem szólván, hihető, hogy a <i>helleneknél</i> a <i>Lagidok,</i> a <i>rómaiaknál</i> a császárok alatt megszűnt e művészet.	329	I	II
Piscina.	58	I	I	Plinius a classica kor fresco festészetéről azt állítja, hogy a kép nem nyerheti el a kellő fényt, ha nincsen alatta három homokvakolat és két márvány-stucco-réteg.	86	II	I
Pitra bibornok szerint, valamint a galamb társaságban repül, hogy a ragadozó madár egyenkint el ne rabolhassa, úgy a szüzeknek és hiveknek együtt kell lenniök, hogy az ördög egyenkint el ne vihesse.	160	II	I	Plinius négyféle fehér festéket említ: melinum, cerusa, az <i>eretrái</i> krétát és a <i>paraetoriumot</i>	88	II	I
Pitra bibornok fedezte föl a híres autuni epigrammát, mely oly régi zamatú, hogy <i>Irenaeus görög-galicai</i> iskolája viszhangjának lehet tartani.	96	II	I	Plinius kiemeli, hogy korábban az írók mellképeikkel kedvelték díszíteni a könyvtárakat.	3	II	II
Pitra: »Veterum gnosticorum physiologus« a <i>syrénéről.</i>	10	II	I	Plinius értesítése szerint a <i>furnesi</i> bika szobor-csoportozatát <i>Assinius Pollio</i> hozta Rómába.	52	II	II
Pitra bibornok mentette meg <i>Albercius</i> mondatát a feledékenységűtől.	96	II	I	Pliniusnak Traján császárhoz intézett leveléből kiderül, hogy a törvény tilalma, a keresztényeket illetőleg, a temetőkre nem vonatkozott.	44	II	I
Pitra, <i>solesmesi</i> benezés szerzetes, »Spicilegium« című folyóiratában gyakran foglalkozik jelképes tárgyakkal.	112	I	II	Plinthon.	22	I	I
Pitra tette közzé először <i>Melito sardesi</i> püspök »Clariss«-át.	111	I	II	Plumenthal Antal, <i>klagenfurti</i> festész, 1895-ban kötelezte magát a <i>gurki</i> dom apsisainak kifestésére.	65	I	I
Pius (IX.) pápa először havi segédelmet utalványozott a <i>Practextatus</i> -féle caemeterium kitisztítására.	40	II	I	Plutarch mondja, hogy <i>Nagy Sándor</i> teste középszerű magas volt, s hogy szemében, erőlyes tüze daczára, mégis jó akarat, jó szándék nyilatkozott.	63	II	II
Pius (IX.) pápa szent régészeti bizottmányt állított fel, mely a római ásátások igazgatását 1851. november havában kezdte meg.	40	II	I	Pluviale a XIII. századból, melyről <i>Heider a bécsi</i> évk. IV. k. ily cím alatt ír: Liturgische Gewander aus dem Stifte St. Blasien im Schwarzwalde, derm allen aufbewahrt im Stifte St. Paul in Kärnthen.	285	I	II
Planudes életiratóban <i>Aesopus</i> alakja leírásával találkozunk. (<i>Visconti Iconog. grecque</i>).	282	I	II	Plutenssal és loricá-val (rácszat), a pogányok is gyakran körülvették siremlékeiket.	72	II	I
Plancher: »Histoire generale et partic. du Bourgogne«. <i>Dijon,</i> 1839.	25	I	I	Pogánykor.	116	II	II
Plancher a római rőföt 1.5 <i>francia</i> lábban állapítja meg.	32	I	I	Pogányvilág is használta a keresztet, leginkább friesdiszként.	147	II	I
Plancher mérték-adatai, a <i>dijoni</i> sark-tornyokat illetőleg.	29	I	I	Pohár, vagy <i>csésze</i> (a <i>martyrok</i> vérmaradványaival) felső része letörvén csak az alja, annak képével és köriratával maradt fenn.	119	II	I
Plancher, a <i>dijoni</i> egyház tornyainak építtetését <i>Vilmos</i> apátnak tulajdonítja; de a <i>rotunda</i> építését nem.	29	I	I	Poitiers-i régészgyűlés 1843-ban, melyen a <i>syrén</i> jelképi jelentőségére vonatkozólag hoztak határozatot	12	II	I
Plancher gáncsot keres a <i>dijoni</i> névtelen szerzetes krónikájában, midőn az a <i>dijoni</i> egyházat T betű alakjában építtetnek állítja.	28	I	I	Poitou, Saintongi, Normandia épületein a <i>XII.</i> században jó stílus oszlop-fők, diszes frieszek és disztekerczek voltak láthatók	159	I	II
Plancher a dijoni keleti kápolnák tornyát, egy harmaddal, későbbben véli emeltetni.	50	I	I	Pokol. (Sic affliguntur penis qui prava sequuntur.) <i>Heinecke</i> -féle szegények bibliája	125	I	I
Plancher rajza a <i>dijoni</i> egyházzól.	50	I	I	Policamus (szent) képe a <i>calixtus</i> i temető első <i>area</i> -jában byzanti merevséget árul el.	52	II	I
Plaga vagy <i>parala,</i> mely aranyos galléralakban a nyakat és miseruha kivágását elfödi.	204	I	II	Polidori egy <i>Milanóban</i> megjelent könyvében (<i>Delle imagini de ss. Pietro et Paolo</i>) azon kérdésről értekezik, vajon <i>Péter</i> és <i>Pál</i> apostoloknak az ó-keresztényvilágban használt képtypusai igazak-e vagy csak megegyezésen alapulók	136	II	I
Plato a rythmust a »mozdulat compositiójaként« (τῆ τῆς κινήσεως τῆς ἐξ ὁμοειδούς ὁμοειδίας) értelmezi. (<i>Oeverbeck</i>).	363	I	II				
Plato mythosa szerint a <i>syréneket</i> (a középkorban is) az égi testek zenészetű mozgalmának közvetítőjeként tekintették.	12	II	I				

Polidori , a régi arcképek vizsgálója szerint, <i>Pál</i> apos- tol rendszerint így ábrázoltatott: felső koponyája kopasz, szakálla hosszas és szétálló, arcza nem ke- rekded, hanem finom vonásu 136 II I	Pötschnig , a villachi templom fa-székeinek másolója. lap köt. rész »Mitth.« 1864 évf.; a székek 1464-ben készültek . . 235 I II
Polygon , vagy kerek alaku koronára vonatkozólag lásd <i>Hefner</i> : »Trachten d. christl. Mittelalters« cz. munkáját 183 I II	Pozsonyi Sándor a <i>bécsi</i> világkiállításon igen nevezetes antik-gemmákat állított ki 72 II II
Pollajuló Antal és Betto műhelyéből került ki <i>Mátyás</i> király megrendelésére (1450 után) az <i>esztergomi</i> metropolisanak legjelesebb ereklyetartója 217 II II	Pozsonyi Sándor vállalta el a <i>bécsi</i> világkiállításon a kézrajzok réz- és fametszetek rendezését 5 II II
Pollajuolo született, <i>Vasari</i> szerint, 1426-ban <i>Florenz</i> - ben és meghalt 1498-ban 218 II II	Pozsonyi káptalan előtt folytatott pör azon kincsek érdekében, melyeket <i>Báthori István</i> nádor a mene- külő <i>pécsi</i> kanonoktól elvett 6 I I
Pollajuolonak san <i>Giovanoban</i> látható ereklye-tartói, <i>Vasari</i> szerint, oly pompásan vannak tűzben szí- nezve, hogy azokat alig lehetett volna ecsettel job- ban festeni 218 II II	Pozsonyi székes-egyház <i>Anna-kápolnájának</i> tympá- numán a szt. háromság van ábrázolva s a festvény még a középkorból származik 113 II I
Polione (szent) képét <i>Bosio</i> a <i>Janiculus</i> cryptáiban fe- dezte föl 31 II I	Pozsonyi székes-káptalan birtokában levő kehelynek leírása, mely a <i>bécsi</i> kiállításon kitétetett 186 II II
Pólya , (a czimer-paizson) legrégebben <i>Imre</i> király egyik 1202. kelt okmányainak pecsétjén fordul elő 129 II II	Prammer könyve <i>Kölnben</i> 1599-ben jelent meg 230 II II
Pólyák heraldikai értelme már XV. században elve- szett 130 II II	Praxiteles a szobrászatban megállapította <i>Venus</i> ty- pusát 44 II II
Polyandron -nak nevezték a <i>római</i> caemeteriumokban azon helyet, hova egy sírvájásba, több holttestet temették el 37 II I	Pray György »Specimen Hierarchiae Hungaricae« cz. műve szerint, <i>Dömötör</i> 1304-ben volt <i>pécsi</i> püs- pök 268 I II
Polyklet canon-ját emlegetik a görögöknél, bár hihető, hogy minden szobornemnek megvonta maga canonja 45 II II	Pray egy 1330-ban kelt okmány pecsétje után 1805-ben közvetette <i>Esztergom</i> városának azon pecsétjét, melyen sz. <i>Adalbert</i> egyházának alakja látható . . 95 I I
Pompa-köpeny (byzanti) mely <i>Justinian</i> koráig arany himzéssel nem birt 218 I II	Prehistoricusok valamint a kőkort, úgy a broncekort is két szakaszra szokták osztani: régire és ujabbra 12 II II
Pompeji mosaik-kép, mely az <i>issusi</i> csatát ábrázolja, s melyen az alakok nadrágot viselnek 220 I II	Preller a syrénekről 8 II I
Pompei falfestményeinek legnagyobb része, még a diszek és egyes alakok is frescoban vannak festve 86 II I	Preller : »Die Regionen der Stadt Rom.« 26 II I
Pompejiben , egy boltban, hét különféle festéket talál- tak, melyeket <i>Chaptal</i> analysált; köztöszert nem talált egyikben sem 87 II I	Priapos rutságának főjellegeként a nagy nemzörést tekintették, mi onnan származott, hogy <i>Juno</i> , a viselős <i>Venus</i> altestét megérintette 284 II I
Pompejiben (a falfestészetnél) a rajzot vörös festék- kel ecsetelték a vakolatra. A <i>Hermeneia</i> erre a sarga okert használja 91 II I	„Principia Typographica“ című 1858-ban megjelent műve <i>Sotheby</i> -nek, melyben a <i>Heinecke</i> óta ismere- retünkre jutott »speculum humanae salvationis«- féle műveket fölkelhetjük 126 I II
Pompeji-i falfestvényeken beégetett festéssel nem találkozunk 86 II I	Priscillai falkép, mely a <i>római</i> földalatti temetők egyik legnevezetesebbje; <i>Rossi</i> által az 1867 <i>párisi</i> kiál- lítás mintakatakombájában lemásoltatott 227 I II
Pomponia Greciná -val ugyanazonosnak tartja <i>Rossi</i> a legrégebb <i>Lucinat</i> 62 II I	Priscilla temetője 303-ban nem esett elközbzás alá, mi- ért is <i>Marcellinus</i> pápát ide helyezték el 69 II I
Pontiano s. temetője 32 II I	Priscilla -temető <i>arcosoliumának</i> keret-diszei igen ha- sonlitanak a <i>pécsi</i> sírkamra hátsó falának keret- diszeihez 78 II I
Pontianus sírfelirata, ki 235-ben volt pápa, elveszett, de, hogy a <i>calixtus</i> cryptában volt letéve, számos régí irat bizonyítja 63 II I	Priscillai temetőben, 1751-ben talált koporsó a három keleti bölcslet oly alakzatban ábrázolja, mint az a <i>pécsi</i> síralagban látható 79 II I
Pontianus pápa, a <i>Maximianus</i> alatt bekövetkezett üldözésközben mondott le a pápaságról; helyére <i>Anterost</i> választották, ki a városi praefecturában a mártýrok actáit kerestette 66 II I	Probus <i>Publius</i> sz. <i>Anasztasia</i> férje, erkölcstelen ember volt 306 I II
Pontianus pápát 235-ben <i>Sardinia</i> szigetére deportálták 66 II I	Processionalis elrendezés az uralkodó a vaticani mezőn talált koporsók egyikének domborművén 309 I II
Pontianus pápa (+ 235) esete arról tanuskodik, hogy némely pápákat csakis az állam-főnök engedelmé- mellett lehetett a <i>calixtus</i> temetőbe elhelyezni . . 65 II I	Privina 92 I II
Ponzetti Jácint följegyzései az 1839-ig fölfedezett caemeteriumokról 29 II I	Priscilla sírját, a <i>salariai</i> ut mellett, <i>Bosio</i> fedezte föl 32 II I
Porcellaine aranyozott csésze a <i>Schlaggenwaldi</i> gyárból 238 II II	Propasmus -nak nevezett zöld festéket festették alá a byzantiak, <i>Dénes</i> szerzetes igazolása szerint . . 88 89 II I
Poseidon ; intaglió-vésmű, melyet <i>Pulsky Ferenc</i> <i>Bécsben</i> kiállított 62 II II	Proklus , <i>konstantinápolyi</i> érsek egy felkiáltásában <i>Pál</i> apostolt kopaszhomlokunak mondja 139 II I
Poto , montecasinói apát (771—778) sz. <i>Benedek</i> tiszte- letére <i>San Germanoban</i> templomot emelt 91 I I	Proserpina , <i>Homernél</i> , az alvilág rettentő istennője . . 7 II I
	Proskinema -k képezik a <i>római</i> coemeteriumokban a kar- czolatok harmadik nemét 49 II I
	Proserpina elragadtatásaként van festve a <i>római</i> kata- kombák falképein a halál 101 II I
	Pretextatus temetője 33 II I
	Proto e Jacinto ss. temetője 33 II I

Provencei, languedoci és rajnai művészek, Byzantból	lap köt. rész	Püspöki gyűrűk a bécsi világkiállítás magyar amateur-	lap köt. rész
érkezett szobrászati művek közülükben levén, nem		osztályában	225 II II
voltak kénytelenek (mint a <i>clunyiak</i>) a festmények-		Pythodorus Heraja Koronachban siréneket tartott te-	
nek plastikaivá tételére.	161 I II	nyerén <i>Pausanias</i> szerint	8 II I
Provencei-i építészeti iskola Mertens szerint	156 I II	Pyramidalis alakra alkalmas a hármas és ötös szám	
Prudentius a X. század első éveiben <i>Quirinus</i> hoz írt		elrendezése. (<i>Laokoon</i> szobra)	390 I II
hymnust tett közzé	156 II I		
Prudentius: Christus purpuream gemmanti textus in			
auro signabat labarum clypeorum insignia <i>CHRIS-</i>			
<i>TUS</i> — <i>SCRIPSERAT</i> ardebat summis <i>CRUX</i>			
addita cristis	147 II I		
Prudentius, Vincentius martyrról mondja, hogy a tej-			
nél fehérebb hét oszlopnak egyike volt (a hét			
martyr közt)	142 II I		
Prudentius verselése <i>Lázár</i> feltámasztásáról	99 II I		
„ <i>Psalterium</i> “ a <i>stuttgarteri</i> kir. könyvtárban, melynek			
egy képe adva van	213 I II		
Psent vagy <i>Senti</i> , az <i>egyptomi</i> pharaok koronája, mely			
két részből áll. A főhöz tapadó sapkaalakú alsó			
<i>Egyptomot</i> , a lopó-tök alakú felső <i>Egyptomot</i> je-			
lenti	34 II II		
Pthah isten, a minden élő lényt magában foglaló és			
tápláló világömb alkotója	107 I II		
Puccio Pétert (<i>orvietoi</i>) tartja <i>Förster</i> elsőnek, ki üde			
alapon készítette el festményeit és egy nap alatt			
fresco-modorban bevégezte	90 II I		
Pudenti család, az apostolok tanítványa volt	32 II I		
Pulszky Ferencz észrevétele szerint a nálunk ta-			
lált és a <i>Schliemann</i> által a régi <i>Trója</i> területén			
ktásott agyagedények közt feltűnő rokonság vehető			
észre.	19 II II		
Pulszky nyilatkozata az <i>ozorai</i> kincsről	124 II II		
Pulszky Polixena két szép mellkeresztje XVI. és			
XVII. századból <i>Bécsben</i> kiállított	224 II II		
Pumphose (széles bugyogó) a XII. század végén a			
frankoknál	209 I II		
Pun háboruk idejében az öltözökre vonatkozó régi			
szokás a rómaiaknál megváltozott. (<i>Cicero Catilina</i>			
ellen tartott második beszéde)	167 I II		
Papienus Maximus , <i>római</i> praefectus és később csá-			
szár, <i>Anteros</i> pápát elítélte, ki 40 nap mulva (236.)			
börtönében elhunyt	66 II I		
Purpurissima , azaz: bibor-kagyló levével áthatott			
kréta, melyről <i>Plinius</i> tesz említést	87 II I		
Purpurissima (melyről <i>Plinius</i> tesz említést,) lehetett ;			
azon rózsafesték, melyet a <i>Titus</i> fürdőiben találtak,			
s melyet <i>Davy</i> analysált	87 II I		
Püspöki süveg leírása, melyet az <i>esztergami</i> érsek ko-			
ronázás alkalmával használ, s mely a <i>bécsi</i> kiállí-			
táson kitétetett	188 II II		
Püspöki pásztorbot leírása, mely a <i>bécsi</i> kiállításon			
kitétetett	188 II II		
Püspöki dísz-szék a katakombákban is használtatott.			
(<i>Rossi</i> „ <i>Roma sotteranea</i> “ I. tábla)	251 I II		
Püspöki páleza rajza, mintája az <i>ausztr. Göttweich</i>			
nevű zárdában őriztetik	206 I II		
Püspöki „ <i>Tau</i> “-nak neveztetik a régi püspöki botok			
teteje	206 I II		
Püspöki mitra ábrája a XVI. századból. <i>Bock</i> leírása.	204 I II		
Püspöki régibb sírkövet a <i>pécsi</i> sz.-egyházban csak			
hármat találunk; de a melyek a <i>magyarországi</i>			
plastika képviselőül tekinthetők	268 I II		
		Q.	
		Quadrata -nak nevezték a régiek a byzanti keresztet .	148 II I
		Quast , midőn <i>Theodorich</i> góth király síremlékét <i>Raven-</i>	
		<i>nában</i> , leírja, a sír ornamentatiójában némi góth	
		sajátságot lát	100 II II
		Quast magyarázata a sz. <i>Páli</i> biblián levő czimképről	197 I II
		Quast: »Deutsches Kunstblatt« 1855-ik évfolyamában	
		a gurki egyházzól	66 I I
		Quatermere de Quincy restaurálta <i>Phidiasnak Jupiter</i>	
		<i>olympiusát</i>	252 I II
		Quattuor coronati -nak <i>Rómában</i> diszes templomot épí-	
		tettek s őket nagy tiszteletben tartották	157 II I
		Quirinus ereklyéit még 378 innen is őrizték <i>Siszekben</i> .	156 II I
		Quirinus sziszeki püspököt és martyrt hazájában	
		temették ugyan el, hanem ereklyéit a barbarok	
		betörése alkalmával <i>Pannoniából Rómába</i> vitték .	155 II I
		Quirinus nevű martyrt kettőt tiszteltek az appiai út	
		melletti temetőben	155 II I
		R.	
		Ra vagy Re isten (az <i>egyptomiaknál</i>) volt a legna-	
		gyobb <i>Toth</i> , a napnak istene	28 II II
		Ra-n-usux király alatt fejeztetett be <i>Ti</i> sirja	25 II II
		Ráczkevei templom falfestvényei alapkészítésénél csepű	
		helyett kecskeszőrt alkalmaztak	90 II I
		Rádó adományozását a pécsi püspökség javára <i>I. András</i>	
		király megerősítette	1 I I
		Radoziezky a mongoloknak tulajdonítja a kurganok	
		sírhalmain látható szoborműveket	102 II II
		Raimund (marseillei) művei	13 II I
		Rajnai építészeti iskola egészen a <i>Chalons sur Marne</i> -ig	
		hódított; tovább nem birt nyugat felé terjesz-	
		kedni	161 I II
		Rajnai , <i>provencei</i> és <i>languedoci</i> művészek, <i>Byzantból</i>	
		érkezett szobrászati művek közülükben levén, nem	
		voltak kénytelenek (mint a <i>clunyiak</i>) festményeik	
		plastikaivá tételére, s ezért műveik nem eredetiek	160. 161 I II
		Rajz , német renaissance-stylü buffet számára. —	
		<i>Mykorszky Viktor</i> rajza	225 II II
		Raphael legszebb madonnáiban <i>Rumohr, Fornarint,</i>	
		<i>Raphael</i> kedvesét látja	296 I II
		Raphael Elimás-ának összehasonlítása a vak <i>Sámsonnal</i>	
		(a pécsi déli domborműben)	370 I II
		» <i>ῥασιμα ἀμ. λια</i> « szót <i>Reiske</i> oly csuklyás ruhának	
		magyarázza, mely egyik felén szőrös volt.	188 I II
		Ráth György semmitőszéki ülnök, a <i>bécsi világkiállí-</i>	
		tásra nevezetes bronce- és agyag gyűjteményt	
		küldött	54 II II

Ravennai befolyásra mutat (a triesti mosaikon) az apostolok közt alkalmazott növénydisz és a stylizált pálmafa előadási módja	325	I	II
Realistikus művész is kénytelen teremteni, épen úgy, mint a tipikai (eszményi)	296	I	II
Recesvinthus góth király nevét olvassuk a Spanyolországban talált arany-koronák egyikén	113	II	II
Refrigerium-féle fohász a római coemeteriumok feliratain	49	II	I
Régészeti kiállításokat az 1867-ik év előtt külön rendeztek. Párisban legnevezetesebb volt az ugynevezett retrospective-kiállítás	1	II	II
Régi ablakok nyoma, s azok felrajza, a pécsi székesegyházban	23	I	I
Régi classicusok fenmaradását azon körülménynek köszönhetjük, hogy a középkorban a régi könyvek kedvelése divatban volt	3	II	II
„Regina Sabae.“ Vulnere dignare regina fidem Salomonis. Ábrázolás és felirat a klosternenburgi oltárakványon	114	I	II
Reiske tudós magyarázatot irt Constantinus porphyrogenitus munkájához, mely a zománczról beszél	174	I	II
Reiske szerint a szerzetesek rendezése előbb történt nyugaton, mint keleten; tehát amott a kámzsás öltönnnyel előbb találkozunk	188	I	II
Reiske állítása szerint a byzantiaknál a kelmék és ruhák a rá himzett állat nevével vették nevezetüket	175	I	II
Reiske jegyzetei a czombruhákról	178	I	II
Reissenberger Lajos: a Kurtea d'Argyischi oláhországi templom füzeményeiről. (Bécsi évk. 1860. évfoly. IV. köt.)	255	I	II
„Relief en creux“, vagyis mélyedésben kimetszett dombormű a pécsi táblán	267	I	II
Reliquiariumok, ezek több mint két domborműves táblából készültek	312	I	II
Rembrandt a jellemzőnek legnagyobb mestere	245	II	II
Rembrandt is utánozta a haláltáncz némely jeleneteit	285	I	II
Rembrandt Tobiás-ának összehasonlítása a vak Sámsonnal (a pécsi domborműben)	370	I	II
Remigius (antissiodorus) a bibliai József két fiának mysticai jelentőségéről nyilatkozik	363	I	II
Renaissance szó magyarázata	201	II	II
Reno volt egy római öltöny-darab neve, melyet a germánok is viseltek	169	I	II
Repülő galamb; szobormű Ráth György Bécsben kiállított gyűjteményéből	56	II	II
Retrospective kiállítás Párisban igen nevezetes volt, s az emberi munkásság történelmét igyekezett előállítani	1	II	II
Reuter Conrád, kaiserheimi apát. 1527	212	II	II
Révay Péter (1608) koronaőr értesítéséből tudjuk, hogy II. Mátyás király V. Pál pápa kívánatára a magyar királyi palástot Bécsben lemásoltatta	96	II	II
Revolver-karabély	234	II	II
„Rex Melchisedech.“ Vinum cum pane presul sacer intulit are. — Ábrázolás és felirat a klosterneuburgi oltárakványon	114	I	II
Rhodiai Apollinus mondja, hogy a syrének, az ő szigetükön a kikötőket elenyésztetik	7	II	I
Ricei szülőjében talált sarcophag igazolja azt, hogy az ostiaui ut melletti oratorium elszigetelt emlék lehetett, mely alatt cryptát építettek	82	II	I
Ricei Paraccizani egy, a XIV. században szokásos gótbetűvel irt feliratot őrizett, mely a Cajus Cestius pyramisán tul létezett oratoriumra vonatkozik	82	II	I
Richárd, Vilmos dijoni apátot, Normandiába hívja meg templomok és zárdák építése czéljából	26	I	I
Ricinus (Wunderbaum) Németország kertjeiben is honos	135	II	I
Ricinus inkább bokor, mint fa; van nagy kézalaku, fűrészfog-bevágásu levele és kalász-sziromu virága, melynek magyából sajtolják az ismeretes olajat	134	II	I
Ricinus communis-sal ugyanazonosították a „gourd“ szót, mely Jónás proféta könyvében fordul elő	134	II	I
Rieh, római régiségek szótára, melyet angolból Chernel fordított Páris 1861.	169	I	II
Richildes lesz hihetőleg egyike azon alakoknak, melyek a sz. páli biblia czimképén láthatók N. Károly körül	198	I	II
Rieter ezredes birtokán (Töszben, Schureicz) van felállítva Agnes (III. András m. kir. neje) sírkövének fedele	180	II	II
Riga Péter „Aurorája“, melynek XII. századból származó 3 példánya a hofenfurti cseh zárdában őrzetik	127	I	II
Rigault régész viszonya Rubenshez	243	II	II
Riggenbach a constancti templ. fa-székeiről a „Mitth.“ 1863. évf. értekezik	235	I	II
Robert, Volpiano ura, atyja volt Cordero apátnak	26	I	I
Róbert Károly, „Kyzdyr“ nevű helységet a pécsi káptalannak ajándékozta	5	I	I
Robert Károlyt a fehérrári államegyházba a „monasterium“ba temették	257	I	II
Robert Károly, bár a bácsi terület érseki jószág volt, elfoglalta és 1338-tól négy éven át lefoglalva tartotta	164	II	II
Rochette Raoul volt az első egyike a francziák közt, kik a római temetőkkel foglalkoztak	29	II	I
„Rochette“, „rok“, „ruha“ és az olasz „roba“ szavak a „ruchum“ szóból származnak, mi megváltoztatott tunicát jelent	175	I	II
Roeth: „Geschichte der Pholosophie“ czimű művéből látjuk, hogy az egyiptomiak az ismeretlen istentől négy nyilatkozatot származtatnak	279	I	II
Röf meghatározása	47	I	I
Róma város kutakombáinak vizsgálata alkalmával XVII. száz. Rossi felkarolta a typologia tanulmányozását	112	I	II
Róma bevétele után, Alarik által (140), a coemeterialis temetkezéseknek nyoma sem volt	47	II	I
„Róma Sotterranea cristiana descr. ed illustrata dal cav. G. B. De Rossi publicata per ordine della santita di N. S. Papa Pio nono.“ Rossi János nagyobb munkája	39	II	I
Rómában a consul, minden év leteltével, az évet jelentő szeget beverte	145	I	II
Rómában a III. század végén és a IV. elején a latin nyelv legyőzte a görögöt	74	II	I
Rómában a VI. században a görög nyelv annyira idegenné vált a clerus előtt, hogy a keleti görög levelek a pápai cancellariát zavarba ejtették	74	II	I
Római-gall-városok közt Toulouse legjobban tartotta meg a municipális elrendezést	157	I	II
Római egyház, az ó-ker. sirokon előforduló pálmagat, egyetemben a vért tartalmazó edénnyel, a bent nyugvó martyrsága bizonyítékának tekinti	116	II	I
Római és külföldi koporsókon Ábrahámnak, mint a Krisztusét előképező áldozata, gyakran előfordul	98	II	I

Római pápák siriratainál két pont tesz figyelmessé: lap köt. rész hogy a feliratok görög nyelvűek és a szerkezet egy- szerű	73	II	I	Rosenberg szerint csakis a nagy Holbein volt képes lap köt. rész művészeti egyéniségét a renaissance szellemével egyesíteni úgy, hogy egyik sem vesztett az egye- sülés által	229	II	II
Római liturgia codexeiben még a IX. században is a <i>katechumenok</i> kikérdezése is e szavakkal kezdődik: minő nyelven kell Jézus urunkat vallani? és az aco- lithus görög nyelven válaszolt	74	II	I	Rosette-nek nevezik a köralakot, ha a körben kerek- vagy rózsaféle alak fordul elő	255	I	II
Római liturgia codexeiben a IX. századon túl a hit- vallás latin betűkkel ugyan, de görög nyelven van följegyezve	74	II	I	Ross: »Wanderungen in Griechenland« című művé- ben említi, hogy obsidián-szálkák egész Görögor- szágban és szigetein fordulnak elő	11	II	II
Római caemeteriumok kamráit az első keresztények a három első században falfestvényekkel szokták diszítani	78	II	I	Rossi: »Le imagini scelte de la B. Virgine« cz. művé- ben a Mária-cultus antikszerű előadásáról szól	225	I	II
Római caemeteriumok, Marchi szerint, két osztályba sorozandók: a járható- és járhatlanokra	37	II	I	Rossi a graffitok nagyobb, vagy csekélyebb sűrűségé- ből, mindig a történeti crypta kisebb vagy nagyobb távolságára vont következtetést	49	II	I
Római castrum csak alacsony fallal birt	93	I	I	Rossi: »Roma sotteranea cristiana« cz. m. I. k. VI. és VII. tábláján négy szent pápát és püspököt másol sz. Cecilia földalatti sírjának eredeti falképei után	187	I	II
Római egyháznál, főleg Olaszországban, a harmadik és negyedik században szokásos volt a keresztelés mindkét neme együttesen: t. i. felöntés és vízbe- buktatás által	95	II	I	Rossi, a coemeteriumokban talált csészék keletkezési korára vonatkozólag Garrucini óvatossággal nyilat- kozik, s csak annyit mond, hogy legnagyobb része a IV. századból származik	120	II	I
Római törvény (a XII. táblán) szerint a városban nem volt szabad temetkezni: »Hominem mortuum in urbe ne sepelito neve urito.«	23	II	I	Rossi Zephrinus és Calixtus pápák rendeletét említi, melyszerint a martýrok vérért tartalmazó csészék misénél használtassanak	121	II	I
Római (kisebb) martyrologium nevezetes	26	II	II	Rossi, a három babyloni ifjak egyikének mását adja; eredetijét koporsó-töredéken találták a Calixtus temetőben; figyelemre méltó találja az alak nya- káról lefüggő golyót	129	II	I
Római világnak és művészetnek hanyatlását jelesen írja le Schnaase »Geschichte d. bild. Künste« című művében	76	II	II	Rossi azt véli, hogy a tengeri szörnyek a legrégebb keresztény előadásokban csak diszként lettek al- kalmazva, de mióta Jónás történetével összekötöt- ték, annak diszkénti alkalmazása eltűnt	134	II	I
Római caemeteriumokban Rossi a Constantin-féle monogrammnak nyomát sem találta	149	II	I	Rossi a calixtus pápai cryptában öt, a tábla mögé el- temetett pápa nevét felírva találta	73	II	I
Rómaiak; a respublica korában a rómaiak még mindig a Hellen előminta után módosították öltönyeiket	166	I	I	Rossi II. Sixtus pápa temetési kamrájára a calixtus temetőben arról ismert rá, hogy annak bejárása fa- lán, kívülről, e pápa nevét többször felírva találta	74	II	I
Rómaiak türelme a vallás dolgában nem mindennapi s ők a meghódított népek nem csekély számu iste- neit magukénak fogadták el	78	II	II	Rossi a syrének két nemét emlegeti: a keletit és a hellenekét	10	II	I
Rómaiak és zsidók az X. alaku keresztet nem használ- ták fölfeszítésre	147	II	I	Rossi Mihály, Rossi János öcsese, a földalatti topog- raphia terén nagy érdemeket szerzett	40	II	I
Romának coemeteriumai	21	II	I	Rossi a graffitok három osztályát különbözteti meg: az írók nevei, a felkiáltások és a martýrokhoz in- tézett fohászok	49	II	I
Románia régészeti kincse (petreosi) csészéttartó alak- jával kapcsot képez az orosz- és spanyolországi góth művek közt	104	II	II	Rossi István, a Lucina temető építésének több egy- másutáni korszakát csaknem mathematicai bizton- sággal mutatja meg	54	II	I
Romanin: »Storica documenta di Venecia«	52	I	I	Rossi, a calixtus temető öt cubiculumát, eredetők ko- rára nézve így osztályozza: A ² , A ³ , A ⁶ , A ³ , A ⁴ . és keletkezésük idejét a III. századra teszi	93	II	I
Rómer Floris, a m. n. muzeum elefántesont-nyergének domborműveit leírta	194	II	II	Rossi, összehasonlítván a calixtus öt cubiculum ugyan- azon tartalmu képeit, ezekből éles következtetést von a kenyér- és halféle vacsorára vonatkozólag	98	II	I
Rómer Floris a járfalvi monstrencziát részletesen leírta	191	II	II	Rossi az ó-keresztény előadásokat négy osztályba so- rozza: jelképes ker. tárgyú kép; 2. classicai tárgyú ker. értelemmel, 3. történelmi és 4. arckép-féle előadás	100	II	I
Rómer Floris a pozsonyi monstrencziát leírta 1855-ben	191	II	II	Rossi nem akarja teljes biztonsággal állítani, hogy a sip a »jó pásztor« kezében a képet mindig későbbi- binek teszi a III. század közepénél	101	II	I
Rómer Floris fedezte fel a győri hires antiphonale	134	II	II	Rossi megnézte a lateráni sarcophagot s e szerint igá- zította ki Morroni képét, melyet fába metszetett	108	II	I
Rómer Floris részletesen írt a budai sírokban talált fibulákról	118	II	II				
Rómer Floris 1863-ban Telepi-vel, négy falusi templo- mott fedezett föl, melyek hajdan teljesen befestett falakkal diszlettek	95	I	I				
Rómer nézete a győri antiphonale címrajzáról	136	II	II				
Rómer Floris, a m. n. muzeum legnevezetesebb fibulá- ját a »Művészeti kalauz«-ban ismertette	15	II	II				
Rómer Floris Szala-Apáti-ban egy füzeményt (Flecht- werk) talált, melyen a médaillon két concentrikus körből van szerkesztve	255	I	II				
Rondanini-féle gyűjteményből származó márvány- szobron hasonló hajazat fordul elő, minőt az Azara- mellképen láthatunk	65	II	II				
Rossellini magyarázata az Egyeden talált áldozati kan- csóról	31	II	II				

	lap	köt.	rész
Rossi nézete a katakomba feletti kamráról	22	II	I
Rossi: »Inscriptiones Christianae urbis Romae septimo saeculo antiquiores vol. primum. ex officina libraria pontificia.«	25	II	I
Rossi azon kérdést veté föl, vajon Péter és Pál apostolnak az ó-keresztény világban használt képtypusai igazak-e, vagy csak megegyezésen alapulók stb.	136	II	I
Rossi elfogadja Grimouard azon nézetét, melyszerint a legrégibb emlékeken, hacsak ezt a csoport különös művészeti compositioja másként nem kívánta, sz. Péter a jobboldalon helyzetetett el	143	II	I
Rossi, Pitra bibornokhoz 1857-ben irt levelében említést tesz a Constantin-féle monogrammak- és kereszt különféle alakjairól	147	II	I
Rossi kétkezik a Constantin császár előtti Krisztus-monogrammak létezésében	148	II	I
Röstell, az ó-keresztény sírokon előforduló palmaágot nem tekinti a martyrság csálhatatlan bizonyítékának	116	II	I
Röstell a caemeteriumokban talált edényekben látható vöröses ülepedést nem mindig vérmaradéknak tartja, hanem gyakran a halott mellé letett urvacsora vörös bora kiszáradt maradékának	119	II	I
Rotunda ablakai, a dijoni egyházban	34	I	I
Rotunda-tornyok 34 lépcsőfoka, a dijoni egyházban	34	I	I
Röth nyilatkozata az egyiptomiak Toth istenéről	28	II	II
Rotschild b. az 1867-iki bécsi kiállításon a régészeti tárlaton jelentékeny tárgyakkal volt képviselve	5	II	II
Rougé, Ti sirboltját Sakkarah csodájának nevezi, honnan a legegényibb módon felfogott arczképek kerültek a bulaki muzeumba	25	II	II
Rovaták (Zinnen.)	97	I	I
Rövidítés (abreviatura) módjával a régibb plastikában számtalanszor találkozunk	248	I	II
Rosenmüller »Handbuch der bibl. Alterthumskunde« című műveiben azt állítja, hogy a Jonás könyvében előforduló »Kikajon« szó alatt ricinust kell érteni	135	II	I
Ruben keresi Józsefet. — Heider összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában	119	I	II
Ruben keresi Józsefet a veremben. (Ruben sublatum puerum timet este necatum.) Heinecke-féle szegények bibliája	124	I	II
Rubens és Rembrandt művészetének jellemzése	229	II	II
Rubens és Rembrandt vezették vissza kor- és művészta- saikat az eredeti nemzeti művészethez	330	II	II
Rubensnek a m. n. muzeumban egyetlen műve van	246	II	II
Rubriquis minorita 1253-ban déli Oroszország tájain utazván beszél a kurgan sirhalmokról, a melyeken látható szobrok csészét tartanak	101	II	I
„Ruchum“ szóból, (megváltoztatott tunica neve) származik a: rochette, a német rok, magyar ruha és olasz roba	175	I	II
Rufinust idézi Rossi, midőn a Corneliusok nemzetségéről szól, melynek egyik ivadéka nagy lármát ütött s. Girolamo ellen, mivel ez a Jonás történetében előforduló »cucurbita« szót a »hederaéval« helyettesíti	133	II	I
Ruha-tű, boglár csat, fibula, disz és kapocs egyuttal, melylyel hajdan a ruhát összetűzték	15	II	II
Ruházata a vezelayi apátsági templom kapuzatán levő hat apostolnak	162	I	II

Ruhmohr, Raphael legszebb madonnaiban, Fornarindt, lap köt. rész			
Raphael kedvesét látja	296	I	II
Ruodprech készítette Eitelberger szerint, a Gertrud-codexet	344	I	II
Rupertus, deutzi apát művei	13	II	I
„Rythmus“ szóval fejezzük ki a szervileg tagozott egészek, határai közt való mozdulatát. (Plato Leg. 665.)	363	I	II

S.

Saba királynő Salamon előtt. — Heider összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában. (Sub lege.)	118	I	II
Saba királynője. (Haec typate gentem notat ad Christum venientem) Heinecke-féle szegények bibliája	121	I	II
Sacken: »Das Grabfeld von Hallstadt in Oberösterreich« cz. művében leírja a Hallstadt mellett talált etruszi tárgyakat	12	II	II
Sacken, egy 1363. készített, s a metzi zárdában őrzött, keresztet ír le, melyen az evangelisták, emberi testen állati fejet hordanak	278	I	II
Sagaras király, indiai mythos szerint száz évig bűnbánó volt, hogy örököse legyen	254	II	II
„Sagum“ (σαγος); celta származású öltönydarab neve a rómaiaknál	169	I	II
Saintongi, Poitou és Normandia épületein jó stílusú oszlopok, díszes friések és dísztekeresek voltak a XIII. században láthatók	159	I	II
Sakijamani, azaz »Sakiják remetéje«; ez Buddha másik neve, ki sakiják királyi családjából származott	252	II	II
Sakkara vidékén talált szobor (Egyiptomban) melyet Mariette fedezett föl	24	II	II
Salade; Keglevich Istrán gróf tulajdona	225	II	II
Salagius, magyarul: Salagi Istrán, Koller kanonok-társa: De statu Ecclesiae Pannoniae	259	I	II
Salagius után Koller szól a pécsi püsp. udvar egyik kamrájában levő alakról. »Prolegomena« 19 l.	259	I	II
Salamon maga mellé ülteti anyját. (Ingressam matrem Salamon sibi collocat istam). Heinecke-féle szegények bibliája	124	I	II
Salamon ítélete. — Heider összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában	120	I	II
Salamon anyjával. — Heider összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában	120	I	II
Salamon ítélete. (Dicat nunc juste dandus matri puer iste.) Heinecke-féle szegények bibliája	124	I	II
Salariai ut jobboldalán, 1578-ban véletlenül akadtak Romában kifestett temetőhelyre, az irlandi collegium mellett	27	II	I
Salétrom-képződés az antik frescok legnagyobb ellensége, melynek a legerősebb stucco sem bír ellentállani	89	II	I
Salonnai nevezetes felírás, melyet Furlanetto latin szótárában a »bathrum« szóhoz idéz	72	II	I
Salonnai felírás megtanít a lorica és a bathrum elatrorum közti különbségre	72	II	I
Salzburgi falképek, Heider megjegyzései szerint	336	I	II
Salzenberg: Altchristliche Baudenkmale von Constantinopel	182	I	II

Samaritanus Dénes (a Gallia Christiana IV. sz. 1146 osztálya XXII. számában) <i>Bertalan pécsei püspöknek nevezi</i> 146 I II	Sarcophagokon a jó pásztor képe a harmadik században igen szokásossá vált. 101 II I
„Samson fert portas.” Viribus extortas fert montis ad ardua portas. — Ábrázolás és felirat <i>klosterneuburgi</i> oltárrakványon 115 I II	Sarcophagok <i>Franciaországban</i> nagy számmal maradtak fenn. 231 I II
„Samson cum leone.” Vir gerit iste tuam leo mortis Christe figuram. — Ábrázolás és felirat a <i>klosterneuburgi</i> oltárrakványon 115 I II	Sarcophagokon található férfi alakok himation-toga alatt viselik a chitont. 169 I II
Samson történetét ábrázolja a <i>pécsei</i> déli dombormű alsó táblája 368 I II	Sárga-vörös szinhangulatot már a legrégibb korban alkalmazták; így az <i>egyptomiak, hellenek</i> stb. 162 II I
„Samson phyliszteusok által gunyoltatva” a »Speculum humane salvationis« egy példányán ábrázoltatik; a művet a XIV. vagy XV. század elején készítették; ma a <i>kölmi</i> városi könyvtárban van elhelyezve 136 I II	Sargot alaptervezete a <i>dijoni</i> egyházra vonatkozólag 50 I I
Samson megfojtja az oroszánt. (Ut vis Samsonis destruxit ora leonis.) <i>Heinecke</i> -féle szegények bibliája 124 I II	Sargot méretei, a <i>dijoni</i> egyház oszlopairól. 70 I I
Samson hordja a város kapuját. — <i>Heider</i> összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában . 119 I II	Sark-levél , (Eckblatt, Griffe) a <i>pécsei</i> székesegyház oszloplábai látható. 247 I II
Samson összetépi az oroszánt. — <i>Heider</i> összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában. 119 I II	Sarktoronyok rokonsága a <i>szalarári</i> castellum és szent <i>István</i> basilicája közt. 92 I I
Samson a szamar-ákapocscsal leöl ezer philisteust. — <i>Heider</i> összeállítása az általa használt, kézirati szegények bibliájában. 120 I II	„Sartanea”, <i>Reiske</i> azt véli, hogy magyar szó és külön szekeret jelent. Talán zárt tanyát. 257 I II
Samson <i>Gáza</i> városa kapujával. (Obsessus turbis Samson valvas tulit urbis). <i>Heinecke</i> -féle szegények bibliája. 124 I II	Sas-ban és szarvas-ban keresi <i>Ulrik</i> , <i>lilienfeldi</i> apát, <i>Jézus</i> keresztelkedésének természetrajzi mását, a »Concordantia caritatis« című művében. 126 I II
Samuel és Eliás. — <i>Heider</i> összeállítása, az általa használt kézirati szegények bibliájában. (Sub lege). 118 I II	Saslábú trón a <i>friesingi</i> domborműben, melyen <i>Frigyes</i> ül. 202 I II
Samuel a templomnak szentelik. (Oblatum Christum Samuel te denotat istum). <i>Heinecke</i> -féle szegények bibliája. 121 I II	Sassanidi edényeken, az oroszánok hátsó czombján, csillag látható. Springer. »Mitth.« 1860. 239 I II
San germanoi templom, a szent <i>Lőrincz mailandi</i> templománál fontosabb, a magyar négytornyos egyház tekintetében. <i>Hübsch</i> és <i>Schultz</i> ismertették. . 91 I I	Sassanidi művészet, melyet a késő római művészet kifolyásaként lehet inkább tekintenünk, melyhez és <i>perzsa</i> hagyomány is vegyült. (<i>Schnaase</i>). 300 I II
Sanctum Angelum montem visitat <i>Guillelmus</i> et ibi aegrotat. 40 I I	Sátán; a <i>Begon</i> apát erekle-tartóján azért tekintetik a halál okozójának, mert az első embert törvényszegésre birta, s ennek következtében meg kellett halnia. 234 I II
„Sandalia”, (talp), mely szíjjal köttetik a lábfejhez. A bibliai férfiszemélyek alakzatainál használtatik 172 I II	Satyr-fő; vésmű, kétrétegű onyx; kiállította <i>Bécsben</i> <i>Pulszky Ferencz</i> 71 II II
Sándor (VI.) pápa, <i>Zsigmond pécsei</i> püspöknek (1500) engedélyt ad, hogy a <i>pécsei</i> templom kifestetése céljából, <i>Jakab</i> benzés szerzetest elhozathatja. 6 I I	Satyr alakjában is ábrázolták az ó-keresztények a sátánt. 115 II I
Sándor (szent) féle oltár föllepje a <i>nomentani</i> uton. . 72 II I	Saul megöli <i>Abimechelet</i> és testvéreit. (<i>Saul propter Dávid</i> Christos Domini vere stavit). <i>Heinecke</i> -féle szegények bibliája. 121 I II
Sandrart megjegyzése <i>Rembrandtról</i> 247 II II	Saul megöli a papokat. — <i>Heider</i> összeállítása, az általa használt kézirati szegények bibliájában. (Sub lege. 118 I II
Sánta Károly neje, <i>Mária</i> építette a <i>spalato</i> i harangtoronyt, melyet <i>Erzsébet</i> (<i>Róbert Károly</i> neje) folytatott. 348 I II	Saul király pap-gyilkolásával és <i>Athaliával</i> köttetik össze helyes typológiában a <i>bethlehemi</i> gyermek-gyilkolás. 138 I II
Santa Maria Maggiore, <i>római</i> templom, mosaikjai kivételt képeznek, mennyiben az azokon levő alakokat nemcsak történeti szempontból kell felfognunk. 112 I II	Savin-ban (sz.) a fresco-képeken, csak ó-szövetségi jelenetekkel találkozunk; pedig e képek a <i>pécseknél</i> egy egész századdal idősebbek. 142 I II
Santi Bartoli említi, hogy egy a <i>porta-portuensen</i> kívül fekvő temetőben a legkritkább metszett követet, kristályokat stb. találták. 27 I I	Savini falképeken inkább sárga-vörös szinhangulattal találkozunk. 162 II I
Sapkás-korona (bélelt korona, corona cum bireto, barrette), melyet <i>Reiske</i> stemmá-nak, (infula, cucufa) nevez. <i>Justinian</i> fején, a szent <i>Zsófia</i> templom egyik mosaikján, ilyen látható. 182 I II	Savini templomban, a szent <i>Marin</i> nevű kápolna falfestvényei későbbben keletkeztek, mint az egyház szentélyében levők. 141 I II
Sarabala, (arabs szó) férfi öltönyt jelentett. 174 I II	Savini falképeken a nem szent személyek ruházata a kor divatához van alkalmazva. 143 I II
Sarcophagok falképei <i>Jónás</i> történetének ábrázolásában hasonlatosságot tüntetnek fel a <i>calixtusi</i> halotti kamrák falképeihez. 136 II I	Sazvarthutidda, vagy <i>Siddharta</i> (a minden tekintetben tökéletes) harmadik neve <i>Buddhá</i> -nak, ki a <i>Sakiják</i> királyi családjából származott. 252 II II
	Scarabaeus (rovar) az <i>Egyptomiak</i> állítása szerint csak himnű volt. 106 I II
	Scarabaeus. <i>Mayláth Béla</i> is kiállított egyet <i>Bécsben</i> , melyet <i>Kelemenfalván</i> találtak. 36 II II
	Schaefer az <i>athoshegyi</i> festéskönyvet lefordította, s a <i>francia</i> kiadásnál sokkal több jegyzettel látta el. 89 II I

- Schiffenlein** német művész, ki a renaissance befolyásától megóvta magát. 230 II II
- Σχιςτος**, (oldalán felvágott tunica) a sarkophagokon nem igen fordul elő. 170 I II
- Schmith Miklós** »Series Arch. Strigon.« *Dömötört a pécsi püspökök sorában. 1304-ben említi.* 268 I II
- Schnaase** szerint a páva csillagos farka miatt lett a régieknél a halhatatlanság jelképévé 158 II I
- Schnaase** a *laterani* sarcophag keletkezési korát az V. századba helyezi 105 II I
- Schnaase** nyilatkozata, a négy évszak jelképezéséről az ó-keresztényeknél 117 II I
- Schnaase**: a görög és byzanti festészek által hátrahagyott miniatüre-példányokról 341 f II
- Schnaase**: Az antikszobrászati elv alkalmazásáról az ó-ker. művészetben »Kunstgesch. III. 85). 301 I II
- Schnaase** az ó-keresztény művészetéről, a *byzantinak* neve alatt 297 I II
- Schnaase**: (Geschichte d. bild. Kunst im Mittelalter I. Bd. 15 Seite) a római művészet fokunkinti hanyatlásáról 288 I II
- Schongauer Márton** (1445—1499-ig) kit a németek, francziák szépműk, az olaszok jónak neveznek, — híres aranymives volt 193 II II
- Schrader Hermann**: »Die Syrenen nach ihrer Bedeutung und künstl. Darstellung im Alterthum«
- Schulek Frigyes** építész a *visegrádi* öreg torony (Donjon) megújítása ügyében részletes terveket készített, melyek a *bécsi* világkiállításon művészeti éremmel lettek kitüntetve 161 II II
- Schultz és Quast** legjobban ismertették a *barlettai* szobrot, mely *Theodosius*-t ábrázolja 304 I II
- Schultze Vilmos**: »Denkmaeler des Mittelalters in Unteritalien« című művében a *san-germanoi* templomról 91 I I
- Schuster Ferencz** a *bécsi* kiállításon *erdélyi, szász* menyasszonyöltözkéket állított ki 239 II II
- Schut Corneliusnak** képeit *Rubens* megvette, midőn amaz szorongatott helyzetben volt 244 II II
- Schwartz**, a syréneket, vészmadaraknak nevezi 7 II I
- Schwendi Lázár**. (Medaillon-kép). 213 II II
- Schwengberger és König** méretei, a sz. Márk templomára vonatkozólag, teljesen megegyeznek a *Kreutzéval* 53 I I
- Sebald und Bartel Beham** zwei Maler der deutschen Renaissance von *Adolf Rosenberg. Leipzig 1875.* 227 II II
- Sebald** (szent) sirján, *Vischer Péter* madárlábu, nőfejű syrént ábrázolt 12 II I
- Sebastianus** (szent) képe a *calixtusi* temető első aréájában *byzanti* merevséget árul el 52 II I
- Sebestyén** (szent) római temploma melletti sarcophagon *Noe* négyoldalu ládában állva s kezét égfelé emelve van ábrázolva 78 II I
- Sebestyén** (szent) martyriumát tárgyazó adatok egy *Carinus* és *Diocletian* császárok uralkodásának kezdetén beállott nagy üldözésről tesznek említést 68 II I
- Sebzett vadkan**: szobormű *Ráth György Bécsben* kiállított gyűjteményéből 56 II II
- Sedulius** költő tanuskodik *Rossi* ama felfogásáról, hogy imádkozó asszony a szűz anyaegyházát személyesíti 228 I II
- „*Seia*“, a görög »seiein« (mozogni) igétől. A koronáról lecsüngő zsinórféléket a *byzantiniak* seia-nak nevezték 182 I II
- Sella plicabilis-on** (hajtható szék) ül a b. sz. a wysehradi codex egyik rajzán, mely az angyali üdvözléset ábrázolja. (*Wocel*). 346 I II
- Sella curulis** (δῆφος ἀγκυλοπυγος) görbelábu X alakulákkal, melyet össze lehetett hajtani. *Etruriából* hozták *Rómába* 205 I II
- „**Sella castrensis**“ név alatt mutatta be *Rómer Flóris* azon széket, melyet *Budán* (1863) egy római tőr mellett találtak. A muzeum tulajdona 250 I II
- Sidon** kertjében a lopótök mindennapi 134 II I
- Sidonius Apollinaris Toulous-ba** küldötte verseit, hogy azokat *Raguahilde* goth királynénak szánt nagy ajándékkra bemessék 99 II II
- Sidrák, Misák és Abednego** a három babyloniai ifjútörténetét *Dániel* prof. 3. fejezetében olvassuk 128 II I
- Siebelis** a sirenekről 8 II I
- Siebmachernél** is fordul elő egy ezüsttel és vörössel osztott paizs, melyen más kisebb fekszik 130 II II
- Siklóson**, a vár nagyobb kamrájában, *Zsigmond* kir. fogsága helyén, az olasz kandalló fölött vörös márványba vésett mondat látható. (*Koller*). 260. 261 I II
- Silvio** vagy *Selvo* herceg, 1071-ben a szent Márk templom építését befejezte 53 I I
- Simmachus** pápa az V. század végén és a VI. elején a martyrsirokat kidiszitette 47 II I
- Simon** (bácsi) a pécsi székes-egyház archidiaconját *Jakab* minorita szerzetes 1438-ban excommunicálta, miért *Simon, Albert* kir. parancsára, az esztergomi szent szék elé idéztetett, hol *Jakab* kibékült 272 I II
- Sinai bibliát** *Tischendorf* fedezte fel és hozta *Berlinbe* 151 II I
- Sinai hegy** sziklafeliratai tanúsítják, hogy az Y betűnek rejtélyes kereszt-értelmet tulajdonítottak 9 II I
- „**Sinus brevis**“ (καλπος) mell alá érő öltönydarab, mely később használtatott 169 I I
- Sinus latus**, melyben a római követ, saját szavai szerint, békét vagy háborút hordott 169 I II
- Sion leánya** megtalálja völegényét. (Sponso quesito fruitur jam sponsa cupito.) *Heinecke*-féle szegények bibliája 124 I II
- Sion leánya** keresi völegényét. (Hec pia vota gerit dum sponsum sedula querit.) *Heinecke*-féle szegények bibliája 124 I II
- Sion leányát** koronázza völegénye. (Laus anime vere sponsum bene sensit habere.) *Heinecke*-féle szegények bibliája 125 I II
- Síp**, a jó pásztor kezében nem annyira az evangelium parabolájából van véve, mint inkább a művészet találománya 101 II I
- Sirius csillag**; metszett kő 238 II II
- Sirius** nevét a sirenekkal hozzák kapcsolatba 7 II I
- Sir-oltárnak** nem nevezhető a pápák régi cryptájában levő oltár; ezt bizonyítja *Damasus* pápának egy verse 72 II I
- Sirkamra**, melyben 1811-ben talált csontmaradványok őriztetnek 59 I I
- Sírt rendel Bertalan**. pécsi püspök *Clunyban*, negyedik spanyol útja alkalmával meglátogatván *Burgundot* 151 I II
- Sírtáblák** mélyedési domborműben; *Franciaországban* a XIII. században jöttek szokásba; *Angliában*,

az ilyenmü ércztábla »Brasses« név alatt volt ismeretes	267	I	II	Shakespeare darabjaiban a dráma, legdicsebb fokán jelenik meg	365	I	II
Sisak (bronce) Pulszky Ferencz gyűjteményéből, tetején fekvő sphinx-sel; itt a lószörből készített taraj is látható	51	II	II	Siomutef volt azon négy edénynek egyikének neve, melybe, a mumiák mellett a szív és tüdő helyeztetett	29	II	II
Selyemgyarak Athén, Theba és Corinban. 600 körül	176	I	II	Sitzinger Lukács 15 56	212	II	II
Selyemszövetet Byzantban jobban használták, mint a rómaiak a legnagyobb fényűzés korában	218	I	II	Sitticus Márk, Salzburgi püspök. (Medailon-kép)	213	II	II
Selyemhernyót 550-ben két görög szerzetes hozott Byzantba Serindából, a felső Indus partjáról	175	I	II	Sixtus pápával történt azon nagyszerű eset, hogy vele együtt az egész község halálra késznek nyilatkozott	75	II	I
Selvatico, a szent Márk al-templomát, a létező egyházak legrégibbjének mondja	53	I	I	Sixtus (II) pápa tetemei a calixtusi pápa criptában helyeztetek el	73	II	I
Semper több művében beszél a szövetek idomainak befolyásáról a hellen építészeti ornamentikára	242	I	II	Sixtus (II) pápa 258-ban Péter testét harmadizben régi rejtékébe a vaticáni mezőre vitette	64	II	I
Sennen és Abdon martyrok sírja	31	II	I	Sixtus (II) pápát 258-ban a pretextatus-féle temetőben, hivei előtt, széken ülve, lefejezték	68	II	I
Sens-i székesegyház főkapuzatának bélietét idézi: Viollet le Duc, melynél 1170 körül harasztot használtak előmintául	244	I	II	Sixtus (III) lajstroma, a pápák római criptájában az ajtó záríve fölött volt	72	II	I
Septimius Severus császár és Fabianus pápa halála közti időszakban (211—250) a calixtusi temetőt nagy szabatosággal kiterjesztették	66	II	I	Sixtus (III) pápa festette a szent Cecilia criptájának lucernáriumába azon szenteket, kiknek ereleyeit akkor hozták Rómába a barbarok által dult provinciákról	69	II	I
Septimius Severus, midőn 197-ben a nép halált kiáltott a legelőbbkelő keresztényekre, őket a nép dühe elől megvédte	65	II	I	Sixtus (III) (422—440) a calixtusi temetőben nyugvó pápák lajstromát felírta	69	II	I
„Sepulcrum Domini.“ Terre vita datur cui terra polus famulatur. — Ábrázolás és felirat a klosterneuburgi oltárrakványon	115	I	II	Sixtus (III) pápa a római földalatti temetőket dusan kidiszította	23	II	I
Sergius, Ázsiának proconsula látható Raphael hires kárpitjai egyikében, melyen a vak Elymas esetét ábrázolja	370	I	II	Skerletz kamarás fordította le Haas Mihály »Gedenkbuch der k. freien Stadt Fünfkirchen« című munkáját	2	II	I
Sergius (I.) (687—701) különös erélyt fejtett ki a coemeteriumok helyreállítására körül	47	II	I	Skotiában a maig divatos meztelen czombot a legrégibb angol szokásnak lehet tulajdonítani	216	I	II
Serleg, aranyozott ezüsthöl. Margaretha Barte de Nagi Tallia felirattal	236	II	II	Skythes, Herakles legifjabb fia volt képes testvérei közt az ijtat kifizetni. Ennek emlékére a szittyák csészét hordtak öveiken	100	II	II
Serleg, felváltva arany és ezüst pikkelyekkel. Martinus Nagi Szigeti, Anno Domini 1638. felirattal	236	II	II	Smaragdus műve	13	II	I
Servati (szent) »vita«-ja	13	II	I	Sodomának megrontása. — Heider összeállítása az általa használt kézirat szegények bibliájában	120	I	II
Seroux d'Agincourt, a művészet súlyedéséről szóló munkájában, több, koráig kiadatlan temetői emléket adott ki	28	II	I	Sodrony-kengyeles fibula	119	II	II
Servilia-család sir-felirata a vienni vagyis sivauxi templom falában látható; archaicus jellege a feliratot az üldözések korába helyezi	150	II	I	Soesti falképek előfokának tekinthetők Salzburgiak (Heider)	339	I	II
Settele följegyzései az 1839-ben fölfedezett coemeteriumokról	29	II	I	Sokszorosító művészetek: fa- és rézmetszés és az edzés (Radierung) feltalálásánál az önálló művek gyűjtése mind nagyobb körökben terjedt el, s ez alkalomból származtak a képgyűjtemények is	3	II	II
Severani művének czime: »Roma Sotterranea opera postuma di Ant. Bosio compiuta disposita et accresciuta dal P. Giov. Severani Roma.«	32	II	I	Solium-nak nevezték a régi keresztények az oltárok alatt eltett martyr-ereklyét magában foglaló ládat	38	II	I
Severani János, domokos szerzetes, szerkesztette Bosio könyvének némely részében a szöveget	30	II	I	Sonnika név fordul elő a Spanyolországban talált arany koronán	113	II	I
Severianus azon négy római trombitás egyike, kik Asklepiostól a tiszteletet megtagadván, halálra ítéltettek	156	II	I	Sophokles Odysseusa elmeséli, hogy a syrének Phorkas leányai, kik az alvilág dalait éneklék	7	II	I
Severus és Commodus császárok alatt a kereszténység annyira terjeszkedett, hogy iskoláik és tanítóik is voltak	65	II	I	Sophokles sírkövén syrénként ábrázoltak, mint halál és nagy képesség jelképét	16	II	I
Severus, Marcellinus pápa diaconja készítette a calixtusi temető összecsatlakozási pontján azon feliratot, mely az arcosolium és luminareval ellátott kettős cubiculumra vonatkozik	68	II	I	Sophokles alakjaiban eszményi típus, kiesség és szépség nyilatkozik (Schnaase)	294	I	II
Severus azon négy trombitás egyike, kik Rómában Asklepios tiszteletét megtagadván, halálra ítéltettek	156	II	I	Sopiane várnája, vagy castruma, nagy valószínűség szerint, a mai pécsi székesegyház körül terjedt el	96	I	I
				Sophokles-nél nem két, hanem három syrén fordul elő: Parthenope, Leukosia és Ligea	7	II	I
				Sörkancsó	238	II	II
				Sotér pápa, a calixtusi temetőbe takarított-e el bizonytalan	63	II	I
				Sotheby: »Principia Typographica« cz: 1858-ban			

megjelent művében a <i>Heinecke</i> óta ismeretünkre jutott »Speculum hum. salvatione«-féle műveket fellelhetjük	126	I	II
<i>Sothis</i> -nak nevezték egyiptomiak az <i>Isis</i> nevű csillagot	33	II	II
<i>Spalato</i> i domborművön hiányzik a byzanti kereszt és az arkádívek kezdete közti virágbokréta	349	I	II
<i>Spalato</i> i harang-tornyon (<i>Campanile</i>) dombormű látható, melynek felfogása a <i>wysehrádi codex miniature</i> rajzához hasonlít. (<i>Eitelberger</i>)	347	I	II
<i>Spanyol</i> kard	235	II	II
<i>Spanyol</i> honban a mórok betörése a VIII. században megszüntette a góth művészetet és nevét	100	II	II
<i>Spanyol</i> honban és déli <i>Oroszországban</i> találjuk a góth szobrászat nagy mérvű példányait	100	II	II
<i>Specifileus</i> francia lilium, <i>Herodes</i> sisakja tetején, <i>Pécs</i> ett mi eléggé igazolja a domborművek a francia származását	232	I	II
„ <i>Speculum St. Mariae</i> “ című műből vette <i>Herrad</i> theologiai jegyzeteit	13	II	I
<i>Speculum humanae salvationis</i> nak egy, a XIV század végén és a XV. század elején készített példánya, a kölni városi könyvtárban őriztetik, melyben <i>Sámson</i> , a philiszteusok által gunyoltatva van ábrázolva	136	I	II
„ <i>Speculum</i> “ figuratum, ismeretes nyomtatott kiadásainak előszámlálása <i>Heinecke</i> » <i>Idée générale</i> « című művének (432 lapjától 478)	126	I	II
„ <i>Speculum humanae salvationis</i> “ című és hasonló művek az incunabulumok sorába tartoznak	125	I	I
<i>Speisekelel</i> , így nevezték azon nagyobb kelyheket melyből nemcsak a bort szolgáltatták ki, hanem a borba mártott kenyeret is	184	I	II
<i>Sperandio</i> érmén, melyet <i>Carbone Lajos ferrarai</i> tanár tiszteletére vert 1842-ben, két halfarkban végződő syrén látható	12	II	I
<i>Sperrvogel</i> <i>Conrad</i>	6	I	I
„ <i>Sphinctura</i> “, byzanti öltöny neve	174	I	II
„ <i>Spicilegium</i> “ <i>D'Aschery</i> 1715. melyben egy névtelen szerzetes leírása (a dijoni templomról) foglaltatik	25	I	I
<i>Spinola</i> nyilatkozata <i>Rubens</i> államférfiúi tehetségéről (!)	243	II	II
<i>Springer</i> » <i>Mitth.</i> « 1860 évf. 73 l. a növényneveléssel vegyített oroszlandisról értekezik	239	I	II
<i>Springer</i> szerint a szövetek motívjai átvitelének benső valószínűsége még inkább növekszik, ha azoknak nagymérvű alkalmazását a szertartásban keressük	241	I	II
<i>Spiraculum</i> -nak nevezték a coemeteriumok szelelő nyílásait	34	II	I
<i>Stabii</i> falfestvényeken beégetett festéssel nem találkoztunk	86	II	I
<i>Stabii</i> falfestvényeinek legnagyobb része, még a díszek és egyes alakok is frescoban vannak festve	86	II	I
<i>Stanza</i> -nak nevezi <i>Marchi</i> a coemeteriumok kisebb kamrait	36	II	I
<i>Stauratius</i> szerzetes, szent <i>Márk</i> testének őrzője <i>Alexandriában</i>	53	I	I
„ <i>Stephane</i> “, így nevezi <i>Reiske</i> a sugaras koronát, mely a <i>Justinian</i> koronájánál régibb	182	I	I
<i>Stefanus</i> pápát rajta érték a pápai cryptában a szertartásnál, s ekkor székét vérével festették	67	II	I
<i>Steinbüchel</i> : » <i>Gross. antiqu. Atlas</i> « II. füz. IX. tábl. Jupiter székét adja	251	I	II
„ <i>Στηνυα</i> “ (<i>infula</i> , <i>cucufa</i>) nevezi <i>Reiske</i> a sapkás-koronát, mely <i>Justinian</i> fején, a sz. Zsófia-templom egyik mosaikján látható	182	I	II

ronát, mely <i>Justinian</i> fején, a sz. Zsófia-templom egyik mosaikján látható	182	I	II
Stola -nak nevezték a tunicához csatolt uszályt, melyet a színésznőknek bíbor színnel szegélyezni tilos volt	180	181	I II
Storno Ferencz , a Szerémség byzanti stílus szerb templomához hasonlót 1862-ben fedezett fel, az orahoviczai-t	82	II	II
Strepa Jakab <i>halicsi</i> püspök sírjában (a lemergi ferencziek zárdájában) püsp. botot találtak. (Eitelberger »Mitth.« 1859 évf. 41 l.)	206	I	II
Struczmadár , mely üvegbe zárt fiait kigyóvér által szabadítja meg, a <i>kremsmünsteri spec. human. Salvationis</i> -féle könyvben Jézus előképeül van feltüntetve	125	I	II
Strucz toll volt az (<i>egyptomi</i>) igazság istennőjének jelvénye is	34	II	II
Struthiocamelus t használtak syrén helyet a görög bibliafordítók	11	II	I
Strutt József »A complete view of the dress and habits of the people of England« 1796	214	I	II
Struvel : (de Criteriis mss. n. 21) némely régi kéziratok h. betűjének azonossága a miénkkel	259	I	II
St. Gillesben , <i>Nismes</i> mellett, a három babyloni ifjú esetének ábrázolását találták egy kőkoporsón	129	II	I
Stucco , melyből a coemeteriumokban a szobrászati díszet készítették; minél régibb volt, annál finomabbnak tartották	48	II	I
„ Stupák “ rendeltetése volt: magában foglalni <i>Buddha</i> ereklyéjének részecskéjét; miért is azokban csak egy csekély ür van, a többi pedig tömör falazatból áll	253	II	II
Stuttgarteri tekeresben <i>Rossi</i> az ostiai kapu melletti oratoriumot megnevezve látta	82	II	I
Stylizált lotus-virág rendszerint az indiai istenek széke	256	II	II
Suinthila név olvasható a <i>Spanyolországban</i> talált aranykoronák egyikén	113	II	II
Sümegei kolostor okirat-másolata, a <i>pécsi</i> püspökség alapítására vonatkozólag, magában foglalván II. <i>András</i> , III. <i>Béla</i> , sz. <i>László</i> s több más magyar király okmányait	1	I	I
Superhumera , melyet a r. k. papok a mise alatt hordanak	184	I	II
„ Sub gracia .“ A <i>klosterneuburgi</i> oltárrakvány mosaikfestvényeinek egy részlete, mely az időv korszakából vett eseményeket tárgyalja	113	I	II
„ Sub lege “, (Mózes törvénykorszakából) a <i>klosterneuburgi</i> oltárrakvány egy mosaik-festvény részlete, mely a Mózes törvénykorszakából vett eseményeket ábrázolja	113	I	II
Subuncula , byzanti öltöny neve	174	I	II
Subuncula , ruhadarab neve a rómaiaknál	168	I	II
„ Successa Vivas “ felirattal ellátott érem, melyet <i>Vettori</i> és <i>Luppi</i> magyaráztak; az érmen lámpa, feston és függöny látható	71	II	I
„ Succingo “ és „ accingo “ szavakhoz a római azért fűzte a munkához való készülődés fogalmát, mert a tunica felkötése a test mozgását könnyítette	170	I	II
„ Sucknie “ szoknya, mely a XIII. száz. első negyedében a frank nők öltönye volt	211	I	II
Süssmilleh prépost szerint az ember, szájában kész beszéddel teremtetett	11	II	II

Suetonius kezekedik arról, hogy a ruházat miatt, <i>Augustus</i> is kénytelen volt elállani az edző római szokásoktól	168	I	II	„Szegények bibliája“ („Biblia pauperum“) könyv. melyben az ó- és új-szövetségnek, hasonméműnek tartott helyei, egymás mellé vannak állítva, többnyire fametszvényi előadásban	116	I	II
Sugaras corona (corona radiata) régibb <i>Justinian</i> koránál, melyet <i>Reiske Stephane</i> -nak nevez	182	I	II	Szegszárdon 1845 talált nevezetes kökoporsó jelenleg a muzeumban áll. <i>Kubinyi Ágoston</i> ismertette 1857. Egykori a vatikáni mezőn találttal	311	I	II
Symbolico-allegorikai szótár <i>Melito Sardesi</i> püspöknek „Clavis“ cz. munkája	111	I	II	„Szegszárdi régiségek“ cz. alatt <i>Kubinyi Ágoston</i> ismertette az 1845. Szegszárdon talált nevezetes kökoporsót	311	I	II
Symbolico-typologiainak nevezhetni a keresztény festészet második korát	51	II	II	Szék; a pécsi domborművön három, de egynemű szék látható; hasonlítanak sz. Péter trónjához a vatikáni templomban	250	I	II
Symbolismus és Typologia	106	I	II	Székesegyházakat (kiválóbbat) <i>Franciaországban</i> 1160—1240 körül építettek; így a párisit, chartresit, rheimsit, bourgesit, és amiensit	161	I	II
Symmetrikai elrendezése a külön jeleneteknek, a középkor domborműveinek jellemvonása	310	I	II	Széles magyar szablya	234	II	II
Symphorianus legendáját <i>Wattenbach</i> adta ki	156	II	I	Szemüveg alakú fibulát nemcsak bronce-ból, hanem aranyból is bír muzeumunk: ez utóbbi mérve sokkal kisebb	16	II	II
Synodus jött össze <i>Maconban</i> 1153. Péter cluny-i apát kérelmére	146	I	II	Szent atyák és emlékek egyaránt tanítják, hogy az alapkö-féle sziklában <i>Krisztust</i> és <i>Pétert</i> nem lehet egymástól elválasztani <i>Rossi</i> szerint	94	II	I
„Syntagma historicum de sigillis“ című munkája <i>Pray</i> -nak, melyben <i>Esztergom</i> városa egy pecsétjét közli, melyen sz. <i>Adalbert</i> egyházának alakja látható	95	I	I	Szent Márton volt neve a XIII. században a pécsi püspök székhelyének <i>Vatka</i> -val szemközt	151	I	II
Sylvestri egyik disputációjából vette <i>Herrad</i> theologiai jegyzeteit	13	II	I	Szent régészeti bizottmányt állított fel IX. <i>Pius</i> , mely az ásatások igazgatását 1851. november havában kezdte meg	40	II	
Syréna	5	II	I	Szent (sanctus) címmel a régi egyház főképen a prófétákat, apostolokat és martyrokat illetve, tágas értelemben azonban kiterjesztette az egész közösségre	74	II	
Syriai városokban (<i>Violet le Duc</i> szerint) a görög művészet menhelyet talált	158	I	II	Szent írás és az egyház atyák kedvelik a világi életet, a népeket és embereket jelképesen vizeknek és vízmélynek tekinteni	127	II	I
Syrinxet vagy fuvolát hangoztat <i>Euripides</i> a syrénekkel	7	II	I	Szent galli szerzetes, a <i>N. Károlyra</i> vonatkozó leírásokat illetőleg nem mindenben egyezik <i>Eginhardttal</i>	192	I	II
Syrius-esillag (Hundsstern) az egyiptomiak <i>Sothis</i> -a	33	II	II	Szentfény, (nimbus) melyet nyugaton a szentek számára tartottak fönn, a <i>byzantiak</i> kivétel nélkül, még <i>Judas</i> alakjára is ráillesztették	182	I	II
Szakállas Jézus alkatát nemcsak az atya-isten, hanem a szentlélek is fölvette; de viszont <i>Krisztus</i> és <i>Szentlélek</i> átvették az atya-istennek, mint a »napok öregének« idomát stb.	111	II	I	Szent írásnak: betűszerinti, tropologicus (képleti) és mysticus (rejtélyes) értelme van sz. <i>Ágoston</i> szerint	111	I	II
Szakállas Jézus az ázsiai és még inkább afrikai egyház-atyák csunya <i>Krisztusa</i> ; a szakálltalan ellenben a latin egyházatyák és általán a nyugati világnak <i>Krisztusa</i>	111	II	I	Szent alakoknak ünnepélyes nyugalomban felfogott összeállítása egyes apocalyptikai jelenetekkel vegyítve (a mosaikban) leggyakrabban fordul elő (<i>Schnaase</i>)	319	I	II
Szablya damascirozott pengével	234	II	II	Szent-benedeki sir leírása, mely a bécsi kiállításon kitetett	193	II	II
Szablya, <i>Eszterhazy</i> herceg czimerével	234	II	II	Szent sir; a <i>Constantin</i> által építettnek másolata, a müncheni elefántcsont-táblán látható <i>Messmer</i> szerint	317	I	II
Szablya, elefántcsont markolattal, »Rex Augustus« kiállította <i>Bécsben</i> <i>Kubinyi Ferencz</i>	233	II	II	Szent-Endrén talált lószerszám-diszek	122	II	II
Szakmáry-féle ház lebontása alkalmával <i>Pécsett</i> (1780) oly anyagu téglákból épített boltozatra akadtak, minők az eszékiek-é	78	II	I	Szentek fejnélkül, álló helyzetben, fejüket kezeikben tartva (a legenda előadása szerint) számos művön láthatók	360	I	II
Szalag (Bordure) másolata, mely egy XIII. századbeli pluvialéről vétetett le. <i>Heider</i> a bécsi »Évk.« IV. kötetében írja le	258	I	II	„Szentek halma“ nevezete alatt volt ismeretes <i>Spanyolországban</i> azon halom, melyben a csészetartó szobrokat találták	103	II	II
Szalavári castellum	92	I	I	Szentély-pillérek aránya, alakja és különfélesége, a pécsi székes-egyházban	15	I	I
Szalmakalapot ábrázoló képet idéz <i>Falke</i> a »Sachsen-spiegelből«, melyet a szászok a XIII. században viseltek	213	I	II	Szentháromság a IV. századtól ugyanazon kora, egy-			
Szányi Ferencz, néhai pécsi kanonok	2	II	I				
Szántószzerű fibulák	120	II	II				
Szareptai özvegy. (<i>Mistika</i> sunt signa crucis hec vidue duo signa). <i>Heinecke-féle</i> szegények bibliája	123	I	II				
Szarvasban, <i>Heider</i> szerint a keresztelés által bűneitől megtisztult embert szemléltetjük	17	II	I				
Szarvasban és sas-ban keresi Jézus keresztelkedésének természetrajzi mását <i>Ulrik</i> , <i>lilienfeldi</i> apát, »concordantia caritatis« cz. művében.	126	I	II				
Szatmáry György, pécsi püspök (1505—1521), építkezési szándékból: <i>Zimmermann Gergely</i> , <i>lőcsei</i> építész hívta meg	6	I	I				
Szeg, mely <i>Romában</i> az évet jelentette, év végével a consul által beveretett	145	I	II				

máshoz hasonló szakállas férfi alakjában ábrázol-	lap köt. rész	
tatott	112 II I	
Szentháromság nak viszonya az emberhez, sz. <i>Agoston</i>		
tana szerint megváltozik s lesz az atya-isten jellege		
a hatalom, mindenhatóság; a fiu-istené a szeretet,		
a szentléleké az értelmiség	112 II II	
Szentlélek leszáll. — <i>Heider</i> összeállítása az általa hasz-		
nált kézirati szegények bibliájában	120 I I	
Szentlélek leszáll. (Pectora verorum replet alium pneu-		
ma virorum.) <i>Heinecke-féle</i> szegények bibliája	124 I II	
Szentlélek a háromság harmadik személye. Az		
atya-isten eszmélkedvén magáról megfogalmazta a		
fiu-istent. Az atya és fiu szerették egymást, és		
ezen szeretetből származott a szentlélek	111 II I	
Szent lelket, midőn nem galamb, hanem emberi alak-		
ban ábrázolták, nemcsak férfiként, hanem az élet		
minden korában előadták	112 II I	
Szép- és rutróli nézet , különféle népeknél, az arezkép		
felfogásában nyilatkozik	286 I II	
Szepessy püspök alatt, 1827-ben fejeztetett be a <i>pécsi</i>		
székesegyház legújabb, nagyobb restaurációját	1 II I	
Szerb építészeti tevékenység második korszakának azt		
tekinthetni, <i>Kámtz</i> szerint, mely a <i>Duna</i> balpartján		
„Frusca-Gora” táján keletkezett	82 II II	
Szerbországi négy <i>byzanti</i> stílusban épült templom a XVI.		
században épült, s így a hazánkban felfedezett e		
nemű orahoviczai templom nem lehet régibb elő-		
képeinél	83 II II	
Szerelemvár alatt, vagy a szerelemvárért vívott		
rózsa-harcz előadása. <i>Pulszky Ferencz</i> Bécsben kiál-		
lította	174 II II	
Szerémegye templomai, bár későbbben építettek a		
<i>krusevaczi-nál</i> , mégis mind nélkülözik az egykoru		
tornyot	82 II II	
Szerkezeti hátrány, <i>pécsi</i> székes-egyház középhajója		
felső részeinek elhajlásában	24 I I	
Szerzetesek rendezése előbb történt nyugaton, mint		
keleten; tehát ott a kámzsás ruhával előbb ta-		
lálkozunk. <i>Reiske</i>	188 I II	
Szerződések 1589-ből, a <i>gurgi</i> dóm hosszahajójának bol-		
tozására vonatkozólag	65 I I	
Szikla , mely <i>Mózes</i> veszszejével megüttette a pusztát		
öntözgeti; kezdete a mysteriumbeli láncolatnak a		
<i>calixtus</i> i temető A ^o sírkamrájában	93 II I	
Sziszeki püspök (vescovo di Siscia) a sz. <i>Sebastiano-féle</i>		
<i>katakombában</i> helyzetetett el	155 II I	
Szittyák annak emlékére, hogy <i>Herakles</i> legifjabb fia:		
<i>Skythes</i> volt képes az ijtat kifizíteni két testvére		
hátrányára, csészét hordtak övükön, melyről <i>Hero-</i>		
<i>dot</i> emlékezik	100 II II	
Szobában olvasó nő. <i>Rembrandt</i> műve	248 II II	
Szobrok	303 I II	
Szobrászat , még a rajz művészetnek is leganyagiabbja		
„Szoknya” a „suknie” szóból származott, mely a frank		
nők öltönyét jelentette	212 I II	
Szülő-gerezd , (Flumen transitur et patria mellis adi-		
tur.) <i>Heinecke-féle</i> szegények bibliája	122 I II	
Szövetek és kelmék készítésének művészetében kelet		
megelőzte a <i>byzantiakat</i>	81 II II	
Szük-ujju köntös alakját vette fel a IX. század óta a		
tunica, példa erre a sz. <i>Márk</i> templ. több mo-		
saikja	174 I II	
Szűz angyali üdvözlése. — <i>Heider</i> összeállítása az ál-		

A BÉCSI VILÁGTÁRLATNAK MAGYAR „AMATEUR”-OSZTÁLYA.

tala használt kézirati szegények bibliájában. (Tem-	lap köt. rész
pus gratiae korszak.)	118 I II
Szűz koronáztatása. — <i>Heider</i> összeállítása az általa	
használt kézirati szegények bibliájában	120 I II

T.

T alakú keresztet a régiek commissá-nak nevezték.	148 II I
Ta βασιλικα, vörös, drágakővel kirakott czipő; a <i>by-</i>	
<i>zanti</i> császárok járuléka közé tartozott.	181 I II
Táblácska , melyen <i>Dániel</i> a veremben, van ábrázolva.	
Régi elefántesontmü.	143 II II
Táblakö-kereszt leírása, mely a <i>bécsi</i> kiállításon kite-	
tetett.	190 II II
Tacitus mondja <i>Pomponia Greináról</i> , hogy <i>Nero</i> alatt,	
idegen vallás iránti hajlamairól vádoltatott.	62 II I
Tagozott-iv (Archivolte).	88 I I
Tajtpipák a <i>bécsi</i> világkiállítás magyar osztályában.	239 II II
Tál , „ <i>Stefanus Rigó</i> ” felirattal.	238 II II
Tál , „ <i>Johannes Maholany 1673</i> ” felirattal.	238 II II
Tám , (Strebe; contrefort) a szent <i>Ágnes</i> -féle egyház-	
ban, mely külső és belső támat képez.	84 II I
Támak felállításának szükségessége a <i>pécsi</i> székes-	
egyháznál.	89 I I
Tamás (szent) a XI. században tett megjegyzéseiben	
azt találjuk, hogy ő szent <i>Pátl</i> tekintette az apos-	
toli társaság utolsó jövevényének és az ur különös	
kedvencének.	142 II I
Tanagrában is volt <i>Hermes Kriophoros</i> nak temploma,	
melyet <i>Pausanias</i> leirt.	101 II I
Tanered és mások vezetése alatt álló keresztetek	157 I II
Tánczosnő (kettő) alakja látszik a nyitra-ivánkai zo-	
máncz-lemezen, melyeket némelyek angyalnak	
vélnek. (De Linas).	332 I II
Tarcsa alakú, áttörött <i>román</i> stílusú mű a magyar nem-	
zeti muzeumban, mely sárkánnyal küzdő férfit	
ábrázol; valószínűleg <i>Sámsont</i>	235 I II
Tarsiciust (<i>Accolytus</i>) <i>Valerianus</i> idejében, az <i>appiai</i>	
úton megkövezték, mert a temetőből a városba	
elrejtve vitte az eucharistiat.	68 II I
Tau betűféle kereszt legrégibb példáját találjuk egy	
370-ik évi emléken.	148 II I
Taylor: Dijon , ses monuments divers, depuis son ori-	
gine jusqu' au regne de Louis XIII., melyben a	
<i>dijóni</i> régi templom rajza ki van egészítve. 1859.	25 I I
Téglát is használtak a <i>római</i> caemeteriumok építésé-	
nél, mely szokásosan, bélyeggel volt ellátva	48 II I
Telegdi , <i>esztergami</i> érsek ereklyetartója.	190 II II
Teljes szakált nem minden korban kedveltek, s <i>Con-</i>	
<i>stantintól Justinianig, Juliánt</i> kivéve, szakállt nem	
viseltek a kelet-római császárok.	180 I II
Telepi és Rómer 1863-ban a <i>Stajer Radkersburg</i> nevű	
város közelében négy falusi templomot fedeztek	
fel, mely hajdan befestett falakkal bírtak.	95 I I
Temetők litteratúrája.	25 II I
Temetők falfestvényein a kereszt a negyedik század	
vége előtt soha sem fordul elő főhelyen, hanem	
rejtélyesen van alkalmazva.	102 II I
„Tempera” festékekkel vannak festve a <i>salzburgi</i> , fal-	
festvények.	338 I II
Tempera-festészetben kötöszere: tojás és fügetejre	
van szükségünk.	86 II I

	lap köt. rész		lap köt. rész
Templarius; <i>angol</i> metszett mű	238 II II	Theodorich (490)	31 I I
Teneai Apollo szobrára emlékeztet a <i>trójai</i> harcz két jelenetét ábrázoló szobor, melyet <i>Aegina</i> szigetén találtak s <i>Münchenben</i> őriztetik.	361 I II	Theodorus szerzetes, szent <i>Márk</i> testének őrzője <i>Alexandriában</i>	53 I I
Tengeri szörny nem egyéb, mint az antik világnak tengeri sárkánya (<i>Hippocampus</i> , <i>Seepferd</i> <i>Seedra</i> che).	133 II I	Theodolinda , longobard királynő részére, <i>János</i> apát <i>Rómában</i> a martyrok sirjai mellett levő lámpákból olajat gyűjtött	26 II I
Tengeri lakók általán véve viszonyban állottak a hajóval és hajókázással, melylyel — antik nézet szerint — a halottak lelke átvitetik a túlvilágra.	103 II I	Theodomár , <i>Poto</i> utódja sz. <i>Mária</i> tiszteletére <i>san Germanoban</i> egyházat emelt	91 I I
Texier tételei, annak bebizonyítására vonatkozólag, hogy a középkori keresztény művészet fejlődése magasabban állott a régi classicainál	274 I II	Theodor a babyloniai ifjak esetét a feltámadás előképeinek mondja: <i>Resurrectionem quoque suo praeconio commendant tres pueri: Benedicite enim (aiunt) spiritus et animae iustorum Domino</i>	129 II I
Tenk kőfaragó neve egy sírkő-kereszt alján, mely 1513-ból származik.	157 II I	Theodora császárné, a ravennai mosaikképen	183 I II
„ Ter “ az <i>egyptomiaknál</i> világot jelentett.	106 I II	Theodora császárnő koronáján hosszabb seifák (csüngők) láthatók mint a <i>Justiniánén</i>	182 I II
„ Térdelők “, (<i>prostrati</i>) volt a <i>katechuménok</i> harmadik osztálya.	34 II I	Theodoret beszéli, hogy egy keresztény festész <i>Krisztus Jupiter</i> képére festvén keze rögtön elszáradt, s <i>Gennadios</i> konstantinápolyi érsek imádságára gyógyult meg	110 II I
Terített asztal a <i>calixtusi</i> sírkamrák egyikének fal-festvényén, az <i>urvacsoráját</i> jelenti.	95 II I	Theodosius az egyptomi vallás gyakorlatát teljesen s a legszigorubbant eltiltotta	23 II II
Terrenovae <i>András</i> , medailon kép, készítette <i>Galiotto</i> <i>Peter</i> <i>Pál</i> bélyegmetsző.	212 II II	Theodosius cs. bronzszobrának leírása	304 I II
Tertullian „ <i>De baptismo</i> “ című könyvében azt mondja, hogy az apostolok, némelyek nézete szerint akkor kereszteltettek meg, mikor a hajóban „ <i>fluctibus adpersi, operi sunt</i> “.	95 II I	Theophil uralkodásaig (829-842) tartott a képüldözés	174 I II
Tertullian , midőn még katolikus volt, irt a keresztelésről hosszú római tartózkodása alatt, és a <i>calixtusi</i> sírkamrák falképeiről is.	93 II I	Theophilus cs. megállapította a hajzat mértékét hihetőleg azon incidensből, mert saját magának kevés volt	180 I II
Tertullian szerint, <i>Hilarianus</i> alatt, azaz 203-ban, a <i>chartagói</i> pórnép a keresztény sírokat feldolni igyekezett.	46 II I	Theophilus presbyter is ismerte a fresco-seccot, mint az olaszok nevezik	88 II I
Tertullian a <i>syrenekről</i> : „ <i>Syrenes monstrosae fabulosaeque cantatrices</i> “.	11 II I	Theophilus st. <i>galli</i> szerzetes: „ <i>Shedulae diversarum artium</i> “ cz. iratában csak a fresco seccot és a tempera-t említi	90 II I
Tertullian arról tanuskodik, hogy a római egyházban, legalább a pápa által vezetett gyülekezetekben, a liturgia és szentírás nyilvános felolvasása görög nyelven történt.	73 II I	Thesens -templom museumában (<i>Athén</i>) van a <i>Harpiak</i> egy szobor-példánya	284 I II
Tertullian az özönvizet a világ keresztvizének, a bárkát a keresztény egyháznak nevezi.	125 II I	Thomiris (<i>Cyrus</i> fejét vérbe mártva) a <i>Kremsmünsteri</i> „ <i>Speculum hum. salvationis</i> “-féle műben <i>Máriához</i> hasonlítottat, ki a kígyó fejét összetiporja	125 I II
Tertullian is említést tesz a <i>Krisztus</i> követőinek emlékére emelt pompás mausoleumokról.	62 II I	Thorax , ruhadarab neve a rómaiaknál	168 I II
Tertullian és <i>alexandriai Kelemen</i> az <i>allegorikai</i> magyarázatot a II. században szellemdúsabban fogták fel.	111 I II	Thot találta fel az írást, de nem a <i>phoeniczi</i> , hanem az egyptomi <i>Hermes trismegistos</i>	29 II II
Tertullianus : <i>nos pisciculi secundum iχθύς nostrum Jesum Christum in aqua nascimur nec aliter, quam in aqua permanendo salvi sumus.</i> (A <i>calixtusi</i> fal-festvényekre vonatkozólag).	94 II I	Thou régész viszonya <i>Rubenshez</i>	243 II II
Terv-rajz , kályha számára. <i>Myškovszky Victor</i> -é.	225 II II	Thuróczy	3 I I
Terv-rajz szekrény számára. <i>Myškovszky Victor</i> rajza.	225 II II	Thuróczy : „ <i>De morte Regis Caroli</i> “	257 I II
Tetagramma -nak, azaz négy <i>Γ</i> betűből összetettnek mondták a keresztet és a szent háromság jelzésére használták.	147 I II	Ti sirjában látható az egyptomi ó-birodalom művészetének második példánya, melyet gypsz-öntvényben <i>Párisban</i> kiállítottak	25 II II
Texier könyvet irt a zománczolásról.	174 I II	Tibiale , kiegészítő öltöny-darab a legionariusok femorale-jéhez	171 I II
Texier nézetei és tételei a szobrászatról	275 I II	Tiburtius , <i>Cecilia</i> rokona, és <i>Valerianus</i> , <i>Cecilia</i> férje, vetélkedtek az üldözöttek és martyrok ereklyéi körüli gondoskodásban	63 I II
Thalassa , a tenger személyesítése; <i>intaglio</i> -vésmű, melyet <i>Pulszky Ferencz</i> <i>Bécsben</i> kiállított	72 II II	Tigris ; szobormű, <i>Ráth György</i> <i>Bécsben</i> kiállított gyűjteményéből	56 II II
„ The block-books “; <i>Sotheby</i> műve. <i>London</i> , 1858	117 I II	Tihanyi al-templom, mint régi emlékeink egyetlen példánya. (1060.)	3 I I
Theba mellett, <i>Drahahul</i> -neggah-ban találták <i>Aahotep</i> királyné ékszereit, melyek az egyptomi műipari remeklést tüntetik elő	26 II II	Tillemont szerint a góthok <i>Illyricumot</i> 378 és 488 közt pusztították, s ekkor vitte el <i>Odoaker</i> magával <i>Pannonia</i> lakosait	156 II I
		Tillemont hitelesnek tartja azon adatokat, melyek a szent <i>Sebestyén</i> martyriumára vonatkozó iratokban <i>Carinus</i> és <i>Diocletian</i> császárok alatti üldöztetésről tesznek említést	68 II I

	lap	köt.	rész		lap	köt.	rész
Tillyt, <i>Rubens</i> barbársággal vádolta	243	II	II	Tournaiban, 1633-ban egy csattot találtak, a <i>Childe-</i>	111	II	II
„ <i>Tipographia Einsiedlensis</i> “ című régi irat, melyet				<i>ric</i> sirjában			
<i>Rossi János</i> forrásul használt	43	II	I	Tövis korona, (Pro nobis criste probum pateris pie	123	I	II
Tischendorf adta ki azon <i>Elpius Romanus</i> nevű IX.				triste.) <i>Heinecke</i> -féle szegények bibliája			
századbéli byzanti író műveit, ki az apocryph írók				Tövises korona. — <i>Heider</i> összeállítása az általa hasz-	119	I	II
állításait kizsákmányolta	138	II	I	nált kézirat szegények bibliájában			
Tisztulás. (Virgo libans <i>Christum Simeonis</i> recipit				Traján diadalívén látható a római művészetnek leg-	249	I	II
istum.) <i>Heinecke</i> -féle szegények bibliája	121	I	II	realisticusabb korszakából fenmaradt legjobb			
Titian boncztanához <i>Vesalius</i> ábrákat rajzolt, melyek				emlék			
valóságos mesterművek	286	I	II	Traján oszlopán a pálma-, fenyő- és tölgyfára leg-	249	I	II
„ <i>Titulus</i> “nak nevezik a mitra függőleges szalagját	205	I	II	jobbban ráismerhetni			
Titus fürdőiben festékes csupokat találtak, melyek				Traján korában nem sokan temetkeztek a <i>calixtusi</i>	63	II	I
tartalmát <i>Davy Humphrey</i> analysálta	87	II	I	temetőbe			
Tizenhárom római téglából szerkesztett sirt talált				Trans figuratio. (Ecce dei natum cernunt tres glori-	122	I	II
<i>Koller Pécselt</i> , melynek egyikén a constantini <i>Krisz-</i>				ficatum.) <i>Heinecke</i> -féle szegények bibliája			
tus-féle monogramma a halott feje és lába mellett				„ <i>Translatio Enoch</i> “. Hic nece dilata venit ad loca luce			
volt látható	79	II	I	beata. — Ábrázolás és felirat a <i>klosterneuburgi</i> ol-	115	I	II
Tizzani, nisibi érsek, a római temetőbe apostoli				tárrakványon			
látogatást rendezett	40	II	I	Trau-i oroszlán, szigorú román stílusban, mint a <i>spalatói</i>	352	I	II
Tobiásnak az angyal megjelenik. <i>Rembrandt</i> műve	248	II	II	toronyban levő			
Tódor (szent) temploma állott 532-ben, állítólag szent				Trebonianus Gallus, császár <i>Cornelius</i> pápát a praefec-	67	II	I
<i>Márk</i> velencei temploma helyén	52	I	I	tus törvényszéke elé huzoltatta			
Tomori, egykori érsek fejezte be a <i>Mostonga</i> csatorna				Tres magi, cum donis. »Mistica dona Deo dant reges			
kitisztítási művét, melyet <i>Várday Pál</i> érsek kezde-				tres, tria vero.« Felirat és ábrázolás a <i>klosterneu-</i>	114	I	II
tett meg	166	II	II	burgi oltárrakványon			
Tomsich Mátyas érseki mérnök készítette a bácsi erőd				Tribo, durva köpeny	176	I	II
helyszínelési rajzát	166	II	II	Tricot, csupán az előkelők használtak már a XIII.			
„ <i>Tonsura</i> “ a fejen, már az V. században szokásban				században	209	I	II
volt a rom. egyháznál	186	I	II	Triestben a S. <i>Giusto</i> domnál is alkalmazva van az			
Tor Pignarata-féle sz. <i>Ilona</i> mausoleumban her-				»opus pavonaceum«, mint <i>Pécselt</i>	252	I	II
maszobor látható, mely a »jó pásztort« ábrá-				Triesti (mosaik) apostolok a VII. századbéli hanyat-			
zolja	72	II	I	lás példányaiként tekinthetők	328	I	II
„ <i>Torques</i> “ látható a byzanti császár testőreinek nya-				Trimalcio utánozta a régiek szokását, és a lakománál			
kán a ravennai mosaik-képen	190	I	II	az asztalra fából készített hullát tétetett (<i>Herodes</i>			
„ <i>Tore</i> “ szóval az egyiptomiak a világot jelezték	106	I	II	II. 78.)	284	I	II
Torentikai művek mellék disznél használták a helle-				Triptychon-nak a több domborműves táblából készí-			
nek a zománczot. (<i>Phidiás Jupiter</i>).	336	I	II	tett reliquariumot nevezik	312	I	II
Tornyos-szentély (<i>Thurm-Chor</i>)	90	I	I	Trojai harc két jelenetét ábrázoló szobor, melyeket			
Török feliratok, a pécsi székes-egyház nyugati kapu-				<i>Aegina</i> szigetén találtak s jelenleg a müncheni glyp-	360	I	II
zatán voltak láthatók.	2	II	I	tothaccában vannak elhelyezve			
Török tör, mely véresatornával	233	II	II	Troll pécsi örkanonok, 1870-ben engedélyt adott arra,			
Török szimitár, damaseirozott pengével	233	II	II	hogy a pécsi sírkamra körül újabb ásatások eszkö-	81	II	I
Török handzsár, melyet <i>Kubinyi Ferencz</i> a bécsi kiállí-				zöltessenek			
táson kitett	233	II	II	Tropicus-ideographicus előadás, melyet a vallás a szob-	106	I	II
Török szultán, a suezi csatorna megnyitása alkalmá-				rásztól követel			
val a m. király <i>Konstantinápolyt</i> meglátogatván, öt				Triphon megcsalja a zsidókat. — <i>Heider</i> összeállítása	119	I	II
négy corvinával megajándékozta	137	II	II	az általa használt kézirat szegények bibliájában			
Totmesek Egyiptomból kiűzték a hyksosokat: nem				Tryphon megcsalja <i>Jonathant</i> . (Verba gerens blanda	123	I	II
azért, hogy az egyiptomiakat felszabadítsák, hanem,				parat arma Tryphonque nefanda.) <i>Heinecke</i> -féle sze-			
hogy a maguk részére leigázhassák	75	II	II	gények bibliája			
Tou ³ ta sunt longa femoralia (<i>Reiske</i>)	178	I	II	Τζαγγα sunt tzangae ocreae. (Beinschienen), coria-	178	I	II
Toulousi oszlopfő-töredék, <i>Sulomet</i> (<i>Herodias</i>) azon				ceae, quae ad genua fere pertinent			
perczben ábrázolja, midőn <i>Herodes</i> előtt tánczolva				Tunica, a IX. század óta szűk ujjú köntös alakját	174	I	II
ker. sz. <i>János</i> fejét nyeri	237	I	II	vette fel; példa erre a szent <i>Márk</i> velencei templo-			
Toulouse a XII. század kezdete óta hatalmas befolyá-				mának több mosaikja			
sát messzire kiterjesztő építészeti iskolának köz-				Turbán a három keleti bölcs főtakarója a pécsi dom-	233	I	II
pontjává lett. (<i>Violet le Duc</i> „ <i>Sculpture</i> “)	157	I	II	borműven, mi hihetőleg a ker. hadjáratok befo-			
Toulousi oszlopfő-töredék, melyen mustrás-ruhán				lyása, bár meglepő a XIII. században			
disz-szalag látható	238	I	II	Turini Maximus magyarázata egy sarcophag syrén-	9	II	I
Toulouse, a régi római-gall-városok közt, legjobban				alakjairól			
tartotta meg a municipális elrendezést	157	I	II	„ <i>Tunica</i> “, melyet előkelő római férfiak nem igen	168	I	II
				hordtak			

Tunica manicata , kézfejjig érő ujj (χιτων χειρῶτος, <i>lap köt. rész</i> <i>καρπῶτος</i>)	170	I	II
Turnicsai templom , melyet falfestvényeivel <i>Rómer</i> és <i>Telepi</i> fedeztek föl	95	I	I
Tűzhálálra ítelt három bibliai ifjú öltözetének leírása a mint az a <i>sarkophagokon</i> mutatkozik	171	I	II
Tűzlakatos puská a XV. századból	234	II	II
Tűzlakatos karabély , összekötve baltával	236	II	II
Twerdoy Miklós készítette némelyek szerint a <i>spulatói</i> harangtornyot, melyen domborműlátható. (<i>Farlatti</i>)	347	I	II
Typicus felfogás nyilatkozik az <i>egyptomiak</i> művészetében a férfi és nőnem megkülönböztetésében	44	II	II
Typikai mosolyáról, az <i>aegeiai</i> szobroknak, sokat beszélnek, bár az nem mondható mosolynak. — (<i>Overbeck</i>)	361	I	II
Typologia szabályait leginkább a XII. században állapították meg	145	I	II
Typologia ; tanulmányozását a renaissance idejében elhanyagolták	112	I	II
Typologiai magyarázata, a <i>pécsi székesegyház</i> altemploma domborműveinek	128	I	II
Typologiai munkák közé sorozandó a »Concordantia caritatis« is, melyből <i>Heider</i> 3 kézirati példányt idéz	126	I	II
Typologiai vonatkozás nélküli rendszer, a <i>pécsi</i> dombormű keletkezési korában, <i>Franciaországban</i> nem volt példátlan; ezt igazolják a <i>sz. savini</i> falképek	141	I	II
Typologiai sarcophagok legjelesebb példája, a <i>laterani</i> sarcophag, mely nevezetes emlék is egyszerűsmind	171	I	II
Typologiai-körön kívül fekvő, azaz ó-szövevényi eszménnyel párhuzamba nem tett két csoportozat a <i>klosterneuburgi oltárrakványon</i>	116	I	II
Typologicus képek, melyek az <i>egyptomi</i> menekülésre vonatkoznak: <i>Ábrahám</i> utazása fiaival, <i>Heliás</i> menekülése <i>Jezabel</i> elől és <i>Mózes</i> visszatérte <i>Egyiptomba</i>	139	I	II
Typologicus jelképes vonatkozás	108	I	II
Typus és egyéniség annyira különböző két fogalom, hogy a kettőt ugyanazon egy tárgyban összegyegyetni lehetetlen	137	II	I
Typusok , melyekkel <i>Justinus</i> martyr párbeszédében találkozunk	110	I	II
„ Tzangae “, aranyos szalagu czipő látszik a <i>Constantin</i> lábán a <i>nyitra-iránkai</i> zománcz-lemezen	332	I	II
Tzatzius , a <i>Lazok</i> királya <i>Justinianndól</i> atyja országába való beiktatásaért esedezett (de <i>Linus</i> érvelése)	333 334	I	II

U.

Udinei János virágcsokra a vaticáni loggiákban példa arra, miszerint a frescoban a festékek lefoszlása lehetséges	86	II	I
Ugonio Pompeo , a <i>római</i> coemeteriumokat ismertető tudomány uttörője	27	II	I
Ujabb kor	229	II	II
Ujabb középkor . (Pecsétek, könyvek, kéziratok, érmek, gyűrűk.)	125	II	II
Ujabb typologiai felfogás a kremsmünsteri Speculum hum. Salvationis-féle műben	125	I	II
Ulászlóig (I.) a magyar czimerpaizon a kettős-kereszt mindig fő helyen állott, míg ő főhelyre a pólyát kezdi tenni	131	II	II

Ulrik lilienfeldi apát , »Concordantia caritatis«-ában <i>lap köt. rész</i> <i>Jézus</i> keresztelésének természetrajzi mását a sashan és szarvasban keresi	126	I	II
Ulrik szerzetes (1345—1351) a lilienfeldi zárda apátja is készített egy »Concordantia caritatis« cz. művet	126	I	II
Ur koronázza a szüzet . (Assumendo piam venerat te criste mariam.) <i>Heinecke</i> -féle szegények bibliája	124	I	II
Urbán (szent) képe, a calixtusi temető első areájában, byzanti merevséget árul el	52	II	I
Urbanus és <i>Calixtus</i> pápáknak <i>Alexander Severus</i> császár megengedte, hogy a keresztények a városon belül is tarthassanak gyűléseket	66	II	I
Urbanus pápát (230) nem temették a <i>calixtusi</i> síralagba; miért nem, ennek okát nem tudjuk	66	II	I
Ursanni (st.) templom főkapuzatán, a <i>berni</i> Jurában him syrén látható	16	II	I
Urvacsoráját nem kell összetéveszteni az első ker. barátságos és egyházi szellemű vendégeskedéseivel, mely háromféle volt: agape natalitia, funeralis et connubialis	95	II	I
Urquhard a hyksosok győzelmét az egyptomiak fölött főleg annak tulajdonítja, hogy amazoknak lovaságuk volt	123	II	II
Ustrina , közönséges hely volt a <i>romaiaknál</i> , hol a holttesteket elégették	41	II	I
Utiköltségek miatt <i>Bertalan</i> püspök püspöki udvarát a <i>Dráva</i> mellett és a 17 villát <i>András</i> jóvá hagyásával elzalogosítja	152	I	II
Utilitaris szempontból a <i>francia</i> egyházak legnagyobb része elfogadta kapuzatai disztítésére a nap-tárt	145	I	II
Utolsó ítélet . (Judicio damnandos reprobos simul atque nephandos.) <i>Heinecke</i> -féle szegények bibliája	124	I	II
Utolsó vacsora . (Rex sedet in cena turba cinctus duodena.) <i>Heinecke</i> -féle szegények bibliája	123	I	II
Utolsó vacsora . — <i>Heider</i> összeállítása, az általa használt kézirati szegények bibliájában	119	I	II
Utolsó ítélet . — <i>Heider</i> összeállítása, az általa használt kézirati szegények bibliájában	120	I	II
Üveg csészék technikája a IV. század második felében már meglehetősen hanyatlott	134	II	I
Üveg edényeket használt a régi egyház az urvacsora szétosztásakor	119	II	I
Üvegedényt (ampulla vitrea) is találtak <i>Pécsen</i> ama 13 sírban, melyet <i>Koller</i> fedezett fel	80	II	I
Üvegedényeken látható képek technikájának leírása	120	II	I

V.

Vad-kecskébák ; szobormű <i>Ráth György Bécsben</i> kiállított gyűjteményéből	56	II	II
Vadászkés	233	II	II
Vaisoni és arlesi muzeumban (<i>Franciaország</i>) találkozzunk a legrégebbi stílus feliratokon Krisztus-monogrammakkal	151	II	I
Vajda-Hunyad vár főtermének oszlopai hasonlítanak a velencei <i>szent Márk</i> al-templomának 14 oszlopához	61	I	I
Vajda-Hunyad várának kifestése, valószínűleg 1500 körül történt; ezt bizonyítja, a <i>pécsi székesegyház</i> északkéleti tornyában levő falfestvényenyl vont párhuzam	23	I	

	lap	köt.	rész		lap	köt.	rész
Vak Sámson (a pécsi déli domborműben) összehasonlítása két híres vak ábrázolásával: <i>Raphael Elymasával</i> és <i>Rembrandt Tobidsával</i>	370	I	II	Vas-pipa	239	II	II
Választó-iv (Scheidebogen, arc doubleau)	85	I	I	„ Vas electionis “-t jelenti a vaticani templom bronce kapuján egy virágesoportból kinövő lilium sz. <i>Pál</i> mellett	141	II	I
„ Választottak “, (competentes) volt a katechumenok negyedik osztálya	34	II	I	Vasari szerint <i>Pollajuolo</i> művész, meztelen testeket ujjabb módon festett, és hogy ilyeneket jobban megismerhessen, sokat foglalkozott a bonctannal. Első volt, ki az izmokat tüzetesebben tanulmányozta	217	II	I
Valencsies urhölgy igen gazdag arany csipkét állított ki <i>Bécsben</i>	239	II	II	Vasari följegyzései szerint <i>Pollajuolo</i> határtalanul szorgalmas volt aranyműves munkáiban és zománcaiban	217	II	II
Valentin cardinalis sírköve (ki 1374—1408 pécsi püspök volt) <i>Pécsen</i>	270	I	II	Vas-csillár leírása, melyet <i>Bécsben</i> kiállítottak	195	II	II
Valentin pécsi püspök fehér márvány sírkövének felirata <i>Koller</i> olvasása szerint	272	I	II	Vas-korszak ; a vas késő megjelenése főképen ez ércz nehéz olvasztásának tulajdonítandó; bár mivelését az egyiptomiak évezredek előtt ismerték	4	II	II
Valentin pécsi püspök utolsó római utjában megbetegedett, s haza jövéen nemsokára meghalt (1408-ban nov. 19.) s a pécsi sz.-egyh. temettetett el	271	I	II	Vászonra szokták huzni az ujjabban talált fresco-képeket, hogy a salétrom-képződéstől óvják	89	II	II
Valentin pécsi püspök békekötést hoz létre <i>Velence</i> és <i>Magyarország</i> közt 1381. s állítólag ezért nyert bibornoki méltóságot	270	I	II	Vaticáni kököporsón <i>Jónás</i> történetét a pécsi siralag festvényéhez teljesen hasonlóan találjuk ábrázolva	79	II	I
Valentin pécsi püspök, 1383-ban, Erzsébet magy. királynét <i>Jadrába</i> kísérte	271	I	II	Vaticáni és cambridgei bibliában a <i>Constantin-féle</i> monogramma soha sem fordul elő; a keresztes monogramma négyszer látható	151	II	I
Valentin pécsi püspök bibornoki méltóságáról hazai okmányaink mit sem tudnak	270	I	II	Vaticáni mezőn talált koporsók egyikének domborműve műértékéről	308	I	II
Valentin pécsi püspök, <i>Zsigmond</i> király követe volt a pápánál 1407-ben	271	I	II	Vedák könyvének egyik éneke mondja, hogy elméledés által a költők felfedezték a köteléket a létező és nemlétező közt	251	II	II
Valentin pécsi püspök, <i>Lajos</i> királynak hive és kedvence volt	270	I	II	Veder , vörösfenyűből, mely ezüst szögekkel ellátott ezüst abrónccsal van körülvéve	117	II	II
Valentinián és Valens korában készültek a bakodi lelet tárgyai <i>Arneth</i> szerint	111	II	II	Vegio jegyzeteit, a római caemeteriumokról, <i>Rossi</i> forrásként felhasználta	30	II	I
Valerianus , <i>Cecilia</i> férje, és <i>Tiburtius</i> , <i>Cecilia</i> rokona, az üldözöttek és marttyrok ereklyéit gondosan elhelyezték	63	II	II	Velenceben , a szt. <i>János</i> nevű kórházban kellett <i>Ince</i> pápa rendeletéből, <i>Bertalan</i> pécsi püspöknek 200 márkányi nyugdíjat kifizetni	154	I	II
Valerianus császár alatt a keresztények üldöztetése megszűnt (252.)	67	II	I	Velencei al-templomot 1053-ban nem egészen bontották el	54	I	I
Valerianus császár nem azért koboztatta el a keresztények temetőit, hogy abba ne temetkezhessenek, hanem azért, hogy azokban vallásos szertart ne tartassanak	46	II	I	Velencei al-templom hihetőleg még <i>Contarini</i> alatt épült fel	55	I	I
Vallarsi ismerteti azon híres carniol követ, melyen az evangelicus halász a halat horgonyon tartja, és az <i>εχρς</i> szó a zsinegre és haltestre van írva	97	II	I	Velencei , dijoni, gurki és pécsi székesegyházak oszlopainak egymáshoz viszonya	70	I	I
Vallás alapján született és fejlődött a művészet a Helleneknél úgy, mint mindenkor és mindenütt	43	II	II	Velencezéval <i>Auvergne</i> , <i>Nivernois</i> és <i>Berry</i> érintkezésben voltak <i>Limoges</i> által, s ez uton keletről számos műtárgyat kaptak	161	I	II
Vallásos hit , épen a sok vallás miatt, annyira elhalt volt az antik világban, hogy itt semmi támasz, semmi kielégítés nem maradt fenn, s kivált a tulvilági nézeteket illetőleg ijesztő ingadozás uralkodott	79	II	II	Vells Leonhard . (Medailon-kép.)	212	II	II
Vallásos-nak (religiosum) nyilvánította a római törvény az area propria-t	41	II	I	„ Venerabilium Abbatum Cluniacensium Chronologia .“	148	I	II
Vallicellai könyvtárban őriztetik <i>Bosio</i> ily című műve: „Acta, vitae et passionessanctorum excerptae ex antiquis monumentis et manuscriptis codicibus, ab Antonio Bosio, propria manu scripta“	30	II	II	Venus-Aphrodite ; egyike <i>Pulzky</i> <i>Ferencz</i> <i>Bécsben</i> kiállított szobrainak. Hihetőleg a <i>Venus victrix</i> -et ábrázolja	51	II	II
Vallomás , mely a <i>Nagyedthi István</i> és <i>Egresi Lőrincz</i> , pécsi kanonok vallomásainak ellenmond, a pécsi székesegyházi kincsekre vonatkozólag	6	I	I	Venus-szobor -alakok, <i>Ráth György</i> <i>Bécsben</i> kiállított gyűjteményéből	54	II	II
Van Aachen (festő) 1615-ben halt meg	209	II	II	Venusti Manuello-nak <i>Michel Angelo</i> rajza után készült munkáját <i>Plattner</i> leírja	209	II	II
Vánkos van a b. szüz székén a pécsi domborműben feltüntetve	252	I	II	Verböczy szerint a magyar czimer-paizsban előforduló ezüst pólya: a <i>Duna</i> , <i>Tisza</i> , <i>Dráva</i> , <i>Száva</i> jelvényének tekintendő. — Ez állítás helytelen.	130	II	II
Várday Péter érsek írja 1497-ben kelt levelében, hogy a bácsmegyei Mostonga nevű csatornát kitisztíttatta	166	II	II	Vereben talált kengyelvas felfedeztetése előtt a bayeuxi kárpitokon látható kengyelvas rajza legrégibb volt	123	II	II
Vas buzogány	234	II	II	Verecundus , a VI. század egyik írója is irt <i>Jónásról</i> ; őt <i>Pütra</i> idézi	131	II	I
				Vernher , az alapítvány hatodik prépostja (1167—1186),			

1181-ben készítette a klosterneuburgi oltárrak- ványt, <i>Miklós</i> verduni mester által	113	I	II	második képét <i>Förster</i> által lemásoltatta, mely <i>Justinián</i> cs. diadal-menetét ábrázolja, és valósá- gos byzanti mű	181	I	II
Veronai codexben talált töredék, része oly <i>Liber pon-</i> <i>tificalis</i> -nak, melyben a pápák életirata <i>Pétertől</i> <i>Simachusig</i> van följegyezve	25	II	I	Vilmos chalonsi gróf, a maconi synoduson	147	I	II
Veronai evangéliumban <i>Krisztus</i> -féle monogrammok- kal találkozunk	151	II	I	Vilmos apát, 1001-től, 1015-ig építtette a dijoni zár- dát és templomot	26	I	I
Vert mű, (getriebene Arbeit) az ó-ker. világ egy mű- ága, mely szerint vékony érzelemezen kalapácsal alakot vertek ki	354	I	II	Vilmos apát kortársa volt a dijoni névtelen szerzetes. Vilmos , dijoni apát, valószínűleg később kötött <i>Ve-</i> <i>lenczében</i> barátságot <i>Orseolo</i> herczeggel, mint <i>Cor-</i> <i>dero</i> hiszi	25	I	I
Vesalius boncztanához <i>Tizián</i> ábrákat rajzolt, melyek valóságos mesterművek	286	I	II	Vince sz. templomában tartatott <i>Maconban</i> a syno- dus 1153.	146	I	II
Vettori és Lupi magyarázatot irtak a » <i>Successa</i> vivas« felirattal ellátott éremről, melyen lámpa, feston és függöny látható	71	II	I	Vince (beauvaisi) munkái későbbi keletűek a <i>Herra-</i> <i>dénd</i>	13	II	I
Vezelay-i kolostor egyike azon szobrászati iskolák- nak, honnan a pécsi domborművek kikerültek	156	I	II	Viollet-le-Duc : » <i>Dictionnaire du mobilier</i> « A »fauteuil- ről«	251	I	II
Vezelay-i , autuni, moissaci és a charlieui dombormű- veket byzanti befolyás alatt álló férfiak készítet- ték-e — vita tárgya. (<i>Viollet le Duc</i>)	160	I	II	Viollet le Duc is emlékezik egy művében a kengyel- vasról, melyet <i>Pompeji</i> -ban találtak, s ma a nápo- lyi muzeumban őriztetik	123	II	II
Vezelay-i mosaik mű alakja (<i>Salomo</i>) az antik világ archai alakjaihoz hasonlítható	327	I	II	Viollet le Duc helyesen veszi észre, hogy midőn a francia építészek, nemzeti stíljöket a logikai kö- vetkezetesség véghatáráig vitték, eltávoztak a művészettől	231	II	II
Victor pápáig szokásban volt a pápai temetkezésnek kétfelé szakasztása: a vaticánira és az appiai-ut mellettire	64	II	I	Viollet-le-Duc a középkori festészeknél három szín- hangulatot talál: sárga-vöröset, sárga-vörös-kéket és minden szín összeállítását	161	II	I
Victor pápa , <i>Marcin</i> -nak, <i>Commodus</i> ágyasának közben- járásával kieszközölte a sardiniai szigetbányák mi- velésére elitelt keresztények fölszabadítását	63	II	I	Violet le Duc eltér <i>Mertens</i> felosztásától az építészeti iskolákat illetőleg s az 1220, táján hét iskolát nevez 156	I	II	
Victori sz. <i>Hugó</i> : » <i>Eruditio theologia in speculo</i> <i>Ecclesiastico</i> «	111	I	II	Violet le Duc szerint, <i>Gallia</i> földjén a római császár- rok kora óta szobrászat nem létezett	157	I	II
Victoria , a győzelem istennője és palma-ágot tart kezében; jele annak, hogy már az antik világban a palma-ág a győzelem jelül tekintetett	116	II	I	Violet le Duc szerint a görög művészet a <i>syriai</i> vá- rosokban menhelyet talált	158	I	II
Victorinus azon négy római trombitás egyike, kik <i>As-</i> <i>klepios</i> tisztelését megtagadván, halálra ítéltettek 156	II	I	Vipera a makacsság jelképe, midőn a tanácsról nem akarván hallani fülét a földre nyomja, farkát pedig a másik fülébe dugja	9	II	I	
Viczay gróf, a hires amateurnek arczképe, carneolban 238	II	II	Virágkas a régi falfestvényeken a bőség szarvát he- lyettesíti; <i>calixtus</i> i temetőben gyakran látható	160	II		
Vienni , vagyis sivauxi templom falában látható sir- irat, a <i>Servilia</i> családról tesz említést, s archaicus jellege az üldözések korában eszközölt sirfeliratok közé helyezi	150	II	I	Virágkas és növénydisz a pécsi sírkamra falfestvényén 160	II	I	
Vieux Saxe Service , melyet <i>Károly</i> G. állított ki <i>Bécsben</i>	238	II	II	Virgil Solis művész, ki az <i>olasz</i> befolyást érvényesítette műveiben	230	II	II
Vigilius pápa (550—560) a coemeteriumokban a góthok által okozott kárt kiigazította	47	II	I	Virgilius , VIII. Ecclógája 64-ik versében lágynak ne- vezi a vittae-szalagot, mert fonatlan pamutból ké- szült	146	II	I
Vignoli a vaticani codex után kiadott egy » <i>Liber</i> <i>pontificalis</i> «-t, melyben a pápák temetkezési he- lyei is föl vannak jegyezve	25	II	I	Vischer Péter sz. <i>Sebald</i> sirján syreneket ábrázolt, ma- dárálábú nők alakjában	12	II	I
Világ vége . — <i>Heider</i> összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában	120	I	II	Visconti » <i>Iconographie greque</i> « című művében azon <i>N. Sándor</i> -korabeli érmeket másolja, melyen kitűnő emberek fejei a nevek hozzáadásával fordulnak elő 69	II	II	
„ Világot teremtő atyaisten “, a chartresi székes-egy- házban, melyről <i>Didron</i> az <i>Ann. Arch.</i> IX. k. 234. ir 237	I	II	Visconti megjegyzése a »buste«, »busto«, »Büste« sza- vakra. (<i>Iconographie Greque</i> I. k. 14. l.)	69	II	II	
Világtárlatok roppant jelentősége azon körülményben rejlik, mely szerint itt legtagabb mezeje nyílik az összehasonlításnak	1	II	II	Visegrádi fellegrárat <i>Henszlmann Imre</i> 1871-ben és 1872-ben felásatta	172	II	II
Világtárlatok kezdetben az emberi élet és munkálko- dás mai álláspontjának visszatükrözésére szorít- koztak, még pedig leginkább haladására az ipar- ban és az ezt segítő tudományokban	1	II	II	Visegrádi alsó vár öreg tornya (donjon) a XIII. század tüzetesebben megvizsgált hazai építményei közé tartozik	161	II	II
Villám ütött 1631-ben a pécsi sz.-egyház dél-nyugati tornyába; de az ott ejtett kárt a török azonnal kijavította	3	II	I	Viselet . Ruha	166	I	II
Vilmos IV. porosz király, a ravennai sz. <i>Vital</i> templom				Viszonya a <i>clunyi</i> apátságának a <i>brancioni</i> családhoz. (<i>Gallia</i> Christ IV. k. 1146 oszt. XXXII.)	147	I	II
				Viszonyváltozás a francia szobrászati és építészeti is- kolák közt, mely együtt jár a városok fejlődésével 161	I	II	
				Vitiges király alatt 537-ban a <i>gothok</i> <i>Rómdt</i> ostromol- ván, a martyr-sírokon nagy pusztítást tettek	47	II	I

„Vitreaux de Bourges“ Irták Martin és Cahier. Heider, lap köt. rész			
a »Berichte u. Mittheilungen des Alterthums-Ver-			
eins« IV. köt. 26. l. dicsérőleg emlékezik róla . . .	112	II	I
Vitruv a vizes vakolatra rakott fresco-festékről			
mondja, hogy erősen és letörülhetetlenül ragad az			
alapra	87	II	I
Vitruv a frescofestészetnél az alsó durva vakolat fö-			
lött három homokvakolatot, és e fölött három már-			
ványvakolat-réteget követel	86	II	I
Vittae-szalaggal ékitettek a régi rómaiak mindent, mit			
szentnek vagy felszenteltnek tartottak	146	II	I
Vittae, vagyis ünnepi gyapotszalagok és azok mellett			
a háttérre hintett virágok láthatók egy V. századból			
származó falképen (Marcellinus és Péter temetőjé-			
ből), melyen Krisztus Péternek írott tekereset nyújt	143	II	I
Vivas-féle fohászok a római coemeteriumok feliratain	49	II	I
Vizedény (cisterna), a pécsi éjszaki toronyban, melyet			
később oltárrá alakítottak át	11	I	I
Vizedény, Egyiptomban az évet jelentette	145	I	II
Vizirányos felülettel nagyobb fresco-képeink nem			
birnak	86	II	I
Vizsgálatok arra vonatkozólag, hogy a pécsi templom			
egyéb igen nevezetes építészeti részeinek aránya			
szintén a dijoni egyház arányiból vétetett	84	I	I
Vizvezeték, a pécsi kápolnahajó alatt, mely a b. szűz			
kápolnájában feliratos kövel volt földve. 1766 . . .	11	I	I
Vogue, Melchior és Duthoit könyvet irtak az Aleppo és			
Antiochia közti városokról	158	I	II
Volusianus kedvét keresték a keresztények, minthogy			
a legszegényebb eltemettetéséről is gondoskodva			
volt	67	II	I
Vosmaer nyilatkozata Rembrandt művészetéről	245	II	II
Votiv-ajándékoknak tekinti Bock a Spanyolországban			
talált aranykoronákat	114	II	II

W.

Waadtlandi sírban (Szeiczban) talált fibula, madár-			
alak karczólással; hasonlót találtak Galicziában és			
Amiens-ben	17	II	I
Waagen nyilatkozata Rubens művészetéről	242	II	II
Waagen: Kleine Schriften	242	II	II
Waagen azon tekervényes szíjdíszeket, mely a goth			
művészet sajátosságából származik »Riemenge-			
rinsel«-nek nevezi	100	II	II
Waagen: »Kunstwerke und Künstler in Deutschland«			
cz. művében Herrad könyvének művészeti részei-			
vel foglalkozik	13	II	I
Wagner: Analect. Scep. L. II. p. 132.	6	I	I
Wagner Róbert Károly egy adomány-levelét közli,			
melyben Károly, Péter mesternek, aranymivesnek,			
alispánnak és szepes-váraljai várnagynak Jemnik			
helységet adományozza	162. 163	II	II
Wallensteint Rubens barbársággal vádolta	243	II	II
„Wams“ középkori ruhadarab, melyből a »vestis«,			
»Weste« származott	220	I	II
Weingaertner a páváról és phoenixről nevezetes cik-			
keket irt	157	II	I
Weingärtner nézete a müncheni elefántesontábláról .	313	I	II
Weis: »Kostümkunde des Mittelalters« az egyházi			
viselet fejlődéséről	170	I	II

lap köt. rész

Weisz nyilatkozata a byzanti felső ruhákról	177	I	II
Weiss Hermann: a régi római viseletről	166. 167	I	II
Weleker, a syrenekről	8	II	I
Weleker nyilatkozata Antiopéra vonatkozólag	52	II	II
Wentzel Jamnitzer, nürnbergi aranymives 1554. . . .	212	II	II
Widmann János. (Medailon-kép)	213	II	II
Willengus (Vilelmus) levita	44	I	I
Winckelmann, Phidias olympusi Jupiterének hajzatá-			
ban az oroszán sörényét véli fölfedezhetni	297	I	II
Winckelmann észrevette, hogy a farnesi bika szobor-			
csoportozat restaurációjánál Guilielmo della Porta			
Zethne feje szám. Caracalla császárnét vette mintául	53	II	II
Winckelmann első volt, ki az antik plastika főérdemét			
nagyszerű nyugalmában kereste	279	I	II
Windisch, pécsi kőfaragó, készítette, a pécsi székesegy-			
háznak apostol-szobralt	8	I	I
Winghe Fülöp, a római coemeteriumokat ismertető			
tudomány uttörője	27	II	I
Wocel: »Miniaturen aus Böhmen« cz. a. a »Mitth.«			
1860. évf. ismerteti a wischrádi-codexet	345	I	II
Wolfenbütteli »szegények bibliája«	117	I	II
Wolfskron: »Der Bischofstab, dessen symbolisch-li-			
turgische Bedeutung, und allmälige Entwicklung			
seiner Gestalt.« cz. cikke a bécsi »Mitth.« 1857.			
évfoly.	206	I	II
Wolfstan képe, melyen a worcesteri püspök czipő nél-			
kül van ábrázolva	215	I	II
Wolgemuth Mihály kassai oltárképei	367	I	II
Würzburgi Konrád 1280. körül irt »arany kovácmü-			
helyében« a syrének csábításainak ellene teszi a			
b. szűz hatását	11	II	I
Wysehradi-codex az evangeliumot 108 hártya lapon			
tartalmazza: (Wocel Miniaturen aus (Böhmen)			
»Mitth.« 1860. évf.	345	I	II

Y.

Yamasaki, japáni szakbiztos a bécsi kiállításon. . . .	257	II	II
--	-----	----	----

Z.

Zádori János: »A római katakombák« czimű könyve. .	21	II	I
Zalka János győri püspök, a győri antiphonalet Bécsben			
kiállította.	135	II	II
Zanetti, Márk templomának felszentelését 1085-re he-			
lyezi	52	I	I
Zárai »capsa«, román stílus, byzanti alappal.	355	I	II
Zarándokfélének nevezik, a chinai lapos palaczkokhoz			
hasonlókat.	257	II	II
Zárdákban egész középkoron át a könyveket szorgal-			
matosan másolták, s a másolás annyira divatba			
jött, hogy Mátyás királyunk még a könyvnyomta-			
tás feltalálása után is másoltatta a könyveket. . .	3	II	II
Zászlótartó bárány a győzedelmeskedő megváltót			
jelzi.	101	II	I
Zeno (szent) kolostorban (Reichenhall mellett) a kereszt-			
folyosón áll Barbarossa Frigyes életnagyságú dom-			
bormüve.	200	I	II

Zenoi (szent) zárdát I. Konrád salzburgi érsek fejezte be 1122-ben, s az <i>Agoston</i> -kanonokoknak adta át.	200	I	II	Zrednai János jegyzetei 1443-ból, a <i>nagyváradi</i> négyes-tornyú templomra vonatkozólag.	95	I	I
Zehpirinus tanúsága megerősíti, hogy <i>Anaclet</i> pápa <i>Péter</i> apostolnak emléket állíttatott.	46	II	I	Zsidók átgázolnak a vörös tengeren. — <i>Heider</i> összeállítása az általa használt kézirati szegények bibliájában.	118	I	II
Zephirinus pápa (197—219) tetemei a <i>calixtusi</i> pápai cryptába helyeztetek el.	73	II	I	Zsidók jellegzésére a XIII. században magas, hegyes kalapot használtak.	213	I	II
Zehpirinus pápa első volt, kinek rendelete szerint az <i>acolythusok</i> tartották üvegesészekén a kiválólag fermentumnak nevezett kenyeret.	121	II	I	Zsigmond király 1406-ban kiadott okmánya, vonatkozólag a <i>n.-váradi</i> négytornyos templomra.	95	I	I
Zefirinus temetője első lett a hierarchicus rendben, s ezt még a harmadik század végén is közvetlen a pápák kormányozták.	63	64	II	Zsigmond pécsi püspök (1473—1505) a <i>pécsi</i> székes-egyházat új építményekkel díszített.	5	I	II
Zefirinus († 219) pápát mondják a <i>calixtusi</i> temető kezdeményezőjének.	62	II	I	Zsigmond követte volt, <i>Valentin pécsi</i> püspök, a pápánál 1407.	271	I	II
Zimmermann Gergely , <i>lőcsei</i> építész, <i>Szatmáry György</i> , <i>pécsi</i> püspök, építkezési szándékból meghívta.	6	I	I	Zsigmond király fogsága helyén, a <i>siklói</i> vár nagyobb kamrájában, az olasz kandalló fölött, vörös márványba vésett mondat látható. (<i>Koller</i>).	260 261	I	II
Zillis temploma, a <i>Graubündten</i> kantonban, melynek falfestvényei közt <i>syrént</i> látunk ábrázolva.	16	II	I	Zsigmond Gusztáv készítette a <i>visegrádi</i> fellegrvár helyszínelési rajzát.	172	II	II
Zoilust ábrázolja a <i>cividalei</i> hat szobor egyike.	306	I	II	Zsinórfélék lógnak le a magyar koronáról, ezt a <i>byzantiak</i> seia-nak nevezték.	182	I	II
Zománczolás , <i>byzanti</i> eredetű művészet; a középkorban először a <i>Rajna</i> vidékén gyakorolták, innen 1140. sz. <i>Denisbe</i> , s onnan <i>Limogesba</i> került	329	I	II	Zsinórzata a magyar, török, orosz és lengyel ruhának a füzemenyből, e <i>byzanti</i> építészeti ornamentikából származik	256	I	II
Zománczok fő-nemei: <i>Sejtes</i> , <i>vájott terű</i> , <i>átlátszó</i> , <i>festett zománcz</i>	84	II	II	Zsófia (szent) templomának oltártáblája valószínűleg zománczos volt.	83	II	II
Zománczolás feltalálását a <i>celtek</i> - és <i>egyptomiak</i> nak tulajdonítják.	174	I	II	Zsófia (szent) temploma a legrégibb, melynek kupja kívülről támmal van körülvéve, későbbben a <i>daphni</i> templom kupját is támmal látták el.	82	II	II
Zománczot az <i>egyptomiak</i> is ismerték és készítették is.	83	II	II	Zürichi füzemény (<i>Flechtwerck</i>) a kifejlett <i>román</i> styl korából; látható a <i>zürichi</i> kereszt-folyosóban.	255	I	II
Zonaras szerint <i>Theophilus</i> (829—842) megújította a <i>boukoleon-t</i> <i>Constantinápolyban</i> , s így a palota zöme régibb az erkélynél	353	I	II				

